VICTOR HUGO

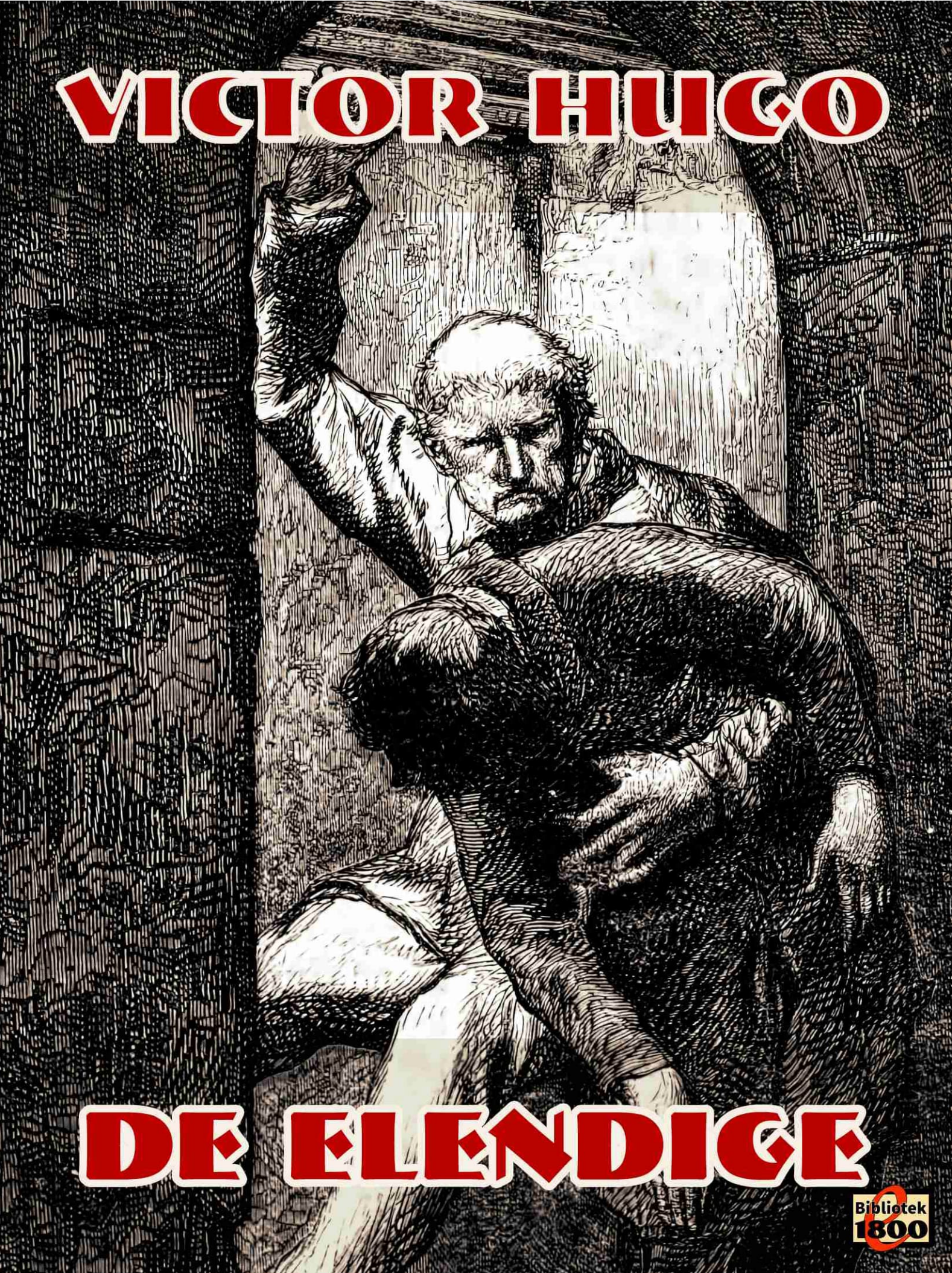

DE ELENDIGE

Bibliotek 1800

Victor Hugo

De elendige

eBibliotek 1800

2023

Ophavsret og brugsbetingelser

Denne ebogsudgave af Victor Hugo: *De elendige* er baseret på originaler, som er public domain i hele verden.

Nærværende ortografisk opdaterede og redigerede udgave af teksten kan frit downloades og videreformidles under Creative Commons-licensen BY-NC-SA – Kreditering-IkkeKommerciel-DelPåSammeVilkår 4.0 International.

Generelt forbehold: *Vær opmærksom på, at denne ebog er baseret på en tekst, som stammer fra en længst svunden tid. Normer og udtryksmåder mm. var anderledes dengang, og der kan derfor forekomme indhold, som på nogle virker stødende. Bogen skal, ligesom alle andre kunstneriske værker fra andre tider, ses i sin kulturelle og tidsmæssige kontekst, og udgiveren kan og vil ikke påtage sig noget ansvar for forfatterens verdensbillede og udtryksmåder.*

Copyright and conditions of use

This ebook edition of Victor Hugo: *De elendige* is based upon sources in the public domain worldwide.

This orthographically updated and revised edition is free to download and reuse under Creative Commons BY-NC-SA Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International.

Disclaimer: *Please note that this book is based on an original text dating from another era. Norms and language were different then, and some readers might find offensive content. We believe that any work of art from previous times should be viewed in its cultural and temporal*

context and not in the light of latter-day prejudices, and we can and will not accept any responsibility for the author's views or language.

1. del

Fantine

Første bog: En retfærdig mand

1

I 1810 var Hans Højærværdighed Charles Francois Bienvenu Myriel biskop i Digne. Han var da en olding på en femoghalvfjerds år. Han havde beklædt sit bispesæde siden 1806. Hans Højærværdighed hr. Myriel tilhørte en gammel embedsadelslægt og var søn af en parlamentsråd i Aix. Det hed sig, at faderen, i forventning om, at han skulle arve hans stilling, havde fået ham gift i en meget ung alder, en atten, tyve år gammel, i henhold til, hvad der var skik i parlamentsfamilierne. Det hed sig fremdeles, at Charles Myriel til trods for sit ægteskab havde givet anledning til, at der fortaltes adskillige historier om ham.

Skønt lille af vækst var han en køn, ung mand og desuden elegant, indtagende og vittig. Hele den første del af hans liv havde været optaget af verden og elskovshandler. Så udbrød revolutionen, der kom fart i tingene, parlamentsfamilierne blev dels udryddede, dels forfulgte og forjagede og spredtes for alle vinde. Charles Myriel udvandrede straks efter, at revolutionen var begyndt, til Italien, hvor hans hustru døde af en brystsygdom, hun længe havde lidt af. De havde ingen børn. Hvad blev så bestemmende for Charles Myriels liv? Var det det gamle samfunds sammenstyrten, hans families undergang og de frygtelige begivenheder i 1793, der måske tog sig endnu frygteligere ud for de udvandrede, som så dem på afstand og gennem rædslens forstørrelsesglas – var det alt dette, der fik tanken om forsagelse og ensomhed til at spire i hans sjæl? Eller

var han under de adspredelser og elskovshandler, der optog hans liv, pludselig blevet ramt af et af de hemmelighedsfulde og frygtelige slag, som, netop fordi de rammer hjertet, undertiden kaster mennesker til jorden, som offentlige ulykker ikke formår at rokke, selv om de går ud over deres stilling og formue? Ingen kunne svare på disse spørgsmål. Det eneste, man vidste, var, at da Charles Myriel vendte tilbage fra Italien, var han præst. I 1804 var han sognepræst i Brignolles. Han var da allerede en gammel mand, der levede fuldstændig tilbagetrukket fra verden.

Henimod den tid, da Napoleon skulle krones, måtte han i embedsanliggender tage til Paris. Blandt de mægtige stormænd, han for sine sognefolks skyld måtte besøge, var også kardinal Fesch. En dag, da kejseren aflagde sin morbroder et besøg, fik han øje på den brave præstemand, som ventede i forværelset, og da Napoleon så, at den gamle mand stirrede på ham med en vis nysgerrighed, vendte han sig om imod ham og spurgte barsk: "Hvem er den brave mand, der ser sådan på mig?"

"De ser på en skikkelig mand, Deres Majestæt," sagde Myriel, "og jeg ser på en stor mand. Det kan vi begge to have godt af." Samme aften spurgte kejseren kardinalen, hvad den præst hed, og nogen tid efter erfarede Myriel til sin store overraskelse, at han var blevet udnævnt til biskop i Digne.

Det gik naturligvis Myriel, som det går enhver, der kommer til en lille by, hvor der er fuldt op af sladder. Men, når alt kom til alt, var det jo kun løse rygter, man havde at fortælle om hans tidligere liv, og efter at de i nogen tid havde udgjort et stående

samtaleemne, var alle disse historier fuldstændig forstummede, nu, da han i ni år havde været biskop i Digne.

Da han kom til Digne, havde han sin søster, frøken Baptistine, med, en gammel jomfru, en halv snes år yngre end han. Det eneste tyende, de havde, var en tjenestekvinde, der var jævnaldrende med frøken Baptistine, Hun hed jomfru Magloire, havde først tjent hr. pastoren som tjenestepige og gjorde nu dobbelt tjeneste som kammerpige for frøkenen og husholderske hos Hans Højærværdighed. Frøken Baptistine var høj, bleg, mager og mild og gjorde et fuldt ud agtværdigt indtryk. Hun havde aldrig været smuk, men da hele hendes liv havde været en uafbrudt række af fromme gerninger, havde det til sidst også præget hendes ydre og på hendes gamle dage lagt, hvad man kunne kalde en godhedens skønhed, over det. Jomfru Magloire var en lille, gammel kvinde, hvid, tyk og fed, havde altid travlt og var altid forpustet, dels fordi hun tog så ivrigt på tingene, og dels fordi hun havde astma.

Da Myriel kom til Digne, blev han indført i bispepaladset med alle de æresbevisninger, der påbødes af de kejserlige forordninger, som gav en biskop rang umiddelbart efter brigadegeneraler. Borgmesteren og justitiarius gjorde ham deres opvartning, og han gjorde sin opvartning hos generalen og amtmanden.

Bispepaladset i Digne lå tæt ved sygehuset. Det var et stort, smukt stenhus, opført i begyndelsen af det 18. århundrede af Hans Højærværdighed Henri Puget, doktor theologiæ ved fakultetet i Paris, som blev biskop i Digne 1712. Det var et palads, der var en stormand værdigt, alt i det var fornemt og storslået: biskoppens værelser, salene, gården, der var meget

stor og på gammel florentinsk vis omgivet af buegange, og de med prægtige træer beplantede haver. I spisesalen, et langt og prægtigt galleri i stueetagen ud til haverne, havde Hans Højærværdighed biskop Henri Puget den 29. juli 1714 givet en stor festmiddag for fyrst-ærkebiskoppen af Embrun, storprioren af Frankrig og fem andre af de fornemste gejstlige. Salen var prydet med portrætter af disse syv højærværdige herrer, og den mindeværdige dato, 29. juli 1714, var anbragt med guldbogstaver på en hvid marmorplade.

Sygehuset derimod var en lille, trang, toetages bygning med en lille have til. Tre dage efter, at biskoppen var kommet, besøgte han det. Da han havde set, hvad han ville, bad han forstanderen om at se ind til ham.

"Hr. forstander," sagde han, "hvor mange syge har De for øjeblikket?"

"Seks og tyve, Deres Højærværdighed."

"Ja, det var også det tal, jeg fik ud af det," sagde biskoppen.

"Sengene er rykket meget tæt sammen," sagde forstanderen.

"Ja, jeg så det."

"Sygesalene er ikke større end almindelige værelser, og det kniber med at få luften fornyet."

"Ja, det havde jeg nok en fornemmelse af."

"Og haven er alt for lille for rekonvalescenterne, når der er en smule solskin."

"Ja, det har jeg også tænkt mig."

"Når vi har epidemier – i år har vi haft tyfus og for to år siden havde vi kopper – somme tider hundrede syge, så ved vi rigtignok næsten ikke, hvad vi skal stille op."

"Ja, det har jeg også sagt mig selv."

"Hvad skal man sige, Deres Højærværdighed?" sagde forstanderen, "man må finde sig i forholdene, som de er." Denne samtale blev ført i spisesalen i stueetagen i biskoppaladset. Biskoppen tav et øjeblik, derpå vendte han sig hurtigt om imod forstanderen. "Hvor mange senge tror De, der kunne stå i denne sal?" sagde han.

"I Deres Højærværdigheds spisesal?" udbrød forstanderen forbavset. Biskoppen lod sit blik glide om i salen og syntes at tage mål af den og anstille beregninger.

"Her er sikkert plads til tyve senge," sagde han, som om han talte til sig selv. Derpå fortsatte han, henvendt til forstanderen: "Nu skal jeg sige Dem noget, hr. forstander. Her foreligger åbenbart en fejltagelse. Hos Dem er der seks og tyve mennesker i en fem, seks små værelser. Vi er kun tre, og vi har plads til tres. Det er en fejltagelse, siger jeg Dem. De skal have mit hus og jeg Deres. Lad mig få sygehuset, og så slår De Dem ned her." Dagen efter blev de seks og tyve stakkels syge anbragt i bispepaladset, og biskoppen flyttede ind i sygehuset.

Biskop Myriel havde ingen formue, da hans familie var blevet ruineret under revolutionen. Hans søster havde en livrente på fem hundrede franc om året, som under deres ophold i præstegården havde været nok til hendes personlige fornødenheder. Myriels gage som biskop var femten tusind franc. Samme dag, som han flyttede ind i sygehuset, lavede han en liste over, hvordan de femten tusind franc skulle anvendes. Han forbeholdt sig selv tusind franc til sine personlige fornødenheder og seks tusind til almisser til byens fattige. Resten fordelte han imellem forskellige velgørende stiftelser. I al den tid, han beklædte sit embede i Digne, ændrede han intet i

de således trufne bestemmelser, som han betegnede som sine husholdningsudgifter.

Frøken Baptistine gjorde ikke ringeste indvending imod denne ordning. Denne fromme kvinde så i Myriel på en gang sin broder og sin biskop, sin ven i kraft af naturens, sin foresatte i kraft af kirkens love. Hun elskede og forgudede ham ganske ligefrem. Når han talte, gav hun ham ret. Kun tjenestekvinden, jomfru Magloire, brummede lidt. Biskoppen havde, som vi så, kun forbeholdt sig selv tusind franc. Hertil kom frøken Baptistines fem hundrede, og for disse femten hundrede franc levede disse to gamle kvinder og denne gamle mand. Og så havde biskoppen, når der kom en af hans landsbypræster til Digne, endda råd til at beværte ham ved sit bord, takket være jomfru Magloires strenge sparsommelighed og den forstandige måde, hvorpå frøken Baptistine styrede husets pengesager.

Da biskoppen havde været et kvart års tid i Digne, sagde han en dag: "Når alt kommer til alt, har jeg det i grunden ret knapt."

"Ja, det tror jeg!" udbrød jomfru Magloire. "Deres Højærværdighed har jo ikke engang gjort krav på de årpenge, amtet har at betale for vogn i byen og til embedsrejser i stiftet. Den var det da altid skik, at biskopperne fik i gamle dage."

"Det har De sandelig ret i, jomfru Magloire," sagde biskoppen. Han gjorde sin fordring gældende, og nogen tid efter blev der tildelt ham tre tusind franc om året til vognleje, postheste og embedsrejser. Borgerskabet skreg ikke så lidt op i den anledning, men glad blev jomfru Magloire.

"Nå," sagde hun til frøken Baptistine, "Hans Højærværdighed tænkte til at begynde med kun på andre. Det er da godt, at han

omsider også tænker lidt på sig selv. Nu har vi da de tre tusind franc!" Samme aften skrev biskoppen følgende liste, som han gav sin søster:

Tre tusind franc til vognleje og embedsrejser:	
Til kødsuppe til de syge i sygehuset	1500 fr.
Til Selskabet for Småbørns Vel i Aix	250 fr.
Til Selskabet for Småbørns Vel i Draguignan	250 fr.
Til hittebørnene	500 fr.
Til vajsenhusbørnene	500 fr.
Ialt	3000 fr.

Sådan gjorde biskop Myriel sit overslag.

De biskoppelige sportler var han meget nøjeregnende med at inddrive hos de rige, for han gav dem til de fattige. Det varede da heller ikke længe, før der strømmede frivillige gaver ind i mængde. De, som havde overflod, og de, som led nød, bankede på Myriels dør, de første for at give, de sidste for at få milde gaver. Inden der var gået et år, var biskoppen blevet kasserer for hele byens godgørenhed og nød. Der gik betydelige summer igennem hans hænder, men intet kunne få ham til at ændre noget i sin levevis eller til for sin egen person at bruge det mindste ud over det rent nødvendige. Tvært imod. Da der altid findes mere elendighed i de lavere lag end brodersind i de højere, var alt så at sige givet bort, før det var kommet ind. Det var som at hælde vand på udtørret jord. Hvor mange penge han end fik, havde han aldrig nogle, og så tog han fra sig selv.

Efter skik og brug anfører biskopperne i begyndelsen af deres forordninger og hyrdebreve alle deres døbenavne. Stiftets fattige havde med et slags kærligt instinkt valgt det af biskoppens navne, de syntes betød noget. De kaldte ham aldrig andet end Hans Højærværdighed hr. Bienvenu *(Velkommen)*. Det vil vi også kalde ham. Han syntes for resten godt om, at de kaldte ham sådan.

"Jeg kan godt lide det navn," sagde han, "det forsoner mig med Hans Højærværdighed."

2

Skønt biskoppen havde omsat sit køretøj i almisser, foretog han ikke des mindre sine embedsrejser. Digne er et ret besværligt stift. Der er kun få sletter, men mange bjerge og næsten ingen veje. Det har to og tredive sognekald, en og fyrre kapellanier og to hundrede femogfirs annekskirker. Det var ikke småting at føre tilsyn med alt det, men biskoppen fik det gjort. I byens omegn gik han til fods, på sletterne brugte han karriol, og i bjergene red han på muldyr. De to gamle kvinder plejede at følge med ham. Var turen for besværlig for dem, rejste han alene.

På disse rejser var han altid mild og overbærende, passiarede mere med folk end prædikede for dem. Han søgte aldrig sine forestillinger og i forbilleder langt borte. Han plejede, når han var i et sogn, at anføre folkene i nabosognet som eksempel. I sogne, hvori man ikke var god imod de fattige, sagde han: "Se til folkene i Briancon. De har givet de fattige, enker og forældreløse lov til at lade deres enge slå tre dage før alle andre. De bygger uden vederlag deres huse om for dem, når de er

forfaldne. Derfor hviler også Guds velsignelse over den egn. I hele hundrede år er der ikke blevet begået et eneste mord." I landsbyer, hvor folk var nærige og vindesyge, sagde han: "Se til folkene i Embrun. Har en familiefader der i høstens tid sine sønner ude i krigstjeneste og sine døtre i tjeneste i byen, og han selv er syg og ingenting kan udrette, lægger præsten et godt ord ind for ham i sin prædiken, og om søndagen, når messen er forbi, går så alle folk i landsbyen, mænd, kvinder og børn, ud på den stakkels mands mark og høster og kører ind for ham." Til familier, der lå i strid om penge eller arvespørgsmål, sagde han: "Se til folkene i Devolny. De bor i så vild en bjergegn, at man ikke hører nattergalen synge der en gang i halvtreds år. Nå, når en familiefader dør, går sønnerne ud i den vide verden for at søge lykken der og lader døtrene beholde hele arven, for at de kan blive gift." – På steder, hvor folk var opsatte på at føre processer og sætte deres penge til på stempelpapir, sagde han: "Se til de brave bønder i Queyras-dalen. Der er tre tusind sjæle der. Du gode Gud, det er som en hel lille republik. De kender hverken til dommere eller politi, sognefogeden besørger det hele. Han påligner skatterne efter bedste skøn, dømmer uden vederlag folk imellem, når de ikke kan forliges, skifter og deler arv uden at tage betaling derfor, og man adlyder ham, fordi han er en retfærdig mand blandt enfoldige mennesker." I landsbyer, hvor der ingen skolelærere var, anførte han også Queyras-boerne som eksempel. "Ved I, hvordan de bærer sig ad?" sagde han. "En lille by, hvor der ikke er mere end en tolv, femten familier, kan jo ikke til stadighed underholde en skolemester. Derfor har de lærere, som lønnes af hele dalen og som drager om i landsbyerne og opholder sig og giver undervisning otte

dage her og ti dage der. Man kan også træffe de lærere på markederne, der har jeg set dem. Man kan kende dem på pennene i hattesnoren. De, som kun giver undervisning i læsning, har kun en pen, de, som underviser i regning har to, og de, som både underviser i læsning, regning og latin, har tre penne. Det er meget lærde folk, men det regnes også for en stor skam at være uvidende der. Gør som Queyras-boerne".

Sådan talte han alvorligt og faderligt, og når han ingen eksempler havde at anføre, fandt han på lignelser, der gik lige løs på sagens kerne. Selv overbevist, overbeviste han andre med en veltalenhed som Jesu Kristi, uden omsvøb, men fuld af billeder.

Nu og da kunne han komme med en lidt spotsk ytring, bag hvilken der næsten altid gemte sig en alvorlig tanke. En gang kom der i fastetiden en ung kapellan til Digne og prædikede i domkirken. Han var meget veltalende, og hans prædiken handlede om godgørenhed. Han opfordrede de rige til at hjælpe de fattige, for at de ikke skulle komme i helvede, som han udmalede med de skrækkeligste farver, men gøre sig værdige til Paradis, som han skildrede som i højeste grad attråelsesværdigt. Blandt hans tilhørere var der en rig, forhenværende købmand ved navn Géborand. Han drev en smule åger og havde samlet sig en formue på et par millioner. Han havde aldrig før i sine levedage givet almisse til nogen fattig, men siden han havde hørt den prædiken, så man ham hver søndag give de gamle tiggerkvinder uden for domkirken en sou. De var seks om at dele den. En dag, da biskoppen så ham give denne almisse, sagde han smilende til sin søster: "Se til hr. Géborand! Nu køber han sig for en sou Paradis."

Når det drejede sig om godgørenhed, lod han sig ikke afvise, veg ikke tilbage for noget afslag, men fandt ord, som gav vedkommende noget at tænke på. En gang bad han i et selskab om penge til de fattige.

Der var blandt andre en marquis de Champtercier, en rig, gammel gnier. Biskoppen kom da også til ham, lagde sin hånd på hans arm og sagde: "De kommer til at give mig noget, hr. marquis." Marquien vendte sig om og svarede tørt: "Jeg har mine fattige, Deres Højærværdighed."

"Nå ja, så giv mig dem," sagde biskoppen.

En dag holdt han i domkirken følgende prædiken: "Mine dyrebare brødre og kære venner, der findes i Frankrig tre millioner bønderhuse, som kun har to vinduer og en dør, 1.817.000, som kun har et vindue og en dør, og 346.000 hytter, som kun har dør og intet vindue. Det kommer af, at der er noget, som hedder dør- og vinduesskat. Forestil jer nu de fattige familier, gamle koner og små børn i sådanne huse, og tænk så på, hvad der bliver af dem, når der kommer feber og anden sygdom. Ak, Gud har skænket menneskene luften, loven sælger dem den. Jeg anklager ikke loven, men jeg priser og takker Gud. I Isére, i Var, i begge alpeamterne har bønderne ikke engang trillebøre, de må bære gødningen ud på ryggen. De har ingen lys, men bruger begpinde og tovstumper dyppede i tjære til belysning. Sådan står det til i hele den øvre del af Dauphiné. De bager brød for seks måneder ad gangen og bruger tørret komøg til at bage det ved. Om vinteren må de slå det i stykker med økser og lade det ligge i vand i fire og tyve timer, før det er til at spise. Mine brødre, forbarm jer! Se, hvordan mennesker lider rundt omkring i landet!"

Han var født i Provence og havde med lethed tilegnet sig alle Sydfrankrigs mundarter. Det syntes bønderne godt om, og det havde bidraget ikke så lidt til at skaffe ham adgang til alles hjerter. Han var som hjemme i hytterne og imellem bjergene. Han forstod at sige de mest ophøjede ting i de simpleste mundarter. For øvrigt var han ganske den samme over for fine folk som over for almuefolk.

Han forhastede sig aldrig med at dømme, men søgte altid at komme på det rene med den pågældende sags omstændigheder. "Lad os se, hvordan fejlen er opstået," sagde han. I erkendelse af, at han, som han selv smilende sagde, var en forhenværende synder, forskansede han sig aldrig bag en streng moral. Når han så alle mennesker forarges og råbe op over et eller andet, sagde han smilende: "Nå, det ser ud til at være noget, alle gør sig skyldig i. Se, hvor hyklerne får travlt med at dække sig!" Over for kvinderne og de fattige, som samfundet tynger hårdt på, var han særlig overbærende. "Hustruernes, børnenes, tyendets, de svages, de fattiges og uvidendes synder er mændene, fædrene, husbonderne, de stærke, de rige og de, som kan noget, skyld i." Han sagde også: "Lær de uvidende så meget, som I på nogen måde kan. Det er en stor fejl af samfundet, at det ikke giver fri undervisning, det bærer ansvaret for det mørke, det skaber. Når en sjæl er fuld af mørke, synder den. Det er ikke synderen, men den, der har skabt mørket i ham, der er den skyldige." Som man ser, havde han en ganske egen måde at se på tingene på. Jeg skulle næsten tro, at han havde lært den af evangeliet.

En dag hørte han i et selskab tale om en sag, der var for retten, og som snart skulle gå til doms. En ulykkelig mand

havde af kærlighed til en kvinde og det barn, han havde med hende, lavet falske penge, da alle andre udveje blevet lukket for ham. Falskmøntneri blev endnu på den tid straffet med døden. Kvinden var blevet anholdt, da hun gav det første falske pengestykke ud, som manden havde lavet. Man holdt hende i fængsel, men man havde kun beviser imod hende. Hun alene kunne angive sin elsker og styrte ham i ulykke ved at tilstå. Hun nægtede. Man trængte ind på hende, men hun nægtede fremdeles hårdnakket. Så fik den offentlige anklager et indfald. Han fortalte hende, at hendes elsker havde været hende utro. Og det lykkedes ham ved hjælp af nogle brevstumper, som han var mand for at forelægge hende på en fiffig måde, at overbevise den ulykkelige kvinde om, at hun havde en rivalinde, og at manden havde bedraget hende. Ude af sig selv af skinsyge angav hun så sin elsker, tilstod alt og gav retten alle beviser i hænde. Manden var fortabt. Han skulle i den nærmeste fremtid dømmes i Aix sammen med sin medskyldige. Folk var henrykte over den offentlige anklagers snildhed, der ved at vække kvindens skinsyge havde bragt sandheden for dagen. Biskoppen hørte på i tavshed, så spurgte han: "Hvor skal den mand og den kvinde dømmes?"

"Ved edsvorneretten."

"Og hvor skal den offentlige anklager dømmes?" sagde han.

Der indtraf en sørgelig begivenhed i Digne. En mand blev dømt til døden for mord. Det var en ulykkelig stakkel, som, skønt han ikke havde fået nogen ordentlig dannelse, dog heller ikke var helt uvidende. Han var optrådt som taskenspiller på markederne og havde desuden haft et slags offentligt skrivekontor. Folk i byen var meget optaget af hans sag. Dagen

før han skulle henrettes, blev fængselspræsten syg. En præst måtte man have til at være hos den dødsdømte i hans sidste øjeblikke. Så gik man til sognepræsten, men han sagde nej, det kom ikke ham ved, han var ikke forpligtet til at gøre sådant hovedarbejde og havde ingenting at gøre med den gøgler. "Jeg er også syg, og det er for resten ikke min bestilling."

Dette svar blev meldt til biskoppen, som sagde: "Hr. pastoren har ret. Det er ikke hans bestilling, det er min." Han begav sig straks til fængslet og gik ned i "gøglerens" fangehul, tog ham i hånden og talte med ham. Han tilbragte hele dagen hos ham, glemte at spise og sove for at bede til Gud for den dødsdømtes sjæl. Han var som en fader, en broder, en ven imod ham, han underviste, beroligede og trøstede ham. Havde Myriel ikke været der, ville dette menneske være gået i døden med fortvivlelse i hjertet. Døden var for ham som en afgrund, som han med rædsel gyste tilbage for. Han var ikke uvidende nok til at kunne være helt ligegyldig. Hans dødsdom havde rystet ham stærkt og så at sige hist og her brudt noget af den mur ned for ham, der skiller os fra tilværelsens mysterium. Han stirrede uophørligt ud efter dette mysterium og så kun mørke. Biskoppen fik ham til at se lys.

Da de dagen efter kom for at hente den ulykkelige mand, var biskoppen hos ham. Han fulgte med ham og viste sig for mængden i sin violette kappe og med bispekorset om halsen ved siden af den stakkels, bundne fange. Han satte sig op i sluffen hos ham og steg op på skafottet sammen med ham. Den dødsdømte, som dagen i forvejen havde været så nedtrykt og fortvivlet, så nu helt strålende ud. Han følte, at Gud var forsonet, og håbede på hans barmhjertighed. Biskoppen

omfavnede ham, og da øksen skulle til at falde, sagde han: "Den, som menneskene dræber, vækkes til liv af Gud. Den, som forskydes af sine brødre, opsøger faderen. Bed, tro, gå ind til livet! Faderen er der." Da han steg ned fra skafottet, var der noget i hans blik, som fik folk til ærbødigt at gøre plads for ham. Da han trådte ind i sin ringe bolig, som han smilende kaldte sit palads, sagde han til sin søster: "Jeg har i dag røgtet mit embede som ypperstepræst."

De mest ophøjede ting er jo tit dem, folk mindst forstår. Der var folk i byen, som kaldte biskoppens optræden ved denne lejlighed for skaberi, men det var kun de fine. De simple, som ikke søger noget ondt i gode gerninger, var rørte og beundrede deres biskop.

Hvad ham selv angik, havde synet af skafottet rystet ham stærkt, og det varede længe, før han overvandt det. Dagen efter henrettelsen, ja, mange dage efter, syntes han helt overvældet. Den ro, han næsten med vold havde tvunget sig til at lægge for dagen i det frygtelige øjeblik, var forsvundet, og tanken om samfundets retfærdighed martrede ham som en ond ånd. Han, som ellers altid plejede at komme strålende fornøjet hjem fra alt, hvad han tog sig for, så nu ud, som om han havde noget at bebrejde sig. Af og til talte han halvhøjt med sig selv. En aften hørte hans søster ham således sige: "Jeg troede ikke, at det var så forfærdeligt. Det er uret at fordybe sig i den grad i den guddommelige lov, at man glemmer den menneskelige. Døden er kun Gud herre over. Med hvad ret rører menneskene ved dette ukendte?" Med tiden svækkedes disse indtryk, og til sidst fortog de sig rimeligvis helt. Man lagde imidlertid mærke til, at

biskoppen altid siden undgik at gå over den plads, hvor henrettelserne foregik.

Man kunne når som helst hente Myriel til de syge og døende. Han vidste, at hos dem havde han sin største gerning at gøre. Familier, som havde mistet et af deres medlemmer, behøvede ikke at hente ham, han kom af sig selv. Han kunne længe sidde tavs hos en mand, der havde mistet en elsket hustru, eller hos en moder, der havde mistet sit barn, og som han vidste, hvornår han skulle tie, sådan vidste han også, hvornår han skulle tale. Og hvad var han ikke for en beundringsværdig trøster! Han søgte ikke at lindre smerten ved at kaste glemselens slør over den, men ved at gøre den ophøjet og ædel ved hjælp af håbet. "Tag vel vare på," sagde han, "hvordan I tænker på de døde. Tænk ikke på det, som bliver til støv. Se opad, og I vil se jeres kære hedengangne lyse på himlen." Han vidste, at tro er sund. Han søgte at vejlede og berolige den fortvivlede ved at pege på den gudhengivne og at omskabe den sorg, der stirrer ned i graven, ved at pege på den sorg, der vender sit blik op imod stjernerne.

3

Biskop Myriels huslige liv var båret af de samme tanker som hans offentlige liv. Den frivillige fattigdom, han levede i, var både opbyggelig og rørende for enhver, som så den på nært hold.

Som alle gamle folk og som de fleste tænkere sov han kun lidt, men hans korte søvn var dyb. Om morgenen anvendte han en time til fromme betragtninger, derpå læste han messen, enten hjemme eller i domkirken. Når det var gjort, spiste han

sin frokost, der bestod af rugbrød, som han opblødte i mælk, og så satte han sig til sit arbejde. Og en biskop har meget at bestille.

Den tid, hans mangfoldige forretninger, hans kirketjeneste og hans bønnebog levnede ham, anvendte han først og fremmest til bedste for de nødlidende, de syge og sorgfulde, og den tid, de levnede ham, anvendte han til arbejde. Enten gravede han i sin have, eller han læste og skrev. Når vejret var godt, gik han sig henad middag en tur ud på landet eller omkring i byen og aflagde jævnligt besøg i de usleste rønner. Hvor han viste sig, støttende sig på den lange stok, med den vatterede, violette silkekappe, violette strømper, plumpe sko og lav, trekantet hat med guldkvaster i hjørnerne, blev der fest. Det var, som om han bragte varme og lys med, hvor han kom. Børn og gamle folk kom ud for at hilse på biskoppen som på solen. Han velsignede dem, og de velsignede ham. Enhver, der trængte til noget, viste man til ham. Hist og her standsede han, talte til de små drenge og piger og smilede til mødrene. Han besøgte fattigfolk, så længe han havde penge, og når han ingen penge havde, besøgte han de rige. Da det var ham om at gøre, at hans præstekjoler skulle holde så længe som muligt, og da han ikke ville have, at nogen skulle mærke det, havde han altid sin violette kappe på, når han gik ud i byen, skønt den måske var lidt for tung og varm om sommeren.

Når han kom hjem, spiste han til middag, og middagen var som frokosten. Klokken halv ni om aftenen spiste han til aften med sin søster. Jomfru Magloire stod bag ved deres stole og opvartede dem, men intet kunne være mere tarveligt end dette aftensmåltid. Havde biskoppen en af sine præster ved sit bord,

benyttede jomfru Magloire sig imidlertid af det til at beværte Hans Højærværdighed med en lækker fisk eller med noget udmærket vildt. Hver gang der kom en præst, brugte hun det som påskud til at lave et godt måltid mad, og biskoppen lod hende gøre det. Til daglig brug nøjedes de med grøntsager og olivensuppe. Folk i byen sagde da også: "Når biskoppen ikke får præstemad, lever han som en eneboer."

Efter aftensmåltidet passiarede han en halv times tid med frøken Baptistine og jomfru Magloire, og så gik han ind i sit værelse og satte sig til at skrive. Han var meget belæst og noget af en lærd. Han har efterladt sig en fem, seks bemærkelsesværdige håndskrifter.

Huset, biskop Myriel boede i, bestod af stue og første sal. I hver etage var der tre værelser og ovenpå et loftsrum. Bag huset var der en have på en kvart tønde land. De to kvinder boede på første sal, biskoppen i stueetagen. Det forreste værelse, som vendte ud til gaden, benyttedes til spisestue, inden for det havde han sit sovekammer og inden for det igen sit bedekammer, hvor der i en lukket alkove stod en gæsteseng. Sygehusets apotek, en lille tilbygning til huset ud imod haven, var blevet lavet om til køkken og fadebur. I haven fandtes også en anden lille bygning, der havde været sygehusets køkken. Nu brugte biskoppen den til stald for sine to køer. Hvor meget eller hvor lidt mælk de end gav, sendte han ufravigelig hver morgen halvdelen over til de syge. "Jeg betaler min tiende," sagde han.

Hans værelse var temmelig stort og vanskeligt at opvarme om vinteren. Da brændet er dyrt i Digne, havde han fundet på ved hjælp af en bræddevæg at lade sig indrette et aflukke i kostalden. Der tilbragte han aftenerne, når det var meget koldt.

Han kaldte det sin "vintersalon". Der fandtes der, ligesom i spisestuen, ikke andre møbler end et firkantet, hvidt fyrretræsbord og fire rørstole. I spisestuen var der for resten også et gammelt, rødmalet skænkebord. Et lignende skænkebord, dækket af en hvid dug med uægte kniplinger, havde biskoppen som alter i sit bedekammer. Hans rige skriftebørn og fromme kvinder i Digne havde tit slået sig sammen og givet ham penge til et smukt, nyt alter. Han havde hver gang taget pengene og givet dem til de fattige. Det smukkeste alter, sagde han, er et ulykkeligt menneskes sjæl, der er blevet trøstet og takker Gud. I sit bedekammer havde han to bedestole og en kurvestol som den, der stod i hans sovekammer. Når det traf sig så, at der kom en syv, otte mennesker på en gang, måtte man ud i stalden og hente stolene fra "vintersalonen" ind. Bedestolene og kurvestolen måtte også somme tider ind. På den måde kunne man få samlet elleve stole i alt. Hver gang, der kom ny gæster, blev et værelse rømmet. Undertiden hændte det, at der var tolv mennesker på en gang, så reddede biskoppen sig ud af forlegenheden ved at stå op foran kaminen, i fald det var om vinteren, eller ved at gå ud i haven, i fald det var om sommeren. Der var endnu en stol i den lukkede alkove, men rørsædet på den var helt slidt i stykker, og den havde kun tre ben, så den måtte altid have noget at støtte sig til. Frøken Baptistine havde også oppe i sit værelse en meget stor, forgyldt lænestol med blomstret betræk, men da man havde været nødt til at hejse den op igennem vinduet, fordi trappen var for smal, kunne man ikke regne den med.

Man kan ikke tænke sig noget tarveligere end biskoppens sovekammer. Lige over for en glasdør, der førte ud til haven,

stod sengen, en hospitalsseng af jern, med en himmel af grønt sirts. Bag ved et gardin nogle toiletgenstande, som røbede, at han endnu havde bevaret nogle af sine vaner fra sin verdensmandstid. Et stort bogskab fuldt af bøger. I kaminen, der var af træ, malet som marmor, sås sjældent eller aldrig ild, men der var to ildbukke, prydede med vaser, som i sin tid havde været forsølvede. Over kaminen hang der, på et stykke luvslidt, sort fløjl, i en af tidens tand hårdt medtaget forgyldt ramme, et krucifiks af messing, som også en gang havde været forsølvet. Ved glasdøren stod der et stort bord med blækhus og en mængde papirer og bøger. Foran bordet kurvestolen, og foran sengen en bedestol, lånt fra bedekammeret.

Alle værelserne i huset var hvidtede. Gulvene var af røde mursten, dækkede med stråtæpper foran sengene. For resten holdt de to kvinder huset overordentlig rent fra øverst til nederst. Det var den eneste luksus, biskoppen tillod. "Det tager ikke noget fra de fattige," sagde han.

For øvrigt må det tilstås, at han af sine fordums herligheder endnu havde seks spiseskeer og gafler, samt en potageske, som jomfru Magloire hver dag med fryd så stråle på den grove, hvide lærredsdug. Da det er så magtpåliggende at fremstille biskoppen af Digne, ganske som han var, bør det også tilføjes, at det mere end en gang hændte, at han sagde: "Det ville knibe for mig at spise uden sølvtøj." Det må endvidere tilføjes, at han også havde to store, massive sølvlysestager, som han havde arvet efter en moster. De plejede at stå på biskoppens kamin, men når der var fremmede til middag, satte jomfru Magloire dem på bordet og tændte vokslysene i dem. I biskoppens soveværelse, lige ved hans hovedgærde, var der et lille vægskab.

Der opbevarede jomfru Magloire hver aften spiseskeerne og gaflerne og potageskeen, men nøglen blev aldrig taget af døren.

I haven, som skærmedes lidt af de omtalte små bygninger, var der fire gange, som i korsform gik ud fra en brønd i midten. Bundt om hele haven, langs den hvide mur, som omgav den, løb der en anden gang. Disse gange delte haven i fire dele, som indfattedes af buksbomhække. I de tre af dem dyrkede jomfru Magloire grøntsager, i den fjerde havde biskoppen plantet blomster. Der var endogså nogle enkelte frugttræer. En gang sagde jomfru Magloire med lidt ondskabsfuldt skælmeri: "Deres Højærværdighed, det stykke ligger hen til ingen nytte, og De vil jo ellers have nytte af alting."

"Det tager De fejl i, jomfru Magloire," svarede biskoppen, "det skønne er lige så nyttigt som det nyttige." Og efter en lille pause tilføjede han: "Måske nyttigere."

Denne fjerdedel, der bestod af en tre, fire bede, optog biskoppen næsten lige så meget som hans bøger. Han tilbragte gerne en times tid eller to der med at luge, beskære og grave huller, som han lagde frø i. Han gjorde ikke fordring på at blive anset for botaniker, han studerede ikke planterne, men elskede blomsterne.

Der var ikke en dør i huset, som blev låset. Døren til spisestuen, der som sagt vendte ud til domkirkepladsen, havde i sin tid været forsynet med låse og slåer som en fængselsdør, men biskoppen havde ladet dem alle sammen tage af, og den var nat og dag kun lukket med en klinke. Man behøvede blot at støde til den for at få den til at gå op. I starten havde det pint de to kvindfolk i høj grad, at den dør aldrig var lukket, men biskoppen havde sagt: "I må gerne lade sætte låse for dørene

oppe hos jer, hvis I lyster," og til sidst kom de til at føle sig lige så trygge som han, eller de lod i alt fald, som om de gjorde det. Kun jomfru Magloire fik af og til et anfald af angst. Hvad biskoppen mente, kan man finde udtrykt eller i alt fald antydet i et par linjer, han havde skrevet i randen af en bibel: "Forskellen er simpelt hen, at en læges dør aldrig bør være lukket, og at en præsts dør altid bør stå åben."

4

Da Gaspard Bés' røverbande, som havde gjort Ollioules' pas usikre, var blevet tilintetgjort, flygtede en af hans underanførere ved navn Cravatte ind imellem bjergene. Han holdt sig en tid skjult i grevskabet Nizza med sine røvere, en rest af Gaspard Bés' bande, derpå begav han sig til Piemonte, men pludselig viste han sig igen i Frankrig. Han holdt sig skjult i hulerne ved Joug-de-l'Aigle, og derpå drog han ned igennem Ubayes og Ubayettes hulveje. Han trængte endogså frem helt til Embrun, hvor han en nat brød ind i domkirken og plyndrede sakristiet. Egnens folk var fortvivlede over hans røvertog. Man satte gendarmerne ud på ham, men det hjalp ikke, han slap stadig fra dem. Undertiden satte han sig til modværge af alle kræfter. Midt under al den forskrækkelse kom biskoppen, på en af sine embedsrejser til Chastelar. Borgmesteren gik hen til ham og opfordrede ham til at vende om. Cravatte holdt bjergene besatte lige til Arche og længere endnu, så det var farligt at drage videre, selv om han fik en eskorte med. Det ville, blot være til ingen nytte at sætte en tre, fire ulykkelige gendarmers liv på spil. "Jeg agter også at rejse uden eskorte," sagde biskoppen.

"Er det virkelig Deres mening, Deres Højærværdighed?" udbrød borgmesteren.

"Det er ganske afgjort min mening. Jeg afslår bestemt at tage gendarmerne med, og jeg rejser om en time."

"De vil virkelig rejse?"

"Ja."

"Alene?"

"Ja, alene."

"Det må De ikke gøre, Deres Højærværdighed."

"Der ligger ude imellem bjergene et ganske lille sogn, som jeg ikke har set til i tre år," sagde biskoppen. "Folkene der er mine gode venner, venlige, skikkelige hyrder. De ejer en ged for hver tredje, de vogter, de væver meget smukke uldbånd i forskellige farver og spiller på en slags fløjter med seks huller. De trænger til, at man af og til taler til dem om Vorherre. Hvad ville de sige om en biskop, som var bange? Hvad ville de sige, i fald jeg ikke kom til dem?"

"Ja, men røverne, Deres Højærværdighed?"

"Det er sandt," sagde biskoppen. "De har ret. Jeg kan måske møde dem. De kan også nok trænge til at høre et ord om Vorherre."

"Ja, men det er en hel bande, Deres Højærværdighed, en flok ulve."

"Det er måske netop den flok, Jesus vil gøre mig til hyrde for, hr. borgmester. Hvem kender forsynets veje?"

"De vil udplyndre Dem, Deres Højærværdighed."

"Jeg har ingenting."

"De vil slå Dem ihjel."

"En gammel, skikkelig præst, som ikke gør andet end læse sine bønner? Hvad skulle det gøre godt for?"

"Du gode Gud! Sæt nu, at De møder dem?"

"Så beder jeg dem om en almisse til mine fattige."

"I himlens navn, rejs ikke, Deres Højærværdighed! De sætter Deres liv på spil!"

"Er det virkelig kun det, det drejer sig om, hr. borgmester?" sagde biskoppen, "jeg er ikke kommet til verden for at våge over mit liv, men for at våge over sjæle."

De måtte lade ham have sin vilje. Han rejste, kun ledsaget af et barn, der tilbød at tjene ham som vejviser. Hans stædighed vakte opsigt og stor forskrækkelse på hele egnen.

Han ville hverken have sin søster eller jomfru Magloire med. Han red over bjerget på et muldyr, mødte ingen og kom i god behold til sine "gode venner" hyrderne. Han blev hos dem i fjorten dage, prædikede, underviste, formanede, efterså kirkebøgerne osv. Kort før han skulle rejse, besluttede han at synge et *Te Deum*. Han talte med præsten om det. Hvordan i al verden skulle det kunne lade sig gøre? Der var intet bispeskrud at opdrive. Man havde intet andet at byde ham, end hvad der fandtes i den fattige landsbykirkes sakristi, nogle gamle, luvslidte damaskes messehagler med uægte guldbroderi.

"Å," sagde biskoppen, "lad os blot bekendtgøre vort *Te Deum* fra prædikestolen, hr. pastor. Det giver sig nok."

Man sendte bud til kirkerne i omegnen, men alt det skrud, disse fattige sogne kunne møde frem med, ville i forening ikke have forslået til at klæde en kantor i en domkirke anstændigt. Mens man var stedt i denne forlegenhed, indfandt der sig i præstegården to ryttere, som ingen kendte, og som straks red

bort igen efter at have afleveret en stor kasse til Hans Højærværdighed biskoppen. Da kassen blev lukket op, viste det sig, at den indeholdt en korkåbe af guldmor, en bispehue, besat med diamanter, et ærkebispekors og en prægtig krumstav – hele det ærkebispeskrud, der en måned i forvejen var blevet stjålet i sakristiet i Frue Kirke i Embrun. I kassen var der et papir, hvorpå der stod skrevet: "Fra Cravatte til Hans Højærværdighed Bienvenu."

"Sagde jeg ikke, at det nok gav sig!" sagde biskoppen. Derpå tilføjede han smilende: "Den, som er fornøjet med en almindelig messeskjorte, sender Gud en ærkebispekåbe."

"Gud eller djævelen, Deres Højærværdighed," mumlede præsten, idet han med et smil rystede på hovedet. Biskoppen så stift på ham og sagde i en myndig tone: "Gud!"

Da han kom tilbage til Chastelar og på hele vejen dertil, stimlede folk nysgerrigt sammen for at se ham. I præstegården i Chastelar traf han frøken Baptistine og jomfru Magloire, og han sagde til sin søster: "Nå, havde jeg så ikke ret? Den fattige præst begav sig tomhændet til sine fattige bjergboere, og han kommer tilbage med hænderne fulde. Jeg førte ikke andet med mig, da jeg drog herfra, end min fortrøstning til Gud, og jeg bringer alle en domkirkes skatte med hjem."

Man ville sætte os i stor forlegenhed, hvis man spurgte os, hvad der blev af Embruns kostbarheder. Det var overmåde smukke ting, som det var i høj grad fristende at stjæle til bedste for de fattige. Stjålne var de jo for resten allerede. Halvdelen var altså gjort, nu drejede det sig kun om at lade tyveriet komme de fattige til gode. Vi kan for øvrigt ikke sige noget bestemt om den ting, vi ved kun så meget, at der imellem biskoppens

papirer fandtes en dunkel optegnelse, som måske står i forbindelse med denne sag. Den lød således: "Spørgsmålet er, om det bør sendes tilbage til domkirken eller gå til sygehuset."

5

Nogen tid efter gjorde biskoppen noget, som, i fald man kunne tro, hvad hele byen sagde, var endnu farligere end hans rejse i den af røverne hjemsøgte bjergegn.

Der boede ude på landet nærheden af Digne, en mand, som levede helt alene. Denne mand hed G. og havde i sin tid været – lad os lige så godt først som sidst sige det forfærdelige – medlem af konventet.

Man talte med en vis rædsel om konventsmedlemmet G. i den lille by Digne. Kan De forestille Dem, hvad et konventsmedlem er? Det er noget, som fandtes den gang, man sagde "du" og "borger" til hinanden. Sådant et menneske måtte på det nærmeste være et uhyre. Han havde ikke stemt for kongens død, men der manglede ikke meget i det. Han var næsten en kongemorder. Hvor kunne det være, at man ikke, da de retmæssige fyrster vendte tilbage, havde overgivet sådant et menneske til domstolene og gjort kort proces med ham? Man burde måske, om De så synes, ikke have hugget hovedet af ham, for man skal være mild, men en ordentlig landsforvisning på livstid. Der burde dog statueres et eksempel osv. osv. For resten var han gudsfornægter som alle den slags. – Sådan kægede gæssene omkring gribben.

Var denne G. for resten en grib? Ja, at dømme efter den folkesky ensomhed, han levede i. Da han ikke havde stemt for kongens død, blev han ikke ramt af landsforvisningsdekreterne

og kunne blive i Frankrig. Han boede tre fjerdingvej fra byen, fjernt fra alle beboede steder, fjernt fra enhver vej, i Gud ved hvilken afkrog i en ubebygget dal. Han havde, hed det sig, en slags ager der og et hul eller en hule. Ingen naboer havde han, og der kom ikke engang nogen forbi. Siden han havde slået sig ned der i dalen, var stien, som førte der hen, groet til. Man talte om dette sted som om rakkerens hus.

Biskoppen så imidlertid af og til over i den retning, hvor en gruppe træer betegnede det gamle konventsmedlems dal, og så tænkte og sagde han: "Der er en sjæl, som er alene," og i sit stille sind tilføjede han: "Jeg bør se til ham." Men det må indrømmes, at denne tanke, som straks faldt ham ganske naturlig, efter et øjebliks betænkning stod for ham som et sært, umuligt, næsten modbydeligt indfald, for i grunden havde han det samme indtryk som alle andre, og konventsmedlemmet indgød ham, uden at han gjorde sig klart rede derfor, den følelse, man kan betegne som uvilje, og som grænser tæt op til had. Men bør hyrden holde sig borte fra fåret, fordi det er skabet? Nej. Men hvad var det ikke for et får. Den gode biskop vidste ikke, hvad han skulle gøre. Undertiden begav han sig på vej derover ad, men vendte så om igen.

En dag bredte det rygte sig i Digne, at en ung hyrde, som tjente hos konventsmedlemmet ovre i hans hule, var kommet til byen for at hente en læge. Den gamle rad var ved at dø, han var blevet lam og kunne ikke leve natten over. "Gud ske lov!" tilføjede nogle.

Biskoppen tog sin stok, tog sin kappe på, dels fordi hans præstekjole som sagt var noget medtaget, og dels fordi aftenvinden snart ville begynde at blæse op, og så gik han.

Solen var ved at gå ned og stod allerede næsten nede i synskredsen, da biskoppen kom til det sted, som alle skyede. Han skønnede med en vis hjertebanken, at han var i nærheden af hulen. Han skrævede over en grøft, kravlede over en hæk, åbnede en låge i et stakit, trådte ind i en lille, forfalden have, gjorde dristigt nogle skridt fremad og fik så pludselig øje på hulen bag et højt buskads. Det var en lille, lav og fattig, men pyntelig holdt hytte, med espalier på forsiden. Foran døren sad der i en rullestol, en ægte bondelænestol, en hvidhåret mand, som smilede til solen. Ved siden af ham stod der en ung knøs, den lille hyrde. Han rakte oldingen en skål med mælk.

Mens biskoppen så sig om, sagde gamlingen i stolen: "Tak, nu trænger jeg ikke til mere," og hans smil vendte sig fra solen og dvælede ved barnet. Biskoppen trådte frem, og gjort opmærksom ved støjen, han gjorde, vendte den gamle mand hovedet, og hans ansigt udtrykte så megen overraskelse, som man kan vente sig af en, der har levet et langt liv.

"Det er første gang, nogen kommer ind til mig i al den tid, jeg har været her," sagde han. "Hvem er De?"

"Jeg hedder Bienvenu Myriel," svarede biskoppen.

"Bienvenu Myriel! Det navn har jeg hørt før. Er det Dem, folk kalder Hans Højærværdighed Bienvenu?"

"Ja det er mig."

"Så er De jo min biskop," sagde oldingen halvt smilende.

"Ja, det kan ikke nægtes."

"Vær så god at træde nærmere."

Konventsmedlemmet rakte biskoppen hånden, men biskoppen tog den ikke, han indskrænkede sig til at sige: "Det

glæder mig at se, at man har narret mig. De ser sandelig ikke ud til at være syg."

"Jeg får det snart godt," svarede oldingen. Efter et øjebliks pause tilføjede han: "Om tre timer er jeg død," og så fortsatte han: "Jeg forstår mig lidt på lægekunsten. Jeg ved, hvordan dødsstunden nærmer sig. I går var kun mine fødder kolde, i dag er kulden nået op til knæene, nu føler jeg, hvordan den stiger op til midt på livet. Når den når hjertet, er det forbi. Hvor solen er smuk, ikke sandt? Jeg har ladet min stol rulle herud for for sidste gang at kaste et blik på naturen. De kan godt tale med mig, det trætter mig ikke. De har gjort vel i at komme og se en mand dø. Jeg er glad over, at jeg har vidner i dette øjeblik. Man har jo sine fikse ideer. Jeg ville gerne have levet til solen stod op, men jeg ved, at jeg knap har tre timer igen, så er det nat. Nå, hvad gør så i grunden det? Det er en ganske simpel ting at dø, det behøver man ikke dagslys til. Jeg dør i alt fald under åben himmel."

Oldingen vendte sig til hyrden. "Gå ind og læg dig, min dreng. Du vågede i nat, du er træt." Drengen gik ind i hytten. Den gamle fulgte ham med øjnene og tilføjede, som om han talte med sig selv: "Mens han sover, dør jeg. Hans søvn kan godt forliges med min."

Biskoppen blev ikke rørt, som man skulle synes, der nok kunne være grund til. Han syntes ikke, han mærkede noget til Gud i den måde at dø på, og hertil kom – for der bør også gøres opmærksom på de små modsigelser, der kan findes i store hjerter – at han, som så tit lo af "Hans Højærværdighed", følte sig en smule stødt over, at den gamle ikke gav ham den titel, der tilkom ham. Han kunne næsten fristes til at kalde ham "borger".

Der kom en lyst over ham til at optræde på den grovkornet fortrolige måde, man ret almindeligt træffer på hos læger og præster, men som ellers slet ikke lå for ham. Når alt kom til alt, havde dette konventsmedlem, denne repræsentant for folket, jo i sin tid hørt til de mægtige her i verden. Måske for første gang i sit liv følte biskoppen sig tilbøjelig til at være streng. Skønt han ellers vogtede sig for nysgerrighed, som efter hans mening var en fornærmelse imod den, den gik ud over, kunne han ikke dy sig for at iagttage konventsmedlemmet med en opmærksomhed, som hans samvittighed rimeligvis ville have bebrejdet ham over for enhver anden, da den ikke havde sit udspring fra deltagelse. Han havde til en vis grad en følelse af, at et konventsmedlem stod uden for loven og ikke engang havde krav på barmhjertighed.

G. hørte til de oldinge, der vækker fysiologernes forbavselse. Revolutionen havde mange af disse mænd, som svarede til deres tid. Man mærkede på alt hos denne mand, at han havde udstået sin prøve. Skønt han stod på gravens rand, havde han bevaret alle sundhedens kendemærker. Der var i hans rolige, næsten ranke skikkelse, i hans faste tone, i hans kraftige skulderbevægelser noget, som syntes at måtte bringe døden ud af fatning, så den troede, at den var gået fejl, og vendte om. Han syntes at dø, fordi han ville dø. Kun hans ben var ubevægelige, der havde døden tag i ham. Fødderne var kolde og døde, men hovedet levede med hele livets magt og syntes at have bevaret fuld klarhed. Han mindede i dette alvorlige øjeblik om kongen i det østerlandske eventyr, der var kød og blod udvendig og marmor indvendig.

Der stod en sten, som biskoppen satte sig på. "Jeg ønsker Dem til lykke," sagde han i en bebrejdende tone. "De har i alt fald ikke stemt for kongens død." Konventsmedlemmet syntes ikke at mærke den bitre betydning, der skjulte sig i ordene "i alt fald". Smilet var helt forsvundet fra hans ansigt, da han svarede: "Ønsk mig ikke for meget til lykke, herre. Jeg har stemt for tyrannens undergang." Det var alvor ansigt til ansigt med strenghed.

"Hvad mener De?" spurgte biskoppen.

"Jeg mener, at mennesket har en tyran, som hedder uvidenheden. Den tyrans undergang har jeg stemt for. Den tyran har avlet kongedømmet, som er en magt, der hviler på løgn, mens kundskab er en magt, der hviler på sandhed. Mennesket bør kun styres af kundskab."

"Og af samvittigheden," tilføjede biskoppen.

"Det kommer ud på et. Samvittigheden er den kundskab, der er os medfødt."

Hans Højærværdighed Bienvenu hørte lidt forbavset på dette sprog, der var ganske nyt for ham.

"Hvad Ludvig den Sekstende angår," fortsatte konventsmedlemmet, "stemte jeg nej. Jeg anser mig ikke for berettiget til at dræbe et menneske, men jeg føler det som min pligt at udrydde det onde. Jeg har stemt for tyrannens undergang, det vil sige for, at der skal gøres en ende på kvindens nedværdigelse, på mandens trældom og på det mørke, børnene vokser op i. Ved at stemme for republikken har jeg stemt for alt dette. Jeg har stemt for broderlighed, for endrægtighed, for morgenrøden. Jeg har bidraget mit til fordommes og vildfarelsers undergang. Når vildfarelser og

fordomme ramler sammen, bliver der lys. Vi har omstyrtet den gamle verden, og den gamle verden, dette elendighedens kar, blev, da den ramlede sammen over menneskeslægten, til et glædens kar."

"Glæden er blandet," sagde biskoppen.

"Sig hellere forstyrret, og De kan også sige, at nu efter den usalige tilbagevenden til fortiden, som man kalder 1814, er den forsvundet. Ak, værket blev ikke ført til ende, det indrømmer jeg. Vi fik det gamle system kuldkastet for kendsgerningernes vedkommende, men for ideernes vedkommende har vi ikke helt kunnet få bugt med det. Det er ikke nok at gøre det af med misbrugene, man må også omforme sæderne. Møllen findes ikke længere, men vinden blæser endnu."

"De har kuldkastet mangt og meget, og det kan have sin nytte, men jeg har ingen tro til en kuldkastelse, der har sit udspring i vrede."

"Retten har sin vrede, hr. biskop, og rettens vrede tjener fremskridtets sag. Hvad man så end siger, er den franske revolution det vældigste skridt, menneskeslægten har gjort, siden Kristus optrådte. Lad så være, at den var ufuldstændig, storartet var den. Den har udsondret alle ukendte størrelser i samfundets problemer, den har mildnet sjælene, den har beroliget og oplyst, den har bragt strømme af civilisation til at udgyde sig over jorden. Den har været af det gode. Den franske revolution er menneskehedens kroning."

Biskoppen kunne ikke dy sig for at mumle: "Ja så? 1793?"

Konventsmedlemmet rettede sig i sædet, og med en næsten uhyggelig højtidelighed råbte han så højt, som en døende kan råbe: "Nå, der har vi det! 1793! Jeg ventede det ord. I løbet af

femten hundrede år samler der sig en sky, og så bryder uvejret løs. De går i rette med tordenen og lynene."

Biskoppen følte, måske uden at tilstå det for sig selv, at disse ord ramte noget i ham. Han lod sig imidlertid ikke mærke med noget og svarede: "Dommeren taler i retfærdighedens navn, præsten taler i barmhjertighedens, som ikke er andet end en højere retfærdighed. Et lyn bør ikke tage fejl." Og idet han så stift på konventsmedlemmet, tilføjede han: "Ludvig den Syttende?"

Konventsmedlemmet rakte hånden frem og greb biskoppen i armen. "Ludvig den Syttende!" sagde han. "Nå ja, hvem græder De over? Er det over det uskyldige barn? Så græder jeg med. Er det over kongebarnet? Så må jeg have lov til at betænke mig. For mig er Cartouches broder, et uskyldigt barn, der blev hængt på Grevepladsen, blot fordi han var Cartouches broder, ikke mindre beklagelsesværdig end Ludvig den Femtendes sønnesøn, et uskyldigt barn, der blev martret i Templetårnet, blot fordi han var Ludvig den Femtendes sønnesøn."

"Jeg synes ikke om denne sammenstilling af navne," sagde biskoppen.

"Cartouche og Ludvig den Femtende? Hvem af dem tager De parti for?"

Der blev et øjebliks pause. Biskoppen fortrød næsten, at han var kommet, men han havde alligevel en uklar og sælsom fornemmelse af, at noget i ham vaklede.

Konventsmedlemmet fortsatte: "Ja, hr. præst, De holder ikke af usminkede sandheder. Det gjorde Kristus. Han tog en svøbe og rensede templet med den. Hans svøbe, som der stod lyn af, var en grov sandhedsforkynder. Da han sagde: "Lader de små

børn komme til mig", gjorde han ingen forskel på de små børn. Han ville ikke have betænkt sig på at stille Barrabas' søn ved siden af Herodes' søn. Nej, herre, uskyldigheden har sin egen krone, den har ikke noget med kongelig højhed at gøre. Den er lige ophøjet i pjalter og smykket med de kongelige liljer."

"Det er sandt," sagde biskoppen sagte.

"Det holder jeg bestemt på," fortsatte konventsmedlemmet. "De nævnte Ludvig den Syttende. Lad os forstå hinanden ret. Skal vi græde over alle uskyldige, over alle martyrer, over alle børn, hvad enten de er højt eller lavt på strå? Det er jeg med til. Men så må vi længere tilbage end til 1793, så må vi begynde med vore tårer før end ved Ludvig den Syttende. Jeg vil græde sammen med Dem over kongernes børn, forudsat, at De vil græde sammen med mig over folkets børn."

"Jeg græder over alle," sagde biskoppen.

"Lige meget!" udbrød G., "men skal vægtskålen synke til en af siderne, bør det være til folkets. Det har lidt længst." Der blev igen en pause. Det var konventsmedlemmet, der brød den. Han rettede sig og støttede sig på den ene albue, så på biskoppen med et blik, hvori al dødskampens energi lyste, og sagde: "Ja, herre, folket har lidt længe. Og det er endda ikke alt. Hvorfor kommer De her og holder forhør over mig og taler til mig om Ludvig den Syttende? Jeg kender Dem ikke. Så længe jeg har boet her på egnen, har jeg levet ganske alene på dette afsides sted, har ikke sat min fod uden for det og ikke set andre mennesker end drengen derinde, som hjælper mig. Jeg har ganske vist hørt Deres navn, og jeg må indrømme, at hvad jeg har hørt om Dem, ikke er af det onde, men det betyder ingenting. Dygtige folk har så mange måder at narre den

skikkelige, godtroende hob på. Det falder mig for resten ind, jeg har ikke hørt noget til Deres vogn, De har formodentlig ladet den stå bag krattet dernede, hvor vejen drejer af. Jeg kender Dem ikke, siger jeg. De har sagt mig, at De er biskop, men det giver mig ingen oplysning om Deres moralske værd. Kort sagt, jeg gentager mit spørgsmål: Hvem er De? De er biskop, det vil sige en af kirkens fyrster, en af de guldbeslåede tiendetagere med våbenskjold og store præbender – biskop i Digne, femten tusind franc om året i fast indtægt og ti tusind franc i sportler, fem og tyve tusind i alt – en af dem, som holder kokke og tjenere i liberi, som lever godt og spiser vandhøns på fastedagene, som kror sig i wienervogn med lakajer for og bag, som har paladser og kører i karet i Jesu Kristi navn – han gik nu, og var barbenet! De er prælat, har som alle de andre store indtægter, paladser, heste, tjenere, et godt bord, alle livets herligheder, og som alle de andre nyder De tilværelsen. Det kan være meget godt, men det siger enten for meget eller for lidt. Det giver mig ingen oplysning om Deres indre og væsentlige værd. De kommer efter al sandsynlighed med krav på at lære mig visdom. Hvem taler jeg med? Hvem er De?"

Biskoppen bøjede hovedet og svarede: "*Vermis sum* [Note 1)]."

"Et kryb, der kører i karet!" brummede konventsmedlemmet. Nu var det hans tur at være stolt og biskoppens til at være ydmyg.

"Lad så være," svarede biskoppen blidt. "Men forklar mig, hvordan min vogn, som altså står der nede bag træerne, og mit gode bord og vandhønsene, som jeg spiser på fastedagene, og mine fem og tyve tusind franc om året og mit palads og mine

lakajer beviser, at mildhed ikke er pligt, og at det ikke var ubarmhjertigheden, der sad i højsædet i 1793."

Konventsmedlemmet strøg sig med hånden over panden, som for at forjage en sky. "Før jeg svarer Dem," sagde han, "beder jeg Dem om forladelse. Jeg havde uret. De er hos mig, De er min gæst, jeg skylder Dem at være høflig imod Dem. De drøfter mine ideer, jeg må indskrænke mig til at bekæmpe Deres. Deres rigdom og Deres nydelser er fordele, jeg har over for Dem i vor meningsudveksling, men det sømmer sig ikke, at jeg benytter mig af dem. Jeg lover Dem, at jeg ikke skal gøre det mere."

"Tak," sagde biskoppen.

"Lad os komme tilbage til den forklaring, De bad mig om. Hvordan var det nu? Hvad var det, De sagde? Var det ikke, at ubarmhjertigheden sad i højsædet i 1793?"

"Jo," sagde biskoppen. "Hvad mener De om Marat, da han klappede ad guillotinen?"

"Hvad mener De om Bossuet, da han sang *Te Deum* i anledning af dragonaderne?"

Det var et hårdt svar, og det ramte sit mål som en stålklinge. Biskoppen kom til at ryste derved, han havde intet svar på rede hånd, men han følte sig stødt over den måde at omtale Bossuet på. Selv de bedste hoveder har deres afguder, og logikkens mangel på respekt berører dem undertiden pinligt, uden at de ret gør sig det klart.

Konventsmedlemmet begyndte at gispe. Dødskampens åndenød tog nu og da vejret fra ham. Hans øjne strålede imidlertid endnu med fuldkommen åndsklarhed.

"Lad os endnu skifte nogle ord, jeg vil gerne," sagde han. "Bortset fra revolutionen, som, taget i sin helhed, er et umådeligt menneskeligt fremskridt, er 1793 desværre et svar på hele det foregående system. De finder det ubarmhjertigt, men hvad mener De om hele monarkiet? Carrier er en bandit, men hvad kalder De så Montrevel? Fouquier-Tinville er en usling, men hvad mener De så om Lamoignon-Bâville? Maillard er frygtelig, men Saulx-Tavannes da? Jourdan-Coupe-Téte er et uhyre, men ikke så stort et uhyre som marquis de Louvois. Jeg beklager Marie Antoinette, ærkehertuginde og dronning, som hun var, men jeg beklager også den stakkels huguenotkvinde, som havde et barn ved brystet, og som de i 1685, under Ludvig den Store, bandt til en pæl, nøgen til bæltestedet, og som så måtte stå der og se på sit barn. Hendes bryster svulmede af mælk, og hendes hjerte af fortvivlelse. Det blege, forsultne barn jamrede sig og skreg ved synet af dette bryst, men bødlen sagde blot til moderen: "Afsværg din tro!" – gav hende valget imellem at se sit barn dø og at handle imod sin samvittighed. Hvad siger De om den tantalusstraf over for en moder? Husk vel på, herre, at den franske revolution havde sine grunde. Fremtiden vil tilgive den dens vrede. Dens resultat er, at verden er blevet bedre. Dens frygteligste slag afføder kærtegn for menneskeslægten. Jeg vil ikke sige mere, jeg har alt for let spil. Og desuden dør jeg snart."

Og idet konventsmedlemmet vendte sit blik bort fra biskoppen, fuldførte han sin tanke ved at tilføje følgende stilfærdige ord: "Ja, fremskridtets voldsomme udslag kaldes revolutioner. Når de er overståede, erkender man, at

menneskeslægten er blevet hårdt medtaget, men at den er gået fremad."

Konventsmedlemmet anede ikke, at han efterhånden havde indtaget alle biskoppens forskansninger. Der var imidlertid endnu en tilbage, og fra denne skanse, Hans Højærværdigheds sidste værn, udgik følgende ord, der næsten helt var præget af den barskhed, der havde været over begyndelsen af samtalen:

"Fremskridtet bør tro på Gud. Det gode kan ikke have ugudelige tjenere. En gudsfornægter er en dårlig vejleder for menneskeslægten."

Den gamle folkerepræsentant svarede ikke. Der fo'r en gysen igennem ham. Han så op imod himlen, og der samlede sig langsomt en tåre i hans øje. Da øjelåget var fuldt, rullede tåren ned over hans gustne kind, og han sagde næsten stammende, sagte, og som om han talte til sig selv, mens hans blik tabte sig i himlens dybder: "O du! O ideal! Kun du er til!"

Biskoppen blev grebet af en usigelig rørelse. Efter en pause hævede oldingen en finger mod himlen og sagde: "Det uendelige er til. Det er der. Hvis det uendelige intet Jeg havde, ville Jeget være dets grænse. Med andre ord, det ville ikke være til. Men nu er det til. Altså har det et Jeg. Dette det uendeliges Jeg er Gud."

Den døende havde sagt disse sidste ord med høj stemme og skælvede af henrykkelse, som om han havde en åbenbaring. Da han havde talt ud, lukkedes hans øjne. Anstrengelsen havde udmattet ham. Det var åbenbart, at han i et minut havde levet de få timer op, han havde tilbage. Det, han havde sagt, havde nærmet ham til den, som er i døden. Hans sidste øjeblik var kommet. Biskoppen forstod, at det hastede. Det var som præst,

han var kommet. Fra den dybeste kulde var han efterhånden nået til den dybeste rørelse. Han så på disse lukkede øjne, han greb denne runkne og iskolde hånd og bøjede sig ned over den døende.

"Denne stund hører Gud til," sagde han. "Synes De ikke, at det ville være sørgeligt, om vi havde truffet hinanden forgæves?"

Konventsmedlemmet slog atter øjnene op. Hans ansigt var præget af en alvor, hvori der var noget som af en skygge. "Hr. biskop," sagde han ganske langsomt, hvilket måske mere stammede fra sjælens værdighed end fra, at kræfterne svigtede ham, "jeg har tilbragt mit liv med at tænke, granske og gruble. Jeg var tres år, da mit land kaldte mig og pålagde mig at tage del i dets anliggender. Jeg adlød. Der var misbrug, jeg bekæmpede det. Der var tyranni, jeg tilintetgjorde det. Der var rettigheder og grundsætninger, jeg vedkendte mig dem og forkyndte dem. Fjenden trængte ind i landet, jeg forsvarede det. Frankrig var truet, og jeg bød mit bryst til værn. Jeg var ikke rig, jeg er fattig. Jeg var en af statens styrere. Skatkammerets kældere var så overfyldte, at man måtte stive murene af, fordi de var ved at revne under guldets og sølvets vægt. Jeg spiste min middagsmad i Rue Arbre-Sec for to og tyve sous. Jeg har hjulpet de undertrykte, jeg har trøstet de lidende. Jeg har ganske vist sønderrevet alterdugen, men kun for at forbinde fædrelandets sår med den. Jeg har altid støttet menneskeslægtens gang fremad imod lyset, og jeg har undertiden modsat mig fremskridt, som ikke ville vide af medlidenhed at sige. Jeg har ved lejlighed beskyttet mine egne modstandere, og ved Peteghem i Flandern, der, hvor de merovingiske konger havde deres sommerpalads, er der et urbanistindekloster, Sainte-

Claire en Beaulieu, som jeg frelste i 1793. Jeg har gjort min pligt efter evne, og jeg har gjort det gode, jeg kunne. Og så er jeg blevet jaget, efterstræbt, forfulgt, tilsværtet, bespottet, forbandet. I mange år har jeg, til trods for mine hvide hår, følt, at mange mennesker tror, at de har ret til at foragte mig, for den stakkels, lidende hob står jeg som en fordømt, og uden at hade nogen finder jeg mig i den ensomhed, der følger med at være hadet. Nu er jeg seksogfirs år og skal dø. Hvad er det, De forlanger af mig?"

"Deres velsignelse," sagde biskoppen, og han faldt på knæ.

Da biskoppen atter hævede hovedet, var der kommet et ophøjet udtryk i konventsmedlemmets ansigt. Han var død.

Biskoppen vendte hjem, i højeste grad optaget af tanker – Gud ved hvilke. Han tilbragte hele natten i bøn. Dagen efter prøvede nogle skikkelige, nysgerrige borgere på at komme til at snakke med ham om konventsmedlemmet, men han indskrænkede sig til at pege op imod himlen. Fra det øjeblik af fordoblede han den ømhed og det brodersind, hvormed han omfattede de små og lidende. Enhver hentydning til "den gamle rad G." gjorde ham besynderlig tankefuld. Ingen ved, om ikke hans møde med denne ånd og det spejlbillede, denne store samvittighed efterlod i ham, til en vis grad har bidraget til, at han nåede så nær op imod fuldkommenheden, som han gjorde.

Dette "sjælesørgerbesøg" gav naturligvis anledning til megen sladder i de små, stedlige kliker. "Var det noget for en biskop at indfinde sig ved sådan en persons dødsleje? Der var jo åbenbart ingen omvendelse at vente. Alle de revolutionsmænd er kættere. Hvorfor så gå til ham? Hvad havde han set der? Han måtte have været meget nysgerrig efter at se fanden hente en sjæl."

En dag sagde en enkefrue, en af den slags næsvise damer, som bilder sig ind, at de er vittige, til ham: "Folk spekulerer på, hvornår Deres Højærværdighed sætter den røde hue på hovedet."

"Ja, det er jo en stærk farve," svarede biskoppen. "Heldigt er det da, at de, som foragter huer af den kulør, sætter stor pris på den i hatte."

Anden bog: Faldet

1

En af de første dage i oktober 1815, en time før solnedgang, kom en mand vandrende ind i Digne. De få folk, som var ved vinduerne eller stod i deres gadedøre, så med en vis uro på denne vandringsmand. Man skulle også have ondt ved at træffe noget ynkeligere. Han var middelhøj, firskåren og kraftigt bygget, i sin bedste alder – han kunne vel være en seks-otte og fyrre år. En kasket med læderskygge var trukket ned over ørene og skjulte til dels hans solbrændte, vejrbidte og sveddryppende ansigt. Hans grove, gule lærredsskjorte blev holdt sammen i halsen af et lille sølvanker, men var åben foran, så man så hans lodne bryst. Han havde et halstørklæde på, der var snoet som et tov, slidte og lurvede benklæder, der var hvide på det ene knæ og hullede på det andet, en gammel, pjaltet, grå bluse, der på den ene albue var lappet med et stykke grønt klæde, som var syet på med sejlgarn, på ryggen havde han en ganske ny, velspækket tornyster og i hånden en vældig knortekæp. Han havde ingen strømper på, men jernbeslåede sko på de bare fødder. Håret var kortklippet og skægget langt. Sveden, varmen, fodvandringen og støvet havde gjort denne pjaltede skikkelse umådelig snavset. Det korte hår strittede, for det var begyndt at vokse og syntes ikke at være blevet klippet i nogen tid.

Ingen kendte ham, han hørte åbenbart ikke hjemme der i byen. Hvor kom han fra? Syd fra, måske fra kysten, for han kom ind i byen ad samme gade, som kejser Napoleon var kommet

igennem syv måneder i forvejen, på vej fra Cannes til Paris. Det så ud til, at manden havde gået hele dagen, han var åbenbart meget træt. Kvinderne i den gamle forstad neden for byen havde set ham standse under træerne på Gassendiboulevarden og drikke af brønden ved siden af alleen. Han måtte være meget tørstig, for børnene, som fulgte efter ham, så ham igen standse og drikke af brønden på torvet, et par hundrede skridt længere fremme.

Da han var kommet til hjørnet af Poichevert-gade, drejede han til venstre og styrede over imod rådhuset. Han gik derind, og et kvarters tid efter kom han ud igen. En gendarm sad tæt ved porten på den stenbænk, general Drouot steg op på den 4. marts for at læse bekendtgørelsen fra Juanbugten op for de forbløffede digneboere. Manden tog sin kasket af og hilste ydmygt på gendarmen. Denne besvarede ikke hans hilsen, men så opmærksomt på ham, fulgte ham en stund med øjnene og gik så ind i rådhuset.

Der var den gang i Digne et godt gæstgiversted, som hed *Colbas' kors*. Værten hed Jacquin Labarre og var meget anset i byen, fordi han var i familie med en anden Labarre, som var indehaver af gæstgivergården *De tre Kronprinser* i Grenoble og havde tjent i guidekorpset. Da kejseren landede, var der mange rygter om dette gæstgiversted i omløb. Folk fortalte, at general Bertrand i januar måned havde været der mange gange forklædt som fragtmand og uddelt æreslegionens kors blandt soldaterne og håndfulde af napoleondorer blandt byens borgere. Så meget er vist, at da kejseren kom til Grenoble ville han ikke tage ind i amtmandsboligen. "Jeg tager ind hos en brav mand, jeg kender," sagde han, og så tog han ind i *De tre*

Kronprinser. Den hæder, der som følge heraf omstrålede Labarre i *De tre Kronprinser*, kastede også glans over Labarre i *Colbas' kors*.

"Han er fætter til ham i Grenoble," sagde folk i Digne.

Manden styrede hen til dette gæstgiversted, der var det bedste på hele egnen. Han trådte ind i køkkenet, der vendte ud til gaden. Der var ild på i alle ovnene, og i kaminen blussede et stort bål lystigt. Værten, der selv var køgemester, gik fra ildstedet til kasserollerne og havde meget travlt med at føre tilsyn med tilberedningen af et udmærket middagsmåltid til nogle fragtmænd, som man hørte le og snakke højrøstet op i et værelse ved siden af. Enhver, der har rejst, ved, at ingen lever bedre end fragtmænd. Et fedt murmeldyr, nogle agerhøns og urfugle blev drejet på et langt spid foran ilden, og på ovnene kogtes to store karper fra Lauzetsøen og en forel fra Allozsøen.

Da værten hørte døren gå og en fremmed træde ind, sagde han, uden at se op fra sine ovne: "Hvad ønsker De?"

"Mad og natteleje," sagde manden.

"Det er en smal sag," sagde værten. I det samme vendte han sig om og tog med et blik skøn over vandringsmanden. "Hvis De kan betale, hvad det koster," tilføjede han så. Manden tog en stor læderpung op af lommen på sin bluse og svarede: "Jeg har penge."

"Ja, så er jeg til tjeneste," sagde værten.

Manden puttede pungen i lommen igen, tog sin tornyster af og lagde den på gulvet tæt ved døren og satte sig med knortekæppen i hånden på en lav bænk ved ilden. Digne ligger i en bjergegn. Oktoberaftenerne er kolde der.

Værten holdt imidlertid stadig øje med vandringsmanden, mens han gik fra og til.

"Skal vi snart spise?" spurgte manden.

"Lige straks," svarede værten. Mens manden sad med ryggen til og varmede sig, tog den brave gæstgiver Jacquin Labarre og rev et hjørne af en gammel avis, der lå og flød på et lille bord ved vinduet. Han skrev en linje eller to på den hvide kant, lagde papirstumpen sammen og gav den til en dreng, der syntes at gøre tjeneste både som køkkendreng og opvarter. Værten hviskede noget til ham, hvorpå han skyndte sig af sted og løb over på rådhuset.

Vandringsmanden havde ikke set noget til alt dette. Han spurgte igen: "Skal vi snart spise?"

"Lige på stedet," svarede værten.

Drengen kom tilbage. Han havde papiret med igen. Værten foldede det ivrigt ud som en, der venter på svar. Han syntes at læse meget opmærksomt, derpå rystede han på hovedet og stod et øjeblik og grundede. Så gik han hen til vandringsmanden, der syntes hensunket i lidet lystelige betragtninger.

"Jeg kan ikke tage imod Dem," sagde han. Manden rejste sig halvt op fra bænken, han sad på.

"Hvad for noget? Er De bange for, at De ikke skal få Deres betaling? Vil De have den forud? Jeg har penge, har jeg jo sagt Dem."

"Det er ikke det ..."

"Hvad er det da?"

"De har penge ..."

"Ja vel."

"Men jeg har intet værelse ledigt."

"Så lad mig ligge i stalden," sagde manden roligt.

"Det kan jeg ikke."

"Hvorfor ikke?"

"Den er helt fuld af heste."

"Nå ja," sagde manden, "så lad mig få et knippe halm i en krog oppe på loftet. Det kan vi tale om, når jeg har spist."

"Jeg kan ikke give Dem noget at spise." Denne erklæring, der blev givet i en rolig, men bestemt tone, gjorde stærkt indtryk på den fremmede.

"Ja, men jeg er ved at dø af sult. Jeg har gået lige siden daggry. Jeg har gået seks mil. Jeg må have noget at spise."

"Jeg har ingenting at give Dem," sagde værten. Manden gav sig til at le.

"Ingenting!" sagde han, "hvad er da alt det der?"

"Det er bestilt."

"Af hvem?"

"Af de herrer fragtmænd."

"Hvor mange er de?"

"Tolv."

"Der er jo mad til tyve."

"De har bestilt det hele og betalt det forud."

Manden satte sig ned igen og sagde uden at hæve stemmen: "Jeg er i et værtshus, jeg er sulten, og jeg bliver her."

Så bøjede værten sig ned til hans øre og sagde i en tone, der fik ham til at ryste: "Gå Deres vej!" Vandringsmanden havde bøjet sig ned og ragede nogle gløder ind i ilden med jerndupskoen på sin kæp. Han vendte sig hurtigt om, og da han åbnede munden for at svare, så værten stift på ham og tilføjede, stadig med dæmpet stemme: "Nu er der snakket nok om den

ting. Skal jeg sige Dem, hvad De hedder? De hedder Jean Valjean. Skal jeg sige Dem, hvem De er? Straks, så snart jeg så Dem, fik jeg en mistanke om, at der var noget i vejen, og så sendte jeg bud over på rådhuset. Her kan De se, hvad de har svaret mig. Kan De læse?"

Med disse ord rakte han den fremmede papiret, der havde vandret frem og tilbage mellem gæstgiverstedet og rådhuset. Manden kastede et blik på det. Efter en pause sagde gæstgiveren: "Jeg plejer altid at være høflig mod folk. Gå nu Deres vej."

Manden bøjede hovedet, tog tornysteret, han havde lagt fra sig, på igen og gik.

Han gik ned ad hovedgaden. Han gik på lykke og fromme og holdt sig stadig tæt op ad husene som et menneske, der er blevet ydmyget og er bedrøvet. Han vendte sig ikke en eneste gang om. Havde han gjort det, ville han have set værten i *Colbas' Kors* stå i døren, omringet af alle de rejsende, der var taget ind hos ham, og af folk, der tilfældigvis kom forbi. Han talte ivrigt og pegede efter ham. Havde vandringsmanden set de mistænksomme og forskrækkede blikke, de alle sammen sendte ham, ville han være kommet på det rene med, at hans ankomst om føje tid ville være samtaleemne i hele byen.

Han så imidlertid ingenting af alt det. Mennesker, der er overvældede af kummer, ser sig ikke tilbage. De ved kun alt for godt, at deres onde skæbne følger dem i hælene.

Han gik således en stund og drev på må og få igennem gader, som han ikke kendte. Han glemte sin træthed, som det sker, når man er bedrøvet. Pludselig fik han en voldsom fornemmelse af sult. Natten nærmede sig. Han så sig om for at se, om der ikke

var et skjul at opdage, han kunne ty til. Det gode gæstgiversted var lukket for ham. Nu søgte han efter en tarvelig kro, en ussel, fattig vrå.

I det samme fik han øje på et lysskær for enden af gaden. En fyrregren, der hang i en jernkrog, aftegnede sig imod tusmørkets blege himmel. Han gik derhen. Det var virkelig en kro, kroen i Chaffaut-gade. Han standsede et øjeblik og så gennem vinduet ind i den lave skænkestue, der oplystes af en lille lampe på et bord og et stort bål i kaminen. Der sad nogle mænd og drak. Værten varmede sig. En jernkedel, der hang i en krog, sydede over ilden.

Der var to indgange til denne kro, som også var et slags gæstgiversted. Den ene førte lige ind fra gaden, den anden over en lille gård, der var fuld af gødning. Vandringsmanden turde ikke gå ind fra gaden af. Han listede sig ind i gården, standsede endnu en gang, løftede så frygtsomt klinken og stødte døren op.

"Hvem der?" sagde værten.

"En, som gerne vil have aftensmad og natteleje."

"Vel. Begge dele kan fås her," sagde værten.

Manden trådte ind. Alle de, der sad og drak, vendte sig om. Lampen kastede sit lys over ham fra den ene side, kaminen sit fra den anden. De så på ham en stund, mens han tog sit tornyster af.

"Her er ild. Aftensmaden koger i gryden. Kom og varm Dem, kammerat," sagde værten. Han gik hen og satte sig ved kaminen, han strakte sine ben, der var ømme af træthed, foran ilden. Det, der var i gryden, duftede lifligt. Alt, hvad der var at se af hans ansigt under kasketskyggen, han stadig havde

trukket ned over øjnene, bar vidne om et ubestemt velvære, der blandede sig med det pinlige udtryk, stadig lidelse frembringer. Det var for øvrigt en bestemt og energisk, om end mørk profil, i det hele taget et sælsomt sammensat ansigt. Til at begynde med syntes man, det var ydmygt, til sidst fandt man det strengt. Øjnene skinnede under brynene som et bål i et krat.

En af mændene, der sad ved bordet, var en fiskehandler, som, inden han søgte til kroen i Chaffaut-gade, havde sat sin hest ind hos Labarre. Han havde tilfældigvis samme morgen mødt denne usseligt udseende vandringsmand imellem Bras d'Asse og … jeg har glemt navnet på den anden by, men jeg tror nok, at det var Escoublon. Manden, som allerede da så ud til at være meget træt, havde bedt ham, om han måtte sidde op bag ham, hvilken anmodning fiskehandleren kun havde besvaret med at ride stærkere til. Denne fiskehandler var nu en af dem, der en halv time i forvejen var stimlet sammen om Jacquin Labarre, og han havde selv fortalt folkene i *Colbas' Kors* om det ubehagelige møde, han havde haft om morgenen. Han vinkede umærkeligt ad kroværten. Denne gik hen til ham, og de hviskede noget sammen. Vandringsmanden var atter faldet i tanker.

Kromanden gik igen hen til kaminen, lagde hårdt sin hånd på hans skulder og sagde: "Se til, at du skrupper af med dig."

Den fremmede vendte sig om og svarede stilfærdig: "Nå, så De ved altså …"

"Ja vel."

"Jeg blev vist bort fra det andet gæstgiversted."

"Ja vel, og her bliver du jaget bort."

"Hor skal jeg gå hen?"

"Andet steds."

Manden tog sin kæp og sin tornyster og gik. Da han kom udenfor, begyndte nogle børn, som havde fulgt efter ham fra *Colbas' Kors* og syntes at vente på ham, at kaste sten efter ham. Han vendte sig vredt om og truede ad dem med kæppen. Børnene spredtes som en flok fugle.

Han kom forbi fængslet. Ved porten hang der en jernkæde til at ringe på klokken med. Han ringede. En klap blev lukket op.

"Hr. fangevogter," sagde han, idet han ærbødigt tog kasketten af, "vil De ikke være så god at lukke op for mig og huse mig i nat?"

En stemme svarede: "Et fængsel er ikke noget gæstgiversted. Sørg for, at du bliver anholdt, så skal vi nok lukke op for dig."

Klappen blev smækket i igen.

Han kom ind i en lille gade, hvor der er mange haver, som for det meste kun er omgivet af hække, hvilket giver gaden et hyggeligt udseende. Imellem disse haver og hække så han et lille enetages hus. Der var lys derinde. Han kiggede ind ad vinduet, som han havde gjort ved kroen, og så ind i et stort, hvidkalket værelse med en seng med kattunsomhæng og en vugge henne i en krog, samt nogle træstole. På væggen hang en dobbeltløbet bøsse. Midt i stuen stod der et dækket bord. En messinglampe kastede sit lys over den grove, hvide dug, over tinkanden, der skinnede som sølv og var fuld af vin, og over den dampende brune suppeterrin. Ved bordet sad en mand på en fyrre år med et åbent og glad ansigt og lod et lille barn ride ranke på sit knæ. Ved siden af ham sad en ganske ung kone med et andet barn ved brystet. Faderen lo, barnet lo. Og moderen smilede.

Den fremmede blev et øjeblik tankefuld stående og så på dette fredelige og stilfærdige syn. Hvad foregik der i ham? Kun

han selv ville kunne have sagt det. Formodentlig tænkte han, at dette glade hjem måtte være gæstfrit, og at han måske ville finde en smule medlidenhed, hvor han så så megen lykke.

Han bankede på ruden, ganske svagt. De hørte det ikke. Han bankede igen. Han hørte konen sige: "Jeg synes, det banker, mand."

"Nej," svarede manden. Han bankede tredje gang. Manden rejste sig tog lampen og gik hen til døren og lukkede op.

Det var en høj mand, halvt bonde og halvt håndværker. Han havde et stort skødskind på, der nåede helt op til venstre skulder, og i hvilket en hammer, et rødt lommetørklæde, et krudthorn og allehånde andre ting var anbragte som i en lomme og holdtes fast af bæltet. Han holdt hovedet rankt. Hans skjorte stod vidt åben, og linningen var slået tilbage, så man så hans hvide, bare tyrehals. Han havde tykke bryn, et væld igt, sort kindskæg, fremstående øjne, spidst underansigt, og over hele skikkelsen var der et ubeskriveligt præg af, at han følte sig som herre i huset.

"Om forladelse," sagde vandringsmanden, "men skulle De ikke for gode ord og betaling ville give mig en tallerken suppe og en krog, hvor jeg kan sove, i skuret ude i haven. Vil De ikke nok? Jeg vil gerne betale for det."

"Hvem er De?" spurgte herren i huset.

"Jeg kommer fra Puy Moisson," svarede vandringsmanden. "Jeg har gået hele dagen, seks mil har jeg gået. Vil De ikke nok? Jeg skal betale Dem for det."

"Jeg har ikke noget imod at huse en skikkelig mand, som vil betale for sig. Men hvorfor tager De ikke ind i gæstgivergården?"

"Der er ingen plads."

"Det er ikke muligt. Det er hverken markeds- eller torvedag. Har De været hos Labarre?"

"Ja."

"Nå?"

"Jeg ved ikke," svarede vandringsmanden forlegen, "men han ville ikke tage imod mig."

"Har De været i Chaffaut-gade?"

Vandringsmandens forlegenhed tog til. Han stammede: "Han ville heller ikke tage imod mig."

Bondens ansigt fik et udtryk af mistillid. Han målte den fremmede fra top til tå, og pludselig råbte han forfærdet: "De er da vel aldrig den mand, som ...?" Han kastede igen et blik på den fremmede, trådte tre skridt tilbage, satte lampen på bordet og tog sin bøsse ned fra væggen. Da konen hørte ordene: "De er da vel aldrig den mand, som ...?" havde hun rejst sig, taget begge sine børn på armene og skyndsomst søgt tilflugt bag sin mand. Nu stod hun med blottet bryst og formildede øjne og stirrede forfærdet på den fremmede, mens hun sagte mumlede: "Den forbandede skurk!"

Alt dette foregik i løbet af kortere tid, end der behøves til at forestille sig det. Efter et øjeblik at have set på vandringsmanden, som man ser på et giftigt kryb, gik husets herre atter hen til døren og sagde: "Skrup af!"

"Vær barmhjertig og giv mig et glas vand," sagde vandringsmanden.

"Et skud krudt skal du få!" sagde bonden. Derpå smækkede han døren i, og manden hørte ham skyde et par svære slåer for.

Et øjeblik efter blev skodderne lukket for vinduet, og han hørte, at de blev stænget med en jernstang.

Mørket tog til. Der blæste en kold vind fra Alperne. I det svindende dagslys fik den fremmede i en af haverne ud til gaden øje på en slags hytte, der syntes bygget af græstørv. Han tog en kraftig beslutning, steg over et stakit og var nu inde i haven. Han gik hen til hytten. I stedet for dør var der en snæver, meget lav åbning, og den lignede de hytter, vejmændene bygger sig ved vejkanterne. Han troede sagtens, at det var sådan en vejmandshytte. Han frøs og var sulten. Sulten havde han opgivet at få stillet, men der var i alt fald ly for kulden. Den slags hytter plejer ikke at være optaget om natten. Han lagde sig på maven og krøb ind i den. Der var varmt, og han fandt et ret godt lag halm at ligge på. Han blev et øjeblik liggende på dette leje uden at kunne røre sig, så træt var han. Da tornysteret, han havde på ryggen, var ham til besvær og for øvrigt kunne gøre god tjeneste som hovedpude, gav han sig, da han havde ligget lidt, til at spænde en af remmene op. I det samme lød der en rasende knurren. Han slog øjnene op. Hovedet af en vældig dogge viste sig i indgangen til hytten. Det var et hundehus, han lå i. Han var stærk og farlig at komme i lag med. Han væbnede sig med sin kæp, brugte tornysteret som skjold og slap ud af hundehuset, så godt han kunne, men det forløb ikke af uden at han fik sine pjalter yderligere flåede. Han gik også ud af haven, men han måtte gå baglæns og stadig værge sig med kæppen for at holde hunden på afstand.

Da han ikke uden møje var kommet over stakittet og ud på gaden, hvor han var alene, uden leje, uden tag over hovedet, efter også at være blevet jaget bort fra dette stråleje og dette

usle hundehul, mere segnede end satte han sig ned på en sten, og en, som kom forbi, syntes, han hørte ham udbryde: "Jeg er ringere end en hund!" Lidt efter rejste han sig og begyndte igen at gå. Han gik ud af byen i håb om ude på markerne at finde et træ eller en høstak, der kunne give ham læ. Han gik således i nogen tid med bøjet hoved. Da han mærkede, at han var langt borte fra alle menneskelige boliger, så han op og så sig omkring. Han befandt sig på en mark og havde lige for sig en lav høj besat med stubbe. Synskredsen var helt sort. Det var ikke udelukkende nattens mørke, der voldte det, men der var en mængde lave skyer, som syntes at nå helt ned til højen, hvorfra de steg til vejrs og dækkede himlen.

Da månen var ved at stå op, og der endnu i zenith var en rest tilbage af skumringens halvlys, dannede disse skyer imidlertid højt oppe på himlen ligesom en hvidlig hvælving, der kastede et mat skær over jorden. Denne var altså lysere end himlen, hvilket gør et sært uhyggeligt indtryk, og den lille høj tegnede sig med svage omrids vagt og mat imod den mørke horisont. Det hele var uhyggeligt, småtskårent, trist og skummelt. Hverken på marken eller på højen var der andet at se end et forkrøblet træ, der stod og rystede nogle skridt fra vandringsmanden. Denne mand var åbenbart meget langt fra at have nogen af de forstandens og fantasiens fine vaner, som gør en modtagelig for naturens hemmelighedsfulde fremtoninger, men der var noget så yderlig trøstesløst ved denne himmel, denne høj, denne slette og dette træ, at han, efter at have siddet hensunket i grublen uden at røre sig, pludselig sprang op og vendte om. Der er øjeblikke, i hvilke naturen selv synes en fjendtlig sindet.

Han gik samme vej tilbage, som han var kommet ad. Dignes porte var lukkede. Byen, som under religionskrigene flere gange er blevet belejret, var endnu i 1815 omgivet af gamle mure med firkantede tårne i hjørnerne. Nu er de revet ned. Han smuttede gennem et hul i muren og var atter inde i byen.

Klokken kunne vel være otte. Da han ikke kendte gaderne, begyndte han igen at vandre på lykke og fromme. Han kom forbi amtmandsboligen og forbi præsteskolen. Da han kom over domkirkepladsen, knyttede han næven ad kirken. På hjørnet af denne plads er der et bogtrykkeri. Det var der, kejserens og kejsergardens opråb til hæren først blev trykt. Napoleon havde selv dikteret dem og haft dem med fra Elba. Overvældet af træthed og fuldstændig håbløs lagde han sig på stenbænken uden for dette bogtrykkeri.

En gammel dame kom i det samme ud af kirken. Hun så dette menneske ligge der i skyggen. "Hvad bestiller De der, min ven?" sagde hun.

"Som De ser, min gode kone, er jeg ved at lægge mig," svarede han hårdt og vredt. Den gode kone, som virkelig fortjente at kaldes sådan, var markise R.

"På den bænk?" sagde hun.

"I nitten år har jeg ligget på en træbriks," sagde manden, "nu ligger jeg på en af sten."

"Har De været soldat?"

"Ja vel, gode kone, soldat."

"Hvorfor går De ikke hen i gæstgivergården?"

"Fordi jeg ingen penge har."

"Jeg har desværre kun fire sous i min pung," sagde fru de R.

"Giv mig dem. Det er altid noget." Manden fik de fire sous. "De kan ikke få natteleje i en gæstgivergård for så lidt," fortsatte fru de R. "Men har De alligevel prøvet på det? Det går ikke an på nogen måde, at De tilbringer natten her på den måde. De er uden tvivl både sulten og forfrossen. Man kunne vel nok have givet Dem tag over hovedet af barmhjertighed."

"Jeg har banket på alle døre."

"Nå?"

"Alle vegne er jeg blevet jaget bort".

Den "gode kone" lagde sin hånd på mandens arm og pegede over på et lille, lavt hus ved siden af bispepaladset på den anden side af pladsen. "Har De virkelig banket på alle døre?"

"Ja."

"Også på den der?"

"Nej."

"Så bank på der."

2

Den aften var biskoppen af Digne, efter at have gået sin tur i byen, blevet siddende temmelig længe i sit værelse. Han var optaget af et stort værk om pligterne, som han desværre ikke fik gjort færdigt. Han arbejdede endnu klokken otte, da jomfru Magloire som sædvanlig trådte ind for at hente sølvtøjet i væggeskabet ved sengen. Et øjeblik efter lukkede biskoppen sin bog, da han havde en fornemmelse af, at bordet var dækket, og at hans søster måske ventede på ham, rejste sig fra bordet og gik ind i spisestuen.

Spisestuen var et aflangt værelse med kamin. Døren førte ud til gaden, og vinduet vendte ud til haven.

Jomfru Magloire var ved at lægge sidste hånd på borddækningen. Alt imens hun var optaget heraf, talte hun sammen med frøken Baptistine. Der stod en lampe på bordet, som var rykket tæt hen til kaminen, i hvilken der brændte en god ild.

Man kan let forestille sig disse to kvinder, der begge var over de tres, jomfru Magloire lille, fed og livlig, frøken Baptistine mild, spinkel og skrøbelig, lidt højere end sin broder, klædt i en brun silkekjole – brunt var modefarve i 1806, da hun havde købt den i Paris, og den holdt endnu. Hvis jeg må benytte et af de almindelige udtryk, som har den fortræffelige egenskab, at de med et ord siger, hvad en hel side knap ville forslå til at udtrykke, vil jeg sige, at jomfru Magloire så ud som et bondefruentimmer og frøken Baptistine som en dame. Jomfru Magloire havde en hvid strimlekappe på, om halsen et kors med guldhjerte, det eneste kvindesmykke, der fandtes i huset, et blændende hvidt halstørklæde over en sort vadmelskjole med korte, vide ærmer, et rød- og grønternet forklæde, bundet om livet med et grønt bånd og med en ligeledes grøn brystsmække, der foroven var fæstet i hjørnerne med to knappenåle. På fødderne havde hun klodsede sko og gule strømper, som det er brug blandt kvinderne i Marseille. Snittet på frøken Baptistines kjole var fra 1806, kort liv, snæver nederdel, ærmer med skulderbånd med stropper og knapper. Hun skjulte sine grå hår under en paryk, friseret *à l'enfant*. Jomfru Magloire havde et forstandigt, livligt og godt ansigt. Mundvigene gik ikke lige højt op, og overlæben var tykkere end underlæben, hvilket gav hende et noget barsk og bydende udtryk. Så længe Hans Højærværdighed tav, talte hun frejdigt fra leveren, med en

blanding af ærbødighed og fripostighed, men så snart Hans Højærværdighed tog ordet, adlød hun blindt. Frøken Baptistine sagde ikke engang noget, hun indskrænkede sig til at adlyde og finde alt vel gjort. Selv i sine unge dage var hun ikke køn. Hun havde store fremstående øjne og en lang, krum næse, men hele hendes ansigt, hele hendes skikkelse var præget af en ubeskrivelig godhed. Hun havde altid været anlagt til mildhed, men tro, håb og kærlighed, de tre dyder, der fylder sjælen med mild varme, havde lidt efter lidt højnet denne mildhed til fromhed. Naturen havde gjort hende til et lam, religionen havde gjort hende til en engel.

Frøken Baptistine har senere så tit fortalt, hvad der foregik i biskoppens hus den aften, at flere endnu levende mindes det i de mindste enkeltheder.

Da biskoppen trådte ind, talte jomfru Magloire ret ivrigt. Hun underholdt frøken Baptistine med et emne, som hun jævnligt plejede at bringe på bane, og som biskoppen var vant til, spørgsmålet om, hvor urigtigt det var, at der ingen lås var for spisestuedøren. Som det synes, havde jomfru Magloire, da hun var ude for at gøre indkøb til aftensmaden, hørt tale om adskilligt på forskellige steder. Folk snakkede om en højst mistænkeligt udseende landstryger, der var kommet til byen og uden tvivl holdt sig skjult et eller andet sted. Det ville blive en slem historie, om nogen, som kom sent hjem, mødte ham i nat. Politiet var det overmåde slet bevendt med, eftersom amtmanden og borgmesteren var på kant med hinanden og søgte at skade hinanden ved at få lavet spektakler. Hvad havde fornuftige mennesker så at gøre andet end at være deres eget politi og passe godt på? Man måtte virkelig sørge for at have sit

hus tilbørligt lukket og låst og navnlig have ordentlige låse for sine døre.

Jomfru Magloire lagde eftertryk på de sidste ord, men biskoppen, der kom inde fra sit værelse, hvor han havde frosset ikke så lidt, havde sat sig hen ved kaminen for at varme sig og tænkte desuden på andre ting. Han lagde slet ikke mærke til de afgørende ord, jomfru Magloire udtalte. Hun gentog dem, og frøken Baptistine, som gerne ville gøre jomfru Magloire en fornøjelse uden at mishage sin broder, sagde: "Hører du, hvad jomfru Magloire siger, broder?"

"Ja, jeg hørte nok, at hun sagde noget, men jeg opfattede det ikke rigtig." Derpå drejede han sin stol halvt om, lagde begge hænder på knæene og så hen på den gamle tjenestepige med sit hjertelige, fornøjede ansigt, som ilden i kaminen skinnede op på. "Nå, lad os så høre da. Hvad er der på færde? Svæver vi i en eller anden stor fare?"

Så begyndte jomfru Magloire helt forfra på sin historie, som hun, uden at ane det, overdrev lidt. Det lod til, at der for øjeblikket opholdt sig en vagabond, en landstryger, en farlig tigger i byen. Han havde været hos Jacquin Labarre for at få nattely der, men han havde ikke villet tage imod ham. Man havde set ham komme ad Gassendiboulevarden og strejfe om i gaderne i skumringen. En mand med et skrækkeligt ansigt, en rigtig galgenfugl.

"Virkelig?" sagde biskoppen.

Den samstemmighed, hun mente at finde i dette spørgsmål, opmuntrede jomfru Magloire. Den syntes at vidne om, at biskoppen ikke var langt fra at føle sig urolig til mode. Hun fortsatte triumferende: "Ja, Deres Højærværdighed, sådan er

det. Der sker såmænd nok en ulykke her i byen i nat. Det siger alle mennesker. Det er jo desuden kun slet bevendt med politiet. At tænke sig, at man bor i en bjergby, og at der så ikke engang er lygter på gaderne om natten. Bælgmørkt er der. Og jeg siger, Deres Højærværdighed, og frøkenen siger ligesom jeg ..."

"Jeg siger ingenting," afbrød søsteren hende. "Hvad min broder gør, er vel gjort."

Jomfru Magloire fortsatte, som om der ingen indvending var blevet gjort: "Vi siger, at huset her aldeles ikke er sikkert, og at, hvis Deres Højærværdighed tillader det, vil jeg gå hen til Paulin Musebois, smeden, og sige, at han skal komme og sætte de gamle låse for døren. Vi har dem, og det er gjort på et øjeblik. Vi må virkelig have låse for, Deres Højærværdighed, om så blot for i nat, for en dør, som den første den bedste, der kommer forbi, kan lukke op, blot ved at løfte på en klinke. Det er skrækkeligt og så plejer Deres Højærværdighed endda altid at sige: kom ind! Men det har man da, Gud bedre os, ikke nødig at bede folk om om natten."

I det samme blev der banket stærkt på døren.

"Kom ind," sagde biskoppen.

3

Døren gik op. Den blev åbnet heftigt, på vid gab, som om den var blevet stødt op af en, der havde taget en kraftig beslutning.

Vandringsmanden trådte ind.

Han trådte et skridt frem og standsede så, idet han lod døren stå åben bag ved sig. Han havde sin tornyster på ryggen og kæppen i hånden. Der var et hårdt udtryk i hans øjne. Ilden i

kaminen kastede sit skær over ham. Han var fæl at se på, en uhyggelig fremtoning. Jomfru Magloire havde ikke engang kraft nok til at udstøde et skrig. Hun kom til at ryste og stirrede på ham med vidt åben mund. Frøken Baptistine vendte sig om og rejste sig, da hun fik øje på manden, i sin forskrækkelse halvt op. Derpå vendte hun atter lidt efter lidt hovedet om imod kaminen og, så på sin broder, og så blev hendes ansigt igen helt roligt og mildt. Biskoppen så ganske rolig på manden.

Da han åbnede munden for at spørge den fremmede om, hvad han ønskede, støttede denne sig med begge hænder til sin kæp, så fra oldingen hen til de to kvinder og fra dem hen på ham, og uden at vente på biskoppens spørgsmål, sagde han med høj røst: "Jeg hedder Jean Valjean. Jeg har været på galejerne, har tilbragt nitten år i Bagnoet. Jeg kom på fri fod for fire dage siden og er på vej til Pontarlier. I fire dage har jeg været på vandring fra Toulon. I dag har jeg gået seks mil. Da jeg kom hertil i aften, gik jeg ind i en gæstgivergård, de viste mig bort på grund af mit gule pas, som jeg havde forevist på rådhuset, som jeg var nødt til. Så gik jeg ind et andet sted. "Skrub af," sagde de. Den besked fik jeg begge steder. Ingen vil have med mig at gøre. Jeg var ved fængslet, fangevogteren lukkede ikke op for mig. Jeg var inde i et hundehus, hunden bed mig og jog mig bort, som om den kunne have været et menneske. Man skulle tro, den vidste, hvem jeg var. Så gik jeg ud på markerne for at lægge mig til at sove under åben himmel. Det var bælgmørkt, jeg troede, det ville give sig til at regne, og så gik jeg tilbage til byen for at søge ly i en port. Jeg ville lige til at lægge mig til at sove på en stenbænk her udenfor på kirkepladsen, da en skikkelig kone viste mig huset her og sagde,

at jeg skulle banke på her. Nu har jeg gjort det. Hvad er dette hersens for en anstalt? Er De gæstgiver? Jeg har penge, alt, hvad jeg har sparet op, hundrede og ni franc og femten sous, som jeg har tjent ved mit arbejde i Bagnoet i nitten år. Jeg vil betale for mig? Hvad skulle det gøre mig? Jeg har penge. Jeg er meget træt, har gået seks mil, jeg er også meget sulten. Må jeg blive her?"

"Jomfru Magloire," sagde biskoppen, "vil De dække til en til."

Manden trådte tre skridt frem hen imod lampen. "Ja, hør nu," sagde han, som om han ikke rigtig var med, "har De forstået, hvad jeg sagde? Jeg har været galejslave, jeg kommer lige fra Bagnoet." Han tog et stort, gult papir op af lommen og foldede det ud. "Her er mit pas. Gult, som De ser. Når folk ser det, jager de mig bort overalt, hvor jeg kommer. Vil De læse det? Jeg kan selv læse, jeg har lært det i Bagnoet. Der holdes skole for dem, der har lyst til at lære noget. Se her, hvad der står i passet: "Jean Valjean, løsladt galejslave, født i" ... nå, det kan jo være Dem lige meget ... "har været nitten år i Bagnoet. Fem år for indbrudstyveri. Fjorten år for fire forsøg på at flygte. Han er en meget farlig person." Der kan De selv se. Alle mennesker har jaget mig bort. Vil De tage imod mig? Er det et gæstgiversted her? Er De værten? Vil De give mig mad og natteleje? Har De en stald, jeg kan ligge i?"

"Jomfru Magloire," sagde biskoppen, "vil De lægge rene lagener på sengen i alkoven."

Vi har allerede fortalt, hvordan disse to kvinders lydighed var. Jomfru Magloire gik ud for at gøre, som hendes herre havde sagt.

Biskoppen vendte sig til manden. "Sæt Dem ned og varm Dem, hr. Valjean," sagde han. "Vi spiser til aften om et øjeblik, og mens De spiser, skal Deres seng blive gjort i stand til Dem."

Den tale forstod manden fuldt ud. Hans ansigt, der hidtil havde haft et hårdt og mørkt udtryk, prægedes af forbavselse, tvivl og glæde, så det var helt mærkværdigt at se på. Han stammede som et galt menneske.

"Hvad for noget? Er det sandt? Vil De virkelig beholde mig? De jager mig ikke bort, skønt jeg er galejslave? De siger *hr*. til mig! De siger ikke *du* og "skrub af, din hund," som folk ellers altid siger til mig? Jeg troede ganske sikkert, De ville have jaget mig bort. Jeg sagde jo også straks, hvem jeg er. Å, den rare kone, som viste mig herhen! Jeg skal spise til aften! Jeg får en seng med madras og lagener som andre mennesker! En seng! I nitten år har jeg ikke ligget i en ordentlig seng! De forlanger ikke, at jeg skal skrubbe af! De er brave folk! For resten har jeg også penge og skal nok betale godt for mig. Om forladelse, hr. vært, hvad hedder De? Jeg skal betale alt, hvad De forlanger. De er en brav mand. De er gæstgiver, ikke?"

"Jeg er præst og bor her," sagde biskoppen.

"Præst!" sagde manden, "sikken en brav mand af en præst at være! Så forlanger De vist ingen penge af mig? De er sognepræst, ikke? Sognepræst ved den store kirke derovre? Å, hvad jeg for resten er for et fæ, det kunne jeg jo have set på Deres kalot."

Mens han talte, havde han lagt sin tornyster og kæp fra sig i en krog, havde puttet sit pas i lommen igen og sat sig ned. Frøken Baptistine så mildt på ham. Han fortsatte:

"De er menneskelig, hr. pastor, De foragter mig ikke. En god præst er meget værd. Så har behøver jeg altså ikke at betale for mig?"

"Nej," sagde biskoppen, "behold De Deres penge. Hvor mange har De? Var det ikke hundrede og ni franc, og femten sous. Og hvor længe har De været om at tjene dem?"

"Nitten år."

"Nitten år!" Biskoppen sukkede dybt.

"Jeg har alle mine penge endnu," fortsatte manden. "I fire dage har jeg ikke givet mere end femten sous ud, og dem tjente jeg ved at læsse vogne af i Grasse. Siden De er præst, vil jeg dog fortælle Dem, at vi havde en præst i Bagnoet. Og en dag fik jeg en biskop at se, en højærværdighed, som De kalder ham. Det var biskoppen ved domkirken i Marseille. Han er jo den øverste af præsterne. Ja, om forladelse, det ved De bedre besked om end jeg, jeg udtrykker mig vist forkert, men det er så fremmed for mig. De forstår nok, at folk som jeg ...! Nå, han læste messe midt i Bagnoet, ved et alter, han havde en spids indretning af guld på hovedet, det kan nok være, at den skinnede i middagssolen. Vi stod opstillede på de tre sider med kanoner med tændte lunter foran os. Vi kunne ikke rigtig se. Han talte, men han var for langt borte, så høre kunne vi heller ikke. Se sådan er en biskop."

Mens han talte, var biskoppen gået hen og havde lukket døren, som var blevet stående på vid gab. Jomfru Magloire kom ind. Hun dækkede til den fremmede.

"Jomfru Magloire," sagde biskoppen, "ryk den tallerken så tæt hen til ilden som muligt." Derpå vendte han sig til sin gæst og

fortsatte: "Nattevinden er kold her i bjergene. De må være godt forfrossen, hr. Valjean."

Hver gang han med sin mildt alvorlige, dannede stemme sagde: "hr. Valjean," strålede mandens ansigt. "Herre" til en galejslave, det er det samme som et glas vand er for en skibbruden, der har tørstet i mange dage. Vanæren tørster efter agtelse.

"Den lampe lyser dårligt," sagde biskoppen. Jomfru Magloire forstod ham, gik ind og hentede de to sølvlysestager på kamingesimsen i biskoppens sovekammer og satte dem på bordet. "Hr. Pastor," sagde manden, "De er god. De foragter mig ikke. De tager imod mig i Deres hus. De tænder Deres vokslys for mig. Og jeg har dog ikke lagt skjul på, hvor jeg kommer fra, og på, at jeg er en forbryder."

Biskoppen, som sad ved siden af ham, lagde blidt sin hånd på hans. "De behøvede ikke at sige mig, hvem De er. Det er ikke mit hus, De er i, det er Jesu Kristi hus. Her spørges ikke ved døren, om den, som træder ind, har et navn, men om han lider. De lider, De er sulten og tørstig. Jeg byder Dem velkommen. Tak mig ikke, sig ikke, at jeg tager imod Dem i mit hus. Her hører kun den hjemme, der trænger til et tilflugtssted. Jeg siger Dem, at De hører mere hjemme her end jeg. Alt, hvad her er, tilhører Dem. Derfor behøver jeg at vide Deres navn? Og før De fortalte mig det, havde De for resten et, som jeg kendte".

"Virkelig? Vidste De, hvad jeg hedder?"

"Ja," svarede biskoppen, "De hedder min broder."

"Å, hr. pastor!" udbrød manden, "jeg var meget sulten, da jeg kom, men De er så god, at nu synes jeg ikke længere, jeg er det. Det er gået over."

Biskoppen så på ham og sagde: "Har De lidt meget?"

"Å, den røde trøje, kuglen om benet, et bræt at sove på, heden, kulden, samlivet med de andre slaver og stokkepryglene, dobbelt lænke for ingenting og mørk arrest for et ord, lænken på, selv om man måtte ligge, fordi man var syg! Hundene har det meget bedre. Nitten år! Jeg er nu seks og fyrre. Og nu har jeg det gule pas."

"Ja," sagde biskoppen, "De kommer fra et bedrøveligt sted. Men hør, der er større glæde i himlen over en angrende synders tårer end over hundrede retfærdige i hvide klæder. Hvis De har forladt dette sørgelige sted opfyldt af vrede og hadefulde tanker imod menneskene, er De medlidenhed værd. Har De forladt dette opfyldt af velvillige, milde og fredelige tanker, er De mere værd end nogen af os."

Imidlertid havde jomfru Magloire anrettet aftensmåltidet, en suppe lavet af vand, oliven, brød og salt, en smule flæsk, et stykke lammekød, figener, en frisk ost og et grovbrød. Hun havde af egen drift til Hans Højærværdigheds sædvanlige kost føjet en flaske gammel Maine-vin.

Biskoppens ansigt fik pludselig det fornøjede ansigt, der er ejendommeligt for gæstfri naturer. "Til bords," sagde han livlig. Som han havde for skik, når han havde en gæst ved sit bord, lod han manden tage plads ved sin højre side. Frøken Baptistine satte sig ganske stilfærdig og naturlig på venstre side af ham. Biskoppen læste bordbønnen og øste derpå, som han plejede, selv suppen op. Den fremmede begyndte grådigt at spise. Pludselig sagde biskoppen: "Men jeg synes, her mangler noget på bordet." Jomfru Magloire havde kun lagt tre sæt bordtøj frem. Nu var det skik og brug der i huset, at når biskoppen

havde gæster ved sit bord, blev alt sølvtøjet, alle seks par lagt frem. Det var et uskyldigt praleri, der var over denne indtagende stillen til skue af en tilsyneladende luksus i dette stilfærdige og alvorlige hus, en fortryllende barnlighed, som gav fattigdommen et ophøjet præg af værdighed. Jomfru Magloire forstod straks meningen og gik ud uden at sige et ord et øjeblik efter lå alt sølvtøjet på bordet i pyntelig orden foran de tre bordfæller.

4

For at give en forestilling om, hvad der gik for sig ved dette bord, kan man ikke gøre bedre end at afskrive et stykke af et brev fra frøken Baptistine til hendes veninde, fru de Boischevron. Det gør med troskyldig nøjagtighed rede for ordskiftet mellem galejslaven og biskoppen.

"... Han ænsede ingen af os, mens han spiste med et forsultent menneskes grådighed. Først da måltidet var til ende, sagde han: "Alt dette her er meget for godt til mig, hr. pastor, men jeg må alligevel sige, at fragtmændene, som jeg ikke fik lov at spise med, lever bedre end De." Sandt at sige stødte denne udtalelse mig lidt. Min broder svarede. "De har også strengere arbejde end jeg."

"Nej," sagde manden, "men de har flere penge. Jeg ser jo nok, at De er fattig. De er måske ikke engang sognepræst. Er De sognepræst? Er Vorherre retfærdig, bør De være det."

"Vorherre er mere end retfærdig," sagde min broder. Et øjeblik efter tilføjede han: "Det er jo Pontarlier, De agter Dem til, hr. Valjean?"

"Ja, med tvangspas." Sådan tror jeg nok, han sagde. Derpå fortsatte han: "Jeg må af sted ved daggry. Det er drøjt sådan at spadsere. Er det hundekoldt om natten, er det så meget varmere om dagen."

"Det er en god egn, De kommer til," sagde min broder. "Min familie blev ruineret under revolutionen, og så søgte jeg først til Franche-Comté, hvor jeg en tid levede af mine hænders arbejde. Jeg havde en god vilje og fik da også nok at bestille. Man behøver blot at vælge. Der er papirfabrikker, garverier, brænderier, oliemøller, urfabrikker, stålfabrikker, kobberværker og mindst tyve jernværker, af hvilke de fire i Lods, i Châtillon, i Audincourt og i Beure er meget betydelige." Jeg tror nok, jeg husker navnene, han nævnede, rigtigt.

Så vendte min broder sig om til mig og sagde: "Kære søster, har vi ikke pårørende i Pontarlier?"

"Vi har haft," svarede jeg, "blandt andre hr. de Lucenet, som før revolutionen var fæstningskommandant i Pontarlier."

"Ja vel," sagde så min broder, "men i 93 havde man ingen pårørende længere, da havde man kun sine arme. Jeg arbejdede. De har der på egnen, hvor De skal hen, hr. Valjean, en fuldkommen patriarkalsk og overmåde fornøjelig industri, det er deres hollænderier." Og nu begyndte min broder, mens han stadig lod manden spise, udførligt at gøre rede for, hvordan det stod til med hollænderierne ved Pontarlier, hvordan der var to slags af dem, de store mejerier, som de rige ejede, og hvor der holdes fyrre til halvtreds køer og laves en seks-syv tusind oste om året, og så andelsmejerierne, som tilhører de fattige bjergbønder, der holder deres køer i fællesskab og deler udbyttet. De holder for fælles regning en ostemager, som tre

gange om dagen modtager mælken, andelshaverne leverer, og noterer leveringen på en karvestok. I slutningen af april begynder ostetilvirkningen, og midt i juni drives køerne op i bjergene.

Der kom liv i manden, mens han spiste. Min broder skænkede for ham af den gode vin fra Mauves, som han selv ikke drikker, fordi den er for dyr, siger han. Min broder gjorde rede for ham for alle disse enkeltheder med den utvungne munterhed, De ved er ejendommelig for ham, og af og til indskød han et eller andet venligt ord til mig. Han kom jævnligt tilbage til, hvor godt sådan en mejerist eller ostemager er stillet, som om han, uden ligefrem eller strengt at råde manden til noget, lagde an på at få ham til at forstå, at det var noget for ham. En ting slog mig. Jeg har jo sagt Dem, hvad denne mand var for et menneske, men under hele måltidet og resten af aftenen med sagde min broder, med undtagelse af nogle få ord om Jesus, straks da han kom, ikke et ord, der kunne minde manden om, hvad min broder var. Her, skulle man dog synes, var en lejlighed til at prædike lidt og lade galejslaven mærke, at det var en biskop, han havde for sig. En anden ville måske have syntes, at da han nu en gang havde dette ulykkelige menneske i sin hånd, burde han ikke blot sørge for hans legemlige, men også for hans åndelige næring, gøre ham nogle bebrejdelser, krydrede med moralske lærdomme og gode råd, eller ynke ham lidt for at få lejlighed til at formane ham til at opføre sig bedre i fremtiden. Min broder spurgte ham ikke engang, hvorfra han var, eller om hans historie, for hans synd var i hans historie, og min broder syntes at undgå alt, hvad der kunne minde ham om den. Det gik så vidt, at da han kom til at sige om bjergboerne

ved Pontarlier, at de driver et fornøjeligt arbejde nær ved himlen og er lykkelige, fordi de er uskyldige, tog han sig i det, fordi han var bange for, at der var noget i disse ord, som kunne støde manden. Jeg har tænkt over det og tror, at jeg forstår, hvad der foregik i min broders hjerte. Han tænkte uden tvivl, at denne mand, Jean Valjean hedder han, havde sin ulykke tæt nok på livet af sig, og at det bedste var at drage hans tanker bort fra den og ved at være imod ham som imod alle andre, om så blot et øjeblik, bibringe ham en følelse af, at han var et menneske som alle andre. Er det ikke i virkeligheden det rette syn på barmhjertigheden? Er der ikke, kære frue, noget virkelig evangelisk i denne finfølelse, der afholder sig fra alle hentydninger, fra al prædiken og moraliseren? Er det ikke den bedste måde at vise sin medlidenhed på overfor et menneske, der har et sart punkt, slet ikke at røre ved det? Sådan, tror jeg, min broders lønlige tanke har været. Men så meget kan jeg under alle omstændigheder sige, at har han tænkt sådan, har han ikke ladet sig mærke dermed, ikke engang over for mig. Han var ganske, som han plejer at være hver aften, og der var ganske det samme væsen over ham, mens han spiste til aften sammen med denne Jean Valjean, som om han havde haft domprovsten eller sognepræsten ved sit bord.

Henimod slutningen af måltidet, da vi var ved figenerne, bankede det på døren. Det var mor Gerbaud med sit lille barn på armen. Min broder kyssede barnet på panden og lånte femten sous af mig for at give mor Gerbaud dem. Mens dette stod på, lod manden ikke til at ænse noget som helst, han sagde ingenting mere og så ud til at være meget træt. Da mor Gerbaud, det fattige, gamle skind, var gået, læste min broder

fra bordet, og så vendte han sig til manden og sagde: "Nu kan De nok trænge til Deres seng." Jomfru Magloire fik taget af bordet i en fart, jeg skønnede nok, at vi burde trække os tilbage, for at den fremmede kunne komme til ro, og vi gik da ovenpå. Et øjeblik efter sendte jeg imidlertid jomfru Magloire ned igen for at brede et rådyrskind fra Schwarzwald, som jeg har oppe i mit værelse, over mandens seng. Det er bidende koldt om nætterne, og skindet varmer godt. Skade, at det er så gammelt, det fælder så stærkt. Min broder købte det, da han var i Tyskland, i Tottlingen, tæt ved Donaus kilder, hvor han også købte den lille kniv med elfenbensskaft, som jeg bruger ved bordet.

Jomfru Magloire kom straks op igen. Vi bad vor aftenbøn i min dagligstue, og så gik vi hver ind til sit uden at sige mere til hinanden ..."

5

Da biskop Bienvenu havde sagt godnat til sin søster, tog han en af de store stager på bordet, gav sin gæst den anden og sagde: "Nå, hr. Valjean, nu skal jeg vise Dem ind på Deres værelse." Manden fulgte med ham.

Som læseren vil huske, måtte man, for at komme ind i bedekammeret, hvor alkoven var, igennem biskoppens sovekammer. Netop som de gik igennem det, var jomfru Magloire i færd med at lægge sølvtøjet ind i vægskabet ved hovedgærdet. Det var det sidste, hun gjorde hver aften, inden hun gik i seng.

Biskoppen viste sin gæst ind i alkoven. Der stod en hvid, frisk opredt seng. Manden satte lysestagen på et lille bord. "Nå,"

sagde biskoppen, "sov nu godt. I morgen tidlig, inden De giver Dem på vandring, skal De få en kop nymalket mælk at drikke."

"Tak, hr. pastor," sagde manden.

Han havde næppe udtalt disse fredelige ord, før han pludselig, uden nogen som helst overgang, blev grebet af en besynderlig følelse, som ville have fået de to fromme kvinder til at stivne af rædsel, i fald de havde været vidner til det. Det falder os endnu den dag i dag vanskeligt at forklare os, hvad der foregik i ham i det øjeblik. Ville han give en advarsel eller udslynge en trussel? Gav han simpelt hen efter for en slags instinktmæssig og for ham selv uforklarlig tilskyndelse? Han vendte sig barsk om imod den gamle mand, lagde armene over kors og råbte med hæs stemme, idet han stirrede på sin vært med et vildt blik: "Nå, så De vil virkelig huse mig hos Dem, sådan lige ved siden af Dem." Han brød af og tilføjede med en latter, der havde en fæl klang: "Har De nu også betænkt Dem vel? Hvem har sagt Dem, at jeg ikke har begået mord?"

Biskoppen svarede: "Det bliver Vorherres sag." Derpå hævede han alvorligt, og idet han bevægede læberne som en, der beder eller taler med sig selv, to fingre på højre hånd og velsignede manden, som ikke bøjede sig, og uden at vende hovedet og se sig tilbage gik han ind i sit værelse.

Når alkoven var optaget, skjulte et stort sirtses forhæng, der var trukket tværs over bedekammeret, alteret. Idet biskoppen gik forbi det, knælede han og bad en kort bøn. Et øjeblik efter gik han ude i sin have, drømte og grublede, helt optaget af de store mysterier, Gud om natten åbenbarer for dem, der har øjnene åbne.

Hvad manden angår, var han virkelig så træt, al han ikke engang brød sig om at drage nytte af de rene lagener. Han pustede lyset ud med næseborene, som tvangsfangerne plejer, og kastede sig fuldt påklædt på sengen, hvor han straks faldt i en dyb søvn.

Klokken slog tolv, da biskoppen gik ind på sit værelse. Nogle minutter efter sov alle i det lille hus.

6

Midt om natten vågnede Jean Valjean.

Jean Valjean stammede fra en fattig bondefamilie i Brie. Han havde ikke lært at læse i sin barndom. Da han blev voksen, blev han skovhugger i Faverolles. Hans moder hed Jeanne Mathieu, hans fader kaldtes Jean Valjean eller Vlajean, rimeligvis et øgenavn, en sammentrækning af *Voilá Jean*.

Jean Valjean var, hvad der er ejendommeligt for følelsesfulde naturer, anlagt på grubleri uden at være tungsindig. I det hele taget gjorde han imidlertid et noget dvask og temmelig ubetydeligt indtryk. Han var ganske lille, da han mistede sin fader og moder. Moderen døde af en mælkefeber, under hvilken hun blev dårligt plejet. Jean Valjean havde så kun en ældre søster at holde sig til. Hun var enke og havde syv børn, drenge og piger. Hun havde opdraget Jean Valjean, og så længe hun havde sin mand, gav hun sin unge broder kost og husly. Så døde manden, da det ældste af børnene var otte år, det yngste et. Jean Valjean var da lige fyldt fem og tyve. Så trådte han i faderens sted og støttede søsteren, der havde opdraget ham. Han tog det med en vis barskhed som en ganske selvfølgelig ting, en slet og ret pligtsag. Hans ungdom gik således hen med hårdt og dårligt

betalt arbejde. Ingen vidste af at sige, at han nogen sinde havde haft en kæreste. Han havde ikke tid til at være forelsket.

Om aftenen kom han træt hjem og spiste sin tarvelige middagsmad uden at sige et ord. Mens han spiste, tog hans søster, mor Jeanne, tit det bedste af hans måltid, et stykke dyrekød, en skive flæsk eller hjertebladene af kålen, op af hans skål og gav et af sine børn det. Han lod som ingenting og blev ved at spise, bøjet over bordet, med hovedet næsten nede i suppen, så det lange hår faldt ind over skålen og skjulte hans øjne. Der boede i Faverolles, ikke langt fra Valjeans hytte, på den anden side af gaden, en bondekone ved navn Marie-Claude. Mor Jeannes børn, som for det meste var forsultne, gik somme tider over til Marie-Claude og lånte i deres moders navn en halv pot mælk, som de så drak bag en hæk eller i en port, mens de sloges om krukken og havde et sådant hastværk med at få den tømt, at de små piger spildte på deres forklæder. Havde moderen vidst besked med disse gavtyvestreger, ville hun have straffet dem strengt. Jean Valjean betalte barsk og tvær mælken bag hendes ryg, og børnene fik ingen straf.

I den tid, da der var arbejde at få i skoven, tjente han atten sous om dagen, og for øvrigt gik han på arbejde som daglejer i høstens tid, som røgter eller som arbejdsmand. Han gjorde, hvad han kunne. Hans søster arbejdede også, men hvad kunne hun udrette med syv små børn? Det var en bedrøvelig flok, som elendigheden slog sin kåbe om og lidt efter lidt kvalte. Så kom der en streng vinter. Jean havde intet arbejde, familien havde intet brød, bogstavelig intet brød, og syv børn.

En søndag aften, da Maubert Isabeau, bageren på kirkepladsen i Faverolles, var ved at gå til ro, hørte han et stærkt

slag på det fremspringende gittervindue i hans bod. Han kom lige tids nok til at se en arm stikke igennem et hul, som et næveslag havde slået i gitteret og glasruden. Der blev taget et brød. Isabeau skyndte sig ud, tyven flygtede så hurtigt som hans ben kunne bære ham. Isabeau løb efter ham og fik tag i ham. Brødet havde han kastet, men hans arm var blodig. Det var Jean Valjean.

Det var i 1795. Jean Valjean blev tiltalt for "indbrudstyveri ved nattetid i beboet hus". Han havde et gevær, som han forstod at bruge så godt som nogen skytte i verden. Han var lidt af en krybskytte, og det kom ham også til skade. Der hersker en berettiget fordom imod krybskytten; han og smugleren anses næsten for lige så slemme som røveren. Der er nu imidlertid i forbigående sagt en himmelvid forskel på den slags mennesker og de afskyelige mordere, byerne udklækker. Krybskytten lever i skoven, smugleren i bjergene eller på havet. Byerne skaber grumme mennesker, fordi de fordærver dem. Bjergene, havet, skoven skaber vildmænd, udvikler de vilde sider i menneskenaturen, men tit uden at gøre det af med den menneskelige.

Jean Valjean blev kendt skyldig. Lovens ord var ikke til at tage fejl af. Der gives i vor civilisation frygtelige øjeblikke, det er dem, i hvilke straffeloven dømmer et menneske til at gå til grunde. Hvad er det ikke for et forfærdeligt øjeblik, når samfundet trækker sig tilbage fra et tænkende væsen og ubønhørligt styrter det i undergang! Jean Valjean blev dømt til fem år på galejerne.

Den 22. april 1796 forkyndtes i Paris højt og lydeligt sejren ved Montenotte, som den øverstkommanderende general ved

den italienske hær, Buona-Parte, som han kaldes i direktoriets budskab af 2. Floréal år IV til de fem hundredes råd, havde vundet. Samme dag blev en stor lænke smedet sammen i Bicêtre. Jean Valjean var en af dem, der bar den. En gammel fangevogter, som nu er hen ved de halvfems, mindes endnu denne ulykkelige mand, der blev smedet fast for enden af fjerde række i det nordre hjørne af gården. Han sad på jorden som alle de andre. Det så ud til, at han ikke begreb det mindste af den stilling, han befandt sig i, undtagen at den var forfærdelig. Rimeligvis har han også, på stakkels, ganske uvidende menneskers vis, haft en uklar følelse af, at der var noget overdrevent i alt dette. Mens man med tunge hammerslag slog bolten i hans halsjern fast bag hans hoved, græd han, så han var ved at kvæles derved. Gråden hindrede ham i at tale, han kunne blot af og til sige: "Jeg var skovhugger i Faverolles," og så hævede og sænkede han hulkende højre hånd syv gange, som om han lagde den på syv hoveder, og man skønnede af denne bevægelse, at hvad det, nu end var, han havde gjort, havde han gjort det for at skaffe føde og klæder til syv små børn.

Han kom til Toulon efter at have kørt på en kærre i syv og tyve dage med lænken om halsen. I Toulon gav de ham den røde kofte på. Alt det, der havde udgjort hans liv, om det så var hans navn, blev udslettet. Han var ikke længere Jean Valjean, han var nummer 24601. Hvad blev der af hans søster? Hvad blev der af de syv børn? Hvem bryder sig om det?

Hen imod slutningen af det fjerde år kom turen til Jean Valjean at rømme. Hans kammerater hjalp ham, som skik og brug er på dette bedrøvelige sted. Han slap bort og gik i to dage fri rundt på markerne, hvis man ellers kan kalde det at være fri

stadig at blive jaget, hvert øjeblik at vende hovedet, at komme til at ryste ved den mindste støj, at være bange for alt, for huset, af hvis skorsten det ryger, for den gøende hund, for den galopperende hest, for klokkens slag, for dagen, fordi man kan se, og for natten, fordi man ingenting kan se, for vej og sti og krat, for selve søvnen. Den anden dags aften blev han pågrebet. Han havde hverken spist eller sovet i seks og tredive timer. Retten idømte ham for denne forbrydelse en forlængelse af straffetiden på tre år, så nu var det otte i alt. I det sjette år var det igen hans tur at rømme. Han benyttede sig af det, men kunne ikke få sin flugt fuldbyrdet. Ved opråbet blev han savnet. Kanonskuddet blev affyret, og om natten fandt *ronden* ham skjult under kølen på et skib, der var under bygning. Han satte sig til modværge, da han blev pågrebet. Rømning og modstand imod retfærdighedens tjenere. For det blev han, i henhold til loven, idømt en tillægsstraf på fem år, de to i dobbelt lænke. Det var tretten år. I det tiende år kom turen igen til ham. Han benyttede sig igen af det, men havde lige så lidt held med sig som forrige gang. Dette ny flugtforsøg lagde tre år til. Det var seksten. Endelig, jeg tror, det var i det trettende år, prøvede han igen for sidste gang, men fire timer efter, at han var sluppet bort, blev han pågrebet. De fire timer kostede ham tre år. Det var nitten. I oktober 1815 blev han frigivet. Han var kommet på galejerne i 1796, fordi han havde slået en rude itu og taget et brød.

Jean Valjean var kommet hulkende og skælvende ind på Bagnoet, han gik følelsesløs ud derfra. Han havde været fortvivlet, da han kom derind, han var skummel og indesluttet, da han forlod det.

Hvad var der foregået i denne sjæl?

7

Lad os prøve på at skildre det.

Samfundet har god grund til at se nærmere på disse forhold, eftersom det er det, der skaber dem.

Jean Valjean var, som sagt, et uvidende menneske, men dum var han ikke. Det naturlige lys var tændt i ham. Ulykken, som også bringer klarhed, forøgede den smule lys, der var i denne sjæl. Under stokken, i lænken, i det mørke fangehul, under slid og slæb, i Bagnoets brændende solhede, på den hårde fangebriks trak han sig ind i sig selv og tænkte.

Han gjorde sig selv til dommer.

Han begyndte med at dømme sig selv.

Han erkendte, at han ikke var brødefri, at det ikke var uretfærdigt, at han var blevet straffet. Han tilstod over for sig selv, at han havde begået en utilbørlig og strafværdig gerning, at man måske ikke ville have nægtet ham det brød, i fald han havde bedt om det, at det under alle omstændigheder havde været bedre at vente, til man gav ham det af medlidenhed, eller til han havde tjent det med sit arbejde, at det ikke er en ganske uomtvistelig grund at sige: Kan man vente, når man er sulten? At det for det første er meget sjældent, at man bogstavelig dør af sult, og at mennesket for det andet, heldigvis eller uheldigvis, er sådan skabt, at det kan lide meget og længe, både sjæleligt og legemligt, uden at dø af det: At han altså burde have været tålmodig. At det end også ville have været bedre for de stakkels små børn, at det var en tåbelig gerning af ham, et usselt, ulykkeligt menneske, at gå løs på hele samfundet og tage det i

kraven i den tro, at man kan rede sig ud af elendigheden ved tyveri. At det under alle omstændigheder var en dårlig udvej af elendigheden, der førte lige ind i skændselen, kort sagt, at han havde haft uret.

Derpå spurgte han sig selv, om han var den eneste, der havde haft uret i den usalige historie, om det for det første ikke var en ting, der måtte lægges megen vægt på, at han, arbejderen, intet arbejde havde kunnet få, at han, skønt han gerne ville arbejde, havde måttet sulte? Fremdeles om den straf, han var blevet idømt for den forbrydelse, han havde begået, ikke var grum og overdreven? Om der ikke var større uret på lovens side, idet den straffede ham sådan, end på hans, da han forbrød sig imod den? Om der ikke var overvægt i den af vægtskålene, sonofferet lå i? Om ikke det overdrevne i straffen udslettede brøden, så at følgen blev, at forholdet blev vendt om, og den brøde, han havde begået imod samfundet, blev for intet at regne i sammenligning med den brøde, samfundet begik imod ham ved at straffe ham, som det gjorde, så den skyldige blev til et offer, skyldneren til kreditor, og retten derved fuldstændig kom på hans side, der havde forbrudt sig imod den? Om denne straf, der gang efter gang var blevet forhøjet som følge af hans flugtforsøg, ikke til sidst var blevet til et overgreb fra den stærkeres side imod den svagere, en forbrydelse, samfundet begik imod individet, en forbrydelse, der blev begået imod ham hver eneste dag, en forbrydelse, der varede i nitten år? Han spurgte sig selv, om det menneskelige samfund kunne have ret til at lade sine medlemmer lide lige hårdt på den ene side under dets uforstandige mangel på forudseenhed og på den anden side under dets ubarmhjertige forudseenhed, og for bestandig

klemme et stakkels menneske inde imellem en mangel og et overmål, mangel på arbejde og overmål af straf? Om det ikke var utilbørligt, at samfundet netop behandlede dem af sine medlemmer sådan, der tilfældigvis havde fået mindst lod og del i denne verdens goder og som følge deraf burde behandles med størst overbærenhed?

Efter at have stillet og besvaret disse spørgsmål dømte han samfundet og brød staven over det. Han dømte det til sit had. Han gjorde det ansvarligt for den skæbne, han led, og sagde til sig selv, at han måske ikke ville betænke sig på en gang at kræve det til regnskab. Han kom til det resultat, at der ingen ligevægt var imellem den fortræd, han havde gjort, og den fortræd, der var blevet gjort ham. Han kom endelig til det resultat, at den straf, han måtte lide, i virkeligheden ikke blot var en uretfærdighed, men en misgerning.

Vreden kan være tåbelig og urimelig, man kan blive opbragt med urette, men man harmes kun, når man i grunden har ret i en eller anden henseende. Jean Valjean harmedes.

Samfundet havde jo desuden aldrig gjort ham andet end ondt. Han havde aldrig set andet af det end det barske ansigt, det kalder sin retfærdighed, og som det viser dem, det slår til. Menneskene havde aldrig indladt sig med ham uden for at slå og sparke til ham. Hver gang han var kommet i berøring med dem, havde de gjort ham fortræd. Lige fra barnsben af havde han, med undtagelse af sin moder og søster, aldrig fået et venligt ord eller et mildt blik af nogen. Gennem en række af lidelser nåede han lidt efter lidt til den overbevisning, at livet er krig, og at han var blevet slået i denne krig. Han havde intet

andet våben end sit had. Det besluttede han at hvæsse, mens han var på Bagnoet, og at tage det med sig, når han forlod det.

Der var i Toulon en skole, ignorantinerbrødrene holdt for galejslaverne. Her kunne de af disse ulykkelige mennesker, der havde lyst, lære det nødvendigste. Jean Valjean havde lyst. Han gik i skole i fyrreårsalderen og lærte at læse, skrive og regne. Han følte, at ved at styrke sin forstand, styrkede han sit had. Under visse omstændigheder kan kundskab og oplysning bidrage til at bestyrke en i det onde.

Det er sørgeligt at sige det, men efter at have dømt samfundet, der voldte hans ulykke, dømte han Forsynet, der havde skabt samfundet, og brød også staven over det.

Sådan både steg og sank denne sjæl under disse nitten års lidelse og slaveri. Fra en side faldt der lys, fra en anden mørke ind i den.

Som vi har set, var Jean Valjean ikke nogen dårlig natur. Han var endnu god, da han kom ind på Bagnoet. Der brød han staven over samfundet og følte, at han blev ond. Der brød han staven over Forsynet og følte, at han blev ugudelig.

Det ejendommelige ved en straf som den, han måtte lide, en straf, i hvilken det ubarmhjertige, det, der gør mennesker til dyr, er fremherskende, er, at den lidt efter lidt ved en slags umærkelig omskabelse forvandler mennesket til et tankeløst dyr, undertiden til et rovdyr. Jean Valjeans stadige, hårdnakkede flugtforsøg er tilstrækkeligt bevis på den besynderlige måde, hvorpå loven indvirker på menneskesjælen. Jean Valjean ville have gentaget disse fuldstændig tåbelige og ørkesløse forsøg, hver gang der havde budt sig en lejlighed, uden et øjeblik at tænke på, hvad udfaldet ville blive, eller på de

erfaringer, han allerede havde gjort. Han stormede af sted, uden at se til højre eller venstre, som ulven, der finder buret åbent. Hans instinkt sagde: Løb din vej! Hans fornuft burde have sagt: Bliv! Men overfor en så voldsom fristelse var fornuften forstummet og kun instinktet havde ordet. Kun dyret i ham handlede. Når han så blev grebet igen, tjente de ny strenge straffe, der blev pålagt ham, kun til at gøre ham endnu mere vild.

Det bør også omtales, at han var i besiddelse af sådanne legemskræfter, at ingen i Bagnoet tilnærmelsesvis kunne måle sig med ham i den henseende, og hans smidighed var endnu større. At klatre op ad en lodret flade og finde støttepunkter, hvor der knap fandtes noget synligt fremspring, var legeværk for Jean Valjean. Han var undertiden på den måde klatret helt op til Bagnoets mønning.

Han talte kun lidt og lo næsten aldrig. Der skulle noget ganske overordentligt til for en gang om året eller to at aflokke ham denne galejslavens uhyggelige latter, der klinger som en genlyd af djævelens. Han syntes stadig optaget af at gruble over noget frygteligt.

Det var han i virkeligheden også. Med en mangelfuld naturs og en kuet forstands sygelige opfattelsesevne havde han en forvirret følelse af, at der lå noget forfærdeligt over ham. Hver gang han i det matte halvlys, han famlede om i, drejede hovedet og prøvede på at se op, så han med en blanding af raseri og rædsel et skrækkeligt bjerg, bestående af ting, love, fordomme, mennesker og kendsgerninger hobe sig op, rejse sig og med gruopvækkende, stejle skrænter stige så højt, at han ikke kunne følge det med øjnene. Han kunne ikke skimte dets omrids, men

det indgød ham angst. Det var simpelt hen det vældige bjerg, vi kalder civilisationen. Hist og her skelnede han, i denne myldrende, uformelige masse, snart tæt ved sig, snart langt borte, på utilgængelige vidder, en eller anden gruppe, en eller anden enkelthed, som der faldt klart lys over, hist opsynsmanden med sin stok, her gendarmen med sin sabel eller bispen med bispehue på, og højt oppe i en slags sol kejseren med krone på, som der stod blændende glans af. Det syntes ham, at disse fjerne lyspunkter, langt fra at sprede det mørke, han færdedes i, tværtimod gjorde det endnu mere sort og uhyggeligt. Alt dette, love, fordomme, kendsgerninger, mennesker og ting, bevægede sig oven over ham i kraft af den indviklede og hemmelighedsfulde bevægelse, Gud har nedlagt i civilisationen. Det trådte på ham og knuste ham, og stadig var der noget sælsomt fredeligt i den grumhed, hvormed det gik for sig, og noget ubarmhjertigt i den ligegyldighed, hvormed det skete. Sjæle, der er nedsunket i bundløs ulykke, ulykkelige mennesker, der må gå rundt ved foden af dette bjerg, hvor man intet ser, de af loven forkastede stakler føler det menneskelige samfund tynge på deres hoveder – dette samfund, der er så frygteligt for den, der er udstødt af det, så forfærdeligt for den, der står under det.

Sådan stod det til med Jean Valjean, og han tænkte. Af hvilken beskaffenhed kunne vel hans tanker være? Hvis hirsekornet i kværnen kunne tænke, ville det uden tvivl tænke, hvad Jean Valjean tænkte.

Alle disse ting, denne virkelighed, der var fuld af spøgelser, denne spøgelsesverden, der var fuld af virkelighed, havde til sidst frembragt en næsten ubeskrivelig sjælstilstand i ham.

Af og til kunne det ske, at han standsede midt i arbejdet og gav sig til at gruble. Hans fornuft, der på en gang var mere moden og mere forvirret, end den fra først af havde været, blev oprørt. Alt, hvad der var overgået ham, syntes ham urimeligt, alt, hvad han så omkring sig, syntes ham umuligt. "Det er en drøm," sagde han til sig selv. Han så opsynsmanden stå nogle skridt derfra, og han syntes, at opsynsmanden var et spøgelse, men pludselig gav spøgelset ham så en over nakken med sin stok.

Den synlige natur var knap til for ham. Man kunne næsten med fuld sandhed sige, at for Jean Valjean gaves der intet solskin, ingen skønne sommerdage, ingen strålende himmel, ingen friske forårsmorgener. Jeg ved ikke, gennem hvilket kighul, der kunne trænge en smule lys ind i hans sjæl.

For nu til slutning at sammenfatte, hvad der kan sammenfattes og fastslås som bestemte resultater af alt det, vi ovenfor har antydet, vil vi indskrænke os til at sige, at i løbet af nitten år var Jean Valjean, den skikkelige skovhugger i Faverolles, den frygtelige galejslave i Toulon, som følge af den måde, Bagnoet havde udviklet ham på, blevet i stand til at begå to slags misgerninger: For det første sådanne, som øves pludseligt, uden overlæg, som i en rus, rent instinktmæssigt, som en slags gengældelse for det onde, man har lidt. For det andet svare, alvorlige, vel overvejede misgerninger, der var nøje gennemtænkte ud fra de falske forestillinger, en ulykke som den, der var overgået ham, formår at skabe i et menneske. Hans overvejelser gennemløb tre faser, som kun naturer af en vis beskaffenhed kan gennemløbe, fornuftens, viljens og hårdnakkethedens. Drivfjederen i ham var den stadige harme,

den bitterhed, der fyldte hans sjæl, den dybe følelse af den uret, der var begået imod ham, uvilje selv imod gode, uskyldige og retfærdige mennesker, i fald der fandtes sådanne. Udgangspunktet såvel som slutningspunktet for alle hans tanker var had til den menneskelige lov, dette had, som, hvis det ikke standses i sin udvikling ved et eller andet indgreb fra Forsynets side, når tidens fylde kommer, bliver til had til samfundet, derpå til had til menneskeslægten og hele skabningen og går over til en ubestemt, uafladelig og rå trang til at gøre et eller andet levende væsen, ligegyldigt hvilket, fortræd. Som man ser, var det ikke uden grund, at Jean Valjeans pas betegnede ham som en meget farlig person.

Fra år til år var denne sjæl blevet mere og mere udtørret. Det var gået langsomt, men sikkert. Når hjertet udtørres, udtørres øjnene også. Da han kom ud af Bagnoet, havde han ikke grædt i nitten år.

8

Da tiden til Jean Valjeans løsladelse fra Bagnoet kom, og han hørte de mærkværdige ord: Du er fri, forekom det ham straks som noget ganske usandsynligt og utænkeligt. En stråle af levende lys, en stråle af de levendes sande lys trængte pludselig ind i hans sjæl. Men det varede ikke længe, før denne stråle blegnede. Tanken om friheden havde blændet Jean Valjean, han havde troet på et nyt liv, men han fik snart at mærke, hvad den frihed har at betyde, der får et gult pas at trækkes med.

Og der var meget andet, som gjorde ham yderligere bitter. Han havde beregnet, at det beløb, han havde opsparet under sit fængselsliv, skulle udgøre hundrede og enoghalvfjerds franc.

Det må ganske vist bemærkes, at han havde glemt at tage den tvungne hviletid på søn- og helligdage i de nitten år med i beregning, og at beløbet, når man tog hensyn til dem, blev omkring fire og tyve franc mindre. Men som følge af flere andre fradrag, det var skik og brug at gøre, når en fange blev løsladt, skrumpede de 171 franc yderligere ind til 109 franc og femten sous, og dem fik han udbetalt. Han forstod det ikke og troede, at der var blevet gjort ham uret, at man rent ud sagt havde snydt ham.

Dagen efter, han var kommet på fri fod, så han i Grasse nogle folk i færd med at læsse vareballer af uden for en parfumefabrik. Han tilbød sin tjeneste. Det gjaldt om at få arbejdet gjort så hurtigt som muligt, og hans tilbud blev modtaget. Han var forstandig, stærk og behændig, og han gjorde sit bedste. Det lod da også til, at fabrikanten var fornøjet med ham. Mens han arbejdede, lagde en gendarm, der kom forbi, mærke til ham og forlangte at se hans papirer. Han måtte frem med det gule pas. Derefter tog han fat på sit arbejde igen. Lidt forinden havde han spurgt en af arbejdsmændene, hvad de tjente om dagen ved dette arbejde, og han havde svaret: Tredive sous. Da det blev aften, og han skulle af sted næste morgen, gik han hen til fabrikanten og bad ham om sine penge. Fabrikanten gav ham, uden al sige et ord, femten sous. Han protesterede, men fik til svar: "Det er nok til dig." Han protesterede igen. Fabrikanten så ham stift i øjnene og sagde: "Tag dig i agt, at du ikke kommer i hullet."

Der syntes han også, han var blevet bestjålet.

Samfundet, staten, havde, ved at tage nogle af hans opsparede penge fra ham, bestjålet ham i det store, nu var det

de enkeltes tur at bestjæle ham i det små.

At være løsladt fra et fængsel er ikke det samme som at have sin frihed. Man slipper ud af Bagnoet, men dommen slipper man ikke fra.

Sådan var det gået ham i Grasse, og vi ved, hvordan der blev taget imod ham i Digne.

9

Da klokken slog to i domkirketårnet, vågnede Jean Valjean.

Han vågnede som følge af, at sengen, han lå i, var alt for god. Det var snart tyve år siden, han havde ligget i en ordentlig seng, og skønt han ikke havde klædt sig af, var den fornemmelse, han havde, alt for ny til, at den ikke skulle forstyrre hans søvn.

Han havde sovet i over fire timer. Hans træthed var forbi. Han var ikke vant til at få mange timers søvn.

Han slog øjnene op og så sig et øjeblik om i mørket. Derpå lukkede han dem igen for atter at lægge sig til at sove.

Når mange forskellige følelser har sat sindet i bevægelse i løbet af dagen, når tankerne er optaget, kan man falde i søvn, men er man først vågnet, falder man ikke så let i søvn igen. Sådan gik det Jean Valjean. Han kunne ikke falde i søvn igen, og så gav han sig til at tænke.

Han befandt sig i den sjælstilstand, hvor tanker og forestillinger forvirres. Mørket kom og gik i hans hjerne. Hans gamle minder og hans ganske ny minder tumlede hulter til bulter om i den og krydsede forvirret hinanden, idet de snart tabte al form og antog uforholdsmæssige omfang, snart pludselig forsvandt som i et mudret og oprørt vand. Mange tanker fo'r igennem ham, men der var en, som stadig kom igen

og jog de andre bort. Lad os lige så godt sige det straks: Han havde set de seks sølvskeer med tilhørende knive og gafler og den store potageske, som jomfru Magloire havde lagt på bordet.

Han var som besat af det sølvtøj. Det lå derinde – nogle skridt fra ham. Da han gik igennem værelset ved siden af det, han lå i, havde den gamle tjenestepige lagt det ind i et lille vægskab ved hovedgærdet af sengen, der stod. Han havde bidt godt mærke i det vægskab – til højre, når man kom ind fra spisestuen. Sølvtøjet var massivt, og det var gammelt sølv. Regnede man den store potageske med, ville man mindst få to hundrede franc for det, dobbelt så meget, som han havde været nitten år om at opspare. Nå, han ville nu ganske vist have fået mere, hvis fængselsmyndighederne ikke havde stjålet fra ham.

I en hel lang time vaklede hans sjæl frem og tilbage, og han kæmpede vel også nok noget med sig selv. Klokken slog tre. Han slog atter øjnene op, satte sig pludselig over ende i sengen, strakte armene ud og famlede efter sin tornyster, som han havde kastet hen i en krog i alkoven, så stak han benene ud af sengen og satte fødderne til gulvet, og uden at vide, hvordan det var gået til, fandt han sig siddende på sengekanten.

Han sad en stund og grublede i denne stilling, som ville have gjort et uhyggeligt indtryk, hvis nogen havde set ham der i mørket, den eneste vågne i det slumrende hus. Pludselig bukkede han sig ned, tog sine sko af og satte dem sagte på tæppet foran sengen, derpå faldt han igen i tanker og blev siddende uden at røre sig.

Under denne græsselige grublen fløj de tanker og forestillinger, vi har antydet, uafladelig gennem hans hjerne, de kom og gik for atter at komme. De red ham som en mare. Han

blev længe siddende sådan, og han ville måske være blevet siddende der, til dagen gryede, hvis uret ikke havde slået et slag – et kvarter eller halv. Det var, som om dette slag havde sagt til ham: "Fremad!"

Han rejste sig, betænkte sig endnu et øjeblik og lyttede – alt var stille i huset. Derpå gik han med små skridt lige hen til vinduet, som han skimtede. Det var ikke nogen særlig mørk nat, og fuldmånen var næsten stadig fremme, for vinden jog de store skyer hen over den, så at lys og skygge vekslede udenfor, mens der inde i værelset herskede et slags tusmørke, som gav lys nok, til at man kunne finde sig til rette, skønt det også snart var stærkere og snart svagere som følge af skyerne, så at det mindede om det svage lysskær, der falder ned igennem et kældervindue, uden for hvilket folk går frem og tilbage. Da Jean Valjean var kommet hen til vinduet, gav han sig til at undersøge det. Der var ingen jernstænger for det, det vendte ud til haven og var, efter egnens skik, kun lukket med en lille krog. Han lukkede det op, men da en kold og skarp luft slog ind i værelset, lukkede han det straks igen. Han så ud i haven med det opmærksomme blik, som mere forsker end egentlig ser. Haven var omgivet af en hvid, temmelig lav mur, som det ville være en let sag at klatre over. På den anden side af denne kunne man skelne toppene af en del træer med lige store mellemrum, så det var tydeligt, at muren skilte haven fra en allé eller en gade beplantet med træer.

Efter at have anstillet denne mønstring gjorde han en bevægelse som en mand, der har taget sin beslutning, gik hen til alkoven, tog sin tornyster, rodede rundt i den og tog noget op af den, som han lagde på sengen, stak sine sko i en af sine

lommer, lukkede tornysteret igen og tog den på ryggen, satte kasketten på hovedet og trak skyggen ned over øjnene, famlede efter sin stok, til han fandt den, og stillede den hen i krogen ved vinduet. Derpå gik han atter hen til sengen og tog, uden at betænke sig, det, han havde lagt på den. Det så ud som en kort jernstang, der i den ene ende var slebet som et spyd. Det ville ikke have været let i mørket at afgøre, hvad dette stykke jernværktøj var bestemt til. Man kunne antage det for et koben eller for en kølle. Ved dagens lys ville man straks have set, at det ikke var andet end en mejsel til at bryde sten med. Galejslaverne blev undertiden brugt til at bryde sten i de høje klipper omkring Toulon, og de var derfor ofte forsynede med sådant værktøj. Sådan en mejsel er af massivt jern og ender forneden i en spids til at bore i klippen med.

Han tog mejslen i højre hånd, og med tilbageholdt åndedræt og med listende fjed gik han hen imod døren til værelset ved siden af, hvor biskoppen lå. Den stod på klem. Biskoppen havde ikke lukket den.

10

Jean Valjean lyttede. Der var ikke en lyd at høre.

Han skubbede døren op med fingerspidsen, ganske let, urolig og forsigtig som en kat, der vil liste sig ind. Døren gav efter med en stille, umærkelig bevægelse, så åbningen blev lidt større. Han ventede et øjeblik, derpå stødte han igen til døren, denne gang dristigere. Den gav fremdeles lydløst efter. Åbningen var nu stor nok til, at man kunne komme igennem den, men tæt ved døren stod der et lille bord, som den stødte imod, og som spærrede adgangen. Jean Valjean opfattede

straks, hvad der var i vejen, men åbningen måtte for enhver pris gøres større. Han tog sin beslutning og stødte tredje gang til døren, denne gang kraftigere end de to foregående. Et dårlig smurt hængsel peb, så det pludselig i mørket lød som et langt, hæst skrig. Jean Valjean kom til at ryste. Lyden af dette hængsel antog i hans øre en rungende og frygtelig klang som dommedagsbasunens. I det første øjebliks angst, under hvilken alt antager fantastiske omfang, bildte han sig næsten ind, at dette hængsel var blevet levende og gøede som en hund for at varsko alle mennesker og vække de sovende. Han standsede skælvende, helt fortabt, og kom igen fra tåspidserne ned på hælene. Han hørte pulsårerne i sine tindinger banke som et par smedehamre, han syntes, at når han trak vejret, lød det så voldsomt, som når vinden farer ud af en hule. Han syntes ikke, det var muligt andet, end at den frygtelige støj, dette opbragte hængsel gjorde, måtte have rystet hele huset som et jordskælv, at døren, han havde stødt op, havde gjort anskrig. Den gamle præst ville stå op, de to gamle kvinder ville skrige, folk ville komme dem til hjælp. Inden et kvarter ville hele byen være i oprør og politiet på benene. Et øjeblik troede han, at han var fortabt.

Han blev stående, hvor han stod, forstenet som en saltstøtte, og turde ikke røre sig.

Der gik nogle minutter. Døren var gået helt op. Han tog mod til sig og så ind i værelset. Alt var uforandret derinde. Han lyttede. Der var ikke en lyd at høre i hele huset. Hængslets piben havde ikke vækket nogen.

Denne første fare var altså overstået, men der var endnu en frygtelig uro over ham. Han betænkte sig imidlertid ikke. Selv

da han troede, han var fortabt, havde han ikke betænkt sig. Han tænkte kun på hurtigt at få ende på det. Han gjorde et skridt fremad og trådte ind i værelset.

Der herskede fuldkommen ro i dette værelse. Hist og her skelnedes svagt og forvirret forskellige ting, som ved dagens lys ville have vist sig at være papirer, der lå spredte på et bord, opslåede folianter, bøger, der lå stablet på en stol, en lænestol fyldt med klæder, en bedestol, men som nu kun viste sig som mørke kroge og hvidlige pletter. Jean Valjean gik forsigtigt for at undgå at støde imod møblerne. I baggrunden af værelset hørte han den sovende biskops jævne, rolige åndedræt.

Pludselig standsede han. Han var nået hen til sengen. Det var gået hurtigere, end han havde beregnet.

Naturen blander undertiden, ligesom i kraft af en alvorlig og fornuftig beslutning i det afgørende øjeblik, sine fremtoninger og virkninger ind i vore handlinger, som om den ville vække os til eftertanke. I næsten en halv time havde en stor sky dækket himlen. I det øjeblik, Jean Valjean standsede ved sengen, splittedes denne sky som på kommando, og en månestråle faldt ind ad det høje vindue og belyste pludselig biskoppens blege ansigt. Han lå næsten helt påklædt på sengen. På grund af den stærke nattekulde, der hersker i det nedre alpeamt, var han nemlig iført en brun, ulden kjortel med ærmer, der nåede helt ned til håndleddene. Hovedet lå tilbage på hovedpuden i den skødesløse stilling, det plejer at indtage, når man sover. Den hånd, hvorpå han bar bisperingen, og som havde øvet så mange gode og fromme gerninger, hang ned uden for sengen. Der var over hele hans ansigt et lysende, ubestemt udtryk af tilfredshed, håb og lyksalighed. Det smilede ikke, det næsten

strålede. Der hvilede på hans pande det ubeskrivelige genskin af et lys, som man ikke så. De retfærdige menneskers sjæle ser under søvnen ind i en hemmelighedsfuld himmel. Et genskin af denne himmel hvilede over biskoppen. Det var samtidig et lys, der udgik fra hans eget indre, for han bar denne himmel i sin sjæl. Det var hans samvittighed.

I det øjeblik, da månestrålen så at sige blandede sig med dette indre lys, lå der en glorie om den sovende biskop, men mildt lysende, som sløret i et ubeskriveligt halvlys. Denne måne på himlen, denne slumrende natur, denne have, hvor intet rørte sig, dette hus, hvor alt var så roligt, nattetimen, det betydningsfulde øjeblik, stilheden, alt gav denne mands ærværdige søvn et højtideligt og ubeskriveligt præg og lagde ligesom en ærefrygtindgydende og mild stråleglans over hans hvide hår og lukkede øjne, over hele dette ansigt, hvor alt var håb og tillid, over dette oldingehoved og denne barnesøvn. Der var næsten noget guddommeligt over denne mand, der, uden at han selv anede det, var så ærværdig.

Jean Valjean stod i skyggen med sin mejsel i hånden, uden at røre sig, forvirret ved synet af denne lysende olding. Han havde aldrig set noget lignende. Denne tillid forfærdede ham. Der findes ikke noget større skue i sjælenes verden end dette; en urolig og forpint samvittighed, der står på springet til at begå en misgerning og betragter en retfærdig mands søvn.

Denne søvn i en sådan ensomhed og med et sådant menneske som ham ved siden af sig, var der noget ophøjet ved; han havde en ubestemt, men stærk fornemmelse af det.

Ingen kunne have sagt, hvad der foregik i ham, ikke engang han selv. Vil man søge at danne sig en forestilling om det, må

man tænke sig den største voldsomhed over for den største blidhed. Ikke engang hans ansigt kunne man med sikkerhed have sluttet noget af. Det udtalte en rædselsslagen forbavselse. Han stirrede på det, han så, det var det hele. Men hvad tænkte han? Det ville have været umuligt at gætte. Kun så meget var åbenbart, at han var oprørt og dybt rystet. Men af hvilken beskaffenhed var denne rørelse?

Han vendte ikke sine øjne fra oldingen. Det eneste, der fremgik tydeligt af hans holdning og udtrykket i hans ansigt, var en påfaldende tvivlrådighed. Man kunne have følt sig fristet til at tro, at han vaklede imellem de to svimlende dyb: det, i hvilket man går til grunde, og det, i hvilket man frelses. Han syntes at betænke sig på, om han skulle knuse dette hoved eller kysse denne hånd.

Efter nogle øjeblikkes forløb tog han sig med venstre hånd langsomt op til panden, tog kasketten af og lod derpå armen falde lige så langsomt ned igen. Jean Valjean faldt atter i tanker med kasketten i venstre hånd og mejslen i højre, og hårene rejste sig på hans vilde hoved.

Biskoppen sov stadig i dyb fred under dette frygtelige blik. En månestråle faldt på krucifikset over kaminen, så det utydeligt trådte frem i det svage lys. Det syntes at åbne sin favn for dem begge, med velsignelse for den ene og tilgivelse for den anden.

Pludselig satte Jean Valjean kasketten på igen og gik hurtigt uden at se på biskoppen langs med sengen lige hen til vægskabet, som han skimtede ved hovedgærdet. Han hævede mejslen som for at bryde låsen op, nøglen sad i, han lukkede døren op. Det første, hans øjne faldt på, var kurven med

sølvtøjet. Han tog den, gik med lange skridt igennem værelset, uden at iagttage nogen som helst forsigtighed og uden at ænse den støj, han gjorde, nåede hen til døren, gik atter ind i bedekammeret, lukkede vinduet op, greb sin kæp, stak benene ud over karmen, puttede sølvtøjet i tornysteret, kastede kurven fra sig, steg ned i haven, sprang som en tiger over muren og flygtede.

11

Om morgenen ved solopgang spadserede Hans Højærværdighed hr. Bienvenu i sin have. Jomfru Magloire kom helt forstyrret løbende hen til ham.

"Deres Højærværdighed, Deres Højærværdighed," råbte hun, "ved Deres Højærværdighed, hvor sølvtøjskurven er henne?"

"Ja," sagde biskoppen.

"Nå, lovet være Kristus," sagde hun, "jeg vidste ikke, hvor den var blevet af."

Biskoppen havde straks taget kurven op fra et af blomsterbedene. "Der er den."

"Ja, men den er jo tom," sagde hun, "hvor er sølvtøjet?"

"Nå," sagde biskoppen, "det er altså sølvtøjet, De mener. Ja, hvor det er, ved jeg ikke."

"Du almægtige Gud! Det er stjålet! Det er manden fra i aftes, der har stjålet det."

I et nu var jomfru Magloire, med et rask gammelt kvindfolks adræthed, inde i bedekammeret, inde i alkoven og så ude hos biskoppen igen. Biskoppen havde lige bukket sig ned og betragtede en plante, som kurven havde knækket, da den blev kastet i bedet. Han rettede sig, da han hørte jomfru Magloire

råbe: "Manden er væk, Deres Højærværdighed! Sølvtøjet er stjålet."

Mens hun råbte disse ord, faldt hendes øjne på et hjørne af haven, hvor der var spor af, at nogen var klatret over muren. Espalieret var gået itu.

"Se, den vej er han flygtet. Han er sprunget ned i Coechefilet-gyden. Å, det skammelige menneske, han har stjålet vort sølvtøj!"

Biskoppen blev et øjeblik stående tavs, så så han op med sine alvorlige øjne og sagde blidt til jomfru Magloire: "Tilhørte det sølvtøj nu for det første også os?"

Jomfru Magloire blev fuldstændig målløs. Der blev atter en pause, så fortsatte biskoppen: "Jeg har med urette og alt for længe beholdt dette sølvtøj, jomfru Magloire. Det tilhørte de fattige. Hvad var dette menneske? Åbenbart en fattig mand."

"Ak, du gode Gud," svarede jomfru Magloire, "det er hverken for min eller frøkenens skyld, jeg savner det, for os kan det være lige meget, men det er for Deres Højærværdigheds skyld. Hvad vil Deres Højærværdighed nu spise med?"

Biskoppen så forbavset på hende. "Jeg ved da, at man har tintøj," sagde han.

Jomfru Magloire trak på skuldrene. "Tin lugter dårligt," sagde hun.

"Nå, så jern da."

Jomfru Magloire gjorde en meget sigende grimasse. "Jern smager dårligt," sagde hun.

"Nå, så træ da," sagde biskoppen.

Et øjeblik efter spiste han frokost ved det samme bord, Jean Valjean havde siddet ved aftenen i forvejen. Mens han spiste

frokost, gjorde han muntert sin søster, der ingenting sagde, og jomfru Magloire, der brummede utydeligt, opmærksom på, at man slet ikke har behov for at bruge ske og gaffel, ikke engang af træ, for at dyppe et stykke brød i en kop mælk.

"Sikken et indfald også!" sagde jomfru Magloire til sig selv, mens hun vimsede ud og ind. "At tage imod sådant et menneske og så oven i købet lade ham ligge lige ved siden af sig. Sikken en lykke, at han endda ikke har gjort det, som er værre end at stjæle! Du gode Gud! Man kommer til at ryste over hele kroppen ved at tænke på det."

Da biskoppen og hans søster var ved at rejse sig fra bordet, bankede det på døren.

"Kom ind!" sagde biskoppen.

Døren gik op og et sært og uhyggeligt syn viste sig på tærsklen. Tre mænd holdt en fjerde i kraven. De tre mænd var gendarmer, den fjerde var Jean Valjean.

En gendarm-underofficer, som åbenbart førte kommandoen, stod ved siden af døren. Han trådte ind og gik hen til biskoppen, idet han tog til huen. "Deres Højærværdighed ..." sagde han.

Da Jean Valjean, som så mørk ud og syntes at være meget nedslået, hørte dette ord, hævede han forbavset hovedet.

"Deres Højærværdighed," mumlede han, "det er altså ikke sognepræsten!"

"Stille!" sagde en af gendarmerne. "Det er biskoppen."

Imidlertid var Hans Højærværdighed biskop Bienvenu gået hen til døren så hurtigt, som hans høje alder tillod ham.

"Nå, er De der!" udbrød han, idet han så på Jean Valjean. "Det glæder mig at se Dem igen. Jeg havde jo også foræret Dem

stagerne, de er af sølv ligesom det andet, og De vil mageligt kunne få to hundrede franc for dem. Hvorfor tog De dem ikke med sammen med det andet sølvtøj?"

Jean Valjean spærrede øjnene op og så på den ærværdige biskop med et udtryk, som intet menneskeligt sprog ville kunne skildre.

"Det forholder sig altså virkelig som denne mand siger, Deres Højærværdighed?" sagde gendarm-underofficeren. "Vi mødte ham, og da det så ud, som om han ville løbe sin vej, standsede vi ham og visiterede ham, og så havde han dette sølvtøj."

"Og så sagde han til Dem," afbrød biskoppen ham smilende, "at han havde fået det af en skikkelig, gammel præstemand, der havde huset ham om natten, ikke sandt, og så tog De ham med tilbage hertil? Det er en misforståelse."

"Ja," sagde underofficeren, "så kan vi vel lade ham gå?"

"Ja, det kan De ganske roligt gøre," svarede biskoppen.

Gendarmerne slap Jean Valjean. Han gjorde et skridt tilbage.

"Er det sandt, at jeg er fri?" sagde han med næsten uartikuleret stemme, og som om han talte i søvne.

"Ja, vist er du fri, det hører du jo," sagde en af gendarmerne.

"Inden De går, min ven, skal De have Deres stager. Her er de, værsågod." Han gik hen til kaminen, tog sølvstagerne og rakte Jean Valjean dem. De to kvinder så på ham uden at sige et ord, uden at fortrække en mine, uden at gøre en bevægelse, der kunne volde biskoppen bryderi.

Jean Valjean rystede over hele kroppen. Han tog uvilkårligt og med et forvildet blik de to stager.

"Gå nu med fred," sagde biskoppen. "Og det er sandt, min ven, når De kommer igen, behøver De ikke gå igennem haven.

De kan altid komme og gå igennem døren ud til gaden. Den er kun lukket med en klinke både ved nat og dag."

Derpå vendte han sig til gendarmerne og sagde: "Ja, mine herrer, De kan godt gå." Gendarmerne gik.

Jean Valjean var lige ved at besvime. Biskoppen gik hen til ham og sagde: "Glem ikke, glem aldrig, at De har lovet mig at bruge pengene for dette sølvtøj til at blive et skikkeligt menneske for!"

Jean Valjean, som ikke mindedes, at han havde lovet noget, blev stående målløs. Biskoppen havde lagt eftertryk på disse ord. Han fortsatte i en højtidelig tone: "Jean Valjean, min broder, De hører ikke længere det onde, men det gode til. Det er Deres sjæl, jeg køber. Jeg drager den bort fra de mørke tanker, fra den onde ånd og giver den til Gud."

12

Jean Valjean forlod byen, som om han flygtede. Han gav sig til at gå over markerne, så hurtigt han kunne, og slog ind på de veje og stier, han stødte på, uden at lægge mærke til, at han hvert øjeblik kom tilbage, hvor han kom fra. Sådan flakkede han om hele formiddagen. Han havde ingenting spist, men han følte ingen sult. Han var et bytte for en mængde ny følelser. Han følte en vis vrede, han vidste ikke imod hvem. Han ville ikke selv have været mand for at sige, om han var rørt eller følte sig ydmyget. Af og til kom der en mærkværdig ømhed over ham, som han stred imod med sine sidste tyve års forhærdelse. Denne tilstand trættede ham. Han så med en vis bekymring, at den frygtelige ro, som det uretfærdige i den ulykke, der var overgået ham, havde frembragt i hans sjæl, begyndte at blive forstyrret. Han

spurgte sig selv, hvad der ville komme i stedet for den. Ind imellem ønskede han ligefrem, at gendarmerne havde kastet ham i fængsel, og at det ikke var gået, som det gik. Det ville have bragt mindre oprør i hans sind.

Skønt det var langt ud på efteråret, var der endnu hist og her på hækkene nogle sendrægtige blomster, hvis duft, når han gik forbi, manede barndomsminder frem for ham. Disse minder syntes ham næsten uudholdelige, så længe var det siden, at de sidst havde været oppe i ham.

Således hobede der sig hele dagen igennem tanker, som det er umuligt at gøre rede for, op i ham.

Da solen var ved at gå ned, sad Jean Valjean bag en busk på en stor, rødgul, fuldstændig øde slette. I horisonten var kun Alperne synlige, ikke engang klokketårnet i en eller anden landsby kunne man se. Jean Valjean var en halvanden mils vej fra Digne. En sti, der skar sletten, gik forbi busken i nogle skridts afstand.

Optaget af denne grublen, der havde bidraget ikke så lidt til at gøre hans pjalter skrækindjagende for enhver, der mødte ham, hørte han en lystig sang.

Han vendte hovedet og så en lille savoyarddreng på en halv snes år komme hen ad stien med sin lire ved siden og sin kasse med murmeldyr på ryggen, et af disse søde, lystige børn, der vandrer om fra land til land med knæene ud af bukserne.

Det var ham, der sang. Af og til standsede han og gav sig til at lege med nogle pengestykker, han havde i hånden, rimeligvis hele hans formue. Blandt disse penge var der et tofrancstykke. Barnet standsede ved siden af busken uden at se Jean Valjean, og kastede hele sin håndfuld penge i vejret. Han havde hidtil

med stor behændighed opfanget dem på rygfladen af hånden. Denne gang gled tofrancstykket fra ham og trillede hen til busken, hvor Jean Valjean sad. Han satte sin fod på det. Barnet havde imidlertid fulgt sit pengestykke med øjnene. Han blev slet ikke forbavset, men gik lige hen til manden.

Stedet var fuldstændig øde. Så langt blikket nåede, var der ingen at se, hverken på sletten eller på stien. Man hørte kun de svage skrig af en flok trækfugle, der fløj af sted umådelig højt oppe. Drengen vendte ryggen til solen, der lagde guldstænk i hans hår og kastede et blodrødt skær over Jean Valjeans vilde ansigt.

"Herre," sagde den lille savoyard, med den tillidsfuldhed, der hører barndommen til, og som er sammensat af uvidenhed og uskyldighed, "må jeg bede om min skilling?"

"Hvad hedder du?" sagde Jean Valjean.

"Jeg hedder Lille Gervais."

"Skrup af med dig," sagde Jean Valjean.

"Giv mig min skilling, herre," sagde drengen. Jean Valjean bøjede hovedet og svarede ikke.

"Lad mig få min skilling, herre," sagde drengen igen, Jean Valjean blev ved at stirre ned på jorden. "Min skilling!" råbte drengen, "min mønt! Min sølvskilling!"

Det lod ikke til, at Jean Valjean hørte det. Drengen tog ham i kraven og ruskede i ham, og samtidig gjorde han sit bedste for at få flyttet den store, jernbeslåede sko, der skjulte hans skat.

"Jeg vil have min skilling! Mit tofrancstykke!" Barnet græd. Jean Valjean hævede atter hovedet. Han sad endnu stadig ned. Hans øjne var forvildede. Han stirrede ligesom forbavset på

drengen, derpå rakte han hånden ud efter sin kæp og råbte med frygtelig stemme: "Hvem er det?"

"Det er mig, herre," svarede drengen, "vær så god at give mig mit tofrancstykke. Vær så god at tage Deres fod bort, herre." Derpå fortsatte han, så lille han var, i en opbragt, næsten truende tone: "Tag foden til Dem! Se til, at De kan tage foden til Dem!"

"Nå, så det er stadig dig!" sagde Jean Valjean, og idet han pludselig rejste sig, stadig med foden på pengestykket, tilføjede han: "Vil du se, du skrupper af med dig!"

Drengen så bestyrtet på ham, begyndte så at ryste over hele kroppen og tog, efter i nogle sekunder at have set ud, som om han havde tabt både næse og mund, flugten, så hurtigt hans ben kunne bære ham og uden at turde så meget som dreje hovedet eller udstøde et skrig.

Da han var kommet et stykke bort, var han imidlertid blevet så forpustet, at han var nødt til at standse, og til trods for de dybe tanker, Jean Valjean var hensunket i, hørte han ham hulke. Nogle øjeblikke efter var drengen forsvundet.

Solen var gået ned. Det blev mørkere og mørkere. Jean Valjean havde ikke spist noget hele dagen. Det er rimeligt nok, at han havde feber.

Han var blevet stående op og havde ikke skiftet stilling, siden drengen var flygtet. Han trak vejret dybt og uregelmæssigt. Hans blik dvælede ved noget, der lå en ti, tolv skridt fra ham. Det var et gammelt, blåt potteskår, der lå i græsset, og som han syntes at betragte med dyb opmærksomhed. Pludselig kom han til at ryste. Aftenkulden gjorde sig gældende. Han trak kasketten ned over panden, søgte uvilkårligt at trække blusen

sammen over brystet og knappede den og bukkede sig så ned for at tage sin stok, der lå på jorden. I det samme fik han øje på tofrancstykket, der var blevet halvt trykket ned i jorden og skinnede imellem stenene. Det virkede på ham som et elektrisk stød.

"Hvad er det?" mumlede han imellem tænderne. Han veg tre skridt tilbage, derpå standsede han, uden at kunne få øjnene fra den plet, hans fod et øjeblik i forvejen havde trådt på, som om denne ting, der lå der og skinnede i mørket, var et åbent øje, der stirrede på ham. Efter nogle minutters forløb styrtede han sig krampagtigt over pengestykket, greb det og gav sig, da han atter havde rejst sig, til at stirre ud over sletten, lod sit blik løbe hele synskredsen rundt, mens han stod og rystede som et opskræmt vilddyr, der søger et tilflugtssted.

Han kunne intet se. Natten faldt på, sletten var kold og uhyggelig, tunge, violette tåger steg op og gjorde ende på tusmørket. Han gav sig til hurtigt at gå i den retning, ad hvilken drengen var forsvundet. Efter at have gået en tredive skridt standsede han og så sig om, men kunne ingenting se. Så gav han sig til at råbe af alle kræfter. "Lille Gervais! Lille Gervais!"

Han tav og ventede. Ingen svarede. Stedet var øde og uhyggeligt, der var intet andet til alle sider end det umådelige rum, et mørke, hvori hans blik tabte sig i en stilhed, i hvilken hans stemme blev borte. Der blæste en iskold nordøstenvind, som vakte en slags uhyggeligt liv i tingene omkring ham. Buskene rystede deres små, magre arme med utroligt raseri. Man kunne fristes til at sige, at de truede og forfulgte en eller anden.

Han begyndte igen at gå, så gav han sig til at løbe, og nu og da standsede han og råbte ud i stilheden, med en på en gang frygtelig og fortvivlet stemme: "Lille Gervais! Lille Gervais!"

Havde drengen hørt det, ville han sikkert være blevet angst og vel have vogtet sig for at vise sig, men han var uden tvivl nu langt borte.

Han mødte en præst, der var ridende. Han gik hen til ham og sagde: "Hr. pastor, De har vel ikke mødt en dreng?"

"Nej," svarede præsten.

"Han hed Lille Gervais."

"Nej, jeg har ingen mødt."

Jean Valjean tog to femfrancstykker op af sin pung og gav præsten dem.

"Værs'god, hr. pastor," sagde han, "det er til Deres fattige. Det var en lille fyr på en halv snes år, hr. pastor. Han havde et murmeldyr med, tror jeg, og en lire. Han var gående. Det var en af disse hersens savoyarder, De ved nok."

"Jeg har ikke mødt ham."

"Lille Gervais? Han skulle vel ikke være fra en af landsbyerne her omkring?"

"Er det, som De siger, min ven, er han fra et fremmed land. De kommer blot her igennem, og ingen kender dem."

Jean Valjean tog igen hurtigt to femfrancstykker op af sin pung og gav præsten dem.

"Giv Deres fattige dem," sagde han. Derpå tilføjede han helt forstyrret: "Lad mig anholde, hr. pastor. Jeg er en tyv."

Præsten jog sporerne i siderne på sin hest og skyndte sig at komme af sted.

Jean Valjean gav sig til at løbe i den retning, han først var slået ind på. Han løb således et godt stykke vej, stadig kaldende og råbende, men han mødte ingen. En to-tre gange løb han hen til noget, han fik øje på, og som han syntes var en menneskelig skikkelse, der lå på jorden eller sad og krøb sammen, men det var ikke andet end buske eller store sten. Omsider standsede han, da han kom til et sted, hvor tre veje stødte sammen. Månen var stået op. Han stirrede så langt ud i rummet, som han kunne, og råbte endnu en gang: "Lille Gervais! Lille Gervais!"

Hans råb døde hen i tågen uden så meget som at give genlyd. Han mumlede igen "Lille Gervais!" men med svag, næsten uartikuleret stemme. Det var hans sidste kraftanstrengelse. Han sank pludselig i knæ, som om en usynlig magt pludselig overvældede ham med hans onde samvittighed. Han segnede udmattet om på en stor sten med de knyttede hænder i håret og ansigtet ned i skødet og råbte: "Jeg er en usling!"

Hans hjerte smeltede, og han brast i gråd. Det var første gang i nitten år, han udgød tårer.

Da Jean Valjean skiltes fra biskoppen, var hans tanker, som vi har set, kommet helt ud af det vante spor. Han kunne ikke gøre sig rede for, hvad der foregik i ham. Han gjorde sig stiv over for oldingens storslåede handling og milde ord: "De har lovet mig at blive et skikkeligt menneske. Jeg har købt Deres sjæl. Jeg drager den tilbage fra den onde ånd og skænker den til Gud." De ord lød uafladelig for hans øren. Han væbnede sig imod denne himmelske overbærenhed med det hovmod, der er det ondes værn i os. Han havde en uklar følelse af, at denne præsts tilgivelse var det hårdeste stød, det frygteligste angreb, der var

blevet rettet imod ham, at hans forhærdelse ville blive evig, hvis han holdt stand over for denne mildhed, at han, hvis han gav efter for den, måtte opgive det had, som andre menneskers gerninger havde fyldt hans sjæl med i løbet af så mange år, og som huede ham vel. At denne gang måtte han enten sejre eller bukke under, og at kampen, en vældig og afgørende kamp, stod imellem hans ondskab og denne mands godhed. Efter at han var kommet ud fra det mørke, forfærdelige sted, der kaldes Bagnoet, havde biskoppen tilføjet hans sjæl en smerte som den, alt for stærkt lys volder øjnene, når man kommer ud fra mørke. Den fremtidsmulighed, der åbnede sig for ham, muligheden for et rent og strålende liv, fyldte ham med angst. Han vidste ligefrem ikke længere, hvordan han var vendt i det. Galejslaven var blevet blændet og blindet af dyden, som en ugle bliver det af solen, når den pludselig ser den stå op.

Så meget er imidlertid sikkert, skønt han selv ikke anede det, at han allerede ikke længere var det samme menneske, at alt i ham var forvandlet, at han ikke længere magtede at glemme, at biskoppen havde talt til ham og rørt hans hjerte.

I denne sindstilstand havde han truffet Lille Gervais og stjålet hans tofrancstykke fra ham. Hvorfor? Han ville ganske sikkert ikke kunne have forklaret det. Var det den sidste virkning og som den sidste kraftanstrengelse af de onde tanker, han havde bragt med fra Bagnoet, det sidste udslag af det, der havde været den drivende kraft i ham, et resultat af det, man i statikken kalder den opsparede kraft? Det var det, og måske var det også mindre end det. Lad os sige det kort og godt, det var ikke ham, der havde stjålet, det var ikke mennesket, det var dyret, som af vane, rent instinktmæssigt og tankeløst havde sat foden på

dette pengestykke, mens forstanden var optaget af at brydes med alle de mange nye og sælsomme indtryk. Da forstanden blev klar over den gerning, dyret havde begået, gyste Jean Valjean tilbage og udstødte et skrig af forfærdelse. Sælsomt er det, men sådan forholdt det sig i virkeligheden, og kun i den sindstilstand, han befandt sig i, var det muligt. Da han stjal disse penge fra dette barn, havde han begået en gerning, som han allerede ikke længere var i stand til.

Under alle omstændigheder kom denne sidste slette handling til at øve en afgørende indflydelse på ham. Den brød pludselig igennem hans sjæls kaos og sprængte det fra hinanden, så de mørke skygger samlede sig på den ene side og lyset på den anden. Den virkede på hans sjæl som visse kemiske reagenser virker på en plumret blanding, idet de klarer nogle af bestanddelene og bundfælder andre.

Lige straks, inden han endnu havde fået tid til at granske sig selv og undersøge sagen, søgte han, helt ude af sig selv, som et menneske, der kæmper for at bjerge livet, at finde drengen for at give ham hans penge tilbage, og da han kom på det rene med, at det var ørkesløst og umuligt, standsede han fortvivlet. I det øjeblik, da han råbte: "Jeg er en usling!" havde han set sig selv, som han var, og han var da allerede kommet så langt bort fra sig selv, at det gik op for ham, at han selv var en ånd, der så den afskyelige galejslave Jean Valjean stå for sig med kæppen i hånden, blusen på kroppen, tornysteret på ryggen fuld af tyvekoster, med det skumle, energiske ansigt og hovedet fuldt af skumle planer.

Han stod altså så at sige ansigt til ansigt med sig selv, og samtidig så han igennem denne hallucination i et

hemmelighedsfuldt dyb et lys, som han først antog for en fakkel. Da han så nærmere til, så han, at dette lys, der åbenbarede sig for hans samvittighed, havde menneskelig skikkelse, og at det var biskoppen. Hans samvittighed betragtede skiftevis disse to mænd, der således stod for ham, biskoppen og Jean Valjean. Der skulle en mand som biskoppen til for at gøre det af med Jean Valjean, mindre kunne ikke gøre det. Efterhånden, som han grublede, blev biskoppen, i kraft af en af de sære virkninger, der er ejendommelige for sådanne ekstaser, større og større, mere og mere strålende, mens Jean Valjean skrumpede ind og udviskedes. Efter en stunds forløb var han kun en skygge, og pludselig forsvandt han helt. Kun biskoppen var tilbage.

Han fyldte hele dette menneskes sjæl med den prægtigste stråleglans.

Jean Valjean græd længe. Han græd bitterligt, han hulkede stærkere, end en kvinde hulker i sin svaghed eller et barn i sin rædsel.

Mens han græd, dagedes det mere og mere i hans hjerne. Det var en mærkværdig solopgang, på en gang henrivende og forfærdelig. Hans tidligere liv, hans første fejltrin, hans lange straffetid, hans råhed udadtil, hans forhærdelse indadtil, hans frigivelse, som de mange hævnplaner, han rugede over, havde gjort så fornøjelig, hvad der var hændt ham med biskoppen, det sidste, han havde gjort, dette tyveri af to franc fra et barn, en forbrydelse, der var så meget mere lumpen og mere modbydelig, som den var blevet begået, efter at biskoppen havde tilgivet ham. Alt dette trådte atter frem for ham og viste sig for hans sjæls øje med en klarhed, han aldrig havde set mage

til. Han så ud over sit liv, og det forekom ham forfærdeligt. Men det var alligevel et mildt skær, der var over dette liv og denne sjæl. Det åbenbaredes for ham, som så han Satan i Paradisets lys.

Hvor mange timer græd han sådan? Hvad gjorde han, da han havde grædt ud? Hvor gik han hen? Det har man aldrig fået at vide. Kun så meget synes sikkert, at da den fragtmand, som på den tid besørgede kørslen imellem Grenoble og Digne, hen ved klokken tre samme nat kom over domkirkepladsen, så han i skyggen en mand ligge på knæ, som om han bad, på stenbroen uden for Hans Højærværdighed biskop Bienvenus dør.

Tredje bog: I året 1817

1

I året 1817, som Ludvig den Attende med kongelig selvsikkerhed, der ikke var blottet for en vis stolthed, betegnede som sin regerings to og tyvende år, opførte fire unge parisere "en lystig komedie". Den ene af dem var fra Toulouse, den anden fra Limoges, den tredje fra Cahors og den fjerde fra Montauban, men de var studenter, og når man studerer i Paris, er man pariser.

Der var slet ikke noget mærkeligt ved disse unge mennesker. Den slags fyre har alverden set, fire alen af et stykke, hverken gode eller onde, hverken kundskabsrige eller uvidende, hverken genier eller dumrianer. De tog sig alle sammen fortræffelige ud i den smukke apriltid, man kalder tyveårsalderen.

Disse ungersvende hed Felix Tholomyès – det var ham fra Toulouse –, Listolier – fra Cahors –, Fameuil – fra Limoges – og Blachevelle – fra Montauban. De havde selvfølgelig hver sin kæreste. Blachevelle elskede Favourite – det navn havde hun fået, fordi hun havde været i England; Listolier tilbad Dahlia, der havde taget navn efter den kendte prydplante; Fameuil forgudede Zéphine, hvilket var en forkortelse af Joséphine; Tholomyès havde Fantine, også kaldet *den blonde*, på grund af sit smukke, solgyldne hår.

Favourite, Dahlia, Zéphine og Fantine var fire fortryllende pigebørn, duftende og strålende, skønt der endnu var lidt sypige over dem, eftersom de ikke helt havde lagt nålene til side. Deres kærlighedshistorier havde ganske vist bragt

forstyrrelse i deres liv, men deres ansigter var endnu prægede af en rest af den renhed, arbejdet giver, og der var endnu i deres sjæle den retskaffenhed, som hos kvinden overlever det første fald. Der var et af disse pigebørn, som gik under navn af *den unge*, fordi hun var den yngste, og en af dem kaldtes *den gamle*, hun var tre og tyve år. For ikke at lægge skjul på noget, skal det straks siges, at de tre førstnævnte var mere erfarne, ligeglade og optaget af livets tummel end Fantine, som endnu ikke var nået ud over sin første illusion. Det kunne Dahlia, Zéphine og navnlig Favourite, nu ikke sige. Deres livs roman, som lige var begyndt, havde allerede flere afsnit, og elskeren, som i første kapitel hed Adolphe, hed i andet Alphonse og i tredje Gustave. Fattigdom og behagelyst er to farlige rådgiversker. Den ene knurrer og den anden smigrer, og folkets smukke døtre har dem stadig om sig og kan ikke undgå at høre, hvad de hvisker dem i ørene. Disse slet vogtede sjæle lytter til deres tale, derfor falder de, og derfor kaster man sten på dem. Man foreholder dem, hvor herligt det er at være kysk. Ak ja, men når jomfruen nu er sulten!

Favourite blev beundret af Zéphine og Dahlia, fordi hun havde været i England. Hun havde meget tidligt slået sig ned på egen hånd. Hendes fader var en gammel, brutal og brovtende matematiklærer. I sine unge dage havde han en gang set en kammerjomfrus kjole hænge fast i et kamingitter, og så var han blevet forelsket. Fantine var blevet resultatet af denne forelskelse. Hun mødte af og til sin fader, og så hilste han på hende. En morgen kom der et gammelt kvindfolk, som så meget hellig ud, ind til hende og sagde: "De kender mig vel ikke, jomfru?"

"Nej!"

"Jeg er din moder."

Og så havde det gamle kvindfolk lukket buffeten op, spist og drukket, sendt bud efter en madras, hun havde, og slået sig ned hos hende. Denne moder, der var en gudelig, gammel gnavpot, talte aldrig til Favourite, kunne gå i timevis uden at sige et ord, spiste frokost, middags- og aftensmad for fire og forlod kun lejligheden for at gå ned til portnerkonen og holde faddersladder og tale ondt om datteren.

Hvad der havde kastet Dahlia i armene på Listolier og måske på mange andre og drevet hende ud i lediggang, var den omstændighed, at hun havde sådanne nydelige, rosenrøde negle. Hvordan skulle man vel kunne arbejde med sådanne negle! Den kvinde, der vil bevare sin dyd, må ikke have medlidenhed med sine hænder. Hvad Zéphine angår, havde hun vundet Fameuils hjerte ved den på en gang knibske og indsmigrende måde, hun sagde: "Ja, min herre" på.

De unge mennesker var kammerater, de unge piger var veninder. Den slags kærlighedsforhold har altid sådanne venskaber med i følge.

Dyd og filosofi er to ting. Favourite, Zéphine og Dahlia var filosofiske piger, Fantine var en dydig pige.

"Dydig?" vil man måske sige. "Men Tholomyès da?" Salomo ville svare, at kærlighed hører med til dyden. Vi indskrænker os til at sige, at Fantines kærlighed var hendes første og eneste kærlighed, og at hun var Tholomyès tro.

Hun var den eneste af de fire pigebørn, som kun en eneste mand sagde *du* til.

Fantine var et af de væsener, der så at sige var udklækket i folkedybet. Hun var udgået fra samfundets mest uigennemtrængelige mørke og bar på sin pande den navnløses og ukendtes stempel. Hun var født i Montreuil-sur-Mer. Hvem var hendes forældre? Det kunne ingen sige, man havde aldrig kendt hverken hendes fader eller moder. Hun kaldte sig Fantine. Hvorfor netop Fantine? Man havde aldrig kendt hende under noget andet navn. Da hun blev født, var Direktoriet endnu til. Hvordan skulle hun have et familienavn, når hun ingen familie havde? Døbenavn havde hun heller ikke, for kirken fandtes ikke længere. Så fik hun det navn, som den første den bedste, der mødte hende, da hun som ganske lille rendte barbenet rundt på gaden, fandt på at give hende. Hun fik et navn, som hun fik vand i håret, når det regnede, hun kom til at hedde lille Fantine. Mere vidste ingen. Sådan var dette menneske kommet ind i verden. Da hun var ti år gammel, forlod lille Fantine byen og tog tjeneste hos bønderne i omegnen. Da hun var femten år, kom hun til Paris for at "søge lykken". Fantine var dejlig og holdt sig ren så længe, det var muligt. Hun var en nydelig blond, lille pige med smukke tænder. Hun havde fået guld og perler i medgift, men guldet sad på hendes hoved og perlerne i hendes mund.

Hun arbejdede for at leve, og for at leve elskede hun, for hjertet trænger også til næring. Hun elskede Tholomyès.

For ham var det et forhold, for hende var det elskov. Gaderne i studenterkvarteret med deres mylder af studenter og deres kærester så begyndelsen af denne drøm. Fantine havde i denne labyrint omkring Panthéon, hvor så mange kærlighedsforbindelser knyttes og opløses, længe flygtet for

Tholomyès, men sådan, at hun altid havde truffet ham igen. Kort sagt, idyllen kom i stand.

Blachevelle, Listolier og Fameuil dannede sammen med Tholomyès en slags klike, som han var sjælen i. Han var det vittige hoved.

Tholomyès var en rigtig gammel student, som man havde dem i gamle dage. Han var velhaver, havde fire tusind franc om året, hvilket er en storartet skandale i studenterkvarteret. Han var tredive år, levemand og havde ikke holdt sig synderlig godt, var både rynket og tandløs, og om sit hoved sagde han selv: "Måneskin, når man er tredive, og skaldet over det hele, når man bliver fyrre!" Hans fordøjelse var kun så som så, og det ene øje løb i vand. Men i samme forhold, som hans ungdom tog af, tog hans lystighed til. Han erstattede sine tænder med pudsige indfald, sit hår med gemytlighed, sin sundhed med ironi, og hans rindende øje lo altid. Han var som et halvt udgået træ, der endnu stadig bar blomster. Hans ungdom, der havde måttet pakke sammen længe før tiden, foretog tilbagetoget i god orden under latter og lystighed, og man så ham altid i fyr og flamme. Han havde fået et stykke forkastet på vaudevilleteatret og skrev af og til vers. Derfor tvivlede han grundigt om alt, hvilket i svage menneskers øjne er et stort fortrin. Som ironiker og skaldet var han selvskrevet som klikens formand.

En dag tog Tholomyès de tre andre til side, gjorde en orakelmæssig bevægelse og sagde: "Nu har Fantine, Dahlia, Zéphine og Favourite snart i et år bedt os om at berede dem en overraskelse, hvilket vi højtidelig har lovet dem. De taler stadig om det, og særlig går det ud over mig. Samtidig får vi mindre

behagelige breve fra vore forældre, så vi er imellem dobbelt ild. Jeg synes derfor, at tidspunktet er kommet."

Derpå dæmpede Tholomyès stemmen og sagde med en hemmelighedsfuld mine noget, der var så lystigt, at alle fire på en gang slog en vældig latter op, og Blachevelle udbrød: "Det er en brillant ide!"

De var lige ved en knejpe. Der gik de ind, og resten af deres forhandlinger foregik i tobaksrøg. Resultatet blev, at de fire unge mænd indbød de fire unge piger til en storartet lysttur næste søndag.

2

Det er ikke let at forestille sig, hvordan en lysttur for studenter og deres piger tog sig ud i de tider. Paris har ikke længere den samme omegn, livet uden for portene har fuldstændig skiftet karakter i løbet af det sidste halvt hundrede år. Hvor man før kørte i kaffemøller, kører man nu med jernbane. Hvor der før gik postbåde, går der nu dampskibe. Paris i 1862 er en by, der har Frankrig som udenbys distrikt.

De fire par begik samvittighedsfuldt alle de landlige dårskaber, der var mulige den gang. Ferien var lige begyndt, og det var en klar og varm sommerdag. Favourite, den eneste af pigerne, der kunne skrive, havde dagen i forvejen i alle fires navn skrevet til Tholomyès: "Morgenstund har guld i mund", og som følge heraf var de oppe klokken fem. De kørte først ud til St. Cloud, så på vandfaldet, som der ingen vand var i, og udbrød: "Hvor det må være smukt, når der er vand!" Så spiste de frokost i *Det sorte Hoved*, kørte i karrusel og stak til ringen på pladsen ved det store bassin, var oppe i Diogenes' Lygte,

spillede om makroner på rouletten ved Sèvres-broen, plukkede blomster i Puteaux, købte rørfløjter i Neuilly, spiste æblekager alle vegne og var umådelig glade. De unge piger kvidrede som småfugle, der er sluppet ud af buret. De var helt ude af sig selv af glæde. Nu og da gav de de unge mænd små dask. De var alle fire så smukke, at man kunne blive helt forstyrret i hovedet af at se på dem. En brav gammel, klassisk digter, som den gang havde et vist navn – det var for resten chevalier de Labouïsse –, så dem komme forbi om formiddagen omkring klokken ti, da han gik sig en tur i St. Clouds kastanjealléer, og udbrød med tanke på gratierne: "Der er en for mange!" Favourite, Blachevelles veninde, den gamle på tre og tyve år, løb foran under de grønne grene, sprang over grøfter, kravlede over buske og førte an i det lystige optog med en ung hunfauns kådhed. Zéphine og Dahlia, som tilfældet havde skabt sådan, at de gensidigt fremhævede og fuldstændiggjorde hinandens skønhed, veg ikke fra hinanden, ikke så meget på grund af venskab som af instinktmæssigt koketteri. Blachevelle syntes udtrykkelig skabt til om søndagen at gå med Favourites kashmirssjal over armen. Tholomyès gik bagest og dominerede det hele. Han var meget lystig, men man mærkede herskeren i ham, der var noget diktatorisk over hans gemytlighed. Hans pragtfuldeste klædningsstykke var et par nankins elefantbenklæder med stropper af messingfletning. I hånden havde han en vældig spanskrørsstok til to hundrede franc, og da han i det hele taget tillod sig alt, havde han i munden en sær tingest, der hed cigar. Intet var helligt for Tholomyès – han røg endogså! "Tholomyès er storartet," sagde de andre med ærefrygt, "sikke bukser! Sikken en energi!"

Fantine var glæden i egen person. Hendes prægtige tænder var åbenbart bestemte til at le med. Hun bar hellere sin lille stråhat med de lange, hvide bånd i hånden end på hovedet. Hendes tykke, blonde hår var tilbøjeligt til at falde ned, så hun stadig måtte sætte det op igen. Hendes henrykt pludrende rosenlæber, hendes mundvige, der var lidt vellystigt trukket op, syntes at opmuntre til dristighed, men de lange øjenhår skyggede diskret over denne underansigtets vilterhed som for at holde styr på det. Der var over hele hendes påklædning noget, som mindede om sang og glød. Hun havde en kjole på af tyndt, brunt uldmusselin, små, højhælede, rødbrune sko, hvis bånd var bundet korsvis op om hendes fine, gennembrudte strømper, samt en slags musselinspencer. De tre andre, der som allerede anført var mindre bly, var simpelt hen nedringede, hvilket om sommeren tager sig meget nydeligt og lokkende ud under hatte, der er pyntede med blomster, men ved siden af disse dristige toiletter tog den blonde Fantines gennemsigtige spencer, der på en gang skjulte og åbenbarede, sig ud som et æggende fund, kyskheden havde gjort, og det navnkundige kærlighedshof, i hvilket vicomtessen fra Cette med de søgrønne øjne førte forsædet, ville måske have tilkendt denne spencer, der bejlede til kyskhedsprisen, prisen for koketteri. Den troskyldigste er stundom den klogeste.

Blændende set forfra, fin set fra siden, med mørkeblå øjne, svære øjenlåg, små, højvristede fødder, vidunderlig smukt formede håndled og ankler, hvid hud, gennem hvilken de blå årer med deres forgreninger kom til syne, barnlige og friske kinder, en hals så kraftig som de æginetiske Heraers, en stærk og smidig nakke, skuldre, som om Coustou havde modelleret

dem, med en vellystig, lille grube i midten, som skimtedes igennem musselinet, fuld af livsglæde, der dæmpedes af tankefuldhed, skøn som en billedstøtte, i alle måder nydelig, sådan var Fantine. Man anede under disse bånd og al den øvrige småpynt en billedstøtte, og at denne billedstøtte havde en sjæl.

Vi har sagt, at Fantine var glæden, hun var også blufærdigheden. For en opmærksom iagttager var det træk, der lyste stærkest igennem den ungdommens, forårets og forelskelsens rus, hun gik i, et uovervindeligt udtryk af tilbageholdenhed og blyhed. Hun var altid ligesom lidt forundret. Denne kyske undren er just det træk, der adskiller Psyche fra Venus. Skønt hun ikke havde nægtet Tholomyès noget, var hendes ansigt, når det var i ro, i højeste grad jomfrueligt. Der kunne til visse tider pludselig komme et udtryk af alvorlig, næsten streng værdighed over det, og intet kunne være mere påfaldende og sælsomt end at se munterheden således hurtigt vige fra hendes ansigt og uden overgang afløses af tankefuldhed. Denne pludselige alvor, der undertiden trådte stærkt frem, mindede om en gudindes foragt. Kærligheden er en synd, lad så være. Fantine var uskyldigheden, der holdt sig oppe over synden.

3

Denne dag var lutter morgenrøde fra først til sidst. Hele naturen syntes at have orlov og at more sig. Blomsterbedene ved St. Cloud duftede, brisen fra Seinen fik træernes blade til at skælve, grenene nikkede for vinden, bierne plyndrede jasminerne, en hel bande sommerfugle slog ned på røllikerne,

kløveren og flyvehavren, og så var der en hel hærskare af vingede landstrygere i kongen af Frankrigs ærefrygtindgydende park. De fire glade par strålede om kap med solen, markerne, blomsterne og træerne.

Efter frokosten gik de hen på det sted, som den gang kaldtes "kongens firkant", for at se på en plante, der nylig var kommet fra Indien, og som lokkede alverden fra Paris ud til St. Cloud. Det var en sær og nydelig højstammet busk, hvis utallige, bladløse grene, der var tynde som tråd og filtrede ind i hinanden, var dækkede med små, hvide roser, så det så ud, som om busken havde en paryk på, der var helt oversået med blomster. Der stod altid en mængde mennesker og beundrede den.

Da de havde taget den i øjesyn, råbte Tholomyès: "Jeg byder på æsler!" og efter at han var kommet overens med en æseldriver om prisen, gav de sig på tilbagevejen over Vanves og Issy. I Issy stod de af, og da parken stod åben, gik de ind og aflagde den som eneboer udklædte dukke et besøg i dens grotte, prøvede de små, hemmelighedsfulde virkninger i det navnkundige spejlkabinet og gyngede af alle kræfter i den store tovgynge, der var anbragt i et par kastanjetræer. Mens de unge mænd under almindelig latter gyngede de skønne den ene efter den anden, så skjorterne fløj sådan om dem, at Greuze ville have haft stor glæde af at se det, sang toulouseaneren, Tholomyès, der følte sig lidt som spanier, for så vidt som Toulouse er i familie med Tolosa, til en tungsindig melodi den gamle sang *Gallega*, som rimeligvis en ung pige har givet ideen til, da hun gyngede med fuld fart i et tov imellem to træer.

Fantine var den eneste, som ikke ville gynge. "Jeg kan ikke lide sådanne nykker," mumlede Favourite temmelig skarpt.

Da de havde givet æslerne afsked, ventede der dem ny glæder. De roede over Seinen og gik til fods fra Passy til Barriere de l'Etoile. De havde været på benene siden klokken fem, men pyt, "om søndagen er der ingen træthed," sagde Favourite, "om søndagen arbejder trætheden ikke." Hen ved klokken tre kørte de fire par helt ellevilde af glæde på rutsjebane ved Beaujon. Af og til udbrød Favourite: "Nå, og overraskelsen? Jeg vil have den overraskelse."

"Giv blot tid," svarede Tholomyès.

4

Da man var blevet ked af rutsjebanen, tænkte man på middagen, og de fire strålende par, som nu endelig følte sig lidt trætte, slog sig ned i Bombardas værtshus ved Champs-Élysées i et stort, men grimt værelse med alkove med en seng i – som følge af den store tilstrømning til værtshuset om søndagen havde man været nødt til også at tage dette sovekammer i brug – to vinduer, hvorfra man imellem elmetræerne havde udsigt til kajen og floden, en pragtfuld augustsol, hvis stråler strejfede vinduerne, to borde, på det ene et vældigt bjerg af buketter, blandede med herre- og damehatte, ved det andet de fire par med en fornøjelig opdækning for sig af fade, tallerkener, glas og flasker – ølkrus side om side med vinkarafler – sådan tog lystturen, der var begyndt klokken fem om morgenen, sig ud klokken halv fem om eftermiddagen. Solen var ved at gå ned, appetitten ved at tage af.

Champs-Élysées var fuld af solskin og mennesker, lutter lys og støv. Hestene ved Marly, disse vrinskende marmorgangere, stejlede i en gylden sky. Vogne kom og vogne kørte bort. En eskadron prægtige livgardister, med en trompeter i spidsen, kom ned ad Neuilly-alleen. Den hvide fane, der fik et svagt rosenrødt skær i den nedgående sols lys, vajede på Tuileriernes kuppel. Place de la Concorde, eller, som den nu igen hed, Place Louis XV, var fuld af glade spadseregængere. Mange bar sølvliljen i det hvide moirébånd. Hist og her samlede de forbigående sig i grupper og klappede ad nogle småpiger, der dansede en på den tid navnkundig bourbonsk runddans, som ledsagedes af en sang, der gik ud på at håne de hundrede dage. Masser af søndagsklædte forstadsboere, nogle pyntede med liljer ligesom byens borgere, spillede ring og kørte på karruselbane. Andre drak. Nogle bogtrykkerdrenge løb under lydelig latter omkring med papirshuer på hovederne. Alt var strålende. Der herskede den uomtvisteligste fred og den dybeste, royalistiske sikkerhed.

5

Bordpassiar og elskovspassiar, den ene er lige så vanskelig at få fat i som den anden. Elskovspassiar er som skyer, bordpassiar er som røg.

Fameuil og Dahlia nynnede, Tholomyès drak, Zéphine lo, Fantine smilede, Listolier blæste i en trætrompet, han havde købt i St. Cloud, Favourite så ømt på Blachevelle og sagde: "Blachevelle, jeg tilbeder dig!"

"Hvad ville du gøre, Favourite," sagde Blachevelle, "i fald jeg holdt op med at elske dig?"

"Hvad jeg ville gøre?" råbte Favourite. "Å, sig ikke sådant noget, ikke engang for spøg. Hvis du holdt op med at elske mig, ville jeg springe efter dig, jeg ville kradse dig, jeg ville rive dig ihjel, jeg ville hælde vand over dig, jeg ville lade dig arrestere." Blachevelle smilede med den vellystige indbildskhed, en mand betages af, når man kildrer hans forfængelighed. "Jeg ville råbe på politiet," fortsatte Favourite, "jeg ved ikke alt, hvad jeg ville gøre, din lille slubbert."

Blachevelle lænede sig henrykt tilbage på stolen og lukkede hovmodigt øjnene.

Dahlia hviskede, mens hun blev ved at spise, til Favourite: "Du er altså virkelig forelsket i din Blachevelle?"

"Jeg! Jeg kan ikke fordrage ham," svarede Favourite ligeledes hviskende, idet hun igen tog fat på sin gaffel. "Han er gerrig. Nej, jeg er forelsket i den lille fyr, der bor lige over for mig. Han er brillant, den unge mand. Kender du ham? Man ser straks, at der er noget af en skuespiller i ham. Jeg elsker skuespillere. Så snart han kommer hjem, siger hans moder: "Å, du gode Gud, nu er min fred forbi, nu skal han til at skrige op, du gør mig helt tosset i hovedet, kære!" Det er fordi han går omkring i huset, helt op på kvisten til rotterne, så højt han kan komme, i de mørkeste huller og synger og deklamerer, Gud ved hvad, så man kan høre det helt ned. Han tjener allerede tyve sous om dagen hos en advokat ved at skrive indlæg. Han er søn af en forhenværende kantor ved St. Jacques du Haut Pas. Å, han er brillant. Han forguder mig i den grad, at en dag, da han så mig røre dej til pandekager, sagde han: "Jomfru, lav kager af Deres handsker – jeg spiser dem." Det er kun kunstnere, der kan finde på at sige sådant noget, å, han er brillant! Jeg er lige ved at blive

forrykt af kærlighed til den lille fyr. Men det er lige meget, til Blachevelle siger jeg, at jeg elsker ham. Jeg lyver vel nok godt, hvad? Jeg kan vel nok lyve." Favourite tav lidt, så fortsatte hun: "Ser du, Dahlia, jeg er ked af det. Det har ikke gjort andet end regne hele sommeren igennem, blæsten plager mig, og det blæser stadig. Blachevelle er meget nærig. Det er knapt nok, at man kan få grønærter på torvet, man ved ligefrem ikke, hvad man skal spise. Jeg har *spleen*, som englænderne siger. Smørret er så dyrt, og så er det så rædsomt, vi spiser til middag i en stue, hvor der står en seng – uf, det gør mig så ked af livet!"

6

Mens nogle sang, snakkede andre højrøstet sammen i munden på hinanden, alt gik op i larm. Så tog Tholomyès ordet.

"Lad os ikke tale hen i vejret, og heller ikke alt for hurtigt," råbte han. "Vil vi gøre indtryk, må vi overveje, hvad vi siger. Alt for megen improvisation trætter ånden. Den sten, som stadig ruller, vokser der ingen mos på. Lad os ikke forhaste os, mine herrer. Lad os give sviren værdighed, lad os spise med andagt, lad os feste langsomt – *festina lente*, som italieneren siger. Se til foråret: hvis det forhaster sig, fryser det ihjel. Er fersken- og abrikostræerne alt for ivrige i tjenesten, går det galt med dem. Alt for megen iver gør det af med det skønne og fornøjelige ved en god middag. Altså, ikke for ivrige, mine herrer." Der hørtes en dump, oprørsk mumlen fra de andre.

"Lad os nu være i fred, Tholomyès," sagde Blachevelle.

"Ned med tyrannen!" sagde Fameuil.

"Bombarda leve!" råbte Listolier.

"Det er søndag," sagde Fameuil.

"Vi er ikke fulde endnu," sagde Listolier.

"Mine brødre," fortsatte Tholomyès med tordenstemme, "jeg siger igen: Ikke for ivrige, ingen overdrivelser. Hør på mig, jeg er sikker som Amphiaraos og skaldet som Cæsar. Der skal være grænser for alt, selv for en god middag. De holder meget af æblekage, mine damer. Tag Dem i agt for ikke at spise for meget af den. Frådseri straffer frådseren. *Gula punit Gulax*, som vi latinere siger. Fordøjelsesbesværligheder har fået det hverv af Vorherre at prædike moral for maverne. Og, hold godt fast på det, enhver af vore lidenskaber, selvkærligheden, har en mave, som man ikke bør overfylde. Det gælder om altid at sætte *finis* i rette tid. Når det bliver nødvendigt, må man holde op, sætte lås for sin lyst. Hav en smule tillid til mig. At jeg, som mine eksaminer udviser, har studeret en smule jura, medfører ikke med nødvendighed, at jeg er et fjols. Jeg anbefaler jer mådehold for alle jeres lysters vedkommende, og så sandt som jeg hedder Felix Tholomyès, er det vel talt. Lykkelig den, som, når tidens fylde er kommet, tager en heltemodig beslutning og takker af som Sulla eller Origenes." Favourite hørte på ham med spændt opmærksomhed. "Felix," sagde hun, "det er et nydeligt navn! Gud, hvor jeg elsker det navn. Det er latin. Det betyder det samme som Prosper."

"Mine venner," fortsatte Tholomyès, "vil I undgå alt, hvad der kan ægge jer, vil I forsage brudesengen og trodse kærligheden? Intet er simplere. Her er recepten: Limonade, overdreven legemsbevægelse, anstrengende arbejde, slid som bæster, slæb store byrder, sov ikke, sid oppe om natten, drik rigelig med sodavand og afkog af åkander, af valmuer og *agnus castus*, hold samtidig streng diæt, sult jer, så I er ved at krepere af det, og føj

så dertil kolde bade og krydderomslag, gå med en blyplade på maven, vask jer med blyvand og brug så endelig også eddikeomslag."

"Så foretrækker jeg en kvinde," sagde Listolier.

"En kvinde!" tog Tholomyès fat igen, "stol ikke på nogen kvinde! Ve den, som giver sig en kvindes ustadige hjerte i vold! Kvinden er troløs og underfundig. Hun afskyr slangen, men det er kun af brødnid. Slangen, det er ham, der har butik på den anden side af gaden."

"Du er jo fuld, Tholomyès," råbte Blachevelle.

"Ja, det ved Gud, jeg er," svarede Tholomyès.

"Så vær i alt fald morsom," sagde Blachevelle.

"Det går jeg ind på," svarede Tholomyès. Han fyldte sit glas og rejste sig. "En skål for vinen! *Nunc te, Bacche, canam!* Om forladelse, mine damer, det er spansk. Og nu skal jeg sige Dem, hvad det betyder: Som folk er, sådan er deres vinmål. *Arroben* i Castilien rummer 16 liter, *cantaroen* i Alicante tolv, *almuden* på de Canariske øer fem og tyve, *cuartinen* på Balearerne seks og tyve, Peter den Stores støvle tredive. Et leve for den store zar og et leve for hans støvle, der var endnu større. Mine damer, lyt til et venneord. Tag fejl af Deres sidemand, i fald det morer Dem. Det ejendommelige ved kærligheden er netop at tage fejl, den er ikke bestemt til at krybe sammen og blive dvask som en engelsk tjenestepige, der har hård hud på knæene af at ligge og skrubbe gulve. Den er ikke skabt til sligt, den vanker gladelig om, den hulde kærlighed. At fejle er menneskeligt, siger man. Jeg siger: At fejle er at være forelsket. Mine damer, jeg tilbeder Dem alle sammen. O, Zéphine, o, Josephine med det kønne, lidt uregelmæssige ansigt, De ville være fortryllende, hvis De ikke

var braknæset. De ser ud, som om en af en fejltagelse havde sat sig på Deres kønne ansigt. Hvad Favourite angår – o, nymfer og muser! En dag, da Blachevelle skrævede over rendestenen i Guérin-Boisseau-gade, fik han øje på en smuk pige, der viste sine ben frem med hvide, tæt sluttende strømper på. Det tiltalte ham, og han blev forelsket. Den, han var blevet forelsket i, var Favourite. O, Favourite, du har ioniske læber. Der var en gang en græsk maler, som hed Euphorion, og som man kaldte læbernes maler. Kun den græker var værdig til at male din mund. Der har aldrig været noget menneskeligt væsen, der har været så værdig som du til det navn, du bærer. Du er skabt til at modtage Venus' æble eller til at spise det som Eva. Skønheden begynder med dig. Jeg nævnede nylig Eva, du er skønhedens Eva, du fortjener at få patent som den, der har opfundet den skønne kvinde. O, Favourite, nu holder jeg op med at sige du til dig, for nu går jeg over fra poesi til prosa. De talte nylig om mit navn. Det rørte mig, men lad os, hvem vi så end er, ikke stole på navne, de kan bedrage. Jeg hedder Felix, men jeg er ikke lykkelig. Ord lyver tit, lad os ikke blindt fæste lid til de antydninger, de giver. Det ville for eksempel være en misforståelse at skrive til Liège efter kork eller til Pau efter handsker. Miss Dahlia, i Deres sted ville jeg kalde mig Rosa, en blomst skal lugte godt og en kvinde være et godt hoved. Om Fantine siger jeg ingenting, hun er en grublerske, en drømmerske, en mimose, hun er en ånd, der har iført sig en nymfes skikkelse og påtaget sig en nonnes ærbarhed. Hun har forvildet sig ind i det liv, vi fører, men hun søger tilflugt i illusionerne, hun synger og beder og ser op til himlen, uden at være synderlig klar over, hvad hun ser eller tager sig for. Hun

går med himmelvendte blikke om i en have, hvor der er flere fugle, end der findes i hele verden. O, Fantine, du skal vide, at jeg, Tholomyès, er en illusion, men hun hører ikke engang på mig, denne kimærernes blonde datter. For resten er hun lutter friskhed, sødhed, ungdom og fin, klar morgenluft. O, Fantine, du fortjener at kaldes Marguerite eller Perle, du er en kvinde af det reneste vand. Mine damer, tillad mig at give Dem et råd til: Gift Dem aldrig. At gifte sig er som at pode, enten går det godt, eller det går galt. Flygt fra den fare. Men hvad hjælper det, at jeg snakker, jeg spilder blot mine ord. Over for ægteskab er alle pigebørn inkurable, og hvor meget en vismand end prædiker for dem, afholder det ikke vestesyersker og nådlersker fra at drømme om at blive gift med hovedrige mænd. Nå, lad så være, men glem ikke, skønne damer, at I spiser for meget sukker. I har kun en fejl, o kvinder, og det er, at I altid gnasker sukker i jer. Hele kvindekønnet hører til gnaverne, jeres smukke, små, hvide tænder elsker at gnaske i sukker. Men læg vel mærke til, at sukker er et salt, alle salte virker tørrende, og sukkeret mest af alle. Det pumper ligefrem blodets væsker ud igennem porerne; så bliver det, der bliver tilbage, levret og størkner, og så får man tuberkler på lungerne og dør. Deraf kommer det også, at sukkersyge kan gå over til svindsot. Gnask derfor ikke sukker i jer, så vil I leve længe! Nu vender jeg mig til mændene. Mine herrer, gør erobringer, røv uden samvittighedsnag hinandens elskerinder. I kærlighed gælder intet venskab. Overalt, hvor der findes en smuk kvinde, er krigen erklæret. Ingen pardon! Krig på kniven! En smuk kvinde er *casus belli*. En smuk kvinde står uden for loven. Alle de erobringer, historien har at opvise, er fremkaldte af skjorter. Kvinden tilhører manden. Romulus

røvede sabinerinderne, Vilhelm Erobreren bortførte de sachsiske kvinder, Cæsar bortførte romerinder. Den mand, som ingen elskerinde har, svæver som en grib over andres elskede, og hvad mig angår, siger jeg til alle disse enlige stakler med de stolte ord i Bonapartes opråb til hæren i Italien: "Soldater, I mangler alt. Fjenden har, hvad I trænger til!"

Tholomyès brød af.

"Pust nu lidt, Tholomyès," sagde Blachevelle. I det samme istemmede han, Listolier og Fameuil til en tungsindig melodi en af disse værkstedsviser, der består af de første de bedste ord, der falder den, som laver dem, ind, ord uden mening, men med mangfoldige rim. Denne sang formåede imidlertid ikke at gøre det af med Tholomyès' improvisationstrang. Han tømte sit glas, fyldte det igen, og tog atter fat:

"Ned med visdommen! Glem alt, hvad jeg har sagt. Lad os hverken være ærbare, fornuftige eller vise. Jeg udbringer en skål for glæden. Lad os være glade. Lad os fuldstændiggøre vort juridiske studium med dårskab og god levemåde. Pandekterne og forstoppelse passer godt sammen. Lad Justinian være hannen og Sviren hunnen, så bliver der glæde over det hele. Lev, o skabning! Verden er en stor diamant. Jeg er lykkelig. Fuglene er storartede. Hvilken fest overalt! Nattergalen er en sanger af første rang, og han lader sig høre gratis. Jeg hilser dig, sommer! O, Luxembourg! O, I landlige idyller i Dronningensgade og Observatoriealléen! O, I sværmeriske soldater! O, alle I fortryllende barnepiger, som, mens I passer på andre folks børn, morer jer med at gøre udkast til dem, I selv skal sætte i verden. Jeg ville synes udmærket om pampassletterne i Amerika, hvis jeg ikke havde Odéons buegange. Min sjæl flyver

til de jomfruelige urskove og savannerne. Alt er skønt. Fluerne summer i solskinnet, solen har nyst kolibrier. Kys mig, Fantine!"

Han tog fejl og kyssede Favourite.

7

"Man spiser bedre hos Edon end hos Bombarda," udbrød Zéphine.

"Jeg foretrækker Bombarda for Edon," erklærede Blachevelle, "her er mere luksus, her er mere østerlandsk. Se ind i salen dernede. Der er spejle på væggene."

"Ja, jeg holder nu mere af at have noget godt på min tallerken," sagde Favourite.

"Se på knivene," blev Blachevelle ved, "skafterne er af sølv hos Bombarda, hos Edon er de af ben, og jeg skulle da mene, at sølv er mere kostbart end ben."

Der blev en pause. Så råbte Favourite til Tholomyès, der stirrede ud på Invalidehotellets kuppel, som kunne ses fra Bombardas vinduer: "Tholomyès, Listolier og jeg har for nylig haft en diskussion."

"En diskussion kan være god nok, men skænderi er bedre," svarede Tholomyès.

"Det var om filosofi, vi diskuterede."

"Nå ja, hvad så?"

"Hvem foretrækker du, Descartes eller Spinoza?"

"Jeg foretrækker Désaugiers," sagde Tholomyès. Derpå drak han og sagde så: "Jeg finder mig i at leve. Alt er ikke forbi her på jorden, siden man endnu kan vrøvle. Jeg takker de udødelige guder derfor. Man lyver, men man ler. Man påstår, men man

tvivler. Slutningerne fører til ganske uventede resultater. Det er smukt. Der findes endnu mennesker her nede, som forstår gladeligt at åbne og lukke paradoksernes attrap. Det, de sidder og drikker med så rolige miner, mine damer, er madeira, skal De vide, vin fra Coural das Freiras, som ligger tre hundrede og sytten favne over havets overflade, så jeg må bede Dem om at drikke den med andagt. Tre hundrede og sytten favne! Og disse tre hundrede og sytten favne, leverer vor udmærkede vært, hr. Bombarda, os for fire franc og halvtreds centimer! Ære være Bombarda! Han ville ikke stå tilbage for Munophis på Elephante hvis han kunne skaffe mig en Almé, eller for Thygelion i Chæronæa, i fald han kunne hente en hetære til mig. De skal nemlig vide, mine damer, at der også var bombardaer i Grækenland og Egypten. Det er Apulejus, der fortæller os det. Ak, stadig et og det samme, intet nyt. Der findes intet i skabningens skabning, som ikke har været der før. *Nil sub sole novum*, som Salomon siger, eller *amor omnibus idem*, som Vergil siger. Carabine går i båden ved St. Cloud med sin carabin, som Aspasia gik om bord på flåden ved Samos med Perikles. Ved I, hvem Aspasia var, mine damer? Skønt hun levede i en tidsalder, da kvinden endnu ingen sjæl havde, var hun en sjæl. En sjæl, der spillede i rosenrødt og purpur, hedere end ild og friskere end morgenrøden. Aspasia var et væsen, i hvem de to yderligheder, kvinden kan nå til, mødtes, på en gang: skøge og gudinde, Sokrates og Manon Lescaut. Skulle Prometheus have en elskerinde, var Aspasia som skabt for ham."

Tholomyès var nu igen kommet i fart, og ville næppe have holdt op lige med det første, hvis ikke en hest i det samme var styrtet ude på kajen. Ved det bums gik både vognen og taleren i

stå. Det var en gammel, mager hoppe fra Beauce, der ikke var bedre værd end at komme under rakkerens kniv. Den trak en meget tung vogn, og da det udmattede og medtagne dyr var nået ud for Bombardas værtshus, kunne det ikke mere. Der samlede sig en mængde mennesker. Den opbragte og bandende kusk havde næppe fået tid til at udtale det ved sådanne lejligheder almindelige skældsord: "Dit asen!" som han ledsagede med et ubarmhjertigt piskeslag, før krikken styrtede for aldrig at rejse sig mere. Tilskuernes råben og skrigen fik Tholomyès' glade tilhørere til at vende hovederne.

"Det stakkels dyr!" sukkede Fantine.

"Nej, se til Fantine!" udbrød Dahlia, "giver hun sig ikke til at beklage hesten! Hvor kan man dog være sådant et fjols!"

I det samme lagde Favourite armene over kors, kastede hovedet tilbage og så bestemt på Tholomyès. "Nå, hvad bliver det så til med overraskelsen?" sagde hun.

"Ja, nu, kommer den straks," svarede Tholomyès. "Mine herrer, nu er tiden til at overraske damerne kommet. Vent på os, mine damer."

"Den begynder med et kys," sagde Blachevelle.

"På panden," tilføjede Tholomyès. Hver af de fire mænd kyssede alvorlig sin elskerinde på panden. Derpå gik de i gåsegang hen til døren med fingeren på munden. Favourite klappede i hænderne, da de gik ud.

"Det er allerede morsomt," sagde hun.

"Bliv ikke for længe borte," mumlede Fantine, "vi venter på Jer."

8

Da de unge piger var blevet alene, satte de sig to og to ved vinduerne, med albuerne støttede imod karmen, lod mundene løbe, bøjede hovederne frem imod hinanden og talte sammen fra det ene vindue til det andet. De så de unge mænd forlade Bombardas værtshus arm i arm, vende sig om og leende gøre tegn til dem, hvorpå de forsvandt i den støjende og larmende søndagsstimmel, der hver uge fylder Champs-Élysées.

"Bliv ikke for længe borte!" råbte Fantine.

"Gud ved, hvad de har med til os, når de kommer igen," sagde Zéphine.

"Det bliver nok noget pænt," sagde Dahlia.

"Jeg bliver ked af det, hvis det ikke er af guld," sagde Favourite.

Deres tanker blev snart adspredte af det røre, der herskede nede ved flodbredden. De kunne høre det imellem træernes grene, og det morede dem meget. Det var netop tidspunktet for pakkeposternes og diligencernes afgang. Næsten alle de vogne, der skulle syd og vest på, gik den gang igennem Champs-Élysées. De fleste kørte ad kajen ud igennem Passy-porten. Hvert øjeblik banede en gul- og sortmalet vogn sig vej gennem mængden, tungt læsset, med larmende forspand, helt uformelig som følge af alle de mange med presenninger dækkede kufferter og vadsække, fuld af hoveder, der straks forsvandt. Det svære køretøj masede dæmningen og slog ild af stenene, så det føg med gnister som i en smedje, mens støvet stod om det som røg. Alt dette spektakel morede de unge piger. Favourite udbrød: "Sikken et rabalder! Man kunne fristes til at

tro, at det var en hel mængde jernlænker, de slæbte af sted med."

Det skete en gang, at en af disse vogne, som de kun utydeligt kunne skimte imellem de tætte elmetræer, standsede et øjeblik og så kørte videre i fuldt firspring. Det undrede Fantine. "Det er besynderligt," sagde hun, "jeg troede aldrig, postvognen standsede."

Favourite trak på skuldrene. "Det er en løjerlig en, den Fantine," sagde hun. "Hun falder i forundring over de simpleste ting. Jeg sætter nu blot, at jeg skal rejse og så siger til kusken: "Jeg går i forvejen, tag mig op, når De ser mig på kajen." Kusken ser mig, standser og tager mig op. Det hænder hver dag. Du kender ingenting til livet, min pige."

Sådan gik der nogen tid. Pludselig gav det et sæt i Favourite, som når en vågner. "Nå, hvor mon overraskelsen bliver af?" sagde hun.

"Ja, den meget omtalte overraskelse," sagde Dahlia.

"De bliver længe borte," sagde Fantine.

Lige som Fantine havde fået udstødt dette suk, kom opvarteren, der havde betjent dem ved bordet, ind. Han havde noget i hånden, der så ud som et brev.

"Hvad er det?" spurgte Favourite.

"Det er et papir, som de herrer har ladet blive tilbage til damerne," svarede opvarteren.

"Hvorfor har De ikke bragt os det straks?"

"Fordi de herrer pålagde mig, at jeg ikke måtte give damerne det, før der var gået en time," sagde opvarteren. Favourite rev papiret ud af hånden på opvarteren. Det var virkelig et brev.

"Det har ingen adresse," sagde hun, "men hør en gang, hvad der står uden på det: "Dette er overraskelsen."

Hun brød ivrig brevet, foldede det ud og læste – hun kunne nemlig læse:

> O, I vore elskede!
> Først må vi lade jer vide, at vi har forældre. Hvad det betyder, har I ikke noget begreb om. I den borgerlige, barnagtige og hæderlige lovbog kaldes de fædre og mødre. Nå, disse forældre klager, disse bedagede mennesker kalder os tilbage, disse brave mænd og brave kvinder kalder os forlorne sønner, ønsker, at vi skal komme hjem, og tilbyder at slagte fedekalve til os. Dydige, som vi er, adlyder vi dem. Når I læser dette, er fem fyrige heste i færd med at bringe os hjem til vore fædre og mødre. Vi fortrækker, som Bossuet siger, vi rejser, vi er rejst. Diligencen fra Toulouse river os bort fra afgrunden, og afgrunden er jer, vore søde småpiger. Vi vender tilbage til samfundet, til pligt og orden, i fuldt trav, med en fart af halvanden mil i timen. Det er fædrelandet om at gøre, at vi, som alle andre, bliver amtmænd, familiefædre og statsråder. I bør ære og agte os, for vi ofrer os for fædrelandet. Skynd jer at begræde os og at få os erstattet. Sønderriver dette brev jeres hjerter, kan I til gengæld sønderrive brevet. Lev vel. I næsten to år har vi gjort Jer lykkelige. Bær ikke nag til os.
>
> *Blachevelle.*
>
> *Fameuil.*

Listolier.

Felix Tholomyès.

P.S. Middagen er betalt.

De unge piger så på hinanden.

Favourite var den første, der brød tavsheden. "Nå," udbrød hun, "det er nu lige godt en pudsig historie!"

"Den er meget grinagtig," sagde Zéphine.

"Det må være Blachevelle, der har fundet på den ide," sagde Favourite, "det gør mig helt forelsket i ham. Aldrig så snart er han borte, før jeg elsker ham. Sådan går det."

"Nej," sagde Dahlia, "det er Tholomyès, der har fundet på det, det mærker man på det hele."

"I så fald ned med Blachevelle, og Tholomyès leve!" sagde Favourite.

"Tholomyès leve!" råbte Dahlia og Zéphine og brast i latter.

Fantine lo med. Men en time efter, da hun var kommet hjem i sit værelse, græd hun. Det var hendes første kærlighed, hun havde givet sig hen til Tholomyès, som om han var hendes husbond, og den stakkels pige havde et barn.

Fjerde bog: At betro nogen noget er undertiden det samme som at miste det

1

I første fjerdedel af dette århundrede fandtes der i Montfermeil, i nærheden af Paris, en kro, som nu ikke længere er til. Den holdtes af et ægtepar ved navn Thénardier. Den lå i Bagergyde. Oven over porten var et bræt naglet fast, og på dette bræt var der malet noget, som lignede en mand, der på ryggen bar en anden mand med svære generalsepauletter, besatte med store sølvstjerner. Nogle røde pletter forestillede blod. Resten af maleriet var røg. Det skulle rimeligvis forestille et slag. Forneden kunne læses følgende indskrift: "Sergenten fra Waterloo".

Intet er almindeligere end at se en vogn eller en karre uden for døren til en kro. Det køretøj, eller rettere sagt, det brudstykke af et køretøj, der spærrede gyden uden for "Sergenten fra Waterloo" en aften i foråret 1818, ville imidlertid ganske sikkert, på grund af sin størrelse, have tiltrukket sig en malers opmærksomhed, hvis en sådan var kommet der forbi.

Det var den forreste del af en af den slags blokvogne, der bruges i skovegne til at køre bjælker og træstammer på. Den bestod af en vældig jernaksel, hvori en svær vognstang var stukket ind, og som blev holdt oppe af lo umådelig store hjul. Det hele var svært, klodset og uformeligt. Man kunne have antaget det for lavetten til en jættekanon. Hjulsporene havde overtrukket hjulene, fælgene, akslen og vognstangen med et lag dynd, en modbydelig, gul masse som den farve, man ynder at

overstryge kirker med for at gøre dem rigtig pæne. Træværket blev borte under snavs og jernet under rust. Under akslen hang der som en guirlande en vældig jernkæde, der kunne være anvendt som lænke til Goliath, i fald han var kommet på galejerne. Man kom ved synet af den kæde ikke til at tænke på de bjælker, den var bestemt til at bære, men på, hvad det vel kunne være for mastodonter og mammutdyr, der skulle spændes for der. Den mindede om Bagnoet, men et Bagno for kykloper og andre overnaturlige væsner. Homer ville have lænket Polyfem og Shakespeare Caliban med den.

Hvorfor stod dette forstykke af en blokvogn der på gaden? For det første for at spærre gaden og for det andet, for at det kunne ruste helt op. Der er i vort gamle samfund adskillige institutioner af samme kaliber, man støder på på sin vej og for hvis tilværelse der ikke kan gives bedre grunde.

Midten af kæden hang under akslen, ganske tæt ved jorden, og i krumningen sad der den aften, som i en tovgynge, to småpiger, som på den mest henrivende måde holdt hinanden om livet, den ene halvtredje, den anden halvandet år gammel. Den mindste hvilede i den størstes arme.

Et lommetørklæde var betænksomt bundet sådan, at de ikke kunne falde ned. En moder havde set denne frygtelige kæde og havde sagt: "Den kan mine børn bruge som legetøj."

De to småpiger, der var pænt og til en vis grad sirligt klædte, strålede af glæde. Det var, som om et par roser var skudt op imellem jernkram. Deres øjne jublede, deres friske kinder lo. Den ene var blond, den anden mørkladen. Deres troskyldige ansigter var prægede af henrykt forbavselse. En blomstrende busk duftede tæt ved dem, og folk, som kom forbi, troede, at

duften kom fra dem. Hende på halvandet år viste med barndommens kyske ublufærdighed, sin lille, pæne, bare mave. Over og omkring disse to indtagende, af lys og lykke strålende hoveder, hvælvede den kæmpemæssige vogn sig som indgangen til en hule, sort af rust, næsten skrækindjagende med alle sine krumme linjer og skarpe vinkler. Nogle skridt derfra, på kroens tærskel, sad moderen, en kvinde af et lidet tiltalende ydre, men som tog sig så rørende ud nu, mens hun gyngede de to børn ved hjælp af et langt stykke sejlgarn og stadig fulgte dem med øjnene af frygt for, at der skulle tilstøde dem et eller andet, med det på en gang dyriske og himmelske udtryk, der er ejendommeligt for moderkærligheden. Ved hvert tag gav de afskyelige ringe en skærende lyd fra sig, der lignede et vredesskrig, men de små piger var ude af sig selv af glæde. Den nedgående sol gav sit besyv med, og intet kunne være mere fortryllende end dette lune af tilfældet, der havde gjort en titanlænke til en gynge for keruber.

Mens moderen gyngede sine to små, sang hun med falsk røst en vise, som den gang var i vælten, så hun havde hverken øje eller øre for, hvad der gik for sig på gaden. Der var imidlertid en, som var kommet tæt hen til hende, lige som hun havde begyndt på et nyt vers, og pludselig hørte hun en stemme sige: "Det er to smukke børn, De har, madam." Moderen blev ved at synge, men så vendte hun hovedet og så en kvinde stå nogle skridt derfra. Denne kvinde havde også et barn, som hun bar på armen, og desuden bar hun en temmelig stor vadsæk, der syntes at være meget tung.

Denne kvindes barn var et af de mest henrivende væsner, man kunne se. Det var en lille pige på en to-tre år. I henseende

til pyntelig påklædning kunne hun kappes med de to andre. Hun havde en kyse på af fint lærred, livstykket var besat med bånd og kysen med kniplinger. Kjolen var fæstet op, så man så hendes hvide, buttede og faste læg. Hun var vidunderlig blomstrende og trivelig. Man kunne få lyst til at bide i hendes kinder, der lignede et par rødmossede æbler. Hendes øjne kunne man ingenting sige om, andet end at de måtte være meget store, og at de havde smukke vipper. Hun sov. Det var denne fuldstændig trygge søvn, der hører hendes alder til. Mødrenes arme er lutter ømhed. Børnene sover roligt i dem. Hvad moderen angår, så hun fattig og bekymret ud. Hun var klædt som en arbejderske, der søger at blive bondepige igen. Hun var ung. Var hun køn? Måske, men det så man ikke noget til i den påklædning. Hendes hår, af hvilket en blond lok var smuttet ud, syntes at være meget svært, men holdtes strengt skjult under en grim, tætsluttende nonnehue, der var bundet under hagen. Når man ler, kommer ens smukke tænder til syne, i fald man har smukke tænder, men hun lo ikke. Hendes øjne så ud til ikke længe at have været tørre. Hun var bleg og syntes at være meget træt og ikke helt rask. Hun så på det sovende barn, hun havde på armen, med det udtryk, der er ejendommeligt for mødre, der har ammet. Om halsen havde hun et stort, blåt, sammenlagt lommetørklæde, der skjulte hendes figur under sine svære folder. Hendes hænder var solbrændte og fulde af fregner. På pegefingeren havde hun hård hud, og den var helt fuld af synålestik. Hun havde en lodden, brun, ulden kåbe på, lærredskjole og svære sko. Det var Fantine.

Hun var ikke til at kende igen. Så man nøje til, opdagede man imidlertid, at hun endnu havde bevaret sin skønhed. En

trist rynke, der syntes at være begyndelsen til et træk af ironi, furede hendes højre kind. Hendes pynt, denne luftige pynt af musselin og bånd, der syntes sammensat af munterhed, overgivenhed og musik, fuld af bjælder og duftende af sirener, den var forsvundet, som de smukke, strålende rimkrystaller, som man antager for diamanter, forsvinder i solen. De smelter, og grenen, de sad på, er helt sort.

Der var gået ti måneder, siden "Den lystige Komedie" blev opført. Man gætter let, hvad der var sket i de ti måneder. Da hun sad alene, kom hun snart i nød. Hun havde straks tabt Favourite, Zéphine og Dahlia af syne. Da mændene havde brudt båndet for deres vedkommende, løstes det også for kvindernes. De ville sikkert være blevet meget forbavsede, hvis man fjorten dage efter havde mindet dem om, at de var veninder. Det var der ikke længere nogen mening i. Fantine var blevet alene. Da hendes barns fader havde forladt hende – ak, den slags brud er der ikke noget at gøre ved! –, fandt hun sig fuldstændig afskåret fra andre, var kommet ud af vane med at arbejde og havde fået smag for at more sig. Hendes forhold til Tholomyès havde medført, at hun kastede vrag på den lille håndgerning, hun kunne, hun havde forsømt sine kunder, og nu var de gået fra hende. Der var ingen udvej. Hun kunne knapt læse og slet ikke skrive, det eneste, man i den retning havde lært hende i hendes barndom, var at skrive sit navn. Så havde hun på et skrivekontor ladet skrive et brev til Tholomyès, så et til og til sidst et tredje. Tholomyès havde ikke svaret på noget af dem. En dag hørte Fantine nogle sladdersøstre, som så på hendes barn, sige: "Den slags børn bryder ingen sig om, dem trækker man blot på skuldrene ad." Så tænkte hun på Tholomyès, som trak på

skuldrene ad sit eget barn og ikke brød sig om dette uskyldige væsen, og hendes kærlighed blev kold over for denne mand. Men hvad skulle hun gribe til? Hun vidste ikke, hvem hun skulle henvende sig til. Hun havde begået et fejltrin, men i bunden var hun, som allerede anført, ærbar og kysk. Hun havde en uklar følelse af, at hun var på nippet til at komme i svær nød, at det let kunne komme til at gå ned ad bakke med hende. Det gjaldt om at have mod; det havde hun, og hun tog sig sammen. Hun fik det indfald at vende tilbage til sin fødeby Montreuil-sur-Mer. Der var der måske en eller anden, som kendte hende og ville give hende arbejde. Ja, men hun måtte skjule sit fejltrin, og hun skimtede uklart nødvendigheden af en skilsmisse, der ville volde hende endnu mere sorg end den første. Hendes hjerte snørede sig sammen, men hun tog sin beslutning. Fantine var i besiddelse af det grumme mod, livet stundom kræver. Hun havde allerede tappert givet afkald på al sin stads og klædt sig i lærred. Alt, hvad hun havde af silke, pynt, bånd og kniplinger, havde hun smykket sin datter med. Det var den eneste form af forfængelighed, hun havde beholdt, og den var hellig. Hun solgte alt, hvad hun ejede og havde, hvilket indbragte hende to hundrede franc. Da hun havde betalt sin klatgæld, havde hun kun firs franc tilbage. To og tyve år gammel forlod hun en smuk forårsmorgen Paris med sit barn på ryggen. Enhver, der havde set disse to vandre af sted, måtte ynke dem. Denne kvinde havde i hele verden kun dette barn, og dette barn havde i hele verden kun denne kvinde. Fantine havde ammet sit barn. Det havde taget på hendes bryst, og hun hostede lidt.

Vi får ikke mere anledning til at omtale hr. Felix Tholomyès, så vi indskrænker os til her at tilføje, at han tyve år senere,

under kong Louis Philippe, var en tyk provinssagfører, indflydelsesrig og formuende, en forstandig vælger og meget streng edsvoren, men stadig en mand, der holdt af at more sig.

Det var omtrent midt på dagen, at Fantine befandt sig i Montfermeil, i Bagergyden, efter at hun, for at hvile sig ud, af og til havde kørt for en seks, otte sous milen i de små vogne, som den gang kørte i Paris' omegn.

Da hun kom forbi Thénardiers kro, havde de to småpiger, henrykte, som de var over deres gynge, virket på hende som et blændende syn, og hun var standset over for denne glædens åbenbaring. Hun så på dem betaget af rørelse. Synet af engle varsler om, at Paradis er nær. Hun troede over døren til dette værtshus at se Forsynets hemmelighedsfulde "Her". Disse to småbørn var åbenbart lykkelige. Hun så på dem, hun beundrede dem så betaget af rørelse, at hun, da moderen trak vejret imellem to vers af sin vise, ikke kunne afholde sig fra at sige de anførte ord: "Det er to smukke børn, De har, madam."

De grummeste skabninger bliver afvæbnede, når man kæler for deres unger. Moderen hævede hovedet og hilste og bød den fremmede kvinde sætte sig på bænken ved porten, mens hun selv blev siddende på dørtærsklen. De to kvinder gav sig i snak med hinanden. "Jeg hedder madam Thénardier," sagde de to småpigers moder. "Vi har værtshuset her," og så nynnede hun videre på sin vise. Denne madam Thénardier var et rødhåret, kødrigt, knoglestærkt kvindfolk, typen på soldaterkonen i al dens grimhed. Mærkeligt nok var der noget smægtende over hende, som skyldtes romanlæsning. Hun var en mandhaftig kokette. Gamle romaner frembringer sådanne virkninger, når kokkepiger lader deres fantasi påvirke af dem. Hun var ung

endnu, knapt tredive år. Hvis denne kvinde, som sad der og krøb sammen på tærsklen, havde stået oprejst, ville hendes høje vækst og hendes firskårne skikkelse, der syntes at passe bedst til en omrejsende kæmpekvinde, der lader sig forevise på markeder, måske straks have skræmt den fremmede, svækket hendes tillid og bevirket, at der ikke var blevet noget af, hvad vi nu skal fortælle. Skæbnen kan tit komme til at bero på, om et menneske sidder ned eller står op.

Fantine fortalte sin historie med nogle få ændringer: At hun var arbejderske, at hendes mand var død, at det kneb for hende at få arbejde i Paris, og at hun derfor ville søge det andetsteds, i sin hjemstavn. At hun samme morgen havde forladt Paris til fods. At hun, da hun havde sit barn at bære på og følte sig træt, havde sat sig op i vognen fra Villemomble, da hun mødte den, og så var gået til fods fra Villemomble til Montfermeil. At den lille nok havde gået lidt, men det var også kun lidt, for hun var jo så lille endnu, og så havde hun måttet tage hende op på armen, og nu sov hendes skat.

Ved disse ord gav hun sin datter et lidenskabeligt kys, som vækkede hende. Barnet slog øjnene op, store, blå øjne ligesom moderens, og så hvad? Intet, alt, med dette alvorlige, undertiden strenge udtryk, man træffer hos småbørn, og som er deres strålende uskylds hemmelighed over for vore tusmørkedyder. Man kunne fristes til at tro, at de føler sig som engle og ved, at vi er mennesker. Derpå gav barnet sig til at le, lod sig glide ned på jorden med sådant et lille væsens energi, når det har sat sig i hovedet, at det vil løbe. Pludselig fik det øje på de to andre i deres gynge, standsede brat og rakte tungen ud som tegn på sin beundring.

Madam Thénardier løste sine børn og lod dem gå ned fra gyngen. "Mor jer nu alle tre," sagde hun. Børn i den alder bliver hurtigt gode bekendte. Et minut efter legede de små Thénardiers med den ny lille pige. De gravede huller i jorden, hvilket var en umådelig stor fornøjelse. Den ny lille pige var meget munter. Man kan slutte sig til moderens godhed af barnets munterhed. Hun havde taget en pind, som hun brugte som skovl, og hvormed hun energisk gravede en grav, der ville have passet udmærket for en flue. De to kvinder blev ved at snakke sammen.

"Hvad hedder Deres stump?"

"Cosette." Hun hed nu egentlig Euphrasie, men Cosette var hendes kælenavn, som moderen altid kaldte hende ved.

"Hvor gammel er hun?"

"Hun går i sit tredje år."

"Det gør min ældste også."

Imidlertid havde de tre småpiger samlet sig i en gruppe og syntes at være betaget på en gang af stor angst og lyksalighed. Der foregik en begivenhed. En stor orm var krøbet op af jorden, og nu var de både bange og henrykte. Deres strålende pander berørte hinanden. Det var som tre hoveder i en glorie.

"Se til børnene!" udbrød madam Thénardier, "hvor sådanne nogle dog straks bliver gode bekendte. Man skulle sværge på, at de var søstre!" Dette lille ord var gnisten, som den anden moder rimeligvis blot ventede på. Hun greb madam Thénardiers hånd, så stift på hende og sagde: "Vil De beholde mit barn hos Dem?"

Madam Thénardier udtrykte sin overraskelse ved en bevægelse, som hverken svarede ja eller nej. Cosettes moder fortsatte: "Ser De, jeg kan ikke tage min datter med til min

hjemstavn, det ville hindre mig i mit arbejde. Når man har et barn med, får man ingen plads. De er så latterlige der hjemme. Det er Vorherre selv, der har ført mig til Deres værtshus. Da jeg så, hvor smukke og pæne og fornøjede Deres småbørn er, gav det et sæt i mig. "Det er en god moder," sagde jeg til mig selv. "De vil få det med hinanden som tre søstre." Og det skal for resten ikke vare længe, før jeg kommer igen. Vil De beholde mit barn hos Dem?"

"Ja, det må virkelig overvejes," sagde madam Thénardier.

"Jeg vil give Dem seks franc om måneden."

"Ikke mindre end syv," råbte en mandsstemme inde fra kroen, "og betaling for et halvt år forud."

"Seks gange syv er to og fyrre," sagde madam Thénardier.

"Ja, det skal De få," sagde moderen.

"Og femten franc ekstra til de første udgifter," sagde mandsstemmen.

"Syv og halvtreds i det hele," sagde madam Thénardier, og så sang hun videre på sin vise.

"Det skal De også få," sagde moderen. "Jeg har firs franc, så jeg har jo endda nok til at kunne nå hjem for, når jeg går til fods. Når jeg først kommer hjem, tjener jeg nok penge, og så snart jeg har samlet lidt sammen, kommer jeg og henter min skat."

"Den lille har vel klæder?" sagde manden.

"Det er min mand," sagde madam Thénardier.

"Ja, vist har hun klæder, det lille skind. Jeg forstod nok, at det var Deres mand. Hun er oven i købet smukt udstyret, urimelig smukt udstyret. Et dusin af hver slags og silkekjoler som en dame. Jeg har det her i min vadsæk".

"Ja, det kommer De til at give os," sagde mandsstemmen.

"Ja, naturligvis giver jeg Dem det!" sagde moderen, "det ville jo være en nydelig historie, om jeg lod min datter blive her splitternøgen."

Kromanden stak hovedet ud af døren. "Ja, så er det godt," sagde han.

Handelen blev sluttet. Moderen blev natten over i kroen, betalte sine penge og lod sit barn blive tilbage, lukkede sin vadsæk, der var blevet slunken og betydelig lettere, da datterens klæder blev taget op af den, og næste morgen tidlig gik hun videre i håb om snart at komme igen. Man arrangerer så roligt sådanne skilsmisser, men når det kommer til stykket, er man ved at fortvivle over dem. En af Thénardiers naboersker mødte denne moder, da hun gik bort.

"Jeg mødte lige et kvindfolk her i gaden. Hun græd, så det måtte skære en i hjertet."

Da Cosettes moder var gået, sagde manden til sin kone: "De penge kommer godt til pas. Jeg skal betale hundrede og ti franc i morgen, og jeg manglede halvtreds. Ved du, at underfogedens betjent har været hos mig og præsenteret en veksel? Der har småtøsene gjort tjeneste som en god musefælde."

"Ja, og det uden at jeg anede det," sagde konen.

2

Den fangne mus var meget ringe, men katten har fornøjelse selv af en mager mus.

Hvad var disse Thénardiers for mennesker? Vi vil foreløbig kun sige nogle få ord om dem. Vi skal nok senere udføre tegningen videre.

De hørte til den bastardklasse, der består af rå mennesker, som er kommet i vejret, og dannede mennesker, det er gået tilbage for, en klasse, der står på overgangen imellem den såkaldte middelklasse og den såkaldte lavere klasse, og som forener nogle af den sidstnævntes slette tilbøjeligheder med næsten alle den førstnævntes laster uden at have arbejderens ædle følelser eller borgermandens brave redelighed. De hørte til disse dværgnaturer, som, hvis de overhovedet nogen sinde opvarmes af en indre, uhyggelig ild, let bliver til uhyrer. Konen var i grunden nærmest et dyr, manden en skurk. De var begge to i højeste grad modtagelige for, hvad der gik i retning af det onde. Der gives krebsenaturer, som stadig går baglæns imod mørket, som mere går tilbage end fremad i livet, som benytter deres erfaring til stadig at forøge deres ondskab, som uafbrudt bliver slettere og slettere og mere og mere gennemtrænges af en stadigt voksende ondsindethed. Til den slags mennesker hørte denne mand og denne kvinde.

Særlig Thénardier måtte volde en fysiognom bryderi. Der er visse mennesker, som man blot behøver at se for at fatte mistillid til dem, for hvordan man end vender dem, støder man på mørke. Til den ene side er de urolige, til den anden truende. Der er noget over dem, som ikke er til at få fat i. Man kan lige så lidt svare for, hvad de har gjort, som for hvad de vil gøre. Skyggen i deres blik røber dem. Man behøver blot at høre dem sige et ord eller se dem gøre en håndbevægelse for at få et glimt af skumle hemmeligheder både i deres tidligere og fremtidige liv. Kunne man tro, hvad han sagde, havde Thénardier været soldat, sergent sagde han. Han havde rimeligvis gjort felttoget i 1815 med og havde nok endog været ret tapper. Vi skal senere se,

hvordan det forholdt sig med dette. Skiltet over hans kro var en hentydning til en af hans krigsbedrifter. Han havde selv malet det, for han kunne gøre lidt af alt, men han gjorde alt dårligt.

Det var på den tid, de gamle klassiske romaner blomstrede, satte de parisiske portnerkoners forelskede gemytter i fyr og flamme og endog gjorde ulykker uden for portene. Madam Thénardier havde lige netop forstand nok til at læse den slags bøger. De blev hendes åndelige næring, hun fordybede sig i dem med den smule hjerne, hun havde. Det havde, mens hun var meget ung, og også lidt senere, givet hende et vist tænksomt præg ved siden af hendes mand, der ikke var uden en vis begavelse i retning af det skurkagtige, men ganske blottet for kundskaber, på en gang plump og snild. Hans kone var en tolv, femten år yngre end han. Senere, da hendes romantisk-sentimentalt opsatte hår begyndte at blive gråt, da Paméla blev til en megære, var madam Thénardier slet og ret et plumpt, ondskabsfuldt fruentimmer, der havde slugt en mængde dumme romaner. Man læser nu imidlertid ikke ustraffet sådanne tåbeligheder. En af følgerne blev, at hendes ældste, lille pige kom til at hedde Eponine. Hvad den yngste angår, var det lige ved, at det stakkels barn var kommet til at hedde Gulnare. Det skyldtes kun et af en roman af Ducray-Duminil fremkaldt tilfælde, at hun slap med at komme til at hedde Azelma.

3

At være ond er ikke nok til at komme frem i verden. Det gik dårligt med kroen.

Takket være Fantines syv og halvtreds franc havde Thénardier kunnet indfri sin veksel. Næste måned var de igen i forlegenhed

for penge. Konen tog da til Paris med Cosettes udstyr og lånte tres franc på det på assistenshuset. Så snart de penge var givet ud, vænnede Thénardiers sig hurtigt til kun at betragte den lille pige som et barn, de havde taget til sig af barmhjertighed, og behandlede hende i overensstemmelse dermed. Da hun ikke havde flere klæder selv, gav de hende deres egne børns gamle skørter og særke at gå med, det vil sige rene pjalter. De gav hende ikke andet at spise, end hvad der var til overs, efter at alle de andre havde spist, så hun levede lidt bedre end hunden og lidt ringere end katten. Katten og hunden var for resten hendes daglige bordfæller. Cosette spiste sammen med dem under bordet af en træskål ligesom deres.

Moderen, der, som vi senere skal se, havde slået sig ned i Montreuil-sur-Mer, skrev, eller rettere sagt, lod skrive hver måned for at forhøre sig om, hvordan det gik med hendes barn. Thénardiers svarede ufravigeligt: Cosette har det udmærket.

Da det første halvår var gået, sendte moderen penge for den syvende måned og sendte fremdeles punktlig penge måned efter måned. Året var ikke omme, før Thénardier sagde: "Det er en rar nåde, hun viser os! Hvor langt tror hun, vi kan komme med syv franc?" Så skrev han og forlangte tolv. Moderen, som de bildte ind, at hendes barn havde det udmærket i alle måder, fandt sig i sin skæbne og sendte de tolv franc.

Visse naturer kan ikke holde af nogen, uden at hade andre. Madam Thénardier elskede lidenskabeligt sine to småpiger, hvilket havde til følge, at hun afskyede den fremmede. Hvor lidt plads Cosette end optog, syntes hun alligevel, at den gik fra hendes egne, og at hun åndede en luft, som egentlig tilkom dem. Denne kvinde havde, som mange af den slags

fruentimmer, en vis sum af kærtegn og en tilsvarende af prygl og skældsord, som hun måtte af med hver dag. Havde hun ikke haft Cosette, er der ingen tvivl om, at hendes pigebørn havde fået det hele, hvor meget hun så end forgudede dem, men den fremmede gjorde dem den tjeneste at lede pryglene fra dem hen på sig. Hendes egne pigebørn fik kun kærtegnene. Cosette kunne ikke røre sig, uden at det haglede ned over hende med voldsomme og ufortjente revselser. Et blidt, svagt væsen, som ikke begreb hverken verden eller Gud, som uafladelig blev straffet, skældt ud, overfuset og pryglet, og som ved siden af sig så to småvæsener ligesom hun selv, hvis liv var som en strålende morgenrøde!

Da madam Thénardier var ond imod Cosette, blev Eponine og Azelma det også. Børn i den alder er kun kopier af moderen. Formatet er mindre, det er hele forskellen.

Der gik et år, og der gik et til. Folk i landsbyen sagde: "Thénardiers er virkelig skikkelige. De er ikke rige, og alligevel opdrager de et stakkels barn, der er blevet efterladt hos dem." De troede, at Cosette var blevet glemt af sin moder. Imidlertid var Thénardier, Gud ved hvordan, kommet under vejr med, at barnet rimeligvis var uægte født, og at moderen ikke kunne vedkende sig det, hvorpå han straks havde forlangt femten franc om måneden, idet han lod hende vide, at "ungen" voksede og "åd" groft, og truede med at sende den til hende. "Jeg vil ikke råde hende til at gøre mig gal i hovedet," sagde han, "for så kaster jeg hendes unge midt ind i alt hendes hemmelighedskræmmeri. Jeg vil have betalingen forhøjet." Moderen betalte de femten franc.

Barnet voksede fra år til år, og det gjorde dets elendighed også. Så længe Cosette var ganske lille, var hun de andre børns syndebuk. Så snart hun begyndte at blive lidt større, det vil sige, inden hun endnu var fem år, blev hun husets tjenestepige. Fem år, vil man sige, det er jo utroligt! Ak ja, men sandt er det. De lidelser, samfundet medfører, kan begynde i en hvilken som helst alder. Cosette måtte gå ærinder, feje værelserne, gården og gaden, vaske op, ja selv bære tunge byrder. Thénardiers anså sig så meget mere for berettigede til at behandle hende sådan, som moderen, der stadig var i Montreuil-sur-Mer, var begyndt at sløje af med betalingen. Hun var kommet nogle måneder bagud.

Hvis denne moder var kommet tilbage til Montfermeil efter disse tre års forløb, ville hun ikke have kunnet kende sit barn igen. Cosette, der var så smuk og frisk, da hun kom til dette hus, var nu mager og gusten. Der var noget underligt uroligt over hende. "Lumskeri," sagde Thénardiers. Den uret, hun led, havde gjort hende arrig, og den nød, hun led, havde gjort hende grim. Hun havde endnu kun sine smukke øjne tilbage, som gjorde en bedrøvet, for netop fordi de var så store, syntes man, at der var så meget mere sorg i dem. Det kunne skære en i hjertet ved vintertid at se dette stakkels barn, der endnu ikke var seks år, før daggry, rystende af kulde under de pjalter, hun havde på, feje gaden med en umådelig stor kost i de små, røde hænder og med en tåre i de store øjne. Egnens folk kaldte hende Lærken. Almuen, som holder af at bruge billeder, havde moret sig med at kalde dette lille væsen sådan – hun var jo ikke større end en fugl, skælvende, forskræmt og rystende af kulde som

den, hver morgen den første, der var vågen i huset og i landsbyen, stadig ude på gaden eller på markerne før daggry.

Men den stakkels lærke sang aldrig.

Femte bog: Ned ad bakke

1

Hvad var der imidlertid blevet af denne moder, som, efter hvad folk i Montfermeil sagde, syntes at have slået hånden af sit barn?

Efter at have ladet sin lille Cosette blive tilbage hos Thénardiers var hun gået videre og var omsider nået til Montreuil-sur-Mer. Det var, som man vil mindes, i 1818. Fantine havde forladt egnen for en halv snes år siden. I den tid havde Montreuil-sur-Mer skiftet udseende. Mens Fantine langsomt sank dybere og dybere i nød, var hendes fødeby gået fremad. I løbet af de to sidste år var der på industriens område foregået en begivenhed af den slags, som under små forhold har overordentlig meget at betyde. Fra umindelige tider af havde Montreuil-sur-Mer drevet en særlig industri, der gik ud på at eftergøre engelske stenkulsager og tyske sorte glasvarer. Denne industri havde hidtil stadig siddet temmelig småt i det som følge af materialets dyrhed, der igen indvirkede på arbejdslønnen. Da Fantine kom tilbage til byen, var der foregået en uhørt omvæltning i denne frembringelse af "sorte varer". Hen imod slutningen af 1815 havde en mand, som ingen kendte, slået sig ned der i byen og havde fundet på, ved fabrikationen af disse varer at anvende harpiks i stedet for gummilak og særlig for armbåndenes vedkommende at sammenføje leddene på en langt simplere måde end den tidligere, hvorved der anvendtes lodning. Denne lille ændring havde virkelig i overordentlig grad indskrænket omkostningerne til råstof, hvilket havde gjort det

muligt for det første at forhøje arbejdslønnen, for det andet at forbedre fabrikatet og for det tredje at sælge det billigere, samtidig med at fabrikantens indtægter steg. På mindre end tre år var opfinderen af denne fremgangsmåde blevet en rig mand, hvilket er en god ting, og havde gjort alle omkring sig velstående, hvilket er endnu bedre. Han var ikke der fra amtet, og man vidste ikke, hvor han stammede fra. Da han kom til Montreuil-sur-Mer, var han klædt som, og gjorde i alle måder indtryk af at være, arbejder.

Den dag, han, uden at nogen lagde mærke til ham, holdt sit indtog i den lille by Montreuil-sur-Mer ved solnedgang en gang i december, med ransel på ryggen og en tjørnekæp i hånden, var der lige brudt en stor ildløs ud på rådhuset. Han havde styrtet sig ind i ilden og med fare for sit liv reddet to børn, der viste sig at være gendarmerikaptajnens, og som følge deraf havde man ikke tænkt på at afkræve ham hans pas. Man havde ved den lejlighed fået at vide, hvad han hed. Han kaldte sig far Madeleine.

2

Han var en mand på omtrent et halvt hundrede år, så tankefuld ud og var god. Det var alt, hvad man kunne sige om ham.

Takket være den hurtige fremgang i den industri, han på en så beundringsværdig måde havde reformeret, var Montreuil-sur-Mer blevet midtpunktet for betydelige forretninger. Fra Spanien, hvor der bruges mange stenkulsager, kom der hvert år bestilling på store sendinger. Montreuil-sur-Mer kappedes på dette område næsten med London og Berlin. Far Madeleines indtægter var så store, at han i det andet år havde kunnet bygge

en stor fabrik med to vældige arbejdssale, den ene til mænd, den anden til kvinder. Enhver, der var sulten, kunne melde sig og var sikker på at få arbejde og brød der. Af mændene krævede far Madeleine god vilje, af kvinderne rene sæder, af alle retskaffenhed. Han havde indrettet de to arbejdssale for at skille de to køn fra hinanden, og for at pigerne og konerne kunne holde sig ærbare. På dette punkt var han ubøjelig, det var det eneste, på hvilket det til en vis grad skortede ham: på overbærenhed. Denne strenghed var så meget mere begrundet, som byen var garnisonsby, så at der var fuldt op af fristelser. Før far Madeleine kom, sygnede alt på egnen, nu herskede arbejdets sunde liv alle vegne. Arbejdsløshed og nød kendtes ikke, ingen var så ringe, at han ikke havde lidt penge på lommen, intet hjem så fattigt, at der ikke var lidt glæde i det. Far Madeleine beskæftigede alle. Midt under al denne virksomhed, som han var ophav til og bærer af, erhvervede han sig som sagt en formue, men besynderligt nok, i betragtning af, at han var forretningsmand, syntes det ikke at være hans hovedformål. Det lod til, at han tænkte meget på andre og kun lidt på sig selv. I 1820 vidste man, at der stod 630.000 franc anbragt hos Laffitte på hans navn, men inden han forbeholdt sig disse 630.000 franc, havde han givet over en million ud til fordel for byen og de fattige. Hospitalet havde kun små indtægter. Han havde oprettet ti senge i det. Montreuil-sur-Mer er delt i den øvre og nedre by. I den nedre by, hvor han boede, var der kun en skole, en fæl, faldefærdig rønne. Han havde bygget to, en drengeskole og en pigeskole. Han betalte de to lærere dobbelt så meget i løn, som de fik af staten, og da nogen en gang udtalte sin forundring over dette, sagde han: "Statens

to vigtigste embedsfolk er ammen og skolelæreren." Han havde oprettet et asyl, hvilket på den tid var noget ganske ukendt i Frankrig, og en hjælpekasse for gamle og svagelige arbejdere. Da hans fabrik var midtpunktet for alt, havde der hurtigt rejst sig et nyt kvarter med en mængde fattige familier omkring det. Der havde han oprettet et friapotek.

I starten sagde de brave folk i byen: "Han er en fiffig fyr, der vil være rig!" Da man så ham gøre egnen rig, før han selv blev det, sagde de samme brave folk: "Han er ærgerrig!" Det syntes så meget rimeligere, som manden var gudfrygtig og også til en vis grad fulgte kirkens ceremonier, hvilket var meget sjældent på den tid. Han gik regelmæssigt til stille messe hver søndag. Byens ombud i deputeretkammeret, der vejrede medbejlere alle vegne, blev snart urolig i anledning af denne gudsfrygt. Han havde været medlem af den lovgivende forsamling under kejserdømmet og havde samme religiøse anskuelser som en oratoriepater, der er vel kendt under navnet Fouché, hertug af Otranto, hvis kreatur og ven han havde været. For lukkede døre lo han smørret af Vorherre. Men da han så den rige fabrikant Madeleine gå i stille messe klokken syv, fik han mistanke om, at der muligvis stak en modkandidat i ham, og besluttede at trumfe ham over: Han tog en jesuit til skriftefader og gik både til højmesse og aftensang. Ærgerrigheden var i de tider i ordets egentligste forstand et kapløb over stok og sten. Ikke blot Vorherre, men også de fattige kom til at nyde godt af den forskrækkelse, for den brave deputerede oprettede også to frisenge i hospitalet, så nu var der tolv.

I 1819 bredte det rygte sig imidlertid en formiddag i byen, at kongen, efter indstilling af amtmanden, havde udnævnt far

Madeleine til borgmester i Montreuil-sur-Mer på grund af hans fortjenester. De, der havde erklæret ham for ærgerrig, greb med begærlighed denne lejlighed til at sige: "Hvad sagde vi?" Hele Montreuil-sur-Mer var i oprør. Rygtet viste sig at være begrundet. Nogle dage efter stod udnævnelsen i *Moniteur*. Dagen efter afslog far Madeleine den tilbudte æresbevisning. Samme år, 1819, var resultaterne af den ny fremgangsmåde, Madeleine havde opfundet, fremlagt på industriudstillingen. Efter juryens indstilling udnævnte kongen opfinderen til ridder af Æreslegionen. Nå, så var det altså korset, han ville have! Far Madeleine afslog korset. Denne mand var afgjort en gåde. De brave folk opgav det hele og sagde: "Når det kommer til stykket, er han en eventyrer!"

Hans arbejdere elskede ham, og han tog imod denne kærlighed med en vis tungsindig alvor. Da det blev vitterligt, at han var rig, hilste samfundets spidser på ham og kaldte ham hr. Madeleine, men arbejderne og børnene kaldte ham fremdeles far Madeleine, hvilket han åbenbart også syntes bedst om. Efterhånden, som hans velstand steg, regnede det tættere og tættere ned over ham med indbydelser. Det gode selskab gjorde krav på ham. Montreuil-sur-Mers små selskabssale, der selvfølgelig havde været lukket for arbejderen, blev smækkede op på vid gab for millionæren. Man gjorde de tusind imødekommende skridt over for ham. Han betakkede sig. Så sagde de brave folk: "Han er en uvidende og uopdragen person. Ingen ved, hvorfra han skriver sig. Skikke sig imellem folk kan han sikkert ikke, det er jo ikke engang afgjort, at han kan læse."

I 1820, fem år efter hans ankomst til byen, var hans fortjenester af byen så store, at kongen igen, efter

befolkningens enstemmige ønske, udnævnte ham til borgmester. Han sagde igen nej, men amtmanden stod fast, alle spidserne kom og bad ham om at sige ja, og folk kom midt på gaden hen til ham og bønfaldt ham om det. Man trængte så ivrigt ind på ham, at han til sidst gav efter. Man lagde mærke til, at det, der syntes at slå hovedet på sømmet, var, at en gammel kone fra sin dørtærskel råbte til ham i en næsten opbragt tone: "En god borgmester er en god ting. Skal man undslå sig for at udrette det gode, man kan?"

Far Madeleine var blevet hr. Madeleine, nu blev hr. Madeleine hr. borgmesteren.

3

Han fortsatte for resten at være lige så tarvelig, som han havde været den første dag. Han havde gråt hår, så alvorlig ud, hans lød var solbrændt som en arbejders og hans ansigt tankefuldt som en filosofs. Han gik for det meste med en bredskygget hat og en grov klædesfrakke, der var knappet helt op til hagen. Han udførte sine borgmesterforretninger, men ellers levede han ganske ensomt, talte kun med få, unddrog sig høflighedsbevisninger, hilste forlegent og smilede for at slippe for at passiare. Hans fornøjelse var at spadsere i omegnen. Han holdt altid sine måltider alene med en åben bog for sig. Han havde en lille, god bogsamling og elskede bøger. Efterhånden, som hans velstand steg, og han fik mere tid til sin rådighed, benyttede han den mere og mere til at uddanne sin ånd. Man lagde mærke til, at hans sprog år for år blev mere dannet og omhyggeligt. På sine spadsereture havde han gerne et gevær med, men han gjorde kun sjældent brug af det. Når det en gang

imellem skete, viste det sig, at han skød forbavsende sikkert. Han dræbte aldrig noget uskadeligt dyr, skød aldrig nogen lille fugl.

Skønt han ikke længere var ung, hed det sig, at han havde umådelige kræfter. Han gav enhver, der trængte dertil, en håndsrækning. Faldt en hest, rejste han den op. Sad et hjul fast i dyndet, fik han det gjort løst. Var en tyr sluppet løs, tog han den ved hornene og standsede den. Man mente at kunne skønne, at han i sin tid havde levet på landet, for han vidste besked om allehånde nyttige hemmeligheder, som han lærte bønderne.

Når han så en kirkedør overtrukket med sort klæde, gik han derind. Han gik til begravelse, som andre går til barnedåb. Enkernes og andres sorg tiltrak ham som følge af hans store hjertensgodhed. Han blandede sig i sørgeskaren. Det syntes at være ham en glæde at gøre ligsalmerne, der er så fulde af åbenbaringer af en højere verden, til udgangspunkt for sine tanker. Med blikket vendt mod himlen lyttede han, som om han kiggede imod det uendeliges mysterier, til de tungsindige stemmer, der synger på randen af dødens mørke afgrund.

Han gjorde en mængde gode gerninger, men altid i det skjulte, som om de var onde. Han trængte om aftenen hemmeligt ind i husene og listede sig op ad trapperne. Når så den fattige stakkel kom hjem til sin kvist og så, at døren havde været åbnet, nogen gange endog var brudt op, mens han var borte, råbte han op om, at der havde været en ildgerningsmand, men når han så kom ind, var det første, hans øjne faldt på, et guldstykke, der var efterladt på et eller andet møbel. "Ildgerningsmanden", der havde været der, var far Madeleine.

Han var venlig og tungsindig. Folk sagde: "Han er en rig mand, og alligevel ikke stolt. Han er en lykkelig mand, og ser alligevel ikke tilfreds ud." Nogle påstod, at han var en mystisk person og forsikrede, at ingen nogen sinde fik lov til at komme ind i hans værelse, der var en ren eneboercelle, fuld af timeglas, dødningehoveder og korslagte knogler. Så indfandt der sig en dag nogle af Montreuil-sur-Mers fine, lidt ondskabsfulde damer hos ham og sagde: "Hr. borgmester, må vi ikke få lov til at se Deres værelse? Folk siger, at det er en grotte." Han smilede og førte dem straks ind i sin "grotte". De fik deres velfortjente straf for deres nysgerrighed. Det var et ganske almindeligt værelse med mahognimøbler, ret grimme, som alle den slags møbler er, og betrukket med tapetpapir til tolv sous. Det eneste mærkelige, de opdagede, var et par gammeldags sølvstager, der stod på kaminen.

Folk hviskede også om, at Madeleine havde "umådelige" summer stående hos Laffitte, og at de var anbragt således, at han til enhver tid kunne få dem udbetalt. Han behøvede blot en formiddag at indfinde sig hos Laffitte og underskrive en kvittering, så havde han i løbet af ti minutter sine to-tre millioner. I virkeligheden indskrænkede disse "to-tre millioner" sig, som vi har set, til seks hundrede og tredive eller fyrre tusinde franc.

4

I begyndelsen af 1821 meldte aviserne, at hr. Myriel, biskop i Digne, almindeligt kaldet "Hans Højærværdighed Bienvenu", var afgået ved døden i sin alders toogfirsindstyvende år. Han

havde, hvad aviserne ikke omtalte, i flere år været blind, hvilket ikke voldte ham nogen sorg, for han havde sin søster hos sig.

Budskabet om hans død kom også frem i Montreuil-sur-Mers stedlige avis. Næste dag viste hr. Madeleine sig fuldstændig sørgeklædt med flor om hatten. Man lagde selvfølgelig mærke til det i byen og snakkede om det. Det syntes at kaste lys over Madeleines herkomst. Man uddrog den slutning deraf, at han måtte være i familie med den ærværdige biskop. "Han bærer sorg for biskoppen i Digne," sagde folk i byens fine kredse. Det højnede Madeleines anseelse betydeligt, og den fornemme verden i Montreuil-sur-Mer fik straks en vis agtelse for ham. Byens mikroskopiske "fine kvarter" tænkte på at hæve den karantæne, det havde holdt hr. Madeleine i – det lod jo til, at han var i familie med en biskop. Madeleine kunne skønne det omslag, der var foregået, af de hilsener, han fik af de gamle damer, og af de smil, de unge damer sendte ham. En aften dristede en af de fornemste damer i denne lille verden sig til at spørge ham: "Hr. borgmesteren er vel en fætter af den afdøde biskop i Digne?"

"Nej, frue," svarede han.

"Ja, men hvorfor bærer De da sorg for ham?" spurgte den gamle dame.

"Jeg var i mine unge dage tjener i hans familie," svarede han.

Der var en ting til, man også lagde mærke til. Hver gang, der kom en af de unge savoyarder til byen, som løber om for at komme til at rense skorstene, lod borgmesteren ham kalde til sig, spurgte ham, hvad han hed, og gav ham penge. Savoyarddrengene sagde det til hinanden, så der kom mange af dem.

5

Lidt efter lidt var al opposition forsvundet. Som det altid går, når en mand kommer i vejret, havde man i begyndelsen sværtet og bagvasket Madeleine, så indskrænkede man sig til ondsindede bemærkninger, derpå til spydigheder, og til sidst forstummede de også. Agtelsen blev fuldstændig, enstemmig, hjertelig, og hen ved 1821 var det kommet så vidt, at ordene "hr. borgmesteren" næsten havde samme klang i Montreuil-sur-Mer, som ordene "Hans Højærværdighed biskoppen" havde i Digne. I fem mils omkreds søgte man til hr. Madeleine for at spørge ham til råds. Han bilagde stridigheder, han hindrede retstrætter, han fik fjender forsonede. Enhver tog ham gerne til voldgiftsmand i sin sag. Det var, som om han bar den naturlige lov skrevet i sit hjerte. Ærbødigheden for ham bredte sig som en smitte og kom i løbet af en seks, syv år til at opfylde hele egnen.

Der var i byen og herredet kun en eneste mand, som fuldstændig holdt sig fri for denne smitte og stadig strittede imod, hvad far Madeleine så end gjorde, som om et slags ubestikkeligt og urokkeligt instinkt gjorde ham årvågen og urolig. Det synes virkelig, som om visse mennesker er i besiddelse af et ligefrem dyrisk instinkt, rent og uforfalsket som ethvert instinkt, der skaber sympati og antipati, med uundgåelig nødvendighed sætter skel mellem en natur og en anden, aldrig betænker sig, aldrig kommer i forlegenhed, aldrig forstummer, der er ufejlbarligt og myndigt og modstår alle forstandens råd og fornuftslutninger, og som, hvordan forholdene end føjer sig, lønligt varer hundemennesket ad om, at kattemennesket er nær, og rævemennesket om, at løvemennesket er nær.

Det hændte tit, når Madeleine kom gående, rolig og venlig, omgivet af alles velsignelser, at en høj mand med stålgrå frakke på, en tyk stok i hånden og hatten ned over øjnene, pludselig vendte sig om, når han var kommet forbi, og fulgte ham med øjnene, til han var forsvundet, hvorpå han lagde armene over kors, rystede langsomt på hovedet, trak munden helt op til næsen på en egen måde, der syntes at sige: "Hvor har jeg dog set den mand? Jeg har ganske sikkert set ham et eller andet sted – han skal ikke narre mig."

Denne person hørte til dem, som lægger beslag på ens opmærksomhed, selv om man kun ser dem et øjeblik. Han hed Javert og var i politiets tjeneste. Han beklædte i Montreuil-sur-Mer den vanskelige, men nyttige stilling som inspektør. Han havde ikke set noget til Madeleines første optræden i byen. Da han kom dertil, havde fabrikanten allerede erhvervet sin formue, og far Madeleine var blevet hr. Madeleine. Der er visse politiembedsmænd, i hvis ansigt myndighed er blandet med lavhed. Javert havde sådant et ansigt. De asturiske bønder tror fuldt og fast, at der i ethvert kuld, en ulvinde kaster, er en hund, som moderen tager livet af, da den, hvis den fik lov til at vokse, ville æde de andre unger. Giv sådan en hundesøn af en ulvinde menneskeligt ansigt, så har man Javert for sig. Han havde en braknæse med to dybe næsebor, som et par uhyre bakkenbarter nåede hen til. Man følte sig ilde til mode første gang, man så disse to skove af hår og disse huler. Når Javert lo, hvilket gik sjældent på og tog sig skrækkeligt ud, skiltes hans tynde læber, så man så ikke blot hans tænder, men også tandkødet, og der dannede sig omkring hans næse en bred og hæslig rynke, som på et vilddyrs snude. Når Javert var alvorlig, lignede han en

dogge, når han lo, lignede han en tiger. For øvrigt havde han ikke nogen isse, men kæbepartiet var stærkt udviklet, hårene skjulte panden og faldt ned over øjenbrynene, imellem øjnene var der stadig en rynke som et vredens stempel, blikket var mørkt, munden sammenkneben og frygtelig. Det hele gjorde et indtryk af vildhed og myndighed.

Javert var født i et fængsel af en spåkvinde, hvis mand var på galejerne. Under sin opvækst kom han til det resultat, at han stod uden for samfundet og ikke kunne gøre sig håb om nogen sinde at blive optaget i det. Han gjorde den iagttagelse, at samfundet uvægerlig holder to slags mennesker uden for sig, dem, som angriber det, og dem, som vogter det. Han havde kun valget imellem dem. Samtidig følte han i sig en vis strenghed, regelmæssighed og retskaffenhed i forbindelse med et sygeligt had til sigøjnerslægten, han var udgået fra. Han trådte i politiets tjeneste, det gik ham godt, fyrre år gammel var han inspektør. Han havde i sin ungdom været ansat ved fængslerne i Sydfrankrig.

Denne mand var sammensat af to meget simple og i og for sig meget gode følelser, som han imidlertid næsten gjorde slette ved at overdrive dem, nemlig respekt for loven og had til alle, der satte sig op imod den. I hans øjne var tyveri, mord og alle andre forbrydelser kun forskellige måder at trodse loven på. Han gjorde alle, som beklædte en stilling i statens tjeneste, til genstand for blind og dyb tro, lige fra førsteministeren ned til markvogteren. Over for enhver, som en gang havde overtrådt loven, nærede han foragt, uvilje og afsky, og han anerkendte ingen undtagelser. På den ene side sagde han: En embedsmand kan ikke tage fejl, øvrigheden har aldrig uret. På den anden

side: De mennesker er uhjælpelig fortabte. Dem kan der aldrig komme noget godt fra. Han var stoisk, alvorlig og streng, en tungsindig grubler, på en gang ydmyg og hovmodig som en fanatiker. Hans blik var koldt og gennemborende som et vridbor. Hele hans liv kunne sammenfattes i de to ord: Våge og passe på. Han havde indført den lige linje i det mest bugtede på jorden. Han var sig bevidst, at han gjorde nytte, og han var spion, som man er præst. Ve den, der faldt i hans hænder! Han ville have anholdt sin fader, i fald han var brudt ud af Bagnoet, og sin moder, i fald hun havde overtrådt et polititilhold, og han ville have gjort det med den inderlige tilfredsstillelse, dyden medfører. Han førte derfor et liv i forsagelse og kyskhed og tillod sig aldrig en adspredelse. Han repræsenterede den ubønhørlige pligt, politiet opfattet som spartanerne opfattede Sparta, den urokkelige påpasselighed, den grusomme hæderlighed.

Hele Javerts personlighed var et udtryk for en mand, der spejder og søger at skjule sig. Man så ikke hans pande, den forsvandt bag hans hals. Man så ikke hans øjne, de blev borte under brynene. Man så ikke hans hænder, dem holdt han gemt i ærmerne. Man så ikke hans stok, den bar han under sin frakke. Men når der var anledning til det, så man det alt sammen komme frem som fra et baghold, en smal, kantet pande, et ulykkevarslende blik, en truende hage, væ̊ldige hænder og en uhyre prygl af en stok.

I sine fritimer, der ikke var mange, læste han, skønt han hadede bøger, og som følge deraf var han ikke helt udannet. Det mærkedes på et vist sving i hans måde at udtrykke sig på. Han havde som sagt ingen laster. Når han var fornøjet med sig selv,

tog han sig en pris tobak. Det var det mest menneskelige ved ham. Det er let at forstå, at Javert var alle landstrygeres rædsel. Hans navn alene var nok til at jage dem på flugt, og når han viste sig, blev de som forstenede.

Således var dette frygtelige menneske.

Javert var som et øje, der stadig stirrede på Madeleine, et øje fuldt af mistanke og gisninger. Madeleine var til sidst blevet opmærksom på det, men det lod ikke til, at han brød sig om det. Han stillede ikke engang Javert noget spørgsmål i den anledning, han hverken søgte eller undgik ham, han fandt sig, uden tilsyneladende at ænse det, i dette ubehagelige, næsten pinagtige blik. Han var over for Javert som over for alle andre rolig og velvillig.

Af nogle ord, der var undsluppet Javert, gættede man, at han i al hemmelighed, med den for politimanden ejendommelige nysgerrighed, der lige så meget beror på instinkt som på vilje, havde søgt spor af Madeleines tidligere liv andetsteds. Han syntes at vide noget og sagde undertiden med halvt fordægtige ord, at der var en, som i en vis egn havde indhentet visse oplysninger om en vis familie, der var forsvundet. En gang hændte det, at han talte med sig selv og sagde: "Jeg tror, jeg har ham!" derefter var han en to, tre dage tankefuld og sagde ikke et ord. Det lod til, at tråden, han mente at have fået fat i, var bristet for ham.

Madeleines naturlige ro bragte åbenbart til en vis grad Javert ud af fatning. Men en dag syntes hans besynderlige måde at være på at gøre et vist indtryk på Madeleine. Det var ved følgende lejlighed.

6

Madeleine kom en dag igennem en ikke brolagt gade i Montreuil-sur-Mer. Han hørte larm og så en hob mennesker, der havde samlet sig et stykke derfra. Han gik derhen. En gammel mand ved navn Fauchelevent var faldet ind under sin karre, da hesten for den styrtede.

Denne Fauchelevent var en af de få fjender, Madeleine endnu havde. Da Madeleine kom til byen, drev Fauchelevent, der oprindelig var bonde, men havde erhvervet sig en vis dannelse og en tid havde været skriver, en handel, som det var begyndt at gå tilbage med. Fauchelevent havde set denne simple arbejder blive rig, mens han selv blev ruineret. Det havde fyldt ham med skinsyge, og han havde ved enhver lejlighed gjort alt, hvad han kunne, for at skade Madeleine. Så var han omsider gået fallit, og den gamle mand, som ikke ejede andet end en kærre og en hest, og som ingen familie havde, var for at leve blevet nødt til at blive fragtmand.

Hesten havde brækket to ben og kunne ikke rejse sig. Den gamle mand var kommet ind imellem hjulene, og han var faldet så uheldigt, at hele vognen tyngede på hans bryst. Karren var temmelig svært læsset. Fauchelevent jamrede sig ynkeligt. Man havde forsøgt at trække ham ud, men forgæves. En uforsigtig kraftanstrengelse, en ubehændig hjælp, et uheldigt stød kunne gøre det af med ham. Den eneste måde, hvorpå man kunne få ham ud, var at løfte vognen. Javert, der var kommet til i samme øjeblik, ulykken skete, have sendt bud efter en donkraft. Madeleine kom nu også til. Folk gjorde ærbødigt plads for ham.

"Hjælp mig!" skreg Fauchelevent, "er der ikke et godt menneske, som vil redde en gammel mand?" Madeleine vendte

sig til de tilstedeværende. "Kan vi ikke få en donkraft?"

"Der er blevet sendt bud efter en," svarede en bonde.

"Hvor længe varer det, inden vi får den?"

"Der er blevet sendt bud til det nærmeste sted, til Flachot, hvor der er en smed, men det vil tage et godt kvarter."

"Et kvarter!" råbte Madeleine. Det havde regnet den foregående dag, jorden var opblødt, og vognen sank for hvert øjeblik, der gik, dybere i og trykkede mere og mere den gamle fragtmands bryst. Det var åbenbart, at inden der var gået fem minutter, ville hans ribben være knust.

"Det er umuligt at vente et kvarter," sagde Madeleine til bønderne, der så på ham.

"Det bliver vi nødt til."

"Men der er jo ingen tid at spilde. Ser I da ikke, at vognen synker dybere og dybere i?"

"Jo, vel gør vi det."

"Hør," sagde Madeleine, "der er endnu plads nok under vognen, til at en mand kan krybe derind og løfte den op med sin ryg. Det hele står ikke på et halvt minut, så kan man trække den stakkels mand ud. Er der nogen af jer, der har kræfter og mod til det stykke arbejde? Der er fem louisdorer at tjene."

Ingen rørte sig. "Ti louisdorer!" sagde Madeleine. Folkene slog øjnene ned. En af dem mumlede: "Så måtte man være satans stærk. Og man udsætter sig jo desuden for at blive knust."

"Nå," sagde Madeleine, "tyve louisdorer da!" Samme tavshed.

"Det er ikke god vilje, der mangler," sagde en stemme. Madeleine vendte sig om og så Javert. "Der skulle et forfærdelig stærkt menneske til for at løfte en vogn som den med ryggen."

Derpå så han stift på Madeleine og fortsatte med eftertryk på hvert ord: "Jeg har kun kendt et eneste menneske, hr. Madeleine, der var mand for at gøre det, De forlanger." Det gav et sæt i Madeleine. "Det var en galejslave," blev Javert ved i en ligegyldig tone, men uden at tage øjnene fra Madeleine.

"Ja så," sagde Madeleine.

"I Bagnoet i Toulon."

Madeleine blev bleg.

Vognen vedblev imidlertid langsomt at synke. Fauchelevent jamrede sig og hylede: "Jeg kvæles! Mine ribben knækker! Kom med en donkraft eller noget andet! Å!" Madeleine så sig om.

"Der er altså ingen, som vil tjene de tyve louisdorer og redde denne stakkels gamle mands liv?" sagde han. Ingen rørte sig.

Javert sagde: "Jeg har kun kendt et menneske, der kunne erstatte en donkraft, det var den galejslave."

"Å, jeg knuses!" råbte den gamle. Madeleine hævede hovedet, mødte Javerts falkeblik, der stadig hvilede på ham, så på bønderne, der ikke rørte sig, og smilede bedrøvet. Derpå lagde han sig uden at sige et ord på knæ, og inden mængden havde fået tid til at udstøde et skrig, var han inde under vognen. Det var et frygteligt, forventningsfuldt øjeblik. Der hørtes ikke en lyd. De så Madeleine næsten helt fladtrykt to gange forgæves stemme albuerne imod knæene. De råbte til ham: "Far Madeleine, kryb ud igen!". Om det så var den gamle Fauchelevent selv, sagde han: "Nej, lad være, hr. Madeleine! De ser, at jeg skal dø! Opgiv mig! De bliver blot selv også knust."

Madeleine svarede ikke. Folkene stønnede. Hjulene var stadig sunket dybere i, og det var allerede næsten blevet umuligt, at Madeleine kunne krybe ud igen. Pludselig så man

den vældige masse vakle, vognen hævede sig langsomt, hjulene kom halvt ud af sporene. Man hørte en kvalt stemme råbe: "Skynd jer! Hjælp til!" Det var Madeleine, der havde gjort en sidste kraftanstrengelse. De styrtede til. En enestes opofrelse havde givet alle kræfter og mod. Vognen blev flyttet af tyve arme. Den gamle Fauchelevent var frelst.

Madeleine rejste sig. Han var bleg, skønt sveden drev af ham. Hans klæder var sønderrevne og dækkede med snavs. Alle græd. Den gamle mand knælede for ham og kaldte ham Vorherre. Der var i Madeleines ansigt et ubeskriveligt udtryk af lykkelig og himmelsk lidelse, og han så roligt på Javert, der stadig stirrede på ham.

7

Fauchelevent havde i sit fald forvredet knæskallen. Far Madeleine lod ham indlægge på en sygestue, han havde indrettet for sine arbejdere i selve fabrikken, og som to barmhjertige søstre passede. Næste morgen fandt den gamle mand på sit natbord en tusindfrancseddel og en seddel, hvorpå der med Madeleines hånd stod skrevet: "Jeg køber Deres vogn og Deres hest". Vognen var ødelagt, og hesten var død. Fauchelevent kom sig, men hans knæ var og blev stift. Ved hjælp af de barmhjertige søstres og sin præsts anbefaling fik Madeleine den gamle ansat som gartner i et nonnekloster i St. Antoine-kvarteret i Paris.

Nogen tid efter blev Madeleine udnævnt til borgmester. Første gang, Javert så ham med sit embedsskærf på, der gav ham myndighed over hele byen, gøs det i ham, som det ville gyse i en hund, når den fik færten af, at der stak en ulv i dens

herres klæder. Fra det øjeblik af undgik han ham så vidt muligt. Når tjenesteanliggender gjorde det uomgængelig nødvendigt for ham at indfinde sig hos borgmesteren, talte han til ham med dyb ærbødighed.

Den velstand, Madeleine havde skabt i Montreuil-sur-Mer, havde, foruden de synlige tegn, vi har omtalt, også en anden følge, som, skønt den ikke var til at se, ikke var mindre betydningsfuld, og som aldrig er til at tage fejl af. Når befolkningen lider, når der intet arbejde er, når handelen er gået i stå, kan de skattepligtige på grund af nød ikke udrede deres skatter, trækker det ud til den yderste frist og overskrider den, og så koster det staten mange penge at drive skatterne ind. Når der er fuldt op af arbejde, når folk er lykkelige og velstående, kommer skatterne næsten af sig selv og koster ikke staten synderligt. Det er ikke for meget sagt, at omkostningerne ved skatteopkrævningen er som et termometer for den almindelige velstand. På den tid var de i herredet Montreuil-sur-Mer gået ned til en fjerdedel, hvorfor den daværende finansminister jævnlig fremhævede dette herred som ganske enestående.

Sådan stod sagerne, da Fantine kom tilbage til sin hjemstavn. Ingen huskede hende. Heldigvis var døren til Madeleines fabrik som et venligt ansigt. Hun gik indenfor og fik arbejde anvist i kvindernes værksted. Arbejdet var ganske nyt for hende, så hun var til at begynde med ikke synderlig flink til det og fik da heller ikke stort ud af det, men det slog til. Opgaven var løst, hun tjente, hvad hun behøvede til livets ophold.

8

Da Fantine så, at hun kunne tjene sit brød, blev hun overmåde glad. At kunne leve hæderligt af sit arbejde, hvilken Guds nåde! Lysten til at arbejde kom igen. Hun købte sig et spejl og frydede sig ved synet af sin ungdom, sit smukke hår og sine smukke tænder, glemte mangt og meget, tænkte kun på sin Cosette og på fremtiden og var næsten lykkelig. Hun lejede et lille værelse og købte møbler på borg – det var nu en rest af de uordentlige vaner, hun havde lagt sig til.

Da hun ikke kunne sige, at hun var gift, vogtede hun sig vel for at tale om sin lille pige. I den første tid betalte hun regelmæssigt Thénardiers. Da hun ikke kunne skrive, var hun nødt til at lade en offentlig skriver gøre det for hende. Hun skrev tit. Der blev lagt mærke til det, og man begyndte i kvindeværkstedet at hviske om, at Fantine "skrev breve", og at der vist måtte stikke noget under. Man holdt øje med hende, så meget mere som mere som en af de kvinder, hun arbejdede sammen med, var skinsyg på hende for hendes blonde hår og hvide tænder. Man lagde mærke til, at hun tit på værkstedet vendte sig bort for at aftørre en tåre – det var, når hun tænkte på sit barn, måske også på den mand, hun havde elsket. Man lagde mærke til, at hun skrev mindst to gange om måneden, stadig under den samme adresse, som man var så heldig at få fat i: "Hr. Thénardier, værtshusholder i Montfermeil". Man fik skriveren, en skikkelig, gammel mand, som blot havde den fejl, at han ikke kunne fylde sin mave med vin uden at rykke ud med sine hemmeligheder, til at snakke over sig i værtshuset. Kort sagt, man fik at vide, at Fantine havde et barn. "Hun var altså af den slags!" En sladderkælling var straks villig til at tage til

Montfermeil, hvor hun talte med Thénardiers, og da hun kom hjem, sagde hun: "Så meget fik jeg da for mine fem og tredive franc, at jeg fik sagen klaret. Jeg har set barnet."

Denne sladderkælling hed madam Victurnien og var en gammel Medusa, der havde gjort sig til selvbeskikket vogterske af alverdens dyd og gode sæder. Hun var seksoghalvtreds år og var både gammel og hæslig. Hun havde mærkværdigt nok også været ung en gang. Da havde hun – det var i 1793 – giftet sig med en munk, der var rømmet fra sit kloster, og efter at have været bernardiner havde slået sig på at være jakobiner. Hun var tør, uomgængelig, besk, hvas, bidsk, næsten giftig, for hun mindedes stadig sin munk, der havde kuet og tæmmet hende til gavns, til hun omsider blev enke. Da kongefamilien kom tilbage, var hun blevet i den grad hellig, at præsterne havde tilgivet hende hendes munk. Hun havde en smule formue, som hun med brask og bram havde testamenteret til et religiøst samfund, og stod på en god fod med biskoppen af Arras. Hun tog altså til Montfermeil og erklærede, da hun kom hjem, at hun havde set barnet med sine egne øjne.

Alt dette havde imidlertid taget tid. Fantine havde været over et år på fabrikken, da forstanderinden for kvindeværkstedet en morgen gav hende halvtreds franc fra borgmesteren, lod hende vide, at hun ikke længere fik arbejde, og i borgmesterens navn opfordrede hende til at forlade byen. Det var netop i den måned, da Thénardier, efter først at have forhøjet prisen fra syv franc til tolv, nu yderligere skruede den op til femten.

Fantine var sønderknust. Hun kunne ikke tage bort fra byen, for hun skyldte for husleje og for sine møbler, og de halvtreds franc forslog ikke til at klare den gæld. Hun fremstammede

nogle bønlige ord, men forstanderinden lod hende vide, at hun havde øjeblikkelig at forlade værkstedet. Hun var for øvrigt også kun en middelmådig arbejderske. Overvældet af fortvivlelse og endnu mere af skam forlod hun værkstedet og gik hjem på sit værelse. Nu var hendes fejltrin altså vitterligt for alle! Hun havde ikke kraft til at sige et ord. Man rådede hende til at tale med borgmesteren, men hun turde det ikke. Han gav hende halvtreds franc, fordi han var en god mand, og jog hende bort, fordi han var retfærdig. Hun bøjede sig under dommen.

9

Madeleine vidste for øvrigt slet ikke noget om alt dette. Han satte næsten aldrig sine ben i kvindeværkstedet. Han havde sat en gammel pige, som præsten havde anbefalet ham, i spidsen for det, og han stolede ganske på denne forstanderinde, som i virkeligheden også var et agtværdigt, bestemt, retskaffent og retfærdigt menneske, som var opfyldt af den kærlighed, der får sit udtryk i at give, men som ikke tilnærmelsesvis i samme grad var i besiddelse af den kærlighed, der forstår og tilgiver. De halvtreds franc havde hun taget af en sum, som Madeleine havde givet hende til hjælp og understøttelse for arbejderskerne, og som hun ikke skulle gøre regnskab for.

Fantine søgte at få plads som tjenestepige. Hun gik fra hus til hus, men ingen ville have hende. Hun kunne ikke forlade byen. Marskandiseren, hun havde fået sine møbler hos, havde sagt: "Tager De her fra byen, lader jeg Dem arrestere som tyv." Husværten, som hun skyldte leje, havde sagt: "De er ung og smuk, De kan sagtens betale." Hun delte de halvtreds franc imellem husværten og marskandiseren, gav denne de tre

fjerdedele af møblerne tilbage og beholdt kun det allermest nødvendige, og nu stod hun der uden arbejde, uden at eje andet end sin seng og med en gæld på omkring et hundrede franc.

Hun gav sig til at sy grove skjorter for garnisonens soldater og tjente tolv sous om dagen. Hendes datter kostede ti. Da var det, hun begyndte at sløje af med betalingen til Thénardiers.

En gammel kone, som tændte lys for hende om aftenen, lærte hende imidlertid den kunst at leve i elendighed. Bagved lidt at leve af ligger der ingenting at leve af. Det er ligesom to værelser, det første mørkt, det andet bælgmørkt. Fantine lærte, hvordan man bærer sig ad med helt at undvære ild om vinteren, hvordan man giver afkald på en fugl, fordi den på to dage æder for en kvart sou fuglefrø, hvordan man laver sit skørt om til et sengetæppe og sit sengetæppe til et skørt, hvordan man sparer på lyset ved at holde måltid ved lysskæret fra genbohuset. Det er ubegribeligt, hvad visse svage væsener, der er blevet gamle i fattigdom og retskaffenhed, kan få ud af en sou. Det bliver til sidst ligefrem et talent. Fantine erhvervede sig dette talent og fik igen en smule mod. "Å," sagde hun til en nabokone, "jeg siger til mig selv: Når jeg nøjes med fem timers søvn og arbejder på mit sytøj resten af døgnet, kan jeg nok noget så nær tjene mit brød. Nå, med lidelser, bekymringer, en smule brød på den ene side og sorger på den anden, kan man vel også leve."

Det ville have været en stor lykke for hende i denne nød at have sin lille pige hos sig. Hun tænkte på at lade hende komme. Men så skulle hun jo have det lige så fattigt som hun selv, og hun skyldte desuden Thénardiers penge. Hvordan skulle hun få dem betalt? Og så rejsen! Hvor skulle hun få penge fra til den?

Den gamle kone, der så at sige havde givet hende undervisning i fattigfolks liv, var en from, ugift kvinde ved navn Marguerite, et virkelig gudfrygtigt menneske, god og kærlig imod de fattige, ja imod de rige med. I starten skammede Fantine sig sådan, at hun ikke vovede sig uden for døren. Hun anede, når hun færdedes på gaden, at folk vendte sig om efter hende og pegede fingre ad hende. Alle så på hende, og ingen hilste hende. Den kolde og skarpe foragt, der mødte hende, gik hende til marv og ben både på legeme og sjæl som en isnende nordenvind. I småbyerne er det, som om sådan en stakkels kvinde er helt nøgen over for alles nysgerrighed og spot. I Paris kender ingen hende i alt fald, og denne ukendthed er som et klædebon. Lidt efter lidt faldt hun til ro. Efter en to-tre måneders forløb rystede hun skammen af sig og gik atter ud, som om der ingenting var på færde. "Jeg er ligeglad," sagde hun, og hun gik og kom med oprejst hoved og et bittert smil om munden og en følelse af, at hun var fræk. Madam Victurnien så hende undertiden komme forbi sit vindue og så, hvilken nød "dette fruentimmer" var stedt i, efter at hun havde fået sat hende på hendes rette plads, hvilket hun ønskede sig til lykke med.

Det overdrevne arbejde tog på Fantines kræfter, den tørre hoste, hun havde, tog til. Hun sagde somme tider til Marguerite: "Føl en gang, hvor hede mine hænder er." Men når hun om morgenen redte sit smukke hår, der vældede ned over hende som silke, følte hun alligevel et øjebliks lykkelige koketteri.

10

Hun var blevet afskediget hen imod slutningen af vinteren, Sommeren gik, men vinteren kom igen. Korte dage, mindre arbejde. Ingen varme, intet lys, ingen middagssol, aftenen afløser morgenen, alt er tåge og tusmørke, vinduet dugget, man kan ingenting se tydeligt. Himlen er sort som et kældervindue. Hele dagen er som en mørk kælder. Solen ser ud som en tigger. Det er en frygtelig årstid! Vinteren forvandler himlens vand og menneskenes hjerter til sten. Hendes kreditorer pinte hende.

Fantine tjente for lidt. Hendes gæld var vokset. Thénardiers, som ikke fik deres penge, sendte hende hvert øjeblik breve, hvis indhold bragte hende til fortvivlelse, og hvis porto ruinerede hende. En dag skrev de, at hendes lille Cosette gik helt nøgen i den strenge kulde. Hun trængte til en ulden kjole, og moderen måtte i det mindste sende dem ti franc til at købe en for. Hun gik hele dagen og knugede brevet sammen i hænderne. Om aftenen gik hun ind til barberen henne på hjørnet og tog kammen ud af sit hår. De dejlige blonde lokker faldt ned over hende lige til hofterne. "Det var da et dejligt hår!" udbrød barberen.

"Hvad vil De give mig for det?" sagde hun.

"Ti franc."

"Så klip det af." Hun købte en ulden kjole og sendte den ned til Thénardiers. De blev rasende. Det var penge, de ville have. De gav Eponine kjolen. Den stakkels lærke rystede fortsat af kulde. Fantine tænkte: "Nu fryser mit barn ikke længere. Jeg har klædt hende med mit hår." Hun tog en lille, rund hue på, som skjulte hendes klippede hoved, og som endda klædte hende.

Men der foregik et uhyggeligt arbejde i Fantines hjerte. Da hun ikke længere kunne rede sit hår, begyndte hun at hade alt omkring hende. Hun havde længe næret den samme ærbødighed for Madeleine som alle andre, men da hun nu atter og atter sagde til sig selv, at det var ham, der havde jaget hende bort, og at han var skyld i hendes ulykke, kom hun også til at hade ham, særlig ham. Når hun kom forbi fabrikken på de tider, da arbejderskerne holdt hvil og stod uden for porten, tvang hun sig til at le og synge. En gammel arbejderske sagde, da hun en gang så hende sådan: "Den pige tager det en dårlig ende med."

Hun tog sig en elsker, den første, den bedste, en mand, som hun ikke brød sig om. Hun gjorde det på trods, med raseri i hjertet. Det var en usling, en slags tiggermusikant, en doven slubbert, der bankede hende og forlod hende, som hun havde taget ham, med væmmelse.

Hun tilbad sit barn. Jo dybere hun sank, jo mørkere alt om hende blev, des mere strålede denne lille, dejlige engel i hendes sjæls inderste. Hun sagde: "Når jeg bliver rig, skal jeg have min Cosette hos mig," og hun lo. Hosten forlod hende ikke, og hun svedte på ryggen.

En dag fik hun følgende brev fra Thénardiers: "Cosette har fået en sygdom, der huserer her på egnen, tyfus kalder man den. Der skal dyr medicin til. Det ruinerer os, vi kan ikke længere betale den. Hvis De ikke inden otte dage sender os fyrre franc, dør den lille."

Hun slog en skoggerlatter op og sagde til den gamle Marguerite: "De er dejlige! Fyrre franc! Dog ikke mere! Det er to napoleondorer. Gud ved, hvor de vil have, jeg skal få dem fra.

Hvor de er dumme, de bønder!" Hun gik imidlertid ud på trappen, stillede sig ved et vindue og læste brevet om igen. Derpå løb hun, stadig leende, ned ad trappen og ud på gaden. En, som mødte hende, spurgte hende, hvad hun morede sig så meget over. "Å, det er nogle folk på landet, som skriver sådanne umådelige dumheder til mig. De forlanger fyrre franc af mig. Sikke nogle bønder!"

Du hun kom over torvet, så hun en mængde mennesker samlede om en vogn af et besynderligt udseende, oven på hvilken der stod en mand, klædt i rødt, og holdt taler. Det var en omrejsende kvaksalver og tandtrækker, der tilbød folk fuldstændige tandsæt, opiumsdråber, pulvere og eliksirer. Fantine blandede sig imellem mængden og gav sig ligesom de andre til at le ad hans tale, der var blandet med slangudtryk til bedste for simple folk og skruede talemåder til bedste for den fine portion. Tandtrækkeren fik øje på den smukke pige, som stod der og lo, og råbte pludselig: "De har smukke tænder, De pigebarn, som står der og ler. Vil De sælge mig Deres to spartler, giver jeg Dem en napoleondor for stykket."

"Hvad er mine spartler for noget?" spurgte Fantine.

"Spartlerne," sagde tandtrækkeren, "det er fortænderne, de to i overmunden."

"Uf, det er jo rædsomt!" udbrød Fantine.

"To napoleondorer!" brummede en gammel, tandløs kælling, "nå, hun kan da prise sin lykke!" Fantine løb sin vej og stak fingrene i ørene for ikke at høre mandens hæse stemme, der råbte efter hende: "Tænk over det, mit barn! To napoleondorer, det er penge! Får De lyst til dem, så kom hen i *Sølvtrillen* i aften, der træffer De mig."

Fantine gik hjem. Hun var rasende og fortalte den gamle Marguerite, hvad hun havde oplevet. "Forstår De det? Er det ikke et afskyeligt menneske? Hvorfor får sådanne mennesker lov til at gå om i landet? Rykke to fortænder ud på mig! Jeg ville jo komme til at se skrækkelig ud. Håret vokser ud igen, men tænderne! Det afskum! Jeg ville hellere springe på hovedet ned fra femte sal! Han sagde, at han var at træffe i aften i *Sølvtrillen*."

"Hvor meget bød han?" spurgte Marguerite.

"To napoleondorer."

"Det er fyrre franc."

"Ja, det er fyrre franc," sagde Fantine. Hun satte sig tankefuld til sit arbejde. Da der var gået et kvarter, lagde hun sytøjet fra sig og gik ud på trappen og læste brevet fra Thénardiers om igen. Da hun kom ind igen, sagde hun til Marguerite, der sad inde hos hende og arbejdede: "Hvad er tyfus for noget? Ved De det?"

"Ja," svarede den gamle, "det er en sygdom."

"Så skal der vel meget medicin til?"

"Ja, skrækkelig meget medicin."

"Hvordan får man den sygdom?"

"Den kommer sådan over en."

"Og børn kan også få den?"

"Ja, børn kan også få den."

"Kan man dø af den?"

"Ja, det kan man godt."

"Tak," sagde Fantine. Derpå gik hun ud på trappen og læste brevet om endnu en gang.

Om aftenen gik hun ud og styrede kursen efter Parisergade, hvor værtshusene er.

Da Marguerite næste morgen før daggry kom ind til hende – de arbejdede nemlig altid sammen, så gjorde et lys tjeneste for to, fandt hun Fantine siddende på sengen, bleg og iskold. Hun havde ikke været i seng. Hendes hue var faldet ned i hendes skød. Lyset havde brændt hele natten og var næsten brændt helt ned i stagen. Marguerite standsede på dørtærsklen, helt forstenet ved synet af denne uhørte uorden, og udbrød: "Du gode Gud! Lyset er jo brændt helt ned! Der må jo være noget på færde!" Derpå så hun på Fantine, der vendte sit hårløse hoved imod hende. Hun var blevet ti år ældre siden den foregående aften. "Du gode Gud, Fantine, hvad er der dog i vejen?"

"Jeg fejler ingenting," svarede Fantine. "Tværtimod. Mit barn dør ikke af denne skrækkelige sygdom af mangel på hjælp. Jeg er vel fornøjet". Med disse ord pegede hun på to napoleondorer, der lå og skinnede på bordet.

"Men du gode Gud!" sagde Marguerite, "det er jo en stor lykke. Hvor har du fået dem fra?"

"Jeg har tjent dem," svarede Fantine og smilede. Lyset skinnede på hendes ansigt. Det var et blodigt smil. Der sivede rødligt spyt ud af mundvigene, og inde i munden var der et sort hul. De to tænder var trukket ud. Hun sendte de fyrre franc til Montfermeil. Det var for resten kun et påfund af Thénardiers for at få penge. Cosette var ikke syg.

Fantine kastede sit spejl ud af vinduet. Hun havde for længst ombyttet sit værelse på anden sal med et kvistkammer, hvis dør kun var lukket med en klinke, et af de huller, hvor loftet danner en vinkel med gulvet, og hvor man hvert øjeblik støder hovedet. Den fattige kan kun gå igennem sit tagkammer som igennem sit liv, han må bukke sig mere og mere. Hun havde ingen seng

mere, kun en pjalt tøj, som hun kaldte sit tæppe, en madras, der lå på gulvet, og en stol, hvis rørsæde var i stykker. Et lille rosentræ, hun havde, stod gemt i en krog og var gået ud. I en anden krog var der en smørkrukke, som hun havde vand i. Det frøs i den om vinteren, og om sommeren kunne man længe på isringene se, hvor højt vandet til forskellige tider havde stået. Hun havde mistet skamfølelsen, nu blev hun også sjusket – det er det sidste symptom. Hun gik ud med snavsede huer på. Enten det nu kom af, at hun ikke havde tid dertil, eller af, at hun var blevet ligegyldig, gjorde hun ikke længere sit linned i stand. Efterhånden, som hælene blev slidt, trak hun strømperne længere ned i skoene, hvilket kunne ses af visse folder de slog på langs. Hun lappede sit gamle, slidte snøreliv med stumper af bomuldstøj, der gik i stykker, så snart hun blot rørte sig en smule. Hendes kreditorer kom og holdt hus med hende og undte hende hverken rist eller ro. Hun stødte på dem på gaden og på trappen. Hendes øjne skinnede blankt, og hun følte en stadig smerte under det venstre skulderblad. Hun hostede meget. Hun hadede Madeleine dybt, men hun klagede ikke. Hun syede sytten timer i døgnet, men en mand, der havde overtaget det arbejde, der blev gjort i fængslerne, og som fangerne kun fik dårligt betalt, trykkede pludselig priserne sådan ned, at de fri arbejdere ikke kunne tjene mere end ni sous om dagen. Ni sous for sytten timers arbejde! Hendes kreditorer var ubarmhjertigere end nogen sinde. Marskandiseren, der havde fået næsten alle sine møbler tilbage, sagde uafladeligt til hende: "Hvornår betaler du, hvad du skylder mig, din drivert?" Du gode Gud, hvor skulle hun få penge fra? Hun følte sig til mode som et jaget dyr, og der kom efterhånden noget af

vilddyret op i hende. Omtrent på samme tid skrev Thénardier til hende, at han sandelig havde været alt for langmodig. Han måtte nu straks have hundrede franc, og fik han dem ikke, jog han den lille Cosette på porten, skønt hun lige var kommet op efter sin svære sygdom, og det jo var hundekoldt på landevejen, så fik det gå med hende, som det kunne, om hun så skulle krepere. "Hundrede franc," tænkte Cosette, "hvordan skal jeg bære mig ad med blot at tjene hundrede sous om dagen? Nå, lad os så sælge det hele." Og den ulykkelige blev glædespige.

11

Hvad lærer Fantines historie os? Den lærer os, hvordan samfundet køber en slave. Af fattigdommen, af sult, kulde, ensomhed, forladthed. Det er en sørgelig handel. En sjæl for et stykke brød. Fattigdommen falbyder, samfundet køber. Jesu Kristi hellige lov behersker vor civilisation, men den har endnu ikke gennemtrængt den. Det hedder sig, at slaveriet er forsvundet fra den europæiske civilisation. Det er en fejltagelse. Det består endnu, men nu tynger det kun på kvinden. Det hedder prostitutionen. Det tynger på kvinden, det vil sige på skønhed, svaghed, moderlighed. Det er ikke en af de ringeste ting, menneskeheden har at skamme sig over.

På det punkt, hvortil vi nu er nået i dette sørgespil, er der intet tilbage af den Fantine, vi først lærte at kende. Hun er blevet til marmor samtidig med, at hun blev til smuds. Man kommer til at fryse af at røre ved hende. Hun er et billede på vanære og hårdhed. Livet og samfundsordenen har sagt hende deres sidste ord. Der er overgået hende alt, hvad der kan overgå hende. Hun har udholdt alt, prøvet alt, lidt alt, mistet alt og

begrædt alt. Hun har forsaget, og hendes forsagelse ligner ligegyldighed, som døden ligner søvnen. Hun går ikke længere af vejen for noget, hun er ikke længere bange for noget. Om der så vælder et skybrud ned over hende, eller oceanet slår sammen over hende, hvad bryder hun sig om det – hun er en gennemblødt svamp.

Det tror hun i alt fald, men man tager fejl, når man tror, at man kan nå til bunds i noget som helst. Ak, hvad bliver der af alle de mennesker, der sådan tumles af sted imellem hinanden? Hvor bærer det hen med dem? Hvorfor er de, som de er?

Han, som ved det, ser mørket i hele dets omfang. Han er den eneste. Han hedder Gud.

12

Der findes i alle småbyer og fandtes særlig i Montreuil-sur-Mer en klasse unge mennesker, som fortærer en årlig indtægt af femten hundrede franc med samme mine som den, hvormed deres ligemænd i Paris lever to hundrede tusind franc om året op. Det er væsener, der tilhører det store intetkøn, kastrater, snyltedyr, nuller, som ejer en smule jord, som sidder inde med en smule dumhed og en smule forstand, som i en selskabssal tager sig ud som bønderknolde, og som i værtshuset tror, at de er fine kavalerer. De piber skuespillerinderne ud for at vise, at de har smag, de kives med garnisonens officerer for at vise, at de forstår sig på krigsvæsen, de går på jagt, ryger, gaber, drikker, lugter af tobak, spiller billard, kigger på de rejsende, der stiger ud af postvognene, lever på kaffehusene, spiser til middag på værtshuset, holder en hund, som gnaver benene under bordet, og en elskerinde, som dækker det for dem. De

vender hver en skilling flere gange i hånden, inden de giver den ud, overdriver moden, beundrer tragedier, foragter kvinder, slider deres gamle støvler helt op, kopierer London i Paris og Paris i Pont-à-Mousson, er sløve, før de bliver gamle, bestiller ingenting, duer til ingenting og gør ikke synderlig fortræd.

Hvis hr. Felix Tholomyès var blevet i sin provinsby og aldrig var kommet til Paris, var han blevet sådan en.

I begyndelsen af januar 1823, en otte, ti måneder efter de begivenheder, vi lige har skildret, morede en af disse løver ved navn Bamatabois sig en aften, da det havde sneet, med at drille en kvinde, som i stærkt nedringet baldragt og med blomster på hovedet, drev op og ned uden for officerernes kaffehus. Hver gang hun kom forbi ham, pustede han en røgsky fra sin cigar i ansigtet på hende og ledsagede den med nogle ord, der skulle være åndrige og morsomme, såsom: "Uh, hvor du er grim! – du skulle gemme dig! – du har jo ingen tænder!" osv. osv. Det bedrøvelige spøgelse af en kvinde, der sådan opstadset gik frem og tilbage i sneen, svarede ham ikke, så ikke engang på ham, men fortsatte i tavshed og med en uhyggelig regelmæssighed sin gang, der hvert femte minut gav hende hans spottegloser i vold, som soldaten, der løber spidsrod, stadig må vende om til risene. Det ærgrede uden tvivl denne dagdriver, at han kun opnåede så ringe virkning. Han benyttede et øjeblik, da hun vendte sig om, til på tåspidserne at liste sig efter hende, og idet han bekæmpede sin latter, bukkede han sig ned og tog en håndfuld sne, som han pludselig puttede ned på ryggen af hende, imellem hendes nøgne skuldre. Pigen udstødte et brøl, vendte sig om, sprang som en panter ind på manden og borede sine negle ind i ansigtet på ham, mens hun overdængede ham

med de grueligste skældsord. Disse ukvemsord, der blev skreget ud med en stemme, der var hæs af brændevin, kom fra en mund, i hvilken der virkelig manglede to fortænder. Det var Fantine.

Ved dette spektakel strømmede officererne ud af kaffehuset. Der kom andre folk til, og der dannede sig en leende, hujende og klappende kreds om disse to, af hvilke manden, hvis hat var faldet af ham, værgede sig så godt han kunne, mens kvinden, hvis hat også var faldet af, og som ingen hår havde på hovedet og ingen fortænder, hylende og gusten af vrede, frygtelig at se på, sparkede og kradsede.

Pludselig trådte en høj mand hurtig frem fra mængden, greb fat i kvindens med gadesnavs overstænkede silkeliv og sagde: "Følg med!" hun hævede hovedet, hendes rasende stemme forstummede pludselig. Hendes øjne var glasagtige, hun var ikke længere gusten, men ligbleg og rystede af skræk. Hun havde genkendt Javert. "Løven" havde benyttet sig af lejligheden til at smøre haser.

13

Javert skød de nærmeste til side, banede sig vej og gav sig med lange skridt over ad politikontoret til, der ligger på den anden side af torvet. Han slæbte den ulykkelige kvinde med sig. Rent instinktmæssigt lod hun ham gøre, hvad han ville. Hverken han eller hun sagde et ord. Tilskuerne fulgte henrykte efter dem og sagde vittigheder. Selv den yderste elendighed kan give anledning til gemene indfald.

Da de var nået over til politikontoret, en lav sal, der blev opvarmet af en kakkelovn, og uden for hvilken der stod en

skildvagt, lukkede Javert den med jernstænger forsynede glasdør ud til gaden op, gik ind med Fantine og lukkede døren efter sig til stor skuffelse for de nysgerrige, der stod på tæerne og strakte hals, men ingenting kunne se igennem de matte ruder.

Fantine segnede, så snart hun var kommet indenfor, om i en krog og krøb stum og ubevægelig sammen som en hund, der er bange. Sergenten i vagten kom ind med et tændt lys, som han satte på bordet. Javert satte sig, tog et ark stemplet papir op af lommen og gav sig til at skrive.

Den slags kvinder er af vore love fuldstændig givet i politiets vold. Det gør med dem, hvad det vil, straffer dem, som det finder for godt, og gør, når det behager det, ende på de to bedrøvelige ting, som de kalder deres næringsvej og deres frihed. Javert var ubevægelig, hans strenge ansigt røbede ingen følelse. Han var imidlertid stærkt og alvorlig optaget. Det var et af disse øjeblikke, hvor han uden kontrol, men med alle en streng samvittigheds skrupler udøvede sin frygtelige vilkårlige myndighed. Han var opfyldt af følelsen af den. Stolen, han sad på, var et dommersæde. Han sad til doms. Han dømte, og han fordømte. Han kaldte alle de tanker og forestillinger, der rørte sig i hans hoved, til hjælp ved sit vigtige forehavende. Jo mere han tænkte på, hvad denne pige havde gjort, des mere oprørt følte han sig. Det var åbenbart en forbrydelse, han havde været vidne til. Han havde der ude på gaden set samfundet, repræsenteret af en grundejer og vælger, blive fornærmet og angrebet af en skabning, der stod uden for alt. En prostitueret kvinde havde overfaldet en borger. Det havde han, Javert, set. Han skrev stadig uden at sige noget.

Da han var færdig, skrev han sit navn under, lagde papiret sammen, gav sergenten det og sagde: "Tag tre mand og før denne kvinde i fængsel." Derpå vendte han sig til Fantine og sagde: "Du får seks måneder."

Den ulykkelige pige rystede over hele kroppen. "Seks måneder! Seks måneder i fængsel!" råbte hun. "Seks måneder! Det højeste, jeg kan tjene om dagen der, er syv sous! Hvad skal der blive af Cosette? Min datter, min datter! Og jeg skylder endnu Thénardiers over hundrede franc!"

Hun slæbte sig over stengulvet, der var tilsølet af alle disse menneskers snavsede støvler, foldede hænderne og sagde: "Hr. Javert, forbarm Dem over mig. Jeg forsikrer Dem, at jeg ikke havde uret. Havde De set, hvordan det begyndte, ville De selv sige det samme. Jeg sværger Dem til ved Gud i himlen, at jeg ikke havde uret. Det var den herre, som jeg ikke kender, der puttede sne ned på ryggen af mig. Har man lov til at putte sne ned på ryggen af en, som går ganske fredeligt på gaden og ikke gør nogen fortræd? Det tog på mig, for jeg er ikke rigtig rask, ser De. Og så havde han oven i købet i nogen tid været uartig imod mig. "Du er grim," sagde han, og "du har ingen tænder." Jeg ved godt, at jeg ikke længere har mine tænder. Men jeg gjorde alligevel ingenting. Jeg sagde til mig selv: "Det er en herre, der morer sig." Jeg var ikke uartig imod ham, jeg sagde slet ingenting. Så var det, at han puttede sne ned på ryggen af mig, hr. Javert. Er her ingen, som så det, og som kan sige Dem, at det er sandt? Det var måske ikke rigtigt af mig at jeg blev vred, men De ved nok, at i det første øjeblik er man ikke herre over sig selv, man bliver hidsig. Og så at få sådan noget koldt noget ned på ryggen, når man mindst venter det. Men det var

ikke rigtigt af mig at ødelægge den herres hat. Hvorfor er han gået sin vej? Jeg ville have bedt ham om forladelse. Forbarm Dem over mig for denne gang, hr. Javert. Ser De, det ved De måske ikke, men i fængslerne kan man ikke tjene over syv sous om dagen. Det er ikke regeringens skyld, men man kan kun tjene syv sous, og tænk Dem, jeg skylder hundrede franc, og betaler jeg dem ikke, sender de mig min lille pige tilbage. Å, du gode Gud, jeg kan jo ikke have hende hos mig. Det er så grimt, det liv, jeg fører! Å, Cosette, min lille gudsengel, hvad skal der blive af dig, dit stakkels skind! Jeg skal sige Dem, disse Thénardiers, de er værtshusfolk, bønder, de kan ingenting begribe, de vil blot have penge. Sæt mig ikke i fængsel, hr. Javert! Ser De, følgen deraf bliver, at de sætter min lille pige ud på landevejen og lader hende skøtte sig selv midt om vinteren, De må have medlidenhed med det stakkels kræ, kære, gode hr. Javert. Var hun større, kunne hun tjene sit brød, men det lader sig jo ikke gøre i den alder. Jeg er ikke i bund og grund en slet kvinde. Det er ikke dovenskab eller lyst til vellevned, der har gjort mig til den, jeg er. Jeg har drukket brændevin, det er af nød og elendighed. Jeg kan ikke lide det, men det bedøver. Da jeg var lykkeligere, havde man blot haft nødig at se efter i mit skab for at overbevise sig om, at jeg ikke var et koket og uordentligt fruentimmer. Jeg havde linned, meget linned. Forbarm Dem over mig, hr. Javert!"

Sådan talte hun, sønderknust, rystet af hulken, blændet af tårer. Hendes hals var blottet, hun vred hænderne, hun hostede tørt og kort, alt imens hun med forpint stemme fremstammede sine bønner. Den store smerte er som en stråleglans fra himlen, den omskaber de ulykkelige. I dette øjeblik var Fantine blevet

smuk igen. Af og til brød hun af og kyssede ydmygt fligen af politimandens frakke. Hun ville have rørt et stenhjerte, men et hjerte af træ lader sig ikke røre.

"Nå," sagde Javert, "nu har jeg hørt på dig. Er du færdig? Så af sted med dig! Du har dine seks måneder. Vorherre i egen person ville ikke kunne gøre noget for dig." Da hun hørte disse højtidelige ord, forstod hun, at hendes dom var uigenkaldelig fældet. Hun sank sammen, idet hun mumlede: "Nåde!" Javert vendte hende ryggen. Soldaterne greb hende ved armene.

Nogle minutter i forvejen var en mand trådt ind, uden at nogen lagde mærke til ham. Han havde lukket døren efter sig, stod med ryggen op ad den og havde hørt Fantines fortvivlede bønner. Idet soldaterne lagde hånd på den ulykkelige kvinde, som ikke ville rejse sig, trådte han et skridt frem, kom ud af skyggen og sagde: "Vent lidt!" Javert så op og kendte Madeleine. Han tog hatten af og hilste på ham med en vis kejtet fortrædelighed: "Om forladelse, hr. borgmester ..."

Disse ord øvede en sælsom virkning på Fantine. Hun rejste sig pludselig som et spøgelse, der skyder op af jorden, skubbede soldaterne til side med armene, gik lige hen til Madeleine, inden de havde kunnet gribe fat i hende igen, så stift på ham med et forvirret blik og råbte: "Nå, så det er dig, der er borgmesteren!" Derpå brast hun i latter og spyttede ham i ansigtet.

Madeleine tørrede sit ansigt og sagde: "Inspektør Javert, sæt denne kvinde i frihed."

Javert havde en fornemmelse af, at han var ved at gå fra forstanden. Han følte i dette øjeblik slag i slag de voldsomste sindsrørelser, han havde følt i sit liv. At et offentligt

fruentimmer spyttede en borgmester i ansigtet, var noget så forfærdeligt, at han ville have betragtet det som helligbrøde i sine vildeste fantasier at tænke sig muligheden deraf. På den anden side anstillede han i sin sjæls inderste en uklar jævnførelse af, hvad denne kvinde var, og hvad denne borgmester kunne være, og fandt så med rædsel dette uhørte overfald ganske simpelt. Men da han så denne borgmester, denne øvrighedsperson ganske roligt tørre sit ansigt og hørte ham sige: "Sæt denne kvinde i frihed," sortnede det for hans øjne af bestyrtelse. Tanker og ord svigtede ham fuldstændig. Hans forbavselse var kommet op over højdepunktet af, hvad der var muligt. Han blev målløs.

Borgmesterens ord havde øvet en ikke mindre sælsom virkning på Fantine. Hun hævede sin nøgne arm og klamrede sig til spjældet på kakkelovnen, som om hun var ved at falde. Imidlertid så hun sig om og begyndte at tale med sagte stemme, som om hun talte til sig selv.

"I frihed! Lade mig gå! Lade mig slippe for at sidde seks måneder i fængsel! Hvem var det, som sagde det? Det er ikke muligt, at nogen kan have sagt det. Jeg kan ikke have hørt rigtigt. Det kan ikke være det uhyre af en borgmester! Var det Dem, gode, rare hr. Javert, der sagde, at jeg skulle sættes i frihed? Jeg skal fortælle Dem det hele, og så lader De mig gå. Ser De, det er det uhyre af en borgmester, den lumpne karl af en borgmester, der er skyld i det hele. Tænk Dem, hr. Javert, han har jaget mig bort, fordi en flok nedrige kvindfolk førte sladder om mig på værkstedet. Er det ikke en skam og skændsel at jage en stakkels pige bort, som ærligt og redeligt gør sit arbejde? Så tjente jeg ikke nok, og deraf kom hele ulykken. Der er en

forbedring, som de herrer i politiet straks skulle indføre, De skulle hindre dem, der forpagter arbejdet i fængslerne, i at gøre uret mod fattigfolk. Det er ikke længere muligt at leve, så der er ikke andet for end at lade det gå, som det kan. Jeg havde min lille Cosette, så jeg var nødt til at blive et slet fruentimmer. Nu kan De forstå, at det er den lumpne karl af en borgmester, der er skyld i det hele. Så var der det, at jeg rev hatten af den herre uden for officerernes kaffehus, men han havde først ødelagt hele min kjole med sne. Piger som jeg har kun en silkekjole at tage på om aftenen. Jeg har aldrig med vilje gjort nogen fortræd, det er virkelig sandt, hr. Javert, og dog ser jeg alle vegne kvinder, som er meget værre end jeg og som alligevel er meget lykkeligere. Å, hr. Javert, det var Dem, der sagde, at jeg skulle sættes i frihed, ikke sandt? Forhør Dem om mig, tal med min vært. Nu, da jeg betaler min husleje, vil han sige Dem, at jeg er en skikkelig pige. Å Gud, jeg beder mange gange om forladelse, jeg er, uden at lægge mærke til det, kommet til at røre ved spjældet, og nu ryger kakkelovnen."

Madeleine hørte på hende med dyb opmærksomhed. Mens hun talte, havde han stukket hånden i sin vestelomme, taget sin pung frem og lukket den op. Den var tom, og han havde puttet den i lommen igen. "Hvor meget var det, De sagde, at De skyldte?" sagde han til Fantine. Hun så kun på Javert, men vendte sig nu om imod ham. "Tror du, det er dig, jeg taler til?" sagde hun. Derpå vendte hun sig til soldaterne. "Så I, folk," sagde hun, "hvordan jeg spyttede ham i ansigtet? Å, du gamle skurk af en borgmester, du kommer her for at gøre mig bange, men jeg er ikke bange for dig. Jeg er kun bange for hr. Javert! Jeg er bange for den gode, rare hr. Javert!" Derpå vendte hun sig til

inspektøren. "Ser De, hr. Javert," sagde hun, "man må jo være retfærdig. Jeg forstår nok, at De er retfærdig, hr. inspektør. Det hele er jo i virkeligheden ganske simpelt. En herre morer sig med at putte en smule sne ned på ryggen af en pige. Officererne lo ad det, noget skal man jo more sig over, og vi piger er jo kun til, for at mandfolkene kan more sig med os. Nå, så kom De til, og De var jo nødt til at holde orden. De tog pigen med Dem, fordi hun havde uret, men De er en god mand, og efter at have tænkt nærmere over det, siger De nu, at jeg skal sættes i frihed. Det er for den lilles skyld, for skulle jeg sidde seks måneder i fængsel, ville jeg ikke kunne ernære mit barn. Jeg skal heller aldrig gøre det mere, hr. Javert. Nu kan De gøre ved mig hvad De vil, jeg skal ikke røre mig. Jeg skreg blot op i dag, ser De, fordi det gjorde så ondt, jeg var slet ikke belavet på den herres sne, og så er jeg, som jeg har sagt Dem, ikke rigtig rask, jeg har sådan en slem hoste. Det er, ligesom jeg havde en gloende kugle siddende i mellemgulvet. Doktoren siger, at jeg skal pleje mig. Se her, giv mig Deres hånd, så skal De føle, De skal ikke være bange, Her er det."

Hun græd ikke mere, hendes stemme var indsmigrende, hun lagde Javerts grove, hårde hånd på sit fine, hvide bryst og så smilende på ham.

Så begyndte hun pludselig at råde bod på den uorden, hendes klæder vare kommet i, fik folderne glattet ned på sin kjole, som, da hun slæbte sig om på gulvet, var blevet trukket op næsten til knæene, og gik hen imod døren, idet hun med et venskabeligt nik sagde halvhøjt til soldaterne: "Inspektøren har sagt, at jeg skal slippes løs, børn. Nu går jeg." Hun lagde hånden på klinken. Et skridt til, og hun var ude på gaden.

Javert havde hidtil stået og stirret ned for sig uden at røre sig. Han tog sig under hele dette optrin nærmest ud som en billedstøtte, der er blevet flyttet fra sin plads og venter på at blive sat hen på den igen. Lyden af klinken vakte ham. Han hævede hovedet med et udtryk af uindskrænket myndighed, et udtryk, som altid er des skrækkeligere, jo lavere den, der har magten, står. Det er vildt hos rovdyret, grumt hos det ubetydelige menneske.

"Sergent!" råbte han, "ser De ikke, at det fruentimmer går sin vej? Hvem har sagt, at De skal lade hende gå?"

"Jeg," sagde Madeleine.

Ved lyden af Javerts stemme var Fantine kommet til at ryste og havde sluppet klinken som en tyv, der bliver grebet, slipper, hvad han har stjålet. Ved lyden af Madeleines stemme vendte hun sig om, og fra det øjeblik så hun uden at sige et ord, uden at turde lade så meget som et suk slippe over sine læber, skiftevis på Madeleine og Javert, efter som den ene eller den anden af dem talte.

Javert måtte åbenbart være helt ude af sig selv, siden han turde tillade sig at tale sådan til sergenten, efter at borgmesteren havde befalet ham at sætte Fantine i frihed. Havde han glemt, at borgmesteren var til stede? Havde han til sidst sagt til sig selv, at en øvrighedsperson umuligt kunne have givet sådan en befaling, og at borgmesteren utvivlsomt imod vidende og vilje havde sagt noget andet, end han mente? Eller sagde han til sig selv, at over for sådanne skrækkelige ting, som han havde været vidne til i de sidste to timer, var det nødvendigt at gribe til de yderste midler, at den lille måtte gøre sig stor, at spionen måtte forvandle sig til øvrighedsperson,

politimanden til dommer, og at under disse uhørte omstændigheder var ordenen, loven, moralen, regeringen, hele samfundet personliggjort i ham, Javert?

Hvordan det nu end forholdt sig hermed, så man, da Madeleine sagde "jeg!" politiinspektør Javert vende sig om imod borgmesteren, bleg, kold, blå om læberne. Hans blik var fortvivlet, han rystede svagt over hele kroppen, og, hvad der var noget ganske uhørt, med nedslagne øjne, men i en fast tone sagde han: "Hr. borgmester, det lader sig ikke gøre."

"Hvorfor ikke?" sagde Madeleine.

"Dette fruentimmer har fornærmet en af byens borgere."

"Hør nu, inspektør Javert," sagde Madeleine i en forsonlig og rolig tone, "De er en brav mand, og jeg betænker mig slet ikke på at udtale mig for Dem. Nu skal jeg sige Dem, hvordan sagen forholder sig. Jeg kom over pladsen, da De førte denne kvinde bort. Der var endnu en del mennesker, og jeg forhørte mig og fik alt at vide. Det var borgeren, der havde uret, og havde politiet gjort sin skyldighed, var det ham, der skulle have været anholdt."

"Det elendige fruentimmer har også fornærmet borgmesteren," sagde Javert.

"Det bliver min sag," sagde Madeleine. "Jeg går ikke i rette med hende for det. Jeg har i så henseende lov til at gøre, hvad jeg vil."

"Om forladelse, hr. borgmester, den fornærmelse, der er tilføjet Dem, angår også politiet."

"Samvittigheden er det højeste politi, inspektør Javert," svarede Madeleine. "Jeg har hørt, hvad denne kvinde har sagt. Jeg ved, hvad jeg gør,"

"Og jeg begriber ikke, hvad jeg ser og hører, hr. borgmester."

"Så indskrænk Dem til at adlyde."

"Jeg adlyder min pligt. Min pligt byder mig at holde dette fruentimmer i fængsel i seks måneder."

"Hun skal ikke i fængsel en eneste dag," svarede Madeleine mildt. Da borgmesteren sagde disse afgørende ord, tog Javert mod til sig, så stift på ham og sagde, men i en tone, der var præget af dyb ærbødighed: "Det gør mig meget ondt, at jeg må modsætte mig Dem, hr. borgmester, det er første gang i mit liv, men De må tillade mig at gøre Dem opmærksom på, at jeg holder mig inden for mit embedes grænser. Siden De ønsker det så, hr. borgmester, holder jeg mig udelukkende til, hvad hun har gjort over for den herre, hun har fornærmet. Jeg var til stede. Hun kastede sig over hr. Bamatabois, som er vælger og ejer af det smukke hus med balkonen på hjørnet af esplanaden. De husker nok, det er et treetages hus, helt og holdent opført af hugne sten. Der er virkelig ting, som det ikke går an at gøre her i verden! Hvordan det nu end forholder sig, hr. borgmester, så er det en sag, der henhører under gadepolitiet og derfor angår mig, og jeg holder pigen tilbage."

Så lagde Madeleine armene over kors og sagde med en stemme, der var så streng, som ingen i byen før havde hørt den: "Den sag, De omtaler, henhører under byens øvrighed. I henhold til paragrafferne ni, elleve, femten og seks og tres i kriminalloven er jeg dommer i den. Jeg befaler, at denne kvinde skal sættes i frihed." Javert ville prøve endnu en kraftanstrengelse.

"Ja, men hr. borgmester ..."

"Jeg minder Dem om paragraf en og firs i loven af trettende december 1799 om uberettiget anholdelse."

"Tillad mig, hr. borgmester …"

"Ikke et ord mere."

"Ja, men …"

"Gå!" sagde Madeleine.

Javert tog med oprejst pande imod stødet lige i brystet som en russisk soldat. Han bukkede helt ned til jorden for borgmesteren og gik.

Fantine trak sig bort fra døren og så forbavset på, at han gik.

Der var imidlertid også foregået en mærkværdig omvæltning i hende. Hun havde været vidne til, at to modsatte magter så at sige stredes om hende. Hun havde set disse to mænd kæmpe, som holdt de hendes frihed, hendes liv, hendes sjæl, hendes barn i deres hænder. Den ene af dem ville trække hende over i skyggen, den anden ville føre hende tilbage til lyset. Under denne kamp, som hun så igennem forfærdelsens forstørrelsesglas, havde disse to mænd forekommet hende som to kæmper. Den ene talte som hendes dæmon, den anden som hendes gode engel. Englen havde sejret over dæmonen, og – ja, det fik hende til at ryste fra isse til fod – denne engel, denne forløser var just den mand, hun hadede, denne borgmester, som hun så længe havde betragtet som ophavsmanden til al hendes ulykke, denne Madeleine! Og just i det øjeblik, da hun havde fornærmet ham så grovelig, frelste han hende! Havde hun da taget fejl? Måtte hun omskifte hele sin sjæl? … Hun vidste det ikke, hun skælvede. Hun lyttede som fortabt, hun så forvildet, hvad der gik for sig, og for hvert ord, Madeleine sagde, følte hun hadets frygtelige mørke spredes og svinde og

noget varmt, ubeskriveligt fødes i hendes hjerte, noget, som hørte sammen med glæde, tillid og kærlighed.

Da Javert var gået, vendte Madeleine sig om imod hende og sagde langsomt og med besvær, som en alvorlig, mand, der ikke vil græde: "Jeg har hørt, hvad De har sagt. Jeg vidste slet ikke noget om, hvad De sagde. Jeg tror, at det er sandt; jeg føler, at det er det. Jeg vidste ikke engang, at De ikke længere arbejdede på min fabrik. Hvorfor har De ikke henvendt Dem til mig? Nå, men hør nu: Jeg vil betale Deres gæld, jeg vil lade Deres barn hente hertil eller lade Dem selv rejse hen og hente det. De kan bo her eller i Paris, hvor De vil. Jeg skal sørge for Dem og Deres barn. Hvis De ikke selv vil, behøver De ikke at arbejde mere, jeg skal give Dem alle de penge, De behøver. Når De bliver lykkelig, vil De igen blive en brav kvinde. Og, hvis alt forholder sig, som De siger, og det tvivler jeg ikke om, så betænker jeg mig ikke på at sige, at i Guds øjne har De aldrig ophørt at være god og dydig, stakkels kvinde!"

Det var mere, end den stakkels Fantine kunne holde ud. Hun skulle have Cosette hos sig! Hun blev fri for det skændige liv, hun førte! Hun skulle leve fri, rig, lykkelig, hæderlig sammen med Cosette! Hun så pludselig i al sin elendighed Paradis åbne sig for hende i al sin herlighed! Hun stirrede som bedøvet på denne mand, der talte til hende, og hun kunne kun hulke. Benene svigtede hende, hun faldt på knæ for Madeleine, og inden han kunne hindre hende, havde hun grebet hans hånd og trykket sine læber på den.

Så faldt hun i afmagt.

Sjette bog: Javert

1

Madeleine lod Fantine bringe til det hospital, han havde indrettet i sit eget hus og betroede hende til de to barmhjertige søstres varetægt. De lod hende straks komme i seng. Hun havde stærk feber og talte vildt en del af natten, men til sidst faldt hun dog i søvn.

Næste dag henad middag vågnede hun. Hun hørte nogen trække vejret tæt ved sin seng, trak omhænget til side og så Madeleine stå der og se på noget oven over hendes hoved. Hans blik var fuldt af medlidenhed og angst, og det bad. Hun fulgte det og så, at det var rettet imod et krucifiks, der hang på væggen.

Madeleine var i Fantines øjne fuldstændig forvandlet. Hun syntes, der stod en stråleglans om ham. Han var hensunket i bøn. Hun så længe på ham uden at turde afbryde ham. Omsider sagde hun undseligt: "Hvad foretager De Dem?"

Madeleine havde været der en time. Han ventede på, at Fantine skulle vågne. Han tog hendes hånd, følte pulsen og sagde: "Hvordan har De det?"

"Jeg har det godt. Jeg har sovet. Jeg tror, det går bedre. Det bliver vist ikke til noget."

Så tog han hendes første spørgsmål op, som han straks lod, som om han ikke hørte, og sagde: "Jeg bad til blodvidnet hisset." Og ved sig selv tilføjede han: "Og jeg bad for blodvidnet herneden."

Madeleine havde tilbragt aftenen og morgenen med at forhøre sig. Han vidste nu alt. Han kendte Fantines historie i alle dens hjerteskærende enkeltheder. Han fortsatte: "De har lidt meget, stakkels moder. Men beklag Dem ikke, for de udvalgtes lod er blevet Dem til del. Det helvede, De er sluppet ud af, er himmeriges forgård. De måtte igennem den." Han sukkede dybt. Hun så på ham med det ophøjede smil, hvori der manglede to tænder.

Samme aften havde Javert skrevet et brev, som han om morgenen selv bragte på posthuset. Det var adresseret til hr. Chabouillet, sekretær hos politidirektøren i Paris. Rygtet om, Hvad der var foregået i vagtstuen, var sivet ud, og forstandersken for postkontoret og andre, som så dette brev, troede derfor, at det var hans afskedsbegæring.

Madeleine skyndte sig at skrive til Thénardiers. Fantine skyldte dem hundrede og tyve franc. Han sendte dem tre hundrede og bad dem gøre sig betalt af dem og bringe barnet til Montreuil-sur-Mer. Dets moder var syg og ville have det hos sig. Det blændede Thénardier. "Død og pine," sagde han til sin kone, "lad os endelig ikke slippe Lærken fra os. Hun kan endnu blive os en god malkeko. Jeg forstår godt, hvordan det hænger sammen. Der er et eller andet fjols, som har forelsket sig i moderen." Han sendte som svar en regning på fem hundrede og nogle franc. Der var to aldeles uomtvistelige poster i den, tilsammen på over tre hundrede franc, som en læge og en apoteker havde til gode, fordi de en lang tid havde tilset Eponine og Azelma og leveret lægemidler til dem under deres sygdom. Cosette havde som sagt slet ikke været syg. Det hele drejede sig blot om en lille navneforandring. På foden af

regningen havde Thénardier skrevet: "Modtaget som afdrag tre hundrede franc."

Madeleine sendte straks tre hundrede franc til og skrev: "Skynd Dem at komme med Cosette."

"Guds død og pine!" sagde Thénardier. "Nej, lad os dog ikke give det barn fra os!"

Fantine kom sig imidlertid ikke. Hun lå stadig. De to barmhjertige søstre havde til at begynde med taget imod "den pige" med uvilje. Den, der har set basreliefferne i Rheims, vil mindes, hvordan de kloge jomfruer rynker på næsen ad de dumme. Denne vestalindernes fra gammel tid af nedarvede foragt for de faldne kvinder er et af den kvindelige værdigheds dybeste instinkter. Det havde gjort sig gældende hos søstrene, og deres fromhed havde yderligere skærpet det. Der gik imidlertid ikke mange dage, før Fantine afvæbnede dem. En dag hørte de hende i sin febervildelse sige: "Jeg har været en synderinde, men når jeg får mit barn tilbage, betyder det, at Gud har tilgivet mig. Så længe jeg levede i synd, ville jeg ikke have Cosette hos mig, for jeg ville ikke have kunnet udholde hendes forbavsede og bedrøvede øjne. Men det var for hendes skyld, jeg syndede, og derfor tilgiver Gud mig. Når Cosette er hos mig, vil jeg føle Vorherres velsignelse over mig. Jeg vil se på hende, og det vil gøre mig godt at se sådant et uskyldigt lille væsen. Ser I, søstre, hun er en engel. I den alder er vingerne ikke faldet af endnu."

Madeleine kom to gange om dagen og så til hende, og hver gang spurgte hun: "Kommer Cosette snart?"

"Måske allerede i morgen tidlig," svarede han. "Jeg venter hende hvert øjeblik."

Og så strålede moderens blege ansigt. "Å, hvor jeg så bliver glad!" sagde hun.

Hun kom sig som sagt ikke. Hendes tilstand syntes tværtimod at forværres fra uge til uge. Den håndfuld sne, der var blevet puttet ned på hendes nøgne ryg imellem skulderbladene, havde haft en pludselig standsning af transpirationen til følge, og det havde igen bevirket, at den sygdom, hun havde båret på i flere år, var kommet voldsomt til udbrud. Man var netop da begyndt at følge Laënnecs smukke anvisninger i henseende til studiet og behandlingen af brystsygdomme. Lægen auskulterede Fantine og rystede på hovedet.

"Nå?" sagde Madeleine.

"Har hun ikke et barn, hun gerne vil se?" sagde lægen.

"Jo."

"Lad det så komme hurtigst muligt."

Det gav et sæt i Madeleine. "Hvad var det, lægen sagde?" spurgte Fantine.

"Han sagde, at vi skulle skynde os at få Deres barn hid, så vil De blive rask."

"Ja," sagde hun, "det har han ret i. Men hvad går der af Thénardiers, at de beholder Cosette? Å, nu kommer hun altså. Endelig ser jeg lykken komme!"

Thénardier gav imidlertid ikke slip på barnet, men kom med en mængde dårlige udflugter. Cosette var endnu ikke helt rask, så det gik ikke an at lade hende rejse ved vintertid. Der var også endnu en del små gældsposter, han var netop i færd med at samle regningerne sammen osv. osv.

"Jeg skal sende en ned at hente Cosette," sagde far Madeleine, "og hvis det er nødvendigt, skal jeg selv tage derned." Han skrev

efter Fantines diktat følgende brev, som han lod hende selv underskrive: "Hr. Thénardier! Vil De overgive Cosette til overbringeren af dette brev. De små gældsposter, De skriver om, vil han betale Dem. Ærbødigst Fantine."

Imidlertid indtraf der uventet en vigtig begivenhed. Det nytter ikke, hvor megen umage vi gør os med at tilhugge den hemmelighedsfulde blok, vort liv består af. Skæbnens sorte åre kommer altid frem.

2

En formiddag var Madeleine i sit arbejdsværelse optaget af nogle vigtige sager, der påhvilede ham som borgmester, og som han måtte have fra hånden, hvis han besluttede sig til at tage til Montfermeil. Det blev meldt ham, at politiinspektør Javert ønskede at tale med ham. Ved lyden af dette navn kunne han ikke værge sig imod en ubehagelig følelse. Siden optrinnet i politikontoret havde Javert mere end nogen sinde før undgået ham. Madeleine havde ikke set ham siden. "Lad ham komme ind," sagde han. Javert trådte ind. Madeleine blev siddende tæt ved kaminen med en pen i hånden og øjet fæstet på et hæfte aktstykker, han bladede i. Han lod sig ikke forstyrre af Javert. Han kunne ikke lade være at tænke på den stakkels Fantine og var på det rene med sig selv om, at han burde vise sig kold. Javert bukkede ærbødigt for borgmesteren, som vendte ryggen til ham og blev ved at blade i sine aktstykker og gøre optegnelser uden at se på ham. Javert trådte et par skridt frem og standsede så uden at bryde tavsheden.

En fysiognom, som kendte Javerts natur og længe havde studeret denne vildmand i civilisationens tjeneste, denne

besynderlige blanding af en romer, en spartaner, en munk og en korporal, denne spion, der var ude af stand til at lyve, denne ubestikkelige politimand; en fysiognom, der kendte hans hemmelige og gamle uvilje imod hr. Madeleine, hans strid med borgmesteren angående Fantine, og som havde set Javert i dette øjeblik, ville ganske sikkert have sagt til sig selv: "Hvad er der foregået?" For den, som kendte denne rene, klare, retskafne, strenge og barske samvittighed, måtte det være indlysende, at Javert havde gennemgået en stor sjælekamp. Alt, hvad der foregik i den mands sjæl, spejlede sig i hans ansigt. Han var som alle voldsomme naturer udsat for pludselige omslag. Hans ansigt havde aldrig haft et mere besynderligt og overraskende udtryk. Idet han trådte ind, havde han bukket for Madeleine med et blik, hvori der hverken var nag, vrede eller mistillid, og var blevet stående bag ved ham, nogle skridt fra hans stol, og der stod han nu i en næsten disciplinær stilling, med den ukunstlede og kolde ro, der er naturlig for en mand, som aldrig har været mild, men altid tålmodig. Han ventede uden at sige et ord, uden at gøre en bevægelse, med sand ydmyghed og rolig hengivelse i sin skæbne, stilfærdig, alvorlig, med hatten i hånden og nedslagne øjne og med et udtryk, der lå midt imellem det, soldaten har, når han står over for sin officer, og forbryderen, når han står over for sin dommer, på, at borgmesteren skulle behage at vende sig om. Alle de følelser, alle de minder, man kunne have ventet at finde ham opfyldt af, var forsvundet. Der var intet andet end en mørk nedslagenhed i dette uigennemtrængelige og strenge ansigt. Hele hans personlighed var præget af underdanighed, bestemthed og en ulykke båret med mod.

Omsider lagde borgmesteren pennen fra sig og vendte sig halvt om. "Nå, hvad er der på færde, Javert?" Javert tav et øjeblik, som om han samlede sig, derpå sagde han med en vis bedrøvet højtidelighed: "Der er blevet begået en forbrydelse, hr. borgmester."

"Hvad er det for en forbrydelse?"

"En underordnet embedsmand har på det groveste forbrudt sig imod den ærbødighed, han skylder en øvrighedsperson. Jeg kommer, som det er min pligt, for at melde Dem det."

"Hvem er den embedsmand?" spurgte Madeleine.

"Det er mig," svarede Javert.

"Dem?"

"Ja."

"Og hvem er den øvrighedsperson, De har givet grund til at besvære sig over Dem?"

"Det er Dem, hr. borgmester."

Madeleine rejste sig halvt op i sin lænestol. Javert fortsatte med streng mine og stadig med nedslagne øjne. "Jeg kommer, hr. borgmester, for at bede Dem om at forlange min afskedigelse." Madeleine åbnede forbavset munden, som om han ville sige noget. Javert kom ham i forkøbet: "De vil sige, at så kunne jeg have indgivet min afskedsbegæring, men det er ikke nok. At indgive sin afskedsbegæring er der ikke noget vanærende i. Jeg har forbrudt mig, jeg bør straffes, jeg bør jages bort." Efter en pause tilføjede han: "Hr. borgmester, forleden dag var De streng imod mig med urette, vær det nu i dag med rette."

"Men hvorfor?" udbrød Madeleine, "hvad er dette for noget galimatias? Hvad betyder alt dette? Hvad er det for en

forbrydelse, De har begået imod mig? De anklager Dem selv, De vil afskediges ..."

"Jages bort," sagde Javert.

"Nå, ja, så siger vi jages bort. Jeg forstår ikke et ord af det hele."

"De skal snart komme til at forstå det, hr. borgmester," sagde Javert. Han sukkede dybt og sagde, stadig koldt og tungsindigt: "For seks uger siden, hr. borgmester, umiddelbart efter optrinnet i anledning af denne pige, var jeg opbragt på Dem, og jeg angav Dem."

"Angav mig?"

"Ja, til politidirektøren i Paris."

Madeleine, som ellers ikke plejede at le tiere end Javert, gav sig til at le. "For som borgmester at have gjort indgreb i politiets ret?" sagde han.

"Nej, jeg angav Dem som forhenværende galejslave."

Borgmesteren blev bleg. Javert, som ikke havde slået øjnene op, fortsatte: "Jeg troede, De var det. Jeg havde længe gjort mig mine egne tanker. En lighed, efterforskninger, De har ladet anstille i Faverolles, Deres ualmindelige kræfter, historien med Fauchelevent, Deres færdighed i at skyde, det, at De slæber lidt på det ene ben, og andre sådanne dumheder bevirkede, at jeg tog Dem for en, der hedder Jean Valjean."

"En, der hedder ... hvordan var det, De sagde?"

"Jean Valjean. Det var en galejslave, som jeg så for tyve år siden, da jeg var ansat ved Bagnoet i Toulon. Da han havde forladt Bagnoet, bestjal han, som det synes, en biskop, og derefter begik han på landevejen et røveri imod en lille savoyard. I otte år havde han holdt sig skjult, ingen ved

hvordan, og man søgte efter ham. Så tænkte jeg mig … nå, ja, jeg gjorde, som jeg har sagt. Min vrede fik mig til at gøre det. Jeg angav Dem for politidirektøren." Madeleine, som havde taget sine aktstykker op igen, sagde i en fuldkommen ligegyldig tone: "Nå, og hertil svarede man Dem så?"

"At jeg var gal."

"Nå, og så?"

"Ja, det er rigtigt."

"Det er jo heldigt, at De erkender det."

"Det er jeg nødt til, eftersom den virkelige Jean Valjean er fundet."

Madeleine tabte det blad papir, han holdt i hånden. Han hævede hovedet, så stift på Javert og sagde i en ubeskrivelig tone: "Ja så!"

Javert fortsatte: "Nu skal jeg fortælle Dem, hvordan det hænger sammen, hr. borgmester. Der var i omegnen af Ailly-le-Haut-Clocher en mand, som folk kaldte far Champmathieu. Han var meget fattig, og ingen tog notits af ham. Ingen ved, hvad den slags mennesker lever af. Så i efteråret blev far Champmathieu arresteret for at have stjålet nogle æbler hos … nå, det kan være lige meget. Der var blevet begået et tyveri, en var klatret over en mur og havde brækket grene af. Champmathieu blev arresteret, han havde endnu en gren med æbler på i hånden, og fyren kom i hullet. Foreløbig var det ikke andet end en ganske almindelig tyverisag, men så kommer Forsynet med i spillet. Da fængslet var i dårlig stand, fandt forhørsdommeren for godt at sende Champmathieu til Arras og lade ham indsætte i amtsfængslet. I fængslet i Arras sad der en forhenværende galejslave ved navn Brevet, som var blevet

anholdt for et eller andet, og som var blevet sat til at føre tilsyn med de andre fanger, fordi han opførte sig godt. Aldrig så snart var Champmathieu kommet derind, hr. borgmester, før Brevet udbryder: "Nej, men den mand kender jeg jo! Han har været på galejerne. Se på mig, gamle ven, kender du mig ikke? Du er jo Jean Valjean."

"Jean Valjean," sagde Champmathieu, der lod, som om han blev forbavset, "hvad er det for en Jean Valjean, du snakker om?"

"Skab dig nu bare ikke, min ven," sagde Brevet. "Du har været på Bagnoet i Toulon. Det er tyve år siden, vi var der sammen." Champmathieu nægtede det, det kan De nok begribe. Så blev sagen undersøgt, der blev rodet ordentlig op i den, og nu skal De høre, hvad resultat man kom til. Champmathieu havde for tredive år siden været brændehugger forskellige steder, blandt andre også i Faverolles. Der tabte man hans spor. Længe efter finder man det igen i Auvergne og derefter i Paris, hvor han siger, at han har været hjulmand og haft en datter, der vaskede for folk, men det kan han ikke bevise, og så endelig i Ailly-le-Haut-Clocher. Nå, hvad var Jean Valjean, før han kom på Bagnoet? Brændehugger. Hvor? I Faverolles. Valjeans døbenavn var Jean, og hans moders familienavn var Mathieu. Hvad var simplere at tænke sig, end at han, da han kom ud af fængslet, for at skjule sig antog sin moders navn og kaldte sig Jean Mathieu? Han begiver sig til Auvergne. Der på egnen udtaler de Jean som Chan, og han kommer til at hedde Chan Mathieu. Det har han ikke noget imod og forandrer sit navn til Champmathieu, De er vel med? Man forhører sig i Faverolles. Jean Valjeans familie opholder sig ikke mere der, og ingen ved, hvor den er blevet af – De ved nok, at blandt den slags folk kan

tit en hel familie forsvinde. Man søger, men finder den ikke, og da begyndelsen til alle disse historier ligger tredive år tilbage i tiden, er der ingen, som mindes Jean Valjean. Man forhører sig i Toulon. Foruden Brevet er der kun to galejslaver, der har set Jean Valjean, to livsfanger ved navn Cochepaille og Chenildieu. De bliver hentet til Arras og stillet ansigt til ansigt med Champmathieu, og uden at betænke sig erklærer de, ligesom Brevet, at det er Jean Valjean. Samme alder – han er fire og halvtreds – samme skikkelse, samme mine, kort sagt, der er ingen tvivl om, at det er ham. Det var netop samtidig med, at jeg sendte min angivelse til politidirektøren i Paris. Man svarede mig, at jeg havde en skrue løs, og at Jean Valjean var i politiets hænder og sad fanget i Arras. De forstår, hvor forbavset jeg blev, eftersom jeg mente at have Jean Valjean her. Jeg skrev til forhørsdommeren, han bad mig om at komme, Champmathieu blev ført frem for mig ..."

"Nå?" sagde Madeleine.

Javert, hvis ansigt stadig var roligt og tungsindigt, svarede. "Sandhed er sandhed, hr. borgmester. Jeg blev meget ked af det, men det var Jean Valjean. Jeg genkendte ham også."

"Er De sikker på det?" sagde Madeleine meget dæmpet.

"Ja, jeg er ganske sikker," sagde Javert med den tungsindige latter, man sætter op, når man er fuldstændig overbevist om det bedrøvelige, man siger. Han stod et øjeblik hensunket i tanker og tog rent mekanisk noget af det savsmuld, Madeleine brugte til at drysse på, hvad han havde skrevet, for at få skriften tør, imellem fingrene. Så tilføjede han: "Da jeg så den virkelige Jean Valjean, forstod jeg ikke, hvordan jeg har kunnet tage i den grad fejl. Jeg beder Dem om forladelse, hr. borgmester." Da Javert,

hovmodig, som han var, sagde disse bønlige og alvorlige ord til den mand, som for seks uger siden havde ydmyget ham i hans undergivnes påhør og sagt: "Gå!" til ham, var der, uden at han selv vidste det, megen værdighed over ham.

Madeleine svarede ham kun ved barsk at spørge: "Hvad siger den mand?"

"Ja, hr. borgmester, det er jo en slem historie for ham. Er han Jean Valjean, er det tyveri for anden gang. At klatre over en mur, brække en gren af og stjæle æbler, er, hvis det er en dreng, som gør det, en drengestreg. Er det et almindeligt menneske, som gør det, er det en forseelse. Er det en straffet forbryder, som gør det, er det en forbrydelse, så lægges der vægt på, både at han har klatret over muren og stjålet. Det er ikke længere en slet og ret politisag, det er en sag, der hører hen under domstolene. Det drejer sig ikke om nogle dages fængsel, men om galejerne på livstid. Og så er der historien med den lille savoyard, som jeg håber må komme frem igen. Guds død, det er nok værd at stritte imod, når man sidder sådan i det, ikke sandt? Det ville enhver anden også gøre, men Jean Valjean er en durkdreven rad. Det kender jeg ham også på igen. En anden ville blive hed om ørene, han ville tage på veje og skrige op. Når kedlen står over ilden, synger den. Han ville højt og helligt forsikre, at han ikke var Jean Valjean, men denne hersens fyr lader, som om han ikke forstår et ord af det hele, og siger blot: "Jeg hedder Champmathieu, det går jeg ikke fra." Han spiller forbavset, lader, som om han er idiot, det er meget bedre. Han er en dreven gavtyv. Men det hjælper ham ikke, der er beviser nok imod ham. Der er fire personer, der har genkendt ham, og den

gamle skurk bliver dømt. Sagen er for retten i Arras, og jeg er blevet stævnet som vidne."

Madeleine havde igen sat sig ved sit skrivebord og taget fat på sine aktstykker, som han roligt bladede i, og samtidig gjorde han sine optegnelser, som en mand, der har meget travlt. Derpå vendte han sig atter om imod Javert. "Det er nok, Javert," sagde han. "Alle de enkeltheder interesserer mig grumme lidt. Vi spilder vor tid, og vi har sager at besørge, som haster. Gå hen på torvet og sig til madam Buseaupied, grøntkonen på hjørnet af St. Saulve-gade, at hun skal indgive klage over vognmand Pierre Chesnelong. Det er en brutal fyr, som har været lige ved at køre både konen og hendes barn over. Han skal straffes. Og vil De så gå hen til Charcellay i Montre-de-Champigny-gade. Han klager over, at regnvandet vælter ned over hans hus fra en tagrende i nabohuset og undergraver det. Vil De derefter undersøge, hvordan det forholder sig med de overtrædelser af politivedtægten, som jeg har fået anmeldelse om, at enken Doris i Guibourg-gade og madam Renée le Bosse i Garrand-Blanc-gade skal have gjort sig skyldig i, og tage rapport over dem. Men jeg giver Dem måske for meget at bestille. Skal De ikke bort? Jeg synes, De sagde, at De skulle til Arras om en otte, ti dage i anledning af den sag, De omtalte."

"Jeg skal af sted før, hr. borgmester."

"Hvornår da?"

"Jeg troede, at jeg havde sagt hr. borgmesteren, at sagen skal for i morgen, og at jeg må tage med posten i nat."

Det gav umærkelig et sæt i Madeleine. "Hvor længe mener De, at sagen står på?"

"Højst en dag. Dommen vil falde senest i morgen aften. Men jeg venter ikke, til dommen falder, for den er sikker nok. Så snart jeg har aflagt mit vidnesbyrd, tager jeg hjem."

"Det er godt," sagde Madeleine, og derpå tilkendegav han med en håndbevægelse Javert, at han kunne gå. Men Javert gik ikke. "Om forladelse, hr. borgmester ..." sagde han.

"Hvad er der nu?" spurgte Madeleine.

"Jeg bliver nødt til at minde Dem om en ting, hr. borgmester"

"Hvad er det?"

"At jeg må afsættes fra mit embede."

Madeleine rejste sig. "Javert," sagde han, "De er en hædersmand, og jeg har megen agtelse for Dem. De overdriver den fejl, De har gjort Dem skyldig i. Det er jo for resten en sag, som kun angår mig. De har fortjent al blive forfremmet, Javert, og ikke at blive afskediget. Jeg ønsker, at De skal beholde Deres plads."

Javert så på Madeleine med sit redelige øje, på bunden af hvilket man syntes at se denne lidet oplyste, men strenge og rene samvittighed. "Det kan jeg ikke gå ind på, hr. borgmester," sagde han rolig.

"Jeg gentager," sagde Madeleine, "at det er en sag, som kun angår mig."

Men Javert, som holdt fast ved den eneste tanke, han var optaget af, fortsatte: "Hvad det angår at overdrive, så overdriver jeg ikke. Jeg slutter som så: "Jeg har mistænkt Dem med urette. Det har nu ingenting at sige. Vi politifolk har lov til at nære mistanke, skønt det altid er en mislig sag at mistænke sin overmand. Men jeg har uden beviser, i et anfald af vrede, for at hævne mig, angivet Dem som galejslave, Dem, en agtværdig

mand, en borgmester, en øvrighedsperson. Det er alvorligt, meget alvorligt. Jeg har i Deres person krænket øvrigheden, jeg, en øvrighedens tjener! Hvis en af mine underordnede havde gjort, hvad jeg har gjort, ville jeg have erklæret ham for uværdig til at blive i tjenesten og jaget ham bort. Nå? … Hør nu, hr. borgmester, et ord endnu. Jeg har været streng imod andre. Det var retfærdigt. Det var rigtigt. Hvis jeg nu ikke var streng imod mig selv, ville alt det retfærdige, jeg har gjort, blive uretfærdigt. Bør jeg skåne mig selv mere end andre? Nej! Skulle jeg kun have duet til at straffe andre og duer ikke til at straffe mig selv? Så var jeg jo en usling, og så havde jo de, som siger: "Den usling Javert!" ret. Jeg ønsker ikke, at De skal behandle mig med godhed, hr. borgmester. Deres godhed har sat ondt blod nok i mig, når den gjaldt andre, jeg vil ikke vide af den at sige. Den godhed, der består i at give skøgen ret over for borgeren, politimanden over for borgmesteren, den underordnede over for den overordnede, kalder jeg en dårlig godhed. Det er den godhed, der opløser samfundet. Du gode Gud, det er let nok at være god, vanskeligheden består i at være retfærdig. Havde De været den, jeg troede, havde jeg sandelig ikke været god imod Dem, det skulle De have fået at se. Jeg må behandle mig selv, som jeg behandler alle andre, hr. borgmester. Når jeg kuede misdædere, når jeg gik strengt til værks imod halunker, sagde jeg til mig selv: "Hvis du snubler, hvis jeg nogen sinde griber dig i noget galt, så kan du stole på, at der skal være til dig." Jeg er desværre snublet, jeg har grebet mig selv i noget galt, altså skal jeg have min afsked, kasseres, jages bort. Det er i sin orden. Jeg har arme, jeg kan grave i jorden, det er mig lige meget. Hensynet til tjenesten kræver, at der statueres et eksempel, hr.

borgmester. Jeg forlanger simpelt hen, at inspektør Javert får sin afsked."

Alt dette blev sagt i en på en gang ydmyg og stolt, fortvivlet og sikker tone, der lagde et vist skær af sælsom storhed over denne underlig retskafne mand.

"Vi får at se," sagde Madeleine og rakte ham hånden. Javert for tilbage og sagde i en barsk tone: "Om forladelse, hr. borgmester, men sådan bør det ikke være. En borgmester giver ikke en snushane hånden. Ja, snushane," tilføjede han mumlende, "fra det øjeblik af, da jeg har misbrugt politiet, er jeg ikke andet end en snushane."

Derpå bukkede han dybt og gik hen imod døren. Da han var kommet hen til den, vendte han sig om og sagde, stadig med nedslagne øjne: "Jeg skal besørge tjenesten, til jeg har fået en efterfølger, hr. borgmester."

Han gik. Madeleine blev tankefuld siddende og lyttede til hans faste, sikre skridt, der fjernede sig igennem den fliselagte korridor.

Syvende bog: Sagen kontra Champmathieu

1

De begivenheder, der nu skal fortælles, har ikke alle været kendte i Montreuil-sur-Mer, men den smule, der er sivet ud om dem, har efterladt et sådant minde i den nævnte by, at det ville give et betænkeligt hul i denne bog, om vi ikke gjorde rede for dem i de mindste enkeltheder.

Om eftermiddagen gik Madeleine som sædvanlig ind for at se til Fantine. Inden han gik ind til den syge, lod han søster Simplicia kalde. De to nonner, der gjorde tjeneste på sygehuset, tilhørte, som alle barmhjertige søstre, lazaristordenen og hed søster Perpetua og søster Simplicia. Søster Perpetua var et ganske almindeligt bondefruentimmer, der var blevet et klodset eksemplar af en barmhjertig søster. Hun var trådt ind i ordenen, som man tager sig en tjeneste. Hun var nonne på samme måde, som man er kokkepige. Den slags nonner er ingenlunde sjældne, og de egner sig godt til at gøre det grove arbejde, der også kræves af søstrene. Hun var en tyk nonne fra Marines ved Pontoise og talte sin egns mundart. Hun sang salmer, skændte, kom meget eller lidt sukker i havresuppen, eftersom patienten var mere eller mindre from eller hyklerisk, overfusede de syge, var barsk imod de døende, kastede så at sige Gud i ansigtet på dem, stenede dem i dødskampen med sine i vrede fremsagte bønner og var for resten djærv, retskaffen og rødmosset.

Søster Simplicia var hvid som voks. Hun tog sig ved siden af søster Perpetua ud som et vokslys ved siden af et tællelys. Ingen

ville kunne have sagt, hvor gammel søster Simplicia var. Hun havde aldrig været ung og syntes aldrig at ældes. Hun var et på en gang mildt og strengt, omgængeligt og koldt menneske – vi tør knap kalde hende kvinde – og hun havde aldrig løjet. Hun var så mild, at hun syntes svag, men i virkeligheden var hun fastere end granit. Hun rørte ved de stakkels syge med fortryllende fine og rene fingre. Der var så at sige tavshed i hendes ord. Hun sagde lige netop, hvad der behøvedes, og hun havde en stemme, som både ville have opbygget et skriftebarn og henrevet folk i en selskabssal. Dette fine væsen fandt sig vel tilpas i vadmelskjolen. Den hårdhed, hvormed den berørte hendes legeme, mindede hende stadig om himlen og om Gud. Men hovedtrækket hos hende var, at hun aldrig havde løjet, hverken i småt eller i stort. Hun var på det rene med, at det ikke lader sig gøre at lyve lidt, at den, som lyver, fuldt ud gør sig skyldig i løgn, at Satan har to navne, Satan og Løgnen, og derefter handlede hun. Derfra stammede den hvidhed, der var over hende, om det så var hendes smil og hendes blik, var det hvidt. Der var ikke et fnug edderkoppespind, ikke et støvgran på denne spejlblanke samvittighed. Da hun trådte ind i St. Vincent de Pauls Orden, valgte hun navnet Simplicia. Simplicia fra Sicilien var en helgeninde, som foretrak at lade sine bryster rive af frem for at svare, at hun var født i Segesta i stedet for i Sagunt, som hun var, ved hvilken løgn hun kunne have frelst sit liv. Det var den rette skytshelgeninde for en sjæl som hendes.

Denne fromme søster havde fattet kærlighed til Fantine. Hun havde formodentlig færten af den renhed, der var gemt inderst inde i hendes sjæl. Hun havde næsten helt og holdent helliget sig til hendes pleje.

Madeleine tog søster Simplicia afsides og anbefalede hende med et besynderligt udtryk, som søsteren senere mindedes, at gøre alt for Fantine, hvad hun kunne gøre. Så gik han indtil den syge.

Fantine ventede hver dag på Madeleine, som man venter på en solstråle, der bringer varme og glæde. "Jeg synes kun, jeg lever, når borgmesteren er her," sagde hun til søstrene.

Hun havde megen feber den dag. Så snart hun så Madeleine, spurgte hun: "Nå og Cosette?"

Han svarede smilende: "Hun kommer snart."

Madeleine var over for Fantine, som han plejede at være, kun med den forskel, at han til hendes store glæde blev en hel time hos hende i stedet for en halv. Han pålagde gang efter gang søstrene, at den syge intet måtte savne. Man lagde mærke til, at hans ansigt et øjeblik fik et meget mørkt udtryk, men det var let at forklare, da man fik at vide, at lægen havde hvisket til ham: "Det går stærkt ned ad bakke med hende."

Derpå vendte han tilbage til borgmesterkontoret, og skriveren så ham med stor opmærksomhed studere et vejkort over Frankrig, der hang på væggen i hans kontor. Han skrev også med blyant nogle tal op på et stykke papir.

2

Fra borgmesterkontoret begav han sig hen i udkanten af byen til en flamlænder, Scauflaer eller, som franskmændene skrev ham, Scaufflaire, som lejede heste og vogne ud.

Den nærmeste vej til Scaufflaire var en lidet befærdet gade, i hvilken præstegården i det sogn, Madeleine boede i, lå. Præsten var, efter hvad folk sagde, en brav, retskaffen og velmenende

mand. Da Madeleine nåede præstegården, var der kun en mand på gaden, og han lagde mærke til, at borgmesteren, efter at være kommet forbi, blev stående uden at røre sig og så vendte om og gik hen til døren på præstegården. Det var en mellemting imellem dør og port, og den var forsynet med en dørhammer af jern. Han greb hurtigt fat i dørhammeren og løftede den. Derpå standsede han igen og blev stående som hensunket i tanker, og efter nogle sekunders forløb lod han dørhammeren sagte gå ned i stedet for at banke på med den. Derpå vendte han om, og der var et hastværk over ham, som der ikke havde været før.

Madeleine traf Scaufflaire hjemme, i færd med at gøre et seletøj i stand. "Har De en flink hest, Scaufflaire?" spurgte han.

"Alle mine heste er flinke, hr. borgmester," svarede flamlænderen. "Hvad mener De ellers med en flink hest?"

"Jeg mener en hest, som kan løbe ti mil på en dag."

"Guds død," sagde flamlænderen, "ti mil!"

"Ja."

"Med vogn?"

"Ja."

"Og hvor længe får den så lov til at hvile sig efter den tur?"

"Den må kunne bryde op igen næste morgen."

"For at løbe lige så langt?"

"Ja."

"Guds død! Det er tyve mil!"

Madeleine tog det papir op af lommen, hvorpå han havde skrevet sine tal. Han viste flamlænderen det. Det var tallene 2½, 3, 4. "De ser," sagde han, "at det tilsammen bliver 9½ mil."

"Jeg har, hvad De behøver, hr. borgmester," sagde flamlænderen. "Min lille hvide, De har vist nok set den af og til. Det er en lille normanner, fyr og flamme. I starten ville de gøre den til ridehest. Jo pyt! Den slog bagud og sparkede, så ingen kunne holde sig på ryggen af den. Man troede ikke, den duede til noget. Så købte jeg den og satte den til at gå enspænder. Det var det, den ville, hr. borgmester. Den er så blid som et pigebarn og flyver af sted. Men det kan ikke nytte noget, at man sætter sig op på den. Den har nu en gang sat sig i hovedet, at den ikke vil være ridehest. Hver har jo sin ærgerrighed. Trække, ja vel. Bære, nej, nej. Det skulle man tro, den havde sagt til sig selv."

"Og den kan gøre turen?"

"Ja vel, ti mil om dagen, stadig i trav og på mindre end otte timer. Men på visse betingelser."

"Hvad er det for betingelser?"

"For det første må De lade den puste ud, når den har løbet halvvejen. Så skal den også have et foder, og der må være nogen hos den, mens den æder, for at staldkarlen ikke skal stjæle havren fra den. Jeg har lagt mærke til, at i kroerne er det hyppigere staldkarlen, der drikker havren op, end hestene, der æder den."

"Vel. Der skal være nogen hos den."

"For det andet … Er det hr. borgmesteren selv, der skal have vognen?"

"Ja."

"Kan hr. borgmesteren køre?"

"Ja."

"Nå, så må hr. borgmesteren køre alene og ingen bagage have med, for at hesten ikke skal få for meget at trække."

"Vel."

"Ja, men når hr. borgmesteren ingen har med, bliver De jo nødt til selv at passe på havren."

"Det skal jeg."

"Jeg skal have tredive franc om dagen, også for hviledagene. Ikke en døjt mindre. Og hestens foder må hr. borgmesteren selv bekoste."

Madeleine tog tre napoleondorer op af sin pung og lagde dem på bordet.

"Her er betaling for to dage som forskud," sagde han.

"For det fjerde," sagde flamlænderen, "er en cabriolet for tung til sådan en tur. Hr. borgmesteren kommer til at tage en lille gig, jeg har."

"Det går jeg ind på."

"Den er let, men den er åben."

"Det er mig lige meget."

"Har hr. borgmesteren betænkt, at det er vinter?"

Madeleine svarede ikke. Flamlænderen fortsatte: "At det er meget koldt?" Madeleine tav stadig. Scaufflaire vedblev: "Og at det kan blive regnvejr?"

Madeleine hævede hovedet og sagde: "Giggen og hesten skal være uden for min port i morgen tidlig klokken halv fem."

"Så er vi enige, hr. borgmester," svarede Scaufflaire. Derpå skrabede han med neglen på sin tommelfinger en plet af bordpladen og sagde med den ligegyldige mine, under hvilken flamlænderne så godt forstår at skjule deres snedighed: "Men

det falder mig ind, hr. borgmesteren har jo ikke sagt mig, hvor han agter sig hen. Hvorhen gælder rejsen, hr. borgmester?"

Han havde ikke tænkt på andet, lige siden samtalen begyndte. Han vidste ikke selv, hvorfor han ikke havde turdet stille dette spørgsmål.

"Har Deres hest gode forben?" sagde Madeleine.

"Ja vel, hr. borgmester, den skal blot støttes lidt ned ad bakke. Er der mange bakker der, hvor De skal hen?"

"Glem ikke at være ved min port præcis klokken halv fem i morgen tidlig," sagde Madeleine. Flamlænderen blev stående "som himmelfalden", som han selv sagde nogen tid efter. En, to-tre minutter efter, at borgmesteren var gået, gik døren op. Det var ham, der kom igen. Der var stadig det samme rolige og tankefulde udtryk over ham.

"Hr. Scaufflaire," sagde han, "hvad vurderer De hesten og giggen, De vil leje mig, til?"

"Vil hr. borgmesteren købe dem?"

"Nej, men for alle tilfældes skyld vil jeg give Dem sikkerhed. Når jeg kommer tilbage, kan De give mig pengene igen. Hvor meget vurderer De hesten og vognen til?"

"Fem hundrede franc, hr. borgmester."

"Værsågod." Madeleine lagde en femhundredefrancsseddel på bordet. Så gik han, og denne gang kom han ikke igen. Scaufflaire beklagede i allerhøjeste grad, at han ikke havde sagt tusind franc. For resten var hesten og giggen tilsammen ikke mere end hundrede daler værd.

Flamlænderen kaldte på sin kone og fortalte hende, hvad der var foregået. "Hvor fanden skal borgmesteren hen?" sagde han. De lagde deres hoveder i blød.

"Han skal til Paris," sagde konen.

"Det tror jeg ikke," sagde manden. Madeleine havde glemt det papir, han havde skrevet tallene op på, på kaminen. Flamlænderen tog det og studerede det. "2 12, 3, 4," *sagde han, "det må være bedestederne. Nu har jeg det. Der er* 2 12 mil herfra til Hesdin, 3 mil fra Hesdin til St. Pol og 4 mil fra St. Pol til Arras. Han skal til Arras."

Imidlertid var Madeleine nået hjem. Han havde, da han gik hjem, valgt den længste vej, som om præstegårdens dør var ham en fristelse, som han ville undgå. Han var gået op på sit værelse og havde lukket sig inde, hvilket der ikke var noget påfaldende i, for han plejede at gå tidlig i seng. Portnerkonen på fabrikken, som også var hans eneste tyende, lagde imidlertid mærke til, at han slukkede sit lys allerede klokken halv ni, og sagde til kassereren, som kom hjem i det samme: "Gud ved, om borgmesteren er syg. Jeg synes, han så så underlig ud."

Kassereren havde sit værelse lige under Madeleines. Han lagde ingen vægt på, hvad portnerkonen havde sagt, men gik i seng og faldt i søvn. Hen ved midnat vågnede han pludselig. Han havde, til trods for, at han sov, hørt støj oven over sig. Han lyttede. Det lød, som om en gik op og ned ad gulvet der oppe. Han lyttede endnu opmærksommere og genkendte Madeleines skridt. Det, syntes han, var besynderligt. Der plejede aldrig at høres nogen støj der oppe, før Madeleine stod op. Et øjeblik efter hørte kassereren noget, der lød, som om et skab blev lukket op og så lukket i igen. Derpå blev der flyttet et møbel, og så blev der stille, men så begyndte skridtene op og ned ad gulvet igen. Kassereren satte sig over ende, blev helt vågen og så sig om, og gennem sine vinduesruder så han på væggen lige

overfor det rødlige genskin af et oplyst vindue. Det kunne kun være vinduet i Madeleines værelse. Genskinnet sitrede, som om det snarere stammede fra et bål end fra et lys. Der faldt ingen skygge fra vinduessprosserne, hvilket viste, at vinduet stod åbent. Det var ret overraskende, eftersom det var så koldt. Kassereren faldt i søvn igen. En times tid eller to efter vågnede han igen. Stadig de samme langsomme og regelmæssige skridt op og ned ad gulvet oven over ham. Genskinnet viste sig stadig på muren, men nu var det blegt og stille som genskinnet af en lampe eller et lys. Vinduet stod stadig åbent.

3

Læseren har naturligvis for længst gættet, at Madeleine ikke var nogen anden end Jean Valjean.

Vi har allerede set ned i dybet af denne samvittighed. Vi må nu gøre det igen.

Vi har kun lidt at tilføje til, hvad vi allerede har fortalt om, hvad der var hændt Jean Valjean siden hans møde med lille Gervais. Fra det øjeblik af var han, som vi har set, et andet menneske. Han blev, hvad biskoppen ville have ham til at blive. Det var mere end en forandring, der foregik med ham, det var en omskabning.

Det lykkedes ham at forsvinde. Han solgte biskoppens sølvtøj og beholdt kun stagerne som et minde. Han gennemvandrede hele Frankrig fra by til by, kom til Montreuil-sur-Mer, fik den omtalte ide, iværksatte, hvad vi har fortalt, og var, efter at han havde bosat sig i Montreuil-sur-Mer, uangribelig, var glad ved bevidstheden om, at hans fortid, den første halvdel af hans liv, udslettedes af hans nuværende liv, levede i fred og tryghed,

opfyldt af håb og kun optaget af to tanker: At skjule sit navn og helliggøre sit liv, at undgå menneskene og komme tilbage til Gud.

Undertiden kom disse to bestræbelser imidlertid i strid med hinanden. I så fald betænkte han sig, som vi har set, ikke på at ofre den første for den sidste. Han havde således, til trods for al forsigtighed, beholdt biskoppens stager, båret sorg for ham, kaldt alle de små savoyarder, der kom igennem byen, til sig og spurgt dem ud, søgt oplysninger om sin slægt i Faverolles og frelst den gamle Fauchelevents liv, til trods for at Javerts hentydninger ikke kunne andet end forurolige ham. Det syntes, som om han, i lighed med alle vise, hellige og retfærdige sjæle, var på det rene med, at hans første pligt ikke gjaldt ham selv.

Men noget, der kunne sammenlignes med det, han nu stod over for, havde endnu aldrig foreligget for ham. Aldrig havde striden imellem de to tanker, der beherskede den ulykkelige mand, været så alvorlig som nu. Han havde en uklar, men dyb følelse af det, lige fra Javert udtalte sine første ord. I samme øjeblik, som det navn, han havde skjult under et så uigennemtrængeligt slør, blev udtalt på en så sælsom måde, blev han grebet af målløs forbavselse og ligesom bedøvet af den sælsomme, uhyggelige form, hans skæbne antog, og mærkede den rystelse, der går forud for store stød. Han bøjede sig som egen, når en orkan er ved at bryde ud, som soldaten, før stormangrebet begynder. Han følte, at der samlede sig skyer fulde af lyn og torden over hans hoved. Mens han hørte på Javert, var hans første tanke at gå, at løbe sin vej, at angive sig selv, at udfri denne Champmathieu af hans fængsel og selv tage hans plads. Det gjorde ondt, som når der bliver skåret i levende

kød, men det gik over, og han sagde: Vi får se! Vi får se! Han undertrykte den første ædle tilskyndelse og veg tilbage for heltemodet.

Det ville uden tvivl have været smukt, om denne mand, i overensstemmelse med biskoppens fromme ord, efter så mange års anger og selvfornægtelse, under en bod, der var begyndt på en så beundringsværdig måde, ikke et øjeblik var snublet, selv ikke over for et så frygteligt tilfælde som det foreliggende, men rolig var blevet ved at skride fremad imod den afgrund, hvis bund var himlen. Det ville have været smukt, men det var ikke således. Vi må gøre rede for, hvad der foregik i denne sjæl, og vi kan ikke sige andet, end hvad der virkelig foregik i den. Det, som straks lagde beslag på ham, var selvopholdelsesdriften. Han skyndte sig at samle sine tanker, kvalte sin sindsbevægelse, huskede, at Javert var til stede, og at det var meget farligt, opsatte med forfærdelsens energi at tage nogen som helst beslutning, forjog enhver tanke om, hvad der var at gøre, og gjorde sig så rolig som en gladiator, der tager sit skjold.

Hele resten af dagen forblev ban i denne tilstand: Storm indvendig, fuldkommen ro udvendig. Han traf kun de nødvendigste forsigtighedsforanstaltninger. Alt lå endnu i forvirring, hulter til bulter i hans hjerne. Forvirringen var så stor, at han ikke tydelig skelnede en eneste tanke. Han ville selv ikke have kunnet sige andet, end at han havde fået et svært stød. Han gik som sædvanlig til Fantines smertensleje og forlængede af instinktmæssig godhed sit besøg hos hende, idet han sagde til sig selv, at det burde han, ligesom han også pålagde søstrene at tage sig af hende for det tilfælde, at han

skulle blive nødt til at tage bort. Han havde en uklar følelse af, at han burde tage til Arras, og uden på nogen måde at have besluttet sig til denne rejse, sagde han til sig selv, at tryg for enhver mistanke, som han var, udsatte han sig ikke for nogen fare ved, at han overværede, hvad der skulle gå for sig der, og bestilte vognen hos Scaufflaire for at være forberedt på alt.

Han spiste sin middagsmad med god appetit. Da han var kommet ind på sit værelse, begyndte han at tænke. Han overvejede sin stilling og fandt den i højeste grad sælsom, så sælsom, at han midt under sin grublen, grebet af en næsten uforklarlig angst, rejste sig og gik hen og lukkede døren i lås, som om han var bange for, at der yderligere skulle komme noget ind ad den. Han forskansede sig imod uanede muligheder. Et øjeblik efter pustede han sit lys ud. Det var ham til besvær. Han syntes, at man måtte kunne se ham. Hvem? Ak, det, han ville lukke ude, var indenfor, det han ville blinde, så på ham. Hans samvittighed. Hans samvittighed, det vil sige Gud.

I første øjeblik lykkedes det ham imidlertid at narre sig selv. Der kom en følelse af tryghed og ensomhed over ham. Han bildte sig ind, at når døren var lukket af, var han uangribelig, at når lyset var slukket, var han usynlig. Han støttede albuerne på bordet og hovedet i hænderne og grublede videre i mørke.

"Hvordan er det fat med mig? – drømmer jeg ikke? – er det virkelig sandt, at jeg har talt med Javert, og at han har talt således til mig? – hvad mon den Champmathieu er for et menneske? – han ligner mig altså? – er det muligt? – når jeg tænker på, hvor rolig jeg var endnu i går, hvor langt jeg var fra at ane noget som helst! – hvad tog jeg mig for i går ved denne tid?

– hvad bærer denne begivenhed i sit skød? – hvorledes vil den ende? – hvad er der at gøre?"

Således pintes han. Hans hjerne havde ikke kraft til at holde fast på tankerne, der kom og gik som bølger. Han stemmede begge hænder imod panden for at holde fast på dem. Al denne uro, som gjorde det fuldstændig af med hans vilje og hans tænkeevne, og hvor igennem han søgte at nå til en overbevisning og en beslutning, avlede kun angst. Hans hoved brændte. Han gik hen til vinduet og smækkede det helt op. Der var ingen stjerner på himlen. Han satte sig igen hen ved bordet.

Sådan gik den første time. Lidt efter lidt begyndte der imidlertid under hans grublen, at danne sig svage omrids for ham, der antog fastere og fastere former, og han kunne med virkelighedens nøjagtighed skimte sin stilling, ikke i dens helhed, men i nogle enkelte træk. Han kom først på det rene med, at hvor sælsom og farlig den end var, var han dog fuldstændig herre over den.

Det gjorde blot hans forfærdelse endnu større.

Bortset fra det strenge og fromme mål, hans handlinger stilede imod, havde alt, hvad han hidtil havde taget sig for, kun været at grave en grav, hvori han kunne skjule sit navn. Det, han altid havde været mest angst for, når han fordybede sig i selv eller lå om natten og ikke kunne sove, var, at han nogen sinde skulle få sit navn at høre. Han havde sagt til sig selv, at når det skete, var alt ude, at den dag, dette navn dukkede op igen, ville det knuse hele det ny liv, han havde skabt sig, og, hvem ved, måske også hans ny sjæl. Det gøs i ham blot ved tanken om muligheden af, at det kunne ske. Han ville ganske vist, om nogen i et sådant øjeblik havde sagt ham, at den stund skulle

komme, da dette navn skulle lyde for hans øren, da dette græsselige navn Jean Valjean pludselig skulle bryde frem af mørket og rejse sig imod ham, da dette frygtelige lys, der kunne sprede det hemmelighedsfulde mørke, han havde hyllet sig i, pludselig skulle stråle over hans hoved, og at dette navn ikke ville true ham, at dette lys blot ville gøre mørket om ham endnu uigennemtrængeligere, at hemmelighedsfuldheden ville blive endnu større, at dette jordskælv yderligere ville styrke den grund, hans hus hvilede på, at denne vidunderlige begivenhed, om han selv ville, kun ville have til følge, at hans liv på en gang blev endnu mere klart og endnu mere uigennemtrængeligt, og at den brave og værdige borger, hr. Madeleine, efter at have stået ansigt til ansigt med Jean Valjeans genfærd, ville blive endnu mere æret og agtet end nogen sinde – hvis nogen havde sagt det til ham, ville han have rystet på hovedet og anset det for afsindig tale. Og nu var det netop kommet således! Alt dette umulige var en kendsgerning! Gud havde tilladt, at disse vanvittige ting blev til virkelighed!

Det klarede stadig mere og mere op for ham under hans grublen.

Han følte det, som om han lige var vågnet op af en dvale, og at han midt om natten gysende stod og gled ned ad en skrænt, ned imod randen af en afgrund, som han forgæves søgte at holde sig borte fra. Han skimtede, til trods for mørket, tydeligt en ukendt, som skæbnen tog for ham og stødte ned i svælget i hans sted. For at svælget kunne lukke sig, var det nødvendigt, at en af dem faldt i det, han eller den anden. Han behøvede kun at lade tingene gå deres gang.

Det klarede nu helt op for ham, og han erkendte for sig selv, at hans plads på galejerne var tom og stadig ventede på ham, hvad han så end gjorde. At det tyveri, han havde begået imod lille Gervais, førte ham derhen, og at denne tomme plads ville vente på ham og drage ham, lige til han kom og indtog den igen. At det var skæbnens uundgåelige bestemmelse. Så sagde han til sig selv, at han for øjeblikket havde en stedfortræder, at der var en ved navn Champmathieu, som havde haft det uheld at blive denne stedfortræder, og at han for sit vedkommende ingenting havde at frygte, når han på Bagnoet optrådte i Champmathieus person og i samfundet under navn af Madeleine, når han blot ikke hindrede menneskene i at kaste den vanærens sten på Champmathieus hoved, der som en gravsten aldrig tages bort, når den først er faldet.

Han tændte hurtigt lys igen.

"Hvad er jeg i grunden bange for?" sagde han til sig selv. "Jeg behøver jo slet ikke at tænke på alt det. Jeg er frelst. Alt er forbi. Der var kun en eneste dør, gennem hvilken min fortid kunne bryde ind i mit liv, og nu er den muret til for bestandig! Denne Javert, som så længe har ængstet mig, dette frygtelige instinkt, som syntes at have gættet, hvem jeg var, ja, som jo virkelig havde gættet det, som fulgte mig alle vegne, denne frygtelige sporhund, som stadig var på lur efter mig, har nu tabt sporet, er optaget anden steds, er fuldstændig på vildspor. Nu er han tilfreds og vil for fremtiden lade mig i ro, han har jo sin Jean Valjean. Hvem ved, det er vel endogså sandsynligt, at han tager bort herfra. Og alt det er sket, uden at jeg har gjort noget dertil. Jeg har ikke haft det mindste dermed at gøre. Hvad ulykke er der egentlig i det? Hvis nogen så mig, måtte de jo min sandten

tro, at der var hændt mig en stor ulykke. Er det til ulykke for nogen, er det jo, når det kommer til stykket, slet ikke min skyld. Det er forsynet, der har gjort det hele så. Det er åbenbart forsynets vilje. Har jeg ret til at gribe ind i, hvad det har bestemt? Det er ikke noget, jeg skal blande mig i, det angår ikke mig. Er jeg endda ikke tilfreds? Hvad vil jeg da? Det mål, jeg i så mange år har tragtet efter, den tryghed, jeg har drømt om om nætterne og bedt til Himlen om, har jeg omsider nået. Det er Gud, der har villet det så, og det tilkommer ikke mig at sætte mig op imod Guds vilje. Og hvorfor vil Gud det så? For at jeg skal fortsætte det værk, jeg har begyndt. For at jeg skal gøre det gode. For at jeg en gang skal stå som et stort og opmuntrende eksempel. For at man skal kunne sige, at den bod, jeg har gjort, og det dydige liv, jeg har ført, endelig er blevet belønnet med en smule lykke. Jeg begriber sandelig ikke, hvorfor jeg var bange for at gå ind til den brave præst som til en skriftefader og fortælle ham det hele og bede ham om råd. Han havde åbenbart sagt det samme til mig, som jeg har sagt til mig selv. Det er afgjort. Jeg lader tingene gå deres gang. Jeg lader Vorherre råde."

Således talte han til sig selv i sin samvittigheds dyb. Han rejste sig og gav sig til at gå op og ned ad gulvet. "Nå," sagde han, "nu vil jeg ikke tænke mere på det. Nu har jeg taget min beslutning."

Men han følte ingen glæde. Tværtimod. Man kan lige så lidt hindre, at tanken kommer tilbage til en ide, som at havet går op imod strandbredden. Det sidste kaldes tidevande, det første samvittighedsnag. Det er Gud, der sætter dem begge i bevægelse. Få øjeblikke efter måtte han, enten han ville eller

ikke, igen tage fat på den uhyggelige samtale, i hvilken han selv både var den, der førte ordet, og den, der lyttede, i hvilken han sagde ting, som han helst havde villet fortie, og hørte ting, som han nødigst af alt ville høre, idet han gav efter for den hemmelighedsfulde magt, der sagde: "Tænk!", som den for to tusind år siden til en anden fordømt sagde: "Gå!"

Han spurgte altså igen sig selv, hvordan han var stedt. Han spurgte sig selv, hvordan det forholdt sig med den "beslutning," han havde taget.

Han tilstod over for sig selv, at alt det, han var blevet enig med sig selv om, at "lade tingene gå deres gang og lade Vorherre råde", ganske simpelt var forfærdeligt. At lade denne skæbnens og menneskenes fejltagelse fuldbyrdes, ikke at hindre det, at bidrage dertil ved at tie, var det samme som at gøre alt. Det var den højeste grad af hyklerisk lumpenhed, det var en lav, fej, lumsk, gemen, afskyelig forbrydelse. For første gang i otte år havde den ulykkelige mand følt den bitre smag af en slet tanke og en slet handling. Han spyttede den ud med væmmelse.

Han fortsatte med at holde forhør over sig selv. Han spurgte strengt, hvad han havde ment med de ord: "Jeg har nået mit mål". Han erkendte, at hans liv virkelig havde et mål, men hvilket? At skjule sit navn? At føre politiet bag lyset? Var det for så ringe en tings skyld, han havde gjort, hvad han havde gjort? Havde han ikke et andet mål, som var det store og virkelige mål – at frelse, ikke sin person, men sin sjæl, at blive et ærligt og godt menneske? At blive retfærdig, var det ikke særlig, udelukkende det, som biskoppen havde pålagt ham? Lukke døren for sin fortid? Men du gode Gud, han lukkede den jo ikke, han lukkede den jo netop op igen, når han begik en nedrig

gerning! Han blev jo igen en tyv, og det en tyv af den allerværste slags! Han berøvede jo en anden hans tilværelse, hans liv, hans fred, hans plads i solen! Han blev jo en morder! Han dræbte jo et stakkels menneske, dræbte ham åndelig ved at påføre ham denne frygtelige levende død, denne død under åben himmel, som man kalder Bagnoet! Ville han virkelig fuldbyrde sin genoprejsning og for bestandig lukke døren til det helvede, han havde været i, måtte han tvært imod udlevere sig selv, frelse dette menneske, der var blevet offer for en så frygtelig fejltagelse, igen antage sit navn og blive galejslaven Jean Valjean. At vende tilbage til dette helvede var i virkeligheden at gå ud af det. Det måtte han gøre. Gjorde han ikke det, havde han intet gjort, så var hele hans liv frugtesløst, hele hans bod spildt, så var der ikke andet at sige til det hele end: Hvad nytter det? Han følte, at biskoppen var hos ham, at biskoppen var så meget mere nærværende, som han var død, at biskoppen så stift på ham, at han for fremtiden ville afsky borgmester Madeleine med alle hans dyder, mens galejslaven Jean Valjean ville stå ren og beundringsværdig for ham. At menneskene så hans maske, men at biskoppen så hans ansigt. At menneskene så hans liv, men at biskoppen så hans samvittighed. Han måtte altså tage til Arras, befri den forkerte Jean Valjean og angive den rigtige. Ak, det var det største offer at bringe, den dyreste sejr at vinde, det tungeste skridt at gøre, men han måtte gøre det. Hvilken sørgelig skæbne! Han kunne kun blive hellig i Guds øjne ved atter at dække sig med skændsel over for menneskene. "Nå," sagde han, "lad mig da så tage den beslutning. Jeg vil gøre min pligt og frelse det menneske?" Han sagde disse ord højt uden at lægge mærke til det.

Han tog sine bøger frem, efterså dem og bragte dem i orden. Han kastede et bundt fordringer, han havde på forskellige småhandlende, der sad smått i det, i ilden. Han skrev et brev med udskrift til "hr. bankier Laffitte, Artois-gade i Paris." Han fremtog fra en sekretær en tegnebog, hvori der var nogle pengesedler og det vælgerkort, han havde benyttet ved det sidste valg.

Ingen, som havde set ham, mens han alvorlig og tankefuld udførte disse forskellige forretninger, ville have anet, hvad der foregik i ham. Det eneste, der kunne have røbet, at der var noget på færde, var, at hans læber nu og da bevægede sig, og at han af og til hævede hovedet og stirrede hen på et eller andet punkt på væggen, som om der netop der var noget, han ville oplyse eller udspørge.

Da brevet til Laffitte var færdigt, puttede han det og tegnebogen i lommen og begyndte igen at gå op og ned ad gulvet. Hans grublen var ikke til ende. Han så endnu stadig sin pligt skrevet med flammebogstaver. Hvor han gik og stod, så han den for sine øjne: "Gå! Sig dit navn! Angiv dig!"

På samme måde så han de to ideer, der hidtil havde udgjort den dobbelte rettesnor for hans liv, som om de havde antaget synlig skikkelse og fulgte ham, hvor han gik og stod: "Hold dig skjult!" og "hold din sjæl ren og from!" For første gang syntes de ham ganske tydelige og han så forskellen imellem dem. Han erkendte, at den ene af disse ideer nødvendigvis måtte være god, mens den anden kunne blive slet, at den ene var selvopofrelse, den anden selviskhed, at den ene sagde *næsten*, den anden *jeg*, at den ene havde sit udspring fra lyset, den anden fra mørket. De kæmpede med hinanden, og han så

kampen imellem dem. Efterhånden, som han fordybede sig i sine tanker, var de voksede for hans sjæls øje. Nu havde de antaget kæmpemæssige omfang, og det åbenbares ham for, som om han så lyset og mørket, en Gud og en jætte kæmpe i sin sjæl. Han var fuld af forfærdelse, men det forekom ham, at det gode sejrede.

Han følte, at han nærmede sig det andet for hans samvittighed og hans liv afgørende øjeblik, at biskoppen havde betegnet det første afsnit af hans ny liv, og at Champmathieu betegnede det andet. Efter den store krise kom den store prøvelse.

Feberen, som havde lagt sig et øjeblik, kom imidlertid lidt efter lidt over ham igen. Tusind tanker fløj igennem hans hjerne, men de styrkede ham kun yderligere i hans beslutning. Et øjeblik sagde han til sig selv, at han måske tog alt for ivrigt på sagen, at denne Champmathieu måske slet ikke var værd at bryde sig om. Han havde jo stjålet. Så svarede han sig selv: "Hvis dette menneske virkelig har stjålet nogle æbler, så er det højst en måneds fængsel. Der er langt derfra til galejerne. Og hvem ved, om han har stjålet? Navnet Jean Valjean overmander ham og synes at gøre beviser overflødige. Plejer dommerne ikke at bære sig sådan ad? Man tror, han har stjålet, fordi han har været på galejerne."

Et andet øjeblik faldt det ham ind, at når han angav sig selv, ville man måske tage hensyn til det heltemodige i denne handling og til det hæderlige liv, han havde ført i de sidste syv år, og hvad han havde udrettet for byen, og lade nåde gå for ret. Men dette håb blegnede snart, og han smilte bittert ved tanken om, at tyveriet af de fyrre sous fra lille Gervais var et utvivlsomt

tilbagefald, at det ganske sikkert ville komme frem, og at det i henhold til lovens klare bestemmelser ville dømme ham til galejerne på livstid.

Han opgav enhver illusion, løsrev sig mere og mere fra jorden og søgte trøst og styrke andet steds. Han sagde til sig selv, at han måtte gøre sin pligt, at han måske, når han gjorde den, ikke ville være mere ulykkelig, end når han unddrog sig den. At, hvis han "lod tingene gå deres gang" og blev i Montreuil-sur-Mer, ville hans anseelse, hans gode rygte, hans gode gerninger, den agtelse og ærbødighed, han var genstand for, hans godgørenhed, hans popularitet, hans dyd have en bismag af forbrydelse, og hvordan ville alle disse herlige ting smage ham i forbindelse med den? Når han derimod fuldbyrdede sit offer, gik på Bagnoet og til skampælen med den grønne hue og halsjernet på, ville der med tvangsarbejdet og den ubarmhjertige skændsel forene sig en himmelsk tanke.

Han sagde endelig til sig selv, at det var nødvendigt, at hans skæbne ville det så, at det ikke tilkom ham at gribe ind i, hvad Himlen havde besluttet, at han under alle omstændigheder havde valget imellem en dydig overflade over et afskyeligt indre og skændsel udadtil med renhed i hjertet. Han tabte ikke modet, mens han tumlede med disse uhyggelige tanker, men hans hjerne trættedes, han begyndte imod sin vilje at tænke på andre og ligegyldige ting. Det hamrede voldsomt i hans tindinger. Han gik stadig op og ned ad gulvet. Klokken slog tolv, først på kirkeuret, derefter på rådhusuret. Han talte de tolv slag fra begge ure og sammenlignede lyden af de to klokker. Så faldt det ham ind, at han hos en marskandiser havde set et gammelt ur, der bar indskriften "Antoine Albin i Romainville." Han frøs

og lagde lidt brændsel på ilden. Det faldt ham ikke ind at lukke vinduet.

Imidlertid var han atter faldet hen i en vis sløvhedstilstand. Han måtte gøre en stor kraftanstrengelse for at huske, hvad han havde tænkt, før klokken slog tolv. Omsider lykkedes det ham. "Jo, det er sandt," sagde han til sig selv, "jeg tog jo den beslutning at angive mig selv." Så kom han pludselig til at tænke på Fantine. "Å, det stakkels menneske!" sagde han.

Så begyndte der en ny krise.

Da Fantine pludselig dukkede op for ham under hans grublen, faldt der som et uventet lysskær over den. Det virkede for ham, som om alt omkring ham skiftede udseende. Han udbrød: "Men jeg har jo hidtil kun tænkt på mig selv! Jeg har kun taget hensyn til mit eget tarv, om det er bedst for mig at tie eller tale, at skjule, hvem jeg er, eller at frelse min sjæl, at være en agtet, men i virkeligheden foragtelig øvrighedsperson eller en foragtet, men i virkeligheden agtværdig galejslave. Det er mig, kun mig, stadig kun mig, det har drejet sig om! Det er jo ren, skær egenkærlighed! Hvad om jeg også tænkte lidt på andre? Menneskets første pligt er at tænke på sin næste. Lad os en gang se. Hvis jeg nu gik ud af spillet, forsvandt, blev glemt, hvad ville så følgen blive? Hvis jeg angiver mig, så tager man mig og slipper denne Champmathieu løs, og jeg kommer på galejerne. Det er alt sammen meget godt, men hvad så? Hvad bliver følgen her? Her er en hel egn, en by, fabrikker, en industri, mænd, kvinder, gamle bedstefædre, børn, fattige mennesker! Jeg har skabt det alt sammen, det er mig, der sætter liv i det alt sammen. Overalt, hvor her findes en rygende skorsten, er det mig, der har tændt ilden på den og kommet

kødet i gryden. Jeg har skabt velstand, omsætning, kredit. Før jeg kom, eksisterede alt dette ikke; jeg har hævet hele egnen, bragt liv og røre i den, gjort den frugtbar, sporet den til virksomhed, gjort den rig. Forsvinder jeg, dør det hele. – Og nu denne kvinde, der har lidt så meget, som der, til trods for hendes fald, er så meget godt ved, og hvis ulykke jeg uden at have villet det har forvoldt! Og dette barn, som jeg ville hente til hende, som jeg har lovet moderen, hun skulle få til sig! Skylder jeg ikke også denne kvinde noget som erstatning for den fortræd, jeg har voldt hende? Hvad bliver følgen, i fald jeg forsvinder? Moderen dør, barnet bliver til hvad det skal være. Sådan vil det gå, dersom jeg angiver mig selv. Men hvis jeg nu ikke angiver mig selv? Hvad bliver følgen, hvis jeg ikke angiver mig selv?"

Efter at have stillet dette spørgsmål standsede han. Det var, som om han et øjeblik vaklede og skælvede, men det var kun et øjeblik, så svarede han rolig sig selv: "Nå, den mand kommer på galejerne, det er sandt, men hvad, han har stjålet. Det er ingen nytte til, at jeg søger at bilde mig ind, at han ikke har stjålet, for stjålet har han ganske sikkert. Jeg bliver her og fortsætter min virksomhed. Om ti år har jeg tjent ti millioner, som jeg lader komme egnen til gode, for mig selv beholder jeg intet, hvad bryder jeg mig om det? Det er ikke for mig selv, jeg virker. Alles velstand tager til, ny industrigrene kommer op og griber om sig, der bliver flere og flere fabrikker og værksteder, familierne, hundrede familier, tusind familier er lykkelige. Egnen befolkes. Der opstår landsbyer, hvor der nu kun er enkelte bøndergårde, og bøndergårde, hvor der nu ingenting er. Fattigdommen forsvinder og med den udsvævelser, prostitution, tyveri, mord,

alle laster, alle forbrydelser! Denne stakkels moder opdrager sit barn, og en hel egn bliver rig og hæderlig! Å, det var jo forrykt, ganske urimeligt af mig, at jeg kunne tænke på at angive mig selv. Man må virkelig betænke sig vel og ikke forhaste sig. Ja vel, blot fordi det behagede mig at spille stor og ædel – det er jo i virkeligheden fuldstændig melodramatisk – blot fordi jeg kun tænkte på mig selv, udelukkende på mig selv! For at befri en tyv, et menneske, som der åbenbart ikke er noget ved, for en straf, som måske nok er noget overdreven, men i virkeligheden retfærdig, skulle en hel egn gå til grunde, en stakkels kvinde omkomme på hospitalet og en stakkels, lille pige omkomme på gaden som en hund! Det er jo afskyeligt at tænke sig! Uden at moderen fik sit barn at se igen, og så at sige uden at barnet havde haft lejlighed til lære sin moder at kende! Og alt det for den gamle æbletyvs skyld, som uden tvivl har fortjent at komme på galejerne for andre ugerninger, selv om han ikke har fortjent det for denne. Det er sandelig nogle nydelige betænkeligheder, der redder en skyldig og ofrer uskyldige, der redder en gammel landstryger, som, når alt kommer til alt, kun har nogle få år tilbage at leve i, og som ikke vil føle sig synderlig ulykkeligere i Bagnoet end i sin rønne. For sådant et menneskes skyld skulle man ofre en hel befolkning, mødre, kvinder og børn! Den stakkels lille Cosette, som ikke har andre end mig i hele verden og som uden tvivl nu er helt blå af kulde i det hundehul, hvor disse Thénardiers holder hende fanget – det er også noget nydeligt pak! Og jeg skulle svigte min pligt over for alle disse stakkels væsener! Jeg skulle gå hen og angive mig! Det ville jo være en aldeles urimelig dumhed! Og lad os tænke os det værste. Sæt, at jeg ved ikke at gøre det begår en slet handling,

som min samvittighed vil bebrejde mig, er det så ikke den sande opofrelse, den sande dyd, for andres skyld at tage imod den bebrejdelse, som kun rammer mig, at gøre mig skyldig i denne slette handling, som kun bringer min sjæl i fare?"

Han rejste sig og begyndte igen at gå. Nu syntes han, at han følte sig tilfreds. "Ja," tænkte han, "således skal det være, det er den rette vej, det er løsningen. Man må til syvende og sidst have noget at holde sig til. Min beslutning er taget. Jeg lader tingene gå deres gang, vakler ikke mere, viger ikke tilbage for noget. Det er i alles interesse, ikke i min. Jeg er Madeleine, og jeg bliver ved at være Madeleine. Ve den, der er Jean Valjean! Det er ikke længere mig. Jeg kender ikke det menneske, jeg ved ikke, hvem han er. Hvis der for tiden findes en Jean Valjean, må han se at klare sig, som han bedst kan, det kommer ikke mig ved. Det er et usaligt navn, der svæver om i mørket. Ve den, hvis hoved det slår ned på!"

Han så sig i det lille spejl over kaminen og sagde: "Hvor jeg føler mig let efter at have taget min beslutning! Det er, som om jeg var blevet et helt nyt menneske!" Han gik atter nogle skridt. Derpå standsede han brat. "Nå," sagde han, "det går ikke an, at jeg betænker mig over for en eneste af følgerne af den beslutning, jeg har taget. Der er endnu tråde, som knytter mig til denne Jean Valjean. De må rykkes over! Der er her i dette værelse ting, som kunne anklage mig og til trods for, at de er stumme, optræde som vidner imod mig. De må forsvinde."

Han tog sin pung op af lommen, lukkede den op og tog en lille nøgle ud af den. Han stak den i en lås, hvis nøglehul næsten ikke var til at se, anbragt, som det var, i den mørkeste del af mønsteret i tapetpapiret på væggen. Han åbnede et lønskab,

der var anbragt imellem hjørnet af væggen og kamingesimsen. Det indeholdt kun nogle pjalter, en blå bluse, et par gamle benklæder, et gammelt tornyster og en svær tjørnekæp beslået med jern i begge ender. Den, der havde set Jean Valjean, da han i oktober 1815 kom igennem Digne, ville med lethed have genkendt alle disse ting. Han havde beholdt dem, som han havde beholdt sølvstagerne, for stadig at mindes sit udgangspunkt. Han havde blot skjult, hvad han havde haft med fra Bagnoet, mens han stillede stagerne, han havde fået af biskoppen, til skue.

Han kastede et stjålent blik hen til døren, som om han var bange for, at den skulle blive lukket op til trods for, at den var låset af. Derpå tog han med en hurtig bevægelse og i en eneste favnfuld, uden at kaste et blik på dem, disse ting, som han så samvittighedsfuldt og med så megen fare havde bevaret i alle de mange år, og kastede dem alle sammen, pjalter, stok og tornyster, i ilden. Han lukkede igen lønskabet, og med en forsigtighed, som nu var ganske overflødig, eftersom det var tomt, skubbede han et svært møbel hen foran det, så det blev helt skjult.

Nogle sekunder efter oplystes værelset og væggen lige overfor af et stærkt, rødt, flakkende skær. Det brændte alt sammen. Tjørnekæppen knitrede og kastede gnister midt ud i værelset. Da tornysteret og de skrækkelige pjalter, den indeholdt, gik op i luer, kom der noget skinnende til syne i asken. Det var ikke til at tage fejl af, det var en mønt, uden tvivl det tofrancstykke, han havde røvet fra den lille savoyard. Han så ikke på bålet, men blev ved at gå op og ned ad gulvet. Pludselig faldt hans blik på de to sølvstager, som stod på kaminen og skinnede i lysskæret.

"Nå," sagde han, "i dem har vi endnu den hele Jean Valjean. De må med!" Han tog de to stager. Der var ild nok, til at de hurtigt ville kunne smelte og forvandles til en ukendelig klump. Han bøjede sig over kaminen og varmede sig et øjeblik. Han følte sig ligefrem vel tilpas. "Det varmer dejligt," sagde han. Han ragede op i bålet med en af stagerne. Et minut til, og de havde været i ilden.

I det samme kom det ham for, som om en stemme inden i ham råbte: "Jean Valjean! Jean Valjean!" Hårene rejste sig på hans hoved. Han var til mode som et menneske, der har hørt noget forfærdeligt. "Ja vel, sådan skal det være," fortsatte stemmen. "Før det, du har for, til ende! Ødelæg disse stager! Tilintetgør dette minde! Glem biskoppen, glem alt! Lad denne Champmathieu gå til grunde! Det er udmærket! Det er altså slået fast, vedtaget og besluttet. Der er et menneske, en gammel mand, som ikke ved, hvad man vil ham, som måske ingenting har gjort, et uskyldigt menneske, som dit navn styrter i ulykke, på hvem dit navn hænger som en forbandelse, som bliver taget i dit sted, som bliver dømt og skal ende sine dage i rædsel og vanære! Det er udmærket. Bliv du ved med at være den brave mand, du er. Bliv du ved med at være borgmester, agtværdig og agtet, Berig byen, sørg for, at de fattige har noget at leve af, opdrag forældreløse børn, lev lykkelig, dydig og beundret, og mens du er her i lys og glæde, er der en anden, som bærer din røde trøje, som bærer dit navn i skændsel og slæber om med din lænke på Bagnoet. Ja, det er udmærket! Å, din usling!" Sveden sprang ham ud af panden. Han kastede et forstyrret blik på stagerne. Men stemmen var ikke færdig endnu. Den fortsatte: "Jean Valjean, du vil høre mange stemmer omkring dig, som

højlydt forkynder din pris og velsigner dig, og kun en eneste, som ingen andre hører, som forbander dig i mørket. Nå, så vid din slyngel, at alle velsignelserne vil falde til jorden og ikke nå op til Himlen. Kun forbandelsen vil nå op til Gud!"

Denne stemme, som i starten var ganske svag, og som var brudt frem fra hans samvittigheds dybeste mørke, var efterhånden blevet skingrende og frygtelig, og han hørte den nu lige ved sit øre. Han følte det, som om den var udgået fra ham selv, men nu lød uden for ham. Han syntes, at han hørte de sidste ord så tydeligt, at han rædselsslagen så sig om i værelset. "Er her nogen?" spurgte han højt og fuldstændig forvildet, derpå sagde han med en latter, der lød, som om den kom fra en idiot: "Hvad jeg dog er for et fæ! Her kan jo ingen være!"

Der var nu alligevel nogen, men det var ikke et væsen, som noget menneskeligt øje kunne se. Han satte stagerne op på kaminen igen.

Så begyndte han igen denne ensformige og uhyggelige vandring op og ned ad gulvet, der forstyrrede manden, som lå nedenunder, i hans drømme og fik ham til pludselig at fare op. Denne vandring på en gang beroligede og berusede ham. Han gyste nu med lige stor rædsel tilbage for begge de to beslutninger, han havde taget, den ene efter anden. De to ideer, han havde ladet sig råde af, syntes ham nu lige ulykkesvangre. Hvilken forfærdelig skæbne! Hvilken ubegribelig tilskikkelse, at denne Champmathieu var blevet taget for ham! At han skulle styrtes af det, som Gud fra første færd af syntes at have villet bruge til at betrygge hans stilling med!

Han kastede atter et blik ind i fremtiden! Angive sig selv! Du gode Gud! Udlevere sig selv! Han så med ubeskrivelig

fortvivlelse alt, hvad han måtte give afkald på, og alt, hvad han igen ville få. Han skulle altså sige farvel til denne tilværelse, der var så god, så ren, så strålende, til den agtelse, han var genstand for, til æren, til friheden! Han skulle ikke længere vandre om på markerne, høre fuglene synge i maj måned, give småbørnene almisse! Han skulle ikke længere føle den glæde, deres taknemmelige og kærlige blikke voldte ham! Han skulle forlade dette hus, som han selv havde ladet bygge, dette lille værelse! Alt syntes ham i dette øjeblik så fortryllende. Han skulle ikke længere læse i disse bøger, ikke længere skrive ved dette lille, umalede bord, hans gamle portnerske skulle ikke længere bringe ham hans kaffe om morgenen. Og du gode Gud! I stedet for alt dette Bagnoet, halsjernet, den røde trøje, lænken om benet, trætheden, fængslet, briksen, alle de rædsler, han kendte så godt! I hans alder, efter at have været, hvad han havde været! Var han endda ung! Men nu, han var blevet gammel, at skulle lade sig sige "du" til af den første den bedste, lade sig visitere af fangevogteren, tage imod stokkeprygl af opsynsmanden, gå med bare fødder i jernbeslagne sko, morgen og aften række benet frem, for at føreren for ronden kunne undersøge fodjernet, finde sig i fremmedes nysgerrighed, når de blev gjort opmærksom på, at "det er den meget omtalte Jean Valjean, der var borgmester i Montreuil-sur-Mer", om aftenen drivende af sved og overvældet af træthed, med den grønne hue ned over øjnene under sergentens pisk være med til to og to at stige op ad det flydende Bagnos falderebstrappe. Å, hvilken ulykke! Kan skæbnen da virkelig være lige så ond som et væsen, der er begavet med forstand, og blive lige så grum som et menneskehjerte! Hvor meget han end grublede, kom han stadig

tilbage til det forfærdelige valg, der lå på bunden af al hans grublen, om han skulle blive i sit paradis og blive en djævel, eller om han skulle vende tilbage til helvede og blive salig.

Hvad skulle han gøre! Du gode Gud, hvad skulle han gøre?

Den storm, han med så stort besvær havde arbejdet sig ud af, begyndte igen. Hans tanker begyndte igen at forvirres. Der kom noget sløvt og maskinmæssigt over dem, som er ejendommeligt for fortvivlelsen. Navnet Romainville dukkede atter og atter op i ham sammen med to vers af en vise, som han i sin tid havde hørt. Han tænkte på, at Romainville er en lille skov i nærheden af Paris, hvor unge, forelskede mennesker tager hen og plukker syrener i april.

Han vaklede i det ydre som i det indre. Han gik som et lille barn, man lader gå alene.

Af og til forsøgte han at bekæmpe sin træthed og gjorde en kraftanstrengelse for at få hold i sine tanker. Han prøvede endnu en gang afgørende at stilne det problem, som han så at sige var sunket sammen for af udmattelse. Skulle han angive sig selv, eller skulle han tie? Det lykkedes ham ikke at se noget tydeligt. Alle de grunde for og imod, som hans grublen havde draget frem, flakkede for ham og spredtes som røg den ene efter den anden. Han havde blot en fornemmelse af, at hvilken beslutning han end tog, tvunget af nødvendigheden og uden mulighed for at kunne undgå den, ville noget i ham dø, at han ville gå i en grav, enten han gik til højre eller venstre, at det var en dødskamp, der kæmpedes i ham, hans lykkes eller hans dyds.

Al hans rådvildhed var kommet over ham igen. Han var ikke nået videre, end da han begyndte.

Sådan stred denne ulykkelige sjæl i angst og kvide med sig selv.

Atten hundrede år før dette ulykkelige menneske, stred det hemmelighedsfulde væsen, i hvem alt, hvad menneskeheden har at opvise af helligt og af lidelse, sammenfattes, længe for at skyde den frygtelige kalk fra sig, som syntes ham at dryppe af skygge og at flyde over af mørke, mens himlen var fuld af stjerner og olietræerne skælvede under det uendeliges barske vind.

4

Klokken slog tre om morgenen, og i fem timer havde han næsten uafbrudt vandret op og ned ad gulvet, da han segnede om på en stol. Han faldt i søvn og havde en drøm. Denne drøm stod, som de fleste drømme, kun i forbindelse med den foreliggende situation ved noget uhyggeligt og pinagtigt, men den slog ham, ja denne nattemare gjorde et sådant indtryk på ham, at han nedskrev, hvad han havde drømt. Vi tror at burde gengive denne optegnelse ordret. Hvor meget eller hvor lidt betydning man end vil tillægge denne drøm, ville skildringen af denne nat være ufuldstændig, hvis vi udelod den. Den er en syg sjæls uhyggelige oplevelse.

På omslaget havde han skrevet: "Den drøm, jeg havde den nat."

"Jeg var ude på landet, i et stort, bedrøveligt landskab, hvor der intet græs voksede. Jeg syntes hverken, at det var dag eller nat. Jeg gik sammen med min broder, den broder, jeg havde i min barndom, og som jeg må tilstå, jeg aldrig tænker på, og som jeg knap mindes. Vi passiarede, og vi mødte flere. Vi talte

om en naboerske, vi i sin tid havde haft, og som i al den tid, hun boede i samme gade som vi, arbejdede for åbent vindue. Vi kom til at fryse ved at tænke på dette åbne vindue.

Der var ingen træer at se.

Der kom en mand forbi os. Han var helt nøgen. Han var askefarvet og red på en jordfarvet hest. Han havde ingen hår på hovedet, man så hans hjerneskal og årerne over den. I hånden holdt han en vånd, der var smidig som en vinranke og tung som jern. Han sagde ingenting, idet han red forbi os.

"Lad os dreje om ad hulvejen," sagde min broder.

Der var ikke en busk. Ikke en smule mos at se i hulvejen. Alt var jordfarvet, om det så var himlen. Da vi havde gået nogle skridt, fik jeg ikke længere svar på, hvad jeg sagde. Jeg opdagede, at min broder ikke længere var med.

Jeg kom ind i en landsby. Jeg tænkte, at det måtte være Romainville. (Hvorfor netop Romainville?)

Denne parentes var som det øvrige skrevet i Jean Valjeans hånd.

Den første gade, jeg kom ind i, var øde og tom. Jeg gik ind i en anden. Da jeg var kommet om hjørnet, så jeg en mand stå op ad muren.

"Hvad er dette for en by?" spurgte jeg denne mand. "Hvor er jeg?" Han svarede ikke. Jeg så porten på et hus stå åben og gik derind. Det første værelse var tomt. Jeg gik ind i det andet. Bag døren stod der en mand op ad væggen. Jeg spurgte denne mand: "Hvem tilhører dette hus? Hvor er jeg?" Han svarede ikke.

Der var en have til huset. Den gik jeg ud i. Der var øde og tomt. Bag det første træ så jeg en mand stå. "Hvad er dette for en have?" sagde jeg til ham. "Hvor er jeg?" Han svarede ikke.

Jeg gik om i landsbyen, og nu så jeg, at det var en hel by.

Alle gaderne var tomme, alle dørene stod åbne. Intet levende væsen færdedes i gaderne, i værelserne eller i haverne. Men bag hvert hjørne, bag hver dør, bag hvert træ stod der en mand, som ingenting sagde. Jeg så aldrig mere end en ad gangen. De stirrede på mig, idet jeg gik forbi.

Jeg gik ud af byen og begyndte igen at strejfe om på markerne. Efter nogen tids forløb vendte jeg mig om, og jeg så da en stor mængde mennesker komme efter mig. Jeg genkendte alle de mænd, som jeg havde set i byen. Deres hoveder så så besynderlige ud. De syntes ikke at skynde sig, men alligevel kom de hurtigere af sted end jeg. De gik ganske lydløst. Et øjeblik efter havde de indhentet mig og omringede mig. Deres ansigter var alle sammen jordfarvede.

Så sagde den første, som jeg havde talt til, da jeg kom ind i byen: "Hvor skal du hen? Ved du ikke, at du har været død længe?"

Jeg åbnede munden for, at svare. Så så jeg, at der ingen var."

Han vågnede og var iskold. Den skarpe morgenvind fik vinduet, der stadig stod åbent, til at knirke på sine hængsler. Ilden var gået ud. Lyset var ved at brænde ned i stagen, men det var endnu bælgmørkt. Han rejste sig og gik hen til vinduet. Der var stadig ingen stjerner på himlen. Fra hans vindue så man ud over gården og ud på gaden. En tør, hård lyd, som pludselig hørtes fra stenbroen, fik ham til at se ned. Han så to røde stjerner, hvis stråler forlængedes og forkortedes på en besynderlig måde i mørket. Hans tanker var endnu halvt slørede af drømmens tåger.

"Nå," sagde han til sig selv, "der er ingen stjerner på himlen. Nu er de nede på jorden." Han kom imidlertid snart ud af den

forvirring. En ny lyd vækkede ham fuldstændig, og han så, at de to stjerner var lygterne på en vogn. Ved det lys, de gav, kunne han skelne vognens form. Det var en gig med en lille, hvid hest for. Lyden han havde hørt, var hovslagene på stenbroen.

"Hvad er det for en vogn?" sagde han til sig selv. "Hvem kan det være, der kommer så tidligt om morgenen?"

I det samme blev der banket let på døren til hans værelse. Han kom til at ryste fra isse til fodsål og råbte med frygtelig stemme: "Hvem er det?"

"Det er mig, hr. borgmester," blev der svaret. Han genkendte sin gamle portnerkones stemme.

"Nå," sagde han, "hvad er der på færde?"

"Klokken er fem, hr. borgmester."

"Ja, hvad så?"

"Vognen er her, hr. borgmester."

"Hvad for en vogn?"

"Giggen."

"Hvad for en gig?"

"Har De ikke bestilt en gig, hr. borgmester?"

"Nej."

"Kusken siger, at han kommer for at hente herren."

"Hvad for en kusk?"

"Scaufflaires kusk."

Dette navn fik ham til at ryste, som om et lyn havde blændet ham. Havde den gamle kone kunnet se ham i dette øjeblik, var hun blevet forfærdet. Der blev en lang pause. Han så tankeløst på flammen af lyset, tog om den brændende tande og rullede den imellem fingrene. Den gamle kone ventede. Omsider tog hun mod til sig og sagde: "Hvad skal jeg svare, hr. borgmester?"

"Sig, at det er godt, og at jeg straks kommer."

5

Postgangen mellem Arras og Montreuil-sur-Mer blev den gang stadig besørget af nogle små postvogne fra kejserdømmets tid. Det var tohjulede cabrioleter, som indvendig var betrukket med rødbrunt skind og hvilede på fjedre. Der var kun to pladser i dem, den ene til kusken, den anden til en rejsende. Hjulene var forsynede med lange, udstående nav, der skulle holde andre vogne på afstand. Postkassen, en stor, aflang kiste, var anbragt bag på cabrioleten og udgjorde en del af den. Den var sort, mens vognen ellers var gul.

Den nat stødte den postvogn, som kom til Montreuil-sur-Mer ad Hesdinvejen, lige som den kom ind i byen og drejede om et hjørne, imod en lille gig med en hvid hest for. Der sad kun en mand i den indhyllet i en kappe. Det ene hjul på giggen fik et temmelig hårdt stød. Postillonen råbte til manden, at han skulle holde, men den rejsende hørte det ikke og kørte videre i skarpt trav.

"Det var fandens, så han havde travlt!" sagde postillonen.

Den mand, der havde sådant et hastværk, var den samme, som vi for nylig så kæmpe en sjælekamp, som visselig fortjente medlidenhed. Hvor ville han hen? Han ville ikke kunne have sagt det. Hvorfor skyndte han sig? Han vidste det ikke. Han kørte af sted på må og få. Hvorhen? Rimeligvis til Arras, men måske kørte han andetsteds hen. Af og til havde han selv en fornemmelse af det, og så gav det et sæt i ham. Han fo'r af sted i mørket som gennem en afgrund. Der var noget, som drev ham frem, noget, som drog ham. Ingen ville kunne sige, hvad der

foregik i ham, alle vil forstå det. Hvem har ikke i det mindste en gang i sit liv været inde i denne det ukendtes mørke hule?

For øvrigt havde han intet besluttet, intet bestemt. Intet af, hvad der havde rørt sig i hans samvittighed, havde været afgørende. Han var mere end nogen sinde den samme, som da alt dette lige var begyndt. Hvorfor tog han til Arras? Han gentog, hvad han allerede havde sagt til sig selv, da han lejede vognen af Scaufflaire, at hvad udfaldet end blev, kunne det aldrig skade, at han så med sine egne øjne og selv bedømte tingene, at det endogså var klogt, og at han måtte vide, hvad der gik for sig. At man ikke kunne bestemme sig til noget, før man havde set og gransket forholdene. At hans samvittighed, når det kom til stykket, rimeligvis ville føle sig i høj grad lettet, når han fik denne Champmathieu at se, så han ikke betænkte sig på at lade ham gå på Bagnoet i hans sted. At Javert og denne Brevet, denne Chenildieu og denne Cochepaille jo virkelig havde genkendt ham, men at de sikkert nu ikke ville genkende ham i Madeleine – hvor skulle han blot kunne tænke sig muligheden deraf? Javert var jo himmelvidt derfra: Alle formodninger og gisninger samlede sig jo om denne Champmathieu, og intet er mere stædigt end gisninger og formodninger. Der var altså aldeles ingen fare. Det var ganske vist en uhyggelig situation, men det kom han nok over. Når alt kom til alt, holdt han selv sin skæbne i sin hånd; hvor uhyggelig den end kunne blive, han var herre over den. Den tanke klamrede han sig til. Sandt at sige ville han imidlertid i grunden helst lade være at tage til Arras. Men han gjorde det alligevel.

Mens han grublede, piskede han på hesten, som travede af sted med den regelmæssige og støtte fart, der tilbagelægger fem fjerdingvej i timen.

Ved daggry var han ude på det flade land. Byen lå langt bag ved ham. Han så det lysne i horisonten. Han så, uden at opfatte det, alt det, man møder en tidlig vintermorgen. Han opfattede intet af det, men uden at han vidste det, forøgede disse sorte omrids af træer og bakker den uhygge, hvoraf hans overspændte sjæl var betaget. Hver gang, han kom forbi et af de enkelte huse, man undertiden ser ved vejkanten, sagde han til sig selv: "Der ligger nu mennesker inde og sover!"

Det var helt lyst, da han kom til Hesdin. Han holdt ved en kro for at lade hesten puste og give den noget havre. Det fortræffelige dyr havde tilbagelagt halvtredje mil på to timer, og der var ikke en sveddråbe at se på det.

Han stod ikke af vognen. Staldkarlen, som bragte havren, bukkede sig pludselig ned og gav sig til at undersøge venstre hjul.

"Skal De langt?" sagde han.

"Hvorfor det?" svarede Madeleine næsten uden at vågne op af sin grublen.

"Kommer De langvejs fra?" sagde karlen.

"Jeg har kørt halvtredje mil."

"Ja så!"

"Hvorfor siger De: Ja så?"

Karlen bukkede sig igen ned, stod et øjeblik tavs og så på hjulet og sagde så, idet han rettede sig: "Det kan nok være, at det hjul har holdt halvtredje mil, men det holder ganske sikkert ikke en halv fjerdingvej til."

"Hvad er det, De siger?" sagde Madeleine, idet han sprang ud af vognen.

"Jeg siger, at det er et under, at De har kørt halvtredje mil uden at vælte. Se selv." Hjulet var virkelig slemt beskadiget. Det stød, postvognen havde givet det, havde knækket to eger, og navet var så medtaget, at møtrikken ikke sad fast.

"Er der en hjulmand her?" sagde Madeleine.

"Ja vel, herre."

"Gør mig den tjeneste at hente ham."

"Han bor to skridt herfra. Hejda, mester Bourgaillard!"

Mester Bourgaillard stod på sin dørtærskel. Han kom hen og undersøgte hjulet og satte et ansigt op som en læge, når han undersøger et brækket ben.

"Kan De gøre det hjul i stand straks?"

"Ja vel, herre."

"Hvornår kan jeg køre videre?"

"I morgen."

"I morgen!"

"Det er godt og vel en dags arbejde. Har herren travlt?"

"Ja, meget travlt. Jeg må af sted igen senest om en time."

"Det lader sig ikke gøre, herre."

"Jeg betaler Dem, hvad De vil have."

"Det lader sig ikke gøre."

"Nå, lad os så sige to timer da."

"Det lader sig ikke gøre at blive færdig i dag. Der skal laves to eger og et nav. De kan ikke komme af sted før i morgen tidlig, herre."

"Det, jeg har at gøre, kan ikke vente til i morgen. Kunne jeg ikke få et andet hjul i stedet for det, der er i stykker?"

"Hvad mener De?"

"De er jo hjulmand?"

"Ja vel, herre."

"Har De ikke et hjul at sælge mig, så kan jeg jo komme af sted straks."

"Et andet hjul i stedet for dette?"

"Ja."

"Jeg har ikke noget hjul, der passer til deres vogn. Hjul hører sammen to og to. Man kan ikke sådan parre hjul sammen på må og få."

"Nå ja, så sælg mig et par hjul."

"Alle hjul passer ikke på alle aksler, herre."

"Prøv alligevel."

"Det er ingen nytte til, herre. Jeg har kun karrehjul at sælge. Hesdin er en lille by."

"Har De da ikke en vogn, De kan leje mig?"

Hjulmanden havde ved første øjekast set, at giggen var en lejevogn. Han trak på skuldrene. "De laver de vogne, man lejer Dem, godt til," sagde han. "Selv om jeg havde en, ville jeg ikke leje Dem den."

"Nå ja, så sælg mig en."

"Jeg har ingen."

"Ikke engang en karriol? De ser, jeg er ikke kræsen."

"Hesdin er en lille by," sagde hjulmanden, "jeg har der henne i vognskuret stående en gammel kaleche, som en af byens borgere har givet mig at opbevare – han bruger den kun, når der er to torsdage i en uge. Den ville jeg gerne leje Dem, for hvad kan det gøre mig? Men det går ikke an, at han ser den, og så er det jo desuden en kaleche, så der skulle to heste til."

"Jeg tager to postheste."

"Hvor skal herren hen?"

"Til Arras."

"Og herren vil derhen i dag?"

"Ja."

"Med postheste?"

"Hvorfor ikke?"

"Er det herren lige meget, om De først kommer til Arras klokken fire i nat?"

"Nej, det er det rigtignok ikke."

"Ja, ser De, herre, det er ikke så lige en sag at tage postheste. Med dem kommer De ikke til Arras før i morgen tidlig. Vi ligger ved en bivej. Man bliver også dårligt betjent med heste på skiftestederne. Hestene er i marken, pløjetiden er begyndt, folk har brug for mange heste og tager dem, hvor de kan få dem, også posthestene. De vil komme til at vente mindst en tre, fire timer på hvert skiftested. Og så går det i skridtgang. Der er mange bakker."

"Nå, så rider jeg. Spænd hesten fra. Jeg kan vel få en sadel at købe her i byen?"

"Ja, det kan De godt. Men tåler den hest sadel?"

"Nej, det er sandt, det har De ret i. Det gør den ikke."

"Ja, så ..."

"Ja, men jeg kan vel få en hest til leje her i byen?"

"En hest, der skal løbe til Arras i et træk?"

"Ja."

"Det skal der en hest til, som vi ikke har her. Og så blev De da også nødt til at købe den, for vi kender Dem jo ikke. Men De kan

ikke få sådan en hest hverken til leje eller til købs, hverken for fem hundrede eller for tusind franc."

"Hvad skal jeg da gøre?"

"Det bedste, De kan gøre – det giver jeg Dem mit ord som ærlig mand på – er at lade mig gøre hjulet i stand og opsætte Deres rejse til i morgen."

"Så kommer jeg for sent. Er der ikke en postvogn, som går til Arras? Hvornår går den?"

"I nat. Både den postvogn, som kommer hertil, og den, som afgår herfra, kører om natten."

"Behøver De virkelig en dag for at gøre det hjul i stand?"

"Ja, godt og vel."

"Også når De sætter to mand i arbejde med det?"

"Om jeg så satte ti mand til det."

"Kunne man ikke binde egerne sammen?"

"Jo, egerne, men ikke navet."

"Er der ingen, som lejer vogne ud her i byen?"

"Nej."

"Er her en anden hjulmand?"

Både staldkarlen og hjulmanden rystede på hovedet og sagde nej.

Han var umådelig glad. Det var åbenbart, at Forsynet havde en finger med i spillet. Det var det, som havde ødelagt hjulet på giggen og som standsede ham. Han havde ikke givet efter straks. Han havde gjort sig al mulig umage for at komme til at fortsætte sin rejse. Han havde ærligt og samvittighedsfuldt prøvet alle midler. Han var ikke veget tilbage hverken for årstiden eller for nogen anstrengelse eller for nogen udgift. Han havde ikke noget at bebrejde sig. Nåede han ikke videre,

var det ikke hans skyld, det var Forsynet, der ville det sådan. Han trak igen vejret. For første gang, siden Javert havde været hos ham, åndede han frit. Det han følte det, som om den jernhånd, der nu i tyve timer havde knuget hans hjerte, slap sit tag. Han følte det, som om Gud var med ham. Han sagde til sig selv, at han havde gjort alt, hvad der stod i hans magt, og at han nu ikke havde andet at gøre end ganske rolig at vende om.

Hvis hans samtale med hjulmanden havde fundet sted inde i kroen, ville den ingen vidner have haft, og vi ville rimeligvis ikke være blevet nødt til at fortælle det, som skete, men den fandt sted midt på gaden. Enhver samtale på gaden samler uundgåelig en tilhørerkreds. Der er altid folk, som ikke forlanger bedre end at være tilskuere og tilhørere. Mens han talte med hjulmanden, var nogle folk, som kom forbi, standsede. Efter at have hørt noget på, hvad samtalen drejede sig om, var der en ung knøs, som ingen havde lagt mærke til, der skyndte sig bort. I det øjeblik, da den rejsende, efter den overvejelse, vi har antydet, havde taget den beslutning at vende om, kom denne dreng tilbage med en gammel kone.

"Herre," sagde konen, "min dreng siger, at De gerne vil have en vogn til leje."

Disse simple ord, som blev udtalt af en gammel kone, der var ledet af en dreng, fik sveden til at sprække ud af ham. Han følte det, som så han den hånd, der havde slappet sit tag i ham, komme til syne igen i mørket bag ved ham, rede til atter at slå klo å ham.

"Ja, min gode kone," sagde han, "jeg ønsker en vogn til leje." Derpå skyndte han sig at tilføje, "men der er jo ingen at få her i byen."

"Jo, der er," svarede den gamle kone.

"Hvor er det?" sagde hjulmanden.

"Hos mig," svarede den gamle kone. Det gøs i ham. Skæbnen havde atter tag i ham.

Den gamle kone havde virkelig en enspænderkurvevogn stående i et skur. Hjulmanden og staldkarlen, der var fortvivlede over, at den rejsende var ved at slippe fra dem, lagde sig imellem: "Det var en skrækkelig gumpekærre – den havde ingen fjedre – sæderne hang i læderremme – det regnede ind i den – hjulene var rustne og ødelagte af fugtighed – den ville ikke holde stort længere end giggen, det var en ren rumlekasse – det skulle herren ikke indlade sig på" osv. osv. Det var sandt alt sammen, men denne gumpekærre, denne rumlekasse rullede nu, hvordan den så end var, af sted på to hjul og kunne køre til Arras. Han betalte, hvad der blev forlangt, lod giggen blive stående hos hjulmanden, for at han kunne gøre den i stand, så den kunne være færdig, når han kom tilbage, lod den hvide hest spænde for, satte sig op og kørte videre ad Arras til.

Da vognen kom i gang, bekendte han for sig selv, at han for et øjeblik siden havde været glad ved tanken om, at han ikke kunne komme derhen, hvor han nu skulle. Han granskede med en vis harme denne glæde og fandt den ganske urimelig. Hvorfor skulle han være glad ved at vende om? Når alt kom til alt, gjorde han jo denne rejse frivillig. Der var ingen, som nødte ham dertil. Og det kunne ganske sikkert ikke gå anderledes, end han selv ville.

Idet han kørte ud af Hesdin, hørte han en stemme, der råbte: "Holdt! Holdt!" han standsede vognen med en bevægelse, som

der var noget febrilsk og krampagtigt ved, der lignede håb. Det var knøsen.

"Det var mig, der skaffede Dem vognen, herre!"

"Nå ja, hvad så?"

"De har ikke givet mig noget."

Og han, som ellers så villig gav til alle, fandt denne fordring urimelig, næsten uforskammet.

"Er det dig, din slyngel," sagde han, "du får ingenting."

Han piskede på hesten og kørte videre i skarpt trav.

Han havde spildt megen tid i Hesdin, han ville indhente det forsømte. Den lille hest var flink og trak for to, men det var i februar måned, det havde regnet, og vejene var dårlige, og så var det ikke længere giggen. Vognen var stiv og tung, og der var en mængde bakker. Han var næsten fire timer om at nå fra Hesdin til St. Pol. Fire timer om halvtredje mil. I St. Pol lod han straks spænde fra i det første gæstgiversted, han kom til, og hesten sætte i stald. Han var opfyldt af bedrøvelige og forvirrede tanker. Gæstgiverens kone kom ind i stalden.

"Ønsker herren ikke at spise frokost?"

"Jo, det er sandt," sagde han, "jeg er oven i købet sulten."

Han fulgte med konen, der havde et friskt og glad ansigt. Hun førte ham ind i en lav sal, hvor der stod borde med voksdug på.

"Skynd Dem," sagde han, "for jeg må straks af sted igen. Jeg har travlt."

En svær flandersk pige satte i en fart en kuvert for ham. Han så med en følelse af velbehag på denne pige.

"Det var det, der var i vejen," tænkte han, "jeg har ikke spist frokost." Der blev rettet an. Han kastede sig over brødet og bed

en mundfuld af det. Derpå lagde han det langsomt fra sig og rørte ikke mere ved det. Der sad en fragtmand og spiste ved det andet bord.

"Hvor kan det være, at brødet her er så bittert?" sagde han til ham. Fragtmanden var tysker og forstod ham ikke. Han gik igen ned i stalden til hesten. En time efter havde han forladt St. Pol og kørte ad Tinques til, som kun ligger halvtredje mil fra Arras.

Tusmørket faldt på, netop som børnene, der kom fra skole, så ham køre ind i Tinques. Dagene var ganske vist endnu korte. Han gjorde ikke holdt i Tinques. Da han kørte ud af byen, hævede en vejmand, der var ved at lægge skærver på vejen, hovedet og sagde: "Nå, den hest er ordentlig træt." Det stakkels dyr kunne i virkeligheden kun gå i skridt.

"Skal De til Arras?" fortsatte vejmanden.

"Ja."

"Bliver det ved at gå med den fart, kommer De ikke dertil for det første."

"Hvor langt er der herfra til Arras?"

"Godt halvfjerde mil."

"Hvad for noget? Efter postbogen skal der kun være halvtredje."

"Nå," sagde vejmanden, "De ved altså ikke, at vejen bliver gjort i stand? En fjerdingvej herfra er den spærret. De kan ikke komme længere ad den."

"Ja så."

"De må dreje af til venstre til Carency og passere floden, og når De kommer til Gamblim, må De dreje til højre. Det er vejen fra Mont-St.-Eloy til Arras."

"Blot jeg ikke farer vild i mørket."

"De er altså ikke her fra egnen?"

"Nej."

"Det er for resten biveje alle sammen. Men skal jeg give Dem et godt råd, herre? Deres hest er træt. Kør tilbage til Tinques, der er et godt gæstgiversted. Lig der i nat. Så kan De tage til Arras i morgen tidlig."

"Jeg må være der i aften."

"Det er en anden sag. Men så vend alligevel om og få Dem en anden hest. Staldkarlen kan jo følge med og vise Dem den nærmeste vej."

Han fulgte vejmandens råd. En halv time efter passerede han igen det samme sted, men nu i fuldt trav med en god hest. En staldkarl, som kaldte sig postillon, sad på siden af kærren. Han havde imidlertid en fornemmelse af, at tiden gled fra ham. Det var nu helt mørkt. De kom ind på bivejen, og den var skrækkelig. Vognen faldt fra det ene hjulspor i det andet.

"Kør stadig i trav, så får du dobbelte drikkepenge," sagde han til postillonen. Ved et stød knækkede hamlen.

"Der gik hamlen, herre," sagde postillonen, "jeg ved ikke, hvordan jeg skal bære mig ad med at spænde hesten ordentlig for. Det er en meget slem vej i mørke. Vil De ikke vende om og ligge natten over i Tinques? Så kan vi være i Arras i morgen tidlig i god tid."

"Har du et stykke reb og en kniv?"

"Ja, herre." Han skar en gren af et træ og lavede en hamle. Det var igen tyve minutter tabt, men de kørte videre i firspring. Der var mørkt på sletten. Lave, tunge tågemasser krøb ned ad bakkeskrænterne og rev sig løs som røg. Der var hvidlige

lysstrimer i skyerne. En stærk vind, der kom fra havet, fremkaldte til alle sider af horisonten et bulder, som når møbler flyttes. Alt, hvad man kunne skimte, tog sig uhyggeligt ud. Kulden isnede ham. Han havde ingenting spist hele dagen og mindedes uklart sin natlige færd i egnen om Digne for otte år siden – ham følte det, som om det var i går.

Et tårnur slog langt borte.

"Hvad er det, klokken slår?" spurgte han karlen.

"Syv, herre. Vi er i Arras klokken otte. Vi har kun halvanden mil igen."

I det samme faldt det ham ind, at al den ulejlighed, han gjorde sig, måske slet ingen nytte var til, og han undrede sig over, at han ikke havde tænkt derpå før. Han vidste jo ikke engang, hvornår sagen var for. Det burde han da i det mindste have forhørt sig om. Det var sært af ham sådan at storme af sted uden at vide, om det ville nytte det allermindste. Derpå gjorde han i hovedet nogle beregninger: Retsmøderne begyndte i reglen klokken ni om morgenen – denne sag kunne ikke tage lang tid – æbletyveriet var i og for sig en ubetydelighed, og så var der jo kun spørgsmålet om mandens identitet – en fire-fem vidner at afhøre og så nogle korte udtalelser af advokaterne – det hele måtte være forbi, når han kom.

Postillonen piskede på hesten, de var kommet over floden og havde snart St. Eloy bag sig. Det blev mørkere og mørkere.

6

Fantine var imidlertid i dette øjeblik ude af sig selv af glæde. Hun havde haft en meget slem nat, en skrækkelig hoste og stærk feber, og så havde hun været plaget af drømme. Om

morgenen, da lægen så til hende, talte hun vildt. Han satte et betænkeligt ansigt op og pålagde dem at lade ham vide, så snart Madeleine kom. Hele formiddagen var hun forstemt, talte kun lidt og lå og pillede ved sine lagener, mens hun med dæmpet stemme anstillede beregninger, der syntes at gælde vejlængder. Hendes øjne var indsunkne og stive. De syntes næsten udslukkede, men så kom der af og til atter liv i dem, og de skinnede som stjerner. Hver gang søster Simplicia spurgte hende, hvordan hun havde det, svarede hun ufravigelig: "Godt. Jeg længes blot efter at tale med hr. Madeleine."

Nogle måneder i forvejen, da Fantine satte den sidste rest af ærbarhed, skamfølelse og glæde til, var hun en skygge af sig selv, nu var hun et genfærd af denne skygge. Den legemlige sol havde fuldendt den åndelige sygdoms værk. Denne femogtyveårige kvinde havde rynker i panden, laskede kinder, sammenklemte næsebor. Tænderne sad løse i munden på hende, hendes lød var blyfarvet, halsen knoglet, nøglebenene var fremstående, lemmerne magre, huden jordfarvet, og det blonde hår, der var ved at komme igen, var isprængt med gråt.

Ved middagstid kom lægen igen. Han foreskrev forskellige ting, forhørte sig, om borgmesteren havde været der, og rystede på hovedet. Madeleine plejede at komme klokken tre. Henimod halv tre begyndte Fantine at blive urolig. I løbet af tyve minutter spurgte hun over ti gange nonnen: "Hvad er klokken, søster?" Klokken slog tre. Ved det tredje slag rejste Fantine sig over ende i sengen, skønt hun ellers ikke kunne røre sig. Hun foldede krampagtigt de magre, gule hænder, og nonnen hørte hende udstøde et af disse dybe suk, der synes at lette en for en byrde. Derpå vendte hun sig om og så hen imod døren. Der kom

ingen, døren gik ikke op. Hun blev liggende sådan et kvarter med blikket fæstet på døren, uden at røre sig, og som om hun holdt vejret. Nonnen turde ikke tale til hende. Da klokken slog et kvarter over tre, sank Fantine tilbage på sin hovedpude igen. Hun sagde ingenting og gav sig atter til at pille ved sit lagen. Klokken blev halv fire og den blev fire. Der kom ingen. Hver gang klokken slog, rejste Fantine sig over ende, så hen til døren og sank så tilbage igen. Det var tydeligt at skønne, hvad hun tænkte på, men hun udtalte intet navn, beklagede sig ikke, gik ikke i rette med nogen. Hun hostede blot på en uhyggelig måde. Man kunne have været fristet til at sige, at der sænkede sig noget mørkt ned over hende. Nu og da smilede hun. Klokken slog fem. Da hørte nonnen hende sagte og stilfærdig sige: "Det er synd af ham, at han ikke kommer i dag, for i morgen går jeg bort."

Søster Simplicia undrede sig selv over, at Madeleine ikke kom. Imidlertid lå Fantine og stirrede op på sin sengehimmel. Det så ud, som om hun søgte at mindes noget. Pludselig begyndte hun med svag stemme at synge. Det var en gammel vuggevise, som hun i sin tid havde plejet at synge sin lille Cosette i søvn med. Den havde ikke været i hendes tanker i de sidste fem år, i al den tid, hun ikke havde haft sit barn hos sig. Hun sang den med så bedrøvet stemme, og melodien var så blød, at selv en nonne kunne komme til at græde derved. Søster Simplicia, der var vant til strenghed, mærkede, at hun fik tårer i øjnene. Fantine lå stadig ganske stille og syntes helt optaget af sine tanker.

Søster Simplicia sendte en tjenestepige til portnerkonen på fabrikken med forespørgsel, om han ikke var kommet hjem, og

om han ikke snart kom op på sygestuen. Pigen kom tilbage efter nogle minutters forløb. Hun fortalte hviskende søster Simplicia, at borgmesteren var rejst bort om morgenen før seks i en lille gig med en hvid hest for, til trods for, at det var så koldt. At han var rejst alene og ikke engang havde en kusk med. At man ikke vidste, hvad vej han var rejst, nogle sagde, at de havde set ham dreje om ad vejen til Arras, andre forsikrede, at de havde mødt ham på vejen til Paris. Han havde, da han tog af sted, været ganske som sædvanlig, meget venlig, og havde blot sagt til portnerkonen, at de ikke skulle vente ham hjem den nat.

Mens de to kvinder stod og hviskede sammen med ryggen til Fantines seng, lagde Fantine sig, med den feberagtige livlighed, der følger med visse sygdomme, og som forlener dødens frygtelige magerhed med sundhedens fri bevægelser, på knæ i sengen, med de knyttede hænder støttede på hovedpuden, stak hovedet ud imellem omhængene og lyttede. Pludselig råbte hun: "De taler om hr. Madeleine. Hvorfor hvisker de? Hvad har han for? Hvorfor kommer han ikke?" hendes stemme var så barsk og hård, at de to kvinder troede, det var en mandsstemme, de hørte. De vendte sig forskrækkede om. "Svar dog," råbte Fantine. Tjenestepigen stammede: "Portnerkonen sagde, at han ikke kan komme i dag."

"Vær rolig, mit barn," sagde nonnen, "læg Dem ned."

Uden at forandre stilling sagde Fantine med høj røst og et tonefald, der på en gang var bydende og hjerteskærende: "Kan han ikke komme? Hvorfor ikke? De ved det. De hviskede sammen om det. Jeg vil vide det."

Tjenestepigen skyndte sig at hviske til nonnen: "Sig, at han er optaget af byrådet."

Søster Simplicia blev lidt rød i hovedet. Det var en løgn, tjenestepigen foreslog hende at komme med. På den anden side skønnede hun, at det uden tvivl ville være et hårdt slag for den syge, om hun sagde hende sandheden, og at det var meget betænkeligt i den tilstand, hun var i. Søster Simplicias rødme varede ikke længe. Hun så på Fantine med sine rolige, bedrøvede øjne og sagde: "Borgmesteren er rejst bort."

Fantine rejste sig igen og satte sig på hug. Hendes øjne strålede. Der lå et skær af usigelig glæde over dette bedrøvede ansigt.

"Rejst bort!" råbte hun. "Så er han taget hen for at hente Cosette."

Derpå rakte hun begge hænderne op imod himlen, og hendes ansigt fik et ubeskriveligt udtryk. Hendes læber bevægede sig. Hun bad sagte.

Da hendes bøn var til ende, sagde hun: "Jeg vil gerne lægge mig ned igen, søster. Jeg skal gøre alt, hvad De vil have. For lidt siden var jeg styg. Jeg beder Dem om forladelse, fordi jeg talte så højt. Jeg ved nok, det er rent galt at tale højt, kære søster, men nu er jeg så glad. Vorherre er god, hr. Madeleine er god! Tænk, at han er taget til Montfermeil for at hente min lille Cosette!"

Hun lagde sig ned, hjalp nonnen med at lægge hovedpuden til rette og kyssede det lille sølvkors, hun havde om halsen, og som søster Simplicia havde givet hende.

"Prøv nu på at hvile dem lidt, mit barn," sagde nonnen, "og tal ikke mere."

Fantine tog søster Simplicias hånd imellem sine klamme hænder. Det gjorde nonnen ondt at mærke, hvor svedige de var.

"Han er rejst bort i morges for at tage til Paris. Han behøver nu egentlig ikke at lægge vejen om ad Paris. Montfermeil ligger lidt til venstre, når man kommer derfra. Husker De, hvordan han i går, da jeg talte til ham om Cosette, sagde: "Snart! Snart!"? Det er en overraskelse, han vil berede mig. De ved nok, at han har ladet mig underskrive et brev til Thénardier for at få hende tilbage. De kan slet ingen indvendinger gøre, vel? De må give mig Cosette tilbage, for de har jo fået deres betaling. Øvrigheden vil ikke tåle, at folk holder et barn tilbage, når de har fået deres betaling. Lad være, søster, at vinke til mig, at jeg ikke må tale. Jeg er så umådelig lykkelig, jeg har det rigtig godt, det gør slet ikke ondt mere. Jeg skal se Cosette igen. Jeg er ligefrem sulten. Det er næsten fem år siden, jeg sidst så hende. De kan ikke tænke Dem, hvor man kommer til at elske sine børn. Og så skal De se, hvor sød hun er! Å, om De vidste … Hun har sådanne nydelige, små, rosenrøde fingre. Hun får først og fremmest meget smukke hænder. Da hun var et år, var hendes hænder så latterlig små … Sådan! Nu må hun være stor. Hun er syv år, en hel lille jomfru. Jeg kalder hende Cosette, men hun hedder egentlig Euphrasie. Du gode Gud, hvor det er forkert at lade år gå hen uden at se sine børn! Man burde betænke, at livet ikke varer evigt. Å, hvor det er pænt af borgmesteren, at han er rejst. Men det er vist meget koldt. Han havde da vel i alt fald sin kappe på? I morgen er han her tilbage, ikke sandt? Sikken en fest, det bliver! I morgen tidlig må De minde mig om, at jeg tager min lille kappe på, den med kniplingerne, søster. Montfermeil er en by. Jeg gik i sin tid på mine ben derfra. Det var en lang vej. Men postvognene kommer hurtigt af sted. I

morgen er han her med Cosette. Hvor langt er der herfra til Montfermeil?"

Søsteren, som ikke havde begreb om, hvor langt der var, svarede: "Jeg antager også, at han kan være her i morgen!"

"I morgen! I morgen!" sagde Fantine, "jeg skal se Cosette i morgen! Ser De, kære søster, jeg er slet ikke syg længere. Jeg er helt ellevild. Jeg kunne såmænd godt give mig til at danse, hvis De ville have det."

Havde nogen set hende nu efter at have set hende for et kvarter siden, ville han ikke have begrebet det mindste af det hele. Hun var helt rødmosset, hendes stemme var livlig og naturlig, hele hendes ansigt var et smil. Nu og da lo hun, mens hun talte sagte med sig selv. Moderglæde er næsten som barneglæde. "Nå," sagde nonnen, "nu er De glad. Gør nu, som jeg siger, og tal ikke mere." Fantine lagde hovedet tilbage på puden og sagde halvhøjt: "Ja, leg dig nu til ro igen. Vær fornuftig, du skal jo se dit barn igen. Søster Simplicia har ret. Alle de, som er her, har ret." Derpå gav hun sig, uden at røre sig, uden at hæve hovedet, til at se sig om med sine vidt åbne øjne og en glad mine og sagde ikke mere. Søsteren trak omhængene for, i håb om, at hun ville falde i søvn.

Imellem syv og otte kom lægen. Da han ikke hørte en lyd, troede han, at Fantine sov, trådte sagte ind og gik på tåspidserne hen til sengen. Han trak omhænget til side og så ved natlampens lys Fantines store, rolige øjne, der så på ham. "Jeg får jo nok lov til at have hende liggende i en lille seng ved siden af mig, ikke sandt, hr. doktor?" sagde hun. Lægen troede, at hun talte i vildelse. "Se, der er akkurat plads til den." Lægen tog søster Simplicia til side. Hun forklarede ham, hvordan det

hang sammen, at hr. Madeleine var rejst bort for en dag eller to, og at hun ikke havde troet at burde rive den syge ud af den vildfarelse, at borgmesteren var taget til Montfermeil, så meget mere, som det jo var muligt, at hendes anelse var rigtig. Det gav lægen hende ret i. Han gik hen til Fantines seng. "Ser De, så kan jeg sige god morgen til det lille skind, når hun vågner, og om natten, når jeg ikke kan sove, kan jeg høre hende sove. Det vil gøre mig godt at høre hende trække vejret jævnt og stille."

"Giv mig Deres hånd," sagde lægen. Hun rakte ham den og udbrød leende: "Å, det er sandt, De ved jo ikke, at jeg er blevet rask. Cosette kommer i morgen." Lægen blev overrasket. Hun havde det virkelig bedre. Klemslen var ringere, pulsen var igen blevet kraftig. Det var, som om livskraften pludselig igen var vågnet i denne stakkels, udmattede kvinde. "Hr. doktor," sagde hun, "søster Simplicia har vel sagt Dem, at hr. borgmesteren er taget bort for at hente min stump?"

Lægen pålagde hende at tie stille og de andre at vogte hende for al pinlig sindsbevægelse. Han foreskrev en indsprøjtning med ren kinin og en beroligende drik, i fald feberen skulle tage fat igen i løbet af natten. Da han gik, sagde han til søster Simplicia: "Det går bedre. Ville lykken føje det så, at borgmesteren i morgen kom med barnet, så – hvem ved? Der findes højst overraskende kriser. Man har før set en stor glæde pludselig få bugt med en sygdom. Dette er ganske vist en langt fremskreden organisk sygdom, men der er jo ting, man ikke kan begribe. Det er virkelig muligt, at vi kan redde hende."

7

Klokken var næsten otte om aftenen, da vognen, vi forlod på vejen, rullede ind ad Hotel Postgårdens lille indkørselsport i Arras. Den mand, vi har fulgt til dette øjeblik, stod af, svarede med en adspredt mine på gæstgiverfolkenes ivrige spørgsmål, sendte den hest, han havde lejet i Tinques, tilbage og trak selv den lille hvide ind i stalden. Derpå gik han ind i en billardstue, der var beliggende i stueetagen, satte sig ved et bord og støttede albuerne imod det. Han havde været fjorten timer om den rejse, han havde ventet at kunne gøre på seks. Han viste sig selv den retfærdighed at sige, at det ikke var hans skyld, men i grunden var han slet ikke ked af det. Værtinden trådte ind.

"Vil herren gå til ro, eller vil herren have aftensmad?" han rystede på hovedet. "Staldkarlen siger, at herrens hest er meget træt."

"Vil den ikke kunne bryde op igen i morgen tidlig?" sagde han.

"Nej, herre, den må i det mindste hvile sig i to dage."

"Er postkontoret her i huset?" spurgte han.

"Ja, herre." Værtinden førte ham til postkontoret. Han forhørte sig, om han kunne rejse til Montreuil-sur-Mer med posten samme nat. Pladsen ved siden af kusken var ledig. Han lagde beslag på den og betalte den.

"Pas nu på at være her præcis klokken et, for så går posten," sagde fuldmægtigen.

Da det var besørget, gik han ud i byen. Han var ikke stedkendt i Arras, gaderne var mørke, og han gik på må og få. Han syntes imidlertid stædig at have sat sig for, at han ikke ville spørge nogen om vej. Han kom over den lille Crinchonflod og

befandt sig i en labyrint af snævre gader, som han fo'r vild i. Der kom en borgermand forbi med en lygte. Efter at have betænkt sig noget besluttede han at henvende sig til ham, men først så han sig om til alle sider, som om han var bange for, at nogen skulle høre, hvad han ville spørge ham om.

"Vær så god at sige mig, hvor rådhuset er, herre," sagde han.

"De er nok ikke her fra byen," svarede manden, der var temmelig til års. "Nå, følg De blot med mig, jeg skal netop hen ad den kant, det vil sige til amtmandsboligen, for de er for tiden ved at gøre rådhuset i stand. Foreløbig holdes retsmøderne i amtmandsboligen."

"Holder kriminalretten også sine møder der?"

"Ja vel. Ser De, den nuværende amtmandsbolig var før revolutionen bispegård. Hr. de Conzié, som var biskop i 1784, lod bygge en stor sal. I den holdes retten. Hvis det er en rettergang, herren vil overvære, er det lovlig sent. Møderne plejer at være forbi klokken seks."

Da de kom ud på den store plads, gjorde borgermanden ham imidlertid opmærksom på fire høje, oplyste vinduer i facaden af en stor, mørk bygning.

"Nej, De kommer virkelig tidsnok alligevel, De har sandelig held med Dem. Ser De de fire vinduer der? Der er det, retten holdes, og forhandlingerne er altså ikke forbi endnu. Sagen må have trukket i langdrag, så De har været nødt til at holde aftenmøde. Er det den sag, der er for, De interesserer Dem for? Er det en kriminalsag? Skal De vidne?"

"Jeg kommer ikke for nogen retssags skyld," svarede han. "Jeg skal blot tale med en sagfører."

"Det er en anden sag," sagde borgermanden. "Se, der er porten, min herre, der, hvor skildvagten står. De har blot at gå op ad den store trappe."

Han fulgte borgermandens anvisninger, og nogle minutter efter befandt han sig i en sal, hvor der var mange mennesker, og hvor grupper af sagførere i deres embedsdragter stod og hviskede hist og her. Denne store sal, der kun oplystes af en eneste lampe, var en af bispepaladsets gamle sale og gjorde nu tjeneste som ventesal. En fløjdør, som i dette øjeblik var lukket, skilte den fra det store værelse, hvor retten var sat. Der var så mørkt, at han ikke betænkte sig på at tiltale den første sagfører, han mødte.

"Hvor langt er de kommet, herre?" spurgte han.

"Det er forbi."

"Forbi!" Dette ord blev gentaget i en sådan tone, at sagføreren vendte sig om.

"Om forladelse, herre," sagde han, "er De måske en slægtning af den pågældende?"

"Nej, jeg kender ingen her. Og den anklagede blev dømt?"

"Ja, det var ikke muligt andet."

"Til tvangsarbejde?"

"Ja, på livstid."

"Identiteten blev altså konstateret?" sagde han med så svag en stemme, at det næsten ikke var til at høre.

"Hvad for en identitet?" sagde sagføreren. "Sagen var ganske simpel. Hun havde dræbt sit barn, mordet er bevist, men juryen betragtede det som uoverlagt, så hun blev dømt til tugthuset på livstid."

"Nå, så det var altså en kvinde?" sagde han.

"Ja vist. Hvad er det, De taler om?"

"Å, det er ingenting. Men siden det er forbi, hvor kan det så være, at salen endnu er oplyst?"

"Det er på grund af den anden sag, som de tog fat på for et par timer siden".

"Hvad er det for en sag?"

"Å, den er også ganske klar. Den drejer sig om en tidligere straffet person, en forhenværende galejslave, der har stjålet. Jeg husker ikke længere, hvad han hedder. Han har et ægte banditfjæs. Alene for hans ansigts skyld ville jeg sende den fyr på galejerne."

"Kan man ikke komme ind i salen?"

"Jeg tror det ikke. Der er overmåde fuldt. Foreløbig er mødet imidlertid afbrudt, Nogle er gået. De kan jo prøve, når forhandlingerne begynder igen."

"Hvad vej går man ind?"

"Ad den store dør der."

Sagføreren gik. I løbet af nogle øjeblikke, næsten på en gang, havde Madeleine gennemløbet næsten alle mulige sindsbevægelser. Denne ligegyldige persons ord havde snart gennemboret hans hjerte som isnåle, snart som gloende klinger. Da han fik at vide, at intet var afgjort endnu, trak han vejret dybt, men han ville ikke selv have kunnet sige, om det var af glæde eller smerte. Han nærmede sig flere grupper og lyttede til, hvad der blev sagt. Retslisten var meget lang, og formanden havde til den dag sat to ganske simple sager, der måtte kunne gå glat, på dagsordenen. Man havde begyndt med barnemordet, og nu var man i gang med den tidligere straffede forbryder, den forhenværende galejslave. Han havde stjålet

æbler, det lod ikke til at være fuldt bevist. men sikkert var det, at han havde været på galejerne i Toulon, og det var det, der gjorde sagen slem for ham. Forhøret over ham og vidneforklaringerne var for øvrigt forbi, men der var forsvarerens og den offentlige anklagers taler tilbage, og man blev næppe færdig før midnat. Manden ville rimeligvis blive dømt. Aktor Valen dygtig jurist, som altid fik sine anklagede dømt.

Der stod en dørvogter ved døren til retssalen. "Bliver der snart lukket op?" spurgte Madeleine ham.

"Nej, der bliver slet ikke lukket op," svarede dørvogteren.

"Hvad for noget? Bliver der ikke lukket op, når mødet begynder igen? Det er jo afbrudt for øjeblikket."

"Det er lige begyndt igen, men døren bliver ikke lukket op."

"Hvorfor ikke?"

"Fordi salen er fuld."

"Hvad! Er der ikke en eneste plads?"

"Nej. Døren er lukket, der kommer ikke flere ind. Det vil sige," tilføjede dørvogteren efter en pause, "der er nok endnu et par pladser bag ved formandspladsen, men dem giver formanden kun embedsmænd adgang til." Derpå vendte han ham ryggen.

Madeleine trak sig tilbage med bøjet hoved, gik igennem forværelset og steg langsomt ned ad trappen, som om han betænkte sig for hvert trin. Han holdt rimeligvis råd med sig selv. Den voldsomme kamp, der havde raset i ham siden den foregående aften, var endnu ikke forbi, og hvert øjeblik tog den en ny vending. Da han var nået ned på afsatsen, stillede han sig med ryggen imod rækværket og lagde armene over kors. Så knappede han pludselig sin frakke op, tog sin tegnebog op af

lommen, rev et blad ud af den og skrev hurtig ved skæret fra lygten: "Madeleine, borgmester i Montreuil-sur-Mer." Derpå steg han hurtigt op ad trappen igen, banede sig vej igennem mængden, gik lige hen til dørvogteren, gav ham papiret og sagde i en myndig tone: "Bring formanden i retten dette."

Dørvogteren tog papiret, kastede et blik på det og adlød.

8

Uden at Madeleine anede det, havde borgmesteren i Montreuil-sur-Mer vundet sig en vis navnkundighed. I syv år havde rygtet om hans udmærkede egenskaber opfyldt hele Nedre-Boulonnais, og efterhånden havde det bredt sig til de tilstødende amter. Ikke nok med den store tjeneste, han havde gjort sin by ved at bringe nyt liv i glasperleindustrien, men der var ikke en af de hundrede og enogfyrre kommuner i herredet Montreuil-sur-Mer, som ikke skyldte ham tak for en eller anden velgerning. Han havde forstået, når det var nødvendigt, at støtte og hjælpe industrien også i andre herreder. Sådan havde han med sin kredit og sine kapitaler støttet tyll-fabrikken i Boulogne, det mekaniske hørspinderi i Frévent og det hydrauliske lærredsvæveri i Boubers-sur-Canche. Overalt nævnedes Madeleines navn med ærbødighed. Arras og Douai misundte det lille Montreuil-sur-Mer den lykke at have sådan en borgmester.

Den assessor ved overretten i Douai, der førte forsædet ved denne edsvorne-rets session i Arras, kendte som alle andre dette så højt og almindeligt agtede navn. Da dørvogteren bragte ham papiret og tilføjede: "Den herre ønsker at overvære

retsmødet," tog han en pen, skrev nogle ord forneden på papiret, gav dørvogteren det og sagde: "Lad ham komme ind."

Den ulykkelige mand, hvis historie vi fortæller, var blevet stående ved døren på samme sted og i samme stilling, som da dørvogteren forlod ham. Midt under sin grublen hørte han en sige: "Vil herren være så venlig at gøre mig den ære at følge med mig."

Det var den samme dørvogter, som for et øjeblik siden havde vendt ham ryggen, og som nu bukkede helt ned til jorden for ham. Han gav ham papiret tilbage, foldede det ud og læste: "Formanden i kriminalretten melder hr. borgmesteren sin respekt." Han krammede papiret sammen, som om disse ord havde en sær og besk bismag.

Han fulgte med dørvogteren, og nogle minutter efter befandt han sig ene i et værelse, der oplystes af to vokslys, der stod på et bord med grønt tæppe. De sidste ord, dørvogteren sagde, inden han gik fra ham, lød endnu i hans øren: "Dette er rådslagningsværelset, herre. De behøver blot at dreje på messingknappen på den dør der, så kommer De ind i retssalen bag ved formandens stol." Disse ord blandede sig i hans tanker med en ubestemt erindring om snævre gange og mørke trapper, han havde måttet passere for at komme derhen.

Han var alene. Det afgørende øjeblik var kommet. Han søgte at samle sig, men det lykkedes ham ikke. Han befandt sig på det sted, hvor dommerne overvejer og dømmer. Han så sig med sløv ro om i dette på en gang så fredelige og frygtelige værelse, hvor så mange menneskeliv var blevet knuste, hvor hans navn om en stakket stund skulle lyde, og, som det syntes ham, hans skæbne i dette øjeblik skred igennem. Han så på væggen, og så

så han på sig selv og undrede sig over, at det var dette værelse, og at det var ham. Han havde ingenting spist i fire og tyve timer, han var som radbrækket af karriolens skumplen, men han mærkede det ikke, han syntes, at han slet ingen fornemmelser havde.

Så faldt hans øjne på messingknappen i døren, der skilte ham fra retssalen. Han havde næsten glemt den dør. Hans blik dvælede først roligt ved denne messingknap, men så blev det stift og forvirret og mere og mere præget af rædsel. Sveden perlede frem imellem hårene på hans hoved og løb ned over hans tindinger. Så gjorde han pludselig med en blanding af en slags myndighed og oprørskhed den ubeskrivelige bevægelse, som så tydeligt siger, hvad den skal: "Guds død! Hvem kan tvinge mig til det?" vendte sig hurtigt om og så den dør for sig, som han var kommet ind ad.

Han gik hen og lukkede den op og gik ud. Han befandt sig i en lang, snæver gang, som dannede alle slags krinkelkroge og hist og her oplystes af lygter, der mindede om natlampen i en sygestue. Han trak vejret dybt og lyttede. Der var ikke en lyd at høre, hverken foran eller bag ved ham. Han gav sig til at løbe, som om han blev forfulgt. Da han var kommet forbi flere omdrejninger i denne gang, lyttede han igen. Stadig den samme stilhed og det samme mørke omkring ham. Vejret var ved at gå fra ham, benene vaklede under ham, han støttede sig til muren. Stenene var kolde, sveden på hans pande var kold som is. Han rettede sig rystende af kulde og måske også af noget andet.

Som han stod der i mørket, begyndte han igen at tænke. Han havde tænkt hele natten, han havde tænkt hele dagen. Han

hørte nu kun en stemme inden i sig råbe: "Ak!" Sådan gik der et kvarter, så bøjede han hovedet, sukkede anstrengt, lod armene hænge og vendte om. Han gik langsomt, som om han var helt overvældet. Det var, som om nogen havde indhentet ham på hans flugt og førte ham tilbage. Han trådte atter ind i rådslagningsværelset. Det første, hans øje faldt på, var knappen i døren. Denne runde messingknap skinnede for ham som en frygtelig stjerne. Han stirrede på den, som man kan tænke sig et får ville stirre en tiger i øjnene. Han kunne ikke få øjnene fra den. Af og til gjorde han et skridt hen imod døren. Pludselig, uden at han selv vidste, hvordan det gik til, var han helt henne ved den. Han greb krampagtigt fat i knappen. Døren gik op. Han befandt sig i retssalen.

9

Han gjorde et skridt fremad, lukkede maskinmæssigt døren efter sig og blev stående og så sig om. Ingen af alle de mange, der var til stede, gav agt på ham. Alles blikke var rettede imod et eneste punkt, en træbænk, der stod langs væggen, op ad en lille dør til venstre for formanden. På denne bænk, der blev oplyst af flere vokslys, sad en mand imellem to gendarmer.

Madeleine søgte ham ikke, han så ham straks. Hans blik vendte sig ganske uvilkårligt imod denne skikkelse, som om det på forhånd var på det rene med, hvor den var. Han syntes, han så sig selv som gammel. Ansigtet var ganske vist ikke helt det samme, men holdningen, stillingen, det sky, urolige blik, det strittende hår, blusen – alt var ganske som den dag, da han kom til Digne, opfyldt af had og rugende over den græsselige skat af

frygtelige tanker, han havde samlet sig i Bagnoet i løbet af nitten år.

"Du gode Gud!" sagde han gysende, "skal jeg blive sådan!"

Manden på bænken så ud til mindst at være tres år. Der var noget ubeskrivelig råt, sløvt og forskræmt over ham.

Ved lyden af døren, da den gik op, havde man trukket sig til side for at gøre plads for Madeleine. Formanden havde vendt hovedet, og da han var på det rene med, at det var borgmesteren i Montreuil-sur-Mer, havde han hilst på ham. Den offentlige anklager, der havde truffet ham i Montreuil-sur-Mer, hvor han mere end en gang havde været på embedsvegne, kendte ham også og hilste på ham. Han lagde knap mærke dertil. Han var bytte for en slags hallucination. Han stirrede blot. Dommere, en skriver, gendarmer, en mængde grumt nysgerrige hoveder – han havde set det alt sammen en gang før, for syv og tyve år siden. Nu så han igen alt dette forfærdelige, de var der alle sammen, de bevægede sig, de levede. Det var ikke længere noget, han mindedes, et billede, hans tanke manede frem for ham, det var virkelige gendarmer, virkelige dommere, virkelige mennesker af kød og blod. Ja, sådan var det. Han så de forfærdelige syner fra hans fortid dukke op igen og få liv omkring ham med al virkelighedens rædsel. Han havde det alt sammen lige for sine øjne. Han blev grebet af skræk, lukkede øjnene og råbte i sin sjæls dyb: "Aldrig!"

Og ved et tragisk spil af skæbnen, der fik alle hans tanker til at skælve og næsten gjorde ham gal, var det hans andet jeg, som sad der! Alle kaldte den mand, de var ved at dømme, Jean Valjean! Han så for sine øjne en fremstilling af sit livs frygteligste øjeblik, og det var hans genfærd, der spillede

hovedrollen i den. Alt var ganske, som da han blev dømt. Kun var der nu et krucifiks, som ikke var der den gang. Da de dømte ham, var Gud fraværende.

Der stod en stol bag ved ham. Han lod sig synke om på den, forfærdet ved tanken om, at man kunne se ham. Da han var kommet til sæde, skjulte han sit ansigt bag en bunke aktstykker, der lå på dommerbordet. Han kunne nu se uden selv at blive set. Lidt efter lidt fattede han sig. Bevidstheden om virkeligheden vendte fuldstændig tilbage, han nåede til det stadium af ro, hvor man lytter.

Hr. Bamatabois var blandt de edsvorne.

Madeleine søgte Javert, men så ham ikke. Vidnernes bænk var skjult for ham af skriverens bord, og salen var kun dårligt oplyst – nogle lys i messingstager på bordene og hist og her i arme ud fra væggene nogle krolamper, der osede mere, end de lyste.

Den anklagedes forsvarer var netop ved at ende sin tale, da Madeleine trådte ind. Alle de tilstedeværendes opmærksomhed var i højeste grad spændt. Sagen havde været for i tre timer. I tre timer havde man set på, hvordan et menneske, en ukendt, en elendig skabning, som enten måtte være umådelig dum eller umådelig snedig, sank sammen under vægten af en frygtelig sandsynlighed. Han lod til at være i højeste grad forbavset over de beskyldninger, der blev rettet imod ham, og den enstemmighed, hvormed vidnerne udtalte sig imod ham. Hans fagter og lader benægtede stadig, når han da ikke sad og gloede op i loftet. Han talte med besvær og svarede forlegent, men hele hans person benægtede fra isse til fodsål. Han var som en idiot over for alle de lyse hoveder, der stod som i slagorden omkring

ham, og som en vildfremmed over for det samfund, der havde slået klo i ham. Og dog drejede det sig for ham om den frygteligste fremtid, sandsynligheden øgedes for hvert minut, og alle disse mennesker imødeså med større angst end han selv den ulykkesvangre dom, der mere og mere sænkede sig ned over ham. Det kunne end også komme til at gælde livet for ham, hvis hans identitet blev fastslået og sagen angående lille Gervais senere blev taget op. Hvad var han dog for et menneske? Hvorfra skrev hans ligegyldighed sig? Var det sindssvaghed eller snedighed, der bestemte hans optræden? Forstod han for meget, eller forstod han slet ingenting? Disse spørgsmål syntes at blive besvarede på forskellig måde både af tilhørerne og af de edsvorne. Der var i denne sag noget på en gang skræmmende og forvirrende, det var et drama, der ikke blot var mørkt, men også uklart.

Den anklagedes forsvarer havde talt rigtig godt. Han havde til at begynde med hævdet, at æbletyveriet i virkeligheden ikke var bevist. Ingen havde set hans klient (som han i sin egenskab af hans forsvarer hårdnakket kaldte Champmathieu) klatre over muren eller knække grenen af. Man havde arresteret ham med denne gren – han ville for resten hellere kalde den en kvist – i hånden, men han påstod, at han havde fundet den på jorden og taget den op. Hvor var beviset for det modsatte? Grenen var uden tvivl knækket af og stjålet af den, der var klatret over muren, og tyven havde så kastet den, da han blev forstyrret. Der kunne ingen tvivl være om, at der var en tyv med i spillet, men hvad beviste, at det var Champmathieu, der var tyven? Kun en eneste ting, nemlig at han havde været på galejerne. Han ville ikke nægte, at dette desværre syntes godtgjort. Imod de beviser

og vidnesbyrd, der på dette punkt var blevet fremsatte imod hans klient, havde han ikke andet at stille op end hans benægtelse, men den lagde han i denne henseende ingen vægt på. Men selv om man tog for givet, at han var den forhenværende galejslave Jean Valjean, beviste det så, at han var æbletyven? Det var i det højeste en formodning, ikke noget, der var bevist. Den anklagede havde ganske vist, det måtte han som redelig mand indrømme, valgt en dårlig måde at forsvare sig på, idet han nægtede alt, både at han havde stjålet, og at han havde været på galejerne. En tilståelse for det sidste punkts vedkommende ville visselig have været bedre og stemt hans dommere overbærende. Han havde rådet den anklagede til at aflægge denne tilståelse, men han havde hårdnakket vægret sig derved, uden tvivl i den tro, at han ved at nægte alt kunne redde alt. Det var ikke rigtigt, men burde man ikke tage i betragtning, hvor indskrænkede hans åndsevner var? Denne mand var åbenbart fuldstændig sløv. Den lange, usalige tid på Bagnoet, lang tids nød og elendighed, efter at han var sluppet ud derfra, havde gjort ham til et dyr osv. osv. Han forsvarede sig dårligt, men var det en grund til at dømme ham? Hvad sagen med lille Gervais angik, fandt han ingen anledning til at gå ind på den, eftersom den slet ikke stod i forbindelse med den foreliggende sag. Han sluttede med at bede de edsvorne og retten om, hvis de fandt, at den anklagedes identitet med Jean Valjean var godtgjort, at idømme ham den straf, der var fastsat for overtrædelse af et polititilhold, og ikke den forfærdelige straf, en galejslave pådrager sig ved at gøre sig skyldig i en ny forbrydelse.

Den offentlige anklager tog til genmæle. Han angreb den anklagede på alle de punkter, hvor hans forsvarer havde gjort indrømmelser. Forsvareren syntes at indrømme, at den anklagede var Jean Valjean. Det slog han fast. Denne mand var altså Jean Valjean, det kunne ikke mere bestrides. Derpå skildrede han denne Jean Valjean som et misfoster, udspyet af helvede osv. osv. Det løb tilhørerne og de edsvorne koldt ned ad ryggen. Da han var færdig med denne skildring, fortsatte han i oratorisk ekstase: "Og sådant et menneske osv. osv., en landstryger, en tigger, der er ganske blottet for midler til livets ophold osv. osv., som fra sit tidligere liv er vant til at begå forbrydelser, og som kun lidet har forbedret sig under opholdet på Bagnoet – det viser den forbrydelse, han begik imod lille Gervais osv. osv. – sådan et menneske nægter alt, efter at være grebet på fersk gerning på alfarvej, nogle skridt fra den mur, en tyv vitterlig er klatret over, og med tyvekosterne i hånden, nægter tyveriet, fornægter sit navn, fornægter sin identitet. Bortset fra hundrede andre beviser, som jeg ikke skal komme tilbage til, har fire vidner genkendt ham, den hæderlige politiinspektør Javert og tre af hans fordums skændselsfæller, tvangsfangerne Brevet, Chenildieu og Cochepaille. Hvad har han at stille op imod denne knusende enstemmighed? Han nægter! Hvilken forhærdelse! De vil lade retfærdigheden ske fyldest, mine herrer edsvorne osv. osv."

Mens den offentlige anklager talte, sad den anklagede og lyttede med åben mund, opfyldt af forbavselse, hvori der også blandede sig nogen forundring. Han var åbenbart overrasket over, at nogen kunne tale sådan. Nu og da, på de mest "energiske" steder, hvor anklagerens veltalenhed gik over alle

bredder, rystede han langsomt på hovedet og nedlagde derved den tungsindige og stumme protest, som han, lige siden forhandlingerne begyndte, havde indskrænket sig til. En to-tre gange hørte de tilhørere, der sad nærmest ved ham, at han halvhøjt sagde: "Ja se, der har vi følgerne af, at de ikke har spurgt hr. Baloup!" Den offentlige anklager gjorde de edsvorne opmærksom på denne åbenbart påtagne sløvhed, der ikke var et vidnesbyrd om åndssvaghed, men om behændighed, snedighed og øvelse i at føre retfærdigheden bag lyset, og som åbenbarede, hvor "bundfordærvet" dette menneske var. Han endte med at tage sine forbehold med hensyn til sagen angående lille Gervais og med at nedlægge påstand om den strengeste straf.

Forsvareren rejste sig, sagde til at begynde med den offentlige anklager nogle behageligheder i anledning af hans beundringsværdige tale og svarede derpå så godt han kunne, men svagt blev det. Jorden gled åbenbart bort under fødderne på ham.

10

Tiden til at afslutte forhandlingerne var kommet. Formanden bød den anklagede rejse sig og rettede de sædvanlige spørgsmål til ham: "Har De yderligere noget at sige til Deres forsvar?"

Manden stod og drejede en skrækkelig hue imellem hænderne og lod ikke til at høre spørgsmålet. Formanden gentog det. Denne gang syntes manden at høre det og også at forstå det. Han gjorde en bevægelse som en, der vågner, så sig om, så på tilhørerne, på gendarmerne, på sin forsvarer, på de edsvorne, på dommerne, lagde sin uhyre næve på skranken foran hans bænk, så sig endnu en gang om og begyndte så

pludselig at tale, idet han stirrede på den offentlige anklager. Det var som et vulkansk udbrud. Efter den måde at dømme, hvorpå ordene slap ud af munden på ham, usammenhængende, iltre, ligesom stødt ud hulter til bulter, skulle man tro, at de trængte på for alle sammen at komme ud på en gang. Han sagde:

"Jo, jeg har dette hersens at sige. At jeg har været hjulmand i Paris, og det var oven i købet hos hr. Baloup. Det var et hårdt liv. I hjulmandsfaget arbejder man altid i fri luft, i gårde, hos gode husbønder i skur, aldrig i lukkede værksteder, for plads skal der til, forstår De. Om vinteren fryser man, så man er nødt til at banke armene mod hinanden for at holde varme, men det vil ens husbond ikke have, for det spilder tid, siger han. At tage på jern, når der ligger is imellem brostenene, er hårdt, kan De stole på, det skal nok hurtig slide en mand op. Man bliver gammel i det fag, mens man endnu er ganske ung. Når man har nået de fyrre, er man færdig. Jeg var tre og halvtreds, og jeg døjede meget ondt. Og så er arbejderne så ondskabsfulde. Når en skikkelig mand ikke længere er ung, kalder de ham et gammelt fjols eller et gammelt kræ. Jeg tjente kun tredive sous om dagen, man gav mig så lidt som muligt for mit arbejde, mestrene benyttede sig af min alder. Men så havde jeg min datter, der vaskede for folk, hun tjente jo også lidt, så det gik endda for os. Hun havde det også hårdt. At stå hele dagen med den halve krop i en vaskebalje, i regn og sne og med blæsten lige ind i ansigtet – selv om det fryser, det er lige meget, vaskes skal der, der er folk, som ikke har meget linned, og som venter på det, så vaskede man ikke, mistede man kunderne. Ballerne er næsten aldrig ordentlig tætte, så vandet driver ud af dem alle

vegne. Man får skjorterne helt gennemblødte både foroven og forneden. Det trænger igennem. Hun vaskede også på vaskeriet "De røde Børn", der kommer vandet ud af haner. Man står ikke i ballen, man vasker under hanen foran sig og skyller i bassinet bagved. Der har man tag over hovedet, så man får jo mindre kulde i kroppen, men der står en em af det varme vand, så det er forskrækkeligt, og den spolerer øjnene. Hun kom hjem klokken syv om aftenen og skyndte sig at komme i seng, for hun var så træt. Hendes mandfolk bankede hende. Nu er hun død. Synderlig lykkelige var vi ikke, men hun var en skikkelig pige, som ikke gik til dans og var meget stille af sig. Jeg husker såmænd en hvide tirsdag [Note 2)], da hun gik i seng klokken otte. Ja, sådan var det. Det er sandt, hvad jeg siger. De behøver blot at forhøre Dem. Nå ja, forhøre Dem – sikken et fjols, jeg er! Paris er jo en hel malstrøm. Hvem skulle vel kende gamle Champmathieu? Men jeg har fortalt Dem om hr. Baloup. Forhør De Dem blot hos hr. Baloup. For resten ved jeg ikke, hvad man vil mig."

Han tav og blev stående. Han havde talt højt, hurtigt, hæst og hårdt, med en vis opbragt og vild enfold. En gang havde han brudt af for at hilse på en eller anden blandt tilhørerne. De påstande, han syntes at udslynge på må og få, kom ligesom hikke, og han ledsagede hver af dem med en bevægelse som en brændehugger, der kløver brænde. Da han havde talt ud, brast tilhørerne i latter. Han så på dem, og da han så, at de lo, og ikke begreb, hvad de lo ad, lo han selv med. Det var uhyggeligt.

Formanden, der var en betænksom og velvillig mand, hævede stemmen. Han mindede "de herrer edsvorne" om, at "hr. Baloup, forhenværende karetmager, hos hvem den anklagede

sagde, han havde tjent, forgæves var blevet stævnet. Han var gået fallit, og man havde ikke kunnet finde ham." Derpå vendte han sig til den anklagede, opfordrede ham til at høre godt efter, hvad han havde at sige ham, og fortsatte så: "De befinder Dem i en stilling, hvor det er ganske nødvendigt, at De betænker Dem vel. Der hviler den alvorligste mistanke på Dem, og den kan få skæbnesvangre følger. Anklagede, i Deres egen interesse opfordrer jeg Dem for sidste gang til at svare klart og bestemt på følgende to spørgsmål: For det første, er De – ja eller nej – klatret over muren om Pierrons have, har De knækket grenen af og stjålet æblerne, det vil sige begået tyveri i forbindelse med krænkelse af hegnsretten? For det andet, er De – ja eller nej – den løsladte galejslave Jean Valjean?"

Den anklagede rystede på hovedet med en sikker mine, som en mand, der har forstået, hvad det drejer sig om, og ved, hvad han skal svare. Han åbnede munden, vendte sig til formanden og sagde: "For det første ..." Derpå så han på sin hue, så stirrede han op i loftet og tav.

"Anklagede," sagde den offentlige anklager i en streng tone, "giv vel agt på, hvad jeg siger. De svarer ikke på, hvad man spørger Dem om. Deres forvirring dømmer Dem. Det er åbenbart, at De ikke hedder Champmathieu, at De er galejslaven Jean Valjean og først har skjult Dem under navnet Jean Mathieu, hvilket efternavn De har taget op efter Deres moder, og at De derefter har begivet Dem til Auvergne, samt at De er født i Faverolles, hvor De har været skovhugger. Det er åbenbart, at De, efter at være klavret over en mur, har stjålet modne æbler i Pierrons have. Det vil de herrer edsvorne lægge sig på sinde."

Den anklagede havde sat sig ned. Da den offentlige anklager havde talt ud, rejste han sig brat og udbrød: "De er en rigtig ondskabsfuld en, er De! Det er bare det, jeg vil sige, jeg kom blot ikke i tanker om det straks. Jeg har ingenting stjålet. Jeg er ikke den mand, der får noget at spise hver dag. Jeg kom fra Ailly og havde været ude i en skylle, der havde gjort jorden helt gul, og så fandt jeg en afbrækket gren med nogle æbler på. Jeg tog den op uden at ane, at det kunne bringe mig i ulejlighed. Nu har jeg siddet tre måneder i fængsel, og De har trukket om med mig fra sted til sted. Og jeg ved ikke, hvad jeg skal sige. De taler imod mig og siger: Svar! Gendarmen, som er en skikkelig fyr, puffer mig på albuen og hvisker til mig: Så svar dog! Men jeg kan ikke sådan udtrykke mig, jeg har ikke studeret, jeg er en fattig mand. Det er forkert, at De ikke begriber det. Jeg har ikke stjålet. Jeg har taget noget op, der lå på jorden. De siger Jean Valjean og Jean Mathieu, jeg kender ikke de folk. Det må være bønder. Jeg har arbejdet hos hr. Baloup på Hospitalsboulevarden. Jeg hedder Champmathieu. I må være meget kloge, siden I kan sige, hvor jeg er født, for jeg ved det ikke. Det er ikke alle mennesker, der kan komme til verden i huse. Det ville være meget behageligt. Jeg tror, at min fader og min moder strejfede om på landevejene. Ellers ved jeg ingenting. Da jeg var barn, kaldte folk mig den små, nu kalder de mig den gamle. Det er mine døbenavne. De kan tage dem, som De vil. Jeg har været i Auvergne, og jeg har været i Faverolles. Nå ja, for fanden, kan man ikke have været i Auvergne og Faverolles uden at have været på galejerne? Jeg siger Dem, at jeg ikke har stjålet, og at jeg er gamle Champmathieu. Jeg har været hos hr. Baloup, og hos ham blev

jeg skrevet på mandtalslisten. Til sidst bliver jeg ked af at høre på alt jeres vrøvl. Hvorfor er alle mennesker efter mig, som om de var gale?"

Den offentlige anklager var blevet stående op. Nu sagde han, idet han vendte sig til formanden: "Hr. formand! I betragtning af den anklagedes forvirrede, men meget snedige benægtelser – han vil åbenbart gerne give det udseende af, at han er idiot, men det skal ikke lykkes ham, det kan jeg lade ham vide – anmoder jeg Dem og retten om at lade fangerne Brevet, Cochepaille og Chenildieu samt politiinspektør Javert kalde frem og for sidste gang udtale sig om den anklagedes identitet med galejslaven Jean Valjean."

"Jeg må gøre hr. fiskalen opmærksom på," sagde formanden, "at politiinspektør Javert tog her fra byen, så snart han havde afgivet sit vidnesbyrd. Det var hans tjeneste, der kaldte ham bort. Vi gav ham lov dertil med fiskalens og den anklagedes forsvarers samtykke."

"Det er rigtigt, hr. formand," sagde den offentlige anklager. "Da hr. Javert altså ikke er her, mener jeg at burde minde de herrer edsvorne om, hvad han udtalte her for nogle få timer siden. Han er en agtet mand, som ved sin strenge og ubøjelige redelighed adler den underordnede, men vigtige stilling, han beklæder. Hans vidnesbyrd lyder som følger: "Jeg har ikke moralske formodninger eller håndgribelige beviser behov for at erklære den anklagedes benægtelse for usand. Jeg kender ham ganske nøjagtig igen. Han hedder ikke Champmathieu. Han er en meget ondsindet og meget frygtet forhenværende galejslave ved navn Jean Valjean. Man var meget ilde til mode ved at måtte sætte ham på fri fod, da hans straffetid var udløbet. Han har

været underkastet nitten års tvangsarbejde for groft tyveri. Fem eller seks gange prøvede han på at undvige. Foruden tyverierne fra lille Gervais og Pierron har jeg ham endvidere mistænkt for at have bestjålet Hans Højærværdighed, den afdøde biskop i Digne. Jeg har set ham tit og mange gange, da jeg var ansat som opsynsmand ved Bagnoet i Toulon. Jeg gentager, at jeg kender ham ganske nøjagtig igen.""

Denne bestemte erklæring syntes at gøre et stærkt indtryk på tilhørerne og de edsvorne. Den offentlige anklager gentog sin anmodning om, at de tre vidner Brevet, Chenildieu og Cochepaille måtte blive afhørt igen. Formanden gav en retstjener en ordre, og et øjeblik efter blev døren til vidnekammeret lukket op. Retstjeneren trådte, ledsaget af en gendarm, der var rede til at yde ham bistand med væbnet hånd, ind med Brevet. Tilhørerne sad i spændt forventning.

Den forhenværende galejslave Brevet var iført den halvt sorte, halvt grå fængselsdragt. Han var en mand på en tres år, hans ansigt mindede om en forretningsmand, og han gjorde i det hele indtryk af at være en skurk. Han var i fængslet, hvorhen ny misgerninger havde ført ham, blevet en slags slutter. Hans overordnede sagde om ham: "Han søger at gøre sig nyttig."

Præsterne gav ham et godt lov for gudfrygtighed. "Brevet," sagde formanden, "De er idømt en vanærende straf, De kan ikke stedes til ed." Brevet slog øjnene ned. "Ikke des mindre," fortsatte formanden, "kan der, selv hos et menneske, loven har vanæret, når den guddommelige barmhjertighed tilsteder det, være en følelse af ære og retfærdighed. Det er denne følelse, jeg henvender mig til i denne afgørende stund. Hvis den, som jeg håber, endnu findes hos Dem, så betænk Dem godt, før De

svarer mig, betænk på den ene side, at et ord fra Dem vil styrte denne mand i ulykke, og på den anden side, at retfærdigheden bør have sin gang, og at et ord af Dem kan skaffe lys i sagen. Det er et højtideligt øjeblik, og De kan endnu tilbagekalde, hvad De har sagt, i fald De tror, at De har taget fejl. Anklagede, rejs Dem. Se godt på den anklagede, Brevet, saml Deres tanker og sig os på Deres sjæl og samvittighed, om De fastholder, at De genkender denne mand som Deres forhenværende fængselskammerat Jean Valjean."

Brevet så på den anklagede, derpå vendte han sig om til retten. "Ja, hr. formand," sagde han, "jeg var den første, som genkendte ham, og jeg fastholder, hvad jeg har sagt. Denne mand er Jean Valjean, som kom til Toulon i 1796 og derfra i 1815. Jeg kom derfra året efter. Han ser nu nærmest ud som et dyr, det må være en følge af alderen, for på Bagnoet var han snedig nok. Jeg genkender ham ganske bestemt."

"Sæt Dem," sagde formanden. "Anklagede bliver stående."

Så blev Chenildieu ført ind. han var galejslave på livstid, som hans røde trøje og grønne hue viste. Han udstod sin straf i Toulon, hvorfra han var blevet hentet i anledning af den foreliggende sag. Det var en lille mand på et halvt hundrede år, livlig, runken, gul og tør. Han gjorde et frækt indtryk, og der var noget febrilsk over ham, som gav hans lemmer og hele hans skikkelse et præg af sygelig svaghed, men lagde en umådelig kraft i hans blik. Hans kammerater på Bagnoet havde givet ham øgenavnet Gudsfornægteren. Formanden sagde omtrent det samme til ham, som han havde sagt til Brevet. I det øjeblik, han blev mindet om, at han havde forskertset sin ret til at blive taget i ed, hævede han hovedet og så trodsigt ud på mængden.

Formanden opfordrede ham til at betænke sig vel og sige, om han ligesom Brevet fastholdt, at han genkendte den anklagede.

Chenildieu brast i latter. "Om jeg genkender ham!" sagde han, "Gu' gør jeg så! Vi har jo været smedede til samme lænke i fem år. Du ser altså fremdeles surt til mig, gamle, hvad?"

"Sæt Dem ned," sagde formanden.

Retstjeneren førte Cochepaille ind. Denne, der ligeledes var galejslave på livstid, var en bonde fra Lourdes, en slags bjørn fra Pyrenæerne. Han kunne været kvæghyrde i bjergene, og så var han blevet røver. Cochepaille var ikke mindre sky end den anklagede og så endnu sløvere ud. Han hørte til de ulykkelige mennesker, som naturen synes at have anlagt til vilddyr, og som samfundet så til sidst sætter på galejerne. Formanden søgte at røre ham ved nogle alvorlige og indtrængende ord og spurgte så ham, som han havde spurgt de to andre, om han uden betænkning og tvivl turde sige, at han genkendte den mand, han havde for sig.

"Det er Jean Valjean," sagde Cochepaille. "De kaldte ham også Jean Donkraft, for han var så stærk."

Hver af disse erklæringer, der åbenbart var oprigtige og blev afgivet i god tro, havde blandt tilhørerne fremkaldt en mumlen, der varslede ilde for den anklagede, og som blev stærkere og varede længere for hver gang. Den anklagede havde hørt på dem med det forbavsede ansigt, der, efter hvad anklageren sagde, var hans hovedforsvarsmiddel. Da Brevet havde talt, hørte gendarmerne ved siden af ham, at han mumlede imellem tænderne: "Han er god!"

Da den anden erklæring blev afgivet, sagde han lidt højere, med en næsten fornøjet mine: "Det var nummer to!" og efter

den tredje råbte han: "Storartet!"

Formanden vendte sig igen til ham. "De har hørt, hvad der er blevet sagt, anklagede," sagde han. "Hvad har De at sige?"

"Jeg siger ikke andet end som storartet!" svarede han. Der lød blandt tilhørerne en mumlen af uvilje, som næsten smittede de edsvorne. Det var åbenbart, at manden var fortabt.

"Betjente," sagde formanden, "skaf stilhed til veje. Jeg agter at slutte forhandlingerne."

I det samme opstod der en bevægelse lige ved siden af formanden, og man hørte en stemme råbe: "Brevet! Chenildieu! Cochepaille! Se her hen!"

Alle, som hørte denne stemme, følte blodet stivne i deres årer, så hjerteskærende og frygtelig var den. Alles blikke rettedes imod det punkt, den kom fra. En mand, der havde sæde blandt de begunstigede tilhørere bag ved retten, havde rejst sig, stødt døren i skranken op og stod nu midt i salen. Formanden, fiskalen, hr. Bamatabois og en snes andre mennesker genkendte ham og udbrød på en gang: "Hr. Madeleine!"

11

Det var virkelig ham. Skæret fra skriverens lampe faldt på hans ansigt. Han holdt sin hat i hånden, hans påklædning var ikke i uorden, frakken var omhyggelig knappet. Han var meget bleg, og det gøs lidt i ham. Hans hår, der var gråt, da han kom til Arras, var nu helt hvidt. Det var det blevet i den sidste time.

Alle hævede hovederne. Forbavselsen var ubeskrivelig. Tilhørerne vidste åbenbart et øjeblik ikke, hvad de skulle tro. Stemmen havde været så skingrende, manden, som stod der,

syntes så rolig, at man ikke straks begreb, hvad det var, der gik for sig. Man spurgte hinanden, hvem det var, der havde råbt. Man kunne ikke tro, at det var denne mand, der havde udstødt dette forfærdelige skrig. Denne usikkerhed varede imidlertid kun nogle sekunder, før formanden og fiskalen havde kunnet sige et ord, før gendarmerne og betjentene havde kunnet gøre den ringeste bevægelse, var den mand, som alle endnu i dette øjeblik kaldte hr. Madeleine, trådt hen til vidnerne Brevet, Chenildieu og Cochepaille.

"Kender I mig ikke igen?" sagde han. De så alle tre ud, som om de havde tabt både næse og mund, og tilkendegav ved at ryste på hovedet, at de ikke kendte ham. Cochepaille hilste i sin forskrækkelse på militær vis. Madeleine vendte sig til de edsvorne og retten og sagde med mild stemme: "Mine herrer edsvorne, lad den anklagede sætte på fri fod. Hr. formand, lad mig arrestere. Han er ikke den mand, De søger, det er mig. Jeg er Jean Valjean."

Alle holdt vejret. Den bevægelse, forbavselsen straks havde fremkaldt, var blevet afløst af dødsstilhed. Alle var grebet af den ærefrygtfuld skræk, der kommer over folk, når de får en fornemmelse af, at noget stort er ved at fuldbyrdes.

Formandens ansigt havde imidlertid fået et udtryk af deltagelse og sorg. Han havde hurtigt udvekslet et blik med fiskalen og hvisket nogle ord til bisidderne i retten. Han vendte sig til tilhørerne og spurgte i en tone, som alle forstod: "Er her ikke en læge?" Derpå tog fiskalen ordet.

"Mine herrer edsvorne," sagde han, "den sælsomme og uventede tildragelse, der har afbrudt forhandlingerne, fremkalder hos os som hos Dem kun en følelse, som vi ikke har

behov for at betegne. De kender alle, i alt fald af omtale, hædersmanden hr. Madeleine, borgmesteren i Montreuil-sur-Mer. Skulle der iblandt tilhørerne være en læge, retter vi den samme anmodning til ham som hr. formanden om, at han vil tage sig af hr. Madeleine og følge ham hjem."

Madeleine lod ikke fiskalen tale ud. Han afbrød ham i en tone, der var præget af mildhed og myndighed. Hans ord faldt bogstavelig således – de blev straks efter retsmødet nedskrevet af en af dem, der havde været vidne til dette optrin, og de lyder endnu i ørene på dem, som hørte dem, til trods for de mange år, der er forløbet siden.

"Jeg takker Dem, hr. fiskal, men jeg er ikke gået fra forstanden, det skal jeg snart overbevise Dem om. De var lige ved at begå en stor vildfarelse. Sæt denne mand på fri fod. Jeg opfylder en pligt; jeg er den ulykkelige forhenværende galejslave. Jeg er den eneste, som ser klart her, og det er sandt, hvad jeg siger. Hvad jeg gør i dette øjeblik, ser Gud i Himlen, og det er mig nok. De kan tage mig – her er jeg. Jeg havde nu imidlertid gjort mit bedste. Jeg har skjult mig under et påtaget navn, jeg er blevet rig, jeg er blevet borgmester. Jeg ville vende tilbage til brave menneskers samfund, men det lader jo til, at det ikke lader sig gøre. Nå, der er mange ting, som jeg ikke kan sige her. Jeg vil ikke fortælle Dem mit levned, der kommer nok den tid, da De får fuld besked derom. Jeg har stjålet fra biskoppen i Digne, det er sandt. Jeg har stjålet fra lille Gervais, det er sandt. Det har sin rigtighed, når man har sagt Dem, at Jean Valjean var en meget ondsindet forbryder. Hele skylden var nu måske alligevel ikke hans. Ser De, mine herrer dommere, et menneske, som er kommet så langt ned, som jeg var, har ikke

lov til at gå i rette med Forsynet eller at give samfundet råd, men så meget vil jeg dog sige, at den forsmædelse, jeg har søgt at arbejde mig op af, gør megen fortræd. Galejerne skaber galejslaver, tro mig, om De vil. Før jeg kom på Bagnoet, var jeg en stakkels, meget enfoldig bonde, en slags idiot. Bagnoet forvandlede mig. Jeg var sløv, jeg blev ondsindet. Jeg var en klods, jeg blev en brand. Så frelste overbærenhed og godhed mig, som strenghed havde fordærvet mig. Nå, om forladelse, hvad jeg mener med det, kan De ikke forstå. De vil hjemme hos mig, i asken i min kamin, finde det tofrancstykke, jeg for syv år siden stjal fra lille Gervais. Jeg har ikke mere at sige. Tag mig! Du gode Gud, De ryster på hovedet, hr. fiskal, De siger: Hr. Madeleine er gået fra forstanden! De tror mig ikke. Det er virkelig sørgeligt. Men døm i alt fald ikke den mand der. De tre vidner kender mig altså ikke igen! Jeg ville ønske, at Javert var her, han skulle nok kende mig!"

Det er umuligt at give en forestilling om den milde og mørke sorg, der var i den tone, hvori disse ord blev sagt. Han vendte sig til de tre galejslaver: "Nå, jeg genkender jer. Husker du, Brevet ..." Han brød af, betænkte sig et øjeblik og sagde: "Husker du de seler, du havde på i Bagnoet? De var strikkede i tern." Det gav et sæt af overraskelse i Brevet. Han målte ham fra isse til fod med en forskrækket mine. "Chenildieu," fortsatte han, "du, som selv kaldte dig Gudsfornægter, du har på højre skulder et dybt ar efter et brandsår, som du fik, da du en dag lagde skulderen på et bækken, der var fuldt af gloende kul, for at udslette brændemærket, hvilket for resten ikke lykkedes dig. Er det sandt?"

"Det er sandt," sagde Chenildieu. Derpå vendte han sig til Cochepaille.

"Cochepaille," sagde han, "du har tæt ved pulsåren på venstre arm en dato i blå bogstaver, indbrændt med krudt. Det er datoen for kejserens landgang i Cannes, den første marts 1815. Smøg ærmet op."

Cochepaille gjorde det, alles blikke fæstedes på hans blottede arm. En gendarm holdt en lampe hen til den. Datoen var der.

Den ulykkelige mand vendte sig om imod tilhørerne med et smil, der endnu skærer dem, som så det, i hjertet, når de kommer til at tænke på det. Der var på en gang triumf og fortvivlelse i det.

"Nu er De vel på det rene med, at jeg er Jean Valjean," sagde han.

Der var i dette øjeblik hverken dommere eller anklagere eller gendarmer i denne sal, der var kun stirrende øjne og rørte hjerter. Ingen tænkte længere på den rolle, han kunne have at spille. Fiskalen glemte, at han var der for at føre klage, formanden, at han var der for at føre forsædet, forsvareren, at han var der for at forsvare. Hvor sælsomt det end lyder, der blev ikke stillet et spørgsmål, der var ingen myndighed, som greb ind. Ingen gjorde sig måske rede for, hvad han følte. Der var sikkert ingen, der tænkte, at han så et vældigt lys stråle. Alle var blændede. Det var åbenbart, at det var Jean Valjean, man havde for sig. Denne mands tilsynekomst havde været tilstrækkelig til at gøre den sag, der et øjeblik i forvejen var så dunkel, soleklar. Hele denne mængde mennesker forstod straks, uden at der gjordes nogen yderligere forklaring behov, som ved et elektrisk stød, med et eneste blik, denne simple og storslåede tildragelse,

at et menneske udleverede sig selv, for at et andet menneske ikke skulle blive dømt i hans sted. Alle enkeltheder, alle betænkeligheder, alle små indvendinger forsvandt over for denne store, strålende kendsgerning. Det var et indtryk, som hurtigt var forbi, men i øjeblikket var det uimodståeligt.

"Jeg vil ikke yderligere forstyrre forhandlingerne," sagde Jean Valjean. "Eftersom man ikke arresterer mig, går jeg min vej. Jeg har adskillige ting at besørge. De ved, hvem jeg er, og hvor jeg går hen, hr. fiskal, De kan lade mig arrestere, når som helst, De behager."

Han gik hen imod døren. Der hævede sig ikke en stemme, rørte sig ikke en arm for at hindre ham deri. Alle gjorde plads for ham. Der var i dette øjeblik noget af det ubeskrivelig guddommelige over ham, som får folk til at vige til side for et menneske og ærbødig lade ham passere. Han gik langsomt igennem mængden. Der er ingen, som ved, hvem der lukkede døren op for ham, men så meget er sikkert, at døren var åben, da han nåede hen til den. Da han var kommet derhen, vendte han sig om og sagde: "Hr. fiskal, jeg er til Deres tjeneste, når De behager."

Derpå vendte han sig til tilhørerne og sagde: "Alle I, som er her til stede, finder mig værdig til medlidenhed, ikke sandt? Du gode Gud! Når jeg tænker på, hvad jeg har været lige ved at gøre, synes jeg snarere, at man burde misunde mig. Men jeg ville ganske vist hellere have haft, at alt dette aldrig var sket."

Han gik, og døren lukkedes, som den var blevet åbnet, for den, som fuldbyrder en storslået handling, kan altid gøre sikker regning på, at en eller anden blandt mængden gør sig til hans tjener.

Ikke en time efter havde edsvorneretten fuldstændig frikendt den anklagede Champmathieu, og Champmathieu, som straks blev sat i frihed, gik fuldstændig forbavset bort. Han troede, at alle de mange mennesker var tossede, og begreb ikke et muk af det hele.

Ottende bog: Tilbageslag

1

Dagen begyndte at gry. Fantine havde haft feber om natten og ikke kunnet sove, men det var for øvrigt lykkelige billeder, der foresvævede hende. Hen ad morgenen faldt hun i søvn. Søster Simplicia, der havde våget over hende, benyttede sig af denne søvn til at lave en ny kinabark-drik til hende. Den fromme pige havde stået nogle øjeblikke i sygehusets laboratorium, bøjet over sine medikamenter, som hun måtte have på nært hold som følge af det halvlys, skumringen giver. Pludselig vendte hun hovedet og udstødte et svagt skrig. Hr. Madeleine stod for hende. Han var kommet ganske stille ind.

"Er det Dem, hr. borgmester?" udbrød hun.

"Hvordan har den stakkels kvinde det?" spurgte han sagte.

"Ikke så dårligt for øjeblikket. Men vi har været meget bekymrede for hende."

Hun forklarede ham, hvad der var foregået, at Fantine havde været meget dårlig den foregående dag, men at hun nu havde det bedre, fordi hun troede, at borgmesteren var taget til Montfermeil for at hente hendes barn. Nonnen turde ikke spørge ham, men hun så hurtigt på hans ansigt, at det ikke var derfra, han kom.

"Det er godt alt sammen," sagde han, "det var rigtigt af Dem ikke at rive hende ud af vildfarelsen."

"Ja," sagde hun, "men hvad skal vi sige til hende nu, hr. borgmester, når hun ser Dem, men ikke sit barn?"

Han stod et øjeblik hensunken i tanker. "Det indgiver Gud os nok," sagde han.

"Lyve kan vi dog ikke," mumlede søster Simplicia.

Det var nu blevet ganske lyst, og lyset faldt på Madeleines ansigt. Nonnen kom tilfældigvis til at se op på ham.

"Men du gode Gud, hr. borgmester!" udbrød hun, "hvad er der hændt Dem? Deres hår er jo helt hvidt."

"Hvidt!" sagde han. Søster Simplicia havde intet spejl. Hun ledte i en pose, til hun fandt en lille stump spejlglas, som sygehusets læge brugte til at forvisse sig om, at den syge ikke åndede mere, og at døden var indtrådt. Madeleine tog den, så sit hår i den og sagde: "Ja så!" Han sagde disse to ord i en ligegyldig tone, som om han tænkte på ganske andre ting. Søster Simplicia følte sig så overvældet af noget ubegribeligt, som hun skimtede i alt dette, at blodet stivnede i hendes årer.

"Kan jeg se ind til hende?" sagde han.

"Vil De ikke lade hendes barn komme, hr. borgmester?" sagde nonnen – hun turde knap spørge.

"Jo, men det vil mindst tage en to, tre dage."

"Hvis hun ikke fik Dem at se før da," sagde søster Simplicia frygtsomt, "ville hun ikke få at vide, at De er kommet tilbage. Det ville være let at få hende til at have tålmodighed, og når barnet kom, ville hun ganske naturligt tro, at De var kommet med det. Så behøvede man ikke at lyve."

Madeleine syntes at betænke sig et øjeblik, så sagde han med sin rolige alvor: "Nej, søster, jeg må se hende. Jeg har måske travlt." Nonnen syntes ikke at lægge mærke til ordet "måske", der gjorde det, borgmesteren sagde, dunkelt og sælsomt. Hun

slog øjnene ned og sagde ærbødigt: "I så fald kan De godt komme ind, hr. borgmester. Hun sover."

Han gjorde en bemærkning i anledning af en dør, der lukkede dårligt og støjende, så at den kunne vække den syge, og så trådte han ind i Fantines værelse, gik hen til sengen og slog omhængene til side. Hun sov. Hun trak vejret med den ildevarslende lyd, der er ejendommelig for den slags sygdomme, og som skærer en stakkels moder i hjertet, når hun våger om natten hos sit dødsdømte, sovende barn. Men dette pinefulde åndedræt forstyrrede næsten slet ikke den ubeskrivelige klarhed, der var udbredt over hendes ansigt og ligesom forvandlede hende, mens hun sov. Hendes bleghed var blevet til hvidhed, hendes kinder var røde, hendes lange, lyse øjenhår, det eneste, hun havde beholdt tilbage af sin ungdoms skønhed, skælvede, mens øjnene stadig var lukkede. Hele hendes skikkelse skælvede, som om den var ved at udfolde et par vinger, der skulle føre hende bort, og som man følte sitre, men ikke kunne se. Når man så hende sådan, skulle man ikke tro, at hun var så syg, at næsten alt var forbi. Hun lignede snarere en, der er ved at flyve bort, end en, der er ved at dø.

Madeleine blev en stund stående uden at røre sig ved siden af denne seng og så afvekslende på den syge og krucifikset, lige som han havde gjort for to måneder siden, da han for første gang var kommet for at se til hende på dette tilflugtssted. De var igen begge to i den selv samme stilling som den gang: Hun sov, og han bad, men der var gået to måneder siden da. Hun var blevet gråhåret, og han hvidhåret.

Nonnen var ikke fulgt ind med ham. Han stod ved siden af denne seng, med fingeren på munden, som om der var nogen i

værelset, han ville give et vink om at være stille.

Hun slog øjnene op og sagde stilfærdig, med et smil: "Cosette?"

2

Hun gjorde ikke en bevægelse, der udtrykte overraskelse eller glæde, hun var glæden i egen person. Dette simple spørgsmål: "Cosette?" blev udtalt med så dyb tro, så fuld forvisning, så fuldstændigt uden tvivl og bekymring, at han ikke kunne finde ord til at svare hende med. Hun fortsatte: "Jeg vidste, at De var her. Jeg sov, men jeg så Dem. Jeg har set Dem længe. Jeg har fulgt Dem med øjnene hele natten. De havde en glorie om Dem og var omgivet af himmelske skikkelser."

Han så op på krucifikset.

"Men sig mig nu," fortsatte hun, "hvor er Cosette? Hvorfor var hun ikke ved min seng i samme øjeblik, jeg slog øjnene op?"

Han svarede rent maskinmæssigt noget, som han aldrig senere kunne huske. Heldigvis kom lægen, som der var blevet sendt bud til i det samme. Han kom Madeleine til undsætning. "Vær rolig, mit barn," sagde han, "Deres barn er her."

Fantines øjne strålede, og de kastede lys over hele hendes ansigt. Hun foldede sine hænder med et udtryk af alt, hvad en bøn kan have i sig på en gang af heftighed og stilfærdighed.

"Å, bær hende ind til mig!" udbrød hun. Cosette var for hende stadig det lille barn, der skulle bæres.

"Ikke endnu," sagde lægen, "ikke lige straks. De har endnu nogen feber. Synet af Deres barn ville bringe Dem i sindsbevægelse og ville skade Dem. Vi må først have Dem rask."

Hun afbrød ham heftigt: "Ja, men jeg er jo rask! Jeg siger Dem, at jeg er rask! Hvor han er dum den doktor. Jeg vil se mit barn."

"De ser selv," sagde lægen, "hvor ophidset De bliver. Så længe De har det sådan, sætter jeg mig imod, at De får Deres barn til Dem. Det er ikke nok, at De får Deres lille pige at se, De skal også leve for hende. Når De bliver fornuftig, skal jeg selv bringe hende til Dem."

Den stakkels moder bøjede hovedet. "Om forladelse, hr. doktor," sagde hun, "jeg beder Dem virkelig mange gange om forladelse. I fordums dage ville jeg ikke have talt så stygt, som jeg gjorde for et øjeblik siden, men jeg har haft så megen ulykke, at jeg somme tider ikke ved, hvad jeg siger. Jeg forstår godt, at De er bange for, at jeg skal komme i sindsbevægelse, jeg skal også nok vente så længe, som De vil have det, men jeg sværger Dem til, at det ingen fortræd ville have gjort mig, om jeg havde fået min datter at se. Siden i går aftes ser jeg hende bestandig for mig, jeg har ikke øjnene fra hende. Hvis De i dette øjeblik kom med hende, ville jeg give mig til at tale ganske roligt med hende, det er virkelig sandt. Er det dog ikke ganske naturligt, at jeg længes efter at se mit barn, som netop for den sags skyld er blevet hentet her til fra Montfermeil! Jeg er slet ikke vred, jeg ved godt, at jeg bliver glad og lykkelig. Hele natten igennem har jeg set hvide ting og skikkelser, som smilede til mig. Så bringer De Cosette til mig, når De vil, hr. doktor. Jeg har ikke feber længere, jeg føler mig helt rask, jeg fejler slet ingenting mere, men jeg skal lade, som om jeg var syg, og ikke røre mig, for at gøre søstrene en glæde. Når De ser,

at jeg er ganske rolig, vil De sige: Nu må vi give hende hendes barn."

Madeleine sad på en stol ved siden af sengen. Hun vendte sig om imod ham. Hun gjorde sig kendelig umage for, at det skulle se ud, som om hun var rolig og rigtig fornuftig, men hvor rolig hun end gjorde sig, kunne hun dog ikke bare sig for at spørge Madeleine om de tusind ting.

"Havde De en god rejse, hr. borgmester? Hvor det var smukt af Dem, at De tog ned og hentede hende til mig! Sig mig blot, hvordan hun er. Tog rejsen ikke på hende? Å Gud, hun kan vist ikke kende mig igen! Hun må jo have glemt mig i al den tid, det lille skind! Børn har ingen hukommelse, det er med dem ligesom med fuglene, i dag ser de et og i morgen noget andet, og så tænker de ikke på noget. Hun havde da vel i alt fald rent linned? Holdt Thénardiers hende pænt? Hvad fik hun at spise? Å, hvis De vidste, hvad jeg har lidt ved at stille mig selv alle de spørgsmål i den tid, da jeg havde det så usselt! Nu er det jo overstået, og jeg er glad og fornøjet. Å Gud, hvor jeg længes efter at se hende. Syntes De, hun var køn, hr. borgmester? Hun er en sød, lille pige, ikke sandt? De må have frosset slemt i diligencen. Kunne hun ikke komme herind blot et lille øjeblik? Hun kan jo gå straks igen. De er jo herre her, så hvis De ville ..."

Han tog hendes hånd. "Cosette er køn," sagde han, "Cosette har det godt, De skal snart få hende at se, men slå Dem nu til ro. De taler alt for ivrigt, og så har De armene oven for tæppet, det får De hoste af."

Hosten afbrød virkelig Fantine hvert øjeblik. Hun gjorde ingen indvendinger, hun var bange for, at hun ved at beklage

sig alt for heftigt havde forskertset den tiltro, hun ville vække, og hun gav sig til at tale om ligegyldige ting.

"Der er kønt i Montfermeil, ikke sandt? Det må være en smuk tur dertil om sommeren. Går Thénardiers forretning godt? Der kommer ikke mange på den egn, og deres værtshus er også nærmest en slags kro."

Madeleine holdt hende stadig i hånden. Han så bekymret på hende. Det var åbenbart, at han var kommet for at sige hende ting, som han nu betænkte sig på at komme frem med. Lægen var gået. Søster Simplicia var alene hos dem. Midt under den tavshed, der herskede, udbrød Fantine: "Jeg hører hende! Du gode Gud, jeg hører hende!" Hun strakte armene ud som for at tilkendegive, at de skulle tie stille, holdt vejret og lyttede henrykt. Det var et barn, som legede nede i gården, portnerkonens eller en arbejderskes barn, en lille pige, der løb omkring for at holde varmen og lo og sang højt. "Å!" sagde Fantine, "det er min Cosette! Jeg kan kende hende på stemmen." Barnet fjernede sig, som det var kommet, stemmen døde hen. Fantine lyttede endnu en stund, så formørkedes hendes ansigt, og Madeleine hørte hende sagte sige: "Hvor det er stygt af den doktor, at han ikke vil give mig lov til at se min lille pige! Han ser også ond ud." De glade tanker, der var trængt tilbage, kom imidlertid frem igen. Hun blev ved at tale med sig selv, med hovedet hvilende på puden: "Hvor vi skal få det lykkeligt! For det første skal vi have en lille have, det har hr. Madeleine lovet mig, der skal min lille pige løbe om og lege. Og så er hun så stor nu, at hun må kende bogstaverne, jeg vil selv lære hende at stave. Og så vil jeg se på hende, når hun løber om i græsset efter sommerfuglene. Og så hendes konfirmation! Å, hvornår skal

hun konfirmeres?" Hun gav sig til at tælle på fingrene. "En, to, tre, fire … Hun er syv år. Om fem år. Så skal hun have hvidt slør på og svikkelstrømper. Ja, kære søster, der kan De se, hvor tosset jeg er, jeg tænker allerede på min datters konfirmation." Hun gav sig til at le.

Madeleine havde sluppet Fantines hånd. Han hørte disse ord, som man hører vinden suse, med nedslagne øjne og opslugt af sine tankers bundløse dyb. Pludselig holdt hun op at tale, hvilket bragte ham til mekanisk at hæve hovedet. Fantine så forfærdelig ud. Hun talte ikke mere, hun trak ikke vejret. Hun havde rejst sig halvt over ende, hendes magre skulder var blottet, hendes ansigt, der for et øjeblik siden strålede, var ligblegt, og hun syntes at stirre med store rædselsfulde øjne på noget frygteligt i den anden ende af værelset.

"Du gode Gud, hvad er der på færde, Fantine?" udbrød han. Hun svarede ikke, hun tog ikke øjnene fra det, hun syntes at se, hun rørte ved hans arm med den ene hånd, og med den anden pegede hun hen bag ved ham. Han vendte sig om og så Javert.

3

Der var foregået følgende:

Klokken var lige slået halv et, da Madeleine gik ud af retssalen i Arras. Han var lige netop nået tidsnok tilbage til gæstgivergården til at kunne komme med posten, som han havde bestilt plads med. Lidt før klokken seks var han kommet tilbage til Montreuil-sur-Mer, hvor det første, han gjorde, var at kaste brevet til hr. Laffitte i postkassen, hvorpå han begav sig op på sygestuen for at se til Fantine.

Han var imidlertid aldrig så snart kommet ud af retssalen, før fiskalen kom til sig selv igen efter den første befippelse og tog ordet for at beklage den sørgelige sindsforvirring, der havde bragt den almenagtede borgmester i Montreuil-sur-Mer til at optræde, som han havde gjort, hvorefter han erklærede, at hans overbevisning ikke på nogen måde var blevet ændret som følge af dette sælsomme optrin, som man vel senere ville komme til klarhed over, samt at han stadig nedlagde påstand på, at Champmathieu blev dømt som den, hvis identitet med Jean Valjean utvivlsomt var godtgjort. Denne fiskalens påstand var åbenbart i strid med den følelse, der gjorde sig gældende hos alle andre, både tilhørerne, rettens medlemmer og de edsvorne. Det kostede ikke Champmathieus forsvarer synderlig ulejlighed at gendrive hans tale og slå fast, at sagen havde fået et helt andet udseende som ifølge af de tilståelser, hr. Madeleine, det vil sige den virkelige Jean Valjean, havde aflagt, og at de edsvorne havde en uskyldig over for sig i hans klient. Rettens formand sluttede sig i den korte redegørelse, han gav, ganske til forsvareren, og få minutter efter frikendte de edsvorne fuldstændig Champmathieu.

Fiskalen måtte imidlertid have en Jean Valjean, og da han ikke længere kunne få Champmathieu, tog han Madeleine. Umiddelbart efter, at Champmathieu var blevet frikendt, lukkede fiskalen sig inde sammen med rettens formand. De forhandlede om nødvendigheden af at lade borgmesteren i Montreuil-sur-Mer pågribe. Da formanden var kommet ud over det første øjebliks betagethed, gjorde han ikke synderlig mange indvendinger. Retfærdigheden måtte gå sin gang, og hertil kom, at skønt formanden var et både godt og forstandigt

menneske, var han næsten fanatisk kongeligsindet og havde taget anstød af, at borgmesteren i Montreuil-sur-Mer havde sagt "kejseren" og ikke "Buonaparte", da han talte om landgangen i Cannes. Arrestordren blev altså udfærdiget. Fiskalen sendte den med ilbud til Montreuil-sur-Mer til inspektør Javert.

Javert var, som vi ved, vendt tilbage til Montreuil-sur-Mer umiddelbart efter, at han havde afgivet sin vidneforklaring. Han stod øjeblikkelig op, så snart ilbuddet overbragte ham arrestordren. Buddet var selv en dreven politimand, som med et par ord satte Javert ind i, hvad der var foregået i Arras. Arrestordren, der var forsynet med fiskalens underskrift, lød, som følger: "Det pålægges inspektør Javert at pågribe hr. Madeleine, borgmester i Montreuil-sur-Mer, i hvem man i det i dag afholdte retsmøde har genkendt den løsladte galejslave Jean Valjean."

Den, som ikke kendte Javert, men havde set ham trænge ind i forværelset foran sygestuen, ville ikke have anet, hvad der gik for sig. Han ville have syntes, at hans ansigt ikke udtrykte noget som helst usædvanligt. Han var kold, rolig, alvorlig. Hans grå hår var omhyggelig strøget ned over tindingerne, og han gik op ad trappen på sin sædvanlige langsomme måde. Den, der kendte ham til bunds og så nøje på ham, ville det være løbet koldt ned ad ryggen. Spændet på hans halsbind sad under hans venstre øre i stedet for i nakken. Det vidnede om en ubeskrivelig ophidselse. Javert var en karakter fuldt ud. Han tålte ikke en fold hverken på sin pligt eller på sin uniform. Han var metodisk over for de forbrydere, han havde at gøre med, og streng med hensyn til knapperne i sin frakke. Når spændet på

hans halsbind sad, som det gjorde, måtte han have været betaget af en sådan sindsbevægelse, at den kun kunne sammenlignes med et jordskælv.

Han var kommet ganske uden omstændigheder, havde i vagten forlangt en korporal og fire mand, havde ladet soldaterne blive nede i gården og havde ladet portnersken, som ingenting anede, da hun var vant til, at folk i uniform og med våben spurgte efter borgmesteren, anvise sig, hvor Fantine havde sit værelse. Da han var nået op til Fantines værelse, lukkede han døren op så stilfærdigt som en sygeplejerske eller som en spion og trådte ind. Eller egentlig talt trådte han ikke ind. Han blev stående i døren, som han havde lukket op på klem, med hatten på hovedet og venstre hånd stukket ind under frakken, der var knappet helt op til hagen. Under armen så man blyknappen på hans vældige stok stikke frem, for øvrigt blev den borte bag ved ham. Sådan blev han stående et minut eller to, uden at nogen mærkede, at han var der. Så så Fantine pludselig op, fik øje på ham og fik Madeleine til at vende sig om. I samme nu, Javerts og Madeleines blik mødtes, blev Javert forfærdelig. Hans ansigt var som en djævels, der møder en fordømt, der tilhører ham. Visheden om, at han nu endelig havde Jean Valjean, fik alt det, der var i hans sjæl til at afspejle sig i hans åsyn. Ydmygelsen ved et øjeblik at have tabt sporet og ladet sig lokke på vildspor af Champmathieu udviskedes af stolthed over, at han fra første færd af havde gættet så rigtigt og så længe havde holdt fast ved det. Javerts selvtilfredshed åbenbarede sig i hans overlegne holdning. Der lå et hæsligt skær af triumf over hans lave pande. Hans ansigt var præget af en glæde, der ikke kunne andet end fylde den, der så det, med

rædsel. Javert følte sig i dette øjeblik som i himmerig. Han gjorde sig ikke tydelig rede for det, men han havde en uklar følelse af, hvor uundværlig han var, og af hvor lykken var ham god, han var den personificerede retfærdighed, lyset og sandheden i færd med at røgte deres himmelske kald: at knuse det onde. Han havde bag sig og omkring sig i uendelig udstrækning myndigheden, fornuften, den sunde dømmekraft, den gode samvittighed, der er i overensstemmelse med lov og ret, samfundets dom, alle himlens stjerner. Han værnede om samfundsordenen, han udslyngede retfærdighedens lyn, han hævnede samfundet, han hjalp det evigt gyldige til dets ret, han havde en glorie om sig. Der var endnu en rest af trods og kamp i hans sejr. Som han stod der, stolt og overmodig, var han som en åbenbaring af al en grum ærkeengels overmenneskelige brutalitet. Det var, som så man i skyggen af den frygtelige gerning, han fuldbyrdede, samfundets flammesværd i hans knyttede hånd. På en gang lykkelig og harmfuld satte han sin hæl på forbrydelsen, lasten, opsætsigheden, helvede; han strålede, han udryddede, han smilede, og der var uimodsigelig noget storladent over dette uhyre af en St. Michael. Javert var forfærdelig, men der var intet lavt i ham. Retskaffenhed, ærlighed, overbevisning og pligtfølelse kan, når de kommer på afveje, blive afskyelige, men selv når de bliver det, vedbliver de at være storslåede. Intet kunne være mere hjerteskærende og frygteligt end dette ansigt, der så at sige var præget af alt det slette, der kan være i det gode.

4

Fantine havde ikke set Javert, siden den dag, da borgmesteren rev hende ud af hans hænder. Hendes syge hjerne gjorde sig ikke rede for noget, hun var blot ganske sikker på, at det var hende, han kom for at hente. Hun kunne ikke udholde dette frygtelige ansigt, hun følte sig døden nær, skjulte sit ansigt med begge hænder og råbte ude af sig selv af rædsel: "Å, frels mig, hr. Madeleine!"

Jean Valjean havde rejst sig. Han sagde med sin blideste og roligste stemme til Fantine: "Vær rolig. Det er ikke for Deres skyld, han kommer." Derpå vendte han sig til Javert og sagde: "Jeg ved, hvad De vil."

"Nå, lad det så gå i en fart," svarede Javert. Der var noget ubeskriveligt vildt og vanvittigt i den tone, hvori han sagde disse ord. De lød ikke som ord, men som et brøl. Han gjorde ikke, hvad han ellers havde for skik, indlod sig ikke på forklaringer, kom ikke frem med den ordre, i kraft af hvilken han handlede. For ham stod Jean Valjean som en hemmelighedsfuld, næsten uovervindelig modstander, som han i fem år havde kæmpet med uden at kunne få bugt med. Denne anholdelse var ikke en begyndelse, men en afslutning. Han nøjedes med at sige: "Nå, lad det så gå i en fart!" Han trådte ikke så meget som et skridt frem, mens han sagde disse ord, han så blot på Jean Valjean med det blik, hvormed han drog de ulykkelige, der kom i hans vold, til sig som med en hage. Det var det blik, der for to måneder siden var gået Fantine til marv og ben.

Ved Javerts ord havde Fantine atter åbnet øjnene. Men borgmesteren var der jo, hvad havde hun så at frygte? Javert

trådte midt ud i værelset og råbte: "Nå, kommer du så?" Den ulykkelige pige så sig om. Der var ikke andre end nonnen og borgmesteren. Hvem kunne det være, han sagde du til? Hun var jo den eneste, han kunne gøre det overfor. Det gøs i hende. Så så hun noget rent ufatteligt, noget i den grad ufatteligt, at noget lignende aldrig var faldet hende ind i hendes vildeste feberfantasier. Hun så Javert gribe borgmesteren i kraven og borgmesteren bøje hovedet. Det virkede på hende, som om verden var ved at gå under.

"Hr. borgmester!" råbte hun.

Javert brast i latter, en forfærdelig latter, som blottede alle hans tænder.

"Her er ingen borgmester!" sagde han. Jean Valjean prøvede ikke på at frigøre sig for den hånd, der havde fat i kraven på hans frakke.

"Javert ..." sagde han.

"Kald mig hr. inspektør," sagde Javert.

"Hr. inspektør," sagde Jean Valjean, "jeg ville gerne tale et ord med Dem under fire øjne."

"Kom du blot uden videre frem med, hvad du har at sige," svarede Javert. "Jeg har ingen hemmeligheder med nogen."

"Der er en ting, jeg ville bede Dem om ..."

"Ud med sproget, siger jeg."

"Men ingen andre end De må høre det ..."

"Hvad kommer det mig ved? Så vil jeg ikke høre det."

Jean Valjean vendte sig om imod ham og sagde hurtigt og meget sagte: "Giv mig tre dages frist, blot tre dage, for at jeg kan hente denne ulykkelige kvindes barn. Jeg vil betale, hvad det skal være. Om De vil, kan De jo følge med mig."

"Du er morsom!" råbte Javert. "Jeg troede ikke, du var sådan et fæ. Du vil have tre dages frist for at kunne stikke af og vil bilde mig ind, at det er for at hente den piges barn! Den er ikke dårlig! Den er virkelig ikke dårlig!"

Fantine kom til at ryste. "Mit barn!" råbte hun, "hente mit barn! Hun er her altså ikke! Svar mig, søster, hvor er Cosette? Hr. Madeleine, hr. borgmester, jeg vil have mit barn!"

Javert stampede i gulvet. "Nå, nu begynder hun også. Vil du holde din mund, tøs! Satan til land, hvor galejslaver bliver borgmestre, og hvor der bliver hæget om skøger, som om de var grevinder! Men det skal komme over i en anden gænge! Det var på tide!"

Han så stift på Fantine og tog igen et tag i Jean Valjean, denne gang ikke blot i frakkekraven, men også i halsbindet og skjorten.

"Jeg siger dig, at her er ingen hr. Madeleine og ingen borgmester," sagde han, "her er en tyv og røver, en galejslave, der hedder Jean Valjean. Det er ham, jeg holder her. Det er, hvad her er!"

Fantine rejste sig over ende, støttede sig på sine stive arme og begge sine hænder. Hun så på Jean Valjean, hun så på Javert, og hun så på nonnen. Hun åbnede munden, som om hun ville sige noget, en rallen trængte frem fra hendes bryst, tænderne klaprede i munden på hende, hun strakte rædselsslagen armene ud og åbnede krampagtigt hænderne, idet hun famlede om sig som en, der er ved at drukne. Derpå sank hun pludselig tilbage på hovedpuden, hovedet stødte imod hovedgærdet og sank så ned imod brystet med åben mund og åbne, udslukte øjne.

Hun var død.

Jean Valjean lagde sin hånd på Javerts, der holdt ham i kraven, vristede den op, som om det havde været en barnehånd, og sagde. "De har dræbt denne kvinde."

"Lad os nu få en ende på det," sagde Javert rasende. "Jeg er ikke her for at høre på vrøvl, alt det kan du spare dig. Vagten står dernede. Se til, at du straks kommer af sted med dig, ellers skal du få tommelskruerne at smage."

Der stod i en krog af værelset en gammel jernseng i temmelig mådelig forfatning, den tjente nonnerne til leje, når de vågede. Jean Valjean gik hen til den og brød i et nu en jernstang ud af den, hvilket var en let sag for muskler som hans. Han så på Javert, og denne veg hen imod døren. Jean Valjean gik med sin jernstang i hånden langsomt hen imod Fantines seng. Så vendte han sig om imod Javert og sagde med knapt hørlig stemme: "Jeg råder Dem til ikke at forstyrre mig i dette øjeblik."

Så meget er vist, at Javert rystede. Han tænkte på at gå ned og kalde på vagten, men imidlertid kunne Jean Valjean flygte. Han blev altså, greb sin stok ved dupskoen og støttede sig til dørkarmen uden at tage øjnene fra Jean Valjean.

Jean Valjean støttede albuen imod den ene af kuglerne ved hovedgærdet af sengen og sin pande imod hånden. Han så på Fantine, der lå der ganske stiv og ubevægelig. Sådan blev han stående fuldstændig optaget, tavs, åbenbart uden at tænke på noget som helst af, hvad der hører dette liv til. Det eneste, hans ansigt og hans stilling udtrykte, var en ubeskrivelig medlidenhed. Efter at have stået sådan hensunket i grublen et øjeblik bøjede han sig ned over Fantine og hviskede noget til hende. Hvad sagde han til hende? Hvad kunne denne mand, der

var udstødt af samfundet, have at sige til denne kvinde, der var død? Intet menneske hørte de ord, han sagde til hende. Hørte den døde dem? Der er rørende indbildninger, som måske er ophøjet virkelighed. Så meget er sikkert, at søster Simplicia, der var det eneste vidne til dette optrin, tit har fortalt, at i det øjeblik, da Jean Valjean hviskede til Fantine, så hun tydeligt et ubeskriveligt smil spille om den dødes læber og i hendes brustne øjne, der allerede var fulde af undren over døden. Jean Valjean tog Fantines hoved imellem begge sine hænder og lagde det til rette på hovedpuden, som en moder ville have gjort med sit barn, han trak lidsen i hendes særk sammen og ordnede hendes hår under huen. Derpå trykkede han hendes øjne til. Fantines ansigt så i dette øjeblik sælsomt forklaret ud. Døden er indgangen til det store lys. Fantines hånd hang uden for sengen. Jean Valjean knælede ved siden af denne hånd, løftede den sagte op og kyssede den.

Derpå rejste han sig, vendte sig til Javert og sagde: "Nu er jeg til Deres tjeneste."

5

Javert afleverede Jean Valjean til byens fængsel.

Hr. Madeleines arrestation vakte en umådelig opsigt i Montreuil-sur-Mer. Det kan desværre ikke skjules, at ordene "han har været på galejerne," var nok til at få næsten alle til at bryde staven over ham. I løbet af mindre end to timer var alt det gode, han havde gjort, glemt, og han var ikke andet end "galejslaven." Det er dog ikke mere end rimeligt at tilføje, at man endnu ikke kendte enkelthederne ved, hvad der var foregået i Arras. Der var kun en tre, fire mennesker i hele byen,

der blev mindet om, hvad han havde været, der forblev ham tro. Den gamle portnerske, der havde været hans eneste tyende, var et af dem. Om aftenen sad denne brave, gamle kvinde i sit lukaf, stadig hensunket i sine bedrøvelige tanker og vidste hverken ud eller ind. Fabrikken havde været lukket hele dagen. Indkørselsporten var aflåset, gaden var øde og tom. Der var ikke andre i huset end de to nonner, søster Perpetua og søster Simplicia, som vågede ved Fantines lig. Henimod den tid, da hr. Madeleine plejede at komme hjem, rejste den brave portnerske sig uvilkårligt, tog nøglen til hr. Madeleines værelse op af en skuffe og hentede lysestagen med lyset, som han hver aften plejede at lyse sig op med. Hun hængte nøglen på sømmet, hvor han plejede at tage den, og stillede lysestagen ved siden af, som om hun ventede ham. Derpå satte hun sig atter ned i sin stol og begyndte igen at gruble. Den stakkels, gamle kvinde havde gjort alt dette af gammel vane uden at være sig det bevidst. Der var ikke gået to timer, før hun vågnede af sin grublen og udbrød: "Du gode Gud! Jeg har jo hængt nøglen på sømmet!"

I det samme blev ruden i lukafet lukket op, en hånd blev stukket ind, tog nøglen og lysestagen og tændte lyset ved det, der stod og brændte derinde. Portnersken så op og var ved at tabe næse og mund og udstøde et skrig, som hun dog holdt tilbage. Hun kendte denne hånd, denne arm, dette frakkeærme. Det var hr. Madeleine. Der gik nogle sekunder, før hun kunne sige noget, hun var, som hun senere sagde, når hun fortalte, hvad der var foregået, "helt væk".

"Du gode Gud, hr. borgmester," udbrød hun omsider, "jeg troede, at De var ..."

Hun brød af. De ord, hun tænkte, ville have stået i strid med den ærbødighed, der gav sig udtryk i hendes første ord – for hende var Jean Valjean stadig hr. borgmesteren. Han fuldendte hendes tanke.

"De troede, jeg var i fængsel," sagde han. "Det har jeg også været, men jeg brød en jernstang ud af et af vinduerne og sprang ned på et tag, og nu er jeg her. Jeg går op på mit værelse. Hent søster Simplicia. Hun våger uden tvivl ved den stakkels kvindes lig."

Den gamle kone skyndte sig at gøre, som han bød. Han pålagde hende intet som helst. Han var ganske sikker på, at hun ville våge bedre over ham, end han selv ville være mand for. Det er aldrig blevet opklaret, hvordan det var lykkedes ham at komme ind i gården, uden at lukke indkørselsporten op. Han havde en hovednøgle, der lukkede en lille sidedør op, og den bar han altid hos sig, men han var uden tvivl blevet visiteret, og så havde man vel taget den fra ham.

Han gik op ad trappen til sit værelse. Da han var kommet derop, satte han lyset fra sig på et af de øverste trin, lukkede sagte døren op og famlede sig hen til vinduet, som han lukkede og trak skodderne for. Derpå tog han igen sit lys og gik med det ind i stuen. Denne forsigtighed var nødvendig, for vinduet kunne, som vi ved, ses fra gaden. Han så sig om, kastede et blik på sit bord, på sin stol, på sin seng, som ikke havde været rørt i tre døgn. Der var intet spor af den uorden, han havde gjort den sidste nat, han tilbragte i værelset. Portnersken havde "gjort rent". De to endestykker af den jernbeslagne kæp og tofrancstykket, der var sværtet af ilden, havde hun taget op af asken og lagt på bordet. Han tog et ark papir og skrev: "Det er

endestykkerne af min jernbeslagne stok og tofrancstykket, som jeg røvede fra lille Gervais" og lagde de omtalte genstande oven på papiret sådan, at de var det første, man måtte få øje på, når man trådte ind i værelset. Han tog i et skab en gammel skjorte, som han rev i stykker og pakkede de to sølvstager ind i. For øvrigt var der hverken uro eller hastværk over ham, og mens han pakkede stagerne ind, spiste han et stykke grovbrød – det var rimeligvis hans fængselskost, som han havde taget med, da han undveg. Da politiet senere anstillede husundersøgelse, fandt det brødkrummer på gulvet.

Der blev banket sagte på døren.

"Kom ind," sagde han. Det var søster Simplicia. Hun var bleg, øjnene var røde, og lyset, hun holdt, rystede i hendes hånd. Jean Valjean var lige blevet færdig med at skrive nogle linjer på et stykke papir, som han rakte nonnen, idet han sagde:

"Vil De være så god at give præsten dette."

Papiret var ikke foldet sammen. Hun kastede et blik på det.

"De må gerne læse det," sagde han.

Hun læste: "Jeg beder hr. pastoren om at tage vare på alt, hvad jeg efterlader her. Mine rettergangsomkostninger og udgifterne ved den i dag afdøde kvindes begravelse skal udredes deraf. Resten skal uddeles blandt de fattige."

Nonnen ville tale, men hun kunne kun fremstamme nogle uartikulerede lyd. Omsider lykkedes det hende at sige: "Vil hr. borgmesteren ikke se den stakkels kvinde endnu en gang?"

"Nej," svarede han. "De er på jagt efter mig. Blev jeg grebet i hendes værelse, ville det forstyrre hende."

Han havde næppe fået sagt dette, før der hørtes støj på trappen. De hørte nogen komme op ad den og den gamle

portnerske sige med så høj og skingrende stemme, som hun kunne: "Jeg sværger Dem til ved den levende Gud, gode herre, at ingen har sat sine ben her hele dagen og heller ikke i aften. Jeg har ikke et øjeblik været fra døren."

"Der er jo lys derinde," svarede en mand.

De kendte Javerts stemme. Værelset var sådan indrettet, at når døren gik op, skjulte den krogen til højre. Jean Valjean pustede lyset ud og stillede sig i den krog. Søster Simplicia faldt på knæ ved siden af bordet. Døren gik op. Javert trådte ind. Man hørte flere mandsstemmer hviske og portnersken gøre indsigelser ude på gangen. Nonnen så ikke op. Hun bad. Hendes lys stod på kaminen, men det lyste ikke synderligt. Javert fik øje på hende og standsede målløs. Som vi ved, var selve grundlaget i Javert, hans rette element og livsluft, ærbødighed mod al myndighed. Han var en helstøbt mand og tålte hverken indvendinger eller undtagelser på dette punkt. Det følger af sig selv, at for ham var den gejstlige myndighed den højeste af alle, han var i den henseende som i alle andre samvittighedsfuld, overfladisk og korrekt. I hans øjne var en præst et væsen, som ikke kan tage fejl, en nonne et væsen, som ikke kan synde. Det var væsener, som kun stod i forbindelse med denne verden gennem en eneste port, der kun åbnedes for at lade sandheden slippe ud. Da han fik øje på søster Simplicia, var hans første tilskyndelse at trække sig tilbage. Der var imidlertid en anden pligt, som opfordrede ham til at blive. Hans næste tilskyndelse var derfor i alt fald at vove et spørgsmål. Han vidste, at søster Simplicia aldrig havde løjet, og ærede hende ganske særligt for dette.

"Er De alene i dette værelse, søster?" sagde han. Det var et frygteligt øjeblik. Den stakkels portnerske var lige ved at dåne. Nonnen slog øjnene op og svarede: "Ja."

"Ja, så beder jeg Dem undskylde min påtrængenhed – det er min pligt. Har De ikke i aften set en person, en mand – han er undveget af fængslet, og vi søger efter ham – han hedder Jean Valjean – har De ikke set ham?"

"Nej," svarede søster Simplicia. Hun løj, hun løj to gange i træk, slag i slag, uden at betænke sig, hurtigt, som man ofrer sig. O, du fromme sjæl, det er allerede mange år siden, du fo'r heden. Du er i lysets boliger sammen med dine søstre, de rene jomfruer, og dine brødre, helgenerne. Måtte denne løgn blive regnet dig til gode i Paradis!

Nonnens svar var for Javert så afgørende, at han ikke engang ænsede det besynderlige i, at lyset, der endnu stod og osede på bordet, lige var blevet blæst ud.

En time efter gik en mand mellem træerne og igennem tågen hurtigt ud af Montreuil-sur-Mer i retning af Paris. Det var Jean Valjean. Det er blevet godtgjort ved vidnesbyrd af en to-tre fragtmænd, som mødte ham, at han bar på en pakke og havde bluse på. Hvor havde han fået den bluse fra? Det er aldrig blevet oplyst. Nogle dage i forvejen var en gammel arbejder død på fabrikkens sygehus. Måske var det hans.

Endnu et ord om Fantine. Præsten mente at handle rigtigt, hvad han måske også gjorde, ved at spare så mange af de penge, Jean Valjean havde efterladt sig, som muligt til de fattige. Når alt kom til alt, var det jo kun en galejslave og en glædespige, det drejede sig om. Han gjorde derfor Fantines begravelse så tarvelig som muligt, indskrænkede den til det strengt

nødvendige, som man kalder linjebegravelse. Fantine blev altså stedt til hvile i den krog af kirkegården, hvor man kommer gratis i jorden: Den krog, der tilhører alle og ingen, og hvor man putter de fattige ned. Heldigvis ved Gud, hvor han skal finde sjælen. Man begravede Fantine i mørket blandt de første de bedste ben, hendes ben blandedes med mange andres. Hun blev kastet i de fattiges fælles grav. Hendes grav lignede hendes seng.

2. del

Cosette

Første bog: Waterloo

1

Hvis det ikke havde regnet om natten mellem den 17. og 18. juni 1815, ville Europas fremtid have fået et helt andet udseende.

Men på nogle dråber vand mere eller mindre beroede Napoleons skæbne.

For han kunne ikke komme til at begynde slaget ved Waterloo før klokken halv tolv, fordi jorden var så opblødt, at han ikke kunne manøvrere med sit artilleri. Som følge deraf fik Blücher tid til at nå frem. Napoleon støttede altid sine slagplaner på sit artilleri, og den 18. juni 1815 gjorde han det så meget mere, som hans svære skyts var fjendens overlegent. Wellington havde kun 159 kanoner, Napoleon havde 240. Havde jorden været tør, så artilleriet kunne køre op, ville kampen være begyndt klokken seks om morgenen, og klokken to ville det være endt med sejr for Napoleon, to timer før preusserne kom og gav sagen en anden vending. Alle er enige om, at den slagplan, han havde lagt, var et mesterstykke. Den gik ud på at gå lige løs på de forbundne hæres centrum, bryde igennem der, sprænge fjenderne fra hinanden, skille englænderne og preusserne ad, kaste den engelske hær over imod Hal og den preussiske imod Tongres, så forbindelsen imellem Wellington og Blücher var afbrudt, tage Mont-Saint-Jean, indtage Brüssel, jage tyskerne ud i Rhinen og englænderne ud i havet. Det var det, det gjaldt om for Napoleon. Når det var besørget, fik man se, hvad der videre var at gøre.

Det følger af sig selv, at vi ikke agter at skrive Waterlooslagets historie, men et af de indledende optrin i det drama, vi har sat os for at oprulle, knytter sig til det. Slaget er skildret, og skildret med mesterhånd, fra et synspunkt af Napoleon, fra et andet af en hel række historieskrivere. Vi blander os ikke i striden imellem de to synspunkter, vi har ingen ret til at tale i videnskabens navn, vi indskrænker os til at vandre over denne med menneskeblod gødede slette, og det kan godt være, at vi tager skin for virkelighed. For os står det, som om en række af tilfældigheder øvede deres indflydelse på de to hærførere ved Waterloo, og når der bliver spørgsmål om skæbnen, denne hemmelighedsfulde sagvolder, så dømmer vi som folket, der fælder sin dom i al enfoldighed.

2

Vil man danne sig en tydelig forestilling om slaget ved Waterloo, behøver man blot at tænke sig et A tegnet på jorden. Nedstregen til venstre i dette A er vejen til Nivelles, den højre vejen til Genappe, tværstregen er hulvejen imellem Ohain og Braine-l'Alleud. A'ets spids er Mont-Saint-Jean, der står Wellington, det nederste punkt til venstre er Hougomont, der står Reille og Jerôme Bonaparte, det nederste punkt til højre er Belle-Alliance, der står Napoleon. Lidt neden for det punkt, hvor tværstregen skærer højre nedstreg, ligger La Haie-Sainte. Midt i tværstregen ligger det punkt, hvor slagets afgørelse fandt sted. Det er der, man har opstillet løven, som et uvilkårligt symbol på kejsergardens enestående tapperhed. Den trekant, der dannes af den øverste del af A'ets to nedstreger og tværstregen, er Mont-Saint-Jeans plateau. Det var denne

højslette, hele slaget drejede sig om. De to hæres fløje bredte sig til højre og venstre langs Genappe- og Nivellesvejen, d'Erlon stod over for Picton, Reille over for Hill. Oven for A'ets spids, bag ved Mont-Saint-Jeans plateau ligger Soignesskoven. Selve sletten danner et stort bølgeformet terræn. Hver fold i det behersker den næste, hele plateauet hæver sig op imod Mont-Saint-Jean og støder op til skoven.

De to hærførere havde omhyggeligt studeret sletten ved Mont-Saint-Jean, som nu kaldes Waterloosletten. Wellington havde i slaget den gunstigste stilling, Napoleon den uheldigste. Den engelske hær stod oppe på højderne, den franske nede på sletten.

At give en skildring af Napoleon, som han ved daggry den 18. juni 1815 holdt på Rossomme-højden til hest med kikkerten i hånden, er næsten overflødigt. Den rolige profil under den lille hat fra skolen i Brienne, den grønne uniform, det hvide opslag, der skjulte Æreslegionens storkors, overfrakken, der skjulte epauletterne, det røde bånd, der tittede frem under vesten, skindbukserne, den hvide hest med det røde fløjlsskaberak med et kronet N og ørne i hjørnerne, ridestøvlerne oven på silkestrømperne, kården fra Marengo, sølvsporerne – hele dette billede af den sidste cæsar står levende for alles indbildningskraft.

3

Det havde regnet hele natten, jorden var fuldstændig opblødt. Hist og her havde vandet samlet sig i pytter. På sine steder nåede det op til akslerne på trosvognene. Kørehestenes buggjorde drev af dynd. Hvis sæden på markerne ikke var

blevet trampet ned og havde fyldt sporene, så den lå som et lag strøelse under hjulene, ville det have været ganske umuligt at komme nogen vegne.

Slaget begyndte sent. Napoleon ville som allerede anført vente, til hans artilleri kunne røre sig frit, og det kunne først ske, når solen var kommet frem og havde tørret jorden noget. Men solen kom ikke. Da det første kanonskud blev affyret, så den engelske general Colville på sit ur. Klokken var fem minutter over halv tolv.

Slaget begyndte voldsomt – måske voldsommere, end kejseren selv ønskede det – med, at franskmændenes venstre fløj angreb Hougomont. Samtidig angreb Napoleon centrum ved at kaste brigaden Quiot ind imod La Haie-Sainte, og Ney førte franskmændenes højre fløj imod englændernes venstre, der støttede sig til Papelotte. Angrebet på Hougomont var til dels et skinangreb. Dets formål var at drage Wellington derhen, at få ham til at svinge til venstre. Det ville være lykkedes, hvis de fire engelske gardekompagnier og de tapre belgiere i divisionen Perponcher ikke tappert havde hævdet stillingen, så at Wellington i stedet for at føre hele sin styrke derhen, kunne nøjes med at sende fire andre gardekompagnier og en bataljon braunschweigere derhen som forstærkning. Den franske højre fløjs angreb på Papelotte var derimod fuldt ud alvorlig ment. Formålet var at kaste englændernes venstre fløj over ende, at afskære vejen til Brüssel, at spærre vejen for preusserne, hvis de skulle komme, at tage Mont-Saint-Jean, trænge Wellington tilbage til Hougomont, derfra til Hal, intet kunne være simplere. Bortset fra nogle enkeltheder lykkedes dette angreb. Papelotte blev taget og La Haie-Sainte stormet.

Tiden fra klokken tolv til klokken fire ved man ikke rigtig besked om. Den midterste del af slaget er uklar og som et håndgemæng ikke til at få rede på. Der hviler som et tusmørke eller en tåge over den. Nu og da glimter der et forvirret billede frem, billeder af krigsmænd i datidens udstyr, som nu næsten ikke kendes mere, pelsværkshuerne med nedfaldende pul, de daskende sabeltasker, det hvide krydsbandoler, patrontaskerne, husarernes dolmaner, de røde støvler, de tunge chakoter med deres snorebesætning, det næsten sorte, braunschweigske infanteri, blandet med det skarlagenrøde engelske, de engelske soldater med tykke, hvide valker på skuldrene i stedet for epauletter, de hannoveranske hestgardister med deres aflange læderhjelme prydede med messingbånd og røde hestehårssvejfer, skotterne med deres bare knæ og ternede plaider, de franske grenaderer med deres store, hvide gamacher – lutter billeder, ikke strategiske linjer, billeder, som en Salvator Rosa kunne male dem, men som ikke lå for en Gribeauval.

4

Hen ved klokken fire var den engelske hærs stilling betænkelig. Prinsen af Oranien kommanderede centrum, Picton venstre fløj og Hill højre. Prinsen af Oranien råbte ude af sig selv til hollænderne og belgierne: "Nassau! Braunschweig! Aldrig vige!" Hill, hvis tropper var stærkt medtagne, støttede sig til Wellington, Picton var faldet. Wellington havde, da slaget begyndte, to støttepunkter, Hougomont og La Haie-Sainte. Hougomont holdt sig endnu, men var skudt i brand. La Haie-Sainte var taget. Af den bataljon tyskere, der forsvarede det, var der kun toogfyrre mand i live, alle officererne på fem nær var

faldet eller taget til fange. Tre tusind soldater havde slået hinanden ihjel i denne lade. De grå skotter eksisterede ikke længere. Ponsonbys svære dragoner var hugget ned. Disse tapre ryttere var bukkede under for Bros lansenerer og Travers' kyrasserer. Af tolv hundrede heste var der kun seks hundrede tilbage. Af de tre oberstløjtnanter var de to faldet, Hamilton var såret, Mater faldet, Ponsonby var faldet, gennemboret af syv lansestik, Gordon var faldet, Marsh var faldet. To divisioner, femte og sjette, var oprevet.

Da La Haie-Sainte var taget og Hougomont angrebet, var der kun et støttepunkt tilbage, centrum. Det holdt endnu stadig stand. Wellington sendte forstærkninger dertil: Hill, som stod ved Merbe-Braine, og Chassé, som stod ved Braine-l'Alleud. Den engelske hærs centrum, der stod i en noget indbuet, meget stærk stilling, var fast og kompakt. Det holdt Mont-Saint-Jeans plateau besat, havde landsbyen bag ved sig og skrænten, som den gang var temmelig stejl, foran sig. Rundt omkring plateauet havde englænderne hist og her gjort udhugninger i hegnene, lavet skydeskår i hvidtjørnene og anbragt kanoner imellem grenene, så at deres artilleri lå i baghold mellem buskene. Dette troløse arbejde, som uimodsigeligt er fuldkommen berettiget i krig, var så godt udført, at Haxo, som kejseren klokken ni om morgenen havde sendt ud for at rekognoscere de fjendtlige batterier, ikke havde set noget til dem, men ved sin tilbagekomst havde meldt Napoleon, at der ingen hindringer fandtes uden for de to barrikader, der spærrede Nivelles- og Genappevejen. Kornet stod højt, og en bataljon af brigaden Kempt havde skjult sig i den ved randen af skrænten. Den engelsk-hollandske hærs centrum havde således

en god stilling. Faren ved den var Soignesskoven, som kamppladsen stødte op til, og som skæres af Groenendael- og Boitsfort-sumpene. En hær ville ikke have kunnet trække sig tilbage til den uden at opløses, regimenterne ville straks være blevet spredte, artilleriet ville været blevet stikkende i mosegrunden. Et sådant tilbagetog ville efter adskillige sagkyndiges mening, som ganske vist modsiges af andre, være blevet til vild flugt.

Wellington sendte som sagt dette sit centrum forstærkning, så han havde seks og tyve bataljoner stående der. Højre fløj blev, som Charras siger, trukket om bag centrum. Et vældigt batteri var maskeret bag sandsække der, hvor nu det såkaldte Waterloo-museum ligger. Desuden havde Wellington i en sænkning i terrænet Somersets gardedragoner, fire tusind heste stående. Det var den anden halvdel af det med rette så berømte engelske rytteri. Ponsonby var faldet, men Somerset var tilbage.

Wellington var bekymret, men tilsyneladende urokkelig rolig. Han blev hele dagen holdende i samme stilling lidt foran Mont-Saint-Jeans gamle mølle, kold og rolig som en helt. Kuglerne haglede ned omkring ham. Da hans adjudant Gordon lige var faldet ved siden af ham, gjorde lord Hill ham opmærksom på en granat, der sprang, og sagde: "Hvilke instrukser og befalinger giver De os, mylord, i fald De lader Dem slå ihjel?"

"Gør som jeg," svarede Wellington. Til Clinton sagde han lakonisk: "Hold stand her til sidste mand".

Slaget begyndte åbenbart at tage en uheldig vending. Wellington råbte til sine gamle krigskammerater fra Talavera,

Vittoria og Salamanca: "Det er vel utænkeligt, at I kan vige, gutter? Tænk på gamle England!"

Hen imod klokken fire vaklede og veg den engelske linje. Pludselig sås på kammen af plateauet kun artilleriet og blænkerne, de andre forsvandt. Regimenterne trak sig, jaget bort af de franske kugler og granater, tilbage til den sænkning, hvor vejen, der fører op til avlsgården Mont-Saint-Jean, løber.

"Nu begynder tilbagetoget!" udbrød Napoleon.

5

Kejseren var syg, og det pinte ham at sidde til hest som følge af en lokal lidelse, men han havde alligevel aldrig været i så godt humør som den dag. Lige fra om morgenen havde dette uransagelige ansigt været lutter smil. Han havde været mørk ved Austerlitz, men ved Waterloo var han munter. *Ridet Cæsar, Pompejus flebit* [Note 3)], sagde soldaterne i Fulminatrixlegionen. Denne gang kom Pompejus ikke til at græde, men vist er det, at Cæsar lo. Hele dagen så han alt fra den lyseste side. Kun en gang blev hans glade sindsstemning afbrudt af en storslået medlidenhed, det var, da han så de beundringsværdige grå skotter og deres prægtige heste falde. Da sagde han: "Det er synd for dem." Derpå steg han til hest og tog plads foran Rossomme. Han havde udsøgt sig en lille, græsklædt plet til højre for vejen fra Genappe til Brüssel. Det var hans anden holdeplads under slaget. Den tredje, som han befandt sig på klokken syv om aftenen, imellem Belle-Alliance og La Haie-Sainte, var frygtelig. Det er en temmelig høj banke, bag hvilken garden stod opstillet i en sænkning i terrænet. Kuglerne sprang

tilbage imod stenene på vejen, så de nåede helt hen til ham. Han hørte kuglerne pibe om ørene på sig.

Konturerne i det terræn, hvor Napoleon og Wellington tørnede sammen, er nu fuldstændig forandrede. Da man rejste et mindesmærke på dette sørgelige sted, udviskede man dets omrids, og historien kan ikke længere finde sig til rette der. Da Wellington to år efter besøgte Waterloo, sagde han: "De har lavet om på min valplads." Der, hvor nu den store jordpyramide med løven ovenpå står, var der den gang en ås, som sænkede sig jævnt ned imod Nivellesvejen, men som næsten faldt brat af imod Genappevejen. Efter at der blevet anvendt tusinder læs jord til pyramiden, der er halvandet hundrede fod høj og fem hundrede fod i omkreds, stiger man nu ganske jævnt op på Mont-Saint-Jeans plateau. Da slaget ved Waterloo stod, var der endnu, særlig ved La Haie-Sainte, en stejl og brat skrænt, og den dag havde regnen oven i købet yderligere undergravet den. Der var så stejlt, at de engelske artillerister ikke så avlsgården nede i dalen, som var kampens midtpunkt. Den opblødte jord gjorde det yderligere vanskeligt at komme op ad den, man blev stikkende i dyndet. Og langs med plateauets ås løb der en grav, som man på afstand ikke kunne have nogen anelse om. Imellem de to belgiske landsbyer Braine-l'Alleud og Ohain, som ligger skjulte i sænkningen i terrænet, er der nemlig en vej på en tre fjerdingvej, som på sine steder er en fuldstændig kløft. I 1815 førte den vej, som den gør den dag i dag, over Mont-Saint-Jeans plateau, men mens den nu er en ganske jævn vej, i højde med terrænet, var der den gang en hulvej. Man har taget begge sider fra den og brugt dem til pyramiden. Under et slag måtte denne hulvej på toppen af åsen ved Mont-Saint-Jean, når ingen

anede dens tilværelse, usynlig, som den var, kunne blive forfærdelig.

6

Napoleon var som sagt godt tilfreds. Han havde grund til at være det. Den slagplan, han havde udkastet, var som sagt beundringsværdig.

Da slaget var begyndt, indtraf der forskellige ting, som ikke var efter ønske. Hougomont blev ved at gøre modstand, det tog tid at tage La Haie-Sainte, brigaden Soye blev knust, han havde den ene modgang efter den anden, der blev begået det ene fejlgreb efter det andet, men de formørkede knapt hans blik. Han var vant til at se fast og sikkert, når han holdt slag, han talte aldrig enkelthederne sammen en for en, han brød sig kun om tallene, for så vidt som de som Facit gav sejr. Gik det ham imod i begyndelsen, det brød han sig ikke om, han anså sig for herre og mester over slutningen. Han forstod at vente, betragtede skæbnen som sin jævnbyrdige og syntes at sige til den: "Du tør ikke!"

Napoleon, der var halvt lys, halvt skygge, havde en følelse af, at han blev beskyttet, når det, han gjorde, var godt, og at han blev tålt, når det, han gjorde, var ondt. Han havde en følelse af, at begivenhederne føjede sig efter ham og gav ham en sikkerhed som den usårlighed, folk undertiden i gamle dage var i besiddelse af. Når man har et Beresina, et Leipzig og et Fontainebleau bag sig, synes man imidlertid at have grund til, når man går til Waterloo, at gøre det med en vis mistillid, en fornemmelse af, at højere magter begynder at rynke panden.

I det øjeblik, da Wellington trak sig tilbage, gav det et sæt i Napoleon. Han rejste sig halvt i stigbøjlerne, og hans øjne lynede af sejrsglæde. Kunne Wellington trænges tilbage til Soignesskoven og hans hær oprives der, ville Frankrig fuldstændig have knust England, nederlagene ved Crécy, Poitiers, Malplaquet og Ramillies ville være hævnede, sejrherren fra Marengo ville have slået en streg over Azincourt.

Han bøjede sig ned og stille hviskende vejviseren Lacoste et spørgsmål. Denne rystede benægtende på hovedet. Rimeligvis var det svar, han således gav, løgn. Napoleon rettede sig igen og sad ganske rolig. Wellington havde trukket sig tilbage, nu gjaldt det blot om at gøre det helt af med ham ved at knuse hans hær. Pludselig vendte kejseren sig om og gav en stafet ordre til at begive sig til Paris, alt hvad remmer og tøj kunne holde, og melde, at slaget var vundet. Derpå gav han Milhauds kyrasserer befaling til at tage Mont-Saint-Jeans plateau.

7

De var 3500 mand fordelt i 26 eskadroner. Bernard overbragte dem kejserens befaling. Ney trak sin sabel og stillede sig i spidsen for dem. Den vældige rytterskare satte sig under trompeternes klang i bevægelse med dragne sabler og vajende standarter. Det gik ned ad højderne ved Belle-Alliance og ind i den frygtelige sænkning, hvor så mange allerede havde fundet døden. De forsvandt i røgen og kom til syne igen på den anden side af dalen, stadig som en fast masse, i tæt sluttede rækker. Det gik i stærkt trav op ad skrænten, gennem en hagl af kardæsker. De red af sted alvorlige, truende, urokkelige. I mellemrummene imellem gevær- og artillerisalverne hørte man

deres hestes drønende hovslag. De udgjorde to divisioner og dannede to kolonner. Det så ud, som om to vældige slanger med stålskæl bugtede sig op imod bakkekammen. Noget lignende havde verden ikke set, siden det svære kavaleri indtog den store skanse ved Moskva. Murat savnedes, men Ney var der. Man skimtede eskadronerne, når den uhyre røgsky, de var indhyllede i, hist og her spredtes, et kaos af hjelme, råb, sabler, hestekroppe, der fløj af sted under trompeternes skingren og kanonernes torden. Det var en frygtelig tumult, men der var orden i den. Kyrasserne glitrede som skæl på denne kæmpehydra.

Bag bakkekammen, dækket af det maskerede batteri, ventede det engelske infanteri, opstillet i tretten firkanter, hver på to bataljoner, roligt, tavst og ubevægeligt på, hvad der skulle komme. Det så ikke kyrasserne, og kyrasserne så ikke det. Det hørte den menneskebølge, det brusede frem imod det, stige højere og højere, det hørte hovslagene af de tre tusind heste lyde højere og højere, jernskoenes taktfaste slag imod jorden i det raske trav, kyrassernes og sablernes klirren, det var, som om et vældigt udyr trak vejret dybt. Der blev et øjeblik en frygtelig stilhed, så sås pludselig over bakkekammen sabler, så hjelmene, trompeterne og standarterne og tre tusind hoveder med grå knebelsbarter. Hele rytterskaren brød under råbet "kejseren leve!" op på plateauet, det var, som når et jordskælv begynder.

Pludselig stejlede på højre fløj hestene i kyrasserernes forreste rækker under lydelige råb fra rytterne. De var nået op til bakkekammens højeste punkt og sprængte rasende frem imod firkanterne og kanonerne, da de pludselig så en grav, et gabende svælg imellem sig og englænderne. Det var hulvejen til

Ohain. Det var et forfærdeligt øjeblik. Den to favne dybe hulvej, som ingen havde anet var der, gabede under hestenes fødder. Anden række trængte første ned i den, og tredje række trængte på anden. Hestene stejlede, kastede sig tilbage, sprællede med alle fire ben i luften og kastede rytterne af hulter til bulter imellem hinanden. Der var ingen mulighed for at vige tilbage. Hele kolonnen var nu som et kastevåben i fuld fart, den kraft, der skulle have knust englænderne, knuste franskmændene. Den ubønhørlige kløft var ikke til at komme over, før den blev fyldt. Ryttere og heste rullede hulter til bulter ned i den og knuste hinanden. Da denne grav var fuld af levende mennesker, gik resten over den. Næsten en tredjedel af brigaden Dubois omkom i den.

Det var begyndelsen til nederlaget.

Inden Napoleon gav Milhauds kyrasserer befaling til at angribe, havde han omhyggeligt undersøgt terrænet, men han kunne ikke se hulvejen, der var ikke så meget som en revne at opdage på plateauets overflade. Det lille, hvide kapel, der står, hvor den støder op til Nivellesvejen, har imidlertid utvivlsomt vakt hans opmærksomhed, og det spørgsmål, han gjorde vejviseren Lacoste, gik rimeligvis ud på, om der var nogen hindring. Vejviseren svarede nej. Man kan næsten sige, at det, at denne bonde rystede på hovedet, styrtede Napoleon i undergang.

Der skulle komme andre ulykker til.

8

Samtidig med, at kyrassererne opdagede hulvejen, demaskerede englænderne deres batteri. Tres kanoner og de

tretten firkanter tordnede på nært hold løs imod kyrasserne. Hele det engelske flyvende artilleri havde i fuldt firspring begivet sig til firkanterne og taget stilling i dem. Kyrasserne fik ikke engang tid til at sunde sig. Den ulykke, der var overgået dem i hulvejen, havde decimeret dem, men havde ikke taget modet fra dem. De var af den slags mænd, hvis mod vokser, når deres tal mindskes.

Det var kun kolonnen Wathier, det var gået ud over. I en forudfølelse af, hvad der forestod, havde Ney ladet kolonnen Delord svinge til venstre. Den havde intet lidt.

Kyrasserne styrtede løs på de engelske firkanter i fuldt firspring, med slappe tøjler, sablen imellem tænderne og pistoler i hænderne. De engelske bataljoner rokkedes ikke ud af stedet af det rasende angreb.

Alle siderne på de engelske firkanter blev angrebet på en gang. Det var, som om en forrygende hvirvelstorm brød løs omkring dem, men det koldblodige infanteri holdt urokkelig stand. Første række tog med det ene knæ på jorden imod kyrasserne med bajonetterne, anden række fyrede på dem. Bag anden række ladede artilleristerne deres kanoner, firkantens front åbnede sig, udsendte en hagl af kardæsker og lukkede sig igen. Kyrasserne svarede med at slå knusende ned for fode. Deres svære heste stejlede, satte over rækkerne, sprang over bajonetterne og faldt som kæmpemæssige masser ned imellem de levende mure. Kuglerne slog huller i kyrasserernes rækker, kyrasserne brød brecher i firkanterne. Hele rækker faldt knuste under hestene, bajonetterne borede sig ind i centaurernes buge. De af det rasende rytterangreb medtagne firkanter trak sig sammen, men vaklede ikke. Deres

kardæsker haglede ustandselig ned over angriberne og sprang imellem dem. Det var ikke længere bataljoner, det var kratere. Kyrasserne var ikke længere rytteri, de var et stormvejr. Hver firkant var en vulkan i kamp med en tordensky. Det var lava i kamp med lyn.

De forholdsvis kun lidet talrige kyrasserer, hvis antal ulykken i hulvejen yderligere havde mindsket, havde næsten hele den engelske hær imod sig, men de mangfoldiggjorde sig, for hver mand kæmpede for ti. Imidlertid begyndte nogle hannoveranske bataljoner at vige. Wellington så det og kom straks i tanker om sit kavaleri. Havde Napoleon i det øjeblik tænkt på sit infanteri, ville han have vundet slaget. At han glemte det, var hans store, skæbnesvangre fejl.

Pludselig så de angribende kyrasserer sig selv angrebet. Det engelske kavaleri faldt dem i ryggen. Foran sig havde de firkanterne, bag sig Somerset med 1400 gardedragoner. På sin højre fløj havde Somerset Dornberg med den tyske hestgarde, på venstre Trip med de belgiske kyrasserer. De franske kyrasserer blev angrebet af infanteriet og kavaleriet og måtte gøre front til alle sider. Men hvad brød de sig om det? De var jo en hvirvelstorm. Den tapperhed, de lagde for dagen, er ikke til at beskrive. Til at tage det op med sådanne franskmænd, skulle der sådanne englændere.

Det var ikke længere et håndgemæng, det var storm, vildt raseri, en svimlende vildskab, der havde betaget de kæmpende, en orkan med lynende sabler. Efter et øjebliks forløb var de 1400 gardedragoner svundet ind til 800. Ney kom kyrasserne til undsætning med Lefebare-Desnouettes' lansenerer og ridende jægere. Mont-Saint-Jeans plateau blev taget, taget tilbage og

taget igen. Kyrasserne vendte sig atter fra kavaleriet til infanteriet, eller rettere sagt, hele denne frygtelige masse var filtret således sammen, at ingen af dem, den bestod af, slap hinanden. Firkanterne holdt stadig stand. De blev angrebet tolv gange. Ney fik fire heste skudt under sig. Halvdelen af kyrasserne blev liggende på plateauet. Kampen varede i to timer.

Den engelske hær var i høj grad medtaget af den. Der er ingen tvivl om, at hvis kyrasserne ikke var blevet svækkede under deres første angreb ved ulykken i hulvejen, ville de have kastet englændernes centrum over ende og vundet sejr. Clinton, som havde været med ved Talavera og Badajoz, var som forstenet ved at se de bedrifter, dette vidunderlige rytteri udførte. Wellington, som på det nærmeste var slået, beundrede det som en helt. Han sagde halvhøjt: "Storartet!"

Kyrasserne tilintetgjorde syv af de tretten firkanter, erobrede eller fornaglede tres kanoner og tog seks faner, som blev bragt til kejseren ved avlsgården Belle-Alliance.

Wellingtons stilling var nu ret dårlig. Dette mærkværdige slag var som en tvekamp imellem to sårede, hårdnakkede modstandere, som, mens de søger at værge sig og overvinde hinanden, mister alt deres blod.

Kampen på plateauet fortsatte. Wellington følte, at grunden vaklede under ham. Afgørelsen var nær. Det var ikke lykkedes for kyrasserne at løse deres opgave, for så vidt som de ikke havde kunnet gennembryde englændernes centrum. Men englænderne var så svækkede, at det ikke syntes muligt at råde bod derpå. Det var et frygteligt blodbad, der var blevet anrettet på deres hær. Kempt på venstre fløj forlangte forstærkning.

"Kan ikke skaffes," svarede Wellington, "han må kæmpe til sidste mand". Næsten i samme øjeblik forlangte Ney infanteri af Napoleon.

"Infanteri!" udbrød denne, "hvor vil han have, jeg skal tage det fra? Tror han jeg kan lave det?"

Et mærkeligt sammentræf, som betegnende viser, hvor udmattede begge hære var. Den engelske hær havde imidlertid lidt mest. De rasende angreb, disse svære eskadroner med jernkyrasser og stålbryst havde gjort på det engelske infanteri, havde knust det. Nogle mand omkring en fane betegnede det sted, hvor et regiment havde stået. Mangen en bataljon havde en kaptajn eller løjtnant som øverste befalingsmand. Hele Wellingtons stab var decimeret. Kærrerne, rustvognene, trosvognene, bagagevognene, der var fulde af sårede, havde, da de så franskmændene vinde terræn og nærme sig skoven, kastet sig ind i denne. Hollænderne bad om pardon, da det franske kavaleri huggede ind på dem. Fra Vert-Coucou til Groenendael, i en udstrækning af næsten en mil i retning af Brüssel, var vejen fuld af flygtninge. Den paniske skræk var så stor, at den endog smittede prinsen af Condé i Mecheln og Ludvig den Attende i Gent. Med undtagelse af den svage reserve, der stod opstillet bag avlsgården Mont-Saint-Jean, hvor ambulancen havde slået sig ned, samt brigaderne Vivian og Vandeleur, som dækkede venstre fløj, havde Wellington intet kavaleri mere. En mængde batterier var blevet gjort ukampdygtige. Jernhertugen holdt sig stadig rolig, men hans læber var blevet blege. Klokken fem så Wellington på sit ur, og man hørte ham mumle: "Blücher eller natten!"

Netop på det tidspunkt sås en række bajonetter glimte langt borte på højderne over ad Frischemont til.

Vi står ved vendepunktet i dette kæmpeskuespil.

9

Hvis den hyrdedreng, der tjente Bülow som vejviser, havde rådet ham til at bryde ud af skoven oven for Frischemont i stedet for neden for Plancenoit, ville det nittende århundredes historie måske have formet sig anderledes. Napoleon ville nemlig i så fald have vundet slaget ved Waterloo. Ad en hvilken som helst anden vej end neden for Plancenoit ville den preussiske hær være kommet til en kløft, som det ville have været umuligt for artilleriet at komme over, og Bülow ville ikke være nået frem. Blot en times forsinkelse – det er den preussiske general Muffling, der erklærer dette – så ville Blücher ikke have truffet Wellington. "Slaget ville være tabt."

Det var altså på høje tid, at Bülow kom. Han var for øvrigt blevet i høj grad forsinket. Han havde bivuakeret ved Dion-le-Mont og var brudt op ved daggry, men vejene var ufremkommelige, og hans divisioner blev stikkende i dyndet. Kanonerne sank i til hjulnavene. Han havde derfor været nødt til at gå over Dyle ad den smalle bro i Wavre. Gaden, der førte ned til broen, var blevet stukket i brand af franskmændene, og da artilleriets vogne ikke kunne passere imellem to rækker brændende huse, måtte det vente, til branden var slukket. Da det var middag, var Bülows fortrop ikke nået længere end til Chapelle-Saint-Lambert. Var slaget begyndt to timer før, ville det have været forbi klokken fire, og Blücher var først nået frem, efter at Napoleon havde vundet det.

Ved tolvtiden havde kejseren med sin kikkert fået øje på noget helt ude i synskredsen, som tiltrak sig hans opmærksomhed.

"Jeg ser en sky der ovre – det ser ud, som om det kunne være tropper," sagde han. Derpå vendte han sig til hertugen af Dalmatien og sagde: "Hvad ser De der ovre i retning af Chapelle-Saint-Lambert, Soult?"

Marskallen rettede sin kikkert mod det angivne punkt og svarede: "Jeg ser en fire, fem tusind mand, Deres Majestæt. Det er åbenbart Grouchy."

Skyen, som kejseren havde gjort opmærksom på, blev imidlertid stående ubevægelig. Alle generalstabens kikkerter undersøgte den. Nogle sagde: "Det er træer." I virkeligheden rørte skyen sig ikke. Kejseren sendte Doinons division let kavaleri ud for at rekognoscere.

Bülow rørte sig virkelig ikke. Hans fortrop var meget svag og kunne intet udrette. Han måtte afvente hærens hovedstyrke og havde befaling til at koncentrere sig, før han rykkede op i slaglinjen, men da Blücher klokken fem så, hvilken fare Wellington var stedt i, befalede han ham at angribe. Lidt efter rykkede divisionerne , Hiller, Hacke og Ryssel frem imod Lobaus korps, og prins Vilhelm af Preussen rykkede frem fra Pariserskoven. Plancenoit stod i flammer, og de preussiske kugler begyndte at regne ned imellem gardens rækker, der stod som reserve bag Napoleon.

10

En tredje hær trådte altså op, hele slagets udseende ændredes, 86 ildsvælg tordnede pludselig løs, Pirch ankom samtidig med

Bülow, Ziethens rytteri ført af Blücher selv, franskmændene blev trængt tilbage, Marcognet blev fejet ned fra Ohains plateau, – Durutte blev trængt ud af Papelotte, Danzelot og Quiot veg, Lobau blev overdænget med kanonkugler, et helt nyt slag væltede sig ved nattens frembrud ud over de hårdt medtagne franske regimenter, hele den engelske linje begyndte igen at gå angrebsvis til værks, det engelske og preussiske artilleri hjalp hinanden med at skyde en vældig breche i den franske hær, undergang og nederlag hjemsøgte både front og flanke, og mens alt således ramlede sammen, rykkede garden frem. Da den mærkede, at den skulle gå i døden, råbte den: "Kejseren leve!" Historien har intet mere gribende end denne dødskamp, der brød ud i leveråb.

Himlen havde været overtrukket hele dagen. Pludselig klokken otte om aftenen skiltes skyerne i horisonten og lod det uhyggelige røde skær fra den nedgående sol sænke sig over elmetræerne ved Nivellesvejen. Ved Austerlitz så man den stå op.

Hver bataljon af garden førtes i denne afgørende stund af en general. Da gardegrenaderernes høje huer med ørnen på pladen viste sig i den blodige vrimmel i symmetriske, retlinjede, roligt ordnede rækker, følte fjenden sig grebet af ærbødighed for Frankrig. Det var, som om man så tyve sejre træde frem på valpladsen med udbredte vinger, og de, der havde sejret, veg tilbage, som om de var overvundet. Men Wellington råbte: "Op gardister, og tag godt sigte!" Det røde engelske garderegiment, der lå bag ved hækkene, rejste sig, en hagl af kugler gennemborede den trefarvede fane, der

skælvende vajede under de franske ørne, alle styrtede fremad, og det sidste blodbad begyndte.

Kejsergarden følte, hvordan hæren omkring den tabte fodfæstet, opløsningen og flugten var i fuld gang, og råbet: "Redde sig, hvo som kan!" havde afløst "kejseren leve!" men skønt alt bag ved den var i vild flugt, vedblev den at gå frem, stærkere og stærkere beskudt og døden nærmere for hvert skridt, den gjorde. Der var ingen tøven, ingen frygt, den menige soldat i dette korps var lige så stor helt som generalen. Der var ikke en mand, som unddrog sig dette selvmord.

11

Forvirringen og flugten bag ved garden var frygtelig. Hæren gav sig pludselig på flugt på alle punkter, ved Hougomont, ved La Haie-Sainte, ved Papelotte, ved Plancenoit. Råbet: "Forræderi!" afløstes af råbet: "Redde sig, hvem som kan!" En hær, der opløses i flugt, er som et vældigt tøbrud, alt giver efter, slår revner, brister, flyder, ruller, falder, tørner imod hinanden, styrter af sted. Det hele er et ubeskriveligt kaos. Ney låner en hest, springer op på den og holder uden hat, uden halsbind og uden sabel tværs over vejen til Brüssel, hvor han standser både englændere og franskmænd. Han søger at holde hæren tilbage, han kalder, han skælder ud, han klamrer sig til de flygtende for at standse dem. De råber "marskal Ney leve!" men de bliver ved at flygte. Det er forgæves, at Napoleon bruger det, der er tilbage af garden, som dækning, det er forgæves, at han ofrer de eskadroner, der tjener ham selv til følge, på en sidste kraftanstrengelse. Napoleon rider i fuldt firspring langs de flygtendes rækker, opmuntrer dem, taler indtrængende til dem,

truer dem, bønfalder dem om at holde stand. Det er knapt nok, at de kender ham. Det nylig ankomne preussiske kavaleri styrter frem i flyvende fart, hugger ned for fode, dræber, tilintetgør. Forspandene er ikke til at styre, trænsoldaterne spænder hestene fra deres kærrer og flygter bort på dem, væltede vogne med alle fire hjul i vejret spærrer vejen og giver anledning til ny blodbad, man trænger på, knuser hinanden, tramper over døde og levende. En svimlende mængde fylder veje, stier, broer, sletter, høje, dale, skove, hver en plet er oversvømmet af denne syndflod af fyrre tusind mennesker. Alle vegne høres fortvivlede skrig, tornystre og geværer kastes ind i rugmarkerne, man baner sig vej med sablen i hånden. Der eksisterer ikke længere kammerater, ikke længere officerer, ikke længere generaler, kun en rædsel, som ikke er til at beskrive.

Ved Genappe søgte franskmændene at gøre omkring og optage kampen igen. Lobau samlede tre hundrede mand og barrikaderede indgangen til landsbyen, men ved den første salve af preussiske kardæsker begyndte flugten på ny, og byen blev taget. Preusserne stormede rasende ind i Genappe, og forfølgelsen blev vild. Blücher gav befaling til at hugge ned for fode uden pardon. Roguet havde givet det skæbnesvangre eksempel ved at true enhver fransk grenader, der bragte ham en fanget preusser med døden. Men Blücher gik videre end Roguet. General Duhesme ved den unge garde blev trængt op imod døren til et værtshus i Genappe og overgav sin kårde til en preussisk husar. Husaren tog kården og huggede ham ned. Enden på sejren blev, at de besejrede blev myrdede, denne grumhed, der satte en plet på den gamle Blüchers ære, fyldte ulykkesbægeret til bredfuldt mål. Den fortvivlede flugt gik

igennem Genappe, Quatre-Bras, Gosselies, Frasnes, Charleroi, Thuin og standsede først ved grænsen.

Da natten faldt på, greb Bernard og Bertrand på en mark i nærheden af Genappe en mand ved en flig af hans frakke og holdt ham fast. Denne mand, hvis udseende var uhyggeligt, tankefuldt og skummelt, var blevet revet med af flugtens stormflod helt herhen. Han var stået af hesten, holdt tøjlerne over armen og var med forvildede blikke alene på vej tilbage til Waterloo. Det var Napoleon, som endnu forsøgte at gå frem, Napoleon, hvis drømmebilleder var ramlet sammen, og som endnu jagede efter dem som en søvngænger.

12

Om natten til den 18. juni 1815 var det fuldmåne. Måneskinnet begunstigede Blüchers grumme forfølgelse, førte forfølgerne på spor efter de flygtende, gav de til døden indviede franskmænd i det rasende preussiske kavaleris vold og bidrog sit til at øge blodbadet.

Efter at det sidste kanonskud var affyret, lå sletten ved Mont-Saint-Jean øde og forladt hen. Englænderne havde taget franskmændenes lejrplads i besiddelse – det er jo den måde, sejrherren plejer at bevise sin sejr på, at han sover i den overvundnes seng. Deres bivuak strakte sig hinsides Rossomme. Preusserne, som forfulgte de flygtende, gik endnu længere frem. Wellington gik til landsbyen Waterloo, hvor han skrev sin rapport til lord Bathurst.

Et af de mest overraskende af de stygge træk, krigen frembyder, er den hurtige plyndring af de faldne efter sejren. Morgenen efter et slag skinner solen altid på nøgne lig. Hvem

er de ligrøvere? Det er sikkert, at de altid følger i sejrherrens spor, men soldaterne, særlig soldaterne i vore dage, har sikkert intet dermed at gøre. Enhver hær har en hale, og i den må skylden søges. Der er en slags natdyr, som det tusmørke, man kalder krig, avler, folk, som bærer uniform, men ikke slås, folk, der giver sig ud for at være syge, vanføre, som man ræddes for, tyvagtige marketendere, som kører om i deres kærrer, undertiden i følge med deres koner, og stjæler, hvad de sælger, tiggere, som tilbyder officererne deres tjeneste som vejvisere, trosknægte, marodører – sådant et slæng havde en hær, der var på marchen, altid at slæbe på i gamle dage – vi taler ikke om nutiden. Ingen hær eller nation kunne gøres ansvarlig for disse væsener. Hærene fulgtes af flere eller færre marodører, alt efter som hærføreren var mere eller mindre streng. Hoche og Marceau havde ingen, Wellington havde kun få.

Om natten mellem den 18. og 19. juni blev ligene imidlertid plyndrede. Wellington var streng og havde givet ordre til, at enhver, der blev grebet på fersk gerning, skulle springe over klingen, men det er ikke så let at sætte en stopper for sligt. Marodørerne plyndrede på et sted af valpladsen, mens man på et andet skød dem, man havde grebet. Månen kastede et uhyggeligt skær over sletten.

Hen ved midnat strejfede eller snarere kravlede en mand om i nærheden af hulvejen ved Ohain. Han var efter hele sit udseende at dømme et af de utysker, vi lige omtalte, en vampyr, der var blevet lokket did af liglugten. Han var på en gang urolig og dristig, han gik fremad, men så sig tilbage. Han havde ingen sæk med, men der var åbenbart store lommer i hans bluse. Nu og da standsede han og så sig om på sletten som for at forvisse

sig om, at ingen holdt øje med ham, så bukkede han sig pludselig ned og ragede ved noget stille og ubevægeligt, der lå på jorden, rejste sig så igen og luskede videre. Noget derfra, skjult bag den rønne, der ligger der, hvor vejen fra Mont-Saint-Jean til Braine-l'Alleud støder op til Nivellesvejen, holdt der et lille køretøj, en slags marketendervogn med et ruf af tjæret kurvfletning, forspændt med en skindmager krikke, der med bidslet i munden åd af nælderne. I vognen sad et kvindfolk på en del kufferter og bylter. Der var muligvis en forbindelse imellem denne vogn og ligrøveren.

Himlen var klar, der var ikke en sky at se. På sletten svajede trægrene, som kuglerne havde knust, men som ikke var faldet, fordi de holdtes oppe af barken, sagte i nattevinden. Et pust næsten som et åndedræt gik igennem buskene. Græsset skælvede, som når en døende drager det sidste suk. I det fjerne hørte man utydeligt patruljerne og runderne gå og komme i den engelske lejr. Hougomont og La Haie-Sainte brændte endnu, to store bål, det ene i vest, det andet i øst, hvortil de engelske vagtblus, der dannede en stor halvkreds på højderne i horisonten, sluttede sig som rubiner i et halsbånd med en stor karfunkel i hver ende.

Vi har skildret katastrofen ved hulvejen ved Ohain. Hvor denne forfærdelige ulykke var foregået, herskede der nu dyb stilhed. Vejen var helt op til randen fyldt med heste og ryttere, der var uopløselig sammenfiltrede i frygtelig forvirring. Der var ingen skrænter længere. Ligene havde bragt vejen op i højde med sletten. Blodet randt helt ned på Nivellesvejen, hvor det dannede en stor pøl foran den forhugning, som spærrede vejen. Jo dybere hulvejen var, des tættere lå ligene.

Ligrøveren, vi lige så et glimt af, gik der hen ad. Han ransagede denne umådelige grav. Han undersøgte den nøje, holdt så at sige den modbydeligste mønstring over de døde. Han vadede i blod.

Pludselig standsede han. Nogle skridt fra ham, på det punkt i hulvejen, hvor ligdyngen hørte op, stak der, under denne hob mennesker og heste, en åben hånd frem. Månelyset faldt på den. På en af fingrene sad der noget, som skinnede. Det var en guldring. Manden bukkede sig ned. Da han rejste sig igen, var ringen borte. Egentlig rejste han sig for resten ikke, han blev liggende på knæ med ryggen til ligdyngen, støttende sig til jorden med begge pegefingre, mens hovedet var oppe over hulvejens rand. Han lignede en sjakal, som han lå der og spejdede til alle sider. Omsider rejste han sig, men i det samme gav det et ryk i ham. Han mærkede, at der var nogen, som tog i ham bagfra. Han vendte sig om. Det var den åbne hånd, der havde grebet fat i en flig af hans bluse. En skikkelig mand ville være blevet angst. Han gav sig til at le. "Nå," sagde han, "det er blot den døde. Jeg vil hellere have med et genfærd end med en gendarm at gøre." Imidlertid slappedes hånden og slap sit tag. "Mon han er levende eller død?" sagde ligrøveren. "Lad os se ad."

Han bøjede sig atter ned, rodede om i ligdyngen, fjernede, hvad der lå ham i vejen, fik fat i hånden, greb om armen, fik hovedet gjort frit og slæbte et øjeblik efter en mand, som tilsyneladende var død eller i alt fald besvimet, ud i skyggen i hulvejen. Det var en kyrasser, en officer, oven i købet en højerestående officer. En svær guldepaulette stak frem under kyrasset. Hjelmen var faldet af hans hoved, et væld igt sabelhug gabede i hans ansigt, hvor man ikke så andet end blod. For

øvrigt lod det ikke til, at noget af hans lemmer havde taget skade, og ved et lykkeligt træf havde ligene lagt sig oven over ham i en bue, så at de skærmede ham imod at blive knust. Hans øjne var lukkede. På kyrasset bar han æreslegionens sølvkors. Ligrøveren rev det af og puttede det i en af de store lommer i sin bluse. Derpå undersøgte han officerens urlomme, hvor han fandt et ur, som han tog. I vestelommen fandt han en pung, som han også stak til sig.

Da han var nået så vidt med at yde den døende bistand, slog officeren øjnene op.

"Tak," sagde han med svag stemme. Den voldsomhed, hvormed manden, der tumlede med ham, tog på ham, havde i forening med nattekulden og den friske luft vakt ham af hans skindød. Ligrøveren svarede ikke. Han hævede hovedet. Man hørte lyd af skridt ude på sletten, formodentlig en patrulje, der nærmede sig. Officeren mumlede – der var endnu dødskamp i hans stemme –: "Hvem vandt slaget?"

"Englænderne," svarede ligrøveren.

"Søg i mine lommer. De vil finde en pung og et ur, tag dem."

Det var allerede besørget, men ligrøveren lod, som om han søgte i lommerne og sagde: "Der er ingenting."

"Så er jeg blevet bestjålet," sagde officeren. "Det gør mig ondt. Jeg ville have givet Dem det."

Patruljens skridt lød tydeligere og tydeligere.

"Nu kommer der nogen," sagde ligrøveren med en bevægelse, som om han ville gå.

"De har frelst mit liv. Hvem er De?"

Ligrøveren svarede hurtig og hviskende: "Jeg hørte som De til den franske hær. Nu må jeg gå. Blev jeg grebet, ville jeg blive

skudt. Jeg har frelst Deres liv, nu må De selv klare resten."

"Hvilken grad har De?"

"Sergent."

"Hvad hedder De?"

"Thénardier."

"Jeg skal ikke glemme det navn," sagde officeren. "Husk De også mit. Jeg hedder Pontmercy."

Anden bog: Skibet Orion

1

Jean Valjean var blevet pågrebet igen. Vi vil helst gå hurtigt hen over de pinlige enkeltheder og indskrænker os derfor til at afskrive to stykker, der stod i datidens aviser nogle måneder efter de overraskende begivenheder i Montreuil-sur-Mer. Disse artikler er lidt kortfattede – der fandtes den gang ikke noget Retstidende. Den første stod i *Den hvide Fane* den 25. juli 1823 og lød, som følger:

"Et herred i Pas de Calais har for nylig været skuepladsen for en ualmindelig begivenhed. En mand, der ikke var hjemmehørende i herredet, og som kaldte sig Madeleine, havde i løbet af nogle år, ved at indføre nye fremgangsmåder, hævet en gammel stedlig industri, fabrikationen af sorte glasperler og andre glasvarer, til en betydelig højde. Han havde tjent sig en formue derved og, det bør tilføjes, gjort hele herredet velstående. Som anerkendelse af hans fortjenester udnævnte regeringen ham til borgmester. Nu har politiet opdaget, at Madeleine ikke var nogen anden end en forhenværende galejslave, der har forstået at unddrage sig politiets opsigt. Han hedder Jean Valjean og blev dømt for tyveri i 1796. Jean Valjean er nu atter indsat i Bagnoet. Det synes, som om det er lykkedes ham, inden han blev grebet, at hæve en sum på over en halv million hos hr. Laffitte, hos hvem han havde anbragt den, og som han for øvrigt, efter hvad der siges, havde tjent på fuldkommen lovlig måde ved sin forretning. Man har ikke kunnet få at vide, hvor Jean Valjean har skjult denne sum."

Den anden artikel er lidt udførligere. Den står i *Pariser-Tidenden* under samme dato:

"En løsladt galejslave ved navn Jean Valjean er for nylig blevet fremstillet for kriminalretten i Var under omstændigheder, der ikke kan andet end tiltrække sig opmærksomhed. Det var lykkedes denne forbryder at skuffe politiets årvågenhed. Han havde påtaget sig et andet navn, og det var lykkedes ham at blive udnævnt til borgmester i en af småbyerne i den nordlige del af landet. Han havde grundlagt en temmelig betydelig forretning i den pågældende by. Takket være statsadvokaturens utrættelige iver blev masken omsider revet af ham, og han blev anholdt. Han havde til frille et offentligt fruentimmer, som døde af skræk, da han blev grebet. I besiddelse, som han er, af herkuliske kræfter, havde denne usling set sit snit til at undvige, men en tre, fire dage efter fik politiet igen fat i ham i selve Paris, lige som han var ved at stige op i en af de små vogne, der kører imellem hovedstaden og Montfermeil. Det hedder sig, at han har benyttet disse tre, fire dages frihed til at hæve en betydelig sum, han havde stående hos en af vore første bankierer – man anslår den til en seks, syv hundrede tusind francs. Efter hvad anklageakten udtaler, skal han have gravet den ned på et sted, som ingen andre end han kender, og det har ikke været muligt at finde den. Hvorledes det nu end forholder sig hermed, bliver den omhandlede Jean Valjean stillet for kriminalretten i Var som anklaget for et landevejsrøven, begået med væbnet hånd for en otte år siden imod en stakkels savoyarddreng. Denne røver har givet afkald på alt forsvar. Det er blevet godtgjort af den dygtige og veltalende repræsentant for statsadvokaturen, at han har haft medskyldige, og at Jean

Valjean har været medlem af en røverbande i den sydlige del af landet. Som følge heraf blev Jean Valjean, efter at være blevet kendt skyldig, dømt til døden. Han vægrede sig ved at appellere sin sag. Det har behaget Hans Majestæt kongen i sin aldrig svigtende godhed at formilde hans straf til tvangsarbejde på livstid, hvorpå Jean Valjean straks er blevet anbragt på Bagnoet i Toulon."

Som vi ved, fulgte Jean Valjean i Montreuil-sur-Mer kirkens forskrifter. Nogle aviser, blandt andre *Den Konstitutionelle*, fremhævede denne omvendelse som en sejr for det klerikale parti.

Jean Valjean fik et andet nummer på Bagnoet. Han blev nummer 9430.

Lad os straks tilføje, at med Madeleine forsvandt Montreuil-sur-Mers velstand. Alt, hvad han havde forudset i den nat, som han tilbragte i feber og tvivlrådighed, gik i opfyldelse. Da han var borte, var sjælen i det hele borte med det samme. Efter hans fald foregik i Montreuil-sur-Mer den egoistiske deling, der plejer at finde sted, når store personligheder går bort, den skæbnesvangre hensmuldren af et hele, der trives, som hver dag går for sig i det skjulte i det menneskelige samfund, men som historien kun har lagt mærke til en gang, nemlig efter Alexander den Stores død. Generalerne gør sig til konger, mestersvendene til fabrikanter. Misundelsen kom op. Madeleines store værksteder blev lukkede, bygningerne forfaldt, arbejderne spredtes. Nogle forlod landet, andre opgav deres tidligere virksomhed. Alt blev nu drevet småt, intet stort, kun for at tjene penge, ikke for at udrette noget godt. Der var ikke længere noget midtpunkt; konkurrence og vindesyge på

alle punkter. Madeleine havde behersket og ledet alt. Da han var faldet, trak hver til sin side. Stridbarhed trådte i organisationsåndens sted, den tidligere hjertelighed afløstes af hensynsløshed, grundlæggerens velvilje imod alle afløstes af indbyrdes had. De tråde, Madeleine havde knyttet, blev sammenfiltret og brast. Man forfalskede fremgangsmåderne, man forringede frembringelserne, man tog livet af den tillid, der havde hersket over for forretningen. Afsætningen mindskedes, bestillingerne blev færre og færre. Arbejdslønnen sank, det ene værksted efter det andet måtte nedlægge arbejdet. Fallitten kom, og så var der ikke noget til de fattige. Alt forsvandt.

Staten selv fik at mærke, at en eller anden vår gået til grunde et eller andet sted. Der var ikke gået fire år efter at kriminalretten til fordel for Bagnoet havde fastslået Madeleines identitet med Jean Valjean, før omkostningerne ved opkrævningen af skatterne i herredet Montreuil-sur-Mer var fordoblede.

2

Inden vi går videre, turde det være hensigtsmæssigt nogenlunde udførligt at gøre rede for en mærkelig begivenhed, der omtrent samtidig foregik i Montfermeil, og som måske bekræftede nogle af statsadvokaturens gisninger.

I egnen omkring Montfermeil herskede der fra meget gammel tid en overtro, der er så meget mærkeligere og kosteligere, som folkesagn i nærheden af Paris er lige så sjældne som aloer i Sibirien. Det pågældende sagn går ud på, at djævlen siden umindelige tider har udset sig skoven ved Montfermeil til

at skjule sine skatte i. Gamle koner påstår, at man i skumringen på visse steder ikke sjældent kan møde en sort mand, der ser ud som en fragtmand eller brændehugger med træsko, lange bukser og en lærredsbluse på og let at kende på, at han i stedet for at have hat eller hue på har to horn i panden. Han er sædvanligvis i færd med at grave et hul i jorden. Når man møder ham, kan man tage sagen på tre måder. Man kan for det første give sig i snak med ham, så opdager man, at manden simpelt hen er en bonde, at han kun ser sort ud, fordi det er halvmørkt, at han ikke graver det mindste hul, men samler græs til sine køer, og at det, man troede var horn, ikke er andet end en møggreb, han har på ryggen, og hvis tænder i halvmørket så ud, som om de stak ud af hovedet på ham. Så går man hjem og dør, inden ugen er omme. Man kan også stå på lur og vente, til han har gravet sit hul og fyldt det igen og går sin vej. Så går man hen og tager "skatten", som den sorte mand har gravet ned, og så dør man, inden der er gået en måned. Og endelig for det tredje kan man lade være at indlade sig med den sorte mand eller stå på lur, men løbe sin vej over hals og hoved. Så dør man, inden året er omme. Da alle tre måder har deres mindre heldige sider, vælger man for det meste den anden, som dog i alt fald medfører nogle fordele, blandt andre den, at man kommer i besiddelse af en skat, om end kun for en måned. Dumdristige mennesker, som lader sig lokke af alle muligheder, har da også, efter hvad der forsikres, ret ofte på denne måde søgt at bestjæle djævlen, men det lader til, at udbyttet har været meget ringe. Efter en hel nat igennem at have anstrengt sig voldsomt, så man er gennemblødt af sved, efter at have brændt sit lys op og knækket sin spade finder man en sou, måske en

daler, en sten, et skelet, et blodigt lig eller et spøgelse, der er foldet sammen som et blad papir, det er det hele. I vore dage skal man også kunne finde et krudthorn med krudt og kugler eller et gammelt fedtet og svedent spil kort, som djævelen åbenbart har spillet med. Spiller man med de kort, kan man være sikker på at miste alt, hvad man ejer og har, og hvad krudtet angår, har det den egenskab, at det får bøssen til at springe lige i ansigtet på den, der bruger det.

Kort efter det tidspunkt, da statsadvokaturen var kommet under vejr med, at den forhenværende galejslave Jean Valjean i den korte tid, han havde været på fri fod efter sin undvigelse, havde flakket om i egnen omkring Montfermeil, havde folk der i byen lagt mærke til, at en gammel vejmand ved navn Boulatruelle var begyndt at gå om i skoven. Folk der på egnen mente at vide, at han havde været på galejerne. Han stod til en vis grad under politiets opsigt, og da han ingen steds kunne få arbejde, anvendte vejvæsenet ham for en mindre betaling til at holde vejen imellem Gagny og Lagny ved lige. Alle folk på egnen så skævt til Boulatruelle. Han var umådelig ærbødig og ydmyg, altid rede til at tage sin hue af for alle og enhver og rystede og smilede, så snart han så en gendarm. Man anså det for givet, at han stod i forbindelse med en røverbande, der mistænktes for at ligge på lur i skovbrynet, når mørket faldt på. Nu havde man lagt mærke til, at Boulatruelle forlod sit vejarbejde meget tidligt og gik ind i skoven med sin hakke. Man kunne møde ham om aftenen på de ødeste steder, i de vildeste tykninger, hvor det lod til, at han søgte efter noget, og undertiden gravede han. Kvindfolk, som mødte ham, troede straks, at det var djævelen, og de følte sig ikke synderlig roligere, når de opdagede, at det

var Boulatruelle. Det var åbenbart, at han søgte at skjule sig, og at han havde noget hemmelighedsfuldt for.

"Det er klart," sagde folk i landsbyen, "at han har set djævelen, og nu søger han. Nå, han er da også den rette mand til at stjæle Fandens sparepenge."

Så hørte imidlertid Boulatruelles omstrejfen i skoven op. Han tog igen regelmæssigt fat på sit vejarbejde, og folk gav sig til at snakke om andre ting. Der var dog nogle enkelte, som endnu var nysgerrige og tænkte, at der rimeligvis stak noget bag ved dette – ikke de skatte, sagnet fortalte om, men noget andet, der var meget bedre, og som vejarbejderen havde fået færten af. De mest interesserede var skolelæreren og kroværten Thénardier, som var gode venner med Gud og hvermand og ikke havde anset det for at være under sin værdighed at pleje omgang med Boulatruelle.

"Han har været på galejerne," sagde han, "nå, herregud, ingen ved, hvem der er der eller hvem der kommer der."

En aften påstod skolelæreren, at i gamle dage ville øvrigheden have undersøgt, hvad det var, Boulatruelle havde for i skoven, og at han ville være blevet nødt til at rykke ud med sproget, for i nødsfald ville han være blevet underkastet tortur, og vandprøven for eksempel ville han ikke have kunnet stå for.

"Lad os forsøge med vinprøven," sagde Thénardier. Så fik den gamle vejarbejder så meget at drikke, som han ville have. Boulatruelle drak vældigt, men sagde ikke meget. Ved stadig at holde ham til ilden og sammenholde de enkelte dunkle ord, der undslap ham, mente Thénardier og skolelæreren dog at være kommet på det rene med følgende: En morgen, da Boulatruelle begav sig til sit arbejde, havde han et sted i skoven under en

busk set en spade og en hakke. Han tænkte, at det var gamle Six-Fours', vandbærerens, og tog ikke videre notits af den ting. Samme dags aften havde han imidlertid, skjult af et stort træ, set en mand, som ikke hørte hjemme der på egnen, men som han for resten kendte meget godt, fra landevejen gå ind i den tætteste del af skoven – de havde begribeligvis været sammen på galejerne, sagde Thénardier. Hans navn vægrede han sig hårdnakket ved at sige. Han bar på en firkantet pakke, der så ud, som om det kunne være en kasse eller en lille kuffert. Boulatruelle var blevet meget overrasket, men det varede dog ikke mere end en syv, otte minutter, før det faldt ham ind at følge efter manden. Så var det imidlertid for sent, han var allerede kommet ind i tykningen, og mørket var faldet på, så Boulatruelle kunne ikke nå ham. Så havde han besluttet sig til at undersøge skovbrynet. Måneskin var det. En to-tre timer efter havde han set manden komme ud af tykningen, og da havde han ikke den firkantede pakke med, men en hakke og en spade. Boulatruelle havde ganske roligt ladet ham gå, for han var på det rene med, at han var tre gange så stærk som han selv, og da han oven i købet var bevæbnet med en hakke, ville han rimeligvis slå ham ihjel, hvis han genkendte ham og mærkede, at han var kendt af ham. Næste morgen havde Boulatruelle set efter under busken, og da hakken og spaden ikke var der, havde han sluttet, at manden havde gravet kassen ned, og da den var for lille til, at der kunne være et lig i den, måtte der jo være penge i den. Det var grunden til, at han havde givet sig til at søge. Han havde søgt overalt og gravet alle vegne, hvor han syntes, at det så ud til, at der havde været gravet for nylig, men det havde været forgæves. Han havde ingenting fundet. Ingen

tænkte mere på den ting i Montfermeil. Der var kun en og anden sladdersøster, som sagde: "De kan stole på, at Boulatruelle ikke har gjort sig al den ulejlighed for ingenting. Jeg er vis på, at Fanden har været der."

3

Henimod slutningen af oktober i det år, vor fortælling nu omhandler, 1823, så indbyggerne i Toulon skibet *Orion*, der senere kom til at gøre tjeneste som skoleskib i Brest, men den gang hørte til middelhavsflåden, løbe ind i havnen for at reparere det havari, det havde lidt under en svær storm. At et orlogsskib løber ind i en havn, er altid en begivenhed, som lokker og optager mængden. Der er noget storslået over sådan et skib, og mængden elsker det storslåede. Kajerne, dæmningerne og landgangsbroerne i Toulon var da også hver dag fra morgen til aften fulde af dagdrivere og nysgerrige, der blot kom for at se på *Orion*. Skibet havde længe været brøstfældigt. Under dets tidligere farter havde der ophobet sig tykke lag af muslinger på dets køl, så det til sidst kun kunne skyde den halve fart. Året i forvejen havde det været i dok for at blive skrabet rent, og så var det stukket i søen igen, men ved de baleariske øer var det så sprunget læk – skibene var jo den gang ikke pansrede. En voldsom jævndøgnsstorm havde slået galionen og en stykport på bagbordssiden ind og beskadiget fokkerøsterne. Som følge af dette havari måtte *Orion* gå ind til Toulon. Det lå for anker ved arsenalet. Det var fuldt udrustet, mens det blev repareret. Skroget havde ingen skade taget på styrbordssiden, men hist og her var der, som skik og brug er, taget nogle planker ud, for at give luften adgang.

En morgen blev mængden, som så på skibet, vidne til en ejendommelig tildragelse. Besætningen var optaget af at beslå sejlene. En topgast, som skulle tage rebene ind i store mærssejl til styrbord, tabte ligevægten. Man så ham vakle. Mængden, der var samlet på Arsenalkajen, udstødte et skrig, hovedet fik overvægten, manden svingede om råen med hænderne nedad. Han greb fat i en pertline, først med den ene hånd og så også med den anden, og således blev han hængende. I faldet havde han sat linen i en sådan bevægelse, at den svajede frem og tilbage. At komme ham til hjælp var forbundet med den største fare. Matroserne var alle sammen nylig udskrevne fiskere, og ingen af dem turde indlade sig på at komme ham til hjælp. Imidlertid tabte den ulykkelige topgast kræfterne. Man kunne ikke se dødsangsten i hans ansigt, men man kunne se, hvordan hans kræfter svandt. Enhver anstrengelse, han gjorde for at komme op igen, satte blot linen i stærkere svingninger. Han skreg ikke, af frygt for at tabe kræfter. Man ventede kun på, at han skulle slippe taget i linen, og alle vendte sig bort for ikke at se det.

Så man pludselig en mand klatre op i takkelagen med en tigers behændighed. Han havde rød jakke på og var altså galejslave. Han havde grøn hue på og var altså galejslave på livstid. Da han var nået op til mærset, rev vinden huen af hovedet på ham, og man så et ganske hvidt hoved. Det var altså ikke nogen ung mand. Det var i virkeligheden en galejslave, som efter ordre fra Bagnoet gjorde tjeneste om bord. Han var straks gået hen til den vagthavende officer og havde, mens besætningen hverken vidste ud eller ind, bedt om lov til at vove livet for at redde topgasten. Da officeren nikkede, slog han med

et hammerslag lænken, der sad ved jernringen om hans fod, over, tog et reb og entrede op ad vanterne. Ingen lagde i øjeblikket mærke til, hvor let det gik at få lænken over. Det kom man først i tanker om senere.

I en håndevending var han ude på råen. Han standsede et øjeblik og syntes at måle afstanden med blikket. Disse sekunder, i hvilke vinden gyngede topgasten frem og tilbage i enden af en tråd, var for dem, der stod og så derpå, som århundreder. Omsider hævede galejslaven sit blik imod himlen og gjorde et skridt fremad. Mængden trak atter vejret. Man så ham løbe over råen. Da han var kommet ud til enden af den, gjorde han den ene ende af rebet, han havde med, fast og lod den anden ende hænge ned. Derpå klatrede han, holdende sig i hænderne, ned ad rebet, og nu blev mængden grebet af en ubeskrivelig angst, for nu hang der ikke et, men to mennesker over afgrunden. Det så ud, som når en edderkop er ved at kaste sig over en flue, kun med den forskel, at her bragte edderkoppen livet og ikke døden. Ti tusind blikke hvilede på denne gruppe. Ikke et skrig, ikke et ord, alle skælvede, alle holdt vejret, som om de var bange for ved det mindste pust at øge vinden, som gyngede de to mennesker der oppe frem og tilbage.

Imidlertid havde galejslaven firet sig ned til matrosen. Det var på høje tid – havde det varet et minut længere, ville den udmattede og fortvivlede mand have ladet sig falde. Galejslaven surrede rebet, han holdt sig i med den ene hånd, mens han arbejdede med den anden, fast om ham. Omsider så man ham igen entre op på råen og hale matrosen derop. Han støttede ham et øjeblik, for at han kunne komme til kræfter, og så tog

han ham i sine arme og bar ham over råen hen til æselshovedet og derfra til mærset, hvor han overgav ham til hans kammerater.

I samme nu brød mængdens jubelråb ud. Der var gamle fangevogtere, som græd, kvinderne omfavnede hinanden, og alle råbte som i et slags af kærlighed opstået raseri: "Nåde for den mand!"

Han havde imidlertid straks givet sig i lag med at stige ned igen for at slutte sig til sine medfanger. For at komme hurtigere af sted firede han sig ned ad takkelagen og løb hen ad en lavere rå. Alle fulgte ham med øjnene. Så kom der et øjeblik, da alle blev angst. Hvad enten kræfterne nu svigtede ham, eller han blev svimmel, han vaklede. Pludselig udstødte mængden et højt skrig. Galejslaven faldt i havet.

Det var et farligt fald. Fregatten *Algésiras* lå for anker tæt ved *Orion*, og den stakkels galejslave var faldet imellem de to skibe. Der var grund til at frygte for, at han var kommet ind under et af dem. Fire mand gik hurtigst muligt i en båd. Mængden opmuntrede dem det bedste den kunne. Manden var ikke kommet op til overfladen, han var forsvundet i havet, uden at der havde dannet sig så meget som en ring. det var, som om han var faldet i olie. Man søgte efter ham lige til aften, men det var forgæves. Hans lig var ikke til at finde.

Dagen efter stod der i Toulons avis: "I går faldt en galejslave, der gjorde tjeneste om bord på *Orion*, i havet og druknede efter at have reddet en matros fra døden. Man har ikke kunnet finde hans lig. Man formoder, at han er kommet ind under pælene ved Arsenalpynten. Han havde nummer 9430 og hed Jean Valjean."

Tredje bog: Opfyldelsen af løftet til den døde

1

Montfermeil ligger imellem Livry og Chelles, på sydkanten af den højslette, der danner skellet mellem Ourcq og Marne. Nu er det en ret anselig købstad med mange villaer og om søndagen hjemsøgt af glade borgere. I 1823 havde Montfermeil hverken så mange hvide huse eller så mange glade borgere at fremvise, da var den kun en landsby i skoven. Hist og her var der ganske vist et landsted i forrige århundredes stil, kendeligt på sine jernbalkoner og på sine høje vinduer, hvis små ruder tegner sig på skodderne udenfor i alle mulige afskygninger af grønt, men Montfermeil var alligevel kun en landsby. Købmændene, der trækker sig tilbage for at nyde livet, og landliggerne havde endnu ikke opdaget den. Det var et fredeligt og fornøjeligt sted, som ikke var i vejen for nogen. Man levede billigt og behageligt. Der var kun en ulempe, det var, at man havde ondt ved at skaffe sig vand, fordi byen lå så højt. Man måtte hente det temmelig langt borte. Den del af byen, der ligger ad Gagny til, hentede vand fra de prægtige småsøer i skoven. Den anden del omkring kirken og ad Chelles til, måtte hente sit drikkevand fra en lille kilde midtvejs på skrænten ved vejen til Chelles, et kvarters gang fra Montfermeil. Det var som følge heraf ret besværligt at forsyne sig med vand. De velhavende huse, byens aristokrati, hvortil Thénardiers kro hørte, betalte en kvart sou pr. spand til en mand, som havde påtaget sig at hente det, og som tjente otte sous om dagen på den forretning, men han arbejdede kun til klokken syv om aftenen om sommeren og til klokken fem om

vinteren, og når det var blevet mørkt og vinduesskodderne lukkede, måtte man, hvis man trængte til vand, hente det selv eller undvære det.

Det var grunden til den stakkels lille Cosettes største rædsel. Thénardiers drog jo nytte af hende på to måder. For det første lod de hendes moder betale for hende, og for det andet benyttede de hende som tjenestepige. Derfor beholdt de hende, da moderen holdt op med at betale, og i hendes egenskab af tjenestepige påhvilede det hende at hente vand, når der var brug for det. Cosette var gruelig bange for at gå til kilden, når det var mørkt, og sørgede derfor altid for, at der ikke manglede vand i huset.

Ved juletid 1823 gik det særlig livligt til i Montfermeil. Den største del af vinteren havde været mild, det havde hverken været snevejr eller frost. Nogle gøglere fra Paris havde fået lov til at slå deres telte op i hovedgaden, og en del bissekræmmere havde slået deres boder op på kirkepladsen og helt ind i Bagergyden, hvor Thénardiers kro lå. Gæstgiverstederne og værtshusene var fulde, og der rørte sig et lystigt og støjende liv i den ellers så stille landsby.

Selve juleaften sad adskillige mænd, fragtmænd og bissekræmmere, og drak ved bordene i Thénardiers skænkestue, der blev oplyst af en fire-fem lys. Den lignede alle andre skænkestuer. Der var borde, tinkrus, flasker, folk, som drak og røg, dårlig belysning og megen støj. Madam Thénardier førte tilsyn med aftensmaden, der stod på ilden. Hr. Thénardier drak med sine gæster. Cosette sad på sin sædvanlige plads under køkkenbordet henne ved skorstenen. Hun var klædt i pjalter og havde bare fødder i træskoene. Ved lyset fra

skorstenen strikkede hun på en strømpe til en af frøknerne Thénardier. En lille kattekilling legede under stolene. I værelset ved siden af hørte man to friske barnestemmer le og pludre, det var Eponine og Azelma. Ved siden af skorstenen hang der en krabask. Nu og da hørte man et lille barns skrig overdøve larmen i skænkestuen. Det var en lille dreng, som madam Thénardier havde fået for et par år siden – hun begreb ikke, hvordan det var gået til, sagde hun, det måtte være kulden, der var skyld i det – han var nu lidt over tre år. Moderen havde ammet ham, men kunne ikke udstå ham. Når fyren skreg alt for galt op, sagde Thénardier: "Din dreng skråler! Se, hvad der er i vejen med ham!"

"Å," svarede så moderen, "jeg er led og ked af ham."

Og det lille forladte væsen blev ved at ligge og skråle i mørke.

2

Læseren har hidtil kun set Thénardiers i profil. Det er på tide at vise dette værdige ægtepar frem fra alle sider.

Thénardier var lige fyldt halvtreds, madam Thénardier var nær ved de fyrre, så hvad alderen angår, havde de ikke noget at lade hinanden høre, eftersom de fyrre år for kvinden betyder det samme som de halvtreds for manden. Læseren mindes måske madam Thénardier fra første gang, vi forestillede hende for ham, som et stort blondt, rødmosset, fedt, kødfuldt, firskårent, groft og alligevel bevægeligt kvindfolk. Hun besørgede alt i huset, redte sengene, gjorde værelserne rene, sørgede for vasken, passede køkkenet, hun var husets regn, dets solskin og dets djævel. Hendes eneste tjenestepige var Cosette, en mus, der var i tjeneste hos en elefant. Alle skælvede,

så snart hun lod sin stemme høre. Hendes ansigt, der var fuldt af røde skjolder, lignede en skumske. Hun havde skæg. Hun var som en parisisk sjover i kvindeklæder. Hun bandede som en matros og roste sig af, at hun kunne knuse en nød med et næveslag. Havde hun ikke tidligere ført fraser af de romaner, hun havde læst, i munden og derved røbet det forskabede fruentimmer, der stak bag ved utysket, ville ingen have fundet på at sige om hende, at hun var kvinde. Madam Thénardier var så at sige produktet af en affektert tøs podet på en fiskerkælling. Når man hørte hende tale, sagde man: Det er jo en gendarm. Når man så hende drikke, sagde man: Det er jo en fragtkusk. Når man så, hvordan hun behandlede Cosette, sagde man: Det er jo en bøddel. Når hun var i ro, stak der en tand ud af munden på hende.

Thénardier var et lille, magert, gustent, kantet, knoglet, usselt stykke mandfolk, som så sygelig ud, skønt han befandt sig i bedste velgående. Han smilede altid af lutter høflighed og var høflig imod alle, om det så var imod tiggeren, som han nægtede en skilling. Han havde øjne som en ilder og så ud som en dannet mand. Han drak med fragtmændene, men ingen havde nogen sinde kunnet drikke ham fuld. Han røg af en umådelig stor pibe. Han gik med bluse, og under blusen havde han et sæt gamle sorte klæder på. Han gjorde fordring på at anses for litterært dannet og for at nære materialistiske anskuelser, og til støtte for, hvad han sagde, førte han jævnlig forskellige navne i munden såsom Voltaire, Raynal, Parny og mærkværdigt nok den hellige Augustinus. Han påstod, at han havde sin egen filosofi. For øvrigt var han en stor kæltring. Han gav sig, som læseren mindes, ud for at have været soldat og

fortalte, med hvilken bravour han ved Waterloo, hvor han var med som sergent ved et eller andet regiment, havde forsvaret en general og reddet hans liv ved at dække ham imod kugleregnen med sit eget legeme. Det var denne begivenhed, hans pralende skilt sigtede til, og hans kro kaldtes af egnens folk "Sergenten ved Waterloo". Han var liberal og bonapartist. Det hed sig i landsbyen, at han havde studeret til præst, men i virkeligheden havde han vist kun ganske simpelt studeret til krovært. Denne indviklede kæltringenatur var efter al sandsynlighed flamlænder og var efter omstændighederne franskmand eller belgier, efter som det passede ham. Hans bedrifter ved Waterloo kender vi. Han overdrev, som man ser, sin tapperhed lidt. Eventyrlivets bugtede flod var hans rette element. En dårlig samvittighed fører til et uroligt liv, og i den stormfulde tid omkring den 18. juni 1814 var Thénardier en af de marodørmarketendere, der strejfer om for at plyndre, stjæler fra nogle for at sælge tyvekosterne til andre, kører omkring med hele familien i en brøstfældig kærre bag efter hæren, stadig rede til at slutte sig til den hær, der går af med sejren. Da felttoget var til ende, havde han, som han sagde, "samlet sig noget til bedste" og gav sig til at holde kro i Montfermeil. Det, han havde samlet sig til bedste – punge, ure, guldringe og sølvkors, der var indhøstede på de med lig dækkede marker – beløb sig imidlertid ikke til nogen stor sum, så den til krovært forvandlede marketender kom ikke langt med dem.

Der var over Thénardiers væsen noget af dette retlinjede, som i forbindelse med en med minder om kasernen, i forbindelse med korsets tegn om præsteskolen. Han holdt meget af at agere veltalende og så gerne, at man anså ham for kundskabsrig. Ikke

desto mindre havde skolelæreren opdaget, at han gjorde bommerter. Han skrev regningerne til de rejsende med overlegen mine, men øvede øjne fandt undertiden stavefejl i dem. Thénardier var lumsk, lækkersulten, doven og snild. Han forsmåede ikke sine tjenestepiger, hvilket var grunden til, at hans kone ikke holdt pige. Denne kæmpekvinde var nemlig skinsyg. Hun mente, at denne lille magre, gustne mand måtte være genstand for alle kvinders lystne blikke. Thénardier var lumsk, men han forstod også at holde måde. Han var en skurk af den mådeholdne slags, og det er den allerværste, for hos dem er der hykleri med i spillet.

Thénardier kunne ganske vist, når lejlighed bød sig, blive hidsig ligesom sin kone. Det skete meget sjældent, men i sådanne øjeblikke var han frygtelig, for han betragtede hele menneskeheden som sin fjende, der sydede en vulkan af had i ham, han hørte til dem, som stadig tørster efter hævn og kaster skylden for al deres modgang på den første den bedste, der kommer på fleres vej, og stadig er rede til at lade deres harme over de skuffelser, fejlslagne forhåbninger og genvordigheder, deres liv har bragt dem, gå ud over dem, der er nærmest ved hånden. Når han blev vred, sydede hele denne gærende surdej i hans mund og i hans øjne, og ve da den, der blev genstand for hans raseri.

Foruden alle sine andre egenskaber havde Thénardier også den, at han var opmærksom og skarpsindig, tavs eller snaksom efter omstændighederne, stadig på den forstandigste måde. Han havde noget af det blik, der er ejendommeligt for sømændene, der er vante til at glippe med øjnene for at kunne se i kikkerten. Han var noget af et statsmandssnilde.

Når en, som ikke vidste besked, kom til kroen, sagde han altid til sig selv, så snart han så madam Thénardier: "Hun er herre i huset." Det var en fejltagelse. Hun var ikke engang kone i huset. Hendes mand var begge dele. Han sagde, hvordan alt skulle være, hun udførte kun hans vilje. Han styrede det hele med en slags usynlig, aldrig svigtende magnetisk indflydelse. Et ord, stundom et vink var nok til at få hans mastodont af en kone til at lystre. Thénardier stod, uden at hun rigtig gjorde sig rede derfor, for hende som et væsen, der var i besiddelse af en særlig og uindskrænket magt. Hun havde de gode egenskaber, der var naturlige for hendes måde at være på. Var hun nogen sinde uenig med "hr. Thénardier" angående et eller andet, hvilket for resten slet ikke kunne tænkes, kunne det aldrig falde hende ind at lade sin mand stå over for andre som den, der havde uret. Hun havde aldrig "over for fremmede" begået den fejl, som så mange koner tit begår, og som man i det parlamentariske sprog kalder at kompromittere kronen. Skønt deres enighed ikke førte til andet end ondt, havde det alligevel sin interesse at se den underdanighed, madam Thénardier viste sin mand. Dette larmende kødbjerg lystrede denne svagelige despots lillefinger. Det var det store, almindelige fænomen: Materiens underkastelse under ånden, fremtrædende i en lavstammet og latterlig form. I virkeligheden havde det, som så meget andet, der tager sig hæsligt ud, sit udspring fra den evige skønheds dybder. Derfra stammede denne mands uindskrænkede herredømme over denne kvinde. Til tider strålede han for hende som "et lys" – til andre tider følte hun ham som en klo. Hun var en frygtelig skabning, som kun elskede sine børn og kun frygtede sin mand. Hun blev moder,

fordi hun var et pattedyr, men hendes moderkærlighed strakte sig kun til døtrene. Han havde kun en tanke: At blive rig. Det lykkedes ham imidlertid ikke. Det store talent, han sad inde med, savnede en passende skueplads. I Montfermeil ruinerede Thénardier sig, i fald det er muligt at ruinere sig, når man står på nul. I Schweiz eller i Pyrenæerne ville denne fattige lus være blevet millionær, men en krovært må tage sit græs, hvor skæbnen har tøjret ham. I det her omhandlede år, 1823, skyldte Thénardier omtrent femten hundrede francs bort, som han jævnligt blev krævet for, og som trykkede ham en del.

Hvor stor skæbnens hårdnakkede uretfærdighed end var, forstod Thénardier sig til fulde, på den dybsindigste og mest moderne måde, på gæstfriheden, der hos de barbariske folkefærd er en pligt, hos de mere civiliserede en handelsvare. For øvrigt var han en dygtig krybskytte og navnkundig for sin færdighed i at bruge en bøsse.

Denne mand og denne kone var snedighed og voldsomhed, der havde indgået ægteskab, et modbydeligt og frygteligt par. Mens manden spekulerede og regnede, skænkede madam Thénardier ikke deres kreditorer en tanke, tænkte hverken på i går eller i morgen, men levede udelukkende i øjeblikket.

Sådan var disse to mennesker. Imellem dem var Cosette udsat for pinsler fra begge sider, som et væsen, der på en gang knuses af en møllesten og knibes af en tang. De havde hver sin måde at pine hende på. Cosette fik prygl, det besørgede konen. Hun måtte gå barbenet om vinteren, det havde hun manden at takke for. Hun løb op og ned, vaskede, børstede, skurede, fejede, styrtede af sted, pustede og stønnede, flyttede svære ting og gjorde, til trods for, at hun var så lille, det hårdeste

arbejde. Der hjalp ingen kære mor, hendes madmoder var et vildt dyr, hendes husbond en giftig øgle. Thénardiers knejpe var som en spindelvæv, Cosette var blevet fanget i. Underkuelsens ideal var virkeliggjort der i huset. Det stakkels barn led i tavshed. Hvad foregår der i sådanne små sjæle, som, lige straks efter at de er kommet fra Gud, får det så hårdt imellem menneskene?

3

Der var kommet fire ny rejsende. Cosette var hensunket i triste tanker, for skønt hun kun var otte år, havde hun allerede lidt så meget, at hun grublede som en gammel kone. Hun havde et blåt øje, som madam Thénardier havde givet hende, hvilket gav krokonen anledning til jævnligt at sige: "Hvor hun er væmmelig med den plamage under øjet." Cosette tænkte på, at det var mørkt, meget mørkt, at hun uventet havde måttet fylde vandkanderne og karaflerne i de sidst tilkomne rejsendes værelser, og at der ikke var mere vand i tønden. Det beroligede hende lidt, at folk ikke drak meget vand i Thénardiers hus. Der var ingen mangel på tørstige sjæle, men de holdt nok så meget af at slukke deres tørst i vinkruset som i vandkanden. Havde nogen bedt om et glas vand, ville alle disse vindrikkere have troet, at han var gal. Der kom imidlertid et øjeblik, der fik barnet til at ryste. Madam Thénardier tog låget af en kasserolle, der stod på skorstenen. Derpå tog hun et glas og gik hurtigt hen til vandtønden og drejede hanen. Barnet havde hævet hovedet og fulgte alle hendes bevægelser med øjnene. Strålen, der kom ud af hanen, var ganske tynd, og glasset blev kun halvt fuldt.

"Nå," sagde madam Thénardier. "Nu er der ikke mere vand." Derpå tav hun et øjeblik. Barnet turde ikke trække vejret. "Nå," sagde madammen, idet hun holdt det halvfulde glas op for lyset, "der er nok."

Cosette tog igen fat på sit arbejde, men i over et kvarter følte hun sit hjerte banke stærkt. Hun talte minutterne og ønskede, at det var næste morgen. Af og til så en af gæsterne, der sad og drak, ud på gaden og udbrød: "Det er ravende mørkt!" eller "kun en kat kunne færdes på gaden uden lygte, så mørkt, som det er," og Cosette rystede. Pludselig trådte en af de bissekræmmere, der skulle have natteherberge i værtshuset, ind og sagde i en barsk tone: "Min hest har ingenting fået at drikke."

"Jo, vist har den så," sagde madam Thénardier.

"Nej, gu' har den ej, madam," fortsatte manden. Cosette var krøbet frem fra bordet, hun sad under.

"Jo, herre," sagde hun, "hesten har drukket. Den drak af spanden, og spanden var fuld. Jeg gav den selv vand og snakkede til den."

Det var ikke sandt. Cosette løj.

"Sikken en," sagde manden. "Hun er ikke større end en knyttet næve, og så kommer hun med løgne så store som et hus!" udbrød bissekræmmeren. "Jeg siger dig, at den ikke har drukket, din lille tyvetøs. Den har sin egen måde at pruste på, når den ikke har fået noget at drikke, det kender jeg godt."

Cosette blev ved sit og tilføjede med en stemme, der var så hæs af angst, at man knapt kunne høre den: "Den drak endda meget."

"Er du ikke færdig endnu med det sludder?" sagde bissekræmmeren vredt. "Lad min hest få noget at drikke. Nu er

jeg ked af det vrøvl."

Cosette krøb ind under bordet igen.

"Ja, det er meget rigtigt," sagde madam Thénardier, "har dyret ingenting fået at drikke, skal det have noget. Nå, hvor blev tøsen af?" Hun bøjede sig ned og opdagede Cosette, der sad og krøb sammen under den anden ende af bordet, næsten imellem gæsternes ben. "Kommer du så?" råbte madammen. Cosette kom frem fra det hul, hun havde skjult sig i. "Værs'god, jomfru dovensidse at give den hest vand."

"Ja, men der er ikke mere vand, madam," sagde Cosette.

Madam Thénardier lukkede døren ud til gaden op på vid gab. "Så går du ud og henter noget," sagde hun, Cosette bøjede hovedet og gik hen og tog en tung spand, der stod i skorstenskrogen. Den var større end hun selv, hun havde magelig kunnet sidde i den. Madam Thénardier tog igen fat på sit arbejde ved skorstenen og smagte med en træslev på det, der var i kasserollen, mens hun brummede: "Der er vand i kilden, værre står det ikke til. Jeg havde gjort bedre i at passe mine løg."

Derpå rodede hun i en skuffe, hvor der lå nogle småpenge, peber og skalotteløg. "Se her, jomfru skruptudse," sagde hun, "der har du femten sous, køb så et stort brød på vejen."

Cosette havde en lille lomme på siden af sit forklæde. Hun tog pengestykket uden at sige et ord og puttede det ned i den. Derpå blev hun stående foran den åbne dør uden at røre sig. Hun syntes at vente på at nogen skulle komme hende til undsætning.

"Nå, går du så!" skreg madam Thénardier. Cosette gik, og døren blev lukket.

4

Den række markedsboder, der begyndte ved kirken, strakte sig helt hen til Thénardiers værtshus. I anledning af, at der skulle holdes messe ved midnatstid, var alle disse boder oplyste med tællelys anbragte i papirslygter, hvilket, som byens skolelærer, der i øjeblikket sad bænket hos Thénardiers, udtrykte sig, gjorde en magisk virkning. Til gengæld var der ikke en stjerne på himlen.

Da Thénardiers værtshus lå i den del af byen, der ligger nærmest ved kirken, måtte Cosette hente vandet fra kilden i skoven over ad Chelles til. Hun havde ikke øje for nogen af markedsboderne. Så længe hun var i Bagergyden og i nærheden af kirken, oplyste de illuminerede boder vejen, men det varede ikke længe, før hun havde lyset i den sidste af dem bag sig. Det stakkels barn var i mørke. I sin angst svang hun, mens hun skred fremad, spanden så stærkt, hun kunne. Jo længere hun kom frem, des tættere blev mørket. Der var så godt som ingen mennesker i gaderne. Hun mødte kun en kone, som vendte sig om efter hende, blev stående og mumlede imellem tænderne: "Hvor skal det barn hen? Skulle det mon være en varulveunge?" Så kendte hun Cosette. "Nå, det er lærken," sagde hun. Sådan kom Cosette igennem denne labyrint af bugtede og øde gader, der danner afslutningen af Montfermeil på den side, der vender over ad Chelles til. Så længe hun havde huse eller blot mure på begge sider af sig, var hun modig nok. Nu og da så hun et lys skinne igennem en sprække i et vinduesskod. Der var lys og liv indenfor, der var mennesker; det beroligede hende. Efterhånden, som hun nåede længere og længere frem, blev hendes gang imidlertid uvilkårlig langsommere. Da hun var

kommet til det sidste hus, standsede hun. Det havde været drøjt at komme forbi den sidste bod, men at komme forbi det sidste hus, syntes hun var en ren umulighed. Hun satte spanden på jorden, tog sig med hånden op i håret og gav sig til langsomt at kradse sig i hovedet, som børn plejer, når de er angst og ikke ved, hvad de skal gøre. Hun var nu ikke længere i byen, men ude på markerne, og hendes vej lå mørk og øde foran hende. Hun stirrede fortvivlet ud i dette mørke, hvor der ikke var et menneske, hvor der var dyr og måske spøgelser. Hun hørte dyrene gå i græsset og så tydeligt spøgelserne røre sig imellem træerne. Så tog hun spanden op igen, angsten gjorde hende dristig.

"Å," sagde hun, "jeg vil sige, at der ikke var mere vand i kilden." Derpå gik hun resolut ind i byen igen. Hun havde imidlertid knapt gået hundrede skridt, før hun atter standsede og gav sig til at klø sig i hovedet. Nu var det madam Thénardier, hun så for sig, den modbydelige madam Thénardier med sin hyænemund og øjnene gnistrende af vrede. Barnet så sig om med en ynkelig mine. Hvad skulle hun gøre? Hvad skulle der blive af hende? Hvor skulle hun gå hen? Foran sig havde hun madam Thénardier og bag ved sig alle nattens og skovens spøgelser. Madam Thénardier fik overtaget. Hun vendte om og gav sig til at løbe, løb ud af byen, løb ind i skoven, så og hørte ikke længere noget som helst. Hun holdt først op at løbe, da vejret gik fra hende, men hun blev ved at gå, gik stadig fremad, helt ude af sig selv. Hun var lige ved at græde. Skoven omgav hende helt med sine natlige rædsler. Det lille skind havde den uendelige nat for sig, hvor hun så end vendte sig hen.

Der var kun en syv, otte minutters gang fra skovbrynet hen til kilden. Cosette kendte vejen, for ved dagen havde hun gået den mange gange. Mærkeligt nok fo'r hun ikke vild, en slags instinkt førte hende i blinde. Hun så hverken til højre eller venstre af frygt for, at der skulle vise sig noget imellem grenene og buskene. Sådan nåede hun hen til kilden. Det var et smalt bækken, som vandet havde udhulet i det lerede jordsmon, et par fod dybt, omgivet af mos og store planter med krusede blade og med store sten i bunden. En svagt rislende bæk dannede afløbet. Cosette gav sig ikke tid til at trække vejret. Det var meget mørkt, men hun var vant til at hente vand fra denne kilde. Hun greb i mørket med venstre hånd efter et ungt egetræ, der hældede ud over kilden, og som hun plejede at støtte sig til, fik fat i en gren, bøjede sig ned og sænkede spanden i vandet. Hun var i så stærk sindsbevægelse, at hun havde tre gange så mange kræfter som ellers. Mens hun stod sådan og bøjede sig ud over kilden, lagde hun ikke mærke til, at hun tabte femtensousstykket ud af lommen. Hun hverken så eller hørte, at det faldt i vandet. Hun trak spanden, som næsten var fuld, op og satte den i græsset. Så gik det op for hende, at hun var helt ødelagt af træthed. Hun ville helst være gået igen straks, men anstrengelsen ved at fylde spanden havde været så stor, at hun ikke kunne gå et skridt. Hun var nødt til at sætte sig ned, kastede sig i græsset og blev siddende der. Hun lukkede øjnene og åbnede dem så igen uden at vide hvorfor, men hun kunne ikke andet. Det skvulpende vand i spanden ved siden af hende dannede ringe, der lignede hvide ildslanger. Himlen var dækket med store, sorte skyer, der så ud som røgflager. Mørket syntes i al dets uhygge at sænke sig ned over dette barn. Planeten

Jupiter var ved at gå ned i dette mørke. Barnet stirrede med forvildede blikke på den store stjerne, som hun ikke kendte, og som gjorde hende angst. Den var meget nær ved horisonten og skinnede igennem en tyk tåge, der gav den et uhyggeligt rødt skær. Den røde tåge bevirkede, at den tog sig større ud end ellers. Den lignede et skinnende rødt ar. Der strøg en kold vind ind fra sletten. Store grene antog skrækindjagende skikkelser, det peb i de små, forkrøblede buske i lysningerne, det høje græs bugtede sig som ål, tjørnegrenene vred sig som lange arme med kløer, der greb efter bytte. Nogle visne bregneblade, der blev jaget af sted af vinden, fløj hurtigt forbi, som om de forfærdet flygtede for noget. Til alle sider bredte uhyggen sig. Uden at vide hvorfor, følte Cosette sig grebet af det uhyggelige mørke, der hvilede over hele naturen. Det var ikke længere blot skræk, hun var betaget af, det var noget endnu frygteligere end skræk. Hun rystede over hele kroppen. Sproget har ikke ord til at betegne den gysen, der stivnede hende helt ind til hjertet. Hendes blik var vildt. Hun havde en følelse af, at hun var nødt til at vende tilbage til dette sted næste dag ved samme tid. Så gav hun sig, for at komme ud af denne mærkværdige tilstand, som hun ikke forstod, men som forfærdede hende, drevet af et slags instinkt til at tælle højt, en, to, tre, fire, indtil ti, og hver gang, hun var nået til ti, begyndte hun forfra igen. Det gengav hende den rette opfattelse af omgivelserne. Hun mærkede, at hendes hænder var kolde. De var blevet våde, da hun trak vandet op. Hun rejste sig. Angsten var igen kommet over hende, en naturlig og ubetvingelig angst. Hun havde kun en eneste tanke, at flygte, flygte over hals og hoved, igennem skoven, over markerne, til husene, til vinduerne, til de tændte

lys. Hendes blik faldt på spanden, der stod foran hende. Så stor var hendes angst for madam Thénardier, at hun ikke vovede at flygte uden have spanden med. Hun tog fat i hanken med begge hænder. Hun kunne knapt løfte spanden. Hun gik en halv snes skridt, men spanden var fuld, den var tung, og hun måtte sætte den ned på jorden igen. Hun trak vejret et øjeblik, derpå tog hun igen fat i hanken og gav sig til at gå, og denne gang gik det lidt længere, men så måtte hun standse igen. Efter at have hvilet sig nogle sekunder gav hun sig atter på vej. Hun gik ludende med bøjet hoved, som en gammel kone. Spandens vægt spændte og strakte hendes magre arme: Jernhanken stivnede fuldstændig hendes små, våde hænder. Af og til var hun nødt til at standse, og hver gang hun gjorde det, skvulpede det kolde vand ud over hendes bare ben. Dette gik for sig i en skov, om natten, ved vintertide. Kun Gud så, hvor krank en skæbne dette otte års barn måtte friste. Hun stønnede og var ved at kvæles af hulken, men hun turde ikke græde, for hun var bange for madam Thénardier, selv om hun var langt borte. Hun plejede altid at forestille sig, at madam Thénardier var lige i nærheden. Hun kunne imidlertid ikke nå synderlig langt på den måde, og hun kom kun meget langsomt af sted. Det hjalp ikke, at hun mindskede hviletiderne og gik så længe som muligt, inden hun hvilede sig. Hun tænkte med rædsel på, at det ville tage over en time for hende at nå tilbage til Montfermeil, og at madam Thénardier ville prygle hende. Denne rædsel blandede sig med hendes angst ved at være alene i skoven i mørke. Hun var dødtræt og var endnu ikke nået ud af skoven. Da hun kom til et gammelt kastanjetræ, som hun kendte, tog hun sig en sidste rast, længere end de tidligere, for rigtig at hvile sig ud. Derpå

samlede hun alle sine kræfter, tog spanden op igen og gav sig modigt på vej, men den stakkels, fortvivlede lille pige kunne dog ikke lade være at udbryde: "Å Gud! Å Gud!" I det samme mærkede hun pludselig, at spanden blev let. En hånd, der syntes hende umådelig stor, havde grebet et kraftigt tag i hanken og løftet den op. Hun så op. En stor, sort skikkelse gik ved siden af hende i mørket. Det var en mand, der var kommet bag efter hende, uden at hun havde hørt det. Uden at sige et ord havde han grebet fat i hanken på spanden, hun bar.

Der gives instinkter for alt, hvad der kan møde en i livet. Barnet var ikke bange for manden.

5

Om eftermiddagen den omtalte juleaften 1823 gik en mand temmelig længe omkring på den ødeste del af Hospitalsboulevarden i Paris. Han så ud, som om han søgte logi, og syntes fortrinsvis at standse uden for de tarveligste huse i denne forfaldne udkant af forstaden St. Marceau. Han var i henseende såvel til klædedragt som til hele sin optræden en type på, hvad man kunne kalde en tigger, der har kendt bedre dage – den yderste fattigdom i forbindelse med den største omhu for sit ydre. Han havde en rund, meget gammel og meget børstet hat på, en i høj grad luvslidt frakke af groft, okkergult klæde, en farve, som man på den tid ikke fandt særlig mærkelig, en lang vest med store lommer, sorte knæbukser, der var blevet grå på knæene, sorte uldstrømper og svære sko med messingspænder. Man kunne have taget ham for en forhenværende huslærer i et fornemt hus, der var vendt hjem fra landflygtigheden. At dømme efter hans ganske hvide hår,

hans rynkede pande, hans blege læber og hans ansigt, som var præget af nedslåethed og livstræthed, kunne man have antaget ham for at være over de tres, men hans faste, om end langsomme gang og den ejendommelige kraft, der prægede alle hans bevægelser, tydede snarest på, at han knapt var halvtreds. Der var et ejendommeligt træk om hans læber, som syntes strengt, men i virkeligheden var ydmygt, og i dybet af hans blik var der et ubeskriveligt udtryk af vemodig mildhed. I venstre hånd bar han en lille bylt, om hvilken der var knyttet et lommetørklæde, med højre hånd støttede han sig på en kæp. Den var lavet med en vis omhu og så ikke ilde ud. Foroven var der med rød lak lavet en knap, der så ud som om den var af koral. Det var i virkeligheden en knippel, men den så ud som en stok.

Der færdes kun få på denne boulevard, især om vinteren. Dem, der var, syntes manden, dog uden at det blev påfaldende, snarere at undgå end at søge. På den tid tog kong Ludvig den Attende næsten hver dag ud til Choisy-le-Roi. Det var en af hans yndlingsture. Hen ved klokken to så man næsten hver dag den kongelige vogn med dens følge af hestfolk komme i fuldt firspring ned ad Hospitalsboulevarden. De fattige koner i kvarteret rettede sig efter den som efter et ur.

"Nu kører han tilbage til Tuilerierne," sagde de.

"Så er klokken to."

Det var dagens begivenhed på Hospitalsboulevarden. Manden med den gule frakke hørte åbenbart ikke hjemme der i kvarteret, rimeligvis slet ikke i Paris, for dette vidste han ingen besked om. Da den kongelige vogn ledsaget af en eskadron sølvbaldyrede hestgardister klokken to kom ud på boulevarden,

syntes han at blive overrasket, næsten forskrækket. Han var den eneste i alléen og trak sig hurtigt tilbage til et hjørne af muren, hvilket dog ikke hindrede hertugen af Havre i at få øje på ham. Hertugen, som havde kommandoen over de hestgardister, der gjorde tjeneste den dag, sad i vognen lige over for kongen. "Den mand ser mig noget mistænkelig ud," sagde han. De politibetjente, der havde post, hvor den kongelige vogn skulle frem, lagde også mærke til ham, og en af dem fik befaling til at følge efter ham. Manden skyndte sig imidlertid ind i forstadens øde smågader, og da tusmørket begyndte at falde på, tabte politibetjenten hans spor. Manden med den gule frakke fremskyndede sin gang, idet han jævnligt vendte sig om for at forvisse sig om, at der ingen var efter ham. Da klokken var et kvarter over fire, det vil sige, da det var helt mørkt, kom han forbi teatret ved St. Martin-porten, hvor den aften "De to Galejslaver" skulle opføres. Han blev opmærksom på den af teatrets lygter oplyste plakat og standsede for at læse den. Et øjeblik efter befandt han sig i Planchette-gade og gik ind i *Tinfadet*, hvor vognen imellem Paris og Lagny havde kontor. Vognen skulle afgå klokken halv fem. Der var spændt for, og passagererne skyndte sig at krybe op ad jernstigen og tage plads i vognen.

"Har De en plads?" spurgte manden.

"Ja, der er en endnu ved siden af mig på bukken," sagde kusken.

"Den tager jeg."

"Vær så god at stige op."

Før han kørte, kastede kusken imidlertid et blik på passagerens tarvelige påklædning og hans lille bylt og

afkrævede ham betalingen.

"Skal De helt til Lagny?" spurgte han.

"Ja," svarede manden. Han betalte helt til Lagny. Så kørte de. Da de var kommet uden for porten, søgte kusken at indlede en samtale med sin sidemand, men denne svarede ham kun med enstavelsesord. Så gav kusken sig til at fløjte og bande ad sine heste. Kusken hyllede sig i sin kappe. Det var koldt, men passageren syntes ikke at ænse det. Sådan nåede de henad klokken seks Chelles. Kusken gjorde holdt foran fragtmandskroen i det kongelige abbedis gamle bygninger for at lade sine heste puste.

"Her står jeg af," sagde manden. Han tog sin bylt og sin kæp og sprang af. Et øjeblik efter var han forsvundet. Han var ikke gået ind i værtshuset, og da vognen nogle minutter efter gav sig på vej til Lagny, mødte den ham ikke i hovedgaden i Chelles. Kusken vendte sig til passagererne inde i vognen.

"Den mand er ikke her fra egnen," sagde han, "for jeg kendte ham ikke. Han så ud, som om han ikke ejede en rød sou, men han kniber alligevel ikke på mønten, for han betaler til Lagny og kører ikke længere end til Chelles. Det er mørkt, alle huse er lukkede, han går ikke ind i kroen, og man ser ikke mere til ham. Man skulle næsten tro, han var sunket i jorden."

Det var han nu imidlertid ikke. Han havde i mørket skyndt sig igennem hovedgaden i Chelles, og derpå var han drejet om ad vejen til Montfermeil. Det lod til, at han havde været der før og var kendt med egnen. Han gik hurtig hen ad Montfermeilvejen. På det sted, hvor den skæres af den gamle, med træer beplantede vej fra Gagny til Lagny, hørte han nogen komme. Han skjulte sig hurtigt i en grøft og ventede der, til

skridtene havde fjernet sig. Det var for øvrigt en ganske overflødig forsigtighed, for det var, som vi ved, en meget mørk decemberaften. Der var knapt en to-tre stjerner på himlen. På dette sted begyndte vejen at gå opad. Manden gik ikke videre ad Montfermeilvejen, men drejede til højre, gik over markerne og nåede med hurtige skridt skoven. Da han var kommet ind i den, sagtnede han sin gang og gav sig til opmærksomt at se på alle træerne, idet han gik fremad skridt for skridt, som om han søgte og fulgte en hemmelighedsfuld vej, som kun han kendte. Det så et øjeblik ud, som om han tabte sporet, og han standsede rådvild. Omsider nåede han, ved at famle sig frem, ud på en lysning, hvor der lå en dynge hvide sten. Han gik hurtigt hen til disse sten og undersøgte dem opmærksomt. Nogle skridt fra stendyngen stod der et stort træ fuldt af udvækster. Han gik hen til det og lod sin hånd glide ned ad barken, som om han søgte at genkende og tælle alle udvæksterne. Lige over for dette træ – det var et asketræ – stod der et kastanjetræ, hvis bark, som følge af en eller anden sygdom, var ved at falde af, og som man havde sømmet et zinkbånd på som en slags forbinding. Han hævede sig på tåspidserne og følte på dette zinkbånd. Derpå stampede han en stund i jorden imellem træet og stenene, som for at forvisse sig om, at der ikke for nylig var blevet gravet i den. Derpå gav han sig atter på vej gennem skoven.

Det var denne mand, der havde mødt Cosette. På sin vandring igennem skoven i retning af Montfermeil havde han fået øje på denne lille skygge, der stønnede, mens hun gik, jævnligt satte noget, hun bar, ned på jorden, tog det op igen og atter gav sig til at gå. Han var gået hen til hende og havde set, at

det var en ganske lille pige, der slæbte på en umådelig stor spand vand. Så havde han uden at sige et ord taget fat i hanken.

6

Cosette blev som sagt ikke bange for ham. Manden gav sig til at tale til hende. Han talte i en alvorlig, næsten sagte tone. "Den spand er lovlig tung for dig, mit barn," sagde han.

Cosette hævede hovedet og svarede: "Ja."

"Giv mig den, så skal jeg bære den for dig."

Cosette slap spanden. Manden gik ved siden af hende. "Den er virkelig meget tung," mumlede han. "Hvor gammel er du, min lille ven?"

"Otte år."

"Har du gået langt med den?"

"Fra kilden inde i skoven."

"Hvor langt er det?"

"Et godt kvarters gang herfra."

Manden tav et øjeblik. Derpå sagde han barsk: "Du har altså ingen moder?"

"Det ved jeg ikke," svarede barnet.

Før manden kunne få tid til at sige noget igen, tilføjede hun: "Jeg tror det ikke. Andre børn har en moder, men jeg har ingen. Jeg tror, aldrig, jeg har haft nogen," sagde hun efter en lille pause.

Manden standsede. Han satte spanden på jorden, bøjede sig ned og lagde begge hænder på barnets skuldre, idet han søgte at se hende ind i ansigtet til trods for mørket. Cosettes magre og udtærede skikkelse tegnede sig ubestemt imod himlens matte baggrund.

"Hvad hedder du?" sagde manden.

"Cosette."

Det var, som om der gik et elektrisk stød igennem manden. Han så igen på hende, derpå tog han hænderne fra hendes skuldre, greb atter spanden og gav sig igen til at gå. Et øjeblik efter spurgte han: "Hvor bor du, min lille pige?"

"I Montfermeil, hvis De ved, hvor det er."

"Er det der, vi skal hen?"

"Ja."

Han tav igen en stund, så tog han atter til orde: "Hvem har sendt dig ud i skoven for at hente vand på denne tid af aftenen?"

"Det har madam Thénardier."

Manden fortsatte i en tone, som han søgte at gøre ligegyldig, men i hvilken der dog var en ejendommelig skælven: "Hvem er madam Thénardier?"

"Det er min madmoder," sagde barnet, "hun holder værtshus."

"Værtshus?" sagde manden. "Nå, der vil jeg bo i nat. Før mig derhen."

"Ja, vi er på vej derhen."

Manden gik temmelig hurtigt, men Cosette fulgte ham uden besvær. Hun følte sig ikke længere træt. Af og til så hun op på denne mand med en ubeskrivelig ro og tillid. Ingen havde nogen sinde lært hende at vende sig til Forsynet og bede, men nu følte hun noget røre sig i hende, der lignede håb og glæde og steg op imod himlen. Da der var gået nogle minutter, sagde manden: "Holder madam Thénardier ingen tjenestepige?"

"Nej."

"Vil det sige, at du er ganske alene?"

"Ja. – Det vil sige," fortsatte Cosette efter en lille pause, "der er to småpiger."

"Hvad er det for småpiger?"

"Ponine og Zelma."

"Hvem er Ponine og Zelma?"

"Det er madam Thénardiers døtre."

"Og hvad tager de sig for?"

"Å," sagde barnet, "de har smukke dukker og legetøj med guldstads på, så de har nok at gøre. De leger og morer sig."

"Hele dagen?"

"Ja."

"Og du?"

"Jeg arbejder."

"Hele dagen?"

Barnet så op på ham med sine store øjne, hvori der blinkede en tåre, som man ikke kunne se for mørket, og svarede stilfærdigt: "Ja."

Efter en pause fortsatte hun: "Somme tider, når jeg er færdig med arbejdet, og jeg får lov, morer jeg mig også."

"Hvordan morer du dig så?"

"Så godt jeg kan. Det lader de mig selv om. Men jeg har jo ikke meget legetøj, og Ponine og Zelma vil ikke have, at jeg må lege med deres dukker. Jeg har kun en lille blysabel, ikke længere end som så." Barnet viste sin lillefinger frem.

"Nå, og den kan vel ikke skære?"

"Jo," svarede barnet, "jeg kan skære salat og fluehoveder af med den."

De nåede landsbyen. Cosette førte den fremmede igennem gaderne. De kom forbi bageren, men Cosette tænkte ikke på

brødet, hun skulle have med hjem. Manden stillede hende ikke flere spørgsmål, han bevarede nu en mørk tavshed. Da de havde kirken bag sig, og manden så alle de åbne boder, spurgte han Cosette: "Er her marked?"

"Nej, men det er jo juleaften."

Da de nærmede sig værtshuset, rørte Cosette frygtsomt ved hans arm. "Nu er vi lige ved huset," sagde hun.

"Ja, hvad så?"

"Vil De ikke give mig spanden igen?"

"Hvorfor det?"

"Jo, for hvis madam Thénardier ser, at nogen har båret den for mig, prygler hun mig."

Manden gav hende spanden. Et øjeblik efter var de ved kroen.

7

Cosette bankede på. Døren gik op, og madam Thénardier viste sig med et lys i hånden.

"Nå, så der er du, din lille tiggertøs! Du har såmænd givet dig god tid. Du har vel løbet og leget, din tyvetøs?"

"Madam," sagde Cosette rystende over hele kroppen, "her er en herre, som vil have logi."

Madam Thénardier skyndte sig at aflægge sin barske mine og at sætte et elskværdigt ansigt op og målte ivrigt den fremmede med øjnene.

"Er det Dem?" spurgte hun.

"Ja, madam," svarede manden, idet han førte hånden op til hatten. Velhavende rejsende er ikke så høflige. Denne hilsen og resultatet af den undersøgelse, madam Thénardier med et

øjekast anstillede med hensyn til den fremmedes påklædning og bagage, fik den elskværdige grimasse til at forsvinde, og hun påtog sig atter sin barske mine.

"Værs'god at komme indenfor, min gode mand," sagde hun tørt.

"Den gode mand" trådte ind. Madam Thénardier kastede igen et blik på ham, betragtede særlig hans frakke, der ganske vist var meget luvslidt, og hans hat, der var noget medtaget. Derpå rådførte hun sig med sin mand, der sad og drak med fragtmændene, ved at ryste på hovedet, rynke næsen og blinke med øjnene. Manden svarede med den umærkelige bevægelse med pegefingeren, som, når man samtidig åbner læberne, i sådanne tilfælde betyder: "Ejer ikke en rød sou," hvorpå madam Thénardier udbrød: "Det gør mig meget ondt, min gode mand, men vi har ingen plads."

"De kan lægge mig, hvor De vil," sagde manden, "på loftet eller i stalden. Jeg skal betale, som om De havde givet mig et værelse."

"Fyrre sous."

"Vel, fyrre sous."

"Nå ja, så lad gå da."

"Fyrre sous!" hviskede en fragtmand til madam Thénardier, "det koster jo kun tyve."

"For ham koster det fyrre," svarede madam Thénardier ligeledes hviskende. "Stoddere giver jeg ikke tag over hovedet for mindre."

"Det er meget rigtigt," tilføjede manden i en blid tone, "det skader et værtshus' rygte, at man tager imod sådanne mennesker."

Manden havde imidlertid lagt sin bylt og sin stok på en bænk og sat sig ved et bord, på hvilket Cosette skyndsomst havde stillet en flaske vin og et glas. Bissekræmmeren, der havde forlangt vand til sin hest, var selv gået ud med spanden. Cosette havde igen indtaget sin plads under køkkenbordet og taget fat på sit strikketøj. Manden, som knapt havde vædet læberne med vinen, han havde skænket op i glasset, betragtede barnet med sær opmærksomhed. Cosette var grim. Havde hun været lykkelig, ville hun måske være blevet køn. Hun var mager og gusten. Skønt hun næsten var otte år, så hun ud, som om hun knapt var seks. Hendes store øjne, der havde dybe, mørke rande, var udslukte som følge af, at hun havde grædt så meget. Hendes mundvige havde den trækning nedad, der er en følge af stadig angst, og som man træffer hos dødsdømte og uhelbredeligt syge. Ilden, hvis skær i dette øjeblik faldt over hende, fik hendes fremspringende knogler til at træde skarpt frem, så at man så, hvor frygtelig mager hun var. Da hun stadig rystede af kulde, havde hun fået den vane at presse knæene imod hinanden. Hun havde ikke andet på end en pjalt, som det var en ynk at se om sommeren, og som man gyste ved at se om vinteren – kun laset lærred, ikke den ringeste stump uldtøj. Hist og her kunne man se den bare krop, og alle vegne var der blå eller sorte mærker af de prygl, madam Thénardier havde givet hende. Hendes nøgne ben var røde og spinkle. Man kunne godt give sig til at græde ved synet af de gruber, hendes nøgleben dannede. Hele dette barns skikkelse, dets gang, dets holdning, klangen i dets stemme, pauserne imellem hvert ord, det sagde, dets blik, dets tavshed, dets mindste bevægelse udtrykte en eneste ting: Angst. Udtrykket i dette otte års barns

blik var for det meste så mørkt og undertiden så tragisk, at hun til tider syntes at være på vej til at blive idiot eller en dæmon.

Manden med den gule jakke tabte ikke Cosette af syne et øjeblik. Pludselig udbrød madam Thénardier: "Hvor er brødet?"

Som sædvanlig, når madam Thénardier hævede stemmen, kom Cosette hurtigt frem fra sin plads under bordet. Hun havde helt glemt brødet. Hun greb til det middel, som forskræmte børn altid betjener sig af: Hun løj.

"Der var lukket hos bagerens."

"Så skulle du have banket på."

"Det gjorde jeg også."

"Nå, og så?"

"Der blev ikke lukket op."

"Jeg skal forhøre mig i morgen, om det er sandt," sagde madam Thénardier, "og har du løjet, skal du få et ordentligt livfuld hug. Giv mig så femtensousstykket."

Cosette stak hånden i lommen på sit forklæde. Så blev hun ligbleg. Pengestykket var der ikke.

"Nå, hører du ikke?" sagde madam Thénardier. Cosette vendte lommen. Det var der ikke. Hvor kunne det dog være blevet af? Den ulykkelige, lille pige kunne ikke sige et ord. Hun var som forstenet.

"Har du tabt det?" hvæsede madam Thénardier, "eller er det din mening, at du vil stjæle det fra mig?"

Med disse ord langede hun ud efter krabasken, der hang i skorstenskrogen. Ved synet af denne frygtelige bevægelse fik Cosette kraft til at skrige: "Om forladelse, madam, jeg skal aldrig gøre det mere!"

Madammen tog krabasken ned. Imidlertid havde manden med den gule frakke, uden at nogen havde lagt mærke dertil, ledt i sin vestelomme. De andre rejsende ænsede for øvrigt slet ikke, hvad der gik for sig, men passede roligt deres drik eller deres kort. Cosette trykkede sig i sin angst op i skorstenskrogen og søgte at samle og skærme sine stakkels halvnøgne lemmer. Madam Thénardier hævede armen.

"Om forladelse, madam," sagde manden, "men jeg så for nylig noget falde ud af den lille piges forklædelomme og trille herhen. Det er måske det, hun søger."

Han bukkede sig ned og lod et øjeblik, som om han ledte efter noget på gulvet.

"Ja, rigtigt, her er det," sagde han, idet han rejste sig. Han rakte madam Thénardier en sølvmønt.

"Ja, det er den," sagde hun. Det var nu ikke den, for det var et tyvesousstykke, men så tjente madammen fem sous. Hun puttede mønten i lommen og indskrænkede sig til at sende barnet et barsk blik og sige: "Sørg for, at sligt ikke sker en anden gang."

Cosette gik igen ind i det, madam Thénardier kaldte hendes hul, og hendes store øjne, som stadig stirrede på den fremmede rejsende, begyndte at antage et udtryk, som der aldrig før havde været i dem. Det var endnu kun en naiv forbavselse, men der var en tilsætning af blind tillid.

"Ønsker De aftensmad?" spurgte madam Thénardier den rejsende. Han svarede ikke. Han syntes at være hensunket i dybe tanker. "Gud ved, hvad det er for en mand," mumlede madammen. "Det er naturligvis en stodder. Han har ikke en sou at spise til aften for. Gud ved, om jeg får nattelejet betalt. Det

var endda et held, at han ikke stjal tyvesousstykket, der lå på gulvet."

Imidlertid var en dør gået op, og Eponine og Azelma trådte ind. Det var virkelig to kønne småpiger. De var varmt og pænt klædte. Af deres påklædning, deres munterhed og den støj, de gjorde, kunne man mærke, at det var dem, der regerede i huset. Da de kom ind, brummede deres moder i en tone, der var fuld af ømhed og stolthed: "Nå, der er I endelig!" Derpå tog hun dem op på sit skød, den ene efter den anden, flettede deres hår og løste deres sløjfer og bandt dem igen. De satte sig hen ved ilden. De havde en dukke, som de legede med under alskens lystig skæmt og pludren. Nu og da så Cosette op fra sit strikketøj og så med en tungsindig mine på, hvordan de legede. Eponine og Azelma ænsede ikke Cosette. Hun var for dem som hunden. Disse tre småpigers alder udgjorde tilsammen ikke fire og tyve år, men de repræsenterede allerede hele det menneskelige samfund, på den ene side misundelse, på den anden foragt. Søstrenes dukke var meget gammel og medtaget, men Cosette, som aldrig havde haft en dukke, fandt den storartet. Pludselig så madam Thénardier, som stadig vimsede frem og tilbage, at Cosette var adspredt og i stedet for at strikke var optaget af de små, der legede.

"Nå, der greb jeg dig da i det!" råbte hun. "Kalder du det at bestille noget? Du skal få nogle af krabasken, så tager du vel nok fat."

Den fremmede vendte sig, uden at rejse sig fra sin stol, om imod madam Thénardier.

"Å, lad hende lege, madam," sagde han smilende, med en næsten frygtsom mine. Når et sådant ønske var fremkommet

fra en rejsende, der havde spist lammesteg til aften og drukket to flasker vin til og ikke så ud som en stodder, ville det være blevet betragtet som en befaling. Men at en mand med sådan en hat tillod sig at fremsætte et ønske, at en mand med sådan en frakke på tillod sig at have en vilje, det syntes madam Thénardier ikke, hun burde finde sig i.

"Hun får føden, så skal hun vel også bestille noget," svarede hun skarpt. "Jeg føder hende ikke, for at hun skal sidde med hænderne i skødet."

"Hvad er det, hun bestiller?" spurgte den fremmede med sin blide stemme, der stod i så sælsom en modsætning til hans tiggerdragt og hans brede skuldre, som en lastdrager kunne have misundt ham.

"Det er med Deres tilladelse strømper," nedlod madam Thénardier sig til at svare, "strømper til mine småpiger, som så at sige ingen har mere og snart må gå barbenede."

Manden så på Cosettes stakkels, røde fødder og fortsatte: "Hvornår bliver hun færdig med det par?"

"Der er arbejde for hende til mindst en tre, fire dage endnu, den dovensidse."

"Og hvad er det par strømper værd, når det bliver færdigt?"

Madam Thénardier sendte ham et hånligt blik.

"Mindst tredive sous," sagde hun.

"Vil De overlade mig dem for fem francs?" spurgte manden.

"Guds død!" udbrød en fragtmand, der hørte til, med en vældig latter. "Fem francs! Det tror jeg! Fem krus!"

Thénardier fandt det nu passende at tage ordet. "Ja, herre," sagde han, "hvis det kan fornøje Dem, vil vi overlade Dem dette

par strømper for fem francs. Vi kan ikke nægte vore rejsende noget."

"Men De må betale straks," sagde madam Thénardier på sin korte, afgørende måde.

"Jeg køber dette par strømper," svarede manden, "og jeg betaler dem," tilføjede han, idet han trak et femfrancstykke op af sin lomme og lagde det på bordet. Derpå vendte han sig til Cosette. "Nu har jeg betalt for dit arbejde. Leg nu, mit barn."

Fragtmanden blev så betaget af synet af femfrancstykket, at han lod sit glas stå og gik derhen.

"Det er altså virkelig sandt!" udbrød han, idet han undersøgte det. "En ægte femmert! Ikke spor af falsk."

Madam Thénardier havde ingenting at bemærke. Hun bed sig i læben, og hendes ansigt antog et hadefuldt udtryk. Cosette rystede. Omsider tog hun mod til sig og spurgte: "Må jeg virkelig lege, madam?"

"Leg," sagde madam Thénardier med en skrækkelig stemme.

"Mange tak, madam," sagde Cosette, og mens hun takkede madam Thénardier med munden, takkede hun den fremmede med hele sin sjæl. Thénardier havde igen sat sig til at drikke. Hans kone hviskede til ham: "Hvad kan den gule mand dog være for en?"

"Jeg har set millionærer gå med sådanne frakker," svarede Thénardier overlegent.

Cosette havde lagt sit strikketøj fra sig, men havde ikke forladt sin plads. Hun plejede altid at røre sig så lidt af pletten som muligt. I en æske, der stod bag ved hende, havde hun taget nogle gamle klude og sin lille blysabel. Eponine og Azelma tog sig ikke af, hvad der foregik. De havde meget vigtige ting for.

De havde nemlig fået fat i katten, og så havde de kastet dukken fra sig, og Eponine, som var den ældste, var i færd med at svøbe killingen i en mængde røde og blå lapper til trods for dens mjaven og stritten imod. Mens hun havde dette alvorlige og vigtige arbejde for, sagde hun til sin søster: "Ser du, søster, denne hersens dukke er meget morsommere end den anden. Den rører sig, den skriger, den er varm. Den vil vi lege med. Den skal være min lille datter. Jeg er en fornem dame, der kommer og besøger dig, og så skal du se på hende. Så opdager du hendes knurhår og bliver meget forbavset over dem, og så opdager du hendes øren og hendes hale, og det bliver du endnu mere forundret over. Og så siger du: "Gud fader bevare's, hvad er det for noget," og så svarer jeg: "Det er en lille pige, jeg har, frue. Sådan ser alle småpiger ud nu om stunder."

Azelma hørte med beundring på Eponine. Imidlertid var de drikkende gæster begyndt at synge en gemen vise, som de lo ad, så loftet rystede derved. Thénardier opmuntrede dem og akkompagnerede dem.

Ligesom fuglene bygger rede af alt, laver børnene sig dukker, af hvad det skal være. Mens Eponine og Azelma pyntede katten, pyntede Cosette sin sabel, og da hun var færdig, tog hun den i sine arme og nynnede for den for at dysse den i søvn. Dukken er en af den kvindelige barndoms mest uundværlige fornødenheder og samtidig et af dens mest fortryllende instinkter. En lille pige, der ingen dukke har, føler sig efterhånden lige så ulykkelig som en kvinde uden børn. Cosette havde altså lavet sig en dukke af sin sabel.

Madam Thénardier var igen gået hen i nærheden af den gule mand. "Min mand har ret," tænkte hun, "det er måske selve hr.

Laffitte. Ingen ved, hvad rige folk kan finde på." Hun støttede albuerne på bordet. "Herre," sagde hun. Ved dette "herre" vendte manden sig om. Madam Thénardier havde endnu ikke kaldt ham andet end "min gode mand."

"Ser De, herre," fortsatte hun, idet hun satte sit søde ansigt op, der var endnu værre at se på end det barske, "jeg ser gerne, at barnet leger, det har jeg slet ikke noget imod. Det kan være godt for en gangs skyld, eftersom herren er så ædelmodig, men pigebarnet har ingenting, ser De, vi er nødt til at holde hende til at bestille noget."

"Det er altså ikke Deres barn?" spurgte manden.

"Å Gud nej, herre. Hun er en lille stakkel, som vi har taget til os af medlidenhed. Hun er en smule fjollet. Hun har vist vand i hovedet, De ser nok, hvor stort det er. Vi gør for hende, hvad vi kan, men vi er jo ikke rige. Vi har skrevet dertil, hvor hun hører hjemme, men i et halvt år har vi intet svar fået. Formodentlig er moderen død."

"Ja så," sagde manden og faldt igen i tanker.

"Der var ingenting ved den moder. Hun slog hånden af sit barn."

Under hele denne samtale havde Cosette, som om hun instinktivt følte, at det var hende, talen drejede sig om, ikke haft øjnene fra madam Thénardier. Hun hørte efter, så godt hun kunne, og opfattede nu og da nogle ord.

Svirebrødrene, som nu omtrent var trekvart fulde, sang nu imidlertid atter og atter med stigende lystighed deres omkvæd. Det var en rigtig gemen vise, som handlede både om jomfru Maria og Jesusbarnet. Madam Thénardier havde taget del i lystigheden. Cosette sad under bordet og stirrede ind i ilden,

mens hun vuggede det svøbelsesbarn, hun havde lavet sig, og med sagte stemme sang: "Min mor er død! Min mor er død! Min mor er død!"

Efter gentagne opfordringer af værtinden gik den gule mand, "millionæren," endelig ind på at spise til aften.

"Hvad ønsker herren?"

"Brød og ost," sagde manden.

"Jo, det er da sikkert nok, at han er en stodder," tænkte madam Thénardier.

Svirebrødrene ved bordet sang stadig deres vise, og barnet under bordet sang sin. Pludselig brød Cosette af. Hun havde fået øje på de små Thénardiers' dukke, som de havde sluppet for at lege med katten og ladet ligge på gulvet nogle skridt fra køkkenbordet. Hun slap sablen, som kun halvt tilfredsstillede hende, og så sig langsomt om i stuen. Madam Thénardier hviskede med sin mand og talte penge, Ponine og Zelma legede med katten, gæsterne spiste eller drak eller sang, ingen lagde mærke til hende. Hun havde ikke et øjeblik at spilde. Hun krøb på hænder og knæ frem under bordet, forvissede sig endnu en gang om, at der ikke blev holdt øje med hende, krøb derpå hurtigt hen til dukken og tog den. Et øjeblik efter sad hun igen i sit hul, hvor hun vendte sig sådan, at dukken, hun holdt i sine arme, var i skygge. Den lykke at lege med en virkelig dukke faldt så sjældent i hendes lod, at hun nød den med ligefrem lidenskab. Den eneste, der havde set hende, var manden med den gule frakke, som langsomt spiste sin tarvelige aftensmad. Den glæde varede omtrent et kvarter. Hvor forsigtig Cosette end var, lagde hun imidlertid ikke mærke til, at en af dukkens

fødder stak frem, og at der faldt et stærkt lys fra skorstensilden på den. Azelma fik øje på den og sagde til Eponine: "Se, søster."

De to småpiger var målløse af forbavselse. Cosette havde vovet at tage deres dukke! Eponine rejste sig og gik, uden at slippe katten, hen til sin moder og trak hende i skørtet. "Nå, lad mig være i fred," sagde moderen; "hvad vil du?"

"Se, moder," sagde barnet, idet hun pegede på Cosette, der var helt optaget af dukken og hverken hørte eller så noget. Madam Thénardier satte et ansigt op som en megære. Denne gang var det ikke blot harme, men også krænket stolthed, hun var opfyldt af. Cosette havde overskredet alle grænser, hun havde taget "frøknernes" dukke!

"Cosette!" råbte hun med en stemme, der var hæs af forbitrelse. Cosette rystede, som om hun var ude i jordskælv.

"Cosette!" gentog madam Thénardier. Cosette tog dukken og lagde den langsomt på gulvet med en blanding af ærefrygt og fortvivlelse. Derpå foldede hun hænderne uden at tage øjnene fra den, vred dem og brast i gråd. Imidlertid havde den fremmede rejst sig.

"Hvad er der i vejen?" spurgte han madam Thénardier.

"Ser De det ikke?" sagde hun, idet hun pegede på *corpus delicti*, der lå ved Cosettes fødder.

"Nå ja, hvad så?" sagde manden.

"Den tiggertøs har vovet at røre ved børnenes dukke."

"Er det noget at gøre sådan ståhej for?" sagde manden, "hvad kan det gøre, at hun har leget med dukken?"

"Hun har rørt ved den med sine skidne hænder," fortsatte madam Thénardier, "med sine væmmelige næver."

Cosette hulkede dobbelt så stærkt.

"Vil du tie stille!" skreg madam Thénardier. Manden gik lige hen til døren ud til gaden, lukkede den op og gik ud. Så snart han var kommet udenfor, benyttede madam Thénardier sig af hans fraværelse til at give Cosette et voldsomt spark, så at hun udstødte høje skrig. Døren gik op, og manden trådte ind igen. Han holdt i begge hænder en stor dukke, som alle byens småpiger hele dagen havde gået og set på og fundet eventyrlig dejlig. Han stillede den op foran Cosette og sagde: "Den må du have."

Han havde, mens han sad i værtshuset, opdaget den i den oplyste bod lige udenfor. Cosette så op. Da manden kom hen imod hende med dukken, var det, som om hun så solen, hun hørte ham sige de mageløse ord: "Den må du have."

Hun så på ham, og hun så på dukken, derpå trak hun sig langsomt tilbage og skjulte sig helt inde under bordet i krogen i væggen. Hun græd ikke længere, hun skreg ikke længere, hun så ud, som om hun ikke turde trække vejret. Madam Thénardier, Eponine og Azelma var som forvandlede til billedstøtter, om det så var gæsterne, der sad og drak, havde de tabt næse og mund. Der herskede en højtidelig stilhed i værtshuset.

Madam Thénardier begyndte igen at spekulere: "Hvad er den gamle fyr for en? Er han en stodder, eller er han millionær? Han er måske begge dele, en tyveknægt."

Thénardiers ansigt havde det betegnende udtryk, som et menneskes ansigt får, hver gang dets fremherskende instinkt kommer til syne deri i hele sin bestialske styrke. Kroværten så afvekslende på dukken og den fremmede. Han syntes at snuse til denne mand, som om han havde vejret en pengepose. Det

varede ikke længere end et lynglimt, så gik han hen til sin kone og hviskede: "Den indretning koster mindst tredive francs. Ingen dumheder. På maven for den mand."

Plumpe naturer har det til fælles med enfoldige, at de ikke kender til overgange.

"Nå, Cosette," sagde madam Thénardier med en stemme, der skulle være sød, men som der var en hel del ondskab i, "hvorfor tager du ikke din dukke?"

"Lille Cosette," sagde Thénardier med en kærlig mine, "herren der forærer dig en dukke. Tag den. Det er din."

Cosette så på den vidunderlige dukke med en slags rædsel. Hendes ansigt var endnu vådt af tårer, men hendes øjne begyndte ligesom himlen ved daggry at fyldes med glædesstråler. Hun havde en fornemmelse af, at når hun rørte ved den dukke, ville der stå lyn af den, hvilket til en vis grad var rigtigt, for hun vidste, at madam Thénardier ville skælde hende ud og banke hende. Tiltrækningskraften fik imidlertid overtaget. Hun vendte sig frygtsomt til madam Thénardier og sagde: "Må jeg virkelig, madam?"

Det ville ikke være muligt at beskrive det på en gang fortvivlede, forfærdede og henrykte udtryk, der var over hende.

"Ja vist så," sagde madam Thénardier, "dukken er din, herren har foræret dig den".

"Er det sandt, herre?" sagde Cosette, "er det virkelig sandt? Må jeg have den dame?"

Den fremmede havde også øjnene fulde af tårer. Han syntes at have nået det punkt af sindsbevægelse, hvor man lader være med at tale for ikke at komme til at græde. Han nikkede til Cosette og lagde "damens" ene hånd i Cosettes. Hun trak hurtig

hånden til sig, som om "damens" brændte hende, og så ned for sig. Pludselig vendte hun sig om og greb ivrigt dukken.

"Hun skal hedde Catherine," sagde hun. Det var sælsomt at se Cosettes pjalter trykke sig op ad dukkens bånd og røde musselinskjole. "Må jeg sætte hende på en stol, madam?" spurgte hun.

"Ja, vist så, mit barn," svarede madam Thénardier. Nu var det Eponines og Azelmas tur til at se med misundelige blikke på Cosette. Hun satte Catherine på en stol. Derpå satte hun sig på gulvet foran hende og blev siddende uden at røre sig og uden at sige et ord, som om hun var hensunket i beskuelse.

"Nå, leg så, Cosette," sagde den fremmede.

"Jeg leger," svarede barnet.

Denne fremmede, der var som et sendebud fra Forsynet til Cosette, var i dette øjeblik det menneske, madam Thénardier hadede mest her i verden. Men hun måtte jo styre sig. Hvor vant hun end var til at forstille sig, fordi hun i alt, hvad hun foretog sig, søgte at efterligne sin mand, var denne sindsbevægelse hende for stærk. Hun skyndte sig at få sine pigebørn i seng og bad derpå den fremmede om "tilladelse" til også at lade Cosette lægge sig.

"Det har været en anstrengende dag for hende," tilføjede hun med en moderlig mine. Cosette lagde sig med Catherine i favnen. Madam Thénardier gik af og til hen i den anden ende af stuen, hvor hendes mand sad, "for at lette sit hjerte," sagde hun. Hun vekslede nogle ord med ham, der var så meget mere forbitrede, som hun ikke turde sige dem højt.

"Det gamle dyr," sagde hun, "hvad er det, han går frugtsommelig med? Her kommer han og gør en farlig mængde

vrøvl, forlanger, at det lille utyske skal have lov til at lege, forærer hende dukker, en dukke til fyrre francs til sådan en rakkerhund, som jeg med fornøjelse ville sælge for fyrre sous. Er der mening skabt i det? Han må jo være forstyrret i hovedet, det gamle fjols."

"Hvorfor det?" svarede Thénardier. "Det er jo ganske simpelt. Det morer ham. Dig morer det at lade tøsen bestille noget, ham morer det at lade hende lege. Han er i sin gode ret. Som rejsende kan han gøre, hvad han vil, når han blot betaler. Hvad kommer det dig ved, om den gamle fyr er en menneskeven? Og er han et fjols, kommer det heller ikke dig ved. Hvorfor stikker du din næse i det, når du ved, at han har penge." Det var talt ud fra en ægtemands og en kroværts standpunkt, og der var ingenting at sige til det.

Den fremmede havde igen sat sig med albuerne på bordet og var igen hensunket i tanker. Alle de andre rejsende, bissekræmmere og fragtmænd, havde trukket sig lidt tilbage og sang ikke mere. De betragtede ham i afstand med en vis ærbødig frygt. Denne fattigt klædte mand, der med sådan en lethed trak sous op af lommen og forærede små sjokkedorter med træsko på store, kostbare dukker, måtte ganske sikkert være en anselig og mægtig person.

Der gik flere timer.

Midnatsgudstjenesten var forbi, gæsterne var gået, kroen var lukket, skænkestuen stod tom. Ilden var gået ud, men den fremmede sad endnu stadig på samme sted og i samme stilling. Han havde ikke sagt et ord, efter at Cosette var gået. Kun Thénardiers var blevet der inde, dels af høflighed og dels af nysgerrighed.

"Mon han vil sidde her sådan hele natten!" brummede madam Thénardier. Da klokken slog to, erklærede hun, at nu kunne hun ikke mere, og at nu gik hun i seng.

"Gør, som du vil," sagde manden, satte sig hen ved et bord i en krog, tændte et lys og gav sig til at læse i *Kureren*. Sådan gik der en time. Den brave krovært havde mindst tre gange læst *Kureren* igennem fra ende til anden. Den fremmede rørte sig stadig ikke. Thénardier skrabede med benene, hostede, spyttede, pudsede sin næse og lod sin stol knirke. Manden rørte sig ikke. "Mon han sover?" tænkte Thénardier. Nej, han sov ikke, men intet formåede at vække ham. Omsider tog Thénardier sin hue af, gik sagte hen til ham og dristede sig til at sige: "Vil herren ikke til ro?"

"Jo, De har ret," sagde den fremmede, "hvor er Deres stald?"

"Jeg skal vise herren vej," sagde Thénardier med et smil. Han tog lyset, manden tog sin bylt og sin kæp, og Thénardier førte ham op på et fint udstyret værelse ovenpå med mahognitræsmøbler og en seng med omhæng af rødt bomuldstøj.

"Hvad skal det sige?" sagde den fremmede.

"Det er vort brudekammer," sagde kroværten. "Vi ligger i et andet, min kone og jeg. Her kommer aldrig nogen, undtagen en tre, fire gange om året."

"Jeg lå lige så gerne i stalden," sagde den fremmede barsk.

Thénardier lod, som om han ikke hørte denne lidet høflige bemærkning. Han tændte to helt nye vokslys, der stod på kaminen, i hvilken der brændte et ret ordentligt bål.

Kroværten trak sig tilbage til sit og sin kones sovekammer. Konen var gået i seng, men sov ikke. Da hun hørte sin mand

komme, vendte hun sig om imod ham og sagde: "Jeg vil lade dig vide, at i morgen jager jeg Cosette på porten."

"Hvor du er ilter," svarede Thénardier koldt. Flere ord vekslede de ikke, og et øjeblik efter var deres lys slukket.

Den fremmede havde stillet sin kæp og lagt sin bylt i en krog. Da værten var gået, satte han sig i en lænestol og blev siddende der en stund hensunket i tanker. Derpå tog han sine sko af, tog det ene af lysene, pustede det andet ud, stødte døren op og gik ud af værelset, idet han så sig om, som om han søgte efter noget. Han gik igennem en gang og kom hen til trappen. der hørte han en svag lyd, der lignede et barns åndedræt. Han fulgte lyden og kom til et slags trekantet skur, der var anbragt under trappen eller rettere sagt dannet af selve trappen. der fandtes mellem alle mulige gamle kurve og lerskår, dækkede med spindelvæv, en seng, hvis dette ord kan anvendes om en madras, der var så fuld af huller, at strået alle vegne stak ud af den, og et tæppe, der var så pjaltet, at man så madrassen under det. Lagener var der ingen af. Madrassen lå på flisegulvet. I den seng sov Cosette.

Manden gik hen til hende og så på hende. Cosette lå i dyb søvn. Hun var fuldt påklædt, for om vinteren klædte hun sig ikke af for at fryse mindre. Hun holdt dukken, hvis store øjne funklede i mørket, knuget op til sig. Nu og da udstødte hun et dybt suk, som om hun var ved at vågne, og knugede så dukken næsten krampagtigt i sine arme. Der stod kun den ene af hendes træsko ved siden af hendes seng. Gennem en åben dør ved siden af Cosettes hummer så man ind i et ret stort, mørkt værelse. Den fremmede gik derind. I baggrunden sås bag en glasdør to små pæne, hvide senge. Det var Azelmas og

Eponines. Bag dem skimtedes en kurvevugge uden omhæng. I den lå den lille dreng, der havde skreget hele aftenen. Den fremmede skønnede, at dette værelse måtte stå i forbindelse med ægteparret Thénardiers. Han ville trække sig tilbage, da hans blik faldt på kaminen. Der var ingen ild, ikke engang aske i den, men der stod to små, pæne barnesko af forskellig størrelse. Den fremmede mindedes den smukke skik, børnene har haft fra Arilds tid, at sætte deres sko ind i kaminen juleaften i forventning om, at deres gode fe i mørket skal lægge en eller anden strålende gave i den. Eponine og Azelma havde vel vogtet sig for at forsømme at følge denne skik. Feen, det vil sige moderen, havde allerede været der, der lå et ganske nyt, skinnende tisousstykke i hver sko. Manden ville gå, da han i den mørkeste krog af kaminen fik øje på en træsko, en skrækkelig, halvt opslidt træsko, helt dækket med aske og indtørret snavs. Det var Cosettes. Hun havde denne børnenes tillid, som aldrig tabes, selv om den bestandig skuffes, og havde også sat sin sko ind i kaminen. Den sko var der ingenting i. Den fremmede søgte i sin lomme, bukkede sig ned og lagde en louisdor i den. Derpå listede han sig igen op på sit værelse.

8

Næste morgen, mindst to timer før daggry, sad Thénardier nede i skænkestuen med et lys for sig og lavede en regning sammen til den rejsende med den gule frakke. Konen stod ved siden af og bøjede sig halvt over ham og fulgte ham med øjnene. På den ene side dyb eftertanke, på den anden side den næsten andagtsfulde beundring, hvormed man ser et af

menneskeåndens vidundere opstå og udvikle sig. Der hørtes støj i huset. Det var lærken, der fejede trapperne.

Efter et godt kvarters arbejde og adskillige overstregninger og rettelser havde Thénardier frembragt følgende mesterværk:

Herren på nr. 1. Debet:	
Aftensmad	3 francs.
Værelse	10 francs.
Lys	5 francs.
Ild i kaminen	4 francs.
Opvartning	1 franc.
Tilsammen	23 francs.

"Tre og tyve francs!" udbrød konen med begejstring, hvori der dog blandede sig nogen tvivl. Som alle store kunstnere var Thénardier ikke rigtig tilfreds med sit arbejde.

"Pyt!" sagde han.

"Det er rigtigt, Thénardier," mumlede madammen, der tænkte på dukken, som den gule havde foræret Cosette. "Han burde ikke slippe med mindre. Men det er for meget. Han betaler det ikke."

Thénardier lo koldt. "Han skal nok komme til at betale det," sagde han. Denne latter betegnede den højeste grad af sikkerhed og myndighed. Konen sagde ikke mere, men gav sig til at stille bordene i orden. Manden gik op og ned ad gulvet. Et øjeblik efter sagde han: "Jeg skylder femten hundrede francs bort." Han satte sig hen i skorstenskrogen og spekulerede med fødderne op i den varme aske.

"Det er sandt," sagde konen, "du glemmer vel ikke, at jeg jager Cosette på porten i dag. Det utyske! Jeg ville hellere være gift med Ludvig den Attende end beholde hende en dag længere i huset."

Thénardier tændte sin lampe og mumlede imellem tænderne: "Du giver manden regningen."

Derpå gik han ud. Han var næppe kommet ud af skænkestuen, før den fremmede trådte ind. Thénardier kom igen ind umiddelbart efter ham og blev stående uden at røre sig i den halvåbne dør sådan, at kun hans kone kunne se ham. Den gule mand havde sin stok og sin bylt i hånden.

"Herren er svært tidligt oppe," sagde madam Thénardier, "vil De allerede forlade os?" Mens hun sagde dette, drejede hun med en forlegen mine regningen imellem hænderne og lavede folder på den med neglene. Der var i hendes hårde ansigt et udtryk af frygt og betænkelighed, som ellers ikke plejede at være der. At byde en mand, der i alle måder så ud som en stodder, sådan en regning, var rigtignok en meget vanskelig sag, syntes hun. Den rejsende så ud til at være tankefuld og adspredt.

"Ja vel, madam," sagde han, "nu tager jeg bort."

"Herren havde altså ikke forretninger i Montfermeil?"

"Nej. Jeg kommer blot her igennem. Hvor meget skylder jeg?"

Madam Thénardier rakte ham, uden at svare, den sammenfoldede regning. Manden foldede den ud og så på den, men hans tanker var åbenbart anden steds henne.

"Gør De gode forretninger i Montfermeil, madam?" sagde han.

"Å, så som så, herre," svarede madam Thénardier forbavset over, at det endnu ikke var kommet til et udbrud. Hun fortsatte

i en klagende og ynkelig tone: "Det er jo strenge tider, herre, og her bor jo kun få velhavende folk på egnen, her er kun lutter småfolk. Hvis her ikke nu og da kom en enkelt gavmild rejsende som herren, kunne vi aldrig klare os. Vi har så mange udgifter. Den små for eksempel ligefrem ruinerer os."

"Hvad for en små?"

"Den små, De ved nok, Cosette, lærken, som folk kalder hende."

"Ja så," sagde manden.

"Hvor de bønder er dumme med deres øgenavne," fortsatte hun, "hun ligner da mere en flagermus end en lærke. Ser De, herre, vi beder ikke om almisse, men vi har heller ikke råd til at give almisse. Vi tjener ingenting, og vi har store udgifter. Der er næringsskat og dør- og vinduesskat og mange andre skatter og afgifter, herren ved nok, at regeringen kræver skrækkelig mange penge. Og så har jeg jo mine døtre. Jeg har ikke behov for at føde andre folks børn."

"Hvis man nu skilte Dem af med hende?" sagde manden med en stemme, som han søgte at gøre ligegyldig, men som ikke des mindre skælvede.

"Med hvem? Med Cosette?"

"Ja."

Krokonens røde, brutale ansigt strålede, så det blev endnu modbydeligere. "Å, herre, kære herre, tag hende, behold hende, tag hende med Dem, hvorhen De vil, giv hende sukkergodt, mæsk hende, spis hende, drik hende, og den hellige jomfru og alle Paradisets engle velsigne Dem!"

"Ja, så er det afgjort."

"Virkelig? De tager hende med Dem?"

"Ja."

"Straks?"

"Lige på stedet. Kald på hende."

"Cosette!" råbte madam Thénardier.

"Imidlertid vil jeg betale min regning. Hvor meget er det?" Han kastede et blik på regningen og kunne ikke dølge sin overraskelse. "Tre og tyve francs!" Han så på krokonen og gentog: "Tre og tyve francs!" Madam Thénardier havde imidlertid haft tid til at belave sig på at tage imod stødet.

Hun svarede med stor sikkerhed: "Ja vel, herre, tre og tyve francs!"

Den fremmede lagde fem femfrancsstykker på bordet. "Gå og hent den lille," sagde han.

I det samme trådte Thénardier midt ind i stuen og sagde: "Herren er ikke mere end seks og tyve sous skyldig."

"Seks og tyve sous?" udbrød konen.

"Tyve sous for værelset," sagde Thénardier koldt, "og seks for aftensmaden. Hvad den små angår, må jeg tale et par ord med herren. Lad os være alene, kone."

Madam Thénardier var fuldstændig blændet af dette uventede lynglimt fra en overlegen begavelse. Hun følte, at nu betrådte den store skuespiller scenen, sagde ikke et ord mere og gik. Så snart de var blevet alene, bød Thénardier den fremmede en stol, selv blev han stående op, og hans ansigt antog et ejendommeligt udtryk af skikkelighed og enfoldighed.

"Hør nu, herre," sagde han, "jeg vil blot lade Dem vide, at jeg elsker det barn."

Den fremmede så stift på ham. "Hvad for et barn?"

"Det er mærkværdigt, som man kan få sådant et barn kært. Hvad ligger alle de penge der for? Tag Deres penge til Dem, herre. Jeg elsker det barn."

"Hvad for et barn?"

"Begribeligvis vor lille Cosette! Og hende vil De tage fra os? Nå, jeg siger rent ud, at så sandt som De er en brav mand, kan jeg ikke give mit minde dertil. Jeg ville savne det barn. Jeg har set hende vokse op fra ganske lille af. Ganske vist koster hun os penge, hun har ganske vist sine fejl, og ganske vist er vi ikke rige, og jeg har betalt over fire hundrede francs for medicin til hende, engang hun var syg. Men man bør jo også gøre noget for Vorherres skyld. Hun har jo hverken fader eller moder. Jeg har opfostret hende. Får jeg brødet til mig selv, får jeg det vel også til hende. Kort sagt, jeg kan ikke skille mig ved det barn. De forstår nok, at man får sådan en kær. Jeg er et skikkeligt fjols, jeg betænker mig ikke, jeg holder nu en gang af den små. Min kone er hidsig, men hun holder også meget af hende. Vi betragter hende som vort eget barn. Jeg kan ikke undvære hendes pludren her i huset."

Den fremmede så stadig stift på ham. Han fortsatte: "Om forladelse, undskyld herre, men man overlader ikke sådan sit barn til den første den bedste. Ikke sandt, det har jeg ret i? Jeg indrømmer, at De lader til at være en rig mand, og De ser også ud til at være en brav mand, så det kan muligvis være til barnets lykke, men det må jeg dog vide besked om, ikke sandt? Sæt nu, at jeg bragte det offer at give slip på hende, så ville jeg dog gerne vide, hvor hun kommer hen, jeg ville ikke tabe hende af syne, jeg ville vide, hvem hun er hos, for at jeg nu og da kunne se til hende, så hun kunne vide, at hendes gode plejefader våger

over hende. Der er virkelig ting, som ikke lader sig gøre. Jeg ved jo ikke engang, hvad De hedder. Tog De hende med herfra, ville jeg altid sige: Hvor er vores lærke blevet af? Jeg måtte da i alt fald se en eller anden lap papir, et pas eller sådant noget, ikke sandt?"

Den fremmede svarede, uden at høre op med at betragte ham med et gennemtrængende blik, i en alvorlig og bestemt tone: "Hr. Thénardier, man går ikke med pas hos sig, fordi man begiver sig halvtredje mil bort fra Paris. Tager jeg Cosette med, så tager jeg hende med, og dermed er den historie forbi. De får ikke at vide, hvad jeg hedder, De får ikke at vide, hvor jeg bor, De får ikke at vide, hvor hun kommer til at opholde sig, og jeg agter at sørge for, at hun aldrig mere i sit liv får Dem at se. Jeg sønderriver det tøjr, De holder hende bundet med, og så går hun sin vej. Er De tilfreds med det? Ja eller nej?"

Thénardier begreb, at han havde med en overlegen personlighed at gøre. Det kom over ham som en åbenbaring. Han begreb det øjeblikkelig i kraft af sin medfødte skarpsindighed. Hele aftenen i forvejen havde han, mens han sad og drak med fragtmændene, røg tobak og sang gemene viser, iagttaget den fremmede, luret på ham som en kat og studeret ham som en matematiker. Manden med den gule frakke havde ikke fortrukket en mine, ikke gjort en bevægelse, uden at Thénardier havde lagt mærke til det. Han havde anet den fremmedes interesse for Cosette, endnu før han så tydeligt havde lagt den for dagen. Han havde givet agt på, hvordan den fremmedes gennemtrængende blik atter og atter vendte tilbage til Cosette. Hvorfra skrev den interesse sig? Hvem var denne mand? Hvorfor var han så dårlig klædt, når han havde så mange

penge på lommen? Han kunne ikke besvare disse spørgsmål, og det irriterede ham. Han havde grublet over dem hele natten. Den fremmede kunne ikke være Cosettes fader. Var han måske hendes bedstefader? Men hvorfor havde han så ikke givet sig til kende straks? Når man har en ret, gør man den gældende. Denne mand havde åbenbart ingen ret til Cosette. Men hvordan hang det da sammen? Thénardier fortabte sig i gisninger. Han skimtede alt, men så intet. Under alle omstændigheder følte han sig, da han begyndte samtalen med manden, stærk i bevidstheden om, at der stak en hemmelighed bag alt dette, og at det var manden om at gøre at forblive ukendt. Men da manden svarede ham så klart og bestemt, da han mærkede, at denne hemmelighedsfulde personlighed slet intet væsen gjorde af sin hemmelighedsfuldhed, følte han sig svag. Det var han ikke belavet på. Hans gisninger ramlede sammen, han samlede atter sine tanker, og i løbet af et øjeblik havde han endt sine overvejelser. Thénardier var mand for med et blik at overse en situation. Han skønnede, at her gjaldt det om at gå hurtigt og lige på. Han bar sig ad som de store hærførere i det afgørende øjeblik, som kun de kan bedømme: han demaskerede pludselig sit batteri.

"Jeg må have femten hundrede francs, herre," sagde han.

Den fremmede tog en gammel tegnebog af sort skind op af sin sidelomme, tog tre banknoter frem og lagde dem på bordet. Derpå lagde han sin store tommelfinger over dem og sagde: "Kald på Cosette."

Hvad tog Cosette sig for, mens dette stod på? Så snart hun vågnede, løb hun hen for at se til sin træsko og fandt guldstykket. Hun blev helt blændet af det, hun begyndte at blive

beruset af sin lykke. Hun vidste ikke, hvad et guldstykke var, hun havde aldrig set sådan et, hun skyndte sig at gemme det i sin lomme, som om hun havde stjålet det, men hun havde på fornemmelsen, at det var noget godt. Hun anede, hvorfra denne gave kom, men hendes glæde var blandet med angst. Hun var glad, men især var hun forbavset. Disse prægtige og smukke ting syntes hende ikke virkelige. Dukken gjorde hende angst, og guldstykket gjorde hende angst. Hun skælvede over for disse herligheder. Kun den fremmede indgød hende ingen angst, tværtimod, han beroligede hende. Lige siden i går havde denne lille barnesjæl været opfyldt af tanken om denne mand, der så så gammel og fattig og bedrøvet ud, og som var så rig og så god. Siden hun havde truffet denne mand i skoven, var alt som forvandlet for hende. I fem år, det vil sige så langt, hun kunne huske tilbage, havde det stakkels barn stadig gået nøgen i ulykkens skarpe blæst, nu var det pludselig, som om hun havde fået klæder på. Hun var ikke længere så bange for madam Thénardier, hun følte sig ikke længere alene, der var en, som tog sig af hende. Hun havde hurtigt taget fat på sin sædvanlige morgengerning. Guldstykket, hun havde i den samme forklædelomme, som hun aftenen i forvejen havde tabt femtensousstykket ud af, gjorde hende adspredt. Hun turde ikke røre ved det, men hun kunne stå hele fem minutter ad gangen og se på det. Mens hun fejede trappen, standsede hun og blev stående uden at røre sig, glemmende sin kost og alt andet i verden, helt optaget af at se denne stjerne funkle på bunden af hendes lomme. Det var i et sådant øjeblik, at madam Thénardier kom hen til hende. Hun kom efter sin mands befaling for at hente hende. Det var ligefrem uhørt, at der ikke

vankede så meget som en eneste ørefigen, ikke så meget som et eneste skældsord.

"Kom straks, Cosette," sagde madammen næsten mildt. Et øjeblik efter trådte Cosette ind i skænkestuen. Den fremmede tog bylten, han havde med, og lukkede op for den. Den indeholdt en lille, ulden kjole, et forklæde, et livstykke af bomuldstøj, et skørt, et halsklæde, uldstrømper og sko, en fuldstændig påklædning for en syv års pige, alt sammen sort.

"Tag dette, mit barn," sagde manden, "og skynd dig at klæde dig på."

Dagen gryede, da de af Montfermeils indbyggere, der lukkede deres døre op så tidligt, så en fattigt klædt mand komme ned ad gaden med en lille, sørgeklædt pige ved hånden. Hun holdt en dukke i favnen. De gik ad Livry til. Ingen kendte manden, og da Cosette ikke længere var i pjalter, var der mange, som heller ikke genkendte hende. Cosette gik bort. Med hvem? Hun vidste det ikke. Hvorhen? Hun vidste det ikke. Alt, hvad hun begreb, var, at hun lod Thénardiers knejpe bag sig. Ingen havde tænkt på at sige farvel til hende, og hun havde heller ikke tænkt på at sige farvel til nogen. Hun forlod dette hus hadet og fuld af had. Hun gik langsomt og så op på himlen med sine store øjne. Hun havde lagt sit guldstykke i lommen på sit ny forklæde. Af og til bøjede hun sig ned og kastede et blik ned i den, og så så hun på manden. Hun havde en fornemmelse, som om det var Vorherre, der gik ved siden af hende.

9

Madam Thénardier havde, som hun plejede, ladet sin mand handle. Hun ventede sig store resultater. Da manden og Cosette var gået, ventede Thénardier et godt kvarter, derpå tog han hende til side og viste hende de femten hundrede francs.

"Er det det hele!" sagde hun. Det var første gang i deres samliv, at hun havde vovet at kritisere noget, hendes husbond og herre havde gjort. Det gjorde da også sin virkning.

"Du har ret," sagde han, "jeg har båret mig ad som et fæ. Giv mig min hat."

Han foldede de tre banknoter sammen, puttede dem i lommen og skyndte sig af sted, men til at begynde med tog han fejl og slog ind på vejen til højre. Nogle naboer, han forhørte sig hos, bragte ham på sporet. Man havde set lærken og manden gå ad Livry til. Han fulgte denne anvisning og skyndte sig det bedste, han kunne, alt imens han talte med sig selv.

"Den mand er åbenbart millionær, og jeg er et fæ. Han havde givet mig femten tusind francs, om jeg havde forlangt det. Men jeg skal nok få fat i ham. Og så den bylt med alt tøjet fuldstændig parat til den lille. Det er noget mærkværdigt noget alt sammen, der stikker hemmeligheder under, og man slipper ikke en hemmelighed, når man først har fået fat i den. En rig mands hemmelighed er ligesom en svamp fuld af guld, det kommer blot an på at forstå at klemme den."

Alle disse tanker hvirvlede rundt i hans hoved. "Jeg er et fæ," sagde han.

Når man er kommet uden for Montfermeil og har nået den bugt, vejen til Livry slår, ser man den strække sig et meget langt stykke hen over højsletten. Da han var nået dertil, beregnede

han, at han måtte kunne få den gamle og barnet i sigte. Han anstrengte sig for at se så langt som muligt, men kunne ingenting se. Han spurgte sig for igen. Imidlertid spildte han tid. Folk, han mødte, sagde, at de, han søgte, var gået hen imod skoven ad Gagny til. Han skyndte sig af sted i den retning. De havde forspring, men et barn går langsomt, og han gik hurtigt, og så kendte han egnen ud og ind. Pludselig standsede han og slog sig for panden som en mand, der har glemt hovedsagen og er lige ved at vende om.

"Jeg burde have taget min bøsse med!" sagde han til sig selv. Efter at have betænkt sig et øjeblik sagde han: "Nej, så får de tid til at undslippe."

Han gik hurtigt videre med en næsten sikker mine og med en snildhed som ræven, når den har fået færten af en flok agerhøns. Da han var kommet forbi dammene og efter at være skrået over den store lysning til højre for Bellevue-alléen nåede denne allé, der strækker sig næsten helt rundt om højen og går over den gamle vandledning ved abbediet Chelles, fik han oven over en busk øje på en hat, som allerede havde givet ham anledning til mange gisninger. Det var mandens hat. Thénardier var straks på det rene med, at manden og Cosette sad der. Man kunne ikke se barnet, fordi det var så lille, men dukkens hoved var synligt. Thénardier gik rundt om busken og trådte pludselig frem for de to, han søgte.

"Om forladelse, undskyld, herre," sagde han ganske forpustet, "men der har De Deres femten hundrede francs."

Med disse ord rakte han de tre banknoter frem imod den fremmede.

"Hvad skal det betyde?" spurgte manden.

"Det skal betyde, at jeg vil have Cosette tilbage, herre," sagde Thénardier i en ærbødig tone. Cosette kom til at ryste og trykkede sig tæt op til manden. Denne så Thénardier stift i øjnene og sagde med eftertryk på hver stavelse: "De vil have Cosette tilbage?"

"Ja, herre, jeg tager hende med tilbage. Jeg har nemlig tænkt nærmere over sagen, skal jeg sige Dem. Jeg har ingen ret til at give hende fra mig. Jeg er nemlig en skikkelig mand, ser De. Dette barn tilhører ikke mig, det tilhører sin moder. Det er hendes moder, der har betroet hende til mig, og jeg kan ikke give hende til andre end hendes moder. Så siger De måske: Ja, men hendes moder er død. Vel. I så fald kan jeg kun overgive barnet til en person, der bringer mig en skrivelse med moderens underskrift om, at jeg skal udlevere barnet til overbringeren. Det er tydeligt."

Manden svarede ikke, men tog tegnebogen frem igen. Kromanden kom ligefrem til at ryste af glæde.

"Godt," tænkte han, "nu gælder det om ikke at slippe taget. Han vil bestikke mig."

Før den fremmede åbnede tegnebogen, så han sig om. Der var ikke et menneske i nærheden, hverken i skoven eller i dalen. Han åbnede tegnebogen og tog ikke, som Thénardier ventede, en håndfuld banknoter op af den, men et stykke papir, som han udfoldede og rakte kromanden, idet han sagde: "De har ret. Læs."

Thénardier tog papiret og læste:

Montreuil-sur-Mer, den 25. marts 1823.

Hr. Thénardier!

Vil De være så god at udlevere Cosette til overbringeren. Deres udlæg skal blive Dem godtgjorte.

Ærbødigst

Fantine.

"De kender den underskrift?" sagde manden. Det var virkelig Fantines underskrift. Thénardier kendte den godt. Der var intet at svare. Han ærgrede sig voldsomt, for det første over, at han gik glip af de penge, han havde gjort sig håb om, og for det andet over, at han havde lidt et nederlag.

"De må gerne beholde dette papir som bevis," sagde manden.

Thénardier trak sig tilbage i god orden. "Den underskrift er godt eftergjort," brummede han. "Nå, det får jo så være." Derpå gjorde han en fortvivlet kraftanstrengelse. "Dette her er godt nok, herre," sagde han, "eftersom De er overbringeren. Men jeg skulle have mine udlæg godtgjort. Jeg har en svær mængde penge til gode."

Manden rejste sig og sagde, idet han knipsede noget støv af sit luvslidte ærme: "I januar måned regnede Cosettes moder ud, at hun skyldte Dem hundrede og tyve francs, hr. Thénardier. I februar sendte De hende en regning på fem hundrede francs. Sidst i februar fik De tre hundrede francs og i begyndelsen af marts igen tre hundrede. Der er gået ni måneder siden den tid. Den aftalte pris var femten francs om måneden, hvilket udgør hundrede og fem og tredive francs. De havde fået hundrede francs for meget. De har altså fem og tredive francs til gode, og jeg har for nylig givet Dem femten hundrede."

Thénardier havde den samme fornemmelse, som ulven må have, når ulvesaksens stålkæber smækker sammen om den.

"Hvad Fanden er det for et menneske!" tænkte han. Han gjorde, hvad ulven gør. Han prøvede på at rykke sig løs. Det havde allerede en gang betalt sig for ham at være fræk. "Hr. – jeg ved ikke hvad," sagde han resolut, og denne gang satte han alle ærbødige former til side, "enten tager jeg Cosette hjem med mig, eller De giver mig tre tusind francs."

"Kom, Cosette," sagde den fremmede ganske roligt. Han tog Cosette i venstre hånd, og med højre hånd tog han sin stok op, der lå på jorden. Thénardier lagde mærke til, hvad det var for en vældig knippel og betænkte, hvor ensomt der var. Manden gik ind i skoven med barnet, og kromanden blev stående målløs og flad. Mens de fjernede sig, så han, hvor bredskuldret den gamle var, og hvilke vældige næver han havde, og derefter så han på sine tynde arme og magre hænder.

"Jeg var virkelig et stort fæ," tænkte han, "at jeg ikke tog min bøsse med, siden jeg nu en gang gik på jagt." Kromanden gav imidlertid ikke sådan fortabt. "Jeg vil vide, hvor han går hen," sagde han, og derpå gav han sig til at følge efter dem i afstand.

Manden gik med Cosette i retning af Livry og Bondy. Han gik langsomt, med bøjet hoved i en tankefuld og bedrøvet stilling. Vinteren havde gjort skoven åben, så at Thénardier ikke tabte dem af syne, skønt han holdt sig langt bag efter dem. Af og til vendte manden sig om for at se, om nogen fulgte efter dem, og da han pludselig fik øje på Thénardier, gik han med Cosette ind i en tykning, hvor de kunne undgå at ses af ham.

"For satan!" sagde Thénardier og fremskyndede sine skridt. Da den gamle var nået ind, hvor skoven var tættest, vendte han sig om. Thénardier søgte at skjule sig, men han kunne ikke undgå, at manden så ham. Den gamle så uroligt efter ham,

rystede på hovedet og gik videre. Kromanden blev ved at følge efter ham. Således gik de en to-tre hundrede skridt, så vendte manden sig pludselig om igen og fik øje på kromanden. Denne gang så han på ham med så mørk en mine, at Thénardier anså det for "overflødigt" at følge længere efter ham. Han vendte om.

10

Jean Valjean var ikke død. Da han faldt i havet, eller rettere sagt, kastede sig ud i det, havde han, som vi ved, ingen lænker på. Han svømmede under vandet hen til et skib, der lå for anker, og til hvilket der var fortøjet en båd. I den lykkedes det ham at holde sig skjult, til aftenen faldt på. Om natten kastede han sig igen ud i vandet og nåede kysten et lille stykke fra Kap Brun. Da det ikke skortede ham på penge, kunne han skaffe sig klæder der. En krokone i omegnen af Balaguier tjente den gang svære penge ved at forsyne undvegne fanger med klæder. Derefter førte Jean Valjean som alle flygtninge, der søger at lede lovens håndhævere på vildspor, en tidlang en dunkel og omflakkende tilværelse. Omsider nåede han Paris, og vi har lige set ham i Montfermeil. Det første, han gjorde, da han kom til Paris, var at købe et sæt sørgeklæder til en lille pige på en syv-otte år og at søge sig en bolig. Da det var besørget, begav han sig til Montfermeil. Som læseren vil mindes, havde han, forrige gang, han var brudt ud, på en hemmelighedsfuld måde færdedes der i egnen, hvilket øvrigheden til en vis grad havde fået færten af.

For resten troede man, at han var død, hvilket gjorde det mørke, der havde samlet sig om ham, endnu tættere. I Paris fik han en avis at se, der slog hans død fast som en kendsgerning.

Han følte sig beroliget, fik næsten fred, som om han virkelig var død.

Samme dags aften, som Jean Valjean havde revet Cosette ud af Thénardiers kløer, vendte han, da natten faldt på, tilbage til Paris med barnet igennem Monceauxporten. der tog han en droske og kørte til Observatorieesplanaden. Der steg han ud, betalte kusken og styrede med barnet ved hånden kursen gennem de øde, bælgmørke gader ad Hospitalsboulevarden til. Det havde været en mærkværdig dag for Cosette, fuld af indtryk. De havde bag hække spist brød og ost, som de havde købt i afsides kroer, de havde tit skiftet vogn, og store stykker vej havde de tilbagelagt til fods. Hun klagede ikke, men træt var hun. Så tog Jean Valjean hende på ryggen, og Cosette lagde, uden at slippe dukken, hovedet på hans skulder og faldt i søvn.

Fjerde bog: Gorbeaus hus

1

Når en enlig vandringsmand for en tres år siden vovede sig ud i det uhyggelige kvarter omkring la Salpêtrière og fulgte boulevarden hen ad Italienerporten til, kom han til steder, hvor man kunne fristes til at sige, at Paris var forsvundet. Der var ikke øde, for der færdedes enkelte folk på gaden. Man var ikke på landet, for der var huse og gader. Man var ikke i byen, for gaderne var græsgroede og fulde af hjulspor som en landevej. Man var heller ikke i en landsby, dertil var husene for høje. Hvad var det da for et sted? Det var et beboet sted, hvor der ingen mennesker var, et øde sted, hvor der var nogle enkelte. Det var en boulevard i den store by, en gade i Paris, der var uhyggeligere ved nattetid end en skov og mere trist om dagen end en kirkegård. Det var den bydel, der i gamle dage kaldtes Hestetorvet.

Vovede vandringsmanden sig igennem denne uhygge og forfaldenhed, til han nåede hjørnet af Rue des Vignes-Saint-Marcel, så han på den tid tæt ved en fabrik, imellem to havemure en bygning, der ved første øjekast tog sig lille ud som en hytte, men i virkeligheden var stor som en kirke. Den vendte kun ud til gaden med den ene side, med gavlen, derfor tog den sig så uanselig ud. Næsten hele huset var skjult. Man så ikke andet af det end porten og et vindue. Det havde kun et stokværk. Så man nærmere til, var det første, der slog en, at denne port aldrig havde kunnet være andet end porten på et skur, mens vinduet, om det havde været anbragt i en mur af

tilhuggede sten i stedet for af teglsten, ville kunne have været et vindue i et palads. Porten var ikke andet end nogle ormstukne brædder, plumpt sammenføjede med lister, der så ud som dårligt kløvede brændestykker. Den førte umiddelbart ind til en stejl, snavset, kalket, støvet trappe med høje trin, der var lige så bred som porten, og som set fra gaden syntes at hæve sig lige i vejret som en stige og forsvinde i skyggen imellem to vægge. I den øverste del af den uformelige åbning, denne port lukkede for, var der anbragt et smalt bræt, i midten af hvilket der var savet et trekantet hul, der gjorde tjeneste som kighul når porten var lukket. På den indvendige side af porten var der, med en i blæk dyppet pensel, med et par raske strøg malet tallet 52, og oven over brættet på samme måde tallet 50, så at man hverken vidste ud eller ind med hensyn til, hvor man var. Nogle støvede pjalter hang som draperi omkring det trekantede kighul. Vinduet var stort, sad tilstrækkelig højt og var forsynet med tremmeskodder og rammer med store ruder, men disse ruder var rigtignok hårdt medtagne, hvilket på en gang skjultes og røbedes af de sindrigt anbragte papirsforbindinger, og tremmeskodderne, der hang skævt og dinglede, truede snarere folk, der kom forbi, end de var til nogen nytte for husets beboere. Hist og her manglede nogle af tremmerne, som man så havde erstattet ved at sømme brædder på på langs, så at det, der fra første færd af havde været persienner, nu var ved at ende som almindelige skodder.

Trappen førte op til en meget stor bygning, der lignede et skur, man havde indrettet til beboelse. Der gik en lang gang igennem den, og op til denne stødte på begge sider værelser af forskellig størrelse. De så ud til nok at kunne bebos, når det

endelig skulle være, men gjorde ellers mere indtryk af at være sjæleboder end værelser. Deres vinduer vendte ud til nabolagets skumle tomter, de var alle sammen mørke, uhyggelige, triste og grimme, og efter som sprækkerne var i loftet eller i døren, trængte der et koldt lys eller en isnende vind ind igennem dem. Som alle den slags huse var også dette fuldt af edderkoppespind. Postbudene kaldte det for nummer 50-52, men i kvarteret kaldtes det Gorbeaus hus.

Omkring 1770 var der i Paris to sagførere, som henholdsvis hed Corbeau og Renard [Note 4)]. Disse to navne var alt for fristende for satiren, og folk lavede vers om dem. Det syntes de to skikkelige sagførere ikke om. De besluttede at se at blive af med de navne og gav i den anledning ansøgning ind til kongen. Ludvig den Femtende var i nådigt lune og tillod allernådigst Corbeau at kalde sig Gorbeau. Renard var ikke så heldig, for han fik kun lov til at sætte et P foran sit navn og kalde sig Prenard, hvilket han ikke var synderlig bedre tjent med, da det nemt kan forveksles med verbet *prendre*, som betyder 'at tage sig betalt'. Gorbeau havde ejet huset nummer 50-52. Blandt andet skyldtes det monumentale vindue ham, og derfra stammede det navn, huset var almindelig kendt under.

Lige over for nummer 50-52 står der imellem træerne på boulevarden et stort, næsten udgået elmetræ, og næsten lige over for det udmunder Barrière-des-Gobelins-gade, hvor der den gang ingen huse fandtes, som ikke var brolagt, men beplantet med vantrevne træer og fuld af græs eller smuds, efter årstiden, og hvis forlængelse førte helt ud til ringmuren. Gobelin-porten var ganske tæt ved. I 1823 fandtes ringmuren endnu. På dette tidspunkt var det uhyggeligste punkt på hele

denne uhyggelige boulevard, der endnu den dag i dag er alt andet end tiltalende, det sted, hvor huset nummer 50-52 stod. Først fem og tyve år senere begyndte borgerstanden at slå sig ned og bygge sine huse her. Det var et trist sted at bo på. Man havde stadig fornemmelsen af, at man boede midt imellem La Salpêtrière [Note 5)], hvis kuppel man skimtede, og Bicêtre [Note 6)], hvis port var lige tæt ved. Så langt øjet rakte, så man ikke andet end slagterhuse, ringmuren og nogle enkelte fabrikker, der lignede kaserner eller klostre. Overalt træhytter, bindingsværksrønner, gamle mure, sorte som ligklæder, og ny mure, hvide som svededuge. Overalt parallelle rækker af træer, bygninger, der stod som trukket efter en snor, lange, kolde linjer og kedelige rette vinkler. Ingen afveksling i terrænet, ikke den ringeste afveksling i arkitekturen, alt iskoldt, regelmæssigt og grimt. Om sommeren så man hist og her i tusmørket nogle gamle koner sidde og tigge under elmetræerne på bænke, der var skimlede af fugtighed. For øvrigt begyndte denne bydel, der snarere måtte siges at have overlevet sig selv end at være gammel, allerede den gang så småt at skifte udseende. For hver dag, der gik, forsvandt en eller anden enkelthed. Nu ligger Orléansbanegården tæt op ad den gamle forstad og har i det sidste halve hundrede år bidraget væsentligt til at omskabe den. Overalt, hvor man lægger en banegård i udkanten af en hovedstad, går der en forstad til grunde og opstår der en by. De gamle huse ramler sammen, og der rejser sig ny. De gamle, snævre gader i dette kvarter forsvinder, og der viser sig utvivlsomme vidnesbyrd om et nyt liv. Gaderne brolægges, og der anlægges fortove, selv om der endnu ikke er nogen, der har brug for dem.

En mindeværdig morgen i 1845 så man pludselig de sorte tjæregryder ryge i denne gamle bydel. Den dag, kunne man sige, holdt civilisationen sit indtog i forstaden Saint-Marceau, og Paris trængte ind i den.

2

Jean Valjean standsede uden for Gorbeaus hus. Som en sky fugl havde han valgt dette øde sted til at opslå sin rede i. Han tog en slags hovednøgle op af lommen, lukkede porten op, trådte ind og låsede den omhyggeligt af igen. Derpå gik han op ad trappen, stadig med Cosette på armen. Da han var kommet op ad trappen, tog han en anden nøgle frem og lukkede en anden dør op. Værelset, han trådte ind i, og som han straks aflåste, var temmelig stort. På gulvet lå der en madras, for øvrigt fandtes der kun et bord og nogle stole i det. I et hjørne stod der en kakkelovn, som der endnu var ild i. Gadelygten på boulevarden kastede et ubestemt skær ind i dette tarvelige rum. I baggrunden var der en alkove med en feltseng i. Jean Valjean lagde barnet hen på sengen, så forsigtigt, at det ikke vågnede. Han slog ild og tændte et lys – alt, hvad han behøvede dertil, var stillet til rette på bordet – og ligesom den foregående aften gav han sig til at betragte Cosette med et henrykt blik, hvis udtryk af godhed og ømhed næsten var noget overspændt. Den lille pige var, opfyldt af den rolige tillid, der enten har sit udspring i stor styrke eller i stor svaghed, faldet i søvn uden at vide, hvem hun var hos, og blev ved at sove uden at vide, hvor hun var. Jean Valjean bøjede sig ned over hende og kyssede hendes hånd. For ni måneder siden havde han kysset moderens hånd. Den

samme smertelige, fromme, dybe følelse som den gang fyldte nu igen hans hjerte. Han knælede ved Cosettes seng.

Det blev højlys dag, og barnet sov endnu. En stråle fra den matte decembersol faldt ind igennem vinduet og tegnede lange striber af lys og skygge i loftet. Pludselig fik en svært lastet arbejdsvogn, der rumlede hen ad boulevarden, huset til at ryste som i jordskælv.

"Ja, madam!" råbte Cosette, idet hun for op af søvne, "nu kommer jeg!" Hun sprang ud af sengen, med øjnene endnu halvt lukkede af søvnen, og rakte armen hen imod væggen. "Å Gud, hvor er min kost?" sagde hun. Hun fik øjnene helt op og så Jean Valjeans smilende ansigt. "Å, det er sandt!" sagde barnet. "God morgen, herre!" Cosette fik øje på Catherine ved foden af sin seng og bemægtigede sig hende straks, og alt imens hun legede med dukken, stillede hun Jean Valjean de hundrede spørgsmål: Hvor hun var? Om Paris var stor? Om madam Thénardier var rigtig langt borte? osv. osv. Pludselig udbrød hun: "Hvor her er pænt!" Det var et skrækkeligt hul, men hun følte sig fri. "Skal jeg feje?" sagde hun.

"Nej, leg," sagde Jean Valjean. Sådan gik dagen. Cosette, som ikke brød sig om at forstå noget af det hele, var usigelig lykkelig med sin dukke og den fremmede mand.

3

Næste morgen ved daggry sad Jean Valjean igen ved Cosettes seng. Han ventede uden at røre sig, han så hende vågne. Der kom noget nyt op i hans sjæl. Jean Valjean havde aldrig elsket noget i verden. Fra sit fem og tyvende år havde han stået helt alene. Han havde aldrig været ægtemand og fader, aldrig kendt

noget til elskov eller venskab. På Bagnoet havde han været ond, indesluttet, kysk, uvidende og sky. Der var meget i denne gamle galejslaves sjæl, der var fuldstændig jomfrueligt. Hans søster og hendes børn havde kun efterladt en dunkel og fjern erindring, som til sidst næsten helt var forsvundet. Han havde gjort sig al mulig umage for at finde dem, og da det ikke var lykkedes ham, havde han glemt dem. Alle andre blidere ungdomsfølelser, hvis han overhovedet havde haft sådanne, var fuldstændig udviskede. Da han så Cosette, da han tog hende med sig og udfriede hende af de onde kår, hun levede i, følte han sig dybt grebet. Alt, hvad der var i hans sjæl af lidenskab og kærlighed, vågnede og samlede sig om dette barn. Han skælvede af glæde, når han trådte hen til sengen, hun sov i. Han følte sig beklemt om hjertet som en moder og vidste ikke, hvad det var. Hans stakkels, gamle hjerte var helt ungt og nyt. Men da han var fem og halvtreds år gammel og Cosette otte, blev al den kærlighed, han kunne have næret hele sit liv igennem, nu til et ubeskriveligt lys. Det var anden gang, denne rene stråleglans åbenbarede sig for ham. Biskoppen havde fået dyden til at gry over hans synskreds, Cosette tændte kærlighedens morgenrøde for ham. De første dage var helt optaget af dette blændende lys. Cosette, det stakkels lille skind, blev også en anden, uden at hun selv vidste af det. Hun var så lille, da hendes moder forlod hende, at hun ikke længere kunne mindes hende. Som alle børn, der ligesom vinrankens unge skud klamrer sig til alt, havde hun også søgt at elske, men det var ikke lykkedes hende. Alle havde stødt hende fra sig, Thénardiers, deres børn og andre børn. Hun havde elsket hunden, men den var død, og siden havde ingen brudt sig om hende. Det er sørgeligt at måtte sige

det, men hendes hjerte var koldt, da hun kun var otte år gammel. Det var ikke hendes skyld. Det var ikke evne til at elske, det var lejlighed til at elske, det skortede hende på. Fra den første dag af elskede hun da også den gamle mand af hele sin sjæl. Hun følte, hvad hun aldrig før havde følt, at hendes hjerte udvidedes. Den gamle mand gjorde ikke længere indtryk på hende af at være gammel. Hun fandt Jean Valjean smuk, som hun fandt det uhyggelige hul, de boede i, smukt. Naturen, halvtreds års forskel i alder, havde lagt et svælgende dyb mellem Jean Valjean og Cosette, men skæbnen udfyldte dette dyb og knyttede med sin uimodståelige magt disse to med rode oprykkede væsener til hinanden, for var de forskellige i alder, havde sorgen gjort dem til hinandens lige. Den ene fuldstændiggjorde i virkeligheden den anden. Cosette søgte instinktivt en fader, som Jean Valjean instinktivt søgte et barn. At mødes betød for dem at finde hinanden. I det hemmelighedsfulde øjeblik, da deres hænder berørte hinanden, skønnede de straks, at de trængte til hinanden og forenedes i et tæt favntag.

Jean Valjean havde valgt sit tilflugtssted godt. Han kunne være fuldstændig tryg der, skulle man synes. Hans værelse var det eneste i huset, der vendte ud til boulevarden, så der var ingen grund til at være bange for nysgerrige naboer, og genboer var der heller ingen af. Rummet under de egentlige værelser var et forfaldent skur, der tjente til opbevaringssted for køkkenurter, og stod slet ikke i forbindelse med værelserne. Det var skilt fra dem ved gulvet, som der ingen lem var i, og der førte ingen trappe op fra det. Foruden det værelse, Jean Valjean havde, var kun et beboet af en gammel kone, der stod for hans

husholdning. Alle de andre stod tomme. Det var den gamle kone – hun kaldtes "viceværtinde," men gjorde i virkeligheden tjeneste som portnerske – der juleaften havde lejet ham værelset. Han havde forklaret, at han levede af sine midler, men var blevet ruineret på spanske papirer, og at han ville bo der sammen med sin datterdatter. Han havde betalt et halvt års leje forud og havde pålagt den gamle kone at møblere værelset, som vi har set, det var. Det var hende, der havde lagt i kakkelovnen og stillet alt i orden om aftenen, da de kom.

Den ene uge gik efter den anden. Jean Valjean og Cosette førte en lykkelig tilværelse i dette usle hul. Cosette lo og sang og lod munden løbe fra den tidlig morgen af. Det hændte ind imellem, at Jean Valjean tog hendes lille, røde, frostsprukne hånd og kyssede den. Det stakkels barn, der var vant til at få prygl, vidste ikke, hvad det skulle betyde, og følte sig helt skamfuld over det. Af og til hændte det, at hun blev alvorlig og så på sin sorte kjole. Cosette gik ikke længere i pjalter. Hun gik i sorg. Hun var trådt ud af elendigheden og skulle til at træde ind i livet.

Jean Valjean havde begyndt at lære hende at læse. Undertiden, når han lod barnet stave for sig, tænkte han på, at da han lærte at læse på Bagnoet, havde han hovedet fuldt af tanker om at gøre ondt. Nu var det blevet til, at han lærte et barn at læse. Så smilede den gamle galejslave med englenes tankefulde smil. Han følte, at det var en forudbestemmelse, der var truffet fra oven, at det skete i kraft af en vilje, som ikke var noget menneskes, og han sank hen i grublen. De gode tanker har lige så fuldt som de onde deres umålelige dybder. At lære Cosette at læse og lade hende lege, det fyldte næsten helt Jean

Valjeans liv. Og så talte han til hende om hendes moder og lod hende bede. Hun kaldte ham "far". Andet navn kendte hun ikke. Han tilbragte timer med at se på, at hun klædte sin dukke af og på og med at høre på hendes passiar. Livet syntes ham nu at være fuldt af interesse, menneskene syntes ham gode og retfærdige, han bebrejdede ikke længere nogen noget i sine tanker, han så ikke længere nogen grund til, at han ikke skulle blive meget gammel nu, da dette barn elskede ham. Han så en hel fremtid for sig, belyst af Cosette som af et fortryllende lys. Selv de bedste er ikke fri for egenkærlige tanker. Han følte stundom en vis glæde ved tanken om, at hun var grim.

På det punkt, Jean Valjean befandt sig på, da han begyndte at elske Cosette, skulle vi næsten tro, at han trængte til en sådan næring for sit hjerte for at kunne blive ved med at fremture i det gode. Han havde for nylig set menneskenes ondskab og samfundets elendighed under ny synspunkter – synspunkter, der ganske vist var ufuldstændige og kun åbenbarede en side af sandheden. Han havde set kvindens skæbne personliggjort i Fantine, den offentlige myndighed personliggjort i Javert. Han var blevet sendt tilbage til Bagnoet, denne gang, fordi han havde gjort godt, en ny, besk kalk var blevet ham skænket. Han var atter blevet grebet af væmmelse og livslede. Selv mindet om biskoppen var måske nu og da ved at fordunkles, ganske vist for straks efter atter at træde strålende og sejrrigt frem, men selv dette hellige minde var dog stundom ved at udviskes. Hvem ved, om Jean Valjean ikke stod på nippet til at tabe modet og falde tilbage igen? Nu elskede han, og det gjorde ham atter stærk. Ved hans hjælp kunne hun træde ud i livet. Ved hendes hjælp kunne han blive på dydens vej. Han var dette barns støtte,

og hun var hans. Sådan holder skæbnen, i kraft af et uudgrundeligt og guddommeligt mysterium, alt i ligevægt.

4

Jean Valjean var så forsigtig aldrig at gå ud om dagen. Hver aften, når tusmørket faldt på, spadserede han en times tid eller to, undertiden alene, tit sammen med Cosette, men han søgte altid til de mest øde boulevarder og gik først ind i kirkerne, når det var blevet mørkt. Han plejede at gå i St. Médard-kirken, der lå nærmest. Når han ikke tog Cosette med, blev hun hjemme hos den gamle kone, men det var barnets største glæde at få lov til at gå med, hun foretrak endog det for at lege med Catherine. Det viste sig, at Cosette var en glad lille pige.

Den gamle kone forestod husvæsenet og besørgede indkøbene. De levede meget tarveligt, havde hver dag ild i kakkelovnen, men levede ellers som folk i meget små kår. Jean Valjean havde ikke ændret noget ved værelsets udstyrelse. Kun havde han ladet en trædør anbringe i stedet for glasdøren ind til Cosettes alkove. Han gik stadig med sin gule frakke, sine sorte benklæder og sin gamle hat. På gaden antog man ham for en fattig mand. Det hændte undertiden, at gode kvinder gav ham en sou. Jean Valjean tog imod den med et dybt buk. Det hændte også undertiden, at han mødte en eller anden fattig stakkel, der bad ham om almisse; så så han sig om for at forvisse sig om, at ingen så ham, stak så så hemmeligt som muligt staklen et pengestykke, ofte en sølvmønt, i hånden og skyndte sig bort. Det havde imidlertid sine ubehagelige sider. Man begyndte i kvarteret at kende ham som "tiggeren, der giver almisse." Den gamle, gnavne "viceværtinde", der over for sin næste var helt og

holdent optaget af de misundeliges nysgerrighed, holdt nøje øje med Jean Valjean, uden at han anede det. Hun var lidt døv, hvilket gjorde hende snaksom. Hun havde kun to tænder tilbage, en i overmunden og en i undermunden, som hun stadig stødte imod hinanden. Hun havde udfrittet Cosette, men det eneste, barnet vidste, var, at hun var kommet fra Montfermeil, så hun kunne ingenting sige. En morgen så hun, som stadig havde øjnene med sig, at Jean Valjean gik ind i et af de ledige værelser, og det forekom hende, at der var et ejendommeligt udtryk over ham. Hun listede sig efter ham som en gammel kat og kunne, uden selv at blive set, iagttage ham gennem en sprække i døren. Jean Valjean vendte, rimeligvis for at være yderligere forsigtig, ryggen til døren. Den gamle kone så ham tage et foderal med saks og tråd op af lommen, sprætte foret på et af sine frakkeskøder op og tage et stykke gulligt papir frem, som han foldede ud. Den gamle så til sin forskrækkelse, at det var en tusindfrancseddel. Det var den anden eller tredje af den slags, hun havde set i sine levedage. Hun tog ganske forfærdet flugten. Et øjeblik efter kom Jean Valjean hen til hende og bad hende om at få den tusindfrancseddel vekslet – det var hans rentepenge for sidste halvår, som han havde hævet i går, sagde han. Hvor? tænkte den gamle. Han gik først ud kl. seks om aftenen, og på den tid er der sikkert intet regeringskontor, der holder åbent. Den gamle gik ud og vekslede pengesedlen og gjorde sig alle mulige tanker. Denne tusindfrancseddel blev kommenteret og mangfoldiggjort og gav anledning til en mængde forvirret snak mellem sladdersøstrene i Vignes-Saint-Marcel-gade. En af de følgende dage hændte det, at Jean Valjean stod ude i gangen og savede brænde. Den gamle var inde i

værelset og gjorde rent. Hun var alene. Cosette var optaget af at beundre brændet. Den gamle så frakken hænge på et søm og gav sig til at undersøge den. Foret var blevet syet sammen igen. Den brave kone følte opmærksomt på det og syntes, at hun følte tykke papirsbunker i skøderne og ved ærmegabene – lutter tusindfrancsedler begribeligvis. Hun lagde også mærke til, at der var alle slags ting i lommerne, ikke blot synålene, saksen og tråden, hun havde set, men også en tyk tegnebog, en meget stor kniv og, hvad der var meget mistænkeligt, flere parykker af forskellig farve. Hver lomme i denne frakke syntes at indeholde noget, der var beregnet på at bruges i nødsfald, hvis der indtraf uforudsete begivenheder.

Sådan nåede man de sidste dage i vinteren.

5

Tæt ved Saint-Médard-kirken plejede der at sidde en tigger og krybe sammen på kanten af en udtørret brønd. Jean Valjean plejede at give ham almisse, han gik næsten aldrig forbi ham uden at give ham nogle sous.

Somme tider talte han med ham. Denne tiggers misundere sagde, at han stod i politiets sold. Han var nu en fem og tres år gammel, havde været kirkebetjent og mumlede altid bønner og prædikener. En aften, da Jean Valjean kom forbi uden at have Cosette med, så han tiggeren sidde på sin sædvanlige plads under lygten, der for nylig var blevet tændt. Som sædvanlig syntes han at bede og var helt sunket sammen. Jean Valjean gik hen til ham og stak ham, som han plejede, en almisse i hånden. Tiggeren så hurtig op, stirrede stift på Jean Valjean og bøjede så hurtig hovedet igen. Det gik med lynets hast, og det gav et sæt i

Jean Valjean. Han syntes, at han ved skæret fra lygten havde skimtet, ikke den gamle kirkebetjents fromme og milde ansigt, men et skrækindjagende, velkendt ansigt. Det gjorde et lignende indtryk på ham, som man ville få, når man pludselig i mørket stod ansigt til ansigt med en tiger. Han fo'r forfærdet og forstenet tilbage, turde hverken trække vejret eller tale, hverken blive eller flygte, stirrede blot på tiggeren, der havde bøjet sit med et tørklædeombundet hoved og ikke længere syntes at vide af, at han var der. Instinktivt – det var måske selvopholdelsens hemmelighedsfulde instinkt, der gjorde sig gældende – sagde Jean Valjean ikke et ord i dette sælsomme øjeblik. Tiggeren havde samme skikkelse, var klædt i de samme pjalter og så ganske ud som ellers.

"Å, jeg er jo gal!" sagde Jean Valjean, "jeg drømmer! Det kan jo ikke være muligt!" Han vovede knapt at tilstå for sig selv, at det ansigt, han troede at have set, var Javerts. Om natten, da han lå og tænkte over det, fortrød han, at han ikke havde stillet manden et eller andet spørgsmål for at nøde ham til at hæve hovedet endnu en gang. Dagen efter, da mørket var ved at falde på, gik han derhen igen. Tiggeren sad på sin plads.

"Goddag, min ven," sagde Jean Valjean resolut, idet han gav ham en sou. Tiggeren hævede hovedet og svarede med klynkende stemme: "Tak, gode herre".

Jo, det var virkelig den gamle kirkebetjent. Jean Valjean følte sig fuldkommen beroliget. Han gav sig til at le.

"Hvor har jeg dog kunnet bilde mig ind, at det var Javert, jeg så?" tænkte han, "begynder jeg at se syner?" Og så tænkte han ikke mere på det. Nogle dage efter, klokken kunne være hen ved otte, da han sad i sit værelse og lod Cosette stave højt, hørte han

porten blive lukket op og derpå lukket i igen. Det forekom ham påfaldende, for den gamle kone, der var den eneste, som boede i huset foruden ham, plejede altid at gå til ro, så snart det blev mørkt, for at spare lys. Jean Valjean gav Cosette et vink, at hun skulle tie stille. Han hørte nogen komme op ad trappen. Det kunne muligvis være den gamle, der ikke var rask og havde været på apoteket. Jean Valjean lyttede. Det var tunge trin, der lød som en mands, men den gamle gik med svære sko. Jean Valjean fandt det imidlertid tilrådeligt at puste sit lys ud. Han lod Cosette gå i seng, idet han hviskede til hende: "Læg dig ganske stille," og mens han kyssede hende på panden, standsede fodtrinene. Jean Valjean holdt sig ganske stille, siddende på sin stol, hvorfra han ikke havde rørt sig, med ryggen til døren og holdt vejret i mørket. Da han efter temmelig lang tids forløb ikke længere hørte noget, vendte han sig lydløst om, og så da et lysskær igennem nøglehullet. Der var åbenbart nogen, som stod og lurede udenfor med et lys i hånden. Der gik nogle minutter, og lyset forsvandt, men han hørte ingen lyd af skridt. Hvilket syntes at tyde på, at den, der havde luret ved døren, havde taget sine sko af. Jean Valjean kastede sig fuldt påklædt på sin seng og kunne ikke lukke et øje den nat. Da han ved daggry lige var faldet i søvn, overvældet af træthed, blev han vækket ved en dørs knirken og hørte igen de samme mandsskridt, der var kommet op ad trappen om aftenen. De kom nærmere. Han skyndte sig ud af sengen og satte øjet til nøglehullet. Der var temmelig stort, i håb om at kunne se, hvem det var, der om aftenen var kommet ind i huset og havde luret ved hans dør. Det var virkelig en mand. Denne gang gik han forbi Jean Valjeans værelse uden at standse. Der var endnu for

mørkt på gangen, til at man kunne skelne hans ansigt, men da manden nåede hen til trappen, tegnede en lysstråle udefra hans silhuet på væggen, og Jean Valjean så fuldstændig hans ryg. Han var høj, iført en lang frakke og havde en kort, tyk stok under armen. Det var Javerts frygtelige skikkelse. Jean Valjean havde kunnet gøre et forsøg på at få den at se igen gennem sit vindue ud til boulevarden, men så måtte han have lukket vinduet op, og det turde han ikke. Det var åbenbart, at manden var kommet ind ved hjælp af en nøgle, som om han hørte hjemme der i huset. Hvem havde givet ham den nøgle? Hvad betød det hele? Da den gamle kone klokken syv om morgenen kom for at gøre værelset i orden, så Jean Valjean på hende med et gennemtrængende blik, men han spurgte ikke om noget. Hun var ganske som sædvanlig. Mens hun fejede, sagde hun: "Herren hørte måske nogen komme ind i huset i nat?" I den alder og på den boulevard er det bælgmørk nat klokken otte om aftenen.

"Ja, det er sandt," sagde han i den naturligste tone. "Hvem var det?"

"Det er en ny lejer," sagde den gamle.

"Hvad hedder han?"

"Jeg ved ikke rigtig. Dumont eller Daumont, sådant noget er det."

"Hvad er han?"

Den gamle stirrede på ham med sine små ilderøjne og svarede: "Han lever af sine midler ligesom De."

Da den gamle var gået, samlede han et hundrede francs, han havde i et skab, i en rulle og stak den i lommen. Hvor forsigtigt han end bar sig ad dermed, for at man ikke skulle høre pengene

rasle, faldt der alligevel et femfrancstykke fra ham, og det rullede klirrende hen ad flisegulvet. Da tusmørket begyndte at falde på, gik han ned på boulevarden og så sig opmærksomt om til alle sider. Der var ingen at se. Boulevarden syntes at være fuldstændig øde. Men man kan nok holde sig skjult der bag træerne. Han gik op igen.

"Kom," sagde han til Cosette. Han tog hende ved hånden, og de gik ud begge to.

Femte bog: Nattejagt

1

Jean Valjean bøjede straks af fra boulevarden og gik ind i gaderne, idet han fulgte så mange krogveje som muligt og ind imellem vendte tilbage til steder, hvor han allerede havde været, for at forvisse sig om, at ingen fulgte efter ham. Det var fuldmåne. Den stod endnu lavt i horisonten og kastede store flager af lys og skygge ind i gaderne. Jean Valjean kunne liste sig langs husene og murene på den mørke side og holde øje med den, der var belyst. Han tænkte måske ikke på at passe tilstrækkelig på den mørke side. I alle de øde smågader i nærheden af Poliveau-gade mente han i alt fald at være sikker på, at der ingen var efter ham. Cosette gik ved siden af ham uden at stille ham noget spørgsmål. Alle de lidelser, hun havde gennemgået i de sidste fem, seks år, havde bibragt hendes natur en vis passivitet, for øvrigt havde hun, uden at gøre sig synderlig rede derfor, vænnet sig til den gamle mands besynderligheder og skæbnens sære luner, og endelig følte hun sig tryg, når hun var hos ham.

Jean Valjean vidste lige så lidt som Cosette, hvor de gik. Han satte sin lid til Gud, som hun satte sin lid til ham. For øvrigt havde han ingen bestemt tanke, ingen plan. Han var ikke engang sikker på, at det var Javert, han havde set, og for resten kunne det jo godt være Javert, uden at det dermed var givet, at Javert vidste, at han var Jean Valjean. Han var jo forklædt, og man troede, at han var død. I de sidste dage var der imidlertid indtruffet forskellige ting, som syntes ham påfaldende, og mere

behøvedes der ikke. Han var fast bestemt på ikke at vende tilbage til Gorbeaus hus. Som dyret, der er jaget op af sit leje, søgte han et hul, hvor han kunne skjule sig, indtil han fandt sig et nyt bosted. Han slog adskillige bugter i Mouffetard-kvarteret, hvor alle allerede lå i den dybeste søvn. Der bor folk, som udlejer nattelogis, men han forhørte sig ikke engang om et sådant, for han var ikke i tvivl om, at hvis man var på sporet af ham, ville han blive taget der.

Lige som klokken slog elleve i St. Etienne du Mont, kom han igennem Pontoise-gade ud for politikommissærens kontor. Et øjeblik efter vendte han sig instinktivt om, og i det samme så han tydelig ved skæret fra kommissærens gadelygte tre mænd, der fulgte efter ham, komme frem, den ene efter den anden, under denne lygte ovre på den ellers mørke side af gaden. En af dem gik ind i porten til kommissærens hus. Den, der gik forrest, forekom ham afgjort mistænkelig.

"Kom, mit barn," sagde han til Cosette og skyndte sig at slippe ud af Pontoise-gade. Ad en omvej nåede han ud i Postgade, op til hvilken der støder en gyde, som var stærkt belyst af månen. Her listede han sig ind i en port, idet han beregnede, at hvis mændene endnu fulgte efter ham, måtte han tydelig kunne se dem, når de kom forbi i den belysning. Der var ikke gået tre minutter, før de kom. Nu var de fire, alle høje, iført lange, brune frakker og med runde hatte på og en tyk stok i hånden. Deres kæmpeskikkelser og vældige næver var ikke mindre foruroligende end deres ulykkevarslende gang i mørket. Man kunne have taget dem for fire spøgelser, der havde forklædt sig som skikkelige borgere. De standsede midt i gyden og samledes som folk, der lægger råd op. De så ud, som om de

ikke vidste, hvad de skulle gøre. Den, der syntes at føre an, vendte sig om og pegede ivrigt i den retning, Jean Valjean havde taget. En anden syntes med en vis stædighed at pege i den modsatte retning. Idet den førstnævnte vendte sig om igen, belyste måneskinnet fuldstændig hans ansigt, og Jean Valjean genkendte tydeligt Javert.

2

Al tvivl var nu forbi for hans vedkommende. Heldigvis var det endnu ikke tilfældet for de fire mænds. Han benyttede sig af deres tøven. Den tid, de tabte, vandt han. Han listede sig ud af porten, han havde holdt sig skjult i, og skyndte sig om ad Postgade i retning af Jardin des Plantes. Cosette begyndte at blive træt. Han tog hende på sine arme og bar hende. Der var ikke et menneske på gaden, og på grund af måneskinnet var lygterne ikke tændt. Han skyndte sig igennem en mængde gader og gyder og nåede ud på kajen. Der vendte han sig om. Der var øde og tomt, ingen fulgte efter ham. Han trak vejret igen. Så nåede han Austerlitzbroen, hvor der endnu på den tid skulle betales bropenge. Han gik hen til skuret, hvor afgiften skulle betales, og betalte en sou.

"Det er to sous," sagde brovægteren. "De bærer et barn, som kan gå, så De må betale for to."

Han betalte, ærgerlig over, at han havde givet anledning til denne bemærkning. Når man er på flugt, vil man helst liste så ubemærket forbi som muligt. En svær arbejdsvogn kom over broen samtidig med ham. Det kom ham for så vidt til nytte, som han kunne slippe over hele broen i skyggen af den. Da de var kommet midtvejs, ville Cosette gå. Han tog hende igen ved

hånden, og de gik videre. Da han var kommet over broen, fik han lidt til højre øje på nogle tømmerpladser. Dem satte han kursen efter, men for at komme derhen måtte han over en temmelig stor, åben og af månen belyst plads. Han betænkte sig imidlertid ikke. De, der var efter ham, var åbenbart kommet på vildspor, og han troede, at faren var overstået. Mellem to af mure omgivne tømmerpladser udmundede en lille, snæver og mørk gade, der var som særlig beregnet på ham. Inden han gik ind i den, så han sig tilbage. Fra det punkt, han befandt sig på, kunne han overse Austerlitzbroen i hele dens længde. Fire skygger var lige kommet ud på den. De vendte ryggen til Jardin des Plantes og styrede over imod den højre flodbred. Jean Valjean kom til at ryste som det på ny opdagede vildt. Han havde kun en ting at håbe, nemlig at de fire mænd muligvis ikke var kommet ud på broen og havde set ham, da han med Cosette ved hånden gik over den åbne plads. I så fald kunne han måske undslippe sine forfølgere ved at gå ind i den lille gade og nå tømmerpladserne og tomterne der omkring. Han syntes, at han måtte kunne stole på den lille gade og gik ind i den.

3

Da han havde gået en tre hundrede skridt, kom han til et punkt, hvor gaden delte sig i to. Hvilken af dem skulle han vælge? Han betænkte sig ikke, men valgte den lille til højre, fordi den førte ud ad landet til, altså til øde steder, mens den anden førte ind til forstaden. De kom imidlertid nu ikke synderlig hurtig af sted. Cosettes langsomme gang sinkede ham. Han tog hende igen på armen. Cosette støttede sit hoved på hans skulder og sagde ingenting. Af og til vendte han sig om og så sig tilbage. Han

passede stadig på at holde sig på den mørke side af gaden. De to eller tre første gange, han vendte sig om, så han ingenting, alt var ganske stille, og han gik noget beroliget videre. Pludselig, da han atter vendte sig om, syntes han, at han så noget røre sig langt borte i mørket i den del af gaden, han var kommet igennem. Han mere styrtede af sted end gik i håb om at komme til en lille sidegade, han kunne slippe igennem for atter at lede sine forfølgere på vildspor. Omsider standsede han foran en mur. Denne mur hindrede ham imidlertid ikke i at komme videre. Den begrænsede en tværgyde, som den gade, han befandt sig i, stødte op til. Her måtte han igen tage en beslutning, om han skulle gå til højre eller venstre. Han så til højre. Her gik gyden, nu og da afbrudt af åbne pladser imellem bygninger, der syntes at være skure eller lader, til man ikke kunne komme længere. Man så tydeligt den store, hvide mur, der spærrede den. Han så til venstre. Til den side var gyden åben og stødte i et par hundrede skridts afstand op til en gade, som den mundede ud i. Her måtte frelsen være at finde. Netop som Jean Valjean havde besluttet sig til at dreje til venstre, for at søge at nå den gade, han skimtede ved enden af gyden, fik han på hjørnet af gyden og den gade, han ville sætte kursen imod, øje på en sort, ubevægelig skikkelse. Det var åbenbart en mand, som stod på vagt og som spærrede vejen og ventede. Jean Valjean for tilbage. Der var ingen tvivl om, at denne skikkelse spejdede efter ham. Hvad skulle han gøre? Der var ikke længere tid til at gå tilbage. Det, han havde set røre sig et stykke bag ved ham, var utvivlsomt Javert og hans ledsagere. Javert var rimeligvis allerede ved begyndelsen af den gade, ved enden af hvilken Jean Valjean befandt sig. Javert kendte efter al

sandsynlighed denne lille labyrint og havde taget sine forholdsregler, idet han havde sendt en mand hen for at bevogte udgangen. Disse formodninger, der så fuldt ud syntes at være uomtvistelige kendsgerninger, hvirvlede i et nu igennem Jean Valjeans forpinte hjerne som en støvsky, vinden pludselig sætter i bevægelse han kastede et blik til højre, der var gyden spærret af muren. Han kastede et blik til venstre, der så han den mørke skikkelse træde frem imod den af månen belyste hvide brolægning. At gå fremad var det samme som at falde i hænderne på den. At gå tilbage, var det samme som at falde i hænderne på Javert. Jean Valjean havde en fornemmelse, som om han var fanget i et net, der langsomt blev snøret sammen om ham. Han så fortvivlet op imod himlen.

4

Den del af gyden, der gik til højre, havde på højre side lutter fattigt udseende huse. På venstre side lå der en eneste bygning, som imidlertid bestod af flere afdelinger, der lidt efter lidt blev højere, fra et til to stokværk, efterhånden som man nærmede sig gaden, så at bygningen, der var temmelig høj ved den ene ende, ved den anden var ganske lav. Ved hjørnet var der kun en mur, som imidlertid ikke dannede nogen skarp vinkel med gaden, men et indhug, der var så dybt, at den, der stod i det, ikke kunne ses fra nogen af siderne. Fra de to hjørner af dette indhug strakte muren sig langs med Polonceau-gade og Droit-Mur-gade, til en skummel bygning, hvis gavl den skar således, at der også her fremkom et indhug. Den omtalte gavl gjorde et uhyggeligt indtryk, den havde kun et vindue eller rettere sagt to vinduesskodder, der var beklædt med jernblik og altid lukkede.

Det omtalte indhug var helt og holdent opfyldt af noget, der så ud som en svær, men ynkeligt forfalden port, der bestod af en masse plumpt sammenføjede lodrette brædder, af hvilke de øverste var bredere end de nederste, og som blev sammenholdt af lange, på tværs løbende jernbånd. Ved siden af var der en indkørselsport af almindelig størrelse, som åbenbart først var blevet brudt igennem porten et halvt hundrede år i forvejen. Over indhugget bredte et lindetræ sin krone, og muren var på den side, der vender ud til Polonceau-gade, dækket med vedbend.

I den overhængende fare, Jean Valjean befandt sig i, følte han sig sælsomt tiltrukket af denne skumle og, som det syntes, øde og ubeboede bygning. Han kastede et hurtigt mønstrende blik på den. Han sagde til sig selv, at hvis det lykkedes ham at slippe ind i den, ville han måske være frelst. På den midterste del af facaden ud imod Droit-Mur-gade var der ved alle vinduerne i de forskellige stokværk anbragt gamle vandrender af bly. De til alle sider fra en hovedrende udgående forgreninger dannede på facaden ligesom billedet af et træ. De stærkt forgrenede rør med deres hundreder af knæ mindede om de gamle, bladløse vinstokke, man kan se raderne af i gamle gårde i Frankrigs vinegne. Dette sælsomme espalier med grene af bly og jern var det første, der tiltrak sig Jean Valjeans opmærksomhed. Han lod Cosette sætte sig ned med ryggen imod en afviser, idet han pålagde hende at være ganske stille, hvorpå han ilede hen til det sted, hvor renden nåede ned til stenbroen. Måske var det muligt at klatre op ad den og således komme ind i huset. Renden var imidlertid i stykker og lige ved at gå fra hinanden i sammenføjningerne. Alle vinduerne i dette stille hus, helt op til

kvisten, var for øvrigt tilgitrede med svære jernstænger, og endelig var facaden fuldt belyst af månen, så at manden, der stod på vagt ved enden af gaden, nødvendigvis måtte se Jean Valjean klatre derop. Og hvad skulle han gøre med Cosette? Hvordan skulle han få hende halet op ad et hus på tre stokværk? Han opgav derfor den tanke og sneg sig langs med muren tilbage til Polonceau-gade. Da han nåede indhugget, hvor han havde ladet Cosette blive tilbage, opdagede han, at ingen kunne se ham der fra nogen af siderne. Derved var han i skygge, og der var to porte, som han måske kunne bryde op. Muren, der var bevokset med vedbend, og over hvilken linden bredte sin krone, begrænsede åbenbart en have, hvor han i alt fald kunne skjule sig, skønt der endnu ikke var blade på træerne, og tilbringe resten af natten. Tiden gik imidlertid. Han måtte skynde sig. Han gjorde først et forsøg med indkørselsporten, men kom straks på det rene med, at den var fornaglet både indvendig og udvendig. Så gav han sig med bedre håb i lag med den anden store port. Den var umådelig forfalden, selve dens størrelse gjorde den mindre solid, brædderne var rådne, jernbåndene – der var kun tre – var rustne. Det så virkelig ud til at han måtte kunne bryde dette skrøbelige lukke op. Ved nærmere eftersyn kom han imidlertid til det resultat, at det i virkeligheden slet ikke var nogen port. Der var hverken hængsler eller lås. Jernbåndene gik over den i hele dens bredde uden afbrydelse på midten. Gennem sprækkerne imellem brædderne så han groft murværk. Han måtte til sin forfærdelse sige sig selv, at denne tilsyneladende port kun var en bræddeklædning på en mur bagved. Det var en let sag at bryde et bræt ud, men så havde han en mur for sig.

5

I det samme hørtes i nogen afstand en dump og taktfast lyd. Jean Valjean kiggede ud fra sit skjul og så en syv-otte soldater komme ind i Polonceau-gade. Han så deres bajonetter glimte. De kom hen imod ham. I spidsen for disse soldater, der rykkede langsomt og forsigtigt frem, sås Javerts høje skikkelse. De gjorde jævnligt holdt for at ransage alle kroge og porte. Der kunne ingen tvivl være om, at det var en patrulje, Javert havde mødt, og hvis bistand han havde krævet. Javerts to håndlangere var med iblandt soldaterne. I betragtning af den march, de stillede op, og de ophold, de gjorde, ville de behøve et kvarters tid til at nå det sted, hvor Jean Valjean befandt sig. Det var et frygteligt øjeblik. Kun nogle få minutter skilte ham fra den forfærdelige afgrund, der nu for tredje gang åbnede sig for ham, og denne gang var det ikke blot Bagnoet, det gjaldt, han ville for bestandig miste Cosette, det vil sige, det var et liv som i graven, der ventede ham.

Der var kun en mulighed. Under de mange forsøg, han i Toulon havde gjort på at flygte, var han, som det vil mindes, blevet en mester i den utrolige kunst uden stiger, uden fodfæste, blot ved hjælp af sin muskelkraft, ved at arbejde med nakken med skuldrene, med hofterne og knæene, og idet han benyttede sig af den smule hjælp et ubetydeligt fremspring hist og her kunne yde ham, at klatre op ad en lodret mur, om så skulle være, til en højde af en fem, seks stokværk. Han målte med øjnene den mur, lindetræets krone ragede ud over. Den var omtrent atten fod høj. Vinklen, den dannede med gavlen på det store hus, var forneden fyldt med massivt murværk, der rimeligvis var anbragt der for at forebygge urenlighed. Dette

murværk var omtrent fem fod højt. Derfra op til det øverste af muren var der knapt fjorten fod. Muren var foroven belagt med flade sten. Jernpigge eller deslige var der ikke. Vanskeligheden var Cosette. Hun forstod sig ikke på at klatre op ad mure. Det faldt ham ikke ind med en tanke at forlade hende, men at bære hende, mens han klatrede, var umuligt. Når en mand skal gøre sådant et kunststykke, har han alle sine kræfter behov. Den mindste byrde kan forrykke hans tyngdepunkt, så at han styrter ned. Der skulle et reb til, men det havde Jean Valjean ikke. Hvor skulle han få et reb fra ved midnatstid i Polonceau-gade? Så faldt hans fortvivlede blik på lygtepælen i den lille, for enden lukkede Genrotgyde. Paris' gader oplystes på den tid ikke med gas. Når mørket faldt på, tændte man nogle lygter, der var anbragt med visse mellemrum, og som kunne hejses op og ned ved hjælp af et reb, der var ført tværs over gaden og gik over en fra lygtepælen udgående arm. Rebet løb over et hjul, der var anbragt i et lille jernskab nede på pælen, hvortil lygtetænderen havde nøglen, og rebet var omgivet af et metalhylster. Med den energi, som en kamp for livet afføder, satte Jean Valjean i et spring over gaden, løb ind i gyden, brød lygteskabet op med sin kniv og var et øjeblik efter tilbage hos Cosette. Nu havde han et reb. Man arbejder hurtigt, når man kæmper med skæbnen. Lygterne var, som allerede omtalt, ikke tændt den nat. Man kunne gå lige forbi lygten i Genrotgyde uden at blive opmærksom på, at den ikke længere var på sin plads.

Tiden, stedet, mørket, Jean Valjeans optagethed, hans sære fagter, hans gåen og kommen, alt dette begyndte imidlertid at gøre Cosette urolig. Ethvert andet barn ville for længst have givet sig til at skrige. Hun indskrænkede sig til at trække ham i

frakkeskøderne. Man hørte stadig tydeligere og tydeligere fodslagene af den sig nærmende patrulje.

"Far," hviskede hun, "jeg er bange. Hvem er det, der kommer?"

"Tys!" sagde den ulykkelige mand, "det er madam Thénardier."

Cosette kom til at ryste. Han fortsatte: "Sig ikke et ord. Forstyr mig ikke. Skriger eller græder du, opdager madam Thénardier dig. Hun kommer for at hente dig tilbage."

Derpå tog han uden at skynde sig, men også uden at være nødt til at gøre noget om, fat på sit arbejde med en nøjagtighed og sikkerhed, der var så meget mærkværdigere, som patruljen og Javert kunne komme, hvad øjeblik det skulle være. Han tog sit halstørklæde af og bandt det om livet på Cosette under armhulerne, idet han passede på, at det ikke kunne snære hende, gjorde rebet fast i det ved hjælp af en slags sømandsknude, tog den anden ende af rebet imellem tænderne, tog sine sko og strømper af og kastede dem over muren, steg op på det massive murværk og begyndte at klatre op i hjørnet imellem muren og gavlen med en sikkerhed og fasthed, som om han havde haft støttepunkter for sine hæle og albuer. Der var ikke gået et halvt minut, før han lå på knæ oppe på muren. Cosette så forbavset på ham uden at sige et ord. Jean Valjeans pålæg og navnet Thénardier havde gjort hende angst. Pludselig hørte hun Jean Valjean kalde på hende og sige så sagte som muligt: "Stil dig med ryggen op ad muren." Hun adlød. "Sig ikke et ord og vær ikke bange." Derpå følte hun sig løftet op fra jorden. Inden hun havde fået tid til at besinde sig ar hun oppe på muren. Jean Valjean greb hende, lagde hende på ryggen, greb hendes små hænder i den ene af sine, lagde sig på maven

og krøb oven på muren hen til indhugget. Som han havde ventet, var der dér en bygning, hvis tag gik ud fra det øverste af træklædningen og skrånede temmelig jævnt næsten helt ned til jorden tæt ved lindetræet. Det var et held, for muren var på denne side meget højere end ud til gaden. Jean Valjean så jorden meget dybt under sig. Han var lige nået ud på det skrånende tag og havde endnu ikke sluppet murkanten, da en stærk støj forkyndte, at patruljen var kommet. Han hørte Javerts tordenstemme råbe: "Søg gyden grundigt igennem. Droit-Mur-gade er bevogtet, Lille Picpus-gade også. Jeg indestår for, at han er i gyden."

Soldaterne skyndte sig ind i Genrotgyde. Jean Valjean lod sig glide ned ad taget, mens han støttede Cosette, nåede lindetræet og sprang ned på jorden. Hvad enten det nu var, fordi hun var modig eller angst, havde hun ikke givet en lyd fra sig. Hun havde blot fået hænderne skrabet en smule.

6

Jean Valjean befandt sig i en slags have. Den var meget stor og tog sig underlig ud. Den var aflang, i baggrunden var der en allé af store poppeltræer, i hjørnerne temmelig høje trægrupper, i midten en åben plads, hvor man så et meget stort enkelt træ, fremdeles nogle forvredne og strittende frugttræer, der lignede tjørne, bede med grønsager, et melonbed hvis glasklokker funklede i måneskinnet, og en gammel cisterne. Hist og her var der stenbænke, der var sorte af mos. Gangene var indhegnede med lave, sirlige hække. Den ene halvdel af dem var overgroet med græs, den anden dækket med grøn skimmel. Ved siden af sig havde Jean Valjean den bygning, hvis tag han var kommet

ned ad, og en bunke kvas, bag hvilken der, helt henne ved muren, stod en billedstøtte af sten, hvis sønderslåede ansigt skinnede utydeligt i mørket som en uformelig maske. Bygningen var i høj grad brøstfældig. Man skelnede flere forfaldne værelser i den, af hvilke et, der var fuldt af alskens skrammel, syntes at gøre tjeneste som skur. Den store bygning i Droit-Mur-gade, der også vendte ud til Picpus-gade, havde to facader, der dannede en vinkel med hinanden, ud til haven. De var endnu bedrøveligere end de ud til gaderne. Alle vinduerne var tilgitrede. Der var intet lys at se. Ud af vinduerne i de øverste stokværk stak der skorstenspiber som i et fængsel. Den ene facade kastede sin skygge over den anden og over haven, hvor den lå som et sort klæde. Andre bygninger var der ikke at se. Baggrunden af haven tabte sig i mørket og tågen. Imidlertid skimtede man utydeligt forskellige mure, som skar hinanden og gav formodning om, at der også fandtes indhugninger der, og bagest sås de lave tage i Polonceau-gade. Man kan ikke tænke sig noget mere øde og uhyggeligt end denne have. Der var ikke et menneske, hvilket ganske simpelt kunne hidrøre fra, at det var så sent, men det så ud, som om dette sted ikke var bestemt til, at der skulle færdes nogen på det, selv midt om dagen.

Det første, Jean Valjean gjorde, var at finde sine sko og tage dem på, og derpå gik han ind i skuret med Cosette. Den, der er på flugt, tror aldrig, at han er tilstrækkelig skjult. Cosette, som stadig tænkte på madam Thénardier, delte hans instinktive trang til at skjule sig så meget som muligt. Hun rystede og trykkede sig op til ham. Man hørte larmen af patruljen, der ransagede gyden og gaden, kolbernes stød imod brostenene,

Javerts råb til dem af sine håndlangere, han havde stillet på vagt, og hans eder og forbandelser blandede med ord, man ikke kunne skelne. Efter et kvarters tids forløb syntes det, som om dette tordenvejr var ved at trække bort. Jean Valjean trak ikke vejret. Han havde sagte lagt sin hånd på Cosettes mund. For øvrigt var der over den ensomhed, hvori han befandt sig, en så sælsom ro, at den frygtelige larm, der lød så tæt ved, ikke bragte den ringeste forstyrrelse i den. Det syntes, som en disse mure var bygget af de døve sten, skriften taler om.

Pludselig afbrødes denne dybe stilhed af toner af en helt anden art, ubeskrivelige, himmelske toner, der var lige så henrivende som larmen udenfor var frygtelig. Det var en lovsang, der lød igennem mørket, en blændende stråle af bøn og harmoni, der brød igennem nattens skumle og gruopvækkende stilhed. Det var kvindestemmer, men man skelnede på en gang den jomfruelige stemme i dens skære renhed og ukunstlede barnestemmer – stemmer, der ikke hører jorden til, men ligner dem, som den nyfødte endnu hører, og som den døende allerede begynder at høre. Denne sang kom fra den skumle bygning, der beherskede haven. Man kunne fristes til at sige, at i samme øjeblik, dæmonernes mislyd fjernede sig, nærmede et englekor sig i mørket. Cosette og Jean Valjean faldt på knæ. De vidste ikke, hvad det var, men de følte begge, manden og barnet, den angergivne og den uskyldige, at de måtte knæle. Der var det sælsomme ved denne sang, at den ikke fik bygningen til at tage sig mindre øde ud. Det var som en overnaturlig sang i et ubeboet hus. Mens den lød, tænkte Jean Valjean ikke på noget som helst andet. Han så ikke længere natten, han så en blå himmel hvælve sig. Han syntes, han

mærkede, at de vinger, enhver sjæl har, udfoldede sig. Sangen døde hen. Måske havde den varet længe. Jean Valjean ville ikke kunne have sagt det. Henrykkelsens timer er aldrig længere end et minut. Alt var atter hensunket i stilhed. Intet hørtes mere på gaden, intet i haven. Det, der truede, og det, der beroligede, alt var forsvundet. Vinden strøg hen over nogle fortørrede planter på murkanten og fik dem til at rasle svagt og sørgmodigt.

7

Nattevinden var begyndt at lufte, hvilket var et vidnesbyrd om, at klokken måtte være imellem et og to. Den stakkels Cosette sagde ikke et ord. Hun sad ved siden af Jean Valjean og lænede sit hoved op til ham, og han troede, hun sov. Han bøjede sig ned og så på hende. Hun havde øjnene helt åbne, og det tankefulde udtryk, der var over hende, gjorde ham ondt. Hun rystede stadig.

"Er du søvnig?" spurgte Jean Valjean.

"Jeg fryser," svarede hun. Et øjeblik efter spurgte hun: "Er hun her endnu?"

"Hvem?" sagde Jean Valjean.

"Madam Thénardier."

Jean Valjean havde glemt det middel, han havde benyttet sig af, for at få Cosette til at tie stille.

"Nej," sagde han, "hun er gået. Du skal ikke være bange."

Barnet sukkede, som om der faldt en sten fra hendes bryst. Jorden var fugtig. Skuret var åbent til alle sider, og vinden blev stadig køligere. Den gamle mand tog sin frakke af og hyllede Cosette ind den.

"Fryser du mindre nu?"

"Ja, far."

"Vent så på mig et øjeblik. Jeg kommer straks igen."

Han gik ud af skuret og langs den store bygning for at søge et sted, hvor der var bedre læ. Han kom til forskellige døre, men de var lukkede. Der var gitter for alle vinduerne i stueetagen. Da han var kommet forbi det hjørne, bygningen dannede ud til haven, fik han øje på nogle buevinduer, inden for hvilke der skimtedes lys. De hørte alle til en temmelig stor sal, hvis gulv bestod af store stenfliser, og i hvilken han kunne skelne buer og søjler, men ellers ikke andet end et svagt lysskær og brede skygger. Da han så nøjere til, syntes han imidlertid, at han på flisegulvet kunne skimte noget, der tilsyneladende var dækket af et ligklæde og lignede en menneskelig skikkelse. Den lå næsegrus med ansigtet imod fliserne, armene over kors og ubevægelig som et lig. At dømme efter noget, der bugtede sig hen ad gulvet ligesom en slange, syntes den uhyggelige skikkelse at have et reb om halsen. Hele salen lå hen i det mørke, der hersker på steder, som kun er svagt oplyste på et enkelt punkt, og som bidrager til at forøge uhyggen. Jean Valjean har siden tit udtalt, at skønt han havde set meget uhyggeligt i sit liv, havde han aldrig set noget frygteligere og mere isnende end denne gådefulde skikkelse, der fuldbyrdede et eller andet ukendt mysterium på dette skumle sted, og som han således skimtede i mørket. Det var forfærdeligt at tænke sig, at den måske var død, men det var endnu forfærdeligere at tænke sig, at den måske var levende. Han havde mod nok til at støtte sin pande imod ruden og se, om skikkelsen rørte sig. Han stod sådan en stund, der forekom ham meget lang, men skikkelsen rørte sig ikke. Pludselig følte han sig grebet af en

ubeskrivelig rædsel og flygtede. Han løb hen imod skuret uden at se sig tilbage. Han havde en følelse af, at hvis han vendte hovedet, ville han se skikkelsen komme efter ham med lange skridt og udbredte arme. Han nåede fuldstændig forpustet hen til skuret. Knæene vaklede under ham, og han var badet i sved. Hvor var han? Hvem havde nogen sinde kunnet forestille sig, at der midt i Paris fandtes noget som dette gravlignende sted? Hvad var dette for et mærkværdigt hus? En bygning fuld af natlige mysterier, som kaldte sjælene til sig i mørket med englestemmer, og, når de kom, pludselig bød dem et så forfærdeligt syn, som lovede at åbne himlens strålende port for dem og så åbnede gravens frygtelige dør? Og det var jo virkelig en bygning, et hus, der havde sit nummer i en gade! Det var ikke en drøm! Han måtte røre ved stenene for at tro det. Kulden, angsten, uroen og de sindsbevægelser, han havde gennemgået i løbet af aftenen, gav ham ligefrem feber i blodet, og alle disse tanker hvirvlede om imellem hinanden i hans hjerne. Han gik hen til Cosette. Hun sov.

8

Barnet havde lagt sit hoved til hvile på en sten og var faldet i søvn. Han satte sig ved siden af hende og så på hende. Lidt efter lidt, efterhånden, som han så på hende, blev han atter rolig og genvandt herredømmet over sig selv. Han erkendte fuldt ud den sandhed, der for fremtiden skulle danne grundlaget for hans liv, at så længe hun var til, så længe han havde hende hos sig, ville han ikke føle trang til noget som helst undtagen for hendes skyld, ikke være bange for noget som helst undtagen for hendes skyld. Han mærkede ikke engang, at han frøs stærkt,

efter at han havde taget sin frakke af for at dække hende til med den.

Midt under den grublen, han var hensunket i, havde han imidlertid allerede en stund hørt en besynderlig lyd. Det lød som klangen af en bjælde. Lyden kom fra haven. Han hørte den ganske tydeligt, om end kun svagt. Den lignede klangen af kvægets bjælder på græsgangene. Jean Valjean vendte sig om og så, at der var nogen ude i haven. En skikkelse, der lignede et menneske, gik midt iblandt melonbedets glasklokker. Snart rettede den sig, snart bukkede den sig ned og standsede med regelmæssige bevægelser, som om den slæbte noget hen ad jorden eller bredte det over den. Den syntes at halte. Jean Valjean kom til at ryste. Før rystede han, fordi haven var øde, nu rystede han, fordi der færdedes nogen i den. Før var det noget ubegribeligt og gådefuldt, der havde fyldt ham med rædsel, nu var det virkelighed. Han sagde til sig selv, at Javert og hans håndlangere måske ikke var gået deres vej, at han utvivlsomt havde stillet folk på vagt i gaden, og at hvis denne mand opdagede ham her i haven, ville han gøre anskrig og udlevere ham. Han tog forsigtigt den sovende Cosette i sine arme og bar hende hen bag en bunke gammelt skrammel i den fjerneste del af skuret. Cosette rørte sig ikke. Fra denne krog holdt han udkig med skikkelsen, der færdedes i melonbedet. Bjældeklangen ledsagede alle dens bevægelser. Når skikkelsen nærmede sig, kom bjældeklangen også nærmere, når den fjernede sig, fjernede bjældeklangen sig også. Gjorde den en hurtig bevægelse, ledsagedes den af en dirrende klang. Standsede den, hørte lyden op. Det var åbenbart, at denne mand havde en bjælde på sig, men hvad skulle det betyde? Hvad var det for et

menneske, der havde en bjælde hængende på sig som en vædder eller en okse? Mens han gjorde sig selv disse spørgsmål, kom han til at røre ved Cosettes hænder. De var iskolde.

"Du gode Gud'" udbrød han. Han kaldte sagte på hende, hun slog ikke øjnene op. Han ruskede i hende, hun vågnede ikke. "Skulle hun være død?" sagde han og rejste sig, rystende over hele kroppen. De frygteligste tanker fo'r hulter til bulter igennem hans sjæl. Der gives øjeblikke, i hvilke de rædselsfuldeste forestillinger belejrer en som en flok furier og med vold og magt søger at sprænge hjernens vægge. Når det drejer sig om dem, man elsker, finder ens kløgt på alle umulige tåbeligheder. Han kom i tanker om, at det kan medføre døden at sove under åben himmel en kold nat. Cosette, der var ganske bleg, var atter faldet om ved hans fødder og rørte sig ikke. Han lyttede efter hendes åndedræt. Hun trak vejret, men han syntes, det var svagt, som om det var lige ved at gå fra hende. Hvordan skulle han få hende varm? Hvordan skulle han få hende vågen? Alt andet forsvandt af hans tanker. Han styrtede fortvivlet ud af skuret. Det var ganske nødvendigt, at Cosette, inden der var gået et kvarter, lå i en seng og blev varm.

9

Han gik lige hen til manden, han så ude i haven. Han havde taget den rulle penge, han havde i sin vestelomme, op og holdt den i hånden.

Manden bøjede hovedet og så ikke, at han kom hen imod ham. Med nogle få skridt var Jean Valjean henne hos ham.

"Hundrede francs!" råbte han til ham. Det gav et sæt i manden, og han så op. "Her er hundrede francs," sagde Jean

Valjean, "hvis De skaffer mig husly i nat."

Månen belyste fuldstændig Jean Valjeans ansigt. "Hvad for noget, er det Dem far Madeleine?" spurgte manden. Dette navn udtalt på denne måde, i denne natlige stund og på dette sted af dette menneske, som han ikke kendte, fik Jean Valjean til at fare tilbage. Han var belavet på alt, kun ikke dette. Manden var en krogrygget og halt olding. Han var nærmest en bonde, og om det venstre knæ havde han en læderrem, i hvilken hang en temmelig stor bjælde. Man kunne ikke se hans ansigt, for det var i skygge. Manden med bjælden havde imidlertid taget sin hue af, og råbte skælvende over hele kroppen: "Du gode Gud! Hvordan kommer De her, far Madeleine? Hvordan er De kommet ind? De må jo være faldet ned fra himlen! Nå ja, kommer De nogen sinde sådan dumpende ned, må det jo være himlen, De kommer fra. Men hvor De ser ud! Intet halstørklæde, ingen hat, ingen frakke! Kendte man Dem ikke, kunne man såmænd godt blive bange for Dem! Ingen frakke på! Herre min Gud, er helgenerne blevet forrykte nu om stunder? Men hvordan i alverden er De kommet her ind?"

Det ene ord lod ikke vente på det næste. Den gamle talte med en bondsk tungefærdighed, som der ikke var noget foruroligende ved, en blanding af forbavselse og enfoldig godmodighed.

"Hvem er De, og hvad er dette for et hus?" spurgte Jean Valjean.

"Nej, det er et stærkt stykke!" udbrød den gamle. "Det er Dem selv, der har skaffet mig plads her, og det er dette hus, De har skaffet mig plads i. Kender De mig virkelig ikke?"

"Nej," sagde Jean Valjean. "Hvordan går det til, at De kender mig?"

"De har jo frelst mit liv," sagde manden. Han vendte sig om, så at månen belyste hans ansigt, og Jean Valjean genkendte den gamle Fauchelevent.

"Ja så, er det Dem!" sagde Jean Valjean. "Ja, nu kender jeg Dem igen."

"Nå, det var da godt," sagde den gamle i en bebrejdende tone.

"Hvad er det, De tager Dem for?" sagde Jean Valjean.

"Jeg dækker mine meloner til." Den gamle Fauchelevent holdt, da Jean Valjean kom hen til ham, den ene ende af en halmmåtte i hånden og var i færd med at brede den over melonbedet. Han havde i den times tid, han havde været i haven, allerede bredt flere sådanne stykker måtte over det. Det var det, der havde givet anledning til de besynderlige bevægelser, Jean Valjean fra sit skur havde set ham gøre.

"Jeg sagde til mig selv," fortsatte han, "det er måneskin, det bliver frostvejr, det er bedst, jeg giver mine meloner deres frakker på. Og," tilføjede han med et bredt smil, "De burde sandelig også have beholdt Deres på. Men hvordan i alverden er det gået til, at De er her?"

Da Jean Valjean så sig genkendt af den gamle mand, i alt fald under navnet Madeleine, blev han meget forsigtig og gav sig til at stille ham en mængde spørgsmål. De byttede for så vidt roller, som det nu var ham, der spurgte.

"Hvad betyder den bjælde, De har om knæet?"

"Den?" svarede Fauchelevent, "jo, den hænger der, for at man kan høre mig og gå af vejen for mig."

"Hvad for noget? For at man kan gå af vejen for Dem?"

Gamle Fauchelevent blinkede ad ham med en ubeskrivelig mine.

"Ak ja, der er jo ikke andet end kvindfolk her i huset, en mængde unge piger. Det lader til, at det er farligt for dem at møde mig. Bjælden advarer dem, når jeg kommer, og så går de deres vej."

"Hvad er det for et hus?"

"Det ved De jo nok."

"Nej, jeg ved ikke."

"De har jo selv fået mig ansat som gartner her."

"Svar mig, som om jeg slet ingenting ved."

"Nå ja, det er klosteret Petit-Picpus."

Nu begyndte der at gå et lys op for Jean Valjean. Tilfældet eller forsynet havde ført ham til det kloster i St. Antoine-kvarteret, hvor den gamle Fauchelevent, der var blevet krøbling som følge af, at han var væltet med sin vogn, for to år siden havde fået plads i henhold til hans anbefaling. Han gentog, som om han talte til sig selv: "Klosteret Petit-Picpus!"

"Ja vel," sagde Fauchelevent, "men hvordan pokker har De båret Dem ad med at komme her ind, far Madeleine? Hvor meget helgen De end er, er De dog et mandfolk, og her kommer ingen mandfolk ind."

"De er her jo."

"Ja, men jeg er også det eneste."

"Jeg er nu ikke des mindre nødt til at blive her," sagde Jean Valjean.

"Gud fader bevares!" udbrød Fauchelevent.

Jean Valjean trådte helt hen til den gamle mand og sagde med alvorlig stemme:

"Fauchelevent, jeg har frelst Deres liv."

"Det var jeg den første af os, der huskede," svarede Fauchelevent.

"Nå, nu kan De gøre det samme for mig, som jeg i sin tid gjorde for Dem."

Fauchelevent greb begge Jean Valjeans kraftige næver med sine gamle, rynkede, rystende hænder og stod et øjeblik, som om han ikke kunne få et ord frem.

Omsider udbrød han: "Å, hvad det ville være for en velsignelse, om Vorherre satte mig i stand til at gøre en smule gengæld for det, De den gang gjorde for mig! Jeg skulle kunne frelse Deres liv! De råder uindskrænket over mig, hr. borgmester."

Et vidunderligt udtryk af glæde havde formelig forvandlet den gamle mand. Hans ansigt var som forklaret. "Hvad vil De, at jeg skal gøre?" sagde han.

"Det skal jeg straks forklare Dem. Har De et værelse?"

"Jeg har en hytte der henne bag ruinen af det gamle kloster i en afkrog, hvor der aldrig kommer nogen. Der er tre værelser."

Hytten lå så godt skjult bag ruinerne, at Jean Valjean ikke havde opdaget den.

"Godt," sagde Jean Valjean. "Nu har jeg to ting at bede Dem om."

"Hvad er det, hr. borgmester?"

"For det første må De ikke sige til nogen, hvad De ved om mig. For det andet må De ikke søge at få mere at vide."

"Som De vil. Jeg ved, at De ikke kan gøre andet, end hvad godt og hæderligt er, og at De altid har været en Guds mand. Og

så er det jo for resten Dem, der har skaffet mig pladsen her. Det andet bliver Deres sag. Jeg er til tjeneste."

"Godt. Følg nu med mig. Vi må hente barnet."

"Ja så," sagde Fauchelevent, "er her også et barn?" Han sagde ikke et ord mere, men fulgte med Jean Valjean, som en hund følger sin herre.

Ikke en time efter sov Cosette, som atter var blevet varm ved et godt bål, i den gamle gartners seng. Jean Valjean havde atter taget sit halstørklæde og sin frakke på. Hatten, som han havde kastet over muren, havde han fundet igen. Mens Jean Valjean tog sin frakke på, havde Fauchelevent taget remmen med bjælden af og hængt den op på en krog ved siden af en kurv, hvor den nu hang og pyntede op på væggen. De to mænd sad og varmede sig med albuerne støttede på et bord, på hvilket Fauchelevent havde dækket op med et stykke ost, grovbrød, en flaske vin og to glas.

Den gamle lagde hånden på Jean Valjeans knæ og sagde: "At tænke sig, at De ikke straks kendte mig, far Madeleine! De frelser folks liv, og så glemmer De dem! Det er virkelig ikke pænt af Dem! Men de husker Dem! – At De kan være så utaknemlig!"

10

De begivenheder, af hvilke vi så at sige kun har set den ene side, hang sammen på den simpleste måde af verden. Da Jean Valjean om natten, efter at Javert havde arresteret ham ved Fantines dødsleje, var rømmet fra fængslet i Montreuil-sur-Mer, formodede politiet straks, at han havde sat kursen ad Paris til. Paris er en malstrøm, hvor alt forsvinder som i havet. Der

findes ikke den skov, hvor et menneske kan være så godt skjult som i verdensstadens vrimmel. Det ved alle slags flygtninge godt. De tager til Paris for at lade sig opsluge af den, og ind imellem redder det dem. Politiet ved det også, og den, hvis spor det har tabt andetsteds, søger det i Paris. Der søgte det også den forhenværende borgmester i Montreuil-sur-Mer. Javert blev kaldt til Paris for ved sine oplysninger at lette eftersøgningen, og han bidrog væsentligt til at Jean Valjean kunne blive grebet.

Chabouillet, der var sekretær hos overpolitidirektøren, grev Anglès, og som allerede tidligere havde taget sig af Javert, lagde mærke til den iver og kløgt, han udfoldede ved denne lejlighed og ansatte ham ved politiet i Paris, hvor han gjorde sig nyttig på forskellig og – ja, det lyder underligt i den forbindelse – hæderlig måde.

Han tænkte ikke mere på Jean Valjean – den slags sporhunde glemmer altid den ulv, de var på jagt efter i går, for den, de er efter i dag –, da han i december 1823 tilfældigvis i en avis fik øje på navnet Jean Valjean. Avisen meddelte, at galejslaven Jean Valjean var død, og dens udtryk var så bestemte, at Javert ikke var i tvivl om, at det forholdt sig rigtigt.

"Så er vi færdige med ham," sagde han, lagde avisen fra sig og tænkte ikke mere på den ting. Nogen tid efter hændte det, at politiet i Seine-et-Oise sendte politiet i Paris en meddelelse om, at der i Montfermeil havde fundet en bortførelse af et barn sted under ganske ejendommelige omstændigheder. En lille pige på en syv-otte år, der af sin moder var blevet sat i pleje hos en værtshusholderske der, var blevet bortført af en ukendt, stod der i meddelelsen. Den lille pige hed Cosette og var datter af en pige, der hed Fantine, der var død på et sygehus, når og hvor

vidstes ikke. Denne meddelelse kom Javert for øje og gav ham adskilligt at tænke på. Navnet Fantine huskede han godt. Han mindedes, at Jean Valjean havde fået ham til at briste i latter ved at bede ham om en frist på tre dage for at hente dette fruentimmers datter. Han mindedes, at Jean Valjean var blevet arresteret i Paris, netop som han ville stige ind i vognen til Montfermeil. Adskillige omstændigheder havde også den gang bragt ham på den tanke, at han havde benyttet den vogn en gang før. Hvad havde han at gøre i Montfermeil? Det havde ingen den gang kunnet gætte. Nu forstod Javert det. Fantines datter opholdt sig der, og Jean Valjean havde villet hente hende. Nu var dette barn altså blevet bortført af en ukendt. Hvem kunne den ukendte være? Skulle det være Jean Valjean? Men Jean Valjean var jo død. Uden at tale til nogen om det tog Javert med vognen til Montfermeil. Han ventede at få udmærkede oplysninger der, men fik i virkeligheden slet ingen. I de første dage havde Thénardiers i deres ærgrelse ikke kunnet holde tand for tunge. At lærken var forsvundet, havde vakt opsigt i landsbyen. Historien blev straks fortalt på flere forskellige måder, og til sidst blev den til et barnerov, hvilket gav anledning til politiets meddelelse. Da den første ærgrelse havde sat sig, begreb Thénardier imidlertid hurtigt, med sit beundringsværdige instinkt, at det aldrig kan være godt at volde Hans Majestæt kongens generalfiskal ulejlighed, og at hans klager over Cosettes "bortførelse" let kunne føre til, at retfærdighedens gennemtrængende blik blev opmærksom på ham selv og adskillige mindre heldige affærer, han var indviklet i. Han gjorde derfor brat omkring, pålagde sin kone at tie stille og satte et forbavset ansigt op, når nogen talte om "det bortførte

barn." Det vidste han slet ingenting om. Han havde ganske vist i første øjeblik beklaget sig over, at man så pludselig "fratog" ham det kære barn, som han gerne ville have beholdt et par dage endnu, men det var hendes "bedstefader," der var kommet for at hente hende, hvilket jo i virkeligheden var den naturligste ting af verden. Den historie diskede han op med for Javert, da denne kom til Montfermeil. Javert stillede nu alligevel nogle spørgsmål for at føle sig for.

"Hvem var bedstefaderen, og hvad hed han?"

Thénardier svarede med det troskyldigste ansigt af verden: "Det er en rig landmand. Jeg så hans pas. Så vidt jeg mindes, hedder han Guillaume Lambert."

Lambert er et navn, som ikke særlig egner sig til at vække mistanke. Javert tog tilbage til Paris.

"Jean Valjean er død," sagde han til sig selv, "og jeg er løbet med limstangen."

Han begyndte igen at glemme hele den historie, da han en gang i marts 1824 hørte tale om en sær person, der boede i St. Médard sogn og gik under navn af "tiggeren, der giver almisse." Han levede, hed det sig, af sine midler. Ingen vidste rigtig, hvad han hed, og han havde en lille pige på otte år hos sig, som heller ingenting vidste noget om, undtagen at hun var kommet fra Montfermeil.

Montfermeil! Det navn kom stadig igen og fik Javert til at spidse øren. En gammel tigger, der stod i politiets sold, en forhenværende kirkebetjent, som den pågældende plejede at give almisse, gav nogle yderligere oplysninger. Manden var meget sky – gik aldrig ud undtagen om aftenen – talte aldrig med nogen undtagen nu og da med en eller anden fattig – og

lod ingen komme sig nær. Han gik med en skrækkelig gammel, gul frakke, der var flere millioner værd, for den var foret med banknoter over det hele. Alt dette vakte i høj grad Javerts nysgerrighed. For at få denne mærkværdige mand at se på nært hold. Uden at skræmme ham, lånte han en dag tiggerens klæder og indtog den plads, hvor den gamle sporhund hver aften plejede at sidde og fremsnøvle bønner samtidig med, at han spionerede.

"Den mistænkelige person" kom ganske rigtigt hen til den sådan forklædte Javert og gav ham en almisse. I det samme hævede Javert hovedet, og det gav på en gang et sæt i Jean Valjean, da han troede at genkende Javert, og i Javert, da han troede at genkende Jean Valjean. Mørket kunne imidlertid have bedraget ham. Jean Valjeans død var officielt konstateret. Javert var endnu i høj grad i tvivl, og så længe han var i tvivl, lagde denne samvittighedsfulde mand aldrig hånd på nogen. Han fulgte efter ham til Gorbeaus hus og fik den gamle kones tunge på gled, hvilket var en let sag. Hun bekræftede, hvad han havde hørt fra anden side, at frakken var foret med millioner, og fortalte ham det lille træk med tusindfrancsedlen. Hun havde selv både set og følt på frakken. Javert lejede et værelse hos hende, og samme aften slog han sig ned der. Han lyttede ved den hemmelighedsfulde lejers dør i håb om at få hans stemme at høre, men Jean Valjean så lyset igennem nøglehullet og skuffede for så vidt spionen, som han tav. Dagen efter flyttede Jean Valjean. Den gamle kone hørte femfrancstykket falde, og da hun deraf skønnede, at han samlede sine penge sammen, tænkte hun straks, at han ville rømme, og skyndte sig at underrette Javert derom. Om aftenen, da Jean Valjean gik ud,

ventede Javert på ham med to mand bag træerne på boulevarden. Javert havde krævet bistand fra politistationen, men han havde ikke opgivet navnet på den, han håbede at gribe. Det var hans hemmelighed, og han havde bevaret den af tre grunde: for det første fordi den ringeste uforsigtighed kunne advare Jean Valjean, for det andet fordi det at gribe en gammel galejslave, der var flygtet og ansås for død, en forbryder, der i politiets bøger stod opført som en for den offentlige sikkerhed i højeste grad farlig ildgerningsmand, var en sådan bedrift, at det parisiske politis ældre medlemmer sikkert ikke ville unde en ny mand som Javert den, så at han havde al mulig grund til at frygte, at man ville tage Jean Valjean fra ham, i fald man fik færten af, hvad han havde for, og endelig for det tredje, fordi Javert ligefrem følte sig som kunstner i sit fag og følte sig i høj grad tiltalt af det uforudsete. Han hadede disse sejre, der var givet på forhånd, som man har taget duften af ved at snakke om dem længe i forvejen. Han ville forberede sine mesterværker, uden at nogen anede noget om dem, og så pludselig åbenbare dem.

Javert havde fulgt Jean Valjean fra træ til træ og derpå fra gadehjørne til gadehjørne, uden at tabe ham af syne et eneste øjeblik. Selv når Jean Valjean troede sig aller sikrest, hvilede Javerts øjne på ham. Hvorfor arresterede han ham ikke? Fordi han endnu ikke var sikker i sin sag. Politiet kunne den gang ikke uden videre gå til værks ganske, som det behagede. Det var bange for den fri presse. Nogle vilkårlige fængslinger, som aviserne havde taget fat på, var end også blevet gjort til genstand for omtale i tingene og havde gjort det forsigtigt. Det var en betænkelig sag at krænke den personlige frihed. De

underordnede var bange for at tage fejl, de overordnede gik strengt i rette med dem for det: En fejltagelse i så henseende var det samme som afskedigelse. Man kan tænke sig, hvilken virkning følgende lille notits, offentliggjort af en snes blade, ville gøre: "I går blev en gammel, hvidhåret mand, en agtværdig mand, der lever af sine midler, anholdt, da han gik og spadserede med sit barnebarn, en lille pige på otte år, og ført til politikammeret som mistænkt for at være en bortrømt galejslave." Og hertil kom så Javerts personlige samvittighedsfuldhed. Han var virkelig ikke sikker i sin sag. Jean Valjean vendte ryggen til ham, og mørkt var det. Nedslåethed, uro, bekymring, angst, den ny ulykke at være nødt til at flygte ved nattetid og på lykke og fromme at søge et nyt tilflugtssted for sig og Cosette, nødvendigheden af at lempe sin gang efter et barns, alt dette havde, uden at han selv vidste det, forvandlet Jean Valjeans holdning og givet den et sådant præg af affældighed, at selve det i Javert legemliggjorte politi kunne lade sig skuffe af det og virkelig skuffedes. Den omstændighed, at Javert ikke turde komme ham alt for nær, hans forklædning som en gammel, emigreret hovmester, Thénardiers udsagn, der gjorde ham til Cosettes bedstefader, og endelig den officielle meddelelse om hans død bidrog yderligere til at forøge politimandens usikkerhed. Det faldt ham et øjeblik ind at forlange at se hans papirer. Men hvis det nu ikke var Jean Valjean og på den anden side heller ikke en skikkelig, gammel mand, der levede af sine midler, var det rimeligvis en dreven, i de parisiske misgerningers mørke mysterier vel bevandret forbryder, en farlig anfører for en tyvebande, en gavtyv, der gav almisser til tiggere – sådanne havde man set mange gange før. I

så fald havde han håndlangere, medskyldige, sine bestemte tilflugtssteder, som han sikkert ville ty til. Alle de krogveje, han gik omkring i gaderne, syntes at tyde på, at han ikke var noget almindeligt skikkeligt menneske. At forhaste sig med at anholde ham kunne i så fald være en mislig sag. Og der skete jo ingen skade ved at vente. Javert var ganske sikker på, at han ikke kunne undslippe. Han blev altså ved at gå efter ham, stadig usikker, og gjorde sig selv hundreder af spørgsmål angående denne gådefulde person. Først efter at have ventet temmelig længe genkendte han ganske bestemt Jean Valjean ved det stærke lysskær fra et vindue i et værtshus. Så snart han var fuldkommen på det rene med, at det var den frygtelige galejslave, forlangte han forstærkning hos politikommissæren i Pontoise-gade. Når man skal tage om en tjørnekæp, trækker man handsker på. Denne forsinkelse i forbindelse med den, der opstod ved, at han måtte lave en aftale med sine håndlangere, havde nær bevirket, at han tabte sporet. Han gættede imidlertid hurtigt, at Jean Valjean ville lægge floden imellem sig og sine forfølgere. Han bøjede hovedet og tænkte sig om som en støver, der stikker snuden til jorden for rigtig at få færten. Ledet af sit stærke, næsten aldrig svigtende instinkt, styrede han kursen lige efter Austerlitzbroen. Et par ord, han vekslede med brovægteren, var nok til at gøre sagen klar: "Har De set en mand med en lille pige?"

"Ja, jeg lod ham betale to sous."

Javert nåede ud på broen lige tids nok til at se Jean Valjean gå over den af månen oplyste åbne plads på den anden side af floden med Cosette ved hånden. Han så ham dreje om ad Rue du Chemin-Vert-Saint-Antoine, han kom i tanker om den

afspærrede Genrotgyde, der var som en fælde, og om Droit-Mur-gade og dennes eneste udgang til Petite-Rue-Picpus. Som en erfaren jæger skyndte han sig at spærre vejen for sit vildt. Han sendte skyndsomst en af sine håndlangere hen for at bevogte den nævnte udgang. Da en patrulje, der var på vej tilbage til vagten ved arsenalet, kom forbi, standsede han den og fik den til at følge med ham. Da alle disse forholdsregler var truffet og Jean Valjean således spærret inde af Genrotgyde til højre, af hans håndlangere til venstre og af ham selv i ryggen, tog Javert sig en pris tobak.

Så begyndte han at lege. Han var et øjeblik optaget af djævelsk henrykkelse, lod ganske rolig Jean Valjean gå, idet han var fuldkommen på det rene med, at nu havde han ham, men samtidig opsat på at vente så længe som muligt med at gribe ham. Det frydede ham at vide, at han ikke kunne undgå ham, og samtidig at vide ham på fri fod. Han rugede over ham med det vellystfulde blik, hvormed edderkoppen stirrer på fluen, den har fået i sit spind, og katten på musen, som den lader løbe for straks efter at gribe den. Javert nød øjeblikket. Maskerne i hans net var fast spundet, han var sikker på sin sejr, han behøvede blot at strække hånden ud for at gribe sit bytte. Over for en styrke, som den, han havde med, var den blotte tanke om modstand umulig, hvor energisk, stærk og fortvivlet Jean Valjean end var. Javert rykkede langsomt frem, idet han undervejs ransagede hver en krog i gaden som en tyvs lommer.

Men da han nåede ind til midtpunktet af sit spind, var fluen borte. Man kan tænke sig hans harme. Han forhørte sig hos sin skildvagt ved Droit-Mur- og Picpus-gade. Manden havde ikke et øjeblik forladt sin post og havde ikke set nogen komme forbi.

Det hænder en gang imellem, at en hjort undslipper, skønt den har hundekoblet lige i hælene på sig. I så tilfælde ved selv de ældste jægere ikke, hvad de skal sige. De står, som om de havde tabt næse og mund. Ved en sådan lejlighed udbrød en gammel jæger en gang: "Det er ikke nogen hjort. Det er en trold!" Javert følte sig fristet til at sige det samme. At han således var blevet narret, gjorde ham et øjeblik på en gang både fortvivlet og rasende.

At Napoleon begik fejl under felttoget i Rusland, at Alexander begik fejl under krigen i Indien, at Cæsar begik fejl under krigen i Afrika, at Cyrus begik fejl under krigen i Skythien, og at Javert begik fejl under dette sit felttog imod Jean Valjean, er sikkert nok. Det var måske en fejl, at han var så længe om at genkende den forhenværende galejslave. Det første øjekast burde have været ham nok. Det var forkert, at han ikke uden videre arresterede ham i Gorbeaus hus. Det var forkert, at han ikke arresterede ham straks, da han genkendte ham i Pontoise-gade. Det var forkert, at han lagde råd op med sine håndlangere i fuldt måneskin i Rollin-gyde. Det kan ganske vist være meget nyttigt at lægge råd op, og det kan også være godt nok, at jægeren forvisser sig om, hvilke af hans hunde han bedst kan stole på, men når man gør jagt på sådanne urolige dyr som en ulv eller en rømt galejslave, kan man aldrig være forsigtig nok. Ved at være alt for optaget af at bringe sine støvere på sporet, opskræmte Javert sit vildt, så det vejrede sine forfølgere og gav sig på flugt. Og frem for alt var det forkert, at han, da han havde genfundet sporet ved Austerlitzbroen, havde givet sig til på en så barnagtig måde at lege med en sådan modstander. Han anså sig for stærkere, end han var, og bildte sig ind, at han kunne

lege med en løve som katten med en mus. Og samtidig undervurderede han sin styrke, da han anså det for nødvendigt at søge forstærkning, hvilket for så vidt blev skæbnesvangert, som det spildte den kostbare tid. Alle disse fejl begik Javert, skønt han var en af de dygtigste og sikreste politispioner, der nogen sinde har været til. Han var i ordets fuldeste betydning, hvad man i jægersproget kalder en klog hund. Men hvem er fuldkommen? Det forholder sig jævnlig med store dumheder som med tykke tove, at de er tvundet af en mængde tråde. Plukker man tovet fra hinanden tråd for tråd, tager man alle de bestemmende grunde hver for sig, så går det hele let i stykker, og man siger: Var det ikke andet? Men snor man dem sammen, så kommer der store ting ud af det.

Under alle omstændigheder tabte Javert ikke hovedet, da han var på det rene med, at Jean Valjean var sluppet ham af hænderne. Sikker på, at den flygtede galejslave ikke kunne være langt borte, stillede han skildvagter ud, lavede fælder og baghold og lod patruljere i kvarteret hele natten igennem. Det første, han blev opmærksom på, var, at rebet, gadelygten havde hængt i, var skåret af. Dette værdifulde fingerpeg vildledte ham imidlertid for så vidt, som han rettede alle sine undersøgelser imod Genrotgyde. Der findes i denne for enden afspærrede gyde temmelig lave mure, der begrænser haver, som støder op til store, uopdyrkede strækninger. Ad den vej måtte Jean Valjean åbenbart være flygtet, mente han. Det ville han rimeligvis også have gjort, i fald han var trængt længere ind i Genrotgyde, og så ville det have været ude med ham. Javert gennemsøgte disse haver og disse jorder, som om det gjaldt om at finde en synål. Ved daggry lod han to pålidelige mænd blive tilbage for at holde

vagt og vendte tilbage til politistationen, lang i ansigtet som en snushane, der har ladet sig tage ved næsen af en tyv.

Sjette bog: I Petit-Picpus-klostret

1

Det sted, Jean Valjean befandt sig på, var et kloster for bernhardinernonner af Martin Vergas observans, der var indført 1425. Det af ham stiftede samfund, hvis hovedsæde var Salamanca, havde efterhånden forgrenet sig til alle katolske lande i Europa. Næst efter karmeliterinderne, der går barbenede, har en vidjevånd om halsen, og aldrig sætter sig ned, er nonnerne af denne observans dem, der har det strengest. De er sortklædte med et halsklæde, der, efter den hellige Benedikts udtrykkelige forskrift går helt op til hagen, bærer ulden kjole med vide ærmer, stort, uldent slør og pandebind, der går helt ned til øjnene. Alt er sort med undtagelse af pandebindet, der er hvidt. De lever på smal kost hele året igennem, faster strengt i hele fastetiden og på adskillige særlige fastedage, vækkes af deres første søvn klokken et om natten, læser i deres breviar til klokken tre og synger så ottesang. De ligger hele året igennem med uldne lagener og på strå, må aldrig bade sig og aldrig tænde op. Hver fredag pisker de sig med svøber, og de iagttager bestandig tavshed undtagen i de meget korte hviletider, da de har lov til at tale sammen. Priorinden vælges for et tidsrum af tre år af de såkaldte "stemmeberettigede mødre," der har stemmeret i kapitlet, og hun kan kun genvælges to gange, så at ni år er den længste tid, hun kan beklæde stillingen som sådan. De ser aldrig den tjenstgørende præst, som stadig skjules af et ni fod langt forhæng. Under prædikenen trækker de sløret helt ned for

ansigtet. Egentlig har kun en eneste mand adgang til klosteret, nemlig stiftets biskop, men foruden ham er der dog en mandsperson til, som får lov til at færdes på de hellige enemærker, det er gartneren, som altid er en gammel mand og altid skal have en bjælde ved knæet for at advare nonnerne, når han er i nærheden.

Søstrene er forpligtede til den mest ubetingede passive lydighed over for priorinden. Det er den kanoniske underkastelse med hele dens selvfornægtelse. Efter tur underkaster hver enkelt søster sig "forsoningsbønnen", det vil sige beder for alle synder, alle fejl alle forseelser, alle lovbrud, alle uretfærdigheder, der begås på jorden. I tolv timer i træk, fra klokken fire om eftermiddagen til fire om morgenen eller fra fire om morgenen til fire om eftermiddagen, knæler den søster, hvem det påhviler at bede forsoningsbønnen, på stengulvet foran det hellige sakramente med foldede hænder og et reb om halsen. Når trætheden overvælder hende, kaster hun sig næsegrus ned på gulvet med armene over kors. Anden hvile er ikke tilladt. I denne stilling beder hun for alverdens syndere. Da denne bøn forrettes ved en pæl, oven på hvilken der brænder et lys, kaldes denne hellige handling ikke blot "at bede forsoningsbønnen," men også "at være ved pælen," hvilket udtryk søstrene af ydmyghed foretrækker. At bede forsoningsbønnen lægger i den grad beslag på alle sjælsevner, at søsteren ved pælen ikke ville vende sig om, selv om lynet slog ned bag ved hende.

Ingen har ret til at lukke sig inde, at have et værelse, hun kan kalde sit eget, og hvor hun kan føle sig hjemme. Cellerne står altid åbne. Mødes to søstre, siger den ene: "Lovet og priset være

alterets allerhelligste sakramente!" og den anden svarer: "I evighed!" De samme ord siges, når en banker på en andens dør. Hun har knapt rørt ved døren, før man hører den anden med sagte stemme sige: "I evighed!" Det bliver også en vane, og stundom siger den ene "i evighed'" før den anden har fået sagt sit "lovet og priset være alterets allerhelligste sakramente!"

Hver time på dagen slår klosterets klokke tre slag ud over timeslaget. Det er for dem alle, fra priorinden nedefter, et signal til at afbryde, hvad de siger, tænker eller har for, og til alle på en gang at udbryde, hvis klokken for eksempel er fem: "Lovet og priset være alterets allerhelligste sakramente klokken fem og til alle tider!" og således hver gang klokken slår fuldt slag.

Nonnerne i Petit-Picpus-klostret havde under deres højalter ladet indrette en gravhvælving for deres samfund, men "regeringen," som de plejede at sige, tillod ikke, at der sattes ligkister ned i denne gravhvælving. De måtte derfor, når de døde, skilles fra klostret, hvilket de tog sig meget nær og betragtede som et brud på klosterløftet. Som en tarvelig trøst havde de fået tilladelse til at blive begravede på et særligt klokkeslæt og i et særligt hjørne af den forhenværende Vaugirard-kirkegård, der udgjorde en del af et stykke jord, som i sin tid havde tilhørt deres samfund.

På den tid, da de her skildrede begivenheder tildrog sig, var der til klostret knyttet en kostskole, i hvilken flere unge adelige piger, for størstedelen tilhørende rige familier, opdroges. Med undtagelse af de egentlige strenge klosterregler måtte kostgængerne i et og alt rette sig efter klostrets sæd og skik. Der er mangen en ung frue, der har færdedes i verden og været gift i flere år, men endnu ikke har nået at vænne sig af med at svare "I

evighed!" når det banker på døren. Ikke des mindre fyldte disse unge piger den alvorlige bygning med glade minder. Der var tider, da barnealderens glæde fik lov til at give sig luft selv inden for disse klostermure. Fritimen slog, nonnerne tænkte: "Nu kommer børnene!" og et øjeblik efter vrimlede haven, der var gennemskåret af et kors som et ligklæde, af en skare unge piger, der legede, flokkedes i grupper og løb lystigt om imellem hinanden. Det var som solskin for de mørke nonner. Glæden kastede et svagt genskin over dem, mens de stod som alvorlige tilskuere ved den glade sværms overgivne lege.

2

Det var dette kloster, Jean Valjean, som Fauchelevent sagde, var "dumpet ned i fra himlen". Han var klatret over den del af havemuren, der dannede hjørnet ud imod Pontoise-gade. Englehymnen, han havde hørt midt om natten, var nonnernes ottesang, salen, han havde skimtet i mørket, var kapellet, det spøgelsesagtige væsen, han havde set ligge udstrakt på gulvet, var den søster, der bad forsoningsbønnen, bjældeklangen, der i så høj grad havde overrasket ham, kom fra gartnerbjælden, som den gamle Fauchelevent havde om benet.

Da Cosette var kommet til ro, havde Jean Valjean og Fauchelevent ved et godt flammende bål spist et stykke ost og drukket et glas vin. Da den eneste seng, der fandtes i hytten, var blevet overladt Cosette, havde hver kastet sig på sit knippe halm. Inden Jean Valjean lukkede sine øjne, havde han sagt: "Her må jeg blive for fremtiden," og de ord satte hele natten igennem Fauchelevents hjerne i travl virksomhed. Sandt at sige havde ingen af dem fået søvn i sine øjne. Jean Valjean var på det

rene med, at efter at han var blevet opdaget og Javert på sporet efter ham, ville han og Cosette være fortabte, i fald de igen begav sig ud i Paris. Efter at den ny storm, der var brudt løs over ham, havde kastet ham ind i dette kloster, havde han ingen anden tanke, end at her måtte han blive. For et ulykkeligt menneske, der var stedt som han, var dette kloster på en gang det farligste og det sikreste tilflugtssted. Da ingen mand måtte komme derind, ville det, i fald man opdagede ham der, være en himmelråbende forbrydelse, han havde gjort sig skyldig i, og Jean Valjean havde så kun et skridt fra klostret til fængslet. På den anden side var det det sikreste tilflugtssted, der kunne tænkes, for lykkedes det ham at blive der, ville ingen falde på at søge ham der. Fauchelevent havde også nok at bryde sit hoved med. Han måtte til at begynde med sige sig selv, at han ikke begreb et muk af det hele. Hvordan var hr. Madeleine kommet ind til trods for de høje mure? Klostermure springer man ikke over. Hvordan var han kommet derind med et barn? Man klatrer ikke over en lodret mur med et barn i armene. Hvad var det for et barn? I den tid, Fauchelevent havde været i klosteret, havde han ikke så meget som hørt Montreuil-sur-Mer nævne og vidste ikke det ringeste om, hvad der var foregået. Far Madeleines ansigt bragte alle spørgsmål til at forstumme, og Fauchelevent sagde for resten også til sig selv: "En helgen udfritter man ikke". Hr. Madeleine havde over for ham bevaret hele sin glorie. Den gamle gartner mente af nogle ord, der var undsluppet Jean Valjean, at kunne slutte, at hr. Madeleine rimeligvis som følge af de vanskelige tider var gået fallit og nu blev forfulgt af sine kreditorer, eller at han havde været indviklet i en eller anden politisk sag og nu måtte holde sig

skjult, hvilket ingenlunde huede Fauchelevent ilde, eftersom han som mange bønder i den nordlige del af landet fra gammel tid af var indgroet bonapartist. Under sin søgen efter et skjul havde hr. Madeleine valgt klosteret til tilflugtssted, og det var ganske ligefremt, at han ville blive der. Men det uforklarlige, som Fauchelevent stadig kom tilbage til og brød sit hoved med, var, at Madeleine var kommet derind, og at han havde den lille pige med. Fauchelevent så dem, rørte ved dem, talte med dem, men kunne alligevel ikke tro, at de var virkelighed. Han omtumledes imellem gisninger, men det eneste, der stod klart og tydeligt for ham, var, at Madeleine havde reddet hans liv. Det var imidlertid nok til at få ham til at bestemme sig. Han sagde til sig selv: "Nu er det min tur. Far Madeleine betænkte sig ikke så længe, da det gjaldt om at krybe ind under vognen for at trække mig ud." Han besluttede, at han ville redde far Madeleine. Han gjorde sig imidlertid forskellige spørgsmål, som han også besvarede. "Ville jeg, efter hvad han har gjort for mig, redde ham, i fald han var en tyv?"

"Ja, jeg ville."

"Ville jeg redde ham, i fald han var en morder?"

"Ja, jeg ville."

"Så bør jeg vel også redde ham, når han er en helgen?"

"Ja, vist så."

Men at lade ham blive i klosteret var jo en næsten uløselig opgave! Fauchelevent veg imidlertid ikke tilbage for den. Denne stakkels bondemand fra Picardiet, der ikke havde andet at holde sig til end sin hengivenhed, sin gode vilje og noget af den gamle bondesnuhed, som han denne gang anvendte i en ædel hensigts tjeneste, satte sig for at overvinde alle de hindringer,

klosteret lagde ham i vejen og at byde St. Benedikts strenge forskrifter trods. Gamle Fauchelevent havde alle sine dage været en egenkærlig mand, men nu i sit livs aften, da han var helt affældig og ikke længere brød sig om noget her i verden, fandt han glæde i at vise sig taknemmelig, og da han så, at der var en god gerning at gøre, kastede han sig over den, som en mand, der var ved at dø, ville gribe efter en god vin, han aldrig havde smagt, og drikke den med velbehag. Den luft, han nu i flere år havde indåndet i klosteret, havde for øvrigt gjort det af med egenkærligheden i ham og til sidst gjort det til en nødvendighed for ham at gøre en eller anden god gerning. Han tog altså sin beslutning: At opofre sig for far Madeleine.

Vi betegnede ham nys som en stakkels bondemand fra Picardiet.

Denne betegnelse er rigtig, men den er ufuldstændig. Han var bonde, men han havde været en slags bondeprokurator, hvilket havde givet hans snildhed en vis tilsætning af snedighed og til en vis grad forvandlet hans oprindelige enfoldighed til kløgt. Da det af forskellige grunde var gået tilbage for ham, var han fra bondeprokurator sunket ned til fragtmand og daglejer, men til trods for de eder og piskesmæld, der ikke synes at kunne undværes, når man har med heste at gøre, var der blevet noget af bondeprokuratoren tilbage i ham. Han havde en god naturlig forstand, talte sproget ret fejlfrit og kunne, hvad der er sjældent blandt landsbyfolk, virkelig være med til at føre en samtale, hvorfor de andre bønder sagde om ham: "Han taler som en herremand." Han hørte i virkeligheden til den slags mennesker, som man i forrige århundrede betegnede som "halvt borger, halvt bonde". Skønt gamle Fauchelevent, der nu,

som man siger, sang på det sidste vers, var blevet ret hårdt prøvet og medtaget af skæbnen, fulgte han alligevel altid sin første indskydelse uden at lade sig påvirke, hvilket er en kostelig egenskab, for så vidt som den hindrer et menneske i at blive slet. Hans lyder og laster, for sådanne havde han også haft, lå på overfladen. Kort sagt, hans fysiognomi hørte til dem, som iagttageren føler sig tiltalt af. Der fandtes i dette gamle ansigt ingen af de rynker, der vidner om ondskab eller dumhed.

Ved daggry slog gamle Fauchelevent øjnene op efter at have tænkt umådelig grundigt over tingene og så far Madeleine sidde på sit halmknippe og se på den sovende Cosette. Fauchelevent satte sig over ende og sagde: "Nå, hvordan vil De nu, da De er her, bære Dem ad med at komme herind?"

I disse ord var i virkeligheden hele situationen sammenfattet, og de vakte Jean Valjean af hans grublen. De to mænd holdt råd.

"For det første," sagde Fauchelevent, "må De nu til at begynde med ikke sætte foden uden for dette værelse, og den lille pige ikke heller. Gør De et skridt ud i haven, er det ude med os."

"Ja, det har De ret i."

"De er kommet i et heldigt øjeblik, far Madeleine," fortsatte Fauchelevent, "man kunne også sige i en ulyksalig stund, for en af damerne er meget syg. Det har nu til følge, at man ikke vil se meget til den side, hvor vi er. Det lader til, at hun skal dø. De beder i en uendelighed, hele klosteret er optaget af det. Hun, der er ved at gå bort, er en helgeninde – det er de nu for resten alle sammen her. Først skal bønnerne for dem, der ligger i dødskamp, læses, og så bønnerne for dem, der er døde. For i dag kan vi være rolige, men jeg svarer ikke for i morgen."

"Ja, men hytten her ligger jo dog i et indhug i muren og er oven i købet skjult af en slags ruin og af træer, så man ikke kan se den fra klosteret."

"Ja, og nonnerne kommer aldrig herhen."

"Nå, ja?" sagde Jean Valjean.

"Ja, men så er der de små," sagde Fauchelevent.

"Hvilke små?"

Fauchelevent skulle lige til at svare, da en klokke slog et slag.

"Nonnen er død. Der har vi klemtningen."

Han gav Jean Valjean et vink, at han skulle høre efter. Klokken slog igen et slag. "Det er klemtningen, hr. Madeleine. Sådan bliver det nu ved i fire og tyve timer med et slag i minuttet til liget er ført ud af kirken. Jo, ser De, de små leger jo i fritiden. Der behøves ikke andet, end at en bold triller herhen, så kommer de, skønt det er dem forbudt, og leder og roder alle vegne. Det er nogle rene sataner, de små engle."

"Hvem?" spurgte Jean Valjean.

"Småpigerne. De ville straks blive opdaget, og så ville pigebørnene skrige op: Nej, se, der er et mandfolk! Men i dag er der ingen fare, i dag bliver der ingen fritid. Hele dagen går med at bede. Hører De klokken? Som sagt, et slag i minuttet. Det er dødsklemtningen."

"Nu forstår jeg Dem, far Fauchelevent. Her er altså kostgængere."

Og Jean Valjean tænkte ved sig selv: "Tænk, om jeg kunne få Cosette anbragt her!"

Fauchelevent udbrød: "Guds død, ja her er fuldt op af småpiger, og de ville give sig til at hvine og rende deres vej, for at være mandfolk her i huset er lige så slemt som at være

pestsmittet. Ser De jo, at mig har de givet en bjælde om benet, som om jeg var et vildt dyr."

Jean Valjean grundede dybere og dybere.

"Dette kloster må kunne redde os," mumlede han. Derpå tilføjede han højt: "Vanskeligheden er, hvordan det skal kunne lade sig gøre at blive her."

"Nej," sagde Fauchelevent, "vanskeligheden er, hvordan det skal kunne lade sig gøre at slippe ud herfra. Det går ikke an, at man finder Dem her. Hvor kommer De fra? For mig er De faldet ned fra himlen, for jeg kender Dem, men nonnerne forlanger, at man skal komme ind ad porten."

Pludselig hørte man den anden klokke klemte på en temmelig indviklet måde.

"Nå," sagde Fauchelevent, "nu kaldes de stemmeberettigede mødre sammen. De skal holde kapitel. Der holdes altid kapitel, når en er død. Hun er død ved daggry. De plejer for det meste at dø ved daggry. Men sig mig en gang, kunne De ikke slippe ud samme vej, som De er kommet ind ad?"

Jean Valjean blegnede. Blot tanken om igen at skulle ned i den forfærdelige gade fik ham til at gyse. Han tænkte sig, at politiet endnu stadig var på færde i kvarteret, han så skildvagterne, der lurede på ham, politibetjente alle vegne, frygtelige næver, der strakte sig ud for at gribe ham i kraven, og Javert ved hjørnet af gyden.

"Det er umuligt, far Fauchelevent," sagde han. "Gå ud fra, at jeg er faldet ned fra himlen."

"Jeg tror Dem, jeg tror Dem," sagde Fauchelevent, "mig behøver De ikke at fortælle det. Vorherre tog Dem i hånden for at se Dem på nærmere hold, og så slap han Dem igen. Det var

hans mening at anbringe Dem i et munkekloster, men så tog han fejl. Så, nu kommer det igen. Det er for at lade portneren vide, at han skal underrette øvrigheden om, at hun er død, for at den kan sende ligsynsdoktoren herhen. Ja, alle de ceremonier, der skal til, når man dør! De gode damer ynder ikke hans besøg. Sådan en doktor tror ikke på nogen verdens ting. Han slår sløret til side. Somme tider slår han også andre ting til side. Sikken et hastværk de har med at få bud efter doktoren denne gang. Gud ved, hvor det kan være. Deres lille pige sover stadig. Hvad hedder hun?"

"Cosette."

"Er det Deres datter? Nej, De er vel snarere hendes bedstefader?"

"Ja."

"At få hende ud herfra er nu en let sag. Jeg har min egen port ud til gården. Jeg banker blot på, så lukker portneren op. Jeg har min kurv på ryggen, den ligger den lille i, og så går jeg ud. Far Fauchelevent går ud med sin kurv, det er ganske simpelt. De må blot sige til den lille, at hun skal ligge ganske stille. Hun ligger under presenningen. Så anbringer jeg hende, så længe det behøves, hos en god, gammel veninde af mig, en frugthandlerske i Chemin-Vert-gade. Hun er døv, og hun har en seng. Jeg råber ind i øret på den gamle, at det er et søskendebarn af mig, og at hun skal beholde hende til i morgen. Så kan den lille komme tilbage hertil sammen med Dem, for jeg skal nok få Dem herind igen, det er jo ganske nødvendigt. Men hvordan vil De bære Dem ad med at slippe ud herfra?"

Jean Valjean rystede på hovedet.

"Blot ingen får mig at se, far Fauchelevent, så er alt vel. Kan De ikke få mig ud i en kurv, under en presenning, ligesom Cosette?"

Fauchelevent kløede sig bag øret med venstre hånds langfinger, hvilket var et tegn på, at han befandt sig i en alvorlig forlegenhed. Så begyndte det igen at kime.

"Nå, nu går ligsynsdoktoren," sagde Fauchelevent. "Han har synet liget og sagt: Hun er død. Når doktoren har givet passet til Paradis sin påtegning, sender begravelseskontoret en kiste. Er det en moder, der er død, klæder mødrene liget, er det en søster, gør søstrene det, og så slår jeg kisten til. Det hører med til min gartnerbestilling. En gartner er også lidt af en graver. Den bliver sat ind i en sal ved siden af kirken med udgang til gaden. Der må ikke komme andre mandfolk end ligsynsdoktoren – for jeg regner ikke ligbærerne og mig for mandfolk. Det er i den sal, jeg slår kisten til. Ligbærerne kommer og henter den, og så hedder det: Kør så, kusk. Sådan går det til at komme i himlen. Man bringer en kiste, som der ingenting er i, og kører den bort med noget i. Det er begravelse, *de profundis*."

Der faldt en solstråle ind over den sovende Cosettes ansigt. Hun åbnede munden og så ud som en engel, der drikker lyset. Jean Valjean havde atter givet sig til at se på hende. Han hørte ikke længere på Fauchelevent. At ingen hører på en, er jo imidlertid ingen grund til, at man skulle tie stille. Den brave, gamle gartner blev ganske roligt ved med sin passiar.

"Der bliver gravet en grav på Vaugirard-kirkegård. Det hedder sig, at den helt skal nedlægges. Den har i sin tid været offentlig kirkegård, men nu har den måttet lægge uniformen og

skal have sin afsked. Det er skade, for den ligger så bekvemt. Jeg har en god bekendt der ude, far Mestienne, graveren. Nonnerne har privilegium på at blive begravede der ved nattetid. Der er en udtrykkelig forordning fra øvrigheden om den ting. Ak ja, hvor der er sket meget siden i går. Moder Crucifixion er død, og far Madeleine ..."

"Er begravet," sagde Jean Valjean med et tungsindigt smil. Fauchelevent tog ordet og sagde: "Ja, gid De blot var rigtig begravet her. Det ville virkelig være en begravelse."

Det kimede igen. Fauchelevent fik i en fart remmen med bjælden ned fra krogen, den hang på, og spændte den om sit ben.

"Denne gang er det mig, det gælder," sagde han. "Priorinden kalder på mig. Av, der stak jeg mig på spændetornen. Vent nu på mig, hr. Madeleine, og rør Dem ikke af pletten. Der er noget på færde, hvad det så er. Er De sulten, så står der brød og ost og vin."

Og han gik ud af hytten, idet han sagde: "Ja, nu kommer jeg, nu kommer jeg."

Jean Valjean så ham skynde sig igennem haven så hurtigt, som hans halte ben tillod ham, mens han så til siden efter sine melonbede. Der var ikke gået ti minutter, før far Fauchelevent, hvis bjælde jog alle de nonner, han kom forbi, på flugt, bankede sagte på en dør, og en blid stemme svarede: "I evighed!" hvilket ville sige det samme som "kom ind."

Det var døren til det samtaleværelse, hvortil gartneren havde adgang i tjenesteanliggender. Det stødte op til kapitelsalen. Priorinden sad i den eneste stol, der fandtes i det, og ventede på Fauchelevent.

3

Priorinden var den lærde, elskværdige frøken de Blameur, kaldet moder Innocente. Hun plejede at se glad og fornøjet ud, men for øjeblikket var hendes ansigt alvorligt og præget af sindsbevægelse, og hun lod rosenkransen glide imellem sine fingre. Gartneren bukkede sky for hende og blev stående ved døren. Priorinden så op og sagde: "Nå, det er Dem, far Fauvent". Det var en forkortelse af hans navn, der var blevet vedtaget i klosteret. Fauchelevent bukkede igen.

"Jeg har ladet Dem kalde, far Fauvent."

"Her er jeg, højærværdige moder."

"Jeg har noget at tale med Dem om."

"Og jeg," sagde far Fauchelevent med en dristighed, som han selv i sit stille sind var forskrækket over, "har også noget at sige Dem, højærværdige moder."

Priorinden så opmærksomt på ham. "Ja, så, De har også noget at sige mig."

"Ja, der er noget, jeg gerne ville bede om."

"Tal."

Den brave Fauchelevent var en bonde, men var ikke des mindre, som følge af sin tidligere virksomhed som skriver, i besiddelse af en vis takt. En vis uvidenhed parret med snildhed er en kraft. Man aner ikke, at snildheden er til stede, og netop derfor virker den. Han havde nu været i klosteret i lidt over to år, og han havde forstået at gøre sig afholdt.

Stadig alene, som han var, og stadig beskæftiget med sit gartnerarbejde, kunne han næsten ikke undgå at blive nysgerrig. Alle disse tilslørede kvinder, som han på afstand så gå og komme, var jo for ham kun som bevægelige skygger, men

ved opmærksomt og tænksomt at bruge sine øjne var det lidt efter lidt lykkedes ham igen at få kødet frem på disse åndesyner, og disse genfærd blev levende for ham. Han var som den døve, hvis syn skærpes, eller som den blinde, hvis hørelse bliver finere. Han havde lagt sig efter at udrede betydningen af alle de mange forskellige slags ringninger, og det var lykkedes ham sådan, at dette tavse og gådefulde kloster ikke længere havde noget hemmeligt for ham. Denne sfinks fortalte alle sine hemmeligheder for ham. Fauchelevent vidste besked om alt, men han tav med, hvad han vidste. Alle i klosteret troede, at han var et fæ. De stemmeberettigede mødre satte pris på ham, for han indgød dem tillid. Hertil kom, at han førte et ordentligt levned og aldrig gik ud, hvis ikke hans arbejde i haven gjorde det ganske nødvendigt, hvilket også blev regnet ham til gode. Han havde nu ikke des mindre forstået at pumpe to personer, klosterets portner, der vidste besked om alle samtaleværelsets hemmeligheder, og graveren ved kirkegården, som var inde i alle enkeltheder vedrørende begravelserne, og på den måde fik han altså rede både på nonnernes liv og død. Men han misbrugte ikke sin viden. Gammel og halt var han, så tilsyneladende ikke det mindste og hørte rimeligvis heller ingenting – lutter fortræffelige egenskaber. Det ville have faldet vanskeligt at finde en mand, der udfyldte den stilling, der var ham betroet, som han, så det var intet under, at man i klosteret satte pris på ham.

Med den sikkerhed, som bevidstheden om at være skattet efter fortjeneste giver, holdt den brave Fauchelevent på sit bondske sprog over for priorinden et temmelig vidtløftigt, men ret snildt anlagt foredrag. Han talte vidt og bredt om sin alder

og skrøbelighed, om hvordan årene nu tyngede dobbelt på ham, om hvordan den store have stadig stillede stigende krav til hans arbejde – sådan havde han nu for eksempel sidste nat været nødt til at brede måtter over melonbedene – og så endte han med at sige, at han havde en broder – (det gav et sæt i priorinden) – som var en del til års – (priorinden gjorde en bevægelse, der tydede på, at hun følte sig beroliget) – og som, hvis priorinden tillod det, kunne bo hos ham og hjælpe ham. Han var en udmærket dygtig gartner, meget dygtigere end han. Så klosteret ville kunne have overmåde megen nytte af ham. Hvis han ikke fik lov til at tage broderen til sig, ville han, hvor ondt det end gjorde ham, se sig nødt til at tage sin afsked, fordi han ikke længere følte sig i stand til at udføre sit arbejde på fyldestgørende måde. Hans broder havde for resten en lille pige, som det var hans ønske måtte blive opdraget i Gud i klosteret, og som måske – hvem ved? – en skønne dag kunne blive nonne. Da han havde talt ud, spurgte priorinden, idet hun standsede rosenkransens gliden imellem hendes fingre: "Kan De til i aften skaffe Dem en stærk jernstang?"

"Hvad skal den bruges til?"

"Til løftestang."

"Ja vel, højærværdige frue," svarede Fauchelevent. Uden at sige et ord mere rejste priorinden sig og gik ind i kapitelsalen, hvor de stemmeberettigede mødre rimeligvis var forsamlede. Fauchelevent blev alene tilbage i taleværelset.

4

Der gik et kvarters tid, før priorinden kom igen og atter tog plads i sin stol. Både hun og Fauchelevent syntes hver for sig

stærkt optaget af deres tanker. Vi vil, så godt vi kan, give et stenografisk referat af deres samtale.

"Far Fauvent!"

"Ja, højærværdige moder."

"De ved jo besked med kapellet?"

"Ja vel. Jeg har jo mit bur, hvor jeg hører messerne og prædikenerne."

"Og De har været inde i koret og arbejdet der?"

"Ja, en to, tre gange."

"Det gælder om at løfte en sten."

"Er den tung?"

"Det er gulvflisen lige ved siden af alteret."

"Den over gravhvælvingen?"

"Ja."

"Det kunne man nok have nødig at være to mand om."

"Moder Ascension skal hjælpe Dem. Hun har kræfter som en mand."

"Et kvindfolk er nu en gang aldrig et mandfolk."

"Ja, vi har kun en kvinde at give Dem til hjælp. Hver gør sit bedste. Fordi domherre Mabillon meddeler 417 breve af den hellige Bernhard og Merlonus Horstius kun 367, foragter jeg ikke Merlonus Horstius."

"Nej, det gør jeg heller ikke."

"Det kommer an på at udrette så meget, som man med sine kræfter formår. Et kloster er ikke nogen ankersmedje."

"Nej, og et kvindfolk er ikke noget mandfolk. Men min broder er stærk."

"De skaffer altså en løftestang?"

"Ja vel, det er den eneste slags nøgler, der passer til den slags døre."

"Der er en ring i stenen."

"Den stikker jeg løftestangen ind i."

"Og stenen er anbragt således, at den kan drejes som om et par hængsler."

"Vel, højærværdige moder. Jeg skal nok få gravhvælvingen op."

"De får fire af forsangerinderne til hjælp."

"Og når jeg så har fået gravhvælvingen op?"

"Så skal den lukkes igen."

"Er det det hele?"

"Nej."

"Giv mig Deres ordrer, højærværdige moder."

"Vi har tillid til Dem, Fauvent."

"Jeg er rede til at gøre, hvad det skal være."

"Og til at tie med alt, hvad De hører og ser?"

"Ja vel, højærværdige moder."

"Altså, når gravhvælvingen er blevet åbnet ..."

"Så lukker jeg den igen."

"Ja, men forinden ..."

"Forinden, højærværdige moder?"

"Ja, forinden skal der bringes noget ned i den."

Der blev en pause. Priorinden brød den efter først ved en trækning af underlæben at have røbet, at hun betænkte sig.

"Far Fauvent!"

"Ja, højærværdige moder."

"De ved, at der er død en af mødrene i dag til morgen?"

"Nej."

"Har De da ikke hørt klokken?"

"Man kan ingenting høre, når man er henne i den anden ende af haven."

"Er det virkelig sandt?"

"Ja, jeg har såmænd svært ved at høre, når der bliver ringet efter mig."

"Hun døde ved daggry."

"I morges bar vinden oven i købet fra, hvor jeg var."

"Det er moder Crucifixion. Nu er hun salig."

Priorinden tav, bevægede et øjeblik læberne som i stille bøn og sagde derpå: "Det er ikke mere end tie år siden, at en jansenistinde, fru de Béthune, da hun så moder Crucifixion bede, omvendte sig og blev rettroende."

"Ja, nu hører jeg klemtningen, højærværdige moder."

"Mødrene har båret hende over i ligstuen, der støder op til kirken."

"Ja vel, det ved jeg."

"De er den eneste mand, der kan få adgang til det kammer. Pas godt på! Det ville være en nydelig historie, om en mand kom ind i ligstuen." I det samme slog klokken ni. "Lovet og priset være alterets allerhelligste sakramente klokken ni og hver time på dagen!" sagde priorinden.

"Amen!" sagde Fauchelevent.

Derpå hævede priorinden stemmen og sagde: "I levende live fik moder Crucifixion folk til at omvende sig. Efter sin død vil hun gøre undergerninger."

"Det vil hun," svarede Fauchelevent.

"Det har været en velsignelse for klosteret, far Fauvent, at have moder Crucifixion. Det falder selvfølgelig ikke i enhvers

lod, at dø som kardinal Bérulle, der opgav ånden, mens han var midt i læsningen af den hellige messe, og gav Gud sin sjæl i vold, netop som han udtalte ordene: *Hanc igitur oblationem*. Men skønt moder Crucifixion ikke opnåede så stor en lykke, fik hun en herlig død. Hun var ved fuld bevidsthed lige til det sidste. Hun talte til os, og derefter talte hun til englene. Hun gav os sine sidste befalinger. Havde De været i besiddelse af lidt mere tro og kunne have været til stede i hendes celle, ville hun have helbredet Deres ben ved at røre ved dem. Hun smilede. Man mærkede, at hun ville vågne op hos Gud. Der var en forsmag på Paradis i hendes død."

Fauchelevent troede, at det var en prædiken, hun holdt. "Amen!" sagde han.

"Far Fauvent, man må gøre, hvad de døde forlanger," sagde priorinden, idet hun igen lod nogle af kuglerne på sin rosenkrans glide igennem sine fingre. Fauchelevent sagde ingenting. Hun fortsatte: "Jeg har angående dette spørgsmål rådført mig med adskillige herrens tjenere, hvis virksomhed i hans vingård er til stor velsignelse."

"Her hører man klemtningen meget tydeligere end ude i haven, højærværdige moder."

"Og så er hun for resten ikke nogen almindelig død. Hun er en helgen."

"Lige som De, højærværdige moder."

"I de sidste tyve år har hun med vor hellige fader, Pius VII's tilladelse benyttet sin ligkiste som seng."

"Ham, der kronede kejse… Buonaparte?" i betragtning af, at Fauchelevent ellers var en snild mand, kom dette spørgsmål noget ubehændigt. Heldigvis hørte priorinden det ikke, helt

optaget af sine tanker, som hun var. Hun fortsatte: "Far Fauvent!"

"Ja vel, højærværdige moder."

"St. Diodorus, ærkebiskop i Kappadokien, forlangte, at man på hans grav skulle anbringe det ene ord: *Acarus*, der betyder maddike, hvilket skete. Er det sandt?"

"Ja vel, højærværdige moder."

"Den salige Mezzocane, abbed i Aquila, forlangte at blive begravet under galgen, hvilket skete."

"Ja, det er vist nok."

"St. Terentius, biskop i Ostia ved Tiberflodens udløb i havet, forlangte, at man på hans grav skulle anbringe det tegn, hvormed man mærkede fadermorderes grave, i håb om, at de vejfarende, der kom forbi, ville spytte på hans grav. Det skete. Man må gøre, hvad de døde forlanger."

"Ja, det har sin rigtighed."

"Liget af Bernhard Guidonis, der var født i Frankrig ved Roche-Abeille, blev, som han havde befalet, kongen af Castilien til trods, bisat i domikanerkirken i Limoges, skønt Bernhard Guidonis var biskop i Tuy i Spanien. Kan der indvendes noget imod den ting?"

"Nej, det kan der ikke, højærværdige moder."

"Det bevidnes af Plantavit de la Fosse." Nogle af rosenkransens kugler gled atter igennem priorindens fingre. Hun fortsatte: "Far Fauvent, moder Crucifixion skal begraves i den ligkiste, hun har sovet i i de sidste tyve år."

"Det er ikke mere end rimeligt."

"Døden er en fortsættelse af søvnen."

"Ja vel. Jeg skal altså slå låget til på den kiste?"

"Ja."

"Og kisten, der kommer fra ligbærerkontoret, bryder vi os ikke noget om?"

"Nej."

"Jeg er ganske til det højærværdige klosters tjeneste."

"De fire forsangerinder skal hjælpe Dem."

"Med at slå kisten til? Det behøves ikke, det kan jeg godt besørge alene."

"Nej, med at fire den ned."

"Hvor?"

"I gravhvælvingen."

"Hvad for en gravhvælving?"

"Den under alteret."

Det gav et sæt i Fauchelevent. "Gravhvælvingen under alteret?!"

"Ja, under alteret."

"Ja, men ..."

"De skaffer Dem jo en jernstang."

"Ja vel, men ..."

"De løfter stenen op med stangen ved hjælp af ringen."

"Ja, men ..."

"Man må adlyde de døde. Moder Crucifixions sidste ønske var at blive jordet i gravhvælvingen under alteret i kapellet og ikke at komme til at hvile i vanhellig jord, at komme til at hvile i døden der, hvor hun i levende live bad sine bønner. Hun bad os om, at det måtte blive så, og vi betragter hendes bøn som en befaling."

"Ja, men det er jo forbudt."

"Forbudt af mennesker, påbudt af Gud."

"Men sæt nu, at det kom ud."

"Vi har tillid til Dem."

"Ja, jeg er tavs som en mur."

"Kapitlet er samlet. De stemmeberettigede mødre, som jeg for nylig har holdt råd med, og som fremdeles holder råd, har besluttet, at moder Crucifixion efter sit ønske skal begraves i sin kiste og under vort alter. Tænk Dem, far Fauvent, om der nu skete mirakler ved hendes grav! Hvilken ære i Gud for vort samfund! Det er fra gravene, at undergerningerne udgår."

"Ja, men højærværdige moder, sæt nu, at sundhedskommissionen ..."

"St. Benedikt II bød, hvad spørgsmålet om begravelser angår, Konstantin Pogonatos spidsen."

"Ja, men politikommissæren ..."

"Chonodemaire, en af de syv frankiske konger, der trængte ind i Gallien, mens Konstans stod for styret, erkendte udtrykkelig klosterfolkenes ret til at blive begravede *in religione*, det vil sige under alteret."

"Ja, men den af amtet beskikkede tilsynsmand ..."

"Over for korset har det, der hører denne verden til, ingenting at betyde. Martin, kartheusernes ellevte ordensgeneral, gav sin orden til valgsprog: *Stat crux, dum volvitar orbis* [Note 7)]."

"Amen!" sagde Fauchelevent, som uvægerlig søgte at trække sig ud af sagen ved hjælp af dette ord, hver gang der blev talt latin. Den, som længe har været nødt til at tie stille, er glad ved et hvilket som helst auditorium. Priorinden, der plejede at måtte tie, skønt hun var helt ladet, rejste sig og sagde med en veltalenhed, der brød igennem alle sluser: "Jeg har på min højre

hånd Benediktus, og på min venstre Bernhardus. Hvem er Bernhardus? Den første abbed i Clairvaux. Hvem er Benediktus? Han er patriarken i Monte Casino, den anden grundlægger af klosterlivets hellighed, vesterlandets Basilius den Store. På den ene side St. Bernhard, på den anden sundhedskommissionen. På den ene side St. Benedikt, på den anden politiet. Staten, politiet, ligbærerkontoret, reglementerne, administrationen, hvad forstår vi os på det? Enhver ville blive forarget ved at se, hvordan man behandler os. Vi har vel ret til at give Jesus Kristus vort støv. Deres sundhedskommission er en revolutionær opfindelse. Politikommissæren sættes over Gud! Sådan er vort århundrede."

Fauchelevent følte sig ikke synderlig vel til mode under denne skylle.

Priorinden fortsatte: "Er det så en aftale, far Fauvent?"

"Ja vel så, højærværdige moder."

"Kan vi stole på Dem?"

"Ja, jeg skal adlyde."

"Vel."

"Jeg er klosteret fuldt ud hengiven."

"Det er godt. De slår altså kisten til. Søstrene bærer den ind i kapellet. Dødsmessen læses, og derpå vender alle tilbage til klosteret. Imellem elleve og tolv kommer De med Deres jernstang. Det hele går for sig i den største hemmelighedsfuldhed. I kapellet er der ikke andre end de fire forsangerinder, moder Ascension og De."

"Og søsteren ved pælen?"

"Hun ser sig ikke tilbage."

"Men hun hører."

"Hun lytter ikke efter noget. Hvad klosteret ved, ved verden ingenting om." Der blev igen en pause. "De skal tage Deres bjælde af," sagde priorinden. "Det er ingen nytte til, at søsteren ved pælen opdager, at De er der."

"Højærværdige moder."

"Hvad er der, far Fauvent?"

"Har ligsynsdoktoren været her?"

"Han kommer i dag klokken fire. Der er længe blevet ringet med klokken, som skal kalde ham hertil. Hører De virkelig ingen klokker ringe?"

"Jeg giver kun agt på min egen."

"Det er godt, far Fauvent."

"Jeg må have en løftestang på mindst seks fods længde."

"Hvor vil De få den fra?"

"Hvor der er gittervinduer, er der også jernstænger. Jeg har en hel bunke nede i haven."

"Altså kvarter over elleve i nat. Glem det nu ikke."

"Højærværdige moder!"

"Ja, hvad er der?"

"Skulle De en anden gang have sådant et stykke arbejde gjort, så tænk på min broder. Han er voldsom stærk. En ren tyrk."

"Lad nu det, De har at gøre, gå fra hånden så hurtigt som muligt."

"Ja, så umådelig hurtigt kan det nu ikke gå, for gammel og skrøbelig er jeg jo. Det er derfor, jeg gerne skulle have en medhjælper. Jeg halter jo."

"Det er ingen synd at halte, og der er måske oven i købet velsignelse ved det. Kejser Henrik den Anden, der bekæmpede

modpaven Gregor og genindsatte Benedikt den Ottende, har to tilnavne: Den hellige og den halte."

"Ja, det kan jo være meget godt," mumlede far Fauchelevent.

"Jeg tror, vi skal gøre regning på en hel time, far Fauvent. Det er ikke for meget. Vær ved hovedalteret klokken elleve med Deres jernstang. Gudstjenesten begynder klokken tolv, og det hele må være gjort et godt kvarters tid forinden."

"Jeg skal gøre alt for at lægge min nidkærhed over for klosteret for dagen. Det er altså en aftale: Jeg slår kisten til. Præcis klokken elleve er jeg i kapellet. Forsangerinderne er der også og moder Ascension med. To mandfolk var nu bedre, men lige meget. Jeg har min løftestang med. Vi åbner gravhvælvingen, firer kisten ned og lukker hvælvingen igen, så der ikke er spor af noget at se og regeringen ikke aner det mindste. Så er jo det hele i orden, højærværdige moder, ikke sandt?"

"Nej, der står en ting tilbage endnu."

"Hvad er det?"

"Den tomme kiste."

Det gav noget at tænke på. Fauchelevent spekulerede, og priorinden spekulerede.

"Hvad skal vi gøre med den kiste, far Fauvent?"

"Den må jo bæres til jorden."

"Tom?"

Ny pause. Fauchelevent så at sige afviste det ubehagelige spørgsmål med en bevægelse med venstre hånd. "Det er mig, højærværdige moder, der sømmer kisten til i ligstuen ved siden af kapellet. Ingen andre end jeg kan komme derind, og jeg breder ligklædet over kisten."

"Ja, men når ligbærerne sætter den op på ligvognen og firer den ned i graven, vil de mærke, at den er tom."

"Fy for … ja, det har De ret i, højærværdige frue!" udbrød Fauchelevent.

Priorinden begyndte at slå korsets tegn for sig og så stift på gartneren. For at udslette det uheldige indtryk, hans ed havde gjort til trods for, at han havde afbrudt den, skyndte han sig at komme med et forslag.

"Jeg fylder jord i kisten, højærværdige moder," sagde han, "så tror de, der ligger et lig i den."

"Ja, det er rigtigt. Jord og et menneske, det kommer jo ud på et. Nå ja, så tager De Dem altså af den tomme kiste."

"Det skal jeg," Priorindens ansigt, der hidtil havde været mørkt og bekymret, klarede nu op. Hun vinkede ad Fauchelevent, at samtalen var forbi, og han humpede hen imod døren. Da han skulle til at gå ud af den, hævede hun venligt stemmen og sagde: "Jeg er tilfreds med Dem, far Fauvent. I morgen efter begravelsen kan De føre Deres broder til mig, og lad ham tage sin lille pige med."

5

Fauchelevent var jo ikke rask til bens, og hertil kom nu yderligere, at han hverken vidste ud eller ind. Det tog ham et helt kvarter at nå tilbage til sin hytte. Cosette var vågnet, og Jean Valjean havde igen sat hende hen ved ilden. Netop som Fauchelevent trådte ind, viste Jean Valjean hende gartnerens kurv, der hang på væggen, og sagde: "Hør nu, lille Cosette, vi bliver nødt til at forlade dette hus, men vi kommer tilbage hertil igen og vil få det godt her. Den rare, gamle mand vil bære dig

ud herfra på sin ryg. Du kommer til at vente på mig hos en gammel kone: der kommer jeg og henter dig. Lad mig nu se, at du er pænt lydig og ingenting siger, ellers kommer madam Thénardier og tager dig."

Cosette satte et meget alvorligt ansigt op og nikkede. Ved den støj, Fauchelevent gjorde, idet han stødte døren op, vendte Jean Valjean sig om.

"Nå?"

"Ja, alt er i orden, og ingenting er i orden, lige som man tager det," sagde Fauchelevent. "Jeg har tilladelse til at lade Dem komme herind, men før jeg kan benytte mig af den, må jeg først have Dem ud herfra. Det er knuden. For den lilles vedkommende går det let nok."

"De vil altså bære hende ud?"

"Ja vel. Jeg kan vel altså stole på, at hun holder ren mund?"

"Det indestår jeg Dem for."

"Men nu Dem selv, far Madeleine?" Og efter en bekymret pause udbrød Fauchelevent: "Kan De ikke slippe ud på samme måde, som De er sluppet ind?"

Jean Valjean indskrænkede sig lige som forrige gang til at svare: "Det er umuligt."

Fauchelevent, som mere talte til sig selv end til Jean Valjean, brummede: "Så er der også en anden ting, som piner mig. Jeg sagde, at jeg ville fylde jord i, men jeg tror ikke, det går. Jorden bliver ikke liggende stille, men flytter sig. Ligbærerne vil mærke det, og så får regeringen jo nys om sagen, far Madeleine."

Jean Valjean skævede til ham i den tro, at han talte vildt.

"Hvordan Fanden skal De dog komme herfra?" fortsatte Fauchelevent. "Det må alt sammen ordnes i morgen, for i

morgen skal jeg føre Dem til priorinden. Hun venter Dem."

Han forklarede derpå Jean Valjean, at det var lønnen for en tjeneste, han gjorde klosteret, og at det hørte med til hans bestilling at være med ved begravelserne – det påhvilede ham at lukke kisterne og at hjælpe graveren på kirkegården. Nonnen, der var død til morgen, fortalte han, havde forlangt at blive begravet i den ligkiste, hun havde benyttet som seng, og sat ned i gravhvælvingen under alteret i kapellet. Det stred imod politianordningerne, men hun hørte til dem, man ikke kan nægte noget. Priorinden og de stemmeberettigede mødre agtede at opfylde den afdødes ønske til trods for regeringen. Han, Fauchelevent, skulle lukke kisten, tage stenen op i kapellet og fire liget ned i gravhvælvingen. Til tak herfor gav priorinden hans broder plads som gartner i klosteret og optog hans broderdatter som kostgænger i det. Hans broder var hr. Madeleine, og hans broderdatter var Cosette. Priorinden havde sagt, at han skulle komme med sin broder næste aften, efter at den foregivne begravelse på kirkegården havde fundet sted, men han kunne ikke føre hr. Madeleine ind i klosteret, når han ikke var uden for det. Det var den første vanskelighed. Og så var der for resten også en anden vanskelighed, det var den tomme kiste.

"Hvad er det for en tom kiste?" spurgte Jean Valjean.

"Den, som øvrigheden sender," svarede Fauchelevent.

"Hvad for en kiste og hvad for en øvrighed?"

"Når en nonne dør, kommer den dertil beskikkede læge og afgiver erklæring om, at der er en nonne, der er død. Regeringen sender en kiste, og dagen efter sender den en ligvogn og ligbærere for at hente kisten og transportere den ud

på kirkegården. Når ligbærerne kommer og henter kisten, må de jo mærke, at den er tom."

"Så læg noget i den."

"Et lig? Jeg har ikke noget lig."

"Nå ja, så læg et levende menneske i den."

"Hvad skulle det være for et menneske?"

"Mig," sagde Jean Valjean. Fauchelevent, der havde sat sig ned, for op, som om der var blevet affyret et kanonslag under hans stol.

"Dem!"

"Ja, hvorfor ikke?" Jean Valjeans ansigt lysnede af et af disse smil, der en sjælden gang fløj over det som solstrejf over en vinterhimmel. "Ser De, Fauchelevent," sagde han, "De sagde for noget siden: "Moder Crucifixion er død." Og så tilføjede jeg: "Og far Madeleine er begravet." Og sådan skal det være."

"De ler! Nå, så er det altså ikke Deres alvor?"

"Jo, mit ramme alvor. Jeg må bort herfra."

"Ja, det er ganske nødvendigt."

"Jeg bad Dem om at skaffe en kurv og en presenning."

"Nå ja?"

"Kurven bliver af fyrretræ og presenningen af sort klæde."

"Nej, hvidt. Nonnerne bliver begravede i hvidt."

"Nå ja, så hvidt da."

"De er ikke som andre mennesker, far Madeleine," sagde Fauchelevent.

"Det gælder om at slippe herfra uden at blive set. Det er virkelig en udvej dertil. Men sig mig nu først, hvordan går det hele for sig? Hvor er den ligkiste?"

"Den tomme?"

"Ja."

"Den står nede i den såkaldte ligstue, på to bukke med ligklædet over sig."

"Hvor lang er den?"

"Seks fod."

"Hvad er ligstuen for noget?"

"Det er et værelse i stueetagen. Ud til haven har det et gittervindue, som der kan lukkes en skodde for udvendig fra, og det har to døre, af hvilke den ene fører ind til klosteret, den anden til kirken."

"Hvad er det for en kirke?"

"Kirken ud til gaden. Den, alle har adgang til."

"Har De nøglerne til de to døre?"

"Nej, jeg har kun nøgle til den, der fører ind til klosteret. Portneren har nøgle til den, der fører ind til kirken."

"Hvornår lukker portneren den dør op?"

"Kun når ligbærerne, der skal hente kisten, kommer. Så snart de er gået med den, bliver døren lukket igen."

"Hvem slår kisten til?"

"Det gør jeg."

"Er De alene om det?"

"Ja, med undtagelse af politilægen må intet andet mandfolk sætte sine ben i ligstuen. Det står end også skrevet på væggen."

"Kan De skjule mig i ligstuen i nat, når alle i klosteret sover?"

"Nej, men jeg kan skjule Dem i et lille, mørkt aflukke ved siden af, hvor jeg plejer at have mine graverredskaber stående, og som jeg har nøgle til."

"Hvad tid kommer ligvognen efter kisten i morgen eftermiddag?"

"Hen ved klokken tre. Begravelsen finder sted på Vaugirard-kirkegården, lidt før mørket falder på. Det er en lang vej derud."

"Jeg skal holde mig skjult i Deres redskabsskur hele natten og formiddagen. Men hvordan får jeg noget at spise? For jeg bliver sulten."

"Jeg skal nok bringe Dem mad."

"Så kan De komme og slå kisten til klokken to."

Fauchelevent for et skridt tilbage og smækkede med fingrene. "Ja, men det er jo aldeles umuligt!"

"Å snak! De tager blot en hammer og slår sømmene i." Det, der stod for Fauchelevent som noget aldeles uhørt, var for Jean Valjean en ganske simpel ting. Han havde været med til det, der var værre. En fange, der altid tænker på at undvige, lærer at skrumpe sig sammen efter det musehul, hans flugt beror på.

Da Fauchelevent havde fået sundet sig lidt, udbrød han: "Ja, men hvordan vil De bære Dem ad med at få vejret?"

"Jeg vil trække det."

"I sådan en kasse? Jeg er lige ved at kvæles, blot jeg tænker derpå."

"De har vel et vridbor? Bor nogle huller hist og her i låget over munden, og så behøver De vel heller ikke at skrue låget alt for fast på."

"Ja, men sæt nu, at De kommer til at hoste eller nyse?"

"Når det gælder om at undslippe, hverken hoster eller nyser man. – Far Fauchelevent," tilføjede han, "det kan ikke hjælpe, jeg må tage en beslutning. Enten bliver jeg grebet her, eller også må jeg herfra med ligvognen."

Fauchelevent blev imponeret af Jean Valjeans ro. "Nå ja," brummede han, "så er der vel ingen anden udvej."

"Det eneste, jeg er noget betænkelig ved," sagde Jean Valjean, "er, hvordan det skal gå ude på kirkegården."

"Det nærer jeg slet ingen bekymring for," sagde Fauchelevent. "Kan De blot klare Dem med ligkisten, så skal jeg nok få Dem op af graven. Graveren, en gammel drukkenbolt, er en god ven af mig. Han hedder far Mestienne, en rigtig gammel vingårdsmand. Han putter de døde i graven, og jeg putter ham i lommen. Nu skal jeg sige Dem, hvordan det hele går for sig. Vi kommer til kirkegården, lidt før mørket falder på, sådan en tre kvarters tid, før kirkegårdsporten bliver lukket. Ligvognen kører helt hen til graven. Jeg følger med, det hører med til min bestilling. Jeg har hammer, mejsel og tang med i lommen. Ligvognen standser, ligbærerne slår et reb om kisten, De ligger i, og firer den ned i graven. Præsten læser sine bønner, gør korsets tegn over kisten og stænker vievand på den. Så går han sin vej, og jeg bliver alene med far Mestienne, der som sagt er min gode ven. Nu er der to muligheder: Enten er han fuld, eller også er han ikke fuld. Hvis han ikke er fuld, siger jeg til ham: "Lad os gå hen i *Æblet* og tage os et bæger, inden der bliver lukket," og så går jeg derhen med ham og drikker ham fuld, hvilket hurtigt er besørget, for han møder altid med et godt grundlag. Når jeg så har fået drukket ham under bordet, tager jeg hans adgangskort til kirkegården fra ham og vender alene tilbage, og så har De kun med mig at bestille. Er han allerede fuld, når jeg kommer, siger jeg: "Gå du blot hjem, jeg skal nok gøre arbejdet for dig," og så går han hjem, og jeg hjælper Dem op af graven."

Jean Valjean rakte ham sin hånd, som Fauchelevent greb med en rørende, bondsk begejstring. "Så er vi enige om den ting, far

Fauchelevent. Det går nok godt alt sammen."

"Ja, når det blot ikke går i uorden et eller andet sted," tænkte Fauchelevent: "Det ville være en skrækkelig historie."

6

Ved solnedgang næste dag blottede de få, der færdedes på Maine-boulevarden, deres hoveder for en gammeldags prydet ligvogn med ornamenter bestående af hjerneskaller, korslagte knogler og tårer, på hvilken der stod en ligkiste, dækket med et hvidt ligklæde, på hvilket der var anbragt et mægtigt sort kors, der lignede et lig med nedhængende arme. Bag efter den kom en med sort betrukket karet, i hvilken der sad en præst iført sin messeskjorte og en kordreng med rød kalot på. På hver side af ligvognen gik der to ligbærere i grå uniform med sorte opslag. Aller bagest gik en gammel, arbejdsklædt, halt mand. Toget satte kursen ad Vaugirard-kirkegården til. Op af den gamle, halte mands lomme stak skaftet af en hammer, en mejsel og en tang.

Vaugirard-kirkegården indtog en undtagelsesstilling blandt Paris' kirkegårde. Den havde sine egne særlige skikke, lige som den havde sin indkørselsport og sin almindelige indgang, som kvarterets gamle folk, der stædigt holder fast ved de gamle benævnelser, kalder Rideporten og Gangporten. Bernhardiner-benediktinerinderne i Petit-Picpus-klostret havde som sagt fået tilladelse til at lade sig begrave i et særligt hjørne der og ved aftentide, i betragtning af, at kirkegården i sin tid havde tilhørt deres kloster. Graverne på denne kirkegård havde som følge heraf ind imellem aftentjeneste om sommeren og nattetjeneste om vinteren og var underkastede særlige strenge regler.

Kirkegårdsportene i Paris blev på denne tid lukkede ved solnedgang, og da dette skete i henhold til de af øvrigheden udstedte forskrifter, gjaldt det også for Vaugirard-kirkegårdens vedkommende. Rideporten og Gangporten var to gitterporte, der skiltes fra hinanden ved en pavillon, i hvilken portneren havde sin bolig. Så snart solen forsvandt bag Invalidehotellets kuppel, blev de to gitterporte uden nåde og barmhjertighed lukkede, og var en graver blevet forsinket inde på kirkegården, kunne han kun slippe ud ved hjælp af sit af bestyrelsen for begravelsesvæsenet udstedte kort. På et af portnerboligens vinduesskodder var der anbragt en slags brevkasse. I den kastede graveren sit kort, portneren hørte det falde, trak i snoren, og gangporten sprang op. Havde graveren ikke sit kort med, opgav graveren sit navn og blev så lukket ud, i fald portneren kendte ham, men det kostede ham femten francs i bøde.

Denne kirkegård, på hvilken forholdene således i flere henseender var i uoverensstemmelse med de ellers gældende regler, var en torn i øjnene på øvrigheden, der holder på, at der skal være ensartethed i tingene. Lidt efter 1830 blev den helt nedlagt og afløst af Montparnassekirkegården, som efter den arvede den navnkundige kro *Æblet*, hvis med det nævnte emblem forsynede skilt på den ene side vendte ud til bordene, hvor gæsterne sad og drak, og på den anden side ind til gravene.

Vaugirard-kirkegården var på dette tidspunkt, hvad man kunne kalde en kirkegård, der sang på sit sidste vers. Den var ved at gå af brug, blev mere og mere overgroet med skimmel og fattigere og fattigere på blomster. Folk holdt ikke af at tænke

sig, at de skulle begraves på Vaugirard-kirkegården – det tog sig så fattigt ud. Så var Père-Lachaise rigtig nok noget helt andet, det var ligesom at have mahognitræsmøbler, man mærkede, at man var imellem fine folk. For resten var Vaugirard-kirkegården et meget agtværdigt sted, beplantet som en have i gammel fransk stil, med lige alléer, buksbom, thujaer og kristtorn og fuld af gamle grave overskyggede af taxtræer og overgroede af meget højt græs.

Solen var endnu ikke gået helt ned, da ligvognen kørte ind i alléen på Vaugirard-kirkegården. Manden, der haltende afsluttede ligtoget, var ingen anden end Fauchelevent. Alt var hidtil gået godt. Moder Crucifixion var blevet begravet i hvælvingen under alteret, Cosette var blevet båret ud i kurven, Jean Valjean var blevet smuglet ind i ligstuen. Fauchelevent havde ikke stødt på en eneste hindring. Han humpede som følge heraf meget fornøjet af sted efter ligvognen. Han var ikke længere i tvivl om, at det hele ville løbe heldigt af: Hvad der stod tilbage at gøre, var for intet at regne. I løbet af to år havde han ti gange drukket graveren, den brave, pluskæbede far Mestienne, på pelsen. Han havde fuldstændig krammet på ham og kunne gøre med ham, hvad han ville. Ham var Fauchelevent ganske sikker på. Idet ligtoget drejede ind i alléen op til kirkegården, kastede Fauchelevent et fornøjet blik på ligvognen, gned sig i hænderne og sagde halvhøjt: "Det er virkelig en overmåde lystig komedie!" Pludselig standsede ligvognen. Den var nået frem til gitterporten, og tilladelsen til at begrave liget skulle forevises. Manden fra begravelseskontoret talte nogle ord med portneren. Mens dette, der gav anledning til en standsning på et par minutter, stod på, kom en mand, som Fauchelevent ikke

kendte, hen og stillede sig op ved siden af ham bag ved ligvognen. Han så ud som en arbejder, havde en jakke på med store lommer og en hakke under armen. Fauchelevent så på ham.

"Hvem er De?" spurgte han.

"Jeg er graveren," svarede manden. Fauchelevent så ud, som om han havde tabt både næse og mund.

"Hvad for noget? Graveren?" sagde han.

"Ja vel."

"Er De graveren?"

"Ja, vel er jeg det."

"Det er jo far Mestienne, der er graver her."

"Ja, har været."

"Hvad vil det sige?"

"Han er død."

Fauchelevent var belavet på alt undtagen på, at en graver kunne dø. Han blev stående med åben mund og kunne knapt fremstamme: "Det kan ikke være muligt!"

"Jo, det er vist nok."

"Ja, men far Mestienne er jo graver her," sagde han med svag stemme.

"Efter Napoleon fulgte Ludvig den Attende, efter Mestienne Gribier. Jeg hedder Gribier, landsmand!"

Fauchelevent, der var blevet ganske bleg, så nærmere på denne Gribier. Det var en høj, mager, gusten mand, der i et og alt så ud til at passe til at have med begravelser at gøre. Man kom til at tænke på en læge, der havde måttet opgive sin praksis og nu havde slået sig på at være graver. Fauchelevent gav sig til at le.

"Det er dog grinagtigt, som det kan gå her i verden!" sagde han. "Far Mestienne er altså død! Lille fatter Mestienne er død, men længe leve lille fatter Lenoir! De ved vel nok, hvem lille fatter Lenoir er? Ham med den rare røde vin til seks sous kruset, ægte Suresne-vin fra Paris. Herre Gud, så gamle Mestienne er død. Det gør mig virkelig ondt. Han var en rigtig glad sjæl, men det er De vel også, kammerat, hvad? Nu går vi straks hen og tager os et bæger."

"Jeg har gået i latinskole og taget fjerde klasses eksamen," sagde manden. "Jeg drikker aldrig."

Ligvognen havde atter sat sig i bevægelse og kørte op ad den store kirkegårdsallé. Fauchelevent havde sagtnet sin gang. Han haltede nu nok så meget af bekymring som af svaghed. Graveren gik foran ham. Fauchelevent mønstrede endnu en gang denne Gribier, der var kommet ham så ganske uventet. Han hørte til den slags folk, som, skønt de er unge, ser gamle ud, og som er meget stærke til trods for, at de er magre.

"Hør nu, kammerat!" råbte Fauchelevent, "jeg er klosterets graver."

"Nå ja, så er vi kolleger," sagde manden, idet han vendte sig om. Fauchelevent, der var udannet, men meget snu, forstod, at det var en farlig person, han havde for sig, en, der forstod at føje sine ord.

"Er det virkelig sandt, at far Mestienne er død?" brummede han.

"Ja, det er han. Vorherre har set efter i sin hovedbog, og far Mestiennes tid var udløbet. Far Mestienne er død."

"Vorherre ..." gentog Fauchelevent uvilkårligt.

"Ja, Vorherre," sagde manden i en myndig tone, "han, som filosofferne kalder den evige fader og jakobinerne det højeste væsen."

"Skal vi to ikke se at stifte nærmere bekendtskab?" stammede Fauchelevent.

"Det er besørget. De er en bonde, og jeg er pariser."

"Man kender ikke hinanden, så længe man ikke har tømt et bæger sammen. Når man tømmer sit glas, åbner man samtidig sit hjerte. De skal drikke et glas med mig – sådant et forslag må man aldrig sige nej til."

"Arbejdet skal besørges først."

"Nu er det ude med mig!" tænkte Fauchelevent. Ligvognen var nu kun et ganske lille stykke fra gangen, der førte ned til nonnernes gravplads. "Ser du, din bondetamp, jeg har syv unger at føde. De skal have noget at spise, derfor må jeg lade være at drikke."

Ligvognen drejede nu om forbi en lille lund af cypresser, forlod hovedalléen og kørte om ad en mindre, der førte ind imellem en del træer. Graven kunne åbenbart nu ikke være langt borte. Fauchelevent sagtnede sin gang, men det sagtnede jo ikke på ligvognen. Heldigvis var jorden så opblødt af vinterregnen, at den klæbede fast ved hjulene og sinkede kørslen. Fauchelevent gik igen hen til graveren.

"Han har sådan en dejlig argenteuilvin," mumlede han.

"Hør nu, din bonde," sagde manden, "jeg skulle egentlig slet ikke have været graver. Min fader var i en rigtig pæn stilling, og jeg skulle have lagt mig efter videnskaberne. Men så gik det ham galt. Han tabte sine penge på børsen, og så måtte jeg opgive videnskaberne. Men offentlig skriver blev jeg da."

"Ja, men så er De jo slet ikke graver," sagde Fauchelevent, idet han greb efter dette halmstrå.

"Jo, jeg er begge dele. Det ene udelukker ikke det andet."

"Lad os alligevel gå hen og tage os et glas," sagde Fauchelevent. Her bliver det nødvendigt at indskyde en bemærkning. Hvor angst og bekymret Fauchelevent end var, bød han på et glas, men der var et punkt, han ikke udtalte sig om, nemlig hvem der skulle betale det. I reglen havde Fauchelevent plejet at byde og far Mestienne at betale. Den ny situation, der var opstået ved, at der var kommet en ny graver, gjorde det åbenbart nødvendigt at byde på et glas. Det gjorde den gamle gartner, men spørgsmålet om, hvem der skulle betale det, lod han med vilje stå hen. Selv havde han nok mest lyst til at slippe, hvor stor spænding han end var i. Graveren svarede med et overlegent smil.

"Noget at spise må man have, derfor har jeg overtaget embedet efter far Mestienne. Når man næsten har gået hele latinskolen igennem, er man filosof. Til håndens gerning har jeg føjet armenes. Jeg har mit skriverstade på torvet ved Sévres-gade, på Paraplytorvet, ved De nok. Alle kokkepigerne i Croix-Rouge søger til mig. Jeg skriver deres kærlighedsbreve til soldaterne for dem. Om formiddagen skriver jeg kærlighedsbreve, om eftermiddagen graver jeg grave. Sådan er livet, din bondetamp."

Ligvognen kørte stadig videre. Fauchelevent så sig i højeste grad urolig om. Store sveddråber drev ned ad panden på ham.

"Men det duer nu alligevel ikke at tjene to herrer," fortsatte graveren, "jeg kommer til at vælge imellem pennen og hakken. Hakken spolerer min håndskrift."

Ligvognen standsede, kordrengen steg ud af den med klæde betrukne vogn, og efter ham præsten. Et af ligvognens små forhjul stod oppe på en lille jordbunke, hinsides hvilken man så en åben grav.

"Jo, det er rigtignok en nydelig komedie!" sagde Fauchelevent forfærdet til sig selv.

7

Det var, som læseren ved, Jean Valjean, der lå i kisten. Han havde indrettet sig sådan, at han kunne leve i den. Han kunne lige netop få vejret. Det er mærkeligt, hvor tryg bevidstheden om en fast lagt plan gør et menneske i alle henseender. Alt var hidtil gået ganske, som Jean Valjean havde beregnet. Han gjorde som Fauchelevent regning på far Mestienne og tvivlede ikke på et heldigt udfald. Aldrig har noget menneske befundet sig i en farligere stilling og taget den med en mere fuldkommen ro. Fra sin ligkiste fulgte Jean Valjean alle udviklingstrinene i det frygtelige drama, han spillede sammen med døden. Lidt efter, at Fauchelevent havde slået låget på kisten til, havde Jean Valjean mærket, at han blev båret bort, og derpå, at de kørte med ham. Så skønnede han, da vognen skumplede mindre, at den fra stenbro var kommet ud på jordvej, det vil sige ud på boulevarderne. Af en dump rumlen havde han sluttet, at den kørte over Austerlitzbroen. Da vognen standsede første gang, forstod han, at den var kommet ud på kirkegården. Da den standsede anden gang, sagde han til sig selv: Nu er vi ved graven. Pludselig mærkede han, at hænder greb fat i kisten, og derefter hørte han en knirkende gniden imod den. Han skønnede at, det var et reb, der blev slået om kisten for at fire

den ned i graven. Så blev han grebet af svimmelhed. Formodentlig havde ligbærerne og graveren ikke holdt kisten lige, men firet den ned med hovedenden først. Han kom imidlertid fuldstændig til sig selv igen, da kisten kom i ro i vandret stilling. Han var nu åbenbart på bunden af graven. Han hørte oven over sig en iskold og højtidelig stemme, der fremsagde nogle latinske ord, som han ikke forstod, så langsomt, at han kunne opfatte dem et for et: *Qui dormiunt in terræ pulvere, evigilabunt, alii in vilam æternam et alii in opprobrium, ut videant semper*. En barnestemme sagde: *De profundis*. Den anden stemme begyndte igen: *Requiem æternam dona ei domine*. Barnestemmen svarede: *Et lux perpetua luceat ei*. Han hørte noget falde på kistelåget ligesom regndråber. Det var formodentlig vievandet.

"Så nåede vi så vidt," tænkte han. "Nu blot en smule tålmodighed endnu, så går præsten, Fauchelevent går hen og drikker med Mestienne, og jeg bliver alene. Så kommer Fauchelevent alene tilbage, og jeg slipper løs. Det vil tage en god time." Stemmen deroppe begyndte igen: *Requiescat in pace*, og barnestemmen sagde *Amen*. Jean Valjean, som stadig lyttede med anspændt opmærksomhed, opfattede noget ligesom skridt, der fjernede sig. "Nu går de," tænkte han, "nu er jeg alene."

Pludselig hørte han over sit hoved noget, der lød som et tordenslag. Det var en skovlfuld jord, der faldt på kistelåget. Der kom et til. Et af de huller, han trak vejret igennem, var blevet stoppet til. Der faldt en tredje skovlfuld og en fjerde. Der findes ting, som er stærkere end det stærkeste menneske. Jean Valjean tabte bevidstheden.

8

Da ligvognen var kørt bort, da præsten og kordrengen igen havde sat sig op i deres vogn og var kørt bort, så Fauchelevent, der ikke et øjeblik slap graveren af syne, ham bukke sig ned og tage sin skovl, der stod i jordbunken. Så tog Fauchelevent en afgørende beslutning. Han stillede sig imellem graven og graveren, lagde armene over kors og sagde: "Jeg betaler."

Graveren så forbavset på ham og sagde: "Hvad er det, du siger, bondetamp?"

"Jeg betaler," gentog Fauchelevent.

"Hvad betaler du?"

"Vinen."

"Hvad for en vin?"

"Argenteuilvinen."

"Hvor betaler du den?"

"I *Æblet*."

"Gå pokker i vold!" sagde graveren og kastede en skovlfuld jord på kisten. Det gav en dump lyd. Fauchelevent vaklede og var lige ved selv at falde ned i graven. Han råbte med en stemme, der lød som en begyndende rallen: "Kom nu med, kammerat, inden de lukker i *Æblet*."

Graveren skovlede stadig jord på. Fauchelevent fortsatte: "Jeg betaler!" og han greb graveren i armen. "Hør nu, kammerat," sagde han, "jeg er klosterets graver og kommer for at hjælpe Dem. Det stykke arbejde lader sig godt gøre i mørke. Lad os derfor tage et bæger først."

Og mens han således trængte ind på ham, idet han fortvivlet klamrede sig til håbet om at få ham overtalt, sagde han nedslået

til sig selv: "Og selv om jeg nu får ham til at drikke, vil det så lykkes mig at få ham fuld?"

"Når det er dig så meget om at gøre, din bondetamp, skal jeg føje dig og drikke med dig," sagde graveren, "men først når arbejdet er besørget, ikke før."

Han tog igen fat på skovlen.

Fauchelevent greb ham i armen. "De kan stole på, at det er en argenteuilvin, der har vasket sig," sagde han.

"Man skulle tro, De var klokker," sagde graveren, "det går stadig på samme melodi. De kan jo ikke tale om andet. Se nu, De hummer Dem."

Han kastede igen en skovlfuld jord på. Fauchelevent var nu nået til det punkt, hvor man ikke længere ved, hvad man siger.

"Ja, men så kom dog og tag Dem et bæger!" råbte han. "De hører jo, at det er mig, der betaler!"

"Ja, når vi har fået barnet her til ro," sagde graveren og kastede den tredje skovlfuld jord på. Derpå stak han skovlen i jorden og sagde: "Ser De, det bliver koldt i nat, og den døde ville skrige, hvis vi lod hende ligge der uden dyne på."

I det samme bøjede graveren sig for igen at fylde sin skovl, og lommen i hans jakke kom til at stå helt åben. Fauchelevents forvildede blik faldt uvilkårligt på denne lomme og blev hængende ved den. Solen var endnu ikke gået ned bag horisonten. Det var endnu lyst nok til, at man kunne skelne noget hvidt på bunden af den gabende lomme. Al den ild, der kan være i en picardisk bondes øjne, flammede op i Fauchelevents blik. Han havde fået en ide. Uden at graveren, der var helt optaget af sin skovl, mærkede det, stak han bagfra hånden ned i lommen på ham og tog det hvide, der lå på

bunden af den, op. Graveren kastede den fjerde skovlfuld ned i graven. Idet han vendte sig om for at tage den femte, så Fauchelevent på ham med den mest knusende ro og sagde: "Sig mig, De grønskolling, De har vel Deres kort?"

"Hvad for et kort?" sagde graveren, idet han afbrød sit arbejde.

"Solen går ned nu."

"Ja, lad den blot tage sin nathue på."

"Kirkegårdsporten bliver lukket."

"Nå ja, hvad så?"

"Har De Deres kort?"

"Mit kort?" sagde graveren og gav sig til at rode i sine lomme – først den ene, og så den anden, om det så var bukselommerne, vendte han dem. "Nej," sagde han, "jeg har ikke mit kort. Jeg må have glemt det."

"Det er femten francs i bøde," sagde Fauchelevent. Graveren blev grøn i ansigtet.

"Å, du almægtige Gud og skaber!" udbrød han. "Femten francs i bøde!"

"Tre hundredsousstykker," sagde Fauchelevent. Graveren lod skovlen falde. Nu havde Fauchelevent overtaget. "Nå, nå, tag den nu med ro, det er jo ikke noget at tage livet af sig for eller at gå i jorden over. Femten francs er femten francs, og dem kan De ikke betale. Jeg er gammel, De er ny i tøjet. Jeg kender alle fif og udveje. Jeg skal råde Dem som en ven. Så meget er vist, at solen er ved at gå ned, den er allerede helt nede ved Invalidehotellets kuppel, og om fem minutter bliver kirkegården lukket."

"Ja, det er rigtigt nok," svarede graveren.

"De kan ikke få graven fyldt på fem minutter – det er også Fandens, så dyb De har gjort den – og nå hen til porten, inden der bliver lukket."

"Nej, det har De ret i."

"Ja, så er det femten francs i bøde."

"Femten francs!"

"Derimod kan De nå … hvor bor De?"

"To skridt fra porten, et kvarters gang herfra, i Vaugirard-gade nr. 87."

"Så har De tid til at nå hjem og hente Deres kort. Når De har det, lukker portneren op for Dem, og De har ingenting at betale. Så kan De kaste jord på Deres lig. Jeg skal blive her imens og passe på, at det ikke løber sin vej."

"Jeg skylder Dem livet, landsmand!" sagde graveren.

"Se nu blot til at komme af sted!" sagde Fauchelevent.

Graveren, der var helt ude af sig selv af taknemlighed, trykkede hans hånd og skyndte sig af sted.

Da graveren var ude af sigte, lyttede Fauchelevent, til han ikke længere kunne høre hans skridt. Derpå bøjede han sig ned over graven og sagde halvhøjt: "Far Madeleine!" Der kom intet svar. Det gøs i Fauchelevent. Han snarere styrtede sig ned i graven end gik ned i den, kastede sig over kistens hovedende og råbte: "Er De der?" Der var ganske stille i ligkisten. Fauchelevent kunne næsten ikke få vejret, sådan rystede han. Han tog sin mejsel og hammer og slog låget fra. Jean Valjeans ansigt kom til syne i tusmørket, det var blegt, og øjnene var lukkede. Hårene rejste sig på hovedet af Fauchelevent. Han rettede sig, men faldt straks igen over imod gravens væg og var lige ved at segne om oven på kisten. Han stirrede på Jean Valjean, som stadig var

ligbleg og ubevægelig. "Han er død!" mumlede Fauchelevent med ganske sagte stemme. Derpå rettede han sig igen, slog armene så voldsomt over kors, at de knyttede næver slog imod skuldrene, og råbte: "Sådan reddede jeg ham altså! – Det er far Mestiennes skyld," fortsatte den stakkels mand hulkende. "Hvorfor gik han hen og døde, det fæ! Hvad skal det sige, at han lægger sig til at krepere i et øjeblik, da man mindst venter det. Det er ham, der er skyld i hr. Madeleines død. Far Madeleine! Han ligger i kisten. Han er ligefrem ordentlig båret herud. Det hele er forbi! Er der mening skabt i alt dette hersens? Du gode Gud, han er død. Og nu den lille – hvad skal jeg stille op med hende? Hvad vil frugthandlersken sige? Hvordan i Herrens navn er det muligt, at sådan en mand kan dø på den måde? Når jeg tænker på, da han krøb ind under min vogn! Far Madeleine! Far Madeleine! Guds død! Han er kvalt – jeg sagde det nok, men han ville ikke tro mig. Jo, det er en rar historie det hele! Han er død, den brave mand, den braveste mand, Vorherre nogen sinde har ladet gå på sin grønne jord! Og så hans lille pige! Nej, jeg går slet ikke derhen, jeg bliver her. At tænke sig, at jeg har lavet sådan en historie! Det skal fedt hjælpe, at man er gammel, når man blot er en gammel tosse. Men hvordan havde han båret sig ad med at komme ind i klosteret? Det var nu begyndelsen. Sådant noget skal man aldrig indlade sig på. Far Madeleine! Far Madeleine! Far Madeleine! Madeleine! Hr. Madeleine! Hr. borgmester! Nej, han hører mig ikke! Herre Gud, se dog at komme til Dem selv!" Han rev sig i håret. Langt borte hørte man imellem træerne en skarp hvinen. Det var kirkegårdsporten, der blev lukket.

Fauchelevent bøjede sig igen over Jean Valjean. Pludselig gav det et sæt i ham, og han fo'r tilbage så meget, som det lader sig gøre i en grav. Jean Valjean havde slået øjnene op og stirrede på ham. At se et lig er forfærdeligt, at se et lig opstå af graven er næsten lige så forfærdeligt. Fauchelevent blev som forstenet, han var bleg og så vild og forstyrret ud som følge af alle de voldsomme sindsbevægelser, han havde gennemgået. Han vidste ikke, om det var en død eller en levende, han havde for sig. Han stirrede på Jean Valjean, lige som denne stirrede på ham.

"Jeg var nok faldet i søvn," sagde Jean Valjean, idet han satte sig over ende.

Fauchelevent kastede sig på knæ. "Du gode Gud, hvor De gjorde mig forskrækket!" sagde han. Derpå rejste han sig og udbrød: "Tak, far Madeleine!"

Jean Valjean havde kun været besvimet. Den friske luft havde vakt ham til live igen. Glæden og det tilbageslag, der fulgte efter skrækken, gjorde det næsten lige så svært for Fauchelevent at komme til sig selv, som det var for Jean Valjean.

"De er altså ikke død! Nej, hvad De dog er for et fornuftigt menneske. Jeg har kaldt så tit på Dem, at De til sidst er kommet til Dem selv igen. Da jeg så Dem ligge med lukkede øjne, sagde jeg til mig selv: "Nå, han er altså kvalt!" Havde det været tilfældet, var jeg blevet gal, bindegal, så de havde måttet lægge mig ind på Bicêtre. Hvad i alverden skulle jeg have gjort, i fald De var død? Og Deres lille pige? Frugthandlersken havde jo ikke begrebet et muk af det hele. Der kommer man og lægger barnet i armene på hende, og så går bedstefaderen hen og dør. Du

alstyrende, sikken en historie, det var blevet! Nå, De lever jo, og Gud være lovet for det!"

"Jeg fryser," sagde Jean Valjean. Disse ord kaldte Fauchelevent fuldstændig tilbage til virkeligheden, der stærkt gjorde sine krav gældende.

"Vi må skynde os at komme herfra," udbrød han. Han søgte i sin lomme og tog en græskarflaske op af den. "Drik først en dråbe," sagde han. En slurk af flasken fuldendte, hvad den friske luft havde begyndt. Han steg ud af kisten og hjalp Fauchelevent med at slå låget på igen. Tre minutter efter var de oppe af graven. Nu var Fauchelevent for resten ganske rolig og gav sig god tid. Kirkegården var lukket. Han havde ingen grund til at være bange for, at graveren skulle komme over ham. Han gik hjemme og ledte efter sit kort, som han skulle have ondt ved at finde der, eftersom det lå i Fauchelevents lomme, og uden kort kunne han ikke komme ind på kirkegården. Fauchelevent tog skovlen og Jean Valjean hakken, og i forening begravede de den tomme kiste. Da graven var fyldt, sagde Fauchelevent til Jean Valjean: "Lad os nu komme af sted. Jeg tager skovlen, tag De hakken."

Mørket var ved at falde på. Det faldt Jean Valjean lidt svært at bevæge sig og gå. Han var blevet stiv, lidt af et lig i denne ligkiste. Dødsstivheden havde grebet ham imellem dens fire vægge. Han måtte se at blive tøet op.

"De er jo helt stiv," sagde Fauchelevent. "Skade, at jeg er krøbling, ellers kunne vi tage livtag."

"Å," sagde Jean Valjean, "så snart jeg får gået en tre, fire skridt, kommer der gang i benene."

De gik igennem de alléer, ligvognen var kommet igennem. Da de kom til porten, kastede Fauchelevent graverens kort i kassen på portnerboligen, portneren trak i snoren, porten sprang op, og de gik ud.

"Det går jo brillant," sagde Fauchelevent. "Det var rigtignok en udmærket ide, De der havde, far Madeleine. De kom gennem Vaugirard-porten uden at støde på den ringeste vanskelighed. I nærheden af en kirkegård er en hakke og en skovl hver for sig lige så gode som et pas."

I Vaugirard-gade var der øde og tomt. "Far Madeleine," sagde Fauchelevent, der, mens de gik op ad gaden og kiggede på alle husene, "De har bedre øjne end jeg. Vis mig, hvor nummer 87 er."

"Der er det lige netop," sagde Jean Valjean.

"Der er ikke et menneske på gaden," sagde Fauchelevent, "giv mig hakken og vent på mig i to minutter."

Fauchelevent gik ind i nummer 87 og steg helt øverst op, ledet af sit instinkt, der sagde ham, at fattigfolk altid bor på kvisten. Han bankede i mørket på en dør. Der blev svaret: "Kom ind!" Det var Gribiers stemme. Fauchelevent stødte døren op. Graveren boede, som alle bundfattige mennesker, i et tomt og uhyggeligt kvistkammer. En pakkasse – eller måske var det en ligkiste – gjorde tjeneste som kommode, en smørkrukke som vandkande. I stedet for seng var der en halmmadras, borde og stole var der ingen af, man måtte nøjes med flisegulvet. I en krog lå der en mager kvinde og en flok børn bunket sammen på en gammel pjalt tæppe. Hele dette usle bohave så ud, som om der for nylig var blevet vendt op og ned på det af et jordskælv. Pjalterne lå hulter til bulter, vandkanden var slået i stykker,

moderen havde grædt, børnene havde rimeligvis fået bank, det hele bar vidne om en ivrig og hensynsløs ransagning. Graveren havde åbenbart været helt ude af sig selv, mens han ledte efter sit kort, og gjort alt, lige fra vandkanden til sin kone, ansvarlig for, at det var blevet borte. Han så aldeles fortvivlet ud. Fauchelevent var imidlertid alt for opsat på at få ende på sit eventyr til at skænke denne bedrøvelige side af det held, han havde haft med sig, nogen opmærksomhed.

"Her kommer jeg med Deres skovl og hakke," sagde han, så snart han var kommet ind ad døren.

Gribier så forbavset på ham.

"Er det Dem?" sagde han.

"Ja vel, og i morgen tidlig kan De hente Deres kort hos portneren ved kirkegården." Han lagde hakken og skovlen på gulvet.

"Hvordan går det til?" spurgte Gribier.

"Det går sådan til, at De havde tabt Deres kort ud af lommen, og så fandt jeg det på jorden, da De var gået. Jeg har gjort Deres arbejde, begravet liget og kastet graven til, og i morgen kan De hente Deres kort hos portneren uden at have nødig at betale femten francs for det. Nu ved De det."

"Tak, landsmand," udbrød Gribier. "Næste gang skal vi have os et bæger, og det giver jeg."

9

En time efter, da det allerede var helt mørkt, stod to mænd og et barn uden for nr. 62 i Petite-Rue-Picpus. Den ældste af mændene bankede på med dørhammeren. Det var Fauchelevent, Jean Valjean og Cosette. De to mænd havde

hentet Cosette hos frugthandlersken i Chemin-Vert-gade, hvor Fauchelevent havde bragt hende hen den foregående aften. Cosette havde i disse fire og tyve timer ikke forstået et muk af det hele, men blot siddet ganske stille og rystet. Hun havde rystet i den grad, at hun ikke engang havde grædt. Hun havde heller ikke hverken spist eller sovet. Den brave frugthandlerske havde stillet hende de hundrede spørgsmål uden at få andet svar end et mørkt blik. Cosette havde ikke røbet det ringeste af, hvad hun havde hørt eller set i de sidste to dage. Det var, som om hun havde en fornemmelse af, at hun og Jean Valjean befandt sig i en krise, og at det gjaldt om at være "fornuftig". Da hun efter dette bedrøvelige døgn så Jean Valjean igen, udstødte hun et glædesskrig, der røbede, at hun følte sig udfriet af en afgrund af angst. Fauchelevent, der hørte hjemme i klosteret, kendte løsenet, der åbnede alle døre for dem. Den dobbelte og frygtelige opgave var løst: Jean Valjean var sluppet ud af klosteret og sluppet derind igen. Portneren, der havde modtaget sine ordrer, åbnede den lille port fra gården ind til haven, og de gik alle fire hen til taleværelset, hvor Fauchelevent den foregående dag havde modtaget priorindens ordrer. Priorinden ventede på dem med rosenkransen i hånden. En af de stemmeberettigede mødre stod ved siden af hende med sløret trukket ned for ansigtet. Et tarveligt tællelys oplyste, eller man kunne snarere fristes til at sige: lod, som om det oplyste taleværelset. Priorinden kastede et mønstrende blik på Jean Valjean.

"Er De Fauvents broder?" spurgte hun.

"Ja vel, højærværdige moder," svarede Fauchelevent.

"Hvad hedder De?"

"Ultime Fauchelevent," svarede Fauchelevent. Han havde virkelig haft en broder, der hed Ultime og var død.

"Fra hvilken landsdel er De?"

"Fra Picquigny ved Amiens," svarede Fauchelevent.

"Hvor gammel er De?"

"Halvtreds år," svarede Fauchelevent.

"Hvad er Deres håndtering?"

"Han er gartner," svarede Fauchelevent.

"Er De en god kristen?"

"Det er alle i vor familie," svarede Fauchelevent.

"Er den lille pige Deres?"

"Ja vel, højærværdige moder," svarede Fauchelevent.

"Er De hendes fader?"

"Nej, hendes bedstefader," svarede Fauchelevent.

"Han svarer godt for sig," sagde den stemmeberettigede moder halvhøjt til priorinden, skønt Jean Valjean ikke havde sagt et ord. Priorinden så opmærksomt på Cosette og sagde halvhøjt til den stemmeberettigede moder: "Hun bliver grim."

De to damer talte i nogle minutter ganske sagte sammen. Derpå vendte priorinden sig om og sagde: "Far Fauvent, De skal få en knærem til med bjælde ved, for nu må vi have to."

Næste dag hørte man virkelig to bjælder i haven, og nonnerne kunne ikke dy sig for at løfte en flig af deres slør. Under træerne i baggrunden af haven så man to mænd arbejde side om side, Fauvent og en anden. Det var en uhørt begivenhed, tavsheden blev end også for så vidt brudt, som nonnerne ikke kunne bare sig for at sige til hinanden: "Det er gartnerens medhjælper."

De stemmeberettigede mødre tilføjede: "Det er en broder til Fauvent."

Jean Valjean var i virkeligheden formelt installeret i klosteret. Han havde læderremmen med bjælden på om benet. Han var en officiel person og hed Ultime Fauchelevent. Den mest afgørende grund til, at han var blevet antaget, var priorindens bemærkning om Cosette: "Hun bliver grim."

Da priorinden havde udtalt denne formodning, havde hun straks kastet sin kærlighed på Cosette og givet hende friplads som kostgænger. Dette er ganske i sin orden. Der findes ganske vist intet spejl i et kloster, men en kvinde har altid på fornemmelsen, om hun er køn eller grim. En kvinde, der er på det rene med, at hun er køn, lader sig nødig gøre til nonne. Kaldet står for det meste i omvendt forhold til skønheden, hvorfor man knytter større forhåbninger til de grimme end til de kønne, og derfor holder man mest af de grimme.

Den brave, gamle Fauchelevent vandt stor navnkundighed som følge af hele den historie. Han havde haft tredobbelt held med sig. For det første havde han frelst Jean Valjean og skaffet ham et blivende sted. For det andet havde han vundet sig en ven i Gribier, der mente, at han havde frelst ham for den bøde, han ellers var kommet til at betale. Og for det tredje havde han gjort sig højlig fortjent af klosteret, som kunne takke ham for, at det havde moder Crucifixions kiste stående i gravhvælvingen under alteret, idet han havde udført Guds vilje og taget regeringen ved næsen. Der var en kiste med et lig i i Petit-Picpus-klostret og en uden lig i på Vaugirard-kirkegården. Den offentlige orden var utvivlsomt blevet i høj grad rystet derved, men ingen havde mærket det. Hvad klosteret angår, nærede det stor

erkendtlighed imod Fauchelevent. Han ansås for den trofasteste tjener og den mest udmærkede gartner, man kunne tænke sig. Første gang, biskoppen besøgte klosteret, betroede priorinden ham hele historien, halvt som skriftemål og halvt som noget, hun regnede sig til ære. Biskoppen betroede den til arveprinsens skriftefader, hr. de Latil, der senere blev ærkebiskop af Rheims og kardinal. Fauchelevents ry nåede endog helt ned til Rom. Jeg har selv set et brev fra den da regerende pave fra Leo XII til en af hans pårørende, der ligesom han selv hed della Genga og var ansat ved nunciaturen i Paris. Det hedder i den: "Der skal i et kloster i Paris være en fortræffelig gartner, som er en hellig mand og hedder Fauvent." Intet af al den hæder nåede imidlertid til Fauchelevent i hans hytte. Han blev ved med at pode, luge og dække sine meloner til, uden at ane noget om det ry, der gik af hans hellighed. Han anede ikke mere derom, end en okse fra Durham eller Surrey aner om sin hæder, når den vises som præmieokse i *Illustrated London News*.

10

Cosette fortsatte også med at være tavs i klosteret. Hun troede ganske naturligt, at hun var Jean Valjeans datter. For resten vidste hun jo egentlig ingenting, så hun kunne i og for sig ingenting sige, og selv om hun havde vidst noget, ville hun under alle omstændigheder ikke have gjort det. Intet gør et barn så tavs, som ulykke, og Cosette havde gået så meget igennem, at hun var bange for alt, selv for at tale – det var mangfoldige gange hændt, at et eneste ord havde bragt en hel skylle ned over hende, og det var endnu næppe nok, at der var

begyndt at falde ro over hende hos Jean Valjean. Hun vænnede sig temmelig hurtigt til klosteret, hun savnede blot Catherine, men det turde hun ikke sige. En gang sagde hun dog til Jean Valjean: "Havde jeg vidst det, far, havde jeg taget hende med."

Da Cosette blev kostgænger i klosteret, måtte hun trække i de samme klæder som de andre. Jean Valjean fik lov til at beholde den dragt, hun aflagde, den sørgedragt, han havde givet hende, da hun forlod Thénardiers værtshus, og som endnu ikke var synderlig slidt. Han pakkede det hele sammen med en mængde kamfer og vellugtende urter, som der altid er fuldt op af i et kloster, ned i en lille vadsæk, som han havde set udvej til at skaffe sig, og bar altid nøglen til denne på sig.

"Hvad er det, den vadsæk lugter så godt af, far?" spurgte Cosette ham en dag.

Foruden med den hæder, vi har omtalt, men som far Fauchelevent selv ikke vidste noget om, blev han også på anden måde belønnet for sin gode gerning. For det første følte han sig lykkelig ved at have øvet den, for det andet fik han meget mindre at bestille, og for det tredje så han, der satte stor pris på snustobak, efter at han var kommet sammen med hr. Madeleine, sit snit til at snuse tre gange så meget som før, hvilket var ham en så meget større nydelse, som hr. Madeleine betalte hans tobak.

Nonnerne optog ikke navnet Ultime, men kaldte Jean Valjean Fauvent nummer to. Havde disse fromme piger været i besiddelse af Javerts skarpe blik, ville det ikke have undgået deres opmærksomhed, at når der for havens skyld skulle besørges et eller andet ærinde uden for klosteret, var det altid den ældste, halte og skrøbelige Fauchelevent, der gik ud, aldrig

den anden, men hvad enten nu øjne, der stadig er rettede imod Gud, ikke forstår sig på at spionere, eller at nonnerne først og fremmest var optaget af at udspionere hinanden, så meget er vist, at de ingenting mærkede. For øvrigt var det meget fornuftigt af Jean Valjean, at han holdt sig ganske stille, for Javert snusede rundt i kvarteret i over en måned.

Klosteret var for Jean Valjean som en ø, der på alle sider var omgivet af malstrømme. Dets fire mure var for fremtiden hans verden. Han så nok til himlen til at være ved godt mod, og han så nok til Cosette til at føle sig lykkelig. Det var et fredeligt og fornøjeligt liv, der nu igen begyndte for ham. Han boede sammen med den gamle Fauchelevent i hytten i den bageste del af haven. Der var tre værelser, af hvilke far Fauchelevent til trods for alle indsigelser havde pånødt Jean Valjean det bedste. På muren i dette værelse var der, foruden de to søm, som bjælderemmene og kurven hang på, oven over kaminen som prydelse anbragt en royalistisk tifrancseddel fra 1793, som var blevet klistret op af den tidligere gartner, en forhenværende chouan, der var død i klosteret, og hvis eftermand Fauchelevent var blevet.

Jean Valjean arbejdede hver dag i haven og gjorde megen nytte. Han havde tidligere arbejdet i det fag og fandt stor fornøjelse i det. Som man måske mindes, kendte han fra gammel tid af mange kunstgreb og hemmeligheder på dette område, og de kom ham nu til nytte. Næsten alle frugttræerne var vildstammer. Han podede dem og fik dem til at bære udmærket frugt.

Cosette havde lov til at tilbringe en time sammen med ham hver dag. Nonnerne var mørke og kedelige, han var god og

fornøjelig, og barnet undlod ikke at anstille sine sammenligninger og tilbad ham. Til den fastsatte tid løb hun ned til hytten, og så snart hun trådte over tærsklen, gjorde hun den til et paradis. Jean Valjean var henrykt og følte sin lykke yderligere forøges ved den lykke, han skænkede hende. I fritimerne så han hende på afstand løbe om og lege, og han kunne skelne hendes latter fra de andres – nu kunne Cosette nemlig le. Selv hendes ansigt havde til en vis grad forandret sig. Det skumle udtryk, der havde været over det, var forsvundet. Latteren virker som solen. Den jager vinteren bort fra det menneskelige åsyn. Når fritimen var forbi og Cosette gået ind igen, stirrede Jean Valjean på vinduerne i det klasseværelse, hun var i, og om natten stod han tit op for at se til vinduerne i sovesalen.

Gud har sine egne veje. Klosteret bidrog ligesom Cosette til at vedligeholde og fuldende det værk, biskoppen havde begyndt i Jean Valjean. Det er sikkert, at en side af dyden vender ud imod hovmod. Her har Djævelen bygget en bro. Jean Valjean var måske, uden at være sig det bevidst, kommet denne side og denne bro lovlig nær, da Forsynet kastede ham ind i Petit-Picpus-klostret. Så længe han kun jævnførte sig med biskoppen, følte han sig uværdig og blev ydmyg, men i den sidste tid var han begyndt at jævnføre sig med andre mennesker, og så kom hovmodet op i ham. Hvem ved, han ville måske til sidst ganske jævnt være gledet over i hadet igen. Nu standsede klosteret ham på dette skråplan.

Det var det andet slags fængsel, han så. I hans ungdom, på det tidspunkt, der for ham havde været begyndelsen til livet, såvel som senere, ja, endnu for ganske nylig, havde han set et

andet frygteligt, forfærdeligt sted, hvor den grumhed, der øvedes, bestandig havde stået for ham som en uretfærdighed fra retfærdighedens side, som en forbrydelse, loven begik. Efter at have set Bagnoet så han nu klosteret, og han anstillede sine sammenligninger.

Han mindedes sine forhenværende kammerater, hvor ulykkelige de var. De måtte op ved daggry og arbejde, lige til mørket faldt på. De fik knap lov til at sove. De lå på brikse, på madrasser, der kun var to tommer tykke, i sovesale, der kun var opvarmet i årets allerkoldeste måneder. De gik klædt i nogle skrækkelige røde kofter. Af nåde og barmhjertighed overlod man dem i den varmeste tid et par lærredsbenklæder og i den koldeste en ulden kittel. De fik kun vin og kød, når de skulle gøre særlig strengt arbejde. De havde ingen navne, men betegnedes kun ved tal og var i virkeligheden nærmest kun for tal at regne. De gik om med nedslagne øjne i skam og skændsel, måtte dæmpe stemmen, havde håret afraget og havde stadig stokken over sig.

Så tænkte han på de væsener, han nu havde for øje. De havde også håret afraget, gik om med nedslagne øjne og talte med dæmpet stemme. De levede ikke i skam og skændsel, men var genstand for verdens spot. Deres ryg bar ikke strimer som følge af stokkeslag, men deres skuldre var piskede til blods med svøber. Deres navne var også udslettede blandt menneskene, de betegnedes kun ved strenge, højtidelige navne. De drak aldrig vin og spiste aldrig kød. Tit gik de lige til aften uden at få noget at spise. De bar ganske vist ikke røde kofter, men sorte uldne kjoler, der var varme om sommeren og kolde om vinteren, og som de hverken kunne gøre svalere eller varmere, idet de

hverken kunne ty til linned eller tage mere uld på, efter som årstiden krævede det. De seks måneder af året bar de oven i købet uldne særke, som skaffede dem febersygdomme på halsen. De sov ikke i sovesale, der kun opvarmedes, når kulden var særlig streng, men i celler, der aldrig blev opvarmede. De lå ikke på madrasser, der var to tommer tykke, men på strå. Og så fik de ikke engang lov til at sove. Hver nat måtte de efter en anstrengende dag, så snart trætheden havde overvældet dem, lige som de var faldet i søvn, næsten før de endnu var blevet varme, op for at begive sig ind og bede i et mørkt og iskoldt kapel, hvor de måtte knæle på flisegulvet. Og så skiftedes disse væsener til i tolv timer i træk at ligge knælende eller næsegrus på flisegulvet med armene over kors.

De andre var mænd, disse var kvinder.

Hvad havde disse mænd gjort? De havde stjålet, øvet voldtægt, ranet, dræbt, myrdet. De var banditter, falsknere, giftblandere, brandstiftere, mordere. Hvad havde disse kvinder gjort? Ingenting. På den ene side røveri, falskneri, bedrageri, vold, utugt, alle slags forbrydelser, alle slags krænkelser af, hvad godt og helligt var. På den anden side uskyldighed, den fuldkomneste uskyldighed. På den ene side pestsvanger uhumskhed, på den anden en ubeskrivelig balsamisk duft. På den ene side en moralsk pest, der holdtes skjult, omgivet af kanoner, og som langsomt fortærede dem, der var angrebet af den. På den anden side en flok sjæle, der alle flammede af den samme fromme ild. Hist mørke, her skygge, men en skygge, der var gennemtrængt af lys, et strålende lys. To steder for trældom. Men på det første var der en mulighed for befrielse, en af loven sat grænse, man stadig havde for øje, for ikke at tale om

muligheden af at rømme. På det andet var der ingen ende på trældommen i dette liv. Det eneste håb lå helt ude ved fremtidens yderste grænse: det frihedens lys, som menneskene kalder døden. På det første sted var man kun bundet af lænker; på det andet var man bundet af sin tro. Hvad kom der ud af det første? En umådelig forbandelse, tænders gnidsel, had, fortvivlet ondskab, et skrig af raseri imod det menneskelige samfund, hån imod himlen. Hvad kom der ud af det andet? Velsignelse og kærlighed. Og på disse to steder, der var hinanden så lige og dog så forskellige, fuldbyrdedes den samme gerning: Soning.

De førstes soning forstod Jean Valjean godt, den personlige soning, soningen af, hvad man selv havde forbrudt. Men de andres forstod han ikke, og han spurgte skælvende sig selv: Hvad har disse væsener uden plet og lyde at sone? En røst i hans samvittighed svarede: Det er den guddommeligste form for menneskelig ædelmodighed: Soning af, hvad andre har forbrudt.

Tit stod han op midt om natten for at lytte til de lovsange, disse uskyldige kvinder istemte, der havde taget en så forfærdelig tung byrde på sig, og han følte blodet stivne i sine årer, når han tænkte på, at de, der led deres fortjente straf, kun hævede deres stemme imod himlen for at smæde den, og at han, usling som han var, havde knyttet hånden imod Gud.

En ting, som slog ham og fik ham til at gruble dybt, som om det var en mindelse, Forsynet selv tilhviskede ham, var, at alle de livsfarlige anstrengelser, han havde gjort med at klatre over mure osv., for at slippe bort fra det andet soningssted, alt det vanskelige og hårde arbejde, det havde kostet ham, havde han

også måttet gøre for at slippe ind her. Var det et symbol på hans skæbne? Dette hus var også et fængsel og lignede i en uhyggelig grad det andet, han var flygtet fra, og dog havde han aldrig tænkt sig noget lignende som dette hus. Der var gitre, skodder, jernstænger, men hvem holdt de vagt om? Engle! Han havde set sådanne høje mure bevogte tigre. Her så han dem bevogte lam. Det var et soningssted og ikke et straffested, og dog var det endnu strengere, endnu uhyggeligere og mere ubarmhjertigt end det andet. Disse jomfruer havde endnu tungere lænker at bære på end galejslaverne. Der strøg en kold og barsk vind igennem det bur, hvor de vilde rovfugle holdtes fanget bag låse og gitre, den vind, der havde gennemisnet hans ungdom, men den vind, der strøg igennem duernes bur, var endnu koldere og hvassere. Hvorfor?

Når han grublede over disse ting, gik alt i ham op i dette ophøjede mysterium.

Over for sådanne tanker forsvinder hovmodet. Mangt og meget af, hvad han så og tænkte, tillempede han på sig selv. Han følte sig ringe og ussel og græd tit. Alt, hvad han havde oplevet i det sidste halvår, manede biskoppens hellige formaninger frem for ham. Cosette havde lært ham kærlighed, klosteret ydmyghed.

Undertiden, når tusmørket faldt på, og haven var øde og forladt, så man ham knæle i alléen, der gik langs kapellet, uden for det vindue, han havde set ind ad den nat, han kom. Han vendte ansigtet imod det sted, hvor han vidste, at den søster, der bad forsoningsbønnen, lå fordybet i sin andagt. Han knælede for denne søster og bad. Det var, som om han ikke turde knæle umiddelbart for Gud.

Alt, hvad der omgav ham, den fredelige have, de duftende blomster, de glade børn, de alvorlige og uskyldige kvinder, det stille kloster – alt dette opfyldte ham mere og mere, og efterhånden blev han sammensat af en stilhed som klosterets, en duft som blomsternes, en fred som havens, en uskyld som kvindernes og en glæde som børnenes. Og så tænkte han på, at det var to gudshuse, der havde optaget ham på de to mest kritiske tidspunkter i hans liv, første gang, da alle døre lukkede sig for ham, og det menneskelige samfund stødte ham fra sig, anden gang, da det menneskelige samfund forfulgte ham, og Bagnoet atter åbnede sig for ham, og at han, hvis det første ikke havde været, atter ville være faldet i forbrydelsens vold, og at han, hvis det andet ikke havde været, ville være hjemfalden til straf.

Hele hans hjerte smeltede mere og mere, og han blev mere og mere opfyldt af kærlighed.

Således gik flere år. Cosette voksede op.

3. del

Marius

Første bog: Paris studeret i dets atom

1

Paris har et barn, som kaldes gadedreng. Lad de to forestillinger Paris og barndommen, af hvilke den ene er som en smelteovn, den anden som en morgenrøde, støde sammen som et par elektriske gnister, og der vil opstå et lille væsen deraf – *homuncio* ville Plautus kalde det. Dette lille væsen er en glad og fornøjet sjæl. Han får ikke mad hver dag. Men han går på komedie hver aften, hvis han har lyst. Han har ingen skjorte på kroppen, ingen sko på fødderne, ikke tag over hovedet. Han er ligesom fluerne, der heller ikke har noget af alt dette. Han er imellem syv og tretten år gammel, lever i flokkevis, strejfer omkring i gaderne om dagen og sover under fri himmel om natten, har et par gamle bukser på, der har været hans faders, og som er så lange, at de dasker ham om hælene, en gammel hat, der har været en anden faders og hænger ned over ørene på ham, og en enkelt buksesele, der består af en gul stofrem. Han løber omkring, er stadig på udkig, roder rundt i alt, driver tiden hen, ryger kridtpiber til for folk, bander, som om han var betalt for det, kommer jævnlig på knejper, kender kvarterets tyveknægte, er dus med glædespigerne, taler tyvesproget og synger uanstændige viser. Der er imidlertid ikke en ond blodsdråbe i ham, for han har i sin sjæl en perle, uskyldigheden, og perler opløses ikke i smuds. Så længe mennesket er barn, er det Guds vilje, at det skal være uskyldigt.

Hvis man spurgte den umådelige by: "Hvad er det for en fyr?" ville den svare: "Det er min unge."

Parisergadedrengen er en dværg, der har en kæmpekvinde til moder.

Lad os ikke overdrive. Denne rendestenens kerub har nogen gange en skjorte, men så har han også kun en. Det hænder også, at han har sko, men så er der ingen såler i dem. Han kan end også have et hjem, og så elsker han det, for der træffer han sin moder, men han foretrækker alligevel gaden, for der har han sin frihed.

Han har sine egne lege, sine egne drengestreger, for hvilke hadet til storborgerne danner grundlaget, sine egne lignelser og vittigheder, sine egne håndteringer såsom at skaffe folk drosker, slå vogntrinnene ned, lægge "kunstbroer", som han kalder det, fra den ene side af gaden til den anden, når det øsregner, at råbe de taler ud, som regeringen holder til bedste for det franske folk, at skrabe rent omkring brostenene. Han har sin egen mønt, der består af alle de små tildannede kobberstykker, man kan finde på alfarvej. Disse mærkelige pengestykker, som han kalder for småpenge, har en ufravigelig og vel reguleret kurs i denne børnenes lille sigøjnerverden. Vittigheder har dette barn lige så fuldt op af som Talleyrand. Han er ikke mindre kynisk end denne, men han er ærligere. Han er i besiddelse af en vis humor, der virker overraskende. Han er somme tider ved at skræmme livet af kræmmerne med sin vilde latter. Hans skala strækker sig nok så lystigt fra den højere komedie til farcen.

Parisergadedrengen skriger op, driller, spotter, slås, er klædt i pjalter, som et barn eller som en filosof, lige som man tager det. Han fisker i rendestenene og går på jagt i kloakkerne, får stof til munterhed ud af, hvad der er besmittet og urent, fylder

gaderne med sin lystighed, spotter og bider fra sig, fløjter og synger, råber hurra og skælder ud, blander halleluja ind i knejpemelodier, synger alt muligt, lige fra *De profundis* til de kådeste viser, finder uden at søge, ved, hvad han aldrig har fået at vide, er spartaner lige til tyvagtighed, er så forrykt, at han næsten bliver sikker, er lyriker, selv når han er uanstændig, ville sætte sig på hug blandt Olympens guder, vælter sig i skarn og kommer op af det dækket med stjerner. Parisergadedrengen er Rabelais i miniature.

Han er ikke fornøjet med sine bukser, når der ikke er urlomme i dem.

Han bliver sjældent forbavset, endnu sjældnere forskrækket, synger smædeviser om overtro, tvinger overdrivelserne til at skrumpe sig sammen, gør nar af, hvad der tager sig hemmelighedsfuldt ud, rækker tunge ad spøgelser, trækker alt, hvad der er højtravende, ned, karikerer den mest storartede poesi. Ikke fordi han er prosaisk, langt fra: Han sætter blot farcens kalejdoskopiske løjer i stedet for de højtidelige digtersyner.

Denne, de parisiske forstæders blege søn lever og udvikler sig i lidelse som et tænksomt vidne til samfundsforhold og menneskelige vilkår. Han tror selv, at han er lige glad, men det er han i virkeligheden ikke. Han ser på tingene, stadig rede til at briste i latter, men også stadig lige ved at briste i gråd. Alt, hvad der kaldes fordom, misbrug, skændsel, undertrykkelse, uretfærdighed, fanatisme, tyranni, bør tage sig i agt for den parisiske gadedreng, for denne lille fyr bliver en gang stor.

Paris i hele dens udstrækning, den egentlige by og dens udvidelser helt ud til den yderste omkreds, er for disse børn

hele jorden. Uden for dette område vover de sig aldrig, de kan lige så lidt leve uden for Paris' atmosfære, som fisken kan leve uden for vandet. For dem eksisterer der en mil uden for portene aldeles ingenting. Ivry, Gentilly, Arcueil, Belleville, Aubervilliers, Menilmontant, og hvad alle de andre småbyer hedder, der omgiver Paris på ganske nært hold, betegner for dem verdens ende.

På det tidspunkt, da vor fortælling foregår, stod der ikke som i vore dage en politibetjent på hvert gadehjørne. De omstrejfende børn færdedes i mængde alle vegne rundt om i Paris. Statistikken oplyser, at der årligt af politipatruljerne i gennemsnit opsamledes to hundrede og tres børn, som intet tilholdssted havde, og som blev optaget på ikke afspærrede tomter, i bygninger, der var under opførelse og under brobuer. Det er det sørgeligste af alle symptomer på, at samfundet er sygt. Alle menneskehedens forbrydelser har deres rod i, at barnet driver om som en løsgænger.

Vi må dog til en vis grad gøre en undtagelse for Paris' vedkommende. Mens et barn, der driver om som en løsgænger, i enhver anden stor by går til grunde, mens barnet, når det overlades til sig selv, på en måde ofres og dømmes til at synke ned i en pøl af laster, der gør det af med al hæderlighed og samvittighed hos det, hævder vi bestemt, at parisergadedrengen, hvor afslidt og medtaget han end er på overfladen, indvendig næsten er uberørt. En ting, som det er herligt at kunne konstatere, og som åbenbarer sig i vore folkerevolutioners strålende ærlighed, er en vis ubestikkelighed, som fremgår af den ide, der opfylder luften i

Paris, som saltet opfylder vandet i oceanet. At indånde Paris bevarer sjælen.

Alt dette hindrer dog ikke, at hjertet krymper sig i livet på en, hver gang man støder på et af disse børn, omkring hvilke man synes at se det sønderrevne familiebånds tråde flagre. Under vor nuværende civilisation, der endnu er så ufuldstændig, hører det ingenlunde til sjældenhederne, at en familie splittes ad for alle vinde, at de enkelte medlemmer forsvinder i mørket, og at ingen ved, hvor børnene er blevet af. Derfra har en mængde sørgelige skæbner deres oprindelse. Det kaldes – for også denne bedrøvelige ting har fået sin betegnelse – "at være smidt på gaden."

I forbigående bemærket kan det gamle monarki ingenlunde siges fri for at have opmuntret til denne opgivelse af børnene. At befolkningens lavere lag til en vis grad førte en sigøjnertilværelse passede meget godt i de højere kredses kram og kom magthaverne meget belejligt. Uviljen imod, at folkets børn blev ordentligt undervist, var blevet til et dogme. Hvad skulle sådan en "halvdannelse" tjene til? Det var slagordet. Og at barnet strejfer om som løsgænger, bliver den uundgåelige konsekvens af, at det holdes i uvidenhed.

Der var noget af det for den parisiske gadedreng ejendommelige hos Molière, torvehallernes søn. Der var også noget af det hos Beaumarchais. Det er en farvetone i den galliske ånd: Blandet med sund sans giver det undertiden denne forøget styrke, ligesom alkohol sætter vinens op. Undertiden slår det fejl. Selv om Voltaire ikke altid er morsom, kan man sige, at han har noget af parisergadedrengen i sig. Camilles Desmoulins var et forstadsbarn. Championnet, der

optrådte på den hensynsløseste måde over for miraklerne, var udgået fra Paris' stenbro, havde som ganske lille vandet søjlegangene ved kirkerne Saint-Jean de Beauvais og Saint-Etienne du Mont og havde været så fortrolig med den hellige Geneviève relikvieskrin, at han nok turde tillade sig at kommandere over den hellige Januarius' flaske med hans blod i.

Den parisiske gadedreng er ærbødig, ironisk og uforskammet. Han har stygge tænder, fordi han aldrig får ordentlig mad, hvilket hans mave lider under, og han har smukke øjne, fordi han er vittig. Selv om Jehova i egen person, stod og så derpå, ville han hoppe på et ben ned ad Paradisets trapper. Han er en mester i at lege "tøflen går". Han er med til alt. Han ligger og roder i rendestenen, men bliver der oprør, kommer han straks på benene, og hans uforskammethed holder stand selv over for kardæskerne: Han var en uvorn knægt, nu er han en helt. Trommeslageren Bara var en parisisk gadedreng. Dette skarnets barn er også idealets barn. Mål en gang det vingefang, der rækker fra Molière til Bara.

Kort sagt, og for at sammenfatte det hele i et ord, parisergadedrengen morer sig, fordi han er ulykkelig.

2

Vore dages parisergadedreng er, ligesom i sin tid Græculus i Rom, folket som barn med den gamle civilisations rynke i panden. Han er en nådegave, nationen bør være glad for, og samtidig er han symptom på en sygdom, der må helbredes. Hvorledes? Ved oplysning. Oplysning renser, oplysning tænder.

Alle samfundets ædleste udstrålinger udgår fra videnskaberne, kunsten, undervisningen. Gør folk til

mennesker. Oplys dem, for at de kan give jer varme. Før eller senere vil det mægtige spørgsmål om almindelig undervisning trænge sig frem med den absolutte sandheds uimodståelige myndighed, og så vil de, der står for styret under den franske ånds tilsyn, have at træffe deres valg imellem Frankrigs børn og Paris' gadedrenge, imellem luer i lys og lygtemænd i mørke.

Den parisiske gadedreng betegner Paris, og Paris betegner verden. Hele denne vidunderlige by er et sammendrag i kort begreb af døde sæder og levende sæder. Den, der ser Paris, tror at se undersiden af al historie hvælve sig over ham med himlen og alle dens stjernebilleder i mellemrummene. Paris er enstydigt med kosmos. Paris er Athen, Rom, Sybaris, Jerusalem, Pantin. Alle civilisationer findes der i kort begreb, også alle former for barbari. Paris ville være meget ked af det, hvis det ikke havde en guillotine. Det er et godt og nyttigt stykke værktøj at kunne gøre brug af en gang imellem. Hvordan skulle det gå med hele den evindelige fest, når man ikke havde det krydderi? Det har vore love klogeligt taget hensyn til, og takket være dem får der af og til lov til at løbe lidt blod af slagterkniven til forlystelse for folket.

3

Pariserbefolkningen har stadig, selv for de voksnes vedkommende, noget af parisergadedrengen over sig. At skildre denne er det samme som at skildre byen. Det er særlig i forstæderne, at den parisiske race træffes ublandet, der finder man det rene blod, det ægte pariserfysiognomi. Der arbejder og lider denne befolkning, og arbejdet og lidelsen sætter sit præg på dens ansigter. Man træffer der en mængde skikkelser, man

aldrig har set før, deriblandt de særeste typer, fra kulsjoveren i La Rapée til rakkeren i Montfaucon. "Byens bærme!" udbryder Cicero. "Pak!" tilføjer Burke harmfuld. Sammenløben hob, pøbelskare, blind masse! De er hurtigt sagt, de ord. Hvad angår de mennesker mig? Hvad kommer det mig ved, at de går barbenede? De kan ikke læse. Så meget værre! Men kan man lade dem i stikken af den grund? Kan man gøre deres nød til en forbandelse for dem? Skulle lyset ikke kunne gennemtrænge disse masser? Lad os håbe på oplysning, og lad os blive ved med det: Oplysning! Oplysning! Hvem ved, om det, der nu er mørkt, ikke kan gennemtrænges af lys? Er revolutioner ikke forvandlinger? Gå ud iblandt de mennesker, I filosoffer, belær dem, undervis dem, tænk højt, tal højt til dem i det strålende solskin, forkynd dem glade budskaber, oplys dem om menneskerettighederne, syng Marseillaisen for dem, udspred begejstring iblandt dem. Denne magt kan højnes. Det gælder om, at vi lærer at benytte os af denne princippernes og dydernes vældige ild, som efter omstændighederne sprænger, bryder ud i lysende luer eller skælver. Disse nøgne fødder, disse bare arme, disse pjalter, denne uvidenhed, denne usselhed, dette mørke kan anvendes ved idealets erobring. Se tværs igennem folket, og I vil opdage sandheden. Kast det usle sand, I træder på, i ovnen, så smelter og koger det og bliver til kosteligt krystal – det var ved hjælp af det, at Galilei og Newton opdagede stjerner!

4

En otte, ni år efter de i anden del af denne fortælling skildrede begivenheder lagde man på Temple Boulevard og omkring

Chateau-d'Eau mærke til en lille dreng på en elleve-tolv år, som ville have været en temmelig nøjagtig virkeliggørelse af det ovenfor fremstillede ideal af parisergadedrengen, hvis han ikke med den til hans alder svarende latter havde forenet et fuldstændig mørkt og tomt hjerte. Denne dreng havde ganske vist et par mandsbukser på, som han dog ikke havde fået af sin fader, og en kvindenattrøje, som han ikke havde fået af sin moder. De første, de bedste mennesker havde af barmhjertighed givet ham disse pjalter. Han havde imidlertid både en fader og en moder, men hans fader tænkte ikke på ham, og hans moder kunne ikke lide ham. Han var et af disse stakkels børn, som har både fader og moder og dog er forældreløse.

Dette barn følte sig aldrig så vel tilpas som på gaden. Stenbroen syntes ham mindre hård end hans moders hjerte.

Hans forældre havde sendt ham ud i verden med et spark, og så var han ganske simpelt løbet sin vej.

Han var en støjende, bleg, behændig, opvakt, forslagen dreng med et livligt, men sygeligt udseende. Han gik og kom, sang, spillede klink, rodede i rendestenene, stjal lidt, men som kattene og spurvene blot for at have morskab af det, lo, når man kaldte ham den små, og blev vred, når man kaldte ham ud for døgenigt. Han havde intet blivende sted, intet brød, intet arnested, ingen kærlighed, men han var alligevel glad og fornøjet, for han var fri.

Når sådanne stakkels væsener bliver voksne, får samfundsordenens mølleværk næsten altid fat i dem og knuser dem, men så længe de er børn, undgår de det, fordi de er så

små. Det mindste hul er stort nok til at de kan slippe igennem det.

Hvor forladt dette barn end var, hændte det imidlertid en gang imellem, hver anden tredje morgen, at han sagde: "Jeg vil gå hen og besøge mor." Så forlod han boulevarden, Cirkus, Porte Saint-Martin, gik ned til kajerne, over broerne, nåede La Salpêtrière og standsede netop ved nummer 30-52, Gorbeaus hus, som læseren kender.

På dette tidspunkt var mærkværdigt nok rønnen nummer 50-52, der plejede at stå tom og bestandig prydedes med en seddel, hvorpå der stod skrevet: "Værelser til leje," beboet af forskellige personer, som for resten, hvad der altid er tilfældet i Paris, ikke havde noget som helst med hinanden at gøre. De tilhørte alle den fattige klasse, der kan regnes fra den ringeste lille småborger, der stadig har næringssorg at kæmpe med, og så strækker sig gennem samfundets laveste lag fra elendighed til elendighed helt ned til de to personer, hos hvem alle civilisationens materielle ting ender, nemlig kloakrenseren, der fejer snavset bort, og kludesamleren, der samler pjalterne op.

"Viceværtinden" i den tid, Jean Valjean boede der, var død, og i hendes sted var der kommet en, som var akkurat lige sådan. Denne ny viceværtinde hed madam Rurgon, og det eneste mærkelige ved hendes liv var et dynasti af tre papegøjer, som, den ene efter den anden, havde behersket hendes sjæl.

De usleste blandt dem, der boede i rønnen, var en familie bestående af fire personer, fader, moder og to allerede temmelig voksne døtre. De boede alle fire i et og samme kvistkammer, et af de hummere, vi kender fra tidligere omtale.

Denne familie frembød ved første øjekast ikke andet særlig mærkeligt end sin yderlige fattigdom. Faderen havde, da han lejede værelset, sagt, at han hed Jondrette. Nogen tid efter hans indflytning, der, som viceværtinden sagde, nærmest var en indflytning af ingenting, havde Jondrette sagt til hende: "Hvis der skulle komme nogen og spørge efter en polak, madam, eller en italiener, eller muligvis en spanier, så er det mig."

Disse mennesker var den glade, barbenede drengs familie. Når han af og til kom der, fandt han fattigdom, nød og, hvad der er endnu bedrøveligere, ikke et smil. Et koldt arnested og kolde hjerter. Så snart han kom ind ad døren, spurgte man ham: "Hvor kommer du fra?"

"Fra gaden," svarede han.

Og når han gik, spurgte man ham: "Hvor går du hen?"

"Ud på gaden," svarede han.

"Ja, hvad kommer du her efter?" sagde hans moder.

Dette barn levede i samme mangel på kærlighed som de blege planter, der skyder frem i kældrene. Han led ikke under det, og han bar ikke nag til nogen. Han vidste ikke rigtig, hvordan en fader og moder bør være. For øvrigt elskede hans moder søstrene.

Vi har glemt at sige, at på Boulevard du Temple kaldte man dette barn lille Gavroche. Hvorfor kaldtes han Gavroche? Formodentlig fordi hans fader kaldte sig Jondrette.

Disse usle familier synes ligefrem instinktivt at bryde alle familielivets bånd.

Det værelse, Jondrettes beboede i det gorbeauske hus, var det sidste på gangen. Værelset ved siden af beboedes af en ung, meget fattig mand, som folk kaldte hr. Marius.

Lad mig gøre rede for, hvem hr. Marius var.

Anden bog: Storborgeren

1

I Boucherat-gade, Normandigade og Saintonge-gade bor endnu nogle gamle folk, der har bevaret mindet om en hædersmand ved navn Gillenormand, og som gerne taler om ham. Denne hædersmand var gammel, da de var unge. For dem, der med en vis vemod betragter den forvirrede vrimmel af skygger, man kalder fortiden, er denne silhuet endnu ikke fuldstændig forsvundet fra den labyrint af gader, der omgiver Temple.

Gillenormand, der i 1831 var spillevende, hørte til de mennesker, der er blevet mærkværdige blot ved at have levet så længe, og sære, fordi de i sin tid har lignet alle andre mennesker og nu ikke ligner nogen. Han var virkelig en mærkelig gammel mand, der hørte en anden tidsalder til, en type på det attende århundredes lidt hovmodige borger, der bærer sin gode gamle borgerlighed med samme mine som marquien sin marquis-værdighed. Han var over halvfems år, men holdt sig rank, talte højt, så godt, drak tæt, spiste, sov og snorkede. Han havde alle sine to og tredive tænder og brugte kun briller, når han læste. Han var temmelig forelsket af sig, men erklærede, at han i de sidste ti år fuldstændig havde slået sig fra kvinder. De brød sig ikke længere om ham, sagde han, men han tilføjede ikke: "Jeg er for gammel," men "jeg er for fattig." – "Var jeg ikke ruineret," sagde han, "nåda! … Hehehe!"

Han havde i virkeligheden kun en indtægt af en femten tusind francs om året tilbage. Hans drøm var at få en arv, så

han havde et hundred tusind francs om året for at kunne holde elskerinder. Han hørte, som man ser, altså ingenlunde til de sygelige oldinge, der som Voltaire har været døende hele livet igennem. Denne gemytlige gamling havde altid befundet sig vel. Han var overfladisk, ilter og let til at fare i harnisk. Han blev ved enhver lejlighed fyr og flamme og havde da for det meste uret. Når man sagde ham imod, løftede han sin stok og slog løs på folk, ganske som skik og brug var i det attende århundrede.

Han havde en ugift datter, der var fyldt de halvtreds. Når hun gjorde ham vred, pryglede han hende dygtig igennem, og han havde gerne brugt pisken til hende. Han kunne ikke tænke sig andet, end at hun var otte år. Sine tjenestefolks øren vaskede han grundigt og skældte dem huden fuld. Somme tider var der så til gengæld en ejendommelig ro over ham. Han lod sig rage hver dag af en barber, der havde været gal og som hadede ham, fordi han var skinsyg på ham i anledning af sin kone, en køn, koket lille barbermadam. Han beundrede den dømmekraft, han mente at lægge for dagen ved enhver lejlighed, og lagde ikke skjul på, at han anså sig selv for meget klog.

"Jeg er virkelig i besiddelse af en vis skarpsindighed," sagde han således for eksempel. "Når jeg får en loppe på mig, er jeg mand for at sige, hvad for et kvindfolk, jeg har fået den fra." De ord, han hyppigst førte i munden, var "det følsomme menneske" og "naturen." Det sidste ord lagde han dog ikke den store betydning i, som vor tid gør, men han anvendte det jævnligt på sin vis under sine små satiriske udfald i arnekrogen. "For at civilisationen kan få lidt af alt," sagde han således for eksempel, "forsyner naturen den end også med morsomme prøver på barbari. Europa har flere sådanne prøver i miniatureformat at

opvise fra Asien og Afrika. Katten er en salontiger, firbenet en krokodille i lommeformat. Danserinderne i operaen er vildmandinder i rosenrødt. De æder ikke mennesker, de udsuger dem. De forvandler dem til østers og sluger dem. Caraïber lader kun benene blive tilbage, de lader kun skallen ligge. Sådan er vore sæder."

2

Han boede i Maraiskvarteret i Filles-du-Calvaire-gade i et hus, han var ejer af, i en stor, gammel lejlighed med gaden til den ene side og haver til den anden. Den var helt op til loftet prydet med gobelin- og beauvaistapeter, der forestillede hyrdescener. De samme emner, der var fremstillede i lofterne og på panelerne, var gengivet i miniature på lænestolene. Hans seng var omgivet af et stort, nifløjet skærmbræt i kinesisk lakarbejde. Lange halvmørke gardiner hang brudte i svære, statelige folder ned for vinduerne. Haven, der lå lige foran huset, stod i forbindelse med hjørnevinduet ved en trappe på en tolv, femten trin, som gamlingen med stor lethed løb op og ned ad. Foruden et bogværelse, der stødte op til hans dagligstue, havde han et kabinet, som han satte stor pris på, en lille elskovssal, der var pragtfuldt tapetseret med et med liljer og andre blomster dekoreret stråtapet, der var lavet af fangerne på Ludvig den Fjortendes galejer på bestilling af hr. de Vivonne til hans elskerinde. Gillenormand havde arvet det efter en arrig gammel grandtante på mødrene side, der var hundrede år gammel, da hun døde. Han havde været to gange gift. Hans væsen var en mellemting imellem hofmandens, hvilket han aldrig havde været, og embedsmandens, hvilket han kunne være blevet. Han

var munter og indsmigrende, når han ville være det. I sin ungdom havde han hørt til de mænd, der altid bliver bedraget af deres koner, men aldrig af deres elskerinder, fordi de på en gang er de kedsommeligste ægtemænd og de mest bedårende elskere. Gillenormand gik ikke klædt, som det var mode under Ludvig den Femtende eller Sekstende, men som direktorialtidens lapse. Han havde lige indtil da anset sig for ung og fulgt de skiftende moder. Hans kjole var af let klæde med store opslag, lange, smalle skøder og store stålknapper. Hertil kom så knæbenklæder og sko med spænder. Han holdt altid hænderne i lommerne. Han erklærede med stor bestemthed, at den franske revolution ikke var andet end noget, en flok landstrygere havde lavet.

3

Da han var seksten år gammel, havde han en aften i operaen nydt den ære på en gang at blive lorgnetteret af to da allerede modne, meget navnkundige og af Voltaire besungne skønheder, frøknerne Camargo og la Sallé. Da han således befandt sig imellem dobbelt ild, trak han sig heroisk ud af den og slog sig på en lille danserinde, der gik under navnet Nahenry og var seksten år ligesom han selv og ubetydelig som en kattekilling. Han blev lige til det sidste ved at tale om, hvor dejlig hun var.

Han tog stor forargelse af alle de navne, han så komme frem i politikken og til magten, og som han fandt simple og borgerlige. Når han læste aviserne, var han somme tider ved at kvæles af latter. "Gud fader bevare's, sikke mennesker! Gorbiére! Humann! Casimier Périer! Det er ministre! Jeg tænker mig, hvordan det ville tage sig ud i en avis: Hr. Gillenormand

minister! Sikken en komedie! Nå, de er så store fæhoveder, at det såmænd godt kunne lade sig gøre." Han kaldte frejdigt hver ting ved dens rette navn og generede sig ikke over for kvinder. Han sagde plumpheder, tvetydigheder og gemenheder med en vis elegant sindsro. Det var hans århundredes ugenerte tone. Hans gudfader havde forudsagt, at han ville blive et udmærket hoved og havde givet ham de betydningsfulde fornavne Luc-Esprit.

Han havde i sin barndom fået flere præmier i skolen i Moulins, hvor han var født. Det var hertugen af Nivernais, som han stadig kaldte hertugen af Nevers, der havde sat laurbærkransene på hans hoved, og intet, hverken nationalkonventet, Ludvig den Sekstendes død, Napoleon eller bourbonernes tilbagekomst, havde kunnet udslette mindet om denne kroning. For ham stod "hertugen af Nevers" som århundredets største mand. "Hvilken fortryllende fornem herre," sagde han, "og hvor han tog sig godt ud med det blå ordensbånd!"

Gillenormand forgudede bourbonerne og afskyede 1789. Han fortalte atter og atter om, hvordan han havde bjerget sig igennem rædselsregimentet, og i hvor høj grad han havde haft sin listighed og sit omløb nødigt for at undgå at miste hovedet. Dristede en eller anden ung mand sig til i hans påhør at lovprise republikken, blev han blå i ansigtet af raseri og var lige ved at dåne. Undertiden hentydede han til sine halvfems år og sagde: "Jeg håber, at jeg skal komme til at opleve tre og halvfems en gang til." Til andre tider sagde han, at han ventede at blive hundrede år gammel.

4

Han havde sine teorier, blandt andre følgende: Når en mand lidenskabeligt elsker kvinder, og han selv har en grim og gnaven kone, som han ikke bryder sig om, der pukker på sine rettigheder og stadig henviser til loven, og bliver skinsyg, så snart han giver hende den ringeste anledning dertil, har han kun en måde at trække sig ud af det og skaffe sig fred på, nemlig at overlade hende pengepungen. Det gør ham fri. Så har konen noget at tage sig for, hun kaster sig med lidenskab over forvaltningen af pengene, får ir på fingrene af dem, opdrætter fæstere og dresserer forpagtere, konfererer med advokater, fører ordet over for notarer, holder taler til birkeskrivere, henvender sig til parlamentsherrer og anlægger processer, opsætter forpagtningskontrakter, dikterer købebreve, føler sig som selvhersker, sælger, køber, træffer bestemmelser, kommanderer, slutter overenskomster og bryder dem, påtager sig forpligtelser og unddrager sig dem, bringer ting i orden og i uorden, bunker penge op og øser dem ud igen. Hun gør dumheder, hvilket er en stor personlig tilfredsstillelse, og det trøster. Mens hendes mand forsmår hende, har hun den fornøjelse at ruinere ham.

Denne teori havde Gillenormand selv praktiseret, og den var blevet hans livs historie. Hans anden kone havde forvaltet hans formue sådan, at han, da han en skønne dag blev enkemand, havde lige netop så meget, at han kunne leve af det, femten tusind francs om året, når han købte sig en livrente.

Han ejede, som allerede omtalt, selv huset i Filles-du-Calvaire-gade. Han holdt to tjenestefolk, en tjener og en tjenestepige. Når han fik en ny tjener, gav han ham altid et nyt

navn og opkaldte ham efter den provins, han var fra: Nimois, Comtois, Poitevin, Picard. Hans sidste tjener var en svær, stivbenet og kortåndet mand på fem og halvtreds. Han kunne ikke løbe tyve skridt, men da han var født i Bayonne, kaldte Gillenormand ham Basker [Note 8)].

Hvad tjenestepigerne angår, kaldte han dem altid Nicolette. En dag meldte der sig en rigtig stovt og ferm kokkepige af den ægte portnerrace.

"Hvor meget forlanger De i løn?" spurgte Gillenormand.

"Tredive francs om måneden."

"Hvad hedder De?"

"Olympia."

"Vel, du får halvtreds francs om måneden, men så hedder du Nicolette."

5

Hos Gillenormand gav sorg sig altid udtryk i form af vrede. Han havde alle fordomme og tog sig alle friheder. En af de ting, der var ham mest magtpåliggende af hensyn til hans ydre anseelse og hans personlige tilfredshed, var, som allerede antydet, at han havde bevaret sin ungdommelighed på det erotiske område, og at have ord for at være en stor kvindejæger. Han kaldte det at have "et kongeligt rygte." Dette kongelige rygte skaffede ham undertiden højst mærkelige ting på halsen. En dag blev der bragt ham en hankekurv, at se til som en østerskurv, og i den lå der en stor, nyfødt dreng, der skreg som fanden selv og var meget pænt og ordentligt svøbt. Det var en tjenestepige, der var blevet jaget bort for et halvt år siden, som gav ham skylden for den. Gillenormand var da godt og vel fire og firs. Der blev stor

forargelse og harme blandt hans omgivelser. Hvor kunne sådan en uforskammet taske tro, at hun kunne bilde folk sådant noget ind? Hvilken frækhed! Hvilken skammelig bagvaskelse! Gillenormand blev derimod slet ikke vred. Han så på ungen med et elskværdigt smil, som en mand, der føler sig smigret over at blive bagvasket, og sagde: "Nå ja, hvad er der egentlig på færde? Hvorfor er I som himmelfaldne over det, som om I var ganske uvidende personer? Hertugen af Angoulême, Hans Majestæt kong Charles den Niendes uægte søn, giftede sig, da han var fem og firs, med en tøs på femten. Hr. Virginal, marquis d'Alluye, en broder til ærkebiskoppen i Bordeaux, kardinal af Sourdis, fik, da han var tre og firs med en kammerpige hos præsidentinde Jacquin, et virkeligt elskovsbarn, der blev malteseridder og statsråd. En af dette århundredes store mænd, pastor Tabaraud, er søn af en mand på syvogfirs år. Det er jo ganske almindeligt, og tænk så på Bibelen! For resten erklærer jeg, at jeg ikke er fader til den lille fyr der, men sørg for ham. Han kan jo ikke gøre for det."

Det var jo en overmåde godmodig måde at tage sagen på. Året efter sendte pigen – Magnon hed hun – ham igen et barn på halsen, også en dreng, og nu blev det Gillenormand for broget. Han sendte begge børnene tilbage til moderen og lovede at betale firs francs om måneden for deres underhold på betingelse af, at hun ikke oftere prøvede på den historie. "Jeg hører, at moderen behandler dem godt," sagde han, "jeg skal dog en gang imellem gå hen og se til dem," hvilket han også gjorde.

Han havde haft en broder, der var præst, og som i tre og tredive år havde været forstander for akademiet i Poitiers og

døde i en alder af ni og halvfjerds. "Han døde ung," sagde han. Denne broder var en fredelig gnier, som, da han i sin egenskab af præst anså sig for nødsaget til at give de fattige, han mødte, almisse, aldrig gav dem andet en småpenge, der var ude af kurs, og han havde således fundet en måde til at vandre til Helvede ad den vej, der egentlig fører til Paradis. Hvad Gillenormand den ældre angår, tingede han aldrig om almisse. Han gav gerne, og han gjorde det kønt. Han var velvillig, heftig og godgørende, og havde han været rig, ville han have haft tilbøjelighed til at optræde som matador. Han ønskede, at alt, hvad der angik ham, blev gjort på en storslået måde, om det så var kæltringestreger. Da han en gang i en arvesag blev snydt af en forretningsmand på en plump og håndgribelig måde, udbrød han højtideligt: "Fy! Det var grimt gjort. Sådant noget fedteri skammer jeg mig ligefrem ved. Alt er vanslægtet i dette århundrede, om det så er kæltringerne! Guds død! Det er ikke på den måde, man bør snyde en mand som mig. Jeg er blevet plyndret som i en skov, men grimt plyndret."

Han havde som sagt været to gange gift. I sit første ægteskab havde han haft en datter, der var forblevet ugift, i det andet også en datter, der var død hen ved tredive år gammel. Hun havde af kærlighed, ved et tilfælde eller af anden grund, giftet sig med en krigsmand, der havde tjent sig op fra menig i republikkens og kejserdømmets hære, havde fået korset ved Austerlitz og var blevet oberst ved Waterloo. "Han er skampletten på min familie," sagde den gamle borger. Han brugte meget snus og forstod på en egen yndefuld måde med bagen af hånden at slå snusen bort fra sit kniplingskalvekrøs. Han troede meget lidt på Gud.

6

Således var Luc-Esprit Gillenormand, der endnu ikke havde mistet sit hår, som snarere var gråt end hvidt, og som han stadig bar redt frem over ørene. Han gjorde trods alt et ærefrygtindgydende indtryk. Han var en ægte søn af det attende århundrede, letsindig og storslået.

I restaurationens første år, da Gillenormand endnu var ung – han var ikke mere end fire og halvfjerds i 1814 – boede han i Faubourg St. Germain i Servandoni-gade i nærheden af Saint-Sulpice. Han havde først trukket sig tilbage til Marais, da han slog sig fra verden, længe efter at han var fyldt de firs.

Og efter at have slået sig fra verden havde han muret sig inde i sine vaner. Den vigtigste, som han holdt urokkelig fast ved, var at holde sin dør uvægerlig lukket hele dagen igennem og aldrig tage imod nogen, hvilket ærinde de så end kom i, før om aftenen. Han spiste til middag klokken fem, og fra da af stod hans dør åben. Sådan havde det været skik og brug i hans århundrede, og det ville han ingen forandring gøre i. "Dagen er en gavtyv," sagde han, "og fortjener ikke bedre end at holdes bag lukkede skodder. Ordentlige folk tænder deres forstand samtidig med, at himlen tænder sine stjerner." Og han lukkede ikke sin dør op for nogen, om det så var kongen selv. Det hørte med til fin tone i hans tid.

Der var ti års forskel imellem Gillenormands døtre. I deres ungdom havde de både i udvortes henseende og for karakterens vedkommende kun lignet hinanden ganske lidt og været så lidt søstre som muligt. Den yngste var en fortryllende sjæl, der stadig var vendt imod, hvad lyst er, blomster, vers og musik, på flugt i begejstringens strålende, æteriske sfære og lige fra

barnsben af trolovet med en ubestemt, heroisk skikkelse. Den ældste havde også sin drøm. Hun så i fantasiens azur en leverandør, en tyk, meget rig proviantør, et rigtigt fæ, en million, der havde antaget menneskelig skikkelse, eller også en amtmand. Selskaberne i amtmandsboligen, en dørvogter i forværelset med kæde om halsen, de officielle baller, talerne til borgmesteren, at være "fru amtmandinden", alt dette hvirvlede om i hendes fantasi. De to søstre forvildede sig således, mens de var unge piger, hver i sin drøm. De havde vinger begge to, den ene som en engel, den anden som en gås.

Ingen attrå tilfredsstilles fuldt ud, i alt fald her nede. I den tidsalder, vi lever i, bliver intet Paradis jordisk. Den yngste datter havde ægtet sine drømmes ideal, men hun var død. Den ældste var ikke blevet gift. På det tidspunkt, da hun træder ind i vor fortælling, var hun et gammelt dydsmønster, en uangribelig snerpe med en af de spidseste næser og mest afstumpede sjæle, man kan tænke sig. Uden for den nærmeste kreds havde ingen nogen sinde hørt hendes fornavn. Man kaldte hende frøken Gillenormand den ældre. Hvad snerperi angår, kunne frøken Gillenormand den ældre tage det op med hvilken som helst engelsk miss. Det var blufærdigheden drevet til det rene vanvid. Hun havde et frygteligt minde i sit liv: En mand havde en dag set hendes strømpebånd. Alderen havde blot yderligere forøget denne skånselsløse blufærdighed. Hendes halstørklæde havde aldrig været mere uigennemsigtigt, og hun kunne aldrig få det højt nok op. Hun anbragte en mængde hægter og knappenåle på steder, hvor ingen faldt på at se. Og alligevel – ja, hvem forklarer disse uskyldighedens gamle mysterier – alligevel lod hun sig uden mishag kysse af en lansenérofficer, der var hendes

næstsøskendebarn og hed Théodule. Til trods for denne begunstigede lansenér, passede betegnelsen "snerpe", vi har givet hende, fuldstændig på hende. Frøken Gillenormand var en tusmørkesjæl. Snerperi er halvvejs en dyd og halvvejs en last.

Ved siden af at være snerpet var hun også en bedesøster, hvilket passer fortræffeligt sammen. Hun var medlem af Den Hellige Jomfrus Samfund, bar ved visse kirkelige højtider et hvidt slør, mumlede særlige bønner, tilbad "det hellige blod" og nærede stor ærefrygt for "det hellige hjerte", kunne tilbringe timer hensunket i betragtninger over for et af jesuitterne opført rokokoalter i et kapel, der var lukket for de troende i almindelighed, og der lod hun sin sjæl svæve om imellem små marmorskyer og store stråler af forgyldt træ.

I kapellet havde hun fundet en veninde, en gammel jomfru som hun selv, der hed frøken Vaubois og var helt sløv, så at frøken Gillenormand ved siden af hende havde den tilfredsstillelse at føle sig som en ørn. Foruden påskelam og rosenkranse havde frøken Vaubois kun begreb om forskellige måder at lave syltetøj på. Frøken Vaubois var et fuldstændigt eksemplar af sin slags, hun var som et hermelinskind af dumhed, uden en eneste plet af forstand.

Det må indrømmes, at frøken Gillenormand snarere havde vundet end tabt efterhånden, som hun blev ældre, som det gerne plejer at gå med passive naturer. Hun havde aldrig været ondsindet, hvilket forholdsvis må betragtes som godhed. Hertil kom, at årene afsliber kanterne, og der var kommet den mildhed over hende, som de fører med sig. Hun var forstemt – der var et ubestemt tryk over hende, som hun ikke selv kunne

forklare. Hele hendes person bar præg af et afsluttet, aldrig rigtig begyndt livs undren.

Hun styrede huset for sin fader. Gillenormand havde sin datter hos sig, som biskop Bienvenu havde haft sin søster. Sådanne husholdninger, bestående af en gammel mand og en gammel pige, er slet ikke på sjældne og frembyder altid det rørende skue af to svage væsener, der støtter sig til hinanden.

Foruden denne olding og hans gamle datter var der i huset et barn, en lille dreng, som altid forstummede og kom til at ryste over for hr. Gillenormand, der aldrig talte til dette barn uden at antage en streng tone og undertiden hæve stokken: "Kom hid mosjø! – nå, kan du komme, dit drog, din uvorne knægt!"

"Svar, din slyngel!"

"Tag dig lidt i agt, din døgenigt!" osv. osv.

For øvrigt tilbad han ham. Det var hans dattersøn.

Tredje bog: Morfader og dattersøn

1

Da Gillenormand boede i Servandoni-gade, kom han på mange gode og fine steder. Skønt han var borgerligt født, var han dobbelt så godt et hoved som de andre. For det første havde han de evner, naturen havde skænket ham, og for det andet havde han dem, som man tillagde ham, dem, man søgte hos ham og gjorde stads af ham for. Han kom ubetinget kun på steder, hvor han følte sig som førstemand. Der findes mennesker, som for enhver pris vil have indflydelse, og at man skal tale om dem, og som, hvor de ikke kan optræde som orakler, gør sig til spasmagere. Den slags folk var Gillenormand ikke af. Den indflydelse, han besad i de kongeligsindede huse, han var en jævnlig gæst i, havde ikke i mindste måde gjort skår i hans selvagtelse. Han gjaldt overalt for et orakel.

Omkring år 1817 tilbragte han ufravigelig to eftermiddage om ugen i et hus i sit nabolag, i Férou-gade, hos baronesse de T., en værdig og agtelse indgydende dame, hvis mand i Ludvig den Sekstendes tid havde været fransk gesandt i Berlin. Baron de T., der havde været lidenskabelig optaget af magnetiske ekstaser og syner, var død under emigrationen, fuldstændig ødelagt i økonomisk henseende, og havde kun efterladt sig ti håndskrevne bind, der var indbundet i rødt safian med guldsnit og indeholdt meget mærkelige optegnelser om Mesmer og hans magnetiske eksperimenter. Baronesse de T. havde af stolthed ikke offentliggjort disse optegnelser og levede af en lille årsindtægt, der på en eller anden ubegribelig måde var blevet i

behold. Hun holdt sig fra hoffet, der var et meget blandet selskab, sagde hun, og holdt sig i en fornem, stolt og fattig tilbagetrukkethed. To gange om ugen samledes nogle venner om enkens arne, hvor man drak the og, efter som vinden blæste i retning af det elegiske eller det dithyrambiske, sukkede eller skreg op i forfærdelse over århundredet, over forfatningen, over bonapartisterne, over sådanne skandaler, som at helligåndsordenen tildeltes borgerlig fødte, og man talte ganske sagte om de forhåbninger, arveprinsen, den senere kong Charles den Tiende, vakte. Man tilegnede sig med henrykkelse viser, der stammede fra Fisketorvet, og i hvilke Napoleon kaldtes *Klavs*. Man morede sig med at lave kældermænd [Note 9)], som man troede var ondsindede, og uskyldige ordspil og småvers, som man troede var giftige. Man gennemgik listen over medlemmerne af pairkammeret, som man fandt var en afskyelig jakobinsk forsamling, idet man pillede sådanne navne ud af den, som, når man stillede dem sammen, f. eks. gav, følgende sætning: Damas, Sabran, Goiwon, Saint-Cyr [Note 10)] – det var meget morsomt.

Ligesom visse kirketårne havde den kreds, der samledes hos baronesse de T., to haner. Den ene var Gillenormand, den anden var grev de Lamothe-Valois, om hvem man med en vis ærbødighed hviskede til hinanden: "De ved jo nok, at det er den Lamothe, der var med i halsbåndhistorien." Grev de Lamothe, der i 1815 var femoghalvfjerds år gammel, havde ikke andet mærkeligt ved sig end den stilfærdige og højtidelige mine, han bar til skue, hans kantede og kolde væsen, hans fuldkomment afslebne manerer, hans frakke, der stadig var knappet helt op til halsen, hans lange ben, som han stadig holdt over kors, og på

hvilke han havde lange, terrakottafarvede benklæder. Hans ansigt havde samme farve som benklæderne. Hr. de Lamothe var værdsat i denne kreds dels på grund af sin navnkundighed og dels – ja, det lyder utroligt, men sandt er det – fordi han bar navnet Valois.

Hvad Gillenormand angår, beroede den anseelse og myndighed, han var i besiddelse af, på noget fuldstændig lødigt. Letsindig, som han var, uden at det kostede hans munterhed det ringeste, var der i hans væsen noget imponerende, værdigt, hæderligt og borgerlig stolt, og hertil kom så hans høje alder. Man bærer ikke på et århundrede, uden at årene til sidst lægger et vist præg af ærværdighed over så gammelt et hoved.

Og hertil kom så de indfald, der kunne slå ud af ham som gnister af en gammel klippe. Da kongen af Preussen, efter at have haft Ludvig den Attende hos sig som gæst, sådan kom for at aflægge ham et genbesøg under titel af greven af Neu-Ruppin, tog Ludvig den Fjortendes ætling imod ham med den mest udsøgte uforskammethed og behandlede ham som en sølle marquis af Brandenburg. Gillenormand sagde, at kongen havde båret sig rigtigt ad, for enhver konge, undtagen lige netop kongen af Frankrig, er kun for en provinskonge at regne. – Da Gillenormand ved det årlige *Te Deum* i anledning af bourbonernes tilbagevenden så Talleyrand komme forbi, sagde han: "Nå, der har vi Hans Excellence den skinbarlige satan."

Gillenormand var i reglen ledsaget af sin datter, den høje frøken, som den gang var over de fyrre og så ud, som om hun var over de halvtreds, og en lille, smuk syv års dreng, rød og hvid, og med nogle så glade og tillidsfulde øjne, at alle, når de så

ham, hviskede til hinanden: "Hvor han er smuk! Hvor det er skade! Stakkels barn!" Det var det barn, vi for en stakket stund siden kort omtalte. Man kaldte ham "stakkels barn," fordi han havde "en stratenrøver ved Loire" til fader. Det var denne stratenrøver ved Loire, der var Gillenormands svigersøn, og som vi allerede flere gange har hørt ham sigte til: "skampletten på familien," som han kaldte ham.

2

Enhver, der på den tid var kommet igennem den lille by Vermont og gik over den smukke lille jernbro, måtte nødvendigvis have set en mand på hen ved de halvhundrede år stå med blikket ned imod floden og støtte sig til brystværnet. Han havde en læderkasket på hovedet, træsko på fødderne og ellers et par benklæder og en jakke af groft, gråt klæde, på hvilken der altid var fastsyet noget gult noget, der i sin tid havde været et rødt bånd. Han var ældet før tiden, foroverbøjet og krogrygget. Ansigtet var næsten svedet sort af solen, håret næsten hvidt. Et stort år i panden fortsattes ned over kinden. Han indfandt sig næsten hver dag med en spade og en havekurv i hånden, i en af de af mure omgivne indhegninger, der støder op til broen og så at sige kanter Seinens venstre bred med en række terrasser, fortryllende indelukker, der er fulde af blomster, og som man, hvis de var meget større, ville kalde haver, mens man, hvis de var lidt mindre, ville sige, at de lå der som henkastede buketter. Alle disse indelukker stødte med den ene ende op til floden og med den anden til et hus. Den nys omtalte mand med jakken og træskoene på boede omkring 1817 i det smalleste af disse indelukker og det mindste og ringeste af

alle husene. Han levede der ganske alene, tavs og fattig, med en kone, der sørgede for hans husvæsen, og som hverken var ung eller gammel, hverken var smuk eller styg, hverken bonde- eller borgerkone. Det lille stykke jord, han kaldte sin have, var berømt i byen for de blomsters skønhed, han opelskede der. Han gik helt op i at sysle med blomster.

Ved ihærdigt arbejde, ved udholdenhed og ved flittigt at benytte vandkanden var det lykkedes ham ligefrem at træde i skaberens fodspor og skabe efter ham. Han havde opfundet forskellige afarter af tulipaner og georginer, som naturen syntes at have glemt. Han var opfindsom og var kommet Solange Bodin i forkøbet med hensyn til små faste bede af lyngjord, hvori der så kunne opelskes sjældne og kostbare buske. Om sommeren færdedes han lige fra daggry i sin have, hvor han syslede med alskens arbejde med sine blomster. For det meste var der da et godt, bedrøvet og mildt udtryk i hans ansigt, undertiden kunne han stå drømmende og ubevægelig i hele timer og lytte til en fugls sang i et træ eller til et barns pludren inde i et hus, eller han stirrede ufravendt på spidsen af et græsstrå, hvor der hang en dugdråbe, som solen forvandlede til en karfunkel. Han levede meget tarveligt og drak mere mælk end vin. En lille pog fik ham til at flygte, og hans tjenestekvinde skændte på ham. Han var så ængstelig, at det ligefrem blev til skyhed. Han gik sjældent ud og så aldrig nogen på sine enemærker med undtagelse af de fattige, der bankede på hans rude, samt sognepræsten, pastor Mabeuf, en brav, gammel mand. Kom der nogle af byens folk eller fremmede og ringede på klokken ved hans lille hus, nysgerrige efter at se hans

tulipaner og roser, lukkede han smilende op for dem. Det var stratenrøveren fra Loire.

Den, der på den tid havde læst de militære optegnelser, biografierne, *Moniteur*en og kundgørelserne fra storarméen, var måske blevet opmærksom på et navn, der kommer temmelig jævnligt igen, navnet Georges Pontmercy. Som ganske ung var denne Georges Pontmercy soldat i regimentet Saintonge. Så brød revolutionen ud, og regimentet Saintonge blev indlemmet i Rhinhæren – kongedømmets gamle regimenter vedblev nemlig at kaldes efter provinserne, selv efter kongedømmets undergang, og blev først omlagt i brigader i 1794. Pontmercy sloges med ved Speyer, ved Worms, ved Neustadt, ved Turkheim, ved Alzey, ved Mainz, hvor han var med blandt de to hundrede mand, der dannede Houchards bagtrop. Han holdt selvtolvte stand her imod prinsen af Hessens korps bag Andernachs gamle vold og sluttede sig først igen til hærens hovedstyrke, da de fjendtlige kanoner havde skudt breche fra brystværnets krone tæt ned til dets affald. Han kæmpede under Kléber ved Marchiennes og ligeså ved Montpalissel, hvor han fik den ene arm knust af en kardæsk. Derpå overskred han den italienske grænse og var en af de tredive grenaderer, der sammen med Joubert forsvarede Col di Tenda. Joubert blev som følge af denne sejr udnævnt til generaladjudant og Pontmercy til underløjtnant. Pontmercy var ved Berthiers side i slaget ved Lodi, midt under den kardæskregn, der gav Bonaparte anledning til at sige: "Berthier har været kanoner, stået ved hestfolkene og er nu grenader!" Han så sin fordums general og herre, Joubert, falde ved Novi, netop som han hævede sablen og råbte: "Fremad!" Derpå sejlede han på et lille kystfartøj fra

Genua til et sted på kysten, hvor han skulle hente krigsfornødenheder, og så kom han pludselig ind i en hvepserede bestående af en seks, syv engelske skibe. Den genuesiske styrmand rådede ham til at kaste kanonerne over bord, skjule soldaterne på mellemdækket og se at luske forbi i mørket, som om skibet var et koffardiskib, men Pontmercy hejsede det franske flag i mastetoppen og sejlede nok så stolt forbi under de engelske kanoner. Hans dristighed voksede, og fem mil derfra angreb han et stort engelsk transportskib, der førte tropper til Sicilien og var så overfyldt med folk og heste, at det stak i helt op til støtterne under dæksbjælkerne. I 1805 var han i divisionen Malher, der erobrede Ginzburg fra ærkehertugen af Østrig. Ved Weltingen opfangede han under en kugleregn oberst Maupetit, der var blevet dødeligt såret i spidsen for 9. dragonregiment. Ved Austerlitz udmærkede han sig under den beundringsværdige divisionsmarch, der udførtes under fjendens ild. Da den russiske gardes kavaleri oprev en af 4. linjeregiments bataljoner, var han blandt dem, der hævnede dette nederlag og kastede garden over ende. Kejseren skænkede ham korset. Efterhånden så Pontmercy Wurmser blive taget til fange i Mantua, Mélas i Alexandria og Mack i Ulm. Han hørte til det ottende korps af storarméen, der førtes af Mortier, og som indtog Hamburg. Derpå gik han over i det 55. linjeregiment, det forhenværende flanderske. Ved Eylau var han med på kirkegården, hvor den heltemodige kaptajn Louis Hugo alene med sit kompagni på treogfirs mand i to timer holdt stand imod hele den fjendtlige hær. Pontmercy var en af de tre, der slap levende ud fra den. Han var med ved Friedland, derpå ved Moskva, Beresina, Lutzen, Bautzen, Dresden, Warszawa,

Leipzig og Gelnhauserpassene. Derefter ved Montmirail, Chateau-Thierry, Craon, Marneflodens bredder, Aisneflodens bredder og den frygtelige stilling ved Laon. Ved Arnay-le-Duc, hvor han var kaptajn, nedhuggede han ti kosakker og frelste, ikke sin general, men sin korporal. Han blev ved den lejlighed formelig sønderhakket, og man trak ikke mindre end syv og tyve bensplinter alene ud af hans venstre arm. Fjorten dage før Paris overgav sig, byttede han plads med en kammerat og trådte ind i kavaleriet. Han havde, hvad man under enevælden kaldte "dobbelt hånd," dvs. at han som soldat med lige stor færdighed håndterede sablen og geværet og som officer med samme dygtighed førte en eskadron og en bataljon. Det er af denne færdighed, som den militære opdragelse yderligere udviklede og fuldkommengjorde, at der fremgik visse særlige våbenarter, for eksempel dragonerne, der alle er både hest- og fodfolk. Pontmercy fulgte med Napoleon til Elba. Ved Waterloo var han fører for en eskadron kyrasserer i brigaden Dubois. Det var ham, der fratog bataljonen Lüneburg dens fane. Han kastede fanen for kejserens fødder. Han var da helt overstænket med blod, for han havde, da han bemægtigede sig fanen, fået et sår tværs over ansigtet. Kejseren, der blev overmåde glad, råbte til ham: "Du er oberst! Du er baron! Du er officer af æreslegionen!"

"Jeg takker Deres Majestæt på min enkes vegne," svarede Pontmercy. En time efter faldt han om i hulvejen ved Ohain.

Hvad var Georges Pontmercy nu? Han var stratenrøveren fra Loire.

Vi ved allerede en del om, hvordan det var gået ham. Han var, som man vil mindes, efter slaget ved Waterloo blevet trukket

frem fra hulvejen ved Ohain. Det var lykkedes ham at nå tilbage til hæren, hvor han havde slæbt sig frem fra ambulance til ambulance, til han nåede kantonnementerne ved Loire.

Restaurationen havde medført, at han blev sat på halvsold og sendt til Vernon, det vil sige for at være under opsigt. Kong Ludvig den Attende, der betragtede alt, hvad der havde tildraget sig i løbet af de hundrede dage, som lusket, ville hverken anerkende ham i hans egenskab af officer af æreslegionen, hans oberstgrad eller hans barontitel. Han for sit vedkommende forsømte aldrig nogen lejlighed til at underskrive sig "oberst, baron Pontmercy." Han havde kun en gammel klædning, men han gik aldrig ud uden på den at anbringe den roset, han som officer af æreslegionen havde ret til at bære. Generalfiskalen lod ham vide at der ville blive rejst sag imod ham som "den, der uberettiget bar bemeldte orden". Da denne meddelelse blev bragt ham af en tjenstagtig mellemmand, svarede Pontmercy med et bittert smil: "Jeg ved ikke, om det er mig, der ikke forstår fransk mere, eller det er jer andre, der ikke længere taler det, men så meget er vist, at jeg ikke forstår et muk af det hele." Derefter gik han otte dage i træk ud med sin roset på. Man vovede ikke at gøre ham nogen fortræd. En to-tre gange skrev krigsministeren og departementets generalkommandant til ham med udskrift "hr. bataljonskommandør Pontmercy". Han sendte brevene uåbnede tilbage. Samtidig gjorde Napoleon på St. Helena lige så med de skrivelser, der sendtes ham af sir Hudson Lowe, og som var adresserede til "general Bonaparte."

En morgen mødte han generalfiskalen på gaden. Han gik hen til ham og sagde: "Hr. generalfiskal, har jeg lov til at bære mit

ar?"

Han havde ikke andet at leve af end sine usle ventepenge som eskadronchef. Han havde lejet det mindste hus i Vernon. Han boede alene der, vi ved hvordan. Under kejserdømmet havde han imellem to krige fundet tid til at ægte frøken Gillenormand. Den gamle borger, der følte sig grundigt oprørt, havde omsider givet efter, idet han sukkede og sagde: "De fornemste familier er nødt til det!"

I 1815 var fru Pontmercy, en højsindet, sjælden kvinde, der i alle henseender var sin mand værdig, død og havde efterladt ham et barn. Dette barn havde været oberstens glæde i hans ensomhed, men bedstefaderen havde bydende forlangt, at hans dattersøn skulle være hos ham, og erklæret, at hvis det ikke blev sådan, gjorde han ham arveløs. Faderen havde givet efter af hensyn til den lille, og da han ikke længere kunne se sin søn, havde han kastet sin kærlighed på blomster.

For øvrigt havde han givet afkald på alt og hverken agiterede eller konspirerede. Han delte sine tanker imellem de uskyldige ting, han tog sig for nu, og de store ting, han havde udrettet. Han tilbragte tiden med at håbe på en nellike eller mindes Austerlitz.

Gillenormand stod slet ikke i forbindelse med sin svigersøn. For ham stod obersten som en "bandit", og han var i oberstens øjne et "fæ." Gillenormand talte aldrig om obersten, undtagen for så vidt som han en gang imellem kunne lade falde en spotsk hentydning til hans "baroniskab." Det var udtrykkeligt bestemt, at Pontmercy aldrig måtte prøve på at få sin søn at se eller at komme til at tale med ham, hvis han ikke ville udsætte sig for, at drengen blev jaget bort og gjort arveløs. For Gillenormands

var Pontmercy som en pestbesmittet. De ville opdrage barnet på deres egen vis. Det var måske urigtigt af obersten at gå ind på sådanne betingelser, men han gjorde det i den tro, at det var rigtigt, og at han kun ofrede sig selv. Arven efter Gillenormand havde ikke stort at betyde, men arven efter den ældste frøken Gillenormand var stor. Denne tante, der var blevet ved at være ugift, sad inde med en meget betydelig mødrenearv, og hendes søsters søn var hendes naturlige arving.

Drengen, der hed Marius, vidste, at han havde en fader, men heller ikke mere. Ingen talte nogen sinde til ham derom, men den hvisken, der fandt sted imellem de mennesker, hans bedstefader førte ham ud iblandt, deres hentydninger, deres blinken til hinanden, var efterhånden trængt ind i den lilles sjæl, han havde til sidst forstået et og andet, og da han ganske naturlig indsugede de forestillinger, han så at sige levede og åndede i, nåede han omsider så vidt, at han kun tænkte på sin fader med skam og beklemthed.

Mens drengen således voksede op, tog obersten hver anden eller tredje måned hemmeligt til Paris som en straffet person, der unddrager sig det polititilsyn, han er undergivet, og stillede sig på post i St. Sulpice-kirke på den tid, da tante Gillenormand gik til messe med Marius. Der stod han skjult bag en pille, uden at røbe sig, uden at turde trække vejret, skælvende af angst for, at tanten skulle vende sig om, og så sit barn. Denne arrede helt var bange for denne gamle pige.

Fra disse udflugter hidrørte det forhold, han var kommet i til præsten i Vernon, pastor Mabeuf.

Denne brave præst havde en broder, der var kirkeværge, og som flere gange havde lagt mærke til, hvordan denne mand så

på sit barn, til arret, han havde på kinden, og til de store tårer, han havde i øjnene. Synet af denne mand, der så fuldt ud gjorde indtryk af at være en mand, men græd som en kvinde, havde gjort stærkt indtryk på kirkeværgen og var blevet stående i hans erindring. En dag, da han var taget til Vernon for at besøge sin broder, mødte han oberst Pontmercy på broen og genkendte i ham manden fra Saint Sulpice. Han talte om det til sin broder præsten, og de aflagde i forening obersten et besøg, der medførte flere andre. Obersten, der til at begynde med var meget tilknappet, åbnede til sidst sit hjerte og fortalte præsten og kirkeværgen hele sin historie, og hvordan han havde ofret sin lykke for sit barns fremtid. Det havde til følge, at præsten kom til at nære stor ærbødighed og deltagelse for ham, og obersten kom på sin side til at holde meget af præsten.

To gange om året, nytårsdag og Georgsdagen, skrev Marius pligtskyldigst til sin fader. Hans tante dikterede brevene, som man skulle tro var skrevet ud af en eller anden formularbog. Det var alt, hvad Gillenormand ville vide af at sige. Faderen svarede med meget kærlige breve, som bedstefaderen puttede ulæste i lommen.

3

Fru de T.'s selskabssal var alt, hvad Marius Pontmercy kendte til verden. Det var det eneste glughul, igennem hvilket han kunne kigge ud i livet. Dette glughul var skummelt, og der kom mere kulde end varme ind til ham igennem det, mere nat end dag. Dette barn, der var lutter glæde og lys, da det trådte ind i denne sære verden, blev i løbet af kort tid tungsindigt og alvorligt. Omgivet af alle disse ærefrygtindgydende og besynderlige

personer, så det sig om med alvorlig undren. Der var i fru de T.'s selskabssal nogle meget ærefrygtindgydende gamle, fornemme damer, der hed Nathan, Noah, Levi og Cambyse. Disse gamle ansigter og disse bibelske navne blandedes i barnets tanker sammen med det gamle testamente, som han var ved at lære udenad, og når de var der alle, siddende i en kreds omkring en hendøende ild, tarveligt belyste af en lampe med grøn skærm, med deres strenge profiler, deres grå eller hvide hår, deres lange, fra en anden tidsalder hidrørende kjoler, af hvilke man ikke skimtede andet end de skinnende farver, mens de en enkelt sjælden gang sagde nogle ord, der på en gang var majestætiske og sky, betragtede den lille Marius dem med forvildede blikke i den tro, at det ikke var kvinder, men patriarker og magere, ikke virkelige væsener, men åndesyner.

Marius Pontmercy måtte ligesom andre børn lære noget. Da tante Gillenormand slap ham af hænde, betroede hans bedstefader ham til en værdig lærer af det reneste klassiske vand. Denne barnesjæl, der var ved at udfolde sig, gik fra en snerpes hænder over i en pedants. Marius sled sine skoleår igennem, og derefter gav han sig til at studere lovkyndighed. Han var kongeligsindet, fanatisk og streng. Han holdt kun lidt af sin bedstefader, hvis munterhed og kynisme fik det til at løbe ham koldt ned ad ryggen, og kom han til at stå over for noget, der vedrørte hans fader, blev han mørk og indesluttet.

For øvrigt var han en på en gang heftig og kold dreng, ædel og højsindet, stolt, religiøs og overspændt, alvorlig, så det grænsede til hårdhed, ren, så det grænsede til folkeskyhed.

4

Afslutningen af Marius' klassiske studier faldt netop på det tidspunkt, da Gillenormand trak sig tilbage fra verden. Gamlingen sagde farvel til Faubourg Saint-Germain og fru de T.'s selskabssal og slog sig ned i Marais i sit hus i Filles-du-Calvaire-gade. Han havde foruden portneren ikke andre tjenestefolk end stuepigen Nicolette, der havde afløst Magnon, og den forpustede og trangbrystede Basker.

I 1827 var Marius fyldt sytten år. Da han en aften kom hjem, så han sin bedstefader med et brev i hånden.

"Marius," sagde Gillenormand, "du kommer til at rejse til Vernon i morgen."

"Hvorfor det?" spurgte Marius.

"For at se til din fader."

Marius kom til at ryste. Han havde tænkt på alt undtagen på dette, at det en dag kunne træffe sig så, at han måtte tage ned og besøge sin fader. Intet kunne komme ham mere uventet, mere overraskende og, lad os sige det rent ud, mere ubehageligt. Bortset fra sine politiske antipatier følte Marius sig overbevist om, at hans fader, slagsbroderen, som Gillenormand kaldte ham, når han var i godt humør, ikke brød sig om ham. Det var jo indlysende, eftersom han således havde forladt ham og overladt ham til andre. Og da han var på det rene med, at hans fader ikke brød sig om ham, brød han sig heller ikke om ham. Det var den simpleste ting af verden, sagde han til sig selv.

Han blev så forbavset, at han ikke engang stillede Gillenormand nogle spørgsmål.

"Det lader til, at han er syg," sagde bedstefaderen, "han ønsker at se dig," og efter en kort pause tilføjede han: "Rejs i morgen tidlig. Jeg tror, der klokken seks afgår en vogn fra Cour des Fontaines, som når Vernon om aftenen. Han skriver, at det haster."

Derpå krøllede han brevet sammen og puttede det i lommen. Marius havde kunnet rejse samme aften og være hos sin fader næste morgen tidlig. En diligence fra Bouloi-gade gik på den tid til Rouen om natten og kom igennem Vernon, men det faldt hverken Gillenormand eller Marius ind at forhøre sig.

Næste aften i skumringen kom Marius til Vernon. Folk begyndte at tænde lys. Han spurgte den første, han mødte, om hvor hr. Pontmercys hus var. Han var nemlig i hele sin tankegang enig med restaurationen og anerkendte hverken sin fader som oberst eller som baron.

Man viste ham huset. Han ringede på. En kvinde lukkede op for ham med en lampe i hånden.

"Bor hr. Pontmercy her?" spurgte Marius. Kvinden rørte sig ikke af pletten. "Er det her?" spurgte Marius. Kvinden nikkede. "Kan jeg komme til at tale med ham?" kvinden rystede på hovedet. "Ja, men jeg er hans søn," sagde Marius, "han venter mig."

"Han venter Dem ikke længere," sagde kvinden.

Nu så han, at hun græd. Hun pegede på døren ind til et lavt værelse. Han gik derind. I dette værelse, der oplystes af et tællelys, der stod på kamingesimsen, var der tre mænd, en, som stod op, en, der knælede, og en, der i bar skjorte lå, så lang han var, på stengulvet. Han, der lå på gulvet, var obersten. De to andre var en læge og en præst, der bad. Obersten havde i tre

dage været angrebet af en hjernefeber. Da sygdommen brød ud, havde han, grebet af mørke anelser, skrevet til Gillenormand og forlangt, at hans søn skulle komme. Sygdommen var forværret. Samme aften, Marius kom til Vernon, var obersten, til trods for alt, hvad tjenestekvinden gjorde for at hindre det, stået op af sin seng, idet han råbte: "Min søn kommer ikke! Jeg vil gå ham i møde."

Derpå var han gået ud af sovekammeret og var segnet om på stengulvet i forværelset. Han havde næsten lige opgivet ånden. Man sendte bud efter lægen og præsten. Lægen var kommet for sent, præsten ligeså. Sønnen var også kommet for sent. Ved det tusmørkeagtige skær fra tællelyset kunne man på oberstens kind, som han lå der bleg, skimte en stor tåre, der var rundet fra hans døde øje. Øjet var brustent, men tåren var endnu ikke indtørret. Denne tåre betød sønnens forsinkelse.

Marius betragtede denne mand, som han nu så for første og sidste gang, dette ærværdige, mandige åsyn, disse åbne øjne, som havde mistet sekraften, de kraftige lemmer, på hvilke man hist og her kunne skelne brune linjer, der betød sabelhug, og en slags røde stjerner, der hidrørte fra mærker af kugler. Han betragtede det svære ar, der satte sit heltepræg på ansigtet, som Gud havde præget med godhed, og han kom til at tænke på, at denne mand var hans fader, og at han nu var død. Men denne tanke lod ham kold. Han følte ikke nogen anden sorg end den, han ville have følt over for enhver anden mand, han havde set død. Men sorgen, en dyb og stikkende sorg, var dog i dette værelse, hvor tjenestepigen lå og jamrede sig henne i en krog, mens man hørte præsten bede og hulke, hvor lægen stod og tørrede sine øjne og endog liget selv græd. Lægen, præsten og

pigen så, midt under deres bedrøvelse, hen på Marius uden at sige et ord. Det var ham, der her var fremmed. Da han følte sig lidt skamfuld over, at faderens død gjorde så lidt indtryk på ham, blev han forlegen over sin egen holdning og lod hatten, som han havde i hånden, falde ned på gulvet, for at man skulle tro, at sorgen berøvede ham kraften til at holde på den. På samme tid følte han et slags samvittighedsnag og kom til at foragte sig selv, fordi han bar sig således ad. Men det var jo ikke hans skyld. Han kunne jo ikke gøre for, at han ikke brød sig om sin fader.

Obersten efterlod intet. Det, der kom ind ved salget af bohavet, kunne næppe betale begravelsesomkostningerne. Pigen fandt en lap papir, som hun gav Marius. Derpå stod der skrevet med oberstens egen hånd:

> Til min søn.
> Kejseren udnævnte mig til baron på valpladsen ved Waterloo. Siden den nuværende regering gør mig denne titel stridig, skønt jeg har betalt den med mit blod, skal min søn antage den og bære den. Naturligvis vil han gøre sig værdig dertil.

Bagefter havde obersten tilføjet:

> I samme slag ved Waterloo frelste en underofficer ved navn Thénardier mit liv. Jeg tror, han i den sidste tid har haft en lille landsbykro i nærheden af Paris, enten i Chelles eller i Montfermeil. Hvis min søn træffer Thénardier, skal han gøre ham alt muligt godt.

Denne seddel tog Marius og gemte, ikke af kærlighed til faderen, men i følge den ubestemte agtelse for døden, der altid virker så mægtigt på et menneskes sind.

Der blev ellers ikke noget minde tilbage om obersten. Gillenormand lod hans kårde og uniform sælge til en marskandiser, naboerne plyndrede haven og bemægtigede sig de sjældne blomster. De øvrige vækster blev til tjørn og krat og visnede. Marius var kun blevet otteogfyrre timer i Vernon. Efter begravelsen var han vendt tilbage til Paris og havde atter taget fat på retsvidenskaben uden at tænke mere på sin fader, end om han aldrig havde været til. To dage efter sin død var obersten blevet begravet, tre dage efter var han glemt. Marius gik med flor om hatten. Det var det hele.

5

Marius havde bevaret sin barndoms religiøse sædvaner. Da han en søndag var gået hen at høre messen i Saint-Sulpice kirke og, mere adspredt og drømmende end sædvanlig, var kommet til at knæle ned på en fløjlsbedeskammel, på hvis ryglæn der stod skrevet: *Mabeuf, kirkeværge*, var messen næppe begyndt, før en ældre mand kom hen og sagde til ham: "Undskyld, det er min plads." Marius veg ærbødigt sit sæde, og manden tog plads. Da messen var forbi, stod Marius tankefuld nogle skridt borte. Manden nærmede sig atter og sagde: "Jeg beder Dem undskylde, at jeg før forstyrrede Dem. De må have en forklaring."

"Å, jeg beder, det behøves ikke," svarede Marius.

"Jo," fortsatte den gamle. "Jeg vil ikke have, De skal have ufordelagtige tanker om mig. Jeg skal sige Dem, hvorfor jeg

sætter pris på den plads, og hvorfor jeg synes, messen derfra tager sig bedre ud. Fra det sted har jeg i ti år regelmæssigt hver anden eller tredje måned set en hæderlig fader komme her hen for at se sin søn, fordi det var den eneste måde, hvorpå det lod sig gøre på grund af uheldige familieforhold. Han plejede at komme på den tid, han vidste, sønnen blev fulgt hen til messen, uden at barnet anede hans nærværelse, ja måske næppe engang i sit hjertes uskyldighed vidste, at hans fader var til. Faderen blev altid stående bag pillen, for at ingen skulle se ham, og jeg så ham fælde tårer, når han betragtede sønnen. Dette sted er blevet mig som helligt, og jeg har fået for skik at høre messen her. Jeg har kendt lidt til den ulykkelige mand. Han havde en svigerfader eller en anden slægtning, som havde truet med at gøre sønnen arveløs, hvis faderen kom og så til ham, og nu havde han opofret sig, for at sønnen en gang med tiden kunne blive rig og lykkelig. Han var oberst og havde været med ved Waterloo. Nu er han, så vidt jeg ved, død. Han boede i Vernon, hvor jeg har en broder, der er præst. Han hed sådant noget som Pontmarie eller Montpercy … og bar et vældigt ar af et sabelhug."

"Pontmercy?" spurgte Marius og blegnede.

"Ja, rigtigt! Pontmercy. Har De kendt ham?"

"Det var min fader."

Næste dag sagde Marius til Gillenormand: "Må jeg have lov til at rejse bort i tre dage? Jeg skal ud på jagt med nogle af mine venner."

"Fire, om du vil," svarede morfaderen. "Mor dig godt!" Og han kneb øjnene sammen og sagde til sin datter: "Det er naturligvis noget kæresteri, han har for."

6

Da Marius kom tilbage fra sin rejse, gik han lige op på et bibliotek og forlangte de ældre årgange af *Le Moniteur*. Dem læste han igennem og desuden alle mulige historiske beretninger fra republikkens og kejserdømmets tid, mindeskriftet fra Sankt Helena, livserindringer, kundgørelser og aviser. Første gang han traf på sin faders navn i kundgørelserne fra kejserhæren, fik han feber en hel uge. Han aflagde besøg hos alle de generaler, faderen havde tjent under, og fik af kirkeværgen oplysninger om hans tilbagetrukne liv i Vernon, så at han til sidst kunne danne sig et tro billede af, hvilken sjælden mand hans fader havde været. Mens han var optaget af disse undersøgelser, så familien Gillenormand ham næsten kun ved måltiderne. Tanten så surt til ham, morfaderen smilede. Han tænkte: "Nå, der er vel et pigebarn med i spillet," og tilføjede undertiden "jeg troede for resten kun, det var en forelskelse, men det lader til, det er en lidenskab."

Ja, det var ganske rigtig en lidenskab: Marius var begyndt at tilbede sin fader. På samme tid foregik der en fuldstændig forandring med hensyn til hans anskuelser, og han begyndte at indse, at han hidtil lige så lidt havde forstået sit lands historie som sin fader. Han blev grebet af samvittighedsnag og tænkte med fortvivlelse på, at med hensyn til alt, hvad han følte i sin sjæl, ville han for fremtiden ikke have andet at betro sig til, end en grav. Hvor ville han have jublet denne fader i møde, om han havde levet! Hvor ville han have kysset hans grånede hoved, trykket hans hænder, grædt ved hans bryst! Ak, hvorfor var faderen død så tidlig, inden sønnen havde lært at elske ham! Men samtidig kom der mere alvor i ham, og han blev mere

sikker på sin tro og sin tanke. Der foregik hos ham en indre vækst, under hvilken de to forestillinger udviklede sig i hans sjæl: Faderen og fædrelandet. Han havde nu en nøgle, der lukkede op til alt. Han kunne nu forstå det, han før blot havde hadet, gennemskue det, han havde afskyet, og tydeligt se Forsynet der, hvor man tidligere blot havde lært ham at forbande. Fra at yde sin faders minde den skyldige ære, gik han naturligt over til at give Napoleon æresoprejsning. Når han sad om natten alene på sin kvist og læste kundgørelserne for kejserhæren, disse på valpladsen skrevne heltedigte, så han af og til sin faders navn, men bestandig kejserens. Hele det vældige kejserdømme viste sig for ham, han følte som et havs brusen i sig, og det forekom ham i enkelte øjeblikke, at hans faders ånd susede ham forbi og hviskede ham i øret. Han følte sig behagelig til mode: Det var ham, som hørte han trommehvirvler, kanonskud og trompetsignaler, hærafdelingernes taktfaste skridt, rytteriets hovslag i det fjerne. Fra tid til anden løftede han sine øjne mod himlen og skuede i dens dyb vældige stjernebilleder, derefter sænkede han dem mod bogen og så der andre storartede billeder i broget forvirring. Hans hjerte knugede sig sammen, han blev henrykt, han skælvede, han trak kun med vanskelighed sit vejr, og pludselig, uden at han rigtig vidste, hvad det var for en indskydelse, han adlød, rejste han sig op, udstrakte sine arme, så stift på mørket, stilheden, uendeligheden og råbte: "Leve kejseren!"

Fra dette øjeblik var han på det rene med sine anskuelser. Menneskeæderen fra Korsika, tronrøveren, tyrannen, uhyret, der beskyldtes for at være kæreste med sine egne søstre,

gøgleren, der sagdes at tage timer hos den berømte skuespiller Talma, giftblanderen fra Jaffa, tigeren, kort sagt: Bonaparte, forsvandt og veg i hans sind pladsen for en ubestemt stråleglans, der som en glorie omgav kejserens blege marmorbillede. Napoleon havde for Marius' fader kun været den elskede feltherre, som man beundrer, og for hvem man giver sit liv hen – for Marius selv blev han noget mere. Han blev personliggørelsen af selve Frankrig, verdenserobreren, der med sit sværd bemægtigede sig Europa og kastede sit lys ud over jorden. Marius så i ham det skinnende spøgelse, der bestandig vil rejse sig ved grænsen og våge over fremtiden, nok en despot, men samtidig en diktator, en despot opstået af en republik som det samlede udtryk for en revolution. Napoleon blev for ham det levendegjorte folk, ligesom Jesus var den menneskeblevne gud. Og denne omvæltning i hans tankegang foregik, uden at hans familie anede noget om det. Da han, under dette hemmelige arbejde, ganske havde skiftet sin tidligere hud og afført sig begejstringen for kongedømmet af Guds nåde, da han havde smøget aristokraten af sig og var blevet fuldt ud revolutionær, stærkt demokratisk sindet og næsten republikansk, gik han hen til en gravør og bestilte hundrede visitkort med navnet: *Baron Marius Pontmercy* på. Dette var den logiske følge af den forandring, der var foregået med ham, under hvilken alt havde drejet sig om faderen som tyngdepunkt. Men da han ikke kendte nogen og altså ikke havde nogen portner, hos hvem han kunne lægge sine kort, puttede han dem i sin lomme. En anden lige så naturlig følge var, at, efterhånden som han kom mindet om faderen og det, denne havde kæmpet for i fem og tyve år, nærmere, kom han

samtidige længere bort fra morfaderen. Allerede længe havde der som sagt været en tydelig mangel på overensstemmelse mellem den alvorlige yngling og den letsindige olding, mellem den gamles munterhed og den unges tungsind. Så længe de havde delt politiske anskuelser, havde deres fælles opfattelse dannet en bro imellem dem, men da denne bro styrtede sammen, blev der en afgrund, der var så meget dybere, som Marius ikke kunne undlade at oprøres ved at tænke på, at det var Gillenormand, der af tåbelige grunde ubarmhjertigt havde revet ham bort fra obersten og sådan berøvet faderen sin søn og sønnen sin fader. Marius var altså af pietet mod sin fader næsten kommet til at afsky sin morfader, uden at dette dog røbede sig i det ydre. Kun var han mere og mere kølig i sin optræden, ordknap ved måltiderne og lod sig kun sjældent se udenfor disse. Når hans tante skændte på ham, fandt han sig roligt deri og gav som påskud til sin udeblivelse sine studier, forelæsninger, prøver eller sligt. Morfaderen holdt på sin ufejlbarlige mening: at det unge menneske var forelsket. Det var noget, han forstod sig på. Fra tid til anden blev Marius helt borte. På en af disse rejser, der aldrig varede ret længe, havde han været i Montfermeil for at lede efter den forhenværende underofficer fra Waterloo, kromand Thénardier. Han erfarede der, at manden havde spillet fallit, at kroen var nedlagt, og at ingen sidste, hvad der var blevet af ham. Ved den lejlighed havde Marius været fire dage borte.

"Det er klart," havde morfaderen sagt, "at han fører et uordentligt levned."

Samtidig havde de troet at bemærke, at han på brystet under skjortekraven bar noget, der med et sort bånd var bundet om

halsen på ham.

7

Der har i det foregående æret tale om en lansenérofficer. Han var på fædrene side i slægt med Gillenormand, førte som ungkarl et rigtigt garnisonsliv og havde alle de betingelser, der kræves for at være en flot officer. Han var så smækker om livet som en jomfru, slæbte sablen med sejrherremine efter sig og drejede overskægget opad. Han kom så sjældent til Paris, at Marius aldrig havde set ham, og de to fætre kendte kun hinanden af navn. Théodule Gillenormand, sådan hed han, var i kridthuset hos tanten, der foretrak ham, fordi hun aldrig så ham, for når man ikke omgås folk, har man lov til at tillægge dem alle mulige fuldkommenheder.

En morgen var den ældste frøken Gillenormand gået op på sit værelse i så stærk en sindsbevægelse, som ellers en rolig natur er i stand til. Marius havde nemlig igen bedt sin morfader om tilladelse til at gøre en lille rejse og sagt, at han ville tage af sted endnu samme aften. "Vær så god," havde Gillenormand sagt og derpå tilføjet i en afsides replik med løftede øjenbryn: "nu ligger han igen ude om natten." Hans datter var derefter gået op på sit værelse, meget nysgerrig efter at kende sammenhængen med denne forsvinden, der sagtens stod i forbindelse med et eller andet utilladeligt elskovsforhold, som hun nok kunne haft lyst til at tage nærmere i kikkerten. For at kunne opsnuse en hemmelighed gælder det at være den første, der får nys om en skandale, og det er noget, de fromme sjæle nok kan lide. I alle gudfrygtige menneskers hemmelige hjertekroge findes der en nysgerrig trang til at gå på spor efter forargelsen. Hun var altså

bytte for en ubestemt lyst til at få besked om en historie og havde, for at få bugt med denne lyst, givet sig til at sy på et af disse broderier fra århundredets begyndelse, hvor det vrimler af runde hjul. Hun havde allerede i flere timer siddet, sur over dette kedsommelige arbejde, da døren gik op. Hun så pludselig løjtnant Théodule stå for sig med samlede hæle. Hun udstødte et glædesskrig, for selv om man er til års, snerpet og gudelig og tante, så er det dog morsomt at se en officer komme ind i ens værelse.

"Er du her, Théodule!" udbrød hun.

"På gennemrejse, kære tante."

"Giv mig et kys!"

"Med fornøjelse!" Han kyssede hende, og hun gik hen og lukkede en skuffe op i sin sekretær.

"Du bliver vel i det mindste en otte dages tid hos os?"

"Nej, jeg skal af sted igen i aften."

"Det er ikke muligt?"

"På en prik."

"Å, lille Théodule, bliv her noget længere, hvad?"

"Mit hjerte siger ja, men min ordre nej. Sagen er ganske simpelt den, at vi skal skifte garnison. Før var vi i Melun, nu skal vi ligge i Gaillon, og vejen går over Paris. Så tænkte jeg, at jeg ville hilse på tante."

"Det skal du have tak for, det fortjener en belønning." Og dermed stak hun ti louisdorer til ham.

"Den glæde at se dig, kære tante, er mig belønning nok." Han kyssede hende nok en gang, og hun fik den fornøjelse at blive kradset på halsen af hans uniformssnore.

"Er du kommet ridende hertil med din afdeling?" spurgte hun.

"Nej," svarede han. "Jeg har fået orlov for at besøge dig. Min oppasser tager min hest med, jeg tager med posten. Men sig mig en ting, min fætter Marius Pontmercy skal jo også rejse?"

"Hvor ved du det?" spurgte tanten, hvis nysgerrighed var vakt.

"Jo, for da jeg bestilte min plads, så jeg i protokollen min fætters navn. Han havde løst billet til Ruffet."

"Gud, sikken forfløjenhed! Din fætter er rigtignok ikke et ordentligt menneske som du. Tænke sig, at han vil tilbringe natten med at køre med posten."

"Lige som jeg."

"Nej, du gør det jo af pligt, men han gør det af usædelige grunde."

Nu hændtes der frøken Gillenormand, hvad der aldrig før var hændet hende: Hun fik nemlig et indfald. Havde hun været en mand, ville hun have slået sig for panden. Hun spurgte Théodule:

"Kender din fætter dig godt?"

"Nej! Jeg har nok set ham, men han har aldrig fundet for godt at lægge mærke til mig."

"Men I skal jo dog rejse sammen?"

"Ja. Det vil sige: Han ovenpå, jeg på forsædet."

"Hvor skal den post hen?"

"Til Andelys. Men jeg står af i Vernon for derfra at tage til Gaillon. Hvor Marius skal hen, ved jeg ikke."

"Hør nu, Théodule. Marius tager undertiden bort, uden at vi ved, hvor han rejser hen. Han bliver ude om natten. Jeg gad nok

vide, hvad der stikker derunder."

Théodule svarede med en erfaren mands sikkerhed: "Der må være et pigebarn."

"Ja, det er klart," udbrød tanten, der følte sig overbevist ved at høre officeren betone ordet: *Pigebarn* ganske på samme måde, som hendes fader plejede. Derefter fortsatte hun: "Gør os en tjeneste! Følg efter Marius! Det vil være dig en let sag, siden han ikke kender dig. Prøv på at få at vide, hvad det er for et pigebarn, og skriv så og fortæl os historien! Det vil more din morfader."

Théodule var netop ikke synderlig glad for den slags spioneri, men han var rørt over de ti louisdorer og håbede på en fortsættelse. Han gik derfor ind på forslaget og sagde: "Med fornøjelse," idet han i sit stille sind tilføjede: "Jeg skal altså gøre tjeneste som dydens vogter."

Frøken Gillenormand kyssede ham og sagde: "Du ville ikke gøre sådanne gale streger, Théodule. Du er en samvittighedsfuld og pligtopfyldende ung mand, der parerer ordre. Du ville ikke tage bort fra din familie for at besøge sådan en tøs."

Lansenérofficeren satte en mine op som en tyv, der bliver rost for ærlighed.

Samme aften satte Marius sig op på ruffet af postvognen uden at ane, at han blev beluret. Det første, hans opsynsmand gjorde, var at tage sig en forsvarlig lur. Han vågnede først, da konduktøren ved daggry råbte: Vernon! Han gned sine øjne, mindedes efterhånden de ti louisdorer og det hverv, han havde påtaget sig, kom til at le ved tanken om at skulle gøre rede for Marius' bedrifter og tænkte, mens han knappede sin frakke, at

fuglen måske allerede var fløjet. Da fik han i det samme øje på et par sorte benklæder, der kom ned fra ruffet, og så, at det var Marius. En lille bondepige stod imellem hestene og kuskene og falbød blomster. Marius købte den smukkeste urtekost, hun havde i sin kurv, af hende til glæde for Théodule, der tænkte, at det måtte være en pokkers smuk dame, hvis hun skulle svare til buketten. Og han fulgte nu efter ham, ikke længere af pligt, men af personlig nysgerrighed, ligesom de hunde, der jager for egen regning. Marius lagde slet ikke mærke til ham. Nydelige damer steg ud af postvognene, men han skænkede dem ikke et eneste blik. Han syntes ikke at have øje for nogen verdens ting omkring sig, men tog vejen hen imod kirken.

"Nå, han er ikke lidt forelsket," tænkte Théodule. "Han vil nok ind i kirken. Ja, hvorfor ikke? De stævnemøder, der krydres af lidt messe, er de bedste. Der findes ikke noget mere udsøgt end et blik, der strejfer den korsfæstede Frelser."

Da Marius var nået hen til kirken, gik han uden om koret og forsvandt bag en af stræbepillerne.

"Å, stævnemødet er udenfor," tænkte Théodule. "Nå, nu får jeg vel pigebarnet at se." Og han nærmede sig på tåspidsen det sted, hvor Marius var drejet om. Men han standsede forbavset. Marius lå med hænderne for ansigtet på knæ i græsset over en grav, på hvilken han havde strøet sine blomster, ved foden af et sort trækors, hvorpå, der med hvide bogstaver stod malet: Oberst baron Pontmercy. Man hørte Marius hulke. Pigebarnet var en grav.

8

Løjtnant Théodule blev helt betuttet. Hans fornemmelse var en blanding af ærbødighed for graven og respekt for en oberst. Han lod Marius være alene på kirkegården og trak sig tilbage på en vis disciplineret måde, næsten med hånden til huen. Da han ikke vidste, hvad han skulle skrive til tanten, besluttede han at lade helt være at skrive, og der ville sandsynligvis slet ikke være kommet noget ud af hans opdagelse, hvis ikke ved et rent tilfælde bedstefaderen havde opdaget sammenhængen.

Da Marius tidlig om morgenen, efter tre dages fravær, træt af de to søvnløse nætter, han havde tilbragt på rejsen til og fra Vernon, kom hjem, smed han sin overfrakke og det sorte bånd, han plejede at gå med om halsen, og gik hen for at tage sig et bad. Gillenormand havde hørt ham komme og var straks så hurtigt, hans gamle ben tillod det, gået op på kvisten for at sige godmorgen til ham og få at vide, hvor han havde været henne. Men det unge menneske var allerede forsvundet, og bedstefaderen tog da frakken og snoren på den urørte seng og bragte begge dele triumferende ned i dagligstuen, hvor hans datter sad og baldyrede sine hjul. Ved snoren hang en lille æske med sort safians betræk, som den gamle længe betragtede med samme vellystige mine som den, en forsulten stakkel sætter op, når en god middag går hans næse forbi.

"Det er naturligvis et billede," sagde han. "Det er noget, jeg forstår mig på. Sådant et bærer man ømt ved sit hjerte. Dumheder! Sagtens en rigtig grippernille, for nutidens unge mennesker har sådan en dårlig smag!"

"Lad os lukke æsken op, fader," sagde den gamle jomfru. De trykkede på fjeren, låget gik op, og et stykke papir kom til syne,

som de foldede ud, og hvorpå de læste følgende: "Til min søn. Kejseren udnævnte mig til baron på valpladsen ved Waterloo. Siden den nuværende regering gør mig denne titel stridig, skønt jeg har betalt den med mit blod, skal min søn antage den og bære den. Naturligvis vil han gøre sig værdig dertil."

Det er umuligt at beskrive Gillenormands og hans datters følelser. De vekslede ikke et eneste ord. Kun sagde den gamle halvhøjt hen for sig selv: "Det er en hugafs håndskrift." Tanten vendte og drejede papiret og puttede det derefter ned igen i æsken. I det samme faldt der en lille aflang pakke med blåt omslag ud af frakkelommen. Hun tog den op og tog ud af den de visitkort, Marius havde ladet trykke. Hun rakte et af dem til faderen, og han læste: *Baron Marius Pontmercy*. Derpå ringede han på pigen, kastede frakken, snoren og æsken midt ud på gulvet og sagde: "Tag det stads væk!"

Der gik nu en stiv time, uden at der blev mælet et eneste ord mellem de to, der sad med ryggen til hinanden og sagtens tænkte de samme tanker. Endelig sagde tanten: "Jo, det er nydeligt," og et øjeblik efter kom Marius ind. Ikke så snart havde han overskredet dørtærsklen, før morfaderen, med et af hans visitkort i hånden, i en knusende overlegen tone sagde: "Se, se! Nå, så du er blevet baron? Må jeg ønske dig til lykke! Hvad skal ellers det betyde?"

"Det skal betyde, at jeg er min faders søn," svarede Marius med en svag rødme.

"Din fader, det er mig," sagde Gillenormand hårdt. Marius fortsatte med nedslagne øjne, men i en streng tone: "Min fader var en ringe mand, men en helt, der med ære tjente republikken og Frankrig. Han var stor i den største historie, der nogen sinde

er skrevet af mænd. Han levede fjerdedelen af et århundrede i felten, om dagen i kugleregn, om natten i sne og søle. Han erobrede to faner, blev tyve gange såret, døde fattig og glemt og har kun begået en eneste fejl, og det var, at han for højt elskede to utaknemmelige: sit fædreland og mig."

Det var mere, end Gillenormand kunne udholde. Ved ordet: republik havde han rejst sig i sin fulde højde. Ethvert af de ord, Marius havde sagt, havde virket på hans ansigt som en blæsebælg på en glød: Han var først blevet rød, så purpurrød, til sidst blussende. Han udbrød: "Marius! Afskyelige knægt! Jeg ved ikke, hvad din fader var, og jeg vil ikke vide det. Men en ting ved jeg, og det er, at alle de folk uden undtagelse var en bande tyve, røvere, mordere og jakobinere. Jeg siger udtrykkelig: Alle uden undtagelse! Jeg kender heldigvis ikke en eneste af dem. Men du er ikke mere baron end min morgensko. Alle de, der har tjent under Robespierre er nogle banditter. Alle, der har tjent under denne Bu-o-na-par-te er røvere, som har forrådt, skændigt forrådt deres lovmæssige konge, nogle feje skurke, som rendte for prøjserne og engelskmændene ved Waterloo. Det ved jeg. Om din fader var iblandt dem, det ved jeg ikke. Det skal gøre mig ondt, om så er. Farvel!"

Nu var det Marius, der var gløden, morfaderen, der var blæsebælgen. Han rystede over hele kroppen og vidste ikke, hvad han skulle gøre, fordi det løb rundt for ham. Det var hans fader, der blev trampet på af hans morfader. Hvordan skulle han hævne den første uden at krænke den sidste? Det var ham umuligt at håne sin morfader, men det var ham lige så umuligt at lade være at hævne sin fader. Han stod nogle øjeblikke og ravede som en drukken mand. Endelig løftede han øjnene, så

stift på sin morfader og råbte med tordenrøst: "Ned med kongefamilien og det tykke svin Ludvig den Attende!"

Det var rigtignok fire år, siden Ludvig den Attende var død. Den gamle herre var pludselig blevet hvidere end sit hår. Han vendte sig om mod et brystbillede af hertugen af Berry, der stod på kaminen, hilste det med et dybt buk på en særlig ærbødig måde, gik to gange langsomt i tavshed fra kaminen til vinduet og tilbage igen, mens gulvet knagede under ham, bøjede sig derpå ned over sin datter, der sad som et forskræmt får, og sagde med et næsten roligt smil til hende: "En baron som den herre og en borgermand som jeg kan ikke længere være under samme tag".

Hvorefter han atter rettede sig op i sin fulde højde og med armen udstrakt mod Marius råbte til ham: "Gå din vej!"

Marius forlod hans hus. Men næste dag sagde han til sin datter: "Du skal hvert halvår sende den blodhund seks hundrede francs, og lad mig så aldrig mere høre tale om ham."

Marius var gået harmfuld bort, og hvad der havde gjort ham endnu mere fortvivlet, det var, at pigen, da hun bar hans sager op på hans værelse, af uagtsomhed havde tabt den æske, hvori papiret med hans faders skrift var gemt. Det var ikke til at finde, og Marius var overbevist om, at "hr. Gillenormand", som han fra nu af kaldte morfaderen, havde brændt det, han kaldte sin faders testamente. Men skønt selve relikvien var borte, gemte han tro i sit bryst de ord, der havde stået på papiret. Han var gået sin vej uden at sige hvorhen, og uden selv at vide, hvad han havde i sinde. Med tredive francs i lommen, sit ur og en vadsæk med nogle klædningsstykker, satte han sig op i en droske, som han havde taget for en time, og lod sig på lykke og

fromme køre over i studenterkvarteret. Hvad skulle der nu blive af ham?

Fjerde bog: Folkeoplysningens venner

1

På denne tid sporede man ubestemt en revolutionær sitren: pust fra 1789 og 1792. Ungdommen var, om man så må sige, i færd med at fælde. De kongeligsindede var ved at blive frisindede, de frisindede begyndte at blive folkevenner. Der fandtes endnu ikke i Frankrig vidtstrakte, hemmelige forgreninger som det tyske "Tugenbund" eller de italienske "carbonari", men man mærkede dog hist og her antydninger af mindre samfund.

Således fandtes der i Paris et selskab, der kaldte sig ABC-foreningen. Det havde tilsyneladende børneopdragelsen til formål, men sigtede i virkeligheden på menneskenes oprejsning. Foreningen talte kun få medlemmer, der kom sammen på to forskellige steder, dels i nærheden af torvehallerne, i et værtshus, der hed Korinth, dels i nærheden af Panthéon, i et lille kaffehus på Saint-Michel-pladsen, der hed Café Musain. Det første var navnlig arbejdernes, det sidste studenternes samlingssted. Møderne blev holdt i en stue, der ved en lang gang stod i forbindelse med caféen og havde udgang til Grés-gyden. Man røg tobak, drak, spillede og lo, passiarede højrøstet om alt og talte sagte om et og andet. På væggen var der opslået et gammelt landkort over Frankrig på republikkens tid, hvad der allerede ville have været tilstrækkeligt til at vække politiets opmærksomhed. De fleste medlemmer af ABC-foreningen var studenter, til hvem nogle arbejdere havde sluttet sig. De mest fremtrædende var

følgende: *Enjolras*, en ung, smuk mand med dybt liggende øjne, lidt røde øjenlåg, høj pande og en tyk, lidt hånlig underlæbe. Skønt han var to og tyve år gammel, så han ud, som om han kun var sytten. Han var alvorlig og syntes ikke at have nogen forestilling om, at der var et væsen til, som hed kvinden. Han havde kun en lidenskab, retten, kun en tanke, den at vælte alle hindringer. Mens Enjolras udtrykte revolutionens logik, havde dens filosofi sin repræsentant i *Combeferre*. Han havde et videre syn end vennen, var mere menneskelig end denne. Han læste meget, gik i teatret og på forelæsninger, studerede alle mulige videnskaber, mente, at fremtiden lå i skolelærerens hånd, og at det gjaldt om at sprede oplysning så vidt ud som muligt. Endnu mildere stemt var *Prouvaire*, en elsker af blomster, fløjtespil og vers, der sværmede for folket, beklagede kvinden, græd over børnene og kun bebrejdede revolutionen, at den havde hugget André Chéniers kongelige hoved af. Han tænkte hele dagen igennem over samfundsspørgsmål og kiggede om aftenen stjerner. Han var lige som Enjolras rig og eneste søn. Han talte blidt, slog øjnene ned, var dårligt klædt, kejtet og undselig, men uforfærdet. Så var der en arbejder, der hed *Feuilly*, hvis forældre var døde, og som møjsommeligt tjente tre francs om dagen ved at lave vifter. Han havde kun en tanke, den at befri verden, havde lært sig selv at læse og skrive, elskede menneskeheden og harmedes over Polens skæbne. Fremdeles *Courfeyrac*, der havde strøget det adelige de foran sit navn og for øvrigt var en yngre udgave af den tidligere omtalte Tholomyès, lige så ungdommelig kåd som denne, men en retskaffen ung mand, et slags midtpunkt for foreningen. Endvidere var der *Bahorel*, som allerede i 1822 havde været med ved de blodige uroligheder, der

fandt sted ved den unge Lallemands begravelse. Han havde et godt humør, men var ellers dårligt selskab, ødsel, snakkesalig, næsten fræk, gik med spraglede veste og nærede meget røde anskuelser, sværmede for opløb og slog gerne ruder ud eller brød brosten op eller væltede et ministerium, blot for at se, hvad virkning det gjorde. Han studerede retsvidenskab på ellevte år, men agtede ikke at tage eksamen, så i forelæsningerne kun emner til viser og tegnede karikaturer af professorerne. Han fik af sine forældre, bønderfolk, som han havde forstået at indgyde ærbødighed for deres søn, en årpenge på omtrent tre tusinde francs og plejede at sige om forældrene: "Det er bønder og ikke storborgere. Derfor har de forstand." Han plejede at drive om på offentlige steder og havde ikke som de andre ABC-medlemmer sin stamknejpe. Han var derfor en slags bindeled mellem dem og andre grupper, der var i færd med at danne sig.

Foreningen havde et skaldet medlem, som de andre havde givet øgenavnet *Bossuet*, men som hed *Laigle*. Han var en munter knøs, der havde den ejendommelighed, at han altid havde uheld med sig. Han var fem og tyve år gammel og havde ved en uheldig spekulation sat det hus med tilhørende mark over styr, som hans fader i sin tid møjsommeligt havde erhvervet sig. Huggede han brænde, ramte han altid sig selv i fingeren. Havde han en kæreste, plejede han gerne at opdage, at han samtidig havde en ven. Men han lo ad skæbnens drillerier som en mand, der forstår spøg, nåede hurtigt bunden af sin pengepung, men havde bestandig en latter rede, når det gik ham galt, og forstod altid at finde på udveje. Han studerede retsvidenskab på samme måde som Bahorel, havde sjælden

nogen fast bopæl, men plejede at bo snart hos den ene, snart hos den anden af sine venner, hyppigst hos Joly, en ung mediciner, der altid bildte sig ind, han var syg, så sin tunge i spejlet, følte sig på pulsen, når det trak op til uvejr, men for øvrigt var den muntreste af dem alle og havde den vane at klø sig på næsetippen med sin stok, hvilket skal være tegn på kløgt. Alle de her nævnte havde til fælles religion troen på fremskridtet. De nedstammede i lige linje fra revolutionen og blev højtidelige, når de nævnte 1789. Men de havde for modsætningens skyld i deres midte en tvivler, hos hvem ordene folkets rettigheder, menneskerettigheder, revolution, republik, civilisation og fremskridt kun fremkaldte et smil. Han hed *Grantaire*, var umådelig styg, tømte flittigt sit glas, sang til ærgrelse for de andre Henrik den Fjerdes vise om vin og piger og var med al sin skepticisme en ivrig beundrer af den kyske, sunde, retskafne Enjolras, som han fulgte som en drabant, og som kun tålte ham for hans gode humørs skyld.

2

En eftermiddag stod den før omtalte Laigle i døren til Café Musain og så ud over Saint-Michel plads, mens han, for øvrigt uden fortrydelse, tænkte over et lille uheld, han to dage i forvejen havde haft på den juridiske forelæsning, og som bragte nogen forstyrrelse i hans for resten temmelig ubestemte fremtidsplaner. På en gang fik han øje på en droske, der kom kørende i skridt over pladsen, tilsyneladende uden mål og med, og hvis kusk ved siden af sig havde en mand med en vadsæk, hvortil der var fastgjort en seddel med navnet *Marius Pontmercy* skrevet med store sorte bogstaver. Laigle rettede sig og kaldte:

Hr. Marius Pontmercy! Drosken standsede, og den unge mand, der også så ud til at anstille dybsindige betragtninger, så ned på den, der havde kaldt på ham.

"Er De hr. Marius Pontmercy?"

"Ja, det er mig."

"Jeg var netop i færd med at lede efter Dem."

"Det var mærkeligt. Jeg kender Dem jo ikke."

Marius troede, det var en, der ville have ham til bedste, og da han ikke netop nu var oplagt til spøg, rynkede han brynene. Men den anden fortsatte med uforstyrrelig ro: "De var ikke på forelæsning i forgårs."

"Nej, det er nok muligt. Er De student?"

"Ja, jeg er. I forgårs var jeg tilfældigvis gået ind i auditoriet, man får jo undertiden sådanne indfald, og så var professoren netop i færd med at holde mandtal. De ved, hvor grinagtigt det er. Hvis man tre gange ikke har svaret, når ens navn bliver råbt op, så bliver man slettet af listen, og så er de tres francs gået fløjten."

Marius begyndte at spidse øren. Laigle fortsatte: "Det var professor Blondeau, der råbte op. De kender hans spidse næse og ved, hvilken svir det er for ham, når han kan vejre, at der er en borte. Han havde ganske snedigt begyndt med bogstavet P, og det gik nok så livligt. Der manglede ingen, han så helt slukøret ud, og jeg tænkte i mit stille sind: "Blondeau, min rare ven, der bliver ikke noget at hole for dig i dag". Men så nævner han: Marius Pontmercy! Ingen svarer. Han gentager: "Marius Pontmercy!" og griber sin pen. Så kunne jeg ikke dy mig. Jeg tænkte straks: "Så, nu bliver der en flink fyr strøget, hvis du ikke frelser ham," og i det øjeblik, Blondeau dypper pennen, mens

hans gule blik glider rundt i forsamlingen og han tredje gang råber: "Marius Pontmercy!" svarer jeg: "Her!" Og derfor blev De ikke strøget på listen."

"Det skal De ret have tak for."

"Men jeg blev derimod strøget."

"Hvordan gik det til?"

"Jo, ser De: Jeg stod henne ved katedret for at svare og så nær ved døren som muligt, for at kunne stikke af. Professoren så stift på mig. Pludselig springer han hen til bogstavet L og råber: Laigle! Det er mit navn. Jeg svarer: Her! Men Blondeau ser på mig med et tigerblik og siger med et ondskabsfuldt smil: "Når De er Pontmercy, kan De ikke være Laigle," hvorefter han stryger mit navn på listen."

"Det gør mig virkelig ondt ..."

"Unge mand, lad det være Dem en gavnlig lære. Sørg for fremtiden for at møde punktligt!"

"Jeg er meget bedrøvet over ..."

"Ja, men jeg er glad over det," sagde Laigle og brast i latter.

"Jeg stod på nippet til at blive juridisk kandidat, men nu er jeg slettet på listen og kommer aldrig til at forsvare enker og angribe faderløse. Det kan jeg takke Dem for. Jeg skylder Dem en højtidelig visit for at takke Dem. Hvor bor De?"

"Her i drosken," svarede Marius.

"Det er bevis på, at De er rig. Må jeg ønske Dem til lykke! De giver mindst ni tusinde francs i leje om året."

I samme øjeblik kom Courfeyrac ud af caféen.

Marius smilede sørgmodigt og sagde: "Jeg har boet i denne lejlighed i to timer og kunne nok nu have lyst til at flytte. Men jeg ved virkelig ikke, hvor jeg skal gå hen."

"Kom hjem til mig," sagde Courfeyrac.

"Jeg burde da egentlig have fortrinnet," bemærkede Laigle. "Men uheldigvis bor jeg ingen steder."

Courfeyrac hoppede op i drosken og gav kusken ordre til at køre til Porte-Saint-Jacques, hvor Marius samme aften blev indkvarteret i et hotel, dør om dør med sin ny bekendt.

3

De blev snart gode venner. Når man er ung, siger ens ansigt straks alt, og der behøves ingen forklaringer. Man ser på hinanden og kender hinanden. En morgen spurgte Courfeyrac dog Marius om hans politiske anskuelser, og da han fik det svar: "Jeg er bonapartistdemokrat", førte han ham hen i Café Musain, hvor han forestillede ham for sine venner med den bemærkning: "Det er en elev."

Her var Marius nu dumpet ned i en hvepserede. Da han af tilbøjelighed til stillesiddende liv og vane til ensomhed, var mere oplagt til at føre enetale end til at samtale med andre, blev han i starten skræmt af denne sværm af unge mennesker, der omgav ham og bombarderede ham med tanker, som han ofte havde ondt ved at følge. Han hørte dem tale om filosofi, litteratur, kunst, historie og religion på en uventet måde. Han havde, da han opgav sin morfaders anskuelser for at hylde sin faders, troet sine meninger fæstnede. Men han begyndte at ane, at dette ikke var tilfældet, og at den synsvinkel, under hvilken han så tingene, var i færd med atter at blive rykket. Det berørte ham næsten pinligt at høre disse unge mennesker, for hvem intet var helligt, udtale de besynderligste meninger om alt muligt, og det forbavsede ham, at ingen af dem nogen sinde

nævnede ordet: Kejseren. Kun Prouvaire sagde undertiden Napoleon. Alle de andre sagde Bonaparte, Enjolras endog Buonaparte.

Så hørte han en dag Bossuet, midt under et stort virvar, ende en bemærkning til Combeferre med ordene: 18. juni 1815, Waterloo. Marius spidsede øren. Courfeyrac udbrød da: "Det er et besynderligt tal, dette 18, det har været skæbnesvangert for Bonaparte. Sæt Ludvig foran og Brumaire bagefter, så har man hele mandens bestemmelse og oven i købet et udtryk for overensstemmelsen mellem hans begyndelse og slutning."

Enjolras, der hidtil havde siddet tavs, bemærkede da: "Du mener, han har udsonet sin forbrydelse."

Det ord: Forbrydelse var mere, end Marius kunne finde sig i. Han rejste sig op, gik hen imod det kort over Frankrig, der hang på væggen, og på hvis fod man så en særlig indrammet ø, satte sin finger på den og sagde: "Korsika. En lille ø, der har gjort Frankrig meget stort."

Alle tav stille. Kun sagde Enjolras, uden at se på Marius, ligesom hen for sig selv: "Frankrig trænger ikke til Korsika for at være stort."

Da udbrød Marius med sitrende stemme: "Gud forbyde, at jeg skulle gøre Frankrig mindre, men det at gøre Napoleon til et med det er ikke at forklejne det. Lad os en gang tale ud med hinanden. Jeg er ny iblandt jer, og jeg tilstår, at I forbavser mig. Lad os gøre hinanden klart, hvad kejseren er. Jeg hører jer sige Buonaparte med u, som om I kunne være tilhængere af kongedømmet. Jeg troede, I var unge mennesker, men hvor er da jeres begejstring henne, og hvem beundrer I, siden I ikke beundrer kejseren? Hvis I ikke erkender, at han var en stor

mand, hvilke store mænd vil I da anerkende? Han var alt. Han skrev love lige som Justinian, han dikterede ligesom Cæsar, hans tale var en blanding af Pascals tankeglimt og Tacitus' lyn. Han lavede historie og skrev den i kundgørelser, der er som iliader. Han lærte i Tilsit kejserne, hvad majestæt vil sige, svarede i videnskabernes selskab Laplace, holdt i statsrådet Merlin stangen, optrådte som lovgiver blandt juristerne og talte astronomi med de stjernekyndige. Han så alt, han kunne alt, hvilket dog ikke forhindrede ham i at le til sit barn i vuggen. Men pludselig lyttede det forfærdede Europa: Hære satte sig i bevægelse, artilleriparker rullede af sted, bådebroer strakte sig over floderne, sværme af rytteri galopperede ind i uvejret. Overalt hørte man råb og skrig, trompetskrald og troner, der bragede. Rigernes grænser sitrede på kortet, og et overmenneskeligt sværd lynede ud af skeden. Da så man ham rejse sig op ude i synskredsen med luende hånd og strålende blik, han udfoldede under tordenbrag sine to vinger, kejserhæren og den gamle garde, og stod der som krigens ærkeengel."

Alle tav, og Enjolras bøjede hovedet. Men Marius fortsatte, næsten uden at trække vejret, med voksende begejstring: "Lad os være retfærdige, kære venner! Hvilken glimrende rolle for et folk at være en sådan kejsers rige, når folket er Frankrig og føjer sit geni til denne mands. At vise sig og herske, marchere og triumfere, gøre holdt i alle Europas hovedstæder, tage sine grenaderer og gøre dem til konger, afsætte dynastier, omdanne Europa i stormskridt, lade føle, når man truer, at det er Guds sværd, hvis fæste man griber om, følge i en enkelt mand Hannibal, Cæsar og Karl den Store, være regeret af en kejser,

der hver morgen vækker sit folk med en ny vundet sejr, som forkyndes af kanonerne på Invalidepladsen og stråler i udødelig glans med navne som Marengo, Arcole, Austerlitz, Jena og Wagram, se det franske kejserrige stillet jævnsides med det romerske, være det store folk, der skaber kejserhæren, lade sine legioner flyve verden rundt lige som ørnene fra et bjerg, sejre, herske, lyne og tordne, i kraft af sin berømmelse være som et gyldent folk blandt de europæiske nationer, blæse en kæmpefanfare ud over historien, erobre verden to gange, først ved sine sejre på valpladsen, dernæst ved sin blændende glans – er det ikke storartet? Og kan der tænkes noget mere ophøjet?"

"Ja, at være fri," svarede Combeferre.

Marius slog øjnene ned. Dette ene ord virkede som en kold stråle på ham. Det gennemskar som et skarpt stål hans lyriske udgydelse, og han følte sin begejstring svinde bort. Da han slog øjnene op, var Combeferre gået sin vej, fulgt af alle de andre med undtagelse af Enjolras, der sad og betragtede Marius med en alvorlig mine. Dog anså denne sig endnu ikke for overvundet. Der var endnu tilbage i hans sjæl en syden, der lige skulle til at give sig luft i en række udfald mod Enjolras, da han pludselig hørte en synge ned ad trappen. Det var Combeferre, der nynnede følgende omskrivning af Alcestes vise i *Misantropen*:

Dersom Cæsar skænked mig
krigen med dens ære,
hvis jeg ville gå min vej
fra min moder kære,
jeg ham ville svare fluks:
Alt det andet er kun juks!
Jeg bli'er hos min moder kær,
hos min moder kære.

Det ejendommelige tonefald, hvormed Combeferre sang dette tarvelige vers, gav det noget storartet. Marius blev tankefuld stående med øjnene mod loftet og gentog uvilkårligt *min moder*! Da slog Enjolras ham på skulderen og sagde: "Borger Marius, min moder er republikken."

4

Denne aften gjorde et dybt indtryk på Marius. Han havde for nylig fået en tro og måtte allerede forkaste den. At stå midt imellem to religioner: en, som man lige har forladt, og en anden, som man endnu ikke har modtaget, er utåleligt. Et sådant tusmørke passer kun for flagermus, men Marius var et åbent gemyt, der trængte til lys og befandt sig ilde i tvivlens halvmørke. Han var altså nødt til at gå videre, prøve sig frem og tænke over tingene. Men hvor ville det føre ham hen? Efter at han havde gjort så mange skridt, som nærmede ham til sin fader, frygtede han for nu at fjerne sig fra ham. Han var hverken enig med sin morfader eller med sine venner: morfaderen anså ham for en ubesindig fusentast, vennerne betragtede ham som en bagstræber. Han følte sig ensom,

frastødt både af de gamle og de unge. Han holdt derfor op med at komme i Café Musain.

Under den forvirring, hvori hans samvittighed befandt sig, glemte han visse alvorlige sider af tilværelsen, som det altid hævner sig at lade uænsede. Livets virkelighed meldte sig. En morgen kom hans vært ind på hans værelse og mindede ham om, at Courfeyrac jo nok var gået i kaution for ham, men at lejen måtte betales. Marius gik derfor ind til Courfeyrac og fortalte ham, at han stod alene i verden og ingen slægtninge havde. Vennen tilbød at låne ham penge, men han ville ikke tage imod dem. Courfeyrac spurgte ham, om han kunne enten engelsk eller tysk. Marius svarede nej.

"Det var kedeligt."

"Hvorfor?"

"Jo, for der er en af mine venner, en boghandler, der udgiver et konversationsleksikon, som De i alt fald havde kunnet levere oversættelser til. Det betaler sig kun dårligt, men man kan da opholde livet derved."

"Så må jeg se at lære engelsk og tysk."

"Men hvad vil De foreløbig gribe til?"

"Jeg vil sælge de klæder, jeg kan undvære, og mit lommeur."

Som sagt, så gjort. Han kom hjem med 65 francs, hvortil kom 15, som han i forvejen havde. Værtens regning beløb sig til 70 francs, så han kun beholdt 10 francs tilbage.

"Død og pine," sagde Courfeyrac, "nu kan De fortære de 5 francs, mens De lærer engelsk, og de andre 5, mens De lærer tysk. Det bliver enten at tilegne sig et sprog i en rivende fart eller være ualmindelig længe om at bruge et femfrancstykke."

Imidlertid havde tante Gillenormand, der i grunden havde et godt hjerte, endelig været så heldig at få opsnuset, hvor Marius boede. En formiddag, da han kom hjem fra forelæsning, fandt han et brev fra hende sammen med en forseglet æske, hvori der lå 600 francs i guld. Han sendte hende dem tilbage med en ærbødig skrivelse, hvori han forsikrede, at han ikke trængte til noget. Han havde i det øjeblik 3 francs i lommen. Tanten lod være at fortælle Marius' morfader, at dattersønnen havde afslået hans tilbud, for at han ikke skulle blive endnu mere forbitret på ham. Han havde jo desuden frabedt sig at høre tale om den blodhund. Marius flyttede bort fra hotellet ved Porte Saint-Jacques for ikke at komme i gæld.

5

Nu begyndte der et afsnit af hans liv, da han blev nødt til at "suge på labben". Brødløse dage, søvnløse nætter, aftener uden lys, en kakkelovn uden ild i, arbejdsløse uger, huller på albuen, en gammel hat, som lokkede smil på de unge pigers læber. Han fandt om aftenen døren lukket, fordi han ikke havde kunnet betale sin husleje, portneren så surt til ham, spiseværten var grov imod ham, naboerne lo ham ud. Mere end en gang skelede han ned til sine hullede støvler og følte, at han var til nar for folk, fordi han var dårligt klædt. Der kom et øjeblik, da han selv måtte feje sin trappegang, købe for en sou ost hos høkeren og vente, til aftenen faldt på, for at snige sig ind hos bageren og købe et brød, som han stjålent tog med op på sit tagkammer. Af en kotelet, som han bar hjem mellem sine bøger og selv stegte, kunne han leve i tre dage, fordi han den første dag spiste kødet, den næste dag nød fedtet og den tredje dag gnavede benene.

Han gik endnu sørgeklædt til minde om sin fader, da den her meddelte omvæltning i hans anskuelser foregik. Denne sørgedragt havde han siden ikke aflagt, men der kom en dag, da den af sig selv faldt af kroppen på ham. Så forærede Courfeyrac ham en gammel frakke, som han fik en portner til at vende for 30 sous. Den var grøn, men da Marius ikke gik ud, før det var blevet mørkt, så den ud, som om den var sort. På den måde kunne han blive ved at gå i sorg. Med alt det fik han dog sin juridiske eksamen og underrettede sin morfader om det i et høfligt, men koldt brev. Gillenormand tog det med rystende hånd, læste det og kastede det i stumper og stykker i papirkurven. Et par dage efter hørte datteren ham snakke højt med sig selv og sige: "Hvis du ikke var en idiot, ville du kunne forstå, at man ikke på samme tid kan være baron og juridisk kandidat."

Imidlertid kom Marius over det værste, og det lykkedes ham ved sit arbejde at tjene omtrent syv hundrede francs om året. Han havde forstået at gøre sig brugbar for den boghandler, Courfeyrac havde anbefalet ham til. Han havde lært lidt engelsk og tysk, kunne skrive prospektus'er, oversætte avisartikler, forsyne udgaver med noter og gøre uddrag af levnedsbeskrivelser. Han var kommet så vidt, at han havde to dragter, begge sorte, en til hverdagsbrug og en til festlige lejligheder. Han havde tre skjorter, en på kroppen, en i sin kommode og en hos vaskekonen. De var for det meste itu, men så knappede han sin frakke helt op i halsen. Men det havde taget år, inden han var blevet så velhavende, og han havde haft al sin karakterstyrke behov for at undlade at stifte gæld, når han ikke havde penge til at købe mad for. Dertil kom tanken om

faderen og om en til, hvis navn stod præget i hans hjerte, nemlig Thénardier. Marius havde, alvorlig og begejstret som han var, omgivet den mand, hvem hans fader efter hans mening havde at takke for sit liv, med en stråleglorie. Han kunne aldrig i sin tanke adskille mindet om faderen fra mindet om den kække underofficer, der havde frelst obersten ud fra Waterloos kugleregn. Dertil kom, at han vidste, at Thénardier havde haft uheld med sig. Marius havde i tre år anvendt alle sine sparepenge til at gennemstrejfe landet, uden at kunne få oplyst, hvad der var blevet af den fallerede kromand fra Montfermeil. Han ville have givet et af sine lemmer for at finde faderens formodede redningsmand og liv og blod for at lindre hans nød. Hans skønneste drøm var at få Thénardier at se, gøre ham en hvilken som helst tjeneste og sige til ham: "Kender De mig ikke? Jeg kender godt Dem. Forlang af mig, hvad De vil!"

Skønt Marius boede alene, var han dog vedblevet at holde forbindelsen ved lige med Courfeyrac, uden derfor at træde ind i hans og Enjolras' gruppe. Ligeledes besøgte han af og til kirkeværgen Mabeuf, fordi han kunne takke ham for, at han havde lært at holde af sin fader. For øvrigt var hans største glæde at spadsere lange ture alene, helst i de mindst befærdede gange i Luxembourg Have, men også langs de ydre boulevarder. Det var på en sådan spadseretur, at han havde opdaget den gamle rønne, der hed Gorbeaus hus, og havde følt sig tiltrukket af dens ensomme beliggenhed og den billige leje. Han var kun kendt der som hr. Marius. Under hans drømme var alle hans lidenskaber dunstet bort, og hans politiske feber havde forladt ham. Dertil havde julirevolutionen 1830 hjulpet. Han havde nu ikke længere nogen politisk anskuelse, men kun sympatier. Han

hørte til menneskehedens parti. I menneskeheden havde han valgt Frankrig, i folket havde han valgt almuen, i almuen kvinden som nærmeste genstand for sin medlidenhed. Han foretrak nu en ide for en kendsgerning, en digter for en helt, og han beundrede mere Jobs Bog end slaget ved Marengo. Dette forhindrede ham dog ikke i at lægge planer for fremtiden.

Henimod midten af 1831 fortalte den gamle madam, der opvartede Marius, ham, at hans naboer, den før omtalte fattige familie Jondrette, skulle jages ud af huset. Han vidste næppe af, at han havde naboer, fordi han næsten hele dagen var ude. Han spurgte hende, hvorfor de skulle sættes på porten.

"Fordi de ikke betaler deres husleje. De skylder for to kvartaler."

"Hvor meget er det?"

"Tyve francs."

Marius havde 30 francs i behold i en skuffe.

"Der," sagde han til madammen, "giv dem de fem og tyve francs, men lad være at sige, at det er mig."

Femte bog: To stjerner mødes

1

Marius var på den tid en smuk, ung mand af middelhøjde, med tykke, mørke bryn, høj pande, åbne næsebor, ærlig og rolig mine og et stolt, tankefuldt, uskyldigt ansigtsudtryk. Hans væsen var tilbageholdent, køligt, men høfligt. Da han havde en fint tegnet mund, røde læber og hvide tænder, mildnede hans smil det strenge udtryk i ansigtet, og der var i enkelte øjeblikke en besynderlig modsætning mellem den kyske mine og det vellystige smil. Han havde små øjne, men et stort blik. Under sin værste fattigdomsperiode havde han lagt mærke til, at de unge piger vendte sig om, når han gik forbi, og han plejede da at skynde sig bort eller skjule sig i fortvivlelse. Han troede, at de betragtede ham for hans gamle klæders skyld og gjorde nar ad ham, mens sagen var, at de så på ham, fordi han var så smuk, og tænkte på ham med længsel. Denne stumme misforståelse mellem ham og de unge piger havde gjort ham sky. Han valgte sig ingen, fordi han flygtede for dem alle, og førte således, som Courfeyrac sagde, et dumt liv, og denne, der nu var blevet hans dusbroder, tilføjede: "Nu skal jeg give dig et råd, min ven. Sid ikke så meget med næsen i bøgerne, men se noget mere på tøserne! De har deres gode sider, kan du stole på. Hvis du bliver ved med at undgå dem og blive rød i hovedet, bliver du til sidst idiot."

Til andre tider kaldte Courfeyrac ham hr. pastor, og Marius kunne da i en hel uge holde sig endnu mere fjernt fra

kvinderne, både de unge og gamle, og oven i købet søge at undgå Courfeyrac selv.

Dog var der to kvinder, som Marius ikke var bange for. Den ene var den gamle skæggede madam, der gjorde rent i hans værelse og fik Courfeyrac til at bemærke: "Da Marius ser, at hans rengøringskone bærer skæg, lader han sig rage."

Den anden var en ganske ung pige, som han ofte traf, men aldrig lagde mærke til.

Han havde nemlig i et års tid i en afsides gang i Luxembourg Have bestandig set en mand og en lille pige sidde side om side på en bænk helt nede ved Vestgade. Manden kunne vel være en tres år. Han så alvorlig og sørgmodig ud og gjorde det kraftige, men trætte indtryk, som man finder hos afskedigede krigsmænd. Der var noget godmodigt, men utilgængeligt ved ham, og hans blik dvælede aldrig ved nogen. Han gik med blå benklæder og blå frakke, der lige som hans bredskyggede hat altid så ud til at være ny, havde sort halstørklæde og en blændende hvid, men grov lærredsskjorte på. Hans hår var ganske hvidt. Første gang den unge pige, der fulgte med ham, kom hen og satte sig hos ham på den bænk, de havde valgt sig, var hun en mager, kejtet, ubetydelig, næsten grim tøs på en tretten, fjorten år, hvis øjne dog tegnede til at ville blive smukke, men som bestandig slog dem op med en ubehagelig sikkerhed. Hun var klædt på samme både gammelagtige og barnagtige måde som klosterskolelever og havde en klodset tilskåret kjole af groft, sort merino på. De så ud til at være fader og datter.

Marius betragtede et par dage denne ældre mand, der ikke var nogen olding, og denne lille pige, der endnu ikke betød

noget, og så lagde han ikke videre mærke til dem. De lod heller ikke til at give agt på ham, men passiarede indbyrdes roligt og ligegyldigt. Pigen lod munden uafbrudt løbe nok så muntert, manden sagde ikke meget, men så undertiden på hende på en faderlig måde. De fem, seks studenter, der jævnligt færdedes i samme del af haven, nogle efter at de havde hørt deres forelæsning, andre efter at de havde spillet deres parti billard, blandt de sidste Courfeyrac, havde lagt mærke til dem og med hentydning til deres klædedragt og udseende givet dem øgenavnene: Jomfru Sort og hr. Hvid. Marius fulgte deres eksempel og sagde: "Hr. Hvid sidder på sin bænk."

Han syntes nemlig nok om manden, men fandt pigen utiltalende.

2

Sådan var der gået et års tid, da Marius, netop på det punkt af vor historie, hvortil vi nu er kommet, i et halvt år omtrent, af en eller anden tilfældig grund, afbrød sine spadsereture i haven. Men en sommermorgen, da han var i godt lune, som han er det, når vejret er smukt, fik han det indfald at gå sig en tur i sin tidligere yndlingsgang. Ved enden af den så han det kendte par sidde på den samme bænk som før, men det forekom ham nu, at mens manden var uforandret, var det ikke længere den samme unge pige. Hun var nu blevet højere og smukkere og forenede med barnets ynde kvindens former. Hendes prægtige kastanjebrune hår bølgede om en pande så hvid som marmor og kinder som rosenblade, fra den fine mund lyste et yndigt smil, næsen var hverken lige eller krum, hverken græsk eller romersk, den var parisisk, det vil sige fin, men uregelmæssig, af

et udtryk, som bringer en maler til fortvivlelse, men henrykker en digter. Marius kunne, da han gik forbi, ikke se hendes øjne, fordi hun slog dem ned, men kun de lange, brune øjenvipper, der lå som en blufærdig skygge dem. I første øjeblik tænkte han, at det var en anden datter af samme mand, men da han var vendt om, som han plejede, og kom samme vej tilbage, kunne han kende hende igen. Den lille pige var på et halvt år blevet voksen, og med udviklingen var smagen kommet. Hun havde nu en sort damaskeskjole på med tilhørende mantille, en hvid florshat, hvide handsker på en lille, fin hånd, der legede med parasollens elfenbenshåndtag, og silkestøvler på de nydelige fødder. Da Marius anden gang gik forbi bænken, så hun op på ham med et par dybe, blå øjne, hvis barnlige blik ligegyldigt strejfede ham. Han fortsatte endnu et par gange på sin spadseretur at gå forbi bænken uden at vende øjnene mod hende, og da han ligeledes de følgende dage gik ind i Luxembourg Have, fandt han atter fader og datter på det sædvanlige sted, men tænkte lige så lidt på den unge pige nu, da hun var blevet smuk, som han havde gjort det, da hun endnu var grim. Når han kom tæt forbi bænken, var det blot, fordi det nu engang var hans vane.

Men så var det en lummer sommerdag, da haven lå i sol og skygge, og himlen var så ren og klar, som om englene om morgenen havde vasket den, at Marius, uden at tænke på noget, med sindet åbent for naturens skønhed, kom forbi den bænk, på hvilken den unge pige sad, og mødte hendes blik. Hvad lå der denne gang i det? Alt og intet. Han slog øjnene ned og fortsatte sin vej. Det, han havde set, var ikke et barns troskyldige øje, men et hemmelighedsfuldt svælg, der pludselig

havde åbnet sig og lige så hurtigt igen lukket sig til. Der kommer en dag, da enhver ung pige ser således. Ve den, der da er til stede! Da Marius om aftenen kom hjem på sit kvistkammer, faldt hans øje på hans dragt, og han lagde for første gang mærke til, at han havde været ubetænksom nok til at spadsere i Luxembourg have med sine skidne, daglige klæder, en hat, hvis skygge var brækket, store trækstøvler, sorte benklæder med blanke knæ og sort kjole, som var luvslidt på albuerne.

3

Næste dag tog han til sædvanlig tid sin ny kjole, andre benklæder, en pæn hat og ordentlige støvler ud af sit klædeskab, trak et par handsker på og gik hen i Luxembourg Have. Undervejs mødte han Courfeyrac, men lod, som han ikke så ham. Da denne lidt efter traf en af sine venner, sagde han: "Jeg mødte nylig Marius' søndagsklæder med ham selv i. Han skulle vist hen at tage en eksamen. Han så så fjollet ud."

Marius blev først længe stående foran en billedstøtte og gik derpå rundt om dammen med svanerne, hvorefter han endelig nølende tog vejen hen imod den gang, hvor hr. Hvid og den unge pige plejede at sidde på bænken. De var der ganske rigtigt. Han knappede sin kjole over barmen, brystede sig, for at den ingen folder skulle slå, så med velbehag på sine flunkende benklæder og gik derpå løs på bænken. Der var i hans gang noget, der lignede et angreb, lyst til at gøre en erobring. Derfor siger jeg: Han gik løs på den, lige som jeg ville sige: Hannibal gik løs på Rom. Men efterhånden som han kom nærmere, sagtnedes hans gang mere og mere, og da han var kommet til

en vis afstand fra bænken, standsede han og gjorde uvilkårlig omkring. Han gik hele gangen igennem, inden han vendte om, og nåede nu så nær hen til bænken, at der kun var tre træer mellem ham og den. Så blev det ham umuligt at gå videre. Han syntes, han havde set den unge pige bøje ansigtet om imod ham. Endelig tog han en mandig beslutning og gik atter frem. Nogle øjeblikke efter kom han forbi bænken, rank og med fast holdning, men rød op over ørene uden at turde kaste et blik til siden, med hånden stukket ind på brystet som en statsmand. I det øjeblik, han var lige ud for bænken – under fæstningens kanoner – følte han en heftig hjertebanken. Hun havde samme dragt på som den foregående dag og passiarede roligt. Han hørte en stemme, som måtte være hendes. Hun var meget smuk, det følte han, skønt han ikke gjorde noget forsøg på at få hende at se, og han tænkte, at hun umuligt ville kunne andet end føle agtelse for ham, dersom hun havde vidst, at det var ham, der havde skrevet den afhandling, der indledede den ny udgave af Gubias. Da han var kommet til enden af gangen, som var tæt ved, vendte han om og strøg atter forbi den unge pige. Denne gang var han meget bleg og følte sig ubehagelig til mode. Han havde en fornemmelse, som om den unge pige, da han havde passeret bænken, så på ham, hvilket fik ham til at snuble. Han prøvede nu ikke oftere at nærme sig hende, men satte sig ned noget borte på en anden bænk og tegnede i sandet med en kvist, alt imens han sagde til sig selv, at herren, som han bebrejdede sig, han havde givet øgenavnet Hvid, måske kunne have lagt mærke til hans adfærd og finde den besynderlig. Endelig rejste han sig pludselig og gik hjem.

Da han klokken otte om aftenen kom i tanker om, at han havde glemt at spise til middag, var det for sent at gå hen i Saint-Jacques-gade. Han nøjedes derfor med et stykke tørt brød. Men før han gik i seng, børstede han sin kjole og lagde den omhyggeligt sammen.

Næste dag lagde madam Bougon mærke til, at Marius igen gik ud med sin nye dragt på. Han spadserede atter i Luxembourg Have, men uden at nærme sig parrets bænk mere, end at han kunne skimte den hvide hat og den sorte kjole. Atter tredje dag fik madammen et tilfælde ved at se Marius pyntet og prøvede på at følge efter ham. Men han gik hende for rask, og hun måtte forpustet opgive forsøget. Han gik som sædvanlig ind i haven og blev siddende i fire timer noget borte fra bænken, idet han lod, som om han læste i en bog. Sådan hengik der en fjorten dages tid, indtil der endelig indtraf noget, som gjorde et dybt indtryk på ham. Han havde siddet et par timer med sin bog åben foran sig, da på en gang Hvid og datteren rejste sig op fra deres bænk og gik hen imod ham. Han hørte den sagte lyd af deres skridt komme nærmere og bildte sig ind, at manden så vredt på ham. Han bøjede hovedet, og da han atter så op, var de tæt ved ham. Den unge pige betragtede ham stift med et mildt blik, der fik ham til at sitre fra top til tå. Det var ham, som om hun bebrejdede ham, at han i så lang tid havde undladt at komme forbi, og sagde: "Derfor kommer jeg nu til Dem."

Han var i den syvende himmel, men han kom pludselig til at tænke på, at der var støv på hans støvler, og nu syntes han, at han var sikker på, at hun også havde set på dem. Han fulgte hende med øjnene, indtil hun var forsvundet. Derefter gav han

sig til at gå rundt i haven som en gal mand, le og snakke med sig selv. Da han på hjemvejen mødte Courfeyrac under Odéons buegange, indbød han ham til middag, hvor han gav 6 francs ud og 6 sous i drikkepenge, og derefter til at se komedie i Porte-Saint-Martin-teatret og morede sig storartet. Da de gik hjem, ville han ikke se på en syjomfrus strømpebånd, idet hun trådte over en rendesten, og blev forarget, da Courfeyrac bemærkede: "Hende havde jeg nok lyst til at have i min samling."

Næste dag spiste de frokost sammen i Cafe Voltaire, hvor de traf en del studenter, hvis samtale Marius tog del i. Og da han lejlighedsvis ytrede: "Det ville være rart, om man kunne få en orden," så de forbavsede på hinanden. Courfeyrac hviskede til Prouvaire: "Det er løjerligt," men denne svarede: "Nej, det er virkelig alvorligt." Og det var det også. Marius var på første stadium af den stemning, der betegner de store lidenskaber. Et blik havde været tilstrækkeligt. Han var forelsket.

4

Der gik nu en hel måned, i hvilken Marius hver dag gik hen i Luxembourg Have. Når timen slog, kunne intet afholde ham derfra. "Han er i tjenesten," sagde Courfeyrac. Han levede i henrykkelse, for den unge pige så på ham. Han var blevet dristigere og gik nærmere hen til bænken, men for ikke at vække faderens opmærksomhed, stillede han sig bag ved en billedstøtte sådan, at han så meget som muligt kunne se den unge pige, men blive så lidt som muligt set af den ældre herre. Mens han stod der ubevægelig med en bog i hånden, vandrede hans blikke hen til hende, der med et ubestemt smil vendte profilen til. Alt imens hun passiarede på den roligste og

naturligste måde af verden med den hvidhårede mand, så hun drømmende på Marius med sine jomfruelige øjne. Imidlertid måtte Hvid dog have anet, at der var noget i gærde, for ofte rejste han sig og gav sig til at gå, når Marius kom. Han havde valgt sig en anden bænk i den modsatte ende af gangen, lige som for at se, om Marius ville følge efter dem. Denne fejl begik han, og da den formentlige fader begyndte at komme mere uregelmæssigt og undlade daglig at tage datteren med derhen, begik Marius nok en fejl, idet han lod være at blive stående, når den gamle var alene.

En aften havde han på den bænk, som "Hvid og hans datter" lige havde forladt, fundet et lommetørklæde, et ganske tarveligt et uden broderi, men hvidt og fint, og, som det syntes ham, duftende af den fineste vellugt. Han tog det op og så, at det var mærket med bogstaverne U. F. Han var overbevist om, at U'et måtte være den unge piges fornavn og kaldte hende Ursula. Han kyssede lommetørklædet, gemte det på sit bryst og lagde det om natten under sine læber, fordi han mente i det at kunne føle hele hendes sjæl. Det tilhørte imidlertid den gamle, der havde tabt det ud af sin lomme. De følgende dage viste Marius sig i haven med lommetørklædet trykket til sit bryst eller sine læber. Den smukke pige forstod ikke, hvad det skulle betyde, og tilkendegav ham det ved umærkelige tegn. "Hvilken blufærdighed!" tænkte Marius.

En dag fik hun den gamle til at rejse sig op og spadsere lidt. Det blæste stærkt, og et pludseligt vindstød løftede hendes kjole op, så Marius, der stod og fulgte dem med øjnene, fik et nydeligt ben at se. Den unge pige havde hurtigt med en sky bevægelse slået kjolen ned, men Marius var rasende. Rigtignok

var der ikke andre end ham til stede, men der kunne have været nogen. Og hvis der nu havde været nogen? Det var jo skrækkeligt. Den stakkels pige havde jo ikke gjort noget, vinden var den eneste skyldige, men Marius var så skinsyg, at han næsten blev vred på sin egen skygge. Da hans "Ursula" på tilbagevejen kom forbi den bænk, han havde sat sig på, kastede han et gnavent og vildt blik til hende. Den unge pige kastede med nakken og gjorde en lille bevægelse med øjenlågene, som om hun ville sige: "Nå, hvad er der i vejen?" Det var den første kurre på tråden imellem dem. Lidt efter kom en krumbøjet invalid med et træben humpende forbi. Marius troede at kunne skønne, at den gamle soldat havde nikket fortroligt til ham, som for at antyde, at der var noget, de to var fælles om at glæde sig over, og blev rasende skinsyg ved tanken om, at den enbenede måske kunne have set den unge piges strømpebånd. I tre dage gik han og surmulede, men imidlertid fortsatte hans lidenskab at vokse.

Foruden de to nævnte begik Marius en tredje fejl. Han fulgte efter "Ursula" og opdagede, at hun boede i Vestgade på et meget lidt befærdet sted i et beskedent hus på tre stokværk. Han fik nu lyst til at vide, hvem hun var, og gik en aften, da han var fulgt efter hende og faderen, op i huset og spurgte uden videre portneren: "Var det den herre, der bor på første sal, som kom hjem for et øjeblik siden?"

"Nej," svarede portneren, "det var den herre, der bor på tredje."

"Ud til gaden?"

"Ja, huset har kun lejligheder til gaden."

"Hvad er han?"

"Han lever af sine midler. Han er god mod de fattige, skønt han ikke er rig."

"Hvad hedder han?"

"Er herren måske ansat ved opdagelsespolitiet?"

Marius blev flov og gik sin vej, men han syntes dog, han allerede havde fået meget at vide.

Da Hvid og datter næste dag efter et kort besøg i haven allerede, mens solen endnu stod højt på himlen, gik hjem, og Marius som sædvanlig gik efter dem, standsede den gamle ved porten, lod den unge pige gå først ind, vendte sig om og så stift på Marius. Dagen efter kom de ikke i haven, og i otte dage så han ikke noget til dem, men måtte nøjes med at stå om aftenen sent og stirre op til tredje sal på huset i Vestgade, hvor han undertiden kunne se lys. Men da han en nat forgæves havde ventet på, at en lampe skulle blive tændt, og den følgende dag endnu ikke så dem i Luxembourg Have, besluttede han at gøre et nyt forsøg hos portneren.

"Er den herre på tredje sal hjemme?"

"Han er flyttet."

"Hvornår?"

"I går."

"Hvor er han flyttet hen?"

"Det ved jeg ikke."

"Har han ikke oplyst sin ny bopæl?"

"Nej!"

Og da portneren i det samme så op og genkendte Marius, udbrød han: "Hvad, er det Dem? De må jo være opdagelsesbetjent."

Sjette bog: En fattig skurk

1

Sommeren gik og efteråret med. Det var vinter. Hverken Hvid eller hans datter havde sat deres fod i Luxembourg Have. Marius havde kun en tanke, nemlig at se det søde ansigt igen. Han ledte og ledte, men fandt intet. Marius var ikke længere den begejstrede sværmer, den bestemte, ivrige mand, der dristigt udæskede sin skæbne, den utrættelige hjerne, den unge ånd, der tumlede med stolte fremtidsplaner. Han var som en herreløs hund. Han faldt hen i en sort melankoli. Alting var ude: Arbejdet var ham imod, det trættede ham at spadsere, det kedede ham at være alene. Den store, vide natur med alle dens former, dens lys, dens stemmer, råd, udsigter, dens rige lære, var ham nu idel tomhed. Det forekom ham, at alt var forsvundet. Han blev ved at tænke: Han kunne ikke andet, men han fandt ikke længere hvile i sine tanker. Til alt, hvad de uafbrudt ganske sagte foreslog ham, svarede han stille: "Hvad skulle det nytte til?" Han gjorde sig alle mulige bebrejdelser og spurgte sig selv: "Hvorfor fulgte jeg efter hende? Jeg var jo så lykkelig blot ved at se hende. Hun så jo på mig, var det ikke allerede store ting? Det så ud, som om hun holdt af mig. Var det mig da ikke alt? Hvad mere ville jeg? Der var jo ikke mere. Jeg har været urimelig, det er min fejl, osv."

Courfeyrac, som han efter sin natur ikke havde betroet sin hemmelighed, men som efter *sin* natur dog havde gættet den, havde i starten ønsket ham til lykke med, at han var forelsket,

hvilket for øvrigt undrede ham, men havde til sidst sagt til ham: "Jeg kan se, at du ganske simpelt er et fæ. Kom med ud på sjov!"

En gang havde Marius en smuk septemberdag ladet sig overtale til at tage ud til et høstbal i nærheden af Paris med Courfeyrac, Bossuet og Grantaire i det forfængelige håb, at han måske ville træffe hende der. Naturligvis traf han ikke den, han søgte. "Det er dog her, man træffer alle de løse fruentimmere," mumlede Grantaire for sig selv. Marius lod sine venner skøtte sig selv og vendte hjem til fods, alene, træt, febersyg, med matte, bedrøvede øjne, modløs, bedøvet af larmen fra de glade, syngende skarer, der i kapervogne kørte hjem fra ballet, imens han, for at forfriske sig, indåndede den gennemtrængende duft fra valnøddetræerne langs vejen.

Han førte et mere og mere ensomt liv, flakkede om på må og få i indre angst, lige som ulven, når den er fanget i en snare, og søgte alle vegne, dum af forelskelse, den fraværende pige.

En anden gang havde han haft et møde, der havde gjort en besynderlig virkning på ham. Han havde i en af de smågyder, der støder op til Invalideboulevarden, truffet en arbejdsklædt mand med en bredskygget kasket på hovedet og lange, hvide hårtjavser. Marius studsede ved synet af dette sjældent smukke hår, så nøje på manden, der gik ganske langsomt i dybe tanker, og mente i ham at genkende Hvid. Det var det samme hår, samme profil, for så vidt kasketten tillod ham at skelne den, samme gang, skønt mere sørgmodig. Men hvortil disse arbejdsklæder? Hvad skulle det betyde? Hvad var meningen med denne forklædning? Marius blev højlig forbavset. Da han sundede sig, var hans første indskydelse at følge efter manden, for måske at finde det spor, han søgte. I hvert fald måtte han se

manden nærmere ved og se at få gåden løst. Men da han fik dette indfald, var det allerede for sent. Manden var der ikke længere, han var gået ned ad en sidegade, og Marius kunne ikke mere finde ham. Dette møde optog i flere dage hans tanker, men så udviskedes mindet.

"Nå," tænkte han, "det var vel en tilfældig lighed."

2

Marius blev boende i Gorbeaus hus, men gav sig ikke af med de andre husbeboere. Der var nu heller ikke den gang andre lejere end ham og den familie Jondrette, hvis husleje han en gang havde betalt, uden at han for øvrigt nogen sinde havde talt enten med faderen, moderen eller døtrene. De øvrige lejere var enten døde eller flyttet bort, fordi de ingen leje betalte.

En dag, da vintersolen et øjeblik havde vist sig om eftermiddagen, den anden februar, var Marius netop gået ud af sin hule. Mørket begyndte at falde på. Det var på tide at gå hen at spise til middag. Han var lige kommet ud ad døren, hvor madam Bougon stod og fejede og snakkede højt med sig selv om dyrtiden, og var ved at gå med langsomme skridt op ad boulevarden hen til Saint-Jacques-gade, tankefuld og med bøjet hoved, da han pludselig i skumringen mærkede, at nogen stødte ham på albuen.

Han vendte sig om og så to unge, pjaltede piger, den ene lang og tynd, den anden lidt mindre, der forskræmte og forpustede skyndte sig forbi, som om de blev forfulgte. De var kommet ham i møde og havde skubbet til ham uden at se ham. Han kunne i tusmørket skelne deres gustne ansigter, pjuskede hår, grimme kapper, lasede skjorter og bare ben. De talte sammen,

mens de skyndte sig af sted, og han hørte den ældste hviske: "Betjentene kom, de havde nær snuppet mig."

Den anden svarede: "Ja, jeg så dem godt, og kilede af sted alt, hvad remmer og tøj kunne holde."

Derefter forsvandt de inde mellem boulevardens træer. Marius var standset et øjeblik og skulle nu atter til at fortsætte sin vej, da han ved fødderne af sig fik øje på en lille pakke. Han tog den op og så, at det var et slags omslag om nogle papirer. Da han antog, at det var pigerne, der havde tabt den, kaldte han på dem, men de var ikke til at råbe op. Han stak derfor pakken i sin lomme og gik hen for at spise til middag, og han henfaldt atter til sine gamle grublerier og drømte om det lykkelige halvår, han havde tilbragt under træerne i Luxembourg Have.

Da han om aftenen var kommet hjem og skulle til at klæde sig af for at gå i seng, kom han i tanker om pakken og besluttede sig til at lukke den op, for om muligt at finde noget, der kunne lede ham på spor efter den, der havde tabt den. Den var ikke forseglet og indeholdt fire, ligeledes uforseglede breve, der stank afskyeligt af tobak. Det første lød således:

"Fru marquise! Dyd og gudsfrøgt er det, der holder samfondet oppe. Dersom Deres kristelige følelse vil kaste et medlidende blik på et uløkkeligt offer for troskab mod kongedømmet af Guds nåde, som er en spanier og har brogt hele sin formue for at kæmpe for den hellige sag. Di kan stole på min taknemlighed, eftersom jeg befender mig i den størdste nød, og jeg skal aldrig glæmme Deres godhed og tæjner mig ærbødigst *Don Alvarès*, spansk ridtmæster, fløgtet til Frankrig, men mangler pænge til at vænne hjem".

Der var ikke opgivet nogen adresse. Marius prøvede derfor, om han skulle være heldigere med det andet brev. Det lød som følger:

"Fru grevinde! Det er en uløkkelig moder til sæks børn, af hvelke den øngste er kons åtte måneder. Jeg har været syg siden min nedkomst, og min mand forlod mig for et halt år siden i den dybeste trang. Derfor håber jeg, grevinden er så nådig – ærbødigst madam *Palizard*."

Marius tog derefter fat på det tredje brev, der var stilet til grosserer Pabourgeot, Saint-Denis-gade, hjørnet af boulevarden. Det var lige som de foregående et andragende om understøttelse, holdt i samme stil, men vidtløftigere og undertegnet *Genflot*, litterat, hvorefter der var tilføjet: "Om det så kons var 40 sous," og i en anden efterskrift: "Ondskyl, at jeg sænder min datter, fordi at jeg har engen ornlige klæer på kroppen."

Endelig åbnede Marius det fjerde brev, der var stilet til "den godgørene herre fra Kerke" og undertegnet: "*P. Fabantou, skuespeller.*"

Også det lod meget tilbage at ønske i Saint-Jacques-du-Haut-Pasetning af stil og retskrivning. Men meningen var ikke til at tage fejl af. Fabantou trængte til penge og tillod sig i den anledning at sende sin datter med opfordring til at følge hende til brevskriverens bopæl. Hvad der var Marius påfaldende, det var, at alle fire breve var skrevet med samme hånd og på samme slags grove, gule papir, og at de, trods forsøg på at give stilen et forskelligt præg, indeholdt de samme retskrivningsfejl og alle fire stank af samme slags tobak. Der var ikke i noget af dem opgivet adresse, og der var i det hele ikke noget, der tydede på,

at de tilhørte de to unge piger, Marius havde mødt på boulevarden. Han puttede dem derfor ned i omslaget igen, kastede det hen i en krog og lagde sig til at sove.

Da han næste morgen hen ad klokken syv var stået op, havde drukket sin morgenkaffe og lige skulle til at sætte sig til at arbejde, blev der banket sagte på hans dør. Han plejede altid at lade nøglen sidde i døren, selv når han gik ud, til stor sorg for madam Bougon, der da også havde haft den glæde, at der en gang var blevet stjålet et par støvler fra ham. Der blev banket nok en gang ganske stilfærdigt. Han råbte: "Kom ind!" og sagde, uden at vende øjnene fra sit manuskript: "Nå, hvad vil De så, madam Bougon?" men en fremmed stemme, der lød så hæs og grov, som om den kom fra en gammel brændevinsdranker, svarede: "Undskyld, hvis jeg kommer til ulejlighed."

Marius vendte sig om og så en ung pige stå ved døren.

3

Det svage dagslys fra kvistkammervinduet kastede et blegt skær over hende, som hun stod der, hulkindet, afmagret, med en særk og et skørt over den forfrosne skikkelse, et stykke sejlgarn om livet og et om det pjuskede hår. Hendes spidse skuldre stak frem af særken, hendes hænder var røde, der manglede flere tænder i munden, øjnene skinnede med mat, men fræk glans. Hun så ud som en blanding af en halvtredsårig kvinde og en femtenårs tøs, på en gang skrækkelig og svag, så man både kunne gyse og græde ved synet af hende. Og dog så hun ud til oprindelig at have været køn. Den ungdommelige ynde kæmpede endnu i hende mod en for tidlig grimhed, der syntes at hidrøre fra fattigdom og udsvævelse. På hendes sekstenårs

ansigt kastede endnu en rest af skønhed sin hendøende glans, lige som når solens blege stråler en vintermorgen forgæves søger at gennembryde de hæslige tåger.

Marius havde rejst sig op. Det forekom ham, at han havde set denne skikkelse før. Han spurgte pigen, hvad hendes ærinde var. Hun svarede med en røst som en drukken galejslave: "Jeg har et brev til hr. Marius."

Hun havde nævnet ham ved navn. Der var altså ikke tvivl om, at det virkelig var ham, hun havde ærinde til. Men hvad var det for en pige? Og hvorfra kendte hun ham? Hun gik uopfordret ind i stuen med en bestemt mine og så med en sikkerhed, der kunne skære en i hjertet, på værelset og den uredte seng. Hun gik med bare ben, og gennem store huller på hendes skørt kunne man se hendes lange ben og magre knæ. Han bævede af kulde. Hun havde i hånden et brev, som hun rakte Marius, og han lagde, da han åbnede det, mærke til, at den store oblat endnu var våd. Brevet kunne altså ikke være langvejs fra. Han læste deri følgende: "Min kære unge nabo! Jeg har hørt, at det var Dem, der betalte min husleje for et halvt år siden. Jeg velsigner Dem, unge mand. Min ældste datter kan sige Dem, at vi i to dage ikke har pudtet en bid brød i vores mund, og vi er fire, og min kone er syg. Jeg stoler på, at Deres ædle send vil have mædlidenhed og give mig let jælp. Deres ærbødige *Jondrette*."

"P.S. Min datter vænter på besked, kære hr. Marius."

Det var ganske tydeligt, at dette brev stammede fra samme kilde, som de fire andre, Marius havde fundet. Håndskriften, papiret, retskrivningen, tobaksduften røbede, at den "uløkkelige" madam Balizard, den spanske "ridtmæster" Don

Alvarès, den gamle "skuespeller" Fabantou og den forkomne litterat Genflot alle var samme person som Jondrette, om ellers ikke også dette navn var falsk.

Skønt Marius allerede længe havde boet i hus sammen med sine naboer, havde han som sagt kun sjældent haft lejlighed til blot at skimte dem. Selv om han en enkelt gang havde krydset dem på trappegangen, havde hans tanker været andet steds, så at han ikke havde lagt mærke til dem. De var ham i den grad blot skyggebilleder, at han ikke engang den foregående aften, da han på boulevarden løb på de to piger, havde kunnet genkende dem som Jondrettes døtre, og selv nu, da den ældste stod i hans værelse, havde han kun en dunkel erindring om, at han havde set hende før. Imidlertid var det ham nu klart, at hans nabo levede af godgørende menneskers barmhjertighed, som han udnyttede ved at skrive deres adresser op og sende sine døtre omkring med tiggerbreve til dem. Ligeledes kunne Marius, ved at tænke på pigernes flugt og rædsel og de ord, de havde vekslet den foregående aften på boulevarden, slutte sig til, at disse ulykkelige væsener måske ved siden af drev en eller anden hemmelig håndtering, og at de trods deres ungdom hørte til den slags sørgelige skabninger, som ikke kender forskel på godt og ondt, som, skønt endnu næsten børn, ikke længere ejer hverken frihed, dyd eller ansvarsfølelse, som, udsprunget i går og visnede i dag, ligner de blomster, der falder ned på gaden og stænkes af snavset, indtil de bliver kørte over af et hjul på en vogn.

Mens Marius så på den unge pige med et forbavset og bedrøvet blik, gik hun uden videre omkring i hans værelse og lod ikke til at føle undseelse ved sin nøgenhed, der undertiden

trådte stærkt frem, når hendes lasede særk under hendes bevægelser næsten faldt hende ned til bæltestedet. Hun skubbede til stolene, flyttede de smågenstande, der lå på kommoden, rørte ved Marius' klæder, snuste omkring i krogene.

"Nej se," udbrød hun på en gang, "De har jo et spejl."

Derpå nynnede hun med sin hæse stemme visestumper og kåde omkvæd, som om hun havde være alene, og søgte lige som ved denne frække adfærd at skjule en vis skamfuld uro. Det var uhyggeligt at se hende flagre således omkring i stuen som en fugl, der skræmmes af dagslyset eller har fået sin vinge brækket. Man kunne mærke, at denne unge pige, hvis hun havde været under heldigere vilkår, med sit frie, muntre væsen ville være blevet sød og indtagende. Aldrig kan en due forvandle sig til en ugle, dyrene er af naturen det, de er: det er kun blandt menneskene, sådanne forvandlinger kan foregå. Marius sad og tænkte og lod hende gøre, som hun ville. Hun gik hen til bordet og udbrød forbavset: "Å, der er bøger!" Der kom et glimt i hendes glasagtige øjne, og hun sagde i en tone, hvori man tydeligt kunne mærke hendes glæde over at have noget at prale med: "Jeg kan læse, kan jeg!" I det samme greb hun den bog, der lå opslået på bordet, og læste ret flydende: "... General Bauduin fik befaling til med sine fem bataljoner at indtage Hougomont herresæde, der ligger midt på sletten ved Waterloo ..." Hun afbrød sig selv og sagde: "Waterloo kender jeg godt. Der stod en gang et slag. Min fader var med, for han har gjort tjeneste i hæren. Vi er rigtignok bonapartister, kan De stole på. Waterloo, det var mod engelskmændene."

Derpå lagde hun bogen, tog en pen og sagde: "Jeg kan også skrive."

Hun dyppede pennen i blækket, vendte sig om imod Marius og spurgte: "Vil De se? Nu skal jeg skrive noget for at vise Dem det."

Og før han kunne få tid til at svare, skrev hun på et ark hvidt papir, der lå midt på bordet: "Betjentene er der," hvorefter hun kastede pennen og sagde: "Det er rigtigt stavet, se bare! Vi har ingen opdragelse fået, min søster og jeg. Men vi har ikke altid været, som vi nu er. Vi var ikke bestemt til ..."

Så standsede hun pludselig, fæstede sit glansløse blik på Marius, brast i latter og sagde med et tonefald, der indeholdt en blanding af råhed og angst: "Å, pyt!" og så begyndte hun at nynne en munter melodi, hvorefter hun spurgte: "Går De nogen sinde i teatret, hr. Marius? Det gør jeg. Jeg har en lille broder, som er gode venner med nogle af skuespillerne og undertiden giver mig billetter. Men jeg kan ikke lide at sidde oppe på galleriet. Det er dårlige pladser og så er der tit sådanne simple folk, som lugter så ækelt."

Derefter så hun på Marius, satte en højtidelig mine op og sagde til ham: "Ved De hvad, hr. Marius, De er i grunden køn!"

Og i samme øjeblik fik de begge en tanke, som bragte hende til at smile og ham til at rødme. Hun gik hen til ham og lagde sin hånd på hans skulder, idet hun sagde: "De lægger aldrig mærke til mig, men jeg kender Dem alligevel godt, hr. Marius. Jeg møder Dem her på trappen, og så har jeg set Dem gå ind til en, der hedder Mabeuf og bor henne ad Austerlitzbroen til, undertiden, når jeg spadserer den vej. Det klæder Dem godt med det pjuskede hår."

Hun søgte at gøre sin stemme meget mild, men opnåede kun at tale meget sagte. En del af ordene blev borte på vejen fra struben til læberne, ligesom tonerne bliver borte på et klaver, hvor der mangler strenge. Marius var trådt et skridt tilbage.

"Hør nu," sagde han med kølig værdighed, "jeg har her en pakke, som vistnok tilhører Dem. Må jeg give Dem den?"

Dermed rakte han hende omslaget med de fire breve. Hun klappede i hænderne og udbrød: "Nej, hvor vi har søgt efter den!" og idet hun hurtigt løste pakken op, sagde hun: "De kan tro, min søster og jeg har ledt efter den pakke. Og så har De fundet den! Det må være oppe på boulevarden, ikke sandt? Den må være faldet fra os, mens vi løb. Det var min søsters skyld, det lille fæ! Da vi kom hjem, var den borte. Og så for ikke at få bank, for det er der ikke spor af fornøjelse ved, sagde vi, at vi havde bragt brevene hen til dem, der skulle have dem, og at de havde sagt: Niks! Der er de sølle breve! Men hvor kunne De vide, at det var mine? Å jo, De kunne kende skriften. Det var altså Dem, vi nær havde rendt over ende i går aftes? Man kunne jo ingenting se. Jeg sagde til min søster: "Var det en herre?" og hun svarede: "Ja, det tror jeg."

Imidlertid havde hun taget den ansøgning frem, der var stilet til "den godgørende herre fra Saint-Jacques-du-Haut-Pas Kerke" og sagde: "Nå, det er brevet til den ældre herre, der plejer at gå til messe. Nu er det netop på tide, jeg vil gå hen til ham med det, så giver han os måske lidt til frokost."

Så lo hun igen og tilføjede: "Ved De, hvad det betyder, hvis vi får frokost i dag? Det betyder på en gang frokost og middag for i forgårs og for i går, alt sammen på en morgen. Så kan man da sagtens være glad."

Marius kom derved til at tænke på den stakkels piges ærinde til ham. Han ledte i sin vestelomme, men kunne ikke finde noget. Imidlertid blev den unge pige ved at lade munden løbe, som om hun rent havde glemt, at Marius var til stede:

"Undertiden går jeg ud om aftenen, og somme tider kommer jeg slet ikke hjem. Før vi kom til at bo her, i fjor vinter, boede vi under nogle bropiller. Så krøb vi tæt sammen for ikke at fryse. Min lille søster græd. Uh, hvor vandet er grimt! Når jeg tænkte på at drukne mig, syntes jeg altid, at det var for koldt. Jeg har lov til at gå alene ud, når jeg vil, undertiden sover jeg ude i fæstningsgravene. Ved De hvad, om natten, når jeg går oppe på boulevarden, synes jeg, træerne ser ud som høtyve, og husene er ganske sorte og lige så store som tårnene på Vor Frue kirke. Så forestiller jeg mig, at de hvide mure er floden, og jeg tænker: "Hvad, er der vand der?" Stjernerne ser ud som lanterner, og det er, som om blæsten slukkede dem og de gav sig til at ose, og så bliver jeg rent tosset, som om der var nogle heste, der prustede mig ind i ørene. Og skønt det er mørkt, kan jeg høre lirekasser og fabriksmaskiner og hvad ved jeg? Undertiden tror jeg, der er nogen, der kaster sten efter mig, og så løber jeg min vej, uden at vide af nogen verdens ting, og alting løber rundt for mig. Når man ingenting har fået at spise, er man helt løjerlig." Og hun så på Marius med en forfjamsket mine.

Det var lykkedes ham, ved at gennemrode alle sine lommer, at få samlet fem francs og seksten sous, alt, hvad han i dette øjeblik ejede og havde. Deraf beholdt han selv de seksten sous til middagsmad og gav pigen femfrancstykket, som hun modtog med en jubel, der gav sig udslag i en strøm af udtryk fra tyvesproget. "En femmert, en gul! Sikken svir! De er en

knobens herre! Nå, hvor der skal soldes! Nu står den på steg" osv. Hun samlede sin særk om skuldrene, nejede dybt for Marius og vinkede fortroligt til ham. Idet hun gik hen imod døren, sagde hun: "Farvel, hr. Marius! Nu vil jeg lige godt gå ind til min gamle."

På vejen fik hun øje på en humpel skimlet, knastørt brød, der lå i støvet på kommoden. Hun styrtede sig over det og bed i det, mens hun mumlede: "Det er godt nok, når bare jeg ikke brækker mine tænder i det."

Og så gik hun.

4

Marius havde levet i fem år i fattigdom, mangel, ja endog nød, men han så nu, at den egentlige elendighed kendte han ikke, den havde han nu fået at se. Den, der kun har set en mands nød, har ikke set noget. Den, der kun har set en kvindes nød, har heller ikke endnu set noget. Nej, men et barns nød! Denne unge pige var for Marius som et mørkets sendebud, der åbenbarede ham hele den hæslige side af tilværelsen, og han bebrejdede sig næsten, at han havde været så optaget af sine tanker, sine drømme og sin lidenskab, at han hidtil havde forsømt at kaste et blik på sine naboer. At han havde betalt deres husleje, var en rent mekanisk tilskyndelse, som enhver kunne have fået, men han burde have gjort mere. Skønt han kun var skilt fra dem ved en væg, lod han dem dog leve alene og forladte, famlende sig frem i mørket borte fra andre levende væsener. Han boede side om side med dem, var på en vis måde det sidste led i den kæde, der knyttede dem til samfundet, han hørte dem færdes eller rettere ralle tæt ved sig, og han

skænkede dem ikke en tanke! Hver dag, hvert øjeblik kunne han gennem væggen høre dem gå og komme, tale sammen, uden at det faldt ham ind at lytte. Der var klage i deres ord, og han hørte ikke en gang på dem. Hans tanker var andet steds, han var optaget af sine drømme, sin urimelige forelskelse, sin tåbelighed, og imidlertid lå hans medskabninger, hans brødre i Kristus, hans brødre i folket og kæmpede fortvivlet med døden. Han var ligefrem medskyldig i deres ulykke og forværrede den, for hvis de havde haft en anden nabo, en mindre drømmende og mere agtpågivende nabo, et almindeligt, barmhjertigt menneske, ville naturligvis deres nød være blevet bemærket, deres nødsignaler iagttaget, og familien ville måske for længe siden være blevet taget op og frelst. Vistnok gjorde de indtryk af at være i høj grad fordærvede, fornedrede og afskyelige, men det er kun få mennesker, der ikke nedværdiges ved et fald, og der er desuden et punkt, hvor de ulykkelige og de foragtelige smelter sammen i fælles lidelse. Hvis er skylden? Og bør ikke barmhjertigheden vise sig stærkest der, hvor faldet er dybest?

Alt imens Marius anstillede disse moralske betragtninger, betragtede han den væg, der skilte ham fra Jondrette, som om hans medlidende blik havde kunnet trænge igennem skillerummet og varme de ulykkelige stakler. Mellem ham og dem var der kun et tyndt lag kalkpuds over nogle lægter og fjæl, så at man tydeligt kunne skelne hvert ord, der blev talt. Kun en drømmer som Marius kunne have undgået for længe siden at bemærke dette. Der var ikke mindste spor af tapet på nogen af siderne, bræddevæggen trådte tydeligt frem, som den var. Uden egentlig at tænke videre over hvad han gjorde, gav han sig til at se skillerummet nøjere efter i sømmene og opdagede på en

gang øverst oppe tæt ved loftet, et trekantet hul mellem fjælene. Det kalkpuds, der havde skullet dække hullet, var faldet af. Når han stod op på sin kommode, kunne han gennem åbningen kigge ind i Jondrettes kammer. Medlidenheden har og bør have sin nysgerrighed. Man har lov til gennem et kighul at se ind til ulykken for at kunne komme den til hjælp. Marius fik lyst til at se lidt på de folk for at vide, hvordan de egentlig havde det. Han krøb op på kommoden, anbragte det ene øje ved revnen og kiggede ind.

5

Marius var fattig, og hans hummer var tarveligt, men ligesom hans fattigdom var ædel, var hans værelse rent. Men det rum, han nu stirrede ind i, var noget af det mest skidne, væmmelige, mørke, mest uhumske, man kunne tænke sig. Der fandtes ikke andet bohave end en stråstol, et hinkende bord, nogle gamle potteskår og henne i hjørnerne to ubeskrivelige sovebrikse. Der fandtes ikke andet lys, end det svage skær, der faldt ind gennem et kvistvindue, hvis fire ruder var overtrukket med spindelvæv, netop nok til, at et menneskeligt ansigt kunne komme til at se ud som et spøgelsesfjæs. Væggene var fulde af revner og sprækker og lignede et koparret ansigt. En sur fugtighed sivede ind igennem dem, og man kunne på dem skelne omridsene af nogle uanstændige, med kul opkradsede tegninger. Mens der i det værelse, Marius boede i, fandtes et forfaldent stengulv, havde Jondrettes kvistkammer hverken murstens- eller bræddegulv, så at man gik og trådte i kalkstøv, der var blevet sort under føddernes trampen i det. På denne ujævne bund, hvor aldrig en fejekost havde fjernet støvet, lå der hulter til

bulter gamle, hullede sokker, udtrådte sko og gyselige pjalter. Men der fandtes i dette loftsrum en kamin, og derfor blev det lejet ud for 40 francs om året. I kaminen lå der alt muligt: Fyrfad, gryde, brædestumper, et fuglebur, aske og endog lidt ild, og oven over hang laser til tørre på søm. Der stod en skrækkelig os af to stykker brænde, der lå og ulmede.

Hvad der gjorde dette loftsrum endnu mere uhyggeligt, det var dets størrelse. Der fandtes i det en mængde hjørner, kanter, fremspring, krinkelkroge, huller og mørke gemmesteder, hvori der kunne sidde lange edderkopper, store tæger og måske forfærdelige menneskeskikkelser. Den ene sovebriks stod henne ved døren, den anden ved vinduet, og begge rørte med den ene ende ved kaminen og stod lige over for Marius. I en krog ved siden af den åbning, hvor igennem han stod og kiggede, hang der på væggen i en sort træramme et koloreret stik, der bar underskriften *Drømmen* med store bogstaver. Det forestillede en sovende kvinde med et indslumret barn på skødet, fra hvis hoved kvinden, uden at vågne, fjernede en krone, som blev båret af en ørn, der svævede i skyerne. I baggrunden så man Napoleon med glorie om hovedet lænet til en blå søjle med gult kapitæl og påskriften: Marengo, Austerlitz, Jena, Wagram. Neden under dette billede stod der skråt op ad væggen noget, der lignede et maleri med bagsiden udad, og så ud, som om det var taget ned fra en mur og ikke hængt op igen. Ved bordet, på hvilket Marius kunne se pen, blæk og papir, sad der en mand på omtrent tres år. Han var lille, mager, gusten, sky, så listig, grusom og ængstelig ud, kort sagt, han lignede en hæslig tigger, en blanding af en grib og en lommeprokurator. Han havde langt, gråt skæg, og var iført en fruentimmersærk,

der lod hans lodne bryst og de med grå børster besatte arme nøgne. Under denne særk kunne man se et par tilsølede benklæder og støvler, af hvis huller tæerne stak frem. Han sad og røg på en pibe. Brød var der ikke noget af i hulen, men der fandtes endnu tobak. Han var i færd med at skrive et brev, formodentlig magen til dem som Marius havde læst. På et hjørne af bordet lå der et gammelt, rødligt, umage bind, hvis format kunne tyde på at det var en biblioteksroman, og med store bogstaver trykte titel lød således: GUD, KONGEN, ÆREN OG DAMERNE af *Duncray Dumenil*, 1814.

Alt imens manden skrev, snakkede han højt med sig selv, og Marius kunne høre følgende ord: "At tænke sig, at der ingen lighed er, ikke engang når man er død. Se bare ude på kirkegården! De fornemme og rige ligger øverst oppe ved den brolagte vej med akacietræerne, hvor de kan blive kørt hen. Fattigfolk bliver lagt for neden, hvor man træder i skidt til knæene, i huller, hvor der er fugtigt. Der bliver de smidt hen, for at de hurtigere kan gå i forrådnelse, og man kan ikke gå hen at se til dem uden at synke ned i mudderet." Her standsede han, slog med næven i bordet og tilføjede derpå, idet han skar tænder: "Uh! Jeg kunne godt myrde dem alle sammen."

En svær kone, der lige så godt kunne være 40 som 100 år gammel, sad på hug ved kaminen, uden hæle i strømperne. Hun havde kun en særk på og et strikket skørt, der var lappet med gamle stykker klæde og halvt skjultes af et groft lærredsforklæde. Skønt hun sad krumbøjet, kunne man skønne, at hun måtte være høj, og navnlig ved siden af sin mand tog hun sig ud som en ren kæmpe. Hendes grånende hår havde oprindelig været hørgult; hun strøg af og til sine store,

skinnende hænder med de flade negle igennem det. Ved siden af hende lå der på gulvet opslået en bog af samme format som den anden, formodentlig et bind af samme roman. På den ene af de to brikse kunne Marius skimte en lang, bleg, halvnøgen tøs med dinglende ben. Hun så ud, som om hun hverken hørte eller så, hvad der foregik, eller i det hele taget levede, og var sagtens yngre søster til hende, der havde været inde hos ham. Tilsyneladende var hun en elleve, tolv år gammel, men når man tog hende i nærmere øjesyn, kunne man skønne, at hun nok var fjorten. Det var hende, der den foregående aften oppe på boulevarden havde sagt: "Uh, jeg kilede af sted." Hun hørte til de vantrivninger, der længe hæmmes i deres udvikling og så på en gang skyder i vejret, sørgelige menneskespirer, der kommer af fattigdom og hverken har barndom eller overgangsalder, der i femtenårs alderen ser ud som de var 12, i sekstenårs alderen som om de var 20, der den ene dag er tøse, den næste dag er fuldvoksne kvinder. Man skulle næsten tro, de skrævede over livet for hurtigere at få ende på det. For øjeblikket så dette væsen ud som et barn.

Hvad i øvrigt værelset angår, fandtes der ikke i det noget som helst, der kunne tyde på et eller andet arbejde, ingen væverstol, ingen rok, intet redskab. Henne i et hjørne lå der noget gammelt jern af mistænkeligt udseende. Men det almindelige indtryk, man fik af det, var den sløve ladhed, der følger efter fortvivlelsen og går forud for dødskampen.

Marius stod i nogen tid og så på al denne uhygge, der virkede mere overvældende end det indre af en grav, fordi man mærkede en sjæl røre sig og liv sitre derinde. Manden var blevet tavs, konen sagde ikke noget, den unge pige syntes ikke at

ånde. Det eneste, man hørte, var den kradsende lyd af pennen, der gik hen over papiret. Så gav manden sig til at brumme og sagde, uden dog at høre op med at skrive: "Rakkerpak! Lutter rakkerpak!"

Konen gav sig til at sukke og bemærkede: "Nå, lille ven, tag den med ro! Sid ikke og hids dig op! Du er meget for god til at skrive til alle de folk."

Konen havde efter al sandsynlighed i sin tid holdt af denne mand så meget, som hun var i stand til at holde af. Men hendes kærlighed var formodentlig under de daglige rivninger på grund af deres fattige liv udslukt, så kun asken var tilbage af den fordums lue. Dog havde den kærlige tiltale som så ofte overlevet følelsens uddøen. Hun sagde endnu af gammel vane: "Kære mand, lille ven," uden at hendes hjerte dermed forbandt nogen hengivenhed. Manden blev imidlertid ved at skrive.

6

Marius kunne næppe trække vejret og skulle lige til at stige ned fra sit observatorium, da pludselig døren til Jondrettes værelse gik op, og den ældste datter kom ind. Hun havde på fødderne svære mandfolkesko, som var oversprøjtede med gadesnavs, der var stænket helt op over hendes røde ankler, og bar over skuldrene en laset kåbe, som hun ikke havde haft på, da hun for en time siden var inde hos Marius, men som hun formodentlig havde lagt fra sig uden for døren for at indgyde mere medlidenhed, og som hun derpå atter havde taget på ved sin bortgang. Hun slog døren i efter sig, standsede for at trække vejret et øjeblik og råbte så, forpustet som hun var, med et sejrrigt udtryk af glæde: "Han kommer!"

Faderen drejede øjnene om imod hende, konen vendte hovedet, men den yngre søster rørte sig ikke af pletten.

"Hvem kommer?" spurgte manden.

"Den gamle herre henne fra Saint-Jacques kirke."

"Er du vis på det?"

"Ja, han kommer kørende i droske."

"Sikken velhaver!"

Faderen rejste sig op og sagde: "Men siden han kommer kørende, hvordan kan det da gå til, at du kommer først? Har du givet ham adressen? Sagde du til ham, at det er sidste dør til højre i gangen? Bare han ikke går fejl! Traf du ham i kirken? Læste han mit brev? Hvad sagde han?"

"Nå, hvor munden løber på dig, du gamle! Ja, nu skal du høre. Jeg kom ind i kirken, han sad på sin sædvanlige plads. Så nejede jeg for ham, flyede ham brevet, han læste det, og så sagde han: "Hvor bor De, min pige?" Så svarede jeg: "Jeg skal vise herren, hvor det er." Men så sagde han: "Nej, giv mig Deres adresse. Min datter har nogle ærinder at besørge. Jeg tager en vogn, så kan jeg være lige så tidligt hjemme hos Dem som De selv." Jeg sagde ham adressen, og da jeg nævnede huset, lod det til, at han blev overrasket og tænkte sig om. Men så sagde han: "Nå, det er nu lige meget, jeg skal nok komme." Da messen var forbi, så jeg, han gik ud af kirken med sin datter. De stod op i en droske. Og jeg sagde udtrykkelig til ham, at det var den sidste dør for enden af gangen til højre."

"Ja, men derfor behøver han jo ikke at komme."

"Jo, for jeg så drosken komme henne i Petit-Banquier-gade, og så skyndte jeg mig af sted."

"Er du sikker på, at det er den samme droske?"

"Jeg så jo selv nummeret, 440."

"Godt, du er en tøs med omløb i hovedet."

Datteren så frækt på faderen og sagde, idet hun pegede på sit dårlige fodtøj:

"En pige med omløb, ja, det kan godt være, men de gamle sutter løber jeg ikke om med, det vil jeg lade dig vide, først for sundhedens skyld og så for renligheden. Der er ikke noget værre, end når sålerne trækker vand og siger: Sjap! Sjap! for hvert skridt, man går. Så vil jeg hellere gå barbenet."

"Det har du ret i," svarede faderen i en tone, hvis mildhed dannede en påfaldende modsætning til den hårdhed, der lå i den unge piges tonefald. "Men så ville du ikke få lov til at komme ind i kirkerne. De fattige må have sko på fødderne, man får ikke lov til at gå med bare ben ind til Vor Herre."

Det sidste havde han sagt i en bitter tone. Han kom nu tilbage til det emne, der fortrinsvis optog ham og spurgte: "Er du nu også sikker på, at han kommer?"

"Han er lige i hælene på mig."

Manden rettede sig, og der kom liv i hans ansigt. "Hører du, kone?" råbte han. "Menneskevennen kommer. Sluk ilden!"

Moderen så sløvt på ham og rørte sig ikke af pletten, men han greb med en markedsgøglers behændighed en krukke uden tud på kaminen og kastede vand fra den på brændestykkerne. Derpå vendte han sig om imod sin ældste datter og sagde: "Riv stolen i stykker!"

Hun forstod ikke, hvad han mente. Så greb han stråstolen og sparkede med hælen fletningen itu, så hans ben gik igennem sædet.

"Er det koldt ude?" spurgte han.

"Ja, det er meget koldt, det sner."

Faderen vendte sig om imod den yngste datter, der sad på briksen henne ved vinduet, og råbte med tordenrøst til hende: "Vil du se, du kan komme ned af sengen, din dovne tøs! Slå en rude ud!"

Hun sprang skælvende ned fra sit leje.

"Slå en rude ud!" gentog han. Hun stod forfjamsket og forstod ikke, hvad han mente. "Kan du høre, hvad jeg siger? Du skal slå en rude ud!"

Pigen rejste sig med en skrækslagen lydighed på tåspidserne og gav et næveslag i ruden, hvis skår faldt klirrende ned på gulvet.

"Det er godt," sagde faderen, og hans hurtige blik mønstrede alle stuens krinkelkroge ligesom når en general træffer de sidste forberedelser i det øjeblik, slaget skal leveres. Moderen, der hidtil ikke havde sagt et eneste ord, rejste sig op og spurgte med langsom røst, idet ordene ligesom blev hængende i halsen på hende: "Hvad er det, du vil, lille mand?"

"Læg dig i sengen!" svarede manden. Hans tone tålte ingen modsigelse. Hun adlød og kastede sig tungt på den ene briks. Imidlertid hørte man henne fra det ene hjørne af stuen en hulken.

"Hvad er det?" spurgte manden.

Uden at komme frem fra mørket viste den yngste datter ham sin blodige hånd. Hun havde skåret sig på glasset og var gået hen ved moderens leje, hvor hun nu stod og græd. Konen rejste sig op og sagde: "Der kan du se, hvad der kommer ud af dine dumheder. Hun har skåret sig til blods på ruden, fordi du sagde, hun skulle slå den ud."

"Det er godt," svarede han, "det vidste jeg i forvejen."

"Hvad siger du? Er det godt?"

"Stille! Jeg afskaffer pressefriheden," svarede faderen og rev en las af den særk, han havde på, for at lægge et bind om datterens blodige håndled, hvorefter han kastede et tilfreds blik på det iturevne klædningsstykke og sagde: "Nu ser særken ud, som den skal."

En iskold vind susede gennem den ituslagne rude ind i stuen og førte med sig en tåge, der udvidede sig som hvidligt vat, der opløses af usynlige fingre. Udenfor kunne man se sneen falde. Faderen kastede et blik rundt om sig for at overbevise sig om, at intet var blevet glemt. Han tog en ildskuffe og spredte noget aske på de fugtige stykker brænde for ganske at skjule dem. Derefter rettede han sig og sagde, idet han stillede sig op med ryggen mod kaminen: "Nu kan vi modtage menneskevennen!"

7

Den ældste datter gik hen til faderen, lagde sin hånd på hans og sagde: "Føl, hvor kold jeg er!"

"Pyt!" svarede han, "jeg er meget koldere end du."

Moderen bemærkede i sin skrigende tone: "Du skal altid have det værre end andre."

"Ned med dig!" svarede han og sendte hende et blik, der fik hende til at tie. Der blev nu et øjebliks stilhed i værelset. Den ældste datter stod med en sorgløs mine og gned snavset af sin kåbe, den yngste blev ved med at klynke. Moderen havde taget hendes hoved imellem begge sine hænder, kyssede hende og hviskede: "Så, min tøs, det går nok over. Du må ikke græde længere, for så bliver fader vred."

"Nej," råbte faderen, "tværtimod! Bliv bare ved at tude, det gør en god virkning."

Derpå vendte han sig imod den ældste datter og sagde: "Men hvor bliver han dog af? Hvis han nu slet ikke kom, så havde jeg til ingen grund slukket min ild, ødelagt min stol, revet mutters særk itu og slået ruden ud."

"Ja og tøsen til blods," mumlede konen.

"Hør, ved I hvad," sagde faderen, "der er en hundekulde her i denne satans rønne. Nu kunne han ellers godt komme, den menneskeven. Men han lader os naturligvis med vilje vente. Han tænker som så: Lad dem vente, det er deres bestilling! Uh, hvor jeg hader de rige, og hvor det skulle være mig en svir at kvæle dem alle til hobe! De giver sig ud for at være barmhjertige samaritaner, sætter angergivne miner op, går i kirke og holder til med præsteskabet. De tror, de er bedre end vi andre og kommer hen til os for at ydmyge os og bringe os brød og klæder, som de siger: gamle klude, der ikke er fire sous værd. Det er ikke det, jeg vil have, I rakkerpukler! Jeg vil have penge. Jo vist, penge. Nej, så siger de, at vi går hen og drikker dem op, fordi vi er nogle dovenlarse og drukkenbolte. Men de selv! Hvad er de? Og hvad var de i sin tid? Nogle rigtige snydere, ellers havde de ikke kunnet berige sig. Man skulle tage samfundet i alle fire hjørner som et klæde og kaste det hele op i vejret. Det er meget muligt, at alting så gik i stykker, men så var der i hvert fald ingen, der fik noget, der var altid så meget vundet, – men, hvad går der dog af den gamle bisse? Kommer han eller kommer han ikke? Det fæ har vel glemt adressen. Jeg tør vædde på, at den idiot …"

I samme øjeblik blev der banket sagte på døren, manden skyndte sig hen at lukke op og sagde med dybe buk og sleske smil: "Vær så artig at træde ind, herren og frøkenen!"

En mand i moden alder og en ung pige viste sig på dørtærsklen. Marius havde ikke forladt sin plads. Men hvad han i dette øjeblik følte, kan ikke beskrives. Det var nemlig *hende*! Hvad dette ord betyder, ved enhver, der har elsket. Det var virkelig hende. Marius havde ondt ved at skelne hende gennem den lyståge, der pludselig havde lagt sig over hans øjne. Det var dette elskede væsen, der var blevet borte for ham, den stjerne, der efter at have skinnet for ham et halvt år var blevet slukket. Det var hendes øjne, hendes pande, hendes mund, hendes skønne åsyn, efter hvis bortgang der var blevet mørkt omkring ham, som nu vendte tilbage og lod der blive lys. Hun kom atter til syne i dette mørke, på dette tagkammer, i denne gyselige vrå, i al denne rædsel! Marius sitrede som et espeløv, og hans hjertebanken fik det til at svimle for ham. Han følte sig nær ved at briste i tårer. Det var ham, som om han havde mistet sin sjæl og atter fundet den. Hun så uforandret ud, blot måske lidt bleg. Hendes fine ansigt var indrammet af en violet fløjlshat, hendes figur skjulte sig under en sort atlaskes kåbe. Man kunne under den lange kjole skimte hendes lille fod i en silkesnørestøvle. Hvid var som sædvanlig med hende. Hun var trådt nogle skridt frem i værelset og havde lagt en temmelig tung pakke på bordet. Den ældste af Jondrettes døtre var gået om bag døren og stod og stirrede på fløjlshatten, silkekåben og det smukke ansigt, der havde et så lykkeligt udtryk.

8

Der var så mørkt i stuen, at det for dem, der kom udefra, var, som om de var kommet ind i en kælder. De gik derfor frem med en vis tøven og kunne næppe skelne de ubestemte skikkelser, der omgav dem, mens disse, hvis øjne var vant til tusmørket, tydeligt kunne se dem. Hvid gik hen til faderen og sagde med sit rare, sørgmodige blik: "Her har De en pakke med nye klæder, strømper og uldtæpper."

Jondrette bukkede dybt og sagde: "De overvælder os jo med velgerninger, ædle menneskeven," hvorefter han, mens de to nys ankomne så sig rundt i stuen, hurtigt hviskede til sin ældste datter: "Sagde jeg det ikke nok? Altid klude, aldrig penge! De ligner hinanden. Men sig mig, hvad underskrift der var på brevet til det gamle fårehoved."

"Fabantou," svarede pigen.

"Nå, skuespiller, det er godt."

Det var heldigt for Jondrette, at han havde fået denne oplysning, for i det samme vendte Hvid sig om imod ham og sagde med en mine, som når man leder efter et navn, man ikke kan huske: "Jeg ser, at De er meget at beklage, hr. ..."

"Fabantou," indskød Jondrette hurtigt.

"Hr. Fabantou, jo rigtigt, nu husker jeg."

"Jeg er skuespiller, og jeg har i sin tid gjort lykke."

Nu troede Jondrette øjeblikket kommet til at gøre indtryk på "menneskevennen."

Han udbrød med en stemme, der samtidig mindede om en markedsgøglers pral og en landevejstiggers ydmyghed: "En af Talmas elever, min herre! Elev af Talma! Lykken har fordum tilsmilet mig, men ak! nu er ulykkens time kommet. De ser,

min velgører, at jeg hverken har brød eller ild. Mine stakkels poder må savne varme, min eneste stol har mistet indmaden. En rude er knækket, og det i et sådant vejr! Og min hustru er syg og sengeliggende."

"Stakkels kone!" sagde Hvid.

"Mit barn er kommet til skade!"

Pigebarnet havde, adspredt ved de fremmedes komme, givet sig til at se på den fine frøken og var hørt op med at klynke.

"Græd dog, tud!" hviskede Jondrette til hende og kneb hende i det samme i den sårede hånd med en behændighed, som om han havde været taskenspiller. Tøsen gav et hvin fra sig. Den yndige unge pige, som Marius i sit stille sind kaldte sin Ursula, gik hen til hende og sagde: "Stakkels pige!"

"Se, min smukke frøken, hvor hendes håndled bløder," blev Jondrette ved. "Hun er kommet til skade ved en maskine, som hun arbejder ved for at tjene 6 sous om dagen. Det bliver måske nødvendigt at sætte armen af."

"Nej, virkelig?" spurgte den ældre herre deltagende.

Pigen, som tog disse ord for alvor, gav sig på ny til at klynke.

"Ak, ja," sukkede faderen.

Han havde i nogen tid stået og set på "menneskevennen" med et besynderligt blik og, mens han talte, betragtet ham forskende, som om han søgte at samle sine erindringer. Idet han nu benyttede sig af, at de fremmede med deltagelse spurgte datteren ud om den sårede hånd, gik han tæt hen til konen, der lå i sengen med en mat og dorsk mine, og hviskede hurtigt til hende: "Se på den mand!" hvorpå han atter vendte sig om mod Hvid og fortsatte sine beklagelser: "Her ser De, herre, jeg har ikke andet at tage på end en af min hustrus særke, og så

er den oven i købet itu, midt i vinterens hjerte. Jeg kan ikke gå ud, fordi jeg ikke har klæder på kroppen. Havde jeg det, ville jeg straks gå hen at hilse på frøken Mars, vor store skuespillerinde. Hun kender mig godt og har noget til overs for mig. Bor hun ikke endnu i Tour-des-Dames-gade? De må nemlig vide, at hun og jeg har spillet komedie sammen ude i provinserne. Jeg har haft del i hendes laurbær, og hun ville sikkert hjælpe mig, hvis hun vidste. Men ak! Ingen klæder og ikke en skilling i huset! En syg hustru, og ikke en skilling i huset! Min datter farligt såret, og ikke en skilling! Min hustru lider af åndenød, det hører hendes alder til, og hun er desuden nervøs. Både hun og min datter trænger til lægehjælp. Men hvor skulle jeg kunne betale læge og apoteker, når jeg ikke har en hvid! Den ubetydeligste mønt ville være mig så kærkommen. Så vidt er det kommet med kunstens dyrkere. Ved De, min yndige frøken, og De, min ædelmodige beskytter, ved De, De, som er dyden og godheden selv, og som er en pryd for den kirke, hvor min kære datter hver dag ser Dem, når hun kommer derhen for at forrette sin andagt – for jeg giver mine døtre en religiøs opdragelse. Jeg har ikke villet have, de skulle gå til teatret. Jeg skulle bare have set de tøse gøre et fejltrin, så kan De tro, jeg ville ikke have været at spøge med. Jeg præker stadig for dem om moral, dyd og ære, De kan selv spørge dem. De må frygte Gud og følge landevejen. De har jo, Gud ske lov, en fader, og hører ikke til den slags fruentimmer, som begynder med ingen familie at have og til sidst hører hvermand til. Nej, sådan går det ikke til hos Fabantous. Jeg agter at tugte dem til dyd og gode sæder og forlanger, at de skal være skikkelige og artige og tro på Gud, fanden gale mig! – men, hvad jeg ville sige, ærede herre, ved De,

hvad der vil ske i morgen? I morgen er det den fjerde februar, en skæbnesvanger dag, den sidste henstand, min husvært har villet give mig. Og hvis jeg ikke betaler ham i aften, så vil jeg i morgen sammen med min sengeliggende hustru og begge mine døtre blive jaget ud af huset, kastet på gaden, ud på boulevarden, uden tag over hovedet, midt ud i regn og slud. Sådan er det. Jeg skylder fire kvartaler, et års husleje, det vil sige omtrent 60 francs."

Jondrette løj. Fire fjerdingår ville kun have udgjort 40 francs, og han kunne ikke skylde fire, eftersom Marius for næppe et halvt år siden havde betalt to. Hvid trak fem francs op af lommen og kastede dem på bordet. Jondrette fik lige tid til at hviske til sin ældste datter: "Det asen! Hvad skal jeg med hans fem francs? Dermed er hverken stolen eller ruden betalt, det er ikke engang mine driftsomkostninger."

Hvid havde imidlertid lagt en lang, brun kappe, som han bar over sin blå frakke, over ryggen på stolen. Han sagde: "Hr. Fabantou, jeg har kun disse fem francs hos mig. Men når jeg har fulgt min datter hjem, skal jeg komme igen i aften. Det er jo i aften, De skal betale?"

Der lå et besynderligt udtryk i Jondrettes ansigt, da han svarede: "Ja, ærede herre! Klokken otte skal jeg være hos min vært."

"Jeg skal være her klokken seks og bringe Dem de 60 francs."

"Min velgører," udbrød Jondrette følsomt og tilføjede sagte: "Se rigtigt på ham, kone!"

Hvid havde atter taget den smukke unge pige under armen og sagde nu, idet han skulle gå: "Så ses vi i aften, kære venner."

"Klokken seks," sagde Jondrette.

"På slaget seks."

Men just som han skulle til at gå ud ad døren, faldt den ældste datters øje på kappen, som han havde ladet ligge over stoleryggen.

"De glemmer Deres overtøj," sagde hun. Jondrette tilkastede hende et lynende blik ledsaget af et frygteligt skuldertræk. Men Hvid vendte sig om og sagde smilende: "Jeg glemmer den ikke, jeg lader den med vilje blive liggende."

"Å, min beskytter, min ophøjede velgører, jeg får tårer i øjnene," sagde Jondrette. "Tillad mig at følge Dem ud til Deres vogn."

"Så tag kappen på, for det er virkelig koldt," bemærkede Hvid. Jondrette lod sig det ikke sige to gange. Han tog hurtigt den brune kappe over sig, og de gik alle tre ud med Jondrette i spidsen.

9

Marius havde fulgt hele denne scene og havde dog i virkeligheden intet set. Han havde uafbrudt stirret på den unge pige og bogstavelig slugt hende med øjnene. Hele tiden, mens hun var der, havde han levet i den henrykkelsestilstand, der ophæver al anden sansning og samler al fornemmelse om et enkelt punkt. Han betragtede ikke den unge pige, men en stråleglorie, der stod ud fra en silkekåbe og en fløjlshat. Om selve Sirius-stjernen var kommet ind i stuen, ville han ikke være blevet mere blændet. Mens den unge pige stod og lukkede pakken op, udfoldede klædningsstykkerne og tæpperne og spurgte den syge moder og den tilskadekomne pige ud med venlig deltagelse, fortsatte Marius at udspejde alle hendes

bevægelser og prøve på at opfatte de ord, hun sagde. Han kendte i forvejen hendes øjne, hendes pande, hendes skønhed, hendes skikkelse, hendes gang, men han havde aldrig hørt lyden af hendes stemme. En gang i Luxembourg Have havde han troet, han kunne opfange nogle ord, men var ikke ganske sikker. Han ville gerne have givet ti år af sit liv for at kunne høre denne stemme og tage noget af dens musik med i sin sjæl. Men alt overdøvedes af Jondrettes trompetagtige jammerklager, så at den henrykkelse, Marius følte, ledsagedes af en virkelig vrede. Hans øjne rugede over hende, og han kunne ikke forestille sig, at det virkelig var denne guddommelige skabning, han så midt blandt disse væmmelige mennesker i det uhumske rum. Det var ham, som om han så en kolibri mellem skrubtudser.

Da hun gik ud, havde han kun en tanke, den at løbe efter hende og blive ved at følge hendes spor og ikke slippe det, før han fik at vide, hvor hun boede, for at han ikke atter skulle miste hende nu, da han på en så vidunderlig måde havde fundet hende igen. Han sprang derfor ned fra kommoden og greb sin hat. Men netop som han lagde hånden på dørgrebet, faldt der ham noget ind. Gangen var lang og trappen smal, Jondrette meget snakkesalig og Hvid var vistnok endnu ikke kommet op i vognen. Hvis han vendte sig om i gangen eller på trappen eller på dørtærsklen og så ham, Marius, her i dette hus, ville han sikkert blive ængstelig og atter prøve på at undslippe ham, og så ville det hele igen være ødelagt. Hvad skulle han gøre? Vente lidt endnu? Men imens kunne jo vognen køre bort. Marius var ganske rådvild, men besluttede sig endelig til at forlade sit værelse.

Der var ingen ude på gangen og heller ingen på trappen. Han var hastigt nede på boulevarden og kom netop tidsnok til at se en droske dreje om et gadehjørne og køre ind ad byen til. Han fo'r af sted efter den og så den atter køre hurtigt ned ad Mouffetard-gade. Den var allerede langt borte, og det var ham umuligt at indhente den, for ikke at tale om, at han ved at løbe efter den udsatte sig for, at de, der sad i den, ville lægge mærke til ham og genkende ham. Da fik han til alt held øje på en anden droske, der kom kørende hen ad boulevarden uden passagerer, standsede kusken og sagde: "Timevis!" Marius havde sin gamle arbejdsfrakke på, i hvilken der manglede adskillige knapper, hans skjorte var revet itu i brystlinningen, og han havde glemt at tage halstørklæde på. Kusken standsede, kneb det ene øje til og rakte sin venstre hånd ud imod ham, idet han gned pegefingeren mod tommeltotten til tegn på, at han først ville have penge. Først nu kom Marius i tanker om, at han kun havde 16 sous hos sig, men da taksten var 40 sous timen, sagde han: "Jeg skal betale, når vi kommer tilbage."

Kusken svarede med en fløjten og piskede på hesten. Der stod han nu og stirrede forfjamsket efter drosken. Blot fordi han manglede 24 sous, ville han nu gå glip af sin glæde, sin lykke, sin kærlighed. Atter skulle han falde tilbage til mørket, atter fra seende blive blind! Han tænkte med bitter ærgrelse på de fem francs, han om morgenen havde givet den elendige tøs. Havde han nu haft dem, ville han have været frelst, genfødt, givet tilbage til lyset, borte fra sin ensomhed, sit tungsind, sin enkestand. Han knyttede nu igen sin skæbnes sorte tråd til den skønne guldtråd, der et øjeblik havde flimret for hans øjne, men på ny var bristet. Han gik fortvivlet ind igen i den gamle rønne.

Han kunne have sagt sig selv, at Hvid havde lovet at komme igen om aftenen, og at han så kunne bære sig så fornuftigt ad, at det blev ham muligt at følge efter ham. Men han havde været så fordybet i skuet af den unge pige, at han næppe havde hørt det.

Netop som han skulle til at gå op ad trappen, opdagede han på den anden side af boulevarden, langs den mur, der fortsatte Barriere des Gobelins-gade, Jondrette svøbt i menneskevennens kappe i samtale med en af disse bøller, som har deres tilhold i udkanterne af Paris, folk, der ser ud, som om de altid havde ondt i sinde, som sædvanligvis sover om dagen og derfor giver en grund til at tro, at de arbejder om natten. Hvis en politibetjent havde set disse to mænd tale sammen uden at røre sig af stedet, skønt sneen faldt i tætte flokke, ville han sikkert have taget dem i nærmere øjesyn. Marius var så optaget af den skuffelse, han nys havde lidt, at han næppe ville have ænset dem, om han ikke i den mand, Jondrette talte med, tilfældigvis havde opdaget en påfaldende lighed med en vis Panchaud, også kaldet Bigrenaille, en af kvarterets værste bøller, som Courfeyrac en gang havde gjort ham opmærksom på. Han gik imidlertid med langsomme skridt op ad trappen og skulle lige til at begive sig ind i sin celle, da han bag ved sig ude i gangen mærkede, at den ældste af Jondrettes døtre gik efter ham. Det var ham ubehageligt at træffe hende, fordi det var hende, der havde fået hans fem francs. Han gik derfor ind på sit hummer og skubbede døren til efter sig. Men han kunne ikke få den lukket, og da han vendte sig om, så han en hånd, der holdt på den.

"Hvad er det?" spurgte han mut.

"Er der nogen? Hvad vil De mig?"

Pigen så tankefuld ud og havde ikke længere sin sikre holdning fra om morgenen. Hun var blevet stående ude på den mørke gang. Da han atter spurgte hende: "Nå, kan De svare? Hvad vil De mig," så hun op på ham med sit mørke blik, hvori der kom et ubestemt glimt, og sagde: "Hr. Marius! De ser så bedrøvet ud. Hvad er der i vejen?"

"Lad mig være i fred," svarede han og ville atter trække døren til, men hun blev ved at holde på den.

"Hør nu, hr. Marius, De har uret," fortsatte hun. "De var god imod mig i morges. Jeg kan se, at der er gået Dem noget imod, og jeg ville gerne være Dem til nytte, hvis det lod sig gøre. Jeg kan godt hjælpe Dem, ligesom jeg hjælper min fader. Når det gælder om at besørge breve, gå op i husene, spørge sig for fra dør til dør, finde en adresse eller følge efter nogen, så er det noget, jeg er god til. De kan godt sige mig, hvad der er i vejen. Undertiden behøves der blot, at en skal tale med dem, man skal have noget at vide af, så kan det hele klare sig. Brug De mig kun, om jeg ellers kan være Dem til nogen nytte."

Der faldt pludselig Marius noget ind. Den, der føler, at han er nær ved at drukne, griber jo ethvert halmstrå. Han gik hen til pigen og sagde til hende: "Nu skal jeg sige dig noget ..."

Hun afbrød ham med et glædesblink i øjnene og udbrød: "Ja, det var ret, sig du til mig, det kan jeg godt lide."

"Du førte i formiddags den ældre herre og hans datter herhen. Kan du skaffe mig at vide, hvor de bor?"

Det glade blink i hendes øjne veg atter for et mørkt udtryk, og hun spurgte: "Kender De dem?"

"Nej."

"Nå, De kender hende ikke, men De ville gerne lære hende at kende."

Der var noget betegnende i den bitterhed, hvormed hun havde forandret: Dem til: Hende, men hun sagde alligevel: "De skal få den smukke frøkens adresse."

Marius syntes ikke om hendes betoning af: *den smukke frøken*. Han fortsatte: "Ja vel, faderens og datterens adresse, kan du skaffe mig den?"

Hun så stift på ham og spurgte: "Hvad giver De mig så?"

"Alt, hvad du vil."

"Godt, så skal De få den."

Derefter bøjede hun sit hoved og lukkede hurtigt døren til igen efter sig.

Marius var nu alene. Han lod sig dumpe ned på en stol med hovedet og begge albuer på sengen, dybt nedsunket i tanker og som grebet af svimmelhed. Alt det, han havde oplevet den morgen, englens åbenbarelse, hendes senere forsvinden, det, han lige havde hørt fra tøsen, et glimt af håb midt i et hav af fortvivlelse, det løb alt sammen rundt i hjernen på ham.

Da blev han pludselig revet ud af sit drømmeri, idet han hørte Jondrettes høje, hårde stemme sige følgende ord, som havde den største interesse for ham: "Jeg siger dig jo, at jeg er sikker på, at jeg kan kende ham igen."

Hvem var det, Jondrette talte om? Hvem andre end Hvid, hans "Ursulas" fader? Kendte Jondrette virkelig ham, og skulle Marius på denne pludselige, uventede måde kunne få alle de oplysninger, uden hvilke hans liv var ham selv lutter mørke? Skulle han endelig erfare, hvem det var, han var forelsket i, hvem denne unge pige var, og hvem der var hendes fader?

Skulle det tætte slør, der omgav dem, endelig sønderrives? O, himmel!

Han fløj, snarere end krøb, igen op på kommoden og stillede sig atter ved det lille kighul, hvorfra han kunne se ind i Jondrettes hule.

10

Dens udseende var uforandret, på det nær, at konen og døtrene ud af pakken havde taget uldstrømper og trøjer, som de havde iført sig, og at de havde lagt to nye tæpper på sengene. Den gamle Jondrette var åbenbart for nylig kommet hjem, for han pustede og stønnede endnu. Døtrene sad på gulvet henne ved skorstenen, den ældste i færd med at lægge bind om den yngstes hånd. Konen var sunket sammen på den briks, der stod nærmest ved skorstenen, og sad og så forbavset ud, mens manden gik med lange skridt op og ned i rummet med et underligt blik. Hun dristede sig endelig til at spørge ham: "Hvad, er du virkelig sikker på ...?"

"Sikker! Ja, nok er det otte år siden, men jeg kan alligevel kende ham igen. Ja, jeg kan, jeg kendte ham straks! Det var jo aldeles iøjnefaldende. Jeg sagde jo til dig, at du skulle lægge mærke til ham. Han ser måske lidt ældre ud, men det er den samme stemme og samme ansigt. Han er bedre klædt, det er hele forskellen. Uh, din gamle, hemmelighedsfulde skurk, endelig har jeg dig da."

Han standsede og sagde til sine døtre. "Gå jeres vej, tøse, men sørg for at være her klokken fem, for så har jeg brug for jer."

Det var tydeligt, at faderen var en mand, der var vant til at blive adlydt. Pigebørnene gik.

Da Jondrette var blevet alene med sin kone, gav han sig atter til at gå et par gange rundt i værelset uden at sige noget. Pludselig vendte han sig om imod hende og sagde: "Og nu skal jeg sige dig noget. Den unge pige ..."

"Nå, hvad hun?"

Marius kunne ikke være i tvivl om, hvem de mente. Han lyttede i brændende angst, han havde samlet al sin livskraft i sine øren. Men Jondrette havde bøjet sig ned over konen og stod og hviskede til hende. Da han var færdig, rettede han sig og sagde højt: "Det er hende!"

"Hun?"

"Ja, hun!"

Der lå i konens tonefald en blanding af overraskelse, raseri, had og vrede, som ikke er til at gengive. Manden havde blot behøvet at hviske hende nogle få ord i øret, måske kun et navn, for at denne svære, søvnige kone skulle vågne og fra at være frastødende blive forfærdelig.

"Det er ikke muligt," skreg hun. "Når jeg tænker på, at mine døtre må gå barbenede og ikke har så meget som en kjole at tage på, mens hun går med silkekåbe, fløjlshat, snørestøvler og det hele ... for over to hundrede francs, så man skulle tro, hun var en fornem dame! Nej, du tager fejl. Desuden var den anden jo hæslig, og hun her ser godt ud. Hun ser virkelig godt ud, det kan ikke være hende."

"Ja, men jeg siger dig jo, at det er hende. Du skal få at se."

Ved denne bestemte bekræftelse hævede madam Jondrette sit brede, røde, lyshårede fjæs og så op imod loftet med et så hæsligt udtryk, at hun syntes Marius endnu forfærdeligere at skue end manden. Det var en so med tigerblik.

"Hvad for noget!" udbrød hun. "Skulle den fine frøken, der betragtede mine døtre så medlidende, være den samme som tøsen. Uh, jeg kunne have lyst til at sparke hendes mave itu med min tøffel."

Hun sprang ned fra sengen og blev et øjeblik stående med opløst hår, udspilede næsebor, halvåben mund og knyttede næver, hvorefter hun atter faldt om på briksen. Manden gik først frem og tilbage uden at lægge mærke til hende, men efter nogle øjeblikkes tavshed nærmede han sig hende og blev stående foran hende med korslagte arme lige som før.

"Nu skal jeg sige dig en ting til, og det er, at min lykke er gjort."

Hun så på ham, som om hun ville spørge, om han var rigtig klog. Men han fortsatte: "For satan, nu har jeg længe nok måttet hutle mig igennem, som jeg kunne bedst, og undvære alting. Nu har jeg fået nok af det elendige liv, jeg fører, og af at sørge både for mig selv og for jer andre. Det er mit ramme alvor, det morer mig ikke længere. Ved den evige Gud, jeg vil også en gang spise mig mæt og drikke af hjertens lyst og fråse og sove og ingenting bestille. Jeg vil have min omgang, inden jeg kreperer, det vil jeg. Jeg vil også til en forandring spille millionær – ligesom de andre."

"Hvad mener du dog?" spurgte konen.

Han rystede på hovedet, kneb øjnede sammen og hævede røsten ligesom en kvaksalver, der holder et foredrag på et marked.

"Hvad jeg vil? Hør nu bare!"

"Tys!" sagde konen, "tal ikke så højt! Der kunne være nogen, der høre os."

"Hvem skulle det vel være? Pyt, ham inde ved siden af, ham så jeg for nylig gå ud. Det fæ kan desuden ikke høre noget."

Ikke des mindre sænkede Jondrette dog instinktivt stemmen, men ikke mere, end at Marius kunne høre det meste af, hvad han sagde. Et held for lureren var desuden den omstændighed, at sneen var faldet så tæt, at vognrummelen fra boulevarden derved dæmpedes. Marius hørte ham derfor sige følgende: "Hør nu bare. Jeg har ham i fælden, den rige knark. Hele sagen er ordnet. Jeg har talt med vores folk. Han kommer jo her klokken seks for at bringe de 60 francs, den halunk. Hørte du, hvor jeg knaldede ham den ud om huslejen og værten og den fjerde februar. Det var nu for resten dumt, at jeg ikke forlangte mere. Nå, han kommer her altså klokken seks. På den tid er han der inde ved siden af ude at spise og kommer ikke hjem før klokken elleve. Madam Burgon er henne at vaske op et sted, så der er ingen i hele huset. Tøsene skal holde vagt, du skal hjælpe os, han skal op med brikserne."

"Ja, men hvis han nu ikke vil op med brikserne?"

Jondrette gjorde en uhyggelig gebærde og sagde: "Så hjælper vi ham med det" og brast i latter. Det var første gang, Marius så ham le, og det var et uhyggeligt syn.

Jondrette åbnede nu henne ved skorstenen et skab i væggen og tog ud deraf en gammel kasket, som han børstede med sit ærme og satte på hovedet.

"Nu går jeg ud," sagde han. "Jeg skal hen at træffe nogle af vores folk, nogle af de ægte. Du kan tro, der skal komme god gang i tingene. Jeg bliver ikke længere borte end nødvendigt. Her er forretninger at gøre. Pas du nu imens på huset!"

Derpå blev han stående et øjeblik med begge hænder i bukselommerne, tænkte sig om og sagde: "Det var lige godt heldigt, at han ikke kunne kende mig igen. Ellers var han ikke kommet tilbage, og så ville han være sluppet fra os. Det er skægget, der har frelst mig, mit lille, nydelige hageskæg."

Og han gav sig igen til at le og gik hen til vinduet. Sneen blev stadig ved at falde, og himlen var grå.

"Sikket hundevejr!" sagde han, idet han tog kappen på. "Den er for stor til mig. Men det er nu det samme. Det var heldigt, at han lod den blive, den gamle skurk! Ellers havde jeg ikke kunnet gå ud, og så var det hele mislykket. Der kan man dog se, at der er et forsyn."

Og dermed trykkede han kasketten ned over øjnene og gik sin vej. Men han var næppe gået et par skridt, før han atter vendte om, lukkede døren op og viste sin ræveprofil i døråbningen.

"Jeg havde nær glemt at bede dig sørge for at skaffe et kulbækken med gløder," sagde han og kastede "menneskevennens" femfrancstykke ned i konens forklæde.

"Hvor meget kul skal jeg købe?"

"Godt og vel to skæpper."

"Det bliver 30 sous, så kan jeg købe middagsmad for resten af pengene."

"Er du gal at give så mange penge ud? Jeg har andre udgifter. Bor der ikke en isenkræmmer her i nærheden?"

"Jo, i Mouffetard-gade henne på hjørnet. Hvor meget skal du bruge?"

"Å, det meste af en 3 francs."

"Så bliver der ikke meget tilbage til middagsmad."

"I dag har vi andet at tænke på end at æde."

"Ja, ja, min ven, som du vil."

Dermed lukkede Jondrette atter døren, og Marius hørte ham gå bort gennem gangen og hurtigt ned ad trappen. I samme øjeblik slog klokken et på et tårnur der i nærheden.

11

Marius var med alt sit drømmeri, som tidligere bemærket, en fast og viljestærk natur. Vist var under hans stille liv medfølelsen og medlidenheden blevet stærkere udviklet hos ham end evnen til at lade sig ophidse, men evnen til at føle harme var ikke blevet sløvet. Han kunne føle medynk med en skrubtudse, men han kunne træde en hugorm flad. Og det var netop en hugormerede, hans blik lige havde skuet, det var uhyrer, de, han havde for øje. Han tænkte derfor på at sætte foden på dem. Ingen af de gåder, han havde håbet at få løsningen på, var blevet opklaret. De var tværtimod snarere blevet mere dunkle. Han vidste endnu ikke andet om den unge, smukke pige fra Luxembourg Have og den mand, han kaldte Hvid, end at Jondrette kendte dem. Gennem de gådefulde ord, der var blevet talt, kunne han kun utydeligt skelne en ting, og det var, at der var planlagt et hemmeligt, men frygteligt baghold, at de begge var udsat for en stor fare, og at man måtte frelse dem, krydse Jondrettes hæslige planer og rive dette edderkoppespind itu. Han iagttog et øjeblik madam Jondrette, der havde trukket et kulbækken frem fra en krog og nu stod og rodede i noget gammelt jern, og steg derefter ned fra kommoden så lydløst, det var ham muligt. Midt under den skræk, han følte ved tanken om, hvad der forestod, og den

rædsel, familien Jondrette indgød ham, var det ham en slags glæde at tænke på, at det måske skulle forundes ham at gøre sin elskede en så vigtig tjeneste.

Men hvordan skulle han bære sig ad? Skulle han advare dem, hvis velfærd var truet? Han vidste jo ikke, hvordan han skulle finde dem, han anede ikke, hvor de boede. De havde et øjeblik vist sig på ny for ham og var derefter sunket ned i Paris' uendelige dybder. Skulle han vente på Hvid nede ved døren klokken seks og advare ham mod den snare, der var lagt for ham? Ja, men Jondrette og hans folk ville kunne se ham stå på lur, stedet var ensomt, de var stærkere end han og ville kunne gribe og fjerne ham, og så ville den, Marius ønskede at frelse, være fortabt. Klokken var lige slået et, overfaldet skulle ske klokken seks, han havde altså fem timer for sig.

Han tog sin pæne frakke på, bandt et tørklæde om halsen, tog sin hat og gik ud så sagte, som om han havde trådt på et mosdække med bare fødder og begav sig hen i Petit-Banquier-gade. Mens han midt i gaden gik tæt forbi en mur, som man på enkelte steder kunne skræve over, og som omgav en ubebygget grund, med langsomme skridt, der dæmpedes af sneen, og i dybe tanker, hørte han pludselig stemmer tæt ved sig. Han drejede hovedet, men kunne ikke se nogen i den menneskетomme gade, skønt det var højlys dag, og dog kunne han tydeligt høre nogen tale. Han fik da det indfald at kigge over den mur, han gik langs med, og så ganske rigtig to mænd sidde op ad muren i sneen på den indvendige side. De to skikkelser var ham ukendte, den ene var en skægget mand i arbejderbluse, den anden havde svært hår og var pjaltet. Den skæggede havde en hue på hovedet, den anden var barhovedet

og havde snefnug i håret. Marius strakte hovedet frem og kunne sådan opfange deres samtale. Den langhårede puffede til den anden med albuen og sagde: "Når vi får morgenmændene med, kan det aldrig slå fejl."

"Tror du?" svarede den skæggede, og den anden fortsatte: "Det bliver til hver af os en femhundredefrancs lap, og det værste, der kan ske, er, at vi får fem eller i det højeste ti år."

Den skæggede svarede tøvende, og idet han skuttede sig af kulde: "Ja, det er det eneste, der er sikkert. Det undgår man ikke."

"Jeg siger dig, forretningen kan aldrig slå fejl. Fatters trækvogn møder forspændt."

Derefter gav de sig til at tale om et melodrama, de den foregående aften havde set på et af de små teatre, og Marius gik videre.

Det forekom ham, at det var sandsynligt, at de dunkle ord, de to mænd havde vekslet, kunne stå i en vis forbindelse med Jondrettes nederdrægtige planer. Det måtte være den forretning, de talte om. Han tog derfor vejen til den nærmeste politistation, men købte undervejs et brød, som han straks spiste, fordi han forudså, at han ingen middagsmad ville få den dag, og han takkede i sit stille sind Forsynet, fordi han, hvis han ikke om morgenen havde givet Jondrettes datter de fem francs, ville være fulgt efter Hvids droske og derfor intet have fået at vide om det overfald, som truede ham og formodentlig samtidig den unge pige.

12

Da han var kommet hen til politistationen, gik han ind på kontoret og spurgte efter assistenten.

"Han er her ikke," blev der svaret, "men her er en inspektionsbetjent. Hvis det haster, kan De jo få ham i tale."

Marius blev derefter ført ind i assistentens værelse, hvor han traf en høj mand, der stod bag et gitter og lænede sig til en kakkelovn, idet han med hænderne løftede skøderne til side på en lang kappe med tre slag på. Han havde et firskårent ansigt, en tynd, fast tillukket mund, tykt, grånende kindskæg og et blik, der ikke så forskende, men gennemborende på en. Han gjorde et ikke mindre frastødende indtryk end Jondrette: En buldog kan tit være lige så ubehagelig at møde som en ulv.

"Hvad vil De?" spurgte han.

"Jeg ønsker at tale med assistenten."

"Han er ikke til stede."

"Det er i et hemmeligt anliggende."

"Så kan De sige det til mig."

"Det er en sag, der haster."

"Så skynd Dem og tal."

Der var ved denne mand noget på en gang skræmmende og beroligende. Han indgød både frygt og tillid. Marius fortalte ham sammenhængen, hvordan en, han ikke kendte, samme aften skulle lokkes i et baghold, at han, Marius Pontmercy, juridisk kandidat, havde hørt komplottet blive aftalt, at der sandsynligvis var medskyldige, blandt andre en vis Panchaud, også kaldet Bigrenaille, men at den egentlige hovedmand hed Jondrette, og at hans døtre skulle stå på lur. Han vidste ikke, hvordan han skulle advare den mand, der var truet, da han ikke

engang kendte hans navn, men forbrydelsen skulle udføres samme aften klokken seks på det mest øde sted på Hospitals-boulevarden i det hus, der havde numrene 50-52. Da han nævnede dette nummer, spidsede inspektionsbetjenten øren og bemærkede koldt: "Det er formodentlig i det værelse for enden af gangen?"

"Ja vel," svarede Marius, "kender De måske huset?"

Betjenten stod et øjeblik tavs og sagde derefter tørt, idet han varmede sin støvlehæl ved kakkelovnen: "Det er nok muligt," hvorefter han mumlede mellem tænderne, som om han snarere talte med sig selv end til Marius: "Det er vist morgenmændene, der er på spil."

Dette ord fik Marius til at studse.

"Morgenmændene?" sagde han. "Ja, jeg hørte det ord nævne."

Og han fortalte betjenten samtalen mellem de to mænd bag muren.

Inspektionsbetjenten mumlede: "Den langhårede må være Brujon og den skæggede 'Millionæren'." Han havde igen sænket øjenbrynene og stod og tænkte og sagde derefter: "Fatter kan jeg nok tænke mig, hvem er. – Så nu har jeg svedet min kappe, de lægger altid for meget i de kakkelovne. Nummer 50-52, Gorbeaus hus. Ja, jeg kender den rønne. Det er umuligt for os at skjule os der, uden at fyrene mærker os."

Derefter vendte han sig om mod Marius og spurgte: "Er De bange?"

"Lige så lidt som De."

"Har De en gadedørsnøgle?"

"Ja."

"Så giv mig den."

Marius rakte ham den og bemærkede: "Hvis De vil følge mit råd, skal De tage forsvarligt mandskab med."

Betjenten så på Marius med samme blik som det, hvormed Voltaire kunne tænkes at betragte en litterat, der ville foreslå ham et rim, stak sine vældige næver ned i de dybe kappelommer og trak to lommepufferter op. Dem rakte han Marius og sagde i en kort tone: "Tag de pistoler og gå hjem og skjul Dem i Deres værelse! Når folkene kommer, så lad Dem få god tid, og når øjeblikket er der, så fyr et skud af i luften, men ikke for tidligt. Der må være gjort en begyndelse til en misgerning. Resten bliver så min sag."

Marius tog pistolerne og ville putte Dem ned i en sidelomme.

"Nej, der kan man se dem. Stik dem ned i bukselommerne. Og nu må der handles hurtigt, for vi har kun akkurat tid nok. Glem nu ikke, hvad jeg har sagt. Puf! Et skud, når øjeblikket er der. Og skulle De have noget at meddele mig forinden, så spørg efter inspektionsbetjent Javert."

På vejen hjem fik Marius atter øje på Jondrette og gik efter ham. Han så ham forsvinde i en af smågaderne og noget efter komme tilbage ad Mouffetard-gade, hvor han hos en jernvarehandler købte et brækjern, som han skjulte under sin kappe. Derefter drejede han til venstre og skyndte sig ned ad Petit-Banquier-gade. Marius skjulte sig bag gadehjørnet, og det var heldigt, for da Jondrette var kommet hen til den lave mur, vendte han sig om for at være sikker på, at ingen fulgte efter ham, og skrævede derpå over muren. Marius tænkte, at det var klogest at benytte sig af hans fraværelse til at gå hjem. Mørket var faldet på, og månen stod rød op bag kuplen på La Salpêtrière-hospitalet. Gadedøren til nummer 50-52 stod

endnu åben, og Marius listede sig sagte op ad trappen og hen ad gangen. Dørene ind til de ubeboede værelser stod åbne, men det forekom ham, at han i et af disse rum kunne skimte hovederne af fire mænd, der sad ubevægelige. Han kom ubemærket forbi og nåede ind på sit værelse. Det var på høje tid. Et øjeblik efter hørte han madam Burgon gå sin vej og lukke gadedøren i lås efter sig.

13

Marius satte sig ned på sin seng. Det kunne nu kun vare en halv times tid, indtil overfaldet skulle gå for sig. Han kunne høre sit hjerte banke, og skønt han ikke egentlig var bange, kunne han dog ikke uden skælven tænke på, hvad der forestod. Det var hørt op at sne, og månen skinnede efterhånden mere klart gennem den disede luft, så der herskede et tusmørke i hans kammer. Gennem hullet i væggen så han et rødt skær inde fra Jondrettes hule, men ingen rørte sig derinde, og ingen sagde et ord. Han tog sagte sine støvler af og skubbede dem ind under sengen. Et par minutter efter hørte han gadedøren dreje sig på sine hængsler, tunge og hastige skridt kom op ad trappen og gennem gangen, dørklinken ved siden af blev løftet, og Jondrette trådte ind i sin stue. Straks hævede flere røster sig, og det viste sig, at hele familien var samlet. Men den havde tiet i husherrens fraværelse, ligesom ulveungerne gør, når de gamle er borte fra hulen. Efter at de havde hilst på faderen, sagde han: "Nå, I har nok spist?"

"Ja," svarede moderen, "jeg benyttede mig af ilden til at riste tre store kartofler med salt."

"Det er godt. I morgen skal jeg sørge for middagsmaden. Så vanker der andesteg med tilbehør. Musefælden er stillet op, og kattene er på post." Han havde lagt noget tungt på bordet og gav sig til at rasle i kullene med et jernredskab. Derefter spurgte han: "Har du smurt tælle på dørhængslerne, for at de ikke skal knirke?"

"Ja."

"Hvad er klokken?"

"Den slog lige halv seks."

"Så må tøsene ud at holde vagt. Er du sikker på, at der er ikke nogen her inde ved siden af?"

"Ja. Han har ikke været hjemme hele dagen, og nu er han jo henne at spise til middag."

"Lad os alligevel for en sikkerheds skyld se efter. Tag lyset og kig derind!"

Marius lod sig dumpe ned på sine hænder og krøb hurtigt ind under sin seng. Han havde næppe skjult sig der, før han gennem sprækkerne i sin dør kunne se et lysskær.

"Fader," råbte en stemme, som han kunne høre var den ældste datters, "han er gået ud. Nøglen sidder i døren."

"Gå alligevel ind og se ad," svarede faderen.

Døren gik op. Og pigen kom ind med et tællelys i hånden. Hun så ud, ligesom da hun om morgenen havde været der inde, kun endnu rædsommere i skinnet fra lyset. Hun gik lige hen til sengen, og Marius blev frygtelig angst. Men det, hun gik efter, var et spejl, der hang på et søm i væggen over sengen, og som hun ellers ikke kunne komme til at se sig i. Hun glattede sit hår med den flade hånd og smilede til sit billede i spejlet, alt imens hun med hæse strubelyde nynnede en elskovsvise. Marius lå og

rystede og bævede: Det forekom ham umuligt, at hun ikke skulle kunne høre hans åndedræt. Hun gik hen til vinduet og så ud, vendte derpå atter tilbage til spejlet, betragtede sig selv forfra og fra siden og nynnede atter.

"Hvad er det, du bestiller?" råbte faderen.

"Jeg står og ser under sengen og alle vegne. Der er ingen."

"Vil du så straks komme tilbage, dit fæ. Her er ingen tid at spilde."

"Nu kommer jeg, nu kommer jeg. Man kan heller aldrig få tid til nogen verdens ting her i dette hus."

Derefter kastede hun for sidste gang et blik ind i spejlet og gik ud og lukkede døren efter sig. Et øjeblik senere hørte Marius de to unge pigers trin, idet de på bare ben gik ned ad gangen, og Jondrettes stemme, der råbte til dem: "Nu passer I godt på og holder øje med gadedøren, og hvis I ser det mindste, kommer I straks og melder det. I har jo en nøgle til at lukke jer ind."

Den ældste mumlede: "Stå på vagt med bare ben i sneen!"

"I morgen skal I få fine silkesko," svarede faderen. Derefter gik de ned ad trappen, og kort derefter hørte man gadedøren falde til med et brag. Der var nu ikke længere andre i huset end Marius og de gamle Jondretter og rimeligvis samtidig de hemmelighedsfulde skikkelser, Marius havde skimtet i tusmørket bag døren til det ubeboede kvistkammer.

14

Marius skønnede, at øjeblikket nu var kommet for ham til igen at indtage sin plads ved kighullet. Jondrettes værelse frembød et løjerligt skue. Hele rummet var oplyst af skæret fra et stort

kulbækken, der stod på skorstenen fuldt af gløder, der gjorde det rødt, mens blå luer dansede om håndtaget på det brækjern, Jondrette havde købt og anbragt i kullene. I en krog tæt ved døren så man en bunke jernsager og en bunke reb lagt til rette. Rummet lignede en smedje, men Jondrette så i denne belysning snarere ud som en djævel end som en smed. Varmen fra gløderne var så stærk, at tællelyset på bordet smeltede på den side, der vendte mod kulbækkenet. På skorstenen stod der en gammel blændlygte af messing. Røgen fra kullene drev ud gennem skorstenen, så der ingen os var i stuen. Månen kastede gennem de fire små vinduesruder sin hvide glans ind i det luerøde kammer og vakte i den sværmerske Marius' sjæl forestillingen om et glimt fra himlen, og gennem den ituslagne rude viftede vinden. Jondrette havde tændt sin pibe og sad og røg på den lasede stol, mens hans kone hviskede til ham. Hun havde på hovedet en sort hat med fjer i, et stort tarlatans tørklæde kastet over sit strikkede skørt og på fødderne de mandssko, som hendes datter om morgenen havde vraget. I anledning af denne dragt havde manden straks, da han kom hjem, sagt til hende: "Det er rigtigt, at du har pyntet dig. Det indgyder tillid."

Han selv havde den ny og alt for vide kappe på, som Hvid havde foræret ham om morgenen.

På en gang hævede Jondrette røsten og sagde: "Det falder mig ind, at han rimeligvis kommer kørende. Tænd lygten og gå ned og bliv stående bag gadedøren. Når du så har lyst ham op ad trappen, kan du hurtigt gå ned igen og betale kusken og lade ham køre igen."

"Hvor skal jeg få penge fra?"

"Der har du den femmer, han der inde ved siden af os gav os i morges. Men hør, ved du hvad, vi skulle egentlig have to stole her."

"Dem kan jeg gå ind at hente hos ham."

Det gav et sæt i Marius, og konen var så hurtigt ude på gangen, at han ikke fik tid til at skjule sig under sengen.

"Tag lyset," råbte Jondrette til hende.

"Nej, det behøves ikke, det er jo måneskin."

Marius hørte hendes hånd famle ved nøglen i mørket. Døren gik op. Han stod som naglet fast til stedet. Hun trådte ind. En månestråle faldt ind mellem de to skråvægge, der dannede en skygge, i hvilken heldigvis Marius forsvandt der, hvor han stod trykket op mod muren. Madammen så ham ikke, hun tog de to eneste stole, han ejede og havde, og gik sin vej med dem, hvorefter manden bød hende gå ned med lygten, så at han nu var alene.

Han stillede nu de to stole til rette på begge sider af bordet, vendte brækjernet i kulgløderne, skjulte skorstenen bag et gammelt skærmbræt og gik hen og rodede i bunken, som Marius nu kunne se bestod af en god rebstige med træstykker og to kramper til at gøre den fast med. Hverken den eller jernsagerne, der bestod af dirke og andre tyveredskaber samt forskellige skærende instrumenter, havde været der om morgenen. De måtte altså være blevet bragte derhen under Marius fraværelse om eftermiddagen. Skorstenen og bordet stod lige over for ham. Da kulbækkenet nu var skjult, blev rummet kun oplyst af tællepråsen, så at den mindste genstand kastede en stærk skygge og en vandkande uden tud dækkede den halve del af en væg. Der var over det hele et præg af uhygge,

der tydede på, at her var noget forfærdeligt på færde. Jondrette havde ladet sin pibe gå ud, et tegn på, at han var stærkt optaget af sine tanker, og havde sat sig ned igen. Han rynkede brynene og åbnede med en pludselig bevægelse sin højre hånd, som om han svarede på en indre stemmes råd. På en gang trak han bordskuffen hen til sig, tog en stor køkkenkniv, der var skjult der, og prøvede dens æg på sin negl, hvorefter han atter lagde den på sin plads. Marius greb den ene af de pistoler, han havde i lommen, og spændte hanen på den. Ved det lille knæk, den gav, sprang Jondrette op og spurgte: "Hvem der?"

Marius holdt sit åndedræt tilbage, Jondrette lyttede et øjeblik og sagde så leende: "Jeg fæ! Det var skillerummet, der knagede."

Marius beholdt pistolen i hånden.

Så hørte man den tungsindige sitren af en tårnklokke, der langt borte slog seks. Ved hvert slag rokkede Jondrette med hovedet, og da det sjette var faldet, snød han tællelyset med fingrene. Derpå gav han sig til at gå frem og tilbage i rummet, lyttede ude på gangen, mumlede: "Bare han nu kommer!" og gik hen og satte sig ned igen på stolen. I det samme gik døren op, og hans kone blev stående ude på gangen og sagde med et fordrejet smil, som fik lys fra et af hullerne i blændlygten: "Vær så artig, herre!"

"Kom indenfor, min velgører," gentog Jondrette og rejste sig op. Hvid kom ind med en rolig og ærværdig mine, lagde 4 louisdorer på bordet og sagde: "Her har De til huslejen, hr. Fabantou, og til Deres første fornødenheder, så kan vi siden se."

"Gud velsigne Dem, min ædle velgører," svarede Jondrette og gik hurtigt hen til konen og hviskede: "Send drosken bort!"

Hun forsvandt et øjeblik, mens hendes mand blev ved at stå og bukke for Hvid og byde ham en stol, og hviskede, da hun kom tilbage: "Nu er det besørget."

Sneen, der var faldet næsten uafbrudt siden morgen, var så høj, at man hverken havde hørt vognen komme eller køre igen imidlertid havde Hvid roligt taget plads, og Jondrette havde sat sig ned lige over for ham med et hæsligt smil, mens ulvemoderen stod henne i et hjørne og Marius usynlig overværede optrinnet fra sit udkigspunkt med øjet på lur og pistolen i næven. Han var rædselsslagen – men ikke egentlig bange, knugede kolben på våbnet og følte sig derved beroliget, idet han tænkte: "Jeg kan lade den skurk anholde, når jeg vil."

Han vidste jo, at politiet måtte være et sted i nærheden rede til på givet tegn at strække armen ud, og håbede, at det voldsomme sammenstød mellem Jondrette og Hvid skulle kaste lys over alt det, han var nysgerrig efter at erfare.

Næppe havde Hvid sat sig ned, før han kastede et blik hen imod de tomme brikse og spurgte: "Hvordan går det med den lille tilskadekomne pige?"

"Å, det går desværre kun dårligt," svarede Jondrette med et hjerteskærende men taknemmeligt smil, "hendes ældre søster er henne at få hende forbundet."

"Deres kone synes at have det bedre," fortsatte Hvid med et blik på den besynderligt udmajede madam, der stod og passede på døren i en truende stilling.

"Nej, hun er dødsyg," svarede Jondrette, "men kun noget af det mest modige, man kan tænke sig. Det er ikke en kvinde, det er en ren stud."

Konen blev så rørt over denne lovtale, at hun i en kælen tone sagde: "Du er altid så god imod mig, Jondrette."

"Jondrette?" spurgte Hvid, "jeg troede, De hed Fabantou?"

"Å, det er blot sådan et kunstnernavn, jeg har fået," svarede manden hurtigt med et skuldertræk. "Hvad ville der være blevet af os stakler, om vi ikke havde levet sammen i god forståelse? Hvad kan det nytte, man har lyst til at arbejde, når der ingen arbejde er at få? Jeg skulle bare være minister, så skulle piben få en anden lyd. Se, nu ville jeg for eksempel have, at mine døtre skulle lære at klistre papiræsker. Ja, hvad skal man sige? En simpel håndtering, blot for at tjene deres brød. Så vidt er det kommet med os. Vi har desværre ikke noget tilbage fra vor velstandsperiode uden et maleri, som jeg sætter megen pris på, men som jeg dog ville være tilbøjelig til at skille mig af med. For leve skal man jo, så må man klare sig, som man kan bedst."

Mens Jondrette talte, havde Marius henne i værelsets baggrund fået øje på en skikkelse, han ikke før havde lagt mærke til, og som var kommet så sagte ind, at man ikke engang havde hørt døren dreje sig på sine hængsler. Denne mand havde en laset, strikket vest på, vide bomuldsfløjls benklæder og filtsko, ingen skjorte, bar hals, bare, tatoverede arme, og hans ansigt var sværtet sort. Han havde ganske stille sat sig ned med korslagte arme på den nærmeste briks bag ved Jondrette, så man kun utydeligt kunne skelne ham. Hvid havde drejet sig om og tilkendegav sin overraskelse med en bevægelse, der ikke undgik Jondrettes opmærksomhed.

"Å, De ser på Deres kappe," sagde Jondrette, og knappede den med veltilfreds mine, "ja, den passer mig godt."

"Hvem er den mand?" spurgte Hvid.

"Det er en mand, der bor her ved siden af. Bryd Dem ikke om ham."

"Nå, undskyld, hvad var det, De sagde?"

"Jeg sagde, at jeg havde et maleri til salg," svarede Jondrette, idet han lænede sig til bordet og så på Hvid, som en kvælerslange på sit bytte. Døren gik op med en svag lyd, og nok en mand kom ind og satte sig på briksen bag Jondrette. Han havde ligesom den forrige bare arme og sværtet ansigt. Skønt manden bogstaveligt talt havde sneget sig ind, kunne det dog ikke undgås, at Hvid lagde mærke til ham. Jondrette sagde blot: "Bryd Dem ikke om det. Det er folk, der bor her i huset … Jo, ser De, jeg har et kostbart maleri tilbage. Vent lidt, De kan få det at se."

Han rejste sig op, gik hen til den væg, ved hvis fod den før omtalte ramme stod, og drejede den om. Da Jondrette stod foran billedet, kunne Marius ikke rigtig se det. Kun så meget fik han ud, at det var noget gyseligt smøreri, der mindede om markedsskilte og skærmbrætter.

"Hvad er det?" spurgte Hvid.

"Et mesterligt billede, et højst værdifuldt stykke, som jeg sætter lige så meget pris på som på mine døtre, og som vækker minder hos mig. Men, som jeg allerede har sagt Dem, ulykken nøder mig til at skille mig ved det."

Hvad enten det nu var rent tilfældigt, eller fordi Hvid begyndte at blive lidt ængstelig, nok er det, han kastede et blik hen i baggrunden af rummet, hvor der imidlertid havde indfundet sig fire mænd, af hvilke de tre sad på briksen, mens den ene stod ved dørkarmen, alle med bare arme og sværtede ansigter. Den ene af dem, der sad på sengen, lænede sig op til

væggen med lukkede øjne, som om han sov. Han var gammel og så gyselig ud med det hvide hår til det sorte ansigt, mens de to andre syntes at være unge. Den ene af dem var skægget, den anden langhåret. Ingen af dem havde sko på. Jondrette lagde mærke til, at Hvid så på disse mænd, og sagde derfor: "Det er mine venner og naboer, de ser så sorte ud, fordi de arbejder med kul, det er ovnsættere. Bryd Dem ikke om dem, men køb mit maleri. Hav medlidenhed med min nød, det er ikke dyrt. Hvor meget vurderer De det til?"

"Det er et værtshusskilt, det er vel en tre francs værd," svarede Hvid og så Jondrette lige ind i øjnene.

"Har De Deres brevtaske hos Dem?" sagde denne i en venlig tone. "Jeg kunne nøjes med 3000 francs."

Hvid rejste sig op med ryggen mod væggen og kastede et hurtigt blik rundt i værelset. Han havde Jondrette ved sin venstre side hen ad vinduet til og konen sammen med de fire mænd til højre for sig hen imod døren. De fire mænd rørte sig ikke af pletten og lod, som om de intet så, Jondrette var atter begyndt at tale i en ynkelig tone, så at Hvid kunne tro, at han blot havde en mand for sig, der var blevet gal af nød og elendighed.

Han sagde: "Hvis De ikke vil købe mit billede, så har jeg ikke andet at gøre end at springe ud i floden. Hvordan skal jeg kunne skaffe mine døtre alt det, de har brug for, når de skal lære at lave æsker? De skal have et arbejdsbord og hylder og en ovn til at holde klisteret varmt og tre potter og kniv og form og niptænger og fanden og hans oldemoder, og alt det blot for at kunne tjene 4 sous om dagen med 14 timers arbejde. Fire sous om dagen, hvor kan De tro, man kan leve af det?"

Mens Jondrette talte, stod han hele tiden og så henimod døren. Hvid så på ham og syntes at spørge sig selv: "Er han gal?" og Marius så åndeløs fra den ene til den anden. Jondrette gentog et par gange med forskelligt tonefald, snart slæbende, snart bedende: "Jeg har ikke andet tilbage end at springe ud i floden. Jeg har allerede en gang været på vej til det."

Men pludselig luede hans matte blik, den lille mand rettede sig, gjorde et skridt hen imod Hvid og råbte med tordenrøst til ham: "Det er ikke det, der er tale om! Kender De mig igen?"

15

Døren til hulen var pludselig gået op, og tre bluseklædte mænd havde vist sig med sorte papirsmasker for ansigterne. Den første var mager og havde en lang jernbeslået knippel i hånden, den anden, en ren kæmpe, bar en slagterøkse med bladet nedadvendt, den tredje, en undersætsig mand af middelstørrelse, havde i næven en vældig nøgle, der så ud til at være stjålet fra en fængselsdør. Det var rimeligvis dem, Jondrette havde ventet på, for der veksledes mellem ham og den, der først var kommet ind, nogle hastige ord, hvoraf det fremgik, at der var truffet forskellige foranstaltninger. Hvid var blevet ligbleg. Han så sig langsomt om i stuen som den, der forstod, hvad det var for røvere, han var faldet iblandt, men uden frygt. Han havde af bordet dannet sig en slags forskansning og syntes på en gang fra en skikkelig, gammel mand at have forvandlet sig til en kæmpe, som han stod der med sin kraftige næve på stoleryggen. Marius følte sig stolt på hans vegne. Tre af de bararmede mænd, som Jondrette havde kaldt ovnsættere, havde i jernbunken taget forskellige tunge

redskaber og stillet sig i vejen for døren uden at sige et ord, mens den gamle mand var blevet siddende på briksen ved siden af madam Jondrette med åbne øjne. Marius tænkte, at øjeblikket nu snart var kommet til at gribe ind og løftede sin højre hånd op imod loftet i retning af gangen, rede til at skyde pistolen af.

Da Jondrette havde endt sin samtale med manden med knippelen, vendte han sig atter om imod Hvid og gentog med et væmmeligt grin sit spørgsmål: "Kender De mig ikke igen?"

Hvid så ham ind i ansigtet og svarede: "Nej!"

Så gik Jondrette hen til bordet, lænede sig over tællepråsen, lagde armene over kors, nærmede sit kantede underansigt med rovdyrkæben til Hvid, der stod rolig, og råbte i samme stilling som et dyr, der vil bide: "Jeg hedder ikke Fabantou, og jeg hedder ikke Jondrette, jeg hedder Thénardier. Jeg er kromanden fra Montfermeil, hører De? Thénardier! Kender De mig nu?"

Hvid svarede, idet en umærkelig rødme for over hans pande, uden at skælve eller hæve røsten, i sin sædvanlige stilfærdige tone: "Nej, jeg kender Dem lige så lidt nu som før."

Marius hørte ikke dette svar. I det øjeblik, Jondrette havde sagt: Jeg hedder Thénardier, var det ham, som om en kårdespids gennemborede ham, og hans højre arm, der havde været rede til at affyre signalskuddet, var faldet slap ned. Jondrette havde, da han afslørede sig, ikke gjort indtryk på Hvid, men han havde fået det til at svimle for Marius. Det navn havde han jo båret i sit hjerte, hvor det stod skrevet ved siden af faderens. Thénardier var jo netop den kromand fra Montfermeil, som han så længe forgæves havde ledt efter, og som han nu endelig havde fundet. Og denne hans faders

redningsmand, hvem det var Marius pålagt at gøre alt muligt godt, om han nogen sinde skulle møde ham, viste sig nu at være en røver, der stod i begreb med at begå et overfald, måske et mord, og på hvem? Du store Gud, hvilket spil af skæbnen! Den mand, der havde frelst hans faders liv ved Waterloo, skulle han belønne med at føre til skafottet. Men kunne han på den anden side lade være at forebygge dette baghold? Kunne han fordømme offeret og spare morderen? Hvis han affyrede sit skud, ville Hvid være frelst og Thénardier fortabt, og hvis han lod være at skyde, ville Hvid blive ofret og Thénardier måske undslippe. Hvad skulle han her vælge? Han syntes på den ene side at høre sin "Ursula" bønfalde ham om at frelse hendes fader og på den anden side obersten pålægge ham at sørge for Thénardier. Han var nær ved at blive gal, hans knæ rystede under ham, og han havde ikke engang tid til at overveje, hvad han skulle gøre, for det hastede. Han var lige ved at besvime.

Imidlertid gik Thénardier op og ned foran bordet med sejrrig mine i en slags sindsforvirring. Han greb med fuld hånd om tællepråsen og satte den ned på skorstenen på en så voldsom måde, at vægen rystede og talgen sprøjtede hen på væggen. Derpå vendte han sig om imod Hvid og skrålede til ham: "Færdig, leveret, sat til vægs, hakket til plukfisk!"

Derefter gav han sig igen til at gå op og ned som en gal mand og udbrød: "Endelig træffer jeg Dem så igen, De menneskeven, De luvslidte millionær, De gamle tossehoved! Nå, så De kan ikke kende mig igen? Var det måske ikke Dem, der for otte år siden, juleaften 1823, kom til min kro i Montfermeil og tog Fantines barn, Lærken, med Dem? Havde De måske ikke en gul frakke på og en pakke klædningsstykker i hånden ligesom i morges? Det

lader til, at det er Deres maner at rende om i husene med uldtøj. Er De måske hosekræmmer, hvad? Går De rundt og giver Deres varer bort til de fattige, De gøgler? Nå, De kender mig ikke? Ja, men jeg kender godt Dem. Jeg kendte Dem straks, da De stak næsen ind ad døren. Og De skal ikke tro, De sådan kan gå omkring og narre folk det fra, som De skulle tjene Deres brød ved og så slippe med at give dem en gammel kappe og to elendige hospitalstæpper i stedet, De gamle røver og børnetyv!"

Han holdt et øjeblik inde, som om hans ordstrøm var løbet ud i sandet, og som om han snakkede med sig selv. Derefter slog han et slag med næven i bordet og råbte: "Og så ser han så skikkelig ud!"

Og atter vendte han sig om imod hvid og tiltalte ham: "De tog Dem nok et ordentligt grin over mig den gang. De er skyld i al min ulykke. De fik for 1500 francs et pigebarn, som naturligvis hørte rige folk til, og som jeg kunne have levet af hele resten af mit liv. De må have tænkt, at jeg var et rigtigt fæ, da De gik bort med Lærken. De havde Deres knippel liggende ude i skoven, De var den stærkeste den gang. Men nu er hævnens time kommet, nu er det mig, der sidder med baghåndstrumferne. Du er taget ved næsen, din gamle idiot! Jeg må ordentlig le, når jeg tænker på, hvad jeg har kunnet bilde den dumrian ind. Han troede, jeg var skuespiller, og at huslejen skulle betales. Og så vidste han ikke engang, at det er ottende januar og ikke fjerde februar, lejen er forfalden! Og så kommer han her med sølle fire guldstykker og er så gerrig, at han ikke vil spendere en hundredefrancseddel!"

Thénardier holdt et øjeblik op for at trække vejret. Hvid afbrød ham ikke, men sagde blot, da han selv holdt inde: "Jeg

forstår ikke, hvad De mener. De tager fejl. Jeg er en fattig mand og meget langt fra at være millionær. Jeg kender Dem ikke, De forveksler mig med en anden."

"Den var god," svarede Thénardier med en rallen. "Den vittighed var De ikke længe om. Men De er gået galt i byen. Nå, så De kan ikke huske mig? De kan endnu ikke se, hvem jeg er?"

"Jo," svarede Hvid i en høflig tone, der i dette øjeblik gjorde en egen virkning, "jeg ser, at De er en røver."

Ved dette ord sprang madammen ned fra briksen, og hendes mand greb sin stol, som om han ville knuse den, og udbrød: "Røver! Ja, jeg ved nok, at I rige folk kalder os sådan. Ja vel, jeg har spillet fallit, jeg har ingen brød i huset, jeg ejer ikke en skilling, jeg er en røver! Nu har jeg i tre dage ikke smagt mad i min mund, jeg er en røver! I går med vatterede overfrakker og bor på første sal i fine huse med portner og æder trøfler og asparges til 40 francs knippet i januar måned. Og så kommer I her i vores huler og kalder os for røvere. Men vi skal æde jer, I sølle stakler! Nu skal jeg sige Dem noget, min gode millionær: Jeg har været bosat og drevet forretning og haft valgret, jeg har været skatteydende borger – det er måske mere, end De kan sige."

Her gjorde Thénardier et skridt hen imod de mænd, der stod ved døren og ytrede med en af harme dirrende stemme: "Tænke sig, at sådan en understår sig til at komme her og tiltale mig, som om jeg var en skovisk!"

Derpå vendte han sig atter om imod Hvid og fortsatte: "Nu skal jeg sige Dem en ting, De menneskeven! Der er ingen lurendrejerier ved mig, jeg er ikke en mand, som ingen ved, hvad hedder, og som kommer og tager folks børn fra dem. Jeg

er en gammel fransk soldat og burde være dekoreret, for jeg var med ved Waterloo, det var jeg. Jeg frelste i slaget en general, som var greve. Fanden må vide, hvad det var, han hed. Han sagde mig sit navn, men der var ikke synderlig vejr i ham, så jeg kunne ikke forstå, hvad han kaldte sig. Jeg hørte bare, han sagde: Tak! Jeg ville hellere haft hans navn end hans tak, for så kunne jeg måske have truffet ham igen. Ved De, hvem det billede der forestiller? Det er mig! Og det er *David*, der har malet det. Jeg går med generalen på ryggen ud af kugleregnen. Det er sagen. Han gjorde ingenting for mig, gjorde generalen, han var ikke et hår bedre end de andre. Men jeg har nu lige godt frelst hans liv og sat mit eget på spil, og det har jeg beviser for. Jeg er soldat fra Waterloo, i fandens skind og ben, og nu har jeg sagt Dem det, og nu vil jeg have en ende på det. Jeg vil have penge, mange penge, og det lige på straksen, eller også ekspederer jeg Dem lige på stedet."

Marius var til en vis grad blevet herre over sin angst og stod og lyttede. Hans sidste tvivl var dunstet bort, han var på det rene med, at han havde den Thénardier for sig, som stod nævnet i faderens sidste vilje. Han gyste ved tanken om, at der var noget berettiget i mandens bebrejdelser, og at det ikke kunne nægtes, at han havde mødt utaknemlighed. Men når han så, hvor hæslig hele hans adfærd var, vidste han hverken ud eller ind. Billedet, Davids mesterværk, som Thénardier havde foreslået Hvid at købe, var naturligvis hans værtshusskilt, malet af ham selv, noget gyseligt makværk, i hvilket Marius dog nu, da Thénardier ikke længere stod ham i lyset, kunne skelne et slag med en baggrund af røg, og en gruppe forestillende underofficeren, der frelser obersten. For Marius var det, som

om han på en vis måde så sin fader for sig og hørte kanonerne fra Waterloo dundre, og blodet susede ham for ørene, mens oberstens skygge så stift på ham.

Da Thénardier atter havde fået vejret, fæstede han sine blodskudte pupiller på Hvid og spurgte ham: "Hvad har du at sige, inden du får håndjernene på?"

Hvid tav stille, men henne fra døren hørtes en hæs stemme, der sagde: "Skal der kløves brænde, så er jeg til tjeneste."

Det var manden med slagterøksen, der var vittig. Da han i det samme viste sit grå ansigt med et par grinende hugtænder, råbte Thénardier rasende til ham:

"Hvorfor har du taget din maske af?"

"For sjov," svarede han.

I nogle øjeblikke havde det set ud, som om Hvid stod og passede på Thénardier og fulgte alle hans bevægelser, mens han i blindt raseri gik frem og tilbage i hulen som den, der stolede på, at der blev passet på døren, og at han selv væbnet i sin vold havde en våbenløs mand, der var ene mod ni, når konen blev regnet med. Da han, idet han tiltalte manden med slagterøksen, vendte ryggen til Hvid, greb denne det gunstige øjeblik til med foden at sparke stolen til side og med næven flytte bordet, hvorefter han med et sæt, inden Thénardier fik tid til at vende sig, var henne ved vinduet. I et nu fik han det smækket op, sprang op på karmen og skulle lige til at skræve over den, da seks kraftige næver greb ham og med magt trak ham ind igen i stuen. Det var de tre ovnsættere, der havde styrtet sig over ham, samtidig med at Thénardiers kone greb ham ved hårene. Under den trampen, der nu opstod, kom de andre røvere til ude fra gangen, og den gamle, der sad henne på

briksen og lod til at være fuld, ravede hen med en stenhuggerhammer i hånden, mens en af ovnsætterne, i hvem Marius nu, da lyset faldt på ham, trods sværten kunne genkende Panchaud, løftede en politiknippel over Hvids hoved.

Marius kunne ikke stå for dette skue.

"Tilgiv mig, fader," tænkte han og skulle lige til at fyre pistolen af, da Thénardiers stemme råbte: "Lad være at gøre ham fortræd!"

Klogskaben havde hos ham sejret over vildskaben. Han anede ikke, at han derved havde standset Marius' bevægelse, idet denne tænkte, at det kunne være hensigtsmæssigt, at vente endnu noget for at se, om der ikke skulle indtræffe et tilfælde, der kunne fritage ham for det frygtelige valg mellem at lade Ursulas fader gå til grunde eller styrte oberstens redningsmand i ulykke.

Der var begyndt en voldsom kamp. Hvid havde med et kraftigt næveslag for brystet kastet den gamle midt ud i stuen og med to slag af bagen af hånden kastet de to andre angribere til jorden. Han stod nu og holdt en af dem fast under hvert knæ, hvor de lå og rallede, som om en møllesten tyngede på dem. Men de tre andre havde grebet den stærke mand om begge arme og om nakken og holdt ham bøjet ned over de to ovnsættere, som han havde smidt i gulvet. Idet Hvid således var herre over nogle, men blev behersket af andre, fordi han tyngede på dem, der lå underst, men selv var nær ved at blive kvalt af dem, der lå øverst, forsvandt han under røvergruppen som et vildsvin under en flok hylende hunde. De fik ham kastet hen på den briks, der stod nærmest ved vinduet, mens madammen stadig trak ham ved hårene.

"Bliv du derfra, kone," sagde Thénardier, "og tag I andre og undersøg hans lommer!"

Hvid syntes at have opgivet al modstand. De fandt ikke andet hos ham end en læderpung med seks francs og et lommetørklæde, som Thénardier puttede i lommen, hvorefter han gik hen og tog en bunke tovværk, hvormed han lod dem binde ham fast til foden af briksen. Derefter skubbede de den drukne mand hen i krogen.

"Hvorfor har I taget så meget mandskab med?" spurgte Thénardier.

"Jo, de ville alle sammen være med, fordi tiderne er så dårlige," svarede Babet – ham med kniplen.

Da Hvid var blevet forsvarligt gjort fast til sengestolpen, sådan at han stod op og støttede fødderne mod gulvet, tog Thénardier en stol og satte sig hen ved siden af ham med et listigt ansigtsudtryk, der dannede en stærk modsætning til det tøjlesløse raseri, han netop havde lagt for dagen, og efter at røverne på hans vink havde trukket sig hen til døren, begyndte han at indlede en samtale med ham.

"Det var dumt af Dem at prøve på at springe ud ad vinduet, De kunne godt have brækket benet. Men ved De, hvad jeg har lagt mærke til? De har ikke en eneste gang råbt om hjælp. Det plejer man dog ellers at gøre under sådanne omstændigheder. Det havde nu alligevel ikke nyttet Dem noget, for herfra kan ingen høre Dem. Det er en fordel ved denne lejlighed. Men det er nu det samme, De har ikke skreget det mindste, og ved De, hvad jeg slutter deraf? De har ikke lyst til at kalde politiet til. Der må være noget, De ønsker at skjule. Se, det har vi andre nu

også. Vi har altså fælles interesser: vi kan tale sammen om tingene."

Der var både i Thénardiers måde at tale på og i det gennemborende blik, hvormed han søgte at trænge ind i sin fanges samvittighed, noget, der mindede om, at han i sin tid havde studeret til at blive præst. Hans bemærkning om det besynderlige i, at Hvid ikke havde givet en lyd fra sig, bragte Marius til at studse. Da fangen fremdeles tav og tilsyneladende ikke i mindste måde lod sig mærke med, at han følte det fortvivlede i sin stilling, gik Thénardier hen til skorstenen, flyttede skærmbrættet og afdækkede derved kulbækkenet, hvor man kunne se det rødglødende brækjern. Derpå satte han sig ned igen og fortsatte: "Lad os nu altså se at blive enige! Jeg indrømmer, at jeg før var lidt urimelig. Selv om De er rig, har De naturligvis Deres byrder. Jeg er ikke af den slags, der misbruger den fordel, den øjeblikkelige stilling giver dem, og dermed gør sig latterlige. Jeg vil derfor også være rimelig og vise mig imødekommende. Jeg kan nøjes med to hundrede tusinde francs."

Hvid sagde ikke et ord, og Thénardier fortsatte: "Det kan De da kalde et beskedent forlangende. Jeg ved ikke, hvor stor Deres formue er, men jeg har set, at De ikke tager det så nøje, og en godgørende mand som De kan jo sagtens give en familieforsørger, der sidder smået i det, to hundrede tusinde francs. De må jo også være rimelig, og De kan nok tænke, at når jeg har sat hele det store apparat i scene og gjort alle de herrer ulejlighed, så var det ikke for at anmode Dem om et glas vin og en portion kalvesteg. Nej, to hundrede tusinde francs synes jeg kunne være en rimelig godtgørelse. Hvis De vil rykke ud med

dem, så skal jeg love Dem, at sagen dermed skal være afgjort. Vil De derfor være så god at skrive det, jeg nu dikterer Dem! Ja, for De vil da vel ikke bilde mig ind, at De ikke kan skrive?"

"Hvor skal jeg kunne skrive? Jeg er jo bundet," sagde Hvid endelig.

"Det har De ret i. Panchaud, løs hans højre hånd!"

Det skete, og Thénardier skubbede bordet hen til ham, dyppede pennen og rakte ham den. Derpå sagde han: "Jeg kender hverken Deres navn eller Deres adresse, men jeg vil lade Dem vide, at De bliver ved at stå bundet her, indtil den, der besørger brevet, kommer her tilbage. Skriv så!"

Hvid tog pennen, og Thénardier begyndte at diktere.

> Kære datter! Kom straks! Jeg trænger til dig. Følg med den, der bringer dig dette brev! Jeg venter dig. Kom kun tillidsfuldt!

Hvid skrev, men Thénardier bestemte sig om og sagde: "Nej, slet de fire sidste ord ud! Hun kunne let tro, at der kunne være grund til at vise mistillid."

Hvid slettede de ord ud igen.

"Skriv så under!"

Fangen lagde pennen ned og spurgte: "Hvem skal have det brev?"

"Å, det ved De jo godt. Det skal den små, Lærken, det har jeg jo sagt Dem. Skriv nu bare under! Hvad er Deres navn?"

"Urban Faber," svarede fangen.

Thénardier greb hastigt ned i lommen og trak det lommetørklæde op, han havde taget fra Hvid. Han holdt det hen til lyset og så, at det var mærket U.F.

"Godt, nu skal jeg lægge det sammen. Skriv så udenpå!"

Fangen tænkte sig et øjeblik om og skrev så: *Frøken Faber, Saint-Dominique-d'Enfer-gade 47*.

Madam Thénardier blev nu sammen med en af røverne sendt bort med brevet, og Thénardier satte sig hen i nærheden af skorstenen med den bemærkning: "Jeg fryser om benene."

Der var nu foruden ham og fangen kun fem banditter tilbage, der stod tavse henne i krogene, mens lyset brændte med lang tande og kullene lå og glødede mat. Marius stod og ventede i stadig voksende spænding, ude af stand til at løse gåden. Var "den små" eller "Lærken", som Thénardier havde kaldt hende, virkelig hans "Ursula?" Ja, men U.F. betød jo Urban Faber, og Ursula hed altså ikke længere Ursula. Det var det, Marius var mest sikker på. For øvrigt stod han som naglet til stedet ude af stand til at anstille nogen betragtning, kun sikker på, at han nu ville få den unge pige at se, som madam Thénardier var sendt hen efter, og at han, hvis det var hans udkårne, ville ofre liv og blod for at befri hende.

Sådan hengik en halv time. Da sagde Thénardier pludselig: "Hør engang, hr. Faber, det er bedst, De får alting at vide. Nu er min kone taget hen for at hente Lærken, og jeg har ladet hende klæde sig på således, at Deres datter uden betænkeligheder følger med. Så sætter de sig begge to op i drosken, og min kammerat hos kusken. Henne i udkanten af byen holder der et sted en vogn med et par gode heste for. Der bliver Deres datter kørt hen. Min kammerat sætter sig op hos hende og kører med hende hen til et sikkert sted, og min kone kommer her tilbage for at fortælle os, at det hele er i orden. Når De så har givet mig de små to hundrede tusinde francs, så får De hende tilbage.

Men hvis De lader mig anholde, så tager min kammerat og kvæler Lærken."

Fangen sagde ikke et ord, Thénardier fortsatte efter et lille ophold: "De ser, sagen er ganske simpel. Det beror altså på Dem selv, om det skal gå ordentligt til. Så snart min kone kommer tilbage og siger: Lærken er kommet af sted, så bliver De fri og kan gå hjem i seng."

Marius forestillede sig de rædsomste ting. Den unge pige ville altså ikke komme derhen, men blive bortført af et af disse uhyrer. Og hvis han nu skød pistolen af og overleverede alle disse skurke i politiets hænder, så ville dog den bandit, der var sendt hen efter Lærken, være udenfor dets rækkevidde og kvæle hende. Han var nu forhindret i at give det aftalte tegn både af hensyn til sin faders testamente og af selve sin kærlighed og den fare, hans elskede var udsat for.

Midt under den stilhed, der herskede i hulen, gik endelig døren op, og madam Thénardier kom styrtende ind rød i kammen og forpustet, med gnistrende øjne og råbte, idet hun slog sig på lårene: "Han har givet en falsk adresse."

Den røver, der havde været med hende, gik hen og tog sin økse, som han havde ladet stå bag døren, mens konen gav sin harme luft i en strøm af ord: "Den gamle rad har taget dig ved næsen, Thénardier. Du er for godtroende. Jeg skulle have båret mig anderledes ad. Nej, mændene er nogle rigtige fæhoveder. Der var ingen i nummer 47. Jeg kom ind ad en stor port, men der var ingen hr. Faber. Vi havde skyndt os af sted og givet kusken drikkepenge og alting. Jeg talte både med portneren og hans kone, en pæn, svær kone, men der var ingen af dem, der kendte nogen der i huset af det navn."

Marius åndede atter. Hun, Ursula eller Lærken, eller hvad han nu skulle kalde hende, var frelst.

Thénardier havde sat sig ned ved bordet, da konen tog på veje, og skelet hen til kulbækkenet, mens han gyngede med det højre ben. Endelig spurgte han langsomt og i en besynderlig grusom tone: "Hvorfor har du opgivet en fejl adresse'? Hvad tror du, det kan nytte dig?"

"Jeg ville vinde tid," råbte fangen højt. Og i samme øjeblik rystede han de bånd af, han havde været bundet med. De var løst, han var nu kun fastgjort til sengen med det ene ben. Før de syv mænd havde kunnet få tid til at sunde sig og styrte frem, havde han bøjet sig hen over skorstenen, rakt hånden ud mod kulbækkenet og, mens Thénardier og de andre røvere uvilkårligt veg tilbage og betragtede ham med forfærdelse, løftet det rødglødende brækjern op over sit hoved i en næsten fri og skrækindjagende stilling.

Ved den retslige undersøgelse, som overfaldet i Gorbeaus hus senere gav anledning til, blev det godtgjort, at politiet i Thénardiers tagværelse havde fundet en mærkelig overskåret og tildannet kobberskilling af den slags, som tugthusfanger i hemmelighed laver sig for at benytte dem til deres undvigelse. De forstår med en brødkniv at save et sousstykke over i to tynde plader, hule dem ud uden at beskadige møntpræget og skrue dem sammen igen, så at de danner en æske, hvori de kan skjule en urfjeder, hvormed de kan overfile både lænker og jernstænger. En sådan skilling blev fundet åben, i to stykker, sammen med en lille blå stålsav inde under sengen henne ved vinduet, så at det var sandsynligt, at fangen, hvis højre hånd var fri, og som, da røverne undersøgte hans lommer, havde været

så heldig at skjule skillingen, havde brugt saven til at skære de reb over, hvormed de havde bundet ham. Men da han ikke turde bukke sig ned for ikke af røbe sig, havde han ikke nået at få det bånd filet over, der bandt hans venstre ben.

Røverne havde forvundet deres første overraskelse. Bigrenaille sagde til Thénardier: "Du kan være ganske rolig. Han hænger endnu fast med det ene bagben, og jeg skal svare for, at han nok skal blive, hvor han er, for det har jeg bundet."

Imidlertid hævede fangen sin røst og sagde: "I er nogle skurke, men mit liv er ikke så meget værd, at jeg skulle gøre mig den ulejlighed at forsvare det. Hvis I bilder jer ind, at I kan tvinge mig til at sige eller skrive noget, som jeg ikke vil, så tager I fejl. Se her ...!"

Og han rakte i det samme sin venstre arm ud med opsmøget ærme, tog med højre hånd om træskaftet på det glødende brækjern og anbragte det på det blottede kød, så man hørte det syde og mærkede en sveden lugt. Marius vaklede tilbage af rædsel, selv røverne gyste, men den gamle mand stod fast og med et næsten ophøjet udtryk i ansigtet, der næppe fortrak sig, og kastede sit skønne blik uden had hen på Thénardier.

"I elendige karle," sagde han, "I skal lige så lidt være bange for mig, som jeg er for jer."

Dermed rev han jernet ud af såret og kastede det ud gennem det åbne vindue, og man så det svirre rundt i luften og falde ned i sneen, hvor dets glød sluktes.

"Nu kan I gøre med mig, hvad I vil," sagde han, da han havde kastet sit våben.

"Grib ham!" råbte Thénardier, og to af røverne lagde hænderne på hans skuldre, mens den maskerede mand med

bugtalerstemmen stillede sig op lige foran ham, rede til med et slag af fængselsnøglen at slå hans hjerneskal itu, hvis han gjorde den ringeste bevægelse. På samme tid hørte Marius tæt under sig følgende samtale: "Der er kun et at gøre."

"Hvad er det?"

"Skær halsen over på ham!"

"Ja vel."

Det var Thénardier og hans kone, der således hviskende holdt råd. Manden gik med langsomme skridt hen til bordet og åbnede skuffen, hvori kniven lå.

Marius famlede ængstelig ved pistolkolben og følte den pinligste uvished om, hvad der var at gøre. Han ville nødig tilsidesætte hensynet til, hvad han skyldte mindet om sin fader og dennes sidste vilje, men en indre stemme råbte til ham, at han burde frelse fangen. Faren var overhængende, for Thénardier stod få skridt borte fra ham med kniven i hånden. Da kastede han i sin fortvivlelse blikket rundt i sin stue og opdagede på en gang i månens skin på gulvet en stump papir, hvorpå han kunne læse de ord, Thénardiers ældste datter om formiddagen havde skrevet med store bogstaver: *Betjentene er der*. Han fik pludselig et lyst indfald. Han lagde sig på knæ på kommoden, rakte armen ned, greb papiret, svøbte det forsigtigt ind i et stykke kalk, som han pillede af væggen og kastede det gennem sprækken for oven ind i Thénardiers stue.

Det var på høje tid. Skurken havde overvundet sin sidste betænkelighed og var i færd med at nærme sig fangen.

"Der faldt noget ned!" råbte konen.

"Hvad var det?" spurgte manden, og da hun i det samme rakte ham papiret, sagde han: "Hvor er det kommet fra?"

"Naturligvis gennem vinduet," svarede hun.

"Jeg så det blive kastet ind," sagde Bigrenaille.

Thénardier udfoldede papiret og erklærede skriften for at være Eponines. Han udbrød nu med hul stemme: "Kom hurtigt med stigen! Vi må lade flæsket blive i fælden og stikke af."

"Hvad vej?"

"Gennem vinduet. Siden Ponine har kastet stenen ind der, må den side af huset være fri."

Den maskerede bugtaler lagde nøglen ned på jorden og klappede tre gange i hænderne uden at sige et ord. De, der holdt fangen fast, slap ham straks og fik i et nu rebstigen gjort fast ved karmen med de to jernkramper og rullet ned ad muren udenfor. Fangen syntes ikke at lægge mærke til, hvad der foregik omkring ham, men lod til at drømme eller bede. Da stigen var gjort fast, råbte Thénardier: "Kom nu, mutter!" og styrtede hen mod vinduet. Men netop som han ville til at skræve ud over karmen, greb Bigrenaille ham hårdt i kraven og sagde: "Nej, stop nu lidt, fætter! Først folk!"

"Vi vil først," hylede røverne.

"I er nogle børn, vi spilder tiden. Panserne er i hælene på os."

"Godt," sagde en, "så kan vi trække lod om, hvem der skal gå først."

Thénardier tog på veje: "I er ikke rigtig kloge. Skal vi stå her og spilde tiden med sådanne narrestreger? Trække lod, hvad? Kortest strå måske? Eller skrive vores navne på sedler og kaste dem ned i en hue ...?"

"Vil De have min hat?" råbte en stemme henne fra døren. De vendte sig alle sammen om. Det var Javert. Han stod med hatten i hånden og rakte den smilende hen imod dem.

16

Javert havde ved mørkets frembrud stillet mandskab på post og selv lagt sig i baghold bag de træer i Barriere des Gobelins-gade, der stod lige over for Gorbeaus hus på den anden side af boulevarden. Han havde allerførst prøvet på at fange de to unge piger, der havde det hverv at bevogte adgangen til hulen, i sit garn. Men han havde kun "snuppet" Azelma. Eponine var ikke på sin post, hun var borte, han havde derfor ikke kunnet gribe hende. Han havde nu stået længe og lyttet efter det aftalte tegn og været temmelig urolig over at se drosken køre frem og tilbage. Endelig var han blevet utålmodig, og da han var sikker på, at der var en røverrede der oppe og på, at han ville gøre en god fangst, eftersom han havde kendt flere af de gavtyve, der gik ind i huset, havde han til sidst bestemt sig til at begive sig derop uden at vente på signalet. Han havde jo Marius' gadedørsnøgle.

Han var kommet i rette øjeblik. De syv røvere styrtede sig straks over de våben, de havde stillet op i krogene, inden de prøvede på at undvige, og satte sig i forsvarsstilling, den ene med sin økse, den anden med sin nøgle, en med køllen, tre med saks, brækjern og hammer, Thénardier med sin kniv i næven. Madammen greb en vældig brosten, der stod henne i vindueskrogen, og som hendes døtre plejede at sidde på.

Javert satte sin hat på igen og gik et skridt frem i stuen med armene over kors, stokken under armen og kården i skeden.

"Stop lidt!" sagde han, "I skal ikke gå ud ad vinduet, det er ikke sundt. Det er bedre, I går ud ad døren. I er syv og vi er femten, det er aldrig værd at tage livtag, lad os behandle hinanden som venner."

Bigrenaille tog en pistol, som han havde skjult under arbejderblusen, rakte den til Thénardier og hviskede: "Det er Javert. Ham tør jeg ikke skyde på. Tør du?"

"Ja, det gør jeg rigtig nok," svarede han, tog pistolen og sigtede på betjenten.

Javert stod et par skridt borte fra ham, så stift på ham og sagde blot de ord: "Lad være at skyde, for den klikker."

Thénardier trykkede på aftrækkeren, men skuddet gik ikke af.

"Sagde jeg det ikke nok?" bemærkede Javert.

Derpå smed Bigrenaille sin knippel for fødderne af ham og sagde: "Du er den værste djævel, jeg kender. Jeg overgiver mig."

"Og I?" spurgte betjenten de andre.

"Vi med," svarede de alle.

"Det var ret, I er jo skikkelige."

"Jeg vil bare bede om en ting," sagde Bigrenaille, "og det er, at jeg får lov at få tobak, mens jeg sidder i hullet."

"Det skal du få."

Derpå vendte han sig om og råbte ud ad døren: "Kom så ind."

En afdeling politibetjente skyndte sig ind, bandt røverne og lagde tommelskruer på dem alle.

"Ja, kom I blot, hvis I tør," råbte madam Thénardier, der havde forskanset sig i en af krogene ved vinduet og dækkede sin mand, mens hun løftede brostenen op over hovedet. De trak sig tilbage til døren, så der blev et tomt rum midt i stuen. Hun kastede et hånligt blik på de bundne røvere og hviskede hæst: "De kujoner!"

Javert gik smilende hen imod hende og sagde: "Sikken grenader! Ja, mutter, nok har du skæg som en mand, men jeg

har kløer som en kvinde."

Madammen stod med udslået hår og skrævende ben, frygtelig at skue, og bøjede sig bagover og slyngede stenen af al kraft mod Javerts hoved. Han bukkede sig, og stenen fløj forbi ham hen mod væggen, hvor den rev et stykke kalk af. I det samme blev ægteparret grebet og bundet ligesom de andre.

Konen spurgte grædende: "Hvor er mine døtre?"

"I fængsel," svarede Javert, og i det samme vågnede drukkenbolten henne i sin krog og spurgte stammende: "Er det forbi, Jondrette?"

Javert holdt nu et slags hærskue over de fangne røvere, som han alle kendte og nævnte ved navn, og da han fik øje på fangen, der ikke havde mælet et ord, men ligget stille med bøjet hoved, gav han befaling til at løse ham, satte sig myndigt ned ved bordet, hvor lyset og skrivetøjet stod, trak et ark stempelpapir op af sin lomme og gav sig til at affatte sin rapport. Efter at han havde skrevet de første linjer efter en bestemt formel, så han op og sagde: "Lad den mand komme her hen, som de fyre havde bundet."

Betjentene så sig om, men fuglen var fløjet. Røvernes fange, Hvid, Urban Faber, Ursulas eller Lærkens fader var forsvundet. Døren havde de passet på, men ikke vinduet. Så snart han havde set sig løst, havde han, mens Javert skrev, benyttet sig af virvaret og mørket og var i et ubevogtet øjeblik sprunget ud ad vinduet. Rebstigen rystede endnu.

"Pokker stå i det," mumlede Javert mellem tænderne. "Han havde måske været den bedste fangst!"

17

Dagen efter kom en dreng gående over Austerlitzbroen i retning af Fontainebleau Port. Han var bleg, mager, pjaltet, gik med lærredsbukser, skønt det var midt i februar måned, og sang af fuld hals.

På hjørnet af Petit-Banquier-gade stod der en gammel kælling og rodede i en bunke fejeskarn ved skæret fra gadelygten. Drengen skubbede til hende, idet han gik forbi, og sagde, idet han trak sig tilbage: "Nå da, jeg troede, det var en *vældig* stor hund," med et eftertryk på vældig, der gjorde kællingen endnu mere rasende.

"Din forbandede hvalp," brummede hun. "Hvis jeg kunne få kløer i dig, skulle du have en ordentlig lussing!"

"Kiss, kiss!" sagde drengen. "Det lader til, at jeg ikke har taget fejl."

Og da hun nu rettede sig op i sin fulde højde, og det røde lygteskær faldt på hendes rynkede ansigt og røbede hele hendes affældighed, så han vist på hende og sagde: "Nej, den slags skønhed falder ikke i min smag" og gik nynnende videre.

Da han var kommet hen til nummer 50-52 og fandt døren lukket, begyndte han at sparke mod den, så det rungede efter, ikke så meget fordi hans barnefødder var så store, som fordi han havde et par mandfolkestøvler på. Imidlertid var kællingen kommet løbende efter ham og skreg og slog ud med armene: "Hvad skal det betyde? Vil du se, at du lader døren være! Du river jo huset ned!" Men han blev ved at sparke. "Er det en maner at bære sig ad … Hvad! Er det dig, din satan?"

"Nå, er det Dem, mutter Burgon? God aften! Jeg ville bare se til mit ophav."

Kællingen skar et ansigt, der fordrejede hendes affældige træk endnu mere, og sagde: "Der er ingen hjemme, din hundetamp!"

"Så? Hvor er da min fader henne?"

"Han er i fængsel."

"Og min moder?"

"Hun er også sat fast."

"Ja, men mine søstre da?"

"I hullet."

Drengen kløede sig bag øret, så på madam Burgon og sagde: "Ja så!"

Derefter drejede han sig rundt på hælen, og et øjeblik efter så kællingen ham, mens hun stod på dørtærsklen, kile ned langs de mørke elmetræer, der sitrede i vinterkulden, og hun hørte ham med sin klare, ungdommelige stemme synge af fuld hals:

Vil du vide, hvem familien er,
vil du vide, hvem familien er,
vil du vide, hvem familien er,
vil du vide, hvem den er?

4. del

Fra idyl til heltefærd

Første bog: Eponine

1

Marius havde overværet den uventede løsning på det overfald, han havde bragt Javert på sporet af, men næppe havde denne forladt huset med fangerne i tre drosker, før han selv sneg sig bort. Klokken var endnu ikke ni. Han gik hen til Courfeyrac, der ikke længere boede roligt i studenterkvarteret, men af "politiske grunde" var flyttet hen i Glasværksgade, i en bydel, hvor oprørerne den gang søgte hen. Marius sagde blot til ham: "Jeg kommer for at søge nattely hos dig," og straks tog vennen den ene af sine madrasser af sengen, bredte den ud på gulvet og sagde vær så god!

Næste morgen klokken syv gik han hen til sin tidligere bolig, betalte sin leje og hvad han skyldte madam Bougon, læssede sine bøger og andre sager på en trækvogn og gik sin vej uden at opgive sin ny bopæl, så Javert, da han op ad formiddagen indfandt sig for at spørge Marius ud om gårsdagens begivenheder, kun fik den besked, at han var flyttet. Madammen var overbevist om, at han havde haft noget maskepi med de røvere, der var blevet pågrebet af politiet, og sagde i den anledning til kvarterets portnersker: "Hvem skulle have troet det om det unge menneske? Han så jo næsten ud som en pige."

Marius havde haft to grunde til at flytte så hurtigt: For det første afskyede han nu dette hus, hvor han på så nært hold havde set samfundsforhold udvikle sig, der måtte virke i høj grad frastødende på ham, og lært en skikkelse at kende, der

næsten var endnu værre end en rig skurk, nemlig en fattig skurk. For det andet ville han for enhver pris undgå at blive viklet ind i den sag, der sandsynligvis ville blive anlagt mod Thénardier, eftersom han da ville komme til at vidne imod ham. Javert troede, at den unge mand, hvis navn han havde glemt, var blevet bange og løbet sin vej eller måske slet ikke kommet hjem den gang, da overfaldet skete. Han gjorde nogle forsøg på at finde ham igen, men det lykkedes ham ikke.

Der gik et par måneder, i hvilke Marius stadig blev boende hos Courfeyrac. Han havde af en sagførerfuldmægtig, der færdedes meget oppe på rådhuset, fået at vide, at Thénardier blev holdt i varetægt, og han lod ham da hver mandag gennem arrestforvareren overlevere fem francs. Da han selv ikke havde flere penge, lånte han de fem francs af Courfeyrac. Hverken denne, der gav pengene, eller Thénardier, der modtog dem, kunne begribe, hvordan det hang sammen med denne sum. Den ene tænkte: Hvad går dog de penge til? Den anden: Hvem kan det dog være, der sender mig dem? For øvrigt var Marius dybt bedrøvet og syntes, at han på ny var kommet i en fælde, hvor han famlede omkring uden at kunne finde nogen udgang. Han havde et øjeblik i dette mørke tæt ved sig set den unge pige, han var forelsket i, og den ældre mand, der lod til at være hendes fader, men i det øjeblik, han troede, han havde fået fat på dem, var de forsvundet, og det var ham ikke muligt at opstille nogen som helst holdbar gisning om dem. Han kendte ikke engang deres navne. Hun hed sikkert ikke Ursula, og "Lærken" var naturligvis et øgenavn. Og hvad skulle han tro om den gamle? Var han nødt til at skjule sig for politiet? Han kom nu til at tænke på den hvidhårede arbejder, han havde mødt i

nærheden af Invalidehospitalet, og som sandsynligvis var identisk med Hvid. Han forklædte sig altså? Der var både noget heltemodigt og noget tvetydigt i hans adfærd. Hvorfor havde han ikke råbt om hjælp? Hvorfor var han flygtet? Var han virkelig fader til den unge pige? Var han virkelig den, Thénardier antog ham for? Thénardier kunne jo have taget fejl? Lutter spørgsmål, som han ikke kunne løse.

Naturligvis fortsatte derfor den unge pige at være lige englelig i hans øjne, men om end hans lidenskab var usvækket, så det dog mørkt ud for ham. Han kunne ikke følge sin tilskyndelse til at opsøge hende, for han havde ikke mindste anelse om, hvor han skulle søge. Han blev ved med at tragte efter at få Ursula at se igen, men han havde opgivet håbet om, at det skulle lykkes ham. Og for at gøre hans ulykke fuldstændig, begyndte han igen at lide nød. Han havde under al den forstyrrelse, han havde været genstand for, holdt op med det stadige arbejde, en vane, man let aflægger, men vanskeligt generhverver. At fortabe sig i sine drømme kan være et godt middel mod åndelig feber, men det må bruges med varsomhed. Tanken er forstandens arbejde, drømmeriet dens vellyst. Hvis man forveksler tanke med drøm, sætter man en gift i stedet for næring.

Kun en sød tanke beholdt han tilbage, og det var den, at "hun" havde elsket ham, at hendes blik havde sagt ham det, at hun vel ikke kendte hans navn, men dog hans sjæl, og at hun måske, hvor hun end kunne være i verden, endnu elskede ham. Måske tænkte hun på ham, ligesom han på hende, og når han ind imellem i sine tungsindige tanker pludselig følte sit hjerte bæve af en uforklarlig fryd, sagde han til sig selv: "Det er hendes

tanker, der er over mig," og tilføjede: "Måske finder mine tanker også hende." Han plejede derfor nogen gange i sådanne øjeblikke at henkaste de reneste, mest upersonlige og mest ideale drømmerier, hvormed kærligheden fyldte hans hjerne, på papiret i et særligt hæfte. Det kaldte han: At skrive til hende. For øvrigt gik hans dage, uden at der skete noget. Kun forekom det ham, som om det mørke rum, han skulle gennemløbe, hvert øjeblik mindskedes, og det var ham, som om han tydeligt kunne skimte den bundløse afgrunds rand.

Når man på den tid fra Saint-Jacques-gade gik forbi isværket hen ad mod øst, traf man, inden man nåede den lille bæk ved Gobelinerne, en slags grøn eng, hvor tøj hængte til tørre på klædesnore, hvor der lå en gammel avlsgård fra Ludvig den Trettendes tid med kastanjetræer om, hvor man inde mellem poplerne hørte kvinder le og tale, og hvorfra man langt borte kunne se Panthéon, Val de Grace og tårnene fra Notre Dame. Herhen, hvor ingen plejede at færdes, førte Marius' ensomme spadsereture ham en dag. Mærkværdigt nok mødte han, hvad der her var en sjældenhed, en forbigående, og spurgte ham, hvad stedet hed. Han fik til svar: "Det er Lærkens mark." Marius hørte ikke den historiske oplysning, den fremmede tilføjede. "Lærken" var det navn, han i sit tungsind havde givet hende, han vidste ikke hed Ursula. Han tog det som et varsel og kom fra nu af hver dag hen til Lærkens mark.

2

Javerts bedrift i Gorbeaus hus havde tilsyneladende været en fuldstændig sejr, men dette var dog ikke tilfældet. For det første havde han, til sin store sorg, ikke fået fat i fangen, der efter al

sandsynlighed måtte være et lige så kosteligt bytte for politiet som for røverne, eftersom han var løbet sin vej. Dernæst var et yngre medlem af "morgenmændenes" tyvebande ved navn Montparnasse ikke blevet grebet, så Javert måtte håbe på ved en anden lejlighed at få fingre i denne "satans laps." Han havde nemlig mødt Eponine, mens hun stod på lur henne under træerne på boulevarden, og havde fået hende til at gå med sig. Det var hans held, og han var derfor i frihed. Hvad Eponine angår, havde Javert ladet hende tage senere og sat hende ind i Madelonnettes fængsel til søsteren Azelma, men det var kun en ringe trøst. Endelig var en af de værste af dem, han havde anholdt i Gorbeaus hus, nemlig Claquesous, forduftet på vejen til La Force fængslet, uden at nogen vidste, hvordan det egentlig var gået til. Måske var han en af dem, der står med det ene ben blandt forbryderne og med det andet hos politiet. Javert selv brugte ikke den slags maskepi, der var ham meget imod. Men der fandtes i hans politistyrke andre inspektionsbetjente, som, skønt de stod under ham, måske var mere indviede i maskineriets hemmeligheder end han, og Claquesous var en så stor skurk, at han ville være et meget brugbart redskab i opdagelsespolitiets tjeneste. Nok er det, væk var Claquesous, hvorover Javert syntes mere ærgerlig end forbavset. Marius, hvis navn Javert havde glemt, men som han kaldte "den klodrian af en juridisk kandidat", brød han sig kun lidt om. En kandidat kan man altid igen få fingre i. Et spørgsmål var det endda, om han virkelig var det, han gav sig ud for.

Forhørene havde taget deres begyndelse. Den dommer, der ledede undersøgelsen, havde anset det for hensigtsmæssigt at undlade at indespærre en af "morgenmændene" i ensomt

fængsel, fordi han håbede, at han skulle sladre af skole. Det var Brujon, ham med det lange hår. Han var blevet sluppet ud i Charlemagne-fængslets gård, hvor opsynsmændene stadig havde ham i kikkerten. Det var en listig og snild rad, der altid så ud, som om han var forstyrret og klynkende, og som af den grund af forhørsdommeren var blevet sendt ind i fængselsgården, hvor han syntes forbavset over at blive holdt fangen. Man så ham ofte stå hele timer foran marketenderiet og stirre idiotisk på den skidne tavle med priskuranten, der begyndte med: Hvidløg 62 centimer og endte med: Cigar 5 centimer, eller også tilbragte han tiden med at ryste og klapre med tænderne og sige, at han havde feber, og spørge, om ikke en af de otte og tyve sygesenge var ledig.

På en gang erfarede man midt i februar måned 1832, at den søvnige Brujon ikke i eget, men i tre af sine kammeraters navne, havde ladet besørge tre forskellige ærinder, der i alt havde kostet ham 50 sous, en vældig udgift, der vakte opsynsmandens opmærksomhed. Man forhørte sig og fik oplyst, at ærinderne var blevet besørgede til følgende tre steder: Panthéon, Val-de-Grace og Grenoble port, hvor netop tre af de mest frygtede forstadsbøller boede. Man mente nu deraf at kunne slutte, at de pågældende måtte høre til "morgenmændenes" bande, af hvis førere man netop havde taget to, nemlig Babet og Gueulemer. Brujon havde ladet sin besked bringe ikke til bestemte husnumre, men til folk, der ventede på gaden, og man sluttede deraf, at der var tale om vink med hensyn til en eller anden aftalt forbrydelse, så meget mere som man havde andre indicier, og man anholdt de tre bøller, fordi man mente, man havde fået færten af en plan, som

Brujon var mester for. Sagen er nemlig den, at tyvene ikke indstiller deres arbejde, fordi de er i rettens kløer. De er kunstnere, der ikke undlader at arbejde på et nyt billede, fordi de har et på udstillingen.

Omtrent en uges tid, efter at de nævnte forholdsregler var truffet, opdagede en nattevagt gennem kighullet ind til Brujons sovesal, at fyren sad over ende i sengen og skrev noget ved natlampens skær. Han gik derind, Brujon blev sat i celle en måned, men det lykkedes ikke at få fat på det, han havde skrevet, så politiet var lige nær. Men en ting er sikker nok, og det er, at dagen efter blev der kastet en mærkelig ældet brødkugle med en seddel indeni fra Charlemagne gård over i "løvegraven," der hørte til La Force fængslet og var skilt fra Charlemagne ved en bygning på fem stokværk. Skønt den fange, brødkuglen var bestemt for, i øjeblikket var i celle, nåede den dog sin bestemmelse. Sedlen var stilet til Babet, den ene af "morgenmændenes" fire førere, og indeholdt følgende to linjer: "Babet. Der er forretninger at gøre i Plumet-gade. Et gitter om en have." Det var det, Brujon havde skrevet om natten på sovesalen. Trods opsynsmændenes påpassenhed lykkedes det Babet at få sedlen sendt fra La Force over til Salpêtrière-fængslet, hvor en af hans kærester var indespærret. Hun leverede den til et fruentimmer, hun kendte, der hed Magnon og, skønt endnu ikke anholdt, stod under politiets opsigt. Magnon, om hvem der senere vil blive tale, havde forbindelse med familien Thénardier og kunne, når hun gik hen at besøge Eponine, tjene som forbindelsesled mellem Salpêtrière og Madelonnettes-fængslet.

På denne tid blev Thénardiers to døtre netop løsladt af mangel på bevis, og da de kom ud af arresten, passede Magnon dem op og gav Eponine den seddel, Brujon havde skrevet til Babet, med anmodning om at skaffe sagen oplyst. Eponine gik hen i Plumet-gade, fandt gitteret og haven, holdt øje med huset, spejdede, lurede og bragte nogle dage efter Magnon, der boede i Clocheperce-gade, en tvebak, som hun afleverede til Babets kæreste i Salpêtrière. En tvebak betyder i fængselssproget: Intet at gøre. Da nu Babets og Brujons veje en uges tid efter krydsede hinanden i rundgangen i La Force, eftersom den ene skulle i forhør og den anden netop kom derfra, spurgte den sidste: "Nå, P.-gade?"

"Tvebak," svarede Babet. Derfor blev der ikke noget af den forbrydelse, Brujon havde udkastet planen til i La Force, men den fik dog følger, som slet ikke havde noget med Brujons hensigter at gøre, og som der senere skal blive gjort rede for.

3

Marius kom ingen steder, når undtages, at han en gang imellem besøgte den tidligere kirkeværge Mabeuf. Det var gået tilbage for den stilfærdige mand. Han havde i sin tid kunnet tjene et par tusinde francs om året ved at sælge eksemplarer af et værk, han havde forfattet om plantevæksten i omegnen af Cauteretz, og hvortil han selv havde ladet stikke plader med afbildninger. Men nu var der ikke længere nogen, der købte det, og han havde været nødt til at sætte pladerne på assistenshuset. Han havde derpå gjort forsøg på at dyrke indigo for at indføre denne plante i Frankrig, men forsøgene var mislykkedes. En sagførers fallit skaffede ham af med den halve snes tusinde francs, der

udgjorde hele hans formue, og han sad nu i en lille hytte i nærheden af Salpêtrière med sine gamle bøger, som han nødigst af alt ville skille sig ved, sin gamle husholderske, som han kaldte mutter Plutark, og sine sjældne planter, som han dyrkede i en lille have, der hørte til hytten. Han havde indskrænket sin frokost til to blødkogte æg, af hvilke mutter Plutark fik det ene, og måtte ofte lade det være sit hovedmåltid. Han var nu hen ved firs år gammel.

En aften, da han sad nede i sin have på en lille stenafviser, der skulle forestille en bænk, ved siden af et forfaldent træskur, hvori han gemte nogle æbler, der var tilbage af hans vinterforråd, og bladede i en af sine gamle bøger, viste der sig et besynderligt syn. Der var i lang tid ingen regn faldet, og Mabeuf havde ikke haft kræfter nok til at trække spanden op af brønden, så hans planter sukkede efter væde. Han så op til den stjerneklare himmel og mumlede: "Ikke en sky, ikke den mindste dråbe vand!" Da hørte han en stemme sige: "Skal jeg vande haven for Dem, fatter Mabeuf?" og i det samme raslede det i hækken, som om et vildt dyr sprang igennem, og en lang, mager pige, der mindre lignede et menneskeligt væsen end en af de skikkelser, som tusmørket avler, stod foran den forhenværende kirkeværge. Inden han kunne komme sig af sin forbavselse og svare hende, havde hun trukket en spand vand op af brønden, fyldt vandkanden og givet sig til at vande bedene. Mens hun hurtigt flagrede fra sted til sted på sine bare ben, i sit pjaltede skørt og bevægede sine kantede arme under det iturevne tørklæde, lignede hun en flagermus.

"Gud velsigne Dem," sagde Mabeuf, da hun var færdig, "bare jeg kunne gøre noget for Dem."

"Det kan De. Sig mig, hvor hr. Marius bor!"

"Hr. Marius? Baron Marius de Pontmercy? Ja, hvor han bor? Det ved jeg virkelig ikke. Jo, vent lidt! Han kommer undertiden hen ad boulevarden og går ud på Lærkens mark. Der kan De vist træffe ham."

Da Mabeuf så op – han havde, mens han talte, været beskæftiget med at binde en blomstergren op, var pigen forsvundet, og han var ikke ganske sikker på, at den, der havde vandet hans have, virkelig var et menneskeligt væsen.

Nogle dage efter var Marius som sædvanlig gået hen at drømme om "hende" på den plet, der bar hendes navn. Der tilbragte han sin meste tid, så at man snarere end at sige, at han boede hos Courfeyrac, kunne opgive hans bopæl som: Boulevard Santé, syvende træ efter Croulebarbe-gade. Han havde sat sig ned ved Gobelin-bækken og lyttede dels til vaskerpigernes tummel med tøjet på begge bredder, dels til fuglenes sorgløse kvidder i elmetræerne, da en stemme, som han godt kendte, på en gang tæt ved ham udbrød: "Nå, der er han!" Han så op og fik øje på Eponine. Hun var blevet fattigere og smukkere, end da han sidst havde set hende. Hendes pjalter var nu to måneder ældre, end da hun den morgen var kommet ind i hans værelse, hendes stemme var lige så hæs, blikket lige så ubestemt. Hun havde halmstrå og hørtotter i håret, fordi hun havde sovet på et foderloft over en stald. Og dog gav hendes ungdom hende en vis skønhed. Da hun havde stået i nogen tid og set på Marius, sagde hun endelig: "Nå, det var da godt, jeg kunne træffe Dem. De skulle blot vide, hvor jeg har ledt efter Dem! Ved De, at jeg har siddet i fængsel i fjorten dage? Men så blev de nødt til at lade mig gå, for jeg havde jo ingenting gjort.

De bor nok ikke længere der henne? De er nok flyttet. Men hvorfor går De med sådan en gammel kat? Sådan en ung mand som De skulle være pænt klædt. Ved De, at gamle Mabeuf kalder Dem for baron? Men det er De vel ikke, hvad? Baroner, det er jo nogle gamle knarke, som går henne i Luxembourg Have foran slottet og læser aviser. Jeg var en gang henne hos sådan en baron med et brev. Han var vist over hundrede år. Men hør, hvor bor De nu, hr. Marius?"

Han svarede ikke et ord, men hun blev ved: "Der er hul på Deres skjorte, kom, skal jeg sy det sammen! De lader ikke just til at være glad over at se mig, men jeg ved nok, hvordan jeg skal få Dem i godt humør."

"Hvad mener De?"

"Før plejede De at sige du til mig."

"Nå, hvad mener du da?"

Hun bed sig i læben og syntes at betænke sig, som om hun kæmpede en kamp med sig selv. Endelig tog hun en beslutning og sagde: "Nå, det får nu være. De ser bedrøvet ud, og jeg vil have, De skal være glad. Kan De huske, De lovede, at De ville give mig alt, hvad jeg ville, hvis jeg kunne skaffe Dem at vide, hvor den unge pige bor?"

Hun sukkede dybt, da hun sagde de sidste ord. Marius sprang op fra sit sæde og greb hendes hånd: "Ja, du skal få alt, hvad du vil. Hvor er det?"

"Jeg ved ikke rigtig, hvad gade og nummer det er. Men jeg kender huset. Følg med!"

Hun trak sin hånd tilbage og sagde i en fortrydelig tone, som Marius dog ikke lagde mærke til: "Å, hvor De nu ser glad ud."

Der gik en skygge over Marius' pande. Han greb Eponine ved armen og sagde: "En ting må du love mig dyrt og helligt, og det er, at du ikke vil give nogen den adresse, navnlig ikke din fader."

"Min fader? Hvad bryder jeg mig om ham? Han er desuden i brummen. Men slip mig dog!"

Hun gik et par skridt og standsede og sagde: "De må ikke gå så tæt ved mig, hr. Marius. Det kan ikke gå an, at en pæn ung herre som De følges med sådan en som mig."

Så gik hun atter nogle skridt og sagde derpå til ham fra siden uden at vende sig om imod ham.

"De ved jo nok, at De har lovet mig noget?"

Marius søgte i sin lomme. Han havde kun de fem francs, han havde bestemt at give Thénardier. Dem tog han og trykkede Eponine i hånden. Men hun kastede dem på jorden og sagde med et mørkt blik: "Jeg vil ikke have Deres penge."

Anden bog: Huset i Plumet-gade

1

Hen imod midten af forrige århundrede lod en retsformand, der ønskede at skjule, at han havde en kæreste, et lille hus indrette i det afsides stræde, der nu hedder Plumet-gade. Det havde kun to større værelser i stuen, to mindre på første sal, desuden køkken, kabinet og loftsrum og foran ud mod gaden en have med et gitter. Men bag ved huset lå der, på den anden side af gården, en lille lejlighed på to værelser, hvor der i nødsfald kunne bo en amme og et barn, hvorfra der gennem en hemmelig dør gik en lang, brolagt smøge, der, langs med hække og havehegn førte til nok en hemmelig dør, som langt borte åbnede sig i udkanten af den stilfærdige Babylonsgade, så at ingen, selv om de lagde mærke til, at formanden hver dag i al stilhed forsvandt, ville kunne ane, at det at gå hen i Babylonsgade var det samme som at aflægge et besøg i Plumet-gade. Denne hemmelige vej havde snilde køb sat ham i stand til at anlægge på sin egen grund, og de, til hvem han senere i mindre lodder havde udstykket grundene langs smøgen, anede ikke, at der bag den mur, der begrænsede deres ejendomme, fandtes en sådan gennemgang. I oktober måned 1829 havde en ældre mand, der kaldte sig Fauchelevent, lejet dette hus med tilbehør, efter at det længe havde stået ubeboet, og ladet de to hemmelige døre, der i tidernes løb var sunket sammen, sammen med andre ting sætte i stand, hvorefter han ganske lydløst havde taget bolig der med en ung pige og en gammel tjenestekvinde. Lejeren var Jean Valjean, den unge pige Cosette.

Tjenestepigen, som han havde frelst ud af nød og elendighed, hed Toussaint. Hun stammede. Familien var ikke udsat for naboers sladder, da huset lå for sig selv og ingen naboer havde.

Grunden til, at Jean Valjean havde forladt klosteret, hvor han havde levet i lykkelig ro, var ganske simpelt den, at han indså, at et fortsat ophold der let ville medføre, at Cosette ville blive nonne. Men han syntes, det ville være forkert imod hende at holde hende i uvidenhed om det liv, der rørte sig udenfor klosterets mure, og således næsten påtvinge hende en stilling, hvortil hun måske ikke følte kald. Efter at hun nu i fem år havde nydt en god opdragelse der, benyttede han lejligheden, da gamle Fauchelevent døde, til at tage afsked med priorinden, overlod klosteret en sum på 5000 francs til tak for Cosettes underhold, og gik sin vej med barnet ved den ene hånd og en vadsæk, hvortil han altid bar nøglen hos sig, i den anden. Men samtidig med huset i Plumet-gade lejede han sig to andre uanselige lejligheder i forskellige bydele af Paris, den ene i Vestgade, den anden i en gade, der hed Homme-Armé, og opholdt sig der afvekslende et par uger ad gangen, idet han gav sig ud for en privatmand fra landet, der havde et aftrædelsesværelse i byen.

Hans egentlige bolig var som sagt den i Plumet-gade. Her havde han overladt Cosette og pigen forhuset, mens han selv boede i baghuset. Cosettes værelser var smukt møblerede med det bohave, der havde stået fra retsformandens tid, og sådanne genstande, som unge piger sætter pris på, sybord, bogskab, hylder med nips, skrivebord, damaskes gardiner og tapeter. Han selv nøjedes med en feltseng, et fyrretræsbord, to stråstole, en vandkande, et par gamle bøger, sin kære vadsæk henne i en

krog, og han lagde aldrig i kakkelovnen, mens Cosettes lejlighed altid var opvarmet om vinteren. Når han spiste til middag, lå der altid et stykke grovbrød til ham. Han havde sagt til Toussaint, da hun trådte i tjeneste: "Det er frøkenen, der er herskabet."

"Hvad er da De, he-he-herre?"

"Jeg er fader."

Han spadserede hver dag ud med Cosette i Luxembourg Have og hver søndag til messe, altid i Saint-Jacques-du-Haut-Pas kirke, fordi den lå langt borte, og han var kendt af alle fattige der. Tre, fire gange om året trak han i en borgervæbningsuniform og gjorde sin tjeneste, skønt han som tresårig mand var fritaget, hvis han ikke selv ville. Men han mente, at denne forklædning skjulte ham godt, og han så ikke ud til at være mere end halvtreds. Når Jean Valjean gik ud med Cosette, lignede han i den tidligere beskrevne dragt en afskediget officer, men når han, navnlig om aftenen, færdedes alene, plejede han at klæde sig som arbejder. Cosette var så vant til hans særheder, at hun næppe lagde mærke til de gådefulde sider af hans karakter, og Toussaint så op til ham som til en helgen og fandt alt, hvad han gjorde, såre godt. Ingen af dem benyttede anden indgang til deres lejlighed end den i Babylonsgade. Gitterporten ud til Plumet-gade var altid lukket, og haven lå udyrket hen for ikke at tiltrække sig folks opmærksomhed, hvilket måske var en fejl af Jean Valjean.

Fra tidligere tid stod der endnu i et hjørne af den en stenbænk, desuden et par skimlede billedstøtter og nogle tremmer til slyngplanter, hvis søm havde løsnet sig fra muren.

Ellers voksede alle mulige ukrudtsplanter vildt rundt omkring i den.

2

Cosette var endnu kun et barn, da hun kom ud af klosteret. Hun var da kun fjorten år gammel, altså i tøsealderen, og snarere styg end smuk, bortset hendes øjne. Hendes opdragelse var fuldendt, det vil sige, hun havde lært bibelhistorie, geografi, fransk grammatik, lidt musik, at gøre lang næse ad folk og så videre, men for øvrigt var hun uvidende om alt. Til at udvikle en ung piges sjæl er alverdens nonner ikke så meget værd som en moder. Hun havde kun haft mødre. Jean Valjean nærede den største ømhed og bekymring for hende, men han var kun en gammel mand, der ingenting kunne, og hvor megen viden behøves der ikke til at forberede en kvinde til livet og kæmpe mod den store uvidenhed, som kaldes uskyldigheden!

Intet bereder en ung pige i den grad til lidenskab som klosterliv. Da Cosette kom ud derfra, kunne hun ikke have fundet noget sødere og farligere end huset i Plumet-gade. Det var en fortsættelse af ensomheden med en begyndelse til frihed: En lukket have, men en frodig, berusende natur, de samme drømme som i klosteret, men ingen udsigt til unge mænd, et gitter, men udenfor det en gade. Jean Valjean overgav hende denne have udyrket og sagde til hende: "Gør med den, hvad du vil."

Det morede hende. Hun vendte op og ned på den, ledte efter dyr i den og legede i den, indtil den dag kom, da hun sad og drømte i den og stirrede op mod stjernerne, der strålede ned gennem dens træers grene.

Hun holdt af Jean Valjean som af en fader og var altid hos ham. Han var nok for hendes tanke, ligesom den udyrkede have for hendes øjne. Når hun havde løbet længe efter sommerfugle, kom hun forpustet hen til ham og sagde: "Å, hvor jeg har løbet!" og så kyssede han hende på panden. Hun ville hellere være ovre hos ham i den tarvelige stue, hvor han sad og læste, end i forhuset mellem de polstrede møbler, og hun skændte tit på ham på den kærlige måde, der klæder en datter så godt: "Fader, jeg fryser her ovre hos dig. Hvorfor lægger du ikke et tæppe på dit gulv og ild i din kakkelovn?"

"Mit kære barn, der er så mange mennesker, der er bedre end jeg og dog ikke engang har tag over hovedet."

"Hvorfor har jeg da varme og alt muligt?"

"Fordi du er en pige."

Eller hun spurgte ham: "Hvorfor spiser du sådant noget grimt brød, fader?"

"Fordi ... jo, ser du, min pige ..."

"Ja, så vil jeg også spise det."

Og for at Cosette ikke skulle spise grovbrød, måtte Jean Valjean spise franskbrød.

Hun huskede kun dunkelt sin barndom, men bad morgen og aften for sin moder, som hun aldrig havde kendt. Thénardiers stod for hende som to hæslige drømmeskikkelser, og hun kunne huske, at hun en gang om natten havde været ude i en skov at hente vand, og troede, at det var langt borte fra Paris. Hun syntes, at hendes liv var begyndt i en afgrund, som Jean Valjean havde trukket hende op af, og hendes barndom stod for hende som en tid, da det myldrede om hende med tusindben, edderkopper og slanger. Når hun om aftenen lå og tænkte,

inden hun faldt i søvn, og ikke havde nogen klar forestilling om, at Jean Valjean var hendes fader, bildte hun sig ind, at hendes moders sjæl var gået over i ham og havde taget bolig i hendes nærhed. Så længe Cosette var lille, havde han gerne talt med hende om hendes moder, men da hun voksede til, blev det ham umuligt, og han følte en slags religiøs skræk for at kaste den skygge i hendes sjæl, som det ville være at nævne Fantine. En dag sagde Cosette til ham: "Fader, i nat så jeg min moder i drømme. Hun havde to store vinger på. Hun må næsten have været en helgen."

"Hun blev det gennem sit martyrium," svarede Jean Valjean.

En dag så Cosette sig i spejlet og syntes næsten, at hun var smuk. Hun kunne i den anledning ikke sove den nat. Men da hun næste dag så, tænkte hun: "Hvor vil jeg hen? Jeg er jo grim."

Sagen var den, at hun havde sovet dårligt og derfor var bleg og havde blå rande under øjnene. Nu lod hun i fjorten dage være at se sig i spejlet. Da hun en dag i forbigående hørte en på gaden sige bag hendes ryg: "Hun er smuk, men smagløst klædt," troede hun, at det var en anden, der var ment, fordi hun jo tværtimod var smukt klædt, men grim. Det var, da hun endnu gik med plyshat og merinoskjole. Men så hørte hun en dag Toussaint sige: "Herre, har De set, hvor frøkenen har forskønnet sig?" og løb op for at se sig i sit spejl. Hun måtte nu indrømme, at den gamle pige havde ret. Jean Valjean derimod blev ikke så glad over denne opdagelse. Han havde en følelse af, at der nu ville ske en forandring med det rolige og stille liv, han hidtil havde ført, og han kunne kun med ængstelse se Cosette kaste de tarvelige klæder, hun hidtil havde gået med, og pynte sig med en smag, der stemplede hende som en ægte pariserinde.

Samtidig lagde han mærke til, at hun nu altid havde lyst til at gå ud og ikke længere brød sig om at lege hjemme. Det var på denne tid, Marius efter et halvt års forløb atter så hende i Luxembourg Have.

Jean Valjean kunne ikke undgå at drage en sammenligning mellem den unge mands ny klæder og Cosettes pludselige lyst til at pynte sig. Det kunne være et tilfælde, men det indeholdt en trussel. En dag kunne han ikke dy sig for at sige: "Den unge mand der ser flov ud."

Cosette ville for et år siden have svaret: "Nej, han er pæn."

Ti år senere ville hun, med kærligheden til Marius i sit hjerte, have svaret: "Ja, det har du ret i."

Men nu indskrænkede hun sig til i en rolig tone at sige: "Den unge mand der henne?" som om det var første gang, hun så ham.

"Jeg fæ!" tænkte Jean Valjean. "Hun havde slet ikke lagt mærke til ham, og nu har jeg selv vist hende ham."

Og så lagde han en række baghold for Marius, som denne bestandig faldt i. Han skiftede bænk, han forandrede tiden for sine og Cosettes spadsereture, han lod med vilje sit lommetørklæde blive liggende, han kom alene hen i parken. Og han kom snart til den slutning: "Den lømmel er rasende forelsket i Cosette, men hun skænker ham ikke en tanke."

En dag gjorde Cosette imidlertid en fejl, som skræmte ham. Han ville nemlig til at rejse sig op fra bænken, efter at de havde siddet der i tre timer, og Cosette sagde da: "Skal vi allerede gå?"

Han havde med vilje ikke villet afbryde sine spadsereture i Luxembourg Have for ikke at vække Cosettes mistanke ved et påfaldende skridt, men da han så det smil, hun sendte den

henrykte unge mand og tænkte, at denne kun morede sig over det lille eventyr, mens det truede hele hans møjsommeligt tilkæmpede lykke, så han på ham med samme øjne som en hund på en tyv.

Så var det, at Marius fulgte efter dem og gav sig i snak med portneren i Vestgade. Da bestemte Jean Valjean sig til at vende tilbage til Plumet-gade og ikke oftere sætte sine ben i parken. Men for at prøve Cosette spurgte han hende dog en dag efter et kvart års forløb: "Har du lyst til at gå hen i Luxembourg Have?" og hun svarede glædestrålende: Ja! Men Marius var da ophørt at komme der, og da den gamle næste dag igen spurgte hende, om hun havde lyst til at gå derhen, svarede hun mildt bedrøvet: Nej! Og så begyndte hun at hentæres af længsel og vidste ikke længere, om det var vinter eller sommer, solskin eller regn, om fuglene sang eller om georginerne var kommet, om vasketøjet var for meget eller for lidt stivet, om Toussaint havde gjort gode eller dårlige indkøb. Hun blev siddende i dybe tanker, med stirrende blik som den, der i nattens mørke ser hen på en sort plet, hvor et syn er svundet bort, men når Jean Valjean spurgte hende: "Hvad går der af dig?" svarede hun: "Ikke noget."

3

Den, der led mest af de to, var imidlertid Jean Valjean. Han følte, at Cosette var ved at slippe fra ham, og denne tanke gjorde ham til tider så barnagtig, at han for eksempel kunne misunde en general, han en dag så komme forbi i uniform, fordi han tænkte, at hvis skildvagten, når han gik forbi med Cosette ved armen, gjorde honnør for ham, så ville hun ikke falde på at se på de unge mennesker. Han havde for vane at

spadsere med hende på lidet befærdede steder ude i nærheden af Paris' porte, hvor der lå marker, hvis magre jord om sommeren bar tarvelig sæd og om efteråret så ud, som om de var skaldede. Her holdt Cosette af at tumle sig. For Jean Valjean var ensomheden, for hende friheden her det tiltrækkende. Her blev hun atter barn, løb omkring og legede, tog sin hat af og lagde den på hans skød, mens hun plukkede blomster. Da de således en oktober morgen 1831 var gået ud ved solopgang, og han sad hensunket i sine tanker ved vejen, mens hun stod ved hans side og så på de rødmende skyer, blev landskabets stilhed pludselig afbrudt ved en forvirret støj i det fjerne. Den kom nærmere, og man kunne skelne heste, vognhjul, råb og piskesmæld.

Det var syv vogne, der kom kørende i rad, af hvilke de første seks var forspændt hver med fire heste og lignede lange stiger på to hjul, mens den syvende, en svær lastvogn, havde fire hjul og seks på rad spændte heste. På hver af de seks vogne sad der fire og tyve mand, tolv på hver side, med ansigterne ud mod vejen og ryggen mod hinanden, to og to, med benene dinglende udenfor vognen. De havde halsjern på og var lænkede sammen, og foran og bag på hver vogn stod to mænd med ladte geværer og med enden af lænkerne under foden. På den bagerste vogn lå der en bunke jernkedler, gryder, kulbækkener og lænker, imellem hvilke nogle tilsyneladende syge mænd lå bundet. På begge sider af vognene gik der en dobbelt række vogtere i hullede, plettede, lasede uniformer, der var halvt grå, halvt blå, med røde skulderstropper, gule bandolerer, bevæbnede med geværer og stokke. Det så ud som en blanding af tiggere og bødler, og deres fører havde en kørepisk i hånden. Foran og bag

efter det hele tog red der gendarmer med bistre blikke og dragne sabler. De lænkede mænd sad og rystede i morgenkulden i deres lærredsbenklæder, med bare ben i træsko, og var for øvrigt klædt i de mest brogede dragter efter deres fattigdoms lune, idet nogle havde bulede filthatte på, andre tjærede kasketter, nogle bluser, andre sort kjole med huller på albuerne, en endog en fruentimmerhat. Man kunne bag pjalterne skimte tatoveringer i huden, mest luende hjerter og amoriner, men også røde pletter og sygeligt udslet. En af dem sad og gnavede på et stykke brød, der var så sort og hårdt, at det så ud, som om han bed i en sten. De sad alle med tørre, glansløse øjne eller et uhyggeligt glimt i øjnene, med dinglende ben, sitrende skuldre, knyttede næver eller slappe hænder. Af og til hørte man klasket af et stokkeslag på deres skuldre eller hoveder. Bag efter toget løb en flok hujende børn.

På en gang kom solen frem og kastede sit lys ud over de vilde skikkelser. Deres tungebånd løsnedes, og et fyrværkeri af grin, eder og viser knitrede løs, mens nogle gav sig til gennem en pennepose, som de havde i munden, at blæse utøj ned på de kvinder, der kom forbi. Al menneskelig nød havde her sit forskellige udtryk, alle mulige dyreansigter kom til syne. Der var både oldinge og ynglinge, skaldepander, gråskæg, rå, trodsige fjæs, gnavne ansigter, svinetryner med kasketter på, pigeagtige hoveder med proptrækkerkrøller, barneskikkelser, benrade. På den forreste vogn sad der en neger. Ved siden af en, der sang, sad en, der hylede, mens en tredje tiggede af de forbigående. En sad og skar tænder, en anden gav sin harme luft i gudsbespottelser. De, der lå i den sidste vogn, var tavse som døden. En af opsynsmændene havde en kæp med en krog

på enden og gjorde med mellemrum mine til at rode op i denne bunke menneskeligt fejeskarn. En gammel kælling stod ude blandt mængden med en femårsdreng ved hånden og sagde: "Der kan du bare se, hvad der kommer ud af at være uartig."

Når sangene og gudsbespottelserne blev for højrøstede, smældede føreren med sin pisk, og straks regnede der en hagl af stokkeslag ned over de syv vognladninger og fremkaldte hyl og brøl, mens de gadedrenge, der rendte hen for at se toget, ligesom fluer samler sig om et sår, jublede af rå glæde.

Jean Valjean var blevet frygtelig at se til. Det var ikke et skuespil, han var vidne til, det var som et syn, der åbenbarede sig for ham. Han ville rejse sig op og flygte, men han var som naglet fast til stedet. Pludselig tog han hånden op til panden som en, der besinder sig, og mindedes, at han for fem og tredive år siden havde gjort den samme rejse. Cosette var ikke mindre betaget af synet, skønt på en anden måde. Vejret var nær ved at gå fra hende, og hun ville ikke tro sine egne øjne. Endelig spurgte hun: "Fader, hvad er der dog i de vogne?"

"Tugthusfanger," var svaret.

"Hvor skal de hen?"

"Til galejerne."

"Kan man kalde dem mennesker?"

"Undertiden."

De rejste sig til sidst, da toget var draget forbi, fra deres plads og gik hjem til Babylonsgade, hver fordybet i sine tanker. Men da Cosette om aftenen havde sagt godnat til Jean Valjean, hørte han hende sige halvt højt for sig selv: "Hvis jeg nogen sinde på min vej skulle møde et sådant menneske, Gud, så tror jeg, jeg ville tage min død over at være ham så nær."

Nogle dage efter stod Cosette en formiddag ude på havetrappen i sin morgenkjole, rødmosset efter den sunde søvn, ved siden af den gamle, der betragtede hende rørt. Hun havde en gåseurt i hånden, og uden at kende de unge pigers almindelige måde at spørge denne blomst til råds på: Han elsker, af hjerte, med smerte osv., stod hun og pillede kronbladene af den. Hun anede ikke i sin uskyldige uvidenhed, at det at plukke en gåseurt i stykker er det samme som at pille et hjerte itu. En rødhals sad og kvidrede i en busk tæt ved, hvide skyer boltrede sig på himlen, og Jean Valjean sad fortabt og stirrede på de små, flinke fingre, der blev ved at rive blomsten itu. Hun så tankefuld ud, men det måtte være yndige tanker, hun syslede med. Da drejede hun hovedet om på skulderen med en yndig, langsom bevægelse, som når en svane bøjer sin hals, og spurgte Jean Valjean: "Fader, hvad er egentlig galejerne for noget?"

Sådan formørkedes deres liv lidt efter lidt, og de havde næsten kun en adspredelse tilbage, nemlig den at bringe brød og klæder til de fattige. Det var på den tid, de aflagde besøg hos Jondrettes. Dagen efter viste Jean Valjean sig med et stort, brændt sår på venstre arm, som i over en måned holdt ham inde med feber, og som Cosette hver morgen og aften forbandt med så megen datterlig omhu og hengivenhed, at han ikke var langt fra at velsigne sin lykke. Han havde bildt hende et eller andet ind for at forklare, hvordan han havde pådraget sig det, og hver gang hun talte om at kalde lægen, svarede han: "Det må være en hundedoktor."

Efterhånden som helbredelsen skred frem og dagene blev længere, spadserede Cosette oftere igen i haven. Det var, som

om foråret havde gjort hende glad igen og skræmt vinterens uhygge bort. Jean Valjean begyndte atter at foretage sine ensomme ture i mørkningen. Men det ville være en vildfarelse at tro, at man således kan færdes i udkanterne af Paris uden at opleve noget eventyr.

Tredje bog: Hvis ende ikke er begyndelsen lig

1

En aften havde lille Gavroche ikke fået noget at spise, og det faldt ham samtidig ind, at han den foregående dag ingen middagsmad havde fået. Det begyndte at blive trættende. Han besluttede derfor at prøve på at få sig noget aftensmad. Han gav sig til at strejfe rundt på øde steder i omegnen af Salpêtrière i håb om at stjæle noget, for hvor der ingen er, kan man altid finde noget. Han nåede således hen til et sted, hvor han på sine tidligere strejftog havde lagt mærke til en gammel have med et tålelig godt æbletræ i, og hvori der plejede at færdes en gammel mand og en gammel kone. Ved siden af træet lå der et forfaldent skur til at gemme frugt i. Et æble er lige så godt som aftensmad, det kan frelse ens liv. Hvad der var en ulykke for Adam kunne være frelsen for Gavroche. Haven lå langs med en gyde, hvorfra den var skilt ved et hegn, som han let kunne komme igennem. Dagen hældede, der var ikke et levende væsen i gyden, øjeblikket var heldigt valgt. Men ligesom Gavroche skulle til at krybe gennem hegnet, hørte han nogen tale i haven og så lige tæt ved det hul, han havde tænkt sig at benytte, den gamle mand sidde på en stenbænk, ved siden af hvilken den gamle kone stod op. Hun var muggen, og Gavroche hørte hende sige: "Hr. Mabeuf, værten er gal i hovedet."

"Hvorfor det, mutter Plutark?"

"Jo, for vi skylder ham trekvartårs husleje."

"Så kan vi skylde ham det fjerde med."

"Ja, men så bliver vi smidt ud."

"Det må vi finde os i."

"Vi har ikke mere brænde."

"Så må vi nøjes med solvarmen."

"Slagteren vil ikke give os mere kød, før vi betaler hans regning."

"Det er meget heldigt, for min mave kan ikke længere tåle kødmad."

"Bageren vil ingen brød lade os få, hvis vi ikke giver ham et afdrag."

"Så må vi spise æblerne."

"Vi kan da ikke leve sådan uden penge."

"Jeg har ingen."

Dermed gik konen sin vej, og Mabeuf satte sig til at tænke. Det samme gjorde Gavroche, og det resultat han kom til var, at det var klogest at lægge sig til at sove inde i hækken, siden der ingen udsigt var for ham til at få noget mad.

Men han sov kun med det ene øje. Derfor så han to skikkelser komme ude i gyden, af hvilke den forreste, en ældre, tarveligt klædt borgermand, gik langsomt, som om han var optaget af sine tanker, mens den bagerste, et ungt menneske med fast, smidig gang, lapset dragt og en rose i munden, tydeligt nok havde planer med den gamle. Gavroche kendte ham straks. Det var Montparnasse. Han var ikke i tvivl om, hvad fyren havde i sinde, og følte næsten medlidenhed med den gamle mand. Men på den anden side nyttede det ikke at tænke på at bringe ham hjælp. For den frygtede attenårsbølle var det en smal sag at få bugt med en olding og en dreng. Mens Gavroche således sad og overvejede, hvad her var at gøre, skete angrebet med pludselig

voldsomhed. Montparnasse kastede sin rose fra sig, sprang løs på den gamle mand, greb ham i kraven og holdt ham fast. Et øjeblik efter lå den ene af dem på jorden med den anden over sig, rallende og stønnende, med et knæ så fast som marmor på sit bryst. Dog var det ikke gået ganske sådan, som Gavroche havde ventet, for den, der lå på jorden, var Montparnasse, og den, der lå oven på ham, var borgermanden. Det hele var foregået et par skridt fra Gavroche. Den gamle havde modtaget angrebet og besvaret det så eftertrykkeligt, at de to i et nu havde skiftet roller.

"Det var en storartet gammel knark," tænkte Gavroche og var lige ved at klappe i hænderne. Der var blevet stille, og Montparnasse rørte sig ikke længere, så Gavroche spurgte sig selv, om han skulle være død. Da hørte han gamlingen uden at slippe ham sige til ham: "Rejs dig op," og han så fyren stå ynkelig og rasende, som en ulv ville se ud, hvis fåret tog den i nakken. Gavroche brugte øjne og øren og syntes, det var en kostelig morskab, og han blev vidne til følgende samtale mellem dem:

"Hvor gammel er du?"

"Nitten år."

"Du er rask og stærk. Hvorfor arbejder du ikke?"

"Fordi det keder mig?"

"Hvad er du?"

"Driver."

"Lad være med at lave sjov. Kan jeg gøre noget for dig? Hvad har du lyst til at være?"

"Røver."

Der blev en pause, under hvilken gamlingen stod ubevægelig, i dybe tanker, uden at slippe Montparnasse. Denne vred sig som en ål, gav pludselig et sæt som et dyr, der er fanget i en snare, prøvede på at spænde ben og gjorde alle mulige forsøg på at slippe løs. Den gamle lod ikke til at bemærke det og holdt begge hans arme fast med den ene hånd på en måde, der vidnede om overlegen styrke. Da han i nogen tid havde stået og drømt, så han stift på det unge menneske, hævede mildt sin røst og holdt i mørket en tale til ham, af hvilken Gavroche kunne høre hver eneste stavelse:

"Hør nu, du ved ikke, hvad du selv siger, når du erklærer dig for en driver, der ikke vil arbejde. Du vil ikke være arbejder, så bliver du slave. Du vil komme til at slide værre i det end dem, der tager sig noget nyttigt for, og dit liv vil blive forfærdeligt. Når de andre vil ud ad en dør, så skyder de den op, og så er de udenfor, men du vil blive nødt til at hugge hul i væggen. Hvad gør andre mennesker, når de vil ned på gaden? De går ned ad trappen. Men du vil komme til at rive dine lagener itu og lave et reb for at krybe ud gennem vinduet, hænge over afgrunden i nattens mørke, i uvejr og regn, og, hvis rebet er for kort, falde ned fra et højt sted uden at vide, hvor du dumper hen. Eller du vil klatre ned gennem et skorstensrør med fare for at blive levende brændt, eller krybe gennem en latrinkule med fare for at drukne. Jeg vil ikke tale om alle de huller, du må stoppe, de sten, du må tage ud og sætte ind igen snesevis af gange i døgnet, den kalk, du må skjule i din madras. Er der en lås, så har du ingen nøgle til at lukke den op med, og du vil blive nødt til at udføre et forfærdeligt arbejde for at åbne den. Du må møjsommeligt hule en kobberskilling ud for i den at gemme en

fil. Hvor skal du få værktøj fra? Ja, det bliver din sag. Hvis du så af en urfjeder kan lave dig en sav til at gemme i den hule skilling, så skal du med den file låsen over, save jernstangen for dit vindue igennem, skære den lænke itu, som du har om benet. Og når du så bliver opdaget, hvad har du så for al din møje og dit slid og din opfindsomhed og dit tålmodige arbejde? Mørkt fængsel. Du vil ikke arbejde? Men du vil nok æde, drikke og sove godt. Ja, du vil komme til at drikke vand, spise grovbrød og sove på en planke med en jernlænke, hvis kulde du vil føle om natten, nittet til dine lemmer. Du vil bryde lænken itu og flygte bort. Godt! Så vil du komme til at slæbe dig på din bug gennem tjørn og krat og blive nødt til at æde græs lige som de vilde dyr i skoven. Og så vil du blive fanget og komme til at tilbringe årtier i en mørk rakkerkule, lænket til en mur, hvor du må famle dig hen til din krukke for at slukke din tørst, bide i noget skrækkeligt brød, som ikke engang hundene gider æde, og stille din sult med ærter, som ormene har gnasket i, før du fik dem. Hav dog medlidenhed med dig selv, du stakkels barn, der endnu er så ung, at det ikke engang er tyve år, siden du pattede din moder, og hør på, hvad jeg siger dig! Du vil gå med pæne klæder, lakerede sko, krølle dit hår, smøre pomade i håret, gøre lykke hos pigerne og tage dig ud? Men du vil blive raget i hovedet og komme til at gå med en rød kasseking og få træsko på fødderne. Du vil gerne have ring på fingeren, men du vil i dens sted få halsjern om nakken. Hvis du blot ser på et fruentimmer, vil du få stokken over rygstykkerne. Du vil gå ind til alt det i en alder af tyve år, og du vil komme ud af det, når du er halvtreds. Du vil gå derind ung, rødmosset, frisk, med strålende øjne og hvide tænder og med dit ungdommelige hår,

men du vil komme ud ødelagt, krumbøjet, rynket, tandløs, med hvidt hår og et skrækkeligt udseende. Min kære ven, det er en forkert kurs, du lægger an, din dovenskab er en dårlig rådgiver. Det hårdeste arbejde, man kan tage sig for, det er det, en tyv og en røver påtager sig. Tro du mig, det er ingen magelig bestilling at være gavtyv. Det er meget lettere at leve som en ærlig mand. Gå nu din vej og tænk over, hvad jeg har sagt dig! Men, det er sandt, hvad var det, du ville mig? Min pung? Den er der!"

Og idet gamlingen slap Montparnasse, stak han ham sin pung i hånden, og fyren gav sig straks til at løfte på den, hvorpå han med samme forsigtighed, som om han havde stjålet den, uvilkårligt stak den ned i sin baglomme. Derpå fortsatte den gamle, som læseren sikkert har genkendt, sin spadseretur, mens Montparnasse, idet han mumlede: "Den idiot!" blev stående i mørket og stirrede efter ham. På samme tid nærmede Gavroche sig og krøb, efter at have forvisset sig om, at Mabeuf sad og sov på sin bank, hen bag Montparnasse, stak forsigtigt sin hånd ned i hans lomme, greb pungen og forsvandt derpå lydløst i mørket, uden at den anden, der ingen årsag havde til at være på sin post og måske for første gang i sit liv havde fået noget at tænke over, mærkede det ringeste. Da Gavroche var kommet hen til det sted, hvor den gamle Mabeuf sad på stenbænken, kastede han pungen over hækken og skyndte sig bort. Den faldt ned på den forhenværende kirkeværges fod og vækkede ham op af sin lur. Han bøjede sig frem og tog pungen op uden at kunne begribe, hvor den kom fra. Den havde to rum, af hvilke det ene indeholdt nogle småpenge, det andet seks louisdorer. Han var helt forfjamsket og gav mutter Plutark pengene. Hun sagde blot: "Det er himlen, der sender dem."

2

Cosette, der for et par måneder siden havde været så bedrøvet, var i færd med atter at komme til hægterne. Naturen, foråret, ungdommen, kærligheden til faderen, fuglenes kvidder og blomsternes duft dryppede lidt efter lidt, dag for dag, glemslen, eller noget, der lignede glemsel, i hendes unge, jomfruelige sjæl. Om end ilden ikke helt blev slukket, men lå og ulmede under asken, så følte hun den i hvert fald ikke længere brænde. En dag kom hun pludselig til at tænke på Marius og sagde til sig selv: "Ak, jeg havde jo næsten glemt ham." Samme uge så hun en køn lansenérofficer med hvepsetalje, rødmossede kinder, sabel under armen og vikset overskæg gå nok så flot forbi med cigar i munden, og hun tænkte, at han hørte til det regiment, der havde kaserne i Babylonsgade. Næste dag så hun ham igen komme og lagde mærke til klokkeslættet, og fra nu af gik han dagligt forbi. Hans kammerater gjorde den iagttagelse, at der i den dårligt vedligeholdte have var en køn, ung pige, som næsten altid stod bag havegitret, når løjtnanten, der ikke var nogen anden end Théodule Gillenormand, kom forbi, og de sagde til ham: "Der er en ung pige, der kaster venlige øjne til dig. Se dog på hende!" men han svarede: "Tror I, jeg har tid til at se på alle de piger, der kigger efter mig?"

Netop på samme tid tænkte Marius: "Kunne jeg blot se hende endnu en gang før min død!" Hvis hans ønske var blevet opfyldt, så havde han i det øjeblik set Cosette betragte lansenéren, og han ville sagtens være død af smerte. Marius var af den slags naturer, der synker ned i sorgen og dvæler der. Cosette var af dem, der dykker ned i den og kommer op igen. Hun gennemgik på den tid det farlige øjeblik i en kvindes drømmeliv, der er

overladt til sig selv, da den ensomme unge piges hjerte lige som en vinranke fæster sig ved, hvad tilfældet byder, en marmorsøjles kapitæl eller en stolpe i et værtshus. Hvad var der i Cosettes sjæl? En roligt slumrende lidenskab, en svævende elskovsstemning, noget, der på overfladen var klart og gennemsigtigt, dybere nede uklart, allerdybest nede mørkt. På overfladen spejlede den smukke officers billede sig, men var der på bunden af hendes sjæl et minde? Måske. Cosette vidste det ikke.

Da indtraf der en hændelse.

I den første halvdel af april måned gjorde Jean Valjean en rejse, noget, der af og til hændte med lange mellemrum. Han plejede gerne at blive et par dage borte, og ingen, ikke engang Cosette vidste, hvor han da var henne. Det var i reglen, når der manglede penge i huset, at han gjorde disse småudflugter.

Han var altså fraværende og havde sagt, at han ville blive borte i tre dage.

Om aftenen sad Cosette alene inde i dagligstuen, hvor hun for at adsprede sig havde lukket sit klaver op og sad og sang jægerkoret af *Euryanthe*. Da hun var færdig, blev hun siddende tankefuld, men syntes på en gang, at der gik nogen ude i haven. Det kunne ikke være hendes fader, for han var borte. Det kunne heller ikke være Toussaint, for hun var gået i seng. Klokken var ti. Hun gik hen og lagde sit øre til vinduesskoddet, og det forekom hende, at det lød, som om en mand gik med ganske sagte skridt. Hun gik hurtigt op på første sal, hvor hun havde sit værelse og så gennem et kighul i skoddet ud i haven. Det var fuldmåne og så lyst som ved dagen, men der var ingen at se. Hun lukkede vinduet op, men der var ganske stille i haven, og

gaden var menneskетom som altid. Cosette måtte derfor tro, at hun havde taget fejl, og at Webers musik havde fået hende til at se syner, og hun slog sig til tåls med det og tænkte ikke videre over sagen. Hun var desuden af naturen ikke bange af sig. Der var sigøjnerblod i hendes årer, hun var snarere en lærke end en due.

Næste dag spadserede hun ved mørkets frembrud i haven og troede, mens hun gik der i tanker, at hun i enkelte øjeblikke hørte en lignende støj som den foregående dag, som om en langt borte fra hende gik inde under træerne i mørket. Men hun blev snart enig med sig selv om, at der er en stor lighed mellem trin i græsset og grenes knagen, når de falder ned, og hun skænkede ikke sagen videre opmærksomhed, så meget mere, som hun ikke kunne se noget. Hun gik ud på en åben plads i haven, hvor månen, der netop var stået op bag ved hende, kastede hendes skygge på grønsværen, og hun standsede forfærdet, da hun ved siden af sin egen skygge så en anden, der så ud, som om den tilhørte en mand med en rundpuldet hat, der stod i udkanten af trægruppen bag ved hende. Hun stod et øjeblik målløs uden at røre sig af pletten. Endelig tog hun mod til sig og vendte sig rask om, men der var ingen at se, og skyggen var forsvundet. Og dog kunne det ikke være et spøgelse, hun havde set, for spøgelser går ikke med rundpuldet hat.

Næste dag kom Jean Valjean hjem, og da hun fortalte ham, hvad hun troede, hun havde hørt og set, blev han betænkelig, i stedet for – som hun havde ventet, at trække på skuldrene og sige til hende, at hun ikke var rigtig klog. Han forlod hende under et påskud og gik ned i haven, hvor han opmærksomt

efterså gitteret. I løbet af natten vågnede hun og var denne gang sikker på, at hun tydeligt hørte en gå tæt ved trappen neden under hendes vindue. Hun skyndte sig hen og åbnede trækruden og så ganske rigtigt en mand gå nede i haven med en tyk stok i hånden. Netop som hun skulle til at skrige, faldt månens lys på mandens ansigtslinje, og hun så, at det var hendes fader. Hun lagde sig atter til at sove, men hun tænkte ved sig selv: "Han må være meget ængstelig."

Jean Valjean tilbragte både denne og de to følgende nætter nede i haven. Cosette kunne se ham gennem hullet i vinduesskoddet. Men den tredje nat, da månen var i aftagende og derfor stod senere op, hørte hun, da klokken vel kunne være omtrent et, en skoggerlatter, og i det samme kaldte hendes fader på hende og sagde, da hun åbnede vinduet: "Kom skal du se skyggen med den rundpuldede hat!" og så viste han hende på grønsværen en skygge, som månelyset kastede, og som havde en vis lighed med et spøgelse med rundpuldet hat. Det var skyggeridset af en skorsten, hvis kapitæl løftede sig over sidehusets tag. Cosette gav sig til at le, alle hendes mørke anelser svandt bort, og da hun næste dag spiste frokost med sin fader, morede hun sig over den uhyggelige have, hvor skorstenene spøgede i måneskin. Jean Valjean blev atter rolig, og Cosette lagde ikke mærke til, om skorstenen lå i samme retning som det sted, hvor hun havde set eller troet at se mandens skygge. Hun spurgte heller ikke sig selv, om der ikke var noget besynderligt i, at skorstenen havde trukket sig tilbage, da hun vendte sig om, og var ganske beroliget, så hun opgav sin indbildning om, at der var nogen, der havde gået i haven.

Men nogle dage efter indtraf der noget nyt.

Der stod nede i haven, tæt ved gitteret ud imod gaden, en stenbænk foran en avnbøg, således anbragt, at man ikke udefra kunne se den, men at til nød en arm, når den blev stukket ind mellem tremmerne, kunne nå den. En aften var Jean Valjean gået ud, og Cosette sad efter solnedgang på bænken og tænkte mørke tanker, mens aprilvinden suste køligt i træerne. Hun rejste sig op og gik langsomt haven rundt i det dugvåde græs, idet hun sagde til sig selv: "Man skulle egentlig have træsko, så man ikke gik her og blev forkølet."

Da hun kom tilbage for atter at sætte sig ned på bænken, faldt hendes øje på en stor sten, der netop lå på det sted, hvor hun et øjeblik i forvejen havde siddet, og hun spurgte forundret sig selv, hvad det vel kunne betyde. Det faldt hende ind, at den måtte være blevet stukket ind gennem gitteret, og hun blev så bange, at hun løb sin vej op i huset uden at turde se sig om, smækkede havedøren i, satte tværstangen for og spurgte Toussaint: "Er fader kommet hjem?"

"Nej, endnu ikke," var svaret, der efter den gamle piges sædvane blev givet med stammende mæle.

"Toussaint," fortsatte Cosette, "De sørger vel for hver aften at sætte skodderne for alle vinduerne ud til haven og sætte de små kroge i øskenerne?"

"Ja, det kan frøkenen være rolig for."

"Her er så skrækkelig ensomt."

"Ja, det er såmænd rigtigt. Man kunne blive myrdet her, inden man fik tid til så meget som at skrige. Og tilmed sover herren her ikke om natten. Når man tænker på, at vi to er ene her, og så forestiller sig, at der om natten kunne komme en

mand ind og skære halsen over på en. Det er ikke det, at man skal dø, der er så farligt, for vi skal jo alle dø, men det afskyelige er, at man måtte udsætte sig for at blive rørt ved af sådan en røver. Og så kan deres knive måske ikke rigtig skære. O Gud!"

"Men ti dog, Toussaint, og luk endelig godt til overalt!"

Cosette var så forfærdet over Toussaints skildring, al hun ikke en gang turde sige til hende: "Gå hen og se, hvad det er for en sten, der er blevet lagt på bænken."

Døren til haven kunne jo let blive åbnet igen og manden komme ind. Hun lod stænge overalt, både døre og vinduer, lod pigen efterse huset fra loft til kælder, spærrede sig inde i sit værelse, skød slåen for døren, kiggede under sin seng, lagde sig, men sov kun dårligt den nat og drømte hele tiden om en væl dig sten, så stor som et bjerg og fuld af huler. Men da solen næste morgen stod op og Cosette med den, var al hendes frygt forsvundet, og hun betragtede sin rædsel som et mareridt og skammede sig selv ud, fordi hun var sådan en kryster. Hun tænkte ved sig selv: "Det går naturligvis med stenen som med manden med den rundpuldede hat. Det er noget, jeg har drømt," og hun klædte sig på og gik ned i haven, hvor hun straks skyndte sig hen til bænken. Men stenen lå der ganske rigtigt, og angstens sved perlede frem på hendes pande. I næste øjeblik sejrede imidlertid hendes nysgerrighed. Hun tænkte: "Jeg må se, hvad det er," løftede stenen op og opdagede under den noget, der lignede et brev og var indsvøbt i hvidt papir, men hverken havde udskrift eller segl. Med en vis ængstelse åbnede hun omslaget og trak frem af det et lille hæfte, hvis blade alle var forsynede med et nummer og indeholdt nogle linjer med en efter Cosettes mening smuk og fin håndskrift. Der stod ingen

navn og ingen underskrift. Til hvem kunne det dog være bestemt andre end til hende, siden det var lagt der på bænken? Hun stod ligesom fortryllet og prøvede på at vende øjnene fra disse blade, der sitrede i hænderne på hende, op mod himlen, ud mod gaden, ind mod træerne, hvor solen skinnede nok så lystigt, om mod duerne, der flagrede på naboens tag. På en gang sænkede hun sit blik ned på manuskriptet og tænkte, at hun måtte vide, hvad der stod.

3

Hun læste følgende:

Kærlighed består i at indskrænke hele verden til et eneste væsen og udvide et eneste væsen til at omfatte alt, end også Gud.

Kærlighed er englenes hilsen til stjernerne.

Hvor er dog sjælen bedrøvet, når dens tungsind kommer af kærlighed! Hvilken tomhed, når det væsen er borte, der alene er nok til al fylde verden! Hvor det er sandt, at det elskede væsen bliver til Gud! Man kunne forstå, at Gud kunne blive skinsyg derover, dersom ikke alfaderen øjensynligt havde skabt alting for sjælens skyld og sjælen for kærlighedens skyld.

Der behøves blot et glimt af et smil under en hvid florshat med violblåt nakkeskæg for at få sjælen til at bygge sig et drømmeslot.

Gud står bag ved alt, men alt skjuler Gud. De livløse ting er mørke, de levende skabninger er gennemsigtige. At elske et væsen er at gøre det gennemsigtigt.

Der gives tanker, der er som bønner. Der gives øjeblikke, da sjælen, ligegyldigt hvilken stilling legemet indtager, ligger på

knæ.

Når de elskende er skilt fra hinanden, søger de at glemme fraværelsen ved tusinde hjernespind, der dog har deres virkelighed. Man forhindrer dem i at ses, og de kan ikke skrive til hinanden, men alligevel hitter de på en mængde hemmelighedsfulde midler til at skifte tanker. De sender hinanden bud gennem fuglenes kvidder, blomsternes duft, børnenes latter, solens lys, vindens suk, stjernernes glans, kort sagt den hele skabte verden. Og hvorfor ikke? Alt, hvad Gud har frembragt, er skabt for at tjene kærligheden. Kærligheden er mægtig nok til at pålægge hele naturen at bringe bud. O, forår! Du er et brev, som jeg skriver til hende.

Fremtiden tilhører endnu langt mere hjerterne end ånden. At elske er det eneste, der kan udfylde og optage ånden. Uendeligheden kræver noget uudtømmeligt.

Kærligheden er en del af selve sjælen, den er af samme natur som den. Ligesom den er den en guddommelig gnist, ligesom den er den ubestikkelig, udelelig, uforgængelig. Det er en ild, der er i os, udødelig og uendelig, som intet kan begrænse og intet slukke. Vi føler den brænde os ind til marv og ben og ser den stråle helt op i himlen.

O, kærlighed, o, tilbedelse! To sjæles fryd, der forstå hinanden, to hjerters jubel, der gensidig give sig bort, to blikkes henrykkelse, der gennemskuer hinanden! Den lykke skal, håber jeg, blive mig til del at gå alene med den elskede. De velsignede, strålende dage skal jeg opleve. Jeg har ind imellem drømt, at timerne, tid efter anden, løsrev sig fra englenes liv og svævede ned på jorden for at gennemsyre menneskenes tilværelse.

Gud kan ikke på anden måde forøge deres lykke, der elsker hinanden, end ved at skænke deres kærlighed en evig varighed. Vel er en evighed i kærlighed en forøgelse af et liv i kærlighed, men at give selve den usigelige salighed, som kærligheden allerede i denne verden skænker sjælen, en endnu større kraft og inderlighed, det er umuligt, selv for Gud. Ligesom Gud er himlens fylde, således er kærligheden menneskets fylde.

Af to grunde betragter man en stjerne. For det første, fordi den stråler. For det andet fordi den er ugennemsigtig. Vi har ved siden af os en mildere stråleglans og en større hemmelighed, nemlig kvinden.

Når kærligheden har smeltet to væsner sammen til en englelig og hellig enhed, har de fundet livets hemmelighed. De er fra nu af kun to led af samme tilværelse, to vinger af samme ånd, de har nu kun at elske og svæve.

Den dag, da en kvinde, idet hun går forbi en, lader sit lys stråle, er man fortabt. Man er forelsket. Man har kun et at gøre: Tænke så inderligt på hende, at hun bliver nødt til at tænke på en.

Hvad kærligheden begynder på, kan kun Gud fuldføre.

Den sande kærlighed fortvivler og henrykkes, blot en handske tabes eller et lommetørklæde findes, men den trænger til evighed for sin hengivenhed og sine forhåbninger. Den består på en gang af noget uendelig stort og noget uendelig småt.

Hvis du er sten, så bliv magnet. Er du plante, så bliv mimose. Er du menneske, så bliv kærlighed!

Intet er kærligheden nok. Man har lykken, men begærer Paradiset. Man har paradiset, men begærer himlen. O, I, der

elsker, alt det ligger i kærligheden: Se, om I kan finde det! Kærligheden har lige så meget som himlen. Den stadige beskuen, og mere end himlen – den stadige fryd.

Kommer hun endnu i Luxembourg Have? – Nej! – Plejer hun ikke at gå til messe i denne kirke? – Hun er hørt op at komme her! – Bor hun endnu i dette hus? – Nej, hun er flyttet. – Hvor er hun flyttet hen? – Det har hun ikke sagt. – Hvor sørgeligt ikke at kende sin sjæls bopæl!

Kærligheden har sin barnagtighed, de andre lidenskaber har deres smålighed. Skam få lidenskaberne, at de gør mennesket småligt, ære være den lidenskab, der gør det til barn!

Ved I, hvor besynderligt det er med mig? Jeg vandrer i mørke. Der er et væsen, som ved sin bortgang har berøvet mig himlens lys.

I, der lider, fordi I elsker, elsk endnu højere! At dø af kærlighed er at leve af den.

Hvorfor er fuglene så glade? De synger, fordi de har deres rede.

Jeg mødte på gaden en ung, forelsket mand, som var meget fattig. Hans hat var gammel, hans frakke var luvslidt, han havde huller på albuerne. Vandet sivede ind gennem hans sko, men stjernerne skinnede gennem hans sjæl.

Hvor det er herligt at være elsket, men endnu herligere at elske! Hjertet bliver heltemodigt gennem lidenskaben. Det lutres og kender kun det store og ophøjede. En uværdig tanke kan ikke spire der, lige så lidt som en nælde kan vokse på en gletsjer. Sjælen føler sig ophøjet over livets småligheder, den svæver i skyerne oven over verdens galskab, løgn, had, forfængelighed og elendighed. Fra den blå himmel, hvor den

færdes, mærker den kun tilværelsens dybe, underjordiske rystelser på samme måde som bjergtoppene føler jordskælvet.

Hvis der ikke fandtes en og anden, som elskede, ville solens lys slukkes.

4

Mens Cosette læste dette, sank hun lidt efter lidt hen i drømme. I det øjeblik, hun løftede øjnene fra den sidste linje i hæftet, gik den smukke officer med sejrsmine forbi havegitteret. Hun fandt ham ligefrem grim. Hun gav sig igen til at betragte det lille hæfte og tænkte, at det var en nydelig hånd, det var skrevet med. Blækket var forskelligt, snart meget mørkt, snart mere lyst, som når man hælder nyt blæk i blækhuset. Det var en og samme tanke, der havde givet sig luft der, suk for suk, uregelmæssigt, uden orden, uden valg, på lykke og fromme. Aldrig havde Cosette læst noget lignende. Dette manuskript, hvori hun så mere klarhed end mørke, havde på hende samme virkning, som om hun havde set døren stå på klem til templets allerhelligste. Hver af de hemmelighedsfulde linjer strålede for hendes øjne og lyste et besynderligt lys ind i hendes hjerte. Den opdragelse, hun havde fået, havde stadig talt til hende om sjæl, men aldrig om kærlighed, omtrent som om man ville tale om brændet, men aldrig om flammen. Disse få sider åbenbarede hende på en gang mildt al kærligheden, smerten, tilværelsen, livet, evigheden, begyndelsen og enden. Det var, som om en hånd pludselig havde lukket sig op og tilkastet hende et helt bundt stråler. Hun følte i disse få linjer en lidenskabelig, fyrig, ædel retskaffen natur, en hellig vilje, en uendelig smerte og et uendeligt håb, et knuget hjerte, en henrykkelse, der gav sig luft.

Fra hvem kunne disse blade komme, hvorpå dråbe for dråbe havde udgydt sig? Hvem kunne have skrevet disse linjer? Derom var Cosette ikke et øjeblik i tvivl. Det kunne kun være ham.

Der var blevet lys i hendes sind. Alt var igen vendt tilbage. Det var ham, der skrev, det var ham, der var der, det var ham, der havde stukket sin arm ind gennem gitteret! Mens hun glemte ham, havde han fundet hende igen! Men havde hun også virkelig glemt ham? Nej, aldrig! Det var tåbeligt af hende, at hun et eneste øjeblik havde kunnet tro det.

Hun havde altid elsket og tilbedt ham. Ilden havde i nogen tid været dækket til, men den havde ulmet og ædt sig dybere ind. Og nu så hun den slå ud i lys lue. Dette hæfte var som en gnist fra en anden sjæl i hendes. Hun følte, at branden atter blussede op. Hun mærkede sig hvert ord i manuskriptet, og hun sagde til sig selv: "Ja, hvor jeg kan kende det alt sammen igen! Det er alt det, jeg havde læst i hans øjne."

Da hun tredje gang havde læst Marius' strøtanker til ende, kom løjtnant Théodule igen forbi havegitteret og raslede med sine sporer over brostenene. Cosette kom uvilkårligt til at se op, og hun fandt ham usigelig flov, tåbelig, latterlig, uforskammet, lapset og styg. Officeren troede, at han skulle smile til hende, men hun vendte sig skamfuld og vred bort. Hun kunne godt have kastet ham et eller andet i hovedet.

Hun løb sin vej ind i huset, op på sit værelse og lukkede sig inde for på ny at gennemlæse hæftet, lære det udenad og tænke over indholdet. Da hun havde læst det, kyssede hun det og stak det ind i sit livstykke. Det var ude med hende. Hun var blevet grebet af den himmelske Eros, Paradiset havde atter åbnet sig for hende. Hele dagen var hun som betaget af en slags

svimmelhed. Hun kunne næppe tænke, hendes hjernefibre var sammenfiltrede som speget tråd, hun kunne intet gætte, hun gik kun om med et uklart håb, uden at turde love sig selv noget og uden at ville nægte sig noget. Blege skær gled over hendes ansigt, og gysninger fo'r gennem hendes krop. Det forekom hende i enkelte øjeblikke, at alting var hjernespind, og hun spurgte sig selv: "Er det virkeligt?" Men så følte hun på det elskede papir, hun bar under kjolen, trykkede det til sit hjerte og mærkede hjørnerne af det på sit bryst. Hvis Jean Valjean i dette øjeblik havde set hende, ville han have sitret ved den lysende, ukendte fryd, der strømmede over i hendes øjne. "Ja," tænkte hun, "det er virkelig ham! Det kommer fra ham til mig!" Og hun tænkte, at englene havde lagt sig imellem, og at et himmelsk tilfælde havde givet hende ham tilbage.

O, kærlighedens forvandlinger! O, drømme! Det himmelske tilfælde, denne englenes mellemkomst var en brødkugle, som den ene tyv havde kastet til den anden fra Charlemagne gård over La Force fængslets tage ned i løvegraven.

Da det var blevet aften, gik Jean Valjean ud, og Cosette klædte sig på. Hun satte sit hår på den måde, der klædte hende bedst, og tog en kjole på, hvis liv havde fået et klip for meget, så man kunne se hendes hals, uden helt at vide, hvorfor hun pyntede sig sådan. Derefter gik hun ned i haven og kom hen til bænken, hvor stenen var blevet liggende. Hun satte sig ned og lagde sin bløde, hvide hånd på denne sten, som om hun ville klappe og takke den. På en gang fik hun det indtryk, som man uvilkårligt får, når der, uden at man kan se noget, står en bag ved det sted, hvor man er. Cosette drejede hovedet og rettede sig i sædet. Det var ham. Han stod med bart hoved og så bleg og mager ud. Man

kunne næppe skelne hans sorte dragt, men hen over hans smukke pande kastede tusmørket et blegt skær, mens øjnene lå i skygge. Der var under al hans mildhed noget i hans optræden, der mindede om død og nat. På hans ansigt stod det døende dagslys og tanken om en sjæl, der tager afsked, at læse. Han var endnu ikke et spøgelse, men allerede ikke længere et menneske. Hans hat lå nogle skridt borte, kastet ind under buskene.

Cosette var nær besvimet, men hun skreg ikke. Hun veg langsomt tilbage, for hun følte sig tiltrukket. Han rørte sig ikke af stedet. Skønt hun ikke kunne skelne hans øjne, kunne hun dog, gennem en usigelig sørgmodighed, der omgav ham, mærke hans blik. Hun stødte, mens hun gik tilbage, på et træ og lænede sig til det. Havde det ikke stået der, ville hun være faldet. Da hørte hun, egentlig for første gang, hans stemme. Den hævede sig næppe højere end bladenes sitren og hviskede følgende:

"Tilgiv mig! Jeg er her. Mit hjerte var nær ved at sprænges, jeg kunne ikke længere leve sådan, derfor er jeg kommet. Har De læst det, jeg havde lagt på bænken? Kan De huske mig igen? Vær ikke bange for mig! Kan De huske – det er nu allerede noget siden – den dag, da De så på mig? Det var i Luxembourg Have henne ved Gladiatorstøtten. Og den dag, da De gik mig forbi? Det var den 16. juni og den 2. juli. Det bliver snart et år siden. Jeg har ikke set Dem i lang tid. Jeg spurgte konen, der lejer stole ud, men hun sagde, at hun ikke mere så noget til Dem. De boede i Vestgade på tredje sal i forhuset i et nyt sted. De ser, jeg ved det. Jeg fulgte efter Dem. Hvorfor? Hvad skulle jeg gøre? Så forsvandt De. Jeg troede en dag, da jeg stod og læste aviser under buegangene omkring Odéon Teatret, at det var Dem, der

gik forbi, og jeg løb efter Dem. Men nej, det var en ung pige, der havde en hat på mage til Deres. Jeg kommer herhen, når det bliver mørkt. Vær ikke bange, der er ingen, der ser mig. Jeg går hen og kigger ind ad Deres vinduer, og jeg træder sagte, for at De ikke skal høre det og blive bange. Forleden aften stod jeg bag ved Dem. De vendte Dem om, og så flygtede jeg. En gang hørte jeg Dem synge, da var jeg lykkelig. Det kan jo ikke gøre Dem noget, at jeg hører Dem synge gennem skodderne, vel? De er min skytsengel, lad mig derfor have lov til at komme lidt. Jeg tror, jeg snart skal dø. Hvis De blot vidste, hvor meget jeg holder af Dem! Tilgiv mig, at jeg står og taler til Dem uden egentlig at vide, hvad jeg selv siger. Bliver De vred for det?"

"O, moder!" udbrød hun og sank sammen, som om hun skulle dø. Men da han så, at hun var nær ved at segne, greb han hende i sine arme og trykkede hende fast uden helt at vide, hvad han selv gjorde, og holdt hende oppe, mens han selv ravede. Det var ham, som om hans hoved var fuldt af røg, der fo'r som lyn mellem øjenhårene: Hans tanker svimlede, og det forekom ham, at han udførte en religiøs handling og var ved at begå en vanhelligelse. Han følte for resten ikke mindste attrå efter denne kvinde, hvis skikkelse han kunne føle mod sit bryst. Han var fra sans og samling af bar kærlighed.

Hun tog hans hånd og førte den til sit hjerte, og da han mærkede papiret sitre der, stammede han: "Holder De af mig?"

Hun svarede med en stemme så sagte, at det næppe var et pust: "Ti dog, det ved du jo!" og hun skjulte, rød i hovedet, sit ansigt ved den berusede unge mands bryst. Så dumpede han ned på bænken og hun ved hans side, og de mælede ikke længere et ord. Stjernerne begyndte at skinne. Hvordan gik det

til, at deres læber mødtes? Hvordan går det til, at fuglen synger, sneen smelter, rosen folder sig ud, maj måned springer ud og morgenrøden smiler bag de mørke træer på højenes sitrende toppe? Et kys, og det var det hele. De skælvede begge og så på hinanden i skyggen med strålende øjne. De følte hverken nattens kølighed eller stenens kulde, jordens fugtighed eller duggen i græsset. De så blot på hinanden med tankefulde hjerter. De havde uvilkårligt taget hinanden i hånden. Hun spurgte ham ikke og tænkte ikke engang på at spørge ham, hvad vej han var kommet derind, og hvordan han var nået ind i haven. Det forekom hende så naturligt, at han var der. Fra tid til anden rørte Marius' knæ ved Cosettes, og de sitrede begge. Af og til stammede Cosette et par ord, og hendes sjæl skælvede på hendes læber, ligesom en dugdråbe på en blomst. Lidt efter lidt begyndte de at tale sammen, og hjerteudgydelserne fulgte efter den stilhed, der rummer så meget. Natten var mild og skøn over deres hoveder. Disse to væsner, der var så rene som ånder, fortalte hinanden alt, deres drømme, deres beruselse, deres henrykkelse, deres hjernespind, deres forknythed, hvor de havde tilbedt hinanden i afstand, hvor de havde attrået hinanden. De betroede hinanden med en fortrolighed, som ikke kunne være større, deres mest skjulte hemmeligheder. De fortalte hinanden med troskyldig tillid til deres sansebedrag alt, hvad kærlighed, ungdom og en rest af barnlighed lagde i deres tanke, og udvekslede i den grad deres hjerter, at det efter en times forløb var den unge mand, der havde den unge piges sjæl, og omvendt. Deres sjæle gennemtrængte hinanden, fortryllede og blændede hinanden.

Da de var færdige med deres meddelelser og havde sagt hinanden alt, lagde hun sit hoved på hans skulder og spurgte ham: "Hvad hedder De?"

"Jeg hedder Marius. Og De?"

"Jeg hedder Cosette."

Fjerde bog: Lille Gavroche

1

Siden ægteparret Thénardier i 1823 så kroen i Montfermeil lidt efter lidt gå tilbage og opsluges ikke af den afgrund, der hedder en fallit, men af den rendesten, der hedder klatgæld, havde de fået to børn til, begge af hankøn. Det blev i alt fem, to piger og tre drenge. Det var mange.

Mutter Thénardier havde haft et besynderligt held til at skaffe sig de to yngste fra halsen, mens de endnu var spæde. Skaffet sig dem fra halsen er netop det rigtige udtryk.

Der var nemlig hos dette fruentimmer kun et brudstykke naturlig følelse, noget, der for øvrigt ikke er enestående. Hun var kun moder for sine døtre. Med dem ophørte hendes moderkærlighed, og hendes had til menneskeslægten begyndte med drengene. Over for dem viste hun den stejleste ondskab, for dem var hendes hjerte sørgelig utilgængeligt. Som man allerede har set, afskyede hun den ældste, og hvad de to yngste angik, var hun ikke langt fra at forbande dem. Hvorfor? Fordi. Den skrækkeligste bevæggrund, der kan tænkes til noget, det eneste svar, man ikke kan kritisere, er: Fordi. "Jeg har ingen brug for sådan en ruse af børn," havde moderen sagt. Det skal nu forklares, hvordan familien Thénardier havde fået held til at befri sig for den byrde, de to sidst fødte børn var, og til endog at skaffe sig fordel af det.

Der har i det foregående været tale om en pige ved navn Magnon, som det var lykkedes at prakke gamle Gillenormand to børn på, som hun havde fået andetsteds. Hun boede på

Celestiner-kajen på hjørnet af Lille Moskus-gade, der har gjort sit bedste for at få det dårlige ry, den har på sig, til at dufte fint. Man vil erindre, at de bydele i Paris, der ligger langs Seinen, i begyndelsen af trediverne blev hærgede af en slem farsot, en strubehoste, der rev en mængde børn bort, og mod hvilken videnskaben forgæves kæmpede ved at anvende indånding af alun. Under denne farsot mistede Magnon på en og samme dag sine to spæde børn, det ene om morgenen, det andet om aftenen. Det var et hårdt stød for moderen, for disse to drenge indbragte hende firs francs om måneden, der blev hende nøjagtig udbetalt af Gillenormands forretningsfører, en afskediget retsbetjent, der boede i Kongen af Siciliens-gade. Når børnene var døde, kunne der ikke længere være tale om månedspenge, Magnon måtte derfor hitte på udveje. I dette ondskabens frimureri, som hun var medlem af, vides alt, men alt holdes hemmeligt, og man hjælper gensidigt hinanden. Magnon havde brug for to børn, og mutter Thénardier havde netop to af samme køn og samme alder, som hun helst ville af med. Begges interesser faldt sammen, derfor blev de små Thénardierer til de små Magnoner. Moderen hyttede fra Celestiner-kajen hen i Clocheperce-gade. I Paris er en sådan flytning fra en gade til en anden tilstrækkelig til at gøre en person til en anden, end han før var.

Mandtalslisterne blev ikke derved forandrede, og da der ikke blev gjort nogen meddelelse om dødsfaldet, var der ingen, der gjorde indsigelse, så at denne ombytning foregik med største lethed. Kun forlangte Thénardier som godtgørelse for dette barnelån ti francs om måneden, som Magnon ikke blot lovede ham, men end også betalte. Gillenormand blev naturligvis ved

at spæde til. Han kom en gang hvert halvår og så til børnene uden at mærke nogen forandring. "Hvor de søde glutter ligner Dem, herre!" sagde Magnon.

Thénardier, der havde stor lethed ved at forvandle sig, greb denne lejlighed til at lade sig kalde Jondrette. Hans to døtre og Gavroche havde næppe fået tid til at bemærke, at de havde to små brødre. Når man har nået til en vis grad af nød og elendighed, bliver man ligegyldig for omverdenen og betragter ikke selv sine nærmeste som andet end skygger, som man let taber af syne, fordi de smelter sammen med den livståge, der omgiver en.

Samme dags aften, som madam Thénardier havde udleveret sine to unger til Magnon med det faste forsæt for altid at give afkald på dem, havde hun fået eller ladet, som om hun fik, en betænkelighed, og hun havde sagt til sin mand: "Men det er jo at lade sine børn i stikken." Han havde beroliget hende ved i en belærende tone at sige: "Jean Jacques Rousseau gik endnu videre," og da hun ængsteligt bemærkede: "Hvad hvis nu politiet kom efter os? Har vi lov til at gøre det, vi der har gjort?" svarede han: "Alt er tilladt. Ikke en hund vil gø af os for det. Desuden er der såmænd ingen, der vil skænke to børn en tanke, som ikke ejer en eneste skilling."

Jomfru Magnon forstod at dække sit forbryderiske liv under en fin optræden. Hun pyntede sig og boede sammen med en engelsk tyvekvinde, der havde fået fransk indfødsret, og som blev kaldt mamsell Miss, i en lejlighed med smagløst bohave. De to børn, hun havde fået i sin varetægt, fik ikke grund til at beklage sig. De firs francs var en udmærket anbefaling for dem, og der blev derfor våget over dem som over alt, hvad der er

genstand for udbytning. De var ingenlunde dårligt klædte, fik ret god kost og blev næsten behandlet som små kavalerer. De havde det i alt fald bedre hos den falske end hos den rigtige moder. Jomfru Magnon spillede dame og talte ikke kæltringesprog i deres nærværelse. Sådan tilbragte de nogle år, og Thénardier drog deraf et godt varsel. Da jomfru Magnon en dag bragte ham de ti francs, han fik om måneden, kom han til at sige: "Deres fader kommer til at sørge for deres opdragelse."

Men pludselig blev de stakkels børn, der hidtil var blevet beskyttet, endog af en uheldig skæbne, kastet ud i livet og tvunget til at begynde det. En masseanholdelse som den, der skete i Jondrettes rønne, medfører nødvendigvis adskillige yderligere efterforskninger og fængslinger og er en virkelig ulykke for det hæslige undersamfund, der fører sin skjulte tilværelse bag det store, offentlige samfund. En begivenhed af den art medfører en hel del forstyrrelser i forbryderverdenen, Thénardiers fald hidførte jomfru Magnons.

En dag, kort efter at hun havde leveret Eponine sedlen om Plumet-gade, brød politiet pludselig ind i hendes bolig i Clocheperce-gade, og fangede både hende og mamsell Miss og alle de mistænkelige beboere i sit garn. De to smådrenge, der gik og legede nede i en baggård, så ikke noget til razziaen. Da de kom op, fandt de døren lukket og huset tomt. En skoflikker, der havde sin bod lige over for, kaldte på dem og gav dem en lap papir, som deres "moder" havde efterladt til dem, og hvorpå der stod skrevet: Barge, oppebørselsbetjent, Kongen af Siciliens-gade 8. "Her bor I ikke længere," sagde han, "gå derhen! Det er lige tæt herved, første gade på venstre hånd. I kan bare vise papiret frem og spørge om vej."

Og dermed gik de af sted med hinanden i hånden, og den ældste med den lap, der skulle vise dem vej. Han frøs, og de små, stivnede fingre kunne dårligt holde på sedlen. Da de drejede om hjørnet ved Clocheperce-gade, kom der et vindstød og rev den fra dem. Mørket var begyndt at falde på, og drengene kunne ikke finde den igen. Så gav de sig til at flakke om på lykke og fromme.

2

Foråret i Paris bliver ofte afbrudt af skarpe, bidende vinde fra nord, der gør samme virkning, som når et koldt vindpust suser ind i et varmt værelse gennem en vinduessprække eller en dør, der ikke er blevet ordentligt lukket. Det er, som om vinterens mørke dør var blevet stående på klem og vinden derfra kom susende ind. I 1832, det år, da Europa atter efter lang tid hærgedes af den første store farsot, var disse kolde forårsvinde mere bidende end nogen sinde, og den dør, der var blevet stående på klem, var mere isnende end selve vinterens. Det var nemlig døren ind til graven, for man følte i vindens susen koleraens ånde. Samtidig var der den mærkelighed ved disse vinde, at de stod i forbindelse med stærke elektriske udladninger. Hyppige uvejr med voldsomme lynnedslag brød på den tid løs.

En aften, da det var en så kold blæst, at man skulle troet, januar måned var vendt tilbage, og da folk atter var krøbet i vintertøjet, stod lille Gavroche, muntert bævende af kulde i sine pjalter, med åben mund og stirrede forbavset ind ad en parykmagers rude i nærheden af Orme-Saint-Gervais. Han havde et uldent fruentimmertørklæde på, som han havde

hugget, Gud må vide hvor, og slået om halsen som et mundklæde. Han stod tilsyneladende og beundrede en voksfigur, der skulle forestille en brud, og som nedringet og med orangeblomster på håret drejede sig rundt i vinduet, smilende ud til dem, der gik forbi, men i virkeligheden holdt han øje med butikken for at se, om han ikke skulle kunne "nole" et stykke sæbe, som han kunne sælge for en skilling til en frisør ude i en af forstæderne. Det hændte ham undertiden på den måde at skaffe sig frokost; han kaldte den slags arbejde, der lå godt for hans evner, "at sæbe barberne ind".

Alt imens han stod og så på voksbruden og skelede til sæbekuglen, mumlede han imellem tænderne: "Tirsdag, nej, det var ikke tirsdag. Var det tirsdag? Måske det var tirsdag. Ja, det var tirsdag."

Hvad han mente med det, var der ingen, som vidste, med mindre han dermed ville hentyde til sidste gang, han havde fået middagsmad, hvilket netop var for tre dage siden, og det var nu fredag. Barberen stod inde i sin bod, hvor der brændte en god ild i kakkelovnen, og ragede en kunde, mens han fra tid til anden kastede et sideblik ud til denne fjende, denne frysende, frække gadedreng, der nok stod med hænderne i lommen, men hvis tanker åbenbart ikke var ledige.

Imens Gavroche så på voksfiguren og butiksruden og sæben, kom to børn af forskellig højde, noget mindre end han, net klædte, af hvilke den ene så ud til at være syv år, den anden fem, og drejede undseligt håndtaget på låsen om og gik ind i barberstuen og spurgte om noget eller bad om noget med en ynkelig mumlen, der snarere lignede en klage end en bøn. De snakkede i munden på hinanden, og deres ord var uforståelige,

fordi den yngstes stemme blev afbrudt af hulken og den ældstes tænder klaprede af kulde. Skægskraberen vendte sig rasende om, og idet han uden at slippe sin ragekniv skød den store til side med den venstre hånd og den lille med knæet, skubbede han dem ud igen på gaden og sagde: "Skal I komme her og lukke kulden ind for ingen verdens ting!"

Drengene gik grædende videre. Imidlertid var en sky trukket op, og det begyndte at regne. Gavroche løb efter dem og tiltalte dem: "Hvad går der af jer to hvalpe?"

"Vi ved ikke, hvor vi skal sove i nat," svarede den ældste.

"Ikke andet end det? Det var også noget at flæbe for. Sikke nogen tudepetere!"

Og idet han i sin spotske overlegenhed lagde et tonefald, der antydede myndig nedladenhed, sagde han: "Kom I kun med mig, rollinger!"

"Ja, tak!" svarede den ældste, og de fulgte ham begge med største ærbødighed og holdt op at græde. Gavroche førte dem op ad Saint-Antoine-gade i retning af Bastillepladsen, kastede et harmfuldt blik tilbage til barberstuen og bemærkede: "Han har ingen hjerte i livet, den stokfisk af en engelskmand."

En skøge, der så dem komme gående alle tre i rad med Gavroche i spidsen, slog en skoggerlatter op, men da denne latter røbede mangel på agtelse for selskabet, hilste gadedrengen hende med et: "God aften, jomfru Omnibus!" da han et øjeblik efter igen kom til at tænke på parykmageren, sagde han: "Nej, jeg tog fejl af det dyr. Det er ikke en stokfisk, det er en slange. Jeg skal hente en klejnsmed, der kan nitte ham en bjælde i halen, så kan han blive til en klapperslange."

Barberen havde åbenbart bragt ham i krigshumør, så han, idet han skrævede over en rendesten, råbte til en skægget portnerske, der stod med sin kost i hånden: "De skal nok til at ride til Bloksbjerg, siden De står der med hesten?" hvorefter han med gadesnavs overstænkede de lakerede støvler på en forbigående, der forbitret råbte til ham: "Klodrian!"

"Har herren noget at klage over?" spurgte Gavroche.

"Ja, over dig," svarede herren.

"Kontoret er lukket, jeg kan ingen besked modtage."

Imidlertid fik han, alt som de gik videre op ad gaden, øje på en pjaltet tiggerpige på en tretten, fjorten år, der sad og rystede af kulde i en port, med så kort skørt på, at man kunne se hendes knæ. Hun var allerede for stor til det, men den slags puds spilles der en under opvæksten. Skørtet bliver for kort, netop som det bliver upassende at være blottet.

"Stakkels tøs!" sagde Gavroche. "Hun har ikke en gang et par bukser at tage på. Der, tag i det mindste det!" og dermed løste han det uldne tørklæde, han havde om halsen, og kastede det over tiggerpigens magre, forfrosne skuldre, hvor mundklædet blev til et sjal. Hun så forbavset på ham og tog imod sjalet. Når nøden har nået et vist punkt, sukker den fattige i sin sløvhed ikke længere over ulykken og takker ikke længere for lykken. Da det var besørget, rystede Gavroche endnu mere af kulde, og regnen skyllede endnu stærkere ned, som om den ville straffe ham for hans gode gerning.

"Nåda," sagde han, "hvad skal det betyde? Regner det nu igen? Skal det blive ved, så melder jeg mig ud," og så gik han videre. "Det er nu det samme," bemærkede han med et blik på tiggerpigen, der krøb sammen under tørklædet, "der fik hun et

godt overtræk." Derpå så han op på skyen og sagde: "Du kan tro nej!" De to børn skridtede ud efter ham.

Da de lidt efter kom forbi en bagerbod, vendte Gavroche sig om og spurgte: "Hør, I grønskollinger, har I fået middagsmad?"

"Nej, vi har næsten ikke fået noget at spise siden i morges."

"Har I da hverken fader eller moder?"

"Jo, undskyld, vi har både fader og moder, men vi ved ikke, hvor de er henne."

"Det kan undertiden være bedre end at vide, hvor de er," bemærkede Gavroche, som var en tænker.

"Vi har gået omkring i to timer," fortsatte den ældste dreng, "og ledt på gaden efter noget at spise, men vi kunne ikke finde noget."

"Nej, jeg ved det nok," sagde Gavroche, "hundene æder alting op." Efter et ophold sagde han videre: "Nå, så vi har tabt vores ophav. Vi ved ikke, hvor vi har gjort af dem. Det kan ikke gå an, drenge. Det er dumt sådan at forlægge de gamle. Men det får nu være, man må i hvert fald have noget i skrutten."

For øvrigt stillede han dem ikke flere spørgsmål. For ham var det ikke så farlig en sag ikke at have noget hjem.

Den ældste dreng havde næsten fået hele barndommens sorgløshed tilbage og sagde: "Det er for resten løjerligt, for moder havde sagt, at hun ville gå med os hen at få indviet buksbom til palmesøndag."

"Bukser er bedre," sagde Gavroche.

"Moder er en fin dame. Hun bor sammen med mamsell Miss."

"Hvad er det for en kat?"

Imidlertid var han standset for at rode i alle hjørner og kroge af sine pjalter, og han løftede endelig hovedet op med en sejrsstolt mine, idet han sagde: "Nu kan I være rolige, børn. Her er penge til aftensmad!" og han trak en skilling op af sin lomme. Uden at give de to småfyre tid til at blive forbavsede, skubbede han dem foran sig ind i bagerens bod, lagde skillingen på disken og råbte: "Hejda, lad mig få for fem centimer brød!" Bageren tog et brød og en kniv. "I tre stykker om jeg må bede, for vi er tre," tilføjede han med værdighed, og da han så, at manden, efter at have set på de tre fyre, tog et grovbrød, stak han fingeren helt ind i næsen og snusede, som om han havde taget sig en vældig pris, og sagde lige op i ansigtet på bageren: "Hva' æ' de' f' no'et?"

"Det er rigtig godt anden klasses brød," svarede manden.

"De mener nok grovbrød?" sagde Gavroche med kølig hån. "Nej, franskbrød, om jeg må bede! Første klasse, min ven! Det er mig, der giver."

Bageren kunne ikke bare sig for at smile, og alt imens han skar en skive brød af, så han på drengene med en medlidende mine, der stødte Gavroche.

"Hvorfor står De der og måler os?" spurgte han. Det var der nu ikke megen grund til, for de var alle tre tilsammen ikke større, end at man hurtigt kunne overse dem. Da brødet var skåret af, puttede bageren skillingen ned i skuffen, og Gavroche sagde til de to børn: "Så, guf nu i jer!" De så forbløffede på ham, og Gavroche gav sig til at grine og sagde: "Det er sandt, de er for små endnu til at forstå fransk. Spis!" Det forstod de, så meget mere som han samtidig rakte dem hver et stykke brød, og da han mente, at den største af dem kunne fortjene en særlig

opmuntring, gav han ham det største stykke med de ord: "Smæk nu patronen i geværet!" Selv tog han det mindste stykke. De sølle børn var alle tre sultne og kløede straks på madvarerne. Men da bageren ikke syntes om, at de, nu da de havde betalt, blev stående at fylde op i boden, så han gnavent på dem, og Gavroche foreslog derfor, at de skulle gå ud på gaden. De tog så atter vejen hen ad Bastillepladsen til.

Af og til, når de kom forbi oplyste butiksvinduer, standsede den mindste og trak et legetøjsur frem, som han havde hængende i et sejlgarn om halsen, for at se, hvad klokken var.

"Sikken en spurveunge!" sagde Gavroche. Derefter mumlede han tankefuld: "Det er nu det samme. Hvis jeg havde rollinger, ville jeg passe bedre på dem."

Da de lige var færdige med deres brød og var nået hen til hjørnet af den skumle Balletgade, for enden af hvilken La Force-fængslets lave, uhyggelige port viser sig, var der en, der sagde. "Hvad? Er det dig, Gavroche?" Det var ingen ringere end Montparnasse. Han havde forklædt sig og taget et par blå briller på, men Gavroche kunne dog straks kende ham: "Nej, se, din rad!" sagde han, "du ser jo helt fin ud i det omslag og med blå briller lige som en rigtig doktor. Du er s'gu på moden."

"Tys!" sagde Montparnasse, "tal ikke så højt!" og han trak Gavroche bort fra lyset fra butiksruderne. De to småfyre fulgte uvilkårligt efter, idet de holdt hinanden i hånden. Da de var kommet ind i en mørk port, hvor ingen kunne se dem, og hvor de stod i ly mod regnen, spurgte Montparnasse: "Ved du, hvor jeg skal hen?"

"Formodentlig ud på galgebakken," svarede Gavroche.

"Nå, lad nu være at være vittig. Jeg skal hen at træffe Babet."

"Ja så, hedder hun nu Babet?" Montparnasse sænkede stemmen og sagde: "Nej, det er en han. Du kender jo Babet."

"Ja, men han sidder jo i hullet."

"Han er stukket af."

Og han fortalte hurtig Gavroche, hvordan Babet samme morgen på vejen hen til Conciergerie-fængslet, hvor han skulle tages i forhør, var drejet til venstre i stedet for til højre og havde taget udgangsbilletten. Gavroche gav sin beundring udtryk ved sige: "Sikken tandtrækker der kunne blive af ham!" Montparnasse meddelte nogle nærmere enkeltheder med hensyn til Babets undvigelse og sagde derefter: "Men jeg har mere at fortælle dig."

Gavroche havde, mens han hørte på ham, grebet fat i en stok, som Montparnasse stod med i hånden, og uvilkårligt trukket i håndtaget, så at et dolkeblad var kommet til syne.

"Se, se," sagde han, idet han hurtig skød det ind igen, "du har nok taget din gendarm med og givet ham borgerklæder på." Montparnasse kneb det ene øje til. "Skal du i kast med pansere?" spurgte Gavroche.

"Man kan aldrig vide," henkastede Montparnasse i en ligegyldig tone. "Det er altid godt at have en knappenål hos sig."

Gavroche spurgte nysgerrigt: "Hvad skal du tage dig for i nat?" Montparnasse påtog sig atter sin værdige mine og svarede: "Forskellige ting." Derpå skiftede han pludselig emne og sagde: "Det er sandt, nu skal jeg fortælle dig, hvad der hændte mig forleden aften. Vil du bare tænke dig: Jeg træffer en gammel borger, der forærer mig sin pung og giver mig en præken i tilgift. Jeg stikker begge dele i lommen, men da jeg et øjeblik efter vil tage pungen op, er den væk. Ikke spor at finde."

"Heller ikke af prækenen?" spurgte Gavroche.

"Men du, hvor skal du hen?" spurgte Montparnasse. Gavroche pegede på sine to kyllinger og sagde: "Jeg skal hen at lægge børnene i seng."

"Hvor i seng?"

"Hjemme hos mig."

"Bor du da noget steds?"

"Ja, det gør jeg rigtignok."

"Hvor er det?"

"Det er i Elefanten," sagde Gavroche. Skønt Montparnasse ikke var af dem, der let lod sig forbløffe, kunne han dog ikke dy sig for at udtrykke sin forundring. "I Elefanten, siger du?"

"Ja, netop i Elefanten. Og hvad så?" Gavroches dybsindige bemærkning beroligede Montparnasse og bragte ham til at se mere nøgternt på tingen, så at han bemærkede: "Nå ja, hvorfor ikke? Er der godt at være?"

"Storartet," svarede Gavroche, "der er ingen træk som under broerne."

"Hvordan kommer du derind?"

"Gennem indgangen."

"Er der da noget hul i den?" spurgte Montparnasse.

"Gu' er der så. Men du må ikke sige det til nogen. Der er et hul mellem forbenene. Betjentene ved det ikke."

"Kryber du så derop?"

"Ja vel! Det er gjort i en håndevending. Vips, så er det besørget."

Efter et kort ophold tilføjede han: "Jeg har en stige til børnene."

Montparnasse grinte af ham og spurgte så: "Hør, sig mig engang, hvor fanden har du fisket de to karusser?"

Gavroche svarede i den naturligste tone af verden: "Det er to børn, jeg har fået forærende af en parykmager."

Montparnasse var imidlertid blevet tankefuld og sagde i en gnaven tone: "Det var ellers mærkeligt, at du straks kunne kende mig."

Derpå tog han i sin lomme to små genstande, der viste sig at være to penneposer med bomuld om, og stak en ind i hvert næsebor, så næsen fik et helt fremmed udseende.

"Ja, det forandrer dig," sagde Gavroche, "du er ikke så grim som ellers. Dem skulle du virkelig altid gå med."

Montparnasse var nu for øvrigt en ganske køn fyr, men det morede Gavroche at drille ham.

"Nej, hør nu, oprigtig talt," spurgte han, "hvad synes du nu om mig?" Hans stemme lød helt anderledes, han var på et øjeblik blevet ukendelig.

"Gør noget sjovt," sagde Gavroche. De to småfyre, der hidtil ikke havde lagt mærke til deres samtale, eftersom de selv var optaget af at pille sig i næsen, trådte nu nærmere og så på Montparnasse i forventning om, at der skulle komme nogle løjer. Men uheldigvis var Montparnasse alvorligt stemt. Han lagde hånden på Gavroches skulder og sagde med særligt eftertryk på ordene: "Kunne jeg klemme nogle kroner af din krop, kunne jeg måske gøre nogle kraftkunster, men kulden har krammet på mig og kammeraterne."

Denne meningsløse sætning gjorde en ejendommelig virkning på Gavroche. Han vendte sig hurtigt om, kastede opmærksomt sine små, glinsende øjne rundt og opdagede

nogle skridt borte en politibetjent, der stod med ryggen til dem. Han ville lige til at sige: "Godt, jeg forstår," men betænkte sig og trykkede i stedet derfor Montparnasses hånd og sagde: "Nå, god nat, nu går jeg med rollingerne hen i Elefanten. Hvis du skulle have brug for mig en nat, så kan du træffe mig der. Jeg bor i mellembygningen. Jeg har ingen portner. Spørg bare efter hr. Gavroche."

"Vel," sagde Montparnasse. Og dermed skiltes de. Montparnasse gik hen ad Grèvepladsen til, Gavroche i retning af Bastillepladsen. Han trak den ældste af smådrengene med og denne atter den yngste, der flere gange vendte hovedet om for at se efter Montparnasse i håb om, at han dog kunne få nogle løjer at se.

Den tvetydige sætning, ved hvilken Montparnasse havde givet Gavroche et vink om, at politiet var i nærheden, var lagt an på ved gentagelsen af en og samme lyd i begyndelsen af ordene at vække hans opmærksomhed. Det var gavtyvenes måde at sige til hinanden: "Pas på, vi kan ikke tale uden at blive belurede."

3

I begyndelsen af attenhundredetrediverne kunne man endnu i det sydøstlige hjørne af Bastillepladsen i nærheden af slæbestedet ved den kanal, der var gravet i fæstningens tidligere grav, se et løjerligt mindesmærke, som pariserne nu har glemt, og som dog kunne fortjene at mindes af dem, eftersom det havde et af Napoleons indfald at takke for sin tilblivelse.

Mindesmærke er egentlig for meget sagt, eftersom det strengt taget kun var et udkast til et sådant. Det var en elefant på fyrre fods højde, lavet af tømmer og murværk, som på sin

ryg bar et tårn, der lignede et hus og oprindelig var grønmalet, men efterhånden under luftens, regnens og tidens påvirkning var blevet sort. I det ensomme, åbent liggende hjørne af pladsen tegnede dette uhyre med sin brede pande, sin snabel, sine stødtænder, sit tårn, sin ryg og sine fire søjleben, om natten et skrækkeligt skyggerids mod stjernehimlen. Man kunne ikke forstå, hvad det skulle betyde. Det var en slags sindbilledlig fremstilling af folkets styrke, mørk, gådefuld, uhyre stor, et mægtigt, synligt spøgelse ved siden af Bastillens usynlige fantom.

Der var kun få udlændinge, der besøgte denne seværdighed, og ingen forbigående så på den. Den stod og faldt sammen, og for hver årstid, der gik, faldt der murbrokker ud af siderne på den og frembragte hæslige sår. "Ædilerne", som det hedder med et fint ord, havde glemt den siden 1814. Den stod der i sin krog, skummel, syg, hensmuldrende, omgivet af et råddent plankeværk og hvert øjeblik besudlet af drukne kuske. Den havde sprækker i maven, en lygte stak ud af halen på den, græsset voksede højt op imellem benene på den. Og da pladsen i de sidste tredive år havde hævet sig rundt om den med den langsomme vækst, som jordbunden umærkeligt har i storstæder, var den kommet til at stå nede i en hulning, som om jorden sank under den. Den var skiden, foragtet, frastødende og dog på sin vis storartet, hæslig i borgerfolks øjne og tungsindig at se på for en tænker. Den havde på en gang noget ved sig, der lignede fejeskarn, som man skaffer til side, og noget, der mindede om en majestæt, der skal halshugges. Som allerede sagt, skiftede den udseende om natten, for natten passer for alt det, der i sig selv er skygge. Så snart mørket faldt

på, forvandledes den gamle elefant og antog i dunkelhedens forfærdelige ro og stilhed en skrækindjagende skikkelse. Som levning fra fortiden hørte den med til natten, og mørket passede til dens storhed. Hvad der gjorde, at den stod endnu mere ensom henne i sit hjørne, var, at man på den tid var i færd med at opføre Julisøjlen og derfor havde omgivet den plads, hvorpå denne skulle stå, med et plankeværk. Mod dette hjørne, der kun fik lidt lys fra genskinnet af en gadelygte langt borte, førte Gavroche de to småfyre hen.

I følelsen af, at det umådeligt store øver en knusende virkning på det umådeligt lille, beroligede drengen de to små med de ord: "I skal ikke blive bange, børn."

Derpå krøb han gennem en åbning i plankeværket ind til elefanten og hjalp rollingerne med at skræve over. De var nok lidt ængstelige, men da dette lille pjaltede forsyn havde givet dem brød og lovet dem et sted at ligge om natten, betroede de sig uden ringeste indvending til ham.

Der lå langs plankeværket en stige, som om dagen blev benyttet af arbejderne inde på pladsen om Julisøjlen. Den løftede Gavroche med forbavsende kraft op og anbragte den op ad det ene af elefantens forben. Tæt ved det sted, hvor han støttede dens øverste ende, kunne man se et slags sort hul i uhyrets bug. Han viste børnene stigen og hullet og sagde til dem, at de skulle gå derop. De så forfærdede på hinanden.

"Er I bange?" spurgte han. "Nu skal I bare se." Og han klamrede sig fast til elefantens ru ben og var i et nu, uden at behøve at bruge stigen, oppe ved revnen, hvor han som en snog forsvandt, for et øjeblik efter at vise sit blege ansigt ved randen af det bælgmørke hul. "Nå da," råbte han, "kom nu bare herop,

så skal I se, hvor udmærket her er. Kryb du nu først," sagde han til den ældste, "så skal jeg række dig hånden."

De to småfyre skubbede med skuldrene til hinanden. Gavroche indgød dem på en gang både frygt og tillid, og det skylregnede. Endelig tog den største af dem mod til sig, og da den mindste så sin broder krybe op, mens han selv blev stående ene nede mellem elefantens forben, havde han stor lyst til at græde, men han turde ikke. Den ældste krøb forsigtig op ad tremmerne på stigen, og Gavroche opmuntrede ham ligesom en gymnastiklærer sine elever med forskellige tilråb: "Ikke bange! Sådan! Bliv bare ved! Sæt nu foden der, og kom så her med hånden! Nu munter!" Da drengen endelig var så nær, at han kunne nå ham, greb han ham kraftigt med et snuptag i armen, trak ham op til sig og sagde: "Vupti!" Drengen var kommet ind gennem hullet. Gavroche bad ham tage plads og vente et øjeblik, hvorefter han, behændig som en abe, atter lod sig glide ned ad elefantens ben, faldt ned på tæerne i græsset, greb den yngste broder om livet, satte ham op midt på stigen og gav sig til at skubbe ham opad, idet han råbte til den ældste: "Nu skyder jeg på, så kan du hale."

Et øjeblik efter var fyren blevet puttet ind i hullet, uden at han havde fået tid til at sunde sig, og idet Gavroche krøb ind bag efter ham, sparkede han med hælen stigen om, så den faldt ned i græsset. Derefter klappede han i hænderne og råbte: "Så, nu er vi her! Hurra for general Lafayette!" vendte sig om mod sine gæster og bemærkede: "Velkommen i mit hjem!"

Det var virkelig Gavroches hjem. Dette kæmpestore mindesmærke, der var et udtryk for kejserens tanke, var blevet en drengs tilflugtssted. Uhyret havde modtaget ham og givet

ham ly. Når de pyntede borgermænd om søndagen gik forbi elefanten på Bastillepladsen, plejede de at måle den med hånlige blikke og sige: "Hvad nytte er den til?" Den nyttede til at beskytte en lille fyr, der hverken havde fader eller moder eller klæder eller brød eller ly, mod kulde, frost, rim, hagl, regn og vinterstorme, fritage ham for at sove i gadesnavset, hvilket giver feber, eller i sneen, hvilket volder død. Den nyttede til at samle en uskyldig sjæl op, som samfundet havde forskudt, og således formindske samfundets uret. Den var en hule, der stod åben for den, som alle døre lukkede sig for. Det var, som om den gamle, brøstfældige tykhud, der var ødelagt af utøj, forfalden, fordi man havde glemt den, fuld af vorter, skimmel og sår, ravende, ormstukken, ladt i stikken og dødsdømt, et slags tigger, der forgæves tryglede om et venligt blik, havde haft medlidenhed med en anden tigger, en stakkels dværg, der traskede af sted uden sko på fødderne, uden tag over hovedet, blæsende på de kolde fingre, pjaltet og uden anden føde end de levninger, folk kastede fra sig. Dertil nyttede Bastillepladsens elefant. Menneskene havde ladet hånt om Napoleons indfald, men Gud havde taget det op. Kejseren havde, for at virkeliggøre sin tanke, haft brug for marmor, kobber, jern og guld, for Gud havde den gamle bunke brædder, planker og kalk været tilstrækkelig. Kejseren havde haft en genial drøm: Denne kæmpestore, fuldt udrustede, vidunderlige mastodont, der løftede sin snabel i vejret, bar sit tårn på ryggen og nok så gladelig sprøjtede forfriskende vandstråler rundt omkring sig, skulle efter hans mening være et sindbillede på folket. Men Gud havde fået noget endnu større ud af den: Han brugte den til at huse et barn.

Det hul, Gavroche var krøbet ind ad, var som sagt skjult under elefantens bug, så at det næppe var synligt udefra, og så smalt, at kun katte og smådrenge ville have kunnet komme igennem det.

"Lad os nu først sige til portneren, at der ingen er hjemme," sagde Gavroche og tog inde i det mørke rum med samme sikkerhed som en, der nøjagtig kender sin lejlighed, et bræt, hvormed han tilstoppede hullet. Derpå forsvandt han atter ind i mørket, og børnene hørte en knitren, da han med sit fyrtøj slog ild. Et pludseligt skær fik dem til at knibe øjnene sammen: Gavroche havde tændt en voksstabel, der vel gav mere røg end lys, men dog gjorde det muligt at få en forestilling om elefantens indre.

Gavroches to gæster så sig om og fik en lignende fornemmelse som den, man ville have, dersom man blev spærret inde i det store vinfad i Heidelberg, eller snarere som den, Jonas blev betaget af i hvalfiskens bug. Der viste sig for dem et kæmpemæssigt skelet, som helt omgav dem. For oven løb der en lang, brun planke, hvorfra der med mellemrum udgik vældige buede ripper, og forestillede rygraden med ribbenene. Ned fra dem hang kalkdrypsten som tarme, mellem hvilke uhyre store spindelvæv frembragte støvede mellemgulve. Hist og her opdagede man inde i krogene svære, mørke klatter, der så ud til at være levende og hurtigt flyttede sig med pludselige og forskræmte bevægelser. De brokker, der fra elefantens ryg var faldet ned til dens bug, havde fyldt det hule rum således op, at man kunne gå derinde som på et gulv.

Det mindste af børnene trykkede sig op mod sin broder og sagde halvhøjt: "Uh, hvor her er mørkt!" Det gav et sæt i

Gavroche, og han kunne af drengenes forstenede miner skønne, at de havde behov for en opstrammer.

"Hvad er det for noget vrøvl, I der kommer med?" sagde han. "Er I kræsne? Ville I måske hellere bo i et slot? I må da ikke bilde jer ind, at jeg er fra i går? Men kanske I er moders dæggelam og vil have en, der kan visse jer?" Lidt barskhed gør god virkning, når man er bange. Det virker beroligende. De to børn krøb nærmere hen til Gavroche, og da han blev rørt over denne tillid, følte han sig faderligt stemt og sagde i en mildere tone, idet han særligt henvendte sig til den mindste og lagde en kælen betoning på de første ord: "Dit lille fæ! Det er udenfor, det er mørkt. Der ude regner det, men her sidder vi tørt. Der ude er det koldt, men her mærker vi ikke det mindste vindpust. Udenfor er der en masse mennesker, men her er ikke en sjæl. Derude er der ikke så meget som en smule måneskin, men her har vi lys, for fanden."

De to børn begyndte at se på lejligheden med mindre rædsel. Gavroche lod dem imidlertid ikke længere have lov til at anstille betragtninger, men skubbede dem hen imod, hvad man kunne kalde værelsets baggrund. Der stod hans leje, som både bestod af madras og tæppe, inde i et sengerum med omhæng. Madrassen var en halmmåtte, tæppet var et stort, næsten nyt skørt af tyk, grå, varm uld, og sengerummet var lavet på følgende måde: Tre temmelig lange stænger var stukket ned og stivet af i det grus, der lå i elefantens bug, således at de to stod foran, den tredje bagved, alle forbundet med en snor for oven og stillet i en pyramide. Denne pyramide bar et fletværk af messingtråd, som blot var lagt ovenpå, men således gjort fast med ståltråd, at det gik helt uden om de tre stænger, og som

med store sten blev holdt fast for neden, således at intet kunne slippe ind der. Dette fletværk var ikke andet end et stykke af den slags messinggitter, som bruges til de store fuglebure i menagerier. Inde under dette gitter stod Gavroches seng som i et bur. Det hele mindede om et eskimotelt. Gitteret forestillede et sengeomhæng.

Gavroche flyttede de sten, der holdt gitteret fast foran, og de to fløje af fletværket, som var lukket sammen, åbnede sig derved.

"Kryb nu ind på alle fire, børn!" sagde han, og da han forsigtigt havde fået dem inden for gitteret, krøb han selv bag efter, flyttede stenene tilbage og lukkede igen gitteret til. Derpå strakte de sig alle tre på måtten, for hvor små de end var, kunne de ikke stå oprejst i sengerummet. Gavroche havde hele tiden haft voksstablen i hånden, men nu sagde han til dem: "Luk gluggerne i, for om lidt slukker jeg lyset."

Den ældste af de to drenge spurgte ham, idet han pegede på gitteret: "Hvad er det for noget? Hvad skal det til?"

"Det er for rotternes skyld," svarede Gavroche med vægt. Da han imidlertid troede sig forpligtet til at give disse to umyndige væsner nærmere forklaring, tilføjede han: "Det er noget, jeg har nolet i den zoologiske have. Det bruges til de vilde dyr. Der er et helt loft fuld. Man behøver bare at krybe over en mur og klatre ind ad et vindue og gå ind under en dør, så kan man få lige så meget, man vil."

Og alt imens han talte, dækkede han den mindste af brødrene til med en flig af tæppet.

"Det er dejlig varmt," sagde barnet og Gavroche så med velbehag på tæppet og bemærkede: "Det er også fra den

zoologiske have. Det har jeg taget fra abekattene."

Dernæst pegede han på den tykke, vel forarbejdede måtte, de lå på, og sagde: "Og den der fik jeg inde hos giraffen." Efter et ophold fortsatte han: "Alt det havde de vilde dyr, men jeg har taget det fra dem, uden at de blev vrede for det. Jeg sagde bare til dem, at det var til elefanten."

Og atter blev der et ophold, hvorefter han sagde: "Man kryber bare over muren og blæser det hele et stykke. Så er det bestilt."

De to smådrenge betragtede med ængstelig og forbavset ærbødighed dette uforfærdede væsen, denne snilde fyr, en landstryger ligesom de, enlig stillet som de, en ussel, elendig dreng, der havde noget beundringsværdigt og almægtigt ved sig og forekom dem så overnaturlig, hvis minespil vekslede mellem alle en gammel markedsgøglers grimasser og det mest indtagende barnlige smil. Den ældste af dem spurgte ham beskedent: "Er De da ikke bange for politiet?"

Men Gavroche indskrænkede sig til at rette ham og sige: "Nå, du mener panserne?"

Den mindste sagde ikke noget, men lyttede til med åbne øjne og øren. Da han lå yderst og hans broder i midten, stoppede Gavroche tæppet ned om ham, som en moder kunne have gjort, og lagde nogle gamle klude ned under måtten, for at gøre hans hovedgærde højere. Derefter vendte han sig om mod den ældste af brødrene og sagde: "Ligger man ikke storartet her, hvad?"

"Jo, det gør man rigtig nok," svarede drengen og så på ham med henrykt blik. De to børn, der var helt gennemblødte, begyndte nu at blive varme.

"Hør, sig mig engang," spurgte Gavroche videre, "hvorfor gik I der og flæbede? At sådan en lille fyr som han, græder, det kan

jeg endda forstå, men en stor dreng som du? Fy, så ligner man jo en rigtig tudesøren."

"Ja, men vi havde jo ingen steder, hvor vi kunne gå hen," svarede drengen, "og så var vi bange, fordi det var mørkt."

"Man skal ikke stikke op for bollemælk," bemærkede Gavroche. "Jeg skal nok tage mig af jer, og så skal I bare se, hvor vi skal more os. Om sommeren går vi ned til isoplagsanstalten med en af mine kammerater, der hedder Navet. Der bader vi os ved slæbestedet og løber splitternøgne omkring på flåderne ved Austerlitzbroen. Så bliver vaskerpigerne gale i skrallen og skælder os ud, det er vældigt grin. Så går vi hen at se skeletmanden. Han er levende. Det er henne i Champs-Élysées. Du kan tro, han er mager, ikke spor af fedt på kroppen. I skal også komme på komedie og se Fredric Lemaitre. Jeg kan godt få billetter, for jeg kender nogle af skuespillerne. En gang spillede jeg selv med i et stykke. Vi var en hel mængde drenge og løb under et stykke blik, det skulle forestille bølger. I kan godt komme til at spille med. Og så skal vi hen at se de vilde. Det er ikke rigtige vilde, de har trikot på, det slår folder på kroppen og er stoppet på albuerne med hvidt garn. Vi kan også gå hen i operaen. Vi kan gå ind med klapperne, de er meget gode. Men klapperne henne ved boulevardteatrene, dem vil jeg ikke med. Ved operaen er der nogle af klapperne, der giver tyve sous, det er nogle rigtige idioter, de kunne godt få det frit. – Vi skal også hen at se, når de halshugger en. Jeg skal vise jer bødlen. Han bor i Marais og hedder Sanson, og der er en brevkasse uden for hans dør. Å, vi skal more os storartet!"

I det samme faldt der en voksdryp ned på Gavroches finger og kaldte ham tilbage til livets virkeligheder. "Så, for satan!"

udbrød han, "det slider på vægen. Jeg kan ikke spendere mere end en sou om måneden på belysning. Når man er gået i seng, skal man sove. Vi har ikke tid til at ligge her og læse romaner. Desuden kunne lyset blive set gennem dørsprækkerne, og så kunne panserne komme."

"Der kunne også let falde en gnist ned i strået," bemærkede den ældste af de to drenge, der alene havde mod til at føre samtalen med Gavroche.

Uvejret tog til. Man hørte tordenen rulle og regnen plaske mod elefantens ryg. "Vi snyder os fra det hele," sagde Gavroche. "Det er sjovt at høre vandet risle ned ad husets ben. Vinteren er et rigtigt fæ. Han har ikke noget for sin ulejlighed, den gamle vandbærer, han kan ikke få os våde, og så brummer han i skægget af ærgrelse."

Denne hentydning til tordenen blev efterfulgt af et stærkt lyn, hvis glimt kunne ses gennem revnen i elefantens bug, og et vældigt tordenbrag, der fik de to små drenge til at fare op med et skrig og slå til fletværket, så det nær var væltet. Gavroche så på dem med et uforfærdet blik og brast i skoggerlatter.

"Vil I se, I kan være rolige, børn. I må ikke vælte huset. Det er en meget god torden, den gamle der oppe fabrikerer, den er næsten lige så god som den, de laver henne på Ambiguteatret."

Derefter bragte han atter fletværket i orden, trykkede de to smådrenge blidt ned på hovedgærdet, klemte dem på knæene for at få dem til at ligge udstrakte og sagde: "Siden Vor Herre tænder sit lys, så kan jeg slukke mit. Nå, børn, nu skal I sove. Når man ikke sover, så kommer man til at lugte ud af halsen. Svøb jer nu godt ind i tæppet. Nu slukker jeg, er I klar?"

De to små trykkede sig tæt op til hinanden, Gavroche lagde overdækket til rette om dem og pustede voksstablen ud.

Men næppe var lyset slukket, før det fletværk, hvorunder de lå, begyndte at ryste på en besynderlig måde. Man mærkede noget gnide op ad det og hørte en lyd, som om kløer og tænder filede i metallet, mens der samtidig lød små, pibende skrig. Den femårs dreng blev forfærdet over alt det spektakel og skubbede med albuen til broderen. Men han var allerede faldet i søvn, og den lille dristede sig derfor til at spørge Gavroche: "Hvad er det?"

"Det er rotterne," svarede han gnavent og vendte hovedet om på måtten. Det var ganske rigtigt dem. De myldrede i tusindvis inde i elefantens indre. Det var de sorte pletter, hvorom der blev talt før, og som havde holdt sig rolige, så længe lyset havde flimret i voksstablen, men som nu, da det var blevet bælgmørkt inde i deres hule, ved lugten af frisk menneskekød styrtede sig skarevis mod Gavroches telt og bed i fletværkets masker. Den lille dreng kunne derfor ikke sove, og han spurgte igen: "Hvad er rotter for noget?"

"Det er store mus," svarede Gavroche.

Denne forklaring beroligede til en vis grad barnet. Han havde nemlig en gang set nogle hvide mus, og dem havde han ikke været bange for. Men han kunne dog ikke dy sig for at sige: "Hvorfor har De ikke en kat?"

"Jeg har haft en," lød svaret, "men de åd den op."

Denne anden forklaring ødelagde, hvad den første havde gjort godt, og barnet begyndte igen at ryste. Atter tiltalte han Gavroche og spurgte: "Hvem var det, der blev ædt?"

"Det var katten."

"Hvem åd katten?"

"Det gjorde rotterne."

"Musene?"

"Ja, rotterne."

Drengen var ganske forbløffet ved forestillingen om mus, der åd katte, og spurgte videre: "Kunne de mus da også æde os?"

"Ja, det kunne de rigtignok."

Drengens rædsel var nu på sit højdepunkt, men Gavroche tilføjede: "Du skal ikke være bange, de kan ikke komme her ind. Jeg er her jo, giv mig din hånd. Ti så stille og sov!"

Den lille rakte ham sin hånd tværs over broderen og følte sig beroliget. Det var atter blevet stille omkring dem, lyden af stemmerne havde skræmt rotterne bort, og da disse noget efter igen begyndte deres tummel, lå de tre drenge i dyb søvn uden at høre noget. Nattens timer randt hen, mens et dybt mørke bredte sig over den store Bastilleplads og vintervinden drev regnstrømme foran sig. De patruljer der var udsendt fra nærmeste vagt eftersøgte porte, gange, byggepladser og mørke kroge for at finde natlige løsgængere og gik tavse forbi elefanten. Den stod ubevægelig med åbne øjne i mørket og så ud som om den drømte, tilfreds over at have gjort den gode gerning at give de tre fattige, slumrende børn ly for himlens og menneskenes vrede.

Hen imod den tid, der går umiddelbart foran daggry, kom en mand løbende ud fra Hellig Antonius-gade tværs over Bastillepladsen uden om Julisøjlens byggeplads og sneg sig gennem plankeværket om elefanten hen til dens bug. Hvis det mindste lys havde skinnet på ham, ville man have kunnet se, at han var drivvåd og altså måtte have tilbragt natten under åben

himmel. Da han var kommet hen under uhyret, udstødte han to gange et besynderligt papegøjeskrig, der nærmest kunne gengives som: *Kirikiu*! Da han havde gentaget det, svarede en klar, munter drengestemme: Ja! Og et øjeblik efter blev det bræt, der lukkede for indgangen til elefantens bug, skubbet til side, og Gavroche klatrede ned ad elefantens ben og dumpede ned i græsset foran manden, der viste sig at være Montparnasse. Det omtalte skrig betød sagtens det samme, som drengen havde ment, da han havde sagt: "Du skal bare spørge efter hr. Gavroche."

Han var straks, da han havde hørt det, vågnet, var krøbet ud af sit sengerum, hvis gitter han omhyggeligt havde tillukket efter sig, og var så kommet frem fra hullet i elefanten.

Han og manden kendte straks hinanden i den stille nat. Montparnasse gjorde ikke mange omsvøb, men sagde blot: "Vi har brug for dig. Kom og giv os en håndsrækning!" og Gavroche udbad sig ikke videre oplysninger, men svarede straks: "Jeg er til tjeneste!"

Derefter tog de begge vejen hen imod Hellig Antonius-gade, hvorfra Montparnasse var kommet, og bugtede sig hurtigt imellem den lange række vogne med grøntsager, der på denne tid af døgnet plejer at køre ned til torvehallerne. Bønderne, der sad og halvsov mellem deres salat og køkkenurter og havde slået kraven op om ørerne for plaskregnen, så næppe på disse besynderlige fodgængere.

4

Henne i La Force-fængslet havde der samme nat fundet følgende sted:

Der var blevet aftalt en undvigelse mellem Babet, Brujon, Gueulemer og Thénardier, skønt den sidste sad i celle. Babet havde, som man har set, samme dag besørget det for sit vedkommende, efter hvad Montparnasse havde fortalt Gavroche. Nu var det meningen, at de andre skulle have hjælp udefra. Brujon havde, mens han tilbragte en måned i ensom arrest, for det første fået tid til at flette sig et reb, for det andet haft lejlighed til at udtænke en plan til undvigelse. Tidligere bestod de rum, hvori fængselstugten overlader en straffefange til sine egne tanker, af fire stenvægge, et stenloft, et flisebelagt stengulv, en feltseng, en luge med gitter for og en jernklædt dør, og hed kachotter. Man har ment, at kachotten var for ubarmhjertig, og nu består slige rum af en jerndør, luge med gitter, feltseng, flisegulv, stenloft og fire stenvægge, men kaldes straffeceller. Der er ved middagstid lidt lys i dem. Ulempen ved disse celler, der, som man ser, ikke er kachotter, består i, at de tillader væsner, der burde sættes til arbejde, at følge deres egne tanker.

Brujon havde altså tænkt og var gået ud af cellen med et reb. Da man anså det for at være alt for farligt at have ham i Charlemagne-gården, satte man ham ind i den ny fængselsbygning, hvor det første, han traf, var Gueulemer, det næste et søm. Gueulemer betød forbrydelsen, sømmet friheden. Brujon var af ydre fint bygget og havde af beregning givet sig et smægtende udseende, men var i sin optræden høflig og vindende. Hans øjekast var kælent, hans smil grusomt. Hans blik var et udslag af hans viljekraft, hans smil hørte hans natur til. Hans første studier i tyvehåndteringen var rettet mod

tagene. Han havde givet den kunst at skrælle blyet af tækningen et mægtigt stød fremad i udvikling.

Hvad der for øjeblikket gav et forsøg på at undvige gode udsigter til at lykkes, var den omstændighed, at tækkemænd netop da var i færd med at forny en del af skiferdækket over fængslets tag. Saint-Bernard gård var ikke længere fuldstændig skilt fra Charlemagne- og Saint-Louis-gården. Der var sat stilladser og stiger op, det vil sige broer og trapper, der førte ud til friheden. Den ny bygning, det mest sprukne og affældige, man kunne tænke sig, var fængslets svage punkt. Dens mure var i den grad angrebet af salpeter, at man havde været nødt til at anbringe en træbeklædning på hvælvingerne i sovesalene, fordi der ellers løsnede sig sten, som faldt ned på fangerne i deres senge. Til trods for bygningens forfaldne tilstand begik man dog den fejl at indespærre de farligste forbrydere der. Den indeholdt fire sovesale, der lå den ene oven over den anden, og en kvist, der hed friluftssalen. Gennem alle stokværk gik der et bredt skorstensrør, som begyndte i stuen og endte ved et hul i taget, og som delte alle sovesalene i to dele, adskilte ved en firkantet pille.

Gueulemer og Brujon lå på samme sovesal og var af forsigtighedshensyn blevet anbragt i nederste stokværk. Ved et tilfælde var deres senge kommet til at stå med hovedgærdet op mod skorstensrøret. Lige oven over deres hoveder havde Thénardier sin plads på kvisten, den såkaldte friluftssal. Når man kom gennem Culture-Sainte-Catherine-gade og efter at have passeret brandkasernen standsede foran badeanstaltens port, så man bagest i en gård med blomster og buskvækster i baljer en lille, hvid, rund bygning med grønne vinduesskodder

og oven over den en sort, nøgen, skrækkelig, stor mur, hvormed den var sammenbygget. Det var muren om vægtergangen i La Force-fængslet. Men hvor høj denne mur end var, så ragede der dog op over den et endnu sortere tag, som man kunne se på den anden side af den. Det var den ny fængselsbygnings tag. Man kunne deri se fire kvistvinduer med gitterstænger for, vinduerne til friluftssalen. Taget var gennembrudt af en skorsten, den samme, der gik ned gennem sovesalene.

Friluftssalen var et stort rum, lukket med tredobbelte gitre og døre, der var forede med blik og beslåede med vældig store nagler. Når man kom derind fra den nordre ende, havde man på sin venstre side de fire glugger og til højre, lige over for disse, fire rummelige, firkantede bure, adskilt ved gange og opført indtil mands højde af murværk og for øvrigt helt op til loftet lukket med jernstænger. I et af disse bure var Thénardier blevet indespærret siden natten efter den tredje februar. Man har aldrig kunnet komme under vejr med, hvorledes det var lykkedes ham at få fat på og skjule en af disse flasker vin, hvori der er kommet en sovedrik, og som almindeligvis anvendes af forbrydere, når det gælder om at søvndysse nogen. Der findes i mange fængsler utro betjente, halvt fangevogtere, halvt tyve, der hjælper til ved undvigelser og modtager bestikkelse både af politiet og forbryderne.

Samme nat altså som lille Gavroche havde taget sig af de to husvilde børn, stod Brujon og Gueulemer, der vidste, at Babet var undveget om morgenen og ventede på dem henne i gaden med Montparnasse, sagte op af deres senge og gav sig til at bore hul i det skorstensrør, deres senge stod op ad, med det søm, Brujon havde fundet. Gruset faldt, efterhånden som det

løsnedes, ned i Brujons seng, så at ingen kunne høre dem. Desuden gjorde tordenbygerne, der fik dørene til at ryste i deres hængsler, et skrækkeligt spektakel, der var dem til stor nytte. De af fangerne, der vågnede, lod, som om de atter faldt i søvn og lod de to kammerater være uforstyrrede. Brujon var fingernem, Gueulemer havde gode kræfter, så at det, uden at den opsynsmand, der lå i den tilgitrede celle, som havde kighul ud mod sovesalen, kunne høre noget, lykkedes dem at få muren gennembrudt, hvorefter de klatrede op gennem skorstenen, sprængte det jerngitter, der lukkede døren for oven, og kom ud på taget. Men blæsten og regnen var taget til, så det var meget glat og vanskeligt at stå på.

"Det er et storartet vejr til at stikke af i," sagde Brujon.

En afgrund på seks fods bredde og firs fods dybde skilte dem fra muren med vægtergangen, og nede på bunden af denne afgrund så de i mørket en skildvagts gevær skinne. De bandt nu det reb, Brujon havde flettet i sin celle, med den ene ende til stumperne af de gitterstænger, de havde vredet af, slyngede den anden ende ud over vægtergangsmuren, satte med et spring over afgrunden, klamrede sig til murgesimsen, skrævede over den, lod sig glide langs rebet, til de nåede et lille tag, der stødte op til badeanstalten, trak rebet til sig, sprang ned i badehusgården, gik tværs over den, skubbede portnerens kighul op, stak armen ind og trak i snoren, så at porten gik op, og kom således ud på gaden. Der var ikke forløbet tre kvarter, siden de havde rejst sig op i deres senge med sømmet i hånden og planen i hovedet. Nogle øjeblikke efter traf de Babet og Montparnasse, der gik på vagt der i nærheden. De havde, ved at trække rebet til sig, slidt det over, så at en stump af det var

blevet hængende ved skorstenen ud på taget. Ellers havde de selv ikke taget anden skade, end at de næsten var blevet helt hudløse på hænderne.

Thénardier havde, uden at man vidste, hvordan det var gået til, den nat fået et vink og sov derfor ikke. Henimod klokken et så han, til trods for mørket, to skygger glide forbi den glug, der var lige over for hans bur. Den ene standsede ude på taget blot så lang tid, som krævedes for at sende ham et blik. Men mere behøvedes ikke. Thénardier kunne kende Brujon og forstod.

Da han var blevet grebet under et forsøg på rov og altså blev anset for en farlig forbryder, om hvem man kunne formode, at han i nødsfald ikke ville gyse tilbage for et mord, var han under stadigt opsyn. Uden for hans bur gik der stadig en skildvagt, som blev afløst hver anden time, frem og tilbage med ladt gevær. Friluftssalen blev oplyst af en lygte, der var gjort fast i væggen. Fangen havde en tung lænke om benene. Hver dag klokken fire om eftermiddag kom en fangevogter, fulgt af to glubske hunde, ind i hans bur, lagde ved hans seng et to punds grovbrød, stillede en krukke vand og en skålfuld tynd suppe med bønner hen til ham, efterså hans lænker og bankede på jernstængerne. Den samme mand med sine hunde kom igen to gange i løbet af natten.

Thénardier havde fået tilladelse til at beholde en slags jernstift, som han brugte til at spidde sit brød fast i en sprække i muren, for, som han sagde, at "have det i fred for rotter." Da han var under stadigt opsyn, havde ingen fundet noget at indvende mod det. Dog mindedes man bag efter, at en af opsynsmændene havde gjort den bemærkning, at det ville være bedre at give ham en træstift. Klokken to om natten blev

skildvagten, en gammel soldat, afløst af en rekrut. Nogle øjeblikke efter gjorde manden med hundene sin runde og gik sin vej, uden at have bemærket andet, end at skildvagten så lovlig ung ud og lignede en "bondefredrik". Da man to timer efter, altså ved firetiden, kom for at afløse rekrutten, lå han på gulvet udenfor Thénardiers, bur og sov som en stud. Men fuglen var fløjet. De itubrudte fodlænker lå på jorden. Oppe i loftet af buret var der et hul og i taget oven over et tilsvarende. En sengefjæl var blevet revet løs og rimeligvis taget med, for man kunne ingen steder finde den. Man beslaglagde derimod inde i cellen en halvtømt flaske, hvori fandtes resten af den søvndyssende vin, hvormed soldaten var blevet bedøvet. Soldatens bajonet var borte.

I det øjeblik, man opdagede dette, troede man, at Thénardier allerede var i sikkerhed. I virkeligheden var han imidlertid, skønt han var kommet ud af fængselsbygningen, i største fare.

Da han kom ud på taget, havde han fundet den stump reb, Brujon havde efterladt, hængende ved gitteret for oven af skorstensrøret. Men da denne afslidte ende tov var meget for kort, havde han ikke kunnet slippe over vægtergangen, sådan som de to andre forbrydere havde gjort.

Når man fra Balletgade drejer om ad Kongen af Siciliens-gade, møder man straks til højre en smudsig fordybning, hvori der i forrige århundrede stod et hus, af hvilket der nu kun er så meget mur tilbage, at den når op til tredje stokværk af husene ved siden af. Det tomme rum, som det nedrevne hus har efterladt ud mod gaden, er halvt fyldt af et plankeværk af rådne brædder, der afstives af fem stenhjørner. I dette indelukke skjuler der sig et lille skur, der er bygget op ad den del af ruinen,

der endnu står. Plankeværket lukkes med en dør med en klinke for. På murtinden af denne rønne var Thénardier nu nået hen noget efter klokken tre om natten.

Hvordan han var nået derhen, har man aldrig kunnet oplyse. Lynene måtte både have hindret og hjulpet ham. Havde han brugt tækkemændenes stiger og stilladser for ved hjælp af dem at komme fra tag til tag, fra indelukke til indelukke, fra fængselsbygningen til vægtergangen og derfra ned på ruinen ud mod Kongen af Siciliens-gade? Havde han lagt sin sengefjæl som en bro fra friluftssalens tag over på vægtergangsmuren og givet sig til at krybe på maven hen over murtinden rundt om fængslet lige hen til den gamle rønne? Men så måtte jo skildvagterne have set ham, for ikke at tale om, at vægtergangsmuren var ganske ujævn og snart hævede, snart sænkede sig med bratte fald, rette vinkler og mange afbrydelser på grund af byggeforetagender. Måske havde Thénardier under påvirkning af den frihedstørst, der forvandler afgrunde til grøfter, jerngitre til vidjefletninger, en krøbling til en kæmpe, instinktet til guddommelig indskydelse, fundet på en tredje måde. Det være nu dermed, som det være vil. Nok er det, at man aldrig fik at vide, hvordan han havde båret sig ad, men at han dryppende af sved, gennemblødt af regnen, med klæderne i laser, hænderne flåede, blødende albuer og forrevne knæ, lå, så lang han var, på den gamle rønnes murtinde, uden at have kræfter til at komme videre. En stejl afgrund, så dyb som fra tredje stokværk ned til gaden, åbnede sig for hans øjne, og det stykke reb, han havde, var for kort.

Der lå han nu og ventede, bleg og udmattet, havde opgivet alt det håb om frelse, han havde haft, mens det endnu var mørkt,

tænkte, at det snart ville blive lyst, og forfærdedes ved tanken om, at han om få øjeblikke ville høre klokken slå fire på tårnuret i den nære kirke, og at afløsningen da ville komme og finde skildvagten sovende under det gennembrudte tag. Han så med forfærdelse i dybet under sig ved gadelygtens skær den fugtige, mørke stenbro, den så stærkt eftertragtede og dog så frygtelige stenbro, som både var døden og friheden. Han spurgte sig selv, om det var lykkedes de tre andre at undvige, om de havde hørt ham, og om de ville komme ham til hjælp. Han lyttede. Med undtagelse af en natpatrulje var der ingen gået gennem gaden, mens han havde ligget der. Grønthandlerne fra Montreuil, Charonne, Vincennes og Percy kører ned til torvehallerne ad Hellig Antonius-gade. Klokken slog fire. Det gav et sæt i Thénardier. Få øjeblikke efter blev der i fængslet det forvirrede røre, der følger efter opdagelsen af, at en fange er undveget. Larm af døre, der går op og i, knirken af gitterhængsler, støj i vagtstuen, hæs kalden af sluttere, slag af geværkolber i gårdenes stenbro, og alle disse lyd nåede op til ham. Lys flimrede op og ned langs de tilgitrede vinduer i sovesalene, en fakkel bevægede sig rundt på den ny fængselsbygnings tag, brandmændene var blevet tilkaldt fra kasernen ved siden af, og lyset fra faklen faldt på deres hjelme, mens de i regnen løb frem og tilbage langs tagene. Han selv lå der udstrakt i regnskyllet på det øverste af en ti tommer bred mur, med gabende svælg til begge sider, uden at kunne røre sig, svimmel ved udsigten til hvert øjeblik at dumpe ned, rædselsslagen ved den sikre følelse af, at han om lidt ville blive fanget igen, og hans tanke svingede som en klokkeknebel mellem de to forestillinger: Jeg er

dødsens, hvis jeg dratter ned, jeg bliver taget, hvis jeg bliver liggende.

Under denne hjerteangst opdagede han pludselig nede i den mørke gade en mand, der sneg sig hen langs murene. Han kom fra Pavée-gade og standsede ud for det indhug, oven over hvilken Thénardier svævede mellem liv og død. Lidt efter kom der en til gående med samme forsigtighed, så nok en, og endelig endnu en, og da disse fire mænd var samlede, løftede den ene af dem klinken på døren i plankeværket, hvorpå de alle gik ind i det indelukke, hvor skuret stod. De var nu lige neden under Thénardier. Det var tydeligt, at de havde valgt dette sted, for inde i fordybningen at tale sammen uden at blive set af de forbigående eller af skildvagten, der nogle skridt borte holdt vagt ved fængselslågen, men som regnen havde tvunget ind i skilderhuset. Thénardier kunne ikke skelne deres ansigter, men han lyttede til deres ord med den fortvivlede opmærksomhed, hvormed det er naturligt for en mand, der er i dødsfare, at spejde efter det halmstrå, der kan frelse ham.

Der gik et glimt af håb gennem hans sjæl, da han af deres tale kunne opfange tilstrækkeligt til at vide, at de udtrykte sig på kæltringesprog.

Den første sagde tydeligt, skønt med sagte røst, noget, der betød så meget som: "Lad os stikke af. Her har vi ikke noget at gøre." Hvortil den anden svarede noget, hvis mening var: "Det regner skomagerdrenge ned. Desuden kommer betjentene snart forbi. Der står en skildvagt derhenne, vi udsætter os for at blive taget her." Imidlertid var den tredje kommet til. Han sagde: "Det haster ikke, lad os vente lidt endnu. Det kan jo godt være, at han har behov for vor hjælp."

Thénardier var snart på det rene med, at de to første måtte være Brujon og Babet, og at den tredje, der ikke talte kæltringsprog, var Montparnasse, der vel forstod dette, men af vigtighed plejede at undlade at benytte det. Hvad den fjerde angik, der ikke sagde noget, kunne Thénardier af hans brede skuldre skønne, at det var Gueulemer.

Brujon svarede i en heftig tone, men dog stadig med dæmpet røst: "Hvad er det for noget sludder, du der kommer med? Kromanden har ikke kunnet slippe løs. Han kender ikke rummelen. Der skal bedre håndelag end hans til at rive sin skjorte itu og klippe lagener i stykker for at lave et reb, bore huller i dørene, file jernene over, skjule sig og forklæde sig. Den gamle rad har ikke kunnet, han forstår ikke at arbejde." Og Babet tilføjede: "Kromanden er naturligvis blevet snuppet, han er jo endnu kun et barn til sådan noget. Han har ladet sig tage ved næsen af en spion eller en lokkedue. Vil du bare høre, Montparnasse, hvor de råber inde i fængslet. De har taget ham, det kan du stole på. Nå, han slipper med tyve år på galejerne. Det er nu ikke, fordi jeg er bange, for der er ingen, der tror om mig, at jeg er en kryster, men vist er det, at vi ikke har andet at gøre end at se at komme væk, mens tid er, ellers kan det nok være, vi kommer på komedie. Kom nu bare med os, så går vi hen og tager os et glas."

"Man skal ikke svigte sine venner i nøden," brummede Montparnasse.

"Jeg siger dig, at han er den," fortsatte Brujon. "Kromanden er i dette øjeblik ikke så meget værd som en sur sild. Vi kan ikke gøre noget ved den ting. Lad os bare gå vor vej, jeg har en fornemmelse, som om jeg havde en betjent i hånden."

Montparnasse var nær ved at opgive sine forsøg på at overtale de andre til at se tiden an. De havde alle fire med den trofasthed, der gør, at sådanne misdædere nødigt lader hinanden i stikken, hele natten strejfet om i nærheden af fængslet, med stor personlig fare for at blive opdagede, i håb om at se Thénardier dukke op på det øverste af en eller anden mur. Men den øsende regn, kulden, de gennemblødte klæder, det hullede fodtøj, den ængstelige støj i fængslet, alt det gjorde, at de, efterhånden som timerne gik og de udsatte sig for at støde på natpatruljer, mere og mere tabte håbet og begyndte at blive bange og derfor var mest tilbøjelige til at opgive ævred. Selv Montparnasse var, skønt han på en måde måske kunne kalde sig Thénardiers svigersøn, på nippet til at give efter. Om et øjeblik ville de være forsvundet. Thénardier lå og stønnede oppe på muren, men turde ikke kalde på dem, fordi et eneste råb ville være nok til at ødelægge det hele. I sin kvide fik han endelig et godt indfald. Han tog i sin lomme den ende reb, som Brujon havde ladt sidde om skorstenen på den ny fængselsbygning, og som han, Thénardier, for en sikkerheds skyld havde stukket til sig, og lod den dumpe ned i indelukket, hvor plankeværket stod, så det faldt lige for fødderne af dem.

"Hej, der kom et reb," sagde Babet.

"Det er min tovende," sagde Brujon.

"Kromanden er der," sagde Montparnasse.

De så op, Thénardier stak hovedet lidt frem, og Montparnasse sagde: "Skynd dig, Brujon, kom med den anden stump, så knytter vi dem sammen og kaster rebet op til ham. Når han gør det fast ved muren, kan han glide ned ad det."

Thénardier dristede sig til at hæve sin røst og sagde: "Jeg er gennemisnet."

"Vi skal nok varme dig,"

"Jeg kan ikke røre mig."

"Lad dig bare glide, så skal vi tage imod dig."

"Mine hænder er ganske stive."

"Knyt bare tovet fast til muren."

"Jeg kan ikke."

"En af os må krybe derop," sagde Montparnasse.

"Det er for højt," bemærkede Brujon.

Der stod en gammel skorsten, som tidligere havde været brugt til skuret, og som næsten nåede op til det sted, hvor man kunne se Thénardier. Den var noget sprukken og temmelig smal.

"Man kunne krybe op gennem den," sagde Montparnasse.

"Gennem det rør?" sagde Babet. "Det kan en mand ikke gøre, det må der et barn til."

"Hvor skal vi få fat på noget barn?" spurgte Gueulemer.

"Ham skal jeg skaffe," sagde Montparnasse, åbnede sagte døren på plankeværket på klem, forvissede sig om, at der ingen gik forbi ude på gaden, gik forsigtigt ud, lukkede atter døren efter sig og skyndte sig af sted hen på Bastillepladsen.

Der gik en syv, otte minutter, der forekom Thénardier så lange som århundreder. De tre tilbageblevne gavtyve åbnede ikke munden. Endelig gik døren atter op, og Montparnasse trådte forpustet ind med Gavroche. Regnen fortsatte at skylle ned i den menneskетomme gade.

Lille Gavroche så ganske roligt på de forsamlede tyveknægte, mens vandet drev ned ad hans hår. Gueulemer spurgte ham:

"Dreng, er du en mand?"

Gavroche trak på skuldrene og svarede: "En dreng som jeg er en mand, og mænd som I er drenge."

"Den hvalp forstår at bruge knævren," sagde Babet.

"Ja, de parisiske drenge er godt skåret for tungebåndet," bemærkede Brujon.

"Hvad er det så, jeg skal?" spurgte Gavroche. Montparnasse svarede: "Du skal krybe op gennem det rør med rebet og gøre det fast oppe på muren ved en vinduessprosse."

Drengen så på tovet, røret, muren og vinduerne og smækkede hånligt med læberne som for at sige: "Er det det hele?"

"Der er en mand der oppe, som du skal bjerge," fortsatte Montparnasse.

"Vil du?" spurgte Brujon.

"Det var også noget at spørge om," svarede drengen, som om det var under hans værdighed at svare på et sligt spørgsmål, hvorefter han tog sine sko af. Gueulemer greb ham med den ene arm, satte ham op på taget over skuret, hvis ormstukne brædder gav sig under drengens vægt, og rakte ham tovet, som Brujon atter havde knyttet sammen, mens Montparnasse havde været henne at hente Gavroche. Fyren krøb hen til skorstenen, som det var let for ham at komme ind i, fordi der var en bred revne, der gik lige ned til skuret. I det øjeblik, han skulle til at krybe op, bøjede Thénardier, der så frelsen og livet nærme sig, sit hoved ud over murkanten. Dagskæret kastede et svagt lys på hans sveddryppende pande, hans gustne, fremstående kinder, hans tynde næse og hans grå, strittende skæg, og Gavroche kunne kende ham.

"Nå, det er nok min fader," sagde han. "Ja, det kan nu være det samme."

Og idet han tog rebet mellem tænderne, begyndte han uforknyt at krybe op til ham. Han nåede op til det øverste af den gamle rønne, satte sig over skrævs på muren og knyttede rebet fast ved den øverste tværsprosse i vinduet. Et øjeblik efter stod Thénardier nede på gaden.

Så snart han rørte ved brostenene og følte sig uden for al fare, var han ikke længere hverken træt eller forkommen. De rædsler, ban havde gennemgået, forsvandt som en røg, hans besynderlige vilde opfattelsesevne vågnede, rede til at arbejde, og hans første ord var: "Hvem skal vi nu hen at æde?"

Brujon svarede: "Lad os trykke os godt op i hjørnet, gøre os færdige i største hast og straks skilles ad. Der var henne i Plumet-gade en forretning at gøre, der så ud til at kunne give noget af sig. Gaden lå afsides, der var et ensomt liggende hus med et gammelt råddent gitter ud til en have, og kun fruentimmer i lejligheden."

"Nå ja, hvorfor ikke?" spurgte Thénardier.

"Din datter Eponine var henne at se på tingene," svarede Babet.

"Og så kom hun med en tvebak til Magnon. Der var ikke noget der at stjæle," bemærkede Gueulemer.

"Tøsen er ikke tosset," sagde Thénardier, "Men vi kunne jo dog se på det."

"Ja, lad os det," sagde Brujon.

Under denne samtale havde Gavroche, som ingen af de fem mænd længere lod til at lægge det mindste mærke til, sat sig ned på en afviser. Da han havde ventet nogle øjeblikke på, om

måske hans fader ville vende sig om imod ham, trak han sine sko på igen og sagde: "Er der ikke mere? Har I ikke længere brug for mig, godtfolk? Godt! Nu er altså ærterne klarede. Så vil jeg gå min vej hen at se til mine rollinger."

Og dermed gik han. De fem mænd forlod en efter en indelukket.

Da Gavroche var forsvundet om hjørnet til Balletgade, tog Babet Thénardier til side og spurgte ham: "Så du, hvem den dreng var?"

"Hvad for en dreng?"

"Han, der krøb op på muren og bragte dig rebet."

"Nej, jeg lagde ikke mærke til ham."

"Nå ja, jeg ved ikke rigtig, men det forekom mig, at det var din søn."

"Så, tror du?" svarede Thénardier.

Femte bog: Henrykkelse og fortvivlelse

1

Læseren har nok forstået, at Eponine efter, ved at kigge gennem havegitteret, at have forvisset sig om, hvem det var, der boede i Plumet-gade, hvor hun var blevet sendt hen af Magnon, aller først havde sørget for at holde røverbanden borte fra stedet, og dernæst havde ført Marius derhen. Han var så, draget af den magt, hvormed magneten trækker jernet til sig, og hvormed elskeren drages af de sten, hvoraf den elskedes hus er bygget, til sidst kommet ind i Cosettes have ligesom Romeo i Julies. Da der aldrig var nogen i gaden og Marius først, når det var blevet mørkt, begav sig derhen, udsatte han sig ikke for at blive set af nogen.

Fra den salige stund at regne, da et kys beseglede to berusede sjæles pagt, kom han derhen hver aften. Hvis Cosette på dette tidspunkt af sit liv var blevet forelsket i en samvittighedsløs og udsvævende mand, ville hun have været fortabt, for der findes ædle naturer, som giver sig hen, og Cosette var en af dem. Der er det højsindede ved kvinder, at de giver efter. Når kærligheden når sit højdepunkt, står den i forbindelse med en vis himmelsk blindhed, der lægger sig over blufærdighedens øjne. Men hvilke farer udsætter I jer ikke for, I ædle sjæle! Ofte når I giver hjertet, tager man legemet. I beholder hjertet tilbage og betragter det skælvende, når I er alene. Kærligheden kender ingen middelvej: Enten fører den til fordærv eller frelse. Hvis den ikke er liv, er den død. Gud havde villet, at den kærlighed, der faldt i Cosettes lod, skulle blive til frelse.

Hele maj måned mødtes i det Herrens år 1832 hver nat i den lille haves vildnis to kyske og uskyldige væsner, der nød al himmelsk salighed under deres rene, berusende samvær. De berørte hinanden, de så på hinanden, de tog hinandens hænder, de trykkede sig op til hinanden, men der var dog en afstand imellem dem, som de ikke overskred, ikke fordi de passede på sig selv, men fordi de ikke kendte den. Marius følte i Cosettes renhed en skranke, og Cosette følte i Marius' redelighed en støtte. Det første kys havde været det sidste. Han havde siden kun dristet sig til at strejfe hendes hånd, hendes tørklæde eller en lok af hendes hår med sine læber. Cosette var i hans øjne ikke en kvinde, men en duft, som han indåndede. Hun nægtede ham intet, fordi han ikke bad om noget. Hun var lykkelig og han tilfreds. De levede i den henrykkelse, to sjæle føler, når de gensidig blændes af hinandens glans. Marius var så sjæleligt betaget, at al vellyst var bragt til tavshed, og han kunne snarere, når galt skulle være, være gået op til en skøge, end han kunne have fået i sinde at løfte Cosettes kjole blot til anklen. En gang i måneskinnet bøjede Cosette sig ned for at tage noget op fra jorden. Hendes kjoleliv gled til side, så at han kunne se det øverste af hendes barm: Han vendte øjnene bort.

Hvad foregik der da mellem de to? Intet. De tilbad hinanden. Haven syntes dem om natten, når de var der, et levende og helligt sted. Alle blomsterne åbnede deres kroner omkring dem og sendte dem deres virak. De selv åbnede deres sjæle og udgød dem over blomsterne og sagde elskovsord, som fik træerne til at sitre. Hvad var det for ord? Åndepust og intet videre. Men disse åndepust var tilstrækkelige til at forvirre og røre den hele natur på dette sted. Man ville næppe forstå den tryllemagt, der ligger

i en sådan passiar, som af vinden føres bort som en røg under løvet, når man læste den trykt i en bog. Hvis man af to elskendes tale tager den melodi bort, der kommer fra sjælen og ledsager den som en lyre, bliver der kun en skygge tilbage, og man spørger: Er det ikke andet? Nej, det er kun gentagelser, en latter over ingenting, overflødigheder, naragtigheder, det mest mageløse og dybsindige, der er i verden, det eneste, det er umagen værd at sige og høre på. Det menneske, der aldrig har hørt eller selv sagt den slags tåbeligheder og tarveligheder, er et fæ og en dårlig person.

Cosette sagde for eksempel til Marius: "Ved du, at jeg hedder Euphrasie?"

"Nej, du hedder jo Cosette."

"Å, Cosette er et grimt navn, som de gav mig, da jeg var en ganske lille pige. Men mit rigtige navn er Euphrasie. Synes du ikke om det navn?"

"Jo … men Cosette er ikke noget grimt navn."

"Holder du mere af det end af Euphrasie?"

"Ja … det tror jeg nok."

"Nå, så holder jeg også mere af det. Ja, det er sandt, det er et kønt navn. Kald mig så Cosette."

Og hun ledsagede disse ord med et himmelsk smil. En anden gang så hun stift på ham og sagde: "Hr. Marius, De er smuk og pæn og begavet og meget klogere end jeg, men jeg gad nok se, om De ligesom jeg kan sige: Jeg elsker dig!" Og Marius syntes, han hørte en himmelsk musik. Eller også gav hun ham et lille smæk, fordi han hostede, og sagde: "Vær så god at lade være med at hoste! Ingen må hoste her uden min tilladelse. Det er meget stygt at hoste og gøre mig ængstelig. Jeg vil have, at du

skal befinde dig vel, først og fremmest, fordi jeg, hvis du ikke befandt dig vel, ville være meget ulykkelig, og hvad skulle jeg så gøre?" og det var ligefrem guddommeligt! En gang sagde Marius til Cosette: "Vil du bare tænke dig, at der var en gang, da jeg troede, du hed Ursula." Det lo de af en hel aften. Midt under en anden passiar kom han pludselig til at sige: "En dag i Luxembourg Have fik jeg lyst til at slå en invalid helt fordærvet." Men han holdt pludselig inde og fortsatte ikke, fordi han da havde måttet tale til Cosette om hendes strømpebånd, hvilket var ham umuligt på grund af hans uskyldige kærligheds hellige rædsel for det kødelige.

Marius kunne ikke forestille sig livet med Cosette anderledes, end at det bestod i at komme hver aften hen i Plumet-gade, tage en af tremmerne ud i det gamle havegitter, sætte sig ned ved hendes side på bænken, se nattens stjerner begynde at funkle gennem træerne, klappe neglen på hendes tommelfinger, sige du til hende og i al evighed indånde den samme blomsterduft som hun, mens skyerne drog hen over deres hoveder. Hver gang vinden suser, bortfører den flere menneskedrømme end skyer.

"Hvor du er smuk!" hviskede Marius til hende. "Jeg tør ikke se på dig, derfor beskuer jeg dig. Du er en gratie. Jeg ved ikke selv, hvad der går af mig, men når du blot stikker spidsen af din fod frem under kjolen, bliver jeg ganske tummelumsk. Og hvilket fortryllende skær står der ikke om dine tanker, når du åbner din sjæl! Du er forbavsende fornuftig, men i enkelte øjeblikke synes jeg, du er en drøm. Tal, jeg lytter til dig, jeg beundrer dig. O, Cosette, hvor det er besynderligt og yndigt! Jeg er ganske ude af

mig selv. De er tilbedelsesværdig, frøken. Jeg studerer dine fødder med mikroskopet og din sjæl med et teleskop."

Og Cosette svarede: "Jeg holder så meget mere af dig, som der er gået tid siden i morges."

Spørgsmål og svar fulgte hinanden, som de bedst kunne under denne samtale, og drejede sig bestandig om kærlighed, ligesom hyldedukker altid kommer til at stå på blyenden. Hele Cosettes person var barnlig ynde og uskyld, gennemsigtighed, hvidhed, troskyldighed og stråleglans. Der var noget lyst og klart over hende. Hun gjorde et indtryk som en forårsmorgen, der var dug i hendes øjne, hun var, som om morgenrøden havde fortættet sig og var blevet kvinde. Det var den naturligste ting af verden, at Marius tilbad og beundrede hende. Men sandt var det også, at denne lille, nylig udsprungne klosterfrøken passiarede med udsøgt kløgt og hvert øjeblik sagde en mængde sande og fine ting. Hun tog ikke fejl af noget og så rigtigt, for en kvinde føler og taler med hjertets ufejlbarlige instinkt, og ingen kan som hun sige på en gang milde og dybsindige ting. Mildhed og dybsindighed, det er hele kvinden. Det er hele himlen.

Under al denne lyksalighed fik de hvert øjeblik tårer i øjnene. De blev rørte, når de kom til at træde på en mariehøne, når en fjer faldt ned fra en rede, når en tjørnegren brækkede, og deres henrykkelse befandt sig vel ved dette anstrøg af mildt tungsind og følte trang til at græde. Et af de tydeligste tegn på kærlighed er en undertiden næsten utålelig rørelse. Men ved siden deraf – sådanne modsætninger er kærlighedens lyn – plejede de gerne at le på en så hjertelig, utvungen måde, at de stundom lignede to drenge. Og dog, uden de kysk berusede hjerters vidende,

minder naturen altid om, at den er der med sit i al dets plumpe voldsomhed ophøjede mål, og, hvor uskyldige end sjælene er, føler man under den mest blufærdige fortrolighed den lille hemmelighedsfulde forskel, der adskiller et elskende par fra to gode venner. De forgudede hinanden.

Det uforanderlige består til evig tid. Man elsker hinanden, smiler til hinanden, ler og ser surt med spidsen af læberne, slynger fingrene i hinandens fingre, siger du til hinanden. To elskende skjuler sig om aftenen i tusmørket usynlige, sammen med fuglene og roserne, fængsler hinanden gensidigt ved at læse hinandens hjerter i øjnene og hvisker og tisker sammen. Og imidlertid går stjernerne deres gang gennem det uendelige rum.

Forvirrede af deres lykke førte Marius og Cosette deres liv viden sammenhæng med begivenhederne. De lagde for eksempel ikke mærke til, at koleraen netop i den måned på det heftigste hjemsøgte Paris. De havde givet hinanden alle mulige fortrolige meddelelser, men disse gik ikke synderlig videre end til deres navne. Marius hade fortalt Cosette, at han hed Pontmercy og var juridisk kandidat, og at han levede af at skrive litterære ting. At hans fader havde været oberst og helt, og at han var raget uklar med sin rige bedstefader. Han havde også løseligt omtalt for hende, at han var baron, men det havde ikke gjort synderligt indtryk på hende. Marius baron? Hun havde ikke rigtig forstået, hvad det ville sige. Marius var Marius. Hun havde til gengæld betroet ham, at hun var blevet opdraget i Lille-Picpus kloster, at hendes moder var død, og at hendes fader hed Fauchelevent, var god imod fattigfolk, skønt

han selv var fattig, og nægtede sig selv alt, for at hun ikke skulle savne noget.

Underligt nok var, mens de to sang deres elskovsduet, fortiden, selv den nærmeste, i den grad forsvundet i tåge for Marius, at han lod sig nøje med det, Cosette fortalte ham, så at det ikke et øjeblik faldt ham ind at spørge hende ud om den natlige hændelse i Thénardiers rønne, hendes faders brandsår, underlige adfærd og besynderlige flugt. Det havde han rent glemt. Han vidste ikke engang om aftenen, hvad han havde taget sig for om morgenen, hvor han havde spist frokost eller hvem han havde talt med. De sange, der summede for hans øren, gjorde ham døv for enhver anden tanke. Han levede kun i de timer, han tilbragte sammen med Cosette. Da var han i himlen, og så var det jo naturligt, at han glemte jorden.

Jean Valjean anede ikke noget. Cosette, der var lidt mindre sværmerisk anlagt end Marius, var glad og munter, og det var nok til, at Jean Valjean skulle føle sig lykkelig og rolig. Når to elskende er enige, forstår de altid ved mange små forsigtighedsregler, der bestandig er ens for alle, at gøre tredjemand blind, så han ikke kan forstyrre deres elskov. Således gjorde Cosette aldrig Jean Valjean nogen som helst bebrejdelse. Havde han lyst til at spadsere, så var hun straks villig til at gå med. Ville han blive, hvor han var – vær så artig! Ønskede han at tilbringe aftenen nede hos Cosette, så var hun henrykt. Da han altid forlod hende klokken ti, kom Marius først efter dette klokkeslæt hen i haven, når han ude fra gaden hørte hende lukke glasdøren op ud til trappen. Om dagen mødte ingen af dem ham nogen sinde, så at Jean Valjean ikke længere tænkte på ham. En morgen så han tilfældigvis, at hun var hvid

på ryggen, og sagde det til hende. Marius havde den foregående aften i sin henrykkelse skubbet hende op ad muren. Den gamle Toussaint plejede at gå tidlig i seng og tænkte, når hun først havde besørget sin gerning, kun på at sove, så hun vidste lige så lidt som sin herre, hvad der gik for sig.

Marius satte aldrig sine ben der i huset. Når han var hos Cosette, skjulte de sig altid i en busk ved trappen, for ikke at blive set fra gaden, og sad de først der og trykkede hinandens hænder og stirrede på træernes grene, kunne lynet gerne være slået ned i nærheden af dem, uden at de havde anet det, så optaget var de gensidig af hinandens drømme. Mellem dem og gaden lå hele haven, og hver gang Marius gik ud og ind, stillede han omhyggeligt tremmerne på plads, for at ingen skulle se, at nogen af dem var løs. Han plejede hen ad midnat at komme hjem til Courfeyrac, der ofte lagde armene over kors og med en alvorlig mine sagde til ham: "De fører et uordentligt liv, unge mand." Han, den praktiske mand, udlagde i den værste mening det genskin af paradiset, der stod at læse i Marius' øjne. Han var selv vant til at give efter for sine lidenskaber, blev derfor utålmodig og opfordrede jævnligt sin sambo til at gøre alvor af sagen. En morgen sagde han til ham: "Min kære ven, du gør for øjeblikket indtryk af at bo på månen, i drømmenes rige, indbildningernes provins, i et luftslot i hovedstaden Sæbebobbel. Nå, vær nu skikkelig og sig mig, hvad hun hedder."

Men intet kunne bevæge Marius til at rykke ud med sproget. Snarere kunne man have revet neglene ud af fingrene på ham end fået ham til at nævne de tre stavelser, hvoraf navnet Cosette bestod. Den sande kærlighed er så lys som morgenrøden og så tavs som graven.

Men en aften, da han begav sig til sit stævnemøde ad Invalideboulevarden og som sædvanlig gik med bøjet hoved, hørte han, just som han drejede om Plumet-gadens hjørne, en stemme tæt ved ham sige: "God aften, hr. Marius!" Han så op og kendte Eponine. Det gjorde et besynderligt indtryk på ham. Han havde ikke en eneste gang tænkt på den unge pige siden den dag, da hun havde ført ham hen i Plumet-gade, og hun var ganske gledet ud af hans erindring. Skønt han kun havde grund til at nære taknemlige følelser over for hende, var han forlegen over at møde hende. Han havde ikke gjort sig det klart, at denne pige hed Eponine Thénardier, og at hun bar et navn, der stod skrevet i hans faders testamente. Han svarede hende derfor lidt tvungent: "Å, er det Dem, Eponine?"

"Hvorfor siger De *De* til mig? Har jeg gjort Dem imod?" Nej, det havde hun sikkert ikke, langtfra, men han følte kun, at nu, da han sagde *du* til Cosette, kunne han ikke sige andet end *De* til Eponine. Da han tav, sagde hun videre: "Hør, sig mig en gang ..." Men så standsede hun i talen, og det så ud, som om denne før så sorgløse og dristige tøs manglede ord. Hun prøvede igen på en sætning og fik sagt: "Nå ..." Så tav hun atter og blev stående med nedslåede øjne. "God nat, hr. Marius," slap det pludselig ud af hende, og så gik hun sin vej.

2

Dagen efter, det var den 3. juni 1832, altså på en tid, da alvorlige begivenheder hang truende over Paris, gik Marius ved mørkets frembrud i de samme henrykte tanker den samme vej, da han mellem boulevardens træer så Eponine komme sig i møde. To dage i træk, det var virkelig for meget af det gode. Han vendte

hastigt om, forlod boulevarden, skiftede vej og gik ad Prinsensgade hen i Plumet-gade. Det var skyld i, at Eponine fulgte efter ham, mens hun før havde ladet sig nøje med at se ham gå forbi uden at prøve på at møde ham. Hun så ham tage en af tremmerne ud af havegitteret og krybe igennem åbningen og sagde: "Ja så, han går ind i huset!" Derpå gik hun hen til gitteret og følte på tremmerne for at få at vide, hvilken af dem, der sad løs, mumlede halvhøjt med et uhyggeligt tonefald: "Nej, du kan tro, nej, moppe!" og satte sig ned på gitterets murfod, som om hun holdt vagt, lige i krogen ved nabohuset, hvor mørket skjulte hende. Sådan sad hun i over en time uden at røre sig i mørke tanker. Da hen imod klokken ti en ældre borger skyndte sig forbi det ensomme sted, hørte han en hul og truende stemme sige: "Nu undrer det mig ikke, at han kommer her hver aften." Han blev bange, turde ikke se hen til den mørke krog og skyndte sig videre. Det gjorde han vel i, for lidt efter kom seks mænd listende om hjørnet, den ene bag efter den anden, som om det kunne være en natpatrulje.

De gav sig til at hviske sammen. "Her er det," sagde den ene.

"Er der en hund i haven?" spurgte den anden.

"Jeg ved ikke. I hvert fald har jeg en pille at give den."

"Har du kit til at trykke ruden ud i?"

"Ja."

"Gitteret er gammelt," sagde en, der talte med en røst, som om han var bugtaler.

"Det er heldigt, så knirker det ikke, når vi sætter saven i det," sagde en anden.

Imidlertid havde en af de seks mænd givet sig til at rykke i tremmerne, ligesom Eponine lige havde gjort, og han ville lige

til at gribe den løse, da pludselig en hånd blev rakt frem og gav ham et stød midt for brystet, idet en hæs stemme dæmpet sagde til ham: "Der er en hund" og han så i det samme en bleg pige stå for sig. Han for tilbage og stammede: "Hvad er det for en tøs?"

"Det er din datter."

Det var ganske rigtig Thénardier, Eponine havde tiltalt. "Hvad bestiller du her? Skal du forhindre os i at arbejde?" spurgte faderen.

Eponine brast i latter, fløj ham om halsen og sagde: "Jeg er her, lille fader, fordi jeg skal være her. Har jeg ikke lov til at sidde her? Det er nok snarere dig, der ikke skulle være her. Hvad vil du her? Jeg har jo sendt tvebakken og sagt til Magnon, at der ikke er noget her at gøre. Giv mig et kys, lille fader! Det er så længe siden, jeg har set dig. Du er altså ikke længere på brasen!"

"Ja, det er godt nok. Nu har du jo kysset mig. Ja vel, jeg er kommet ud af fedtefadet. Gå så din vej!"

Men Eponine ville ikke så let slippe ham og begyndte atter at kæle for ham og sagde: "Hvordan har du båret dig ad, lille fader? Det må du fortælle mig. Og hvor er moder henne? Har hun det godt?"

Thénardier svarede: "Hun har det sagtens godt, det ved jeg ikke. Lad mig være og gå din vej!"

"Kan du nænne at vise mig bort, når jeg ikke har set dig i fire måneder?"

Og hun tog ham atter om halsen.

"Hør, dette her er noget vrøvl," sagde Babet.

"Lad os skynde os, inden betjentene kommer," sagde Gueulemer, og bugtaleren nynnede: "Nu er jeg blevet en pige så stor – jeg kysser ej længere min far og min mor."

Eponine vendte sig om mod de fem røvere og nævnte dem ved navn og spurgte til deres befindende. Thénardier blev utålmodig og sagde. "Ja, det er nu godt nok. Men du må forsvinde."

"Vi har andet at tænke på," sagde Montparnasse, og da Eponine greb hans hånd, tilføjede han: "Tag dig i agt, du ikke skærer dig, for min kniv er lukket op."

"Hør nu, lille Montparnasse," sagde Eponine i en meget mild tone. "I må dog virkelig have tillid til mig. I har jo bedt mig undersøge sagen, og I ved, at jeg ikke er noget fæ. Jeg har indhentet oplysninger, og det ville ingen nytte være til, om I udsatte jer for noget. Der er virkelig ikke noget at gøre i det hus."

"Det er jo enlige kvinder, der bor der," sagde Gueulemer.

"Nej, de er flyttet."

"Da er deres lys ikke flyttet," sagde Babet og viste mellem trætoppene et skær.

"De er fattige, de har ikke en skilling," sagde Eponine.

"Skrup nu af med dig," sagde Thénardier. "Når vi har endevendt huset, skal jeg sige dig, om der er gryn." Og han skubbede til hende for at komme forbi.

Da Eponine således havde gjort flere forgæves forsøg på med det gode at bevæge banden til at opgive sin plan, stillede hun sig med ryggen op imod gitteret og sagde med fast stemme: "Jeg vil ikke have, at I går derind! Hvis I gør det, giver jeg mig til at skrige og råbe og tilkalde betjentene."

"Hun kunne godt finde på det," hviskede Thénardier til de to, der stod ham nærmest, og gik hen til hende.

"Væk fra mig," sagde hun og vedblev med en frygtelig latter: "Tror I, jeg er bange for jer? Til sommer vil jeg komme til at sulte og til vinter til at fryse. Skulle jeg stikke op for sådanne seks fyre? Jeg ved godt af, at I er vant til, at jeres kærester kryber under sengen, så snart I hæver røsten, men jeg er ikke af den slags. Jeg er ikke bange for nogen verdens ting, ikke engang for dig, fader. Hvad bryder jeg mig om, at de i morgen finder mig her på gaden med et knivstik i halsen, eller først om et år nede ved Svaneøen, når de fisker de gamle, rådne propper og de druknede hunde op." Hun blev nødt til at standse, fordi en tør hoste fik hendes stemme til at lyde som en rallen. Men lidt efter fortsatte hun og sagde: "Jeg behøver bare at skrige, så kommer der folk til."

Thénardier sagde nu i en mild tone til hende: "Hvorfor vil du forhindre os i at arbejde? Vi må jo dog tjene vort brød. Holder du slet ikke mere af din fader?"

"Du keder mig," svarede hun.

"Vi er jo nødt til at have noget at spise."

"Jeg er ligeglad."

Dermed satte hun sig atter ned på gitterets murfod og nynnede med albuen på knæet og hagen i hånden, idet hun på en ligegyldig måde gyngede med foden. Man kunne gennem den hullede kjole se hendes magre nøgleben ved skæret fra gadelygten. De seks gavtyve trak sig forbløffede ved synet af hendes bestemte miner hen i skyggen og holdt råd.

"Hun må jo have en grund," sagde Babet. "Monstro hun er forelsket i hunden? Det ville ellers være skade, om vi skulle gå

glip af den forretning, for jeg tror, her er noget at gøre."

"Så gå I andre ind," sagde Montparnasse. "Jeg skal imidlertid blive hos tøsen, og hvis hun gør mine til at gøre det mindste vrøvl, så ..."

Og han lod den åbne kniv, han havde i hånden, lyne i skæret fra gadelygten. Thénardier sagde ingenting og syntes rede til at gøre, hvad de andre besluttede sig til. Brujon, der var den, som havde givet anvisning på huset, havde endnu ikke sagt noget. Da Babet spurgte ham, hvad han mente, stod han nogle øjeblikke tavs, og da han endelig bekvemmede sig til at tale, sagde han med en hovedrysten: "Jeg mødte i morges to spurve, der sloges, og nu render jeg her på et kivagtigt fruentimmer. Alt det huer mig ikke. Lad os hellere gå vores vej!"

Det gjorde de så. Montparnasse hviskede ærgerlig: "Det er nu det samme. Hvis I havde villet, skulle jeg nok have besørget tøsen."

Dertil svarede Babet: "Jeg slår aldrig en dame."

Henne på gadehjørnet standsede de og spurgte: "Hvor skal vi sove i nat?"

"I kloakkerne."

"Har du nøglen til gitterporten hos dig, Thénardier?"

"Ja, naturligvis."

Eponine holdt øje med dem, fulgte efter dem og slap dem ikke af syne, før de var forsvundet i mørket samme vej som den, ad hvilken de var kommet.

3

Mens hun således havde holdt vagt ved havegitteret, havde Marius siddet hos Cosette. Aldrig havde himlen været så fuld af

stjerner, træerne så skønne, græs og planter så duftende. Aldrig havde fuglene med en så sød kvidder begivet sig til ro på deres grene og hele naturen i den grad stemt overens med elskovsmusikken i hans hjerte. Marius var selv mere betaget, lykkelig og henrykt end nogen sinde. Men han havde fundet Cosette bedrøvet. Hendes øjne var røde, hun havde grædt. Det var den første sky på denne vidunderlige drøms himmel.

"Hvad er der galt med dig?" spurgte Marius.

"Min fader sagde i morges til mig, at jeg skulle holde mig rede. Han har forretninger, og vi skal måske rejse," svarede hun, mens de sad ved hinandens side på bænken ved havetrappen. Der gik en gysen gennem hans krop fra top til tå. Han følte det, som om han pludselig vågnede efter en drøm. I seks uger havde han så at sige levet uden for livet. Det ord *rejse* førte ham på en gang atter midt ind i det. Han kunne ikke finde på, hvad han skulle sige, men Cosette kunne mærke, at hans hånd var kold, og det var nu hende, der spurgte ham: "Hvad er der galt med dig?"

Han svarede så sagte, at Cosette næppe kunne høre, hvad han sagde: "Jeg forstår ikke, hvad du siger."

Hun fortsatte: "Fader sagde i morges til mig, at jeg skulle gøre alting i stand og holde mig rede og lægge hans linned i en kuffert, fordi vi om en uges tid måske skulle rejse til England."

"Men det er jo forfærdeligt," udbrød Marius, der ikke kunne tænke sig en mere vilkårlig handling end den, at Fauchelevent bortførte sin datter til England, fordi han havde forretninger der, og han spurgte med svag røst: "Hvornår rejser du?"

"Det har han ikke fortalt mig."

"Hvornår kommer du da tilbage?"

"Det har han heller ikke sagt mig."

Marius rejste sig op og spurgte koldt: "Tager De med ham, Cosette?"

Hun vendte sine skønne øjne om mod ham og sagde med et ængsteligt udtryk halvt forvirret: "Ja! Hvorfor siger du De til mig?"

"Jeg spørger Dem, om De rejser med Deres fader til England?"

"Ja, hvad skal jeg dog gøre?" svarede hun og vred sine hænder.

"Godt," sagde Marius, "så vil jeg også tage bort."

Cosette snarere følte end forstod, hvad han mente. Hun blev ganske bleg og stammede: "Hvad mener du?"

Marius løftede langsomt øjnene mod himlen og svarede: "Ingenting".

Men da han atter vendte dem mod Cosette, sad hun og smilede til ham og sagde: "Hvor vi er dumme, Marius! Du kan jo også rejse. Du kan jo komme hen til mig."

Han var nu fuldstændig vågnet igen til livets virkelighed og råbte til Cosette: "Rejse med dig, er du rigtig klog? Dertil kræves der penge, og jeg har ingen. Hvor skulle jeg kunne rejse til England? Jeg skylder Courfeyrac, en af mine venner, som du ikke kender, over ti louisdorer. Min gamle hat er ikke tre francs værd, der mangler knapper i min frakke, min skjorte er itu, jeg har huller på albuerne, og mine støvler trækker vand. Det har jeg ikke tænkt på i seks uger og ikke villet sige dig. Cosette, jeg er en fattig lus. Du ser mig kun om natten og giver mig din kærlighed. Hvis du så mig om dagen, ville du give mig en skilling. Rejse til England! Jeg har jo ikke engang penge til at betale et pas med."

Og han kastede sig fortvivlet mod et træ med panden mod stammen og armene over hovedet uden at kunne mærke, at barken flåede hans hud, og at feberen hamrede i hans tindinger, og blev længe stående således ubevægelig. Da hørte han bag ved sig Cosette hulke og gik hen og faldt langsomt på knæ for hende og greb hendes tåspids, der stak frem under kjolen, og kyssede den.

"Græd ikke," sagde han. "Holder du af mig?"

"Jeg tilbeder dig," svarede hun.

"Cosette, jeg giver dig mit ord på, at hvis du drager bort, så dør jeg." Han sagde dette i en så rolig og højtidelig tone, at Cosette skælvede derved. Derpå fortsatte han: "Hør nu, du må ikke vente mig før i overmorgen."

"Skal jeg undvære synet af dig en hel dag?"

"Vi må ofre en dag," svarede han, "for måske at kunne være hele livet sammen," og han tilføjede, som om han talte hen for sig selv, "Han er en mand, der aldrig forandrer sine vaner. Han har aldrig taget imod på anden tid end om aftenen."

"Hvad er det for en mand, du taler om?" spurgte hun.

"Å, det er ikke noget. Vent mig blot i overmorgen. Og det er sandt, du må jo dog for alle tilfældes skyld vide, hvor jeg bor. Det er hos min ven Courfeyrac, Glasværksgade 16."

Han søgte i sin lomme, fandt en pennekniv og ridsede med bladet ind i muren: 16 Glasværksgade. Cosette så ham ind i øjnene og spurgte: "Hvad er det, du har i sinde, Marius?"

"Jeg vil prøve noget. Vent blot til i overmorgen."

"Siden du ikke vil sige mig det, vil jeg ikke mere spørge dig. Jeg vil bede til Gud og tænke på dig og tilbringe hele aftenen i morgen med at spille Webers musik, som du jo holder så meget

af. Men så i overmorgen skal du komme i god tid. Når klokken slår ti, venter jeg dig i haven."

Og uvilkårligt faldt de hinanden i armene, og deres læber mødtes, mens deres tårefyldte øjne henrykt skuede op mod stjernerne. Da Marius gik bort, var gaden tom. Det var netop i det øjeblik, Eponine fulgte efter tyvebanden.

4

Gamle Gillenormand havde på den tid fyldt sit enoghalvfemsindstyvende år. Han boede endnu fremdeles sammen med sin datter i sit gamle hus og ventede med oprejst pande på døden. Og dog var det i den sidste tid gået ned ad bakke med ham. Han gav ikke længere sine tjenestepiger ørefigener, slog ikke længere af utålmodighed med stokken i trappen, når Basque ikke straks lukkede op for ham. Juliomvæltningen havde næppe i et halvt år forbitret ham, og han havde næsten med ro set en borgerlig mand opført i regeringsbladet som kongevalgt medlem af det franske landsting. Men han følte i sit stille sind, at han slappedes. Han havde i fire år standhaftigt ventet på, at Marius en skønne dag skulle ringe på hans dør, og den tanke var ham utålelig, at han måske ikke mere skulle se den slemme knægt. For, uden at han ville tilstå det for sig selv, havde han aldrig holdt så meget af nogen af sine kærester, som af Marius.

Han havde inde i sit værelse, over sit hovedgærde, ladet ophænge et billede af hans moder, da hun var atten år gammel. Det betragtede han uafladelig, og han ko m en dag til at sige: "Jeg synes, hun ligner ham."

Da han en dag sad med lukkede øjne og samlede knæ, som om han helt var faldet sammen, dristede hans datter sig til at spørge ham: "Fader, er du stadig lige vred på ham?"

"På hvem?"

"På den stakkels Marius."

Da løftede han sit gamle hoved op, lagde sin magre, rynkede hånd på bordet og råbte med arrig, sitrende røst: "Stakkels Marius, siger du? Han er en slyngel, siger jeg, en lille hjerteløs, utaknemmelig, storsnudet knægt, en rigtig slet karl!"

Og så vendte han sig bort, for at han i datter ikke skulle se, at der perlede en tåre i hans øje. Tre dage efter sagde han, efter at han i fire timer havde siddet ganske stille uden at sige et eneste ord, på en gang: "Jeg havde for resten bedt dig om aldrig at nævne hans navn."

Mosteren tænkte: "Min fader har aldrig brudt sig synderlig om min søster, siden hun gjorde den dumhed. Det er tydeligt, at han ikke kan fordrage Marius."

Den dumhed, hun sigtede til, var den, at søsteren havde giftet sig med obersten. Hendes forsøg på at lade sin yndling, lansenérofficeren, indtage fætterens plads, var, som allerede tidligere fortalt, mislykkedes. Nok havde han lyst til at komme i besiddelse af den arv, der var i vente, men det smagte ham dog ikke i den anledning al gøre hoveri. Og allerede det at se ham med den trefarvede kokarde, var nok til at frastøde gamle Gillenormand. Løjtnant Théodule havde kun opnået, at bedstefaderen endnu mere savnede Marius.

En aften, det var den 4. juni, sad han alene i sit værelse med en bog, han ikke læste i, og tænkte på Marius og prøvede på at vænne sig til den bitre tanke, at han skulle dø uden nogen sinde

mere at se den "fyr", da hans tjener Basque på en gang kom ind og spurgte: "Kan herren modtage hr. Marius?"

Den gamle mand rejste sig op i sædet og spurgte bleg: "Hvad for en hr. Marius?"

"Jeg ved ikke," svarede Basque betuttet, "jeg har ikke set ham. Det var Nicolette, der kom og sagde, at der var en ung mand, der ville tale med herren, og at jeg skulle sige, at det var hr. Marius."

Gamle Gillenormand stammede sagte: "Lad ham komme ind!" og blev siddende i samme stilling med rokkende hoved og øjet stift fæstet på døren. Den gik op, og ind trådte Marius og standsede som for at vente på, at en skulle sige: Træd nærmere! Det var så mørkt, at man ikke kunne se, hvor lurvet hans dragt var. Man kunne kun skelne hans rolige og alvorlige, men besynderligt bedrøvede ansigt.

Endelig efter fire års forløb! Han havde ham straks med et blik. Han fandt ham ædel og fin, udviklet til mand, hans holdning passende, hans udseende elskværdigt. Han fik lyst til at åbne sine arme, kalde på ham, styrte sig hen imod ham, hans hjerte smeltede af henrykkelse, de kærligste ord fyldte hans bryst. Endelig gav al hans ømhed sig luft og nåede op til hans læber, men på grund af den modsætning, som lå i hans natur, kom der kun de hårde ord ud til udbrud:

"Hvad vil De her?"

Marius svarede forlegen: "Jeg ville blot ..."

Gillenormand ville have ønsket, at Marius havde kastet sig i hans arme. Han blev misfornøjet med Marius og med sig selv, han følte, at han selv var hård, og at Marius var kold, og blev derover bitter, så at han i en kold tone afbrød dattersønnen og

sagde: "Nå, hvad kommer De her så for?" Dette *så* betød: Siden du ikke falder mig i armene.

Marius så på morfaderens blege marmoransigt og stammede: "Jeg ville blot ..."

Gamlingen blev ved i en streng tone: "Kommer De for at bede om forladelse? Har De erkendt Deres uret?"

Han mente, at han derved bragte "barnet" på gled, men det gøs i Marius, fordi han opfattede det, som om den gamle ville have ham til at fornægte sin fader, og han slog øjnene ned og svarede: "Nej!"

"Men hvad er det da, De vil?" udbrød morfaderen i en heftig tone og med en stikkende smerte. Marius foldede sine hænder, gik et skridt frem og sagde med svag og skælvende røst: "Hav medlidenhed med mig!"

Disse ord gjorde et vist indtryk på Gillenormand. Var de blevet sagt noget før, ville de have rørt ham, men de kom for sent. Han rejste sig op og støttede begge hænder på sin stok. Hans læber var hvide, hans pande rynket, hans høje skikkelse ragede op over Marius, der stod bøjet foran ham.

"Medlidenhed med Dem?" sagde han. "De! en ung mand, beder en olding på enoghalvfems år om medlidenhed? De begynder livet, jeg er snart færdig med det. De kan gå på komedie og på bal og på cafeer og spille billard. De er begavet og en køn ung fyr, som kvinderne synes godt om. De har alle Deres tænder og en stærk mave, sundhed, munterhed og en hel skov af mørkt hår, mens jeg ikke engang har mit hvide hår, mister mine tænder og min hukommelse. De har hele fremtiden liggende for Dem i solskin, mens jeg ikke kan se en fod foran mig i det mørke, jeg nærmer mig. De er naturligvis

forelsket, men mig er der ingen, der holder af. Og så beder De mig om medlidenhed? Nej, det er for morsomt! Nå, men hvad er det, De vil mig?"

"Jeg ville blot," svarede Marius med et blik som en, der mærker, at han er nær ved at synke i en afgrund, "bede Dem om tilladelse til at gifte mig."

Gillenormand ringede, døren gik op, og hans datter kom ind. Han vendte sig om imod hende og sagde: "Å, det er bare hr. Marius, der vil sige god dag til dig. Han vil gifte sig, det er det hele. Gå så din vej!"

Mosteren så forfjamsket på Marius, syntes næppe at kende ham og forsvandt igen uden at sige et eneste ord. Gamlingen lænede sig mod kaminen og sagde: "Nå, så De vil gifte Dem. De, i en alder af en og tyve år! Det har De altså bragt i stand og har nu kun at bede om tilladelse, en ren formsag? Sæt Dem ned! Tør man være så fri at spørge, med hvem De agter at gifte Dem? De har altså en stilling? De har erhvervet Dem en formue? Hvor meget tjener De om året?"

"Ingenting," svarede Marius i en fast tone og med en næsten vild besluttethed.

"Ingenting? De har altså kun de tolv hundrede francs, jeg giver Dem, at leve af?"

Marius svarede ikke, og Gillenormand spurgte videre: "Nå, jeg forstår, pigen er vel rig?"

"Ligesom jeg."

"Har hun ingen medgift?"

"Nej."

"Hvad er da hendes fader?"

"Det ved jeg ikke."

"Hvad hedder hun?"

"Frøken Fauchelevent."

"Fauche hvad?"

"Fauchelevent!"

"Pfff!" sagde gamlingen.

"Hvad behager?" spurgte Marius.

Morfaderen afbrød ham i en tone, som om han snakkede med sig selv: "Ja vel, ja vel, en og tyve år, ingen fast stilling, tolv hundrede francs om året. Baronesse Pontmercy kommer nok til selv at købe sin persille hos grønthandlersken."

"Jeg beder Dem indstændigt," sagde Marius med foldede hænder og med følelsen af, at hans sidste håb svandt hen, "giv mig Deres tilladelse til at gifte mig med hende!"

Morfaderen lo hæst og talte under hosten følgende ord: "Ha, ha! De har tænkt, at De ville gå hen og hilse på den gamle parykblok, og at De bare behøvede at sige til ham, at De havde fået lyst til at gifte Dem med jomfru dit eller dat, datter af Per eller Povl, at De ingen sko har og hun ingen særk, at De bryder Dem pokker om Deres fremtid, men at den gamle idiot blot har at give sit samtykke. Nej, undskyld, min ven, sådan leger vi ikke."

"Kære morfader!"

"Aldrig i livet!"

Marius opgav alt håb og gik langsomt hen imod døren med sænket hoved, mere død end levende. Gamlingen fulgte ham med øjnene, men lige som han skulle til at lukke døren op, greb Gillenormand dattersønnen i kraven, trak ham ind igen i værelset og sagde, idet han satte ham ned i en lænestol: "Fortæl mig det!" Det var det ene ord: *morfader*, der havde omvendt

ham. Og da Marius gentog det, strålede oldingens ansigt af henrykkelse, og han tog dattersønnen nærmere i øjesyn. Da han opdagede, i hvilken forfalden tilstand hans dragt var, sagde han: "Har du virkelig ikke en eneste skilling? Du ser jo ud som den værste røver i de klæder."

Og han gav sig til at rode i en skuffe og fandt en pose med penge, som han satte på bordet med de ord: "Der har du hundrede louisdorer! Gå så hen og køb dig en hat!"

Marius fortalte ham nu, hvordan han havde gjort Cosettes bekendtskab, og morfaderen sad og lyttede til og nød hans henrykte forelskelse, samtidig med at han tog sig en dygtig pris. Men da Marius i sin beretning kom til at omtale, at hans elskede boede et sted i Plumet-gade, hvor der var en have med et gitter om, afbrød gamlingen sin snusen, lod resten af prisen falde ned på sine knæ og udbrød: "Sagde du Plumet-gade? Er der ikke en kaserne der i nærheden? Din fætter Théodule har talt om det pigebarn. Hun skal jo være ganske net. Jeg tror, mellem os sagt, at min gode lansenérløjtnant så småt har gjort haneben til hende, men om han har opnået noget dermed, ved jeg ikke. Det er nu også det samme. Det var godt, lille Marius! Det hører din alder til at rende efter skørterne, og det kan jeg bedre lide, end om du sværmede for de jakobinske principper. Nå, så den små tager imod dig, uden at hendes fader ved af det? Ja, ja, det kan jeg forstå. Den slags historier har jeg også haft i min ungdom, og det mere end en gang. Men den sag skal du ikke tage så højtideligt. Derfor render man ikke straks hen og gør borgmesteren ulejlighed med at lade ham vie en. Man går hen til sin bedstefader og beder ham om en rulle guldskillinger, og så siger den gamle stabejs: "Det kan jeg så godt forstå.

Ungdommen må rase. Der har du de penge, mor du dig kun, min dreng!" Sådan går det til. Man gifter sig ikke, men det forhindrer jo ikke … du forstår mig jo nok!"

Marius rystede på hovedet, den gamle brast i latter, kneb det ene øje til, slog ham på knæet og sagde med en fiffig mine: "Din klodrian! Gør hende til din kæreste!"

Marius blegnede. Nu forstod han først, hvor morfaderen ville hen, og dennes sidste ord ramte hans hjerte som et kårdestød. Han rejste sig op, tog sin hat, som han havde tabt på gulvet, op og gik med faste skridt hen imod døren. Da han var kommet derhen, bukkede han dybt for Gillenormand, løftede hovedet i vejret og sagde: "For fem år siden hånede De min fader. I dag håner De min hustru. Jeg har ikke mere noget at bede Dem om. Farvel!"

Forbavset prøvede oldingen på at rejse sig op og strakte armene ud, men før han kunne få et ord frem, var døren lukket igen. Han stod som ramt af et lyn og havde en følelse, som om hans strube var snøret sammen. Endelig slap han sin lænestol og råbte om hjælp, og da datteren og tjeneren kom løbende, råbte han: "Skynd jer efter ham! Han er gal! Ak, Gud! Ak, Gud! Han kommer aldrig mere igen!"

Derpå slæbte han sig hen til vinduet, fik det revet op og råbte: "Marius! Marius!"

Men dattersønnen var allerede langt borte. Oldingen tog sig et par gange med hænderne til hovedet, ravede om på sin lænestol, sank sammen uden pulsslag, uden tårer, med en sløv bevægelse af læberne og havde kun i øjnene et højtideligt og dybt udtryk, der mindede om nattens mørke.

Sjette bog: Hvor drager de hen?

1

Samme dag, hen ad klokken fire om eftermiddagen, sad Jean Valjean alene ude på fælleden på en grøftekant i sin arbejderjakke, med et par grå lærredsbenklæder og sin langskyggede kasket på. Han var nu rolig og lykkelig for Cosettes vedkommende, men havde i de sidste otte, fjorten dage fået ængstelser af en anden art. Han havde nemlig en dag, da han spadserede hen ad boulevarden, opdaget Thénardier. Vel havde denne, på grund af hans forklædning, ikke kunnet genkende ham, men senere havde han flere gange atter mødt ham, og han var nu sikker på, at Thénardier gik og puslede rundt der i kvarteret. Det havde været tilstrækkeligt til at få ham til at tage en vigtig beslutning. Og ikke nok med, at Thénardier alene betød en stor fare for ham, var Paris i den senere tid begyndt at blive urolig, så at politiet var blevet ængsteligt og mistænksomt, hvilket var en stor ulempe for enhver, der havde noget at skjule i sit liv, da det let kunne ske, at forsøget på at finde en eller anden politisk flygtnings spor kunne lede til opdagelsen af en Jean Valjean. Han havde derfor bestemt sig til at forlade Frankrig og søge over til England og havde givet Cosette et vink om det, for at de i løbet af en otte dages tid kunne komme af sted. Han havde nu sat sig ned på grøftekanten for at tænke over stillingen og finde på udveje til at skaffe sig et pas.

Dertil kom, at han samtidig var blevet opskræmt af en ham uforklarlig ting. Da han om morgenen var stået op og havde

spadseret rundt i haven i Plumet-gade, inden Cosettes skodder endnu var blevet åbnet, havde han pludselig set følgende linje indridset i muren: 16 Glasværksgade. Det måtte være sket for ganske nylig, eftersom snittet endnu var hvidt i den sorte kalk og en nældebusk ved foden af muren var overdrysset med frisk kalkstøv. Det så ud til at være skrevet i løbet af natten. Hvad kunne det betyde? Var det en adresse? Var det et vink til andre eller en advarsel, bestemt for ham selv? Det var i hvert fald klart, at der måtte have været nogen inde i haven. Jean Valjean kom nu til at mindes de tidligere besynderligheder, der havde sat skræk i husets beboere, og arbejdede videre på at finde rede i dette væv. Men han vogtede sig vel for at tale til Cosette om indskriften på muren, for ikke at gøre hende bange.

Mens han sad der, optaget af disse tanker, så han af den skygge, solen kastede, at en kom gående bag ved ham og standsede på den modsatte grøftekant. Han ville lige til at vende sig om, da et sammenfoldet stykke papir faldt ned i hans skød, som om en hånd havde kastet det over hans hoved. Han tog det, foldede det ud og læste følgende ord, skrevet med blyant med store bogstaver: *Flyt*!

Jean Valjean rejste sig hurtig op, men der var ikke længere nogen på dæmningen. Ved at se sig om, fik han øje på et væsen, der var større end et barn, men mindre end en mand, som var klædt i en grå bluse og bomuldsfløjls benklæder, og som i samme øjeblik var i færd med at skræve over indhegningen og derefter lod sig glide ned i grøften uden om fælleden. Han gik straks tankefuld hjem.

2

Marius var gået fortvivlet bort fra sin morfader. Han havde kun haft et ganske lille håb, da han henvendte sig til ham, men da han gik ud af hans hus, syntes alt ham håbløst. Han gav sig til at vandre rundt i gaderne, en slags tilflugt for dem, der lider, og kunne ikke huske, hvad han egentlig havde tænkt på. Klokken to om natten kom han hjem til Courfeyrac og kastede sig fuldt påklædt på sin madras. Op ad morgenstunden faldt han i en tung søvn og så, da han ved højlys dag vågnede, Courfeyrac, Enjolras, Feuilly og Combeferre stå inde i værelset med hat på hovedet og travle miner, rede til at gå ud.

Courfeyrac spurgte ham: "Går du med til general Lamarques jordefærd?" Marius forstod slet ikke, hvad han mente. Noget efter dem gik han også ud og stak de to pistoler i lommen, som Javert havde givet ham den tredje februar, og som endnu var ladte. Han vidste ikke selv, hvad han egentlig tænkte på ved at tage dem med. Hele dagen strejfede han om uden at vide, hvor han var. Det regnede af og til, men han lagde ikke mærke dertil. Han købte et franskbrød med det forsæt at spise det som middagsmad, men glemte at spise det, og lod det ligge i sin lomme. Han tog sig uvilkårligt et bad i Seinen, kort sagt, han var i den stemning, hvor man ikke længere hverken håber eller frygter noget. Det eneste, der stod klart for ham, det var, at han klokken ni skulle mødes med Cosette. Det var den sidste lykke, han skulle opnå i denne verden, det var nu hele hans fremtid. Alt imens han gik hen ad de mest øde boulevarder, syntes det ham, at han inde i Paris hørte en besynderlig støj. Han blev derved et øjeblik revet ud af sine drømme og tænkte: "Slås de?"

Ved mørkets frembrud stod han på slaget ni, som han havde lovet Cosette, i Plumet-gade. Da han nærmede sig havegitteret, glemte han alt. Han havde ikke set Cosette i to døgn, men nu skulle han atter se hende. Da udviskedes enhver anden tanke, og han følte en inderlig glæde. De øjeblikke, da man lever århundreder, fylder altid sjælen helt. Marius løsnede tremmen og styrtede ind i haven, men Cosette sad ikke på det sted, hvor hun plejede at vente ham. Han gik gennem buskadset hen til hækken ved havestuetrappen og tænkte: Der venter hun mig. Men Cosette var der ikke. Han så i vejret og fandt husets skodder lukkede, gik haven rundt, men fandt den øde og forladt. Så gik han atter tilbage til huset og gav sig til, vanvittig af kærlighed, beruset, forfærdet, forbitret af sorg og ængstelse, at banke på skodderne som en husherre, der til ubelejlig tid kommer hjem. Og da det ikke hjalp, hævede han sin røst og kaldte: Cosette! Cosette! Men ingen svarede. Det var ude med ham – der var ingen i huset og ingen i haven.

Marius fæstede sine fortvivlede øjne på dette uhyggelige hus, der var lige så mørkt og tavst og tomt som en grav. Han så på stenbænken, hvor han havde tilbragt så mange yndige timer ved Cosettes side. Han satte sig ned på havestuetrappens trin med hjertet fuldt af mildhed og viljekraft, velsignede i sin inderste sjæl sin kærlighed og sagde til sig selv, at siden Cosette var draget bort, havde han ikke andet tilbage end at dø. Da hørte han pludselig en stemme, der syntes at komme ude fra gaden, og råbte ind mellem træerne: "Hr. Marius!" Han spidsede øren og spurgte: "Hvad er der?"

"Hr. Marius, er De der?"

"Ja."

"Hr. Marius, Deres venner venter Dem ved barrikaden i Hampestræde."

Denne røst var ham ikke helt fremmed, den lignede Eponines hæse, hårde stemme. Han løb hen til gitteret, skød den løse tremme til side, stak hovedet ud derigennem og så en, der lignede en ung mand, løbe bort i tusmørket.

3

Den pung, Jean Valjean havde givet Montparnasse, og som Gavroche havde taget fra tyven for at kaste den til Mabeuf, var ikke kommet den forhenværende kirkeværge til nytte. Han havde ikke villet modtage denne gave fra himlen, men havde bragt pungen hen på politikammeret, hvor naturligvis ingen forhørte sig om den, og hvor den derfor blev liggende blandt andre fundne og glemte sager.

For øvrigt var det vedblevet at gå ned ad bakke for den retsindige Mabeuf. Forsøgene med indigoplantens dyrkning var mislykkedes. Han skyldte både løn til mutter Plutark og husleje for længere tid. Han havde ikke kunnet indløse de pantsatte plader til det botaniske værk, han i sin tid havde skrevet, og assistenshuset havde, da tiden var udløbet, solgt dem til en kedelflikker. Han havde brugt de penge, han efterhånden havde fået ind ved salget af sine gamle bøger, og med smerte set disse skatte en efter en forsvinde i antikvarboghandlernes huler. Han havde nu kun en Diogenes Laertius tilbage, som han den fjerde juni 1832 – han var da firs år gammel – gik hen og solgte for hundrede francs. Han stablede de tyve femfrancstykker op på sin gamle

husholderskes natbord og gik så uden at mæle et ord ind i sit værelse.

Næste morgen satte han sig ved daggry ned på den væltede afviser, der lå i hans have, og blev siddende der ubevægelig, med bøjet hoved og stift blik mellem de forsømte bede. Det regnede af og til, men han mærkede det ikke. Om eftermiddagen brød der en usædvanlig støj løs inde i Paris. Den lignede geværskud og en folkemængdes råb. Gamle Mabeuf så i vejret og fik over hækken øje på en gartner, der gik forbi med sin spade på nakken.

"Hvad er det for et spektakel?" spurgte han.

Gartneren svarede i den roligste tone af verden: "Det er oprør."

"Hvad for noget? Oprør?"

"Ja. De slås."

"Hvorfor slås de?"

"Det ved jeg s'gu ikke."

"Hvor er det?"

"Det er henne ad Tøjhuset til," svarede gartneren.

Gamle Mabeuf gik ind i huset, tog sin hat og ledte efter en bog for at tage den under sin arm, men fandt ingen og sagde: "Å, det er jo sandt," hvorefter han med åndsfraværende mine begav sig på vej.

Syvende bog: Den femte juni 1832

1

I foråret 1832 havde Paris, til trods for at koleraen i et kvart år havde isnet gemytterne og på en uhyggelig måde dæmpet uroen i dem, længe været rede til at rejse sig. En sådan storstad ligner en kanon. Når den er ladet, behøves der bare en gnist, for at skuddet skal gå af. I juni 1832 var gnisten general Lamarques død.

Lamarque var en handlingens mand og nød et vist ry. Han havde under kejserdømmet kæmpet tappert på valpladsen og efter bourbonernes genindsættelse sejrrigt hævdet sin plads på talerstolen. Han var lige så veltalende som tapper og brugte ordet med samme færdighed som klingen. Han hørte til tingets venstreparti, var afholdt af folket, fordi han hævdede fremtidens ret, og af masserne, fordi han med troskab havde tjent kejseren, hadede Wellington og i sytten år havde båret sorg over nederlaget ved Waterloo. Hans død frygtedes af folket som et tab og af regeringen som en gunstig lejlighed for de misfornøjede. Den følte af alle som en landesorg, der kunne blive til opstand, hvad der også skete.

Den femte juni var den dag, der var fastsat til jordfæstelsen. Allerede dagen før antog Saint-Antoine forstad, som ligfølget skulle drage forbi, et truende udseende. Gaderne fyldtes med folk, der bevæbnede sig, som de kunne bedst. En kom med en vinkelhage til at slå dørene ind med. En anden havde en dirk, som han havde hvæsset, så den kunne bruges som dolk. En tredje havde af hidsighed efter at komme til at angribe sovet i

klæderne i tre nætter. En traf en kammerat, der spurgte ham: "Hvor skal du hen?"

Han svarede: "Jeg skal hen på værkstedet at hente min passer!"

"Hvad vil du med den?"

"Det ved jeg ikke, men jeg må have et våben."

En gik omkring og hvervede arbejdere, som han trakterede med vin og sagde til: "Gå hen til Filspierre, så skal du få arbejde."

Der fandt de så patroner og våben. På alle beværtninger stak gæsterne hovederne sammen, og man hørte ytringer som: "Hvor har du din pistol?"

"Under blusen. Og du?"

"Under skjorten."

"Hvad har du i sinde?"

"Jeg vil gøre oprør."

Feltråb veksledes ganske åbenlyst.

Den femte juni drog altså general Lamarques ligtog gennem Paris, fulgt af to bataljoner fodfolk med floromvundne faner og gevær under armen, ti tusinde mand borgervæbning med sabel ved siden og et par batterier artilleri. Ligvognen blev trukket af unge mennesker og ledsaget af invalide officerer, der bar laurbærgrene. Derefter kom en uoverskuelig menneskemængde. Medlemmer af folkelige foreninger, juridiske og medicinske studenter, udlændinge, der af politiske grunde havde forladt deres fædreland, spanske, tyske, italienske, polske faner og bannere, børn, der viftede med grønne grene, stenhuggere og tømrere, der havde nedlagt arbejdet, bogtrykkersvende, der kunne kendes på deres

papirshuer, gående to og to eller tre og tre, brølende, svingende med stokke eller sabler, uden orden, men alle besjælede af de samme følelser. Nogle afdelinger valgte sig førere. En mand, der var væbnet med et par pistoler, som stak frem, syntes at holde mønstring over sit mandskab. I alle sidealleerne langs boulevarderne, i træernes grene, på altanerne, i vinduerne og på tagene myldrede det med hoveder både af mænd, kvinder og børn, der med ængstelige blikke så til. En væbnet mængde gik forbi. En skræmt mængde så derpå.

Regeringen så ligeledes til med hånden på sværdhæftet. På Ludvig den Femtendes plads kunne man se fire eskadroner kyrasserer med patrontaskerne fyldte og geværerne ladte, opsadlede og færdige til hurtig udrykning med hornblæser i spidsen. I studenterkvarteret og henne ved den zoologiske have stod det ridende politi opstillet fra gade til gade. Ved vinhallerne holdt en afdeling dragoner, på rådhuspladsen den ene halvdel af tolvte lette, på Bastillepladsen den anden halvdel af samme regiment, mens hele Louvregården var fuld af artilleri. Den øvrige del af tropperne blev holdt hjemme i kasernerne, ligesom der i omegnen af Paris fandtes soldater, så at den ængstelige regering i alt havde halvtreds tusinde mand til sin rådighed mod den truende mængde.

Der gik forskellige rygter blandt folk. Det hed sig, at tilhængerne af kongedømmet af Guds nåde spandt ränker, mens andre talte om Napoleons søn, hertugen af Reichstadt, skønt han netop i den samme stund, folk udpegede ham som kejser, lå for døden på Schönbrunn slot, og atter andre påstod, at to arbejderformænd var bestukket til i et givet øjeblik at åbne portene til en våbenfabrik for folket. Det almindelige udtryk,

man kunne læse i ansigterne på de tilstedeværende, der næsten alle blottede hovederne, var en blanding af begejstring og betagethed, men man så samtidig hist og her blandt denne mængde, der besjæledes af så mange stærke og ædle følelser, rene forbryderfjæs og gemene karle, der sagde: *Lad os bare plyndre*! Sådan noget plejer undertiden et "velordnet" politi at sørge for.

Ligtoget gik med ængstelig langsomhed fra den afdødes bolig langs boulevarderne hen til Bastillen. Af og til faldt der en regnbyge, uden at nogen ænsede det. Da kisten blev ført rundt om Vendômesøjlen, blev der kastet sten op på hertug Fitz-James, fordi han stod på en altan med hatten på hovedet. Et andet sted blev den galliske hane revet af en folkelig fane og slæbt i skarnet. Ved Porte Saint-Martin blev en politibetjent såret af et kårdestik, mens en officer af tolvte regiment højt erklærede sig for republikaner. Eleverne af den polytekniske skole forlod uden tilladelse anstalten under råbene: Leve republikken! Ved Bastillen kom lange rækker nysgerrige mennesker ned fra Saint-Antoine forstad for at slutte sig til følget og en frygtelig gæring begyndte at syde gennem folkehoben. Man hørte en mand sige til en anden: "Kan du se ham der med det røde hageskæg! Det er ham, der skal sige, når der skal fyres."

Det samme røde hageskæg blev for øvrigt ved et senere opløb på samme måde udpeget.

Ligvognen kørte forbi Bastillen langs kanalen over den lille bro og standsede, da den var nået hen til pladsen ved Austerlitzbroen, hvor der blev slået kreds om den, mens Lafayette holdt en afskedstale til Lamarque. Der var stilhed

blandt mængden, alle blottede deres hoveder, alle hjerter bankede. Pludselig viste en sortklædt mand sig til hest med en rød fane, andre siger et spyd med en rød hue på enden. Lafayette vendte hovedet om, Excelmans forlod følget. Denne røde fane rejste en hel storm, og man hørte på hele strækningen fra Bourdon boulevard til Austerlitzbroen de to råb: "Lamarque skal til Panthéon – Lafayette skal op på rådhuset!" Unge mennesker gav sig til under mængdens hurraråb at trække Lamarques båre om ad Austerlitzbroen og en droske med Lafayette om ad Morland Kaj.

Imidlertid satte det ridende politi på venstre Seinebred sig i bevægelse for at spærre broen, mens på højre bred dragonerne rykkede ud fra Celestinerklostret og udfoldede sig langs Morland Kaj. Den flok, der trak Lafayette, opdagede dem pludselig ved en omdrejning, kajen gjorde, og råbte: "Der er dragonerne!"

De rykkede frem i skridt, ganske tavse, med sablen i skeden og pistolerne i hylstret, i mørk forventning om, hvad der skulle ske. To hundrede skridt fra den lille bro gjorde de holdt. Den droske, Lafayette sad i, kørte hen til dem, de åbnede rækkerne, lod den køre videre og lukkede sig igen efter den. Nu nåede dragonerne og menneskemassen hinanden, kvinderne flygtede rædselsslagne.

Hvad der i dette skæbnesvangre øjeblik foregik, kan ingen sige. Nogle fortæller, at der henne fra Tøjhuset hørtes signal til angreb, andre, at en dreng gav en dragon et dolkestød. Vist er det, at der pludselig gik tre skud af, og at det ene dræbte eskadronchefen, det andet en gammel døv kone, der var i færd med at lukke sit vindue, mens det tredje sved skulderprydelsen

på en officer. En kvinde råbte: "De begynder for tidligt!" og pludselig så man fra den modsatte side af den, hvor Morland Kaj lå, en afdeling dragoner, der var blevet holdende i kasernen, med dragne sabler galopere frem ad Bassompierre-gaden og Bourdon Boulevard og feje alt over ende foran sig.

Dermed var ævred opgivet, uvejret var brudt løs. Det regnede med sten, geværskuddene knitrede, en mængde mennesker styrtede ned til floden og kom over den lille arm af Seinefloden, som nu er opfyldt, tømmerpladserne på Louviers Ø blev tæt besat med kæmpende, pæle blev revet løs, pistolskud affyrede, en barrikade rejst på et øjeblik. De unge mennesker, der var blevet drevet tilbage, løb med båren over Austerlitzbroen og stormede ind på det ridende politi. Kyrasserne rykkede frem, dragonerne brugte deres sabler, mængden spredtes til alle kanter, og man hørte over hele byen råbet: *Til våben!* Folk rendte, kastede hinanden over ende, flygtede og gjorde modstand. Forbitrelsen bragte nu oprøret til at blusse op, ligesom vinden får ilden til at slå ud i lyse luer.

2

Der er noget besynderligt ved et begyndende oprør med alt det mylder, der på en gang rører sig overalt. Var det forudset? Ja. Var det forberedt? Nej. Hvor kommer det fra? Fra brostenene. Hvor dumper det ned fra? Fra skyerne. Et sted ser opstanden ud som en aftalt sammenrottelse, et andet sted som et uvilkårligt udbrud. Den første, den bedste stiller sig i spidsen for en menneskestrøm og leder den, hvorhen han vil. Der blander sig med al rædslen en frygtelig lystighed. Først hører man råb, boderne lukkes, de udstillede varer forsvinder. Så lyder der

enkelte geværskud, folk flygter, kolbeslag dundrer på portene, og man hører tjenestepigerne le inde i gårdene og husene og sige: "Nu bliver der sjov i gaden."

Der var næppe gået et kvarter, før der på samme tid på en snes forskellige steder i Paris foregik følgende: En snes unge, skæggede, langhårede mennesker gik ind i en knejpe og kom straks efter ud igen med en trefarvet floromvunden fane med tre mand i spidsen, af hvilke den ene var væbnet med en sabel, den anden med et gevær, den tredje med et spyd. En velklædt, bøvet borgermand med skaldet isse, høj pande, mørkt kindskæg og strittende overskæg tilbød offentligt med høj røst de forbigående patroner. Bararmede mænd gik rundt med et sort banner, hvorpå der med hvide bogstaver stod skrevet: *Republikken eller døden*. Grupper kom til syne, der svingede faner, hvorpå der med guldbogstaver stod at læse ordet: *Afdeling* med et nummer. En af disse faner var rød og blå med et ubetydeligt hvidt mellemværk. Et sted blev en våbenfabrik plyndret, på tre forskellige steder tømtes bøssemagernes beholdninger, og to hundrede og tredive dobbeltløbede bøsser, fireogtres sabler og treogfirs pistoler blev uddelt til mængden. Mange gange nøjedes en med at tage geværet, mens en anden tog bajonetten, for at således flere kunne blive bevæbnede. Unge mennesker med musketter stillede sig op i kvinders huse for at skyde. De ringede på, gik ind, og satte sig til at lave patroner. En af disse kvinder sagde: "Jeg vidste ikke, hvad patroner var for noget, men så fortalte min mand mig det." Et sted blev en bod med snurrepiberier stormet, for at man kunne bemægtige sig nogle krumsabler og andre tyrkiske våben. Et andet sted lå liget af en murer, der var blevet skudt, ude på gaden.

På højre og venstre Seinebred, på kajerne, på boulevarderne, i studenterkvarteret, i nærheden af torvehallerne stod forpustede mænd, arbejdere, studenter og foreningsmedlemmer og læste opråb, skreg: "Til våben!" slog gadelygter itu, spændte heste fra vogne, brød brosten op, slog gadedøre ind, rykkede træer op med rode, gennemsøgte kældere, rullede tønder ud, stablede sten, murbrokker, bohave, fjæl og planker op for at bygge barrikader. Borgermænd blev med magt tvunget til at arbejde med på dem. Folk gik ind i husene og fik konerne til at udlevere deres fraværende mænds sabel og gevær, og så blev der med kridt skrevet på døren: *Våbnene er udleveret*. Nogle satte deres navn under kvitteringer for våben og sagde: "Send bud efter dem i morgen på rådhuset!" På gaderne afvæbnedes skildvagter og væbningsmænd, som enkeltvis begav sig til deres bydels alarmplads, og officerer fik deres skulderprydelser revet af. Et sted blev en officer af borgervæbningen forfulgt af en skare og måtte med stort besvær søge tilflugt i et hus, hvorfra han først om natten kunne slippe ud forklædt. Kun på et enkelt punkt gjorde beboerne modstand og ødelagde selv barrikaderne, og på et andet sted måtte oprørerne vige og forlade en barrikade, efter at de havde fyret på en afdeling af borgervæbningen, og flygte ned ad Rebslagergade.

På mindre end en time var der alene i den bydel, der ligger i nærheden af torvehallerne, vokset syv og tyve barrikader op af jorden, og i næsten alle Paris' andre kvarterer var ligeledes gaderne blevet forskansede, snart med porte, der var taget ud af deres hængsler, snart med væltede vogne, og det endog tre hundrede skridt borte fra hovedpolitistationen. Et sted stod en

velklædt mand og uddelte penge til dem, der arbejdede på barrikaderne, et andet sted indfandt der sig en rytter og gav den, der lod til at have kommandoen, en rulle penge med de ord: "Der er til at betale udgifterne, vin og det øvrige." En ung, lyshåret mand uden halstørklæde gik med feltråb fra den ene barrikade til den anden, en anden gik med dragen sabel og en blå felthue på hovedet og stillede skildvagter ud. Bag ved barrikaderne var værtshuse og portnerkamre omdannede til vagtstuer. For øvrigt var opstanden ordnet med rigtigt blik for stillingernes strategiske betydning: De smalle, bugtede gyder dannede særligt i omegnen af torvehallerne et helt net, der var lige så indviklet som en skov og derfor vanskeligt at angribe. I den bydel, der hed Sainte-Avoye, hed det sig, at "folkevennerne" havde taget ledelsen i deres hånd. En mand, der blev skudt i Ponceau-gade og undersøgt, havde et kort over Paris hos sig.

Og samtidig med at oprørerne byggede barrikader, havde de med stor voldsomhed sat sig i besiddelse af næsten alle garnisonens vagtposter. På mindre end tre timer havde de som en løbeild bemægtiget sig en mængde faste punkter både på højre og venstre Seinebred, og klokken fem om eftermiddagen var de herrer over en tredjedel af byen. Kampen var blevet rask indledet, og man var hurtigt blevet i stand til at gå over fra stenkast til geværskud. Hen imod klokken seks var Laksegangen blevet en valplads, hvor oprørerne stod ved den ene ende, tropperne ved den anden og fyrede på hinanden gennem de gitre, hvormed den var afspærret. Denne bogs forfatter, der var gået derhen for at se vulkanen på nært hold, måtte således mellem en dobbelt ild en halv times tid i butiksdørene søge ly mod kuglerne.

Imidlertid gik trommen for at kalde ordenens forsvarere sammen. Væbningsmænd tog uniformen på og greb deres våben, afdelingerne marcherede ud fra rådhusene, regimenterne forlod kasernerne. Et sted fik en trommeslager et dolkestød, et andet sted blev en angrebet af en snes unge mennesker, der slog revne i trommeskindet og tog hans sabel fra ham, et tredje sted blev en slået ihjel. Tre officerer faldt i Mikkel Greves-gade, og flere ridende politibetjente måtte sårede vige i Longobardergade. Men midtpunktet af Paris var rejsningens brændpunkt, hvor åbenbart spørgsmålet skulle afgøres, mens alt det øvrige blot var skærmydsler. Beviset derfor var, at det endnu ikke der var kommet til kamp.

I nogle hærafdelinger var soldaterne ikke til at stole på, hvad der forøgede usikkerheden. De mindedes den folkelige hyldest, treoghalvtredsindstyvende linjeregiment havde været genstand for, da dets soldater vendte kolberne i vejret. To uforfærdede og krigsvante mænd, marskal Lobau og general Bugeaud, havde kommandoen over tropperne i Paris. Stærke patruljer bestående af væbningsmænd og linjetropper med en politiassistent i spidsen rekognoscerede de oprørske gader, mens på den anden side oprørerne stillede vagtposter ud på alle steder, hvor to eller flere gader krydsede hinanden, og nok så frækt sendte patruljer ud fra barrikaderne.

Begge partier holdt øje med hinanden. Regeringen tøvede, skønt den havde en hær til sin rådighed. Mørket begyndte at falde på, og man kunne allerede høre stormklokken fra Saint-Merry. Den daværende krigsminister, marskal Soult, der havde oplevet Austerlitz, så med mørke miner på alt dette, hvor han til modstander ikke havde en ordnet hær, der kæmpede efter

militæriske regler, men den offentlige vredes oprørske hav. Landdistriktets væbning ilede til i hast og forvirring, en bataljon af tolvte lette regiment kom i ilmarch fra Saint-Denis, fjortende linjeregiment marcherede fra Courbevoie, officersskolens artilleri havde taget stilling på Karruselpladsen, kanoner nærmede sig fra Vincennes.

I Tuilerierne var der ensomt og stille, Louis Philippe følte sig tryg.

3

Paris havde i de to foregående år været vant til sådanne opstande og uden for de bydele, hvor rejsningen netop fandt sted, bevaret sin ro. Sædvanligvis plejede, når oprøret begyndte og alarmtrommen gik, småhandlerne at sige: "Der er nok mudder henne i Saint-Martin-gade" eller: "i Saint-Antoine forstad". Og undertiden tilføjede de sorgløst: "Et eller andet sted ad den kant." Noget efter, når man kunne høre geværskuddenes knitren, hed det: "Se, se! Det går nok varmt til." Og hvis så opstanden rykkede nærmere og bredte sig, lukkede de hurtigt deres boder, bragte deres varer i sikkerhed og satte deres liv på spil. Undertiden kunne man, mens kampen om barrikaderne stod på, kardæskerne gennemhullede husenes forsider, geværkuglerne ramte folk i deres seng og lig lå opdyngede på brostenene, nogle gader borte høre billardkuglerne rulle i kaffehusene. Teatrene spillede, nysgerrige folk stod og lo og passiarede lidt borte fra de gader, hvor der blev kæmpet, droskerne kørte deres ture, folk tog til middagsselskab. I 1831 blev endog skydningen en stund afbrudt for at lade et brudefølge komme forbi.

Men denne gang, da folket den 5. juni 1832 greb til våben, følte storstaden noget, der tog vejret fra den, og den blev bange. Overalt, selv i de fjerneste og mest udenforstående bydele, så man døre, vinduer og skodder blive lukkede ved højlys dag. De modigste væbnede sig, og krysterne krøb i skjul. De sorgløse forbigående og de travle forretningsmænd forsvandt. Mange gader var så menneskетomme som før solopgang. Der blev bragt de mest foruroligende efterretninger rundt, såsom: at de havde bemægtiget sig banken – at seks hundrede havde forskanset sig i Saint-Merry kloster – at man ikke kunne stole på linjetropperne – at Armand Carrel havde været hos marskal Clausel for at få ham til at gå med folkepartiet, og at marskallen havde svaret: "Ja, skaf først et regiment!" – at Lafayette var syg, men at han dog havde sagt: "Jeg er med jer. Jeg skal følge jer overalt, hvor der er plads for en båre" – at det gjaldt om at være på sin post – at de afsides liggende huse om natten ville blive plyndrede – at fire kolonner ved daggry samtidig ville marchere mod opstandens brændpunkt – at det godt kunne være, at tropperne ville rømme Paris og trække sig ud på fællederne – at man ikke kunne vide, hvad der ville ske, men at det denne gang var alvor. Man havde svært travlt med grunden til marskal Soults tøven. "Hvorfor angreb han dog ikke lige straks?" Sikkert er det, at han var meget optaget af sagen. Den gamle løve syntes i denne skygge at kunne vejre et ukendt uhyre.

Da det blev aften, lukkede teatrene ikke op. Patruljerne gik rundt med opbragte miner, undersøgte de forbigående og anholdt de mistænkelige. Klokken ni var over otte hundrede personer blevet sat fast. Fængslerne var fyldte, gangene belagte med halmknipper, der raslede som regnskyl. Der var ængstelse

overalt, og mod sædvane skælvede Paris. Folk forskansede sig i deres huse, hustruer og mødre blev urolige og sagde: "Gud! Han er endnu ikke kommet hjem." Kun sjældent hørte man vognrummel, men når man lyttede på dørtærsklen, nåede råb og skrig ens øre, og man opfangede hule drøn, som fik en til at sige: "Det er rytteri" eller: "Der kommer krudtkarren," og man hørte trompeter, geværskud og navnlig den klagende stormklokke fra Saint-Merry. Man stod og ventede på det første kanonskud. Af og til dukkede mænd op på gadehjørnet og forsvandt under råbet: "Gå ind i huset!" Så skyndte man sig at skyde slåen for gadedøren og tænkte: "Hvordan skal dog alt det ende?"

Ottende bog: Et støvgran i en storm

1

I det øjeblik, da oprøret efter sammenstødet mellem folkemængden og tropperne uden for Tøjhuset brød løs, blev der en skrækkelig forvirring blandt ligfølget. Rækkerne opløstes, og alle gav sig til at løbe, nogle for at skride til angreb, andre for blege at flygte bort. Den store strøm, der gled hen ad boulevarden, delte sig i et øjeblik, gik til begge sider over sine bredder og skyllede på en gang gennem et par hundrede gader, som om en sluse var blevet åbnet. Netop da kom en pjaltet dreng gående ned ad Menilmontant-gade med en blomstrende guldregn i hånden, som han havde plukket oppe i Belleville. Han fik udenfor en marskandiserbod øje på en gammel rytterpistol, kastede guldregnen på gaden og råbte: "Den indretning der låner jeg" og løb sin vej med pistolen. To minutter senere mødte en strøm forfærdede borgermænd på deres flugt ned ad Amelot-gade drengen, der gik og svang pistolen og sang af fuld hals. Det var lille Gavroche, der drog i leding. Da han kom ned på boulevarden, opdagede han, at der ingen haner var på pistolen. Den vise, han sang, kendte ingen. Måske havde han selv digtet den. Han kendte alle de viser, der i øjeblikket var gængse, og blandede i dem sine egne indfald. Han havde i et kvart år været i bogtrykkerlære og en gang besørget et ærinde for et medlem af Akademiet, så han var ikke uden berøring med litteraturen.

Gavroche havde ingen anelse om, at de to småfyre, han i den regnfulde nat havde huset i Elefanten, var hans egne brødre. Da

han ved daggry havde forladt Balletstræde, var han hurtigt vendt tilbage til Elefanten, havde nok så snildt fået brødrene ud af den, havde delt en frokost, han tilfældigt skaffede sig, med dem, og var derpå gået sin vej, idet han betroede dem til gadens moderlige omsorg, ved hvis hjælp han selv havde fået sin opdragelse. Da han skiltes fra dem, havde han sat dem stævne til om aftenen på samme sted og holdt følgende tale til dem: "Nu stikker jeg af. Hvis I ikke finder jeres fader og moder, børn, så kom kun her hen. Jeg skal nok sørge for aftensmad og nattely." Drengene var ikke kommet tilbage, hvad enten de nu var blevet taget op af en politibetjent eller stjålet af en markedsgøgler eller var faret vild i Paris' vildrede. Gavroche havde ikke mere set noget til dem, og i de måneder, der gik siden den nat, var det mere end en nat hændt, at han kløede sig hag øret og sagde: "Hvor pokker mon mine to børn er blevet af?"

Imidlertid var han med pistolen i næven nået hen til Pont-aux-Choux stræde, hvor han fik øje på en postejbagers bod. Han standsede, følte på sine lommer og vendte dem, men fandt ikke en eneste skilling. "Til hjælp!" råbte han og gik videre, og to minutter efter stod han i Hellig Ludvigs-gade. Som en erstatning for den æblekage, han ikke fik, gav han sig til med største fryd ved højlys dag at rive teaterplakaterne ned. Da han lidt længere borte så en flok velnærede herrer, der så ham ud til at være ejendomsbesiddere, udspyede han på lykke og fromme mod dem følgende mundfuld: "Sikke nogle fede, bøvede kapitalister! De mæsker sig og æder deres penge op, lige til de revner ved det."

Gavroche følte sig ret vel til mode, mens han gik der med sin haneløse pistol og blandede forskellige udråb med de stumper

af Marseillaisen, som han sang. Da en ridende politibetjent i det samme styrtede med hesten tæt ved ham, lagde han pistolen ned på brostenene, rejste manden op og hjalp med at få hesten på benene igen. Derefter tog han atter sit våben og gik videre. Henne i Thorigny-gade var der fredeligt og roligt. Der stod fire madammer på en dørtærskel og passiarede. Gavroche blev stående for at lytte til, hvad de sagde, og udbrød derpå: "Hvad står I kællinger der og politiserer for?" De gav ham det glatte lag og tog på veje: "Sikken skarns knægt!"

"Hvad er det, han har i poten? Er det en pistol?"

"Se til den hvalp, han vil nok styrte regeringen."

"Din elendige fattighusdreng! Du ender nok en gang på skafottet, og så skal jeg virkelig hen at se på, at de hugger hovedet af dig."

"Hør nu, mutter, du skulle hellere snyde dit snothorn," svarede Gavroche og gik videre. Da han lidt eller kom forbi en stor selvejergård, gav han sig til at råbe: "Af sted til kamp!" Men så fik han et anfald af tungsind og så bebrejdende på pistolen, som om han ville prøve på at røre den, og han sagde: "Ja, jeg går, men du vil ikke gå af." I det samme kom en mager puddel forbi, og Gavroche havde ondt af den og sagde: "Din stakkels vovvov, du har nok slugt en tønde, siden man kan se alle tøndebåndene." Og så kom han hen ad Orme-Saint-Gervais til. Der stod den barber, der havde jaget de to drenge bort, som Gavroche den aften havde taget sig af, og var i færd med at rage en ældre militær, alt imens han underholdt ham med sine betragtninger.

"Hvor det er skønt," sagde han, "at dø på en valplads! Jeg ville, på ære, hellere rammes af en kanonkugle i maven end ligge og

dø en langsom død i min seng."

I det samme rystedes stuen af et vældigt brag, og en rude faldt klirrende ned. Barberen blev ligbleg og råbte: "Der er en!"

"Hvad for en?"

"En kanonkugle."

"Der har De den," sagde kunden og tog en sten op. Det var Gavroche, der havde kastet den. Han havde ikke kunnet dy sig for at hævne de to småfyre.

2

På Sankt Hans pladsen, hvis vagtpost var blevet afvæbnet, traf Gavroche en skare, der blev anført af Enjolras, Courfeyrac, Combeferre og Feuilly, og som havde fået fat i nogle jagtgeværer, karabiner og pistoler. Han gik uden videre hen til dem og spurgte: "Hvor skal vi hen?"

"Kom bare med," svarede Courfeyrac. Feuilly gik i spidsen med draget sabel og råbte: "Hurra for Polen!" Bag efter ham kom Bahorel springende så let som en fisk i vandet med en højrød vest på, der fik en forbigående til forfærdet at udbryde: "Der kommer de røde!"

"Det er kun hornkvæg, der er bange for det røde," svarede Bahorel, og da han i det samme på en mur fik øje på en henvendelse fra ærkebispen i Paris til hans "hjord" med tilladelse for de troende til at spise æg i fasten, udbrød han: "Hjord! Han skulle hellere kalde dem gæs" og rev plakaten ned, hvilket straks vandt ham Gavroches hjerte. Enjolras irettesatte ham med den bemærkning, at det ikke var sådanne uskyldige ting, man skulle lade sin vrede gå ud over, og at man ikke burde spilde sit krudt, men Bahorel svarede: "Enhver har sin

opfattelse. Denne bispestil støder mig, og jeg vil have lov til at spise æg uden tilladelse."

Lidt efter fik han øje på en bleg, ung mand med mørkt skæg, der stod ved et vindue og så skaren drage forbi: "Lav dem nogle patroner, for nu begynder krigen," råbte han til ham, og Gavroche gav sit bifald til kende ved et nik.

Efterhånden voksede skaren. Studenter, kunstnere, foreningsmedlemmer, arbejdere, lastdragere med kæppe og bajonetter, andre med pistoler, som de efter Combeferres mønster stak ned i bukselommen, sluttede sig til dem. Midt i skaren gik en ældgammel mand uden våben med en tankefuld mine og anstrengte sig for at holde trit. Gavroche lagde mærke til ham og spurgte Courfeyrac: "Hvad er det for en?"

"Det er en gammel mand," var svaret. Det var Mabeuf. Courfeyrac havde set ham rave af sted som en fuld mand med sin hat i hånden, skønt det netop i det øjeblik skylregnede. Han havde kendt ham, opfordret ham til at gå hjem og advaret ham mod at blive på gaden, hvor der snart ikke længere ville være sikkert. Men gamlingen havde ikke villet lade sig sige noget og var uden at mæle et ord fulgt med skaren, hvor han nu marcherede i første række med et udtryk i ansigtet som en søvngænger.

"Han er ikke billig," sagde studenterne til hinanden, og det rygte bredte sig blandt mængden, at det var et forhenværende medlem af nationalkonventet, som i sin tid havde stemt for at henrette Ludvig den Sekstende. Skaren tog vejen om ad Glasværksgade med Gavroche i spidsen, der sang for, som om han kunne have været en slags trompeter, og marcherede hen ad Saint-Merry til, stadig forøget med ny tilhængere. Da de

nærmede sig Munkestræde, sluttede en høj mand med grånende hår og en barsk og bestemt mine sig til dem. Courfeyrac, Enjolras og Combeferre lagde mærke til ham, men ingen af dem kendte ham.

Da de tilfældigvis kom forbi Courfeyracs bolig, skilte han sig et øjeblik fra dem for at gå op at hente sin pung og en hat, fordi hans egen var blevet borte i vrimlen, samt en stor firkantet kasse, der stod skjult mellem hans vasketøj. Netop som han hurtigt løb ned igen ad trappen, kaldte portnersken på ham: "Hr. de Courfeyrac!"

"Hvad hedder De?" svarede han. Hun blev forbløffet og sagde: "Det ved De jo godt. Jeg er portnerske her og hedder madam Veuvain."

"Hvis De understår Dem til at kalde mig de Courfeyrac, så kalder jeg Dem for det værste, jeg ved."

"Der er en, der ønsker at tale med Dem."

"Hvad for en?"

"Det ved jeg ikke."

"Hvor?"

"Inde i mit kammer."

"Gid fanden havde ham."

"Han har ventet på Dem over en time," sagde portnerkonen. I samme øjeblik kom en ung, arbejdsklædt fyr til syne, mager, bleg, spinkel, med røde filipenser i ansigtet, i en hullet bluse og lappede fløjlsbenklæder. Han så snarere ud som en pige, der havde klædt sig ud, end som en virkelig arbejder, og spurgte med en stemme, der lignede alt andet end en kvinderøst: "Er hr. Marius til stede?"

"Nej."

"Kommer han hjem i aften?"

"Det ved jeg ikke." Og Courfeyrac tilføjede: "Jeg kommer i alt fald ikke hjem."

Den unge mand så stift på ham og spurgte: "Hvorfor ikke? Hvor skal De hen?"

"Hvad kommer det dig ved?"

"Skal jeg bære Deres kasse for Dem?"

"Jeg skal til barrikaderne?"

"Må jeg gå med Dem?"

"Ja, hvis det kan more dig. Gaden er fri, brostenene hører alle til."

Og han skyndte sig af sted for at indhente sine venner og gav, da han havde nået dem, kassen til en af dem at bære. Først et kvarter efter lagde han mærke til, at den unge mand virkelig var fulgt med.

En folkestimmel kommer ikke altid netop derhen, hvor den vil. Den driver med vinden. De kom forbi Saint-Merry og stod, uden at vide hvorfor, i Saint-Denis-gade.

Niende bog: Korinth

1

Når man vil gøre sig en tydelig forestilling om de husmasser, som på den tid dannede det nordøstlige hjørne af Paris' torvehaller, der hvor nu Rambuteau-gade munder ud, skal man tænke sig et N, der med sin øverste del støder op til Saint-Denis-gade og med den nederste til torvehallerne, mens de to lodrette streger forestiller Store Tiggergade og Hampestræde, tværstregen Lille Tiggergade. Den gamle Mondétour-gade skar de tre streger i N'et under de mest skæve vinkler, så at de fire gaders vildrede på en flade af hundrede kvadratfavne mellem torvehallerne og Saint-Denis-gade på den ene led og Svanegade og Præstestræde på den anden led frembragte syv små grupper huse af forskellig højde i snurrig stil, liggende hulter til bulter med mørke, snævre gyder imellem. De gamle rønner var så faldefærdige, at man i Hampestræde og Lille Tiggergade havde måttet stive deres forsider af med bjælker, der strakte sig fra det ene hus til det andet. Gaden var smal, men rendestenen bred. Boderne til begge sider lignede kældre og var adskilte af svære hjørnestene med jernringe om og bunker af fejeskarn. Gangdørene var forsynede med svære, gamle jerngitre. Alt det er senere revet ned for at give plads for Rambuteau-gade. Når man kom fra Saint-Denis-gade og gik ned ad Hampestræde, blev gaden lidt efter lidt smallere, så at man syntes, man var kommet ind i en lang tragt. For enden af strædet blev man opmærksom på en række høje huse, og man ville have troet sig stoppet, hvis man ikke til højre og venstre havde haft

Mondétour-gade, der til den ene side førte til Præstestræde, til den anden side til Svanegade og Lille Tiggergade. På hjørnet til højre lå der et hus, der var lavere end de andre, og dannede et fremspring i gaden. Det bestod kun af to stokværk, og havde i tre hundrede år været brugt som værtshus, havde flere gange skiftet navn og hed nu *Korinth*. Det var Grantaire, der havde opdaget det. Han havde syntes godt om de stegte karper, man fik der, og ført sine venner derhen. Der spiste og drak de og skrålede op. De var lige velkomne, hvad enten de nød lidt eller meget, og de havde lang kredit.

Værten, gamle Hucheloup, der trods sin barske mine i grunden var en gemytlig mand, var død i 1830, men enken fortsatte forretningen. Hun var oppustet og uformelig og snakkede bondsk. Oppe på første sal, hvor spisningen foregik i et stort rum med borde, stole, bænke og et brøstfældigt billard, hvor der var så mørkt, at der altid måtte hænge en lampe tændt, og som man kom op til ad en vindeltrappe gennem et firkantet hul i gulvet, havde en eller anden til ære for beværtningsmadammen med kul på væggen kradset følgende vers:

> På nært hold er hun stram, men selv lidt længere borte
> man ængstes ved at se på næsen hendes vorte.
> Puds Deres næse med forsigtighed, madamme!
> For ellers vorten går i løbet med det samme.

Hun gik daglig flere gange forbi denne skildring af hende uden at skænke den en eneste tanke. To tjenestepiger, Matelotte og Gibelotte, hjalp hende med at opvarte gæsterne. Den første af dem var et svært, rødhåret, højrøstet fruentimmer, om muligt endnu grimmere end madam Hucheloup. Den anden

var lang, bleg, mager, havde blå rande under øjnene og nedhængende øjenlåg, var altid træt og søvnig, men dog altid mild og smilende. På døren ind til spisesalen havde Courfeyrac med kridt skrevet: *Trakter, om du har råd, og spis, om du har mod!*

2

Det er allerede sagt, at Laigle foretrak at bo hos Joly frem for hos nogen anden. De to gode venner levede sammen, spiste sammen, sov sammen og havde alting i fællesskab, om det så var kæreste. Den femte juni gik de om formiddagen hen for at spise frokost i *Korinth*. Joly var stærkt forkølet og havde smittet Laigle, der også begyndte at få snue. Joly var velklædt, mens derimod Laigles dragt var noget luvslidt. Klokken var vel omtrent ni, da de kom og gik op på første sal, hvor de bestilte østers, ost og skinke og straks fik en flaske vin sat hen for sig på bordet. De var alene i salen, men havde næppe fået sat et par østers til livs, før der i trappelugen viste sig et hoved og en stemme sagde: "Jeg kom netop forbi og kunne ude fra gaden lugte ost, så gik jeg ind."

Det var Grantaire, der tog en stol uden ryg og satte sig hen ved bordet. Gibelotte satte straks to flasker vin hen foran ham. "Vil du drikke de to flasker?" spurgte Laigle. Grantaire svarede: "Ja, mit barn. To flasker er ikke for meget til en mand."

Og det varede ikke længe, før han havde drukket en halv flaske vin, inden han endnu havde spist noget. "Du har nok et hul i maven," sagde Laigle.

"Og du har et på albuen," svarede Grantaire, tømte sit glas og tilføjede: "Du kunne passende holde en ligtale over din frakke, for den er gammel."

Laigle svarede: "Derfor kommer vi godt ud af det sammen, den og jeg. Den har lempet sig efter mig, følger alle mine bevægelser og holder mig varm. En gammel frakke er som en gammel ven."

"Sig mig, Grantaire, kommer du fra boulevarden?" spurgte Laigle.

"Nej."

"Joly og jeg var henne at se ligtoget sætte sig i gang. Det var et morsomt skue. Men det er mærkeligt, som der er roligt her i gaden. Hvem skulle ane, at Paris er i oprør. Det kommer af, at her i gamle dage lå klostre og vrimlede af alle slags munke."

"Lad være at tale om munke, for så føler man trang til at klø sig," sagde Grantaire og udbrød lidt efter: "Hu, ha! Den østers var rådden. Det er noget, der kan bringe en i dårligt lune. Østerserne er fordærvede og tjenestepigerne er grimme. Jeg hader menneskeslægten." Og han tømte atter sit glas. "I talte før om boulevarden og ligfølge. Skal vi have en omvæltning? Å ja, hvorfor ikke? Jeg så for lidt siden hos en marskandiser en gammel brækket lygte og kom derved til at tænke på, at menneskeslægten trænger til oplysning. Så, nu er jeg igen i dårligt humør. Jeg bliver nødt til at drikke."

"Det lader til, at Marius virkelig er forelsket," bemærkede Joly, da Grantaire havde slukket et hosteanfald med en dygtig slurk vin.

"Marius forelsket!" udbrød han. "Det må tage sig løjerligt ud. Han er jo et stykke af en digter, det vil sige gal. Marius med sin Maria eller Marie, Mariette, Marion, det var et grinagtigt par. Jeg er vis på, de i deres henrykkelse glemmer at kysse hinanden.

De svæver i skyerne og omfavner hinanden oppe i stjernerne, mens de forholder sig kyske her på jorden."

Han tog nu hul på den anden flaske, da der op fra trappelugen dukkede en lille, gulsottig, pjaltet dreng på knap en halv snes år med livlige øjne, langt hår og glad mine. Han stirrede et øjeblik på de tre studenter og sagde derpå til Laigle: "Er De hr. Laigle? Så har jeg en besked til Dem. En høj, lyshåret herre oppe på boulevarden sagde, jeg skulle spørge efter Dem her og sige A-B-C til Dem. Jeg kunne jo nok tænke, det skulle være løjer, men han gav mig ti sous for det."

"Joly, lån mig ti sous, og du, Grantaire, også," sagde Laigle og gav drengen en francs. "Hvad hedder du, min dreng?"

"jeg hedder Navet, jeg er gode venner med Gavroche."

"Bliv her og spis frokost med os!"

"Det kan jeg ikke. Jeg er med i ligtoget, det er mig, der råber: Ned med Polignac!" og dermed hilste han meget ærbødigt og gik sin vej.

Imidlertid sad Laigle og anstillede betragtninger og sagde halvhøjt: "A-B-C, det betyder: Lamarques bisættelse."

"Og den høje, lyshårede, det er Enjolras, der sender dig bud," bemærkede Grantaire. "Skal vi gå derhen?"

"Det regner jo," sagde Joly.

"Jeg har lovet at gå i ilden, men ikke i vandet. Jeg vil ikke forkøle mig der."

"Jeg bliver her," sagde Grantaire. "Jeg foretrækker en frokost for en ligvogn."

"Altså bliver vi," sluttede Laigle. "Nå, lad os så drikke! Selv om vi går glip af bisættelsen, slipper oprøret ikke fra os."

"Ja, oprør det er jeg med til," sagde Joly. Laigle gned sig i hænderne og sagde: "Nå, så skal vi endelig til at pille lidt igen ved opstanden i 1830."

"Jeg blæser i grunden jeres opstand et stykke," sagde Grantaire. "Jeg har egentlig ikke noget imod den regering, vi har for øjeblikket. Det er en kongekrone med en nathue indeni, et spøgelse, der ender med en regnskærm. Og i sådant et vejr, som vi har i dag, kan Ludvig Filip gøre god nytte i begge retninger, for han kan optræde som spøgelse over for folket og slå regnskærmen op mod himlen."

Der var mørkt i salen, og skyerne gjorde det endnu mørkere. Der var ingen folk hverken inde i beværtningen eller ude på gaden, fordi alle var henne for at se "hvad det blev til."

"Er det dag eller nat?" spurgte Laigle. "Man kan ikke se noget. Gibelotte, bring lys!"

Grantaire sad mod i hu og drak og mumlede for sig selv: "Enjolras ser ned på mig. Han har tænkt, at Joly ikke var rask og jeg fuld. Derfor sendte han bud til Laigle. Hvis han havde ladet mig hente, havde jeg fulgt med. Det er værst for Enjolras selv. Jeg går ikke med til hans begravelse."

Og så blev de tre venner siddende på værtshuset, og deres bord var henad totiden fuldt af tomme flasker. Foran dem brændte to tællelys, det ene i en messingstage, der var grøn af ælde, det andet i halsen på en sprukken karaffel. Grantaire var fra vinen gået over til en blanding af cognac, porter og absinth, men da han var en øvet dranker, var han endnu blot glad, og de to andre blev ham ikke svar skyldige på hans lystige indfald. Han støttede med værdig holdning sin venstre hånd på sit knæ og sad med løst halstørklæde over skrævs på stolen med det

fulde glas i højre hånd og tiltalte den tykke Matelotte med følgende ord: "Luk paladsets døre op! Alle folk skal have lov til at komme ind i Det Franske Akademi og kysse madame Hucheloup! Lad os drikke!" Derpå vendte han sig om mod værtinden og sagde: "Kom nærmere, ærværdige kvinde, og lad mig beskue Dem!"

Joly udbrød med sit snuede mæle: "I må ikke give Grantaire mere at drikke. Han har allerede soldet to francs og femoghalvfems centimer op siden i morges."

Grantaire spurgte: "Hvem har uden min tilladelse taget stjernerne ned fra himlen og sat dem på bordet som lys?"

Laigle havde, trods sin fuldskab, bevaret sin ro. Han havde sat sig op i vindueskarmen med ryggen ud ad det åbne vindue og så på sine to venner, mens regnen gennemblødte hans skuldre.

På en gang hørte han bag ved sig støj af hastige skridt og råbene: Til våben! Til våben! Han vendte sig om og så oppe i Saint-Denis-gade for enden af Hampestræde Enjolras marchere forbi med sit ryttergevær i hånden, Gavroche med pistolen, Feuilly med sin sabel, Courfeyrac med kårde, Jean Prouvaire med muskedonner, Combeferre med gevær, Bahorel med bøsse og hele den støjende skare bag efter dem. Han holdt sine hænder om munden som en råber og brølede: "Courfeyrac! Courfeyrac! Ohoj!"

Courfeyrac hørte det, gik nogle skridt ned ad strædet og råbte: "Hvad vil du?"

Laigle spurgte: "Hvor skal du hen?"

"Hen at bygge en barrikade," lød svaret.

"Her er et godt sted! Kom her hen!"

"Det har du ret i," sagde Courfeyrac, og han vinkede til sit følge, der straks stimlede ned ad Hampestræde.

3

Stedet var virkelig udmærket valgt, eftersom indgangen til strædet var vid, men snævrede sig sammen hen imod Korinth. Mondétour-gade var let at spærre til begge sider, og der kunne således kun ske angreb i fronten fra Saint-Denis-gade. Laigle havde, skønt fuld, set lige så klart som Hannibal ædru.

Da folkemængden brød ind i strædet, havde en almindelig forfærdelse grebet beboerne, og i et nu var alle boder, værksteder, porte, vinduer, luger og skodder blevet lukket til fra stue til loft. En gammel kone havde i sin rædsel gjort en madras fast i sit vindue med to stænger til at tørre tøj på, for sådan at svække geværkuglernes virkning. Kun døren ind til værtshuset var blevet stående åben, og det af den simple grund, at skaren var strømmet derind. Laigle var gået Courfeyrac i møde, Joly var krøbet op i vinduet og råbte: "Courfeyrac, du skulle have taget en regnskærm med. Du bliver forkølet."

På få minutter var imidlertid en snes jernstænger blevet revet løs fra værtshusets gitter og en halv snes favne af gadens brolægning brudt op. Gavroche og Bahorel havde bemægtiget sig en trækvogn med tre tønder kalk, som de havde stillet under nogle opstablede brosten, Enjolras havde løftet kælderlemmen af og trillet enkemadam Hucheloups tomme vintønder hen ved siden af kalkballerne, og Feuilly havde stivet trækvognen og kalktønderne af med mursten, som han tilfældigt havde fået fat på, mens andre slæbte bjælker fra et hus ved siden af hen og lagde dem over vinfadene. Da Laigle og Courfeyrac vendte sig

om, var allerede halvdelen af gaden spærret af en mandshøj vold. De to tjenestepiger fra *Korinth* hjalp til at bære grus. En omnibus med to hvide heste for kørte forbi enden af strædet. Hurtigt løb Laigle hen og standsede den, hjalp damerne at stige ud, slap hestene løs og væltede omnibussen om på siden, så gaden var fuldstændig spærret, med de ord: "Omnibusser får ikke lov til at komme til Korinth – *Non licet omnibus adire Corinthum*."

Værtinden var i sin forfjamskelse løbet op på første sal, hvor hun stod og stirrede med forvildede blikke på al den ødelæggelse uden at kunne få et skrig frem og mumlede: "Ih! Gud Fader bevares!"

Joly trykkede et kys på hendes tykke, røde, rynkede hals og sagde til Grantaire: "Jeg har altid betragtet en kvindes hals som noget særlig fint."

Men Grantaire havde andet at tage vare på. Han havde grebet Matelotte om livet og skubbet hende op mod vinduet og stod nu der og holdt en tale om hendes grimhed. Indtil Courfeyrac afbrød ham med de ord: "Ti dog stille, du vintønde!"

Enjolras stod på barrikadens tag med geværet i hånden og løftede sit smukke hoved med det strenge udtryk og råbte: "Grantaire! Gå et andet sted hen og sov rusen ud. Her er plads for begejstring, men ikke for drukkenskab. Du må ikke vanære barrikaden."

Disse vrede ord gjorde en besynderlig virkning på Grantaire. Det var, som om han havde fået en spand koldt vand over hovedet. Han syntes i samme øjeblik at være blevet ædru. Han satte sig ned med albuerne mod bordet tæt ved vinduet, så mildt på Enjolras og sagde: "Lad mig få lov at sove her."

"Gå hen at sove et andet sted," råbte Enjolras. Men Grantaire blev ved at fæste sine venlige, men matte øjne på ham og svarede: "Lad mig sove her – til jeg dør."

Enjolras så hånligt på ham og sagde: "Grantaire, du er ude af stand til at tro, tænke, ville, leve og dø."

Grantaire svarede i en alvorlig tone: "Det skal du få at se." Derpå lallede han endnu nogle uforståelige ord, så faldt hans hoved tungt ned på bordet, og et øjeblik efter var han faldet i søvn.

Bahorel var henrykt over barrikaden og råbte: "Nu er gaden nedringet! Det gør en god virkning."

Courfeyrac stod og trøstede værtshusholdersken over den skade, hendes hus havde lidt, og sagde til hende: "Hør nu, madam Hucheloup, De beklagede Dem jo forleden dag over, at De var blevet meldt, fordi Gibelotte havde rystet et sengetæppe ud gennem vinduet."

"Ja, det har De ved Gud ret i, hr. Courfeyrac. Men De har da ikke i sinde at tage mit bord også? Jeg måtte såmænd for tæppet og for en urtepotte, der var faldet fra kvisten ned på gaden, betale hundrede francs i bøde. Er det ikke uforskammet?"

"Jo, madam Hucheloup, men vi skal tage hævn."

Madammen syntes ikke helt at kunne indse, at den oprejsning, der blev hende tilbudt, var til hendes fordel. Hendes tilfælde mindede om den arabiske kvinde, der klagede til sin fader over, at hendes mand havde givet hende et ørefigen, og fik et på den anden kind med de ord i tilgift: "Glæd du dig nu, nu er du hævnet. Din mand har slået min datter, men jeg har slået hans hustru."

Regnen var hørt op, der var kommet forstærkning. Arbejdere havde under deres bluser bragt en tønde krudt, en kurv, der indeholdt flere flasker vitriol, et par karnevalsfakler og en kasse med kulørte lamper, der var "blevet til overs fra kongens fødselsdag," det vil sige fra første maj. Den eneste gadelygte i det korte Hampestræde blev slået itu sammen med lygterne i de omliggende gyder. Enjolras, Combeferre og Courfeyrac ledede arbejdet, og der blev nu rejst to barrikader, der havde *Korinth* til støttepunkt og dannede en vinkel, således at den største spærrede Hampestræde, den anden Mondétour-gade fra den side, der stødte op til Svanegade. Den sidste var meget smal og bestod kun af tønder og brosten. Der var et halvt hundrede arbejdere, af hvilke en tredive stykker var bevæbnede med geværer, som de havde lånt hos en bøssemager. Den hele flok frembød et løjerligt skue. En havde jakke på, ryttersabel og to pistoler, en anden var i skjorteærmer med rundpuldet hat på hovedet og et krudthorn ved siden, en tredje bar et panser af ni ark gråt papir og var væbnet med en stor syl. En gik og råbte: "Lad os slå dem ihjel til sidste mand og dø med bajonetten i hånden."

Men han havde bare ingen bajonet.

En havde oven over sin frakke anbragt lædertøj og en patrontaske af den slags, væbningsmændene var forsynede med, og på hvis dække, der med rødt uldgarn var syet: "Samfundsorden."

Flere geværer var mærkede med afdelingsnummer. Der var kun få af tropperne, der havde hat på, ingen af dem havde halstørklæde, mange var bararmede, nogle var bevæbnede med spyd.

Der var folk af alle aldre og med de mest forskellige ansigtsudtryk, små, blege fyre og lastdragere med solbrændte fjæs. Alle havde de travlt og talte under arbejdet sammen om de mulige udsigter: Der ville komme undsætning klokken tre om morgenen. Der var et af regimenterne, man kunne stole på. Paris ville rejse sig. Og under disse ytringer gav en vis hjertelig gemytlighed sig luft. De følte sig som brødre, skønt de ikke kendte hinandens navne.

Der var blevet tændt et bål i køkkenet, ved hvilket man i en kugleform smeltede alt værtshusets tintøj: Kander, skeer og gafler, alt imens der blev drukket tæt. Knaldhætter og rendekugler lå og flød på bordet mellem vinglas. Oppe i billardsalen stod madam Hucheloup med sine to piger og lavede lærredstrevler af gamle karklude. Den første var ganske sløv af forfærdelse, de andre forpustede og ivrige. Tre skæggede, langhårede oprørere hjalp dem med stor færdighed at pille trevlerne ud. Den høje mand, Courfeyrac, Combeferre og Enjolras havde lagt mærke til, da han på hjørnet af Munkestræde sluttede sig til dem, arbejdede med på den lille barrikade og var dem til stor nytte. Derimod var den unge mand, der havde ventet hjemme hos Courfeyrac og spurgt efter Marius, forsvundet omtrent i det øjeblik, da de havde væltet omnibussen.

Gavroche var helt i sit es. Fuld af liv og lystighed gik han frem og tilbage, snart oppe, snart nede. Så op igen, og larmede og strålede af henrykkelse. Han holdt modet oppe hos dem alle og fo'r omkring som en hvirvelvind. De så ham hele tiden og hørte ham bestandig. Han var både her og der og strålemester samtidig. Han æggede dem, der stod og drev, pirkede de dovne

op, satte liv i de trætte, tirrede dem, der faldt i staver, muntrede nogle op, gjorde andre gale i hovederne, satte fart i dem alle, prikkede en student, bed en arbejder, stillede sig op, blev stående, gik igen sin vej, sprang fra den ene til den anden, brummede og summede og virkede som en hestebremse på revolutionsvognens forspand. Han svingede uafladeligt med armene og brugte samtidig sine lunger og råbte: "Nu rask! Flere brosten! Flere tønder! Mere af et eller andet! Er der noget? Kom med en bunke kalksmuld at stoppe det hul der med! Den er noget klejn, den barrikade, den må bedre i vejret. Smæk på, hvad I har! Kil bare på! Slå huset i stykker. Vent lidt, der er en glasdør!"

Arbejderne gjorde indsigelse.

"Er du rent rundtosset? Hvad skal vi med en glasdør?" sagde de. Men Gavroche blev dem ikke svar skyldig. "Det er nok jer selv, det løber rundt for. En glasdør er storartet i en barrikade. Den kan ikke hindre dem i at angribe, men den kan hindre dem i at tage den. I har nok aldrig nolet æbler over en mur, hvor der var glasdør. Så skærer de deres ligtorne, når de vil op på barrikaden. Kan I ikke begribe det, hvad?"

For øvrigt var Gavroche rasende over, at der ingen hane var på hans pistol, og han gik fra den ene til den anden og råbte: "Giv mig et gevær! Jeg vil have et gevær. Hvorfor vil I ikke give mig et gevær?"

Combeferre sagde: "Hvad skulle du med et gevær?"

"Nå da! Hvorfor ikke? Jeg havde da et i 1830, da vi sloges med Karl den Tiende."

Enjolras trak på skuldrene og sagde: "Når mændene først har fået gevær, skal drengene få."

Gavroche vendte sig stolt om og svarede: "Hvis du bliver skudt før jeg, så tager jeg dit."

"Gadedreng!" sagde Enjolras.

"Grønskolling!" svarede Gavroche.

I det samme kom der en fint klædt herre frem for enden af gaden. Gavroche råbte til ham: "Kom med os, unge mand! Så kan De få lov at kæmpe for fædrelandet."

Lapsen stak af.

4

De samtidige blade har fortalt, at barrikaden i Hampestræde, som de giver tillægsordet: uindtagelig, nåede op i højde med første sal. Men de har taget fejl. Den var ikke mere end en seks, syv fod høj. Den var bygget sådan, at de kæmpende både, om de ville, kunne forsvinde bag om den eller stige op på den ad en firdobbelt rad brosten, der gradvis førte op til toppen fra bagsiden. Udadtil var den ikke til at bestige. Mellem husene og den ende af barrikaden, der var længst borte fra værtshuset, var der en åbning så stor, at en mand kunne komme igennem. Omnibussens vognstang var rejst lige i vejret og blev holdt fast med reb, og til den var der fastgjort en rød fane, som vajede over barrikaden. Den mindre barrikade i Mondétour-gade kunne ikke ses, fordi den var skjult af værtshuset. De to barrikader dannede i forening en hel skanse. Enjolras og Courfeyrac havde ikke ment, det var værd at forskanse den stump af Mondétour-gade, der gennem Præstestræde åbnede en udgang til torvehallerne, fordi de sagtens ville sikre sig forbindelse med omverdenen og desuden ikke nærede nogen frygt for, at de skulle blive angrebet ad det farlige og vanskelige

Præstestræde. Men bortset fra denne udgang og åbningen for enden af barrikaden i Hampestræde, dannede den hele forskansning en uregelmæssig firkant, der var lukket til alle sider og bagest begrænsedes af de høje huse, der lå en snes skridt fra dens forside og alle var beboede, men lukkede fra kælder til loft.

Hele arbejdet med at rejse den blev uhindret tilendebragt på mindre end en time, uden at denne håndfuld mænd så spor til soldater. De få borgermænd, der endnu dristede sig til at gå ud i Saint-Denis-gade, kastede et blik ned Hampestræde og skyndte sig hurtigt videre, når de fik øje på barrikaden. Da begge afspærringer var færdige og fanen hejst, blev der slæbt et bord ud fra værtshuset, og Courfeyrac krøb op på det. Enjolras bragte den firkantede kasse ud og lukkede den op. Den var fuld af patroner. Da de kom for en dag, gik der en gysen gennem de modigste, og der blev et øjebliks stilhed. Courfeyrac uddelte dem smilende, tredive til hver, men mange havde selv krudt og gav sig til at smelte bly til kugler. Krudttønden stod på et bord for sig tæt ved døren og blev gemt til siden.

Over hele Paris fortsatte trommen imidlertid at gå, men ingen gav længere agt på den ensformige lyd, der snart nærmede sig, snart fjernede sig med uhyggelige lydsvingninger. Geværerne blev langsomt ladt med højtidelig alvor. Enjolras stillede tre skildvagter udenfor barrikaderne, en i Hampestræde, en i Præstestræde og en på hjørnet af Lille Tiggergade. Og imidlertid sad de andre alene i disse frygtelige smågader, hvor al færdsel var standset, omgivet af disse stumme huse, der var som uddøde, indhyllede i det begyndende tusmørkes voksende skygger og ventede med en følelse af, at

der nærmede sig noget tragisk og skrækindjagende. Og mens de sad der, skilte fra omverdenen, og lavede patroner, mens kvinderne trevlede lærred op til de sårede, og kasserollen, hvori der blev smeltet tin og bly, dampede over et fyrfad, mens de udstillede poster holdt vagt med geværet i armen, og Enjolras med ufravendt opmærksomhed holdt øje med dem, søgte Combeferre, Courfeyrac, Jean Prouvaire, Feuilly, Laigle, Joly, Bahorel og endnu nogle flere hinanden og slog sig sammen i en krog af dette til kasematte forvandlede værtshus, hvor disse fagre ungersvende, et par skridt borte fra den skanse, de havde rejst, kort før deres sidste time slog, med de ladte geværer støttede mod stoleryggen, gav sig til at synge en elskovsvise. Tiden, stedet, ungdomsminderne, de enkelte stjerner, der begyndte at funkle på himmelhvælvingen, den uheldsvangre ro i de mennesketomme gader, den ubønhørlige skæbne, der nærmede sig, alt det kastede et poetisk skær over de vers, som Jean Prouvaire, den milde digter, i tusmørket halvhøjt hviskede.

Imidlertid var der blevet tændt en kulørt lampe på den mindste barrikade, og på den største var der blevet fastgjort en af de voksfakler, der fastelavns mandag anbringes foran på vognene, når de kører de maskerede par ud til forlystelsesstederne. Den var blevet stillet op mellem en stabel mursten, der på tre sider dækkede den mod vinden, sådan at dens fulde lys faldt på fanen. Gaden og barrikaden lå helt i mørke, og man kunne ikke se andet end den røde fane, der stod i fuldt lys som fra en stor blændlygte og kastede et underligt brandrødt skær.

5

Det var blevet ganske mørkt, men endnu viste der sig intet tegn til fjendtligheder. Man hørte kun en forvirret larm i det fjerne, af og til geværskud, men kun enkeltvis og langt borte. Den frist, der således blev givet dem, tydede på, at regeringen gav sig god tid og samlede sine stridskræfter. De halvtreds mand ventede angreb af tres tusinde.

Enjolras følte sig grebet af den utålmodighed, der betager kække sjæle, når de står foran frygtelige begivenheder. Han gik hen til Gavroche, der havde sat sig til at lave patroner inde i stuen neden under ved det tvivlsomme skær fra to tællelys, der forsigtigt var stillet på disken af hensyn til krudtet, der lå spredt på bordene. Lyset kunne ikke ses ude fra, lige som oprørerne også havde undladt at tænde i det øvre stokværk. Det, Gavroche i dette øjeblik var optaget af, var ikke just patronerne. Manden fra Munkestræde var netop kommet ind i stuen og havde sat sig ved det mindst belyste bord med sit gevær mellem benene. Gavroche havde hidtil haft morsommere ting at tage vare på og derfor ikke set synderlig på ham, men nu gav han sig på en gang til at betragte ham og hans gevær. Manden havde hidtil med besynderlig opmærksomhed iagttaget barrikaden og oprørernes skare, men siden han var kommet ind i stuen, var han sunket hen i tanker og syntes ikke længere at se, hvad der foregik omkring ham. Gavroche nærmede sig denne tankefulde skikkelse og gav sig til at gå rundt om ham på tåspidserne, som om han var bange for at vække ham af hans drømmeri, og hans barneansigt, der på en gang så så frækt og alvorligt, så forfløjent og så dybsindigt, så muntert og så betaget ud, udtrykte en tvivl og usikkerhed, som om han havde sagt til sig

selv: "Nej, det er ikke muligt! Og dog! Nej vist ikke! Jeg ser syner! Jo, nej!" Han gyngede på hælene, knyttede begge næver i lommerne, bevægede halsen som en fugl og skød underlæben frem med al den kløgt, han var i stand til at lægge i den. Han var forbavset, usikker, vantro, overbevist, blændet af synet. Han så ud som en over-eunuk, der på et slavindemarked blandt de udstillede duller finder en Venus, som en kender, der mellem en bunke udskudsmalerier får øje på en Rafael. Det arbejdede i ham. Hans instinkt vejrede noget, og hans opfattelsesevne sammenlignede. Det var tydeligt, at han havde gjort en opdagelse.

Det var midt under disse iagttagelser, at Enjolras gik hen til ham og sagde: "Du er lille, ingen kan se dig. Gå uden for barrikaden, snig dig langs husene, gå lidt om i gaderne og kom så tilbage og sig mig, hvad der går for sig."

Gavroche skuttede sig i hofterne og svarede: "Nå, så de små kan dog bruges til noget. Det er ellers heldigt. Nu skal jeg gå. Men stol så en anden gang på de små, og tag Dem i agt for de store."

Og i det samme løftede Gavroche hovedet, sænkede stemmen og sagde, idet han pegede på manden fra Munkestræde: "Kan De se den høje mand der?"

"Nå, hvad han?"

"Det er en politispion."

"Er du sikker på det?"

"Det er ikke mere end fjorten dage, siden han tog mig i ørene og lettede mig ned fra en gesims på Kongebroen, hvor jeg stod og trak frisk luft."

Enjolras gik hurtig bort fra Gavroche og hviskede et par ord til en arbejder fra vinhallerne, der stod tæt ved. Han forsvandt og kom lidt efter ind med tre andre bredskuldrede lastdragere, der uden at vække opsigt stillede sig op bag ved det bord, hvor manden fra Munkestræde sad med hånden under kinden, rede til at kaste sig over ham. Enjolras gik hen til ham og spurgte: "Hvem er De?"

Det gav et sæt i manden. Han stirrede Enjolras lige ind i øjnene som for at læse hans tanker, smilede på den mest hånlige og bestemte måde, man kunne tænke sig, og svarede med hovmodig alvor: "Ja vel, jeg forstår … Det er ganske rigtigt."

"Er De politispion?"

"Jeg er en ordenens håndhæver."

"Hvad hedder De?"

"Javert."

Enjolras vinkede til sine folk, og inden Javert kunne vende sig om, var han grebet i kraven, kastet til jorden, bastet og bundet. De undersøgte hans lommer og fandt et lille, rundt kort klistret op mellem to glaslåg, hvor der på den ene side stod Frankrigs våben med omskriften: *Årvågenhed og påpasselighed* og på den anden side: *Javert, politiinspektør, tooghalvtreds år gammel*, undertegnet med politidirektørens navn. Man lod ham beholde sin pung, hvori der var nogle guldstykker, og uret, bag hvilket man i vestelommen fandt en seddel, hvorpå politidirektøren med egen hånd havde skrevet: "Inspektør Javert skal, så snart han har udført sit politiske hverv, særligt skaffe sig oplysning om, hvor vidt det er tilfældet, at misdædere har deres gang på højre Seinebred i nærheden af Jenabroen."

Da undersøgelsen var til ende, blev Javert rejst op, hans arme bundet på ryggen og han selv med et reb om livet gjort fast til en stolpe midt i stuen neden under. Gavroche, der havde overværet det hele optrin og billiget det med tavse nik, nærmede sig Javert og sagde til ham: "Nu har musen fået katten i fælden."

Det hele var gået for sig i en sådan fart, at det var forbi, inden nogen uden for værtshuset havde lagt mærke dertil. Javert havde ikke givet et kny fra sig. Courfeyrac og de andre kom løbende hen, da de så ham bundet til stolpen så fast, at han ikke kunne røre sig. Han løftede sit blik mod dem med en mands rolige mine, der aldrig har sagt en løgn. Enjolras sagde til dem: "Det er en spion" og vendte sig derpå om imod Javert med de ord: "De bliver skudt ti minutter før barrikaden bliver taget."

Fangen svarede i en bydende tone: "Hvorfor ikke hellere lige straks?"

"Nej, vi må spare på krudtet."

"Så gør det af med mig med et knivstik."

"Spion," svarede Enjolras med værdighed, "vi er dommere og ikke mordere."

Derpå kaldte han på Gavroche og sagde: "Gør nu, som jeg har sagt."

"Det skal jeg," svarede drengen, men lige som han skulle til at løbe, sagde han: "Det er sandt, må jeg få hans bøsse! I må gerne beholde musikanten, men jeg vil nok have hans klarinet." Hvorefter han tog til huen og nok så muntert smuttede ud gennem åbningen på siden af den store barrikade.

6

Blandt de tilfældige, der gik forbi, der havde sluttet sig til den skare, som blev anført af Enjolras, Combeferre og Courfeyrac, var der en fyr med en lastdragerjakke, der var slidt på skuldrene, der skreg op og slog ud med armene og gjorde indtryk af at være en vild drukkenbolt. Han hed eller kaldte sig Le Cabuc, var ikke kendt af nogen, var tilsyneladende meget fuld og havde sammen med nogle andre slået sig ned ved et bord, som de havde slæbt ud på gaden. Mens han sad der og drak med dem, der havde lyst til at gøre ham selskab, så han betænksomt op på det store hus, der lå bag ved barrikaden og med sine fem stokværk ragede op over sine naboer og vendte ud mod Saint-Denis-gade. På en gang udbrød han: "Hør, ved I hvad, folkens, vi skulle egentlig stå der oppe og fyre fra vinduerne, så skulle fanden tage mig, om nogen kunne rykke frem her i gaden."

"Ja, men døren til huset er låset," sagde en af hans drikkebrødre.

"Lad os banke på!"

"De lukker ikke op."

"Så slår vi døren ind."

Le Cabuc løb hen og bankede på med den svære dørhammer, der var anbragt på porten, men ingen lukkede op.

"Er der nogen her?" råbte han. Der hørtes ikke en lyd. Så greb han sit gevær og brugte kolben, men slagene gjorde ikke anden virkning mod den svære egetræsgangdør end at få huset til at ryste. Dog havde rimeligvis beboerne begyndt at røre sig derinde, for man så endelig lys i et lille vindue på tredje sal, hvorfra derpå en gammel, gråhåret mand, der var husets

portner, stak sit forskrækkede ansigt frem og spurgte: "Hvad ønsker de herrer?"

"Luk op!" råbte le Cabuc.

"Det kan jeg ikke."

"Luk op alligevel."

"Det lader sig ikke gøre."

Le Cabuc tog sit gevær og sigtede på portneren, uden at denne i mørket kunne se det. "Vil du eller vil du ikke?"

"Jeg vil ikke lukke op."

"Nå, så du vil ikke?"

I det samme gik skuddet af, og kuglen ramte den gamle mand lige under hagen, så at han sank sammen uden at udstøde så meget som et suk. Lyset faldt ned og gik ud, og man kunne kun skimte et hoved, der lå ubevægeligt på vindueskarmen og en hvidlig røg, der steg op mod taget.

"Se så!" sagde le Cabuc og satte geværkolben mod jorden. Men han havde næppe udtalt det, før en hånd lagde sig som en ørneklo på hans skulder og en stemme sagde: "På knæ!" Morderen vendte sig om og så Enjolras stå bleg og kold for sig med en pistol i hånden. Han havde hørt knaldet og var ilet til, havde grebet le Cabuc med venstre hånd i kraven og tvang den undersætsige lastdrager i knæ med et kraftigt tag, som man ikke skulle have tiltroet den tyveårige, spinkle mand. Han stod der bleg, med bar hals og flagrende hår, og lignede med sit pigeansigt en retfærdighedens gudinde. Hans næsebor var udspilede, og hans strenge, græske ansigtslinje og den vrede og kyskhed, hans ansigt udtrykte, mindede om en billedstøtte fra oldtiden. Hele barrikadens besætning var ilet til og havde sluttet kreds omkring dem uden at sige et eneste ord. Le Cabuc

lå overvundet i snavset og med rystende lemmer uden at prøve på at gøre modstand. Enjolras slap ham og trak sit ur op af lommen. "Saml dine tanker!" sagde han. "Bed og tænk! Du har et minut."

"Nåde!" mumlede morderen, bøjede sit hoved og stammede nogle utydelige eder.

Enjolras stirrede ufravendt på sit ur og puttede det ned igen i lommen, da minuttet var gået. Derefter greb han le Cabuc, der hylende krøb sammen mellem hans knæ, ved håret og satte sin pistol hen for øret af ham. Mange af disse uforfærdede mænd, der med stor sindsro havde indladt sig på dette skrækkelige eventyr vendte hovederne bort. Man hørte et knald, morderen faldt for over ned på stenbroen, Enjolras rettede sig og så sig om med et overbevist og strengt blik og sparkede til liget, idet han sagde: "Smid det udenfor."

Tre mand løftede skurkens legeme op, der endnu sitrede i krampetrækninger, og kastede det ud over den mindste barrikade ind i Mondétour-gade.

Enjolras var tankefuld blevet stående, imens mørke skygger langsomt bredte sig over hans rædselsfuldt rolige ansigtstræk. Pludselig hævede han sin røst under almindelig stilhed og sagde: "Borgere! Det, den mand har gjort, er skrækkeligt, og det, jeg har gjort, er forfærdeligt. Han har dræbt et menneske, og derfor dræbte jeg ham. Jeg måtte gøre det, for der må være mandstugt blandt oprørere. Her er det en endnu større forbrydelse at begå et mord end andre steder. Revolutionen har sine øjne henvendt på os, vi er revolutionens præster, og man må ikke kunne tale ilde om vor kamp. Derfor dømte jeg den mand til døden. Jeg var nødt til at gøre det, skønt det fyldte mig

med afsky. Men jeg har samtidig dømt mig selv, og I skal snart få at se, hvad jeg har dømt mig til."

Hans tilhørere skælvede, og Combeferre råbte: "Vi vil dele din skæbne."

Enjolras talte videre: "Vel! Men hør endnu et ord. Det var en nødvendighed at henrette den mand, men nødvendigheden er et uhyre, der hører den gamle verden til og kaldes skæbnens tilskikkelse. Nu er det fremskridtets lov, at uhyrerne skal forsvinde for englene, og skæbnens tilskikkelse skal forsvinde for broderligheden. Det er et uheldigt øjeblik til at nævne ordet: kærlighed, men jeg vil dog nævne det og forherlige det. Kærlighed, du bærer fremtiden i dit skød. Død, jeg benytter dig, men jeg hader dig. Borgere, der vil for fremtiden hverken være mørke eller lynslag eller rå uvidenhed eller blodig gengældelse. Der vil ingen djævel være længere. For fremtiden skal ingen dræbe nogen, jorden skal stråle i glans, og menneskene skal elske hinanden. Der vil komme den dag, borgere, da alt skal være idel samklang, enighed, lys, glæde og liv. Og for at den dag skal komme, er det, vi skal dø."

Enjolras tav. Hans jomfruelige læber lukkede sig, og han stod i nogen tid ubevægelig som en marmorstøtte på det sted, hvor han havde udgydt blod. Hans stive blik gjorde, at der kun blev hvisket omkring ham. Jean Prouvaire og Combeferre trykkede i tavshed hinandens hænder og stod lænede op til et hjørne af barrikaden, hvorfra de med en blanding af beundring og medfølelse betragtede denne alvorlige yngling, der i sig forenede bødlen og præsten, krystallens klarhed og klippens hårdhed.

Der er blot endnu at melde, at da man efter kampen bar de faldne bort til lighuset og undersøgte dem, fandt man på Le Cabuc et kort, der var udstedt af politiet. Det hed sig, at le Cabuc ikke var nogen anden end den før omtalte Claquesous, medlem af "morgenmændenes" bande. Vist er det, at man ikke mere hørte tale om ham.

Alle oprørerne var endnu optaget af den så hurtigt afgjorte sørgelige sag mod forbryderen, da Courfeyrac atter på barrikaden så det unge menneske, som om formiddagen hjemme i hans bopæl havde spurgt efter Marius. Han havde nu, efter mørkets frembrud, dristig og sorgløs indfundet sig blandt oprørerne.

7

Den stemme, der gennem tusmørket havde kaldt Marius til barrikaden i Hampestræde, havde virket på ham som selve skæbnens røst. Han ønskede at dø, og der tilbød sig nu en lejlighed. Han bankede på gravens dør og en hånd fra mørket rakte ham nøglen. De uhyggelige udsigter, der åbner sig for en, når man er fortvivlet, er meget fristende. Marius skød derfor det gitter til side, som han så ofte var gået igennem, og begav sig ud af haven, idet han sagde til sig selv: Lad stå til! Han var gal af sorg, følte ikke længere noget fast udgangspunkt i sin hjerne, var ude af stand til for fremtiden at vente noget som helst efter de to måneders beruselse i ungdom og kærlighed, overvældedes på en gang af alle fortvivlelsens drømme og havde nu kun det ene ønske hurtigst muligt at få en ende på tilværelsen.

Han gav sig til at gå rask og mærkede, at han havde Javerts pistoler hos sig. Det unge menneske, han havde troet at se, var forsvundet i gaderne. Han kom hen i Rivoli-gade. Udsalgsstederne stod åbne, gassen brændte i buegangene, kvinder gjorde indkøb, folk sad udenfor de offentlige steder og nød deres forfriskninger, mens man så nogle postvogne komme kørende i fuldt firspring. I Saint-Honoré-gade var butikkerne lukkede, de handlende stod og passiarede i deres halvåbne døre, folk gik forbi, gadelygterne var tændte, og i de øvre stokværk af husene var der lys som sædvanlig. På Palais-Royal plads holdt der rytteri. Efterhånden som han kom længere bort derfra, blev gaderne mørkere og stimlen tættere, butikkerne helt tillukkede, og ingen stod og passiarede, men man hørte en dyb og dump summen af mennesker. I Prouvaires-gade stod folk stille i tæt stimmel og hviskede sammen. Der sås ikke længere frakker eller hatte, men kun kitler og arbejdskasketter. Der var ikke længere et eneste vindue, hvor der var lys. Man så kun de lange, ensomme sammenløbende rækker gadelygter, der på den tid lignede store, røde stjerner, der hang i snore og kastede en skygge, som lignede en edderkop, ned på brostenene. Gaderne var ikke menneskетomme, man kunne skelne geværpyramider, bajonetter og tropper, der lå lejret der. Her fik ingen uvedkommende lov at komme forbi, her endte folkemassen og begyndte hæren.

Marius havde en mands vilje, der har opgivet alt håb. Man havde kaldt på ham, han måtte derhen. Han banede sig vej gennem folkemassen, kom forbi de lejrede tropper, undgik patruljerne, listede sig forbi skildvagterne. Han kom nærmere hen til torvehallerne og fandt nu kun tomhed omkring sig. Ikke

en gik forbi, ikke en soldat, ikke et lys. Kun ensomhed, stilhed og mørke. Det var koldt. At gå ind i en gade var ligesom at komme ned i en kælder. Han blev ved at gå videre. Der løb en skikkelse forbi ham. Var det en mand eller en kvinde, en eller flere? Det ville have været ham umuligt at sige det. Væk var synet. I en gyde, han derefter kom ind i, stødte han mod en hindring. Han rakte hånden ud og kunne føle, at det var en væltet karre, og hans fod stødte mod opstablede brosten, efter at have trådt i vandpytter. Det var en barrikade, som de havde begyndt at bygge, men derefter opgivet. Marius klatrede over den, gik langs husene, skimtede noget hvidt foran sig og så, at det var to heste. Det var dem, der var blevet spændt fra omnibussen og nu, trætte af at flakke om på lykke og fromme, var standset der. Han gik forbi dem, og netop som han ville dreje ind i en gade, han syntes, han skulle kende, faldt der et skud, en kugle peb forbi hans øre og gennemborede et barberskilt lige over hans hoved. Det var dog altid et livstegn. Fra nu af var det, som alt var uddøet, og som om han gik ned ad sorte trapper. Men han blev ikke des mindre ved at gå videre.

Han var kommet hen til torvehallerne. der herskede om muligt endnu større stilhed og mørke end i de tilstødende gader. Det var, som om gravens fred havde bredt sig over jorden. Men på himlens mørke baggrund tegnede et rødt skær omridsene af de høje tage, der spærrede Hampestræde hen ad Sankt-Eustachius kirke til. Det var genskinnet af faklen på barrikaden ved *Korinth*. Marius gik efter dette skær og kom ind i Præstestræde, uden at den fra barrikaden udstillede vagtpost fra gydens anden ende kunne se ham. Han kunne nu skønne, at han måtte være nær ved det, han søgte, og gik på tæerne, og han

nåede således hen til hjørnet af den korte stump af Mondétour-gade, der, som man vil erindre, var den eneste forbindelse, Enjolras havde holdt åben til omverdenen. Ved hjørnet af det sidste hus på venstre hånd stak Marius hovedet frem og kiggede ind i Mondétour-gade. Lidt på den anden side af det mørke hjørne mellem den og Hampestræde, der kastede en bred skygge, som Marius selv stod omhyllet af, så han et skær på stenbroen, lidt af værtshuset og bag ved det en kulørt lampe på en slags uformelig væg samt nogle mænd, der sad på hug med geværer mellem knæene. Alt det var kun en halv snes favne borte fra ham. Det var barrikadens indre. De huse, der strakte sig til venstre i gyden skjulte den øvrige del af værtshuset, den store barrikade og fanen for ham. Han behøvede nu kun at gå et par skridt for at nå derhen. Da satte den ulykkelige unge mand sig ned på en hjørnesten, lagde armene over kors og gav sig til at tænke på sin fader.

Han tænkte på, at helten, oberst Pontmercy havde været en gæv soldat, der under republikken havde bevogtet Frankrigs grænse, under kejserdømmet været helt henne ved Asiens grænse, der havde set Genua, Alexandria, Milano, Turin, Madrid, Wien, Dresden, Berlin og Moskva, og på alle valpladser i Europa, hvor han havde været med at sejre, efterladt dråber af det samme blod, der flød i Marius' årer. Han mindedes, hvorledes faderen var grånet før tiden under sin byrdefulde tjeneste, så ham stå for sig med kårdebæltet knyttet om livet, skulderprydelserne dinglende ned på brystet, kokarden sværtet af krudt, panden rynket af hjelmen, og tænke på, hvordan han uafbrudt havde tilbragt sit liv i teltet, i lejren, under åben himmel, ved ambulancen og efter tyve års tjeneste var kommet

hjem fra de store felttog med et dybt ar i kinden, men med smilende ansigt, naturlig og ligefrem, rolig, beundringsværdig, ren som et barn, efter at have gjort alt for Frankrig og intet foretaget sig mod fædrelandet.

Marius sagde til sig selv, at hans dag nu også var kommet, at hans time endelig var slået, og at han nu efter sin faders mønster ligeledes ville være tapper og uforfærdet, dristigt ile kuglerne i møde, byde sit bryst frem mod bajonetterne, udgyde sit blod, opsøge fjenden, søge døden, ligeledes føre krig og stige ned på valpladsen. Men den valplads, han skulle betræde, var gaden, den krig, han skulle føre, var borgerkrig. Og ved at se borgerkrigen åbne sig for hans øjne som et svælg, hvori han nu skulle opsluges, gøs det i ham.

Han kom til at tænke på den kårde, som hans morfader havde solgt til en marskandiser, og som han så smerteligt havde begrædt tabet af, og han sagde til sig selv, at denne kyske, tapre kårde havde gjort vel i at undslippe ham og harmfuld forsvinde i mørket. Når den således var flygtet bort, kom det af, at den var begavet med forstand og forudså fremtiden, anede oprøret, krigen i rendestenene, krigen med brosten, geværskydningen gennem kældervinduerne, slagene bagfra. Det kom af, at den efter at have været med ved Marengo og Friedland ikke havde lyst til at gå ned i Hampestræde, efter at have udført faderens bedrifter ikke ville tage del i sønnens gerninger. Marius tænkte, at hvis kården havde været der, hvis han, efter at have taget den bort fra sin døde faders hovedgærde, havde vovet at bære den ved denne natlige kamp mellem franskmænd i en tværgade, så ville den sikkert have brændt ham i hænderne og givet sig til at flamme foran ham som englens flammesværd, og han sagde til

sig selv, at det var heldigt, at den ikke var til stede, men var forsvundet, at det var godt og retfærdigt således, at hans morfader havde været hans faders æres virkelige vogter, og at det var bedre, at oberstens kårde var blevet solgt til den højestbydende, afhændet til en marskandiser, kastet hen mellem gamle jernsager, end om den nu skulle have slået blodige sår i siden på fædrelandet.

Derefter gav han sig til at græde bitterligt.

Det var jo skrækkeligt. Men hvad skulle han gøre? Leve uden Cosette kunne han ikke. Siden hun var draget bort, måtte han dø. Han havde jo givet hende sit ord på, at han ville dø. Det vidste hun, da hun drog bort: Altså ønskede hun, at Marius skulle dø. Desuden var det jo tydeligt, at hun ikke længere holdt af ham, siden hun således var gået sin vej uden at lade ham det vide, uden et eneste ord, uden at sende ham et brev, skønt hun vidste, hvor han boede. Hvad kunne det nytte at blive ved at leve, og hvorfor skulle han nu leve? Der var jo heller ingen mening i at være gået så vidt og derefter trække sig tilbage, have nærmet sig faren og så flygte sin vej, være kommet hen til barrikaden, have set ind i den og så forsvinde, forsvinde skælvende og sige til sig selv: I grunden har jeg fået nok af det. Nu har jeg jo set, hvad det er: det er borgerkrig, nu går jeg min vej! Lade sine venner i stikken, mens de ventede på ham, mens de måske trængte til ham, fordi de kun var en håndfuld mod en hel hær! Svigte alt på en gang: Kærlighed, venskab og sit ord! Give sin krysteragtighed fædrelandskærlighed til påskud! Nej, det var umuligt, og dersom hans faders genfærd stod der i skyggen og så ham vige, ville han slå hans rygstykker med den flade klinge og råbe til ham: fremad, du feje karl!

Mens han således var et bytte for sine vekslende tanker, bøjede han sit hoved.

Men pludselig løftede han det igen. Han havde i sin sjæl fundet en glimrende retfærdiggørelse. Det er ejendommeligt for den menneskelige tanke, at den i nærheden af døden udvider sig. Når man står med det ene ben i graven, kommer man til at se klart. Den kamp, som han stod i begreb med at tage del i, stod på en gang for ham ikke i et sørgeligt, men i et strålende lys. Gadekrigen forvandlede sig med et i hans tanker under det arbejde, der foregik i hans sjæl, og han forvirredes ikke længere af alle de spørgsmål, der under hans drømmeri stormede ind på ham i massevis. Han fandt svar på dem alle.

Hvorfor skulle egentlig hans fader harmes? Der var jo tilfælde, hvor det at gøre oprør hævede sig op til at være en pligt. Hvad var der i den kamp, der nu stod for døren, som kunne nedværdige oberst Pontmercys søn? Det gjaldt nu ikke længere Montmirail eller Champaubert. Det gjaldt noget andet. Talen var ikke længere om en hellig landstrækning, men om en hellig ide. Fædrelandet klager, det er nok sandt, men menneskeheden giver sit bifald til kende. Er det for øvrigt tilfældet, at fædrelandet klager? Frankrig bløder, men friheden smiler, og ved frihedens smil glemmer Frankrig sit sår. Og når man ser tingene fra et højere synspunkt, hvorfor skulle der da her blive tale om borgerkrig?

Borgerkrig? Hvad vil det sige? Findes der måske en krig, som ikke er borgerkrig? Er ikke enhver krig mellem mennesker en krig mellem brødre? Det, der giver en krig sit særpræg, det er formålet med den. Der gives hverken krig med udlandet eller borgerkrig. Der findes kun retfærdige og uretfærdige krige.

Lige til den dag, da det store broderskab mellem menneskene sluttes, kan krigen, i det mindste den, der er et udtryk for fremtidens utålmodige bestræbelser for at fortrænge den tøvende fortid, være nødvendig. Hvad har man at bebrejde en sådan krig? Krigen bliver først da en skændsel, kården bliver først da til en dolk, når den myrder ret, fremskridt, fornuft, civilisation og sandhed. Da er den en uretfærdighed, hvad enten den kalder sig krig med udlandet eller borgerkrig, da kaldes den forbrydelse. Med hvilken ret skulle, udenfor den hellige retfærdighed, den ene form for krig foragte den anden? Med hvilken ret skulle Washingtons sværd fornægte Camille Desmoulins spyd? Hvem er størst: Leonidas mod udlandet eller Timoleon mod tyrannen? Den ene er en forsvarer, den anden en befrier. Vil man, uden at bekymre sig om formålet, brændemærke ethvert tilfælde, hvor borgerne griber til våben, og stemple Brutus, Marcel, Arnold af Winkelried og Coligny som frygtelige karle? Hvorfor skulle krig ikke kunne føres i skov og krat og på gader? Således kæmpede Ambiorix mod Rom, Artevelde mod Frankrig, Marnix mod Spanien, Pelagius mod maurerne, alle mod udlandet. Men enevælden er udlandet, undertrykkelsen er udlandet, kongedømmet af Guds nåde er udlandet. Tyranniet krænker den åndelige grænse, ligesom fjendens indfald i riget krænker landegrænsen. At jage tyrannen bort eller at jage engelskmændene ud, det er i begge tilfælde at tage sit landområde tilbage. Der kommer en tid, da det ikke længere er nok at gøre indsigelse. Efter tanke må der komme handling, den levende kraft må fuldføre, hvad ideen har gjort udkast til. Mængden har en tilbøjelighed til at underkaste sig en hersker, massen afsætter sløvhed, hoben slutter sig let

sammen til en klump, der adlyder. Det er derfor nødvendigt at røre op i dem, skubbe dem fremad, tage hårdt fat på dem for at ruske dem op til gavn for deres egen befrielse, såre deres syn ved at vise dem sandheden, tilkaste dem lyset i skrækkelige håndfulde. De må selv til en vis grad lynslås af deres egen frelse. Det blændende skær deraf vækker dem op af dvalen. Deraf følger, at stormklokker og krige er nødvendige. De store kæmper må rejse sig, oplyse folkene med deres dristige handlinger og ryste denne bedrøvelige menneskelighed, over hvilken den guddommelige ret, kejserens berømmelse, magten, fanatismen, uansvarligheden og den absolutte majestæt kaster deres skygger, denne flok, der sløvt er optaget af at betragte de mørke, natlige sejre i deres tusmørkeagtige glans. Ned med tyrannen!

Men hvad? Hvem taler du om? Kalder du Louis Philippe for en tyran? Nej, det er han lige så lidt som Louis den Sekstende. De er begge, hvad historien plejer at kalde gode konger. Men grundsætninger lader sig ikke stykke ud, sandhedens logik er retlinjet, og det er dens ejendommelighed at vise mangel på føjelighed. Altså gælder der her ingen indrømmelser. Ethvert overgreb, der går ud over mennesket, må vises tilbage. Ludvig den Sekstende var konge af Guds nåde, Ludvig Filip har bourbonsk blod i sine årer. De er begge til en vis grad udtryk for en konfiskering af retten, og for at rydde det almindelige overgreb til side må man bekæmpe dem. Det er en nødvendighed, eftersom det altid er Frankrig, der gør begyndelsen. Når herskeren falder i Frankrig, falder han alle vegne. Hvilken sag kan være mere retfærdig og følgelig hvilken krig større end den, der har til formål at bringe

samfundssandheden på benene igen, gengive tronen dens frihed, give folket tilbage til sig selv, give mennesket den øverste magt, hænge magtens purpur igen om Frankrigs skuldre, genindsætte ret og billighed i deres fulde rettigheder, udrydde enhver spire til modsætning ved at give enhver sig selv tilbage, tilintetgøre den hindring, som kongedømmet skaber mod den store almindelige enighed og atter bringe menneskeslægten på højde med retten? Den slags krige bringer fred. Der står endnu en fæstning af fordomme, forrettigheder, overtro, løgn, udsugelse, misbrug, vold, uretfærdighed, mørke og truer verden med sine tårne af had. Den må slås ned. Denne vanskabte kolos må væltes. At sejre ved Austerlitz er stort. At indtage Bastillen er en umådelig bedrift.

Der findes ingen, som ikke på sig selv har gjort den iagttagelse, at sjælen i kraft af sin blanding af enhed og allestedsnærværelse har den besynderlige evne at kunne næsten koldt anstille betragtninger under de mest spændte forhold, og det hændes ofte, at fortvivlet lidenskab og dyb fortvivlelse under selve den mørkeste enetales dødskamp behandler spørgsmål og drøfter påstande. Logikken blander sig med krampagtigheden, og følgerækkens tråd svæver uden at briste i tankens uhyggelige storm. Det var netop tilfældet med Marius i dette øjeblik.

Alt imens han anstillede disse betragtninger og sad overvældet, men fast i sin beslutning, tøvende og gysende ved forestillingen om følgerne af det skridt, han stod i begreb med at gøre, flakkede hans blik rundt og dvælede ved barrikaden. Oprørerne sad bagved og passiarede halvhøjt uden at røre sig, og man mærkede der den stilhed, der betegner forventningens

sidste tidsrum. Oven over dem kunne Marius i en luge på tredje sal se en slags tilskuer eller vidne, der forekom ham særlig opmærksom. Det var den portner, le Cabuc havde dræbt. Nedefra kunne man ved skæret af den fakkel, der var plantet mellem brostenene, ubestemt skelne hans hoved. Det var et besynderligt skue i det dunkle, usikre lys at iagttage dette gustne, ubevægelige ansigt med dets forbavsede udtryk, dets strittende hår, dets åbne, stive øjne og gabende mund, der hældede sig ud over gaden i en stilling, som udtrykte nysgerrighed. Det så ud, som om den døde mand iagttog dem, der nu skulle til at dø. En lang blodstrøm, der var piblet ud af dette hoved, flød i rødlige striber fra lugen ned til første sal, hvor den var standset.

Tiende bog: Fortvivlelsens storhed

1

Endnu var der ikke tegn til, at fjenden nærmede sig. Klokken slog ti på Saint-Merrys tårnur. Enjolras og Combeferre var gået hen og havde sat sig ned med geværet i hånden på sideåbningen på den store barrikade. De talte ikke sammen, men sad blot og lyttede, spændte på at opfange den svageste lyd af marcheren i det fjerne.

Pludselig hørte de midt i den uhyggelige stilhed et kykkeliky! Der syntes at komme henne fra Saint-Denis-gade. De trykkede hinanden i hånden.

"Det er Gavroche," sagde Enjolras.

"Han giver os et vink," sagde Combeferre.

Der kom en hastigt løbende gennem den mennesketomme gade, og en fyr sprang let som en cirkusklovn op over omnibussen ind i barrikaden og sagde helt forpustet: "Lad mig få mit gevær! Nu kommer de."

Der gik som et elektrisk stød gennem dem alle, og man hørte hænderne gribe våbnene.

"Vil du have mit gevær?" spurgte Enjolras drengen.

"Nej, jeg vil hellere have den lange bøsse," svarede han, idet han greb Javerts.

To af vagtposterne havde trukket sig tilbage og var kommet ind næsten samtidig med Gavroche: det var den post, der havde været udstillet for enden af strædet, og den, der havde stået i Lille Tiggergade. Udkigsposten i Præstestræde var blevet stående, hvilket tydede på, at der ikke kom nogen henne fra

broerne og torvehallerne. Hampestræde, hvor der kun var blevet liggende nogle få brosten, som man næppe kunne skimte ved genskinnet fra det lys, der faldt på fanen, så ud som en stor mørk buegang, der åbnede sig utydeligt i røg. Enhver af oprørerne havde indtaget den plads, han skulle stå på under kampen.

De var tre og fyrre, deriblandt Enjolras, Combeferre, Courfeyrac, Laigle, Joly, Bahorel og Gavroche, som lå på knæ bag den store barrikade med hovederne i højde med skansens krone og geværløbene støttede mod brostenene i barrikaden som skydeskår, opmærksomme, tavse, rede til at give ild. Seks af dem havde under anførsel af Feuilly stillet sig op ved vinduerne i *Korinths* to stokværk med geværet i anslag.

Der gik nogle øjeblikke. Så hørte man tydeligt i retning fra Saint-Leu larm af taktfaste, tunge, talrige skridt. Først var lyden svag, derpå blev den mere bestemt, til sidst tung og larmende. Den kom langsomt nærmere, uafbrudt, uden standsninger, med rolig og forfærdelig vedholdenhed. Man hørte ikke andet end den. Det var på en gang den stilhed og larm, der ledsager kommandørens billedstøtte, når han i *Don Juan* træder ind, men disse marmortrin havde noget forfærdeligt og mangfoldigt ved sig, der på samme tid vakte forestillingen om en mængde og gjorde indtryk af et spøgelse. Skridtene kom nærmere og atter nærmere og standsede så. Det var, som om man for enden af strædet hørte mange menneskers åndedræt. Dog kunne man ikke se noget, men man kunne blot allerbagest i det tætte mørke skimte en mængde metaltråde så fine som synåle og næsten ikke til at opfange med øjet, der lignede de underlige lysende net, man ser under sine lukkede øjenlåg i søvnens

første tåge, lige som man skal til at slumre ind. Det var bajonetterne og geværløbene, der glimtede ubestemt i det fjerne skær fra faklen på barrikaden.

Der blev atter et ophold, som om begge parter endnu ventede. Men pludselig råbte ud af dunkelheden en stemme, der lød så meget mere uheldsvanger, som man ikke kunne se nogen og det var, som om selve mørket talte: "Hvem der?" og i det samme hørte man geværerne rasle, idet der blev lagt an.

Enjolras svarede med højt dirrende, stolt stemme: "Den franske revolution."

Der blev råbt: "Fyr!" og alle husenes forsider farvedes røde, som om døren ind til en ovn pludselig havde åbnet sig og brat lukket sig igen. Et frygteligt knald rystede barrikaden, den røde fane faldt over ende. Salven havde været så voldsom og tæt, at den havde skudt fanestangen, det vil sige vognstangen på omnibussen over. Nogle kugler, der var sprunget tilbage fra husenes gesimser, trængte ind i barrikaden og sårede flere mennesker.

Indtrykket af denne første salve isnede de modigste blandt forsvarerne. Angrebet havde været så voldsomt og af en sådan beskaffenhed, at det stemte til andagt. Det var tydeligt, at de i det mindste havde et helt regiment for sig.

"Kammerater," råbte Courfeyrac, "lad os ikke spilde vort krudt! Lad os vente med at svare, til de rykker helt ind i gaden!"

"Og frem for alt," råbte Enjolras, "lad os atter rejse fanen!"

Dermed tog han kluden op, som var faldet lige ned for fødderne af ham.

Udenfor hørte man ladestokkene rasle i geværløbene. Tropperne var i færd med på ny at lade deres våben. Enjolras

råbte atter: "Findes her en modig mand? Hvem vil hejse fanen igen på barrikaden?"

Ingen svarede. At stige op på barrikaden i samme øjeblik, som der naturligvis igen ville blive sigtet på den, det var den sikre død. Endog den modigste mand betænker sig på at dømme sig selv til døden, og Enjolras selv gøs ved tanken. Han gentog: "Er der ingen, der frivilligt melder sig?"

2

Siden de var nået hen til *Korinth* og havde begyndt på at bygge barrikaden, havde ingen givet synderlig agt på gamle Mabeuf. Han havde dog stadig fulgt med stimlen, var gået ind i gæstestuen og havde sat sig ned bag disken, hvor han var blevet siddende helt sammensunket i sine egne tanker uden at se noget omkring sig. Courfeyrac og nogle af de andre havde et par gange henvendt sig til ham for at advare ham imod faren og opfordre ham til at begive sig bort, uden at det lod til, at han forstod dem. Når ingen talte til ham, sad han og mimrede, som om han svarede nogen, men så snart en henvendte ordet til ham, blev hans læber ubevægelige, og hans øjne så ud, som om glansen i dem var slukket. Nogle timer før barrikaden blev angrebet, havde han indtaget en stilling, som han ikke senere havde forandret. Han sad med begge hænder knyttede over knæene og hovedet hældende forover, som om han stirrede ned i en afgrund. Intet havde kunnet få ham ud af denne stilling, og det syntes, som om hans tanker var langt borte fra barrikaden. Da enhver var gået hen for at indtage sin plads under kampen, var der ikke blevet andre tilbage i gæstestuen end Javert, der stod bunden til stolpen, en af oprørerne, der med draget sabel

holdt vagt ved ham, og gamle Mabeuf. I det øjeblik, angrebet var sket, havde knaldet og den rystelse, det fremkaldte, bragt ham til at fare sammen, som om han var blevet ramt. Han havde pludselig rejst sig og var gået gennem stuen, og i det øjeblik, da Enjolras gentog sit spørgsmål: "Er der ingen, der frivilligt melder sig?" så man den gamle mand træde frem på dørtærsklen.

Der gik som et stød gennem forsamlingen, og man hørte flere råbe: "Det er konventsmedlemmet! Det er ham, der har stemt for kongens henrettelse! Det er folkerepræsentanten!"

Sandsynligvis hørte han det ikke.

Han gik lige hen imod Enjolras og rev, mens oprørerne ærbødigt veg til side for ham, fanen ud af hænderne på studenten, der veg tilbage som forstenet, og uden at nogen vovede at standse ham eller hjælpe ham, gav den firsårige olding sig til med rokkende hoved, men fast fod at stige langsomt op ad den trappe af brosten, der var anbragt på barrikadens bagside. Det var så uhyggeligt og dog så stort, at alle omkring ham gav sig til at råbe: "Hatten af!" Ved hvert skridt, han tog, så man det skrækkelige syn af hans hvide hår, hans indfaldne ansigt, hans høje, skaldede, rynkede pande, de dybtliggende øjne, den forbavsede, åbentstående mund og den gamle arm, der løftede det røde banner. Han dukkede efterhånden op i skyggen og blev større under faklens blodige skær, og det var, som om man så spøgelset fra 1793 stå op af graven med rædselstidens banner i hånden.

Da han havde nået det sidste trin, og dette forfærdelige, rystende spøgelse stående oppe på denne bunke ruiner lige over for tolv hundrede usynlige geværer rettede sig og så døden lige

ind i øjnene, som om han var stærkere end den, fik den hele barrikade i mørket et overnaturligt og kæmpemæssigt udseende, og der blev en stilhed som den, der plejer at omgive et under. Midt under denne stilhed svingede gamlingen med den røde fane og råbte: "Leve revolutionen! Leve republikken! Broderskab, lighed og døden!"

Fra barrikaden kunne man høre en sagte og hurtig hvisken, som når en præst skynder sig at haspe en bøn af. Det var sandsynligvis politiassistenten, der for enden af gaden rettede sin opfordring i kongens og lovens navn. Derpå hørtes den samme skingrende røst, der før havde lydt, råbe: "Gå Deres vej!" Mabeuf stod bleg, med et vildt blik i øjnene, der luede af sindsforvirring, og løftede fanen op over sit hoved, idet han gentog: "Leve republikken!"

"Fyr!" råbte stemmen, og nok en salve, der lignede kardæskild, smældede ned over barrikaden.

Den gamle mand sank i knæ, rejste sig derpå atter op, tabte fanen ud af hænderne og faldt baglæns om på stenbroen som et bræt, så lang, han var, med armene over kors. Blodet rislede frem under ham. Hans gamle hoved syntes blegt og sørgmodigt at se op mod himlen. Oprørerne blev grebet af en af de stemninger, man ikke er herre over, og som gør, at man endog glemmer at forsvare sig, og de gik med en ærbødig rædsel hen til liget.

"Hvilke mænd dog de kongemordere var!" udbrød Enjolras.

Men Courfeyrac bøjede sig hen og hviskede ham i øret: "Jeg vil ikke dæmpe begejstringen, men dig vil jeg dog sige, at han var alt andet end en kongemorder. Jeg kendte ham, han hed Mabeuf. Jeg ved ikke, hvad der i dag gik af ham. Men sikkert er

det, at han var en tapper, gammel knark. Se en gang på det hoved!"

"Pyt med hovedet, når hjertet blot er godt," svarede Enjolras. Derpå hævede han sin røst og sagde: "Borgere! Der ser I, med hvilket eksempel de gamle foregår os unge. Vi betænkte os, men han meldte sig. Vi veg tilbage, men han gik frem. Det er den lære, den rystende alderdom giver dem, der ryster af skræk. Denne olding har på en ophøjet måde tjent sit fædreland. Han har haft et langt liv og en prægtig død. Lad os nu beskytte hans lig, og lad os love hinanden, at enhver af os vil forsvare den døde, gamle mand, som om det var hans egen, levende fader, så at hans nærværelse midt iblandt os kan gøre barrikaden uindtagelig!"

En højtidelig og kraftig bifaldsmumlen hilste disse ord.

Enjolras bøjede sig ned, løftede gamlingens hoved op og kyssede det med et vildt udtryk på panden. Derpå skød han ligets arme til side og tog med øm forsigtighed, som om han havde været bange for at tilføje det noget ondt, dets frakke af, viste de andre de blodige huller i den og sagde: "Det skal nu være vor fane."

3

Et af madam Hucheloups lange tørklæder blev kastet hen over gamle Mabeuf. Seks mænd lavede af deres geværer en båre, hvorpå liget blev båret ind i gæstestuen med langsom højtidelighed, mens de alle blottede hovederne, og lagt hen på det store bord. Idet disse mænd var helt optaget af den alvorlige og hellige handling, de var i færd med at udføre, tænkte de ikke længere på den farlige stilling, de var i. Da liget blev ført forbi

Javert, der stod ubevægelig bundet til stolpen, sagde Enjolras til ham. "Din tur skal straks komme."

Imidlertid syntes lille Gavroche, der var den eneste, der ikke havde forladt sin post, men var blevet stående på udkig, at han så nogle mænd liste sig hen til barrikaden på strømpesokker. På en gang råbte han: "Tag jer i agt!"

Courfeyrac, Enjolras, Jean Prouvaire, Combeferre, Joly, Bahorel og Laigle skyndte sig alle i stor forvirring ud af gæstestuen. Det var på høje tid. Man så en tæt sværm af bajonetter lyne over barrikaden. Høje garderkarle var i færd med at trænge ind i den, idet nogle skrævede over omnibussen, andre klemte sig ind gennem åbningen på siden og skubbede Gavroche tilbage, der vel veg, men ikke flygtede.

Øjeblikket var afgørende. Det var dette oversvømmelsens første minut, da floden hæver sig i højde med dæmningen og vandet begynder at sive ind gennem sprækkerne. Blot et sekund endnu, og barrikaden ville være taget.

Bahorel fo'r hen imod den første garderkarl, der kom indenfor, og dræbte ham på nært hold med et geværskud, men den næste stak Bahorel ihjel med sin bajonet. En tredje havde allerede kastet Courfeyrac til jorden, hvor han lå og råbte: "Hjælp!"

Den længste af dem alle, en ren kæmpekarl, var i færd med at gå løs på Gavroche med fældet bajonet. Drengen greb med sine små arme Javerts lange gevær, sigtede rask på kæmpen og trykkede på aftrækkeren. Men skuddet gik ikke af. Javert havde forsømt at lade sit gevær. Gardisten brast i latter og løftede sin bajonet mod drengen. Men før han kunne nå ham, slap geværet

ham ud af hænderne. En kugle havde ramt ham midt i panden, og han faldt om på ryggen.

Nok en kugle fo'r midt i brystet på den soldat, der havde angrebet Courfeyrac, og kastede ham ned på stenbroen.

Det var Marius, der var trådt ind i barrikaden.

4

Han havde hele tiden under kampens indledning stået skjult der, hvor Mondétour-gade havde sit knæk, usikker på, hvad han skulle gøre, og gysende ved tanken om, hvad der skulle gå for sig. Dog havde han ikke længe kunnet modstå den hemmelige, men stærke følelses svimlende magt, som man kunne kalde *afgrundens kald*. Da han så, hvor truende faren var, og blev vidne til Mabeufs død – en uhyggelig gåde – til at Bahorel blev dræbt, til at Courfeyrac råbte om hjælp, så Gavroche truet og skønnede, at hans venner dels trængte til undsætning, dels råbte om hævn, var alle hans betænkeligheder forsvundet, og han havde styrtet sig ind i håndgemænget med sine to pistoler i næven. Med det første skud havde han frelst Gavroche og med det andet befriet Courfeyrac.

Da skuddene faldt og de ramte gardister skreg, havde de stormende besteget forskansningen, på hvis top man nu så gardister, linjesoldater, og væbningsmændene fra landdistriktet rejse sig i mere end halv legemshøjde med geværet i hånden. De skjulte allerede over de to tredjedele af barrikaden, men undlod endnu at springe ned bag ved den, som om de vaklede af frygt for en eller anden snare. De stod og så ind i indelukket, som om det kunne være en løvekule. Fakkelskæret faldt kun på

bajonetterne, de lodne huer og overdelen af de ængstelige og opbragte ansigter.

Marius havde ingen våben længere, eftersom han havde kastet pistolerne fra sig, nu da de var afskudte, men han havde lagt mærke til krudttønden i gæstestuen tæt ved døren. Netop som han vendte sig om og så til siden, lagde en soldat an på ham, men i det øjeblik, han havde ham på kornet, lagde en hånd sig over geværmundingen og stoppede den til. Det var den unge arbejder med fløjlsbenklæderne, der var sprunget frem. Skuddet gik af, og kuglen gennemborede hans hånd og måske ham selv med, for han faldt, men kuglen ramte ikke Marius. Alt det kunne i røgen snarere skimtes end ses. Marius, der var i færd med at gå ind i gæstestuen, lagde næppe mærke til det. Dog havde han dunkelt opfattet, at geværløbet var rettet mod ham, men at hånden havde taget af for ham, og han havde hørt knaldet. Men i sådanne øjeblikke går alting slag i slag, uden at man tydeligt kan opfatte enkelthederne, og man standser ikke ved noget særligt. Man føler sig dunkelt drevet ind i et endnu større mørke, og alt danner en sky for ens øjne.

Oprørerne var blevet overrumplede, men ikke forskrækkede og havde sluttet sig sammen. Enjolras havde råbt: "Vent! Skyd ikke blindt!" De kunne jo nemlig let i den første forvirring såre hinanden indbyrdes. De fleste var løbet op til vinduerne på første sal og på kvisten, hvorfra de kunne beherske stillingen. De mest uforfærdede, deriblandt Enjolras, Courfeyrac, Jean Prouvaire og Combeferre havde nok så stolt stillet sig med ryggen op mod husene i baggrunden, hvor de uden dækning gjorde front imod de rækker af soldater, der stod oppe på værkets krone.

Alt dette var gået for sig uden skynding, med den besynderlige, truende alvor, der går forud for et håndgemæng. Begge parter sigtede på hinanden på nært hold, så nært, at de kunne tale sammen. Da de var lige på nippet til at give ild, strakte en officer med ringkrave og svære skulderprydelser sin kårde ud og råbte: "Stræk gevær!"

"Fyr!" svarede Enjolras. Knaldene fra begge sider hørtes samtidigt, og alt forsvandt i røgen, en harsk og kvælende røg, i hvilken døende og sårede med svag og hul stønnen slæbte sig af sted. Da den spredte sig, så man på begge sider de kæmpende atter komme til syne i skæret, stadig væk på samme sted, i færd med på ny at lade geværerne.

Pludselig hørte man en tordenrøst brøle: "Gå væk, eller jeg sprænger barrikaden i luften!"

Alle vendte sig om mod det sted, hvorfra råbet kom. Det var Marius, der inde i gæstestuen havde fået fat i krudttønden og havde benyttet sig af krudtrøgen og den mørke tåge, der fyldte det forskansede indelukke, til at snige sig hen langs barrikaden til det hul af brosten, hvortil faklen var gjort fast. Han havde hurtigt som lynet revet faklen løs, stukket krudttønden derind, skubbet de opstablede brosten ind under den, så at den straks med en vis rædselsfuld lydighed havde givet sig, og nu stod de alle, væbningsmænd, gardister, officerer og soldater i en klump ved barrikadens anden ende og så rædselsslagne på ham, mens han med foden på brostenene, faklen i hånden, det stolte åsyn lysende af en skæbnesvanger viljekraft, bøjede faklens lue ned mod den frygtelige krudthob, hvor man kunne skelne den ituslåede tønde, og råbte: "Gå væk, eller jeg sprænger barrikaden i luften!"

Marius stod der på barrikaden, hvor for nylig den firsårige olding var kommet til syne, som et billede på den unge revolution, efter at den gamle revolution var forsvundet.

"Hvis du sprænger barrikaden, ryger du selv med i luften," sagde en underofficer.

"Det agter jeg også at gøre," svarede Marius og holdt faklen hen til krudttønden.

Men der var allerede ikke længere nogen på skansen. Angriberne havde ladet deres døde og sårede ligge og var i færd med i største forvirring og uorden at strømme hen til den anden ende af gaden, hvor de på ny forsvandt i mørket. Barrikaden var fri.

5

Alle forsvarerne omringede Marius. Courfeyrac faldt ham om halsen og sagde: "Er du der!"

"Hvilket held!" udbrød Combeferre.

"Du kom i det rette øjeblik," sagde Laigle.

"Uden dig ville jeg været dødsens," sagde Courfeyrac.

"Og jeg spiddet," tilføjede Gavroche.

Marius spurgte: "Hvem har kommandoen her?"

"Det har du," svarede Enjolras.

Marius havde hele dagen været så hed i hovedet, som om der brændte en ild i hjernen på ham. Nu svimlede det for ham. Han følte det, som om han blev revet med af en hvirvel, der var udenfor ham selv, og han syntes allerede, at han var langt borte fra livet. De to strålende glade efterårsmåneder, der pludselig var endt med at føre ham til den skrækkelige afgrund, det at han havde mistet Cosette, var kommet hen til barrikaden,

havde set Mabeuf ofre sit liv for republikken og selv var blevet gjort til anfører for oprørsskaren, syntes ham et forfærdeligt mareridt. Han var nødt til at gøre vold på sine egne tanker for at mindes, at det alt sammen var den rene virkelighed. Han havde levet for kort endnu til at vide, at intet er mere truende end det umulige, og at man altid skal forudse det uforudsete. Han overværede sit eget drama som et stykke, han ikke forstod.

I den tåge, der tilslørede hans tanke, havde han ikke genkendt Javert, der bundet til stolpen havde stået urokkelig, uden så meget som at dreje hovedet under angrebet på barrikaden, og som så oprøret tumle omkring ham med en martyrs hengivelse i sin skæbne og en dommers majestætiske ro. Marius havde ikke en gang lagt mærke til ham.

Imidlertid rørte angriberne sig ikke af pletten. Man hørte dem marchere og myldre for enden af gaden, men de vovede sig ikke ind i den, hvad enten de nu ventede på befalinger, eller før de styrtede løs mod denne uindtagelige skanse, afventede forstærkning. Oprørerne havde opstillet vagtposter, og nogle lægevidenskabelige studenter havde givet sig til at forbinde de sårede.

Alle bordene var blevet slæbt ud af værtshuset på to nær, der var bestemte til lærredstrimler og patroner, samt det bord, hvorpå gamle Mabeuf lå lig. De øvrige borde var blevet anvendt i barrikaden og erstattede inde i gæstestuen med tjenestepigernes og madam Hucheloups madrasser. På dem havde man lagt de sårede. De to sølle kvinder, der hørte hjemme i *Korinth*, var forsvundet. Til sidst fandt man dem skjult i kælderen.

En sviende fornemmelse kastede dog sin malurt i glæden over, at barrikaden var fri. Da der blev holdt mandtal, manglede der nemlig en, og det en af de tapreste og mest afholdte, Jean Prouvaire. Man ledte efter ham blandt de sårede, men han var der ikke. Der blev søgt efter ham blandt de døde, men heller ikke der fandtes han. Det var klart, at han måtte være blevet taget til fange.

Combeferre sagde til Enjolras: "De har vor ven, vi har deres politibetjent. Sætter du megen pris på, at den spion kommer af med livet?"

"Ja, men jeg sætter ikke så megen pris på hans som på Jean Prouvaires liv."

"Godt, så vil jeg binde mit lommetørklæde til min stok og gå ud at underhandle med dem og byde dem deres mand for at få vor tilbage," sagde Combeferre.

"Lyt," sagde Enjolras og lagde sin hånd på Combeferres arm. Der hørtes for enden af gaden en betegnende våbenraslen, og en mandig stemme råbte: "Leve Frankrig, leve fremtiden!"

De genkendte røsten, det var Jean Prouvaires. Man så et glimt og hørte et knald. Der blev atter stille.

"De har skudt ham," udbrød Combeferre.

Enjolras så på Javert og sagde: "Dine venner har dræbt dig!"

6

En ejendommelighed ved denne art krig er, at angrebet på barrikaden næsten altid foregår i fronten, og at angriberne i almindelighed undlader at omgå stillingen, enten fordi de frygter for baghold, eller fordi de finder det betænkeligt at rykke ind i bugtede gader. Derfor var hele oprørernes

opmærksomhed henvendt på den store barrikade, der åbenbart var det stadig truede punkt, hvor kampen sikkert igen ville begynde. Dog tænkte Marius på den mindre barrikade og gik hen til den. Den var ikke besat og fik kun sit lys fra den kulørte lampe, der stod og sitrede mellem brostenene. For øvrigt var der ganske roligt i Mondétour-gade og de tilstødende gyder.

Netop som han efter at have endt sin undersøgelse ville gå sin vej tilbage til *Korinth*, hørte han sit navn nævne i mørket med svag røst: "Hr. Marius!" Det gav et sæt i ham, for han genkendte stemmen. Det var den samme, der for et par timer siden havde kaldt på ham gennem havegitteret i Plumet-gade, kun klang den nu så svag som et åndepust. Han så sig om, men kunne ikke opdage nogen. Han troede derfor, han havde taget fejl, og at det var en sansevildelse, fremkaldt af de usædvanlige ting, han allerede i forvejen havde oplevet på denne dag. Han gjorde et skridt videre for at gå ud af det tilbagetrukne indelukke, hvori barrikaden lå. Da gentog stemmen sit: "Hr. Marius!" Denne gang tog han ikke fejl, han kunne ikke tvivle om, at han havde hørt rigtigt. Han så og så, men kunne ikke opdage noget. Så sagde stemmen: "Ved fødderne af Dem."

Han bøjede sig ned og så i mørket en skikkelse slæbe sig hen imod ham. Den krøb hen over brostenene. Det var den, der havde tiltalt ham.

Ved skæret fra den kulørte lampe kunne han nu skelne en bluse, iturevne benklæder af bomuldsfløjl, et par bare ben og noget, der lignede en blodpøl. Han fik øje på et blegt ansigt, der vendte sig op imod ham og sagde: "Kender De mig ikke?"

"Nej."

"Jeg er Eponine."

Marius bøjede sig hastigt ned og så, at det virkelig var det stakkels pigebarn, der havde taget mandsklæder på.

"Hvor kommer De her? Hvad vil De dog på dette sted?" spurgte han.

"Jeg skal til at dø," svarede hun.

Der findes visse ord og tilfælde, der vækker en, når man føler sig stærkt betaget. Det gav et ryk i Marius, og han udbrød: "Er De såret? Vent lidt, så skal jeg bære Dem ind i salen og få Dem forbundet. Er De hårdt såret? Hvordan skal jeg tage på Dem, for at det ikke skal gøre ondt? Hvor smerter det? Gud, hvor skal jeg få hjælp fra? Men hvad ville De dog her?"

Og han prøvede på at få sin arm ind under hende for at løfte hende op. Under forsøget herpå kom han til at røre ved hendes hånd. Hun udstødte et svagt skrig.

"Stødte jeg Dem?" spurgte han.

"Ja, lidt."

"Ja, men jeg rørte jo kun ved Deres hånd."

Hun løftede den op for hans øjne, og han så et mørkt hul midt igennem hånden.

"Hvad fejler dog den hånd?" spurgte han.

"Den er blevet skudt igennem."

"Af hvad?"

"Af en kugle?"

"Hvordan kunne det gå til?"

"Så De ikke et gevær, der sigtede på Dem?"

"Jo, og en hånd, der blev holdt for."

"Det var min."

Det gøs i Marius, og han udbrød: "Stakkels pige, hvor kunne det dog falde Dem ind? Men Gud ske lov, om der ikke er andet i

vejen. Lad mig bære Dem ind på en seng, så De kan få lagt bind om. Man dør ikke af et hul i hånden."

Hun hviskede: "Kuglen er gået ind gennem hånden, men den er gået ud gennem ryggen. Det kan ikke nytte noget at hjælpe mig. Jeg skal sige Dem, hvordan De kan lægge en meget bedre forbinding på mig end nogen læge. Sæt Dem hen til mig på den sten."

Han gjorde, som hun sagde. Hun lagde sit hoved på hans knæ og sagde uden at se på ham: "Å, hvor jeg ligger godt her! Så, nu gør det ikke længere ondt."

Hun blev et øjeblik liggende stille. Så vendte hun med besvær sit ansigt om mod ham og så på ham og sagde: "Ved De hvad, hr. Marius? Det ærgrede mig, at De gik ind i den have. Det var dumt af mig, for jeg havde selv vist Dem huset, og jeg måtte jo kunne forstå, at en ung mand som De ..."

Hun afbrød sig selv, men gjorde en anstrengelse for at komme over den uhyggelige overgang, som var i hendes tanke, og fortsatte med et hjerteskærende smil: "De syntes, jeg var grim, ikke? Men ser De, nu er det ude med Dem, for der kommer ingen ud fra den barrikade. Det er mig, der har ført Dem herhen, det er sikkert. De skal dø, det er jeg sikker på. Men alligevel, da jeg så, at han sigtede på Dem, lagde jeg hånden for mundingen af geværløbet. Var det ikke løjerligt? Det var, fordi jeg ville dø før De. Da jeg så fik den kugle, slæbte jeg mig herhen. Der var ingen, der så mig, derfor var der ingen, der tog mig op. Jeg lå og ventede på Dem, og jeg tænkte: Hvorfor kommer han dog ikke? Å, De skulle bare vide, jeg lå og bed i blusen, for det gjorde så ondt. Men nu har jeg det godt. Kan De huske den dag, da jeg kom ind i Deres værelse og

spejlede mig, og den dag, da jeg mødte Dem oppe på boulevarden'? Hvor fuglene dog sang kønt! Det er ikke så længe siden. De gav mig fem francs, og jeg sagde, at jeg ikke ville vide af Deres penge at sige. Tog De pengene op? Det gjorde De da vel, for De er jo ikke rig? Jeg glemte at sige til Dem, at De skulle tage dem op. Solen skinnede så dejligt, det var slet ikke koldt. Kan De huske det, hr. Marius? Å, jeg er så lykkelig. Alle skal dø ..."

Hun så uhyggelig ud med den vanvittige, alvorlige, hjerteskærende mine. Hendes iturevne bluse blottede hendes barm, og hun trykkede, mens hun talte, den gennemhullede hånd mod brystet, hvor der også var et hul, af hvilket der af og til flød en blodstrøm, ligesom vinen pibler ud, når man åbner en spuns. Marius så med dyb medlidenhed på den stakkels skabning.

"Å, nu begynder det igen. Jeg er nær ved at kvæles," udbrød hun pludselig og tog sin bluse og bed i den, mens hendes ben strittede stift ud på stenbroen.

I det samme genlød Gavroches hanekyllingerøst på barrikaden. Drengen var krøbet op på et bord for at lade sit gevær og sang nok så muntert en den gang meget yndet vise:

> Nu kommer Lafayette,
> og han er just den rette.
> Gendarmerne, de skal ha' klø ...

Eponine løftede sig op og lyttede. Derpå hviskede hun: "Det er ham," vendte sig om imod Marius og sagde: "Min broder er der. Han må ikke se mig, for så skænder han på mig."

"Deres broder?" spurgte Marius og tænkte med bitter smerte på de pligter, hans fader i sit testamente havde pålagt ham mod

familien Thénardier. "Hvem er Deres broder?"

"Den små, der nu synger." Marius gjorde en bevægelse, men hun standsede ham og sagde: "Å, gå ikke bort! Det kan ikke vare længe." Hun sad nu næsten helt over ende, men hendes stemme var meget svag og afbrødes hyppigt af hikken og rallen. Hun holdt sit ansigt så tæt som muligt hen til Marius og sagde med et besynderligt udtryk: "Hør nu, jeg vil ikke narre Dem. Jeg har i lommen et brev til Dem. Det blev givet mig i går, og jeg lovede, at jeg skulle smide det i postkassen. Men jeg beholdt det, for jeg ville ikke have, at De måtte få det. Men måske ville De være vred på mig, når vi om lidt mødes igen. For, ikke sandt, vi mødes igen? Tag Deres brev!"

Hun greb krampagtigt hans hånd med sin egen uden tilsyneladende at føle nogen smerte i den. Hun stak Marius' hånd ned i sin bluselomme, hvor han ganske rigtig kunne føle et papir. "Tag det," sagde hun, og han tog brevet. Hun nikkede tilfreds og sagde: "Vil De nu til løn for min ulejlighed love mig ..." Hun standsede i talen.

"Hvilket?" spurgte Marius.

"Lover De mig det?"

"Ja, jeg gør."

"Når jeg er død, skal De trykke et kys på min pande. Jeg skal nok mærke det."

Hun lod sit hoved synke ned på Marius' skød, og hendes øjenlåg lukkedes. Han troede, at den stakkels sjæl havde taget afsked, for hun lå ubevægelig. Pludselig, netop som Marius troede Eponine for altid var indslumret, slog hun langsomt øjnene op, hvori dødens skygger allerede begyndte at tegne sig, og sagde til ham i en tone så mild, som om den allerede kom fra

den anden verden: "Ved De hvad, hr. Marius, jeg tror egentlig, jeg har været lidt forelsket i Dem."

Hun prøvede endnu en gang på at smile, udstødte et skrig og var død.

7

Marius holdt sit løfte. Han trykkede et kys på den blege pande, hvorpå der perlede en iskold sved. Det var ikke nogen utroskab mod Cosette. Det var et tankefuldt, mildt farvel til en ulykkelig sjæl.

Det var ikke uden en vis skælven, at han havde taget det brev, Eponine havde givet ham. Han havde lige straks følt, hvor vigtigt det var, og var utålmodig efter at læse det. Således er nu engang det menneskelige hjerte beskaffent, at det stakkels pigebarn næppe havde lukket sine øjne, før Marius straks tænkte på at lukke brevet op. Han lagde hende blidt ned på jorden og gik bort. Der var noget i ham, som sagde ham, at han ikke kunne læse det ved siden af hendes lig. Han nærmede sig derfor hen til tællelyset i gæstestuen og brækkede seglet på den lille, sirligt sammenlagte skrivelse, der bar følgende med kvindelig hånd affattede udskrift: *Til hr. Marius Pontmercy, hos hr. Courfeyrac, Glasværksgade 16*.

Der stod følgende:

4. juni.

Elskede ven!

Min fader vil desværre have, at vi skal tage af sted lige straks. Vi er i aften i Homme-Armé-gade nummer 7. Om otte dage er vi i England.

Din

Cosette.

Så uskyldigt var hans og hendes forhold, at han ikke en gang kendte hendes skrift.

Det, der var foregået, kan fortælles med få ord. Eponine havde besørget det hele. Efter den aften den tredje juni, havde hun haft den dobbelte tanke dels at krydse sin faders og hans røverbandes planer mod huset i Plumet-gade, dels at skille Marius og Cosette ad. Hun havde derfor skiftet pjalter med den første, den bedste unge gavtyv, hun havde truffet, som fandt det morsomt at tage fruentimmerklæder på, mens Eponine klædte sig ud som mandfolk. Det var hende, der ude på fælleden havde givet Jean Valjean den udtrykkelige advarsel: *Flyt!* Efter at han havde modtaget den, var han straks gået hjem og havde sagt til Cosette: "Vi tager bort i aften. Vi flytter med Toussaint hen i Homme-Armé-gade. Næste uge rejser vi så til London."

Forfærdet over dette uventede stød havde da Cosette skrevet et par ord til Marius. Men hvordan skulle hun bære sig ad med at få brevet besørget? Hun gik aldrig ud alene, og Toussaint ville være blevet så forbavset over at skulle udføre et sådan ærinde, at hun sikkert ville have vist Fauchelevent brevet. I denne forlegenhed havde Cosette gennem gitteret fået øje på den forklædte Eponine, der nu hele tiden strejfede om udenfor haven. Hun havde kaldt på den unge arbejder og givet ham fem francs, for at han straks skulle besørge hendes brev efter udskriften. Eponine havde puttet brevet i lommen.

Næste dag, femte juni, var hun gået hen til Courfeyrac for at spørge efter Marius, ikke netop for at give ham brevet, men,

hvad enhver skinsyg og forelsket sjæl let vil kunne forstå, for at se, hvordan det stod til med ham. Der havde hun så ventet, og da Courfeyrac havde sagt hende, at han ville gå hen til barrikaden, havde hun pludselig fået det indfald at styrte sig i døden, lige så godt der som et andet sted, og rive Marius med i sit fald. Hun var fulgt efter Courfeyrac for at være sikker på, hvor barrikaden blev bygget, og da hun nu var sikker på, at Marius ved mørkets frembrud ville indfinde sig til det sædvanlige stævnemøde, eftersom han ingen meddelelse havde fået og hun havde opsnappet brevet til ham, var hun gået hen i Plumet-gade for at vente på ham og havde i hans venners navn kaldt ham til barrikaden. Hun gjorde regning på, at han ville blive fortvivlet over ikke at træffe Cosette, og deri tog hun ikke fejl. Hun var altså gået tilbage til barrikaden og havde der udført den nys fortalte bedrift. Hun var død med den tragiske glæde, som skinsyge sjæle føler ved at rive den elskede genstand med sig i døden og kunne sige: Ingen anden skal få ham.

Marius kyssede gentagne gange Cosettes brev. Hun elskede ham altså! Han fik et øjeblik den tanke, at han nu ikke længere burde dø, men lidt efter tænkte han: "Hun rejser jo bort. Hendes fader tager hende med til England, og min morfader nægter sit samtykke til vort ægteskab. Min ulykkelige skæbne er altså uforandret."

Sværmere som Marius er stundom tilbøjelige til således fuldstændigt at opgive ævred og tage de mest fortvivlede beslutninger. Deres livstræthed er så utålelig, at de finder det hurtigere og lettere at dø end at bære byrden.

Det faldt ham da ind, at han endnu havde to pligter at opfylde: den at underrette Cosette om sin død og sende hende

sit sidste farvel og den at frelse den stakkels dreng, Eponines broder og Thénardiers søn, fra den truende død. Han havde en brevtaske hos sig, den samme, der havde indeholdt det hæfte, hvori han havde nedskrevet sine elskovstanker til Cosette. Han rev et blad ud af den og skrev med blyant følgende linjer:

> Vort ægteskab var umuligt. Jeg har bedt min morfader om hans samtykke, men han siger nej. Jeg har ingen, du ikke heller. Jeg skyndte mig hen til dig, men du var der ikke. Du ser, jeg har holdt det løfte, jeg gav dig. Nu dør jeg. Jeg elsker dig. Når du læser dette, er min sjæl hos dig og smiler til dig.

Da han ikke havde noget at forsegle med, lod han sig nøje med at lægge brevet fire gange sammen og skrev udenpå: *Til frøken Cosette Fauchelevent, hos hr. Fauchelevent, Homme-Armé-gade 7.*

Da han havde lagt brevet sammen, blev han et øjeblik stående i tanker, tog derpå igen sin brevtaske frem og skrev med blyanten følgende linjer: *Jeg hedder Marius Pontmercy. Mit lig skal bringes til min morfader, hr. Gillenormand, Filles-du-Calvaire-gade 6.*

Derefter kaldte han på Gavroche, der straks kom løbende med sit glade, hengivne udtryk.

"Vil du gøre noget for mig?" spurgte Marius.

"Alt, hvad De vil," svarede drengen. "Du gode Gud, hvis De ikke havde været, så havde jeg jo været leveret."

"Vil du tage det brev der? Gå så straks væk fra barrikaden – (Gavroche kløede sig misfornøjet bag øret) – og i morgen tidlig skal du aflevere det i Homme-Armé-gade nummer 7."

Den lille helt svarede: "Ja, men imens bliver jo barrikaden taget, uden at jeg er med."

"Barrikaden bliver efter al sandsynlighed først angrebet ved daggry og ikke taget før middag."

Og ganske rigtigt trak den udsættelse, angriberne havde givet forsvarerne, længere ud. Dette sker hyppigt og efterfølges gerne af endnu større hidsighed.

Gavroche sagde: "Ja, men kunne jeg så ikke bringe Deres brev i morgen tidlig?"

"Nej, så vil det være for sent. Barrikaden vil sandsynligvis blive belejret, alle gader vil blive bevogtet, og så kan du ikke komme ud. Gå lige straks derhen!"

Gavroche vidste ikke, hvad han skulle svare til det. Han blev stående tvivlrådig og kløede sig bag øret. Men lige med et tog han en rask beslutning, greb brevet, og sagde: "Det er godt!" og løb om ad Mondétour-gade. Det, der havde bestemt ham, og som han ikke havde sagt, fordi han var bange for, at Marius skulle gøre indvendinger, var følgende overvejelse: "Klokken er endnu ikke tolv, Homme-Armé-gade er ikke langt borte. Hvis jeg bringer brevet lige straks, kan jeg være i rette tid her tilbage."

Ellevte bog: Homme-Armé-gade

1

Hvad er en stor bys krampetrækninger i sammenligning med sjælens oprør? Mennesket er en endnu dybere afgrund end folket. Jean Valjean var netop i dette øjeblik bytte for et skrækkeligt sjælsoprør. Et svælg havde åbnet sig i hans indre. Også han gøs ligesom Paris for en forfærdelig og dunkel omvæltning. Dertil havde der kun behøvedes nogle timer. Hans skæbne og hans samvittighed var pludselig blevet dækket af skygger. Om ham kunne man ligesom om Paris sige, at to grundsætninger stod fjendtlige overfor hinanden. Den hvide og den sorte engel står i begreb med at tage livtag på broen over afgrunden. Hvilken af dem skal styrte den anden ned i dybet? Hvem af dem vil sejre?

Dagen før denne samme femte juni havde Jean Valjean med Cosette og Toussaint slået sin bolig op i Homme-Armé-gade. Der ventede ham en overraskelse.

Cosette havde ikke uden at gøre indvendinger forladt Plumet-gade. For første gang, siden de to havde fundet hinanden, havde hendes og Jean Valjeans vilje stået overfor hinanden og, om ikke just stødt sammen, så dog i alt fald modsagt hinanden. Den ene havde gjort indsigelse, den anden vist sig ubøjelig. Det pludselige råd, en ukendt havde givet ham at flygte, havde ængstet ham så stærkt, at han havde stået fast ved sin beslutning. Han troede sig eftersporet og forfulgt, Cosette havde måttet give efter, og de var begge ankommet til Homme-Armé-gade uden at åbne munden, i den grad var hver

af dem optaget af sine egne tanker. Jean Valjean var selv så urolig, at han ikke så Cosettes tungsindighed, Cosette var så bedrøvet, at hun ikke lagde mærke til hans ængstelse.

Han havde denne gang taget Toussaint med, hvilket han aldrig før havde gjort, når han tog bort. Han havde en anelse om, at han måske aldrig mere ville få Plumet-gade at se, og han kunne hverken lade Toussaint blive der eller betro hende sin hemmelighed. For øvrigt følte han, at hun var ham hengiven og pålidelig. Et tyende, der vil forråde sin husbond, begynder med at være nysgerrigt, men Toussaint var så lidt nysgerrig, at hun var som forudbestemt til at tjene Jean Valjean. Hun sagde på sit stammende bondemål: "Sådan er jeg nu en gang. Jeg besørger min gerning, og resten kommer mig ikke ved."

Da Jean Valjean således tog bort fra Plumet-gade, ja man kunne næsten sige flygtede derfra, havde han ikke taget andet med sig end den lille vadsæk, som Cosette kaldte hans "uadskillelige ven". Fuldt pakkede kufferter ville have krævet bybud, og bybude er vidner. Han havde blot behøvet at lade en droske holde for døren i Babylonsgade, og så var de taget bort. Toussaint havde med nød og næppe fået lov til at pakke en smule linned og klæder ind sammen med andre nødvendighedsgenstande, Cosette havde ikke taget andet med end en fin skrivemappe og sit klatpapir. For yderligere at skjule sin forsvinden havde Jean Valjean sørget for ikke at forlade huset i Plumet-gade før mørkets frembrud, så at Cosette havde fået tid til at skrive sit lille brev til Marius. Da de kom til Homme-Armé-gade, var det nat, og de var i stilhed gået i seng.

Deres lejlighed der lå i en baggård på anden sal og bestod af to soveværelser, en spisestue med tilhørende køkken og et

aflukke, hvori der stod en seng til Toussaint. Spisestuen tjente samtidig som forstue og lå midt imellem de to soveværelser. Lejligheden var forsynet med de nødvendige husholdningsredskaber.

Man bliver næsten lige så hurtigt rolig igen, som man er tilbøjelig til tåbelig ængstelse. Sådan er den menneskelige natur. Næppe var Jean Valjean kommet hen i Homme-Armé-gade, før hans uro lagde sig og spredtes. Der findes steder, der virker på gemyttet med en dulmende ro, således denne lille, mørke gade med de rolige beboere. Jean Valjean blev smittet af dens stilhed, som den lå der midt i det gamle Paris afspærret for vogne ved en bom, der hvilede på to stolper, stum og døv for byens larm, tusmørkeagtig ved højlys dag og, så at sige, ude af stand til at føle nogen sindsbevægelse mellem sine to rækker hundredårige huse, der var så tavse som gamle folk. Der, i denne stillestående glemsel, trak Jean Valjean vejret: Hvor skulle nogen kunne finde ham der? Det første, han gjorde, var at sætte sin uadskillelige vadsæk ved siden af sig. Han sov godt, og hovedpuden er den bedste rådgiver, natten beroliger gemyttet. Da han vågnede næste morgen, var han næsten munter. Han var henrykt over den hæslige spisestue med det runde bord, den lave skænk med det skråt hængende spejl over, den ormstukne lænestol og et par stole, hvor Toussaints pakkenelliker lå og flød. En af pakkerne gabede, så man i den kunne se Jean Valjeans borgervæbningsuniform.

Cosette havde ladet Toussaint bringe sig noget suppe op på sit værelse og lod sig ikke se hele aftenen. Hun havde foregivet, at hun havde hovedpine, havde sagt god nat til sin fader og lukket sig inde på sit værelse. Jean Valjean havde med god

madlyst fortæret en kyllingevinge og sad nu med albuerne støttede mod bordet og nød sin tryghed. Et par gange havde Toussaint stammende prøvet på at fortælle ham, at der var stærkt røre i Paris, men han havde ikke givet synderlig agt på, hvad hun sagde, optaget som han var af sine planer. Han rejste sig til sidst op fra bordet og gav sig til at vandre frem og tilbage mellem døren og vinduet mere og mere beroliget.

Men med roen vendte samtidig Cosette tilbage i hans sind, Cosette, som han altid beskæftigede sine tanker med. Det var ikke hendes hovedpine, hendes smule nervøsitet, den unge piges surmuleri, denne øjeblikkelige sky, der om en dags tid eller to ville være forsvundet, der lagde beslag på ham, men han tænkte på fremtiden og tænkte som sædvanlig med mildhed på den. Han kunne, når alt kom til alt, ikke se nogen hindring for, at det lykkelige liv igen skulle begynde. Der var timer, da alting syntes ham umuligt, og andre timer, da alting forekom ham let. Han havde for øjeblikket en af de lykkelige timer, og de kommer altid efter de uheldige, ligesom dag efter nat, solskin efter regn, i følge den modsætningens lov, som nu engang ligger i naturen. I denne stilfærdige gade, hvor han havde søgt tilflugt, frigjorde han sig for alle de bekymringer, der i den sidste tid havde formørket hans sind. Netop, fordi han havde set så meget mørke, begyndte han at skimte lidt lys. Allerede det at have forladt Plumet-gade uden hindring var et stort fremskridt. Måske ville det være klogt at gå i landflygtighed, om det så kun var for nogle måneder, og rejse til London. Godt, så ville han gøre det. Hvad havde det at sige for ham, om han var i England eller Frankrig, når han blot var sammen med Cosette? Hun var for sig alene hans folk, hun alene var tilstrækkelig til hans lykke.

Den tanke, at han måske ikke var tilstrækkelig til Cosettes lykke, en tanke, der tidligere havde givet ham søvnløse nætter og ængstet hans sind, faldt ham ikke engang ind. Hans forrige uro i så henseende havde ganske lagt sig, fra den side så han ganske lyst på tingene. Når Cosette var hos ham, syntes han, hun hørte ham udelukkende til, et blændværk, alle mennesker er skjulte i. Han traf nu altså i tankerne alle forberedelser til at rejse til England med Cosette, noget, der forekom ham som den letteste ting af verden, og han så i ånden sin fremtidige lykkes bygning rejse sig nok så stolt.

Alt imens han gik op og ned med langsomme skridt, faldt hans blik pludselig på noget besynderligt. Han kom til at se ind i det over skænken skråt hængende spejl og læste deri tydeligt følgende linjer: *"Elskede ven! Min fader vil desværre have, at vi skal tage af sted lige straks. Vi er i Homme-Armé-gade 7. Om otte dage er vi i London. Din Cosette. 4. Juni."* Jean Valjean stod forbløffet stille.

Cosette havde, da hun kom derhen, lagt sit klatpapir på skænken og i sin smertelige angst glemt det og ikke lagt mærke til, at hun lod det ligge fremme åbenlyst med aftrykket af de linjer, hun havde skrevet og bedt den unge arbejder, der kom gennem Plumet-gade, besørge for hende. Skriften havde smittet af på klatpapiret, og billedet af den blev kastet tilbage af spejlet. Deraf kom der en symmetrisk figur frem, idet skriften, der var trykket omvendt af på klatpapiret, i spejlet fremstillede sig i sin oprindelige stilling, og Jean Valjean havde således det brev for øje, som Cosette den foregående dag havde skrevet til Marius.

Det virkede på ham som et lynslag. Han gik hen til spejlet, læste atter linjerne men ville ikke tro sine egne øjne.

Bogstaverne glimtede for øjnene af ham, det måtte være en sansevildelse, det var umuligt, at det kunne være en virkelighed.

Men lidt efter lidt blev hans opfattelse sikrere og nøjagtigere. Han så på Cosettes klatpapir og fik et bestemt indtryk af kendsgerningen. Han tog klatpapiret i hånden og sagde til sig selv: "Der har vi årsagen."

Han betragtede febersygt de bogstaver, der var trykket af på klatpapiret og hvis omvendte billede frembragte noget løjerligt krimskrams uden mening, og sagde til sig selv: "Det betyder jo ikke noget, der står ikke noget skrevet der." Og han trak atter vejret let og frit og følte en usigelig lettelse. Hvem har ikke i sådan frygtelige øjeblikke følt en lignende tåbelig glæde? Sjælen giver sig ikke fortvivlelsen i vold, før den har gennemgået alle skuffelser. Han blev stående med klatpapiret i hånden, idiotisk glad, nær ved at briste i latter over den sansevildelse, han havde ladet sig narre af. Men på en gang faldt hans øjne atter hen på spejlet, og han fik igen det samme syn som før. Bogstaverne tegnede sig med ubønhørlig tydelighed, og denne gang var det ikke en tilfældig luftspejling. Når man atter ser det samme syn, er det en virkelighed, og her kunne han tage og føle på sagen og indse, at skriften i spejlet blev fremstillet i sin naturlige orden. Nu kunne han begribe sammenhængen.

Han ravede, tabte klatpapiret og sank ned i den gamle lænestol ved siden af skænken. Hans hoved faldt ned på hans bryst, hans øjne fik et glasagtigt, forvildet udseende. Han sagde til sig selv, at sagen var indlysende, at verdens lys for altid var formørket, og at Cosette måtte have skrevet det til en bestemt person. Da hørte han i mørket sin sjæl i al dens vånde udstøde

et hult brøl ligesom løven, når man tager den hund fra den, der har været indespærret i dens bur.

Underligt nok havde Marius desværre i dette øjeblik endnu ikke læst Cosettes brev. Tilfældet havde forræderisk bragt Jean Valjean det, før det var nået til ham.

Det var den hårdeste prøve, denne af skæbnen så hårdt prøvede mand endnu var blevet stillet på. Han havde hidtil ikke ladet sig kue af al den modgang, han havde lidt, men roligt fundet sig i straffedomme og medmenneskers ringeagt og alle mulige yderligheder. Han havde frivilligt ofret sin generhvervede ukrænkelighed, givet afkald på sin frihed, sat sit liv på spil, mistet alt, lidt alt og havde dog bestandig vist sig uegennyttig og stærk i den grad, at man i visse øjeblikke havde kunnet tro, at han stod udenfor sig selv som en martyr. Hans samvittighed var i den grad blevet hærdet mod al mulig modgang, at den kunne synes for altid uindtagelig. Men dersom nogen i dette øjeblik havde kunnet ransage hans hjerte og nyrer, ville han have været nødt til at bevidne, at Jean Valjean viste sig svag. Det kom deraf, at dette var den hårdeste af alle de pinsler, skæbnen nogen sinde på sin pinebænk havde udsat ham for. Aldrig var han blevet knebet med så gloende tænger. Han mærkede al sin ømtålighed på det pinligste berørt og sine inderste fibre blottede. Det nytter ikke at nægte det, den værste, eller rettere sagt den eneste alvorlige prøvelse, man kan blive udsat for, det er at miste den, man elsker.

Den kærlighed, den stakkels, gamle Jean Valjean følte til Cosette, var nu vist nok kun den, en fader føler til sin datter, men, som allerede tidligere anført, selve hans ensomme liv havde bragt hans faderfølelse til i sig at optage alle andre arter

af kærlighed. Han elskede Cosette ikke blot som en datter, men som sin moder, som sin søster. Da han aldrig havde haft hverken kæreste eller hustru, og da naturen er en kreditor, der ikke finder sig i at få sine veksler protesterede, var denne følelse, som er den, man sidst mister, blandet med de andre følelser i hans sjæl på en ubestemt måde, sig selv uafvidende, ren som blindhedens renhed, ubevist, himmelsk, englelig, guddommelig, mindre som en følelse end som en drift, mindre som en drift end som en tiltrækning, umærkelig og usynlig, men dog virkelig, og den egentlige så kaldte kærlighed lå i hans store ømhed for Cosette som guldåren i bjerget, mørk og jomfruelig.

Når man forestiller sig den hjertets tilstand, som her er antydet, så var vel ikke et ægteskab mellem dem muligt, ikke engang et blot sjæleligt, men vist er det dog, at deres sjæle havde indgået en forening. Med undtagelse af Cosette, der var et barn, havde Jean Valjean ikke lært noget at kende af det, man kan elske. Hos ham havde ikke flere efter hinanden følgende lidenskaber og forelskelser skabt den afveksling i stemninger, der hos mænd på over halvtreds er som det skiftende grønne, lysegrønt efter mørkegrønt, som man ser på løv, der bliver stående vinteren over. Kort sagt, den fuldendte dyd, der var fremgået af Jean Valjeans samlede sjæleliv, var mundet ud i at gøre ham til en fader for Cosette, en fader, der i sig indbefattede de anlæg til bedstefader, søn, broder og mand, som var i ham, en fader, der endog havde noget af en moder, der elskede og tilbad Cosette, og for hvem dette pigebarn var lys, bolig, familie, fædreland og paradis.

Da han nu så, at det for alvor var forbi, at hun slap fra ham og gled ud af hans hænder, at hun unddrog sig ham og blev til en sky, til vand, og da han stod ansigt til ansigt med den knusende virkelighed, at en anden var genstand for hendes hjertes følelser og hendes livs ønsker, og måtte sige til sig selv: "Der er en elsket ven, og jeg er kun fader, jeg er ikke længere til. Hun forlader mig." Da følte han en smerte, som det næsten ikke var muligt at bære. Det var der altså kommet ud af alt det, han havde gjort for hende. Hvad var der nu tilbage? Intet. Han sitrede som sagt fra top til tå, og hele hans sjæl var i oprør. Han følte lige til hårrødderne egenkærlighedens umådelige opvågnen, og jeg'et hylede i mandens inderste sjælsafgrund.

Det kan undertiden ske, at hele ens indre styrter sammen. Når en fortvivlende vished gennemtrænger et menneskes sind, sker det ikke, uden at visse dybe bestanddele, som udgør selve mennesket, skydes til side og knækkes. Når smerten kommer så vidt, flygter al samvittighedens kraft bort over hals og hoved. Den slags vendepunkter er skæbnesvangre. Det er kun få blandt os mennesker, der går ud af dem sig selv lige og faste i pligtfølelsen. Når lidelsen er gået ud over sin naturlige grænse, bringes selv den mest uforstyrrelige dyd i vildrede. Jean Valjean tog atter klatpapiret og overbeviste sig på ny om, at han havde set rigtigt. Han bøjede sig ned over de skrevne ord og stod som lynslået og stirrede stift på dem med visheden om deres uigendrivelighed. Der lagde sig en sådan sky over hans sjæl, at man skulle troet, den fuldstændig sank sammen.

Han prøvede nøje denne åbenbaring, der i hans tanker antog et forfærdeligt omfang, med tilsyneladende men med skrækkelig ro, for det er skrækkeligt, når et menneskes ro

antager marmorets kulde. Han målte det forfærdelige skridt, hans skæbne havde gjort, uden at han havde anet det. Han mindedes den foregående sommers ængstelse, der så uventet havde spredt sig, og erkendte, at det nu var den samme afgrund, der åbnede sig, blot med den forskel, at han denne gang ikke stod ved dens rand men på dens bund. Han havde den stikkende følelse, at han uden at mærke det, var sunket ned i denne afgrund. Alt hans livs lys var forsvundet, mens han hele tiden havde troet, at han så solens glans.

En indre sans sagde ham, hvordan det hele var gået til, og han var ikke i tvivl om, hvem talen var om. Ved at anstille visse sammenligninger mellem omstændigheder, datoer, Cosettes rødmen og blegnen kom han hurtigt på det rene med, hvem den elskede var. Fortvivlelsen gætter sikkert, den er som en hemmelighedsfuld bue, der ikke skyder fejl. Straks ved første gisning fandt han Marius. Han kendte vel ikke hans navn, men han var på det rene med manden. Han så tydeligt, da han ubarmhjertigt kaldte sine erindringer til live, den ukendte mand, der snusede om i Luxembourg Park, den elendige karl, der gik på elskovseventyr, den sværmeriske driver, den idiot, den nederdrægtige skurk, for det er en nederdrægtig handling at tilkaste en pige forelskede blikke, når hun sidder ved siden af sin fader, der elsker hende.

Da Jean Valjean havde afgjort med sig selv, at den, der stod bag ved hele ulykken, var den unge mand, og at det var ham, der var skyld i alt, kastede han, den genfødte mand, der havde arbejdet så meget på sin sjæls udvikling og gjort så mange anstrengelser for at opløse hele livet med dets nød og ulykke i

kærlighed, et blik ind i sit indre og fik der øje på et spøgelse, nemlig hadet.

Store sorger overvælder en og tager modet fra en. Det menneske, i hvis sind de drager ind, føler noget gå bort fra ham. I ungdommens tid er det uhyggeligt at blive hjemsøgt af dem, i alderdommen er det skæbnesvangert. Dersom fortvivlelse er en forfærdelig ting i den alder, da blodet ruller varmt gennem årerne, håret er mørkt, hovedet sidder rankt på kroppen, ligesom luen står op i vejret fra faklen, mens skæbnen endnu ikke har rullet sit garnnøgle op og hjertet, fuldt af attrå, endnu banker med håb om, at et andet hjerte vil banke det i møde, når man har tiden for sig til at gøre alt det om, man har gjort forkert, og alle kvinder og hele fremtiden og hele synskredsen smiler til en og livskraften har al sin frodige fylde, hvad må da ikke fortvivlelse være i alderdommen, når årene mere og mere blege fremskynder deres fart, i den tusmørkeagtige time, da man begynder at se gravens stjerner.

Mens han sad fordybet i sine tanker, kom Toussaint ind. Jean Valjean rejste sig op og spurgte hende: "Ved De, på hvad kant det er?"

Hun stod betuttet og svarede kun: "Hvadbehager?"

Han gentog sit spørgsmål. "Sagde De ikke før, at der blev kæmpet?"

"Å jo, herre," svarede hun. "Det er hen ad Saint-Merry til."

Der er visse uvilkårlige indskydelser, som man uden sit vidende får fra sit inderste væsen. Det var sagtens i kraft af en sådan indskydelse, som Jean Valjean næppe havde bevidsthed om, at han fem minutter efter stod nede på gaden. Han satte

sig barhovedet ned på hjørnestenen ved porten og syntes at lytte. Det var begyndt at blive mørkt.

2

Hvor længe blev han siddende sådan? Hvilke strømninger gik gennem hans mørke sjæl, mens han sad der med sine sørgelige tanker? Rejste han sig op, eller blev han siddende sammenbøjet? Var han bøjet uden at være blevet knækket? Kunne han atter rejse sig og få fodfæste på fast grund i sin samvittighed? Derpå ville han sandsynligvis selv have været ude af stand til at svare.

Gaden var mennesketom. Nogle ængstelige borgermænd, der hastigt gik ind i deres huse, lagde næppe mærke til ham. I farens stund er enhver sig selv nærmest. Lygtetænderen kom som sædvanlig og tændte lygten, der netop stod lige uden for porten til nummer 7, og gik sin vej igen. Hvis nogen havde set Jean Valjean sidde der i skyggen, ville man ikke have troet, at det var et levende menneske. Han sad fremdeles op ad hjørnestenen så ubevægelig, som om han var af is, for fortvivlelse stivner en. Man hørte stormklokken gå og en ubestemt larm som af en storm i det fjerne. Midt under al denne krampagtige sitren, hvori klokkens klemten blandede sig med oprørets rasen, slog tårnuret på Sankt Pouls kirke alvorligt og uden at forhaste sig elleve slag. Stormklokken er mennesket, men tiden er Gud. Jean Valjean mærkede ikke, at timerne skred, han rørte sig ikke af pletten.

Men omtrent i dette øjeblik hørtes der et vældigt knald i retning fra torvehallerne. Det blev fulgt af nok et endnu voldsommere. Det var sandsynligvis det angreb på barrikaden i Hampestræde, som Marius havde afværget. Ved denne dobbelte

salve, hvis voldsomhed trådte endnu stærkere frem i nattens stilhed, fo'r Jean Valjean sammen. Han spidsede øren og vendte sig i den retning, hvorfra lyden kom. Derpå faldt han atter sammen på hjørnestenen, lagde armene over kors, lod igen sit hoved synke langsomt ned på sit bryst og begyndte atter forfra den skumle samtale med sig selv.

Pludselig så han i vejret. Der kom en gående gennem gaden, han hørte skridt tæt ved sig, så sig om og opdagede ved lygtens skær en gusten, men ung og strålende, glad skikkelse, der kom henne fra den gade, der fører hen til statsarkiverne. Det var Gavroche, der havde nået Homme-Armé-gade.

Drengen så sig om, som om han ledte efter noget. Han kunne godt se Jean Valjean, men lagde ikke mærke til ham. Efter at han havde kigget i vejret, kiggede han nedefter, hævede sig op på tåspidserne og følte på t døre og vinduer i stuen. De var alle lukket til med skodder, der var forsynet med hængelås. Da han havde overbevist sig om, at de fem, seks huse, han på denne måde eftersø, var forskansede, trak han på skuldrene og sagde til sig selv: "Det var som satan!"

Derpå stirrede han atter op i luften.

Jean Valjean, der for et øjeblik siden i den stemning, han var i, hverken ville have tiltalt eller svaret nogen, følte sig uimodståeligt draget til at henvende ordet til drengen og spurgte ham: "Hvad er der i vejen, du lille?"

"Der er det i vejen, at jeg er sulten," svarede Gavroche rent ud og tilføjede: "For resten kan De selv være en lille."

Jean Valjean stak hånden ned i sin lomme og tog et femfrancstykke af sølv op. Men Gavroche, der var så hurtig i

sine bevægelser som en vipstjert og let gik over fra det ene til det andet, havde taget en sten op og fået øje på gadelygten.

"Se, se," sagde han, "I holder endnu lygter her. Det passer ikke, kære venner, det strider imod reglementet. Ud med den!" og dermed kastede han stenen ind i gadelygten, hvis rude faldt ned på gaden med en så stærk klirren, at nogle borgermænd, der sad og krøb sammen bag deres gardiner i huset lige overfor, gav sig til at råbe: "Så, nu har vi igen sytten hundrede og tre halvfems!"

Lyset i lygten flakkede stærkt og gik ud, så der pludselig blev mørkt på gaden.

"Det var godt," sagde Gavroche. "Træk nathuen ned over ørene, du gamle gade!"

Derefter vendte han sig om mod Jean Valjean og spurgte: "Hvad hedder den store bygning der for enden af gaden? Er det ikke statsarkiverne, hvad? Vi skulle bare have fat i de dumme søjler, så kunne vi lave en ordentlig barrikade."

Jean Valjean gik hen til ham og sagde halvhøjt, som om han talte med sig selv: "Stakkels fyr, han er sulten," og han rakte ham femfrancstykket. Gavroche løftede hovedet i vejret forbavset over, at skillingen var så stor, så nøje på den så godt, han kunne i mørket, og blev blændet af dens hvidhed. Han havde hørt tale om femfrancstykker og oven i købet hørt dem fordelagtigt omtale. Det morede ham derfor at se sådan en på nært hold, og han tænkte: "Det er vist bedst, jeg tager den fyr i nærmere øjesyn." Men da han i nogen tid henrykt havde beskuet den, vendte han sig om mod Jean Valjean, rakte ham daleren og sagde med værdighed til ham: "Borger, jeg vil hellere slå gadelygter itu. Tag De før Deres vilddyr tilbage, jeg lader

mig ikke bestikke. Den har fem kløer, men jeg lader mig ikke kradse."

"Har du en moder?" spurgte Jean Valjean.

"Måske mere end De," svarede Gavroche.

"Godt, så giv din moder pengene."

Gavroche følte sig rørt. Han havde desuden lagt mærke til, at den mand, han talte med, ikke havde hat på, og det indgød ham tillid. Han spurgte derfor: "Er det virkelig ikke for at få mig til at lade være med at slå lygterne itu?"

"Slå du kun lige så mange itu, som du vil!"

"De er en rar mand," sagde Gavroche og stak pengestykket ned i en af sine lommer. Og da hans tillid nu var vokset, spurgte han: "Bor De her i gaden?"

"Ja, hvorfor?"

"Kunne De ikke sige mig, hvor nummer syv er?"

"Hvad vil du i nummer syv?"

Drengen tav et øjeblik og var bange for, at han allerede havde sagt for meget. Han kløede sig med neglene i hovedet og indskrænkede sig til at svare: "Ja, det var det."

Men Jean Valjean fik pludselig et lyst indfald, det får man tit, når man er ængstelig, og spurgte drengen: "Er det dig, der bringer mig det brev, jeg sidder og venter på?"

"De? De er jo ikke noget fruentimmer."

"Er brevet ikke til frøken Cosette?"

"Cosette?" mumlede Gavroche. "Jo, jeg tror, det er sådan et løjerligt navn."

"Nå ja, det er mig, der skal give hende det. Kom kun med det."

"Så ved De jo, at jeg er blevet sendt fra barrikaden?"

"Ja, naturligvis," svarede Jean Valjean.

Gavroche stak næven ned i nok en lomme og trak et sammenlagt stykke papir op af den, tog hånden til huen og sagde: "Respekt for meldingen! Den kommer fra den foreløbige regering."

"Giv mig den," sagde Jean Valjean.

Men Gavroche holdt brevet op over hovedet og sagde: "Bild Dem nu bare ikke ind, at det er et kærestebrev. Nok er det til et fruentimmer, men det er bestemt for folket. Vi der henne, vi slås, men vi har agtelse for det smukke køn. Vi bærer os ikke ad som de fine folk. Af dem er der mange løver, der sender småbreve til gæs."

"Kom så med brevet."

"Lad gå," sagde Gavroche, "De ser ud til at være en rar mand."

"Kom nu hurtigt med det!"

"Der!" og så gav han Jean Valjean papiret og sagde: "Skynd Dem nu, hr. hvad De nu hedder, for frøken Cosette venter."

Jean Valjean spurgte: "Er det til Saint-Merry, svaret skal bringes?"

"Nej, så ville De gå på en vildmand," svarede Gavroche. "Brevet kommer fra barrikaden i Hampestræde, og nu går jeg derhen. God nat, borger!"

Derpå gik Gavroche sin vej eller rettere fløj atter tilbage til det sted, hvorfra han var kommet. Han dykkede atter ind i mørket, som om han så hurtigt og sikkert som en kugle skar sit hul i det. Homme-Armé-gade blev atter stille og tavs. Denne besynderlige dreng, der havde noget af skyggen og drømmen i sig, var i et øjeblik borte i tågen imellem de mørke husrækker som en røg i mørket, og man ville have troet, at han var

forsvundet og havde opløst sig, hvis ikke et par minutter efter hans forsvinden et vældigt brag af en knækket rude og en væltet gadelygte på ny havde vækket borgermændene og forarget dem. Det var Gavroche, der gik gennem Stubbegade.

3

Jean Valjean gik ind i huset med Marius' brev.

Han famlede sig op ad trappen glad over mørket ligesom uglen, når den har sit bytte, åbnede sin dør og lukkede den atter sagte til igen, lyttede, om der var nogen lyd at høre, overbeviste sig om, at Cosette og Toussaint efter al sandsynlighed lå og sov på deres grønne øre og fik efter et par forgæves forsøg, fordi hans hånd rystede stærkt, tændt lys. Der var noget af et tyveri i det, han var i færd med at gøre. Endelig kunne han da se, hvad der stod i brevet. Han støttede albuen mod bordet, foldede papiret ud og læste, hvad der stod skrevet på det.

Når man er i stærk sindsbevægelse, læser man ikke. Man slår så at sige det papir til jorden, som man holder i sin hånd, knuger det som et offer, krøller det sammen, borer sine negle ind i det af vrede eller jubel. Man iler mod slutningen, springer hen til begyndelsen. Man sluger indholdet med febersyg opmærksomhed, forstår det væsentlige indhold så omtrent i dets helhed, griber et enkelt punkt og lader det øvrige forsvinde. I Marius' brev til Cosette så Jean Valjean kun disse ord: "*...jeg dør. Når du læser dette, vil min sjæl være hos dig.*"

Ved disse ord svimlede det for ham, og han blev et øjeblik siddende som sønderknust af den forandrede stemning, de havde fremkaldt hos ham, og han stirrede på brevet med en

forbavselse, der var som en rus. Han havde for øje det herligste, der kan tænkes, nemlig et væsens død, som man hader.

Han udstødte et indre glædesskrig. Det var altså forbi. Løsningen var indtrådt hurtigere, end han havde turdet håbe. Den, hvis tilværelse var ham i vejen, forsvandt fra livet. Han gik sin vej frivilligt, af egen drift. Uden at han, Jean Valjean, havde gjort noget dertil, uden at han var skyld i det, skulle denne mand nu dø. Måske var han allerede død. – Og i sin feber begyndte han allerede at anstille beregninger. – Nej, han var endnu ikke død. Brevet var øjensynligt bestemt til at læses af Cosette næste morgen tidlig. Der var ikke sket noget, siden han havde hørt de to salver mellem klokken elleve og tolv. Barrikaden ville ikke blive angrebet for alvor før ved daggry, men lige meget, når "den mand" først en gang var indviklet i den krig, var det ude med ham, og han ville blive grebet af begivenhedernes hjulværk.

Jean Valjean følte sig befriet. Han skulle altså atter være alene med Cosette. Al tale om rivaliseren ville høre op, fremtiden ville atter begynde. Han behøvede blot at beholde dette brev i sin lomme. Cosette ville aldrig få at vide, hvad der var blevet af "den mand." Man behøvede kun at lade tingene gå deres gang. Manden ville ikke kunne undslippe. Hvis han ikke allerede var død, var det sikkert, at han ville dø. Hvilket held!

Men, efter at han havde sagt alt det til sig selv, blev han mørk i hu. Han gik ned og vækkede portneren, og en time efter gik han ud i sin borgervæbningsuniform fuldt bevæbnet. Portneren havde intet besvær haft ved i nabolaget at finde alt, hvad der behøvedes til hans fuldstændige udrustning.

Han havde et ladt gevær og en patrontaske fuld af patroner. Han tog vejen ad torvehallerne til.

4

Imidlertid var der hændt Gavroche noget.

Efter at han samvittighedsfuldt havde kastet sten på gadelygten i Stubbegade og var kommet forbi Gamle Nonnegade uden at se så meget som en kat der, fandt han lejligheden gunstig til at istemme en sang af fuld hals. Langt fra at blive langsommere derved, fremskyndedes hans gang af visen. Han strøede langs de indslumrede eller skrækslagne huse brandvers, som han ledsagede med minespil, under hvilket han vred ansigtet i de gyseligste forvrængninger. Men uheldigvis kunne ingen se hans kunster i den mennesketomme, mørke gade, så at de gik helt til spilde. Han standsede derfor pludselig og sagde til sig selv: "Det kan ikke nytte at synge."

Imidlertid havde hans katteøjne med deres evne til at se i mørke inde i en porthvælving opdaget en person og en genstand. Genstanden var en trækvogn, personen en auvergner, der lå og sov i den. Trækvognens stænger lå støttede mod stenbroen, og auvergneren lå med hovedet på bagsmækken, således at hans krop var byltet sammen på dette skråplan, mens benene rørte ved jorden. Gavroche havde så megen menneskekundskab, at han kunne skønne, fyren var drukken. Det var et bybud henne fra gadehjørnet, der havde fået for meget og nu lå og sov rusen ud.

"Der kan man se, hvad der kommer ud af sommernætter," tænkte Gavroche. "Auvergneren falder i søvn i sin trækvogn. Så tager republikken vognen og overlader kongedømmet

auvergneren." Han havde nemlig fået det lyse indfald at anvende trækvognen til barrikaden. Manden lå og snorkede, Gavroche trak vognen bagfra og auvergneren forfra, det vil sige i benene, og efter et minuts forløb lå drukkenbolten uforstyrrelig fladt ned på stenbroen og sov. Trækvognen var fri. Gavroche var vant til at være forberedt på alle uforudsete muligheder og havde derfor alle mulige genstande hos sig. Han rodede i en af sine lommer og fik fat på en lap papir og en stump rødkridt, som han havde stålet fra en tømmermand. Han skrev nu følgende kvittering: "Den franske republik. Modtaget din trækvogn. Gavroche." Derefter puttede han papiret ned i vestelommen på auvergneren, der blev ved at ligge og snorke, greb vognstængerne med begge næver og gik videre hen ad torvehallerne til, idet han skubbede vognen foran sig i stærk galop for med et vældigt spektakel, der skulle antyde hans sejrsglæde.

Dette var nu farligt, for der var en vagtpost ved statstrykkeriet. Det havde Gavroche ikke tænkt på. Posten var besat af væbningsmænd fra landdistriktet, der begyndte at blive opskræmte af støjen og løftede hovederne op fra de feltsenge, hvorpå de lå og hvilede sig. To gadelygter knust slag i slag, denne vise sunget af fuld hals, det var allerede meget for rolige gader, hvis ængstelige beboere helst går i seng med hønsene og allerede tidligt på aftenen slukker deres lys. I en times tid havde Gavroche nu allerede summet omkring som en flue i en flaske. Vagtkommandøren, en underofficer, stod og lyttede og ventede, for han var en forsigtig mand.

Da gjorde den vanvittige rummel af trækvognen målet fuldt. Nu gik det ikke an at vente længere, og sergenten bestemte sig

til at foretage en rekognoscering.

"Der må være en hel sværm," tænkte han. "Det er bedst at gå forsigtigt til værks."

Det var klart, at oprørets hydra var krøbet ud af sin æske og slog sig løs i kvarteret, og sergenten dristede sig derfor til at forlade posten med dæmpede skridt.

På en gang stod Gavroche, ligesom han, idet han skubbede trækvognen foran sig, drejede om ad Gamle Nonnegade, ansigt til ansigt med en uniform, en chakot, en fjerbusk og et gevær, og for anden gang holdt han pludselig inde med sangen.

"Se, se," sagde han. "Der har vi ham, det er den offentlige orden."

Men Gavroches forbavselse var altid kortvarig og plejede hurtigt at tø op.

"Hvor skulle du hen, din gadedreng?" brølede underofficeren.

"Hør nu, borger," svarede Gavroche, "jeg har ikke endnu kaldt Dem for en storborger. Hvorfor vil De så fornærme mig?"

"Hvor skal du hen, din slyngel?"

"Undskyld, højstærede," svarede Gavroche, "det kan godt være, at De i går var et godt hoved, men i dag er De det ikke."

"Jeg spørger dig, hvor du skal hen, din lømmel."

Gavroche svarede: "De taler ellers godt for Dem. Man skulle virkelig ikke tro, De var så ung. De skulle sælge alle Deres hår for hundrede francs stykket, så kunne De tjene femhundrede francs."

"Hvor skal du hen, din tamp, spørger jeg?"

Gavroche svarede: "Det er sådanne stygge ord, De bruger. Når De næste gang får patte, så skal De bede om at få munden tørret bedre af."

Sergenten fældede bajonetten og sagde: "Vil du nu se, du kan skynde dig at sige mig, hvor du skal hen, din slubbert."

"Ja vel, hr. general. Jeg skal hen at hente jordemoderen, for min kone er ved at gøre barsel."

"Til gevær!" råbte underofficeren.

De stærke menneskers mesterværk består i at frelse sig ved hjælp af det, der har styrtet dem i ulykke. Gavroche målte med et blik forholdene og kom straks på det rene med, at det var trækvognen, der havde bragt ham i forlegenhed. I det øjeblik, underofficeren skulle til at kaste sig over ham, blev vognen med fuld kraft trillet hen imod ham, han fik den midt på maven og trimlede baglæns om i rendestenen, mens skuddet fra hans gevær gik af i luften. Vagtmandskabet var ved at høre hans kommandoråb kommet hovedkulds ud fra vagtstuen. Geværskuddet fremkaldte en hel salve på lykke og fromme, hvorefter våbnene på ny blev ladt og endnu en gang affyret. Denne blinde skydning varede et kvarters tid og kostede flere vinduesruder livet.

Imidlertid var Gavroche over hals og hoved stukket af samme vej tilbage, ad hvilken han var kommet. Nogle gader derfra gjorde han holdt, satte sig ned på den hjørnesten, der står henne ved De røde Børns gade, og lyttede. Da han havde trukket vejret et par gange, drejede han sig om ad den kant, hvor den fortvivlede skyden blev ved, løftede sin venstre hånd op i højde med næsen og bevægede den tre gange fremad samtidig med, at han bankede sig med højre hånd på baghovedet. Det er en af de fagter, hvormed de parisiske gadedrenge udtrykker den franske ironi, og som sikkert må

være meget virksom, siden den allerede har varet et halvt århundrede.

Men hans lystighed blev afbrudt ved en bitter betragtning. Han tænkte: "Ja vel er dette her morderligt sjov, men hvad kan det nytte? Under alle disse løjer og langkål er jeg kommet ud af min kurs, og jeg vil blive nødt til at gå en omvej. Bare jeg nu kommer tidsnok hen til barrikaden!"

Derefter løb han af sted, idet han atter af fuld hals gav sig til at synge videre på sin oprørsvise.

At vagten var trådt i gevær blev ikke uden betydning. Trækvognen blev erobret, og drukkenbolten sat fast. Den første blev taget i hus, den anden senere stillet for en krigsret under anklage for medskyldighed. Den offentlige anklager aflagde ved denne lejlighed et vidnesbyrd om sin utrættelige iver for at forsvare samfundsordenen.

Gavroches hændelse står antegnet i Templekvarterets årbøger og har efterladt gyselige minder hos de gamle borgere. De omtaler den sædvanligvis som *det natlige angreb på vagtposten ved statstrykkeriet*.

5. del

Jean Valjean

Første bog: Krigen mellem fire vægge

1

Barrikaden i Hampestræde var i sammenligning med dem, man senere, i året 1848, fik at se, kun at regne for et udkast, men den var alligevel frygtelig.

Oprørerne havde under ledelse af Enjolras – for Marius hverken så eller hørte længere noget – benyttet sig af nattens mørke og ikke blot istandsat men også udvidet barrikaden. Den var blevet gjort to fod højere og så med sine mellem brostenene anbragte jernstænger ud, som om den var spækket med fældede lanser. Samtidig var den blevet fyldt indvendig med alle mulige genstande skaffet alle vegne fra, sådan at den udadtil lignede et krat, indadtil dannede en væg, mens den trappe af brosten, der gjorde det muligt at komme op på den, atter var blevet sat i stand.

Desuden var der blevet truffet forskellige andre foranstaltninger. Gæstestuen var blevet ryddet, køkkenet var blevet indrettet til lazaret, de sårede var blevet forbundet, det krudt, der var spildt på gulvet og på bordene, var blevet samlet op, der var blevet støbt kugler og lavet patroner, plukket lærredsstrimler itu, uddelt våben, som de faldne havde ladet falde. Det indre af skansen var blevet ryddet, affaldet samlet op og ligene ført bort. De var blevet lagt i en bunke i Mondétour-gade, som endnu var i oprørernes magt, og hvis brolægning endnu længe efter vedblev at være blodig. Der fandtes blandt de døde fire væbningsmænd fra landdistriktet, hvis uniformer Enjolras lod lægge til side.

Han havde rådet sit mandskab til at sove i to timer, og et råd fra ham betød det samme som en befaling. Dog var der kun et par stykker, der efterkom den. Feuilly brugte disse timer til på muren lige over for værtshuset at indridse ordene: "Folket leve!" der endnu i 1848 stod at læse i kalken opkradsede med et søm.

De tre kvinder havde benyttet den frist, nattens mørke havde givet, til fuldstændig at forsvinde, hvilket var til stor lettelse for oprørerne. De havde søgt tilflugt i et hus der i nærheden.

De fleste af de sårede var endnu kampdygtige og kamplystne. På et leje, der bestod af en madras og nogle knipper halm, lå der ude i det til lazaret omdannede køkken fem hårdt sårede mænd, hvor iblandt to gardister, som var de første, der blev forbundet. I gæstestuen var der ikke andre tilbage end Mabeuf, der lå under et sort lagen, og Javert, der stadig stod bundet til pælen.

"Her er ligstuen," havde Enjolras sagt. Det bord, hvorpå Mabeufs lig lå, stod bagved Javerts pæl helt henne bag i stuen, så at de dannede som et slags kors.

Omnibussens vognstang stak endnu op, skønt den var blevet slemt medtaget af skydningen, så at man på den kunne fastgøre en fane. Dertil havde Enjolras, der havde den for en fører heldige egenskab altid at gøre, hvad han sagde, valgt den faldne oldings frakke, der var gennemhullet af kugler.

Det var ikke længere muligt at få noget at spise, eftersom der hverken fandtes brød eller kød. De halvt hundrede mand, der udgjorde barrikadens besætning, havde, efter at de nu havde opholdt sig der i seksten timer, tømt hele værtshusets sparsomme forsyning. De måtte derfor finde sig i at sulte. De havde nu nået de første timer af denne berømte sjette juni, da

der fra barrikaden ved Saint-Merry blev svaret de oprørere, der råbte på brød: "Brød! Hvorfor? Klokken er tre. Klokken fire er vi alle døde."

Da der altså ikke længere var noget at spise, havde Enjolras forbudt dem at drikke. De havde i kælderen fundet en femten flasker vin med segl for. Enjolras og Combeferre tog dem i nærmere øjesyn og kom til den erkendelse, at de måtte stamme fra den tid, da den afdøde vært havde været urtekræmmer.

"Det må være god, gammel vin," sagde Laigle. "Det er heldigt, at Grantaire sover. Havde han været vågen, ville det have været vanskeligt at bjerge de flasker."

Skønt mandskabet knurrede, lagde Enjolras dog beslag på de femten flasker, og for at ingen skulle røre ved dem, satte han dem ned under det bord, hvor gamle Mabeufs lig lå.

Hen ad klokken to blev der holdt mandtal. De var endnu syv og tredive.

Det begyndte at blive lyst, og den fakkel, der stod mellem brostenene, blev slukket. Det indre af barrikaden, der lignede en lille gård, som var taget fra gaden, lå helt i mørke og viste sig i tusmørkets dunkle uhyggelighed som et dæk på et skib uden master, hvorpå de kæmpende bevægede sig frem og tilbage som sorte skikkelser. Oven over dette mørke rum skimtede man i løse omrids husenes stumme stokværk, og aller øverst skinnede skorstenene i blegt dagskær. Himlen havde denne ubestemte farve, som man ikke rigtig ved, om man skal kalde blå eller hvid. Fugle begyndte at flagre der med glade skrig. Det høje hus i baggrunden vendte mod øst og havde derfor et rosenrødt skær på sit tag. I lugen på tredje sal bevægede morgenvinden den døde mands grå hår.

"Jeg er glad over, at faklen er blevet slukket," sagde Courfeyrac til Feuilly. "Jeg var ked over at se på den fakkel, mens flammen flakkede for vinden, det så ud, som om den var bange. Fakkelskær ligner feje mænds klogskab. Det lyser dårligt, fordi det sitrer."

Morgenrøden vækker menneskene ligesom fuglene. Alle de forsamlede venner begyndte at passiare. Joly så en kat snige sig om og tog deraf anledning til at gøre en filosofisk bemærkning. Han sagde: "Hvad er en kat? Det er en modvægt mod en dumhed, Vorherre gjorde, da han skabte musen."

Combeferre stod i en kreds af studenter og arbejdere og talte om de faldne, om Jean Prouvaire, Bahorel, Mabeuf og endog le Cabuc, og sagde: "Harmodius og Aristogiton, Brutus, Cromwell, Charlotte Corday, Sand, de har alle, bagefter at de havde udført deres bedrift, haft deres ængstelige øjeblik. Vort hjerte er så beklemt og menneskelivet så hemmelighedsfuldt, at selv om det drab, man begår, sker for at befri menneskeheden for en tyran, så er dog samvittighedsnaget over at have dræbt et menneske stærkere end glæden over at have gjort menneskeslægten en tjeneste."

Og, som det altid går, når man således skifter ord, i næste øjeblik stod Combeferre, ved en naturlig overgang fra Jean Prouvaire til hans digte og fra dem til digtekunst i det hele, og anstillede en sammenligning mellem de forskellige oversættelser af hyrdedigte og dvælede særligt ved varslerne om Cæsars død. Og ved at nævne Cæsar kom han ganske naturligt til at tænke på Brutus og bemærkede i den anledning følgende: "Cæsar faldt med rette. Cicero har været streng imod Cæsar, men han har ret. Hans strenghed er en berettiget dadel. Han

har i tanken øvet retfærdighed, ligesom Brutus gjorde det i gerningen. Vel dadler jeg for mit vedkommende sværdets retfærdighed, men den passede med oldtidens tænkemåde. Cæsar begik en retskrænkelse ved at gå over Rubicon. Han uddelte egenmægtigt æresbevisninger, som folket alene havde ret til at tilstå. Han undlod at rejse sig op for senatet og optrådte derved som konge og næsten som tyran. Han var en stor mand. Det er så meget uheldigere, eller rettere heldigere, for læren bliver derved så meget mere iøjnefaldende. Hans tre og tyve sår rører mig mindre end den hån, der blev vist Jesus Kristus, da de spyttede ham i ansigtet. Cæsar blev stukket ned med senatorernes dolke, men Kristus blev slået af tjenere. Man mærker på den større hån, at han var Gud."

Laigle stod på en bunke brosten højere oppe med et gevær i hånden og udbrød: "Hvem der bare kunne udtale Homers vers lige så godt som en græker!"

2

Enjolras var henne at foretage en rekognoscering. Han var gået ned ad Mondétour-gade og havde sneget sig langs med husene.

Oprørerne var besjælede af håb. Den måde, hvorpå de havde afværget det natlige angreb, gjorde, at de på forhånd næsten lod hånt om det angreb, der ventede dem ved daggry. De afventede det smilende og tvivlede lige så lidt om et heldigt udfald som om deres retfærdige sag. Desuden gjorde de sikker regning på, at de ville få undsætning. Med den selvsikre forudseenhed, som udgør en franskmands styrke under kampen, delte de den dag, der nu nærmede sig, i tre bestemte afsnit: Klokken seks ville et tilstrækkelig bearbejdet regiment gå over til folket. Klokken tolv

ville hele Paris rejse sig. Ved solnedgang ville man have revolutionen.

Man hørte stadig stormklokken fra Saint-Merry, der ikke havde tiet et minut siden den foregående dag, hvilket var et bevis på, at den store barrikade der i nærheden endnu stadig holdt stand.

Alle disse forhåbninger udvekslede mellem grupperne i en slags munter, rædselsfuld hvisken, der lignede den krigerske summen i en bikube.

Enjolras kom tilbage fra sin ørneflugt ud i mørket og lyttede et øjeblik til al denne glæde med korslagte arme og hånden for munden. Derpå sagde han, frisk og rødmosset i det tiltagende dagslys: "Hele den parisiske hær er i ilden, og en tredjedel af den rykker frem mod den barrikade, I står ved. Desuden borgervæbningen. Jeg kunne kende femte linjeregiments chakot'er og sjette væbningsafdelings faner. I bliver angrebet om en time. Hvad folket angår, så kogte det i går af vrede, men i dag rører det sig ikke af pletten. Fra den side er der intet at håbe og intet at vente. Ikke et eneste kvarter af byen og ikke et eneste regiment. I er ladt i stikken."

Disse ord faldt som en kold stråle over gruppernes summen og gjorde på dem samme virkning som de første regndråber af en byge på en sværm insekter. Alle blev stående tavse, og der blev et øjeblik en så fuldstændig stilhed, at man ville kunne have hørt døden komme susende, men dette øjeblik var kortvarigt. Ud fra den mørkeste gruppe lød der en stemme, der råbte til Enjolras: "Godt! Lad os gøre barrikaden tyve fod høj og blive der alle sammen! Borgere, lad os med vore lig protestere mod regeringen! Lad os vise, at selv om folket lader

republikanerne i stikken, så vil republikanerne ikke svigte folket!"

Disse ord virkede forløsende på de enkeltes pinlige ængstelse og frigjorde alles tanke. De blev derfor modtaget med bifaldsråb.

Man har aldrig erfaret, hvem det var, der talte således. Det var en blusemand, som ingen vidste navnet på, en ukendt mand, en glemt, tilfældig helt, en navnløs mening af dem, der altid er med i de afgørende øjeblikke og til given tid, når samfundet ligger i fødselsveer, siger det forløsende ord og derefter forsvinder bort i mørket efter i et enkelt minut i et lynglimt at have været folkets og Guds røst. Denne ubøjelige beslutning lå i den grad i luften den sjette juni 1832, at næsten i samme time råbte oprørerne på barrikaden ved Saint-Merry: "Lige meget, om vi får undsætning eller ej, så vil vi lade os slå ihjel her til sidste mand."

Som man ser var der mellem de to barrikader, skønt de lå på forskellige steder, en åndelig forbindelse.

3

Da den mand, der besluttede, at de "med deres lig skulle protestere mod regeringen," havde talt og givet den ånd udtryk, der besjælede dem alle, lød der fra alles munde et besynderligt, glad og skrækkeligt råb, uhyggeligt i kraft af dets mening men sejrrigt i tonen: "Hurra for døden! Lad os alle sammen blive her!"

"Hvorfor alle sammen?" spurgte Enjolras.

"Jo, alle sammen, alle sammen!"

Enjolras tog atter til orde: "Stillingen er god, barrikaden er skøn, tredive mand er nok. Hvorfor skal vi så ofre fyrre?"

De svarede: "Fordi ingen af os har lyst til at gå sin vej."

Enjolras talte videre med en stemme, der næsten sitrede af vrede: "Borgere! Republikken er ikke rig nok på mænd til at udgyde deres blod til ingen nytte. Vi har ikke råd til af forfængelighed at ødsle. Hvis der er nogle, for hvem det er pligt at gå deres vej, så bør denne pligt opfyldes ligesom enhver anden."

Enjolras havde i kraft af sin samvittighedsfuldhed den slags almagt over sine tilhængere, som kommer af principfasthed. Dog knurrede de imod ham uden at ville bøje sig for hans overlegenhed. Men da han var fører lige til fingerspidserne, brød han sig ikke om deres indsigelser og fortsatte: "Lad dem, der er bange for ikke at være over tredive, sige til!"

Misfornøjelsen tog til.

"Det er let nok at sige, at vi skal gå vores vej," bemærkede en røst fra en af grupperne. "Det kan vi jo ikke af den simple grund, at barrikaden er omringet."

"Ikke hen ad torvehallerne til," svarede Enjolras. "Mondétour-gade er fri, og man kan ad Præstestræde komme hen til Børnetorvet."

"Ja vel," svarede en anden stemme, "og der bliver man så taget. Man render på en vagtpost af linjetropper eller væbningsmænd. De ser en mand i bluse, med kasket på, komme gående og spørger: "Hvor kommer du fra? Du var nok henne ved barrikaden?" Så ser de på ens hænder og siger: Du lugter af krudt. Skudt!"

Enjolras svarede ikke, men slog Combeferre på skulderen, og de gik begge ind i gæstestuen. Da de et øjeblik efter kom ud, holdt Enjolras i hånden de fire væbningsuniformer, han havde gemt, og Combeferre gik bag efter med lædertøj og chakot'er. "Når man tager de klæder på," sagde Enjolras, "kan man blande sig i de andres rækker og slippe bort. Her er dragter til fire."

Og dermed smed han de fire munderinger på jorden. Ingen ville melde sig. Da tog Combeferre til orde og sagde: "Nå, vis nu lidt medlidenhed! Ved I, hvad det er, her er tale om? Her er tale om konerne. Hør nu en gang, er der koner, ja eller nej? Er der børn, ja eller nej? Er der mødre, som vugger de små og har en hel flok rollinger omkring sig, ja eller nej? Hvis nogen af jer aldrig har fået patte, så lad ham løfte hånden! I vil lade jer slå ihjel, det vil jeg også, som jeg her står, men jeg vil ikke mærke spøgelser af hændervridende kvinder omkring mig. Dø kun, vær så artig, men vær ikke skyld i, at kvinderne dør! Et selvmord som det, her skal foregå, er en ophøjet ting, men det må ikke udvides til at omfatte andre end os selv. Når selvmord udstrækker sig så vidt, at det berører ens nærmeste, så kaldes det mord. Tænk på de små lyshårede børn og på de hvidhårede gamle! Hør nu, Enjolras har lige fortalt mig, at han på hjørnet af Svanegade i et fattigt vindue på kvisten, hvor der brændte et tællelys, på ruden så skyggen af en gammel kones rokkende hoved. Det så ud til, at hun havde tilbragt natten med at vente. Hun er måske moder til en af jer. Nå, lad derfor ham gå sin vej og skynde sig hjem at sige til sin moder: Her er jeg! Han kan være ganske rolig, vi skal nok besørge hans arbejde. Når man ved sine hænders gerning underholder sine nærmeste, har man

ikke længere ret til at ofre sig selv, for det er at lade sin familie i stikken.

Og så de iblandt jer, som har døtre eller søstre, husk vel på, hvad I gør! I lader Jer skyde, så er I døde, det er nu meget godt, men så i morgen? Hvad så? Unge piger, som ikke har til det tørre brød, det er skrækkeligt at tænke sig. En mand kan tigge, men en kvinde må sælge sig. Skal de sulte, disse yndige, milde væsner med deres blomster på håret, som giver hele huset et præg af kyskhed, som synger og pludrer og udbreder en yndig duft omkring sig, og som ved deres jomfruelige renhed her på jorden fører et bevis for, at der er engle til i himlen, Hanne og Lise og Mimi, disse elskværdige, hæderlige piger, som er jeres stolthed og en velsignelse for Jer, skal de sulte? Hvad skal jeg sige? Der er et marked for menneskekød, og I kan ikke, når I først er blevet til skygger, med jeres sitrende hænder forhindre jeres unge piger i at falbyde sig der. Tænk på gaden, hvor alle og enhver kommer, på butikkerne, hvor kvinder går nedringede frem og tilbage udenfor i snavset! Nød og fattigdom og skændsel, sundhedspolitiet og Saint-Lazare fængslet, det er det, der venter disse sarte, unge piger, disse skrøbelige væsner, der endnu er kyske og blufærdige, yndefulde og skønne og friskere end sirener i maj måned. For I har ladet jer slå ihjel og er ikke længere til. Vel, I har villet unddrage kongedømmet folket, men I har givet politiet jeres pigebørn. Læg vel mærke til det, og vis derfor medlidenhed!

Kvinderne, de ulykkelige kvinder, dem plejer man ikke at tænke synderlig på. Man stoler på, at de har fået samme opdragelse som mændene, man forhindrer dem i at læse, man forhindrer dem i at tænke, man forhindrer dem i at politisere.

Men vil I ikke også forhindre dem i at gå hen i aften i lighuset og genkende jeres lig? Hør nu, de, der har familie, skal være skikkelige og medgørlige og give os et håndtryk og gå deres vej og lade os besørge det øvrige. Jeg ved godt, at det er svært, og at der skal mod til at gå sin vej, men jo sværere det er, des mere fortjenstligt er det. Man siger: Ja, det er let nok sagt. Men, kære venner, der er en dag i morgen, ikke for jer, men for jeres familier. Hvilke lidelser vil der da ikke være! Se, der er nu et kønt og sundt lille barn med røde kinder, som snakker og ler og lader munden løbe og kysser med sine friske læber, hvad bliver der af det, når faderen er borte? Jeg har set sådan en lille knægt, der ikke var større end som så. Hans fader var død, og så var der nogle fattige folk, der havde været barmhjertige nok til at tage sig af ham, skønt de næppe selv havde det tørre brød. Drengen var altid sulten, det var vinterdage, han græd ikke, men man så ham altid gå hen til kakkelovnen, som der aldrig var ild i, og med sine små fingre pille det gule ler løs, som røret var kittet med. Det spiste han så. Hans åndedræt var hæst, hans ansigt gustent, benene bløde, maven tyk. Han sagde aldrig noget, og når man talte til ham, svarede han ikke. Han er nu død. Han blev bragt døende hen til det hospital, hvor jeg er ansat som kandidat. Og nu siger jeg, at hvis der er nogen iblandt jer, som har børn, og som glæder sig til at spadsere om søndagen med sit barns lille hånd i sin, så lad ham forestille sig, at det var hans barn. Jeg kan endnu se den lille fyr for mig, som han lå der nøgen på anatomibordet. Hans ribben sprang frem under huden ligesom de græsbevoksede grave på en kirkegård. I hans mave fandt vi en underlig skiden masse, og der sad aske på hans tænder.

Nå, lad os nu prøve vor samvittighed og følge vort hjertes indskydelse! Statistikken viser, at de forladte børns dødelighedsprocent er fem og halvtreds. Der er ingen, der taler om jer selv. Vi ved nok, hvad I er. I er alle sammen tapre mænd, der med glæde og ære vil give jeres liv hen for den store sag. Vi ved, at I føler jer udvalgte til at dø på en nyttig og hæderlig måde, og at enhver af jer har sin del i sejren. Det kan nu være godt nok. Men I står ikke alene her i verden, der er andre væsner, som I skal tænke på. Man skal ikke være egenkærlig."

De bøjede alle hovederne med en mørk mine og så ned. Og i hvilke besynderlige modsigelser gør ikke det menneskelige hjerte sig skyldigt i sine mest ophøjede øjeblikke! Combeferre, der stod der og talte således, var ikke selv forældreløs. Han mindedes de andres mødre men glemte sin egen. Han ville lade sig dræbe, han var "egenkærlig".

Marius, der var fastende og febersyg, som efterhånden havde opgivet alle sine forhåbninger, som var strandet i sin smerte, hvilket er det uhyggeligste skibbrud, man kan lide, som var mæt af voldsomme sindsbevægelser og følte afgørelsen nærme sig, han havde mere og mere hidset sig ind i de syner, der altid går forud for en skæbnesvanger stund, som man frivilligt har ladet nærme sig. En fysiolog ville i ham have kunnet iagttage de voksende kendetegn på denne febersyge optagethed, som videnskaben godt kender, og som står i samme forhold til lidenskaben som vellysten til glæden. Også fortvivlelsen har sin henrykkelse, og Marius var netop på dette punkt. Han overværede det hele optrin som noget, der stod udenfor ham, og det, der gik for sig lige for hans øjne, syntes ham noget fjernt og ham personligt uvedkommende. Han kunne skelne helheden

men ikke opfatte enkelthederne. Han så de andre gå frem og tilbage som gennem et luende skær. Han hørte stemmerne tale som nede fra en afgrund.

Dog gjorde det sidste indtryk på ham. Der var i dette optrin en brod, der trængte ind i hans sjæl og vakte ham. Vel havde han nu kun en tanke, den at dø, og den ville han ikke bort fra, men han kom i sin søvngængertilstand til at tænke på, at om man end styrter sig selv i døden, er det en dog ikke forbudt at frelse en anden. Derfor hævede han sin røst og sagde: "Enjolras og Combeferre har ret. Ingen unyttige ofre! Jeg er enig med dem, men vi må skynde os. Det, Combeferre har sagt, er afgørende. Der er nogle iblandt jer, som har familie, mødre, søstre, hustruer eller børn. Lad dem træde frem!" Ingen rørte sig af pletten. "De gifte mænd og de, der har slægtninge at underholde, skal træde ud af rækkerne!" gentog han.

Han nød stor anseelse, for vel var Enjolras fører for barrikadens mandskab, men Marius var deres redningsmand.

"Jeg befaler det!" råbte Enjolras.

"Jeg beder jer," sagde Marius.

Da begyndte disse heltemodige mænd, der følte sig bevægede over Combeferres tale, rystede af Enjolras' befaling og rørte over Marius' bøn, gensidigt at angive hinanden.

"Det er sandt," sagde et ungt menneske til en moden mand. "Du er familiefader, gå du hjem!"

"Det skulle du hellere selv gøre," svarede manden, "du har jo to søstre, som du ernærer."

Og der opstod en ædel kappestrid mellem dem om, hvem af dem der skulle undgå at blive sat udenfor gravdøren.

"Lad os nu skynde os," sagde Courfeyrac, "for om et kvarter er det for sent."

"Borgere," fortsatte Enjolras, "her er republik, her gælder den almindelige stemmeret. Vil I selv udpege dem, der skal gå deres vej!"

De adlød, og fem minutter efter var fem enstemmigt udpegede til at træde ud af rækkerne.

"Der er fem," sagde Marius. "Men der var kun fire munderinger."

"Godt," sagde de fem, "så må en af os blive tilbage."

Men da det nu skulle afgøres, hvem af dem der skulle blive tilbage, begyndte atter den ædle kappestrid om, hvem der kunne finde de bedste grunde for de andre til at lade være at blive.

"Du har en hustru, som holder af dig."

"Du har en gammel moder."

"Du har hverken fader eller moder, hvad skal der blive af dine tre små brødre?"

"Du er fader til fem umyndige rollinger."

"Du har ret til at leve, du er jo kun sytten år, det er for tidligt at sige farvel til livet."

Disse revolutionens store barrikader var heltemodets stævnemøder. Det usandsynlige var der den naturligste ting af verden. Disse mænd forbavsede ikke hinanden.

"Lad nu sagen hurtigt blive afgjort," gentog Courfeyrac, og der blev fra gruppen råbt hen til Marius: "De kan jo afgøre, hvem der skal have lov til at blive her."

"Ja," sagde de fem, "De kan vælge, så skal vi adlyde."

Marius havde ikke troet det muligt, at noget endnu kunne gøre indtryk på ham, men ved tanken om, at han skulle udpege en mand som dødsens, strømmede alt blodet ham til hjertet, og han ville være blegnet, hvis han i det hele taget havde været i stand til det. Han gik hen imod de fem, der så smilende på ham og hver for sig med det stærke lys i øjet, som udgør kernen i sagnet om Thermopylæ, sagde: "Lad mig få lov til at blive her!"

Marius stod sløvt og talte dem, men der var stadig fem, og han så ned på munderingerne, der kun var fire.

Da kom der i det samme en uniform dumpende, som faldt den fra himlen. Den femte mand var frelst. Marius så op og fik øje på Fauchelevent.

Jean Valjean var kommet til barrikaden.

Hvad enten det nu var, fordi han havde forhørt sig, eller fordi en indre stemme tilskyndede ham, eller det var sket ved et rent tilfælde, nok er det, han var kommet ad Mondétour-gade og havde med stor lethed, på grund af at han bar væbningsdragt, kunnet komme igennem. Den vagtpost, der var udstillet af oprørerne i Mondétour-gade, havde ikke behøvet at kalde til gevær for en enkelt væbningsmand, men havde ladet ham gå videre ned i gaden, fordi han tænkte: Det er sandsynligvis forstærkning eller i værste fald en fange. Og øjeblikket var alt for alvorligt, til at han kunne lade sin opmærksomhed bortlede fra sin pligt og forlade sin post.

Ingen havde lagt mærke til Jean Valjean, da han var trådt ind i skansen, da alles øjne var fæstede på de fem udvalgte og de fire munderinger. Jean Valjean derimod havde i stilhed set og hørt alt og afført sig sin uniform, som han derpå havde kastet hen i den bunke, hvor de andre lå.

Der blev et stærkt røre i forsamlingen.

"Hvem er den mand?" spurgte Laigle.

"Det er en mand, som frelser andre," sagde Combeferre.

Marius tilføjede i en alvorlig tone: "Jeg kender ham," og dermed slog de sig alle til tåls.

Enjolras vendte sig om imod Jean Valjean og sagde: "Borger, vær velkommen!" og tilføjede derpå: "De ved vel, at vi skal dø."

Jean Valjean svarede ikke et ord, men hjalp den oprører, han ville frelse, med at iføre sig hans mundering.

4

I denne skæbnesvangre time og på dette ubønhørlige sted var den stemning, der beherskede dem alle, og det egentlige udtryk for den stilling, hvori de befandt sig, det ophøjede tungsind, som besjælede Enjolras.

Hans sind var fuldt af revolutionens ide, og dog var det, som om der manglede noget. Han var stærkt påvirket af Saint-Justs syn på tingene og ikke tilstrækkeligt påvirket af Anacharsis Clools, men blandt oplysningens venner, i ABC-selskabet, havde Combeferre med en vis magnetisk kraft draget ham over til sig, så at han i den sidste tid lidt efter lidt havde opgivet troen på revolutionen som en læresætning og var begyndt at se videre på tingene og hylde fremskridtet. Han var gået ind på at betragte overgangen fra den store franske republik som en fristat, der omfattede alle mennesker, som en endelig og herlig udvikling. Hvad de nærmest liggende midler til at nå dette mål angår, ville han, eftersom omstændighederne krævede en voldsom løsning, have, at der skulle bruges magt. I den henseende havde han

ikke ændret sin synsmåde. Han var blevet ved med at høre til den frygtelige skole, der bedst udtrykkes ved ordet: 1793.

Han stod på brostenstrappen og lænede armene til sit geværløb. Han var fordybet i tanker og for jævnligt sammen, som om der gik åndepust hen over ham. Det er ofte tilfældet på steder, hvor døden lurer, at guden ligesom beånder en på samme måde som præstinden på hendes trefod. I hans øjne, der kastede blikket indad, glimtede der ligesom en kvalt ild. Pludselig rejste han sit hoved, hans lyse hår blev kastet tilbage som på englen, således som den fremstilles på dødens firspand, som en løvemanke ved det forfærdelige syn af en glories stråleglans, og han udbrød:

"Borgere, kan I forestille jer fremtiden? Byernes gader svømmer i lys, dørtærsklerne er smykkede med grønne grene, nationerne er som søstre, mændene retfærdige, oldingene velsigner børnene, fortiden elsker fremtiden, tænkerne har fuld frihed til at fremstille deres tanker, blandt de troende hersker den største lighed, til religion har man Himlen. Gud er den umiddelbare præst, den menneskelige samvittighed er blevet til et alter, der hersker ikke længere noget had, studenter og arbejdere er brødre, al straf og belønning består i, at handlingen er vitterlig for alle, alle mennesker arbejder, retten er ens for alle, der hersker fred blandt alle, der er ikke længere nogen blodsudgydelse, der føres ingen krige længere, mødrene er lykkelige.

Det første skridt er at tæmme materien, det næste er at virkeliggøre idealet. Tænk på, hvad fremskridtet allerede har udrettet! Fordum stirrede de første menneskeslægter med rædsel på den hydra, der blæste på vandene, den drage, der

spyede ild, den grif, der som et luftens uhyre fløj af sted med ørnevinger og tigerkløer, lutter forfærdelige dyr, der var mennesket overlegne. Men mennesket spændte sine snarer ud, åndens hellige snarer, og fangede til sidst uhyrerne i dem. Vi har tæmmet hydraen, og den hedder nu dampskibet. Vi har tæmmet dragen, og den hedder lokomotivet. Vi er på nippet til at tæmme griffen, vi har den allerede i vor magt, og den hedder luftballonen. Den dag, da denne prometheusgerning er fuldbragt og mennesket for stedse har spændt oldtidens tredobbelte kimære, hydraen, dragen og griffen, for sin vilje, den dag er det herre over vandet, ilden og luften og vil for den øvrige part af den besjælede del af skabningen være det samme, som oldtidens guder var for det selv. Blot modigt fremad!

Men, borgere, hvor stræber vi da hen? Vi stræber hen mod at gøre videnskaben til den herskende, tingenes egen kraft til den eneste offentlige magt og mod en tilstand, hvor den naturlige lov finder sin egen stadfæstelse og sin egen straf i sig selv og sin lovskraft i sin egen øjensynlighed. Vi stræber hen mod en solopgang, hvor det er sandheden, der stiger frem. Vi stiler mod enighed mellem menneskene, mod det enkelte menneskes enighed med sig selv. Vi skal ikke længere have opdigtelser og snyltere: Virkeligheden regeret af sandheden, det er vort mål. Civilisationen skal holde sin rettergang i toppen af Europa og senere midt på fastlandene i en stor lovgivende forsamling af de mest oplyste mænd. Man har allerede før set noget lignende. De græske amfiktyonier havde to årlige møder, det ene i Delfi, gudernes sted, det andet ved Thermopylæ, heltenes sted. Europa skal få sine amfiktyonier, jordkloden skal få sine amfiktyonier. Frankrig bærer denne mageløse fremtid i sit

skød, det nittende århundrede er svangert med den. Hvad Grækenland havde gjort udkast til, er Frankrig værdigt til at fuldføre.

Hør mig, Feuilly, du gæve arbejder, du folkets mand og folkenes mand! Jeg ærer og agter dig. Ja, du ser klart de tider, der skal komme, ja, du har ret. Du havde hverken fader eller moder, Feuilly, så valgte du dig menneskeheden til moder og til fader retten. Du skal dø her, det vil sige sejre.

Borgere! Hvad der end skal ske i dag, hvad enten vi lider et nederlag, eller vi sejrer, så er det en omvæltning, vi står i begreb med at foretage, og ligesom en ildebrand oplyser hele byen, således oplyser revolutionerne hele menneskeheden. Og hvad er det for en omvæltning, vi vil foretage? Jeg har allerede sagt det, det er sandhedens omvæltning. Fra et politisk synspunkt set gives der kun en eneste grundsætning, nemlig menneskets eneherredømme over sig selv. Dette mit herredømme over mig kaldes frihed, og der, hvor to eller flere slige herredømmer slår sig sammen, begynder staten. Men i et sådant forbund er der ikke tale om nogen tronfrasigelse. Hver enehersker afstår en vis del af sit herredømme for at skabe den fælles ret, og denne del er lige stor for alles vedkommende. Denne ensartethed af de indrømmelser, som enhver gør alle, kaldes lighed. Den fælles ret er ikke andet end den beskyttelse for alle, som stråler ud over den enkeltes ret, og denne beskyttelse for alle kaldes broderskab. Det punkt, hvor alle disse sammensluttede eneherredømmer skærer hinanden, kaldes samfundet, og da skæringen er en sammenføjning, bliver skæringspunktet en knude. Deraf opstår det, man kalder samfundsbåndet, og som nogle kalder samfundspagten, hvilket kommer ud på et,

eftersom ordet *pagt* indeholder forestillingen om *bånd*. Lad os blive enige om, hvad man skal forstå ved lighed, for ligesom friheden er toppen, sådan er ligheden grundvolden for den hele samfundsbygning. Ligheden, borgere, er ikke en tilstand, hvor alle vækster står i samme højde, et samfund af høje græsstrå og lave egetræer, hvor enhver af skinsyge stræber at berøve sin nabo hans manddomskraft. Nej, den består, borgerligt talt, deri, at alle evner har samme adgang til at gøre sig gældende, politisk set, deri, at alle stemmer vejer lige meget, i religiøs henseende deri, at alle samvittigheder har samme ret. Ligheden har et organ, som er tvungen undervisning uden vederlag. Retten til at lære at læse, den er det, vi skal begynde med. Loven bør være, at alle forpligtes til at gå i almueskolen, og at den højere skole står åben for alle. Af en ensartet skole udgår der et ensartet samfund.

Ja, oplysning, lys, lys! Alt kommer fra lyset, og alt vender tilbage dertil. Borgere! Det nittende århundrede er stort, men det tyvende århundrede vil blive lykkeligt. Da vil det ikke længere gå på den gamle melodi. Man vil ikke længere som nu om stunder behøve at være bange for en erobring, en væddestrid imellem folkene med væbnet hånd, et overgreb, en afbrydelse i civilisationens arbejde på grund af et kongeligt ægteskab eller en fødsel i en slægt, hvor tyranniet går i arv, en deling af et folk i henhold til en kongresbeslutning, en sønderlemmelse foranlediget ved at et fyrsteligt hus styrter i grus eller en kamp mellem to religioner, der på uendelighedens bro render hornene mod hinanden som to mørkets bukke. Man vil ikke længere være nødt til at frygte hungersnød, den svageres udplyndring af den stærke, skøgevæsen som følge af

nød, fattigdom som følge af arbejdsløshed, skafot, sværd, slag og tilfældighedens røverier i begivenhedernes skov. Man kunne næsten sige, at der ingen begivenheder længere vil være. Man vil være lykkelig. Menneskeslægten vil vandre ad sin lovbundne bane ligesom jordkuglen ad sin, og der vil blive overensstemmelse mellem sjælen og kloden, idet sjælen vil dreje sig om sandhedens tyngdepunkt ligesom kloden om lysets.

Kære venner! Det er i en mørk time, jeg står her og taler til jer, men det er for en så skrækkelig pris, man køber fremtiden. En revolution er bompenge, som man må betale for at komme igennem. O, menneskeslægten vil blive befriet, løftet og trøstet. Det lover vi den her fra denne barrikade. Hvorfra skulle kærligheden udstøde sit skrig, når det ikke var fra offerets højde? Kære brødre! Her er samlingsstedet for dem, der tænker, og for dem, der lider. Denne barrikade er hverken bygget af brosten, bjælker eller jernsager. Den er bygget af to bunker, en bunke tanker og en bunke smerter. Her mødes fattigdommen med det ideale syn på tilværelsen. Her omfavner dagen natten og siger til den: Jeg vil dø med dig, og du skal genfødes med mig. Troen fødes af et favntag mellem alle arter af fortvivlelse. Lidelserne bringer deres dødskamp og tankerne deres udødelighed herhen, og idet denne dødskamp og denne udødelighed sammenblandes, frembringer de vor død. Brødre! Den, der dør her, dør i fremtidens stråleglans, og vi træder ind i vor grav beskinnede af morgenrøde."

Enjolras snarere afbrød sig selv end tav. Hans læber bevægede sig i stilhed, som om han blev ved at tale med sig selv, og derfor så hans tilhørere opmærksomt på ham for at forsøge

på fremdeles at høre ham. Der blev ikke givet noget bifald til kende, men der blev længe hvisket. Ligesom talen er et åndepust, sådan ligner opvakte tilhøreres sitren løvets raslen.

5

Vi må fortælle, hvad der foregik i Marius' sjæl. Som tidligere sagt var alting for ham som et syn. Han følte sig allerede nedsteget i graven og syntes, han stod indenfor kirkegårdens mur og så på de levende skikkelser med en død mands øjne. Det faldt ham ikke ind at spørge sig selv, hvordan det kunne gå til, at Fauchelevent var der, hvorfor han var der, hvad han havde der at bestille. Da der er det ejendommelige ved fortvivlelsen, at den omfatter de andre ligesom en selv, syntes det ham ganske i sin orden, at alle ville dø. Kun tænkte han på Cosette med en knugende fornemmelse i hjertet. Fauchelevent talte for resten ikke til ham, så ikke på ham og lod ikke engang til at høre det, da Marius sagde: "Jeg kender ham."

Denne hans adfærd var Marius en lettelse, ja man kunne næsten sige, om man ellers havde lov til at bruge dette udtryk om sådanne fornemmelser, han syntes godt om den. Han havde altid følt, at det var ham ganske umuligt at henvende ordet til denne gådefulde mand, der både forekom ham tvetydig og ærefrygtindgydende. For øvrigt var det længe siden han havde set ham, hvilket gjorde det end mere umuligt for ham, undselig og tilbageholdende som han var.

De fem mand, der var udpeget, gik bort fra barrikaden ad Mondétour-gade. De så ganske ud som væbningsfolk. En af dem græd. Før de gik deres vej, omfavnede de dem, der blev tilbage.

Da de var sendt tilbage til livet, kom Enjolras til at tænke på den dødsdømte og gik ind i gæstestuen, hvor Javert stod bundet til stolpen i dybe tanker.

"Trænger du til noget?" spurgte han ham.

Javert svarede: "Hvornår agter De at dræbe mig?"

"Du må vente. For øjeblikket har vi brug for alle vore patroner."

"Så giv mig noget at drikke," sagde Javert.

Enjolras rakte ham selv et glas vand og hjalp ham at drikke det, eftersom hans hænder var snøret til.

"Er det alt, hvad du trænger til?" spurgte Enjolras videre.

"Jeg står dårligt her ved pælen," svarede Javert. "I er temmelig hårde ved mig, siden I lader mig stå her hele natten. Bind mig lige så meget, I vil, men I kunne godt lægge mig på et bord ligesom den anden."

Og ved en bevægelse med hovedet betegnede han Mabeuf.

Som man erindrer, stod der bagerst i stuen et bredt og langt bord, hvorpå de havde støbt kugler og lavet patroner. Da alt krudtet nu var brugt op, var dette bord ledigt. På et vink af Enjolras tog fire af oprørerne og løste Javert fra stolpen, mens en femte holdt ham en bajonet for brystet. De beholdt hans hænder bundet på ryggen og gjorde en strikke fast om hans fødder således, at han kunne gøre skridt på femten tommer ligesom de, der skal bestige skafottet, og de lod ham gå hen til det omtalte bord, hvor de lagde ham med et reb surret fast om livet.

Mens dette gik for sig, stod en mand henne på dørtærsklen og betragtede Javert med særlig opmærksomhed. Den skygge, han kastede, fik fangen til at vende sig om. Han så i vejret og

genkendte Jean Valjean. Han sitrede ikke engang, men slog stolt øjnene ned og indskrænkede sig til at sige: "Det er ganske naturligt."

6

Dagslyset tog hurtigt til, men der blev ikke lukket et eneste vindue op, ikke en dør blev åbnet på klem. Det var morgenrøden, men ikke den opvågnen, der plejer at ledsage den. Den ende af Hampestræde, der var modsat barrikaden, var som sagt blevet rømmet af tropperne. Den lod til at være fri og åbnede med skæbnesvanger ro gennemgang for dem, der ville den vej ud. Saint-Denis-gade var stum som en sfinks, og der var ikke et levende væsen at se i tværgaderne, hvor der faldt et genskin af solen. Der kan ikke tænkes noget mere uhyggeligt end dette skær i mennesketomme gader. Man kunne ingenting se, men man kunne høre noget. Noget borte mærkedes der et hemmelighedsfuldt røre. Det var øjensynligt, at det afgørende øjeblik nærmede sig. Ligesom den foregående aften trak de udstillede poster sig tilbage, og denne gang gjorde de det alle.

Barrikaden var stærkere nu, end da det første angreb skete. Siden de fem var gået bort, var den blevet gjort endnu højere.

Efter den vagtposts råd, som havde holdt udkig med torvehallernes omgivelser, tog Enjolras, af frygt for en overrumpling bagfra, en vigtig beslutning. Han lod den lille tarm af Mondétour-gade, der hidtil havde været uden dækning, barrikadere, og i den anledning blev brostenene brudt op i endnu et par huslængder. På den måde var skansen med sin tredobbelte front, fortil mod Hampestræde, til venstre mod Svanegade og Lille Tiggergade, til højre mod Mondétour-gade,

uindtagelig. Rigtignok var man på den måde fuldstændig indelukket, eftersom der ingen udgang var.

Courfeyrac sagde leende: "Det er en fæstning, men også en musefælde."

Enjolras lod en bunke brosten, som var brudt op ud over, hvad de behøvede, lægge hen ved værtshusets dør. Stilheden var nu så dyb ad den kant, hvorfra angrebet måtte komme, at Enjolras lod enhver indtage den plads, han skulle have under kampen. Samtidig blev der til hele mandskabet uddelt en omgang cognac.

Intet er mere fængslende end en barrikade, der bereder sig til at modtage et angreb. Enhver vælger sin plads ligesom ved et skuespil. Man stiller sig op side om side, albue ved albue, skulder ved skulder. Der er nogen, der laver sig sæder af brosten. Er der et hjørne af en mur, som er en i vejen, så trækker man sig bort fra det, er der en murgesims, som kan yde dækning, så søger man ind under den. De kejtede søger omhyggeligt deres plads og er de andre i vejen. Mange indretter sig på at kunne kæmpe siddende. Man ønsker at være i stand til at kunne skyde fjenden ned i mag og ligge bekvemt, hvis man falder. I den sørgelige krig i 1848 havde en af oprørerne, der skød sikkert og kæmpede oppe fra en jordforhøjning, ladet bringe en magelig lænestol op til sig. Han faldt for kardæsker.

Så snart føreren har givet ordre til at gøre alting klart til kampen, ophører alle uregelmæssige bevægelser. Deltagerne i fæstningen skubber ikke længere den ene til den anden. Der er ikke længere tale om at slutte sig sammen i smågrupper og danne særlige afdelinger. Alles opmærksomhed samler sig om at afvente angrebet. Før kampen hersker der på en barrikade

den fuldstændigste forvirring, men under kampen fuldstændig mandstugt. Den truende fare skaber orden.

Da Enjolras havde taget sit dobbeltløbede gevær og stillet sig ved en slags skydeskår, som han havde forbeholdt sig, tav alle stille. Langs brostensmuren genlød forvirret en knitren af små korte, tørre lyde. Det var hanerne, der blev spændt på geværerne.

For øvrigt var de kæmpendes holdning mere stolt og tillidsfuld end nogen sinde, for det, at man skal bringe det yderste offer, styrker en. De havde ikke længere noget håb, men de havde fortvivlelsen, det stille våben, der undertiden giver sejr, som Virgil siger. De yderste hjælpekilder fremgår ofte af de yderliggående beslutninger. At indskibe sig i dødens jolle er undertiden et middel til at undslippe skibbruddet, og kistens låg kan blive en redningsplanke.

Ligesom den foregående aften var alles opmærksomhed henvendt på enden af gaden, der nu lå i lys og kunne ses.

Ventetiden blev ikke lang. Der begyndte tydeligt at røre sig noget henne fra Saint-Leu, men det lignede ikke det forrige angrebs røre. En raslen med kæder, en ængstende rumlen af masser, en dump lyd af bronze, der hoppede hen over stenbroen, en slags højtidelig bragen tydede på, at der nærmede sig noget uheldvarslende metal. Disse gamle, fredelige gader, der var anlagt og gennembrudt i den hensigt at skaffe frugtbare færdselsveje for interesser og tanker og ikke for at lade krigens hjul i al deres forfærdelighed rulle igennem sig, skælvede i deres indre. De kæmpende fæstede vildt deres blikke på enden af gaden. Da kom der en kanon til syne.

Artilleristerne skød den frem liggende på sin lavet. Forstillingen var taget af. To mand støttede underlaget, fire gik ved hjulene, og andre fulgte efter med krudtkassen. Man kunne se den brændende lunte.

"Fyr!" råbte Enjolras.

Hele mandskabet på barrikaden gav ild, og det gav et forfærdeligt knald. En røglavine skjulte og udviskede kanonen og dens betjeningsmandskab, men efter nogle øjeblikkes forløb spredtes skyen, og mændene kom atter til syne. Konstablerne rullede kanonen helt hen foran barrikaden langsomt og sindigt. Ikke en af dem var blevet ramt. Derpå lagde den kommanderende sig ned over bundstykket for at give kanonen et højere sigte og rettede den med samme alvor som en astronom, der indstiller sin kikkert.

"Bravo, kanonerer!" råbte Laigle, og hele barrikadens mandskab klappede i hænderne.

Et øjeblik efter var kanonen i stilling midt på gaden tværs over rendestenen og stod og åbnede sit frygtelige svælg mod barrikaden.

"Nå, nu munter!" sagde Courfeyrac. "Der kommer den rå kraft. Først et knips og så et næveslag! Hæren rækker sin brede lab ud imod os. Nu vil det give et ordentligt stød i barrikaden. Geværskydningen føler sig for, men kanonen tager fat."

"Det er en ottepundinger, ny model, bronze," bemærkede Combeferre. "Det skyts springer let, når man går ud over forholdet ti dele tin mod hundrede dele kobber. Er der for meget tin i dem, bliver de for skøre og får hulheder og fordybninger om fænghullet."

"Lad geværerne!" kommanderede Enjolras.

Nu var det store spørgsmål, hvordan barrikadens beklædning ville stå sig imod kanonkuglerne, og om skuddet ville slå hul. Mens oprørerne på ny ladede deres geværer, stod artilleristerne og ladede kanonen. Der herskede stærk spænding blandt barrikadens mandskab.

Skuddet gik af, knaldet dundrede.

"Her!" råbte en lystig stemme. Det var Gavroche, der, på samme tid, som kanonkuglen slog mod skansen, sprang ind i denne. Han kom fra Svanegade og havde rask skrævet over den sidst opførte barrikade, der havde front mod Lille Tiggergade. Han gjorde mere opsigt blandt mandskabet end kuglen. Den var blevet siddende i fyldet og havde i det højeste slået et omnibushjul itu og splintret trækvognen. Da folkene så det, gav de sig til at le, og Laigle råbte til betjeningsmandskabet: "Bliv bare ved!"

7

Alle flokkedes om Gavroche, men han fik ikke tid til at fortælle noget, for Marius tog ham sitrende af sindsbevægelse til side og sagde: "Hvad bestiller du her?"

"Nå, men De da?" udbrød drengen og så stift på ham med sin frække mine, mens begge hans øjne kastede et stolt og lyst blik på ham.

Marius blev ved i en streng tone: "Der er ingen, der har sagt, at du skulle komme her tilbage. Men du har vel i alt fald besørget mit brev?"

Gavroche var ikke fri for at have noget samvittighedsnag med hensyn til brevet. Af længsel efter at komme tilbage til barrikaden, havde han snarere skilt sig af med det end egentlig

afleveret det. Han var nødt til at tilstå for sig selv, at det var lidt letsindigt af ham at betro det til den fremmede mand, hvis ansigt han ikke engang rigtig havde kunnet se. Vel var manden barhovedet, men det var ikke nok. Kort sagt, han gjorde sig selv i sit stille sind små bebrejdelser og var bange for, at Marius skulle skænde på ham. For at klare sig ud af denne vanskelighed valgte han den simpleste fremgangsmåde – han stak en vældig løgn og sagde: "Borger, jeg gav brevet til portneren. Damen var gået i seng, men hun får brevet i morgen, når hun vågner."

Marius havde haft et dobbelt formål med at sende brevet. Han ville dels sige farvel til Cosette, dels frelse Gavroche. Han måtte nu slå sig til tåls med, at det første var nået. Imidlertid kom han til at tænke på, at der muligvis kunne være en sammenhæng mellem afsendelsen af brevet og Fauchelevents nærværelse på barrikaden, og han spurgte derfor Gavroche, om han kendte den mand. Gavroche svarede nej. Han havde jo kun set Jean Valjean i mørke. Da spredtes de forvirrede og sygelige gisninger, Marius i sin tanke havde opstillet. Han kendte jo ikke Fauchelevents anskuelser. Manden var måske republikaner, og i så fald havde man en ganske naturlig forklaring på hans tilstedeværelse ved denne kamp.

Gavroche var allerede henne ved barrikadens anden ende og råbte: "Hvor er mit gevær?"

Courfeyrac rakte ham det. Han lod nu sine "kammerater", som han kaldte dem, vide, at barrikaden var indesluttet. Han havde haft stort besvær med at nå derhen. I Lille Tiggergade havde en bataljon sat geværerne i pyramider og stod og holdt øje med Svanegade. På den modsatte kant holdt det ridende politi Præstestræde besat. Lige over for sig havde de hærens

hovedstyrke. Da Gavroche havde meddelt disse oplysninger, tilføjede han: "Giv dem bare nogle ordentlige kløl!"

Imidlertid stod Enjolras oppe på kronen af skansen og spidsede øren og spejdede. Angriberne havde, misfornøjede med kanonskuddets virkning, undladt at gentage det, men en afdeling af linjens fodfolk havde besat enden af gaden bag ved kanonen. Soldaterne var i færd med at bryde brostenene op og lave en dækning på omtrent atten fods højde ud for barrikaden. Ved det venstre hjørne af denne forskansning så man spidsen af en bataljonskolonne fra landdistriktet, der stod opstillet i Saint-Denis-gade.

Mens Enjolras stod på lur, forekom det ham, at han kunne opfatte den ejendommelige lyd, der høres, når man tager kardæskerne ud af krudtvognene, og han så den, der kommanderede kanonen, skifte sigte og dreje dens munding lidt til venstre, hvorpå konstablerne atter gav sig til at lade. Kanonkommandøren greb selv lunten og holdt den hen til fænghullet.

"Bøj hovederne! Tæt op til skansen! Alle mand på knæ langs barrikaden!" råbte Enjolras. Mandskabet havde spredt sig udenfor værtshuset og forladt deres post, da Gavroche kom. De styrtede nu alle i forvirring hen til barrikaden. Men inden de kunne efterkomme den givne befaling, bragede kardæskerne løs med en ejendommelig rallende lyd. Skuddet var blevet rettet mod den åbning, der var på barrikadens ene side, kuglerne havde slået an mod muren og ved bagslag dræbt to og såret tre mand. Hvis det skulle blive ved, kunne barrikaden ikke længere holdes. Kardæskerne ville slå ind i den. Der blev derfor stærkt røre blandt de bestyrtede forsvarere.

"Vi må forhindre dem i at fyre nok en gang," sagde Enjolras, sænkede sit gevær og tog sigte på kommandøren, der netop stod bøjet ned over bundstykket og rettede kanonen. Det var en køn, ung artillerisergent, lyshåret og med milde, opvakte ansigtstræk.

Combeferre stod ved siden af Enjolras, så på det unge menneske og sagde: "Hvor det er skade! Hvor dette slagteri er afskyeligt! Ja, når der ingen konger længere er, så vil der heller ikke længere være nogen krig. Enjolras, du står og sigter på den sergent og ser ikke på ham. Forestil dig, at det er et elskværdigt ungt menneske. Han er modig, man kan se, at han tænker, disse unge artillerister er dannede mennesker. Han har en fader, en moder, slægtninge, sandsynligvis en kæreste, som han holder af. Han er i det højeste fem og tyve år gammel, han kunne være din broder."

"Det er han," sagde Enjolras.

"Ja, og min med," svarede Combeferre. "Lad os lade være at skyde ham."

"Lad mig være i fred. Hvad der skal ske, må ske." Og en tåre flød langsomt ned ad Enjolras' marmorkind.

I samme øjeblik trykkede han på aftrækkeren. Et glimt – og artilleristen svingede rundt med armene udstrakte foran sig og hovedet i vejret, som for at indånde luften, hvorefter han kastede sig over mod siden af kanonen og blev liggende uden at røre sig. Man kunne se ryggen af ham, hvor en blodstrøm vældede ud fra midten. Kuglen var gået tværs igennem ham, han var død. Han måtte bæres bort og afløses, men der var derved vundet nogle minutter.

8

De forskelligste råd krydsede hinanden blandt barrikadens mandskab. Kanonskydningen ville atter begynde, og når kardæskerne førte ordet, ville de ikke have et kvarter tilbage. Det var ganske nødvendigt at svække virkningen af skuddene.

Enjolras henkastede i en bydende tone: "Der må lægges en madras der."

"Ja, men vi har ingen andre end den, de sårede ligger på," svarede Combeferre.

Jean Valjean havde hidtil siddet afsides på en hjørnesten med sit gevær mellem knæene uden at tage del i, hvad der foregik, og uden at høre de andres bemærkning om hans ørkesløshed. Da Enjolras gav sin befaling, rejste han sig op.

Man vil måske erindre, at en gammel kone, da skaren kom til Hampestræde, fordi hun forudså, at der ville falde geværskud, havde hængt sin madras ud foran sit vindue. Det hørte til et tagkammer på et hus med seks stokværk, der lå uden for barrikaden. Madrassen var anbragt på tværs og hvilede for neden på to stænger til at tørre linned på, mens den for oven blev holdt fast af to reb, der set på afstand lignede sejlgarnssnore, var gjort fast til søm i vindueskarmen og tegnede sig tydeligt på himlens baggrund som to hår.

"Kan en låne mig en dobbeltløbet bøsse?" spurgte Jean Valjean.

Enjolras rakte ham sin egen, der nylig var blevet ladt. Den gamle sigtede på kvistkammeret og trykkede løs. Den ene af madrassens snore blev skudt over, så at den nu kun hængte i en tråd. Han fyrede nok en gang den anden snor daskede mod ruden. Madrassen gled ud mellem de to stænger og faldt ned på

gaden. Hele mandskabet gav sit bifald til kende og råbte: "Der er en madras!"

"Ja, men hvem skal hente den?" spurgte Combeferre.

Den var faldet uden for barrikaden mellem angribere og forsvarere, og da soldaterne var blevet rasende over, at sergenten var blevet dræbt, havde de kastet sig fladt ned på jorden bag brostensdækningen, og for at bøde på kanonens nødtvungne tavshed, indtil dens betjeningsmandskab atter var kommet i orden, begyndt at rette en heftig ild mod barrikaden. For at spare på deres skydeforråd undlod forsvarerne at besvare ilden. Skydningen gik kun ud over barrikaden, men på gaden ville det, på grund af kuglernes mængde, være farligt at færdes.

Jean Valjean gik gennem åbningen på siden af barrikaden ud på gaden, trodsede kugleregnen, begav sig hen til madrassen, som han tog op, læssede på sin ryg og bragte indenfor skansen. Han anbragte selv madrassen i skåret og gjorde den fast i muren på en sådan måde, at artilleristerne ikke kunne se det. Da det var sket, afventede de kardæskilden, som også ganske rigtig på ny begyndte. Kanonen udspyede med et brøl sine projektiler, men de sprang ikke længere tilbage, fordi madrassen opfangede dem. Man havde altså opnået, hvad man tilsigtede, og barrikaden var nu beskyttet fra den kant.

"Borger," sagde Enjolras til Jean Valjean, "republikken takker Dem."

Laigle lo beundrende og sagde: "Der er noget umoralsk i, at en madras skal have så megen magt, at den ved sin eftergivenhed kan besejre en så voldsom kraft. Men det er nu det samme, ære være madrassen, der ophæver virkningen af en kanon."

9

Netop i dette øjeblik vågnede Cosette.

Hendes værelse var lille, men pænt, stilfærdigt og havde et fag vinduer, der mod øst vendte ud til husets baggård. Hun vidste ikke noget om, hvad der gik for sig i Paris. Hun havde ikke været til stede, da Toussaint havde sagt: "Det lader til, at der er noget på færde." Hun var da allerede gået ind på sit værelse.

Hun havde kun sovet nogle få timer, men hun havde sovet godt. Hun havde haft søde drømme i sin lille, hvide seng. Marius havde vist sig for hende i strålende lys. Da hun vågnede, skinnede solen hende i øjnene, så det var som en fortsættelse af drømmen.

Hendes første tanke, da hun vågnede efter sin drøm, var smilende. Hun følte sig helt beroliget. Hun gennemgik, ligesom Jean Valjean få timer i forvejen, denne sjælens utilbøjelighed til at føle sig ulykkelig og gav sig til at håbe af al magt, uden helt at vide hvad. Men så fik hun på en gang en knugende fornemmelse om hjertet. Hun havde ikke set Marius i tre dage, men hun sagde til sig selv, at han jo måtte have fået hendes brev, så han vidste, hvor hun var, og at han med sit gode hoved sagtens måtte kunne finde på et middel til at nå hen til hende. Og det ganske sikkert endnu i dag, måske endog allerede til morgen. Det var ganske lyst, men strålerne faldt vandret, det måtte altså endnu være tidligt på dagen. Hun var dog nødt til at stå op, for at hun kunne modtage Marius.

Hun følte, at hun ikke kunne leve uden ham, og det var tilstrækkeligt til, at hun var sikker på, at han måtte komme. Derimod kunne der ikke indvendes noget, det var sikkert nok.

Det var allerede forfærdeligt, at hun havde lidt i tre dage, og at han i tre dage havde været borte. Men nu ville Vor Herre ikke længere drille hende. Hun havde gennemgået denne prøvelse, Marius måtte nu komme og bringe hende et glad budskab. Sådan er nu en gang ungdommen. Den tørrer hurtigt sine øjne, finder sorgen overflødig og går ikke ind på den. Ungdommen er fremtidens smil til en ukendt, der er den selv. Det er den naturligt at være lykkelig, det forekommer den, at dens åndedræt består af håb.

For øvrigt ville det ikke lykkes Cosette at mindes, hvad Marius havde sagt med hensyn til denne fraværelse, der kun skulle vare en dag, hvordan han havde forklaret den. Alle har iagttaget, med hvor stor behændighed en skilling, som man taber på gulvet, skjuler sig, og hvor den forstår at trodse ens forsøg på at finde den. Der gives visse tanker, der spiller en det samme puds. De kryber hen i en krog i ens hjerne, og så er det ude, man kan ikke finde dem, det er ganske umuligt for hukommelsen at få fat på dem. Cosette var lidt ærgerlig over den forgæves anstrengelse, hendes erindring gjorde sig, og skændte på sig selv, fordi hun havde glemt, hvad Marius havde sagt.

Hun stod op af sengen, bad sin morgenbøn og vaskede sig. Derpå klædte hun sig hastigt på, kæmmede sit hår og satte det op, hvilket snart var bestilt på den tid, fordi kvinderne hverken brugte bukler eller puder eller krinoliner i håret. Hun lukkede vinduet op og kastede øjnene rundt i det håb, at hun skulle kunne se lidt af gaden og opdage et hjørne af et hus eller en anden krog, hvor hun kunne stå på lur efter Marius. Men man kunne ikke se noget af det, der var udenfor baggården. Den var

omgivet af høje mure og havde kun udsigt til nogle haver, som Cosette fandt stygge. For første gang i sit liv hadede hun blomster og ville have syntes bedre om den mindste stump rendesten i en korsgade. Hun gav sig derpå til at betragte himlen, som om hun troede, at Marius også kunne komme derfra.

På en gang brast hun i gråd, ikke af lunefuldhed, men fordi hendes forhåbninger bristede. Hun fik en ubestemt følelse af noget forfærdeligt og sagde til sig selv, at hun ikke var sikker på nogen verdens ting, at det at tabe hinanden af syne var at miste hinanden, og den tanke, at Marius kunne komme ned til hende fra himlen, syntes hende ikke længere yndig, men uhyggelig. Men lidt efter blev hun atter rolig, håbet vendte tilbage med et ubevidst smil og tillid til Gud.

Alle lå endnu og sov i huset, og der herskede en stilhed som i en provinsby. Ikke et eneste vinduesskodde var åbnet, portnerens kammer var lukket. Toussaint var endnu ikke oppe, og Cosette måtte ganske naturligt antage, at hendes fader endnu lå og sov. Hun måtte have lidt meget og endnu lide meget, siden hun kunne synes, at hendes fader havde været ond. Men hun stolede på Marius. Det var umuligt, at et så stærkt lys kunne formørkes. Af og til hørte hun langt borte en slags underlige dumpe stød og tænkte, at det var besynderligt, at portene blev åbnet og lukket så tidligt. Det var kanonskuddene, der ramte barrikaden.

Der var, nogle fod lavere end Cosettes vindue, under en gammel, sort murgesims, en svalerede, der sprang lidt frem fra murkanten, så at man ovenfra kunne se ind i dette paradis. Hunnen lå der og åbnede sine vinger vifteformigt over sit kuld,

mens hannen flagrede rundt og jævnligt vendte tilbage med føde og kys i næbbet. Den opgående sol forgyldte denne lykke, og naturens store, ophøjede lov om forplantningen åbenbarede smilende sit søde mysterium i den herlige morgenstund. Cosette bøjede sig uvilkårligt frem, med håret beskinnet af solen og sjælen fuld af drømme, strålende af kærlighed i sit indre og af morgenrødens glans i sit ydre, og uden helt at turde tilstå for sig selv, at hun samtidig tænkte på Marius, gav hun sig til at betragte disse fugle, denne familie, denne han og hun, denne moder og hendes unger med den blusel, som beskuelsen af en rede vækker i en jomfrus sjæl.

10

Angribernes ild varede ved, og de fyrede afvekslende med geværkugler og kardæsker, rigtignok uden at gøre synderlig skade. Kun den øverste del af *Korinths* forside blev noget medtaget, og vinduet på første sal og de på kvisten blev lidt efter lidt skamferede af kugler. De forsvarere, der havde stillet sig der, havde været nødt til at trække sig tilbage. For øvrigt er det et almindeligt kneb ved barrikadekampe, at angriberne bliver ved at fyre længe for at udtømme forsvarernes skydeforråd, hvis disse begår den fejl at besvare skydningen. Når man så mærker, at ilden sagtnes, og deraf kan slutte, at de ikke længere har hverken krudt eller kugler, bliver der gjort stormangreb. Denne snare havde Enjolras undgået. Barrikaden besvarede ikke ilden.

Ved hver salve, der blev affyret, stak Gavroche tungen hen mod kinden, for at udtrykke sin dybe foragt. "Det var godt," sagde han. "Riv I kun jeres lærred itu, vi trænger til charpi."

Courfeyrac hånede kardæskilden, fordi den havde så ringe virkning, og sagde: "Du vrøvler, min ven."

I et slag prøver man, ligesom på et bal, at spinde rænker mod hinanden. Formodentlig blev belejrerne ængstelige ved, at skansen forholdt sig så tavs, begyndte at frygte for en eller anden uventet begivenhed og indså nødvendigheden af at komme til kendskab med, hvad der foregik bag ved denne rolige mur, der modtog deres ild uden at besvare den, for forsvarerne så på en gang en hjelm skinne i solen på et tag i nærheden. Det var en brandmand, der stod lænet til en høj skorsten og syntes at være stillet på udkig. Han kunne se lige ned bag barrikaden.

"Han er til ulejlighed," sagde Enjolras.

Jean Valjean havde leveret ham hans bøsse tilbage, men han havde sit eget gevær, og uden at sige et eneste ord sigtede han på brandmanden, hvis hjelm i næste øjeblik faldt ned på gaden med et brag, og som skyndsomst forsvandt.

Nok en spejder indtog hans plads. Det var en officer. Jean Valjean havde atter ladt sit gevær og sendte ligeledes hans hjelm ned til soldatens. Han opgav sit forsøg og trak sig ligeledes hurtigt tilbage. Denne gang blev advarslen forstået, og der viste sig ikke længere nogen på taget. De opgav at udspejde barrikadens indre.

"Hvorfor skød De ikke den mand?" spurgte Laigle, men Jean Valjean svarede ikke, og studenten hviskede derfor til Combeferre. "Han svarede ikke på mit spørgsmål."

"Det må være en mand, hvis godgørenhed lægger sig for dagen ved geværskud," sagde Combeferre.

De, der har bevaret mindet om denne tid, der nu allerede ligger langt tilbage, ved, at landdistriktets borgervæbning

optrådte med stor tapperhed mod oprørerne og navnlig i junidagene 1832 gik i ilden med stor hårdnakkethed. Mangen værtshusholder, hvis forretning standsede på grund af urolighederne, blev ved synet af sit af kunderne forladte lokale til en helt med løvemod og lod sig slå ihjel for at frelse den samfundsorden, der får sit udtryk gennem knejpen. Ligesom ideerne på den tid havde deres riddere, således havde også interesserne deres korsfarere. Man udgød begejstret sit blod for at forsvare sin disk og forsvarede med spartansk heltemod sin butik, dette stærkt formindskede udtryk for fædrelandet. Der lå megen alvor til grund derfor. Det var samfundets grundbestanddele, der indlod sig i kamp, indtil den dag skulle komme, da de skulle bringes i ligevægt.

Et andet tidens tegn var den blanding af lovløshed og lyst til at styre, som gjorde, at man i sin kamp for den bestående samfundsorden viste mangel på mandstugt. Mangen oberst for borgervæbningen lod trommen gå efter sit lune, mangen kaptajn gik ifølge en umiddelbar indskydelse i ilden, mangen menig kæmpede for idéen og for egen regning. I de afgørende øjeblikke lod man sig ikke så meget lede af sine førere som af egen drift. Civilisationen, der på den tid uheldigvis snarere fik sit udtryk gennem en forening af interesser end gennem faste grundsætninger, var eller troede at være i fare og udstødte et angstskrig. Enhver gjorde sig selv til et midtpunkt og hjalp, forsvarede og beskyttede den efter sit hoved, så at den første, den bedste påtog sig at frelse samfundet.

Undertiden gik ivrigheden så vidt, at kampen blev til en udryddelseskrig. En og anden deling af borgervæbningen optrådte af egen magtfuldkommenhed som krigsret og dømte

og skød på minuttet en fanget oprører. På den måde var Jean Prouvaire blevet henrettet. En sådan lynchlov udsætter dem, der anvender den, for beklagelige fejltagelser. En dag under oprøret blev en ung digter ved navn Garnier forfulgt af bajonetter på Place Royale, hvor han var så heldig at slippe ind i en port. Folk råbte efter ham: "Der har vi en af socialisten Saint-Simons tilhængere!" og ville slå ham ihjel. Han havde gået med et bind af hertug Saint-Simons oplevelser under armen. En væbningsmand havde på bindet læst: Saint-Simon og råbt: "Slå ham ihjel!"

Den sjette juni 1832 blev et kompagni af landdistriktets borgervæbning, under anførsel af kaptajn Fannicot, slemt medtaget i Hampestræde på grund af førerens vilkårlige lune. Han var en ivrig og dristig borgermand, der til det yderste holdt på den bestående samfundsorden, men havde ondt ved at bøje sig for mandstugten, skønt han hyldede regeringsprincippet. Han kunne ikke modstå lysten til at give ild, før øjeblikket var kommet, og satte en ære i med sit kompagni alene at indtage barrikaden. Forbitret over efterhånden at se først den røde fane og dernæst Mabeufs gamle frakke, som han antog for en sort fane, komme til syne, begyndte han højrøstet at kritisere generalerne og korpsførerne, der netop holdt råd og skønnede, at øjeblikket til det afgørende stormangreb endnu ikke var kommet og at det, som en af dem udtrykte sig, var bedst at "lade oprøret stege i sit eget fedt." Kaptajn Fannicot derimod fandt barrikaden moden og ville derfor prøve på at få den til at falde. De folk, han havde under sig, var, som et vidne sagde, bestemte mænd ligesom han selv. Han havde befalingen over første kompagni af den bataljon, der stod opstillet på

gadehjørnet, det samme som havde skudt digteren Jean Prouvaire.

I det øjeblik, man mindst ventede det, kastede kaptajnen sit mandskab mod barrikaden, og denne bevægelse, der blev udført med mere god vilje end feltherreblik, kom kompagniet dyrt til at stå. Før det var nået gennem de to tredjedele af gadens længde, blev det modtaget af en almindelig salve fra barrikaden. De fire dristigste mænd, der løb i spidsen, blev skudt ned på nært hold ved selve skansens fod, og denne tapre skare væbningsmænd, der vel var modige folk, men ikke besad samme seje udholdenhed som virkelige soldater, måtte trække sig tilbage, efterladende femten lig på valpladsen. Derved fik oprørerne tid til atter at lade deres geværer, og nok en morderisk salve nåede kompagniet, inden det havde nået gadehjørnet og der fundet dækning. Det befandt sig endog et øjeblik mellem en dobbelt ild og fik en ladning fra kanonen, der ikke havde fået befaling til at holde inde med skydningen og derfor blev ved at fyre. Den uforfærdede, men uforsigtige Fannicot var et af ofrene for kardæskilden.

Dette mere rasende end alvorligt mente angreb vakte Enjolras' vrede, og han sagde: "De idioter lader deres folk slå ihjel og opbruger vore skydeforråd til ingen nytte."

Han talte som den oprørergeneral, han virkelig var. Oprøret og dets bekæmpere fægter ikke med lige våben. Oprørerne udmattes hurtigt, fordi de kun har et vist antal skud at affyre og et bestemt antal kæmpende folk at ofre. Når en patrontaske er tømt og en mand skudt, kan de ikke erstattes, hvorimod deres modstandere, der har hæren til deres rådighed, ikke behøver at tage det så nøje med mandskabet, og fordi de har

krudtbeholdninger i ryggen, ikke behøver at spare på skuddene. De, der bekæmper oprøret, har lige så mange hærafdelinger ved hånden, som barrikaden har mænd, og lige så mange tøjhuse, som den har patrontasker. Derfor kæmper ved sådanne lejligheder en mod hundrede, og det ender altid med et nederlag for barrikaden, med mindre pludselig revolutionen rejser sig og kaster sit ærkeenglens sværd i vægtskålen. Det kan nemlig ske, og i så fald rejser alle sig, brostenene kommer i kog, og det myldrer med skanser fra folkets side. Da går der en skælven gennem hele Paris' krop, der bryder en fast guddommelig kraft frem, en 10. august ligger i luften eller en 29. juli, et vidunderligt lys bryder frem, magtens gabende svælg viger tilbage og hæren, denne løve, ser for sig en oprejst stående, rolig sandsiger, som hedder Frankrig.

11

I det virvar af følelser og lidenskaber, der forsvarer en barrikade, er der noget af alt. Der er tapperhed, ungdom, æresfølelse, begejstring, idealet, spillerens hidsighed og frem for alt glimt af håb.

Et af disse glimt, en af disse ubestemte ytringer af håb, fo'r pludselig i det mest uventede øjeblik gennem barrikaden i Hampestræde. Enjolras, der stadig stod på lur, råbte på en gang: "Hør, jeg synes, Paris begynder at vågne."

Vist er det, at i løbet af formiddagen den 6. juni tiltog oprøret en times tid eller to. Stormklokkens hårdnakkede kimen fra Saint-Merry fremkaldte et par tilløb til en almindelig folkerejsning. I enkelte gader blev der gjort forsøg på at bygge barrikader. Foran Porte Saint-Martin angreb et ungt menneske

alene, bevæbnet med et gevær, en hel eskadron rytteri. Midt på boulevarden, uden dækning, bøjede han det ene knæ, lagde sit våben til kinden og skød føreren ned med de ord: "Det er en mindre til at gøre os skade." Han blev straks hugget ned.

I Saint-Denis-gade stod en kvinde bag et nedslået jalousi og fyrede på det ridende politi. I Cossonnerie-gade blev en fjortenårs dreng anholdt med lommerne fulde af patroner. Flere vagtposter blev angrebet. Ved begyndelsen af Bertin-Poirée-gade blev en afdeling kyrasserer med general de Baragne i spidsen uventet modtaget med en heftig geværild. I Planche-Mibray-gade blev der fra tagene kastet gamle potteskår og husholdningsredskaber ned i hovedet på tropperne, og da dette blev berettet marskal Soult, Napoleons gamle krigskammerat, blev han eftertænksom og kom til at mindes Suchets ytring ved Saragossa: "Når de gamle kællinger hælder deres natpotter ud i hovedet på os, er vi fortabte."

Disse almindelige tegn på voksende gæring, der lagde sig for dagen, netop som man troede oprøret begrænset til enkelte steder, disse gnister, der fløj omkring hist og her over hovederne på de masser af brændbart stof, der kaldes Paris' forstæder, alt dette tilsammen ængstede de militære førere. Man skyndte sig med at slukke disse begyndelser til en ildebrand og ventede, indtil denne knitren var døet hen, med at angribe barrikaderne i Maubuée, Saint-Merry og Hampestræde, for at man kunne være sikker på kun at have med dem at gøre og afgøre det hele på en gang. Der blev kastet tropper ud i de gader, hvor det gærede, med det hverv at feje de store rene og undersøge de små, til højre og venstre, snart forsigtigt og langsomt, snart i stormskridt. Soldaterne slog

dørene ind til huse, hvorfra der var blevet skudt, samtidig med at rytteriet spredte de grupper, der samlede sig på boulevarderne. Dette gik ikke for sig uden det røre og spektakel, der altid ledsager sammenstød mellem hær og folk, og det var det, Enjolras i mellemrummene mellem kanonskydningen og musketilden kunne opfatte. Han havde desuden set bårer med sårede bevæge sig forbi enden af gaden og sagt til Courfeyrac: "Det er ikke os, der har såret dem!"

Men dette håb varede ikke længe, dette glimt formørkedes snart. På mindre end en halv time svandt det, der var i luften, hen. Det var som et lyn uden torden, og oprørerne følte atter folkets ligegyldighed sænke sig som en blytung dyne ned over dem til tegn på, at de var ladt i stikken.

Den almindelige rejsning, som de havde troet at spore ubestemt, døde hen, og krigsministerens opmærksomhed og hærførernes krigskunst kunne nu samle sig om de tre, fire barrikader, der endnu var blevet stående.

Solen stod op ude i synskredsen. En af oprørerne sagde til Enjolras: "Vi er sultne. Er det meningen, at vi således uden videre skal dø uden at have fået noget at spise?"

Enjolras, der stadig stod oppe på kronen af skansen med hånden under kinden og holdt øje med gadens anden ende, nikkede.

12

Ved siden af ham sad Courfeyrac på en brosten og blev ved at håne kanonen med ironiske tilråb, hver gang kardæskerne med forfærdelig larm regnede ned over dem.

"Du overanstrenger dine lunger, din gamle sjover, det gør mig ondt for dig, du spilder dit krudt. Det er ikke torden, det, det er bare hoste."

Og så lo kammeraterne. Han og Laigle, hvis lune voksede med faren, erstattede manglen på mad med vittigheder og skænkede i stedet for vin lystighed ud over forsamlingen.

"Jeg beundrer virkelig Enjolras," sagde Laigle. "Hans uforstyrrelige ro er aldeles mærkværdig. Han er måske lidt tungsindig på grund af det ensomme liv, han fører, og ked af, at hans storhed har bestemt ham til at være enkemand. Vi andre har alle sammen mere og mindre vore kærester, som gør os gale, det vil sige tapre. Når man er så forelsket som en tiger, må man i det mindste kæmpe som en løve. Det er også en måde, hvorpå vi kan hævne os for de puds, vore tøse spiller os. Alt heltemod stammer fra kvinderne. En mand uden kvinde er som en pistol uden hane, for det er kvinden, der får manden til at gå af. Men se, nu har Enjolras ingen kvinde. Han er ikke forelsket, og dog er han i stand til at vise sig uforfærdet. Det er noget usædvanligt på en gang at være kold som is og heftig som ild."

Enjolras lod ikke til at høre efter, hvad de sagde, men hvis en havde stået der i nærheden, ville han have hørt ham mumle: "Fædrelandet."

Laigle sad endnu og lo, da Courfeyrac udbrød: "Så, nu kommer der en til." Det var nok en kanon, der var blevet kørt op, og han råbte med en stemme som en tjener, der melder: "Jeg hedder ottepundinger."

Kanonen blev hurtigt sat i stilling. Nu syntes opløsningen på dramaet at nærme sig.

Nogle øjeblikke efter beskød de to kanoner, hurtigt betjente, barrikaden i fronten, støttede af delingssalver fra fodfolket, og det varede ikke længe, før man noget efter hørte drønene fra to andre ildsvælg, der fra to sider fyrede løs på Saint-Merry barrikaden. De fire stykker skyts gav på en uhyggelig måde hinanden genlyd som krigshunde, der gøende svarede hinanden.

Af de to kanoner, der bombarderede Hampestrædeskansen, var den ene ladet med kardæsker, den anden med kugle. Den sidste var rettet lidt højere og fyrede sådan, at kuglen ramte mod skansens yderste kant, frembragte skår i den og smuldrede brostenene, så at de som kardæskstumper regnede ned over forsvarerne. Denne fremgangsmåde havde til formål at holde de kæmpende borte fra skansens krone og tvinge dem til at klumpe sig sammen bag ved den. Det tydede på at man forberedte et stormangreb.

Når nu således barrikademændene var jaget bort fra det øverste af skansen med kanonkugler og fra vinduerne i værtshuset med kardæsker, ville angriberne kunne vove sig ind i gaden uden at blive sigtede på og måske endog uden at blive bemærkede, og da kunne de pludselig bestige barrikaden ligesom den foregående aften, ja hvem ved? måske overrumple den.

"Vi må se at få de kanoner til at holde inde med skydningen, de foruroliger os," sagde Enjolras og råbte: "Fyr på kanonbetjeningsmandskabet!"

Alle hans folk stod rede. Barrikaden, der længe havde forholdt sig tavs, åbnede en rasende ild, en syv otte ladninger fulgte med rasende glæde efter hinanden, gaden fyldtes med

røg, så man intet kunne se. Men da den efter nogle minutters forløb fordelte sig, kunne man dunkelt skimte de to tredjedele af artilleristerne liggende over kanonhjulene. De, der var blevet stående, blev ved at betjene skytset med rolig sikkerhed, men ilden var sagtnet.

"Det gik jo godt," sagde Laigle til Enjolras. "Denne gang havde vi held med os."

Enjolras rystede på hovedet og svarede: "Hvis vi endnu et kvarter har samme held, vil der ikke være ti patroner tilbage i hele barrikaden."

Det lod til, at Gavroche havde hørt denne bemærkning, for pludselig så Courfeyrac ham nede ved barrikadens fod, ude på gaden, i kugleregnen. Han havde inde i værtshuset taget en flaskekurv, var gået ud gennem skåret på siden af barrikaden og var nu ganske rolig i færd med at tømme de faldne væbningsmænds patrontasker.

"Hvad bestiller du der?" spurgte Courfeyrac.

"Jeg fylder min kurv, borger."

"Kan du da ikke se kardæskerne?"

Gavroche svarede: "Ja vel, det regner, men hvad så?"

"Gå ind med dig!" råbte Courfeyrac.

"Ja, nu skal jeg straks," svarede Gavroche og hoppede med et sæt længere ud på gaden.

Man vil erindre, at Fannicots kompagni, da det trak sig tilbage, havde ladet en hel række faldne ligge. Rundt omkring i hele gadens længde kunne Gavroche samle indholdet af en snes patrontasker og dermed forsyne barrikadens mandskab.

Røgen lå som en tyk tåge over gaden. Enhver, der har set en sky sænke sig ned i et bjergpas mellem to lodrette klippesider,

vil kunne forestille sig, hvordan denne røg tæt og mørk blev klemt inde mellem de to husrækker. Den steg langsomt i vejret, men blev hele tiden fornyet, så at selv det fulde dagslys gradvis blev fordunklet. De to kæmpende partier kunne næppe, hvor kort end gaden var, se hinanden fra dens ene til dens anden ende. Denne dunkelhed, som formodentlig de, der skulle lede stormangrebet, med vilje havde villet fremkalde, kom Gavroche til nytte. På grund af sin lidenhed kunne han under røgslørets folder vove sig langt ud på gaden uden at blive set, og han fik uden synderlig fare tømt en syv, otte patrontasker.

Han krøb frem på maven, galopperede af sted på alle fire, tog sin kurv mellem tænderne, snoede sig, listede sig, krummede sig, bugtede sig som en slange fra den ene faldne til den anden og tømte ligenes patrontasker, ligesom en abe åbner en valnød. Inde fra barrikaden, som han endnu var ganske tæt ved, turde de ikke råbe til ham, for ikke at henlede opmærksomheden på ham. På liget af en korporal fandt han et krudthorn og stak det i lommen med den bemærkning: "Det kan være godt til at tude i." Men da han blev ved at gå længere frem, nåede han til sidst hen til det sted, hvor krudttågen begyndte at blive gennemsigtig, så at endelig linjetroppernes skytter, der lå på lur bag deres brostensdækning, og væbningsmændene, der stod i kolonne på gadehjørnet, gensidigt gjorde hinanden opmærksom på, at der var noget, der rørte sig inde i røgen.

Netop som Gavroche var i færd med at lette en falden sergent, der lå tæt ved en hjørnesten, for hans patroner, ramte en geværkugle liget. "Føj!" sagde han, "nu skyder de også de døde."

Nok en kugle slog gnister af en brosten ved siden af ham, og en tredje væltede hans kurv. Gavroche kiggede hen og så, at kuglerne kom fra landeværnet. Han rejste sig lige op og stillede sig med håret flagrende for vinden, hænderne på hofterne og øjnene stift hæftet på de fyrende væbningsmænd og gav sig til at synge:

De er grimme i Nanterre,
det kommer af Voltaire,
de er dumme i Plaiseau,
det kommer af Rousseau.

Derpå tog han sin kurv op, samlede alle patronerne uden at lade en eneste ligge og gik hen ad den kant, hvor de skød, for at plyndre nok en patrontaske. Atter havde en fjerde kugle nær ramt ham, men han sang videre:

Jeg er ingen blære,
det kommer af Voltaire,
jeg er en fugl, ho! ho!
Det kommer af Rousseau.

Der blev afskudt en femte kugle mod ham, hvilket ikke havde anden virkning, end at han sang:

Hvis I ikke la'r mig være,
så kommer Voltaire,
I skal lade mig i ro,
ellers kommer Rousseau.

Og sådan blev han ved i nogen tid.

Det var et forfærdeligt, men fængslende skue. Gavroche drillede dem, der skød på ham, og så ud til at have sin morskab

af det, som man kunne tænke sig, en spurv ville have af at pikke jægeren med næbbet. Han besvarede enhver salve med et vers. De sigtede uophørligt på ham, men skød stadig fejl. Væbningsmændene og soldaterne lo, mens de lagde an på ham. Han smed sig ned, rejste sig op igen, gjorde sig lille i hjørnet af en dør, sprang frem, forsvandt, kom atter til syne, løb sin vej, kom tilbage, vrængede næse ad kardæskeme, men tømte under alt det patrontaskerne og fik sin kurv fyldt. Barrikademændene holdt deres åndedræt tilbage, mens de ængsteligt fulgte ham med øjnene. De skælvede, men han sang. Det var ikke et barn, heller ikke en mand. Det var en underlig, forhekset gadedreng, en usårlig dreng. Geværkuglerne fløj efter ham, men han var hurtigere end de. Han legede på en skrækkelig måde med døden. Hver gang knokkelmandens spøgelse nærmede sig, gav Gavroche ham et knips på næsen.

Men til sidst kom der en kugle, mere velrettet eller mere træsk end de andre, og ramte denne lygtemand af en dreng. Man så Gavroche rave og falde om. Alle barrikademændene udstødte et skrig. Men der var noget af kæmpen Antæus i denne dværg. For ham var det at røre ved stenbroen det samme som for Antæus at berøre jorden. Gavroche rejste sig straks op igen og blev siddende over ende, mens en lang blodstribe furede hans ansigt. Han løftede begge arme i vejret, så hen mod den side, hvorfra skuddet var kommet, og gav sig til at synge:

Jeg faldt med ære,
det kom af Voltaire,
mens I stod og lo,
det kom af …

Han fik ikke sunget verset til ende. Nok en kugle fra samme skytte afbrød ham. Denne gang faldt han med ansigtet ned mod brostenene og rørte sig ikke mere. Denne lille drengs store sjæl var fløjet bort.

13

I samme øjeblik gik der i Luxembourg Have to børn og holdt hinanden i hånden, det ene syv, det andet fem år gammel. De var blevet våde af regnen og gik på solsiden i havens gange, idet den ældste ledede den yngste med venstre hånd, mens han i højre hånd havde en svippert. De var pjaltede og blege og så ud som vilde fugle.

Den mindste sagde: "Jeg er sulten."

De var alene i haven, hvis gitterporte politiet havde ladet afspærre på grund af oprøret. De tropper, der havde ligget lejrede der, var afmarcheret til fægtning.

Hvordan disse to børn var kommet derind, er ikke godt at sige. Måske havde de den foregående aften undgået opsynsmændene, da haven var blevet lukket, og tilbragt natten i et af de skilderhuse, hvor man plejer at sidde og læse aviser. Vist er det, at de flakkede om der og syntes frie, det vil sige, at de havde forvildet sig.

Det var de samme to drenge, som Gavroche havde taget sig af, børn af Thénardier, lejet ud til Magnon med Gillenormand udlagt som barnefader, blade faldet fra disse rodløse grene og nu omtumlede af vinden. Deres klæder, der havde været rene, mens de boede hos Magnon, for at gøre indtryk på Gillenormand, var nu blevet til pjalter. De ville fra nu af høre ind under den rubrik i statistikker, der hedder "forladte børn,"

som politiet opfører på sine lister, samler op, taber af syne og atter finder på Paris' stenbro. Deres nærværelse i haven var kun mulig på grund af den forvirring, en sådan dag førte med sig. Hvis opsynsmændene havde set dem, ville de have jaget sådanne pjaltede fyre ud. Små fattige drenge får ikke lov til at komme ind i de offentlige haver, skønt man burde huske på, at de som børn har ret til blomster.

De var der, som sagt, fordi gitterportene var afspærrede, i kraft af en lovovertrædelse. De havde sneget sig ind i haven og var blevet der, og opsynsmændene havde ikke lagt mærke til dem, fordi de var mere optaget af det, der foregik udenfor end af det, der skete inde i haven.

Det havde regnet den foregående dag og end også lidt samme morgen, men i juni måned betyder en byge ikke synderligt. En time efter kan man næppe se, at den skønne, lyse dag har grædt. Jorden bliver om sommeren lige så hurtigt tør som et barns kind, et regnskyl er som et glas vand. På grund af sandet i gangene var der ikke spor af søle, og på grund af regnen ikke spor af støv. Hele naturen holdt frokost, skabningen sad til bords, himlen havde bredt sin store blå dug, himlen sin grønne. Gud mættede alle. Rigtig nok åd de til en vis grad den ene den anden, men ikke et eneste dyr havde tom mave.

De to små, forladte drenge var kommet hen til den store dam og forsøgte, blændede af alt det lys, solen kastede der, at skjule sig, ifølge en uvilkårlig følelse som altid betager den fattige og svage ved synet af pragt, selv om den er upersonlig. De stod henne bag svanernes hus. Hist og her kunne man stundom, når vinden stod på, høre en forvirret larm af råb og skrig, en knitren af geværskud og hule drøn af kanonskuddene. Der stod

røg over husenes tage hen ad torvehallerne til, og langt borte lød uafbrudt en klokke, som om den kaldte på nogen. Men børnene lod ikke til at bemærke disse lyde.

Den lille gentog af og til halvhøjt: "Jeg er sulten ..."

Næsten samtidig med de to drenge nærmede et andet par sig den store dam. Det var en mand på halvtreds år, der førte en lille fyr på seks ved hånden, formodentlig en fader med sin søn. Drengen havde en stor bolle i hånden. De kom sagtens fra et af de huse der i nærheden, hvis beboere den gang kunne få lov til at have en nøgle til Luxembourg Have. De to små drenge skjulte sig endnu mere, da de så "den fine herre" komme, skønt han så venlig og mild ud og havde en mund, der stadig stod på smil, fordi den på grund af for lidt hud og for meget kæbe ikke kunne lukkes. Barnet havde bidt i sin bolle, men spiste ikke længere af den. Det havde på grund af oprøret samme dragt på, som væbningsmændene bar, mens faderen af klogskabshensyn var i borgerlige klæder.

De var blevet stående henne ved dammen, hvor to svaner tumlede sig til mandens store fryd. Han syntes at nære en så stor forkærlighed for svaner, at hans gang lignede deres. Hvis de to fattige drenge havde lyttet og været gamle nok til at forstå hans tale, ville de kunne have opfattet følgende ord, som han sagde til sin søn: "En klog mand lever tilfreds med lidt. Se på mig, mit barn! Jeg holder ikke af pragt. Du ser mig aldrig med udpyntede klæder besatte med guld og ædelstene. Sådan falsk glimmer overlader jeg til gække."

Her kunne man tydeligt høre høje råb fra den kant, hvor torvehallerne lå, blandet med klokkekimen og larm.

"Hvad er det?" spurgte barnet.

Faderen svarede: "Det er udskejelser."

Og da han pludselig fik øje på de to pjaltede drenge, der stod uden at røre sig af pletten bag det grønne svanehus, tilføjede han: "Der har vi begyndelsen, nu trænger lovløsheden ind i haven."

Imidlertid bed barnet i bollen, spyttede stykket ud igen og gav sig til at græde.

"Hvorfor græder du?" spurgte hans fader.

"Jo, for jeg er ikke længere sulten," svarede han.

"Man kan godt spise en bolle, selv om man ikke er sulten."

"Jeg er ked af den, den er så tør."

"Vil du ikke have mere af den?"

"Nej."

"Så smid den ud i vandet til svanerne."

Drengen betænkte sig. Fordi man ikke længere bryder sig om en kage, er det ingen grund til at give den bort.

Faderen sagde videre: "Vær nu en god, lille dreng og vis dig medlidende med dyrene."

Og han tog bollen fra barnet og kastede den ned i dammen tæt ved bredden. Men svanerne var langt borte, midt ude på vandet, og så optaget var de af et eller andet bytte, at de hverken havde set borgermanden eller hans bolle. Da han imidlertid ikke ville have, den skulle gå til spilde, gav han sig til at gøre en mængde tegn til dem, så at han til sidst var så heldig at vække deres opmærksomhed. De så noget svømme ovenpå, vendte og satte kursen mod land med langsomme, majestætiske bevægelser.

I dette øjeblik tog larmen i det fjerne tydeligt til, og man kunne både høre trommehvirvler, råb, geværsalver og

kanontorden. Samtidig blev solen på en gang borte bag en mørk sky.

"Lad os gå hjem," sagde manden, "nu angriber de slottet."

Han greb atter sin søns hånd og fortsatte: "Fra Tuilerierne til Luxembourg er der ikke langt. Det vil snart regne med geværkugler."

Og med et blik på skyen tilføjede han: "Også med regn vil det regne. Når himlen lægger sig imellem, så er det ude med huset Orleans. Lad os hurtig komme hjem."

"Jeg ville gerne se svanerne spise bollen," sagde barnet.

Men faderen svarede: "Det har vi ikke tid til at vente på," og førte hastigt drengen med sig bort, så nødigt denne end ville.

Så snart de var ude af sigte, løb den største af de to fattige drenge hen til dammens bred og fiskede med sin svippert bollen ind til land, før svanerne endnu havde nået den. Den var opblødt af vandet, men børnene var sultne. Han delte den i to dele, tog selv det mindste stykke og gav sin lille broder det største med de ord: "Put det i skrutten!"

14

Marius var styrtet udenfor barrikaden, Combeferre havde fulgt ham. Men det var for sent, Gavroche var død. Combeferre bar kurven med patroner, Marius drengen tilbage. Han tænkte på, at det, dennes fader havde gjort for hans egen, gengældte han nu sønnen, men med den forskel, at Thénardier havde båret hans fader levende ud af slaget, mens han bragte sønnen død hjem. Da han kom ind igen i skansen med Gavroche, var hans ansigt blodigt ligesom drengens. En kugle havde strejfet hans isse, netop som han bøjede sig ned for at tage Gavroche på sine

arme, men han havde ikke lagt mærke til det. Courfeyrac tog sit halstørklæde af og forbandt Marius' pande med det. Gavroche blev lagt på det samme bord, som Mabeuf lå på, og det sorte tørklæde bredt ud over dem begge. Det var stort nok til at dække både oldingen og barnet. Combeferre uddelte de patroner, der var i kurven. Det løb op til femten skud for hver mand.

Jean Valjean stod stadig på samme sted ved hjørnestenen uden at røre sig af pletten. Da Combeferre ville række ham de femten patroner, der tilkom ham, rystede han på hovedet.

"Det er en underlig fyr," sagde studenten. "Han undgår at slås her på barrikaden."

"Men det forhindrer ham ikke i at hjælpe til med at forsvare den," svarede Enjolras.

"Heltemodet antager undertiden løjerlige former," fortsatte Combeferre, og Courfeyrac tilføjede: "Han går på en anden melodi end Mabeuf."

En ting, der fortjener at bemærkes, er, at den ild, barrikaden var udsat for, ingen forstyrrelse vakte indenfor den. De, der ikke har oplevet den slags krige, kan ikke danne sig nogen forestilling om den besynderlige ro, der i enkelte øjeblikke kan herske under sådanne uroligheder. Man går frem og tilbage, passiarer, siger vittigheder, driver. En af forfatterens bekendte har hørt en af de kæmpende midt under kardæskilden sige: "Det er, ligesom om vi var til en ungkarlefrokost." Skansen i Hampestræde var som sagt tilsyneladende rolig indadtil. Man havde oplevet alle mulige omvekslinger eller ville snart have oplevet dem. Stillingen var, efter at have været kritisk, blevet truende og ville efter al sandsynlighed blive fortvivlet.

Efterhånden som det så mere og mere sort ud, strålede heltemodet med stadig lysere glans på barrikaden, hvor den alvorlige Enjolras stod og skuede ud mod fjenden med en ung spartaners kække mine.

Combeferre stod med et forklæde foran sig og forbandt de sårede, mens Laigle og Feuilly lavede patroner af det krudthorn, Gavroche havde fundet hos den faldne sergent, og den ene sagde til den anden: "Nu skal vi nok snart løse adgangskort til en anden klode."

Courfeyrac sad på de brosten, han havde forbeholdt sig ved siden af Enjolras, og ordnede sine våben og lagde sin kårdestok, sit gevær, sine to pistoler og en jernkno til rette ned samme omhu som den, hvormed en ung pige stiller sine småsager op. Jean Valjean forholdt sig fortsat tavs og stirrede på muren lige overfor. En arbejder var beskæftiget med at binde en af madam Hucheloups stråhatte fast på sit hoved med et stykke sejlgarn "af frygt for solstik," sagde han. Nogle unge mennesker fra provinserne stod nok så lystigt og talte landskabsmål med en hastighed, som om de havde følelsen af, at det var for sidste gang. Joly havde taget værtindens spejl ned fra væggen og var i færd med at se sin tunge i det. Nogle af mandskabet havde i en skuffe fået fat i et par skimlede brødskorper, som de grådigt fortærede. Marius var ængstelig for, hvad hans fader ville sige til ham, når de nu snart skulle mødes.

15

Pludselig hørte man mellem to salver den fjerne lyd af en klokke, der slog timeslag. "Nu er den tolv," sagde Combeferre. Aldrig så snart var de tolv slag til ende, før Enjolras rejste sig op

og fra kronen af skansen gav følgende befaling med høj røst: "Bær brosten op i huset og læg dem i vindueskarmene! Halvdelen af mandskabet til geværerne, den anden halvdel til brostenene! Nu muntert!"

Der havde vist sig en deling pionerer for enden af gaden med øksen på nakken. Det kunne åbenbart kun være spidsen af en angrebskolonne, eftersom der altid bliver sendt pionerer ud at hugge barrikaden sønder, før soldaterne bestiger den. Det var klart, at afgørelsen nu stundede til.

Den befaling, Enjolras havde givet, blev udført med den punktlige hurtighed, hvormed der handles om bord på skibe og på barrikader, de to eneste valpladser, hvorfra det er umuligt at undvige. På mindre end et minut var de to tredjedele af de brosten, Enjolras havde ladet opstille ved værtshusets dør, slæbt op på første sal og på loftet, og i det næste øjeblik var de nok så sirligt stablet op, så de skjulte det halve af vinduesfaget i spisesalen og alle kvistkammerfagene, dog således, at der, efter Feuillys anvisning, var anbragt mellemrum, hvor igennem geværløbene kunne stikkes ud. Det var dem så meget lettere at foretage denne dækning af vinduerne, som kardæskilden var hørt op, idet begge kanonerne nu beskød skansens midtpunkt med kugler, for om muligt at frembringe en åbning, gennem hvilken der kunne foretages stormangreb.

Da de brosten, der var bestemt til det yderste forsvar, var bragt på plads, lod Enjolras de flasker vin, han tidligere havde stillet på bordet, hvorpå Mabeuf lå, bære op på første sal. Derefter blev vinduet i gæstestuen forskanset og de tværstænger holdt rede, som man om natten plejede at stænge for værtshusets dør. Fæstningen var nu helt færdig, barrikaden

var dens vold, værtshuset dets tårn. De tiloversblevne brosten blev brugt til at tilstoppe gennemgangsåbningen på siden.

De, der skal forsvare en barrikade, er altid nødt til at spare på deres krudt. Da belejrerne ved det, træffer de deres forberedelser med en tirrende ro, udsætter sig før tiden tilsyneladende mere end i virkeligheden for forsvarernes ild og gør sig det i det hele bekvemt. Indledningen til angrebet sker altid med en vis beregnet og omhyggelig langsomhed, efter hvilken de farer løs som et lyn. Denne langsomhed gjorde det muligt for Enjolras at efterse og fuldende alt. Han havde følelsen af, at sådanne mænds død, siden de nu engang skulle dø, burde være et mesterværk, og han sagde til Marius: "Det er os to, der er de ledende. Nu vil jeg give de sidste befalinger inde i huset, vil du så blive ude og iagttage fjenden."

Marius stillede sig derfor op på kronen af skansen, mens Enjolras lod døren ind til køkkenet, hvor de sårede blev forbundet, fornagle, fordi han ikke ville have, at de måtte udsættes for noget. Han gav sine sidste instrukser inde i gæstestuen i en kort, men ganske rolig tone. Feuilly stod og hørte på ham og svarede på alles vegne.

"Hold økserne rede til at hugge trappen sønder op til første sal! Hvor mange har vi?"

"To økser og en kølle."

"Godt. Vi har seks og tyve kampdygtige mænd, hvor mange geværer har vi?"

"Fire og tredive."

"Det er otte for mange. Hold de otte geværer ladte ligesom de andre, for at vi kan have dem ved hånden. Sablerne og pistolerne ved bæltet! Tyve mand på barrikaden, seks stiller sig i

baghold ved vinduerne og fyrer på de stormende gennem skydeskårene mellem brostenene. Her må ikke blive en eneste mand stående ledig. Så snart trommen giver signal til at storme, skal de tyve der nede springe op på barrikaden, de, der kommer først, får de bedste pladser."

Da disse bestemmelser var truffet, vendte Enjolras sig om mod Javert og sagde: "Jeg har ikke glemt dig." Derpå lagde han en pistol på bordet og sagde: "Den, der går sidst ud herfra, skal skyde den spion en kugle for panden."

"Skal det være her?" spurgte en stemme.

"Nej, hans lig skal ikke ligge sammen med vore. Vi kan skræve over den lille barrikade mod Mondétour-gade, den er kun fire fod høj. Manden er forsvarlig bundet, han kan blive ført derhen og skudt."

Der var en, der i dette øjeblik var mere rolig end Enjolras. Det var Javert.

Nu kom Jean Valjean, der hidtil havde opholdt sig henne blandt en gruppe oprørere, frem og spurgte Enjolras: "Er det Dem, der har kommandoen her?"

"Ja."

"De takkede mig for nylig i republikkens navn."

"Ja, barrikaden har to redningsmænd, Marius Pontmercy og Dem."

"Mener De, jeg fortjener en belønning?"

"Ja, De gør."

"Godt, så beder jeg om, at jeg må lov til at skyde den mand."

Javert løftede hovedet op, så Jean Valjean og gav et umærkeligt nik, idet han sagde: "Det er i sin orden."

Enjolras havde atter givet sig til at lade sit gevær. Han kastede et blik rundt og spurgte: "Ingen har noget at indvende?"

Derefter vendte han sig om imod Jean Valjean og sagde: "Tag så spionen!"

Jean Valjean tog ham i besiddelse, idet han satte sig hen på enden af bordet, greb pistolen og spændte hanen på den. Næsten i samme øjeblik hørte man en trompet skingre, og Marius råbte oppe fra barrikaden: "Giv agt!"

Javert lo med den ham ejendommelige, lydløse latter, og sagde, idet han så stift på oprørerne: "I er ikke synderlig bedre stillet end jeg."

"Alle mand ud!" råbte Enjolras. Mandskabet skyndte sig bulter til bulter ud af stuen, og Javert råbte efter dem: "Vi ses igen om et øjeblik."

16

Da Jean Valjean var blevet alene med Javert, løste han det reb, der var slået midt om livet på ham og fastgjort med en knude neden under bordet, og vinkede til ham, at han skulle rejse sig op. Javert adlød med dette ubestemmelige smil, hvormed en lænket myndighed i fortættet form tilkendegiver sin overlegenhed. Jean Valjean tog ham derpå, ligesom man griber en hest i bringetøjet, og trak af sted med ham ud af værtshuset. Javert kunne kun gå ganske langsomt, med små skridt, fordi han var bundet på fødderne, Jean Valjean havde pistolen i næven.

Sådan gik de tværs over pladsen bag ved barrikaden, hvor dens forsvarere, hvis opmærksomhed var optaget af den umiddelbart forestående kamp, stod og vendte ryggen til. Kun

Marius, der havde stillet sig til siden ved barrikadens venstre fløj, så dem komme forbi og havde et almindeligt indtryk af, at denne bøddel med hans offer passede med den gravstemning, der rådede i hans egen sjæl.

Med noget besvær lod Jean Valjean, uden et eneste øjeblik at slippe Javert, ham kravle op over den lille forskansning i Mondétour-gade. Da de var kommet over forhindringen, stod de alene i gyden, skjulte for oprørernes øjne af de fremspringende huse. Nogle skridt borte lå den forfærdelige dynge lig, der var blevet slæbt bort fra barrikaden. Man kunne blandt de faldne skelne et gustent ansigt, et opløst hår, en gennemskudt hånd og en halvblottet kvindebarm. Det var Eponine.

Javert tilkastede hende et sideblik og sagde i en ganske rolig tone halvhøjt: "Jeg synes, jeg skulle kende den pige." Derpå vendte han sig om imod Jean Valjean, der stod med pistolen under armen og fæstede et stift blik på ham, der, uden at behøve ord, tydeligt sagde: "Det er mig, Javert."

Politimanden svarede: "Nyd din hævn!"

Så trak Jean Valjean op af sin vestelomme en kniv, som han lukkede op. "Nå, så du myrder med kniv? Det har du ret i, det passer også bedre for dig," udbrød Javert.

Jean Valjean skar den snor over, som fangen havde om halsen, dernæst rebene om håndleddene og bøjede sig endelig ned for at skære det sejlgarn over, hvormed hans ben var bundet. Så rettede han sig op og sagde: "De har Deres frihed."

Javert var ikke af dem, der let lod sig forbløffe, men hvor meget herre han end var over sig selv, kunne han ikke

forhindre, at det gav et sæt i ham, hvorefter han blev stående ubevægelig, med åben mund.

Jean Valjean sagde derpå: "Jeg tror ikke, jeg slipper levende herfra, men hvis det tilfældigvis skulle ske, så bor jeg i Homme-Armé-gade nr. 7 og kalder mig Fauchelevent."

Javert rynkede brynet som en tiger og løftede den ene mundvig, idet han sagde: "Tag dig i agt!"

"Gå," svarede Jean Valjean.

"Sagde du Fauchelevent, Homme-Armé-gade?" spurgte Javert.

"Ja, nummer syv."

"Nummer syv," gentog Javert halvhøjt, knappede sin frakke til, rettede sine skuldre med militærisk holdning og gjorde omkring. Med armene over kors og hagen i den ene hånd gav han sig til at gå hen i retning af torvehallerne, mens Jean Valjean stod og så efter ham. Da han havde gået nogle skridt, vendte han sig om og råbte: "De keder mig, slå mig hellere ihjel!"

Han lagde ikke selv mærke til, at han ikke længere sagde du til Jean Valjean.

Denne svarede ikke andet end: "Gå Deres vej!"

Javert fjernede sig med langsomme skridt og drejede lidt efter ned ad Præstestræde. Da han var forsvundet, skød Jean Valjean sin pistol af i luften og gik derpå tilbage til barrikaden og sagde: "Nu er det besørget."

Her var imidlertid gået følgende for sig:

Marius havde hidtil været mere optaget af det, der skete udenfor end indenfor den, og derfor ikke givet synderlig agt på spionen, der havde stået bundet i gæstestuens mørke

baggrund. Men da han i det fulde lys så ham skræve over barrikaden for at gå døden i møde, dukkede der pludseligt et minde op i hans sjæl. Han erindrede sig inspektionsbetjenten fra Pontoise-gade og de to pistoler, han havde rakt ham, og som Marius havde brugt på selve denne barrikade. Ja, ikke blot mindedes han hans ansigt, men han erindrede hans navn. Dog var dette minde tåget og forvirret som alle hans tanker. Det var derfor ikke en bekræftelse, men snarere et spørgsmål, han gjorde sig selv, da han tænkte: "Det var jo den inspektionsbetjent, der sagde, han hed Javert."

Måske var der endnu tid for ham til at lægge sig imellem, men han måtte dog først vide, om det virkelig var Javert. Han spurgte derfor Enjolras, der for nylig havde stillet sig op ved barrikadens anden ende: "Hvad hed den mand?"

"Politispionen?"

"Ja, hvad hed han?"

"Javert."

Marius rejste sig op. Men i samme øjeblik hørte man pistolskuddet, og Jean Valjean kom frem og sagde: "Nu er det besørget."

Da gik der en kuldegysning gennem Marius' sjæl.

17

Barrikadens dødskamp skulle nu til at begynde.

Alle bidrog til at give dette sidste øjeblik et præg af tragisk højhed. Tusinde hemmelighedsfulde brag genlød i luften. Man hørte åndedrættet af de væbnede masser, der bevægede sig i gaderne, uden at man kunne se dem. Af og til kom der rytteri galopperende og kanoner tungt rullende af sted. Geværild og

kanonbulder krydsedes i Paris' virvar af gader. Røgen fra kampen steg gylden op over tagene, mens man langt borte hørte rædselsfulde, ubestemmelige skrig og overalt så truende lyn. Stormklokken fra Saint-Merry lød nu som en hulken, og den milde årstid, den strålende himmel med sol og skyer, den skønne dag dannede en grel modsætning til husenes skrækkelige tavshed.

For de to rækker huse i Hampestræde var siden den foregående dag blevet til to vægge, to barske vægge med afspærrede døre, tilgitrede vinduer og lukkede skodder.

I disse tider, der er så forskellige fra dem, vi nu lever i, skete det ofte, når tiden var kommet for folket til at gøre en ende på en tilstand, der havde varet for længe, en forfatning, der var det påtvunget, eller en alt for indskrænket valglov, når luften var gennemsyret af almindelig harme, når byen gav sit samtykke til, at brostenene rejste sig og oprøret fik borgerne til at smile, så snart det hviskede dem sit feltråb i øret, at beboerne da, om man så må sige, gennemtrængte af oprøret, blev de kæmpendes forbundsfæller, og det enkelte hus var i ledtog med den hurtigt opførte fæstning, der støttede sig til det. Hvis tiden derimod ikke var moden, hvis befolkningen ikke samtykkede i at gøre opstand, men misbilligede bevægelsen, så var det ude med de kæmpende, så forvandlede byen sig til en ørken omkring oprøret, sjælene forholdt sig kolde som is, tilflugtsstederne var tilmurede, og gaden blev til et pas, der hjalp hæren med at indtage barrikaden.

Man kan nemlig ikke ved en overrumpling få et folk til at gå hurtigere fremad, end det vil. Ve den, der forsøger på at tvinge det dertil! Et folk lader sig ikke således behandle, det vil i så fald

lade opstanden sejle sin egen sø. Så bliver oprørerne til pestbefængte, huset bliver til en vold, døren lukkes, kun muren bliver tilbage. Denne mur ser og hører, men den vil ikke være med. Den kunne åbne sig på klem og frelse en, men nej, den er en dommer, der ser på en og udtaler en fordømmelse over en. Hvor ser disse lukkede huse mørke ud! De synes uddøde, men de er levende. Skønt livet i dem er standset, vedbliver det dog at være der. Ingen er kommet ud af dem i de sidste fire og tyve timer, men der mangler ingen derinde. Indenfor denne klippe går folk frem og tilbage, lægger sig til ro og står op, tilbringer tiden i familiens skød, spiser og drikker og er bange.

Det er det frygtelige, for det er denne angst, der undskylder manglen på gæstfrihed og udgør en formildende omstændighed. Undertiden har man set frygten blive til lidenskab og skrækken til raseri, og af forfærdelsens luer slår da vreden ud som en røg.

"Hvad vil dog de folk?" hedder det da. "De er aldrig tilfredse. De udsætter fredelige mennesker for fare. Som om vi ikke havde haft omvæltninger nok! Hvad vil de her? Lad dem klare sig, som de kan bedst. Det er værst for dem. Det er deres egen skyld. Det går dem efter fortjeneste. Det kommer ikke os ved. Se, nu er hele gaden gennemhullet af kugler. Det er nogle rigtige døgenigte. Luk bare ikke gadedøren op!" og huset får et udseende som en grav. Oprøreren ligger udenfor døren i sin dødskamp. Han ser kardæskerne og de dragne sabler nærme sig. Han ved, at om han råber om hjælp, vil man høre ham, men ingen vil komme. Der er mure, der ville kunne beskytte ham, der er mennesker, der ville kunne frelse ham, og disse mure har øren at høre med, men disse mennesker har hjerter af sten.

Det hænder nemlig undertiden, at individernes øjeblikkelige liv modsætter sig menneskeslægtens evige liv. Lad os uden bitterhed indrømme, at den enkelte har sin særskilte interesse, som han har en naturlig ret til at forsvare. Nutiden har sin undskyldelige egenkærlighed, øjeblikket sin ret, som det ikke uophørligt er forpligtet til at opofre for fremtidens skyld. Det slægtled, der til en vis given tid lever på jorden, er ikke nødt til at forkorte sit liv for de kommende slægters skyld, dens ligemænd, der jo dog senere vil se turen komme til sig. "Jeg er til," hvisker en, der hedder alle, "jeg er ung og forelsket, eller jeg er gammel og vil hvile mig, jeg er familiefader, jeg arbejder, jeg har held med mig, jeg gør gode forretninger, jeg har huse at leje ud, jeg har statsobligationer, jeg er lykkelig, jeg har hustru og børn, jeg holder af alt det, jeg ønsker at leve, lad mig gå i fred!" Dette lægger til visse tider en kold hånd over menneskeslægtens højsindede fortrop.

Men dog kan man ikke lade være at beundre fremskridtets ærefulde stridsmænd, hvad enten de har held med deres bestræbelser eller ikke. Selv når de lider skibbrud, fortjener de at hædres, og der ligger måske mest storhed i uheldet. En sejr, der tjener fremskridtet, fortjener folkenes bifald, men et heltemodigt nederlag fortjener deres rørelse. Den første er prægtig, men det andet er ophøjet. Man er i reglen uretfærdig mod disse fremskridtets prøveklude, når deres bestræbelser mislykkes. Man beskylder tilhængerne af omvæltninger for at udså rædsel, og enhver barrikade synes et mord. Man anklager deres grundsætninger, mistænkeliggør deres hensigter, frygter deres bagtanke og angiver dem som folk med en ond samvittighed. Man bebrejder dem, at de mod det herskende

samfund oprejser og sammenbunker en hob nød og elendighed, sorg og smerte, uretfærdighed, klager og fortvivlelse, og at de fra samfundets nederste lag river blokke løs, som de forsyner med skydeskår, og hvorfra de kæmper. Man råber til dem: "I bryder helvedes brosten op!" men de ville kunne svare: "Derfor er vor barrikade bygget af gode forsætter!" Det bedste er sikkert den fredelige løsning. Men det afhænger af samfundet, om det vil frelse sig selv, og det er til dets gode vilje, jeg henvender mig. Der behøves ikke voldsomme midler, og det, jeg opfordrer samfundet til, er at underkaste ondet en venlig undersøgelse, komme på det rene med, hvor det findes, og så helbrede det.

Men, hvorledes det nu end forholder sig, er de mænd, der rundt omkring i verden kæmper for fremskridtets store sag med idealets ubøjelige logik, ophøjede, selv når de falder. De giver deres liv hen som en slet og ret gave til fremskridtet, de udfører en religiøs bedrift. Disse soldater er præster. Det er nemlig altid, og det er det skønne ved sagen, for idealet og for idealet alene, at de, der giver deres liv hen, opofrer sig. Et oprør er en begejstring, men begejstringen kan opflammes til vrede, derfor gribes der til våben. Enhver rejsning, der lægger an mod en regering eller en regeringsform, sigter højere.

Således var, det kan ikke tilstrækkeligt fremhæves, det, som rejsningens førere og særligt de unge sværmere i Hampestræde i 1832 bekæmpede, ikke just netop kong Ludvig Filip. De fleste af dem var tilbøjelige til, når de talte åbent og ærligt, at lade denne mands gode egenskaber, stillet som han var mellem kongedømmet og revolutionen, vederfares retfærdighed. Der var ingen, der nærede had til ham, men de angreb i Ludvig Filip

Orléans'ernes guddommelige ret, ligesom de i Karl den Tiende havde angrebet bourbonernes, og det, de ville styrte ved at vælte kongedømmet i Frankrig, det var, som tidligere sagt, det ene menneskes overgreb over det andet og forrettighedernes vold mod retten i hele verden. Til et Paris uden konge svarer en verden uden tyranner. Det var deres tankegang. Vistnok lå deres mål langt ude i det fjerne og var måske ubestemt og veg tilbage overfor anstrengelsen, men det var stort.

Endnu en bemærkning, inden kampen bliver skildret.

Et sådant slag som det, her skal fortælles om, er ikke andet end en krampetrækning hen imod idealet. Et fremskridt, som møder hindringer, er sygeligt og lider af sådanne sørgelige ligfald. Den fremskridtets sygdom, borgerkrigen, har vi nødvendigvis måttet møde på vor vej. Den er en akt eller, om man vil, en mellemakt i det skildrede drama, der drejer sig om en af samfundet dømt mand, men hvis virkelige titel er: *Fremskridtet*.

Fremskridtet! Dette skrig, som forfatteren ofte har udstødt, er hele hans tanke, og da den ide, det indeholder, efterhånden som dramaet skrider frem, endnu vil have flere end en prøvelse at gennemgå, må det måske være ham tilladt, om ikke at løfte sløret for den, så dog i det mindste at lade dens glans skinne klart igennem. Den bog, læseren her har for øje, er fra den ene ende til den anden, i sin helhed og i sine enkeltheder, med alle dens afbrydelser, undtagelser eller svagheder, en skildring af vandringen fra det onde til det gode, fra uretfærdighed til retfærdighed, fra det falske til det sande, fra nat til dag, fra drift til bevidsthed, fra råddenskab til liv, fra dyriskhed til pligt, fra helvede til himmel, fra intethed til Gud. Udgangspunktet er

materien, målet er sjælen, i begyndelsen hydraen, i slutningen englen.

18

Pludselig gav trommen tegn til stormangreb.

Det kom som en orkan. Den foregående aften havde angriberne i mørket tavst nærmet sig barrikaden som en kvælerslange, men nu, ved højlys dag, i denne tragtformede gade, var det ganske umuligt at iværksætte en overrumpling. Desuden havde de jo vist deres stridskræfters styrke, kanonerne havde begyndt deres brøl, hæren styrtede løs på barrikaden, for nu bestod deres duelighed i at optræde med rasende kraft. En stærk kolonne bestående af fodfolkets linjetropper, med lige mellemrum blandet med væbningsmænd og politisoldater til fods og støttet til stærke reserver, som man kunne høre uden at se dem, rykkede i løb frem i gaden under trommehvirvler og skingrende trompetklang, med fældet bajonet og pionerer i spidsen, og nåede uden at lade sig forstyrre af skydningen lige hen til barrikaden med en kraft som når en jernbjælke slår mod en mur.

Muren holdt imidlertid stand.

Forsvarerne fyrede voldsomt, så at der i det øjeblik, barrikaden blev besteget, stod som en manke af lyn om den. Stormangrebet var så heftigt, at skansen i et nu var oversvømmet af angribere, men den rystede soldaterne af sig ligesom løven hundene, og når den skjultes under de stormende, var det kun ligesom når et skær dækkes af havets skum, for i næste øjeblik atter at komme til syne stejl, mørk og frygtelig.

Kolonnen blev nødt til at trække sig tilbage, men den blev stående i gaden uden dækning, frygtelig, og idet den besvarede barrikadens ild med en forfærdelig salve. Man må forestille sig det nummer af et fyrværkeri, der består i, at de hinanden krydsende lyn danner et bundt, og tænke sig dette neg ikke lodret, men vandret og bærende en kugle på spidsen af enhver af sine stråler, så at det fra hvert af sine aks udsender døden, så har man et billede af, hvad barrikaden var udsat for.

Begge partier var lige besluttede. Deres næsten barbariske tapperhed var forbundet med en slags heltemodig vildskab, der begyndte med at ofre sig selv. På den tid kæmpede en væbningsmand som en zouav. Tropperne ville have en ende på det, men oprørerne ville blive ved at kæmpe. Når en kamp på liv og død foregår mellem ganske unge og sunde, kraftige mænd, bliver uforfærdetheden til tøjlesløshed. Enhver havde under dette håndgemæng den storhed, som hører den sidste time til. Gaden blev strøet med lig.

For den ene af barrikadens ender stod Enjolras, for den anden Marius. Enjolras, der følte, at han havde hele mandskabets skæbne i sin hånd og måtte tænke for det, holdt sig tilbage og søgte dækning. Tre soldater faldt, den ene efter den anden, under det sted, hvor han stod, uden at have lagt mærke til ham. Marius kæmpede åbenlyst og gjorde sig selv til sigtepunkt. Han stod med mere end den halve krop udenfor skansen. Der gives ikke noget større vidunder end en gnier, der slår sig løs, og der gives ikke under en kamp nogen frygteligere mand end en drømmer. Marius var skrækkelig og tankefuld. Han stod der midt i slaget som i en drøm. Han var som et spøgelse, der bruger et gevær.

De angrebnes patroner begyndte at slippe op, men ikke deres spydigheder. Under denne fantastiske hvirvel, som omgav dem, stod de og lo. Courfeyrac var barhovedet og Laigle spurgte ham: "Hvor har du gjort af din hat?"

Han svarede: "Det lykkedes endelig deres kanoner at rive den af hovedet på mig."

Eller også gjorde de overlegne bemærkninger. Således udbrød Feuilly bittert: "Kan I forstå disse mænd – og han nævnte navne på bekendte, endog berømte mænd, hvoraf nogle tidligere havde stået i hæren – de havde lovet at slutte sig til os og svoret på, at de ville hjælpe os. De havde givet deres æresord på, at de ville føre os an, og nu lader de os i stikken."

Men Combeferre indskrænkede sig til med et alvorligt smil at svare: "Der findes folk, som iagttager ærens love, ligesom man iagttager stjernerne, på stor afstand."

Barrikadens indre var i den grad oversået med iturevne patroner, at man skulle have troet, det havde sneet.

Angriberne var de overlegne i antal, men oprørerne havde den bedste stilling. De stod oppe på en mur og sendte på nært hold deres lyn ned over soldaterne, der ravede blandt de døde og sårede og blev hængende fast med fødderne i skansen, for denne barrikade, bygget som den var og ypperligt afstivet, var vel egnet til at gøre det muligt for en håndfuld mænd at holde en hel hærafdeling i skak. Og dog rykkede angrebskolonnen, der stadig blev forstærket og voksede under kugleregnen, ubønhørligt nærmere, og hæren begyndte nu, lidt efter lidt, skridt for skridt, men sikkert at klemme barrikaden som i en skrue.

Angrebene fulgte efter hinanden, og rædslen voksede.

Da udbrød der på denne bunke brosten, i denne smule gade, en kamp som på selve Trojas mure. Disse hulkindede, pjaltede, udmattede mænd, som ikke havde fået noget at spise i fire og tyve timer, ingen søvn havde fået og nu kun havde nogle få skud tilbage at affyre, som stod der og følte på deres tomme lommer for at finde patroner, næsten alle sårede, med hoved eller arm forbundet med et rustfarvet, smudsigt stykke linned, som havde huller på frakkerne, hvorigennem blodet sivede ud, og kun var bevæbnede med dårlige bøsser og gamle, skårede sabler, de blev nu til rene titaner. Ti gange blev barrikaden angrebet, stormet, besteget, men aldrig indtaget.

For at danne sig en forestilling om denne kamp måtte man tænke sig, at der blev stukket ild på en bunke frygteligt mod, og at man stod og så på branden. Det var ikke en fægtning, det var det indre af en ovn. Mundene åndede ild, og ansigterne antog uformelige omrids. Den menneskelige skikkelse syntes der umulig, de kæmpende strålede i luer, og det var et skrækkeligt syn at se disse håndgemængets salamandre færdes frem og tilbage der i den ildrøde røg. Jeg formår ikke at skildre de optrin, der dels fulgte efter hinanden, dels samtidigt foregik under dette storartede myrderi. Kun et heltedigt har lov til at fylde tolv tusinde verselinjer med skildringen af et slag.

Man kæmpede mand mod mand, fod for fod, med pistolskud, med sabelhug, med næveslag, i nærkamp, i fjernkamp, for oven, for neden, alle vegne, fra husets tage, fra værtshusets vinduer, fra kælderens lufthuller, hvor nogle havde sneget sig ned. De var en mod tres. *Korinths* forside så skrækkelig ud, halvt nedbrudt som den var. Vinduet var tatoveret af kardæskkugler og havde mistet ruder og ramme, så

det kun var et uformeligt hul, stoppet på må og få med brosten. Laigle blev dræbt, Feuilly faldt, Courfeyrac blev skudt, Joly omkom. Combeferre blev gennemboret af tre bajonetstik i brystet, netop som han løftede en såret soldat op, og fik kun tid til at kaste et blik op mod himlen, inden han udåndede.

Marius fortsatte fremdeles at kæmpe, men han var så gennemhullet af sår, især i hovedet, at hans ansigt forsvandt i blod, så man skulle troet, han havde taget et rødt lommetørklæde over sig.

Enjolras var den eneste, der ikke var ramt. Når han ikke længere havde noget våben, rakte han sin højre eller venstre hånd ud, og en af hans mandskab stak ham så et eller andet våben i næven. Han havde kun en stump tilbage af fire kårder. For at vise sig stor behøver man ikke, som i vore gamle heltedigte, at optræde smykket med hjelm og skjold og skinnende rustning og jernhandsker og hermelin og mangfoldige symboler og andet tilbehør. Det er tilstrækkeligt at give sit liv hen for en overbevisning eller en ærlig sag. Tag den lille, troskyldige soldat, der i går var bonde i Beauce eller Limoges, og som plejer at færdes i nærheden af barnepigerne i Luxembourg Have med sin smørstikker ved siden, eller den unge, blege student, der plejer at sidde bøjet over en bog eller et anatomisk præparat og bruger en saks til at studse sit unge, lyse skæg. Indblæs dem begge følelsen af, hvad der er deres pligt, stil dem overfor hinanden i en af smågaderne og lad den ene kæmpe for sin fane og den anden for sit ideal, men lad dem begge indbilde sig, at de kæmper for fædrelandet, så vil deres kamp blive forfærdelig, og den skygge, der kastes ud over den store heltevalplads, hvorpå menneskeheden tumler sig i strid,

af sammenstødet mellem soldaten og studenten, vil ligne skyggen af Megaryon, konge over det tigerfyldte Lykien, i enekamp med den vældige Ajax, gudernes lige.

19

Da der ved begge barrikadens ender kun var to førere i live, Enjolras og Marius, begyndte midten, som længe var blevet forsvaret af Courfeyrac, Joly, Laigle, Feuilly og Combeferre, at give sig. Uden just at slå et så stort hul, at man kunne trænge ind gennem det, havde kanonerne dog givet den et slemt skår. Skansens krone var forsvundet under kuglernes ødelæggelse, og de nedstyrtede brokker havde på begge sider, dels udenfor, dels indenfor, bunket sig sammen og frembragt to skråninger, af hvilke den ene gjorde adgangen til skansen let for den fremtrængende fjende. Det sidste stormangreb lykkedes derfor. Da kolonnen med fældet bajonet rykkede frem i løb, kunne forsvarerne ikke længere stå imod, og da spidsen af den viste sig i røg på barrikadens top, var det forbi. Den lille skare, der forsvarede midten, veg hulter til bulter.

Da vågnede hos nogle den uvilkårlige kærlighed til livet, og da de så denne skov af geværer rettede imod sig, havde de ikke længere lyst til at dø. I et sådan øjeblik udstøder selvopholdelsesdriften hyl, og dyret bryder frem i mennesket. De var blevet drevet mod det høje hus på seks stokværk, der lå bagest i skansen, barrikaderet og tilmuret fra øverst til nederst, men som kunne blive deres frelse. Før linjetropperne var kommet ind i skansen, var der tid nok for en dør til at åbne sig og atter lukke sig hurtigt som et lyn, blot på klem. Det ville for disse fortvivlede mennesker betyde livet. Bag ved huset lå

gaderne, hvor der var plads og mulighed for flugt. De gav sig til at banke med kolbeslag og sparke med foden mod denne dør, de kaldte, råbte bad og bønfaldt med foldede hænder. Men ingen lukkede op. Fra lugen på tredje sal lå den døde mands hoved og stirrede på dem. Men Enjolras og Marius var sprunget frem for at beskytte dem sammen med en syv, otte andre. Enjolras havde råbt til soldaterne: "Nærm jer ikke!" og da en officer ikke ville lystre, havde Enjolras skudt ham og stod nu i skansens lille indelukke med ryggen mod *Korinth*, en kårde i den ene hånd og et gevær i den anden, og holdt døren ind til værtshuset åben for de flygtende, men spærret for de stormende. Han råbte til sine fortvivlede tilhængere: "Der er ingen andre døre åbne end denne," og idet han dækkede dem med sit legeme, stillede han sig alene mod den hele bataljon og lod sine folk komme om bag ved sig. Alle styrtede derhen. Enjolras svang sit gevær rundt som et møllehjul for med det at slå bajonetterne ned omkring sig og foran sig og gik sidst ind ad døren. Den blev til sidst slået i med en sådan voldsomhed, at de fem fingre af en soldat, der havde klamret sig til den, blev hugget af og siddende fast på karmen.

Marius var blevet udenfor. Et skud havde knust hans nøgleben. Han følte, at det svimlede for ham, og han skulle lige til at segne om, da han, skønt hans øjne allerede var lukkede, mærkede, at en kraftig hånd greb ham. Netop som han skulle til at besvime, sagde han, med tanken henvendt på Cosette, til sig selv: "Jeg er blevet taget til fange. Nu bliver jeg skudt."

Det samme tænkte også Enjolras, da han ikke så Marius blandt dem, der havde fundet tilflugt i værtshuset. Men i sådanne øjeblikke har enhver kun sans for sin egen død.

Enjolras smækkede derfor tværstangen for døren, skød slåen for og drejede nøglen 2 gange rundt i hængelåsen, mens der udenfor blev kæmpet rasende, idet soldaterne brugte deres geværkolber, pionererne deres økser. Angriberne havde samlet sig om døren og begyndte nu at belejre værtshuset.

Artillerisergentens død havde opbragt dem, og dertil kom, at det i de få timer, der gik forud for angrebet, havde heddet sig, at oprørerne lemlæstede fangerne, og at der inde i værtshuset lå et lig af en soldat uden hoved.

Da døren var blevet barrikaderet, sagde Enjolras til de andre: "Lad os sælge vort liv så dyrt som muligt!" Derpå gik han hen til det bord, hvor ligene af Mabeuf og Gavroche lå. Man kunne under det sorte klæde se to stive skikkelser, en stor og en lille, hvis ansigter tegnede sig ubestemt under svededugens kølige folder. Under ligklædet stak en hånd frem og dinglede ned mod jorden. Det var oldingens. Enjolras bøjede sig ned og kyssede denne ærværdige hånd, ligesom han den foregående dag havde kysset den gamles pande. Det var de to eneste kys, han i hele sit liv havde givet.

Jeg vil fatte mig i korthed. Barrikaden havde kæmpet som en af Thebens porte, værtshuset forsvarede sig som et hus i Saragossa. En modstand af den art er uforsonlig. Der gives ingen pardon, der er ikke tale om nogen underhandling. Da Suchet foreslog spanierne at overgive sig, svarede de: "Når krigen med kanoner er forbi, begynder krigen på kniven."

Ved stormen på Hucheloups beværtning, manglede der intet, hverken regn af brosten fra vinduer og tag ned over belejrerne, der bragte soldaterne ud af sig selv ved de knusende sår, de tilføjede dem, eller geværskud fra kældre og kvistkamre,

hverken angrebets raseri eller forsvarets forbitrelse, ej heller, da døren endelig måtte give efter, den tøjlesløse trang til at udrydde sine modstandere. Da angriberne styrtede ind i værtshuset med fødderne indviklede i dørfyldingerne, der lå splintrede på gulvet, traf de ikke der en eneste kæmpende modstander. Vindeltrappen var blevet hugget itu med økseslag og lå midt i gæstestuen, nogle sårede var ved at opgive ånden, men alle de, der ikke var blevet dræbte, stod oppe på første sal, og derfra blev gennem det åbne hul, hvori trappen havde været anbragt, de sidste patroner afskudt.

Da de var affyrede, og da oprørerne til deres forfærdelige dødskamp ikke længere havde hverken krudt eller kugler, tog enhver af dem i hånden to af de flasker, Enjolras, som tidligere omtalt, havde holdt i beredskab, og holdt stand mod dem, der ville kravle op, med disse skrækkelig skøre køller. Det var cognacsflasker. Jeg fortæller disse begivenheder med det frygtelige blodbad, sådan som de virkelig er gået til. En belejret mand bruger jo desværre alle de våben, han kan få fat på. Den græske ild vanærede ikke Arkimedes, ej heller den sydende beg Bayard. Al krig er forfærdelig, og der gives intet valg.

Belejrernes musketild var, trods alle hindringer for oven og for neden, morderisk, og randen omkring åbningen i loftet var snart omgivet af døde hoveder, fra hvilke røde, dampende blodstrømme sivede ned. Der var et usigeligt spektakel, og en indelukket, brændende hed krudtrøg gjorde, at kampen næsten foregik i mørke. Man mangler ord til at skildre rædslen, da den var nået til dette punkt. Det var ikke længere mennesker, der kæmpede denne helvedes kamp, det var ikke længere kæmper mod kolosser. Det mindede mere om Milton og Dante end om

Homer, det var djævle, der angreb, og spøgelser, der gjorde modstand. Det var heltemod i et uhyres skikkelse.

20

Endelig lykkedes det en snes belejrere, ved at krybe op på hinandens skuldre, med afbenyttelse af trappens skelet, ved at krybe langs væggene og klamre sig til loftet, ved at hugge de sidste, der endnu gjorde modstand, ned på randen af åbningen, at komme op på første sal. Det var linjetropper, væbningsmænd, politisoldater imellem hinanden. De var vansirede af de sår, de havde fået i ansigterne under denne frygtelige opstigning, de kunne ikke se for blod, de var rasende som vildmænd.

Der oppe var der endnu kun en eneste mand på benene, Enjolras. Uden patroner, uden kårde, havde han ikke andet i hånden end sit geværløb, fordi han havde splintret kolben i hovedet på dem, der trængte ind. Han havde stillet sig sådan, at billardet var imellem dem og ham, og var veget tilbage til et hjørne af salen, hvor han stod med stolt blik og løftet pande, med sin stump våben i hånden, endnu indgydende tilstrækkelig frygt til at have et tomt rum omkring sig.

Der rejste sig et råb imod ham. "Det er føreren. Det var ham, der skød artilleristen. Lad ham bare blive stående der, der står han godt. Lad os straks på stedet skyde ham!"

"Ja, skyd mig!" sagde Enjolras og kastede geværstumpen fra sig, lagde armene over kors og blottede sit bryst.

Det gør altid indtryk på folk at se en dø rolig. Da Enjolras havde lagt sine arme over kors for at tage imod døden, hørte kamptummelen op i salen, og det hele virvar opløste sig

pludselig i en slags højtidelig gravstilhed. Det var, som om Enjolras, skønt afvæbnet, med sin rolige ubevægelighed tyngede på forvirringen med truende majestæt, og denne unge mand, den eneste, der ikke var såret, stolt, blodig, herlig at skue, så ligegyldig som en usårlig mand, blot ved sit faste blik tvang denne uhyggelige skare til at dræbe ham med ærbødighed. Hans skønhed strålede i dette øjeblik med en tilsætning af stolthed, og, som om han lige så lidt kunne trættes som såres, var han endnu efter det skrækkelige døgn, der var gået, rødmosset og frisk. Det var formodentlig om ham, et af vidnerne senere for krigsretten sagde: "Der var en af oprørerne, som jeg hørte blev kaldt Apollo."

En væbningsmand, der sigtede på Enjolras, sænkede sit våben og sagde: "Det er, som om jeg skulle skyde en blomst."

Tolv mand stillede sig op på rad i det modsatte hjørne af det, hvor Enjolras stod, og gjorde i stilhed deres geværer rene. Så råbte en sergent: "An!"

I det samme lagde en officer sig imellem og spurgte Enjolras: "Vil De bindes for øjnene?"

"Nej."

"Var det nu også Dem, der skød artillerisergenten?"

"Ja."

Som man vil erindre, havde Grantaire siden den foregående aften siddet oppe på første sal i værtshuset på en stol med hovedet ned på bordet. Han havde i ordets egentlige betydning været døddrukken af den hæslige blanding af malurt, porter og cognac, som han havde nydt. Da hans bord kun var lille og ikke kunne være barrikaden til nogen nytte, havde de ladt ham beholde det. Han havde hele tiden siddet i den samme stilling

med brystet bøjet ned over bordet og hovedet lagt fladt ned på armene, omgivet af glas, krus og flasker. Han havde sovet som en bjørn i sit hi, som en igle, der har suget sig mæt, og intet havde formået at vække ham, hverken musketilden, kanontordenen, kardæskerne, der slog ind i salen gennem vinduet, eller stormangrebets forfærdelige bulder. Kun svarede han undertiden på kanonernes drøn med en snorken. Det var, som om han sad der og ventede på, at en kugle skulle spare ham den ulejlighed at vågne. Flere lig lå rundt om ham, og ved første øjekast havde man ikke kunnet skelne ham fra dem, der sov den evige søvn.

En drukkenbolt vågner ikke ved støj, men det er stilheden, der vækker ham, det har man oftere iagttaget. Jo mere alting sank sammen om Grantaire, des mere sank han selv sammen og vuggedes i drømme. Men da larmen holdt inde og gjorde som en standsning over for Enjolras, gav det et sæt i den drukne mand, og han vågnede af sin tunge søvn. På samme måde vækkes folk, der er dyssede i søvn, ved at en vogn, som kommer kørende i fuld fart, pludselig holder stille. Grantaire rejste sig over ende med et sæt, strakte sine arme, gned sine øjne, så sig om, gabede og forstod, hvad der var på færde.

En rus, der hører op, ligner et gardin, der bliver revet itu. Man ser på en gang med et eneste blik alt, hvad den skjuler for en, og man mindes pludselig det alt sammen. En drukken mand, der ikke ved noget om, hvad der er sket i de sidste fire og tyve timer, har aldrig så snart slået sine øjne op, før han straks er på det rene med det hele. Hans tanker vender med pludselig klarhed tilbage, rusen udviskes, den slags tåge, der som en em

har lagt sig om hjernen, fordeler sig og giver plads for et klart og tydeligt indtryk af virkeligheden.

Soldaterne havde, fordi deres øjne var stift fæstede på Enjolras, ikke lagt mærke til Grantaire, forvist som han var til en krog henne i ly bag billardet, og sergenten skulle lige til at gentage kommandoråbet: "An!" da de pludselig hørte en kraftig stemme råbe ved siden af dem: "Republikken leve! Det er jeg med på."

Grantaire havde rejst sig op. Det umådelige genskin af denne kamp, som han var gået glip af og ikke havde været med til, viste sig i den forvandlede drukkenbolts strålende blik. Han gentog sit: "Republikken leve!" gik tværs gennem salen med faste skridt og stillede sig op foran geværerne ved siden af Enjolras.

"Skyd kun to med et skud," sagde han. Og idet han vendte sig om mod Enjolras, spurgte han blidt: "Må jeg?"

Enjolras trykkede smilende hans hånd, og næppe var smilet ovre, før salven knaldede. Enjolras var, gennemboret af otte skud, blevet stående med ryggen mod muren som naglet fast af kuglerne, kun bøjede han sit hoved. Grantaire faldt som ramt af lynet ned for hans fødder.

Nogle øjeblikke efter jog soldaterne de sidste oprørere, der havde søgt tilflugt på husets tag, frem af deres skjul. De fyrede gennem et trægitter ind på loftet. Man sloges oppe under tagskægget og kastede kroppe ud gennem vinduet, nogle levende. To jægere, der forsøgte at rejse den sønderskudte omnibus, blev dræbt af to geværskud oppe fra kvistvinduerne. En blusemand blev slængt ud derfra med et bajonetstik i maven og lå endnu nede på jorden og rallede i dødskamp. En soldat og

en oprører gled sammen ud over tagskægget uden at ville slippe hinanden og faldt ned, idet de omfavnede hinanden med et vildt favntag. På lignende måde blev der kæmpet nede i kælderen. Der hørtes skrig, skud, en rå trampen, og så blev der stille. Barrikaden var taget.

Soldaterne begyndte nu at ransage de omliggende huse og forfølge flygtningene.

21

Marius var ganske rigtig fange. Han var blevet taget til fange af Jean Valjean. Det var hans hånd, han havde følt sig grebet af bagfra i det øjeblik, han tabte bevidstheden.

Jean Valjean havde ikke på anden måde taget del i kampen end ved at udsætte sig for fare. Hvis han ikke havde været der, ville ingen i det yderste øjeblik have tænkt på de sårede. Men takket være ham, der alle vegne var nærværende under blodbadet som et forsyn, var de, der segnede, blevet rejst op, båret ind i gæstestuen og forbundet. I mellemrummene udbedrede han barrikaden. Men intet, der havde den fjerneste lighed med et skud, et slag, et angreb eller endog et personligt forsvar, udgik fra hans hånd. Han tav stille og hjalp. For øvrigt havde han næppe fået nogle skrammer, kuglerne havde ikke villet have noget med ham at gøre. Hvis han var kommet til denne grav med selvmordstanker, så havde han for så vidt haft uheld med sine bestræbelser. Men man har lov til at tvivle om det, da selvmord strider mod religionen.

Under den tætte kampsky lod det ikke til, at Jean Valjean så Marius, men i virkeligheden tabte han ham ikke af syne. Da han

blev kastet over ende af et skud, for han så hurtig som en tiger hen til ham, slog ned på ham som på et bytte og bar ham bort.

Angrebets hvirvel var i det øjeblik så voldsomt samlet om Enjolras og døren til værtshuset, at ingen så Jean Valjean løfte den besvimede Marius op på sine arme, gå med ham tværs over den opbrudte stenbro bag barrikaden og forsvinde om hjørnet bag *Korinths* hus. Dette hjørne sprang som tidligere meddelt frem i gaden, dækkede nogle kvadratalen jord mod gevær- og kardæskkugler og skjulte dem for angriberne. Således er der undertiden ved ildebrande et værelse, der ikke nås af luerne, og i de mest frådende have bag et forbjerg eller inde i en vig bag skærene en lille, rolig krog. I en sådan vrå indenfor barrikaden var det, at Eponine havde draget det sidste suk.

Der standsede Jean Valjean, lod Marius glide ned på jorden, lænede sig til en mur og kastede et blik rundt om sig.

Det var en forfærdelig stilling, han var i. I dette øjeblik og måske endnu i et par minutter ville denne mur være et ly, men hvordan skulle han komme ud af blodbadet? Han mindedes den angst, han otte år tidligere havde været i, da han stod i Ponceau-gade, og den måde, hvorpå det da var lykkedes ham at undvige. Det havde den gang været svært, men det var nu umuligt. Foran sig havde han dette ubønhørlige, døve hus på seks stokværk, der kun syntes beboet af den døde mand, der hang ud af lugen. Til højre den temmelig lave skanse, der spærrede for Lille Torvegade. Vel syntes det ham en smal sag at skræve over denne hindring, men oven over dens krone så man en række bajonetspidser glimte. Det var linjetropperne, der stod opstillede der og holdt vagt. Det var klart, at det at overskride barrikaden ville være det samme som at udsætte sig

for en salve, og at ethvert hoved, der dristede sig til at rage op over brostensmuren, øjeblikkelig ville gøre sig til skive for et halvt hundrede skud. Til venstre for sig havde Jean Valjean valpladsen, døden lurede bag hjørnet af muren, hvad skulle han gøre? Han kunne jo ikke flyve bort gennem luften. På den anden side måtte han straks på stedet bestemme sig, finde på en udvej, tage en beslutning. Nogle skridt borte fra ham blev der kæmpet, og heldigvis var forbitrelsen rettet mod et eneste punkt, døren ind til værtshuset, men hvis blot en eneste soldat fik det indfald at omgå huset eller angribe det fra siden, så var det ude med Jean Valjean.

Han så på huset lige overfor, betragtede barrikaden ved siden af og kastede et blik på jorden med den inderlige kraft, som betegner den yderste anstrengelse, på en så gennemtrængende måde, at det var, som om han med sine øjne ville bore et hul.

Og mens han således stod og stirrede, var der noget, som ubestemt tegnede sig for fødderne af ham og antog skikkelse og form, som om hans blik havde haft kraft til at fremtrylle det, han ønskede. Han opdagede et par skridt borte, ved foden af den lille skanse, der blev ubarmhjertigt bevogtet udefra, halvt skjult under de sammenstyrtede brosten, et jerngitter, der lå fladt ned på jorden i højde med den. Det var lavet af stærke tværstænger og omtrent to fod på hver led. De brosten, der havde dannet rammen om det, var revet op, så at det sad løst. Man kunne gennem tværstængerne skimte en mørk åbning, noget, der mindede om et skorstensrør eller en vandledning.

Jean Valjean styrtede derhen. Hans fortrolighed med undvigelser kom ham til gode og skabte lys i hans hjerne. På nogle få minutter fik han skubbet brostenene til side, gitteret

løftet i vejret, Marius, der tilsyneladende var livløs, læsset op på sine skuldre. Med denne byrde steg han nu, idet han brugte albuer og knæ, ned i denne heldigvis ikke synderlig dybe brønd. Han lod atter det tunge jernlåg falde til og mærkede på ny brostenene trille sammen over det, og han fik fodfæste på en flisebelagt flade tre meter under jordens overflade. Det hele blev udført i en slags febervildelse med kæmpekræfter og i et nu.

Han stod nu med den bevidstløse Marius på ryggen i en lang, underjordisk gang, hvor der herskede den dybeste stilhed, den fuldstændigste ro og et uigennemtrængeligt mørke. Han fik det samme indtryk, som da han i sin tid fra gaden var dumpet ned i klosteret. Men den gang var det Cosette, han bar. Nu var det Marius. Han kunne til nød oven over sig høre som en ubestemt summen, den skrækkelige tummel fra stormen på værtshuset.

Anden bog: I snavset

1

Jean Valjean befandt sig altså nede i Paris' kloakker. Også i den henseende ligner nemlig Paris et hav, at man kan dykke ned der og forsvinde.

Overgangen havde været brat. Midt i selve byen var Jean Valjean gået ud af byen og havde i et nu, blot så lang tid, som behøvedes for at løfte et låg og atter lukke det til, forladt solens klare lys for at gå over i et fuldstændigt mørke, var kommet fra middag til midnat, fra larm til stilhed, fra tordenens brag til gravens tavshed og, ved det mest vidunderlige omslag, fra den yderste fare til den fuldstændigste tryghed.

Det var som pludseligt at dumpe ned i en kælder, forsvinde i Paris' faldgrube. At forlade denne gade, hvor døden lurede overalt, og befinde sig i denne slags begravelse, hvori der var liv, det var et så forunderligt tilfælde, at Jean Valjean i nogle øjeblikke blev stående aldeles fortumlet og forbavset lyttede. Frelsens rævesaks havde pludselig åbnet sig under ham. Den guddommelige godhed havde på en vis måde ved et forræderi grebet ham. Sådanne vidunderlige baghold lægger forsynet for en.

Men den sårede Marius rørte sig ikke af pletten, og Jean Valjean vidste ikke, om den, han bar ned i denne grav, var levende eller død.

Hans første fornemmelse var en fuldstændig blindhed. Han kunne på en gang ikke se det mindste, og det forekom ham samtidig, at han pludselig var blevet døv og ikke kunne høre en

smule. Larmen af det rasende myrderi, der foregik nogle fod oven for ham, nåede, på grund af det tykke jordlag, som skilte ham derfra, kun dæmpet og utydeligt ned til ham som noget, der rører sig i dybet. Han kunne mærke, at han havde fast grund under fødderne. Det var alt, men det var tilstrækkeligt. Han rakte først den ene arm frem og så den anden, han kunne røre ved muren på begge sider og sluttede deraf, at den gang, han befandt sig i, var meget smal. Han gled og kunne således skønne, at fliserne var fugtige. Han strakte forsigtigt den ene fod frem, fordi han var bange for, at der skulle være et hul, en vandbeholder, et eller andet svælg, men han mærkede, at flisebelægningen fortsatte sig, og de stinkende uddunstninger sagde ham, hvad det var for et sted, han var på.

Efter nogle øjeblikkes forløb var hans blindhed forsvundet. Gennem det lufthul, han var krøbet ned ad, sænkede der sig lidt lys, og hans blik begyndte at vænne sig til mørket, så at han nu kunne skelne noget. Den gang, han havde gravet sig ned i – det er det udtryk, der bedst betegner den stilling, han var i – var tilmuret bag ved ham. Det var en forgrening af rørledningerne, der endte blindt. Foran sig havde han nok en mur, en bælgmørk mur. Lyset fra lufthullet tabte sig en ti, tolv skridt borte fra det sted, hvor Jean Valjean stod, og kastede kun på nogle metre af kloakkens fugtige væg et blegt skær. Længere borte var der et uigennemsigtigt mørke, som det syntes rædselsfuldt at skulle trænge ind i, og som syntes at ville opsluge den, der begav sig ind i det. Imidlertid kunne han jo dog, og burde trænge ind i denne tågevæg. Han burde oven i købet gøre det snarest muligt, for han kom til at tænke på, at det gitter, som han havde opdaget under brostenene, ligeledes ville kunne blive bemærket

af soldaterne, der i så fald også kunne finde på at stige ned i brønden og udforske den. Der var derfor ingen tid at spilde. Han tog Marius, som han havde lagt ned på jorden, op igen på sine skuldre og begav sig med en rask beslutning ind i mørket.

I virkeligheden var deres frelse ikke så afgjort en sag, som Jean Valjean troede. Der ventede dem farer af en anden art og måske lige så store som de, der lige havde truet dem. Efter kamplynenes bulder kom nu hulen med de giftige uddunstninger og skjulte snarer. Efter virvaret kloakken. Jean Valjean var dumpet fra det ene helvede ned i det andet.

Da han havde tilbagelagt omtrent halvtreds skridt, blev han nødt til at standse, fordi der fremstillede sig et vanskeligt spørgsmål, der krævede at løses. Den gang, han bevægede sig hen ad, stødte op til en anden, der skar den under en ret vinkel. Her frembød der sig altså to veje. Hvilken af dem skulle han vælge? Skulle han dreje til venstre eller til højre? Hvordan skulle han finde sig til rette i denne mørke gang?

Den har imidlertid som enhver labyrint sin tråd, og det er dens hældning. Følger man denne, kommer man ned ad floden til. Det indså Jean Valjean straks.

Han sagde til sig selv, at han sandsynligvis befandt sig i den del af kloakken, der strækker sig under torvehallerne, og at han derfor, hvis han fulgte skråningen og gik til venstre, inden et kvarters forløb ville komme hen til et eller andet udløb i Seinefloden mellem Vekselbroen og Nybro, det vil sige dukke op i fuldt lys på det mest befærdede sted i Paris, eller måske nå hen til en opgang, hvor flere gader stødte sammen. De forbigående ville da blive forbavsede over at se to blodige mænd komme op af jorden lige for deres fødder, politibetjentene ville komme til,

vagten fra nærmeste post træde under gevær, og han og Marius ville blive pågrebet, inden de helt var kommet op. Nej, så var det bedre at begive sig ind i labyrinten, stole på mørket og sætte sin lid til, at forsynet ville vise en et sted, hvor der var en udgang.

Han gik derfor op ad skråningen og holdt til højre.

Da han var kommet omkring hjørnet af gangen, forsvandt det fjerne skær fra lufthullet, mørket sænkede sig atter over ham som et tæppe, og han blev på ny blind. Ikke des mindre blev han ved at gå fremad så hastigt, han kunne. Marius' to hænder lå om hans hals, og hans ben hang og dinglede bag ved ham. Jean Valjean holdt hans arme med den ene hånd og følte med den anden på muren. Marius' kind lå tæt op til hans og klæbede, blodig som den var, til hans kind, og han følte en lunken strøm, der kom fra Marius, risle ned ad sig og gennemtrænge klæderne. Dog tydede en fugtig varme ved hans øre, som den såredes mund berørte, på at der var åndedræt og følgelig liv.

Den gang, Jean Valjean nu fulgte, var mindre smal end den første. Dog kunne han kun med besvær gå ad den, for regnvandet fra den foregående dag var endnu ikke flydt bort, men dannede en lille strøm på rendestenens bund, så at han var nødt til at trykke sig op mod muren for ikke at gå med fødderne i vand. Sådan gik han videre frem i mørket og lignede de natlige væsner, der famler om i dunkelheden og taber sig i skyggen.

Dog kunne han lidt efter lidt, hvad enten det nu kom af, at fjerne lufthuller sendte lidt svævende lys ned i denne tætte tåge, eller det var, fordi hans øjne vænnede sig til mørket, atter skimte omgivelserne, og han begyndte ubestemt at gøre sig rede, snart for en væg, han rørte ved, snart for den hvælving,

han gik hen under. Pupillen udvider sig i mørke og finder til sidst lys der, ligesom sjælen udvider sig i ulykken og til sidst der finder Gud.

Det var lidt vanskeligt for ham at bestemme sig for den retning, i hvilken han skulle gå. Kloakkerne følger de gader, der ligger oven over dem, og der var den gang i Paris to tusinde og to hundrede gader. Man kan altså tænke sig, hvor vildsom den skov var, hvis mørke forgreninger dannede rendestenene. Hvis man på den tid havde lagt dem alle sammen på en linje, den ene efter den anden, ville man have fået en strækning på en fem-seks mil. For øjeblikket er der omtrent seks gange så mange.

I starten tog Jean Valjean fejl. Han troede, han var under Saint-Denis-gade, og det ville have været ønskeligt for ham, om han havde befundet sig der, for der findes der en gammel ledning af sten, der skriver sig fra Ludvig den Trettendes tid og fører lige hen til hovedledningen med et eneste sving til højre i højde med den tidligere Mirakelgade og en eneste forgrening, Hellig Mortens rende, hvis fire arme danner et kors. Men ledningen under Lille Tiggerstræde, hvis indgang lå tæt ved værtshuset *Korinth*, har aldrig stået i forbindelse med kloakken til Saint-Denis-gade. Den munder ud i Montmartre kloak, som Jean Valjean nu var kommet ind i. Der var der en rig lejlighed til at gå vild, da denne kloak var en af de videst forgrenede i det tidligere net. Heldigvis havde Jean Valjean ladet torvehallernes ledning, der er i høj grad indviklet, ligge bag ved sig, men han havde foran sig mere end en forlegenhed og mere end et gadehjørne, der i mørket meldte sig som et spørgsmålstegn, inden han kunne nå hen til den ydre ringledning, der alene

kunne føre ham til en udgang tilstrækkelig langt borte til at være sikker.

Hvis han havde vidst besked med det her antydede, ville han snart, blot ved at føle på muren, have lagt mærke til, at han ikke var i den ledning, der fulgte Saint-Denis-gade. I stedet for de gamle kvadersten og den gammeldags fornemme, kongelige byggemåde, der selv i kloakkerne bevarede sit præg med granit i bunden og murskifer forbundet med mørtel, og som havde kostet otte hundrede francs favnen, ville hans hånd have følt samtidens billige materiale, almindeligt murværk på betongrund til to hundrede francs meteren. Men det vidste han ikke noget om. Han gik bare lige frem, ængstelig, men rolig, uden at se eller høre noget, på lykke og fromme, det vil sige i forsynets vold.

Men lidt efter lidt begyndte han, det må indrømmes, at blive betaget af rædsel, og den skygge, der omgav ham, trængte ind i hans sind. Han vandrede i en gåde. Denne skarnledning er frygtelig, den deler sig i så mange grene, der krydser hinanden, at det svimler for en blot ved tanken derom, og man bliver uhyggelig til mode, når man fanges i dette mørke Paris. Jean Valjean var nødt til at finde vej uden at se, hvor han gik, og hvert skridt, han gjorde ud i det uvisse, kunne måske være det sidste. Hvordan skulle han dog komme ud af dette? Kunne han finde en udgang, og kunne han finde den tidsnok? Ville det blive muligt for ham at trænge gennem denne uhyre store, underjordiske svamp med alle dens stenceller? Ville han i mørket uventet støde på et eller andet knudepunkt? Ville han nå hen til et sted, hvor det var umuligt at hitte rede, og som han ikke ville være i stand til at overskride? Ville Marius dø af sit

blodtab og han selv dø af sult? Ville de til sidst begge to gå til grunde og blive liggende som to benrade i en eller anden mørk krog? Det vidste han ikke. Han stillede sig selv alle disse spørgsmål uden at kunne give svar på dem. Paris' indre er en afgrund. Jean Valjean var ligesom profeten Jonas nede i uhyrets bug.

Pludselig fik han en overraskelse.

I det øjeblik, da han mindst ventede det, mærkede han, at han, skønt han uophørlig havde fortsat med at gå lige ud, ikke længere bevægede sig opad. Rendestenens vand piskede ham på hælen i stedet for som hidtil at flyde mod hans tåspids. Kloakken gik nu nedefter. Hvorfor? Ville han pludselig komme hen til Seinen? Det ville være farligt, men det var endnu farligere at gå tilbage, derfor blev han ved med fremdeles at gå fremad.

Han gik hen imod Seinen. Den højderyg, jordsmonnet danner i Paris på højre Seinebred, skråner på den ene side ned mod floden, på den anden side ned mod kloakkens hovedledning og betegner ved en ret lunefuld linje vandskellet mellem de to. Det højeste punkt ligger i Montmartre-kloakken hen ad torvehallerne til. Det var til det, Jean Valjean var kommet. Han bevægede sig i retning hen imod ringledningen og var altså på rette vej. Men det vidste han ikke noget om.

Hver gang han stødte på en forgrening, følte han på dens hjørner, og når han fandt, at den åbning, han kom til, var smallere end den gang, han kom fra, gik han ikke ind i den, men fortsatte sin vej lige ud, idet han rigtigt skønnede, at enhver mere snæver vej måtte munde ud i en blindgade og blot fjerne ham fra målet, det vil sige udgangen.

På et vist tidspunkt kom han til erkendelse af, at han forlod det af oprøret forstenede Paris, hvor barrikaderne havde standset al færdsel, og var på vej ind under det levende, dagligdags Paris. Han mærkede pludselig oven over sig en larm som af en fjern, men vedholdende torden. Det var vognrummelen.

Han havde efter sin egen beregning gået omtrent en halv time uden endnu at tænke på at hvile sig. Han havde blot skiftet hånd for at kunne holde ud at bære Marius. Mørket var dybere end før, men dette dybe mørke beroligede ham.

Da så han på en gang foran sig sin egen skygge. Den tegnede sig i et næsten umærkeligt, rødligt skær, der farvede rendestenens bund ved hans fødder og hvælvingen oven over hans hoved og gled hen til højre og venstre for ham over gangens to klæbrige sider. Han vendte sig forbavset om.

Bag ved ham, i den del af den underjordiske gang, som han lige var kommet igennem, begyndte der, i en afstand, der forekom ham umådelig stor, at lyse et slags frygtelig stjerne, som kastede sine stråler gennem det tætte mørke og syntes at se på ham. Det var politiets uhyggelige stjerne, der stod op i denne kloak. Bag stjernen bevægede der sig en otte, ti mørke, ranke, frygtelige skikkelser, hvis omrids utydeligt tegnede sig der henne.

2

I løbet af dagen den sjette juni var der blevet givet befaling til at anstille en klapjagt i kloakkerne. Man var bange for, at de overvundne skulle søge tilflugt der, og politidirektøren skulle derfor lade det skjulte Paris gennemsøge, mens general

Bugeaud fejede rent i gaderne. Tre afdelinger politibetjente og kloakrensere gennemforskede de underjordiske veje, en på højre Seinebred, en på venstre, en under byens midte. Betjentene var væbnede med geværer, politistave, kårder og dolke. Det, der i dette øjeblik var rettet mod Jean Valjean, var den afdelings lygte, som havde befaling til at gennemstrejfe højre Seinebred.

Patruljen havde netop efterset den krumme gang og de tre blindgader, der ligger under Urskivegade. Mens den kastede sin lygtes skær rundt i disse egne, havde Jean Valjean på sin vej truffet indgangen til den krumme gang, havde mærket, at den var smallere end den hovedgang, han kom ad, havde derfor undladt at gå ind i den og havde fortsat sin vej. Da politimandskabet var kommet ud igen fra Urskivegades kloak, havde det forekommet en af dem, at han hørte lyden af skridt i retning af ringledningen. Det var ganske rigtigt Jean Valjeans skridt. Den underofficer, der førte patruljen, havde hævet sin lygte, og mandskabet havde givet sig til at stirre ind i tågen ad den kant, hvorfra man havde hørt lyden.

Det var et skrækkeligt øjeblik for Jean Valjean.

Men heldigvis kunne lygten ikke se ham, mens han derimod godt kunne se den. Den var lyset, men han var skyggen. Han var langt borte og smeltede sammen med stedets mørke. Han trykkede sig op langs muren og standsede sin gang. For øvrigt lod det ikke til, at han ret gjorde sig rede for, hvem det var, der bevægede sig bag ved ham. Også han var ligesom Marius på grund af søvnløshed, mangel på føde og sindsbevægelse kommet i den tilstand, hvori man ser syner. Han så et lysskær

glimte og rundt om skæret spøgelser. Hvad kunne det være? Det begreb han ikke.

Han var standset, og dermed var lyden hørt op. Mandskabet lyttede uden at kunne høre noget, de stirrede uden at kunne se noget. De holdt råd.

Der var på den tid på dette sted af Montmartre kloak en åben plads, hvor to korsgader mødtes. Den er senere blevet afskaffet, fordi der under stærkt uvejr, når regnvandet skyllede derned, dannede sig en lille dam der. På denne korsvej så Jean Valjean spøgelserne slå kreds. Deres hundehoveder blev stukket sammen og gav sig til at hviske. De kom til det resultat, at de måtte have taget fejl, at der ikke havde været nogen lyd, at der ikke var nogen der, at det ville være tidsspilde at afsøge ringledningen, og at de hellere måtte skynde sig hen til Saint-Merry, fordi det kun måtte være i det kvarter, der kunne være tale om at "hugge" en eller anden oprører.

Underofficeren gav derfor befaling til at dreje til venstre ned ad skråningen hen ad Seinen til. Hvis de havde fået det indfald at dele sig i to og gå hver i sin retning, ville Jean Valjean være blevet grebet. I en sådan tråd hang hans skæbne. Det er sandsynligt, at politidirektøren af frygt for, at der skulle findes større skarer af oprørere, som mandskabet kunne komme i kamp med, havde givet det en instruks, der forbød det at dele sig i mindre afdelinger. Patruljen marcherede nu atter videre og efterlod bag sig Jean Valjean, der ikke kunne opfatte andet af denne manøvre end, at lygten pludselig, idet den blev vendt om, formørkedes.

Men før de gik deres vej, tog sergenten, for at have sin politisamvittighed fri, og skød sit gevær af ad den kant, hvor de

opgav afsøgelsen, i samme retning, som Jean Valjean tog. Knaldet drønede med gentaget genlyd under de underjordiske hvælvinger, og en klump kalk, der faldt ned i rendestenen og fik vandet til at plaske nogle skridt fra Jean Valjean, viste, at kuglen havde ramt hvælvingen lige over hans hoved.

I nogen tid genlød taktfaste, langsomme trin på stenbroen i kloakkens bund og døde hen, efterhånden som afstanden voksede. De mørke skikkelser blev mere og mere utydelige. Et skær flimrede med rødlige glimt op mod hvælvingen, tog af og forsvandt til sidst helt. Mørket blev atter fuldstændigt, blindheden og døvheden tog det igen i besiddelse. Men Jean Valjean, der endnu ikke turde røre sig af pletten, blev længe stående med ryggen op mod muren og lyttede spændt og stirrede med udvidede pupiller efter disse spøgelsesskikkelser, der forsvandt langt borte.

3

Det må man lade politiet på den tid, at det, selv under de største offentlige uroligheder, ufortrødent opfyldte sine pligter med hensyn til orden og opsyn med gader og veje. Et oprør var ikke i dets øjne et påskud til at lade misgerningsmænd have frit spil og forsømme samfundet, fordi regeringen var i fare. Den daglige tjeneste gik sin regelmæssige gang uden hensyn til, at der stilledes usædvanlige krav i retning af særlig tjeneste. Midt under begyndelsen til en uberegnelig politisk begivenhed og under trykket af en mulig omvæltning fortsatte politibetjentene, uden at lade deres opmærksomhed adsprede af oprør og barrikader, at holde øje med tyveknægtene.

Det var netop noget sådant, der foregik om eftermiddagen den sjette juni på Seinens højre bred, lidt på den anden side Invalidebroen. Den dæmning, der den gang fandtes på dette sted, er siden forsvundet og landskabets udseende forandret.

På denne dæmning så man på det tidspunkt to mænd færdes med en vis afstand imellem sig, øjensynlig optaget af at holde øje med hinanden, idet dog samtidig den ene søgte at undgå den anden. Den, der gik foran, prøvede på at fjerne sig, mens han, der gik bagefter, forsøgte at komme nærmere. Det var ligesom et skakspil, der blev spillet på afstand og i tavshed. Ingen af dem lod til at have travlt, og de gik begge langsomt, som om enhver af dem frygtede for, at han ved at fremskynde sine skridt skulle fordoble den andens hastighed. Det så ud, som når et sultent rovdyr forfølger sit bytte uden at give det udseende af, at det gør det med vilje, mens byttet snildt var på sin post og undgik at give sig nogen blottelse.

Det rette forhold mellem den jagede mår og den forfølgende jagthund blev overholdt. Den, der prøvede på at undslippe, var af lille vækst og så noget ynkelig ud. Den, der prøvede på at fange den anden, var høj og kraftig, så barsk ud og måtte ikke være rar at komme i slagsmål med. Den første, der følte, at han var den svageste, undgik den anden, men der lå et indædt raseri i den måde, hvorpå han undgik ham. Hvis man havde kunnet iagttage ham, ville man i hans øjne have set det mørke fjendskab, som han følte ved at være nødt til at flygte, og alt det truende, der kan ligge i frygt.

Dæmningen var folketom. Der kom ingen forbi, der var ikke engang en bådfører eller lossemand i nogen af de pramme, der hist og her lå fortøjede.

Det var ikke let at se disse to mænd, med mindre man stod på kajen lige overfor. Men hvis man havde set dem i denne afstand, ville den forreste af dem have vist sig som en mistænkelig, laset person med strittende skæg, der bævrede urolig i sin pjaltede bluse, mens den anden havde et klassisk og embedsmandsmæssigt udseende og bar sin uniformsfrakke tilknappet lige op til halsen.

Læseren ville måske have genkendt disse to mænd, hvis han havde set dem nærmere ved. Hvad var den sidstes hensigt? Sandsynligvis at komme til at give den første nogle varmere klæder på. Når en mand, der bærer statens klæder, forfølger en pjaltet mand, så er det for ligeledes at skaffe ham nogle af statens klæder på kroppen. Hele forskellen ligger i farven. At gå med blå klæder er en ære, at bære røde er mindre behageligt. Det var formodentlig en ubehagelighed af sidste slags, den første søgte at undgå. Når den anden lod ham gå i forvejen og endnu ikke gjorde mine til at gribe ham, var det efter al sandsynlighed i håb om at se ham møde interessante personligheder, som det kunne være heldigt at træffe og gøre nærmere bekendtskab med.

Hvad der gør denne gisning højst sandsynlig er, at den tilknappede mand, da han fra dæmningen fik øje på en droske, der kørte hurtigt forbi oppe på kajen, gav kusken et vink, som denne åbenbart forstod, for i klar erkendelse af, hvem han havde for sig, vendte han straks om og gav sig til at følge de to mænd skridt for skridt langs hen ad kajen. Dette blev ikke bemærket af den tvivlsomme, lasede skikkelse, der gik foran.

Kusken kørte langs træerne i de elysæiske marker, og man kunne se hans skikkelse med pisken i hånden rage op over

brystværnet på kajen. En af politibetjentenes hemmelige instrukser indeholder følgende bestemmelse: "Altid for påkommende tilfældes skyld at have en droske ved hånden."

Alt imens de to nævnte mænd således som anført holdt hinanden i skak, nærmede de sig en skråning, som fra kajen førte ned til dæmningen og på den tid gjorde det muligt for droskekuske, der kom fra Passy, at køre ned til floden for at vande deres heste. Denne nedkørsel er senere blevet afskaffet for at bringe bedre overensstemmelse i forholdene. I den anledning er hestene ved at krepere af tørst, men der er sket skønhedshensynet fyldest.

Det var sandsynligt, at blusemanden ville gå op ad denne skråning for at prøve på at slippe ind i de elysæiske marker, hvor der vel er mange træer, men på den anden side også en hel sværm af politibetjente, så at det ville blive let for hans forfølger at få hjælp til at gribe ham. Men til iagttagerens store overraskelse gik den forfulgte ikke op ad nedkørslen til vandingsstedet, men blev ved at gå hen ad dæmningen langs kajen.

Hans stilling begyndte at blive farlig. Hvad ville han gøre, hvis han ikke havde i sinde at springe ud i floden? Det ville ikke længere være ham muligt at komme op igen på kajen, hvor der hverken var opkørsel eller trappe, og de var nu temmelig nær ved det sted, hvor floden slår en bugt hen ad Jenabroen til, og hvor dæmningen mere og mere indsnævredes og til sidst endte i en lang, smal tange, der tabte sig ud i vandet. Der ville den forfulgte mand uundgåeligt se sig indeklemt mellem den lodrette mur af kajen til højre, floden til venstre og lige foran sig med politiet i hælene på sig.

Rigtignok var det sted, hvor dæmningen løb ud i vandet, skjult af en dynge grus og fyld på en syv, otte fods højde, som hidrørte fra en eller anden nedrevet bygning, men manden kunne da umulig håbe at skjule sig bag denne bunke affald, som det jo var en smal sag at gå uden om. Det ville have været barnagtigt at søge en sådan udvej, det kunne umuligt være hans hensigt. Så vidt går gavtyvenes troskyldighed ikke.

Affaldsbunken dannede en slags høj ved bredden af vandet og strakte sig helt hen til kajens mur. Da den forfulgte mand havde nået den, gik han uden om den og forsvandt således for forfølgerens blik. Da denne ikke længere kunne se ham og følgelig heller ikke kunne ses af ham, benyttede han sig af denne omstændighed til at gå raskere til og opgive al forstillelse. På få øjeblikke var han henne ved grusdyngen og gik uden om den. Der blev han forbavset stående. Den mand, han gjorde jagt på, var væk. Blusemanden var fuldstændigt forsvundet.

Fra grusbunken var der kun en tredive skridt hen til det punkt, hvor dæmningen sænkede sig ned i vandet. Flygtningen ville hverken have kunnet springe ud i floden eller klatre op på kajen uden at blive set af sin forfølger. Hvad var der da blevet af ham?

Manden i den tilknappede frakke gik hen til dæmningens yderste ende og blev stående der et øjeblik i tanker med krampagtigt knyttede næver og spejdende blik. Pludselig slog han sig for panden. Han havde der, hvor jorden hørte op og vandet begyndte, fået øje på et bredt, lavt, buet gitter med en sær lås og tre vældige hængsler, en slags port i kajens nederste del, der åbnede sig ud til floden og dæmningen. Neden under

den flød en sort rendesten ud i Seinen. Bag dens svære, rustne gitterstænger kunne man skelne en slags hvælvet og mørk gang.

Manden lagde sine arme over kors og så bebrejdende på gitteret, og da dette blik ikke formåede at lukke det op, prøvede han på at skyde det op. Men det ville ikke give efter. Det var sandsynligt, at det for nylig var blevet åbnet, skønt man ikke havde hørt nogen lyd, hvad der var besynderligt nok, når man tog i betænkning, at det var ganske rustent. Men vist var det, at det atter var blevet lukket i. Det tydede på, at den, der havde fået gitteret til at dreje sig om dets hængsler, ikke havde brugt en dirk, men en nøgle, og denne kendsgerning, der straks var den mand indlysende, som forsøgte på at rokke ved gitteret, aftvang ham følgende harmfulde udbrud: "Det var ellers et stift stykke! Har han oven i købet nøgle til gitteret?"

Men han blev straks efter igen rolig og udtrykte alle de betragtninger, han i sit stille sind gjorde sig, ved følgende ironiske udbrud: "Se, se, se!" og da han havde sagt det, stillede han sig, i håb om, at der skulle ske et eller andet, og han enten ville se manden komme ud igen derfra eller andre gå derind, på lur bag grusdyngen med en jagthunds rasende tålmodighed.

Drosken, der havde fulgt alle hans bevægelser, gjorde holdt oven for ham oppe ved kajens brystværn. Da kusken kunne skønne, at han ville komme til at holde længe, bandt han sin hest en mulepose for snuden. Det er en ting, pariserne godt kender, for af og til plejer regeringerne at give dem selv en på. De få fodgængere, der kom over Jenabroen, drejede, inden de gik videre, hovedet om for at betragte de to ubevægelige forgrundsfigurer: manden på dæmningen og drosken på kajen.

4

Jean Valjean havde fortsat sin gang uden at standse oftere, men denne gang blev mere og mere besværlig.

Hvælvingerne er af forskellig højde. Gennemsnitlig måler de omtrent fem fod og seks tommer, idet de er beregnede på en almindelig mands højde. Jean Valjean var derfor nødt til at gå krumbøjet for ikke at støde Marius mod loftet og måtte hvert øjeblik bukke sig og atter rette sig i vejret og uophørlig føle på muren. De skimlede sten og rendestenens klæbrige bund gjorde, at det kun var dårlige støttepunkter, han havde for hånd og fod. Han ravede og snublede i dette byens hæslige affald. Af og til kom der med lange mellemrum glimt fra lufthullerne, men dette skær var så blegt, at det fulde sollys, når det faldt ned igennem disse huller, lignede måneskin, og alt det øvrige var tåge, stank og uigennemsigtigt mørke.

Jean Valjean var både sulten og tørstig, navnlig det sidste, men kloakkerne er i så henseende som et hav. Vand er der nok af, men det er ikke til at drikke. Skønt han havde umådelige kræfter, der på grund af hans kyske og ædruelige liv ikke var taget af med alderen, begyndte de dog at svigte. Han blev træt, og efterhånden som kræfterne tog af, tog vægten af den byrde, han bar, til, og Marius, der måske var død, tyngede som en anden livløs genstand. Jean Valjean holdt ham oppe på en sådan måde, at hans bryst ikke blev trykket, og at han så let som muligt kunne trække vejret. Han mærkede rotterne smutte mellem benene på sig. En af dem blev så forskrækket, at den nær havde bidt ham. Af og til blev han forfrisket af et vindpust fra rendestenenes udløb i kloakken.

Klokken kunne vel være tre om eftermiddagen, da han nåede hen til ringledningen. I førstningen studsede han over den pludselige udvidelse, da han på en gang stod i en gang, der var så bred, at han ikke med de udstrakte hænder kunne røre samtidig ved begge dens vægge, i en hvælving, som han ikke kunne nå med hovedet. Ledningen er nemlig otte fod bred og syv fod høj.

På det sted, hvor Montmartre kloak løber ud i hovedledningen, danner to andre underjordiske gange, den under Provence-gade og den under Slagtergade, en korsvej. Mellem de fire sammenstødende veje ville en mindre skarpsindig vandrer have været i forlegenhed med valget. Jean Valjean tog den bredeste, det vil sige ringledningen. Men nu blev det store spørgsmål, om han skulle gå opad eller nedad. Han mente nu, at det gjaldt om snarest muligt at komme ud i fri luft, og at han derfor måtte udsætte sig for den fare, der var forbundet med at søge mod Seinen. Han gik til venstre.

Det var heldigt for ham. Det ville nemlig være en vildfarelse at antage, at ringledningen har to udgange, en hen ad Bercy til, en anden ud mod Passy, og at den, som man på grund af dens benævnelse kunne være fristet til at tro, danner en underjordisk ring om den del af Paris, der ligger på højre Seinebred. Hovedledningen munder, når man følger den opad, blindt ud ved foden af Menilmontant-højen og står ikke i ligefrem forbindelse med den forgrening, der opsamler Paris' rendestensvand fra Popincourt kvarteret og løber ud i Seinen ad Amelot-kloakken oven for den tidligere Louviers Ø. Denne forgrening er skilt fra hovedledningen under selve Menilmontant-gade ved en mur, der betegner skellet mellem de

to vandledninger. Hvis Jean Valjean var gået opad, ville han, efter usigelige besværligheder, udmattet af anstrengelse, døende i mørket, være kommet hen til en mur. Da havde det været ude med ham.

Det var derfor en heldig indskydelse, der bragte ham til at gå nedad. Det var den eneste mulige frelse. Lidt efter gjorde han holdt. Han var meget træt. Fra et temmelig bredt lufthul, der sandsynligvis var nedgangen fra Anjou-gade, kom der et næsten livligt lys. Jean Valjean lagde med nænsom hånd, som om det kunne være hans broder, han bar, Marius ned på stenunderlaget i kloakken. Det blodige ansigt lå der under det hvide skær fra lufthullet som på bunden af en grav. Marius lå med lukkede øjne, håret klistret fast til tindingerne som pensler med indtørret rød farve, slapt nedhængende arme, kolde lemmer og størknet blod i mundvigene. Der havde samlet sig en blodpøl i hans halstørklæde, skjorten sad fast i sårene, klædet i hans frakke gnavede i det gabende kød. Jean Valjean bredte med fingerspidserne hans klæder til side og lagde hånden på hans bryst. Hans hjerte slog endnu. Derpå tog hans redningsmand og rev hans skjorte itu, for på bedste måde at forbinde hans sår og standse blodet, der flød fra dem, hvorefter han i halvlyset bøjede sig ned over den stadig bevidstløse, unge mand, der kun åndede ganske svagt, og betragtede ham med usigeligt had.

Ved at famle ved Marius' klæder havde Jean Valjean i hans lommer fundet to ting, hans brevtaske og det stykke brød, han den foregående dag havde stukket til sig, men glemt at fortære. Jean Valjean spiste brødet og lukkede brevtasken op. På dens første side fandt han de linjer, man måske vil erindre, Marius

under barrikadekampen havde skrevet der: "Jeg hedder Marius Pontmercy. Man anmodes om at bringe mit lig til min bedstefader, hr. Gillenormand, Filles-du-Calvaire-gade nummer 6."

Disse ord læste Jean Valjean ved skæret fra lufthullet, og han blev et øjeblik stående i tanker og gentog halvhøjt for sig selv: "Filles-du-Calvaire-gade nummer seks, hr. Gillenormand." Derpå lagde han igen brevtasken ned i Marius' lomme. Han havde nu fået noget at spise og derved nye kræfter. Han tog atter Marius op på sin ryg, lænede omhyggeligt hans hoved på sin højre skulder og gav sig på ny til at vandre ned ad kloakken.

Hovedledningen er omtrent en mil lang og for størstedelen brolagt. Jean Valjean havde ikke nogen forestilling om, hvad det var for gader, han nu gik under, så lidt som om den vej, han allerede havde tilbagelagt. Fra tid til anden tydede de lysklatters tiltagende bleghed, som han kom forbi, på, at solen trak sig bort fra stenbroen, og at det ikke ville vare længe, før dagen begyndte at hælde, og da vognrummelen over hans hoved efterhånden blev mere ujævn og til sidst næsten hørte helt op, kunne han deraf slutte, at han ikke længere befandt sig under midten af Paris, men nærmede sig til en mere ensom bydel i nærheden af de ydre boulevarder eller længst borte liggende kajer. Der, hvor der er færrest huse og gader, har kloakken det mindste antal lufthuller. Skyggerne blev tættere om Jean Valjean. Dog blev han ikke des mindre ved at famle sig frem i mørket, indtil han på en gang mærkede, at han trådte i vand og ikke længere havde stenbro, men dynd under sine fødder.

5

Det hænder undertiden på visse kyststrækninger i Bretagne eller Skotland, at en mand, en rejsende eller en fisker, mens han ved ebbetid vandrer hen ad stranden, langt borte fra havets bred, pludselig opdager, at han i flere minutter kun med besvær har kunnet bevæge sig af sted.

Strandbredden er som beg under hans fødder, sålen bliver hængende, det er ikke længere sand, men lim, han træder i. Det sted, hvor han sætter foden, er ganske tørt, men for hvert skridt, han gør, fyldes hans spor med vand, så snart han løfter benet. Øjet har ikke bemærket nogen forandring. Den udstrakte havbund er jævn og rolig. Sandet ser hele vejen ens ud, intet adskiller det jordsmon, der er fast, fra det, der ikke er det. Den lille, muntre sky af havlus bliver ved at tumle sig i broget forvirring ved vandrerens fødder, mens han går videre lige efter næsen eller nærmere ind mod land eller tættere ud mod havstokken.

Han er ikke ængstelig, for hvad skulle han være ængstelig for? Det eneste, han mærker, er en fornemmelse, som om hans fødder blev tungere for hvert skridt, han gør.

Men pludselig synker han i, et par tommer. Han må sikkert være på gale veje, og han standser for at finde sig til rette. På en gang ser han ned til sine fødder, men de er forsvundet, de er dækkede af sand. Han trækker dem op af sandet, vil vende tilbage ad den vej, han er kommet, og drejer sig derfor om. Men han synker dybere i. Sandet når ham til anklen. Han river sig løs og kaster sig til venstre: Sandet når ham midt op på skinnebenet. Han kaster sig til højre: Sandet går ham til knæhaserne.

Da erkender han med usigelig rædsel, at han er kommet ind i noget kviksand, og at han under sig har det frygtelige element, hvor et menneske lige så lidt kan gå som en fisk svømme. Han smider sin byrde, hvis han har nogen, ligesom et skib i havsnød befrier sig for sin last, men det er for sent, sandet går op over hans knæ.

Han kalder, han vifter med sin hat eller sit lommetørklæde, men sandet når stadig højere op om ham. Hvis strandbredden er øde, hvis der er for langt til beboede steder, hvis sandbanken er for berygtet, hvis der ikke findes en helt i nærheden, er han fordømt til at synke ned i sandet, fordømt til den forfærdelige skæbne langsomt, ufejlbarligt at blive begravet, uden at kunne hverken forhale eller fremskynde sin død. Det varer timer, det får ingen ende, det griber en, mens man står der fri og sund og rask på sine ben, trækker en ved fødderne, og slæber en ved hver anstrengelse, man gør, ved hvert råb, man udstøder, bestandig længere ned, idet det ligesom straffer en for den modstand, man gør, ved at knuge en så meget des fastere, og sænker langsomt manden ned i jorden, idet det lader ham få tid til at kaste sit blik rundt i synskredsen på træerne, de grønne marker, røgen fra landsbyerne inde på sletten, skibenes sejl ude på havet, fuglene, der kvidrende flagrer om ham, solen og himlen.

At synke ned i kviksandet er at blive begravet i en bølge, der fra jordens bund stiger op mod en levende. Hvert minut svøber ham ubønhørligt tættere ind i ligklædet. Den ulykkelige mand prøver på at sætte sig, lægge sig ned, krybe af sted, men alle de bevægelser, han gør, bringer ham blot dybere ned i jorden. Han retter sig i vejret, men han synker. Han føler, at han bliver

opslugt, han hyler, råber om hjælp, skriger op mod skyerne og vrider sine hænder i fortvivlelse. Nu sidder han i sand til midt på livet. Nu når sandet op til hans bryst. Nu ser man kun hovedet af ham. Han løfter sine arme i vejret, udstøder rasende jammerklager, klamrer sig med neglene til den sandede bred, vil holde sig fast ved denne masse, der giver efter som aske, støtter sig på albuerne for at rive sig ud af denne bløde skede og hulker ude af sig selv. Men sandet bliver ved at stige. Nu har det nået hans skuldre, hans hals. Nu er kun hans ansigt synligt. Hans mund skriger, men den fyldes af sand, og så tier den. Hans øjne kan endnu se, men sandet lukker dem, og det bliver nat for dem. Så forsvinder gradvis panden, så at kun endnu en enkelt hårtot kruser sig over sandet. En hånd rager op af et hul i strandbreddens sandmasse, bevæger sig, vinker og forsvinder. Et menneske er på en uhyggelig måde udvisket af jordens overflade.

Undertiden synker en rytter ned i sandet med sin hest, undertiden begraver kviksandet kusken med hans vogn. Alt strander på denne kyst, hvor det ikke er vandet, der fremkalder skibbrud, men jorden, man drukner i, hvor landet, gennemtrængt af havet, er blevet en snare og, idet det byder sig til som en slette, åbner sig som en bølge. Den slags forræderier gemmer afgrunden i sit skød.

En sådan skæbnesvanger hændelse, der altid er mulig på en eller anden strandbred, var for tredive år siden også mulig i Paris' kloakker. Før der i 1833 blev begyndt på omfattende arbejder der, kunne der ofte nede i den underjordiske vej, der strækker sig under byen, ske pludselige skred.

Vandet sivede nemlig undertiden ind i visse nedre jordlag, hvis bestanddele var af særlig løs beskaffenhed. Når således kloakkens bund, hvad enten den var lavet af brosten, som i de ældre kloaker, eller af cement på beton, som i de nyere gange, ikke længere havde noget støttepunkt, gav den efter. Men en revne på et sådant sted betyder sammenstyrtning. Bunden sank altså på en vis strækning, og der blev et svælg i snavset på grund af jordskredet, så at man pludselig nede under jorden oplevede det samme som, når man på havets bred træffer på kviksand. Når jordlaget bliver opblødt, er det, som om det smeltede. Alle dets enkelte bestanddele bliver svævende i en blød masse. Det er ikke længere jord og heller ikke vand. Skredets dybde kan ofte være meget stor, og der kan ikke tænkes noget forfærdeligere end at træffe på et sådant. Hvis vandet er fremherskende, indtræder døden hurtigt, fordi man opsluges, men hvis jorden er til stede i størst mængde, bliver døden langsom, fordi man glider ned i svælget, som når man synker i kviksand.

Hvem kan forestille sig en sådan måde at komme af dage på? Når det er skrækkeligt at tænke sig døden fremkaldt ved en begravelse i kviksand, hvad må det da ikke være, når det er en kloak, der lukker sig over en? I stedet for den friske luft, det fulde dagslys, høj, lys dag, klar luft med vid synskreds, alle de forskellige naturlyde om en, de frit svævende skyer, hvorfra der regner liv ned, bådene, som man kan se langt borte, håbet i så mangfoldige skikkelser, folk, der muligvis kan komme forbi, en hjælp, der måske kan vise sig i det yderste øjeblik: i stedet for alt det døvhed, blindhed, en mørk hvælving, det indre af en allerede gravet grav. Døden i et morads under et låg! En

langsom kvælning af skarn og urenlighed, en stenæske, hvori døden griber en i struben med sin dyndede klo, en rallen midt i en ulidelig stank, dynd i stedet for sand, svovlbrinte i stedet for storm, snavs i stedet for hav! Og så kalder man forgæves og skærer tænder og vrider og vender sig og kæmper med døden og har den store by, som ikke ved noget deraf, oven over sit hoved!

Hvilken usigelig rædsel at skulle dø sådan! Døden bøder undertiden noget på sin grumhed ved en vis skrækkelig ophøjet værdighed. På et bål, under et skibbrud kan man være stor. Blandt ildsluer så vel som mellem havets skum er det muligt at bevare en stolt holdning, og man undergår en forvandling ved at opsluges af dem. Men her er sådant ikke tilfældet. Døden er smudsig, og der er noget ydmygende ved at opgive sin ånd. De sidste ubestemte syner, der melder sig for ens sjæl, er væmmelige og fornedrende. Skarn er ensartet med skændsel, det er småt, grimt, vanærende. At dø i en tønde malvasiervin som Clarence, det lader sig høre, men at lade sit liv i en rakkerkule, det er rædselsfuldt. At kæmpe for livet, det er væmmeligt: på samme tid som man kæmper med døden må man plaske i snavset. Der er mørke nok til, at det kan være et helvede, og dynd nok, til at det dog kun er en mudderpøl. Den døende ved ikke, om han vil blive til et spøgelse eller til en skrubtudse.

Alle andre steder er det uhyggeligt at finde sin grav, men her er det hæsligt.

Disse ved jordskred fremkaldte svælg var af forskellig dybde, ligesom også deres længde og tæthed vekslede i forhold til jordbundens mere eller mindre slette beskaffenhed.

Undertiden kunne en sådan sænkning være blot en tre, fire, til andre tider en otte, ti fod dyb, og ind imellem kunne man slet ikke finde bund i dem. Her var dyndet næsten fast, dér næsten flydende. I det skred, der var sket ved Lumière, ville et menneske have brugt en dag til at forsvinde, mens han ville være blevet borte på fem minutter i sumpen ved Phélippeaux. Dyndet har en større eller mindre bæreevne, efter som det har større eller mindre tæthed. Et barn klarer sig, hvor en mand synker i. Det, som det først og fremmest gælder om, når man vil redde sit liv, det er at skille sig ved alt, hvad der kunne tynge en. Det første, en kloakarbejder plejede at gøre, når han følte jordbunden give efter under ham, det var at kaste sin pose med værktøj, sin kurv eller sin spand.

Der var forskellige årsager til de omtalte skred. De kunne komme enten af, at jorden var skør, eller at den styrtede sammen på større dybder, hvor man ikke kunne nå ned. Heftige regnskyl om sommeren, vedvarende fugtighed om vinteren. Langvarig småregnen kunne også fremkalde dem. En gang imellem kunne vægten af de omliggende huse øve et så stærkt tryk på en mergelholdig eller sandet jordbund, at hvælvingerne over de underjordiske gange gav sig og gled ud, eller at kloakkens bund sprang eller revnede under det voldsomme tryk. På denne måde bragte i forrige århundrede Panthéons vældige bygningsmasse en del af kældrene under hellig Genovevas bjerg til at glide ud og styrte sammen.

Når en kloak styrtede sammen under husenes tryk, lagde forvirringen sig i visse tilfælde for dagen oppe i gaden ved at der mellem brostenene fremkom revner, der lignede savtakker. Denne bristen fortsatte sig i slangebugtninger i hele den

sprukne hvælvings længde, og når således ondet var blevet synligt, kunne der hurtigt rådes bod på det. Men det kunne også ske, at den indre ødelæggelse ikke røbede sig ved noget ydre mærke, og i så fald var kloakarbejderne ilde stedte. Hvis de uden forsigtighedsforanstaltninger trængte ind i den sammensunkne kloak, kunne de miste livet der. De gamle protokoller melder om arbejdere, der på den måde er blevet begravede i sænkningerne.

Noget lignende var tilfældet med den elskværdige vicomte d'Escoubleau, en af heltene fra Leridas belejring, hvor de gjorde stormangreb i silkestrømper med musik i spidsen. Han blev en nat overrasket hos sit søskendebarn, hertuginden af Sourdis, og druknede i en mudderpøl i Beautreillis' kloak, hvor han havde søgt tilflugt for at undgå den skinsyge ægtemand. Da man fortalte hertuginden, at han var omkommet på denne måde, bad hun om sin lugtedåse og glemte at græde, fordi hun var så optaget af at modvirke det modbydelige indtryk, begivenheden havde gjort på hendes lugtenerver. I slige tilfælde kan ingen kærlighed holde stand. Kloakken dræber den. Så vægrer Hero sig ved at vaske Leanders lig. Thisbe stopper sig for næsen i Pyramus' nærværelse og siger: Pyha!

6

Jean Valjean stod altså over for en sænkning i terrænet.

Den slags skred var da hyppigere i de kloakker, der lå under de elysæiske marker, hvor jorden var vanskelig at behandle, når der var tale om arbejder for at bortlede vandet, og på grund af sin flydende karakter kun dårligt i stand til at holde på de underjordiske bygninger. Den er endog endnu løsere end selve

sandmasserne i Sankt Jørgens kvarter, hvor man har været nødt til at lægge beton, eller de lerholdige jordlag i Martyrernes kvarter, der var gennemsivede med gasser, og er så lidt faste, at man ikke har kunnet komme igennem uden at lægge et støbejernsrør ind i kloakken. Da den gamle stenledning under Saint-Honoré forstad, hvor Jean Valjean i dette øjeblik befandt sig, i 1836 blev taget op for at ombygges, lagde kviksandet, der udgør jordlaget under de elysæiske marker lige ned til Seinefloden, så mange hindringer i vejen for arbejdet, at man var et halvt år om at udføre det, hvilket fremkaldte indsigelser fra de tilstødende ejendommes besiddere, især dem, der boede i egen gård og havde heste og vogn. Det var ikke blot usundt, men ligefrem forbundet med fare at udføre disse arbejder, men det kom også for en del deraf, at det havde regnet næsten uafbrudt i halvfjerde måned og Seinen tre gange var gået over sine bredder.

Den sænkning, Jean Valjean var truffet på, var blevet fremkaldt af regnskyllet den foregående dag. Stenbroen, der kun støttedes ufuldkomment af det underliggende sand, havde givet sig, så at regnvandet havde sivet ned, var trængt ind i underlaget og havde fremkaldt et skred. Bunden af rendestenen var blevet bragt ud af sit leje og var sunket ned i dyndet på en strækning, som det var umuligt at angive, fordi mørket der var tættere end alle andre steder. Det var et hul af snavs i en bælgmørk hule.

Jean Valjean mærkede, at stenbroen blev borte under ham, men gik ikke des mindre ud i dyndet. Der var vand på overfladen og mudder for neden, men han måtte jo igennem, da det var umuligt for ham at vende samme vej tilbage. Marius

var døende og han selv ganske udmattet. Men hvor skulle han for resten gå hen? Han gik derfor trøstigt frem. Desuden syntes mudderpølen ved de første skridt, han gjorde, ikke at være videre dyb. Men efterhånden som han kom længere frem, sank hans fødder dybere i, og mudderet nåede ham snart til midt på skinnebenene og vandet til oven for knæene. Han blev ved at gå og løftede med begge arme Marius så højt op over vandet, som han kunne. Dyndet nåede ham nu til knæhaserne og vandet til bæltestedet. Han kunne allerede ikke længere gå tilbage, og han blev ved at synke dybere og dybere i. Det var øjensynligt, at mudderet, om det end måske var tilstrækkelig fast til at bære en enkelt mands vægt, umuligt kunne bære to mennesker. Der ville have været en rimelig udsigt for Marius og Jean Valjean til enkeltvis at klare sig, men til at bære dem begge samtidig var underlaget for løst. Jean Valjean blev imidlertid ved at vandre fremad med den døende Marius, der måske allerede var et lig, på sine skuldre.

Nu nåede vandet ham til armhulerne. Han havde en følelse, som om han var gået på grund og kunne kun med nød og næppe bevæge sig i den dybe mudderpøl, hvori han befandt sig. Dyndets fasthed, der var hans frelse, var på samme tid en hindring for ham. Han blev ved med hele tiden at holde Marius oppe i vejret og gik med en vældig kraftudfoldelse videre frem. Men han sank stadig dybere i. Han havde nu kun hovedet oven for vandet sammen med de to arme, der bar Marius oppe, ligesom moderen på de gamle billeder af syndfloden holder sit barn oven vande.

Atter sank han dybere i og vendte sit ansigt bagud for at kunne undgå vandet, og trække vejret. Den, der havde set ham

der i mørket, ville have troet, at han så et spøgelse svæve over skyggen. Han kunne kun dunkelt oven over sig skimte Marius' nedhængende hoved og gustne ansigt. Da gjorde han en fortvivlet anstrengelse og kastede den ene fod frem, og han var så heldig at støde imod noget fast, et støttepunkt. Det var også på høje tid.

Han rettede sig, snoede sig og trådte med en slags raseri fast ned på dette støttepunkt. Det forekom ham, at genstanden var som det første trin af en trappe, der atter førte op til livet.

Dette støttepunkt, han således i det yderste øjeblik havde fundet i mudderet, var begyndelsen til den anden skråning af kloakbunden, der havde givet sig uden at briste og bøjet sig under vandets tryk som et bræt uden at opløses i sine sammenføjninger. Når brolægningsarbejde er vel udført, kan det således danne en hvælving og udvise en lignende fasthed. Dette brudstykke af kloakbunden, der til dels stod under vand, men dog var fast, var en virkelig skråning, og når man først havde nået den, var man frelst. Jean Valjean gik op ad skråplanet og nåede op på den anden side af mudderpølen.

Lige som han kom op af vandet, stødte han mod en sten og faldt ned på sine knæ. Han fandt det ganske i sin orden og blev liggende i denne stilling i nogen tid, imens hans sjæl fordybede sig i en inderlig bøn til Gud.

Så rejste han sig atter op, sitrende, gysende af kulde, bøjet under byrden af den døende mand, han slæbte på, mens mudderet drev ned ad ham, men med sjælen fuld af en guddommelig klarhed.

7

Endnu en gang begav han sig atter på vej.

Men selv om han ikke havde ladet sit liv i sænkningen i kloakken, så syntes det dog, som om han der havde efterladt sin kraft. Denne sidste vældige anstrengelse havde udtømt hans kræfter, og hans træthed var nu så stor, at han ved hvert tredje eller fjerde skridt var nødt til at standse for at trække sit vejr og støtte sig op til muren. En gang måtte han sætte sig ned på kloakbundens murede kant for at lade Marius skifte stilling, og da havde han nær troet, at han var blevet siddende der. Men om end hans legemlige kraft var udtømt, så var hans viljekraft det ikke. Han rejste sig atter op.

Han gik videre med en fortvivlet beslutning og kom næsten hurtigt af sted. Han tilbagelagde således en hundrede skridt uden at løfte hovedet, næsten uden at trække vejret, og stødte pludselig mod en væg. Han var nået hen til et sted, hvor kloakken gjorde en bøjning, og da han med bøjet hoved havde bevæget sig frem uden at lægge mærke til, at vejen gjorde en drejning, var han rendt mod muren. Han så nu op og bemærkede langt, langt borte foran sig, for enden af den underjordiske gang, et lys. Denne gang var det ikke det forfærdelige lys, han før havde set, men et rart, hvidt lys, dagslyset.

Jean Valjean kunne se udgangen.

Han havde nu samme fornemmelse som en til helvedes evige pine fordømt sjæl, når den midt i ildsluerne pludselig opdager udgangen fra helvedesgryderne. Den flyver da med stumperne af de forbrændte vinger i rasende fart hen mod den dør, der stråler den i møde. Jean Valjean følte nu ikke længere træthed

og møje, han mærkede ikke længere vægten af Marius, han havde atter fået sin spændstighed tilbage. Han løb snarere end gik.

Efterhånden som han kom nærmere til udgangen, tegnede den sig tydeligere og tydeligere for hans øje. Det var en buehvælving af mindre højde end den gang, han befandt sig i, idet denne efterhånden indsnævredes og blev lavere, sådan at tunnellen endte som en tragt. Denne forkerte måde at bygge kloaker på, der var en efterligning af den måde, hvorpå kighullerne er anbragt i fængselsdøre, er senere blevet afskaffet. Hvad der kan være god mening i, når talen er om et fængsel, bliver meningsløst, når det drejer sig om en slamkiste.

Jean Valjean kom hen til udgangen, hvor han pludselig standsede. Hvad kunne det nytte, han var nået hen til den, når han ikke kunne komme ud af den?

Buehvælvingen var lukket med et stærkt gitter, og dette gitter, der efter al sandsynlighed kun sjældent drejede sig om sine rustne hængsler, var fastgjort i sin ramme med en tyk lås, der, rød og rusten som den var, så ud som en vældig mursten. Man kunne se nøglehullet og den svære rigel, der gik dybt ned i låseblikket. Det var tydeligt, at nøglen var drejet to gange om. Det var en af disse gammeldags fængselslåse, som man i ældre tid gjorde en så udstrakt anvendelse af.

Hinsides gitteret lå den friske luft, floden, dagslyset, den ganske vist smalle floddæmning, der dog imidlertid var bred nok til, at man ad den kunne gå sin vej, længere borte kajerne, Paris, dette svælg, hvor man har så let ved at skjule sig, den vide synskreds, friheden. Man kunne til højre, ned ad strømmen, skelne Jenabroen, til venstre op ad strømmen, Invalidebroen.

Stedet ville have været heldigt valgt til der at afvente mørket og da undvige. Det var et af de ensomste punkter i Paris, det var den dæmning, der ligger lige over for Gros-Caillou. Fluerne fløj ind og ud mellem gitterets jernstænger.

Klokken kunne vel være omtrent halv ni. Dagen gik på hæld.

Jean Valjean lagde Marius ned langs muren på den del af kloakkens bund, der var tør, og gik derpå hen til gitteret, hvis jernstænger han krampagtigt omfattede med sine knyttede næver. Han ruskede i dem med vældig kraft, men han formåede ikke at rokke dem af stedet. Gitteret rørte sig ikke af pletten. Han greb fat i stængerne, den ene efter den anden, i det håb, at han ville kunne rive den mindst faste af dem løs og bruge den som en løftestang til at lette døren ud af sine hængsler eller slå låsen itu med. Men ikke en eneste af gitterstængerne var til at hytte. De sad fast i deres huller som en tigers tænder i deres leje. Det var ikke muligt at skaffe sig en løftestang, der var ikke tale om at kunne skubbe dem løs. Hindringen var uovervindelig, der fandtes intet middel til at åbne gitterporten.

Skulle han virkelig ende der? Hvad skulle han gøre? Hvad skulle der blive af ham? Skulle han gå tilbage og atter begynde den skrækkelige vandring forfra igen, som han allerede en gang havde foretaget? Nej, dertil havde han ikke kraft. Hvordan skulle han desuden på ny komme igennem mudderpølen, som han kun ved et rent vidunder var kommet op af? Og efter mudderpølen var der jo den politipatrulje, som han sikkert ikke nok en gang ville kunne undslippe. Hvor skulle han også ellers gå hen? Hvad retning skulle han tage? At følge skråningen, det var ikke det samme som at nærme sig sit mål. Og selv om han skulle være så heldig at nå hen til en anden udgang, så ville den

jo ligeledes være tilstoppet eller lukket med en gitterport. Alle udgange var utvivlsomt spærrede på samme måde. Det var et rent tilfælde, der havde gjort, at det gitter, gennem hvilket han var kommet ned i kloakken, havde været revet ud af sin ramme. Det var øjensynligt, at alle de andre åbninger red til kloakken var lukkede. Skønt det var lykkedes ham at undvige, var det altså ind i et fængsel.

Det var forbi. Alt, hvad Jean Valjean havde udrettet, var forgæves. Nu, da hans kræfter var udtømte, viste det sig, at hans hele foretagende var mislykkedes.

De var nu altså begge to, han og Marius, fanget i dødens mørke, umådelige spind, og Jean Valjean kunne allerede i mørket føle den forfærdelige edderkop løbe hen over de sorte sitrende tråde.

Han vendte ryggen til gitteret og lod sig dumpe ned på stenbroen, hvor han blev snarere liggende end siddende ved siden af den stadig bevidstløse og ubevægelige Marius. Hans hoved sank ned på hans knæ. Ingen udgang. Det var den sidste dråbe i dette malurtens bæger.

Hvem tænkte han på, mens han således overvældedes af sin fortvivlelse? Hverken på sig selv eller på Marius. Han tænkte på Cosette.

8

Mens han sad der tilintetgjort, lagde en hånd sig på hans skulder, og en stemme hviskede til ham: "Skal vi være halvt?"

Var der nogen her i dette mørke? Intet har så stor lighed med en drøm som fortvivlelse, Jean Valjean troede derfor, at han drømte. Han havde desuden ikke hørt skridt nærme sig. Var det

muligt? Han så op og kom på det rene med, at der stod en mand foran ham.

Manden havde arbejdsbluse på og stod på bare ben med sine sko i venstre hånd. Han havde åbenbart taget dem af for at kunne nå hen til Jean Valjean, uden at denne hørte ham gå.

Jean Valjean betænkte sig ikke et øjeblik. Hvor uventet dette møde end var, kendte han øjeblikkelig manden og så, at det var Thénardier.

Skønt han så at sige var faret op af søvne, var han dog så vant til pludselige overrumplinger og så hærdet mod skæbnens uventede tilskikkelser, at han i samme nu fik al sin åndsnærværelse tilbage. Desuden var hans stilling i forvejen så fortvivlet, at den umuligt kunne blive værre. Når man har nået det nederste trin af sorg og nød, kan ulykken ikke længere vokse. Thénardier selv kunne ikke forøge dette mørkes uhygge.

Der blev et ophold.

Thénardier løftede sin højre hånd op mod panden og dannede ligesom en skærm. Derpå rynkede han brynene og kneb øjnene sammen, hvilket i forbindelse med en let sammenknibning af munden betegner en kløgtig mands opmærksomhed, når han bestræber sig for at genkende en anden. Det ville dog ikke lykkes ham. Jean Valjean sad, som allerede bemærket, med ryggen mod lyset og var for øvrigt så vansiret, tilsølet og blodig, at han selv ved høj, lys dag ville have været ukendelig. Hvad derimod Thénardier angik, da faldt skæret fra gitterporten, der vel var et kælderlys, men som dog i al sin gustenhed havde en tilstrækkelig skarphed, lige ind i ansigtet på ham, så at han straks sprang en i øjnene. Denne ulighed i vilkår, under hvilke de to personer mødtes, var nok til

at sikre Jean Valjean nogen fordel i den hemmelighedsfulde tvekamp, der nu skulle indledes mellem de to mænd, sådan som de her stod over for hinanden. Sammenstødet fandt nu sted mellem en tilsløret Jean Valjean og en Thénardier uden maske.

Den første lagde straks mærke til, at den sidste ikke kendte ham igen. Efter at de i nogen tid havde betragtet hinanden i dette halvmørke, som om de tog mål af hinanden, brød Thénardier først stilheden, idet han rettede følgende spørgsmål til Jean Valjean: "Hvordan vil du bære dig ad med at komme ud?"

Jean Valjean svarede ikke. Den anden fortsatte derfor: "Det er umuligt for dig at dirke porten op. Men du må jo dog se at komme væk herfra."

"Det er sandt," svarede Jean Valjean.

"Skal vi så være halvt?" spurgte Thénardier.

"Hvad mener du?" var svaret.

"Jo, du har jo slået den mand ihjel, det er nu godt nok, men jeg har nøglen."

Idet Thénardier sagde dette, pegede han på Marius og fortsatte derpå: "Jeg kender dig ikke, men jeg vil alligevel hjælpe dig, for du må jo være en ven."

Jean Valjean begyndte nu at forstå meningen. Thénardier antog ham for en morder.

"Hør nu, kammerat," fortsatte blusemanden, "du har naturligvis ikke slået den mand ihjel uden at se efter, hvad han havde i sine lommer. Giv nu mig det halve, så skal jeg lukke porten op for dig!" og dermed trak han frem under sin hullede kittel en svær nøgle, som han viste den formentlige morder med den bemærkning: "Ser du, den kan lukke op for fængslet."

Jean Valjean sad målløs af forbavselse og var stærkt i tvivl om, at det, han så for sine øjne var virkeligt. Det var en forfærdelig skikkelse, forsynet viste sig for ham i. Hans gode engel var steget op af jorden med Thénardiers ansigtstræk.

Manden med nøglen stak derpå sin næve ned i en vid pose, der var skjult under hans kittel, trak et reb frem og rakte det til Jean Valjean med de ord: "Jeg vil oven i købet give dig rebet."

"Hvad skal jeg med det?" spurgte han.

"Du må jo også have en sten, men den kan du finde, når du først er kommet udenfor."

"Hvad skal jeg med den sten?"

"Kan du ikke begribe det, dit fæ? Når du kaster kadaveret ud i floden, må du jo have en sten og et reb, for ellers ville det svømme oven på vandet."

Jean Valjean tog rebet med den uvilkårlige tilskyndelse, som enhver er genstand for under visse forhold. Thénardier gav sig pludselig til at knipse med fingrene, som man plejer, når man på en gang får et indfald, og spurgte: "Hør, sig mig en gang, kammerat, hvordan har du båret dig ad med at komme gennem pølen der nede? Den har jeg aldrig turdet gå ud i. Føj, for satan! Du lugter ikke godt."

Lidt efter bemærkede han: "Ja, jeg står her og spørger dig, men det er for resten meget rigtigt af dig, at du ikke svarer. Du øver dig i den rolle, du skal spille, når du skal i forhør, og når man slet ikke siger noget, så udsætter man sig ikke for at sige for meget. Men det er nu det samme. Selv om jeg ikke kan se dit ansigt og ikke ved, hvad du hedder, så skal du dog ikke bilde dig ind, at jeg ikke godt ved, hvem du er, og hvad du vil. Jeg kender rummelen. Du har givet den fyr en sinkadus, og nu kunne du

nok have lyst til at blive af med ham. Det er noget, floden er god til. Den skjuler mange dumheder. Og jeg skal nok hjælpe dig ud af forlegenheden. Jeg er ikke den mands søn, at jeg ikke skulle give en skikkelig mand en håndsrækning i en snæver vending."

Alt imens Thénardier billigede Jean Valjeans tavshed, var det dog tydeligt, at han forsøgte på at få ham til at fortælle noget. Han puffede til ham med skulderen for at få ham til at dreje sig, så at han kunne se hans ansigt mod lyset, og idet han stadig talte med dæmpet røst, sagde han: "Det var for resten rigtig dumt af dig, at du ikke skilte dig af med fyren der henne ved pølen? Hvorfor smed du ham ikke ud der?"

Jean Valjean fortsatte med at være tavs.

Thénardier trak nu den las, der forestillede hans halstørklæde, op til sit adamsæble, således som en alvorlig mand ved denne bevægelse antyder, at han forstår sine ting, og sagde videre: "Nå, det kan nu for resten være, at du har båret dig fornuftigt ad. I morgen kommer jo arbejderne for at stoppe hullet. Naturligvis ville de have fundet raden, hvis du havde glemt ham der, og så behøvede de jo bare at følge sporet, trin for trin, tråd efter tråd, og så kunne de til sidst nå til dig. Hvem er det? Hvad vej er han gået? Er der nogen, der har set ham gå ud? Jo, politiet er sgu drevent. Kloakken er en forræder, den angiver en. Sådan et fund er en stor sjældenhed, det vækker opmærksomhed, for der er ikke ret mange, der bruger kloakken til at afgøre deres forretninger. Floden er det en anden sag med, den er allemands eje, det er jo en ren kirkegård. Når der er gået en måned, bliver manden fisket op nede ved gravene i Saint-Cloud. Nå ja, hvad så? Et ådsel mere eller mindre, hvem kerer sig om det? Hvem har slået den mand ihjel? Det har Paris. Og så

gør politiet ikke videre ved den sag. Jo, du har båret dig rigtigt ad."

Jo mere snakkesalig Thénardier var, des mere tavs var Jean Valjean. Thénardier ruskede ham derfor igen i skulderen og sagde: "Nå, lad os så gøre den forretning. Skal vi dele? Nu har jeg vist dig min nøgle, vis du så mig pengene."

Det blev sagt med et skulende, usikkert, dyrisk, lidt truende blik, men dog i en til en vis grad venlig tone.

Der var noget besynderligt ved hele Thénardiers adfærd. Hans måde at optræde på var ikke naturlig, han lod ikke til lige at være i sit es. Skønt han ikke påtog sig nogen hemmelighedsfuld mine, talte han dog i en hviskende tone, lagde fra tid til anden fingeren på munden og sagde: "Tys!" Det var ikke let at gætte, hvad grunden dertil kunne være, da der jo ikke var andre til stede end de to. Jean Valjean kom til at tænke på, at der måske var andre røvere skjult i en eller anden krinkelkrog der i nærheden, og at Thénardier ikke havde lyst til at dele med dem.

"Nå, lad os få en ende på det," sagde han. "Hvor meget havde fyren hos sig?"

Jean Valjean rodede i sine lommer.

Han havde, som man måske vil mindes, for skik altid at have penge hos sig. Det havde livet lært ham, tvunget som han var til altid at være nødt til at finde på udveje. Denne gang var han dog blevet overrasket af begivenhederne. Da han dagen i forvejen havde taget sin væbningsmundering på, havde han, optaget som han var af sine sørgelige tanker, glemt at medtage sin brevtaske og havde derfor kun nogle småpenge i vestelommen. Han vendte den, sølet som den var, og fik ud af den et

tyvefrancstykke, to femfrancstykker og en fem, seks kobberskillinger.

Thénardier stak underlæben frem og lagde hovedet på siden med en betegnende halsvridning.

"Du har ikke fået meget for din ulejlighed med at slå ham ihjel," sagde han.

Derpå gav han sig til i al fortrolighed at føle på Jean Valjeans og Marius' lommer. Jean Valjean var så optaget af at vende ryggen til lyset, at han lod ham råde, men Thénardier fandt, uden at den anden mærkede det, lejlighed til, mens han rodede i Marius' klæder, med taskenspillerbehændighed at rive en las af hans frakke. Den skjulte han under sin kittel, sandsynligvis i den tro, at denne tøj stump senere ville tjene ham til at genkende den myrdede mand og hans morder. For øvrigt fandt han ikke andet end de allerede omtalte tredive francs.

"Det er sandt," sagde han, "der er virkelig i det hele ikke mere end det, du sagde."

Og idet han glemte sit eget forslag, at de skulle være halvt, tog han alle pengene. Med hensyn til kobberskillingerne havde han nogen betænkelighed. Men, alt vel overvejet, tog han også dem, imens han mumlede i skægget: "Det er nu lige godt for billigt at stikke folk for den pris," hvorpå han på ny trak nøglen frem under sin kittel og sagde: "Nu må du gå din vej, min ven. Det går til her ligesom på markederne, man betaler ved udgangen. Du har betalt, du kan gå."

Og så gav han sig til at le.

Om han netop ved at hjælpe en ham ukendt mand med denne nøgle og skaffe en anden end sig selv ud ad porten havde

haft den rene, uegennyttige hensigt at frelse en morder, derom har man lov til at nære tvivl.

Thénardier hjalp Jean Valjean med atter at få Marius op på skulderen og tog derefter vejen hen til gitteret, gående på tåspidserne og vinkende til Jean Valjean, at han skulle følge efter ham. Han kiggede ud, lagde fingeren på munden og blev nogle øjeblikke stående som på lur. Da han havde forvisset sig om, at farvandet var frit, stak han nøglen i låsen. Riglen gled til side og porten drejede sig uden mindste knagen eller knirken. Det gik så stilfærdigt, at det var tydeligt, at dette gitter med de omhyggeligt indsmurte hængsler åbnede sig oftere, end man skulle have troet. Der var noget mistænkeligt ved denne stilfærdighed. Den mindede om de natlige mænds gåen og kommen og tavse indgang og udgang, om forbrydelsen, der kommer listende på hosesokker. Det var øjensynligt, at kloakken var i forståelse med en eller anden hemmelighedsfuld bande. Den tavse gitterport var en hæler.

Thénardier åbnede den på klem, så at Jean Valjean netop havde plads til at komme igennem, lukkede den igen til med nøglen drejet to gange om i låsen, og dukkede atter ned i mørket så lydløst som et åndepust. Det var, som om han gik på fløjlspoter som en tiger. Et øjeblik efter var dette hæslige forsyn atter blevet usynligt.

Jean Valjean stod nu udenfor.

9

Han lod atter Marius glide ned på jorden og drog et befrielsens suk.

De giftige dunster, mørket, rædslerne lå nu bag ved ham, og han mærkede den sunde, rene, levende, glade, frit indåndelige luft strømme i bølger om sig. Alle vegne rundt omkring ham var der stilhed, men det var den yndige stilhed, der hersker i naturen, når solen går ned på en blå, skyfri himmel. Tusmørket var begyndt at falde på, natten nærmede sig, den befriende nat, alle deres ven, der trænger til en skyggekåbe for at blive af med en ængstelse. På alle kanter viste himlen sig som en umådelig ro og stilhed. Floden skyllede forbi hans fødder så kælent som et kys. Man kunne høre fuglekvidderet fra rederne i de elysæiske markers elmetræer, hvor de sagde hinanden godnat. Nogle stjerner tittede undseligt frem på den lyseblå himmelhvælving, hvor de frembragte små, næppe synlige prikker. Aftenen udfoldede al uendelighedens mildhed over Jean Valjeans hoved.

Det var denne ubestemte, yndige tid på døgnet, der hverken er fugl eller fisk. Det var allerede mørkt nok, til at man i nogen afstand kunne tabe hinanden af syne, og dog lyst nok, til at man nær ved kunne genkende hinanden.

Jean Valjean blev i nogle øjeblikke uimodståeligt grebet af hele den ophøjede ro, der kærtegnende lagde sig om hans sjæl. Der findes stunder, da man sådan glemmer alt omkring sig, da lidelsen ophører at forfølge den ulykkelige, da alt formørkes i hans tanke, da fred og ro sænker sig ned i hans sind som en nat, i hvis skød han drømmer. Ligesom tusmørket da fyldes af stråler og himlen af funklende lys, sådan fyldes sjælen med stjerner. Jean Valjean kunne ikke lade være med at betragte denne uhyre lyse skygge, der omgav ham, og han tog sig et henrykkelsens og bønnens bad i denne den evige himmels

stilhed. Men på en gang var det, som om følelsen af hvad der var hans pligt atter greb ham. Han bøjede sig ned over Marius, øste nogle dråber vand i sin hule hånd og stænkede dem i ansigtet på ham. Han løftede ikke sine øjenlåg, men hans halvåbne mund åndede dog endnu.

Jean Valjean skulle lige til på ny at dyppe sin hånd ned i floden, da han pludselig fik en ubehagelig fornemmelse, som når man mærker, at der står en bag ved ens ryg, uden at man kan se ham.

Han vendte sig om.

Det var en høj, statelig skikkelse med en langskødet frakke på. Manden stod med armene over kors og en politistav, hvis blyklump stak frem, i den højre næve, nogle skridt borte fra Jean Valjean, der sad på hug bøjet ned over Marius. Han gjorde i skyggen samme indtryk på ham som et syn. En enfoldig mand ville være blevet bange for ham på grund af tusmørket, en betænksom mand ville være blevet ængstelig ved synet af politistaven.

Jean Valjean kunne kende, at det var Javert.

Læseren har naturligvis gættet, at det var ham og ingen anden, der havde forfulgt Thénardier. Javert havde, efter at han så uventet var blevet befriet fra barrikaden, begivet sig op på politikammeret, hvor han personlig i en kort samtale med politidirektøren havde gjort rede for sine oplevelser. Han havde derefter straks igen overtaget sin tjeneste, hvortil der i følge den ham givne instruks, som barrikademændene havde fundet hos ham, hørte, at han skulle holde øje med den højre flodbred hen ad de elysæiske marker til, et kvarter, der i den senere tid

havde vakt politiets opmærksomhed. Der havde han fået øje på Thénardier, hvem han, som tidligere meddelt, var fulgt efter.

Man kan let forstå, at denne gitterport, der så føjeligt havde åbnet sig for Jean Valjean, var et udslag af Thénardiers snildhed. Den forfulgte røver kunne mærke, at Javert endnu var der oppe, for en mand, som ved, at der står en på lur efter ham, har en fin næse og lader sig ikke let narre. Han tænkte nu, at det var bedst at kaste et ben til denne støverhund. Noget måtte der jo ofres, det kunne ikke undgås, og så ville en morder være udmærket egnet til at bortlede Javerts opmærksomhed fra ham selv. Når nu Thénardier ved at lukke Jean Valjean ud i sit sted gav politiet et bytte, ville Javert slippe hans spor. Han ville blive glemt over den langt vigtigere fangst, Javert ville se sig belønnet for sin venten, noget som altid smigrer en spions selvfølelse, og Thénardier kunne, foruden at tjene tredive francs gøre temmelig sikker regning på at undslippe, når han således gav sin forfølger en anden genstand at snuse efter.

Jean Valjean var kommet fra dynen i halmen. Således at dumpe lige ned på Javert efter at være sluppet løs fra Thénardier, det var hårdt.

Javert kunne ikke kende ham, fordi han som allerede bemærket ikke lignede sig selv. Politimanden blev ved at stå med korslagte arme, klemte ved en umærkelig bevægelse politistaven fast i næven og spurgte ham i en kort men rolig tone: "Hvem er De?"

"Det er mig."

"Hvad for en mig?"

"Jean Valjean."

Javert tog politistaven mellem sine tænder, bøjede knæhaserne og bukkede overkroppen for over, idet han lagde begge sine vældige næver på Jean Valjeans skuldre, som han knugede fast. Han så nøje på ham og genkendte ham. Deres ansigter rørte næsten ved hinanden. Javerts blik var frygteligt.

Jean Valjean gjorde ingen modstand mod Javerts tag i ham. Det var, som om man kunne tænke sig, at en løve fandt sig i, at en los lagde sin klo på den.

"Inspektør Javert," sagde han, "De har mig i Deres vold. Jeg har desuden siden i morges betragtet mig som Deres fange. Da jeg opgav Dem min bopæl, var det ikke for at prøve på at slippe fra Dem. Tag mig kun, men lov mig blot en ting."

Javert syntes ikke at høre, hvad han sagde. Han fæstede sit skarpe blik på ham, og hans rynkede hage skød læberne op mod næsen, hvilket var tegn på, at han husede vilde tanker. Endelig slap han ham, rettede sig op i sin fulde højde, greb atter med næven om politistaven og hviskede som halvt i drømme, snarere end han spurgte: "Hvad bestiller De her? Og hvad er det for en mand, han der?" Han sagde ikke længere du til Jean Valjean.

"Det var netop ham, jeg ville tale med Dem om," svarede Jean Valjean, hvis stemmes lyd syntes at vække Javert af hans drømme. "Med mig kan De gøre, som De har lyst, men hjælp mig med at bære ham hjem. Det er det eneste, jeg vil bede Dem om."

Javerts ansigt fortrak sig, som det plejede at være tilfældet hver gang nogen troede om ham, at han var i stand til at gøre nogen som helst indrømmelse. Dog sagde han ikke nej, men bøjede sig atter ned, trak op af lommen et tørklæde, som han

dyppede ned i vandet, og tørrede dermed blodet af Marius' pande.

"Den mand var med ved barrikaden," mumlede han halv højt, som om han talte med sig selv. "Det var ham, De kaldte Marius."

Han var en politispion af første rang. Skønt han selv troede, han skulle dø, havde han dog iagttaget alt, lyttet til alt, hvad der blev sagt, hørt alt og bevaret det i sin erindring. Selv i sin dødskamp havde han spejdet og med albuen lænet til det første trappetrin ned til hans egen grav gjort sine optegnelser.

Han greb Marius' hånd for at føle hans puls. "Han er såret," sagde Jean Valjean.

"Nej, han er død," svarede Javert.

"Ikke endnu," påstod den anden.

"Og De har båret ham her hen fra barrikaden?" bemærkede Javert.

Han måtte være stærkt optaget af sine tanker, eftersom han ikke bad om nærmere oplysning i anledning af denne foruroligende redning gennem kloakken og ikke engang lagde mærke til, at Jean Valjean tav stille til hans spørgsmål. Også denne lod til kun at være optaget af en og samme tanke, for han bemærkede: "Han bor henne i Filles-du-Calvaire-gade hos sin bedstefader … Jeg kan ikke længere erindre hans navn."

Og han rodede i Marius' frakkelomme, fik fat på hans brevtaske, som han åbnede på den ene side, hvor Marius med blyant havde kradset sin bopæl op, og derpå rakte Javert.

Der var endnu så meget usikkert lys i luften, at man kunne se at læse. Desuden havde Javert i sine øjne noget af natfuglenes og kattedyrenes evne til at kunne se i mørke. Han tydede de få

linjer, Marius havde skrevet, og brummede: "Gillenormand, Filles-du-Calvaire-gade nummer seks."

Derefter råbte han på kusken, der endnu holdt med sin droske oppe på kajen, men han beholdt Marius' brevtaske.

Lidt efter kørte vognen ad skråningen ned på dæmningen. Marius blev lagt op på bagsædet, og Javert satte sig hos Jean Valjean på forsædet. Da vogndøren var blevet smækket i, fjernede drosken sig hurtigt op ad kajerne i retning af Bastillepladsen og drejede snart ind i gaderne.

Kusken sad som et mørkt skyggerids på sin buk og piskede på sine magre heste, Marius lå ubevægelig med overkroppen strakt hen i hjørnet af sædet, hovedet hængende ned på brystet, dinglende arme og stive ben. Det så ud, som om han kun ventede på en kiste. Jean Valjean sad der som en skygge, Javert, som om han var af sten, så at tilfældet i denne ganske mørke vogn, hvis indre, hver gang den kørte forbi en gadelygte, fik et blegt skær som af et forbigående lyn, syntes at have samlet og stillet over for hinanden tre tragiske skikkelser, et lig, et spøgelse og en billedstøtte.

10

Hver gang stenbroen gav vognen et stød, faldt der en blodsdråbe ned fra Marius' hår.

Det var bælgmørk nat, da drosken holdt udenfor nummer seks i Filles-du-Calvaire-gade.

Javert steg først ud, forvissede sig med et blik om, at det var det rigtige nummer, der stod over porten, løftede den tunge dørhammer, hvis drevne jern efter gammeldags skik fremstillede en buk og en satyr, der stangedes, og slog et

vældigt slag. Den ene portfløj åbnede sig på klem, han skubbede den op, og portneren kom halvt til syne, gabende, ikke rigtig vågen, med et tællelys i hånden.

Alle husets beboere lå og sov. I den del af byen går folk tidligt til ro, især når der er oprør. Det gode, gamle, borgerlige kvarter skræmmes af revolutionen og trækker dynen over hovedet, ligesom børn, når de hører bussemanden komme, hurtigt putter hovedet ned under tæppet.

Imidlertid fik kusken og Jean Valjean Marius halet ud af drosken, idet den sidste holdt ham under armene, mens den første tog fat under knæene. Mens de sådan bar ham, stak Jean Valjean sin hånd ind under hans stærkt iturevne klæder for at føle på hans bryst og forvisse sig om, at hjertet endnu slog. Det bankede endog mindre svagt end før, som om vognens bevægelse havde bragt mere liv i det.

Javert tiltalte portneren i den tone, som passer for en embedsmand, der har en oprører for sig: "Bor her en, der hedder Gillenormand?"

"Ja, der gør. Hvad vil De ham?"

"Vi bringer ham hans søn."

"Hans søn?" spurgte portneren sløvt.

"Han er død," svarede Javert.

Jean Valjean kom gående bag efter Javert pjaltet og tilsølet. Han rystede på hovedet for at tilkendegive for portneren, der med en vis rædsel betragtede ham, at det ikke var tilfældet. Men portneren syntes hverken at forstå Javerts bemærkning eller Jean Valjeans tegn.

Javert sagde videre: "Han har været med på barrikaden, og her er han."

"På barrikaden!" udbrød portneren.

"Han har ladet sig slå ihjel. Gå op og væk hans fader!"

Portneren rørte sig ikke af stedet.

"Nå, gå nu!" sagde Javert igen og tilføjede: "Her bliver begravelse i morgen."

For ham var de almindelige begivenheder, der foregår på offentlig gade, inddelt i bestemte klasser, hvilket er begyndelsen til forudseenhed og årvågenhed, og ethvert tilfælde havde sin særegne rubrik. De mulige kendsgerninger var på en vis måde ordnede i skuffer, hvorfra de ved lejlighed kom ud i mængder, hvis tal vekslede. Der foregik på gaden følgende begivenheder: Spektakler og slagsmål, oprør, karneval og begravelse.

Portneren indskrænkede sig til at vække Basque, Basque vækkede Nicolette, Nicolette vækkede mosteren. Hvad morfaderen angik, lod de ham sove, fordi de mente, at han altid tidsnok ville erfare, hvad der var sket.

Marius blev båret op på første sal, uden at for øvrigt nogen af husets øvrige beboere mærkede noget, og lagt på en gammel sofa i Gillenormands forværelse. Mens Basque gik efter lægen og Nicolette åbnede linnedskabene, mærkede Jean Valjean, at Javert rørte ved hans skulder. Han forstod, hvad han mente, og gik igen ned ad trappen med politibetjenten i hælene på sig.

Portneren så dem fjerne sig, ligesom han havde set dem komme, med søvnig forfærdelse. De satte sig op igen i drosken, og kusken besteg sin buk.

"Inspektør Javert," sagde Jean Valjean, "vil De gøre mig endnu en tjeneste?"

"Hvad er det?" spurgte Javert i en barsk tone.

"Lad mig få lov til at kigge et øjeblik indenfor hos mig selv, så kan De bag efter gøre med mig, hvad De vil."

Javert blev siddende tavs nogle øjeblikke med hagen trukket ned i frakkekraven. Derpå slog han vognvinduet ned og råbte til kusken: "Kør hen i Homme-Armé-gade nummer syv!"

11

Der blev ikke vekslet et eneste ord mellem dem under resten af kørslen.

Hvad ønskede Jean Valjean? Han ville fuldføre det, han havde begyndt på: Give Cosette et vink, sige hende, hvor Marius var, måske give hende en og anden yderligere oplysning, der kunne være hende til nytte, og om muligt træffe visse foranstaltninger for det værste tilfældes skyld. Hvad ham selv personlig angik, var alt forbi. Han var nu blevet grebet af Javert og gjorde ingen modstand. Enhver anden end han ville måske i en sådan stilling have skænket det reb, Thénardier havde givet ham, en tanke og dermed forbundet forestillingen om gitteret for det første fængsels vindue, han kom ind i. Men siden Jean Valjean havde truffet biskoppen, havde han store religiøse betænkeligheder over for ethvert angreb både på andre og på sig selv. Selvmord var i hans øjne en umulighed.

Da drosken var kommet hen til Homme-Armé-gade, standsede den, eftersom gyden var for smal til at vogne kunne køre derind. Javert og Jean Valjean steg ud.

Kusken gjorde i en underdanig tone "hr. inspektøren" opmærksom på, at fløjlet i hans vogn var blevet helt ødelagt af den myrdede mands blodpletter og morderens snavs. Det havde han forstået af, hvad der var gået for sig. Han bemærkede

derfor, at der måtte tilkomme ham en erstatning, og trak samtidig sin skudsmålsbog frem og bad inspektøren være så venlig at skrive ham "en lille bevislighed" til efterretning for vedkommende.

Javert skød skudsmålsbogen fra sig og spurgte: "Hvor meget skal du have i det hele, iberegnet den tid, du har ventet, og de to ture, du har kørt?"

"Det bliver halv ottende time," svarede kusken. "Og så var fløjlet ganske nyt. Firs francs, hr. inspektør."

Javert tog fire louisdorer op af sin lomme og lod drosken køre videre.

Jean Valjean antog, at det var hans mening at føre ham til fods hen til en af de nærmeste politistationer, og gik ind i gaden, der som sædvanlig var mennesketom, med Javert i hælene på sig. Da de kom til nummer syv, bankede han på, og døren gik op.

"Godt," sagde Javert. "Gå så op!" Og han tilføjede med et besynderligt udtryk, som om han gjorde vold på sig selv for at tale således: "Jeg venter på Dem hernede."

Jean Valjean så på ham. Det lignede ham slet ikke at bære sig sådan ad. Imidlertid var der jo egentlig ikke noget påfaldende i, at Javert, nu da Jean Valjean var fast bestemt på at overgive sig til politiet for at få en ende på det hele, viste ham en slags overmodig tillid, den tillid, katten skænker musen, når den lader den løbe så langt, som den med sin klo kan nå den. Han skød døren op, trådte ind i huset, råbte til portneren, der havde lagt sig til at sove og fra sin seng trak i snoren: "Det er mig!" og steg op ad trappen.

Da han var nået til første sal, standsede han et øjeblik. Enhver smertens vej kræver sine rastesteder. Vinduet på trappegangen, der var til at skyde op i sin ramme, stod åbent. Som mange af de gammeldags huse fik trappen lys fra gaden, hvortil vinduet vendte ud. Gadelygten stod netop lige uden for huset, så at der fra den faldt lys ind på trappen, hvilket var en stor besparelse i udgifter til belysning.

Jean Valjean stak hovedet ud af dette vindue, hvad enten det nu var ganske uvilkårligt, eller det kom af, at han trængte til at trække vejret. Han hældede sig ud over gaden. Den var kort, og lygten oplyste den fra ende til anden. Det svimlede for ham af forbavselse, da han så, at der ingen var.

Javert var gået sin vej.

12

Basque og portneren havde båret Marius ind i dagligstuen, hvor han stadig lå uden at røre sig på den sofa, som de havde anbragt ham på. Den læge, der var blevet sendt bud efter, havde indfundet sig, og hans moster, frøken Gillenormand, var stået op.

Hun gik frem og tilbage i stor forfærdelse, slog hænderne sammen og kunne ikke gøre andet end uafbrudt sige: "Gud! Er det muligt?"

Af og til bemærkede hun desuden: "Alting bliver ødelagt af blod."

Da endelig den første rædsel var ovre, begyndte hun nogenlunde at kunne skønne over sammenhængen og udbrød: "Det måtte naturligvis ende på den måde." Mærkeligt nok

tilføjede hun ikke, som folk ellers plejer ved slige lejligheder: "Sagde jeg det ikke nok!"

Efter lægens anvisning var der blevet stillet en feltseng op ved siden af sofaen. Undersøgelsen af den sårede viste, at pulsen endnu fremdeles slog, at der ikke var noget dybt sår i brystet, og at blodet i mundvigene stammede fra næsesvælgrummet. Han blev lagt fladt ned i sengen uden hovedpude, med hovedet i højde med kroppen eller endog lidt lavere, og brystet blottet for at lette åndedrættet. Da frøken Gillenormand så, at de begyndte at klæde Marius af, trak hun sig tilbage og gik ind på sit værelse og bad sin rosenkrans.

Marius havde ikke fået noget indvendigt sår. En geværkugle havde slået imod brevtasken og var derefter gledet til siden langs ribbenene, hvor den havde frembragt en hæslig flænge, der imidlertid ikke gik synderlig dybt og følgelig var uden fare. Den lange vandring i kloakken havde bragt det brækkede nøgleben fuldstændig af led og fremkaldt betydelig forstyrrelse der. Armene havde fået flere sabelhug. Ansigtet havde ikke fået nogen vansiring, men hovedet var stærkt forhakket, og om disse sår indskrænkede sig til den hårbeklædte hud eller gik ind i hjerneskallen kunne endnu ikke afgøres. Et uheldigt tegn var det, at disse sår havde fremkaldt besvimelse, for det er ikke altid, man vågner igen efter en afmagt af den natur. Desuden havde det stærke blodtab udmattet den sårede. Heldigvis havde barrikaden beskyttet hans krop fra bæltestedet ned efter.

Basque og Nicolette rev lærredsstrimler itu og lavede forbindinger, som hun syede sammen og han rullede. Da der manglede lærredstrevler, standsede lægen foreløbig blodet fra sårene med vatpropper. Ved siden af sengen stod der tre

stearinlys og brændte på et bord, hvor lægen havde lagt sin forbindstaske. Han vaskede Marius' ansigt og hår med koldt vand, og på et øjeblik blev en hel spandfuld vand ganske rødt. Portneren stod med sit tællelys i hånden og lyste for ham.

Lægen lod til at have sørgelige anelser. Han rystede af og til på hovedet, som om han svarede på et spørgsmål, som han i sit stille sind gjorde sig selv. Den slags hemmelighedsfulde samtaler, som en læge således fører med sig selv, er et uheldigt varsel for den syge.

I det øjeblik, da han tørrede Marius' ansigt af og rørte let med fingeren ved hans stadig tillukkede øjenlåg, gik en dør op i baggrunden af stuen, og en lang, bleg skikkelse kom til syne.

Det var morfaderen.

Den gamle Gillenormand havde i de sidste dage været stærkt optaget og forbitret over oprøret. Han havde ikke kunnet sove den foregående nat og havde haft feber hele dagen. Om aftenen var han gået tidlig til ro efter at have pålagt sine folk at låse alting godt til, og han var af træthed faldet i søvn.

Men gamle folk sover let, Gillenormands værelse stødte op til dagligstuen, og støjen havde trods al anvendt forsigtighed vækket ham. Forbavset over den lysstribe, der kastedes ind gennem dørsprækken, var han stået op af sin seng og havde famlet sig frem.

Der stod han nu på dørtærsklen med den ene hånd på håndtaget af den på klem stående dør, med hovedet ludende forover og rystende let, med en hvid slåbrok om sig, der sad ret op og ned uden en eneste fold ligesom et ligklæde, og så i sin forbavselse ud som et spøgelse, der stirrer ned i en grav.

Han fik øje på sengen og så på madrassen den unge mand ligge blodig, så bleg som et voksbillede, med lukkede øjne, åben mund, hvide læber, nøgen til bæltestedet og alle vegne forhugget af røde sår, ubevægelig under det stærke lysskær.

Morfaderen skælvede fra top til tå, så stærkt som slige gamle, forbenede lemmer i det hele kan ryste. Hans øjne, hvis hornhinde på grund af hans høje alder var gul, og som havde et glasagtigt udseende, tilsløredes. Hele hans ansigt fik i et nu de skarpe kanter, som findes hos dødningehoveder. Hans arme dinglede løst ned, som om der var bristet en fjeder, og hans forfærdelse lagde sig tydeligt for dagen derved, at fingrene udspiledes på hans rystende gamle hænder. Hans knæ bøjede sig, så de skød slåbrokken til side, hvorved de stakkels, bare ben med hvide strittende hårtotter på kom til syne, og han mumlede: "Marius!"

"Herre!" sagde Basque, "det er den unge herre, der er blevet bragt hjem. Han har været henne ved barrikaden, og ..."

"Han er død!" råbte den gamle mand med skrækkelig røst. "Å, den røverbandit!" og i det samme foregik der en besynderlig forvandling med ham, så han, til trods for sin høje alder, rettede sig som en ung mand. "Er det Dem, hr. doktor? Vil De straks sige mig en ting? Han er vel død, ikke sandt?" spurgte han lægen.

Denne tav under den almindelige ængstelse stille. Gillenormand vred sine hænder med en uhyggelig latter og udbrød: "Han er død! Han er død! Han har ladet sig slå ihjel på barrikaden af had til mig! Det er af vrede mod mig, han har gjort det. Å, din blodtørstige sjæl! Sådan vender han tilbage til mig! Jeg ulykkelige mand, han er død!"

Han gik hen til et vindue og åbnede det på vid gab, som om han var nær ved at kvæles, og stående op gav han sig til ved nattetid at tale ud i den mørke gade.

"Gennemboret, hugget itu, myrdet, udryddet, sønderhakket, slået i stumper og stykker! Der kan I se, den usling! Han vidste godt, at jeg ventede på ham, og at jeg havde ladet hans værelse gøre i stand til ham og ved mit hovedgærde ladet ophænge det billede af ham, da han endnu var en lille dreng. Han vidste godt, at han bare behøvede at komme tilbage. Jeg har i årevis kaldt på ham og sad hver aften i min kakkelovnskrog med hænderne på mine knæ og vidste ikke, hvad jeg skulle tage mig for, og blev mere og mere dum og sløv. Du vidste godt, at du bare behøvede at vende hjem og sige: Her er jeg! Så ville du været herre i huset, og jeg ville have adlydt dig og gjort alt, hvad du ville forlangt af din gamle knark af en morfader. Det vidste du godt. Men du sagde: Nej, han er kongeligsindet, jeg kommer ikke! Og så gik du hen på barrikaden og lod dig slå ihjel, af ondskab, for at hævne dig for det, jeg havde sagt til dig den dag, da vi talte om Hans Højhed, hertugen af Berry! Det er nederdrægtigt gjort af dig. Så tror man, at man kan gå i seng og roligt lægge sig til at sove, og så er han død. Sådan skal jeg vågne."

Lægen begyndte også at blive ængstelig for den gamle mand. Han forlod derfor et øjeblik Marius og gik hen og tog Gillenormand i armen. Oldingen vendte sig om, så på ham med øjne, der syntes store og blodskudte, og sagde i en rolig tone til ham: "Tak skal De have, hr. doktor! Jeg er rolig, jeg er en mand, jeg har set Ludvig den Sekstende dø, jeg kan bære alle tilskikkelser. Men skrækkeligt er det at tænke sig, at det er jeres

aviser, som hele ulykken stammer fra. I kan have lige så mange skriblere, ordgydere, sagførere, talere og talerstole, som I vil. I kan forhandle og snakke om fremskridt, kundskab, oplysning, menneskerettigheder og pressefrihed op ad vægge og ned ad stolper – der kan I se, i hvad tilstand I får jeres børn bragt hjem til huset. Å, Marius, det er afskyeligt! Dræbt, død før jeg! På barrikaden! Din røverbandit!

De bor jo her i kvarteret, hr. doktor? Ikke sandt? Jo, jeg kender Dem godt. Jeg kan fra mit vindue se Deres vogn køre her forbi. Jeg vil bare sige Dem: Hvis De tror, jeg er vred, så tager De fejl. Man bliver ikke vred på en død mand, for det ville jo være dumt. Den dreng har jeg opdraget. Jeg var allerede en gammel mand, da han endnu var ganske spæd. Han løb og legede i Tuilerihaven med sin lille skovl og sin lille stol, og for at opsynsmændene ikke skulle skænde på ham, stoppede jeg efterhånden med min stok de huller til, han gravede i jorden med skovlen.

En dag råbte han: Ned med Ludvig den Attende! og så gik han sin vej bort fra mit hus. Det var ikke min skyld.

Han var rød og hvid. Hans moder er død. Har De lagt mærke til, at alle småbørn har lyst hår? Hvoraf kommer det? Han er søn af en af de røvere fra Loire, men børnene har ingen skyld i deres fædres forbrydelser.

Jeg kan endnu huske, da han ikke var højere end som så. Han kunne ikke lære at sige d. Han talte så blødt og utydeligt, at det var ligesom en fugls kvidren. Jeg husker, at folk en gang slog kreds om ham henne ved Herkulesstøtten, fordi han var sådan et dejligt barn. Han havde lige sådan et hoved, som man ser på malerier. Jeg talte til ham i en streng tone og gjorde ham bange

med min spadserestok, men han vidste godt, at det bare var for sjov. Om morgenen, når han kom ind i min stue, brummede jeg, men det var alligevel, som om en solstråle skinnede ind til mig. Man kan jo ikke værge sig mod de rollinger. De tager en om hjertet og holder en fast og slipper en ikke mere. Vist er det, at han var et allerkæreste barn. Men hvad siger De nu om Deres Lafayette og Deres Benjamin Constant, og hvad alle de karle hedder. Nu har de fået mig ham slået ihjel. Men det kan ikke blive ved at gå sådan."

Han gik tæt hen til Marius, der stadig lå der gusten og bleg uden at røre sig. Lægen var ligeledes atter gået hen til ham. Gillenormand begyndte igen at vride sine hænder. Hans hvide læber mimrede, og man kunne utydeligt opfatte enkelte ord, som han udstødte rallende: "Din hjerteløse krabat! Din foreningsmand! Å, din skurk, din septembermorder!"

Det var en olding, der kæmpede med døden, der således hviskede sine bebrejdelser til et lig.

Men lidt efter lidt vendte sammenhængen mellem ordene tilbage, som om det var en nødvendighed for det indre oprør at skaffe sig luft. Dog havde gamlingen næppe kraft til at udtale sætningerne, og hans røst var så hul og mat, at det lød, som om den kom fra den anden side af en afgrund.

"Det er mig ganske ligegyldigt. Jeg vil også dø, jeg. Tænke sig, at der ikke i hele Paris findes en tøs, som ikke ville være blevet lykkelig ved at skabe den skurks lykke. En usling, der i stedet for at more sig og nyde livet går hen og slås og lader sig skyde ned med kardæsker som et dyr. Og for hvis skyld? For hvad? For republikken! I stedet for at gå ud og danse med de unge piger, som det er et ungt menneskes pligt! Hvad kan det så nytte, at

man er tyve år? Republikken! Jo, det var en nydelig dumhed! I stakkels mødre, hvad har I for at I føder kønne sønner? Nå, nu er han død. Så bliver der to begravelser her ud af porten. Er det for general Lamarques smukke øjnes skyld, du har ladet dig tilrede sådan? En hugaf, et vrøvlehoved! Lade sig slå ihjel for en død mands skyld! Er det ikke til at blive gal over? Hvem kan begribe sådan noget? Og så, når man er tyve år! Ikke så meget som se sig om, for at få at vide, om man ikke efterlader nogen!

Nu er de gamle, skikkelige folk nødt til at dø helt alene. Kryb du kun ind i din krog og dø der, din gamle ugle! Nå, i grunden er det godt sådan. Det var netop det, jeg håbede. Det vil ligefrem tage livet af mig. Jeg er jo også for gammel, jeg er hundrede år, jeg er hundrede tusinde år, jeg har længe haft ret til at være død. Men det stød overlever jeg ikke. Hvilken lykke, at det endelig er forbi! Hvad kan det hjælpe at give ham salmiak at indånde og alt det stads? Den medicin nytter ikke noget. Det er spildt ulejlighed, det er tåbeligt af Dem, doktor! De kan stole på, han er død, virkelig død. Det er noget, jeg forstår mig på, for jeg er også død. Han har ikke ladet sig nøje med halvgjort gerning.

Ja, det er nogle nederdrægtige tider vi lever i, nederdrægtige, siger jeg, nederdrægtige! Det er netop min mening om jer og jeres ideer og jeres systemer, jeres læremestre, orakler, doktorer, jeres rade af avisskrivere, jeres elendige filosoffer og alle de revolutioner, der i de sidste tres år har skræmt alle ravneflokkene om Tuilerierne! Og siden du ubarmhjertigt, uden spor af medlidenhed, sådan har ladet dig slå ihjel, vil jeg ikke en gang sørge over din død, hører du, din morder!"

I dette øjeblik slog Marius langsomt sine øjne op, og hans blik, der endnu var tilsløret af den dødlignende forbavselse, standsede ved Gillenormand.

"Marius!" udbrød den gamle morfader, "Marius! Min lille Marius! Mit barn! Min elskede søn! Du slår dine øjne op, du ser på mig, du er endnu i live, tak!"

Så faldt han bevidstløs om.

Tredje bog: Javert går ud af sit gode skind

1

Javert var med langsomme skridt gået bort fra Homme-Armé-gade.

Han gik for første gang i sit liv med bøjet hoved og ligeledes for første gang i sit liv med hænderne på ryggen.

Javert havde indtil den dag af Napoleons to stillinger kun brugt den, der udtrykker besluttethed, de på brystet korslagte arme. Den, der udtrykte usikkerhed, hænderne bag på ryggen, var ham ukendt. Men nu var der sket en forandring. Hele hans person var med sit langsomme, mørke væsen præget af ængstelse.

Han gik ind i de tavse gader, idet han dog fulgte en bestemt retning.

Han gik ad den korteste vej ned ad Seinen til, nåede Elmetræskajen, gik langs ad den, kom forbi Grèvepladsen og standsede i nogen afstand fra vagtposten på Châteletpladsen på hjørnet af Vor Frue bro. Seinen danner der, imellem Vekselbro og Vor Frue bro på den ene side, Hvidgarverkajen og Blomsterkajen på den anden side, en slags firkantet sø med en stærk strøm igennem.

Denne del af floden er søfolkenes skræk. Strømmen, der på den tid var indeklemt mellem og brød sig mod den nu nedlagte bromølles pæleværk, var meget farlig, og den blev det endnu mere, fordi de to broer lå så tæt ved hinanden, og fordi vandet med sydende hast strømmede under brobuerne. Den dannede frygtelige hvirvler, ophobede sine vandmasser og styrtede dem

med rasende kraft mod bropillerne, som om den ville rive dem over ende. En mand, som faldt ud der, kom ikke mere til syne. Selv de bedste svømmere druknede på dette sted.

Javert støttede begge sine albuer mod brystværnet og lagde hagen i hænderne. Mens hans negle uvilkårligt borede sig ind i det tykke kindskæg, gav han sig til at tænke. Der var i hans sjæl foregået en omvæltning. Han stod ved et afgørende, ganske nyt vendepunkt og havde derfor grund nok til at tænke sig om. Han led gruelige kvaler.

I løbet af nogle timer havde han skiftet natur. Han var ikke længere den ligefremme mand, han før havde været. Han følte sig forvirret. Denne hjerne, der altid havde været så klar i sin blindhed, havde mistet sin gennemsigtighed. Der var en sky for dette krystal. Javert følte i sin samvittighed en pligt til at spalte sig i et dobbeltvæsen og kunne ikke dølge det for sig selv. Da han så uformodet havde truffet Jean Valjean nede på floddæmningen ved Seinen, havde der i ham på en gang været noget af ulven, der atter griber sit bytte, og hunden, der atter finder sin herre.

Han så for sig to lige snævre veje, og det at der var to gjorde ham bange, fordi han hidtil i sit liv kun havde kendt en vej, den lige linje. Disse veje var af en sådan beskaffenhed, at den ene udelukkede den anden. Det gav ham en stikkende fornemmelse af angst, for hvilken af dem var den rette?

Hans stilling var så vanskelig, at det ikke var til at sige. Det, der forfærdede ham, var, at han havde en misdæder at takke for sit liv, og at han var gået ind på at stå i denne gæld til ham og nu måtte betale den, så at han, meget imod sin vilje, blev nødt til at stå på lige fod med ham, forbryderen, og betale ham en

tjeneste, han havde ydet ham, med en anden lignende. At have været nødt til at lade ham sige til sig: Gå din vej! Og nu ligeledes at skulle sige til ham: Vær fri! At skulle ofre pligten, denne almindeligt bindende forpligtelse, for personlige bevæggrunde, og i dem føle noget ligeledes almindeligt bindende, måske endog af højere natur. At skulle forråde samfundet for at blive sin samvittighed tro. At se alle disse urimeligheder blive til virkelighed og tårne sig sammen omkring ham – det var ikke til at udholde.

En ting havde forbavset ham, og det var, at Jean Valjean havde benådet ham, og en ting havde forstenet ham, og det var at han, Javert, havde benådet Jean Valjean. Hvor var han dog henne? Han søgte sig selv uden at kunne finde sig.

Hvad skulle han dog nu gøre? Udlevere Jean Valjean, det ville være ondt, men lade Jean Valjean være i frihed, det ville også være ondt. I første tilfælde sank lovens mand dybere end galejslaven, men i sidste tilfælde hævede tugthuskandidaten sig over loven og trådte den under fode. I begge tilfælde var Javert vanæret. Lige meget hvilken beslutning han tog, var det et fald for ham. Skæbnen har sådanne lodrette yderligheder, der grænser op til det umulige, og hinsides hvilke livet ikke længere er andet end en afgrund. Javert stod ved en af disse yderligheder.

Hvad der samtidig gjorde ham angst, det var, at han var nødt til at tænke. Selve disse voldsomme sindsbevægelser, der modsagde hinanden, tvang ham dertil. Men det at tænke var ham noget uvant og besynderlig smerteligt.

Der er altid i tænkning en vis mængde indre oprør, og han harmedes over at føle et sådant i sin sjæl. Tænkning over lige

meget hvilket emne, der lå udenfor hans forretningers snævre område, ville i alle tilfælde have været for ham noget unyttigt og besværligt, men tænkning over den dag, der nu var gået, var en ren pine. Og dog måtte han efter så rystende begivenheder se ind i sin samvittighed og gøre sig selv regnskab for sin egen adfærd.

Han gøs ved tanken om det, han havde gjort. Han, Javert, havde fundet for godt at træffe en afgørelse, der stred imod alle politiregler, mod den hele samfundsorden, hele retsvæsenet, mod straffeloven, idet han havde sat en forbryder i frihed. Det havde behaget ham at sætte sine egne personlige hensyn i første linje på bekostning af hensynet til almenvellet. Hvad navn skulle man give en sådan adfærd? Hver gang han stillede sig over for denne uhørte handling, han havde begået, rystede han fra top til tå. Hvad skulle han bestemme sig til? Der stod ham kun en eneste udvej åben, at vende tilbage til Homme-Armé-gade og lade Jean Valjean putte i hullet. Det var tydeligt, at det var det, han havde at gøre. Men det kunne han ikke få sig til. Der var noget, der spærrede ham vejen til den side.

Noget, hvad for noget? Findes der noget andet i verden end domstole, domsfuldbyrdelser, politi og myndighed? Javert var ganske fortumlet.

Skulle en galejslave være hellig og ukrænkelig, en tugthusfange uangribelig for politiet, og det for Javerts skyld? Var det ikke frygteligt at tænke sig, at Javert og Jean Valjean, den mand, hvis pligt det var at vise strenghed, og den mand, hvis sag det var at være genstand for denne strenghed, at disse to mænd, der begge hver for sig faldt ind under loven, skulle være kommet til det punkt, at de begge stillede sig over loven?

Skulle noget så forfærdeligt kunne ske, uden at nogen blev straffet! Skulle Jean Valjean vise sig stærkere end den hele samfundsorden og gå fri, og skulle Javert blive ved at spise regeringens brød!

Hans tanker blev lidt efter lidt frygtelige at udholde. Han havde oven i købet midt under dem kunnet gøre sig bebrejdelser med hensyn til den oprører, der var blevet bragt hen i Filles-du-Calvaire-gade. Men det tænkte han ikke på. Den mindre forseelse fortabte sig i den større. Desuden var denne oprører jo tydeligt nok en død mand, og ifølge loven hører al retslig forfølgelse op med døden.

Nej, det var Jean Valjean, der tyngede på hans samvittighed, det var Jean Valjean, der bragte ham ud af fatning. Over for ham styrtede alle de grundsætninger i grus, der hidtil havde været hans livs støttepunkter. Jean Valjeans ædelmodighed mod ham, Javert, var nær ved at overvælde ham. Andre kendsgerninger, som han nu mindedes, men som han før havde kaldt løgn og vanvid, dukkede op i hans erindring som virkeligheder. Bag Jean Valjean kom Madeleine til syne, og de to skikkelser stillede sig oven på hinanden sådan, at de kun udgjorde en, og det en ærværdig skikkelse. Javert følte, at noget frygteligt begyndte at trænge ind i hans sjæl, beundring for en galejslave. Ærbødighed for en straffange, var noget sådant muligt? Han gøs ved tanken og kunne ikke unddrage sig den. Det nyttede ikke, at han kæmpede med sig selv, han var og blev henvist til i sin inderste sjæl at måtte tilstå, at den elendige karl var mageløs og storartet.

En godgørende misdæder, en medfølende, mild, hjælpsom, overbærende straffefange, der gengældte ondt med godt,

besvarede had med tilgivelse, foretrak medynk for hævn, hellere ville styrte sig selv i ulykke end være skyld i, at det gik hans fjende ilde, og frelste den, som havde slået ham, en sådan mand ville jo have nået toppunktet af dyd og snarere være en engel end et menneske, men Javert var nødt til at tilstå for sig selv, at dette uhyre virkelig var til.

Det kunne ikke blive ved at være sådan.

Sikkert havde han ikke, hvad der ikke noksom kan fremhæves, uden at gøre modstand overgivet sig til dette uhyre, denne nederdrægtige engel, denne hæslige helt, der lige så meget vakte hans harme som hans forbavselse. Snesevis af gange havde, mens han sad i drosken lige over for Jean Valjean, lovens tiger brølet i ham. Snesevis af gange havde han været på nippet til at kaste sig over Jean Valjean, gribe ham og æde ham, det vil sige anholde ham. Det var jo virkelig den letteste sag af verden. Han behøvede jo blot at råbe til den første politivagt, han kom forbi: Her er en tidligere forbryder, der har unddraget sig sin straf! Kalde på gendarmerne og sige til dem: Den mand der tilhører jer! og så gå sin vej, lade den dømte galejslave blive tilbage, ikke bryde sig det mindste om resten og ikke blande sig videre i den sag. Den mand er for bestandig lovens fange. Loven kan gøre med ham, hvad den vil! Det var jo den retfærdigste og rigtigste fremgangsmåde, som tænkes kunne.

Alt det havde Javert sagt til sig selv. Han havde villet gå endnu videre, selv handle, gribe manden, og så havde han, ligesom nu, ikke kunnet få sig til det. Hver gang han havde løftet sin hånd krampagtigt for at gribe Jean Valjean ved kraven, var den faldet tungt ned, og han havde i sit indre hørt en stemme, en besynderlig stemme, der råbte til ham: "Det var godt. Udlever

din redningsmand, og lad dig så bringe Pontius Pilatus' skål og vask dine kløer!"

Derefter kom han til at tænke på sig selv, og ved siden af Jean Valjeans skikkelse, der var blevet højere, så han sig selv, Javert, der var blevet mindre.

En galejslave var hans velgører!

Men hvorfor havde han også tilladt den mand at lade ham leve? Han havde jo ret til at blive dræbt på den barrikade, og den ret burde han have benyttet. Det havde været bedre, om han havde kaldt de andre oprørere til hjælp mod Jean Valjean og havde tvunget dem til at skyde ham, Javert.

Den største angst, han følte, kom af, at han følte visheden forsvinde. Han havde mistet sit fodfæste. Loven var i hans hånd som et brudt sværd. De bebrejdelser, han havde at gøre med, var af en ny art. Der foregik i ham en åbenbarelse af følelser, der var af en ganske anden natur end den bekræftelse fra lovens side, som hidtil havde været hans eneste rettesnor. Det var ikke længere tilstrækkeligt for ham at vedblive at være den retskafne mand, han hidtil havde været. En hel ny række kendsgerninger dukkede pludselig frem og underkuede ham. En hel ny verden åbenbarede sig for hans sjæl, nu da han havde modtaget og gengældt en velgerning, en verden, der rummede opofrelse, barmhjertighed, overbærenhed, en verden, hvori medynk gjorde vold på lovens strenghed, hvori der blev taget hensyn til personerne, hvor der ikke længere var tale om en endelig domfældelse og ingen absolut fordømmelse fandt sted, en verden, hvor der åbnede sig en mulighed for, at loven kunne få tårer i øjnene, og hvori man skimtede en retfærdighed efter Guds vilje, der gik i modsat retning af retfærdigheden efter

menneskenes skøn. Han opdagede i mørket, hvordan en ukendt moralsk sol stod op, der både skræmte og blændede ham. Han var som en ugle, der blev nødt til at se med ørneblik.

Han sagde til sig selv, at det dog altså var sandt, at der findes undtagelser, hvor myndighederne kunne bringes ud af fatning, at reglen kunne komme til kort over for en kendsgerning, at lovens ord ikke indbefattede alt, at det uforudsete krævede respekt for sig, at en galejslaves dyd kunne lægge en snare for en embedsmands dyd, at det, der så ud som et uhyre, kunne være guddommeligt, at skæbnen lagde den slags baghold for en, og han tænkte med fortvivlelse på, at han selv ikke havde været sikret mod en overrumpling.

Han var nødt til at indrømme, at der fandtes noget, der hed godhed. Denne galejslave havde været en god mand. Og han selv, så mærkeligt det lød, havde for nylig vist sig god. Han begyndte altså at fordærves.

Han fandt sig selv fej, han var bange for sig selv.

Javerts ideal var ikke at være menneskekærlig, stor, ophøjet. Det var at være korrekt. Men han havde pludselig fejlet.

Hvordan var han kommet dertil? Hvordan var alt det gået til? Det ville det have været ham umuligt at sige. Han tog sig med begge hænder til hovedet, men det nyttede ikke, han kunne ikke forklare sig det.

Han havde til visse altid haft til hensigt at overgive Jean Valjean i hænderne på den lov, hvis fange han var, og hvis slave han, Javert, selv var. Han havde ikke et eneste øjeblik, mens han havde ham i sin vold, tilstået for sig selv, at det var hans mening at lade ham løbe. Det var på en vis måde imod hans vidende, at hans hånd havde åbnet sig og sluppet ham, der viste sig for

hans indre øje alle mulige ny gåder. Han stillede sig selv spørgsmål, og de svar, han gav på disse, skræmte ham. Han spurgte sig selv: "Hvad har den galejslave, denne fortvivlede karl, som jeg har sporet og forfulgt, som har haft mig under sin hæl, så at han kunne hævne sig, og som burde have gjort det, både af had til mig og for sin egen sikkerheds skyld, hvad har han gjort, idet han lod mig beholde livet og benådede mig? Sin pligt? Nej, noget endnu mere. Og hvad har jeg gjort ved ligeledes at benåde ham? Min pligt? Nej, noget endnu mere. Der gives altså noget endnu højere end pligten."

På dette punkt af sine overvejelser blev han forvirret. Hans vægt begyndte at komme ud af ligevægt. Den ene skål sank ned i afgrunden, den anden steg op mod himlen, og Javert var ikke mindre forfærdet over den, der gik opad, end over den, der sænkede sig nedad. Uden på mindste måde at være hvad man kalder voltaireaner eller fritænker eller vantro, tværtimod uvilkårligt ærbødig stemt over for den bestående kirke, kendte han den kun som et ophøjet brudstykke af den bestående samfundsorden. Denne var hans trossætning, og den var ham nok. Lige siden han var kommet til skelsår og alder og var blevet embedsmand, havde han i politiet fundet et udtryk for næsten al sin religiøse trang. Han var, det være sagt uden spor af spydig hensigt og i alvorligste mening, spion, ligesom en kan være præst. Han havde en foresat, nemlig politidirektøren, og han havde hidtil ikke tænkt på den anden foresatte, som er Gud.

Dette ny overhoved, Gud, følte han uventet og forvirredes derved.

Han kunne ikke finde sig til rette med denne overordnede, hvis nærværelse pludselig lod sig mærke, og vidste ikke,

hvordan han skulle te sig over for ham, han, der ellers godt vidste, at man er forpligtet til altid at bøje sig for en overordnet, og at man hverken bør vise ham ulydighed eller dadle eller kritisere ham, men at man, hvis han viser sig alt for umedgørlig, som underordnet ikke har andet at gøre end bede om sin afsked.

Men hvordan skulle man bære sig ad med overfor Gud at indgive sin begæring om afsked?

Det fik nu være, som det være ville, så var der en kendsgerning, som beherskede hans hele tankegang, og som han idelig vendte tilbage til, og det var, at han havde begået et groft brud på sin embedspligt. Han havde lukket øjnene for en tidligere dømt forbryders undvigelse og frigivet en galejslave. Han havde bestjålet loven for en mand, som hørte den til. Det havde han virkelig gjort. Han kunne ikke længere begribe sig selv. Han var ikke længere sikker på sig selv. Han kunne ikke få fat på selve grundene til sin handling, han havde kun den svimlende fornemmelse af, at han virkelig havde båret sig således ad. Han havde hidtil levet på den blinde tro, der avler ubevidst hæderlighed, men nu svigtede denne tro, og hæderligheden med den. Alt, hvad han før havde troet på, spredtes som avner for vinden. Sandheder, som han ikke ville anerkende, trængte ind på ham med ubønhørlig magt. Han måtte for fremtiden blive et andet menneske. Han led de besynderligste smerter og følte sig, som om hans samvittighed var blevet opereret for stær. Han så nu, hvad der var ham imod at se. Han følte sig udtømt, unyttig, til overs, revet bort fra sit foregående liv, afsat fra sin bestilling, opløst. Myndigheden i ham var død. Han havde ikke længere nogen tilværelsesgrund.

Hvilken forfærdelig tilstand for ham, at være rørt!

At være granit og måtte tvivle, at være revselsens billedstøtte frembragt ved en støbning i lovens form og så pludselig opdage, at man under sit bronzebryst bærer noget urimeligt, ulydigt noget, der næsten ligner et hjerte! At være kommet så vidt, at man gengælder godt med godt, skønt man hidtil har sagt til sig selv, at godt er ondt! At være en lænkehund og dog slikke! Is og så smelte! At være en tang og blive til en hånd og pludselig føle, at man har fingre, der lukker sig op for at slippe sit tag, hvor frygteligt! Det er, som om et kasteskyts ikke længere kendte sin vej, men gav sig til at fare tilbage, hvor det var kommet fra.

Tænk, hvad det vil sige at være nødt til at tilstå følgende for sig selv: Det ufejlbarlige er ikke ufejlbart, der kan være en vildfarelse i trossætningen, sagen er ikke afgjort med, at en lovbog har sagt sin paragraf, samfundet er ikke fuldkomment, myndighederne kan vakle, det er muligt, at der kan slås en revne i det uforanderlige, dommerne er kun mennesker, loven kan tage fejl, domstolene kan begå fejltagelser. Tænk, hvad det vil sige at opdage en sprække i himmelhvælvingens uendelige blå!

Hidtil havde alt, hvad Javert havde over sig, for hans blik fremvist en klar, jævn, gennemsigtig overflade, hvori der ikke fandtes noget ukendt eller dunkelt, hvor alt var nøjagtig bestemt, rubriceret, begrænset, defineret og forudset. Myndigheden var en flade uden nogen ujævnhed eller afbrydelse og uden noget svimlende dyb foran sig. Kun neden under den havde Javert nogen sinde set noget ukendt. Det uregelmæssige, det uventede, forvirringens kaos, muligheden for at glide ud i en afgrund, styrte på hovedet ned i dybet, alt

det var noget, der kun kunne tænkes i de lavere områder, det hørte oprørere, ildesindede og forbryderiske mennesker til. Men nu viste der sig for Javert, når han bøjede sig bag over, det utænkelige syn af et svælg for oven. Var da alting i bund og grund endevendt? Hvad skulle man da stole på, når det, man satte sin lid og overbevisning til, styrtede sammen?

Skulle virkelig en højsindet forbryder kunne finde en fejl ved samfundets panser? Skulle en ærlig lovens tjener pludselig kunne se sig fanget mellem to forbrydelser, den at lade en mand undslippe og den at lade ham anholde? Var ikke alting sikkert og pålideligt i den instruks, staten gav sine embedsmænd? Kunne det tænkes, at pligten endte i en blindgade? Var alt det virkeligt? Kunne en tidligere tyv og røver, hvis syndige hoved var ramt af domfældelser, rejse sig og til sidst få retten på sin side? Var det troligt? Var der da tilfælde, hvor loven kunne blive nødt til at bukke for den forvandlede forbryder og stammende gøre ham en undskyldning?

Ja, det var så, det indså Javert. Han havde syn for sagn, og ikke blot kunne han ikke nægte det, men han var endog selv delagtig deri. Det var en virkelighed, men der var noget afskyeligt i, at kendsgerninger kunne vise sig i en så vanskabt form. Hvis kendsgerningerne gjorde deres pligt, indskrænkede de sig til at være lovens beviser. Men det er Gud, der sender kendsgerningerne. Ville da nu lovløsheden komme oven fra?

Og idet nu hans angst forstørrede forholdene, så at han under indtryk af sin bestyrtelses sansebedrag kom til at udviske alt det, der kunne indskrænke og ændre hans syn på disse ting, samlede samfundet, menneskeslægten og hele verden sig for hans øjne i en eneste frygtelig ret linje, og han drog den

slutning, at strafbarhed, retskendelser, lovgivningsmagt, højesteretsdomme, embedsmænd, regering, forebyggelse og straf, statens visdom, lovens ufejlbarhed, myndighedsprincippet, alle de trossætninger, hvorpå den politiske og borgerlige tryghed hviler, den uindskrænkede magt, retfærdighed og logik, der stammer fra lovbogen, samfundets ubetingede ret, den offentlige sandhed, at det alt sammen var en ruin, en dynge, et virvar. At han selv, Javert, ordenens vogter, ubestikkeligheden i politiets tjeneste, samfundets forsynshund, var overvundet og kastet til jorden, og at der på alle disse ruiner stod en mand oprejst med grøn hue på hovedet og en stråleglans om sin pande. I den grad var der vendt op og ned på alle hans forestillinger. Sådan var det rædselsfulde syn, der åbenbarede sig for hans sjæl.

Men dette var ikke til at udholde.

Af en sådan stemning var der kun to måder at komme ud på: Den ene var at tage en rask beslutning og gå hen at give tugthuset Jean Valjean tilbage. Den anden …

Javert gik bort fra brystværnet og tog med løftet hoved og faste skridt vejen hen til den politistation, hvis lygte han kunne se på hjørnet af Châteletpladsen.

Han fik gennem vinduesruden øje på en betjent og gik derind. Politimænd kan kende hinanden indbyrdes blot på den måde, hvorpå de skubber en dør op til en vagtstue. Javert navngav sig, viste betjenten sit skilt og satte sig ned ved et bord, hvorpå der fandtes et tændt tællelys, pen, blyskrivetøj og papir til brug for mulige rapporter og ordrer til natpatruljerne.

Til et sådant bord hører der altid en stråstol. Den findes på alle politistationer og er ufravigelig forsynet med en spølkum af

buksbom fuld af savspån og en papæske med røde oblater. Det er det nederste trin på embedsstilen. Med det begynder statslitteraturen.

Javert tog pennen og et ark papir og gav sig til at skrive følgende:

Nogle bemærkninger til tjenestens tarv.

1. Jeg anmoder ærbødigst hr. politidirektøren om at skænke efterfølgende sin opmærksomhed.
2. De anholdte plejer, når de skal i forhør, at tage deres sko af og blive stående med bare ben på fliserne, mens de bliver undersøgt. Flere af dem hoster, når de kommer tilbage til fængslet. Dette medfører udgifter til sygehus.
3. Ordningen med betjente, der afløser hinanden med mellemrum mellem posterne er god, men der burde drages omsorg for, at ved vigtige lejligheder i det mindste to betjente ikke taber hinanden af syne, for at, i det tilfælde en betjent af en eller anden grund skulle forsømme sin tjeneste, den anden kan holde øje med ham og træde i hans sted.
4. Man kan ikke godt forstå, hvorfor det særlige reglement, der gælder for Madelonnettes fængsel, forbyder fangerne at have en stol, selv når de betaler den af deres egen lomme.
5. I Madelonnettes fængsel er der kun to tremmer for marketenderiet, så at fangerne

kan røre ved marketendersken med hånden.

6. De udråbere, der kalder de andre fanger til talestuen, lader sig af dem betale med to sous for at råbe deres navne tydeligere. Dette er snyderi.
7. I væverværkstedet bliver der trukket fangerne ti sous af i betalingen, hvis der er en eneste løs tråd i vævningen. Dette er et misbrug fra entreprenørens side, da lærredet er lige godt for det.
8. Det er uheldigt, at besøgende til La Force fængsel skal være nødt til at gå gennem børnenes gård for at begive sig til talestuen.
9. Det er sikkert, at man hver dag kan høre gendarmer i hovedstationens gård fortælle om de forhør, forskellige anklagede har været underkastede af dommerne. At en gendarm gentager, hvad han har hørt i forhørsdommerens værelse er en grov uorden.
10. Madam Henry er en anstændig kone, og hendes marketenderi er meget rent og pænt. Men det er ikke heldigt, at det skal være en kvinde, der lukker indgangen op til fangernes venteværelse. Det er ikke et stort folks fængselsvæsen værdigt.

Javert skrev disse bemærkninger ned med sin roligste og samvittighedsfuldeste skrift, uden at glemme et eneste

skilletegn, og med en så fast hånd, at papiret knirkede under hans pen. Da den sidste linje var færdig, undertegnede han skrivelsen med sit navn: *Javert, inspektionsbetjent af første klasse*, og anbragte på foden af den: *Politistationen på Châteletpladsen, 7. juni 1832, klokken et nat*.

Da han havde trykket det våde blæk af på klatpapiret, lagde han skrivelsen sammen som et brev, forseglede den, gav den udskriften: *Melding til politidirektøren*, lod den ligge på bordet og gik sin vej. Døren, der var forsynet med rude og gitter faldt til efter ham.

Han tog atter retning tværs over Châteletpladsen, nåede tilbage til kajen og begav sig nøjagtig hen til det samme sted, hvor han kort i forvejen havde stået. Her støttede han albuerne på samme flise i brystværnet, som han før havde stået ved, og indtog den samme stilling som før, så det så ud, som om han ikke havde rørt sig af pletten.

Det var helt mørkt, som det plejer at være efter midnat. Stjernerne var skjulte af skyer, himlen var kun et tæt, uhyggeligt tæppe. Der var ikke lys i et eneste af byens huse. Ingen kom forbi. Alt, hvad man kunne se af gaderne og kajerne, var øde og forladt. Vor Frue kirke og domhusets tårne syntes i nattens mørke kun omrids, der hørte den til. En enkelt gadelygte kastede et rødligt skær hen på stensætningens kant. Broernes skyggerids tegnede sig uformeligt, det ene bag det andet. Regnen havde bragt vandstanden i floden højere op end sædvanligt.

Det sted, hvor Javert stod og lænede sig, lå, som man vil erindre, lige oven over Seinens stride strøm, lodret over den

frygtelige spiral af vandhvirvler, der knytter sig og atter løser sig op som en skrue uden ende.

Han hældede hovedet ud over floden og stirrede ned i den. Alt var ravnsort, man kunne intet skelne. Man hørte skummets brusen, men man kunne ikke se vandet. Af og til viste der sig i dette svimlende dyb et lysskær med ubestemte slangebugtninger, for vandet har den evne, selv i det dybeste mørke, at kunne fange lyset, man ved ikke hvorfra, og forvandle det til en snog. Så svandt dette skær på ny bort, og alt blev igen utydeligt. Det var, som om uendeligheden havde åbnet sig der. Det, man havde under sig, var ikke vand, det var et svælgende dyb. Kajens mur med det bratte fald ud i mørket lignede, således som den stod der i dunkle omrids, blandet med tågen, en fæstningsskråning ud imod uendeligheden.

Man kunne ingenting se, men man kunne føle vandets fjendtligt stemte kulde og den kvalme duft fra de fugtige sten. Der steg et vildt åndepust op fra denne afgrund. Man snarere anede end bemærkede, at floden var steget, bølgernes tragiske hvisken, brobuernes vældige uhyggelighed, tanken om et fald ud i denne mørke tomhed, alle disse skygger var fulde af rædsel.

Javert blev nogle øjeblikke stående ubevægelig med blikket fæstet på denne åbning ind til mørket. Han stirrede på det usynlige med en stivhed, der lignede opmærksomhed. Vandet brusede hele tiden.

Pludselig tog han sin hat af og lagde den på den fremspringende kant ud mod kajen. Et øjeblik efter viste der sig oppe på brystværnet en høj, mørk skikkelse, som en forbigående langt borte fra kunne have antaget for et spøgelse.

Han stod øverst oppe, bøjede sig ned mod Seinen, derpå rettede han sig atter og faldt ret op og ned ud i mørket. Der hørtes en dump plasken, og kun nattens skygger var vidne til denne dunkle skikkelses krampetrækninger, da den forsvandt under vandet.

Fjerde bog: Dattersønnen og morfaderen

1

Nogen tid efter de begivenheder, som i det foregående er blevet skildret, fik Boulatruelle en heftig sindsrystelse.

Boulatruelle er den vejmand fra Montfermeil, som har været omtalt i anden dels anden bog. Man vil måske erindre, at han var en mand, der tog sig forskellige mislige ting til. Han slog sten og forulempede vejfarende folk, og i sin dobbelte egenskab af vejarbejder og røver troede han på, at der lå nedgravet skatte i Montfermeil skov. Han håbede, at han en skønne dag skulle finde penge nede i jorden ved siden af et træ. Foreløbig søgte han gerne efter dem i de forbigåendes lommer.

Ikke des mindre holdt han sig for øjeblikket i skindet. Han var sluppet heldigt fra overfaldet i Thénardiers klub, hvor han, som man vil mindes, var blevet fanget sammen med de andre røvere. Deraf kan man se, at en last kan være en til nytte. Det var nemlig hans drukkenskab, der havde frelst ham. Man havde ikke kunnet komme på det rene med, om han havde været til stede der i egenskab af tyv eller bestjålet, og da det var blevet godtgjort for retten, at han, den aften, da overfaldet fandt sted, havde været drukken, blev sagen for hans vedkommende afvist, og han blev sat på fri fod.

Han havde da begivet sig tilbage til skoven og havde igen fået ansættelse som skærveknuser på vejen mellem Gagny og Lagny. Han så noget slukøret ud, lod til at anstille betragtninger, var ikke længere så opsat som tidligere på at stjæle, hvilket nær

havde bragt ham i fedtefadet, men havde med større rørelse slået sig på flasken, som jo lige havde været hans frelse.

Med hensyn til den sindsrystelse, han fik kort tid efter at han var vendt tilbage under græstaget på hans vejmandshytte, forholdt det sig på følgende måde:

En morgen, da Boulatruelle som sædvanlig ville begive sig til sit arbejde eller måske lægge sig på lur, opdagede han, lidt før daggry, inde mellem grenene en mand, af hvem han rigtignok kun kunne se ryggen, men hvis skikkelse, så vidt han i den afstand og i den usikre belysning kunne skønne, ikke var ham helt ukendt. Skønt Boulatruelle var en drukkenbolt, havde han dog en sikker og klar hukommelse, hvilket er et uundværligt forsvarsvåben for enhver, der er på krigsfod med den lovlige samfundsorden.

"Hvor fanden har jeg set en, der lignede den mand?" spurgte han sig selv. Men det var ham ikke muligt at give sig selv noget andet svar på dette spørgsmål end, at fyren lignede en, om hvem han havde et dunkelt minde.

Da han således ikke kunne få held til at fastslå, hvem manden egentlig var, gav han sig dog til at anstille nogle sammenligninger og beregninger. Manden var ikke der fra egnen, men måtte for nylig være kommet der, åbenbart til fods, da der ikke på den tid af døgnet kommer nogen post til Montfermeil. Han havde altså gået hele natten. Hvor kunne han vel være kommet fra? Ikke synderlig langvejs fra, for han havde hverken tornyster eller pakke med sig. Rimeligvis fra Paris. Men hvorfor var han der i skoven? Og hvorfor var han der på denne tid af døgnet? Hvad bestilte han der?

Boulatruelle kom til at tænke på skatten, og ved at rode op i sin hukommelseskiste mindedes han dunkelt, at han, flere år i forvejen, havde fået en lignende skræk i livet i anledning af en mand, der nok så ham ud til at kunne være den samme som han her.

Alt imens han overvejede sagen, havde han under vægten af sine tanker bøjet hovedet, hvilket var ganske naturligt, men ikke synderlig kløgtigt. For da han atter så i vejret, var der ikke længere nogen. Manden var forsvundet i skoven og tusmørket.

"Jeg skal s'gu nok finde ham," sagde Boulatruelle. "Jeg skal vel vide at hitte kalorius. Han må jo have en grund til at færdes her så tidlig på dagen, den morgenmand. Men i min skov skal ingen holde mig for nar."

Og dermed tog han sin spidse hakke og mumlede: "Den kan både bruges til jorden og manden." Og han traskede af sted i den retning, manden måtte være gået, ind gennem kratskoven, for at følge hans spor.

Da han var gået en hundrede skridt, kom solen, der netop nu stod op, ham til hjælp. Han opdagede fodspor hist og her i sandet, nedtrådte græsstrå, knuste lyngplanter, unge grene, der havde bøjet sig i krattet og nu atter rettede sig med yndefuld langsomhed, ligesom når en skøn kvinde ved sin opvågnen strækker armene, og han kunne således spore manden et stykke vej. Men han tabte atter sporet, og imidlertid gik tiden. Han gik længere ind i skoven og kom hen til en lille høj. I det samme kom en jæger gående langt borte på en sti og fløjtede en melodi. Boulatruelle fik derfor det indfald at krybe op i et træ. Skønt han var til års, var han dog let til bens, og han var snart oppe i toppet af et højt bøgetræ.

Det var et heldigt indfald, han der havde fået. Ved at kaste et blik ind over den tætteste og mest ensomme del af skoven, fik han pludselig øje på den mand, han søgte, men tabte ham straks igen af sigte.

Manden gik ind eller rettere sneg sig ind i en lysning temmelig langt borte. Den gemte sig bag nogle høje træer, men Boulatruelle kendte den godt, fordi han der i nærheden af en stor bunke møllesten havde lagt mærke til et sygt kastanjetræ, på hvis bark der var fastnaglet en zinkplade. Glad ved sin opdagelse skyndte han sig ned fra sit træ. Lejet var fundet, nu gjaldt det blot om at få fat på dyret. Sandsynligvis fandtes dér den berømte skat, han havde drømt om.

Det var nu imidlertid ikke så let en sag at komme hen til den omtalte lysning. Stierne bugtede sig og krydsede hinanden i alle retninger, så det, når man gik ad dem, tog et kvarters tid, og gik man i lige linje gennem krattet, der på det sted er særlig tæt og ondartet med sine mange tjørne, behøvede man en halv time godt og vel. Det var nu Boulatruelles fejl, at han ikke kunne indse det. Han troede på den lige linje, kastede sig med en rask beslutning ind i krattet med dets kristtorn, nælder, hvidtjørn, hyben og tidsler, og blev slemt forkradset. Ved foden af en kløft traf han på noget vand, som han måtte vade igennem, og da han endelig, efter en fyrre minutters forløb, kom hen til lysningen, var han ganske forpustet, svedt, forrevet og gennemblødt.

Der var ingen der. Han løb hen til stendyssen. Den lå, hvor den altid havde ligget. Men manden var borte, han var forsvundet i skoven, uden at det var muligt at gætte sig til, ad hvilken kant han var gået. Bag ved stendyssen, foran træet med

zinkpladen, var jorden nylig gravet op, og ved siden af hullet lå der en hakke, som en havde glemt eller med vilje ladet ligge der. Men hullet var tomt.

"Din tyv!" råbte Boulatruelle og knyttede sine næver ud mod synskredsen.

2

Marius lå længe mellem liv og død og havde i flere uger stærk feber med vildelse og temmelig alvorlige hjernelidelser, der snarere kom af den rystelse, hans sår i hovedet havde givet ham, end af sårene selv.

Han gentog hele nætter igennem med den uhyggelige snakkesalighed, der kommer af feber, og den sørgelige hårdnakkethed, der ofte ledsager dødskampen, Cosettes navn. Nogle af de beskadigelser, hans krop havde lidt, havde en sådan udstrækning, at der med dem var forbundet en alvorlig fare, eftersom der stadig var en mulighed for, at betændelsen i sårene, under visse vejrforhold, kunne slå ind og have døden til følge. Lægen var derfor urolig, hver gang der var omslag i vejret.

"Sørg navnlig for at skåne den syge for enhver sindsbevægelse," gentog han idelig.

Det var en temmelig indviklet og besværlig sag at forbinde Marius. Man havde nemlig den gang endnu ikke fundet på at gøre forbindingen og lærredet fast med engelsk hæfteplaster. Nicoline brugte, som hun selv sagde, til lærredstrævler et sengelagen "så stort som et loft." Kun vanskeligt fik afvaskninger med klorvand og ætsninger med helvedessten bugt med koldbranden. Så længe der var fare, sad gamle

Gillenormand ved dattersønnens hovedgærde, ude af sig selv, og svævede ligesom denne mellem liv og død.

Hver dag, og undertiden to gange om dagen, kom der en hvidhåret, velklædt herre, som portneren betegnede ham, for at høre til den syge og afgive en stor pakke lærredstrævler til at forbinde hans sår med.

Endelig den syvende september, nøjagtig fire måneder efter den smertelige nat, da Marius var blevet bragt døende hjem til sin morfader, erklærede lægen, at han turde svare for ham. Han begyndte nu at komme til kræfter. Dog måtte han endnu et par måneder blive liggende på en sofa som en følge af efterveerne efter bruddet på nøglebenet. Der er altid ved sådanne lejligheder et enkelt sår, der ikke vil læges, og som til stor ærgrelse for den syge fortsatte med at kræve pasning.

For øvrigt skaffede denne langvarige sygdom med dens langsomme rekonvalescens Marius fri for retslig forfølgelse. I Frankrig kan ingen vrede, selv i offentlige anliggender, vare længere end et halvt år. Oprør er, sådan som samfundstilstanden for øjeblikket er, i den grad alles fejltrin, at et sådant bestandig efterfølges af en trang til at lukke øjnene i. Dertil kom, at det højst forkastelige pålæg til lægerne om at angive de sårede, vakte en sådan offentlig harme, og endog forargede kongen selv, at den almindelige forbitrelse beskyttede de sårede. Med undtagelse af dem, der var blevet taget til fange på fersk gerning, vovede krigsretten ikke at forfølge nogen. Marius fik derfor lov til at være i fred.

Gillenormand var i starten ude af sig selv af ængstelse og senere af henrykkelse. De havde stort besvær med at forhindre ham i at tilbringe hver nat hos den syge. Han lod sin store

lænestol flytte hen til Marius' seng og ville have, at hans datter skulle tage det fineste linned i huset til at lave omslag og bind af. Men frøken Gillenormand var gammel og klog nok til at spare på det fine linned og dog bilde faderen ind, at hun gjorde, som han sagde. Han var ikke den mand, der ville lade sig sige, at kammerdug ikke er nær så godt som groft lærred eller nyt lærred ikke nær så godt som gammelt til at trævle op, og han var til stede, hver gang der blev skiftet omslag, mens hans datter altid blufærdigt trak sig tilbage. Når der blev skåret i det døde kød, sagde han: Av! Der var noget rørende i at se ham med en hånd, der rystede af alderdomssvaghed, række den syge en skål havresuppe. Han overvældede lægen med spørgsmål og lagde ikke mærke til, at han stadig stillede de samme spørgsmål om igen.

Den dag, da lægen lod ham vide, at Marius var uden for al fare, var det gamle skind ude af sig selv af henrykkelse. Han gav portneren tre louisdorer i foræring, og da han om aftenen kom ind på sit værelse, dansede han en gavotte og brugte fingrene som kastagnetter og sang dertil en kåd vise fra hans unge dage. Derefter lagde han sig på knæ på en stol, og Basque, der gennem den halvåbne dør holdt øje med ham, troede helt sikkert, at han bad en bøn.

Hidtil havde han ikke troet på Gud.

Ved hvert nyt fremskridt, Marius gjorde, gik den gamle mand fuldstændig ud af sit gode skind. Han udførte mekanisk en mængde handlinger, der vidnede om den fryd, han var betaget af. Han gik op og ned ad trapperne uden mindste grund. En naboerske, der for øvrigt var køn, fik til sin store forbavselse en morgen en vældig urtekost sendt fra Gillenormand, og hendes

mand blev i den anledning skinsyg. Gamlingen fik det forfløjne indfald at tage Nicolette på skødet. Han kaldte Marius for baron og råbte: Republikken leve!

Hvert øjeblik spurgte han lægen: "Ikke sandt, der er ikke længere nogen fare?" Han så på Marius med øjne, som om han kunne været hans bedstemoder, og rugede over ham, mens han spiste. Han var ikke længere sig selv mægtig. Marius var herre i huset, den gamle havde i sin fryd nedlagt scepteret og var blevet sin dattersøns dattersøn. Og under al sin jubel var han det artigste barn, man kunne tænke sig. Af frygt for at trætte den syge eller være ham til ulejlighed stillede han sig bag ved ham for at smile til ham. Han var glad og fornøjet, henrykt, elskværdig, ungdommelig, og hans hvide hår forøgede den lyse glæde, der var over hans åsyn, med noget mildt majestætisk. Når der med rynker forbinder sig ynde, er der noget uimodståeligt ved dem. Der er noget af en morgenrøde ved en glad alderdom.

Hvad Marius angår, så havde han, alt imens han lod sig forbinde og pleje, kun en eneste tanke: Cosette.

Siden febervildelsen var hørt op, nævnede han ikke længere hendes navn, så man kunne have troet, at han ikke længere tænkte på hende. Men han tav netop, fordi hun fyldte hans sjæl.

Han vidste ikke, hvad der var blevet af Cosette. Hele kampen i Hampestræde lå som en sky i hans erindring, utydelige skygger svævede for hans indre øje, Eponine, Gavroche, Mabeuf, familien Thénardier og alle hans venner blandede sig på en uhyggelig måde med røgen fra barrikaden. Fauchelevents gådefulde nærværelse under denne blodige hændelse var ham uforklarlig. Han forstod ikke, hvordan det kunne være, at han

selv var i live, vidste hverken, hvordan eller af hvem han var blevet frelst, og kunne ikke af sine omgivelser få nogen oplysning om det. Det eneste, de kunne sige ham, var, at han om natten var blevet bragt hen i Filles-du-Calvaire-gade i en droske. Fortid og fremtid svømmede i tåge for hans tanke, og der var i denne tåge kun et fast punkt, en tydeligt tegnet linje, noget, der var som granit, en beslutning, en vilje, og det var, at han igen ville finde Cosette. Han var i sit stille sind blevet enig med sig selv om, at han ikke ville have det ene uden det andet, og han var fast besluttet på at kræve af enhver, lige meget hvem, der forlangte, at han skulle leve, af sin morfader, skæbnen, helvede – at hans tabte paradis skulle gives ham tilbage.

Han skjulte ikke for sig selv de hindringer, der stillede sig i vejen for dette ønske.

Her må udtrykkelig gøres opmærksom på, at han ikke havde ladet sig bestikke eller røre af morfaderens bekymring og ømhed. For det første forstod han ikke helt morfaderens følelser, for det andet nærede han under sine syge, måske endnu endog febersyge, drømme mistillid til al denne elskværdighed som til noget besynderligt og nyt, der havde til hensigt at tæmme ham og bringe ham under åget, og han forholdt sig kølig over for disse ytringer. Den gamle morfader havde ikke noget for sit gammelmandssmil. Marius tænkte, at det kunne være godt nok, så længe han ikke talte og lod dem tumle med sig, som de ville, men at piben ville få en anden lyd, når det kom til at dreje sig om Cosette. Så ville han finde et andet ansigt hos morfaderen, så ville denne vise sig i sin sande skikkelse. Der ville blive en hård kamp at bestå. Alle de tidligere spørgsmål om familieforhold og stilling i samfundet, alle

spydighederne og indvendingerne, Fauchelevent, Coupelevent, formueforholdene, fattigdommen, en sten om halsen, fremtiden og så videre ville igen melde sig. Der ville blive gjort heftig modstand mod hans ønske, og det hele ville ende med et bestemt nej. Marius gjorde sig på forhånd stiv.

Og efterhånden som han igen vågnede til livet, viste hans gamle kæremål sig igen, og de gamle sår åbnede sig. Han kom igen til at tænke på fortiden, oberst Pontmercy stillede sig mellem ham og morfaderen, og han sagde til sig selv, at han ikke havde noget virkelig godt at vente af den, der havde været så hård og uretfærdig mod hans fader. Og efterhånden som han igen blev raskere, fik han uvilje mod sin morfader. Den gamle mand led under det.

Uden at lade sig mærke dermed sørgede morfaderen over, at Marius, siden han var blevet båret hjem i hans hus og var kommet til bevidsthed, ikke en eneste gang havde sagt: bedstefader til ham. Vel sagde han ikke: hr. Gillenormand, men han sørgede for at dreje sine sætninger sådan, at han undgik enhver ligefrem tiltale.

Det var tydeligt, at et vendepunkt nærmede sig.

Som det altid sker i sådanne tilfælde, indledte Marius en skærmydsel, inden han leverede slag. Det kaldes at sondere terrænet. Det hændtes en morgen, at Gillenormand i anledning af en avis, han tilfældigt havde fået fat i, talte i en letsindig tone om konventet, og at der undslap ham en bemærkning, der smagte af kongeligsindet standpunkt, om Danton, Saint-Just og Robespierre.

"Mændene fra sytten hundrede og tre og halvfems var kæmper," sagde Marius i en streng tone. Den gamle mand tav

stille og sagde ikke et ord den øvrige del af dagen.

Marius, der havde en levende erindring om den ubøjelige morfader, han i sine unge dage havde kendt, så i denne tavshed en indædt harme og drog deraf den slutning, at han ville få en hård kamp at bestå. Han beredte sig derfor i sit inderste til at gøre en hårdnakket modstand.

Han blev enig med sig selv om, at han i det tilfælde, morfaderen ikke gav sit samtykke til hans ægteskab med Cosette, ville rive forbindingen af, få sit nøgleben af led, blotte alle sine sår og vægre sig ved at spise noget som helst. Hans sår var hans våben. Han var fast bestemt på at få Cosette eller dø, og ventede med syge folks listige tålmodighed på det gunstige øjeblik.

Og dette øjeblik kom.

3

En dag, mens Gillenormands datter stod og stillede medicinflasker og kopper til rette på kommodens marmorplade, bøjede den gamle sig ned over Marius og sagde med sit mest kælne tonefald til ham: "Ser du, lille Marius, i dit sted ville jeg nu snarere spise kød end fisk. Stegt tunge kan være meget god, når man begynder at komme sig, men for rigtig at blive rask og støtte ordentligt på benene må der en god kotelet til."

Marius, der næsten helt var kommet til kræfter, tog sig sammen, rejste sig over ende, lagde begge sine knyttede hænder på lagenet, så sin morfader lige ind i ansigtet og sagde med skrækindjagende mine til ham: "Må jeg i den anledning sige dig noget?"

"Hvad er det?"

"Jeg har i sinde at gifte mig."

"Det har jeg også tænkt mig," svarede bedstefaderen og brast i latter.

"Hvad for noget? Har du tænkt dig det?"

"Ja, det har jeg rigtignok. Du skal have pigebarnet."

Marius blev aldeles forbløffet og rystede over hele kroppen. Gillenormand sagde videre: "Ja, du skal have din søde, smukke, lille pige. Hun kommer her hver dag i skikkelse af en ældre herre for at høre til dig. Lige siden du blev såret, har hun ikke taget sig andet for end at græde og trævle lærredsstrimler op. Jeg har forhørt mig. Hun bor i Homme-Armé-gade nr. syv. Nå, er du nu med? Vil du nok have hende? Hvad? Ja, se der fangede jeg dig. Du havde nok lagt din plan og tænkt: "Jeg siger det rent ud til morfader, den gamle mumie fra regentskabets og direktoriets tid, den gamle laps. Han har jo også en gang i sin ungdom været letsindig og haft sine kærlighedseventyr og Cosetter. Han har i sin tid været svært på tæerne, basket med vingerne og prist foråret. Det skal han værs'go at huske på. Nu skal vi få at se, nu vil jeg slå et slag." Ja, du tager tyren ved hornene. Det er meget rigtigt af dig. Jeg byder dig en kotelet, og du svarer mig: "Det er sandt, jeg har lyst til at gifte mig." Sikken overgang! Du havde nok tænkt, at vi skulle komme op at nappes. Du vidste ikke, at jeg er blevet en gammel kujon. Hvad siger du til det? Nu bliver du flov. Du havde ikke ventet, at du skulle finde din morfader mere forrykt end dig selv, og nu er du brændt inde med den tale, du havde brygget på, min gode sagfører, det ærgrer dig. Men det er nu værst for dig. Jeg gør, hvad du vil, kan du stikke den, din rad?

Hør nu, jeg skal sige dig, jeg har forhørt mig, for jeg kan også være underfundig. Hun er nydelig, og hun er dydig, lansenérofficeren betyder ikke noget. Hun har pillet en hel stor bunke lærredstrævler. Hun er en skat. Hun er umådelig indtaget i dig. Hvis du var død, så havde vi været tre, for hendes kiste ville have fulgt min. Jeg havde jo tænkt mig, så snart du begyndte at komme dig, ganske ligefrem at tage og sætte hende hen ved dit hovedgærde. Men det er kun i romaner, man sådan uden videre fører de unge piger hen til de kønne såredes seng, som de synes om. Det kan ikke gå an. Hvad ville desuden din moster have sagt til det? Du lå jo for det meste halvnøgen, min dreng. Du kan selv spørge Nicolette, om vel en kvinde kunne være til stede der, for hun var hos dig hele tiden. Og hvad ville så desuden lægen have sagt? En smuk pige egner sig ikke til at kurere for feber.

Nå, det er nu det samme, nu taler vi ikke mere om den ting. Punktum finale, strø sand på! Tag hende! Der kan du se, hvor grum jeg er. Ser du, jeg tænkte, da jeg så, at du ikke brød dig om mig: Hvad skal jeg dog gøre for at få det asen til at holde af mig? Og så sagde jeg til mig selv: Det er sandt, jeg har den lille Cosette ved hånden. Hende vil jeg give ham, så må han da holde en smule af mig eller sige mig, hvad grunden er. Ha, ha! Du troede, at den gamle ville tage på veje, blive vred og buldre op og løfte sin stok mod al den morgenrøde. Men nej, slet ikke. Cosette, godt! Kærlighed, godt! Jeg ønsker intet hellere. Vær så artig, hr. Marius, gift De Dem kun! Bliv lykkelig, min elskede dreng!"

Og da Gillenormand havde sagt det, brast han i hulken, tog Marius' hoved og trykkede det mellem sine arme til sit bryst, og

de gav sig begge to til at græde. Det er en af formerne for den højeste lykke.

"Morfader!" udbrød Marius.

"Å, du holder dog af mig?" sagde den gamle.

De var et øjeblik nær ved at miste vejret og kunne ikke tale af henrykkelse. Endelig lallede Gillenormand: "Så, nu er han tøet op, han har kaldt mig for morfader!"

Marius frigjorde sit hoved fra bedstefaderens arme og sagde blidt: "Men, morfader, nu da jeg befinder mig vel, synes jeg nok, jeg kunne få hende at se."

"Det har jeg også tænkt på, du skal få hende at se i morgen."

"Morfader!"

"Ja!"

"Hvorfor ikke i dag?"

"Nå, ja, i dag da. Lad os sige i dag. Du har tre gange kaldt mig morfader, så du har fortjent det. Nu skal jeg sørge for det, og så skal hun blive bragt her hen. Jo, vi har tænkt på det, og det er oven i købet blevet sat på vers. Det er slutningen på den klagesang om "*den syge yngling*", som André Chénier skrev, du ved André Chénier, der blev myrdet af skur... af kæmperne fra 1793."

Gillenormand bildte sig ind, at han havde set Marius rynke brynet svagt, men sandt at sige hørte han ikke længere på ham, henrykt som han var, og tænkte meget mere på Cosette end på 1793. Bedstefaderen rystede ved tanken om, at han så ubesindigt havde nævnet André Chéniers navn og skyndte sig at sige: "Myrdet er ikke det rette ord. Sagen er jo den, at revolutionens store ånder, som ingenlunde var slette mennesker, det er uimodsigeligt, for de var jo ved Gud nogle

helte, fandt, at André Chénier var dem lidt til ulejlighed, og derfor lod de ham halsh… Det vil sige, disse store mænd bad den syvende Thermidor André Chénier i den offentlige velfærds navn om at være så god at …"

Ordene blev stikkende i halsen på ham, og da han hverken kunne fuldføre sin sætning eller tage den i sig igen, skyndte han sig, mens hans datter puslede Marius' hovedpude, der var kommet i uorden under al den sindsbevægelse, ud af stuen, slog døren i efter sig og kom til at stå ildrød i hovedet, målløs, skummende af vrede og med øjnene stive i hovedet ansigt til ansigt med den skikkelige Basque, der stod ude i forværelset og børstede støvler. Gillenormand greb ham i kraven og råbte ham rasende lige ind i ansigtet: "For satan i hede helvede, de røvere har myrdet ham!"

"Hvem, herre?"

"André Chénier!"

"Ja vel, hr. Gillenormand," sagde Basque forfærdet.

4

Cosette og Marius sås igen.

Hele familien, Basque og Nicolette indbefattet, var samlet i Marius' værelse i det øjeblik, da Cosette kom ind. Hun viste sig på dørtærsklen, og det var, som om der stod en glorie om hende. Netop i det samme skulle Gillenormand til at pudse sin næse. Han standsede midt i det, holdt næsen ned i lommetørklædet, mens han oven over det så hen på Cosette, udbrød: "Hun er nydelig!" og snød så på en støjende måde næsen.

Cosette var beruset af glæde, henrykt, forfærdet, i den syvende himmel. Hun var så forskræmt, som man i det hele kan være af lykke. Hun stammede, blev bleg og rød, ville kaste sig i armene på Marius men turde ikke. Hun var flov over, at de fremmede skulle se, hvor meget hun holdt af ham. Folk har ingen medlidenhed med lykkelige elskende. De bliver til stede, når disse havde mest lyst til at være alene, uden at tage hensyn til, at de elskende ikke trænger til vidner til deres lykke.

Sammen med Cosette var bag ved hende en hvidhåret, alvorlig mand, der vel smilende, men med et lidt ubestemt og forpint smil, trådt ind i stuen. Det var Fauchelevent, som han endnu stadig kaldte sig, det var Jean Valjean. Han var, som portneren havde sagt, særdeles velklædt. Han var sortklædt fra top til tå, hans dragt var splinterny, han havde hvidt halstørklæde på.

Portneren havde ikke fjerneste anelse om, at denne korrekte borgermand, der så ud som en prokurator, var den samme pjaltede, tilsølede, hæslige skikkelse, der den syvende juni pludselig var dukket op med et af blod og rendestenssnavs maskeret ansigt, bærende den besvimede Marius som et lig. Dog syntes han at vejre noget, for han havde ikke, da Fauchelevent var kommet med Cosette, kunnet lade være med i enrum at sige til sin hustru: "Jeg ved ikke, hvoraf det kommer, men jeg bilder mig stadig ind, at jeg har set det ansigt en gang før."

Inde i den stue, hvor Marius lå, blev Fauchelevent stående for sig selv henne ved døren. Han havde under armen en pakke, der så ud som en bog i oktav og var pakket ind i et grønligt og skimlet omslag.

"Går den mand altid sådan med bøger under armen?" hviskede frøken Gillenormand, der ikke kunne lide bøger, til Nicolette. Gillenormand der havde hørt hendes spørgsmål, svarede i samme tone: "Nå, ja, manden er lærd. Hvad så? Det kan han jo ikke gøre for. Boulard, som jeg i sin tid kendte godt, gik heller aldrig uden at have en bog med, som han trykkede op til sit hjerte." Og, idet han hilste, sagde han højt: "God dag, hr. Tranchelevent". Han gjorde det ikke med vilje. Det var en fornem vane hos ham ikke at give synderlig agt på egennavne. "Jeg har den ære på min dattersøn, hr. baron Marius Pontmercys vegne, at anholde om frøkenens hånd." Tranchelevent bukkede. "Så, nu er det sagt," bemærkede Gillenormand, og han vendte sig om mod Marius og Cosette og med armene udstrakte som for at velsigne ham sagde han: "Nu har I lov til at tilbede hinanden."

Det lod de sig ikke sige to gange, og det kan nok være, der blev en hvisken og tisken, mens Marius sad med albuen støttet mod sofaen og Cosette stod op ved siden af ham. "O Gud!" hviskede Cosette, "så ser jeg Dem da igen. Det er dig, det er Dem! Hvor kunne det dog falde Dem ind sådan at gå hen og slås, det er jo forfærdeligt at tænke sig. I fire måneder har jeg været døden nær. Hvor det var stygt af Dem, at De gik med i det slag! Hvad havde jeg dog gjort Dem? Nå ja, jeg får vel tilgive Dem, men De må aldrig gøre det mere. Da der for nylig kom bud om, at vi skulle komme herhen, troede jeg igen, jeg skulle dø, men det var af glæde. Jeg var så bedrøvet. Jeg gav mig ikke engang tid til at klæde mig på, jeg ser vel rædsom ud. Hvad vil dog Deres familie sige, når de ser mig med en helt krøllet

strimmel? Men så sig dog noget, De lader jo mig tale hele tiden. Vi bor endnu stadig i Homme-Armé-gade.

Det var nok forfærdeligt med Deres skulder. Jeg har hørt sige, at man kunne stikke en knyttet hånd ind i såret. Og så blev der jo skåret i det levende kød? Det må have været gyseligt. Jeg græd mig næsten øjnene ud af hovedet. Det er underligt, at man kan udholde sådanne lidelser. Deres morfader ser så god ud? Bliv bare rolig siddende, støt ikke på Deres albue, tag Dem i agt, det gør vist ondt. Å, hvor jeg er lykkelig! Nu er da al vor nød forbi. Jeg er rent ellevild. Jeg havde så meget at sige Dem, men nu ved jeg slet ikke længere, hvad det var. Holder De endnu stadig af mig? Vi bor i Homme-Armé-gade. Der er ingen have. Jeg har revet lærred itu hele tiden. Vil De bare se, jeg har fået hård hud på fingrene, det er Deres skyld."

"Engel!" sagde Marius. *Engel* er det eneste ord, der ikke kan opslides, det eneste, der kan modstå den ubarmhjertige brug, forelskede gør af det.

Men da der var andre til stede, afbrød de deres samtale og sagde ikke længere et eneste ord, men lod sig nøje med ganske blidt at røre ved hinandens hænder. Gillenormand vendte sig da om til alle dem, der var i stuen, og råbte: "Tal dog højt, I andre! Gør spektakel uden for scenen! For pokker, lad der blive noget støj, så børnene kan få lov at lade munden løbe så meget, de har lyst." Og han gik hen til Marius og Cosette og hviskede til dem: "Sig du til hinanden' I behøver ikke at pålægge jer nogen tvang!"

Frøken Gillenormand var med forbavselse vidne til, at dette lys sådan på en gang strålede ind i hendes gamle hjem. Hendes forbavselse havde ikke noget udfordrende ved sig. Det var slet ikke en natugles forargede og misundelige blik ved synet af to

turtelduer, det var en stakkels syvoghalvtredsårig jomfrus uforstående øjne, det var et forfejlet liv, der betragtede denne kærlighedens sejr. Hendes fader sagde: "Kan du se, jeg havde ret? Sagde jeg ikke nok, at det ville ske?" Så stod han et øjeblik tavs og udbrød derefter: "Se på de andres lykke!" hvorefter han vendte sig om imod Cosette og sagde:

"Hvor hun er smuk, hvor hun er smuk! Hun ligner et af Greuzes billeder. Så du skal have alt det for din egen mund, din gavtyv? Du kan være glad over, at jeg ikke er femten år yngre, for så ville jeg slås med dig om, hvem af os to, der skulle have hende. Hør, frøken Cosette, jeg er forelsket i Dem. Det er ganske naturligt, det er som sig hør og bør. Hvilket nydeligt lille bryllup vi skal holde! Vi hører til Saint-Denis du Saint-Sacrement sogn, men jeg skal løse sognebånd, så brylluppet kan blive holdt i Hellig Pouls kirke, for den er smukkere. Den er blevet bygget af jesuitterne og er rigtig fiks. Den ligger lige over for kardinal de Biragues springvand.

For resten findes mesterværket af jesuitisk arkitektur i Namur. Den hedder Saint-Loup. Der skal I tage hen, når I er blevet viet. Det er nok rejsen værd. Ved De hvad, frøken Cosette, jeg holder med Dem, jeg vil også have, at de unge piger skal gifte sig, det er deres bestemmelse. Det kan være meget smukt at forblive ugift, men der er noget koldt ved det. Biblen siger: Formerer Eder! Til at frelse folket skal der en Jeanne d'Arc, men til at formere folket skal der en mutter. Gift Jer derfor, I skønne! Jeg indser virkelig ikke, hvad nytte det skulle være til at blive ved at være jomfru. Jeg ved nok, at man så får sit eget kapel i kirken og kommer til at høre til den hellige jomfrus samfund, men for pokker! En køn mand, en flink fyr, og ved årets ende en tyk,

lyshåret glut, der nok så lystig sutter og har glinsende smilehuller på lårene og krammer moderens bryst med sine små, rosenrøde labber og smiler som morgenrøden, det er dog bedre end at holde et vokslys i hånden til aftensang og synge om elfenbenstårnet."

Bedstefaderen snurrede sig med et dansetrin rundt på sine halvfemsårige hæle og begyndte igen at snakke, ligesom når en fjeder slippes løs:

"Nu har du altså sagt farvel til golde drømme,
i ægteskabets havn dig åbnes arme ømme!"

– Hør, sig mig en gang!"

"Hvad er det, morfader?"

"Havde du ikke en fortrolig ven?"

"Jo, Courfeyrac."

"Hvad er der blevet af ham?"

"Han er død."

"Det er godt."

Og han satte sig ned hos dem, fik Cosette til at tage plads og tog deres fire hænder i sine to rynkede og sagde: "Hun er rigtig sød, den lille Cosette. Et rent mesterværk. Hun er på en gang en lille pige og en meget fornem dame. Hun bliver nu kun baronesse, det er en skam, hun burde være marquise. Sikke øjenhår hun har! Kære børn, indprent jer vel, at I er på den rette vej. Elsk hinanden! Vær kun, som I var tossede! Kærlighed er menneskenes tossestreger og Guds åndrighed. Tilbed hinanden! Men, det er sandt, det var uheldigt!" Hans mine blev pludselig mørk. "Jeg kommer til at tænke på, at over halvdelen af min formue er sat fast som livrente. Så længe, jeg lever, kan det endda gå, men efter min død, om en snes år, kære børn, så

har I ikke en skilling. Så bliver Deres skønne, hvide hænder nødt til at tage fat, min gode fru baronesse."

Her hørte man en alvorlig stemme i en rolig tone sige: "Frøken Euphrasie Fauchelevent ejer seks hundrede tusinde francs."

Det var Jean Valjean, der talte.

Han havde endnu ikke sagt et eneste ord, og ingen lod til at have lagt mærke til, at han var til stede. Han stod op uden at røre sig bag ved alle disse lykkelige mennesker.

"Hvad er det for en frøken Euphrasie, her er tale om?" spurgte Gillenormand forundret.

"Det er mig," svarede Cosette.

"Seks hundrede tusinde francs?" spurgte han videre.

"Ja, måske på en fjorten, femten tusinde francs nær," bemærkede Jean Valjean og lagde på bordet den pakke, som frøken Gillenormand havde antaget for en bog.

Han lukkede selv pakken op. Det var en bunke sedler, som blev eftertalt. Der var fem hundrede tusindfrancsedler og et hundrede og otte og tres hundredefrancssedler. I alt fem hundrede og fire og firs tusinde francs.

"Det var en god bog," sagde Gillenormand.

"Fem hundrede og fireogfirs tusinde francs," hviskede frøkenen. "Det klarer jo mange vanskeligheder, hvad, datter?" bemærkede den gamle. "Nej, se mig til den pokkers Marius, har han ikke der fået fat på en ren guldfugl! Og så taler man om de unge menneskers forelskelse. Der går en student hen og hitter en studentinde med seks hundrede tusinde francs! Cherubino forstår bedre end Rothschild sine sager."

"Fem hundrede og fireogfirs tusinde francs," fortsatte frøken Gillenormand at gentage halvhøjt.

"Fem hundrede og fireogfirs tusinde francs! Det er så nær seks hundrede tusinde!"

Hvad Marius og Cosette angår, sad de imidlertid og så hinanden ind i øjnene, og de lagde næppe mærke til denne småting.

5

Det er formodentlig unødvendigt nærmere at forklare, hvordan Jean Valjean efter sagen med Champmathieu, da han første gang undveg nogle dage, var kommet til Paris og i tide i banken havde hævet den sum penge, han under navnet Madeleine havde tjent i Montreuil-sur-Mer. Han havde så, af frygt for, at han atter skulle blive pågrebet, hvilket jo virkelig skete kort tid efter, skjult pengene ved at grave dem ned i Montfermeil skov. Hele beløbet, seks hundrede og tredive tusinde francs, lutter sedler, var ikke synderlig omfangsrigt og kunne magelig rummes i en æske, som Jean Valjean, for at beskytte den mod fugtighed, havde anbragt i en egetræskasse fuld af kastanjetræsspåner. I den samme kasse havde han lagt sin anden skat, bispens stager, som man vil erindre, han havde taget med sig, da han forlod Montreuil-sur-Mer.

Den mand, Boulatruelle en aften havde set for første gang, var Jean Valjean. Hver gang, han senere havde brug for penge, gik han hen og hentede dem i lysningen. Deraf kom de fraværelser, som der før har været tale om. Der lå et sted i lyngen på et skjulested, som han alene kendte, en hakke. Da han så, at Marius begyndte at komme sig, og kunne skønne, at

den time nærmede sig, da disse penge ville kunne være til nytte, var han taget hen for at søge efter dem. Det var igen ham, Boulatruelle havde set i skoven, men denne gang om morgenen og ikke om aftenen. Boulatruelle arvede hans hakke.

Den virkelige sum var fem hundrede og fireogfirs tusinde og fem hundrede francs. Deraf beholdt Jean Valjean de fem hundrede til sig selv.

"Så kan vi altid siden se," tænkte han.

Forskellen mellem denne sum og de seks hundrede og tredive tusinde francs, han havde hævet i banken, udgjorde hans udgifter i ti år, fra 1823 til 1833. De fem år i klostret havde kun kostet fem tusinde francs.

De to armstager af sølv satte han på kaminen, hvor de stod og strålede til fryd for Toussaint.

For øvrigt vidste Jean Valjean sig nu fri for Javerts forfølgelser. Han havde hørt fortælle og derefter set bekræfte i avisen, at en inspektionsbetjent ved navn Javert var blevet fundet druknet under en vaskeribåd mellem Vekselbro og Nybro, og at en skrivelse, som manden, hvis hele forhold for øvrigt havde været upåklageligt, og som havde været meget anset af sine foresatte, havde efterladt sig, gjorde det sandsynligt, at han i et anfald af sindsforvirring havde taget livet af sig.

"Ja, såmænd," tænkte Jean Valjean. "Siden han, skønt han havde mig i sin vold, dog lod mig slippe, måtte han jo allerede den gang være gal."

6

Der blev truffet forberedelser til brylluppet. Lægen blev spurgt til råds og erklærede, at det ville kunne finde sted i februar. Man var nu i december måned. Der gik således nogle uger fulde af den mest henrivende lyksalighed.

Gamle Gillenormand var ikke den mindst lykkelige. Han kunne sidde længe ad gangen og se på Cosette.

"Hvor hun dog er en vidunderlig sød pige!" udbrød han. "Og så ser hun så mild og god ud! Det er nu sikkert den yndigste pige, jeg i mit liv har set. Hun vil blive en dygtig hustru og dufte som en bly viol. Hvilken ynde! Med en sådan skabning vil man kun kunne føre et ædelt liv. Marius, min dreng, du er baron, du er rig, lad være at blive prokurator, det beder jeg dig om!"

Cosette og Marius var så hurtigt, med en så brat overgang kommet fra graven i paradis, at de ville være blevet fortumlede derover, hvis de ikke var blevet blændede af al den glans.

"Kan du begribe noget af alt det?" spurgte han hende.

"Nej," svarede Cosette, "men jeg synes, Vor Herre ser på os."

Jean Valjean besørgede alt, udjævnede alle vanskeligheder, gjorde alting let for dem. Han hastede med lige så stor ilfærdighed og tilsyneladende med lige så stor glæde mod lykken som Cosette selv. Da han i sin tid havde været borgmester, blev han i stand til at løse et vanskeligt spørgsmål, som han alene var fortrolig med, nemlig spørgsmålet om Cosettes herkomst. Ingen kunne jo vide, om det ikke ville have umuliggjort ægteskabet, om han rent ud havde sagt, hvordan det forholdt sig med hendes slægtskab. Han klarede denne vanskelighed ved at fortælle, at hun hørte til en familie, hvis medlemmer var uddøde, hvilket var et sikkert middel til at

undgå alle indsigelser. Han indrømmede, at Cosette ikke var hans datter, men nedstammede fra en anden Fauchelevent.

Der havde jo været to brødre Fauchelevent, der begge var gartnere ved klostret i Lille Picpus-gade. Man forhørte sig i klostret og fik de bedste oplysninger om hæderlig vandel. De gode nonner forstod sig ikke synderlig på spørgsmål af den art og var ikke tilbøjelige til at gå til bunds i en sag, hvor det drejede sig om, hvem der var fader til barnet. Da hele spørgsmålet var dem temmelig ligegyldigt, havde de aldrig rigtig vidst, hvem af de to brødre Fauchelevent, der var Cosettes fader. De sagde, hvad man ønskede, de skulle sige, og sagde det indtrængende. Der blev skaffet en attest til veje, og Cosette blev for loven frøken Euphrasie Fauchelevent og erklæret for forældreløs. Desuden fik Jean Valjean det ordnet således, at han under navnet Fauchelevent blev udpeget som Cosettes formynder med Gillenormand som beskikket medformynder.

Hvad de fem hundrede og fireogfirs tusinde francs angår, så hed det sig, at det var en arv, Cosette havde fået af en afdød, der ikke ønskede sit navn nævnt. Arven havde oprindelig været fem hundrede og fireoghalvfems tusinde francs. Arven var blevet tredjemand betroet med den tilføjelse, at pengene skulle udbetales Cosette, når hun blev myndig eller indgik ægteskab. Hele denne historie så jo nogenlunde rimelig ud med den tilføjelse af over en halv million, som ledsagede den. De enkelte besynderligheder blev ikke bemærkede, fordi den ene af de pågældende var for forelsket til at kunne se klart og de andre blændedes af de seks hundrede tusinde francs.

Cosette fik at vide, at hun ikke var datter af den gamle mand, hun hidtil havde kaldt fader, men at han kun var en slægtning,

og at det var en anden Fauchelevent, der var hendes virkelige fader. Til enhver anden tid ville det have gjort hende meget ondt at erfare, men i den stemning, hun nu var i, bragte denne oplysning kun en forbigående skygge over hendes liv, og hendes glæde var så stor, at skyen hurtigt drev over. Hun havde jo Marius. Den unge mands stjerne var i opgående, den gamle mands formørkedes. Sådan er livet. Desuden havde Cosette jo i mange år været vant til at se sig omgivet af gåder, og når ens barndom har været hemmelighedsfuld, er man altid rede til at give afkald på at få alting forklaret. Hun blev dog ved med at kalde Jean Valjean for fader.

I den henrykkelsestilstand, hvori hun var, sværmede hun for gamle Gillenormand, der jo rigtignok også overvældede hende med artigheder og gaver. Mens Jean Valjean var optaget af at skaffe Cosette en sikker stilling i samfundet og ordne hendes borgerlige forhold på en uangribelig måde, havde Gillenormand travlt med brudeudstyret. Det morede ham i høj grad at optræde på en gavmild måde. Han havde foræret Cosette en kjole med guldindvirkede kniplinger, som havde tilhørt hans egen bedstemoder.

"Sådanne gammeldags ting begynder nu igen at komme på mode igen," sagde han. "De unge piger klæder sig nu, da jeg er blevet gammel, ligesom de gamle koner gjorde i min ungdom."

Han plyndrede de ærværdige lakkommoder med deres hvælvede buge, som ikke i mange år havde været åbnede.

"Lad os få de gamle madammer til at skrifte," sagde han, "og se, hvad de har på hjerte."

Han trak skuffer ud, der var fulde af påklædningsgenstande, som havde tilhørt hans koner, kærester og bedstemødre, og

forærede Cosette alt det nankin, damask, silketøj, vatterede stof, alle de kniplingskjoler, indiske sjaler, stribede uldtrøjer, besætninger, gammeldags guldsager, elfenbensæsker, nipsgenstande og bånd, han kunne finde. Cosette var ganske forbavset, forelsket i Marius og umådelig taknemlig mod Gillenormand. Hun drømte om en grænseløs lykke i silke og fløjl. Hendes brudeudstyr syntes hende båret af engle, og hendes sjæl svævede ud i rummet op mod den blå himmel med vinger af flamske kniplinger.

Men morfaderen var lige så henrykt som de unge. Der klang hver morgen som en fanfare i Filles-du-Calvaire-gade, og hver morgen havde Gillenormand et eller andet gammelt stykke at forære Cosette, så at hun var nær ved at drukne i garneringer og blonder.

"Det kan være godt nok med kærlighed," sagde han. "Men det andet må også til. Til lykke hører der meget overflødigt, lykken kan ikke nøjes med det blot nødvendige, den må krydres med en umådelig masse unødvendigt. Et slot og hans hjerte, hans hjerte og Louvre, hans hjerte og springvandet i Versailles. Giv mig min hyrdinde, men sørg for, at hun kan blive hertuginde! Bring mig Phyllis med en krans af kornblomster og læg så dertil hundrede tusinde francs om året. Åbn mig udsigt til et hyrdedigt, der taber sig under en søjlegang af marmor. Jeg går ind på hyrdedigtet, men jeg har ikke noget mod eventyret med guld og marmor.

Den tørre lykke ligner tørt brød. Det er at stille sin sult, men ikke at få middagsmad. Jeg vil have overflod, unyttige sager, urimelige ting, alt for meget af det, der ikke er til nogen verdens nytte.

Jeg kan mindes, at jeg i domkirken i Strassburg så et tårnur så højt som et hus på tre stokværk. Det kunne vise, hvad klokken var, det var så venligt at vise, hvad klokken var slået, men det så slet ikke ud, som om det egentlig var dets bestemmelse. Når det havde slået tolv middag eller tolv midnat, solens time og elskovens time, eller en hvilken som helst anden time, så gav det i tilgift månen og stjernerne, jorden og havet, fuglene og fiskene, Phøbus og Phøbe og en hel masse forskellige ting, der kom ud fra en fordybning i væggen, de tolv apostle og kejser Karl den Femte og fanden og hans oldemoder og oven i købet en hel flok forgyldte mandslinger, der blæste på trompet. For ikke at tale om, at der var et helt klokkespil, som hele tiden gik uden spor af grund. Må jeg nu spørge, om en sølle, bar urskive, der blot kan vise hvad klokken er, kan hamle op med sådan en? Jeg holder med det store tårnur i Strassburg og foretrækker det for kukkerurene fra Schwarzwald."

Gillenormand lod navnlig munden løbe, når han kom ind på, hvordan bryllupsfesten skulle være, og kørte op med alle sine erindringer fra forrige århundrede.

"I kender ikke nu om stunder den kunst at lave en fest, I forstår ikke, hvordan en glædesdag skal være. Jeres nittende århundrede er slapt, det mangler al overdrivelse og kender ikke noget til, hvad der er rigt og ædelt. Det er i alle henseender glatraget. Jeres tredje stand er smagløs, farveløs, uden lugtesans, uden form. Når jeres borgerlige kvinder sætter bo, så drømmer de i det højeste om et lille nymalet kabinet med palisandertræs bohave med bomuldsbetræk. Hejda, nu skal hr. Knavser giftes med jomfru Karrig! Gud bevares hvilken flothed!

De har givet en louisdor ud til et vokslys. Sådan er tiden. Det er jo nok til at ønske sig fanden i vold langt ind i Rusland.

Å, jeg sagde allerede i 1787, at det hele var ødelagt, da jeg så hertugen af Rohan, prinsen af Leon, hertugen af Chabot, hertugen af Montbazon, marquien af Soubise, vicegreven af Thouars, en fransk pair, køre ud til væddeløbene i Longchamp i gumpekarre. Men det har da endelig også båret sine frugter. I dette århundrede gør folk forretninger, spiller på børsen, tjener penge og kniber på muskaten. Overfladen plejer og pudser de. De er nok så pilne og pæne og sæbevaskede og skrubbede og ragede og kæmmede og glattede og polerede og renvaskede i det ydre, udad blege og glatslebne som flintesten, beskedne og taktfulde, men, så sandt jeg er en ærlig mand, er der på bunden af deres samvittigheder møddinger og slamkister, som kunne få en malkepige, der snyder næsen med fingrene, til at holde sig for den for at undgå stanken. Valgsproget kunne nu passende være: En skiden renlighed.

Bliv ikke vred, Marius, lad mig have lov til at tale. Jeg siger jo ikke noget ondt om folket, du hører jo nok, at folket har jeg den største agtelse for. Det er bare borgerskabet, jeg giver et ordentligt hib, og det hører jeg jo selv med til. Men du ved, at den, der elsker, tugter. Jeg siger altså rent ud, at nu om stunder gifter folk sig ganske vist, men de ved ikke længere, hvordan man bør gifte sig. Jeg savner med andre ord de gamle sæder med al deres pyntelighed. Jeg savner dem i alle henseender: Denne finhed, denne ridderlighed, disse høviske og sirlige sæder, denne fornøjelige overdådighed, som man fandt hos alle samfundsklasser. Musikken var med til brylluppet, symfonier hos de fornemme, trommer og trompeter hos småfolk, og der

blev danset, og der sad glade ansigter om bordet, vers på stylter og viser og fyrværkeri, munter latter og kommers og store båndsløjfer.

Jeg savner den skik med brudens strømpebånd. Brudens strømpebånd, det minder om Venus' bælte. Hvad drejer den trojanske krig sig om? Den drejer sig s'gu om Helenas strømpebånd. Hvorfor slås de? Hvorfor slår den guddommelige Diomedes den store kobberhjelm med de ti spidser itu på Merioneuses hoved, hvorfor stikker Akilleus og Hektor til hinanden med deres spyd? Fordi Helena har ladet Paris tage hendes strømpebånd fra hende? Om Cosettes strømpebånd kunne Homer have digtet en hel Iliade. Deri ville så optræde et gammelt vrøvlehoved som jeg, som han ville kalde Nestor. Kære venner, i gamle dage, i de gode gamle dage, giftede folk sig på en fornuftig måde. Der blev først sat en god kontrakt op, og så kom detaljerne frem. Så snart de juridiske spørgsmål var bragt i orden, kom kokken frem. For sagen er den, at maven er en lystig fætter, der vil have, hvad der tilkommer ham, og som også vil med til brylluppet. Man fik et forsvarligt måltid og havde til borddame en skønhed, der ikke sad med nonneslør på men lod en se sin bare hals.

Og så kan det nok være, man slog sig løs og lo af fuld hals i de tider. Og pynte sig gjorde man. Enhver ung mand havde en dusk syrener eller en buket roser i brystet. Selv om han var krigsmand, så optrådte han dog som hyrde, og selv om han var dragonkaptajn, talte han dog i Florians stil. Han bestræbte sig for at være pæn, havde baldyringer og rød besætning på kjolen. En borgermand så ud som en blomst, en marquis lignede en ædelsten. Ingen stropper i benklæderne, ingen støvler på. Nej,

men pyntelig og fin og glinsende og nysselig, spillende i alle farver og fuld af indtagende elskværdighed, hvilket ikke forhindrede, at man bar kårde ved siden. Også en kolibri har både næb og kløer. Den ene af århundredets sider var sirligheden, den anden var standsmæssigheden, og Guds død og pine, hvor man morede sig!

Nu om stunder er folk alvorlige. Borgeren er en gnier og borgermadammen en snerpe. Det er et ulykkeligt århundrede. Hvis gratierne nu viste sig, ville de blive jaget bort, fordi de var for nedringede, for man skjuler jo desværre skønheden, som om den var hæslig. Siden revolutionen går alverden med lange benklæder, om det så er danserinderne. En balletdame skal være værdig i sin optræden, og en hopsa bliver udført efter et skema. Alting skal være højtideligt, og man er ikke tilfreds, når man ikke har hagen stukket ned i halstørklædet. En tyveårig springfyrs ideal, når han holder bryllup, er at se ud som Roger Collard. Og hvad opnår man så med al den værdighed'? Ikke en smule andet end at blive lille. Det må I nemlig vide, at glæden ikke blot er glad, men den er samtidig stor. Vis jer dog for fanden muntre, når I er forelskede, og hold jeres bryllup, når I gifter jer, med al lykkens uro og feber og sjov og kommers! Alvor i kirken, det kan jeg til nød finde mig i. Men så snart messen er forbi, så skal der være som en sommernatsdrøm om bruden. Et bryllup skal være kongeligt og fantastisk, og ceremonien skal begynde i domkirken i Rheims og ende i pagoden i Chanteloup. Jeg har en rædsel for de småternede bryllupsgilder. Ih, Gud bevares! den dag må man dog i det mindste høre Olympen til og vise sig som en Gud. Kære venner, enhver brudgom bør være som en prins, taget lige ud af et eventyr. Benyt dette eneste

øjeblik i livet til at svinge jer op i æteren med svanerne og ørnene, før I dagen efter atter dumper ned igen i det borgerlige samfunds frøkær. Spar ikke på bryllupsstadsen, tag ikke glansen af festen, vær ikke knebne en dag, hvor I bør være strålende! Bryllupsfesten er noget andet end det daglige ægteskabelige samliv. Dersom jeg havde lov til at råde, så skulle I se en pragt. Så skulle der hænge violiner i træerne, og alting skulle være klædt i himmelblåt og sølv. Alle landlige guddomme og dryader og nereider skulle indbydes, det skulle gå til som ved Amfitrites brudefærd med rosenskyer, nymfer med smukt opsat hår og slet ingenting på kroppen, en digter, der fremsagde vers, han selv havde lavet, for gudinden, og en sejrsvogn trukket af havuhyrer.

"Tritoner trutted' los i krumme muslingskaller,
og tonerne gav genlyd i de hvalte haller.

Det var et festprogram, hvad behager! Jo, jeg skulle mene, at jeg nok var mand for at lave sådan noget i stand."

Mens Gillenormand sådan gav sin begejstring luft i lyriske udbrud og glædede sig over at høre sig selv tale, sad Cosette og Marius og stirrede hinanden henrykte ind i øjnene.

Marius' moster betragtede det hele med sin sædvanlige uforstyrrelige ro. Hun havde i det sidste halvår haft ikke så få sindsbevægelser. Først var Marius kommet tilbage, blevet bragt blodig hjem oven i købet fra en barrikade, så havde hun troet, han skulle dø, men så var han atter blevet kaldt til live. Derefter var han blevet forsonet med morfaderen, forlovet og skulle giftes med en fattig pige, men da det så kom til stykket, viste det sig, at bruden ejede over en halv million. De seks hundrede tusinde francs var den sidste overraskelse, hun havde haft. Da

den var overstået, var hun atter blevet så sorgløs som en konfirmandinde. Hun gik regelmæssigt til messe, bad sin rosenkrans, læste i sin salmebog, sad og hviskede fadervor i det ene hjørne af stuen, mens der i det andet blev hvisket elskovsord, og så i ubestemte omrids Marius og Cosette som to skygger. Men det var hende selv, der var skyggen.

Der findes en vis sløv form for gudsfrygt, under hvilken sjælen stivner og mister følelsen for livets anliggender, så at den, med undtagelse af voldsomme naturbegivenheder så som jordskælv og lignende, ikke opfatter noget som helst af menneskelivet, hverken dets glædelige eller sørgelige sider.

"Den slags gudsfrygt," sagde gamle Gillenormand til sin datter, "er ligesom når man har snue. Du mærker ikke noget til livet. Du er fri for den dårlige lugt, men du har ingen glæde af den gode."

For øvrigt havde de seks hundrede tusinde francs gjort ende på den gamle jomfrus betænkeligheder. Hendes fader var vant til at tage så lidt hensyn til hende, at han slet ikke havde spurgt hende, hvad hun mente om Marius' giftermål. Han havde handlet blindt, som han plejede, og havde nu, da han fra tyran var blevet slave, kun en tanke, den at gøre Marius til pas. Hvad dennes moster angår, da havde Gillenormand ikke brudt sig mere om hende, end om hun slet ikke havde været til, og det var aldrig faldet ham ind, at hun kunne have nogen mening om den foreliggende sag. Hvor føjelig hun nu end af naturen var, så havde dog dette krænket hende, og hun havde, skønt i det ydre rolig, i sit stille sind med nogen trods tænkt: "Siden min fader løser spørgsmålet om giftermål uden mig, så vil jeg løse spørgsmålet om arv uden ham." Hun var nemlig i virkeligheden

rig, hvad hendes fader ikke var, og i henhold dertil havde hun truffet sin afgørelse. Det er sandsynligt, at hun, hvis Marius havde giftet sig med en fattig pige, ville have ladet tingene gå deres gang og ment, at det jo var værst for Marius, om han ægtede en tiggerske. Men Cosettes halve million gjorde et godt indtryk på hende og fik hende til at se med andre øjne på det forelskede par. Seks hundrede tusinde francs har krav på at behandles med en vis agtelse. Det var nu indlysende for hende, at hun ikke kunne gøre andet end efterlade det unge par sin formue, nu da de ikke trængte til den.

Det blev bestemt, at de nygifte skulle bo hos Marius' morfader, og Gillenormand ville ubetinget have, at de skulle flytte ind i hans værelse, der var det bedste i lejligheden.

"Det vil forynge mig," erklærede han. "Det er en gammel plan, som jeg længe har haft. Jeg havde altid tænkt mig, at der skulle være bryllup i min stue."

Han forsynede nu værelset med en mængde nipsgenstande af mere og mindre letfærdig art, lod loftet gipse og stuen betrække med et mønstret stof, han havde liggende, og som han sagde var mage til det, hvormed hertuginden af Anvilles seng i La Roche-Guyon havde været betrukket. På kaminen stillede han en figur af sachsisk porcelæn op, der forestillede en nøgen kvinde med en muffe på maven.

Hans bogværelse blev Marius' kontor, hvor han kunne tage imod folk, om der skulle komme nogen for at spørge ham til råds i juridiske anliggender.

7

De elskende sås daglig. Cosette plejede at komme sammen med Fauchelevent.

"Det er jo den forkerte verden," bemærkede frøken Gillenormand, "at bruden sådan kommer hjem til brudgommen og lader sig gøre kur til."

Men Marius' sygdom havde nu en gang skabt denne vane, og da lænestolene i Filles-du-Calvaire-gade bedre egnede sig til en samtale under fire øjne end stråstolene i Homme-Armé-gade, var den blevet rodfæstet. Marius og Fauchelevent sås, men talte ikke sammen. Det så ud, som om det var noget, man var blevet enige om. Enhver ung pige har behov for et "forklæde", og Cosette ville ikke kunne være kommet, dersom hun ikke havde haft Fauchelevent til at ledsage sig. I Marius' øjne var Fauchelevent betingelsen for Cosette, derfor havde han fundet sig i at modtage ham.

Når de i al almindelighed og uden at gå i enkeltheder bragte politiske emner på tapetet, som de så under synspunktet forbedring over hele linjen af alles kår, kunne de nå så vidt, at de sagde lidt mere end ja og nej til hinanden. Kun en gang, da de kom til at tale om undervisningen, som Marius ville have ydet uden vederlag men forpligtende for alle, mangfoldiggjort under alle former og rundelig ydet til alle ligesom luften og lyset, kort sagt tilgængelig for det hele folk, var de fuldt enige og kom næsten til at føre en samtale. Marius lagde ved den lejlighed mærke til, at Fauchelevent talte godt og endog førte et ædelt sprog. Og dog manglede der ham noget vist. Han stod på en gang under og over en verdensmand.

I sit stille sind, på bunden af sin sjæl, stillede Marius denne Fauchelevent, der blot ganske ligefremt viste sig velvillig, men kølig over for ham, en mængde stumme spørgsmål, og han begyndte i enkelte øjeblikke at tvivle om sine egne erindringer. Der var i hans hukommelse et hul, et mørkt sted, en afgrund gravet af fire måneders dødskamp, i hvilken mange ting var sunket ned. Han var kommet så vidt, at han spurgte sig selv, om han også virkelig havde set Fauchelevent, en så alvorlig og rolig mand, på barrikaden.

Det var for øvrigt ikke den eneste forbavselse, fortidens syner, når de kom og svandt, havde efterladt i hans sjæl. Man må ikke tro, at han var fri for alle de mindelser, som tvinger en, selv når man er lykkelig og vel tilfreds, til at skue tungsindigt tilbage. Den, der ikke vender sig mod en forsvunden synskreds, rummer hverken tænkning eller kærlighed i sig. Han kunne i enkelte øjeblikke tage sit hoved imellem sine hænder, og da dukkede hans stormfulde, svævende fortid op igennem det tusmørke, der var i hans hjerne. Da så han atter i tanken Mabeuf falde, hørte Gavroche synge under kardæskerne, mærkede på sin læbe Eponines pandes kølighed, og Enjolras, Courfeyrac, Jean Prouvaire, Combeferre, Laigle, Grantaire, kort sagt alle hans venners skikkelser rejste sig op for hans indre syn og forsvandt atter.

Var alle disse kære, smertelige, tapre, henrivende eller tragiske væsner blotte drømmesyner? Havde de virkelig været til? Oprøret havde indhyllet alt i sin røg. En sådan voldsom feber medfører stærke drømme. Han spurgte sig selv ud, følte sig selv på tænderne og følte det svimle for sig, når alle disse virkeligheder svandt hen. Hvor var de dog alle henne? Var det

virkelig sandt, at de alle var døde? Et fald ud i mørket havde bortført alt undtagen ham. Det syntes ham, som om alt det var forsvundet som bag et teatertæppe. Der findes tilfælde, da sådanne tæpper går ned for livet, og Gud går over til næste akt.

Og nu han selv? Var han virkelig det samme menneske som før?

Han, den fattige, var nu rig. Han, den ensomme og forladte, havde nu en familie. Han, den fortvivlede, stod i begreb med at gifte sig med Cosette. Det var ham, som om han var vandret gennem en grav, og som om han var trådt sort ind i den, men kommet hvid ud af den. Men de andre var blevet i den grav. I enkelte øjeblikke indfandt alle disse fortidens skikkelser sig og slog kreds om ham og gjorde ham mørk i hu. Så tænkte han på Cosette og blev atter rolig, men der behøvedes intet mindre end denne fryd for at udviske det forfærdelige minde.

Fauchelevent hørte næsten hjemme blandt disse forsvundne skikkelser, og Marius betænkte sig på at tro, at Fauchelevent fra barrikaden kunne være den samme Fauchelevent af kød og blod, der sad så værdigt ved Cosettes side. Den første måtte sandsynligvis være en af de skikkelser, som hans mareridt i de timer, da febervildelsen greb ham, førte frem for hans indre syn og atter lod forsvinde. For øvrigt var både Marius og han begge så stejle naturer, at intet spørgsmål desangående var muligt mellem dem. Det ville ikke engang være faldet ham ind, som det allerede er bemærket, for det er mindre sjældent end man tror, at to mennesker, der har en hemmelighed fælles, i følge en slags tavs overenskomst ikke veksler et eneste ord i den anledning.

Kun en gang gjorde Marius et tilløb.

Han ledte nemlig samtalen hen på Hampestræde og spurgte Fauchelevent, idet han vendte sig om imod ham: "De må jo kende den gade?"

"Hvilken gade?"

"Hampestræde."

"Jeg har ikke den fjerneste forestilling om navnet på den gade," svarede Fauchelevent i den naturligste tone af verden.

Svaret, der kun gjaldt navnet på gaden og ikke gaden selv, syntes Marius mere afgørende, end det i virkeligheden var. Han tænkte ved sig selv: "Jeg må altså have drømt det, jeg har haft en sansevildelse. Det må have været en, der ligner ham, for Fauchelevent var jo ikke med der."

8

Hvor stor end Marius' henrykkelse var, forhindrede den ham dog ikke i samtidig at være optaget af andre ting, der lagde beslag på hans tanker.

Mens forberedelserne til brylluppet blev truffet, inden endnu dagen var endelig fastsat, kastede han blikket tilbage og anstillede samvittighedsfulde betragtninger af en ikke altid let natur. Han skyldte taknemlighed på flere sider både på egne og på sin faders vegne. Der var Thénardier, og der var den ukendte mand, der havde båret ham, Marius, hjem til Gillenormand.

Det var ham magtpåliggende atter at træffe disse to mænd, og det var ikke hans mening at gifte sig, blive lykkelig og så glemme dem. Han var bange for, at der, hvis han ikke betalte sin taknemlighedsgæld, skulle blive kastet en skygge ud over hans liv, der ellers tegnede sig med så lyse omrids for fremtidens vedkommende. Det var ham umuligt at lade denne

post henstå uafgjort på sit regnskab, og han ønskede, før han glad kunne gå de kommende dage i møde, at få kvittering for fortiden.

Vel var Thénardier åbenbart en stor kæltring, men det forhindrede jo ikke, at han havde frelst Marius' faders liv ved Waterloo. For alle andre var han en røver, men ikke for Marius. Han vidste jo nemlig ikke, hvordan det virkelig var gået til på valpladsen, han var uvidende om, at oberst Pontmercy overfor Thénardier befandt sig i det besynderlige tilfælde, at han vel kunne takke ham for, at han var blevet i live, men dog ikke stod i taknemlighedsgæld til ham.

Marius benyttede forskellige personers medvirken, uden at nogen af dem dog var i stand til at komme på sporet af Thénardier. Det var, som om det var helt udslettet. Thénardiers hustru var død i fængslet, mens sagen mod hende stod på, og han selv og datteren Azelma, de eneste, der var tilbage af den ynkelige familie, var atter dukket ned i mørket, og det svælg i samfundet, der sluger de ukendte individer, havde atter lukket sig over dem. Han så ikke engang længere på overfladen den boblen og sitren og de dunkle kredse med fælles midtpunkt, der tyder på, at der er noget sunket til bunds på det sted, hvor de utydeligt tegner sig, og at det er der, man skal søge.

Da madam Thénardier var afgået ved døden, Boulatruelle løsladt af mangel på bevis, Claquesous forsvundet og de vigtigste af de anklagede undveget fra fængslet, var der ikke kommet noget synderligt ud af sagen om overfaldet i Gorbeaus rønne. Den var forblevet uopklaret. To af de underordnede meddelagtige, Panchaud med tilnavnet Forårsmanden og Demi-Liard også kaldet To Milliarder var efter at være taget i

forhør, blevet dømt hver til ti års tugthusstraf. Dermed havde retten måttet lade sig nøje. Deres undvegne medskyldige var, uden at man havde haft lejlighed til at høre deres forsvar, blevet dømt til tugthus for livstid, og hovedmanden for komplottet, ligeledes under udeblivelse fra retsmødet, til døden. Denne dom var det eneste, der var blevet tilbage af Thénardier. Den kastede over hans begravede navn et uhyggeligt skær, som et tællelys ved siden af en ligkiste.

For øvrigt forøgede denne dødsdom det tætte mørke, der omgav Thénardier, fordi den på grund af frygten for pågribelse drev ham ud i det dybeste mørke.

Med hensyn til den anden, den ukendte mand, der havde frelst Marius' liv, syntes det i starten, som om efterforskningerne skulle føre til noget, men derpå tabte man atter sporet. Man var nemlig så heldig at få fat på den droske, der om aftenen den sjette juni havde kørt Marius hen i Filles-du-Calvaire-gade. Kusken forklarede, at han den nævnte dag efter en politiembedsmands ordre havde holdt fra klokken tre om eftermiddagen til mørkets frembrud på kajen ved de elysæiske marker oven over udgangen fra hovedkloakken, at hen imod kl. 9 om aftenen var gitterporten ud mod floddæmningen blevet åbnet, og en mand, der på sine skuldre bar en anden mand, som lod til at være død, kommet ud derfra, at politimanden, der havde holdt udkig der, havde anholdt den levende mand og lagt beslag på den døde. At han, kusken, efter betjentens ordre, havde taget dem alle sammen op i sin vogn, at de først var kørt til Filles-du-Calvaire-gade, hvor den døde mand var blevet afleveret, som var hr. Marius, hvem kusken godt kunne kende igen, skønt han nu var blevet levende, at de to

andre dernæst atter havde sat sig op i drosken, hvorpå kusken havde pisket på hestene, indtil der, nogle skridt fra statsarkivernes port, var blevet givet ham ordre til at holde, at han så midt på gaden havde fået sin betaling, hvorefter betjenten var gået bort med den anden mand. At han for øvrigt ikke kunne meddele andet, end at det var bælgmørk nat.

Marius kunne, som tidligere anført, intet erindre. Det eneste, han mindedes, var, at han var blevet grebet bagfra af en kraftig hånd i samme øjeblik, som han faldt baglæns om på barrikaden, men derefter var alt udvisket i hans erindring, og han var ikke kommet til bevidsthed, før han befandt sig hos sin morfader.

Han fortabte sig i gisninger. Han kunne vel ikke godt tvivle på, at han virkelig var den, han var, men hvordan kunne det være gået til, at han efter at være segnet om i Hampestræde var blevet taget op af politibetjenten på Seinedæmningen ved Invalidebroen? Havde da en båret ham fra kvarteret om torvehallerne hen til de elysæiske marker? Og hvad vej? Gennem kloakkerne! Det var jo en ganske mageløs opofrelse.

Men hvem var det, der sådan havde taget sig af ham? Om denne mand, som han nu ivrigt ledte efter, hans redningsmand, vidste han intet. Han kunne ikke finde det ringeste spor af ham, ikke det mindste kendetegn.

Skønt Marius i denne retning naturligt var henvist til at vise den største tilbageholdenhed, fortsatte han dog sine efterforskninger lige til politikammeret. Men der, lige så lidt som andet steds, førte de indhentede oplysninger til nogen opklaring af den hemmelighedsfulde sag. Politiet vidste endnu mindre om sagen end droskekusken. Man havde ikke modtaget

melding om nogen som helst anholdelse, der skulle være foretaget den sjette juni ved gitterporten ind til kloakken, og da der ingen rapport forelå, betragtede politiet beretningen om denne begivenhed som en røverhistorie og antog, at droskekusken havde opfundet den. En droskekusk, der gerne vil bjerge sig en drikkeskilling, er i stand til alt, endogså til at vise fantasi. Og dog var det en kendsgerning, der her forelå. Det kunne Marius ikke tvivle på, hvis han da ikke skulle tvivle om, at han selv var til.

Kort sagt, det var ham umuligt at forklare den hele gådefulde sammenhæng.

Hvad var der dog blevet af den hemmelighedsfulde mand, som kusken havde set komme ud ad gitterporten med den bevidstløse Marius på skuldrene, og som politibetjenten, der stod på lur, havde grebet på fersk gerning i færd med at frelse en oprører? Hvad var der blevet af betjenten selv? Hvorfor havde den politiembedsmand tiet stille? Var det lykkedes manden at undvige? Havde han bestukket betjenten? Hvorfor gav manden ikke noget livstegn fra sig, så Marius, der havde ham at takke for alt, kunne få at vide, hvem han var?

Hans uegennyttighed var ikke mindre vidunderlig end hans opofrelse. Hvorfor viste den mand sig ikke? Måske følte han sig hævet over at modtage nogen belønning, men taknemlighed er da noget, ingen kan føle sig hævet over. Var han død? Hvad var han for et menneske? Hvordan så han ud? Det var der ingen, der kunne give besked om. Droskekusken havde sagt, at det var bælgmørk nat. Basque og Nicolette havde i deres forfjamskelse kun set på den unge herre, der lå der blodig. Portneren, der med sit tællelys havde været vidne til Marius' tragiske komme,

var den eneste, der havde lagt mærke til den omtalte mand, men det eneste, han kunne oplyse om ham, var, at han "så frygtelig ud."

I håb om med tiden at få gåden opklaret havde Marius til benyttelse ved sine efterforskninger gemt de blodige klæder, han havde på kroppen, da han var blevet bragt hjem til sin morfader. Da de blev nærmere efterset, viste det sig, at det ene frakkeskød var underlig forrevet, og at der manglede en stump af klædet.

En aften sad Marius i Cosettes og Jean Valjeans nærværelse og talte om denne besynderlige hændelse, de utallige forsøg, han havde gjort på at indhente oplysninger, og hvor frugtesløse alle hans bestræbelser havde været. Det kølige ansigtsudtryk, hvormed Fauchelevent hørte på ham, gjorde ham ærgerlig, og han udbrød i en hidsig tone, der næsten dirrede af vrede: "Ja, den mand har nu, lige meget, hvem han er, vist sig storartet opofrende. Ved De, hvad han har gjort, hr. Fauchelevent? Han kom som sendt fra himlen. Han har måttet kaste sig midt ind i kampen, skjule mig, åbne kloakken, han har været nødt til at slæbe mig af sted og bære mig på sine skuldre. Han måtte tilbagelægge over tre fjerdingvej i nogle skrækkelige underjordiske gange, hvor han var nødt til at gå krumbøjet og bukke sig ned midt i mørket nede i snavset, over tre fjerdingvej, hr. Fauchelevent, med et lig på ryggen! Og i hvad hensigt? Ene og alene for at frelse et lig. Og det lig var mig. Han har sagt til sig selv: "Der er måske endnu en gnist af liv, for dens skyld vil jeg sætte min egen tilværelse på spil." Og det har han gjort ikke en, men måske snese gange. Hvert skridt, han gjorde, var jo forbundet med fare. Beviset derfor er jo, at han blev anholdt, da

han kom ud fra kloakken. Ved De, at alt det har den mand gjort? Og det uden at kunne vente sig nogen som helst belønning. Hvad var jeg? En oprører, en overvundet mand. Å, hvis Cosettes seks hundrede tusinde francs tilhørte mig ..."

"Det gør de," afbrød Jean Valjean ham.

"Vel, så ville jeg give dem bort for igen at træffe den mand."

Jean Valjean sagde ikke et ord.

Femte bog: En vågen nat

1

Natten mellem sekstende og syttende februar attenhundrede og tre og tredive var skøn og strålende. Oven over dens mørke hvælvede der sig en skyfri himmel. Det var Cosettes og Marius' brudenat.

Det havde været en yndig dag. Vel havde bryllupsfesten ikke haft det eventyragtige præg, som Gillenormand havde drømt om, med en vrimmel af kerubiner og amoriner over brudeparrets hoveder som udsmykningen over en dørkarm. Men det hele havde haft et mildt og smilende præg.

Bryllupper så i attenhundrede og tre og tredive anderledes ud end nu om stunder. Frankrig havde den gang endnu ikke fra England lånt den skik med overdreven finfølelse at bortføre sin hustru, flygte bort ved udgangen fra kirken, undseligt skjule sin lykke og bære sig ad som en svigagtig fallent, samtidig med at man istemmer højsangen. Man havde endnu ikke lært at indse, at der skulle være noget kysk og fint og sømmeligt ved at lade sit paradis skumple af sted i en postvogn, afbrydes i sin stille henrykkelse ved vognraslen hen ad stenbroen, vælge en kroseng til sit brudeleje og i et dagligdags sovekammer til så og så meget for døgnet efterlade det helligste af sit livs minder sammen med erindringen om diligencekonduktøren og hoteljomfruen.

I denne det nittende århundredes anden halvdel, som vi nu befinder os i, er borgmesteren med sit skærf, præsten i sit skrud, loven og Vorherre ikke længere tilstrækkelige. Man må

samtidig have postillonen fra Lonjumeau med hans blå jakke og røde opslag, bjældeagtige knapper, skilt på armen, knæbukser af grønt skind, uægte galoner, hans lakerede hat, pudrede hår, vældige kørepisk og store støvler, for ikke at tale om de eder, som han slynger ud til sine normandiske heste med de i knude knyttede haler. Frankrig har endnu ikke lært at drive finheden så vidt som, i lighed med de engelske godsejere, at lade udtrådte morgensko og gamle slæber regne ned over brudeparrets postvogn til minde om Churchill, den senere Marlborough, der på sin bryllupsdag på den måde blev hilst til afsked af sin moster, hvilket skal have bragt ham lykke. Slæber og morgensko hører endnu ikke med til vore bryllupsfestligheder, men vent blot, hvis den gode smag bliver ved at brede sig som hidtil, så kommer det nok med tiden.

I forrige århundrede besørgede man ikke ægteskaber i trav. Man bildte sig endnu, underligt nok, ind, at et bryllup er en fortrolig og selskabelig fest, at et festmåltid med hele slægten som deltagere ikke er til nogen skade, at lystighed, selv om den er lidt støjende, når den dog ikke går ud over ærbarhedens grænser, ikke lægger nogen hindringer i vejen for lykken, og endelig at det er hæderligt og godt, at den sammensmeltning af de to mennesker, af hvis forening der skal fremgå en familie, begynder i hjemmet, så at parret for fremtiden kan have brudekammeret til vidne. Derfor var man ublufærdig nok til at gifte sig hjemme.

I følge denne gammeldags skik, der nu om stunder er gået af brug, blev brylluppet mellem Marius og Cosette holdt i Gillenormands hus.

Så simpel og ligefrem en sag det nu end er at gifte sig, så er der dog altid en hel del vrøvl forbundet med lysningen, papirernes affattelse eller tilvejebringelse, vielsen på rådhuset og derefter i kirken. Derfor kunne alt først være i orden den sekstende februar.

Men nu viste det sig, at den sekstende netop var hvide tirsdag. I den anledning fik navnlig Marius' moster betænkeligheder og samvittighedsskrupler. Men morfaderen erklærede, at det tværtimod var et heldigt varsel og anførte i den anledning et gammelt ord, der siger:

> Et bryllup holdt i fastelavn
> gi'er børn, der blive vil til gavn.

"Lad os bare holde os til det! Den sekstende februar er en udmærket dag. Har du lyst til at forlange udsættelse, Marius?"

"Nej, det har jeg rigtignok ikke," svarede den forelskede brudgom.

"Godt, så holder vi bryllup."

Altså blev det holdt til trods for de fastelavnsløjer, som den dag foregik offentligt. Vel regnede det, men himlen har altid til lykkens tjeneste et lille blåt hjørne, som de elskende kan se, selv om alle andre skabninger skulle gå med opslået paraply.

Dagen før havde Jean Valjean i Gillenormands påsyn overrakt Marius de fem hundrede og fireogfirs tusinde francs. Da der skulle være formuesfællesskab mellem ægtefællerne, var pengeforholdene lette at ordne. Da Jean Valjean for fremtiden ingen brug havde for Toussaint, havde Cosette arvet hende og forfremmet hende til stuepige. Til Jean Valjean var der i Gillenormands lejlighed blevet sat et smukt værelse i stand, og

Cosette havde på en så uimodståelig måde bedt ham slå sin bo op hos dem, at han næsten havde lovet at gøre det.

Nogle dage før brylluppet skulle holdes, var der tilstødt ham et uheld: Han havde fået et slag på højre hånds tommelfinger. Det var ganske vist ikke farligt, og han havde ikke villet lade sig forbinde eller blot tillade nogen, end ikke Cosette, at se på fingeren. Men han havde dog været nødt til at binde hånden ind i et tørklæde og bære armen i bind og havde været forhindret i at sætte sin underskrift på papirerne. Så havde Gillenormand som Cosettes beskikkede medformynder underskrevet i hans forfald.

Da man ikke har for skik at følge to elskende til rådhuset og kirken, men plejer at tage afsked med dramaet, så snart det sætter en brudebuket i knaphullet, skal her kun omtales en enkelt episode, som fandt sted på vejen fra Filles-du-Calvaire-gade til Hellig Pouls kirke, men som ingen af brudefølget lagde mærke til.

Man var på den tid i færd med at gøre brolægningen i stand i den nordlige ende af Hellig Ludvigs-gade, der af den grund var spærret fra Kongehavens gade af. Det var derfor umuligt for vognene at køre lige op til Hellig Pouls kirke, og de måtte gøre en omvej. Nu var det naturligst at køre om ad boulevarden, men en af bryllupsgæsterne gjorde opmærksom på, at det var hvide tirsdag, og at der sandsynligvis ville være stærk stimmel af vogne.

"Hvorfor?" spurgte Gillenormand.

"For at se på maskerne."

"Det er jo ypperligt," udbrød den gamle. "Lad os køre den vej! Det unge par skal giftes og træde ind i livets alvor. De kan have

godt af at forberede sig dertil ved at se en smule maskerade."

De kørte altså om ad boulevarden. I den forreste af de lukkede vogne sad Cosette, Jean Valjean, gamle Gillenormand og hans datter. Marius var endnu efter skik og brug skilt fra bruden og kom først i den anden vogn. Da brudetoget kørte ud af Filles-du-Calvaire-gade, kom det ind imellem de lange rækker vogne, der uden afbrydelse strakte sig fra Magdalene kirke til Bastillen og fra Bastillen til Magdalene kirke.

Der var fuldt af masker på boulevarden, og de regnbyger, der af og til faldt, skræmte ikke de udklædte skikkelser. Paris havde den vinter fået sit glade lune og taget sig Venezias skikkelse på. Nu om stunder kender man ikke længere den slags fastelavnslystighed. Nu, da hele tilværelsen er blevet et fortsat narrespil, gives der ikke længere nogen fastelavnsmorskab.

Fortovene var fulde af fodgængere og vinduerne af nysgerrige tilskuere. Jordforhøjningerne om teatrenes buegange var propfulde af folk, der så til. Foruden maskerne betragtede man vogntoget, der hvide tirsdag ligesom på de dage, da der holdes væddeløb ude i Longchamp, bestod af alle mulige slags køretøjer: wienervogne, charabancs, karrioler, gigge, der fulgte så tæt efter hinanden, som politivedtægten bød, at de var som nittede til hinanden og kørte som på skinner. Enhver, der sidder i en sådan vogn, er på samme tid tilskuer og genstand for beskuelse. Politibetjente holdt orden og sørgede for, at de to uendelige rækker køretøjer, der bevægede sig i modsat retning og jævnsides ligesom to strømme, af hvilke den ene flød op imod Chaussée d'Antin, den anden ned mod Faubourg Saint-Antoine, holdt sig hver på sin side af gaden, mens de vogne, der var mærkede med adelige våben og tilhørte

franske pairer og fremmede magters gesandter, havde lov til at bevæge sig frit midt ude på kørebanen, en forret, der også tilkom enkelte pragtfulde og lystige optog som for eksempel det, der fulgte med den fede stud. Under denne parisermunterhed knaldede England nok så lystigt med sin pisk, og den bekendte lord Seymour kørte på en opsigt vækkende måde forbi i sin karet hilst af et spottende øgenavn.

I den dobbelte vognrække, langs ad hvilken ridende politi galopperede forbi som hyrdehunde, så man skikkelige landauere fulde af bedstemødre og tanter, i hvis vogndøre friske barneskikkelser kom til syne i forklædninger, pjerrotter på syv år, columbiner på seks, henrivende små væsener, der i følelsen af, at de hørte med til den offentlige lystighed, var gennemtrængte af bevidstheden om deres værdighed og, til trods for deres bajadsdragter, påtog sig embedsmæssige miner.

Fra tid til anden opstod der et eller andet sted en forvirring i vogntoget, og den ene eller den anden af de to rækker køretøjer på siden af banen standsede, indtil knuden blev løst. Blot det, at en enkelt vogn stødte på en hindring var nok til at lamme hele linjens bevægelser. Men når alt igen var i orden, satte rækkerne sig på ny i gang.

Brudefølgets vogne kørte i den række, der bevægede sig ned ad mod Bastillen langs boulevardens højre side. Da de kom i højde med Grønkålsgade, blev der en standsning. Næsten i samme øjeblik standsede på den anden side af kørebanen ligeledes en vognrække, der kørte ad Magdalene Kirke til. I den var der på dette sted en vogn med maskerede personer i karnevalsdragter.

Pariserne kender godt disse vogne, eller rettere vognladninger af masker. Hvis de skulle udeblive en hvide tirsdag eller midfaste, ville man tro, der var ugler i mosen og sige: "Der stikker noget under. Det trækker vistnok op til et ministerskifte."

Man ser en forvirret hob kassandraer, harlekiner og columbiner skumples over de forbigåendes hoveder, alle mulige groftkomiske skikkelser lige fra tyrker til vildmænd, herkulesser, der bærer markiser på hænderne, fiskerkællinger, der ville få selve Rabelais til at stoppe sine ører til, ligesom mænaderne fik Aristofanes til at slå øjnene ned, hørparykker, kødfarvede trikoter, lapsehatte, karikerede briller, trekantede hatte med drilagtige sommerfugle på, og man hører råb ud til publikum af kvindeskikkelser, der står med næverne i siden i dristige stillinger, med blottede skuldre, maskerede fjæs og utilsløret frækhed. Det hele er et virvar af uanstændighed kørt af en kusk med blomster på hatten.

Grækenland havde sin thespiskærre, Frankrig nøjes med Vadés droske. Alt kan parodieres, selv parodien. Saturnalierne, vrængbilledet af oldtidens skønhed, er fra overdrivelse til overdrivelse til sidst nået ned til fastelavnsløjerne på hvide tirsdag, og bakkantinden, der fordum bekranset med vinløv og badet i solskin blottede sine marmorbryster i guddommelig halvnøgenhed, er nu under nordens fugtige pjalter skrumpet ind til en fladbrystet karnevalstøs.

Den skik at lade vogne med maskerede skikkelser køre gennem gaderne kan føres tilbage til de ældste tider. I Ludvig den Ellevtes regnskaber står der opført "tyve sous til tre vogne med maskerede personer på gadehjørnerne". I vore dage lader

disse støjende skarer sig sædvanligvis befordre af en udtjent omnibus, på hvis ruf de kryber op, eller også lejer de en gammel landauer og slår kalechen ned, så de kan være tyve i en vogn til seks personer, og anbringer sig på bukken, på tjenersædet, i kalechens folder, på vognstangen, ja sætter sig endog over skrævs på vognlygterne. De står op og ligger ned eller sætter sig med forvredne knæhaser og dinglende ben, kvinderne på skødet af mændene. Man kan i lang afstand se deres hoveder myldre over de opstablede kroppe.

Disse vognladninger vækker stor jubel, når de kører ind blandt mængden, og giver visedigterne stof til sange, der er spækkede med udtryk fra kæltringsproget. De spyr fra toppen af deres køretøj sproglige uhumskheder ned over folket, idet de drager frem på deres sejrstog med forvirring foran sig og det gyseligste virvar bag efter sig. Der bliver råbt og skreget og sunget og hylet. Folk brister i latter og vrider sig af henrykkelse. Der er en lystighed og en brølen og et fyrværkeri af vittigheder, og det muntre lune breder sig som en purpurkappe ud over den dristige skæmt. Det er latterens triumfvogn trukket af to skindmagre ralliker, en forherligelse af den folkelige farce.

Men latteren er for kynisk til at være hjertelig. Der er noget mistænkeligt ved den. Den har det særlige hverv at bevise pariserne, at det er fastelavn.

Disse vogne fulde af frække fruentimmere får en til at tænke på den dunkle afgrund, hvorfra de kommer. Man mærker regeringens hensigter gennem dem og kan ikke undgå at føle et hemmelighedsfuldt slægtskab mellem de offentlige mænd og de offentlige fruentimmere.

Der er noget sørgeligt ved at tænke sig, at man for at fremkalde munterhed skal være nødt til at stable al den skændsel op, og at det skal være nødvendigt at pirre folket ved at dynge vanære på uanstændighed og more mængden ved at spioneriet bruger den offentlige forargelse og, idet det stiller den til syne, formerer frækheden. Der er noget uhyggeligt ved at folkemassen kan lide at se denne forfærdelige gruppe med dens flitterstads og pjalter og skarn gøende og syngende komme forbi på fire vognhjul, at den kan klappe i hænderne ved synet af al denne skændsel, og at der ikke kan laves fest for de mange, uden at politiet skal transportere disse tyvehovedede glædeshydraer ind imellem masserne.

Men hvad er der at gøre ved det? På samme tid som publikum håner disse med blomster og sløjfer smykkede skarnagervogne, ler det ad dem og frikender dem. Den almindelige latter er medskyldig i den almindelige nedværdigelse. Der findes usunde fester, som opløser folket og gør det til pøbel, og pøbelen må ligesom tyrannerne have sine narre, sin bajads. Paris er galskabens by, så ofte den ikke er den store uforlignelige hovedstad. Karnevalet hører der med til politikken, og, det kan ikke nytte at nægte det, Paris kan nok lide, at foragteligheden underholder den med sine løjer. Den forlanger kun et af sine herrer, når den har herrer, og det er, at de skal sminke snavset. Rom havde samme lune. Det elskede Nero, den store gøgler.

Som før fortalt, ville tilfældet, at en af disse hæslige grupper maskerede mænd og kvinder, der skumpledes hulter til bulter i en rummelig vogn, standsede på boulevardens venstre side, mens bryllupsskaren holdt på højre side. Fra maskevognen

kunne de lige over for se brudevognen, og en af de udklædte råbte: "Nej, der kommer et brudefølge!"

"Nej, det er et udklædt brudefølge," svarede en anden. "Det er os, der er det ægte."

Men da maskerne var for langt borte til at kunne tiltale brudefølget og desuden var bange for, at politiet skulle lægge sig imellem, så de til den anden side.

Hele det maskerede personale fik et øjeblik efter nok at gøre, da mængden begyndte at huje af dem, hvilket er den måde, hvorpå en folkemasse tilkendegiver maskerede optog sit bifald. De to masker, der for nylig havde talt, måtte nu komme deres kammerater til hjælp, for at de kunne holde stand mod alle de uartigheder, der blev råbt op til dem, og om muligt overbyde mængden ved at vælte sine stinkpotter af uhumske udtryk ud over tilskuerne. Der blev et forfærdeligt bombardement med det groveste skyts.

Men imidlertid havde to andre masker i samme vogn, en spanier med en vældig stor næse, gammelmandsfjæs og langt, sort overskæg, og en mager fiskerkælling, en ganske ung pige med fløjlsmaske, ligeledes lagt mærke til brudeskaren, og mens deres kammerater vekslede uartige tilråb med de forbigående, stod de og førte hviskende en samtale, som fortabte sig i virvaret. Regnbygerne havde gennemblødt vognen, der var helt åben. Februarvinden er alt andet end lummer. Fiskerkællingen var nedringet og, alt imens hun svarede spanieren, stod hun og bævrede af kulde og lo og hostede. Deres samtale havde følgende indhold:

"Hør en gang!"

"Hvad er det, fader?"

"Kan du se den gamle der ovre?"

"Hvad for en gamle?"

"Ham, der sidder der ovre i brudevognen over imod os."

"Mener du ham, der har armen i sort bind?"

"Ja vel."

"Nå, hvad han?"

"Jeg er sikker på, jeg kender ham."

"Ja så."

"Du må halshugge mig, om jeg ikke har set den fyr før."

"Hvad kan det nytte, du kender ham?"

"Det kan man aldrig vide. Man kan undertiden være heldig."

"Hvad tror du, jeg bryder mig om sådan en gammel snegl?"

"Ja, men jeg kender ham."

"Nå ja, kend ham så meget, du vil."

"Hvordan fanden kommer han med til det bryllup?"

"Vi er jo selv med."

"Hvor kommer det brudefølge fra?"

"Hvor skulle jeg vide det fra?"

"Hør nu!"

"'Hvad?"

"Du skulle gøre en ting."

"Hvad skulle det være?"

"Du skulle stå ned af vognen og følge efter brudevognen."

"Hvad skulle jeg gøre det for?"

"For at få at vide, hvor den kører hen, og hvor den hører hjemme. Skynd dig rask ned af vognen, min tøs, løb, du har jo unge ben!"

"Jeg kan ikke gå væk fra vognen."

"Hvorfor?"

"Jeg er jo lejet til at stå her."

"Det var forbandet."

"Politiet betaler mig for at være fiskerkælling, og hvis jeg løber min vej, bliver jeg jo straks anholdt. Det ved du jo godt."

"Javel. Det er nu lige godt ærgerligt, for den gamle rad keder mig."

"Keder den gamle dig? Det var ellers løjerligt, for du er da ikke nogen ung pige."

"Hør nu! Han sidder i den forreste vogn sammen med bruden."

"Ja, hvad kommer det mig ved?"

"Så må han jo være hendes fader."

"Der er flere end han i vognen."

"Jeg kan jo ikke gå ud, uden jeg har maske på. Her er jeg godt nok skjult, og der er ingen her, der ved, hvem jeg er. Men i morgen kan man ikke længere gå med maske på, for så er det askeonsdag, og så kan jeg let blive snuppet. Jeg må krybe ind igen i mit hul. Men du er jo fri."

"Ja, knap nok."

"I alt fald mere end jeg."

"Nå ja, hvad så?"

"Du må se at få at vide, hvor det brudetog skal hen, og hvor det hører hjemme."

"Ja, det kan du bilde dig ind. Hvor skulle jeg igen kunne hitte et brudetog, som kører forbi hvide tirsdag? Så kunne jeg lige så gerne give mig til at lede efter en knappenål i en høstak."

"Det er nu lige meget, du skal prøve på det, hører du, Azelma!"

De to rækker vogne fortsatte nu deres bevægelse i modsat retning hver på sin side af boulevarden, og maskevognen tabte brudevognen af syne.

2

Hvem af os er det vel givet at virkeliggøre det, man har drømt om? Der må sikkert foretages valg i himlen, hvortil vi alle sammen uden at vide af det stiller os som valgkandidater, og hvor det er englene, der stemmer. Cosette og Marius var blevet valgt.

Hun så nydelig ud både på rådhuset og i kirken, fin og rørende. Toussaint havde med Nicolettes hjælp pyntet hende som brud.

Hun havde over en hvid silkenederdel en kniplings overkjole, et engelsk kniplingsslør, halsbånd af ægte perler og en krans af orangeblomster. Det var alt sammen hvidt, og hun selv strålede midt i al denne hvidhed. Der var en usigelig uskyld over hende, noget forklaret, som om hun var i færd med at forvandle sig fra jomfru til gudinde.

Marius' skønne hår var krøllet og duftede af vellugt, men under de tykke krøller kunne man hist og her skimte blege linjer, der betegnede arrene fra barrikaden.

Bedstefaderen tog sig storartet ud, da han i en dragt og med et væsen, der mindede stærkt om direktorialregeringens tid, førte Cosette op til alteret. Han havde overtaget Jean Valjeans rolle, da denne som en følge af, at han gik med armen i bind, ikke kunne byde bruden armen. Han kom bag efter, sortklædt, men smilende.

"Det er en skøn dag, hr. Fauchelevent," sagde Gillenormand. "Jeg foreslår, at der nu skal være en ende på al bedrøvelse og sorg. Der må for fremtiden intet steds være tungsindighed. Jeg befaler, at der skal være glæde. Det onde har ingen ret til at være. At der er ulykkelige mennesker til, det er virkelig en skam, når himlen er blå. Det onde kommer ikke fra mennesket, som i grunden er godt. Alle menneskelige ulykker, al nød og elendighed stammer fra helvede, hvor djævelen sidder og troner som enehersker, som en konge på sit slot. Så, nu kommer jeg oven i købet til at tale som en folkeleder. For resten har jeg ingen politisk mening. Alle mennesker skal være rige, det vil sige glade, det er det eneste, jeg mener."

Endelig var da alle ceremonierne til ende. De havde begge to sagt deres ja til borgmesteren og til præsten, de havde sat deres navne i protokollerne på rådhuset og i sakristiet, udvekslet deres ringe, knælet under den hvide moiré-baldakin ved hinandens side, ombølgede af røgelse. Da de nu kom gående med hinanden i hånden, Marius i sort, Cosette i hvidt, beundrede og misundte af alle de tilstedeværende, og med schweizeren foran sig, der med skulderprydelser som en major slog i flisegulvet med sin hellebard, og mellem to rækker forbavsede tilskuere vandrede ind under kirkens portal, der blev åbnet på vid gab, og skulle til at sætte sig op igen i vognen, nu da alting var forbi, kunne Cosette endnu ikke tro sine egne øjne. Hun så på Marius og på den forsamlede skare og på himlen, og det lod til, at hun var bange for at vågne. Hendes forbavsede og ængstelige mine kastede et vist fortryllende skær over hende.

De steg nu, da de skulle køre hjem, sammen op i vognen, Marius ved Cosettes side, mens Jean Valjean og Gillenormand tog plads lige over for dem og frøken Gillenormand var rykket tilbage til næste vogn.

"Kære børn," sagde morfaderen, "nu er I baron og baronesse Pontmercy med tredive tusinde francs om året at leve af." Og Cosette hældede sig over mod Marius og hviskede ham kælent i øret med englelig blufærdighed: "Det er dog altså sandt. Nu er jeg din, nu hedder jeg fru Marius."

De strålede begge af fryd og var på det punkt af deres liv, dette mageløse punkt, som aldrig vender tilbage, hvor al ungdommen og al glæden mødes i stråleglans. De var tilsammen ikke fyrre år. Det var idealet af et ægteskab, de to unge mennesker var to liljer. De så ikke på hinanden, de beskuede hinanden. Cosette bemærkede Marius i en glorie, Marius Cosette på et alter. Men på dette alter og i denne glorie, hvor de to herlige gudeskikkelser smeltede sammen bag en luende væg, var der den på en gang ideale og virkelige ting, hvor kysset og drømmen mødtes, brudesengen, hvor deres hoveder skulle hvile på samme pude.

Al den pine, de havde udstået, vendte nu tilbage som beruselse. Det forekom dem, at alle deres sorger, al søvnløsheden, tårerne, ængstelsen, frygten og fortvivlelsen var blevet til kærtegn og stråler, der gjorde den fortryllende time, der nu rykkede nær, end mere henrykkende, og at alle de sørgmodige øjeblikke var lige så mange tjenerinder, der pyntede glæden. Hvor det er godt, når lidelsen er overstået, at kunne sige, at man har lidt. Deres ulykke omgav deres

lyksalighed med en stråleglorie. Deres elskovs lange dødskamp endte med en himmelfart.

Disse to sjæle svælgede i samme henrykkelse, der hos Marius havde præg af vellyst, hos Cosette af blufærdighed. De hviskede til hinanden: "Vi skal atter gense vor lille have i Plumet-gade." Cosettes kjolefolder lå over Marius.

En sådan dag er en usigelig blanding af drøm og vished. Man besidder og aner på samme tid. Man har endnu tid til at gætte. Der er noget ubeskriveligt betagende ved den dag at være ved middag og tænke på midnat. Disse to hjerters fryd meddelte sig til den dem omgivende skare og fremkaldte jubel hos dem, der kom forbi. I Hellig Antonius-gade standsede folk uden for Hellig Pouls kirke for gennem vognvinduets rude at se orangeblomsterne sitre på Cosettes hoved.

Derpå kørte de ind i Filles-du-Calvaire-gade til deres hjem. Marius gik side om side med Cosette op ad den trappe, som han tidligere døende var slæbt op ad. Uden for døren stod de fattige i tætte skarer og delte de penge, de havde fået, imellem sig og velsignede brudeparret. Der var blomster alle vegne. Huset var ikke mindre balsamisk duftende end kirken. Efter røgelsen kom roserne. Det forekom dem, som om de hørte stemmer synge i det uendelige. De havde Gud i deres hjerter. Skæbnen viste sig for dem som en stjerneoversået hvælving over deres hoveder, hvor de så skæret af en opadgående sol.

Pludselig slog tårnurets klokke. Marius så på Cosettes dejlige, blottede arm og på den rosenfarvede skønhed, han dunkelt skimtede gennem kjolelivets blonder, og Cosette blev ved Marius' blik blussende rød.

En mængde af familiens gamle venner var blevet indbudt. De stimlede sammen om Cosette og kappedes om at kalde hende fru baronesse. Lansenérofficeren, Théodule Gillenormand, der nu var blevet kaptajn, var kommet fra Chartres, hvor han lå i garnison, for at overvære brylluppet. Cosette kunne ikke kende ham igen. Han, på sin side, vant som han var til at kvinderne fandt behag i ham, kunne lige så lidt mindes Cosette som så mange andre. Gamle Gillenormand tænkte i sit stille sind: "Hvor det var klogt af mig, at jeg ikke ville fæste lid til den lansenérhistorie!"

Cosette havde aldrig før været så kærlig mod Jean Valjean som den aften. Hun var på sin vis enig med Marius' morfader. Mens han forherligede glæden med strøbemærkninger og løsrevne tankesprog, strålede kærlighed og godhed som en duft ud fra hende. Lykken vil have, at alle mennesker skal være glade. Hun fandt, når hun talte til Jean Valjean, betoninger fra den gang, da hun endnu var en lille pige. Hun kælede for ham med sit smil.

Der var anrettet et festmåltid i spisesalen.

Til en stor glæde hører der som et nødvendigt krydderi fuld belysning. Lykkelige mennesker kan ikke finde sig i tåge og mørke. De kan ikke lide at være sorte. Nat, lad gå, men mørke, nej! Har man ingen sol, må man skabe en.

Spisesalen var fuld af sådanne genstande, som vakte munter stemning. Midt i loftet oven over det hvide, skinnende bord hang der en lysekrone af venetiansk glas med alle slags farvede fugle på, blå, violette, røde, grønne, siddende midt blandt stearinlysene. Omkring lysekronen stod der armstager, på væggen hang der lampetter med tre og fem grene. Spejle,

krystaller, glassager, porcelæn, guld og sølv funklede og frydede sig. De tomme rum mellem kandelabrene var fyldt med blomsterkoste, så at der alle vegne, hvor der ikke var et lys, fandtes en blomst.

Ude i forværelset stod der tre violiner og en fløjte og spillede dæmpet haydnske kvartetter.

Jean Valjean havde sat sig ned på en stol inde i dagligstuen bag ved døren, hvis fløje var slået tilbage, så de næsten skjulte ham. Nogle øjeblikke, før de skulle gå til bords, kom Cosette hen til ham og nejede dybt for spøg, idet hun med begge hænder bredte sin brudedragt ud og med et skælmsk, men kærligt blik spurgte ham: "Er du fornøjet, fader?"

"Ja, jeg er," svarede han.

"Så skal du le!" og så gav Jean Valjean sig til at le.

Nogle øjeblikke efter meldte Basque, at der var rettet an.

Gæsterne gik nu med gamle Gillenormand, der havde bruden under armen, i spidsen ind i spisesalen og tog plads i bestemt orden omkring bordet. Til højre og venstre for bruden var der stillet to store lænestole, en til Marius' morfader, en til Jean Valjean. Gillenormand tog plads, men den anden stol blev stående tom.

Alle så sig om efter "hr. Fauchelevent", men væk var han. Gillenormand kaldte på Basque og spurgte ham: "Ved du, hvor Fauchelevent er henne?"

"Ja, herre. Jeg skulle netop sige til herren fra hr. Fauchelevent, at det gjorde ondt i hans dårlige hånd, og at det var ham umuligt at spise til middag sammen med baronen og baronessen. Han bad, om de ville undskylde ham, han skulle nok komme i morgen tidlig. Han er lige gået sin vej."

Denne tomme lænestol virkede et øjeblik lidt dæmpet på stemningen ved bryllupsmåltidet. Men selv om Fauchelevent var fraværende, så var Gillenormand til stede, og morfaderen var strålende glad for to. Han påstod, at Fauchelevent gjorde vel i at gå tidlig til ro, når han ikke følte sig vel, og tilføjede, at det kun var, fordi hans hånd gjorde ondt. Denne erklæring beroligede al ængstelse for Cosettes fader. Hvad betyder desuden en mørk krog under en så overvældende glæde? Cosette og Marius befandt sig i et af disse velsignede, egenkærlige øjeblikke, da alle andre evner end den ene at kunne nyde sin lykke slumrer. Desuden fik Gillenormand et godt indfald og sagde: "Nå, siden den stol står tom, så kom du her hen, Marius! Din moster vil nok undvære dig. Den stol tilkommer dig med rette. Det passer netop godt, at du, Fortunatus, kommer til at sidde ved siden af Fortunata."

Hele forsamlingen gav sit bifald til kende, og Marius satte sig hen på Jean Valjeans plads ved siden af Cosette, der nu, efter at hun havde været bedrøvet over, at Jean Valjean var borte, tværtimod blev glad over, at han var gået sin vej. Fra det øjeblik, Marius havde sat sig hen til hende, ville hun end ikke have savnet en guds nærværelse. Hun trådte Marius på foden med sin nysselige lille hvide atlaskes sko.

Da nu således stolen var blevet besat, tænkte ingen længere på Fauchelevent, og der manglede ikke noget i glæden. Fem minutter efter sad hele selskabet i munter latter.

Da efterretten kom på bordet, rejste Gillenormand sig op med et champagneglas i hånden, der kun var halvt fyldt, for at ikke vinen på grund af den rysten, som var en naturlig følge af

hans tooghalvfems år, skulle spildes. Han udbragte brudeparrets skål med følgende ord:

"I slipper ikke for to prækener. I morges fik I præstens tale, nu i aften skal I have bedstefaders. Hør nu, hvad jeg vil sige. Jeg vil give jer et råd: I skal holde af hinanden! Jeg vil springe alle talemåder over og gå lige til teksten. Bliv lykkelige! De eneste fornuftige skabninger er turtelduerne. Moralisterne siger: Nyd jeres glæde med mådehold. Jeg siger: Giv jeres glæde slappe tøjler! Slå jer kun løs, vær lige så forelskede, som I vil! Moralisterne er nogle vrøvlehoveder, og jeg ville næsten ønske, jeg kunne proppe deres moral ned i halsen på dem. Kan der være for mange duftende blomster til, for mange udsprungne rosenknopper, for mange nattergaletriller, for mange grønne blade og for megen morgenrøde til her i livet? Er det muligt at holde for meget af hinanden, er det muligt at finde for meget behag i hinandens selskab? Ville det ikke være noget vås at sige til hinanden: Du er for sød, du er for smuk, tag dig i agt for det! Kan man vel være for henrykt og betaget og væk i hinanden? Kan man vel være alt for levende eller alt for lykkelig?

Vis mådehold i jeres glæde! Jo vist! Nej, væk med moralisterne! Den sande visdom, det er glæden. Fryd jer, lad os alle sammen juble! Er vi lykkelige, fordi vi er gode, eller er vi gode, fordi vi er lykkelige? Lad os være lykkelige uden smålig beregning og blindt adlyde solen! For hvad er solen? Det er kærligheden, og kærligheden er det samme som kvinden. Se, kvinden, det er en stormagt. Spørg den frihedsmand Marius, om han ikke er en slave af den lille tyran Cosette, og det af egen fri vilje, den kujon! Kvinden! Over for hende kan ingen Robespierre holde stand, kvinden hersker. Det er det eneste

kongedømme, jeg sværger til. Hvad er Adam? Det er Evas kongerige. For Eva findes der ikke noget sytten hundrede og ni og firs. Der har i sin tid været et kongescepter med liljer på, og der har været et kejserscepter med en kugle på, der var Karl den Stores jernscepter og Ludvig den Fjortendes guldscepter, men revolutionen drejede og vred dem mellem sin tommelfinger som halmstrå. Færdig, brækket itu, smidt på jorden, ingen scepter længere! Men prøv på, om I kan gøre revolution mod et lille broderet lommetørklæde, der dufter af patchouli! Det gad jeg nok se, det skulle I prøve på! Og hvorfor kan det holde? Fordi det er en klud.

I kalder jer for det nittende århundrede. Nå ja, hvad så? Vi andre var det attende århundrede, og vi var lige så dumme som I. I bilder jer da vel ikke ind, at I har givet verden et andet udseende, fordi I har indført koleraen og cancanen?

Sagen er, at det, det gælder om, det er bestandig at elske kvinderne. Jeg gad nok se, om I kan komme bort fra det. De sataner er vore engle. Ja, kærlighed, kvinder og kys, det danner en kreds, som I ikke kan komme uden for, og som jeg for mit vedkommende ville ønske, jeg kunne komme ind i igen. Hvem af jer har set Venusstjernen, afgrundens store kokette, havets Céliméne, stå op i uendeligheden, bringe alt til ro under sig og betragte bølgerne som en kvinde? Havet er en barsk Alceste, men det nytter ikke, han brummer. Når Venus viser sig, må han smile. Dyret må underkaste sig. Sådan er vi alle: Vrede, storm, lyn og skum helt op til loftet. Men lad en kvinde træde ind på skuepladsen, lad en stjerne gå op, så ligger vi på maven.

Marius sloges for et halvt år siden, nu holder han bryllup. Det er rigtig gjort. Ja, Marius, ja, Cosette, I har ret. Lev I kun

dristigt for hinanden, kæl for hinanden, få os andre til at revne af misundelse, fordi vi ikke kan gøre det samme, forgud hinanden! Tag i jeres to næb alle de små glædesstrå, der findes her på jorden, og byg jer en rede for hele livet! At elske og blive elsket, det er ingen kunst, når man er ung. I må da bare ikke bilde jer ind, at det er noget, I har opfundet. Jeg har også elsket og drømt og sukket, jeg har også haft en sjæl som det rene måneskin. Amor er en dreng på seks tusinde år. Han har lov til at gå med langt hvidt skæg. Ved siden af ham er Metusalem et rent barn. I tres århundreder har manden og kvinden klaret tilværelsen ved at elske hinanden. Djævelen er en lumsk rad, han har fundet på at hade manden, men manden er endnu lumskere, han har givet sig til at elske kvinden. På den måde har han skabt sig mere godt, end djævlen har gjort ham ondt. Den list blev opfundet, så snart det jordiske paradis blev opdaget.

Kære venner, det er en gammel opfindelse, men den er dog stadig ny. Benyt jer af den! Vær Daphnis og Chloé, indtil I kan være Philemon og Baucis. Sørg for, når I er sammen, at der ikke skal mangle jer noget, og at Cosette kan være solen for Marius og Marius hele verden for Cosette. Lad din mands smil være dit gode vejr, Cosette, og lad din hustrus tårer være din regn, Marius! Og gid det aldrig må regne i jeres hus! I har trukket et godt nummer i livets lotteri, en af kirken indviet elskov. I har vundet det store lod, pas godt på det, gem det under lås og lukke, lad være at bortødsle det, tilbed hinanden, og blæs så alt det øvrige et langt stykke! I kan tro, det er sandt, hvad jeg her siger. Det er sund fornuft. Vær for hinanden en religion. Hver har sin måde at tilbede Gud på, men Guds død og pine! Den

bedste måde at tilbede ham på, det er at elske sin hustru. Jeg elsker dig! Det er min katekismus. Enhver, der elsker, er rettroende.

Kære venner! Et leve for kvinden! Jeg er nu gammel, efter hvad de siger, men det er alligevel forbavsende, hvor jeg føler mig i færd med at blive ung. Jeg kunne have lyst til at gå i lunden og høre skalmejerne. Jeg bliver som beruset ved synet af disse kønne børn, som ser så glade ud. Jeg kunne ligefrem have lyst til at gifte mig, hvis der var en, der ville have mig. Det er umuligt at tænke sig, at Vorherre skulle have skabt en til andet end til at tilbede og kurre og være Adonis, kro sig som en due og bryste sig som en hane, næbbes fra morgen til aften, spejle sig i sin lille kone, være stolt, gå med sejrrig mine og slå halen ud. Det er livets mål. Sådan tænkte vi, med jeres tilladelse, den gang, vi var unge. Og, Gud bevares vel, hvor der den gang var dejlige kvinder til, både af de lystige og de smægtende! Det kan nok være, jeg slog mig løs.

Altså, elsk hinanden! Hvis man ikke elskede hinanden, så gad jeg nok vide, hvad det egentlig skulle betyde, at der er forår til, og så ville jeg da for mit vedkommende bede Vorherre om at gemme alle de skønne ting, han viser os, og tage dem tilbage fra os og putte dem ned igen i sin æske, både blomsterne og fuglene og de smukke piger. Kære børn! Modtag en skikkelig gammel mands velsignelse!"

Det var en munter, livlig og behagelig aften. Morfaderens gode lune gav den præget, og enhver blev i den tone, han havde slået an. Der blev danset lidt, leet meget, kort sagt, der herskede en gammeldags gemytlighed, som man kunne vente det, når Gillenormand var vært. Efter at det havde været

støjende glæde, blev der stilhed, da brudeparret trak sig tilbage. Lidt efter midnat blev Gillenormands hus et elskovens tempel. Men her må vi standse, for på brudenattens tærskel står der en smilende engel med fingeren på munden. Sjælen bliver andægtig, når den skuer den helligdom, hvor elskoven holder sin fest.

Der må være et lysskær over sådanne huse. Den glæde, de rummer, må slippe ud gennem lyse vægge og fremkalde ubestemte striber i mørket. Det er umuligt andet, end at denne højtidsfest, der har så vigtige følger, må sende en himmelsk stråleglans ud i det uendelige rum. Kærligheden er den uforlignelige smeltedigel, i hvilken mand og kvinde bliver til et, og hvoraf der udgår et tredobbelt væsen, en menneskelig treenighed. Denne fødsel af to sjæle i en må gøre indtryk på mørket. Elskeren er en slags præst. Den henrykte jomfru forfærdes. Noget af denne glæde stiger op til Gud. Der, hvor der er et virkeligt ægteskab, det vil sige, hvor der er kærlighed, er idealet med. En brudeseng skaber en morgenrøde i en krog af mørket.

Hvis det var givet menneskelige øjne at skue det overjordiske livs frygtelige og tiltrækkende syner, er det sandsynligt, at man ville få se, hvordan nattens skikkelser, de ukendte med vinger forsynede væsner, det usynliges feagtige beboere hældede sig med en vrimmel af mørke hoveder ned over det lysende hus, glade, velsignende og pegende på den mildt forskrækkede jomfruelige hustru, og man ville på deres guddommelige åsyn kunne iagttage genskinnet af den menneskelige lyksalighed. Hvis de af vellyst betagne ægtefæller, der tror sig alene, i denne afgørende stund lyttede, ville de i deres brudekammer høre en

forvirret susen af vinger. For den fuldkomne lykke medfører englenes delagtighed. Det lille dunkle sengekammer har hele himlen til loft. Når to gennem kærlighed indviede legemer favner hinanden for at skabe barnet, er det utænkeligt andet, end at der oven over deres kys foregår en sitren blandt stjernernes uendelige mylder.

Den slags lyksalighed er ægte. Uden for den art glæde gives der ingen virkelig fryd. Kærligheden er den eneste sande henrykkelse. Alt det andet græder.

At elske eller at have elsket, det er tilstrækkeligt. Efter det nytter det ikke at begære noget. I livets dunkle folder finder man ingen anden perle. At elske er fuldendelsen.

3

Hvor var Jean Valjean blevet af?

Umiddelbart efter at han, på Cosettes udtrykkelige spøgefulde opfordring, havde leet, havde han, ubemærket af alle, rejst sig op og var, uden at nogen lagde mærke dertil, gået ud i forværelset. Det var det samme rum, hvor han, over et halvt år i forvejen, var kommet ind sort af mudder, blod og krudt, da han bar dattersønnen hjem til morfaderen. Det gamle panel var behængt med kranse af løv og blomster. Spillemændene sad på den sofa, som Marius var blevet lagt ned på. Basque stod i sort kjole og med knæbenklæder, hvide handsker og hvide strømper på og lagde kranse af roser til rette omkring hver af de retter, der skulle bydes om. Jean Valjean havde peget på bindet om sin arm, bedt ham undskylde sin fraværelse og var derefter gået sin vej.

Vinduerne i spisesalen vendte ud imod gaden. Jean Valjean blev stående nogle øjeblikke uden at røre sig af stedet nede i mørket under de oplyste ruder. Han stod og lyttede. Gæstebuddets forvirrede larm nåede ned til ham. Han kunne høre gamle Gillenormands højrøstede, myndige tale, musikkens toner, raslen af tallerkener og glas, gæsternes latterudbrud, og han kunne under al den lystige støjen skelne Cosettes milde, glade stemme.

Han forlod Filles-du-Calvaire-gade og vendte tilbage til Homme-Armé-gade, men han gik den længste vej, den, ad hvilken han i det sidste fjerdingår hver dag, for at undgå vognstimlen og gadesnavset, havde begivet sig med Cosette fra sit hjem hen til Marius. Det, at Cosette havde gået ad den, var tilstrækkeligt for ham til at foretrække den for enhver anden.

Han gik ind i sit hus, tændte sit tællelys og steg op ad trappen. Lejligheden var tom. Selv Toussaint var der ikke længere. Jean Valjeans trin genlød med stærkere larm end sædvanlig i værelserne. Alle skabene stod åbne. Han gik ind i Cosettes værelse. Der var ingen lagener på hendes seng. Hovedpudens bolster var uden betræk og blonder lagt oven på tæpperne, der lå sammenfoldede ved foden af madrassen, hvis lærred man kunne se. Der skulle nu ikke længere sove nogen i den seng. Alle de kvindelige smågenstande, som Cosette satte pris på, var taget med. Der var ikke andet tilbage end det grovere bohave og de fire nøgne vægge, Toussaints leje stod ligeledes uredt. Kun en seng var redt og syntes at stå og vente på en. Det var Jean Valjeans.

Han så på væggene, lukkede nogle skabsdøre i og gik frem og tilbage gennem værelserne. Til sidst kom han ind igen i sit eget

værelse og satte tællelyset på et bord. Han havde taget bindet af sin arm og brugte sin højre hånd, som om den ikke fejlede noget.

Han gik hen til sin seng, og hans blik standsede, uvist om det var ved et tilfælde eller med vilje, ved den "uadskillelige" vadsæk, som aldrig forlod ham, og som Cosette havde været så skinsyg på. Han havde, da han den fjerde juni kom til huset, lagt den på en stumtjener ved sit hovedgærde. Han gik med hurtige bevægelser hen til den, tog i sin lomme en nøgle og lukkede den op.

Han tog langsomt op af den de klæder, Cosette havde haft på, da hun for ti år siden havde forladt Montfermeil. Først den lille sorte kjole, så det mørke tørklæde, de tykke barnesko, som hun næsten endnu kunne have fået på, så lille var hendes fod, så den varme barkentstrøje, det strikkede skørt, forklædet med lomme i, og uldstrømperne. Disse strømper, der endnu bar et yndigt præg af et barneben, var ikke synderlig længere end Jean Valjeans hånd. Det var alt sammen sort. Det var ham, der havde båret disse klæder for hende fra Montfermeil. Efterhånden, som han tog dem op af vadsækken, lagde han dem på sengen og tænkte sig om og mindedes.

Det var ved vintertide, en meget kold decembermåned. Hun rystede af kulde halvnøgen i sine pjalter, og hendes små fødder var ganske røde af frost i træskoene. Han, Jean Valjean, havde ladet hende lægge disse pjalter for at give hende sørgeklæder på. Moderen måtte have været fornøjet i sin grav over at se sin datter bære sorg for hende og navnlig over at se hende varmt klædt. Han tænkte på denne skov i Montfermeil, som han og Cosette havde fulgtes ad igennem, på det vejr, det var, på de

bladløse træer, lundene uden fuglesang og himlen uden solskin. Det var nu det samme, det var alligevel yndigt.

Han lagde Cosettes klæder til rette på sengen, tørklædet ved siden af skørtet, strømperne ved siden af skoene, trøjen ved siden af kjolen, og så på dem, det ene stykke efter det andet. Hun var den gang ikke større end som så og holdt sin store dukke i sine arme. Hun havde lagt sin guldskilling i lommen på forklædet, hun gik og lo, mens de travede af sted med hinanden i hånden. Hun havde ikke andre end ham i den hele verden.

Da sank hans ærværdige hvide hoved ned på sengen, det gamle stærke hjerte smeltede, hans ansigt trykkede sig ned og forsvandt så at sige i den lille Cosettes klæder, og hvis nogen i det øjeblik var kommet forbi ude på trappen, ville han have hørt en forfærdelig hulken.

4

Den gamle, frygtelige kamp, som man allerede tidligere har set antydninger af, begyndte igen. Jakob kæmpede kun en nat med englen. Men ak! Hvor mange gange har vi ikke set Jean Valjean tage livtag i mørke med sin samvittighed og strides på liv og død med den!

En uhørt kamp. I enkelte øjeblikke er det foden, der glider, til andre tider er det jordbunden, der styrter sammen. Hvor ofte havde ikke denne samvittighed, ivrig opsat på at gøre det gode, udmattet og overvældet ham! Hvor ofte havde ikke sandheden ubønhørligt sat ham sit knæ for brystet! Hvor ofte havde han ikke, kastet til jorden af dens lys, anråbt den om nåde! Hvor ofte havde ikke det lys, det uforsonlige lys, som biskoppen havde tændt i ham og over ham, mægtigt blændet ham, når han

ønskede at lade være at se det! Han havde mangen god gang rettet sig under denne kamp, holdt sig fast ved klippen, klamret sig til sofismen, slæbt sig hen i støvet, idet han snart kastede sin samvittighed ned under sig, snart blev kastet over ende af den. Han havde tit, efter en tvetydig påstand, efter en egenkærlig, forrædersk bevisførelse, der havde et skin af sandhed, hørt sin samvittighed opbragt råbe sig ind i øret: Spænder du ben for mig, din skurk? Hans genstridige tanker havde mere end en gang krampagtigt rallet under pligtens øjensynlighed. En modstand mod Gud, en dødssved, hemmelige sår, som kun han mærkede bløde. Hvilke skrammer havde ikke hans ynkelige tilværelse fået! Hvor mange gange havde han ikke rejst sig op blodig, forslået, knust, oplyst, med fortvivlelse i sit hjerte men ro i sin sjæl, og skønt overvundet følt sig som sejrherre! Og når da hans samvittighed havde vredet ham af led, knebet ham med tænger og brudt ham, så sagde den stående op over ham, frygtelig, lysende rolig: Gå nu med fred!

Men ak! Hvilken uhyggelig fred var det ikke, han nød, når han kom fra en så sej kamp.

Den nat følte Jean Valjean imidlertid, at det var den sidste kamp, han kæmpede. Der var et kildent spørgsmål, som nu meldte sig. Forudbestemmelsen er nemlig ikke altid sådan lige ud ad landevejen, den udvikler sig ikke altid som en retlinjet allé for den forudbestemte. Den har sin blindtarm, sine dunkle sving, sine ængstende korsveje, der tilbyder flere retninger. Jean Valjean var i dette øjeblik standset ved den farligste af disse korsveje.

Han var nået til det sidste punkt, hvor godt og ondt krydses, og havde dette mørke skæringspunkt for øje. Atter denne gang,

ligesom det forhen var hændet ham på andre smertelige vendepunkter, åbnede der sig to veje for ham, den ene fristende, den anden skræmmende. Hvilken af dem skulle han vælge?

Den, der skræmte ham, blev ham tilrådet af den hemmelighedsfulde finger, som vi alle opdager, hver gang vi fæster øjnene på skyggen. Jean Valjean havde endnu en gang valget imellem den frygtelige havn og det smilende baghold. Er det da sandt, at sjælen kan helbredes men ikke skæbnen? Hvor frygteligt er det ikke at tænke sig en uhelbredelig skæbne!

Det spørgsmål, der frembød sig, var følgende: Hvordan skulle Jean Valjean bære sig ad over for Cosettes og Marius' lykke? Det var ham selv, der havde villet denne lykke, det var ham, der havde skabt den. Han havde selv boret den ind i sit hjerte, og han kunne i dette øjeblik, når han betragtede den, nyde den samme slags tilfredsstillelse som den, en våbensmed ville have, når han, idet han trak kniven dampende af hans eget blod ud af sit bryst, kunne genkende sit eget fabrikationsmærke på den.

Cosette havde nu Marius og han hende. De havde alt, endog rigdom, og det var hans, Jean Valjeans, værk. Men hvad skulle han gøre med denne lykke, siden han nu en gang var til og befandt sig der, hvor han var? Skulle han påtvinge sig denne lykke? Skulle han behandle den som noget, der hørte ham til? Vist nok hørte Cosette en anden til, men skulle nu Jean Valjean tage af Cosette alt, hvad han kunne? Skulle han fortsat være en slags fader, som hun af og til så, og som hun nærede agtelse for, sådan som han hidtil havde været? Skulle han ganske rolig begive sig ind i Cosettes hus? Skulle han, uden at sige et ord,

bringe sin fortid ind i denne fremtid? Skulle han fremstille sig som den, der havde ret dertil, og sætte sig tilsløret ved denne lysende arne? Skulle han smilende tage disse to brødefri væseners hænder i sine egne sørgelige hænder? Skulle han sætte sine fødder, der bag efter sig slæbte lovens vanærende skygge, på de fredelige ildbukke foran kaminen i Gillenormands dagligstue og dele ondt og godt med Cosette og Marius? Skulle han gøre mørket om sin pande og skyen over deres tættere, gøre sin ulykke til tredjemand i deres lykke, blive ved at tie? Kort sagt, skulle han ved siden af disse to lykkelige væsner være skæbnens stumme uhygge?

Man må være vant til at se skæbnesvangre tilfælde i øjnene for at turde hæve sit blik mod visse spørgsmål, der viser sig for en i deres gyselige nøgenhed. Bag sådanne strenge spørgsmålstegn ligger det gode eller det onde. Hvad vil du gøre? spørger sfinksen. Jean Valjean var fortrolig med den slags prøver. Han så sfinksen stift ind i øjnene og undersøgte opgaven fra alle sider. Cosette, det yndige væsen, var denne skibbrudne mands tømmerflåde. Hvad skulle han gøre, klamre sig til den eller slippe sit tag? Hvis han klamrede sig til den, undgik han døden, kom op igen til solen, lod det bitre saltvand risle ned ad sine klæder og sit hår. Så var han frelst, så ville han leve. Men hvis han slap sit tag, så lå afgrunden åben for ham.

Han holdt således en smertelig rådslagning med sine tanker. Eller rettere talt, han kæmpede. Han styrtede rasende løs på sit eget indre og fo'r snart mod sin vilje, snart mod sin overbevisning. Det var en lykke for ham, at han havde kunnet græde, det oplyste ham måske. Dog var begyndelsen vild. En storm, der var mere rasende end den, der engang havde drevet

ham til Arras, brød løs i hans sind. Fortiden vendte tilbage og stillede sig truende op mod nutiden. Han sammenlignede og hulkede, og da først slusen var åbnet for hans tårer, vred han sig i fortvivlelse.

Han følte sig standset.

Ak! Hvad er det ikke for en forfærdelig tanke, når man under en sådan nævekamp på liv og død mellem ens egenkærlighed og ens pligtfølelse, hvor man skridt for skridt viger tilbage for sit uforanderlige ideal, mens man forvirret, forbitret, fortvivlet over at skulle vige, gør modstanderen hver fodsbred jord stridig, idet man håber på en mulig flugt og søger en udgang, hvad er det ikke for en forfærdelig tanke, når man har nået foden af muren! At mærke den forbandede skygge, der danner en hindring, og føle sig betaget af det usynlige ubønhørlige!

Nej, med samvittigheden bliver man aldrig færdig. Det må du vide, Brutus, det bør du gøre regning på, Cato! Den er bundløs, fordi den er Gud. Selv om man i denne brønd kaster hele sit livs arbejde, sin formue, sin rigdom, sit held, sin frihed eller sit fædreland, sit velvære, sin sjælero, sin glæde, så skal der bestandig endnu mere til. Man må tømme karret og hælde urnen, man må til sidst kaste sit hjerte derned.

Der findes et sted i oldtidens helvedes tåge en sådan tønde.

Er det ikke tilgiveligt, om man til sidst undslår sig? Kan det uudtømmelige have en ret? Er ikke endeløse lænker noget, der ligger over et menneskes kræfter? Hvem ville kunne dadle Sisyfos og Jean Valjean, om de sagde: Nu er det nok.

Stoffets lydighed begrænses af gnidningen, er der ikke også en grænse for sjælens lydighed? Dersom et drivværk, der af sig

selv holdes i uafbrudt gang, det såkaldte *perpetuum mobile*, er en umulighed, kan der da kræves en evigt varende opofrelse af en?

Det første skridt betyder her ikke noget, det er det sidste, der er det vanskelige. Hvad var sagen mod Champmathieu i sammenligning med Cosettes giftermål og dets følger? Hvad var det at vende tilbage til galejerne mod det at forsvinde i intetheden? O, du første skridt, der skal gøres ned ad, hvor du er mørkt! O, du andet skridt, hvor du er sort! Hvor skal man da kunne undgå at dreje hovedet?

Der er noget ætsende ved martyriet, det er en pine, der samtidig indvier en. Man kan til en begyndelse gå ind på det. Man sætter sig ned på den rødglødende jerntrone, tager den rødglødende jernkrone om sin pande, modtager det rødglødende rigsæble og griber det rødglødende scepter, men der står endnu tilbage at iklæde sig luekappen. Er der da ikke et øjeblik, da det stakkels kød gør oprør og man frasiger sig pinslen?

Endelig faldt der ro over Jean Valjean, da han til sidst var udmattet og overvældet. Han gav sig til at veje og tænke og se på den hemmelighedsfulde vægtskåls afvekslende lys og skygge. Skulle han påtvinge de to henrykte børn sin galejslaveværdighed eller selv alene fuldbyrde sin ubodelige undergang? På den ene side stod opofrelsen af Cosette, på den anden side opofrelsen af ham selv. Hvilken løsning skulle han blive stående ved?

Hvilken af de to bestemmelser tog han? Hvilket endeligt svar gav han i sit stille sind på skæbnens ubestikkelige forhør? Hvilken dør bestemte han sig til at lukke op? Hvilken side af sit liv besluttede han sig til at lukke til og spærre? Hvilket var hans

valg mellem alle de uudgrundelige stejle skråninger, der omgav ham? Hvilken yderlighed gik han ind på? Til hvilket af disse svælg gav han et nik?

Hans svimlende drømmeri varede hele natten.

Han blev siddende der lige til daggry, i samme stilling, krumbøjet, på sengen, kastet til jorden af sin vældige skæbne, måske desværre sønderknust under dens vægt, med krampagtigt foldede næver og armene udstrakte under en ret vinkel, som om han havde været en korsfæstet mand, som man havde løst naglerne på og kastet næsegrus til jorden. Han blev siddende således i tolv timer, en iskold vinternats tolv timer, uden at løfte hovedet op eller sige et eneste ord. Han sad ubevægelig som et lig, mens hans tanke snart vred sig hen ad jorden som en hydra, snart svang sig op i luften med flugt som en ørn. Hvis man havde set ham sidde sådan uden at røre sig, skulle man have troet, han var død.

Pludselig fo'r han krampagtigt sammen, og hans mund klæbede sig til Cosettes klæder og kyssede dem. Da kunne man se, at der endnu var liv i ham.

Man? Hvad for en man? Jean Valjean var jo alene, der var jo ingen til stede uden han.

Den man, der lurer i mørket.

Sjette bog: Den sidste beske skål

1

Dagen efter et bryllup plejer altid at gå stilfærdigt hen. Man lader de lykkelige mennesker få tid til at sunde sig og giver dem lov til at sove længe. Det er først senere, at alt vrøvlet med besøg og lykønskninger begynder.

Den syttende september hørte Basque lidt efter middag, mens han med sit viskestykke og sin fjerkost under armen var i færd med at gøre forværelset i orden, en let banken på døren. Der var ikke blevet ringet på klokken, hvilket er taktfuldt på en sådan dag. Basque lukkede op og så, at det var Fauchelevent. Han førte ham ind i dagligstuen, hvor alting endnu lå hulter til bulter, så den så ud som en valplads for gårsdagens lystighed, og gjorde en slags undskyldning, idet han bemærkede, at de var stået sent op der i huset.

"Er herren oppe?" spurgte Jean Valjean.

I stedet for at svare på spørgsmålet spurgte Basque: "Hvordan går det med hr. Fauchelevents hånd?"

"Tak, bedre. Er herren oppe?"

"Hvilken af dem, den gamle eller den unge, mener hr. Fauchelevent?"

"Jeg mener hr. Pontmercy."

"Nå, hr. baronen?" sagde Basque og rettede sig.

Det er navnlig over for sit tyende, at man er baron. Når det regner på præsten, drypper det på degnen. Der falder altid af en titel en vis glans over tjenerskabet. Marius havde, skønt han i gerning havde vist sig som en ivrig republikaner, måttet finde

sig i at bære på sin barontitel, i anledning af hvilken der var sket en lille omvæltning i familien. Det var nemlig nu Gillenormand, der holdt på den, og Marius, der gerne ville frigøre sig for den. Men oberst Pontmercy havde skrevet: Min søn skal bære min titel, og Marius viste sig som en lydig søn. Desuden var Cosette, i hvem kvindens forfængelighed var begyndt at spire, henrykt over at blive kaldt fru baronesse.

"Hr. baronen?" gentog Basque. "Nu skal jeg se ad. Ønsker herren, at jeg skal melde Dem?"

"Nej, De skal ikke sige, det er mig. Lad ham bare vide, at der er en, der gerne ville tale med ham i enrum, uden at sige ham mit navn."

"Ja så," sagde Basque.

"Jeg har en lille overraskelse til ham."

"Ja så," sagde Basque for anden gang for ligesom at forklare sig selv meningen med det første, gik derpå sin vej og lod Jean Valjean alene tilbage.

Dagligstuen var som sagt ganske i uorden. Det var, som om man ved at låne øre ville have kunnet mærke hele bryllupstummelen i ubestemte træk. På gulvet lå der alle slags blomster, der var faldet ud af kransene og damernes hårpynt. Stearinlysene var brændt ned i stagerne og stod mellem lysekronernes krystaller med størknede dryp. Ikke et eneste stykke bohave stod på sin plads. Henne i stuens hjørner stod der en tre-fire lænestole tæt ved hinanden i en kreds, som om de fortsatte en passiar. Det hele havde et smilende udseende, for der er endnu over en afsluttet fest en vis ynde, som vidner om den glade stemning, der har hersket. På disse uordentligt stillede stole, blandt disse visnende blomster, under disse

slukkede lys har man tænkt på glæden. Solen havde nu afløst lysekronerne og skinnede muntert ind i stuen.

Der gik nogle minutter, i hvilke Jean Valjean blev stående uden at røre sig på det sted, hvor Basque havde efterladt ham. Han var ganske bleg, hans øjne lå så dybt inde i øjenhulerne som en følge af den søvnløse nat, han havde tilbragt, at de næsten forsvandt der. Hans sorte kjole havde de trætte folder, som findes på en klædning, der har været på hele natten, og albuerne var hvide af dun, som når klæde har været i berøring med sengetøj. Jean Valjean stod og så ned på det billede, solen tegnede på gulvet, idet den kastede vinduets skygge ind i sit lys.

Der hørtes en lyd henne ved døren, og han så op. Marius kom ind med knejsende hoved, smilende mund, et lyst skær over ansigtet, åben pande og sejrrigt blik. Heller ikke han havde sovet.

"Hvad, er det Dem, svigerfader!" udbrød han, da han fik øje på Jean Valjean. "Den klodrian til Basque gav sig sådan en hemmelighedsfuld mine. Men De kommer alt for tidligt. Klokken er kun halv et, Cosette ligger endnu og sover."

Det, at han kaldte Fauchelevent for svigerfader, var et bevis på, hvor lykkelig han følte sig. Han havde ellers tidligere som sagt stået på en kølig fod med Cosettes fader, og de havde behandlet hinanden på en lidt stejl og tvungen måde. Der havde været en is imellem dem, som måtte brydes eller smelte. Marius var nu så beruset af sin lykke, at den stejle skrænt lagde sig med mild skråning og isen opløste sig. Fauchelevent var nu for ham som for Cosette som en fader.

Han talte videre, og ordene strømmede hastigt over hans læber, hvilket plejer at ske, når han har sådanne guddommelige

anfald af glæde. "Hvor det glæder mig at se Dem! De skulle blot vide, hvor vi savnede Dem i går. God dag, kære svigerfader! Hvordan går det med Deres hånd? Bedre, ikke sandt?" og tilfreds med det svar, han havde givet sig selv, fortsatte han: "Vi talte begge to meget om Dem. Cosette holder så meget af Dem. De glemmer da ikke, at De har Deres værelse stående her. Vi vil ikke vide mere af Homme-Armé-gade at sige, slet ikke. Hvor har det egentlig kunnet falde Dem ind at flytte hen at bo i sådan en kedelig, gnaven, styg, grim gade med en port for enden, en gade, hvor man altid fryser, og som man ikke kan komme ind i? De skal komme her hen at bo, og det endnu den dag i dag, ellers får De skam med Cosette at bestille. For De kan tro, hun har i sinde at trække os alle sammen om ved næsen, det vil jeg bare lade Dem vide.

Har De set Deres værelse? Det ligger tæt ved vort, det vender ud til haven. Låsen er nu gjort i stand, og sengen er redt. Alting er i orden til at modtage Dem, så De kan komme, når De vil. Cosette har ladet en stor gammeldags lænestol med fløjlsbetræk sætte hen ved Deres seng og sagt til den: "Bred dine arme ud imod ham!" Hvert forår kommer der en nattergal i de akaciabuske, der står foran Deres vinduer. Om to måneder kommer den, så har De dens rede til venstre for Dem og vores til højre. Om natten synger den, og om dagen kvidrer Cosette. Deres værelse ligger lige mod syd. Cosette skal nok stille Deres bøger i orden, kaptajn Cooks rejsebeskrivelse og Vancouvers og alle Deres andre sager. Der er, så vidt jeg ved, en lille vadsæk, som De holder meget af. Til den har jeg indrettet en æresplads henne i et hjørne af stuen.

De har ganske vundet min morfaders hjerte, han synes meget godt om Dem. Vi skal kunne leve prægtigt sammen. Kan De spille whist? Min morfader vil blive henrykt, hvis han kan få et parti whist med Dem. De dage, jeg skal i retten, må De gå ud at spadsere med Cosette. Så tager De hende under armen, ligesom De før gjorde, når De gik med hende i Luxembourg Have. Vi er fast bestemte på at blive rigtig lykkelige. Og De hører med til vor lykke, svigerfader, hører De? Det er sandt, De bliver da vel og spiser frokost med os i dag?"

"Hr. Marius," svarede Jean Valjean, "jeg har en ting at sige Dem. Jeg er en forhenværende galejslave."

Der er en grænse for de skarpe lyd, øret kan opfatte, og det samme er tankens opfattelsesevne. De ord: *Jeg er en forhenværende galejslave* gik ud over mulighedens grænser. Marius kunne ikke opfatte dem. Det forekom ham nok, at der var blevet sagt noget til ham, men hvad det var, det vidste han ikke. Han blev stående målløs.

Da lagde han mærke til, at den mand, der talte til ham, så skrækkelig ud. Helt optaget som han var af sin egen blændende lykke, havde han indtil dette øjeblik ikke bemærket, hvor bleg Fauchelevent var.

Jean Valjean løste det sorte tørklæde, hvori han bar sin højre arm, viklede lærredet af hånden, viste Marius sin højre tommelfinger og sagde: "Min hånd fejler ikke noget."

Marius så på den.

"Den har heller ikke nogen sinde fejlet noget," fortsatte Jean Valjean. Der var ganske rigtigt ikke mindste spor af sår. "Det var mest passende, at jeg blev borte fra Deres bryllup, derfor var jeg så lidt som muligt med. Jeg foregav, at jeg havde stødt mig, for

ikke at være nødt til at begå falsk, for at papirerne i anledning af ægteskabet ikke skulle være ugyldige, og for at jeg kunne blive fri for at skrive under."

Marius spurgte stammende: "Hvad skal alt det betyde?"

"Det betyder, at jeg har været på galejerne," svarede Jean Valjean.

"De gør mig gal," udbrød Marius forfærdet.

"Hr. Pontmercy, jeg har været nitten år på galejerne. Jeg havde stjålet. Så blev jeg dømt til tugthus for livstid. Jeg havde igen stjålet. For øjeblikket står jeg her som udbrudt galejslave."

Det nyttede ikke Marius at prøve på at vige tilbage over for denne virkelighed og vægre sig ved at gå ind på sagen. Han måtte bøje sig for kendsgerningen. Han begyndte at forstå sammenhængen, og som det altid er tilfældet ved sådanne lejligheder, han forstod den alt for godt. Han fik en afskyelig gysen, idet der ligesom gik et lys op for ham, og en tanke fo'r gennem hans sind og fik ham til at sitre. Han skimtede for sit eget vedkommende en fremtidsskæbne, der viste sig for ham i en hæslig skikkelse.

"Sig alt, sig alt!" råbte han. "De er Cosettes fader!" og han trådte i usigelig rædsel uvilkårlig et skridt tilbage.

Jean Valjean rejste sit hoved med en så majestætisk holdning, at han syntes at vokse og nå helt op til loftet. Han sagde: "Her på dette sted må De tro, hvad jeg siger, og skønt en ed, som en af os aflægger, ingen retslig gyldighed har ..." Der blev en pause. Derpå fortsatte han med en herskermyndighed, der mindede om graven, og med langsomt eftertryk på hver stavelse: "... må De tro mig. Jeg, fader til Cosette! Nej, ved den almægtige Gud, nej! Hr. baron Pontmercy, jeg er en bonde fra Faverolles. Jeg

tjente mit brød ved at beskære træer. Jeg hedder ikke Fauchelevent. Jeg hedder Jean Valjean. Jeg er intet for Cosette, vær De kun rolig!"

Marius stammede: "Men hvem kan bevise mig ...?"

"Det kan jeg. Jeg siger Dem det jo."

Marius så på denne mand, der stod uhyggelig, men rolig lige over for ham. Det var umuligt, at nogen kunne lyve med en sådan sindsro. Det, der er is, er oprigtigt. Han følte sandhed i denne gravens kulde. Han svarede: "Jeg tror Dem."

Jean Valjean bøjede hovedet som for at mærke sig det og fortsatte: "Hvad er jeg for Cosette? En tilfældig forbigående. For ti år siden vidste jeg ikke, at hun var til. Jeg holder af hende, det er sandt. En lille pige, som man har set, efter at man allerede selv var blevet gammel, vokse op for sine øjne, hende holder man af. Når man er gammel, føler man sig som bedstefader over for alle små børn. De kan jo, synes jeg, forudsætte, at jeg har noget, der ligner et hjerte. Hun var forældreløs, hun havde hverken fader eller moder, hun trængte til mig. Derfor gav jeg mig til at holde af hende. Børn er en så skrøbelig ting, at den første, den bedste, selv en mand som jeg, kan være deres beskytter. Den pligt har jeg opfyldt over for Cosette. Jeg tror ikke, man i grunden kan kalde det for en god gerning, men hvis det er en god gerning, godt, så kan De jo sige, at jeg har gjort den og opføre den på mit synderegister som en formildende omstændighed.

Nu skilles Cosettes og mine veje, og fra nu af må jeg leve mit liv uden hende. For fremtiden er jeg ikke længere noget for hende. Hun hedder nu fru Pontmercy og har fået et andet forsyn. Og Cosette kan jo kun vinde ved byttet. Alting er godt

sådan. Hvad de seks hundrede tusinde francs angår, så har De jo ganske vist ikke nævnet dem, men jeg kan gætte Deres tanker. Det er betroet gods. Hvordan de er blevet betroet i mine hænder, det kan jo være ligegyldigt. Nu har jeg givet dem tilbage, og ingen har længere noget at forlange af mig. Jeg har desuden nu oven i købet sagt mit virkelige navn. Også det bliver min sag. Det er mig magtpåliggende, at De skal vide, hvem jeg er."

Og Jean Valjean så Marius lige ind i ansigtet.

Alt, hvad Marius følte, var forvirret og usammenhængende. Der er visse vindstød, som skæbnen giver en, der frembringer en sådan usikkerhed i ens sjæl. Alle mennesker har sådanne forstyrrede øjeblikke, i hvilke alt i en splittes ad. Man siger da det første, det bedste, der falder en ind, hvilket ikke altid er det, man burde sige. Der gives pludselige meddelelser, der røber en hemmeligheder, som man ikke kan bære, og som har samme berusende virkning som hed vin. Marius var så forbløffet over den ny sagernes stilling, der her viste sig for ham, at han næsten talte til denne mand, som om han havde været vred på ham, fordi han havde givet ham denne tilståelse.

"Men hvorfor siger De mig dog alt det?" udbrød han. "Der var jo ikke noget, der kunne tvinge Dem til det. De kunne jo godt have beholdt den hemmelighed for Dem selv. Der er jo ingen, der har angivet Dem, der er ingen, der forfølger Dem, De må jo have en grund til, således ganske uopfordret at gøre mig en sådan meddelelse. Tal ud! Der må stikke noget under. Hvad bevæger Dem til at fortælle mig det, hvad er Deres hensigt med at give mig en sådan tilståelse?"

"Hvad min hensigt er?" svarede Jean Valjean med så lav og hul røst, at man skulle have troet, at han snarere talte til sig selv end til Marius. "Ja, ganske rigtigt, i hvad hensigt kommer den galejslave her og siger: Jeg er galejslave! Å ja, det er i en ganske besynderlig hensigt. Det er af retskaffenhed. Ser De, ulykken er, at jeg her i mit hjerte har en tråd, der holder mig bundet. Det er navnlig, når man er gammel, at sådanne tråde binder. Hele livet rundt omkring en går ud af sine fuger, men den tråd holder. Hvis jeg havde kunnet rive den tråd ud, bryde den itu, løse knuden eller hugge den over, gå min vej og drage langt bort, så havde jeg været frelst. Jeg behøver jo blot at forsvinde. Der er postvogne nok henne i Bouloi-gade. De er lykkelig, nu går jeg min vej.

Jeg har prøvet på at rive den over, den tråd, jeg har rykket i den, men den holdt fast, den ville ikke briste, med mindre mit hjerte også brast. Da sagde jeg til mig selv: 'Jeg kan ikke leve andre steder end her, jeg må blive her.' Ja vel, De har ret, jeg er et fæ, hvorfor blev jeg ikke uden videre? De tilbyder mig et værelse i Deres hus, fru Pontmercy holder af mig, hun har sagt til den lænestol: 'Ræk armene ud imod ham!' Deres morfader ønsker intet hellere end at beholde mig, han synes om mig, vi kan alle sammen bo her i skøn forening og nyde vore måltider i fællesskab. Jeg kan gå med Cosette – om forladelse, det er af gammel vane – med fru Pontmercy under armen. Vi skal leve sammen under samme tag, spise ved det samme bord, varme os ved den fælles arne, sidde i kakkelovnskrogen i hinandens selskab om vinteren, spadsere sammen om sommeren. Det er jo glæde, det. Det er jo en lykke, er det. Det er alt. Vi skal leve sammen som en familie. En familie!"

Ved dette ord blev Jean Valjean vild. Han lagde armene over kors, stirrede på gulvet ved sine fødder, som om han der ville grave en afgrund, og hans røst blev på en gang klangfuld, da han udbrød: "En familie! Nej. Jeg hører ikke til nogen familie, hverken til Deres eller til noget menneskes. I de huse, hvor man lever i indbyrdes fortrolighed, der er jeg til overs. Der findes familier, men det er ikke noget for mig. Jeg er en ulykkelig mand, der står udenfor. Har jeg haft en fader og en moder? Det tvivler jeg næsten på. Den dag, da jeg fik det barn gift, var det forbi. Jeg har set hende lykkelig og set, at hun var sammen med den mand, hun elsker, og at der var en god gammel mand der. Et ægteskab mellem to engle var det, og alle glæder boede der til huse. Det var alt sammen godt, og så sagde jeg til mig selv: "Der skal du ikke træde ind."

Det er vel sandt, at jeg kunne have løjet, narret jer alle sammen og blive ved at være hr. Fauchelevent. Så længe det kun havde været hende, jeg havde løjet for, havde jeg kunnet gøre det. Men nu ville det være at lyve for mig selv, og det bør jeg ikke gøre. Rigtignok behøvede jeg blot at tie stille, så ville alting blive i den gamle gænge.

De spørger mig, hvad der tvinger mig til at tale. Det gør en løjerlig ting, nemlig min samvittighed. Det var jo dog en let sag at blive ved at tie stille. Jeg har tilbragt hele natten med at prøve på at overtale mig selv til at gøre det. De vil have, jeg skal skrifte, og det, jeg kommer her og fortæller Dem, er så usædvanligt, at De kan have ret til det. Nå ja, jeg har tilbragt hele natten med at give mig selv grunde, og jeg har givet mig selv meget gode grunde. Jeg har gjort, hvad jeg kunne, det kan De stole på. Men der var to ting, der ikke ville lykkes for mig:

Jeg kunne ikke rive den tråd itu, der er bundet, nittet og forseglet fast til mit hjerte, eller få en til at tie, der hvisker til mig, når jeg er alene. Derfor kom jeg nu i formiddag og tilstod Dem alting rent ud. Alting eller næsten alt. Der er ting, som det er overflødigt at sige, og som kun kommer mig ved. dem beholder jeg for mig selv. Det vigtigste kender De. Jeg tog altså den hemmelighed, jeg lever i, og bragte Dem, og jeg krængede den ud for Deres øjne. Det var ikke nogen let beslutning at tage, og jeg har måttet kæmpe med mig selv hele natten.

Tror De måske ikke, at jeg har sagt til mig selv, at dette var noget andet end sagen mod Champmathieu, og at jeg ikke gjorde nogen moders sjæl skade ved at skjule mit virkelige navn? Navnet Fauchelevent var blevet mig givet af Fauchelevent selv til belønning for en tjeneste, jeg havde gjort ham, det havde jeg lov til at beholde. Tror De ikke, jeg sagde til mig selv, at jeg ville være lykkelig i det kammer, De ville give mig, at jeg ikke ville være til ulejlighed for nogen, at jeg ville sidde ganske rolig der og kukkelure, og at jeg, mens De havde Cosette, ville have den glæde at bo under tag med hende? Enhver af os ville jo få sin passende del af lykken. Hvis jeg blev ved med at være hr. Fauchelevent, så var hele sagen i orden. Ja vel, men kun ikke min samvittighed. Der ville være glæde alle vegne omkring mig, men i min sjæls inderste ville der være mørke. Det er ikke nok at være lykkelig, man må også være tilfreds.

Jeg skulle altså være vedblevet at hedde Fauchelevent, jeg skulle altså have skjult mit virkelige ansigt, og i nærværelse af Deres åbenhed have haft en gåde og midt i Deres lyse dag et mørke. Jeg skulle altså uden at råbe: Pas på! ganske ligefremt have ført tugthuset ind i Deres hus, sat mig ved Deres bord med

den tanke, at De, hvis De havde vidst, hvem jeg var, ville have jaget mig ud, ladet mig opvarte af tjenestefolk, som, hvis De havde vidst det, ville have sagt: Hvor forfærdeligt! Jeg skulle have rørt ved Dem med min albue, som De havde ret til ikke at ville have noget med at gøre, jeg skulle have snydt mig til at trykke Dem i hånden! Der ville i Deres hus have været en forskel at gøre mellem ærværdige hvide hår og brændemærkede hvide hår, og når vi i fortrolige timer, mens alle hjerter troede, de havde åbnet sig gensidigt for hinanden, sad alle fire sammen, Deres morfader, De og Deres hustru og jeg, så ville der dog være en ukendt til stede. Jeg ville have færdedes side om side med Dem i hele Deres tilværelse og kun have været betænkt på det ene aldrig at løfte låget over min skrækkelige brønd. Således ville jeg, en død mand, have påtvunget mig jer, som er levende. Hende, Cosette, ville jeg have dømt til mig for livstid, og De og hun og jeg ville have udgjort tre hoveder under samme grønne galejslavehue! Gyser De ikke ved tanken? Jeg er nu kun et af de hårdest prøvede mennesker, der findes, men hvis jeg havde gjort det, ville jeg have været et af de værste uhyrer.

Og den forbrydelse ville jeg være kommet til at begå hver dag, den løgn ville jeg have været nødt til at sige daglig, det natlige åsyn ville jeg have mødt med hele den udslagne dag, og jeg ville uafbrudt have givet jer alle hver sin del af mit brændemærke, uafbrudt, jer, mine kære, elskede, uskyldige børn! At tie stille, synes De, er ingen sag? At holde sin mund er den simpleste sag af verden, nej, det er ikke nogen simpel ting. Der findes en tavshed, som – lyver. Og min løgn, min svig, min uværdighed, min fejhed, mit forræderi, min forbrydelse skulle jeg have været nødt til at drikke dråbe for dråbe, spytte ud igen og atter drikke,

jeg skulle have endt ved midnat for at begynde forfra igen ved middag, og mit goddag ville have været en løgn, og mit godnat ville have været en løgn, og det skulle jeg have sovet på, og det skulle jeg have spist med mit brød, og jeg skulle have set Cosette lige ind i ansigtet og besvaret den engels smil med en fordømt sjæls smil! Så ville jeg have været en afskyelig skurk. Men hvorfor skulle jeg gøre alt det? For at være lykkelig. For at være lykkelig, jeg? Har jeg ret til at være lykkelig? Nej, hr. Pontmercy, jeg står uden for livet."

Jean Valjean standsede sin tale. Marius stod og lyttede. Sådanne sammenkædninger af tanker og ængstelser kan ikke afbrydes. Jean Valjean sænkede atter stemmen, men nu var det ikke længere med hul røst, nu var det med et uhyggeligt tonefald, han fortsatte:

"De spørger mig, hvorfor jeg taler? De siger, at jeg hverken er blevet angivet eller forfulgt. Jo, jeg er blevet angivet, jo, jeg er blevet forfulgt. Af hvem? Af mig selv. Det er mig selv, der spærrer vejen for mig, og jeg slæber mig af sted og skubber mig frem og anholder mig selv og henretter mig selv, og når man selv har tag i sig, bliver man holdt godt fast."

Han greb i det samme med hele næven fat i sin egen kjole og trak den henimod Marius, idet han sagde: "Vil De se den næve her! Synes De ikke, den holder således fat i kjolekraven, at den ikke slipper den? Nå, ser De, sådan en næve har samvittigheden. Hvis man vil være lykkelig, så må man aldrig have lært at indse, hvad pligt er, for så snart man har forstået den, er den uforsonlig. Man kunne næsten sige, at den straffer en, fordi man har forstået den. Men nej, den belønner en tværtimod, for det helvede, den bringer en i, er et sådant, at

man der føler Gud ved sin side. Aldrig så snart har man revet sine egne indvolde itu, før man har fred med sig selv."

Og derefter tilføjede han med en stærk betoning på hvert ord følgende:

"Hr. Pontmercy, der er ikke spor af mening i det. Jeg er en ærlig mand. Ved at nedværdige mig i Deres øjne hæver jeg mig i mine egne øjne. Det er noget, der allerede før er hændt mig, men den gang var det mindre pinligt end nu og betød ikke noget. Ja, en ærlig mand. Det ville jeg ikke have været, dersom De, på grund af min fejl, havde fortsat med at agte mig. Men nu, da De foragter mig, er jeg det. Der hviler den ulykkelige skæbne over mig, at jeg aldrig kan nyde anden agtelse end den, jeg stjæler mig til, og denne agtelse ydmyger mig og overvælder mit sind. For at jeg kan have agtelse for mig selv, er det nødvendigt, at andre foragter mig. Så rejser jeg mig. Jeg er en galejslave, der adlyder sin samvittighed. Jeg ved godt, at det er en modsigelse, men hvad kan jeg gøre ved den ting? Sådan forholder det sig nu en gang. Jeg har over for mig selv påtaget mig visse forpligtelser, som jeg overholder. Der findes sammentræf, som binder en, og tilfældige forhold, som drager en ind i pligter. Jeg skal sige Dem, hr. Pontmercy, der er hændet mig forunderlige ting i mit liv."

Jean Valjean standsede atter talen, sank sit spyt, som om hans ord havde en bitter eftersmag, og fortsatte så:

"Når man har en sådan rædsel over sig, har man ikke lov til at gøre andre delagtig i den, uden at de ved af det, man har ikke lov til at overføre sin egen pest på dem, man har ikke lov til at lade dem glide ned i sin egen afgrund, uden at de lægger mærke til det, man har ikke lov til at hænge sin egen røde slavedragt på

dem og på en underfundig måde overvælde andre menneskers lykke med sin egen ulykke. At nærme sig de sunde og i skyggen berøre dem med sit usynlige sår, det er afskyeligt. Selv om Fauchelevent har lånt mig sit navn, har jeg dog ikke ret til at bruge det. Han har nok kunnet give mig det, men jeg har ikke kunnet tage det. For et navn, det er en personlighed.

Ser De, jeg har både tænkt og læst noget, skønt jeg kun er en bonde, og De ser, at jeg kan udtrykke mig på en passende måde. Jeg gør mig selv rede for tingenes sammenhæng. Jeg har givet mig selv en opdragelse. Nå ja, det er uredeligt at rane et navn og give sig selv det. Alfabetets bogstaver kan stjæles lige så vel som en pung eller et ur. Skulle jeg indlade mig på at være en falsk underskrift af kød og blod, en levende falsk nøgle, der som en snyder stak sig ind i ærlige folks lås, skulle jeg fordømme mig selv til aldrig nogen sinde at se folk lige i ansigtet, men altid være nødt til at skele og i mit stille sind føle mig som en nederdrægtig slyngel? Nej, nej, nej! Så er det bedre at lide, bløde, græde, rive sit eget kød itu med sine negle, tilbringe sine nætter med at vride sig i angst og slide i sit legeme og sin sjæl. Derfor kommer jeg nu her og fortæller Dem alt det, ganske uopfordret, som De siger."

Han trak vejret med besvær og henkastede til sidst følgende ytring: "Jeg har i sin tid for at opholde livet stjålet et brød. Nu vil jeg ikke for at bjerge livet stjæle et navn."

"For at bjerge livet!" afbrød Marius ham. "De behøver jo ikke det navn for at bjerge livet."

"Jo, De kan stole på, at jeg godt ved, hvad jeg selv siger," svarede Jean Valjean, idet han flere gange i træk langsomt løftede og atter sænkede sit hoved.

Der blev en pause. De stod begge to og tav, hver for sig nedsunket i en afgrund af tanker. Marius havde sat sig ned ved et bord med en af sine fingre krummet i den ene mundvig. Jean Valjean gik frem og tilbage. Så stod han stille foran et spejl og blev stående der uden at røre sig. Og som om han svarede på sine egne tanker, sagde han med et blik på spejlet, hvor han dog ikke så på sig selv: "Ja, nu har jeg lettet mit sind." Derefter gav han sig igen til at gå og bevægede sig hen i den anden ende af stuen. I det øjeblik, han vendte sig om, lagde han mærke til, at Marius sad og så på hans gang, og sagde til ham med et ubeskriveligt tonefald: "Jeg trækker lidt på det ene ben, men nu kan De vel forstå hvorfor," hvorefter han vendte sig helt om mod Marius og sagde:

"Vil De nu en gang forestille Dem, hvad det ville være, om jeg ingenting havde sagt, men var blevet ved at være hr. Fauchelevent og havde taget min plads i Deres hus. Jeg hørte altså med til Deres familie, jeg boede i mit værelse, kom hver formiddag i morgensko til frokostbordet og gik om aftenen med Dem og Deres hustru i teatret. Jeg fulgte fruen op i Tuilerihaven og hen på Place Royale, vi var altid sammen, og De anså mig for en af Deres. Men en skønne dag, mens jeg er til stede, og De også, mens vi sidder og passiarer og ler, så hører De pludselig en stemme råbe dette navn: Jean Valjean! og politiets forfærdelige hånd dukker frem fra skyggen og river mig pludselig min maske fra ansigtet!"

Han tav atter. Marius havde rystende rejst sig op. Jean Valjean spurgte ham: "Hvad siger De til det?" Marius' tavshed var tilstrækkelig talende.

Galejslaven fortsatte: "De ser altså, at jeg har gjort ret i ikke at tie. Hør nu en gang! Vær lykkelig, vær i den syvende himmel, vær en engels engel, bad Dem i solen og lad Dem nøje med det! Bryd Dem ikke om, hvordan en stakkels dømt galejslave bærer sig ad med at gennembore sit hjerte og gøre sin pligt! De ser en ulykkelig mand for Dem, hr. Pontmercy."

Marius gik langsomt gennem stuen, og da han var kommet hen til Jean Valjean, rakte han ham sin hånd. Men han måtte selv tage Jean Valjeans. Galejslaven bød den ikke frem, men lod ham gøre, som han ville, og det forekom Marius, at den hånd, som han trykkede, var af marmor.

"Min morfader har mange venner," sagde Marius, "jeg skal sørge for, at De bliver benådet."

"Det behøves ikke," svarede Jean Valjean. "Man tror, jeg er død, det er tilstrækkeligt. De døde står ikke under politiets opsigt. Om dem mener man, at de rådner i fred. Døden er det samme som en benådning." Og idet han frigjorde sin hånd, som Marius endnu bestandig stod og holdt på, tilføjede han med en slags ubønhørlig værdighed: "Desuden er det at gøre min pligt den eneste ven, jeg vil tage min tilflugt til. Jeg trænger kun til en benådning, den, min gode samvittighed giver mig."

I dette øjeblik blev en dør i den anden ende af dagligstuen sagte åbnet på klem, og Cosettes hoved kom til syne i døråbningen. Man kunne kun se det yndige ansigt. Håret sad endnu i en skøn uorden, og hendes øjenlåg var opsvulmede af søvnen. Hun gjorde en bevægelse som en fugl, der stikker sit hoved uden for reden, så først på sin mand og dernæst på Jean Valjean og råbte leende til dem med et udtryk, der kunne sammenlignes med et smil i en roses blomsterkrone: "Jeg tør

vædde på, at I politiserer. Hvor det er dumt af jer – i stedet for at være sammen med mig."

Jean Valjean fo'r sammen.

"Cosette ..." stammede Marius. Og så holdt han inde. Man skulle have troet, det var to forbrydere, der stod der.

Cosette blev ved at se på dem begge to med et strålende smil. Der lå i hendes øjne noget, der mindede om glimt fra paradis. "Jeg griber jer på fersk gerning," sagde hun. "Jeg kunne godt gennem døren høre fader sige: Samvittighed – gøre sin pligt! Det er da politik, ved jeg. Men det vil jeg ikke have. Man skal da ikke allerede dagen efter sit bryllup tale om politik. Det er ikke rigtigt."

"Du tager fejl, Cosette," svarede Marius. "Vi taler om forretninger. Vi taler om, hvordan vi bedst skal anbringe dine seks hundrede tusinde francs."

"Nej, det er ikke sandt," svarede Cosette. "Nu kommer jeg, vil I have mig hos jer?" og hun gik med en rask bevægelse gennem døren og kom ind i stuen. Hun havde en rummelig hvid morgenkjole på med en mængde rynker og lange ærmer. Den nåede hende fra halsen næsten helt ned til fødderne, og hun mindede i denne dragt om visse gamle gotiske billeder med engle i deres gevandter.

Hun betragtede sig selv fra top til tå i et stort spejl og udbrød derpå med pludselig henrykkelse: "Der var en gang en konge og en dronning. Å, hvor jeg er glad!" Derefter nejede hun for Jean Valjean og sagde: "Så, nu sætter jeg mig ned hos jer i en lænestol. Vi skal spise frokost om en halv time. I skal få lov til at sige alt, hvad I vil, for jeg ved nok, at mænd nødvendigvis må tale. Jeg skal være rigtig artig."

Marius tog hendes arm og sagde i en forelsket tone: "Vi taler om forretninger."

"Det er sandt," svarede Cosette. "Jeg lukkede før mit vindue op, der er kommet en hel flok spurve i haven. Det er noget andet end de masker, vi så i går. I dag er det askeonsdag, det er fuglenes fastelavn."

"Jeg siger dig jo, at vi taler om forretninger, lille Cosette. Lad os være alene et øjeblik. Det er ikke noget for dig, alle de tal, det vil bare kede dig."

"Det er et nydeligt halstørklæde, du har taget på til morgen, Marius. De er virkelig en lille smule koket, hr. baron. Nej, det keder mig ikke."

"Jo, det gør, det forsikrer jeg dig."

"Nej, det gør ikke, for det er jo jer, der taler. Jeg forstår ikke, hvad I siger, men jeg hører bare på jer. Når man blot hører de menneskers stemmer, som man holder af, så gør det ikke noget, om man ikke kan forstå de ord, de siger. Det er bare for at være sammen med jer, at jeg bliver. Må jeg så få lov at være her, hvad?"

"Søde Cosette, du ved, hvor meget jeg holder af dig, men det lader sig ikke gøre."

"Lader det sig ikke gøre?"

"Nej."

"Ja så," svarede Cosette. "Jeg havde ellers villet fortælle jer noget. Jeg ville sagt jer, at bedstefader endnu ligger og sover, at Marius' moster er henne at høre messen, og at kaminen i faders værelse ryger. Nicolette har sendt bud efter skorstensfejeren. Hun og Toussaint har allerede været oppe at skændes, fordi Nicolette har gjort nar af hende, fordi hun stammer. Men nu

skal I slet ikke have noget at vide. Nå, så det lader sig ikke gøre. Hvem af os to tror du så egentlig, der bliver narret? Vær nu rare og lad mig få lov til at blive her hos jer to."

"Ja men, jeg forsikrer dig, at vi må være alene."

"Regner du da virkelig mig for nogen?"

Jean Valjean havde endnu ikke sagt et eneste ord. Cosette vendte sig om imod ham og sagde: "Må jeg nu for det første bede om, fader, at du pænt kommer hen og kysser mig. Hvorfor står du der og siger ikke et eneste ord i stedet for at tage parti med mig? Hvem har givet mig sådan en fader? Kan du ikke se, at jeg er meget ulykkelig gift? Min mand prygler mig. Nå, kom nu straks hen og kys mig!"

Jean Valjean nærmede sig. Cosette vendte sig om mod Marius og sagde: "Dig vrænger jeg næse ad." Derpå rakte hun sin pande frem mod Jean Valjean, der gjorde et skridt hen imod hende. Men Cosette veg tilbage og sagde: "Fader, hvor du dog er bleg! Gør din arm ondt?"

"Nej, den er rask nu," svarede han.

"Har du da sovet dårligt i nat?"

"Nej."

"Så kys mig! Når du har det godt og har sovet godt og er fornøjet, så vil jeg ikke skænde på dig."

Og hun rakte på ny panden frem imod ham. Der stod som et genskin af himlen på den, og han trykkede et kys på den.

"Smil nu," sagde hun. Jean Valjean gjorde, som hun sagde, men det var, som om det var et spøgelse, der smilede.

"Vil du nu forsvare mig mod min mand?" spurgte hun.

"Cosette ...!" sagde Marius.

"Bliv vred, fader! Sig til ham, at jeg skal have lov til at blive her! I kan godt tale sammen om jeres forretninger, fordi jeg er til stede. Synes I da, at jeg er sådan en lille gås? Er det, I siger, så forfærdeligt? Forretninger, anbringe penge i en bank! Det var også noget at gøre sådan et væsen af! Mændene lader altid så hemmelighedsfulde om ingen verdens ting. Jeg vil nu blive her. Jeg ser rigtig godt ud til morgen. Se på mig, Marius!"

Og med et bedårende skuldertræk og en surmulende mine, der klædte hende uforligneligt, så hun på Marius. Der blev udvekslet som et lyn mellem dem, og de brød sig ikke om, at der var en tredjemand til stede.

"Jeg elsker dig," sagde Marius.

"Jeg tilbeder dig," svarede Cosette. Og de sank med uimodståelig magt i hinandens arme.

"Så," sagde Cosette, idet hun med en lille trodsig triumferende mine glattede en fold på sin morgenkjole. "Nu bliver jeg her altså."

"Å nej, lad være," svarede Marius i en bønfaldende tone. "Vi har noget, vi først må have afgjort."

"Siger du nu igen nej?"

Marius gav sin stemme et alvorligt tonefald og sagde: "Jeg forsikrer dig, Cosette, det er umuligt, du kan ikke blive her."

"Nå, så du taler med myndig stemme. Ja, det er en anden sag, så går jeg min vej. Og du, fader, vil slet ikke hjælpe mig. Så vil jeg bare sige jer noget: I er begge to nogle rigtige tyranner. Det skal jeg gå ind og fortælle bedstefader. Og hvis I bilder jer ind, at jeg kommer her tilbage og kryber til korset, så tager I fejl. Jeg er stolt, er jeg. Nu bliver det jer, der kommer til at give køb. I

skal bare få at se, hvor I vil kede jer, når jeg nu går min vej. For nu går jeg, så kan I have det så godt."

Og dermed gik hun.

Et øjeblik efter gik døren op igen, og hendes friske, rødmossede ansigt viste sig endnu en gang imellem de to dørfløje.

"Jeg er meget vred," råbte hun til dem, lukkede atter døren og forsvandt.

Der var igen blevet mørke. Det var, som om en vildfarende solstråle uden at ane det pludselig havde skinnet gennem natten. Marius forvissede sig om, at døren virkelig var lukket til og mumlede: "Stakkels Cosette! Hvad vil hun dog sige, når hun får det at vide ...?" Ved disse ord rystede Jean Valjean over hele sin krop og fæstede forvirret sine øjne på Marius.

"Cosette! Ja rigtigt, det er sandt! De må jo sige alt det til Cosette. Det er i sin orden. Det havde jeg ikke tænkt på. Sådan går det her i livet. Noget har man styrke nok til, andet har man ikke kræfter til. Jeg beder Dem indstændigt, hr. Pontmercy, lov mig dyrt og helligt, at De ikke vil sige det til Cosette. Det er jo nok, at De ved det. Jeg kunne sige det til mig selv, til alle andre mennesker uden undtagelse, det gjorde mig ikke noget. Men hun, hun ved ikke, hvad det vil sige. Det ville forfærde hende. En straffefange! Hvor frygteligt! Man ville blive nødt til at forklare hende, hvad det betyder, og sige hende, at det er en mand, der har været på galejerne. Hun så en dag en fangetransport komme forbi med lænker om benene. Ak, du gode Gud!"

Han sank sammen i en lænestol og skjulte sit ansigt i begge sine hænder. Man kunne ikke høre ham hulke, men man kunne

på hans skuldres rystende bevægelser se, at han sad og græd. Det var en stille, men frygtelig gråd.

Der er ved al hulken noget kvælende. Han blev grebet af en slags krampe, kastede sig bag over på lænestolens ryg som for at trække vejret, lod sine arme hænge slapt ned og lod Marius se sit ansigt, der var badet i tårer, og Marius hørte ham hviske så sagte, at hans stemme syntes at komme fra et bundløst dyb: "Å, gid jeg var død!"

"Vær rolig," sagde Marius, "jeg skal bevare Deres hemmelighed uden at røbe den for nogen som helst." Og idet Marius måske var mindre rørt end han burde have været det, men nu i den sidste time var blevet nødt til at gøre sig fortrolig med noget skrækkelig uventet, nu da han gradvis lige for sine øjne så en galejslave dukke op der, hvor han havde været vant til at se Fauchelevent, gav han lidt efter lidt efter for den uhyggelige virkelighed og førtes af forholdene naturligt til at betegne den afstand, der nu var kommet mellem ham og denne mand, så at han tilføjede: "Jeg kan ikke lade være at tale til Dem om den sum, der var Dem betroet, og som De så trolig har gemt og så ærligt leveret tilbage. Det er en redelig handling, og det er ikke mere end rimeligt, at De får en belønning for det. Vil De selv bestemme summen, så skal den blive Dem udbetalt. Vær ikke bange for at anslå den for højt."

"Tak skal De have," svarede Jean Valjean mildt.

Derpå blev han et øjeblik siddende tankefuld og strøg uvilkårligt spidsen af sin pegefinger over tommelfingerens negl, hvorefter han hævede sin røst og sagde: "Nu er det næsten alt sammen fuldbragt. Jeg har kun en ting tilbage ..."

"Hvad er det?" spurgte Marius.

Jean Valjean betænkte sig endnu for sidste gang. Derpå snarere stammede end sagde han med en stemme, der kun lød som et åndepust: "Nu, da De ved det hele, så vil jeg spørge Dem, der jo er herre her, om De tror, at jeg ikke mere bør se Cosette."

"Ja, det tror jeg ville være det bedste," svarede Marius koldt.

"Jeg skal altså ikke se hende mere," hviskede Jean Valjean og tog vejen hen imod døren. Han lagde hånden på dørgrebet, riglen gav efter, og døren gik halvt op. Jean Valjean åbnede den så meget, at han kunne komme igennem, blev et øjeblik stående ubevægelig, lukkede den derpå igen til og vendte sig om imod Marius. Han var ikke længere blot bleg, han var gusten. Der var ikke længere tårer i hans øjne, men en tragisk lue. Hans stemme var atter blevet besynderlig rolig. Han sagde:

"Hør, hr. Pontmercy, hvis De tillader, vil jeg komme og se hende. Jeg forsikrer Dem, at jeg ønsker det i høj grad. Hvis det ikke havde været mig magtpåliggende at se Cosette, ville jeg ikke have givet Dem den tilståelse, jeg lige har aflagt. Jeg ville være taget bort. Men da jeg ønskede at blive på det sted, hvor Cosette er og blive ved at se hende, måtte jeg som ærlig mand sige Dem det, De nu ved. De kan nok forstå, hvad jeg mener, ikke sandt? Ser De, jeg har nu i over ni år haft hende bestandig om mig. Vi boede først der henne i den rønne på boulevarden, så i klostret og dernæst tæt ved Luxembourg. Der var det, De så hende for første gang. Kan De mindes hendes blå plyshat? Derefter boede vi henne i kvarteret om Invalidehospitalet, hvor der var en have med et gitter ud til Plumet-gade. Jeg havde mit værelse i en lille baggård, hvorfra jeg kunne høre hende, når hun spillede på sit klaver. Sådan er mit liv gået hen. Vi var aldrig fra hinanden. Det varede ni år og nogle måneder. Jeg var som

hendes fader, og hun var mit barn. Jeg ved ikke, om De forstår mig, hr. Pontmercy, men om jeg nu skulle gå min vej, ikke mere se hende, aldrig mere tale med hende, ikke længere have nogen verdens ting, så ville det falde mig svært.

Hvis De ikke har noget imod det, så vil jeg fra tid til anden komme at se til Cosette. Jeg skal ikke komme for tit, og jeg skal ikke blive for længe. De kunne jo sige, at jeg kan blive vist ind i det lille værelse i stuen. Jeg vil gerne gå ind ad køkkendøren ligesom tyendet, men det kunne måske vække forundring. Jeg tror derfor, det er bedre, jeg kommer ind ad gadedøren ligesom alle andre. Hr. Pontmercy, jeg ville virkelig så gerne blive ved med at se Cosette endnu en gang imellem. Lige så sjældent, som De ønsker. Sæt Dem i mit sted. Det er det eneste, jeg har tilbage. Og desuden må vi jo være forsigtige. Hvis jeg slet ikke kom mere, ville det gøre et uheldigt indtryk, og folk ville finde det besynderligt. Jeg kunne jo for eksempel komme om aftenen, når det begynder at blive mørkt."

"Ja, kom kun hver aften, så skal Cosette vente Dem," svarede Marius.

"Tak! De er god, hr. Pontmercy," sagde Jean Valjean.

Marius hilste ham. Lykken fulgte fortvivlelsen til døren, og de to mænd skiltes.

2

Marius var helt fortumlet.

Nu kunne han forstå den følelse, som altid havde bevæget ham til at holde sig på afstand fra den mand, ved hvis side han så Cosette. Der havde i denne mands personlighed været noget vist gådefuldt, som en uvilkårlig følelse bragte ham til at vise

mistro over for. Og nu viste det sig, at denne gåde var noget af det hæsligste og skændigste, man kunne tænke sig, galejerne. Denne Fauchelevent var galejslaven Jean Valjean.

Det, pludselig at træffe på en sådan hemmelighed midt i sin lykke, det er næsten det samme, som om et par turtelduer i deres rede opdagede en skorpion.

Skulle da Marius' og Cosettes lykke for fremtiden være fordømte til dette naboskab? Var det en fuldbragt kendsgerning? Hørte det med til det ægteskab, de havde indgået, at de måtte finde sig i at have denne mand med? Var der ikke længere noget at gøre ved den sag? Havde Marius også giftet sig med galejslaven?

Selv om man er nok så omkranset af lys og glæde, selv om man i fulde drag nyder sit livs største fryd, en lykkelig kærlighed, så ville dog sådanne stød ryste selve ærkeenglen i hans henrykkelse, bringe selv en halvgud i al hans glorie til at sitre.

Som det altid er tilfældet med slige omslag af skæbnen, spurgte Marius sig selv, om han ikke havde noget at bebrejde sig selv. Havde han vist mangel på opfattelsesevne? Eller mangel på klogskab? Havde han uvilkårligt bedøvet sig? Å ja, til en vis grad. Han havde jo, uden forsigtigt at udspejde omgivelserne, indladt sig på dette elskovseventyr, der var endt med hans giftermål med Cosette. Han måtte indrømme – og det er ved en række indrømmelser, man efterhånden må gøre sig selv, at livet sætter en i bøde – han måtte indrømme, at hans natur havde en fantastisk side, der gjorde ham tilbøjelig til at bygge luftkasteller, en slags indre tåge, som er ejendommelig for mange mennesker, og som under stærke anfald af lidenskab

eller smerte udvider sig, når sjælens varmegrad stiger, og bemægtiger sig hele ens sind, så at ens hele bevidsthed bliver til en skymasse. Mere end en gang er der blevet gjort opmærksom på denne ejendommelighed hos Marius.

Han mindedes, at han under sin elskovsrus i Plumet-gade i sine seks, syv henrykte uger ikke for Cosette havde nævnt det drama i Gorbeaus rønne, hvor offeret på en så besynderlig måde hårdnakket havde tiet under kampen og senere stiltiende havde taget flugten. Hvor kunne det være, at han ikke havde sagt et ord til Cosette derom, skønt denne begivenhed så nylig var foregået og i sig selv var så rædselsfuld? Hvor kunne det være, at han ikke engang for hende havde omtalt familien Thénardier, navnlig den dag, da han havde truffet Eponine? Han havde næsten besvær med nu at forklare sig sin tavshed den gang. Dog lykkedes det ham at gøre sig selv rede derfor.

Han huskede, hvor betaget han havde været, hvordan hans forelskelse i Cosette helt havde beruset ham og lagt beslag på hele hans væsen, hvordan de begge var blevet hensatte i en ideal tilværelse og han mindedes også, at det ubetydelige gran af fornuft, der havde været i ham under hans voldsomme sjælsrystelse havde virket på ham som et ubestemt, hemmeligt instinkt, der tilskyndede ham til at skjule og fjerne mindet om denne frygtelige hændelse, som han var bange for at komme i berøring med, i hvilken han ikke ønskede at spille nogen rolle, som han søgte at unddrage sig, og som han ikke kunne fortælle om uden at optræde på en gang som vidne og som anklager. Desuden var disse få måneder gået som et lyn. Der havde ikke været tid for ham og Cosette til andet end til at elske hinanden.

Og endelig, når han nøje overvejede og vendte og drejede og prøvede alt, så var det dog et spørgsmål, om det, selv om Marius havde fortalt Cosette om overfaldet i Gorbeaus hus og nævnt familien Thénardier for hende, lige meget hvilke følger det havde haft, selv om han havde opdaget, at Jean Valjean var en galejslave, ville have bevirket den mindste forandring for hans og Cosettes vedkommende. Ville han derfor have trukket sig tilbage, ville han derfor have tilbedt hende mindre, ville han derfor have undladt at gifte sig med hende? Nej. Ville det have forandret noget som helst af det, der var sket? Nej. Han havde altså ikke noget at bebrejde sig, ikke noget at fortryde. Alt var godt, som det var. Der var en Gud for de berusede mennesker, som kaldes forelskede. Marius havde i sin blindhed fulgt den samme vej, han ville være gået ad, om han havde været seende. Amor havde lagt ham et bind for øjnene for at føre ham – hvorhen? Til paradis.

Men for fremtiden ville dette paradis have et helvede ved sin side.

Marius' tidligere utilbøjelighed til at komme denne mand, denne Fauchelevent, der nu var blevet til Jean Valjean, nærmere, var nu blandet med rædsel for ham. Og dog var der, det må siges, i denne rædsel en følelse al medlidenhed, ja endog en vis overraskelse. Denne tyv, der endog gentagne gange havde stjålet, havde leveret betroet gods tilbage, og det en sum på hele seks hundrede tusinde francs. Han var den eneste, der vidste, hvordan det forholdt sig med disse penge. Han havde kunnet beholde alt, men han havde givet alt tilbage.

Desuden havde han af egen drift tilstået sine forhold, uden at noget som helst ydre tvang ham dertil. Når man nu vidste,

hvem han var, så var det gennem hans egen mund, og der lå i denne tilståelse ikke blot en frivillig ydmygelse, men samtidig det, at han derved frivilligt udsatte sig for fare. For en dømt er en maske ikke blot et middel til at give sig et andet ansigt, men det er samtidig et skjul. Dette skjul, der gav ham ly, havde han frivilligt givet afkald på. Et falsk navn betyder tryghed, men han havde vist det falske navn fra sig. Han, denne galejslave, kunne, om han havde villet, for altid have skjult sig i en hæderlig familie, men han havde modstået fristelsen. Af hvilken bevæggrund? Af samvittighedsfuldhed. Det havde han selv med sandhedens usvigelige tonefald forklaret. Kort sagt, hvem nu end denne Jean Valjean var, så var der her, det kunne ikke bestrides, tale om en vågnende samvittighed. Det var en hemmelighedsfuld genoprejsning, der her var begyndt, og efter al sandsynlighed havde samvittighedsnaget længe behersket denne mand. Sådanne anfald af retfærdighed og skikkelighed er ikke ejendommelige for hverdagsnaturer. Kun hos de store sjæle vågner samvittigheden.

Jean Valjean var ærlig og oprigtig. Denne oprigtighed, der var synlig, uimodsigelig, som man kunne tage og føle på, og som yderligere fik bekræftelse gennem den smerte, det voldte ham selv, gjorde det overflødigt at indhente nærmere oplysninger og gav alt, hvad den mand sagde, et tydeligt præg af, at han talte med myndighed. Her blev forholdene efter Marius' skøn på en besynderlig måde ombyttede. Mens Fauchelevent indgød mistillid, vakte tværtimod Jean Valjean tillid.

Idet Marius i sit stille sind gjorde Jean Valjeans regnskab op og stillede hans aktiver op imod hans passiver, stræbte han at bringe ligevægt til veje. Men det var en vanskelig sag under

dette uvejr. Hver gang, han bestræbte sig for at komme til en klar opfattelse af denne mand og så at sige forfulgte ham ind til sin inderste tanke, tabte han ham af syne og fandt ham igen i en skæbnesvanger tåge.

At han ærligt og redeligt havde givet den betroede sum tilbage og vist den retskaffenhed at tilstå, hvem han var, det var meget klart, det dannede ligesom en lysning i skyen. Men derefter blev skyen atter mørk. Hvor dunkle end Marius' erindringer var, så kom der dog skygge i dem. Hvad var nu egentlig denne hændelse i Jondrettes hule for noget? Hvorfor var denne mand undveget, da politiet kom, i stedet for at blive og klage? Herpå kunne Marius let finde svaret. Fordi manden var en tidligere straffet person, en udbrudt fange.

Men der var et andet spørgsmål. Hvorfor var denne mand kommet hen på barrikaden? For Marius kunne nu tydeligt mindes dette, der atter dukkede op i hans erindring ligesom det, der skrives med sympatetisk blæk, træder frem, når det udsættes for varmens indvirkning. Denne mand var med på barrikaden. Men han tog ikke del i kampen. Hvorfor var han da kommet derhen? Overfor dette spørgsmål rejste der sig et spøgelse og gav ham svaret: Javert.

Marius kunne nu med bestemthed mindes den stund, da han havde det uhyggelige skue af Jean Valjean, der slæbte den bastede og bundne Javert uden for barrikaden, og han kunne endnu bag hjørnet af den lille Mondétour-gade høre det skrækkelige pistolskud. Der var sandsynligvis had mellem denne politispion og denne galejslave. Den ene var den anden i vejen. Jean Valjean måtte være gået til barrikaden for at hævne sig. Han var kommet for sent. Han vidste formodentlig, at

Javert var der som fange. Den korsikanske blodhævnstanke er trængt ind i visse lavere samfundslag, hvor den er blevet gældende vedtægt. Den er så ligefrem, at den ikke forbavser de gemytter, der kun halvvejs har vendt sig mod det gode, og disse gemytter er af en sådan beskaffenhed, at en forbryder, der har betrådt angerens bane, kan være samvittighedsfuld med hensyn til et tyveri uden at være det med hensyn til hævn. Jean Valjean havde altså dræbt Javert. I det mindste var der en stærk sandsynlighed for det.

Endelig var der endnu et spørgsmål, men på det vidste Marius ikke, hvad han skulle svare, det holdt ham fast som en tang. Det var det: hvordan det kunne gå til, at Jean Valjean i så lang tid havde kunnet leve side om side med Cosette.

Hvad var det for et uhyggeligt spil af forsynet, der havde bragt dette barn i berøring med denne mand? Smedes der også i himlen lænker til to, og finder Vorherre behag i at knytte en engel fast til en djævel? Kan sådan uskyld og forbrydelse høre til samme korporalskab i ulykkens hemmelighedsfulde *bagno*? Kan blandt den række dømte stakler, som kaldes den menneskelige skæbne, to skikkelser gå jævnsides, den ene barnligt uskyldig, den anden forfærdelig at skue, den ene bestrålet af morgenrødens guddommelige skær, den anden for stedse blegnende under det evige vredeslyns glimt? Hvem havde kunnet mage dette par på uforklarlig vis? Hvordan kunne det være gået til, hvilket under havde kunnet bevirke, at der havde kunnet opstå livsfællesskab mellem disse to væsner, den himmelske unge pige og den gamle, dømte slave. Hvem havde kunnet knytte lammet til ulven og, hvad der var endnu mere ubegribeligt, skabe hengivenhed for lammet hos ulven? For

ulven elskede lammet, den vilde skabning tilbad den svage skabning, englen havde i ni år fået støtte hos uhyret. Cosettes barndom og opvækst, hendes opvågnen til lyset, hendes jomfruelige udvikling til livet var foregået i ly af denne opofrelse og hengivenhed fra det uformelige væsens side.

Her begyndte spørgsmålene så at sige at forgrene sig i utallige gåder, afgrundene åbnede sig, den ene i bunden på den anden, og Marius kunne ikke længere hælde sig ud over Jean Valjean uden at blive svimmel. Hvad var dog denne mand, der lignede et svælg?

De gamle symboler i Mose bog er evige. I det menneskelige samfund vil der altid, så længe det er til, lige til den dag, da et større lys forvandler det, findes to skikkelser, en overjordisk og en underjordisk. Den, der forestiller det gode, er Abel, den, der forestiller det onde, er Kain. Men hvad var dette for en kærlig Kain? Hvad var det for en bandit, der andægtigt fortabte sig i tilbedelsen af en jomfru, vågede over hende, opdrog hende, passede på hende, gav hende værdighed og, selv uren, omgav hende med renhed? Hvad var det for en slamkiste, der havde vist denne uskyld en sådan agtelse, at den ikke havde tilladt, at der kom en eneste plet på den? Hvem var dog denne Jean Valjean, der havde opdraget Cosette? Hvem var denne mørkets skikkelse, hvis eneste bestræbelse gik ud på at bevare denne stjerne for enhver sky og for al skygge ved dens opgang?

Deri lå Jean Valjeans hemmelighed. Deri lå også Guds hemmelighed, og over for denne dobbelte hemmelighed veg Marius tilbage. Den ene beroligede ham på en vis måde med hensyn til den anden. Gud var i denne hændelse lige så meget synlig som Jean Valjean. Gud har sine redskaber og bruger det

værktøj, han vil. Han er ikke ansvarlig over for mennesket. Vi ved jo ikke, hvordan Gud bærer sig ad. Jean Valjean havde arbejdet på Cosette, han havde til en vis grad skabt denne sjæl, det var ubestrideligt. Nå ja, hvad så? Arbejderen var skrækkelig, men arbejdet var vidunderligt. Gud frembringer sine undere, som han selv finder for godt. Han havde dannet denne yndige Cosette og havde dertil anvendt Jean Valjean. Det havde nu en gang behaget ham at vælge sig denne besynderlige medarbejder. Men har vi mennesker lov til at drage ham til ansvar? Var det den første gang, møddingen havde hjulpet foråret med at frembringe rosen?

Disse svar gav Marius sig selv og erklærede sig selv, at de var gode. På alle de punkter, her er angivet, havde han ikke turdet trænge ind på Jean Valjean, uden at han dog turde tilstå for sig selv, at han ikke havde mod dertil. Han tilbad Cosette, han ejede Cosette, Cosette var ren og uden lyde. Det var ham tilstrækkeligt. Hvad trængte han til klarhed? Cosette var jo selv lys. Behøver lyset at blive opklaret? Han havde alt. Hvad kunne han da ønske sig mere? Er alt da ikke nok? Jean Valjeans personlige anliggender kom jo ikke ham ved. Idet han lænede sig ud over denne mands skæbnesvangre skygge, klamrede han sig til denne den ulykkelige stakkels højtidelige erklæring: "Jeg har ingen del i Cosette. For ti år siden vidste jeg ikke, at hun var til."

Jean Valjean var en tilfældig forbigående. Det havde han jo selv sagt. Nå ja, så gik han altså nu videre. Hvem han end var, så var nu hans rolle udspillet. For fremtiden skulle Marius nok selv spille forsynets rolle over for Cosette. Cosette havde nu på den blå himmel fundet sin mage, sin elsker, sin ægtefælle, sin

himmelske han. Idet Cosette forvandlet og vingedækt fløj bort, efterlod hun bag sig på jorden sin hæslige puppe tom: Jean Valjean.

I hvilken kreds end Marius' tanker drejede sig, kom han dog stadig tilbage til en vis rædsel for Jean Valjean. En hellig rædsel måske, for, som allerede anført, følte han i denne mand noget guddommeligt. Men, hvordan han end bar sig ad, og hvor mange formildende omstændigheder han end søgte, så måtte han dog nødvendigvis altid falde tilbage på følgende: Han er en straffefange, det vil sige et væsen, der på samfundets trappestige ikke engang har nogen plads, eftersom han står lavere end det nederste trin. Efter det mest fornedrede af alle mennesker kommer straffefangen. Han er så at sige ikke andre levende væsners medmenneske. Loven har berøvet ham al den mængde menneskelighed, den i det hele taget kan fratage et menneske.

Marius holdt endnu, med hensyn til alle strafferetlige spørgsmål, trods sit folkelige sindelag, på det ubøjelige, ubønhørlige system, og havde alle lovens forestillinger over for dem, hvem loven rammer. Han havde endnu ikke, det må siges, tilbagelagt ethvert fremskridt. Han var endnu ikke kommet så vidt, at han kunne skelne mellem det, der er skrevet af mennesket, og det, der er skrevet af Gud, mellem loven og retten. Han havde endnu ikke prøvet og vejet den ret, som mennesket tager sig til at råde over det uigenkaldelige og uoprettelige. Han følte sig ikke oprørt over begrebet: Forbrydelsens forfølgelse for retten. Han fandt det ganske naturligt, at visse overtrædelser af den skrevne lov blev efterfulgt af evige straffe, og han gik ind på samfundets

fordømmelse som et fremskridt i civilisation. Det standpunkt stod han endnu på, men der var sikkert håb om, at han senere kunne komme videre, eftersom han af naturen var god og i grunden, uden selv at vide af det, hyldede fremskridtet.

I disse anskuelsers lys viste Jean Valjean sig vanskabt og frastødende for ham. Han var den af samfundet forskudte, straffefangen. Dette ord lød for hans øren som et stød i dommedagsbasunen.

Efter at han længe havde set på Jean Valjean, var hans sidste bevægelse den at vende hovedet bort og sige: *Vade retro* (vig bort)!

Dog må det erkendes og særlig fremhæves, at Marius, skønt han udspurgte Jean Valjean så indtrængende, at denne selv havde bemærket: De lader mig jo ligefrem stå skrifte, alligevel havde undladt at stille ham et par indtrængende spørgsmål. Ikke fordi de jo af sig selv havde fremstillet sig for hans tanke, men han havde været bange for at stille dem: Jondrettes hule? Barrikaden? Javert? Det er ikke godt at vide, hvor hans meddelelser ville være standset. Jean Valjean syntes ikke at være den mand, der gyste tilbage for noget, og hvem ved, om ikke Marius, efter først at have skubbet ham frem, kunne have ønsket at holde ham tilbage? Det er vel noget, der er hændt alle mennesker, at de under visse afgørende omstændigheder, efter først at have stillet et spørgsmål, har stoppet ørerne til for ikke at høre svaret. Det er især, når man er forelsket, at man viser den slags fejhed. Det er ikke klogt at gå de uhyggelige forhold alt for stærkt på klingen, især når den uløselige side af ens eget liv skæbnesvangert er knyttet dertil. Af Jean Valjeans fortvivlede forklaringer kunne der fremgå et eller andet forfærdeligt lys, og

hvem ved, om ikke dette hæslige lys kunne have kastet et skær på Cosette? Hvem kunne vide, om ikke der på denne engels pande kunne være blevet et slags djævelsk genskin tilbage? De reneste ansigter kan for bestandig bevare udstrålingen af et uheldigt naboskab.

Hvad enten nu Marius havde gjort ret eller uret, nok er det, han havde været bange. Han vidste allerede for meget og søgte snarere at døve sin samvittighed end at skaffe sig nærmere besked. Ude af sig selv bar han Cosette bort på sine arme og lukkede sine øjne i for Jean Valjean.

Denne mand var mørke, et levende og skrækkeligt mørke. Hvor skulle man turde udforske dets bund? Det er forfærdeligt at udspørge skyggen. Ingen kan vide, hvad den vil svare. Det kunne ske, at morgenrøden for bestandig blev sværtet af den.

Under denne stemning bragte det Marius i den mest pinlige forlegenhed at skulle tænke sig, at denne mand for fremtiden kunne have nogen som helst berøring med Cosette. Disse frygtelige spørgsmål, over for hvilke han var veget tilbage, og hvorfra der kunne være udgået en uforsonlig og bindende afgørelse, dem bebrejdede han sig nu næsten, at han ikke havde stillet. Han sagde til sig selv, at han havde været alt for god, alt for mild, eller, for at sige det rent ud, alt for svag. Denne svaghed havde ført ham til en uforsigtig indrømmelse. Han havde ladet sig røre, og deri havde han gjort uret. Han burde lige rent ud have afvist Jean Valjean. Ligesom man ved en ildebrand redder det bedste, men lader resten brænde, sådan burde han have ofret Jean Valjean og skilt sit hus af med ham. Han var vred på sig selv og ærgrede sig over, at han havde ladet sit gode hjerte løbe af med sig. Alle disse forskellige følelser, der

pludselig var stormet ind på ham, havde bedøvet ham, forblindet ham og revet ham med i deres hvirvel. Han var misfornøjet med sig selv.

Hvad skulle han imidlertid nu gøre? Tanken om Jean Valjeans besøg fyldte ham med den dybeste uvilje. Hvad skulle det gøre godt for, at denne mand kom hos ham? Hvad skulle han dog gøre? Han kvalte den røst, der her talte i hans indre, han ville ikke gå til bunds i sagen, han ville med vilje ikke gennemtænke den, han havde jo givet sit ord, han havde ladet sig henrive til at give et løfte. Jean Valjean havde fået hans tilladelse, og selv over for en straffefange bør man stå ved, hvad man har sagt. På den anden side havde han jo dog først og fremmest pligter mod Cosette. Men når det kom til stykket, kviede han sig ved at afvise Jean Valjean på en bestemt og afgørende måde.

Alle disse tanker beherskede i vild forvirring Marius' sind, og han gik fra den ene til den anden og følte sig ude af stand til at tage en afgørende beslutning. Han var derfor i en urolig stemning, som det ikke var ham nogen let sag at skjule for Cosette. Men kærlighed formår alt, derfor lykkedes det ham at undgå at røbe sig for hende.

For øvrigt stillede han hende, uden at lade sig mærke med sin hensigt, forskellige spørgsmål. Cosette var lige så troskyldig som en due er hvid og anede intet. Han talte til hende om hendes barndom og hendes ungdom og overbeviste sig mere og mere om, at denne mand, denne galejslave havde været så god og faderlig og hæderlig over for Cosette, som det i det hele er muligt for noget menneske at være. Alt, hvad Marius havde skimtet og forudset, var virkeligt. Denne uhyggelige tidsel havde elsket og beskyttet denne lilje.

Syvende bog: Tusmørket tager af

1

Næste dag ved mørkets frembrud bankede Jean Valjean på porten til Gillenormands hus. Basque kom ud og lukkede op. Han havde stået på vagt i gården, som om han havde modtaget en bestemt befaling. Det sker jo undertiden, at man siger til et tyende: "Vil De passe på, når hr. den og den kommer."

Uden at vente på, at Jean Valjean skulle sige noget, tiltalte Basque ham med de ord: "Baronen har sagt, at jeg skulle spørge herren, om De ønsker at gå ovenpå eller blive her nede."

"Jeg vil helst blive her nede," svarede Jean Valjean, hvorpå Basque ærbødigt åbnede døren til værelset i stuen og sagde: "Nu skal jeg sige til fruen, at hr. Fauchelevent er her."

Det værelse, Jean Valjean kom ind i, havde hvælvet loft og var fugtigt og koldt. Det plejede i reglen af og til at benyttes som fadebur, vendte ud imod gaden, havde rødt murstensgulv og fik kun sparsomt lys gennem et vindue med jernstænger for. Det hørte ikke til den slags stuer, hvor støvekosten og fjervingen idelig går. Støvet lå der i fred alle vegne. Edderkopperne var ikke udsat for nogen regelmæssig forfølgelse, men et stort, mørkt spind fuldt af døde fluer bredte sig som et hjul i et af vindueshjørnerne. Det lille, lave rum pyntedes af en stabel tomme flasker, der var bunket sammen i en krog. Væggene var overkalkede med gul okkerfarve, der på nogle steder havde løsnet sig i brede flader. I stuens baggrund stod der en kamin af sortmalet træ med en smal gesims. Der var tændt ild, hvilket

tydede på, at man havde gjort regning på, at Jean Valjean ville svare: "Jeg vil helst blive nede."

To lænestole var stillet hen hver i sin arnekrog, og mellem dem var der i stedet for gulvtæppe bredt et stykke ud, der før havde gjort tjeneste foran en seng, og hvis uld var slidt, så man kunne se alle trådene i det. Værelset blev oplyst dels af ilden i kaminen, dels af tusmørket fra vinduet.

Jean Valjean var træt. Han havde i flere dage hverken spist eller sovet. Han lod sig dumpe ned i den ene af lænestolene. Basque kom atter ind og satte et tændt stearinlys på kaminen, hvorefter han gik sin vej. Jean Valjean sad med bøjet hoved og hagen på sit bryst. Han lagde hverken mærke til Basque eller lyset. Men pludselig rejste han sig op med et sæt. Cosette stod bag ved ham. Han havde ikke set hende komme ind, men han kunne mærke, at hun var der. Han vendte sig om og så på hende. Hun var ligefrem dejlig. Men det var ikke hendes skønhed, der fængslede hans dybe blik, det var hendes sjæl.

"Nå, det må jeg sige, fader," udbrød hun, "vel vidste jeg, at du var sær, men det havde jeg rigtignok aldrig ventet af dig. Hvad skal det dog sige? Marius siger, at du vil have, jeg skal tage imod dig her."

"Ja, det har jeg bedt om."

"Det ventede jeg, du ville svare. Godt. Jeg vil bare lade dig vide, at du i den anledning skal få med mig at bestille. Men lad os begynde med begyndelsen. Kys mig, fader."

Hun rakte sin kind frem, men Jean Valjean blev stående ubevægelig.

"Du rører dig ikke af pletten, ser jeg. Ja, jeg forstår dig godt, du føler dig som en forbryder. Men det kan nu være det samme,

jeg tilgiver dig alligevel. Jesus har sagt, at man skal række den anden kind til. Her er den."

Og hun bød den anden kind frem til kys.

Jean Valjean blev stående i samme stilling, som om hans fødder var naglet til stengulvet.

"Det begynder at blive alvorligt," sagde Cosette. "Men hvad har jeg dog gjort dig? Jeg vil bare sige dig, at jeg er stødt på dig. Du bliver nødt til at gøre mig god igen. Du bliver da hos os og spiser til middag?"

"Tak, jeg har spist," svarede han.

"Det er ikke sandt. Jeg skal få bedstefader Gillenormand til at skænde på dig. Det er en bedstefaders bestilling at skænde på en fader. Nå, kom nu straks og gå med mig op i dagligstuen."

"Nej, det lader sig ikke gøre."

Nu begyndte Cosette at vige. Hun holdt op at befale og gik over til at stille spørgsmål.

"Men sig mig dog hvorfor? Og af hvad grund har du valgt den grimmeste stue her i huset til at se mig i? Her er jo gyseligt."

"Jo, du ved jo nok ..." Jean Valjean tog sig i det og rettede det til: "De ved nok, fru Pontmercy, at jeg er pebersvend og har mine luner."

Cosette klappede i de små hænder og udbrød: "Fru Pontmercy! ... *De* ved nok! Nå, det må jeg nok sige. Hvad skal det dog betyde?"

Jean Valjean fæstede på hende det hjerteskærende smil, som han undertiden tog sin tilflugt til og svarede: "De har jo villet være frue, og det er De nu blevet."

"Ikke for dig, fader."

"Kald mig ikke længere fader."

"Hvorfor?"

"Kald mig hr. Jean, eller blot Jean, om De vil."

"Er du ikke længere min fader? Er jeg ikke længere Cosette? Hr. Jean? Hvad skal det smage af? Men det er jo en ren omvæltning. Hør, hvad er der dog sket? Se mig dog en gang lige ind i øjnene! Og du vil ikke bo hos os? Du vil ikke have det værelse, jeg har ladet gøre i stand til dig? Hvad har jeg dog gjort dig? Er der noget i vejen?"

"Nej, der er ikke noget."

"Nå ja, hvad så?"

"Al ting er, som det altid før har været."

"Men hvorfor skifter du da navn?"

"Det har De jo også gjort." Han smilede med det samme smil og sagde videre: "Siden De er fru Pontmercy, så kan jeg vel have lov til at være hr. Jean."

"Jeg forstår ikke et ord af det hele. Det er jo det rene vanvid. Jeg skal spørge min mand, om du virkelig skal have lov til at være hr. Jean. Jeg vil da håbe, at han siger nej. Du gør mig rigtig megen sorg. Du kan gerne have lov til at have luner, men du har ikke lov til at gøre din lille Cosette bedrøvet. Det er stygt gjort af dig. Du har ikke lov til at være ond, du som altid er så god."

Han svarede ikke et ord. Hun tog hastigt begge hans hænder og løftede dem med en uimodståelig bevægelse op til sit ansigt, trykkede dem under hagen til sin hals, hvilket er et stærkt bevis på ømhed.

"Vær nu en rar en!" sagde hun og tilføjede: "Det, jeg kalder at være rar, er at være sød og komme her hen og bo. Her er fugle ligesom i Plumet-gade. Du skal blive her hos os, forlade det hul i Homme-Armé-gade, lade være at give os gåder at gætte, være

ligesom alle andre mennesker, spise til middag hos os, spise frokost sammen med os og være min fader."

Han frigjorde sine hænder og sagde: "De trænger ikke længere til en fader, nu da De har en mand."

Cosette blev vred og udbrød: "Trænger jeg ikke længere til en fader? Nu har jeg aldrig hørt mage, der er jo ikke spor af mening i det, du der siger!"

"Dersom Toussaint var her," svarede Jean Valjean ligesom en, der ser sig om efter en støtte for sine ord og klamrer sig til den første, den bedste gren, "så ville hun kunne bevidne, at jeg altid har haft min egen måde at være på. Det er der ikke noget nyt i. Jeg har altid holdt af at sidde ene i min mørke krog."

"Ja, men her er jo koldt, og man kan ingenting se her. Det er også afskyeligt af dig, at du vil være hr. Jean. Jeg vil heller ikke have, at du må sige *De* til mig."

"Da jeg før gik her hen," svarede han, "så jeg henne i Hellig Ludvigs-gade hos en møbelsnedker et rigtig kønt stykke bohave. Hvis jeg var en smuk dame, ville jeg unde mig selv sådant et. Det var et påklædningsbord i ganske ny stil. Jeg tror, det kaldes rosentræ. Det er indlagt, og så er der et stort spejl i det og mange skuffer. Det er rigtig pænt."

"Fy, sikken grim bjørn!" svarede Cosette og gav sig til med største ynde at knibe tænderne sammen og hvæse ad Jean Valjean, som om hun havde været en kattekilling.

"Jeg er rasende," sagde hun. "Lige siden i går har I alle sammen gjort mig rasende. Jeg er nær ved at gå ud af mit gode skind. Jeg kan ikke begribe, hvad det skal betyde. Du forsvarer mig ikke over for Marius, og Marius støtter mig ikke over for dig. Jeg står helt alene. Her går jeg hen og sætter nok så pænt et

værelse i stand. Havde jeg kunnet anbringe Vorherre der, havde jeg gjort det. Der står jeg så med mit værelse og venter forgæves på min lejer. Jeg siger til Nicolette, at hun skal sørge for en god lille middag, men ingen vil være med at spise den. Og så vil min fader Fauchelevent have, at jeg skal kalde ham hr. Jean og tage imod ham i et skrækkeligt, gammelt, hæsligt rum, der er så muggent som en kælder, med skimmel på murene og tomme flasker til krystaller og edderkoppespind til gardiner.

Du er virkelig besynderlig. Jeg vil ganske vist indrømme, at det plejer du at være, men det er dog skik og brug at tage lidt hensyn til nygifte folk. Du burde ikke lige straks igen være begyndt at blive sær. Nå, nu kan du jo rigtig være glad i din afskyelige Homme-Armé-gade. Jeg har mange gange været nær ved at fortvivle, da jeg boede der. Hvad er det egentlig, du har imod mig? Du gør mig rigtig bedrøvet, fy, det er stygt af dig."

Og idet hun pludselig blev alvorlig, så hun stift på Jean Valjean og spurgte: "Du er måske vred på mig, fordi jeg er lykkelig?"

Troskyldige mennesker kan ofte uden deres vidende sige træffende ting. Dette for Cosette så naturlige spørgsmål ramte Jean Valjean lige i hjertet. Cosette ville blot kradse, men hun kom til at sønderrive. Jean Valjean blegnede. Han blev et øjeblik stående målløs. Derpå hviskede han med et usigeligt tonefald og ligesom for sig selv: "Hendes lykke var mit livs mål. Nu kan Gud give mig lov til at forsvinde. Cosette, du er lykkelig, min tid er omme."

"Å, du siger du til mig," udbrød Cosette og fløj ham om halsen. Jean Valjean knugede hende ude af sig selv til sit bryst

uden rigtig at vide, hvad han gjorde. Det var ham, som om han atter fik hende tilbage.

"Tak, fader," sagde Cosette.

Jean Valjean følte allerede næsten samvittighedsnag over, at han havde ladet sig rive med. Han løsrev sig blidt af Cosettes favntag og tog sin hat.

"Hvad nu?" spurgte hun.

"Nu siger jeg Dem farvel, frue. De andre venter på Dem." Og da han var kommet hen til dørtærsklen, sagde han videre: "Jeg har sagt du til Dem. Sig til Deres mand, at det ikke oftere skal ske. Om forladelse!"

Dermed gik han sin vej og lod Cosette blive tilbage, forbavset over denne gådefulde afsked.

2

Den næste dag indfandt Jean Valjean sig igen til samme tid.

Cosette stillede ham ikke flere spørgsmål og forbavsedes ikke længere, forsikrede ikke, at hun frøs og talte ikke mere om dagligstuen. Hun undgik både at kalde ham fader og at sige hr. Jean til ham. Hun lod ham sige *De* til hende og lod sig kalde frue. Kun var hun noget mindre glad over at se ham, og hun ville have været bedrøvet, hvis det i det hele havde været hende muligt at føle bedrøvelse.

Det var sandsynligt, at hun havde haft en af den slags samtaler med Marius, i hvilke den elskede mand siger, hvad han vil, uden at forklare noget og dog stiller den elskede hustru tilfreds. Elskendes nysgerrighed går ikke synderlig videre end til deres kærlighed.

Det rum, i hvilket hun modtog Jean Valjean, var blevet gjort rent. Nicolette havde fejet spindelvævene bort, og Basque havde sat flaskerne til side.

Alle de følgende dage kom Jean Valjean igen til samme tid. Han kom hver dag, fordi han ikke havde styrke nok til at lade være med at tage Marius' udtalelse bogstaveligt. Marius sørgede for at være borte til de tider, da Jean Valjean indfandt sig. Huset vænnede sig til Fauchelevents nye måde at være på, og Toussaint bidrog sit dertil ved at gentage, at "sådan havde herren altid været." Gillenormand udtalte som sin afgørende mening: "Han er en særling." Og dermed var det slået fast. For øvrigt var der ikke tale om i halvfems års alderen at knytte nye forbindelser. Enhver ny, der kommer til, er kun til ulejlighed. Der er ingen plads længere, og man har en gang fået sine vaner. Hvad enten "den herre" nu hed Fauchelevent eller Tranchelevent, så ønskede gamle Gillenormand intet hellere end at blive ham kvit. Han bemærkede: "Den slags særlinge træffer man meget almindeligt. De tillader sig alle mulige urimeligheder uden spor af grund. Marquien af Canaples var endnu værre. Han købte sig et slot for at tage bolig på loftet. Sådanne naragtige indfald kan folk få."

Ingen anede det uhyggelige forhold, der lå til grund for Jean Valjeans adfærd, men hvem skulle også være faldet på at gætte noget sådant? I Indien finder man sådanne sumpstrækninger, hvor det er umuligt at forklare sig vandets besynderlige, usædvanlige skælven på steder, hvor ikke den mindste vind påvirker dets overflade, og hvor man derfor kunne vente, at det ville ligge roligt hen. Man ser det boble og syde uden

tilsyneladende grund, og man bemærker ikke den hydra, der slæber sig hen over dets bund.

Mange mennesker har således et hemmeligt uhyre, et indvendigt onde, som de går og bærer på, en drage, der fortærer dem, en fortvivlelse, som de huser dybt i deres dunkle sind. En og anden ser ud som de andre, går og kommer ligesom de, og ingen ved, at han inde i sin inderste sjæl bærer på en skrækkelig smerte, der med tusinde tænder gnaver på hans sindsro og til sidst vil tage livet af den ulykkelige mand. Man ved ikke, at denne mands indre er som et dybt svælg, der er stillestående men bundløst. Fra tid til anden forstyrres hans overflade, uden at nogen kan begribe hvorfor. En hemmelighedsfuld rynke furer sig, forsvinder og kommer atter til syne. En luftboble stiger op og brister. Det er en ubetydelig ting, men det er dog noget frygteligt, det er det ukendte dyrs åndedræt.

Visse besynderlige vaner såsom den at komme til den tid, da de andre går, holde sig beskedent tilbage, mens de andre breder sig, ved alle lejligheder bevare et forbeholdent væsen, at søge de ensomme gange, foretrække de menneskетomme gader, lade være med at blande sig i andres samtaler, undgå menneskestimmel og fester, tilsyneladende være velstående og dog føre et fattigt liv, hvor rig, man end er, dog altid have sin nøgle i lommen og sit lys stående nede hos portneren, gå ind ad bagdøren, stige op ad køkkentrappen, alle disse besynderligheder, rynker, luftbobler, flygtige rynker på overfladen kommer ofte fra en frygtelig bund.

Flere uger gik således. Et nyt liv bemægtigede sig lidt efter lidt Cosette, de forbindelser, et ægteskab fremkalder, besøg,

omsorgen for huset og endelig adspredelserne, der er en meget vigtig ting. Men Cosettes adspredelser var ikke kostbare. De bestod i den alene: at være sammen med Marius. At gå ud sammen med ham og blive hos ham var hendes livs hovedbeskæftigelse. Det var dem en bestandig ny glæde at gå ud sammen arm i arm, for solens åsyn, midt på gaden, uden at behøve at skjule sig, for alle menneskers øjne, begge to ganske alene. Kun en fortrædelighed havde Cosette, og det var, at Toussaint ikke kunne komme ud af det med Nicolette, og derfor, da det viste sig umuligt at få de to gamle piger til at forliges, gik sin vej. Gamle Gillenormand havde det godt. Marius havde af og til nogle sager at føre. Moster Gillenormand førte roligt og fredeligt sit eget liv på siden af ægteparret, hvilket var alt, hvad hun begærede. Jean Valjean kom der hver dag.

Men det at han ikke længere sagde *du* til Cosette, men kaldte hende *frue* og sagde *De* til hende og lod sig selv kalde for hr. Jean, alt dette gjorde ham i hendes øjne til en anden. Hans egen bestræbelse for at løsrive hende fra ham lykkedes ham. Hun var blevet mere og mere lystig og mindre og mindre kærlig. Dog fortsatte hun til stadighed at holde rigtig meget af ham, og det følte han. En dag sagde hun pludselig til ham: "Du var før min fader, men det er du ikke længere, du var min onkel, det er du heller ikke længere, du var hr. Fauchelevent, og nu er du hr. Jean. Hvem er du dog? Jeg kan ikke lide alt det. Hvis jeg ikke vidste, hvor god du er, ville jeg være bange for dig."

Han blev fremdeles ved at bo i Homme-Armé-gade, fordi han ikke kunne bekvemme sig til at flytte bort fra den bydel, hvori Cosette boede.

Lidt efter lidt fik han for vane at gøre sine besøg mindre kortvarige. Det var næsten, som om han benyttede dagenes længere varighed som påskud. Han kom tidligere og gik senere.

En dag kom Cosette tilfældigvis til at sige fader til ham. Et glædeslyn strålede på Jean Valjeans gamle ansigt, men han rettede hende og sagde: "Kald mig Jean!"

"Å, det er sandt," svarede hun og brast i latter, "hr. Jean."

"Det var godt," sagde han og vendte sig om, for at hun ikke skulle se ham tørre sine øjne.

3

Det var sidste gang. Fra dette sidste glimt at regne slukkedes alt lys fuldstændigt. Ingen fortrolighed længere, intet god dag med et kys, aldrig mere det ord: fader, der er så dybt og mildt. Han blev på eget forlangende og ved medskyldighed efterhånden forjaget fra al sin lykke og oplevede den sorg, efter at have mistet Cosette helt og holdent på en dag, dernæst atter at måtte miste hende stykke for stykke.

Ens øjne vænner sig til sidst til lyset i en mørk kælder, og det var ham i og for sig i det hele nok at få et glimt at se af Cosette hver dag. Hele hans liv samlede sig i denne ene time. Han satte sig ned ved hendes side, så tavs på hende eller talte til hende om de svundne år, om hendes barndom, om klostret og om hendes små veninder der.

En eftermiddag, en af de første dage i april måned, da det endnu var både varmt og koldt, mens solen spillede muntert hen over de haver, der omgav Marius' og Cosettes vinduer, og kaldte alt til live, da hvidtjørnen begyndte at skyde knopper, levkøjerne tittede frem som ædelstene på de gamle mure, og

den røde løvemund åbnede sig i stensprækkerne, da gåseurt og ranunkel begyndte at spætte græsset, mens årstidens hvide sommerfugle første gang lod sig se, og vinden, den lystige spillemand ved dette sig evigt gentagende bryllup, i træerne prøvede de første toner af den gamle morgensymfoni, som indvier hvert nyt forår, da sagde Marius til Cosette: "Vi er blevet enige om, at vi igen ville hen at se til vor have i Plumet-gade. Lad os tage derhen, vi må ikke være utaknemlige."

Og så fløj de af sted som to svaler, der flyver foråret i møde.

Denne have virkede på dem som morgenrøden. De havde allerede bag ved sig i livet noget, der var som deres kærligheds maj. Huset i Plumet-gade, der var lejet for længere tid, tilhørte endnu Cosette. De gik derfor hen til haven og huset, genfandt hinanden der og glemte tiden.

Da Jean Valjean om aftenen som sædvanlig kom hen i Filles-du-Calvaire-gade, sagde Basque til ham: "Fruen er gået ud med baronen. De er endnu ikke kommet hjem."

Han satte sig stille ned og ventede en time, men Cosette kom ikke tilbage. Da bøjede han hovedet og gik sin vej.

Cosette var så beruset af spadsereturen hen til "deres have", og så henrykt over at have "levet en hel dag i deres fortid", at hun den følgende dag ikke talte om andet. Hun lagde slet ikke mærke til, at hun den dag ikke havde set Jean Valjean.

"Hvordan kom I derhen?" spurgte han.

"Vi gik til fods."

"Hvordan vendte I hjem?"

"Vi tog en droske."

Jean Valjean havde i den sidste tid lagt mærke til, at det unge par levede meget sparsommeligt, og det pinte ham. Han syntes,

at Marius regnede det alt for nøje ud, og dristede sig til at spørge: "Hvorfor har I ikke jeres egen vogn? Et pænt lille køretøj kunne i det højeste koste jer fem hundrede francs om måneden. I er jo rige."

"Jeg ved ikke," svarede Cosette.

"Og siden Toussaint er taget bort," fortsatte han, "hvorfor har I så ikke taget jer et andet tyende i hendes sted?"

"Vi har nok i Nicolette," svarede Cosette.

"Ja, men De skulle jo have Dem en kammerpige."

"Det behøves ikke, jeg har jo Marius."

"De skulle have Deres eget hus, tjenerskab, vogn og en loge i teatret. Intet er for godt til Dem. Hvorfor vil De ikke nyde den fordel at være rige? Rigdom forøger lykken."

Cosette svarede ikke noget.

Jean Valjeans besøg blev ikke kortere. Langtfra. Når det er ens hjerte, der glider, standser man ikke på skråningen. Når Jean Valjean ville trække sit besøg længere ud og bringe klokkeslættet i glemme, gav han sig til at holde lovtaler over Marius og finde ham smuk, ædel, modig, åndfuld, veltalende og god. Cosette overbød ham, og Jean Valjean begyndte for fra igen. Der var ingen ende på deres ros. Det begreb: *Marius* var uudtømmeligt. Det ord med sine seks bogstaver rummede hele bind. På den måde lykkedes det Jean Valjean at blive længere. At se Cosette og ved hendes side glemme alt, var ham en så sød tanke, at det gød balsam på hans sår. Det hændte flere gange, at Basque to gange måtte komme og sige: "Hr. Gillenormand har bedt mig minde baronessen om, at der er rettet an."

På sådanne dage gik Jean Valjean tankefuld hjem.

Var der noget sandt i den sammenligning, der var faldet Marius ind med puppen? Var Jean Valjean virkelig en puppe, der hårdnakket vedblev at aflægge sin sommerfugl besøg?

En dag blev han der endnu længere end sædvanlig, og næste dag lagde han mærke til, at der ingen ild var i kaminen.

"Se, se," tænkte han, "der er ikke lagt i," men gav sig selv den besked: "Det er jo ganske naturligt. Vi er i april måned, kulden er hørt op."

"Gud, hvor her er koldt!" udbrød Cosette, da hun kom ind i stuen.

"Å nej," svarede Jean Valjean.

"Har De da sagt til Basque, at han ikke skulle lægge i?"

"Ja. Vi er jo snart i maj måned."

"Ja, men man kan jo være nødt til at have ild i kaminen helt ind i juni måned. I denne kælder må der være varme hele året rundt."

"Jeg troede ikke, det behøvedes."

"Der har vi igen et af Deres sære indfald."

Den næste dag var der atter lagt i, men de to lænestole var stillet hen i den anden ende af stuen, tæt ved døren.

"Hvad mon del skal betyde?" tænkte Jean Valjean og gik hen og hentede lænestolene og stillede dem på deres sædvanlige plads ved kaminen. Det, at der igen var tændt ild, gav ham dog nyt mod, og han lod deres samtale vare længere end sædvanlig. Men da han ville rejse sig op for at gå sin vej, sagde Cosette til ham: "Min mand fik i går et løjerligt indfald."

"Hvad var det?" spurgte Jean Valjean.

"Jo, han sagde til mig: Cosette, vi har tredive tusinde francs om året at leve af, for du har syv og tyve tusinde, og min

morfader giver mig tre tusinde."

"Ja, det bliver tredive tusinde, svarede jeg. Så spurgte han: Cosette, kunne du have mod til at leve af de tre tusinde? Jeg svarede, jeg kunne leve af slet ingenting sammen med dig. Og da jeg så spurgte ham, hvad han mente med det, han sagde, svarede han: Å, det var bare for at vide det."

Jean Valjean mælede ikke et ord. Cosette havde åbenbart ventet, at han skulle give hende en forklaring, men han hørte på hende i dyb stilhed. Da han vendte hjem til Homme-Armé-gade, var han så fordybet i sine egne tanker, at han tog fejl af gadedøren og i stedet for at gå ind i sit eget hus gik op i nabohuset. Først da han var kommet næsten helt op på anden sal, opdagede han sin fejltagelse og gik igen ned ad trappen.

Han pinte sig selv med at opstille forskellige gisninger. Det var tydeligt, at Marius nærede tvivl med hensyn til, hvorfra de seks hundrede tusinde francs skrev sig, og frygtede for, at de skulle stamme fra en eller anden plumret kilde, ja, hvem kunne vide, måske havde opdaget, at de penge stammede fra Jean Valjean selv. Han betænkte sig sagtens på at modtage en så mistænkelig formue, og det var ham imod at kalde den sin. Han ville sikkert hellere have, og han og Cosette skulle fortsætte med at være fattige, end at de skulle blive rige, når deres rigdom havde en så tvivlsom oprindelse.

Desuden havde Jean Valjean en ubestemt fornemmelse af, at de begyndte at vise ham vintervejen. Da han den følgende dag kom ind i værelset i stuen, gav det et sæt i ham. Lænestolene var borte, der var end ikke så meget som en stol.

"Hvad for noget!" udbrød Cosette, da hun indfandt sig. "Hvor er lænestolene henne!"

"De er borte," svarede Jean Valjean.

"Det var ellers et stift stykke!" sagde hun.

Han bemærkede stammende: "Det er mig, der har sagt til Basque, at han skulle tage dem bort."

"Men af hvad grund dog?"

"Jo, jeg bliver her kun nogle minutter i dag."

"Men fordi De kun bliver her så kort, så er det da ingen grund til, at De skal stå op."

"Jeg tror, Basque har brug for stolene oppe i dagligstuen."

"Hvorfor det?"

"I har vel fremmede til aften."

"Nej, vi venter ikke nogen."

Jean Valjean kunne ikke sige et eneste ord mere. Cosette trak på skuldrene.

"Lade stolene tage bort! Og forleden dag lod De ilden slukke! Hvor De dog er sær!"

"Farvel," hviskede Jean Valjean. Han sagde ikke: "Farvel, Cosette!" men han havde ikke styrke til at sige: "Farvel, frue!" Han gik fortvivlet bort. Denne gang havde han forstået.

Næste dag kom han ikke. Cosette lagde først om aftenen mærke dertil.

"Se, se," sagde hun, "hr. Jean har ikke været her i dag."

Det var, som om hendes hjerte et øjeblik knugede sig sammen, men hun lagde næppe mærke dertil, da hun straks blev adspredt ved et kys af Marius. Dagen efter kom han heller ikke.

Cosette skænkede det ikke en tanke, tilbragte sin aften og sov om natten som sædvanlig. Først, da hun næste morgen vågnede, kom hun til at tænke på det. Hun var jo så lykkelig.

Hun sendte hurtig Nicolette hen til hr. Jean for at høre, om han var syg, og spørge, hvorfor han ikke var kommet den foregående dag. Nicolette bragte det svar tilbage, at hr. Jean ikke var syg, men at han var optaget. Han skulle nok komme, så snart det var ham muligt, men han stod i begreb med at gøre en lille rejse. Fruen kunne jo nok huske, at han havde for vane fra tid til anden at gøre rejser. Hun skulle ikke være ængstelig og ikke bryde sig om ham.

Nicolette havde, da hun trådte ind hos Jean Valjean, gentaget sit herskabs egne ord, at hun skulle hilse fra fruen og spørge, hvorfor hr. Jean ikke havde været der den foregående dag.

"Det er to dage, siden jeg var der," sagde Jean Valjean sagtmodigt.

Men denne bemærkning gik uænset hen, og Nicolette sagde ikke noget til sin frue om, at den var blevet ytret.

4

I de sidste forårsmåneder og de første sommermåneder i året atten hundrede og tre og tredive lagde de få forbigående i Maraiskvarteret, butiksholderne og de, der stod og drev på deres dørtærskel, mærke til en gammel mand med pæne, sorte klæder, som daglig til samme klokkeslæt i mørkningen kom ud fra Homme-Armé-gade hen ad Sainte-Croix-de-la-Bretonnerie-gade til, gik forbi Blancs-Manteaux hen i Culture-Sainte-Catherine-gade og, når han havde nået Echarpe-gade, drejede til venstre og begav sig ind i Hellig Ludvigs-gade.

Når han var kommet derhen, gik han med langsomme fjed og ludende hoved uden at se eller høre noget, med øjet ufravigelig fæstet bestandig på samme punkt, som om det

kunne været en ledestjerne, mens det i virkeligheden ikke var andet end hjørnet af Filles-du-Calvaire-gade. Jo nærmere han kom dette gadehjørne, des mere lyste hans blik. En slags glæde fik hans øjestene til at skinne, som om en indre morgenrøde bestrålede dem. Han så ud, som om han på en gang blev fortryllet og rørt. Hans læber bevægede sig på en ubestemt måde, som om han talte med en usynlig person: Han smilede og gik så langsomt frem, som det var ham muligt. Man skulle have troet, at han, samtidig med at han ønskede at komme derhen, var bange for det øjeblik, da han ville være ganske nær ved målet.

Når der ikke længere var mere end et par huse mellem ham og denne gade, der syntes at tiltrække ham, sagtnede han sine skridt så meget, at man i enkelte øjeblikke kunne tro, at han ikke længere gik. Samtidig med, at hans øje stirrede stift, rokkede hans hoved fra den ene side til den anden, ligesom når magnetnålen svinger under sin bestræbelse for at finde nordpolen. Men hvor længe han end forhalede det øjeblik, da han ville være ved målet, måtte han dog til sidst nå det, og det endte da med, at han kom til Filles-du-Calvaire-gade. Så standsede han, skælvede og stak med en slags mørk undseelse sit hoved frem foran hjørnet af det sidste hus. Han så ned ad gaden, og der var i dette tragiske blik noget, der lignede den blændende glans, som udgår fra det umulige, og glorien fra et tabt paradis. Derpå trillede en tåre, der lidt efter lidt havde samlet sig i øjenlågene og nu var blevet stor nok til at falde, ned over hans kind og standsede undertiden ved hans mund. Den gamle mand mærkede dens bitre smag og blev stående nogle øjeblikke så stille, som om han havde været af sten. Derefter

vendte han tilbage ad samme vej og med samme langsomme gang, og efterhånden som han fjernede sig, sluktes hans blik.

Lidt efter lidt hørte gamlingen op med at gå helt hen til Filles-du-Calvaire-gades hjørne, men standsede halvvejs i Hellig Ludvigs-gade, snart lidt længere borte, snart lidt nærmere ved. En dag blev han stående på hjørnet af Culture-Sainte-Catherine-gade og så på afstand ned ad Filles-du-Calvaire-gade. Derpå rokkede han stilfærdigt med hovedet fra højre til venstre, som om han nægtede sig noget, og gik atter tilbage ad den vej, ad hvilken han var kommet.

Snart kom han ikke engang til Hellig Ludvigs-gade, men nåede ikke længere end til Pavée-gade, rystede så på hovedet og vendte om. Derefter blev han stående ved Trois-Pavillons-gade, og så standsede han ved Blancs-Manteaux. Det var, som om man kunne tænke sig et taffelur, der ikke længere bliver trukket op, og hvis perpendikel svinger kortere og kortere, indtil uret til sidst går i stå.

Hver dag gik han hjemme fra til samme tid, begyndte den samme vandring, men fuldførte den ikke og gjorde den bestandig kortere, måske uden selv at vide af det. Hele hans ansigt udtrykte den samme tanke: Hvad kan det nytte? Hans øjne var matte, de strålede ikke længere. Også hans tåre var udtørret og samlede sig ikke længere i øjenkrogen. Dette tankefulde øje var ikke længere fugtigt. Men bestandig ludede den gamle mand forover med hovedet. Af og til bevægede hans hage sig, og det var en ynk at se folderne på hans magre hals. Undertiden, når vejret var dårligt, havde han under armen en regnskærm, som han lod være at slå op. Kvarterets madammer

sagde: "Han går i barndom," og børnene fulgte leende efter ham.

Ottende bog: Efter mørket kommer morgenrøden

1

Der er noget farligt ved at være lykkelig. Man slår sig til tåls, man synes, det er tilstrækkeligt. Da man besidder livets falske mål, lykken, glemmer man det sande mål, pligten.

Og dog må det siges, at man ville gøre uret, hvis man anklagede Marius.

Marius havde ikke, som allerede før sagt, inden sit ægteskab stillet Fauchelevent noget spørgsmål og havde senere været bange for at stille Jean Valjean noget. Han havde fortrudt det løfte, han havde været ubesindig nok til at give, og mange gange sagt til sig selv, at han havde haft uret i at gøre den fortvivlede mand denne indrømmelse. Han havde indskrænket sig til lidt efter lidt at fjerne Jean Valjean fra sit hus og så meget som muligt udviske mindet om ham i Cosettes sind. Han havde stadig på en vis måde stillet sig mellem Cosette og Jean Valjean, sikker på, at hun således ikke ville bemærke ham og ikke tænke på ham. Det var mere end en udviskning, det var en formørkelse.

Marius gjorde i så henseende, hvad han anså for nødvendigt og retfærdigt. Han mente, at han havde alvorlige grunde, som læseren allerede har set, og endnu andre, som senere skal blive udviklede, til således uden hårdhed, men også uden svaghed, at skyde Jean Valjean til side.

Tilfældet havde under en sag, han havde at føre, ladet ham træffe en mand, der tidligere havde været ansat ved Laffittes

forretning, og han havde igennem ham, uden at lægge an derpå, fået visse hemmelige oplysninger, som han rigtig nok ikke af hensyn til det løfte, han havde givet om at bevare hemmeligheden, og af skånsomhed over for Jean Valjeans farlige stilling, havde kunnet gå til bunds i. Han bildte sig i det øjeblik ind, at han havde en vigtig pligt at opfylde, nemlig at give de seks hundrede tusinde francs tilbage til en, som han så stilfærdigt som muligt søgte at få fat i. Men foreløbig ville han afholde sig fra at bruge disse penge.

Hvad Cosette angår, da var hun ikke indviet i nogen af disse hemmeligheder, men det ville alligevel være hårdt også at fordømme hende.

Der var mellem hende og Marius en mægtig magnetisk kraft, der fik hende til instinktmæssigt og næsten uvilkårligt at gøre, hvad Marius ønskede. Over for "hr. Jean" følte hun, hvad Marius ville, hun skulle føle, og rettede sig derefter. Hendes mand havde ikke haft behov at sige hende noget. Hun underkastede sig det ubestemte, men tydelige tryk af hans hensigter og adlød blindt. Hendes lydighed bestod her i at lade være at mindes, hvad Marius glemte. Dertil krævedes ingen anstrengelse fra hendes side. Uden at hun selv vidste hvorfor, og uden at der er nogen grund til derfor at anklage hende, var hendes sjæl i den grad gået op i hendes mands, at den skygge, der lagde sig over Marius' tanke, også formørkede hendes.

Dog må man ikke her gå for vidt. Hvad Jean Valjean angår, var denne glemsel og denne udviskning kun overfladiske. Hun var snarere ubesindig end glemsom. I grunden holdt hun meget af den mand, hun i så lang tid havde kaldt sin fader. Men hun elskede sin mand endnu højere, og det var grunden til, at

hendes hjerte var kommet lidt ud af ligevægt og hældede til den ene side.

Det hændtes undertiden, at Cosette, når hun talte om Jean Valjean, udtrykte sin forundring. Så beroligede Marius hende og sagde: "Jeg tror, han er borte. Han har jo sagt, at han skulle på rejse."

"Det er sandt," tænkte Cosette. "Det har han jo altid plejet. Han havde for vane sådan at forsvinde, men aldrig så længe ad gangen."

Et par gange sendte hun Nicolette hen for at høre i Homme-Armé-gade, om hr. Jean var vendt tilbage fra sin rejse. Jean Valjean lod da svare nej, og så spurgte Cosette ikke videre, eftersom der kun var et fornødent for hende her på jorden, nemlig Marius.

Desuden havde Marius og Cosette selv været borte. De var rejst til Vernon, hvor Marius havde ført Cosette hen til sin faders grav.

Marius havde lidt efter lidt draget Cosette bort fra Jean Valjean, og hun havde fundet sig i det.

For øvrigt er det, som man med alt for stor hårdhed kalder børnenes utaknemlighed, ikke altid noget så dadelværdigt, som man gerne tror. Det er naturens utaknemmelighed. Naturen har, som desuden før bemærket, for skik at "skue fremad." Den deler de levende væsner i to klasser: dem, der kommer, og dem, der går. De, der går, vender sig mod skyggen, de, der kommer, mod lyset. Deraf opstår der en kløft, som for de gamles vedkommende er skæbnesvanger, for de unges vedkommende ufrivillig. Denne kløft, der i begyndelsen er umærkelig, vokser langsomt, ligesom når to grene vokser hver sin vej. Kvistene

fjerner sig fra stammen uden at skille sig fra dem. Det kan de ikke gøre for. Ungdommen går derhen, hvor glæden er, til fest, til lys, til elskov. Alderdommen går mod enden. Man taber ikke hinanden af syne, men man favnes ikke. De unge mennesker føler livets kulde, de gamle folk gravens. Men man skal ikke dadle disse børn.

2

En dag gik Jean Valjean ned ad sin trappe, bevægede sig et par skridt hen ad gaden, satte sig ned på en hjørnesten, den samme, som Gavroche natten mellem den femte og sjette juni havde fundet ham siddende på i dybe tanker, blev siddende der nogle øjeblikke og gik derpå igen op i huset. Det var perpendiklens sidste svingning. Næste dag gik han ikke ud af sin stue. Dagen efter blev han liggende i sin seng.

Portnerkonen, som plejede at lave ham hans tarvelige mad, lidt kål eller et par kartofler med en skive flæsk, så ned i den brune lerskål og udbrød: "Men Gud, De har jo ikke spist noget, stakkels mand!"

"Jo vist," svarede Jean Valjean.

"Ja, men tallerkenen er jo fuld."

"Se på vandkanden, den er tom."

"Ja, det er fordi De har drukket, men det er da ikke noget bevis for, at De har spist."

"Nå ja, hvad så? Jeg har ikke været sulten, jeg har bare været tørstig."

"Når man ikke spiser noget, men alligevel drikker, så er det tegn til, at man har feber."

"Jeg skal spise noget i morgen."

"Ja vel, til påske eller til jul. Men hvorfor dog ikke i dag? Er der noget menneske, der siger: Jeg skal nok spise i morgen. Tænk, at De lader al maden stå uden at røre ved den, og jeg havde netop sådanne nogle lækre kartofler til dem i dag."

Jean Valjean tog den gamle kones hånd og sagde i en indsmigrende tone: "Jeg lover Dem, at jeg nok skal spise dem."

"Jeg er ikke fornøjet med Dem," svarede portnerkonen.

Den skikkelige kone var omtrent den eneste menneskelige skabning, han så. Der er gader i Paris, som ingen kommer igennem, og huse, hvor ingen kommer. Det var i en sådan gade og i et sådant hus, han boede. Han havde i den tid, da han endnu gik ud, af en kedelflikker for et par skilling købt et lille messingkrucifiks, som han havde hængt op på et søm over sin seng. Det er noget, man altid har godt af at se på.

Der gik en uge, uden at Jean Valjean rørte sig af sin seng. Portnerkonen sagde til sin mand: "Den gamle stabejs der oppe bliver hele tiden liggende i sengen uden at spise noget. Han gør det ikke længe. Han har sorg, har han. Jeg er nu vis på, at hans datter er dårligt gift. Det skal ingen få mig fra."

Portneren svarede med en ægtemands ufejlbarhed: "Hvis han er rig, så lad ham tage en læge. Er han ikke rig, så får han lade være. Tager han ingen læge, så dør han."

"Men hvis han nu tager en?"

"Så dør han også," svarede manden.

Konen gav sig til at luge noget græs, der groede ude på fortovet, op med en gammel kniv og mumlede imidlertid for sig selv: "Det er ellers skade. Det er sådan en renlig gammel mand, han er så hvid som en høne."

Hun fik i det samme øje på en af kvarterets læger, der netop gik forbi, og tog sig på at bede ham komme op.

"Det er på anden sal," sagde hun. "De kan bare gå lige ind. Den gamle mand rører sig ikke af sin seng, nøglen sidder altid i døren."

Lægen så til Jean Valjean og talte med ham. Da han kom ned igen, spurgte konen ham, hvad han mente om den syge. "Han er meget dårlig," svarede han.

"Hvad fejler han?"

"Alt og intet. Efter al sandsynlighed har han mistet en, han holdt meget af, og det er noget, man godt kan dø af."

"Hvad sagde han til Dem?"

"Han sagde, at han havde det godt."

"Kommer De igen, hr. doktor?"

"Ja," svarede lægen. "Men der er en anden, som skulle komme."

3

En aften havde Jean Valjean besvær med at rejse sig op på sin albue. Han tog sin hånd, men kunne ikke længere føle sin puls. Hans åndedræt var hastigt og standsede af og til. Han kunne mærke, at han var mere svag, end han nogen sinde havde været. Da gjorde han, sagtens under et tryk af bekymring for sin tilstand, en anstrengelse, satte sig over ende og klædte sig på. Han iførte sig sin gamle arbejdsdragt. Da han nu ikke længere gik ud, havde han atter fået forkærlighed for den. Han måtte hvile sig flere gange under påklædningen. Blot ved at stikke armene ind i jakken fik han sveden perlende på panden.

Siden han var blevet alene, havde han ladet sin seng stille ind i forværelset for at bebo så lidt som muligt af den tomme lejlighed.

Han lukkede sin vadsæk op og tog Cosettes udstyr frem fra den gang, da hun var en lille pige, og bredte det ud på sin seng.

Biskoppens lysestager stod på deres plads på kaminen, han tog i en skuffe to vokslys, som han stillede i dem og tændte, skønt det endnu var høj, lys dag midt om sommeren. Sådan ser man stundom lys tændte midt på dagen i de værelser, hvor der ligger lig.

Hvert skridt, han gjorde, imens han gik fra det ene stykke bohave til det andet, udmattede ham i den grad, at han var nødt til at sætte sig ned. Det var ikke en almindelig træthed, der kommer af, at man har brugt kræfter, som man derpå er nødt til at forny. Det var de sidste bevægelser, han i det hele var i stand til at gøre, det var livskraften, der nu var opbrugt og dråbe for dråbe flød ud i overvældende anstrengelse, som han ikke atter ville kunne gøre om.

En af de stole, han lod sig dumpe ned på, stod foran spejlet, det spejl, der havde været så skæbnesvangert for ham, men som for Marius havde spillet forsynets rolle, da Jean Valjean foran det havde læst aftrykket af Cosettes skrift på klatpapiret. Han så sig i spejlet, men kunne ikke længere kende sig selv. Han så nu ud, som om han var firs år gammel, mens man, før Marius holdt bryllup med Cosette, næppe skulle have troet, han var halvtreds. Dette år havde gjort ham tredive år ældre. Det var ikke længere alderens rynker, men dødens hemmelighedsfulde mærke, han bar på sin pande, hvor man kunne skelne trykket af dens ubarmhjertige negl. Hans kinder hang slapt ned, og

ansigtshuden havde en farve, som kunne få en til at tro, at der allerede var jord på. Hans to mundvige sænkede sig som på den maske, som man i oldtiden huggede ind i gravstenene. Han så ud i rummet med en bebrejdende mine som en af de store tragiske skikkelser, der har kæremål mod en eller anden.

Han befandt sig på fortvivlelsens sidste trin, det, hvor smerten har holdt op med at rinde og så at sige er størknet, hvor der ligger lige som en skorpe af håbløshed over sjælen.

Mørket var faldet på. Han slæbte møjsommeligt et bord hen foran den gamle lænestol, der stod ved siden af kaminen, og lagde på det pen, blæk og papir. Da det var gjort, fik han en kort afmagt, og da den var ovre, følte han tørst. Men han var så mat, at han ikke kunne løfte vandkrukken op. Han hældede den møjsommeligt om imod sin mund og drak en slurk.

Derpå vendte han sig om mod sengen og blev siddende ned, fordi han følte sig for svag til at stå på sine ben, og så på den lille, sorte kjole og alle de andre dyrebare genstande.

Sådan blev han siddende i flere timer, der syntes ham minutter. Pludselig gik der en gysen igennem ham, og han mærkede, at han blev kold. Han støttede albuen mod bordet, hvor biskoppens armstager stod og lyste, og greb pennen.

Da i lang tid hverken pennen eller blækket havde gjort tjeneste, var spidsen på den bøjet og blækket i blækhuset tørret ind, så han blev nødt til at rejse sig op for at hælde nogle dråber vand ned i blækhuset, hvilket han ikke kunne gøre uden at standse for at sætte sig ned et par gange, og han blev nødt til at skrive med ryggen af pennen. Af og til tørrede han sveden af panden. Hans hånd rystede. Han skrev langsomt følgende linjer:

Cosette!

Jeg velsigner dig. Nu skal jeg sige dig noget. Din mand har haft ret i at lade mig forstå, at jeg skulle gå min vej. Imidlertid er der en lille fejltagelse i det, han har troet. Men han har haft ret. Han er en fortræffelig mand, du skal altid blive ved at holde af ham, når jeg er død. Hr. Pontmercy, bliv altid ved at holde af mit højt elskede barn. Cosette, dette papir vil blive fundet efter min død, og hør nu, hvad jeg vil sige dig, så skal du få tallene at se, hvis jeg har styrke nok til at huske dem. Læg vel mærke til, at det virkelig er dine penge. Hele sagen er den: Den hvide jet kommer fra Norge, den sorte jet fra England, det sorte glas kommer fra Tyskland. Jetten er lettere, mere værdifuld og dyrere. Man kan i Frankrig lige så vel som i Tyskland lave efterligninger. Der behøves en lille ambolt på to kvadrattommer og en spritlampe til at blødgøre lakket. Tidligere lavede man lak af harpiks og kønrøg, og det kostede fire francs pundet. Jeg fandt så på at lave det af gummi og terpentin. Nu koster det ikke mere end tredive sous, og så er det meget bedre. Berlokkerne laves af violet glas, som ved hjælp af dette lak klæbes på en lille indfatning af sort jern. Glasset skal være violet til jernsmykker og sort til guldsmykker. Spanien køber meget af det. Det er det land, hvor jet…

Her standsede han, pennen faldt ham ud af fingrene, og han fik et af disse fortvivlede anfald af hulken, som i enkelte øjeblikke steg op fra hans væsens dyb. Den stakkels mand tog sig med begge hænder til hovedet og gav sig til at tænke.

"Ak!" udbrød han i sit stille sind med et af de ynkelige skrig, som kun Gud alene hører, "nu er det forbi. Jeg får hende aldrig mere at se. Hun var et smil, som gik hen over mig. Jeg skal nu begive mig ind i det evige mørke, uden blot at få hende endnu en eneste gang at se! Å, bare et minut, et enkelt øjeblik høre hendes stemme, røre ved hendes kjole, se på hende, den engel! Og så dø. Det er ikke så svært at dø, det, der er det skrækkelige, det er at dø uden at få hende at se. Hun ville smile til mig og sige mig et lille ord. Det kunne da ikke skade nogen! Men nej, det er forbi for bestandig. Nu er jeg ganske ene. Å Gud, å Gud, jeg får hende aldrig mere at se!"

I dette øjeblik blev der banket på hans dør.

4

Samme dag eller rettere samme aften, netop som Marius havde rejst sig fra middagsbordet og var gået ind i sit kontor for at gennemgå nogle dokumenter, havde Basque rakt ham et brev med de ord: "Den person, der har skrevet brevet, står ude i forstuen."

Cosette havde taget Gillenormand under armen og var ved at gå en vending med ham i haven.

Et brev kan lige så vel som et menneske have et uheldigt udseende. Der er visse skrivelser, der vækker ens mishag, så snart man blot ser det grove papir og det plumpe omslag. Det brev, Basque havde bragt, hørte til den slags.

Marius tog imod det. Det lugtede af tobak. Der er intet, der i den grad vækker minder som lugt. Marius kendte denne tobakslugt. Han så på udskriften:

Til hans højvelbårenhed hr. baron Pommerci her.

Da han havde kendt tobakken, genkendte han også skriften. Man kunne næsten sige, at forbavselsen har sine lynglimt. Det var, som om et sådant lyn gjorde Marius klartseende.

Lugtesansen, der på en så hemmelighedsfuld måde hjælper på ens hukommelse, havde kaldt en hel verden til live i hans sjæl. Det var jo det samme papir, den samme måde at lægge det sammen på, det samme blegsottige blæk, den kendte håndskrift, og navnlig var det den tobakslugt, han så godt mindedes. Jondrettes kvistrum viste sig for ham.

Sådan kom nu ved et mærkeligt spil af skæbnen det ene af de to spor, han så ivrigt havde søgt, det, for hvis skyld han endnu for nylig havde gjort så mange anstrengelser, men som han troede for bestandig tabt, af sig selv og tilbød sig.

Han brød begærligt brevets segl og læste følgende:

Højvælbårne hr. baron!

Dersom det højeste væsen havde givet mig de nødvendige talenter, kunne jeg godt have været baron Thénard, mædlæm af videnskabernes selskab, men det er jeg nu en gang ikke. Jeg bærer kun det samme navn som han, og det skulle glæde mig, om jeg i den anledning kunne gøre regning på Deres bevågenhed. Jeg er rede til at påskønne Deres velvilje ved en gentjeneste. Jeg er i besiddelse af en hæmmelighed vedrørende en person, som vedrører Dem. Denne hæmmelighed er til Deres tjeneste, da jeg ønsker at have den ære at være Dem til nøtte. Jeg skal angive Dem et simpelt middel til af Deres ærede familie at udjage denne

person, som ingen ret har til at være der, eftersom baronessen er af fornem byrd. Dydens hælligdom kan ikke længere bo sammen med forbrydelsen uden at nedlægge sæpteret.

Jeg vænter i forværelset på hr. baronens nærmere ordre. Deres højvælbårenheds ærbødige tjæner

Thénard."

Denne underskrift var ikke falsk, den var blot lidt forkortet. For øvrigt bekræftede både stil og retskrivning Marius' formodning. Del var ikke muligt at tvivle på, hvem det var, han havde for sig.

Det gjorde et dybt indtryk på ham. Hans første stemning havde været overraskelse, den næste var glæde. Hvis han nu kunne træffe den anden mand, han søgte, den, som havde frelst hans liv, så ville han ikke længere have haft noget ønske tilbage.

Han lukkede en skuffe op i sit skrivebord, tog nogle sedler og puttede dem i sin lomme, lukkede atter skuffen og ringede. Basque åbnede døren på klem.

"Lad ham komme ind," sagde Marius.

Basque meldte: "Hr. Thénard."

En herre trådte ind. Det var en ny overraskelse for Marius. Den mand, der kom ind, var ham fuldstændig fremmed.

Det var en ældre herre med tyk næse, hagen begravet i halstørklædet, grønne briller med dobbelt, grøn taftesskærm for øjnene, glatkæmmet hår, der var strøget ned over panden lige til øjenbrynene ligesom den paryk, de engelske kuske i fornemme huse går med. Han var gråhåret, sortklædt fra top til tå, klæderne var luvslidte, men rene. Fra vestelommen stak der

noget dingeldangel ud, der kunne bringe en på den formodning, at han havde et ur. Han holdt i hånden en gammel hat. Han gik krumbøjet og forøgede yderligere ryggens krumning ved sit dybe buk.

Hvad der straks ved første øjekast forbavsede en, det var, at fyrens dragt, som var alt for vid til ham, skønt den var omhyggelig tilknappet, ikke syntes at være syet til ham.

Her er det nødvendigt at skyde en bemærkning ind.

Der fandtes på den tid i Paris i et gammelt, mistænkeligt hus i Beautreillis-gade i nærheden af Tøjhuset en opfindsom jøde, hvis levebrød var at forvandle gavtyve til pæne folk, dog kun for en kortere tid, da det modsatte ville have været gavtyvene til ulejlighed. Forvandlingen foregik åbenlyst for en dags tid eller to og kostede tredive sous i døgnet. Den bestod i en dragt, der så meget som muligt lignede den, alle skikkelige folk den gang bar. Ihændehaveren af denne maskeradegarderobe hed "Vekseleren", et navn, som de parisiske gavtyve havde givet ham, da de ikke vidste, hvad hans egentlige navn var. Han havde en temmelig fuldstændig garderobe, og de lurvede klæder, han majede folk ud i, var ikke værre, end at man kunne gå med dem. Han havde alle mulige dragter til alle særlige fag. På hvert søm i hans lager hang en luvslidt klædning passende til en bestemt stilling i samfundet: Her en embedsmandsdragt, der en præstekjole, så en bankierfrakke, henne i en krog en uniformsfrakke for en afdanket militær, ved siden af den en kjole passende til en litterat, længere henne en klædning til en statsmand. Denne mand var garderobeforvalter ved det umådelige drama, som spilles af Paris' samtlige gavtyve. Hans

hule var de kulisser, hvorfra tyveriet gik ud, og hvor snyderiet gik ind.

En pjaltet skurk kom ind i garderoben, lagde tredive sous på disken og valgte sig, overensstemmende med den rolle, han netop den dag ville spille, den dragt, der passede ham, og når han så atter gik ned ad trappen, var han en personlighed. Næste dag blev klædningsstykkerne trolig bragt tilbage, og "Vekseleren", som betroede tyvene alt, blev selv aldrig bestjålet.

Men der var en ulempe ved disse maskeradeklæder, og det var, at de aldrig passede, fordi de ikke var syet til den, der gik med dem. Snart var de for snævre, snart for vide, en kunne næppe røre sig i dem, på en anden hang de og dinglede om kroppen, aldrig var de til pas. Enhver gavtyv, der enten var under eller over middelstørrelse, følte sig ikke rigtig hjemme i "Vekselerens" dragter. Man måtte hverken være for fed eller for mager. Han havde forudsat, at den slags folk skulle have et vist gennemsnit, og havde taget mål af den første, den bedste gavtyv, som hverken var for tyk eller for tynd eller for høj eller for lille. Deraf fulgte så, at det undertiden havde sine vanskeligheder at få klæderne til at passe, men det fik kunderne klare, som de bedst kunne. Det blev værst for dem, der dannede undtagelser. Således ville for eksempel statsmandens dragt, der var sort fra top til tå, have været for vid til Pitt, men for snæver til Castelcicala. Den var opført på følgende måde i "Vekselerens" fortegnelse:

"En kjole af sort klæde, et par sorte buckskins benklæder, en silkevest, støvler og linned." Derved var så ude i randen anført: "*Forhenværende gesandt*" – i en anmærkning tilføjet: "I en særskilt

æske findes en smukt krøllet paryk, grønne briller, dingeldangel og to små penneposer med bomuld om på en tommes længde."

Det hørte alt sammen med til statsmanden, "forhenværende gesandt." Men den hele dragt var, om man så må sige, opbrugt. Den var hvid i sømmene, og der åbnede sig på den ene albue en antydning af et knaphul. Desuden manglede der en knap i brystet på kjolen. Men det betød ikke noget. Da statsmanden altid skulle optræde med hånden på hjertet, var det meningen, at han dermed skulle skjule den manglende knap.

Hvis Marius havde været inde i Paris' hemmelige forhold, ville han straks på ryggen af den fremmede, som Basque førte ind i hans kontor, have genkendt statsmandens kjole fra "Vekselerens" garderobe. Hans skuffelse ved at se en anden mand træde ind, end den han ventede, blev til uheld for den besøgende. Han målte ham fra top til tå, mens fyren bukkede overdrevent dybt, og spurgte ham i en kort tone: "Hvad ønsker De?"

Manden svarede med et elskværdigt smil, så bredt, som man kunne tænke sig en krokodille ville åbne sit gab for at vise sig forekommende: "Det forekommer mig, at jeg ganske sikkert allerede må have haft den ære at se hr. baronen i selskabslivet. Jeg er temmelig sikker på, at jeg særlig for nogle år siden må have truffet Dem hos prinsesse Bagration og i hans højhed vicegreven af Dambrays selskaber, ham, der er pair."

Det er altid et godt fif, når man vil slå en plade, at lade, som om man kender ham, selv om man aldrig har set ham før.

Marius lyttede opmærksomt til mandens tale og spejdede lyttende efter hans tonefald og fagter, men hans skuffelse voksede. Tonefaldet var snøvlende og ganske forskelligt fra den

skingrende og tørre røst, han havde belavet sig på at høre. Han var åbenbart på vildspor.

"Jeg kender hverken prinsesse Bagration eller hr. Dambray," svarede han. "Jeg har aldrig i mit liv sat min fod hverken i den enes eller den andens hus."

Skønt dette svar blev givet i en fortrædelig tone, ville den fremmede dog ikke opgive ævred, men fortsatte lige så indsmigrende som før: "Så må det være bos Chateaubriand, jeg har set baronen. Jeg kender meget nøje Chateaubriand. Det er en herlig mand. Han siger undertiden til mig: "Thénard, min ven … vil De ikke drikke et glas med mig?"

Marius rynkede panden og så mere og mere bøs ud.

"Jeg har aldrig haft den ære at blive modtaget i hr. de Chateaubriands hus. Vil De fatte Dem i korthed. Hvad ønsker De, jeg skal gøre?"

Over for den hårde tiltale bukkede manden endnu dybere og sagde: "Hr. baron, vær så venlig at høre på mig. Der ligger et sted i Amerika i en landstrækning hen ad Panama til en landsby, der hedder La Joya. Den består kun af et eneste hus, et stort, firkantet hus på tre stokværk, af brændte mursten, hver side fem hundrede fod lang og hvert stokværk tolv fod længere tilbage end det nedenunder, så at der bliver en terrasse, som går rundt om bygningen, inde i midten en indre gård med alle slags forråd, både proviant og skydeforråd, ingen vinduer, men skydeskår, ingen døre, men stiger, stiger til at komme fra den flade jord op på den første terrasse, fra den første til den anden, fra den anden til den tredje, stiger til at komme ned i den indre gård, ingen døre i værelserne, men lemme, ingen trapper op til værelserne, men stiger. Om aftenen lukker man lemmene,

trækker stigerne op og retter muskedonnerne og karabinerne ud gennem skydeskårene. Det er ikke muligt at komme derind. Om dagen er det et hus, om natten en fæstning, otte hundrede indbyggere, der har De landsbyen. Og hvortil alle disse forberedelser? Jo, for landet er farligt, det er fuldt af menneskeædere. Men hvorfor drager man da derhen? Jo, for det er et vidunderligt land, man kan finde guld der."

"Hvor vil De hen med alt det?" spurgte Marius, der, efter at have været skuffet, nu begyndte at blive utålmodig.

"Jeg skal straks komme til det, hr. baron. Jeg er en gammel diplomat, som nu er træt. Jeg er led og ked af vor europæiske civilisation, jeg har nu lyst til at prøve de vilde."

"Nå, og hvad så?"

"Hr. baron, egenkærligheden er verdens højeste lov. Proletarbondepigen, der arbejder for dagløn, vender sig om, når posten kører forbi. Selvejerbondepigen, der arbejder i sin egen mark, vender sig ikke om. Den fattige mands hund gør ad den rige mand, den rige mands hund gøer ad den fattige mand. Egennytten er menneskenes formål, guldet er magneten."

"Nå, hvad slutter De så deraf?"

"Jeg ønskede gerne at nedsætte mig i La Joya. Vi er tre. Jeg har min hustru og min frøken datter, en skønhed. Men rejsen er lang og dyr, jeg må have nogle penge."

"Hvad kommer det egentlig mig ved?" spurgte Marius.

Den fremmede herre rakte halsen frem af halstørklædet med en gebærde, som er ejendommelig for gribben, og svarede med nok et smil: "Har baronen da ikke læst mit brev?"

Dette spørgsmål var ikke meningsløst. Sagen var, at Marius kun flygtigt havde gjort sig bekendt med skrivelsens indhold og

snarere set på skriften end på brevet, som han næppe mere huskede. Men mandens sidste ord havde atter vakt hans opmærksomhed. Han havde studset ved de ord: Min hustru og min frøken datter. Han fæstede et så gennemborende blik på den fremmede, at ingen forhørsdommer kunne have betragtet ham skarpere. Han næsten lurede på ham, men indskrænkede sig til at svare: "Forklar Dem nærmere."

Manden stak begge sine hænder i bukselommerne, løftede hovedet uden at rette sin rygrad og så nu ligeledes forskende på Marius gennem sine grønne briller og sagde: "Vel, hr. baron, jeg skal forklare mig nærmere. Jeg har en hemmelighed at sælge Dem."

"En hemmelighed?"

"Ja."

"Som vedkommer mig?"

"Å ja, til en vis grad."

"Hvad er det for en hemmelighed?"

Marius så nøjere på manden, alt imens han lyttede til hans ord.

"Jeg skal begynde uden vederlag," sagde den fremmede. "De skal få at se, at det, jeg har at sige Dem, har en vis interesse."

"Tal," svarede Marius.

"Hr. baron, De har i Deres hus en tyv og en morder."

Det gav et sæt i Marius, og han udbrød: "I mit hus? Nej."

Den fremmede børstede med uforstyrrelig ro sin hat og talte videre:

"En tyv og en morder, som jeg siger. Vil De behage at lægge mærke til, hr. baron, at jeg her ikke taler om gamle historier fra fortiden, som muligvis ikke længere gælder, fordi loven har

givet præskription, og fordi Vorherre på grund af oprigtig anger har tilgivet. Nej, jeg taler om nylig foregåede begivenheder, kendsgerninger, der hører nutiden til, men som politiet endnu ikke i dette øjeblik kender noget til. Jeg går altså videre. Den mand, jeg sigter til, har sneget sig ind i Deres tillid og næsten i Deres familie under et falsk navn. Nu skal jeg sige Dem hans navn, og jeg skal sige Dem det uden vederlag."

"Ja, jeg hører."

"Han hedder Jean Valjean."

"Det ved jeg."

"Jeg skal ligeledes uden vederlag sige Dem, hvad han er."

"Lad høre."

"Det er en forhenværende galejslave."

"Det ved jeg."

"Ja, De ved det, fordi jeg nu har haft den ære at sige Dem det."

"Nej. Jeg vidste det i forvejen."

Den kølige tone, Marius talte i, dette gentagne svar: Det ved jeg, hans genstridige utilbøjelighed til at indlade sig i samtale med den fremmede, vakte hos denne en dump vrede. Han sendte stjålent Marius et rasende blik, der dog straks sluktes. Men hvor hastigt end dette blik var, så var det dog et af den slags, som man kender igen, når man har set dem en gang før. Det undgik heller ikke Marius' opmærksomhed. Der er visse lueblik, der kun kan komme fra visse bestemte sjæle. Øjestenen, der er som en ventil for tanken, glødes af dem. Brillerne skjuler ikke noget, man kan ikke sætte en glasdør for helvede.

Den fremmede talte smilende videre og sagde: "Jeg skal ikke tillade mig at modsige Dem, hr. baron. I hvert fald vil De jo

kunne se, at jeg har mine oplysninger. Men det, jeg nu har at underrette Dem om, er kun kendt af mig alene. Det vedrører baronessens formueforhold. Det er en ganske særlig hemmelighed. Den er til fals, og De er den, jeg først tilbyder den. De skal få den for godt køb, den koster kun tyve tusinde francs."

"Jeg kender den hemmelighed, ligesom jeg kender de andre," svarede Marius.

Fyren følte, at det var nødvendigt for ham at sætte sin pris noget ned, og han sagde: "Hr. baron, byd ti tusinde francs, så skal jeg tale."

"Jeg antager, at De ikke kan fortælle mig noget, som jeg ikke ved. Jeg ved, hvad De vil sige."

Der lynede nok et glimt i mandens øjne, og han udbrød: "Jeg må jo dog have middagsmad i dag. Det er en ganske overordentlig hemmelighed, siger jeg Dem, hr. baron. Men det er det samme, jeg skal sige Dem den, dersom De vil give mig tyve francs."

Marius så stift på ham og sagde: "Jeg kender Deres overordentlige hemmelighed, ligesom jeg kendte Jean Valjeans navn, og ligesom jeg kender Deres navn."

"Mit navn?"

"Ja."

"Det har De let nok ved, hr. baron. Jeg har jo skrevet det til Dem: Thénard."

"-dier."

"Hvad behager?"

"Thénardier."

"Hvad for en?"

I farens stund strækker pindsvinet sine pigge ud, skarnbassen lader, som den er død, Napoleons gamle garde formerer firkant. Denne mand gav sig til at le. Derefter knipsede han et støvgran af sit kjoleærme.

Marius sagde videre: "De er også arbejdsmand Jondrette, skuespiller Fabantou, digter Genflot, spanieren Don Alvarès og madam Balizard."

"Madam hvad for noget?"

"Og De har haft en kro i Montfermeil."

"En kro? Aldrig i mine dage."

"Og jeg siger Dem, at De er Thénardier."

"Det benægter jeg."

"Og at De er en elendig karl. Der!"

Og Marius trak i det samme en seddel op af lommen og kastede ham den i ansigtet.

"Tak! Om forladelse! Fem hundrede francs! Hr. baron!" udbrød manden ude af sig selv, idet han hilste og greb sedlen og så nøje på den. "Fem hundrede francs!" gentog han og stammede halvhøjt: "Den er oven i købet ægte." Derpå sagde han pludselig: "Nå, lad gå da! Så vil jeg gøre mig det mageligt."

Og med en behændighed som en abe kastede han håret tilbage, rev brillerne af, tog de to penneposer, som der før var tale om, og som allerede en gang før har været nævnt i denne bog, ud af næseborene og tog sit ansigt af, ligesom man tager sin hat af. Der kom ild i hans øjne, den ujævne, stærkt medtagne, på enkelte steder bulede, for oven hæsligt rynkede pande trådte frem, næsen blev atter skarp som et næb, rovmenneskets vilde, lumske ansigtslinje tegnede sig igen.

"Baronen er ufejlbar," sagde han med tydelig og klar røst, uden mindste snøvlen. "Jeg er ganske rigtigt Thénardier." Og han rettede sin krumbøjede ryg.

Thénardier – for det var virkelig ham – var besynderlig overrasket, og han ville være blevet forvirret, hvis det ellers var ham muligt at blive det. Han var kommet derhen for at forbavse, men det var ham selv, der var blevet forbavset. Den ydmygelse, han havde været genstand for, blev ham betalt med fem hundrede francs, som han med glæde modtog, men han var ikke des mindre aldeles forbløffet.

Han så for første gang i sit liv denne baron Pontmercy, og baronen kunne til trods for hans forklædning kende ham og lod endog til at kende ham til bunds. Og ikke blot var baronen ganske på det rene med Thénardier, men han lod også til at være på det rene med Jean Valjean. Hvem var dog denne unge, næsten skægløse mand, der var så kold og så gavmild, der kendte folks navne, end også alle deres navne, men samtidig åbnede en sin pung, der tog hårdt på gavtyvene som en forhørsdommer, men alligevel betalte dem som en nar?

Thénardier havde, som læseren måske erindrer, skønt han havde boet side om side med Marius, dog aldrig set ham, hvilket hyppigt er tilfældet i Paris. Han havde i sin tid ganske ubestemt hørt sine døtre tale om en meget fattig, ung mand, der hed Marius og boede der i huset. Han havde uden at kende ham skrevet det brev til ham, som tidligere er blevet fortalt. Der var ikke mindste grund for ham til at tænke sig, at denne Marius og baron Pontmercy kunne have noget som helst med hinanden at gøre.

Hvad navnet Pontmercy angår, vil man erindre, at han vel på valpladsen ved Waterloo havde hørt det, men at han havde glemt det igen og nærede en høj grad af ringeagt for den taknemlighed, der kun lagde sig for dagen i ord.

For øvrigt var det dels ved hans datter Azelmas hjælp, som han den sekstende februar havde sendt ud på spor efter brudeparret, dels ved hans egne efterforskninger lykkedes ham at erfare forskellige ting, og ud fra sin dunkle tilværelse få fat i mere end en hemmelighedsfuld tråd. Han havde, ved at lægge sit hoved i blød og anstille sine gisninger, opdaget eller i al fald fået en stærk formodning om, hvem den mand var, han en dag havde truffet i den store kloak. Fra manden havde det ikke været vanskeligt at komme til navnet på ham. Han vidste, at baronesse Pontmercy var Cosette. Men med hensyn til den side af sagen var det hans agt at forholde sig tavs. Han vidste jo nemlig ikke selv, hvem Cosette egentlig var. Han kunne nok tænke sig til, at hun var et udenfor ægteskab født barn, men han havde aldrig skænket Fantines historie nogen tiltro. Hvad skulle det desuden nytte at tale om det? Det skulle da i alt fald være for at lade sig betale for at tie dermed, men han havde, eller bildte sig ind at han havde, bedre kort på hånden. Efter al sandsynlighed ville han, hvis han kom til Pontmercy og uden beviser gjorde ham den meddelelse, at hans hustru var født uden for ægteskab, næppe have opnået andet end et spark bag i.

Efter Thénardiers mening var samtalen med Marius endnu ikke begyndt. Han var blevet nødt til at trække sig tilbage, ændre sin krigsførelse, opgive en stilling, vende sit angreb mod et andet punkt, men der var ikke sket nogen væsentlig skade, og han havde fem hundrede francs i sin lomme. Desuden havde

han noget afgørende at sige, og selv over for denne så vel udrustede baron Pontmercy, der vidste så god besked, følte han sig stærk. For folk af Thénardiers beskaffenhed er enhver samtale en kamp. Men hvordan var hans stilling i den, der nu skulle begynde? Han vidste ikke, hvem han talte med, men han vidste, hvad han talte om. Han foretog i sit stille sind en hurtig mønstring over sine stridskræfter, sagde til sig selv: "Jeg er Thénardier," og ventede på, hvad der ville komme.

Marius var blevet stående i dybe tanker. Nu havde han da endelig denne Thénardier, som han havde længtes så meget efter at træffe. Manden stod der for ham, og han kunne nu endelig udføre det, hans fader obersten havde pålagt ham. Det var ham en ydmygende tanke, at denne helt skulle stå i gæld til en sådan røver, og at den veksel, hans fader fra sin grav havde trukket på sønnen, hidtil var blevet protesteret. Det forekom ham desuden, under de blandede følelser, han nærede over for Thénardier, at der kunne være grund til at hævne obersten for den ulykke at være blevet frelst af en sådan usling. Men i hvert fald var han tilfreds med, at han endelig kunne befri oberstens skygge for denne uværdige kreditor, og det forekom ham, at han nu stod i begreb med at udløse sin faders minde fra gældsfængsel.

Ved siden af denne pligt havde han en anden, nemlig den om muligt at blive klar over, hvorfra Cosettes formue hidrørte. Hertil syntes nu lejligheden at være gunstig. Måske vidste Thénardier noget. Det kunne derfor være nyttigt at gå denne mand nærmere på klingen.

Thénardier havde ladet femhundredefrancssedlen forsvinde i sin vestelomme og stod nu og så på Marius med en næsten

kælen ømhed. Marius brød stilheden og sagde:

"Thénardier, jeg har sagt Dem, hvad De hedder. Vil De nu også have, jeg skal sige Dem Deres hemmelighed, det, for hvis skyld, De er kommet her hen? Jeg har også mine oplysninger, og De skal få at se, at jeg ved bedre besked end De. Jean Valjean er, som De siger, en tyv og en morder, en tyv, fordi han har bestjålet en rig fabrikant, som han har været skyld i gik fallit, og som hed Madeleine, en morder, fordi han har dræbt inspektionsbetjent Javert."

"Jeg forstår ikke, hvad baronen mener."

"Jeg skal forklare mig nærmere. Hør nu! Der var i et sogn i Pas-de-Calais amt hen imod året atten hundrede og to og tyve en mand, der tidligere havde haft noget udestående med politiet, men som under navnet Madeleine atter havde rettet sig og fået æresoprejsning. Denne mand var i ordets fulde betydning blevet en hædersmand. Ved at sætte en fabrik i drift, hvor der blev forfærdiget sorte glasperler, havde han skabt en hel bys velstand. Han havde samtidig erhvervet sig selv nogen formue, men det kom ham først i anden række og skete mere lejlighedsvis. Han var som et forsyn for de fattige der i kommunen. Han oprettede stiftelser, indrettede skoler, så til de syge, gav de unge, giftefærdige piger udstyr, understøttede enker og tog sig af forældreløse børn. Han var en slags formynder for egnen. Han havde vægret sig ved at modtage æreslegionens ridderkors, men var blevet valgt til borgmester.

En løsladt galejslave vidste, at denne mand i sin tid havde udstået en straf. Han angav ham og fik ham anholdt, og han benyttede sig af hans anholdelse til at rejse til Paris og ved hjælp af en falsk underskrift hos bankier Laffitte at lade sig udbetale

en sum på noget over en halv million, som tilhørte Madeleine. Jeg har det fra en af bankhusets egne kasserere. Denne galejslave, der har bestjålet Madeleine, er Jean Valjean.

Hvad den anden sag angår, har De heller ikke noget nyt at fortælle mig. Jean Valjean har skudt Javert med en pistol. Jeg var selv til stede, da det skete."

Thénardier tilkastede Marius et overlegent blik som en mand, der, efter at være blevet slået, atter griber sejren og på et minut indvinder hele det jordområde, han havde tabt. Men smilet vendte straks efter igen tilbage, for over for sin overmand må man nyde sin sejr på en beskeden måde. Han lod sig derfor nøje med at sige til Marius: "Hr. baron, De er på vildspor."

Og han understregede denne sætning ved på en betegnende måde at rasle med det dingeldangel, der hang ved hans urlomme.

"Hvad for noget?" udbrød Marius. "Tør De bestride, hvad jeg siger? Det er kendsgerninger."

"Nej, det er hjernespind. Den tillid, baronen beærer mig med, gør mig det til en pligt at sige Dem det. Sandhed og retfærdighed frem for alt! Jeg kan ikke lide at se folk blive gjort til genstand for uretfærdige beskyldninger, hr. baron, Jean Valjean har ikke bestjålet Madeleine, og han har ikke dræbt Javert."

"Det var ellers et stift stykke. Hvordan vil De bevise det?"

"Det kan jeg let. For det første har Jean Valjean ikke bestjålet Madeleine af den simple grund, at han selv er Madeleine."

"Hvad er det for en historie, De der kommer med?"

"For det andet har han ikke myrdet Javert, eftersom Javert selv har taget livet af sig."

"Hvad mener De med det?"

"Javert er død ved selvmord."

"Bevis, bevis!" råbte Marius ude af sig selv.

Thénardier gentog med eftertryk på hver stavelse, som om han skanderede et daktylisk vers af en gammel klassiker: "Inspektionsbetjent Javert blev fundet druknet under en båd henne ved Vekselbroen."

"Men så bevis det dog!"

Thénardier trak op af sin sidelomme et gråt papirsomslag, der syntes at indeholde forskellige sammenlagte større og mindre blade, og sagde med rolig sikkerhed: "Jeg har mine dokumenter i orden."

Derefter fortsatte han: "Hr. baron, jeg har af interesse for Dem ønsket at kende Jean Valjean til bunds. Jeg påstår nu, at Jean Valjean og Madeleine er en og samme person, og jeg påstår, at ingen andre end Javert selv har taget livet af Javert, og når jeg påstår det, så er det, fordi jeg har beviser, og det ikke skrevne beviser, for skrift er altid mistænkelig og altid føjelig, men trykte beviser."

Alt imens han talte sådan, tog han ud af sin pakke to gulnede, falmede og med tobakslugt stærkt gennemtrukne aviser, af hvilke den ene, der var brækket itu på alle de steder, hvor den havde været foldet sammen, og faldt fra hinanden i laser, syntes langt ældre end den anden.

"To kendsgerninger, to beviser," sagde Thénardier og rakte Marius de to udfoldede blade.

Læseren kender disse to aviser. Den ældste af dem var et nummer af *Den hvide Fane* for femogtyvende juli atten hundrede og treogtyve, hvis tekst, der er blevet meddelt tidligere, godtgjorde, at Jean Valjean og Madeleine var en og samme person. Den anden avis var et nummer af *Le Moniteur* for femtende juni atten hundrede og to og tredive, hvori Javerts selvmord stod omtalt. Der stod deri, at af en mundtlig melding fra Javert til politidirektøren fremgik det, at han, efter at være blevet taget til fange ved barrikaden i Hampestræde, havde haft en af oprørernes højmodighed at takke for sit liv, idet denne, mens han havde ham i sin vold, i stedet for at skyde ham en kugle for panden havde fyret sin pistol af i luften.

Marius læste de to artikler. Det var øjensynligt, at sagen havde sin rigtighed. Dagen var nøjagtigt angivet, beviset var uigendriveligt, der var ikke tale om, at de to aviser var blevet trykt i den bestemte hensigt at støtte Thénardiers anbringende. Den i *Le Moniteur* offentliggjorte meddelelse stammede fra selve politidirektørens kontor. Marius kunne derfor ikke tvivle på, at bankkassererens oplysninger var fejlagtige, og at han selv havde taget fejl. Jean Valjean voksede sig på en gang stor og kom frem fra den sky, der hidtil havde beskyttet ham. Marius kunne ikke tilbageholde et glædesudbrud:

"Ja, men så er det jo en mageløs mand! Så tilhørte den formue jo virkelig ham, så er han altså Madeleine, et helt herreds forsyn. Jean Valjean er jo altså Javerts redningsmand, en helt, en ren helgen!"

"Han er hverken en helt eller en helgen," sagde Thénardier, "han er en tyv og en morder." Og han tilføjede i samme tone

som en mand, der begynder at føle, at hans ord har nogen vægt: "Lad os nu bare tage det med ro."

Tyv, morder, disse ord, som Marius troede skrinlagte over for Jean Valjean, men som nu kom igen, faldt ned over ham som en iskold stråle. "Siger De nu igen det?" udbrød han.

"Ja, det bliver jeg ved med," svarede Thénardier. "Vel har Jean Valjean ikke stjålet fra Madeleine, men han er alligevel en tyv. Vel har han ikke myrdet Javert, men han er alligevel en morder."

Marius spurgte: "Mener De måske det elendige tyveri, han begik for fyrre år siden, som han længst har udsonet, efter hvad der også fremgår af Deres blade, ved et helt liv fuldt af anger, selvfornægtelse og dyd?"

"Jeg siger tyveri, og jeg siger mord, hr. baron. Og jeg gentager, at jeg taler om nylig forefaldne kendsgerninger. Det, jeg har at åbenbare Dem, er ganske ukendt, splinternyt. Måske vil det kunne lede Dem på sporet efter, hvor den formue stammer fra, som Jean Valjean så snildt har tilbudt baronessen. Jeg siger: Så snildt, for det ville være ganske behændigt ved et sådant gavebrev at snige sig ind i et hæderligt hus for at dele dets velstand og med det samme skjule sin forbrydelse, nyde sit tyveri, begrave sit navn og skabe sig en familie."

"Jeg kunne allerede nu afbryde Dem," bemærkede Marius, "men bliv ved!"

"Hr. baron, jeg vil sige Dem alt og overlade belønningen derfor til Deres gavmildhed. Denne hemmelighed er guld værd. De vil måske spørge mig, hvorfor jeg ikke har henvendt mig til Jean Valjean, men jeg vil dertil svare, at grunden dertil er ganske simpelt den, at jeg ved, han har frasagt sig alt, hvad han ejede og havde, til gunst for Dem. Jeg finder, det er ganske

snildt handlet af ham. Imidlertid ejer han nu ikke en eneste skilling, og han ville blot vise mig sine tomme hænder. Men siden jeg nu en gang trænger til nogle penge til min rejse til Joya, har jeg foretrukket at henvende mig til Dem, der har alt, frem for til ham, der intet har. Men jeg er lidt træt, tillader De, jeg tager en stol?"

Marius satte sig ned og betydede ham ved en håndbevægelse, at han kunne tage plads. Thénardier satte sig til rette på en polstret stol, tog atter sine to aviser, som han igen viklede ud af omslaget, og mumlede, idet han med neglen hakkede på *Den hvide Fane*: "Den har været svær at få fat i."

Derefter lagde han benene over kors, lænede sig tilbage, som folk plejer at gøre, når de er sikre i deres sag, og begyndte derpå at komme ind på spørgsmålet, idet han med værdighed og bestemt eftertryk på hvert ord sagde:

"Hr. baron, den sjette juni atten hundrede og to og tredive, altså for omtrent et år siden, den dag, da der var oprør, befandt en mand sig nede i Paris' store kloak henne ad den kant, hvor kloakken munder ud i Seinen, mellem Invalidebroen og Jenabroen."

Marius rykkede hastigt sin stol hen imod Thénardier. Thénardier lagde mærke til denne bevægelse og fortsatte med den langsomhed, en taler lægger i sit foredrag, når han har været så heldig at fængsle sin tilhører og mærke sin modstander sitre under hans ord.

"Denne mand var nødt til at skjule sig af grunde, der for øvrigt ikke har noget med politik at gøre. Han havde valgt kloakken til sit skjulested og havde en nøgle til den. Det var, gentager jeg, den sjette juni, og klokken kunne være omtrent

otte om eftermiddagen. Manden hørte støj i kloakken. Han blev meget overrasket derover, satte sig på hug og lurede. Der genlød larm af skridt, der var nogen, der gik nede i mørket, og lyden kom hen imod ham. Der var besynderligt nok en anden mand nede i kloakken foruden ham. Gitterporten for udgangen var ikke langt borte. Ved den smule lys, som kom derfra, kunne han kende den nys ankomne og se, at denne mand bar noget på sin ryg. Han gik krumbøjet. Det viste sig nu, at han var en forhenværende galejslave, og at det, han bar på sin ryg, var et lig. Han var altså grebet på fersk gerning som morder.

Hvad nu tyveriet angår, så følger det af sig selv, at man ikke slår et menneske ihjel, uden at opnå noget for sin ulejlighed. Galejslaven skulle hen at kaste liget i floden. Hvad der er værd at lægge mærke til, det er, at galejslaven, der kom langt borte fra, inden han nåede gitterporten, havde måttet på sin vej træffe en skrækkelig mudderpøl, hvor man skulle synes, han havde måttet kunne skille sig af med liget. Men så ville kloakarbejderne allerede næste dag, når de kom for at rense mudderpølen op, have fundet den myrdede mand, og det ville ikke ganske været efter morderens hoved. Han havde hellere villet vandre gennem moradset med sin byrde, og det må have været et skrækkelig besværligt arbejde. Der er ingen tvivl om, at han har udsat sig for den største fare, og jeg kan blot ikke forstå, at han har kunnet slippe levende derfra."

Marius rykkede sin stol endnu nærmere. Thénardier benyttede sig deraf til at trække vejret dybt og talte derpå videre.

"Hr. baron, en kloak er ikke en fælled. Man mangler alt der, end også plads til at røre sig. Når to mænd befinder sig der, må

de nødvendigvis mødes. Det skete også. Han, der havde søgt tilflugt der, og han, der kom derigennem, blev nødt til at hilse på hinanden. Den sidste sagde til den første: "Du ser, hvad jeg går med her på ryggen. Jeg må ud, du har nøglen, giv mig den!" Galejslaven var umådelig stærk, det var derfor umuligt sige nej til ham. Dog prøvede han, der havde nøglen, at underhandle for at vinde tid. Han så på den døde mand, men kunne ikke opdage andet, end at han var ung og velklædt og så ud til at være rig, men han var ganske ukendelig af blod. Dog fik den anden tid til, uden at morderen mærkede det, at rive et stykke af den myrdedes kjole af bag på. De forstår, at det var for at skaffe sig et bevis, som kunne sætte ham i stand til atter at få fat i et spor og bevise forbryderen, hvilken skændselsgerning, han havde begået.

Han stak det afrevne stykke klæde i sin lomme, hvorefter han åbnede gitterporten, lod manden gå ud med sin byrde på ryggen, lukkede atter porten i og løb sin vej, da han begribeligvis ikke havde lyst til at blive videre indblandet i den historie og navnlig ikke ønskede at være til stede, når morderen kastede sit offer ud i floden. De forstår nu, at den, der kom gående med liget, var Jean Valjean. Den, der havde nøglen til gitterporten, ser De her for Dem, og det afrevne stykke klæde ..."

Thénardier trak, i stedet for at fuldføre sætningen, op af sin lomme en sort klædeslap, som var forrevet og helt fuld af sorte pletter, og holdt den mellem sine to tommelfingre og pegefingre op i højde med sine øjne.

Marius havde rejst sig op, bleg og næsten åndeløs. Med øjet stift fæstet på den sorte klædeslap, gik han, uden at mæle et ord

og uden at vende øjnene fra lasen, baglæns hen imod væggen, rakte sin højre hånd ud bag ved sig tæt ved kaminen. Han fik fat i nøglen, lukkede skabet op og stak sin arm derind uden at se sig for, og uden at hans forskrækkede øjne tabte den klud af syne, som Thénardier vedblev at holde udfoldet.

Imidlertid fortsatte Thénardier: "Hr. baron, jeg har al mulig grund til at tro, at den unge mand, der var blevet myrdet, var en rig udlænding, som Jean Valjean havde lokket i en snare, og som havde en betydelig sum penge hos sig."

"Den unge mand var mig, og her er kjolen!" råbte Marius og kastede på gulvet en gammel, sort kjole, der var ganske blodig.

Derpå rev han lasen ud af Thénardiers hænder, lagde sig på hug og holdt den afrevne klud hen til det iturevne kjoleskød. Stykkerne passede nøjagtigt sammen.

Thénardier stod som lynslået og tænkte: "Det var en kold en!"

Marius rettede sig sitrende op, på en gang fortvivlet og strålende glad. Han søgte i sin lomme og gik rasende hen imod Thénardier, idet han viste ham sin næve, der var fuld af femhundrede- og tusindfrancsedler og næsten holdt ham den hen for næsen. Derpå udbrød han:

"De er en nederdrægtig skurk! De er en løgner, en bagvasker, en kæltring. De kom her for at rette en anklage mod denne mand, og så har De netop retfærdiggjort ham. De ville styrte ham i ulykke, og så har De ikke opnået andet end at omgive ham med en glorie. Nej, det er Dem, der er tyven! Det er Dem, der er en morder. Jeg så Dem, Thénardier Jondrette, i Deres hule henne på Hospitalsboulevarden. Jeg ved tilstrækkeligt om Dem til at få Dem sat i tugthuset, om jeg har lyst. Der har De tusinde francs, De bandit!"

Og han kastede en seddel hen til Thénardier.

"Å, De nederdrægtige skurk, Jondrette Thénardier! Lad det være Dem en lære, De hemmelighedskræmmer, slyngel som De er! Tag de fem hundrede francs og skrub af! De kan være glad ved, at Waterloo beskytter Dem."

"Waterloo!" mumlede Thénardier og stak de to sedler i lommen.

"Ja, De morder! De frelste der en obersts liv ..."

"Nej, det var en general," sagde Thénardier og løftede hovedet i vejret.

"Det var en oberst!" gentog Marius hidsigt. "Jeg ville ikke give en skilling for en general. Og så kommer De her med Deres nederdrægtigheder! Jeg siger Dem, der er ikke den skurkestreg, De ikke har begået. Forsvind! Herut med Dem! Å, De uhyre! Der har De endnu tre tusinde francs! Tag dem! Rejs endnu i morgen den dag over til Amerika med Deres datter, for Deres hustru er jo død, De afskyelige løgner! Jeg skal holde øje med, at De virkelig kommer af sted, De røverbandit, og jeg skal så udbetale Dem tyve tusinde francs. Gå hen og bliv hængt et andet sted!"

"Hr. baron," svarede Thénardier med et meget dybt buk, "jeg skal være Dem evig taknemmelig."

Og Thénardier gik sin vej uden at kunne begribe noget af det hele, forbavset og henrykt over det uvejr, der havde raset over hans syndige hoved og slået ned med poser fulde af penge. Lynslået var han, men samtidig fornøjet, og han ville nødig have haft nogen lynafleder mod det tordenvejr, han havde været udsat for.

Lad os med det samme blive færdige med ham! To dage efter de begivenheder, som nu er blevet skildrede, drog han, på foranstaltning af Marius, under et falsk navn med sin datter Azelma til Amerika, forsynet med en anvisning på tyve tusinde francs på New York. Thénardiers sædelige forhold var uhelbredeligt, han var og blev forfejlet. Han bar sig ad i Amerika, som han havde båret sig ad i Europa. Et fordærvet menneskes berøring er undertiden nok til at smitte en god gerning og få noget slet ud af den. Thénardier brugte Marius' penge til at nedsætte sig som slavehandler.

Så snart Thénardier var ude af døren, skyndte Marius sig ned i haven, hvor Cosette endnu gik og spadserede.

"Cosette, Cosette!" råbte han. "Kom hurtigt, vi må af sted! Basque, skaf os en droske! Kom Cosette! Å Gud, det er ham, der har frelst mit liv. Lad os ikke spilde et minut! Tag dit sjal på!"

Cosette troede, han var ikke rigtig klog, men gjorde, som han sagde.

Han kunne næppe trække vejret og lagde hånden på sit hjerte for at forhindre det i at banke så stærkt. Han gik frem og tilbage med lange skridt, kyssede Cosette og gentog: "Hvilket asen jeg dog er!"

Han var ganske ude af sig selv. Han begyndte i Jean Valjean at skimte en høj mørk skikkelse, og der viste sig for ham et uhørt mønster på dyd, en storslået, mild, uendelig ydmyg mand. Galejslaven forvandlede sig i hans øjne til en kristusskikkelse, og dette vidunder blændede ham. Han vidste ikke rigtig, hvad det var, han så, men det var noget stort.

På et øjeblik kom drosken og holdt for døren. Marius hjalp Cosette op og sprang selv op i den. "Kusk, Homme-Armé-gade

nr. syv!" råbte han, og drosken kørte.

"Å, hvilken lykke!" sagde Cosette. "Homme-Armé-gade! Jeg turde ikke tale til dig om det. Vi skal hen at se til hr. Jean."

"Din fader, Cosette, din fader, nu mere end nogen sinde. Nu kan jeg gætte, at det brev, jeg sendte dig med Gavroche, men som du siger, du aldrig har modtaget, det må være faldet i hænderne på ham. Cosette, han gik til barrikaden for at frelse mig, og da han har en uimodståelig trang til at være engel, har han undervejs frelst andre. Det var ham, der reddede Javert. Han har draget mig op af det svælg, hvori jeg var faldet, for at give dig til mig. Han har båret mig på sin ryg i den skrækkelige kloak. Å, hvor jeg har været et skrækkelig utaknemlig uhyre!

Efter at han har været dit forsyn, Cosette, har han desuden været mit. Vil du bare tænke dig, at der var et forfærdeligt morads, hvor man hundrede gange kunne drukne i snavs, og det har han båret mig igennem, Cosette. Jeg var besvimet, jeg kunne hverken se eller høre nogen verdens ting, jeg kunne ikke få det mindste at vide om, hvad jeg selv havde oplevet. Nu skal vi tage ham med og føre ham hjem til vort, og hvad enten han vil eller ej, skal han altid blive hos os. Bare han nu er hjemme, bare vi træffer ham! Jeg vil tilbringe hele den øvrige del af mit liv med at ære og agte ham. Ja, det må være gået til, som jeg siger, Cosette. Det må være ham, Gavroche har leveret brevet til. Så forklares alting af sig selv, ikke sandt, du forstår nok?"

Cosette forstod ikke et levende muk af alt det, Marius sad og sagde.

"Ja, du har ret," svarede hun. Og imidlertid rullede drosken af sted.

5

Da Jean Valjean hørte, der blev banket på døren, vendte han sig om og sagde med svag stemme: "Kom ind!"

Døren gik op. Cosette og Marius viste sig. Cosette styrtede ind i værelset, mens Marius blev stående på dørtærsklen og lænede sig til dørkarmen.

"Cosette!" sagde Jean Valjean og rettede sig op i sædet med åbne, skælvende arme, gusten, forvirret, mørk og uhyggelig, men med en usigelig glæde i øjnene.

Cosette var nær ved at kvæles af sindsbevægelse. Hun faldt til hans bryst og sagde: "Fader!"

Jean Valjean blev helt betuttet og stammede: "Cosette! Det er hende! Det er Dem, frue, det er dig, Cosette. Å Gud!" og han trykkede hende i sine arme og udbrød: "Det er dig, du er her! Du tilgiver mig altså."

Marius slog sine øjenlåg ned for at forhindre sine tårer i at flyde, gjorde et skridt frem og hviskede mellem læberne, som han krampagtigt kneb sammen for at gemme sin hulken.

"Kære svigerfader!"

"Tilgiver De mig også?" sagde Jean Valjean. Marius kunne ikke få et eneste ord frem, og Jean Valjean tilføjede: "Tak!" Cosette rev sit sjal af og kastede sin hat på sengen. Derpå satte hun sig op på den gamle mands skød, strøg med en yndefuld bevægelse hans hvide hår tilbage og kyssede ham på panden.

Jean Valjean lod hende gøre, som hun ville. Han vidste af ingenting at sige, og Cosette, der kun havde en meget ubestemt forståelse af, hvad det drejede sig om, fordoblede sine kærtegn, som om hun ville betale Marius' gæld. Jean Valjean sagde med stammende røst:

"Hvor man dog kan være dum! Jeg troede, at jeg aldrig mere skulle få hende at se. Vil De bare tænke Dem, hr. Pontmercy, at netop som De kom ind ad døren, sagde jeg til mig selv: "Det er forbi. Der ligger hendes lille kjole, jeg er en ulykkelig mand, jeg får aldrig mere Cosette at se." Det sagde jeg netop, som De kom op ad trappen. Så dum var jeg. At man dog kan være så idiotisk! Men man gør regning uden Vorherre. Vorherre siger: "Bilder du dig ind, at jeg sådan vil slå hånden af dig, dit dummerhoved? Nej, det skal ikke gå sådan til. Hejda, der sidder en gammel stabejs nede, som trænger til en engel." Og så kommer englen, og så får jeg igen Cosette at se, så får jeg igen min lille Cosette at se. Å, jeg har været meget ulykkelig."

Han sad et øjeblik målløs, derpå talte han videre.

"Jeg trængte virkelig til at få Cosette lidt at se en gang imellem. Et hjerte vil have et ben at gnave. Jeg kunne jo godt mærke, at jeg var til overs, og så gav jeg mig selv grunde og sagde: "De trænger ikke til dig, bliv du siddende i din krog, man har ikke ret til at leve evindelig." Å, Gud være lovet, nu ser jeg hende igen! Ved du hvad, Cosette, din mand er rigtig køn! Sikken pæn broderet strimmel du har på, den kan jeg godt lide, det er et smukt mønster. Det er vel din mand, der har valgt det! Og så må du jo have nogle kashmirssjaler. Hr. Pontmercy, lad mig have lov at sige du til hende. Det bliver ikke synderlig lang tid."

Cosette tog nu til orde og sagde: "Hvor det var stygt af dig at lade os sådan i stikken! Hvor har du dog været henne? Hvorfor har du været så længe borte? I gamle dage varede dine rejser ikke mere end et par dage. Jeg sendte Nicolette hen at høre besked, men hun kom altid tilbage med det svar: Han er

fraværende. Hvornår kom du hjem? Hvorfor har du ikke ladet os det vide? Ved du hvad, du er meget forandret. Fy, du stygge fader, du har været syg, uden at vi har vidst af det. Mærk en gang, Marius, føl på hans hånd, så kold den er."

"Nå, der er De altså, hr. Pontmercy, De tilgiver mig," gentog Jean Valjean. Men ved disse ord, som han nu igen havde sagt, fik Marius luft for alt det, der bragte hans hjerte til at svulme og udbrød:

"Cosette, hører du? Han er endnu ikke kommet videre end til at bede mig tilgive ham. Og ved du så, hvad han har gjort, Cosette? Han har frelst mit liv. Han har gjort mere end det, han har givet mig dig. Og efter at han havde frelst mig og givet mig dig, Cosette, ved du så, hvad han gjorde, Cosette? Så ofrede han sig selv. Sådan er den mand. Og så siger han oven i købet mig utaknemmelige, glemsomme, ubarmhjertige, brødefulde stakkel tak! Cosette, det ville ikke være nok, om jeg tilbragte hele mit liv for hans fødder. Barrikaden, kloakken, den glødende ovn har han vandret igennem for min skyld, Cosette! Han bar mig bort gennem alle dødens rædsler, fjernede dem fra mig og gennemgik dem selv. Han besidder alle former for mod, dyd og heltemod. Han er en helgen. Cosette, den mand er selve englen."

"Tys, tys," hviskede Jean Valjean. "Hvorfor siger De dog alt det?"

"Men De selv!" udbrød Marius med en harme, hvori der dog lagde sig ærbødighed for dagen, "hvorfor har De ikke sagt det? Det er også Deres skyld. De frelser folks liv og skjuler det for dem! Ja, mere end det, under påskud af at tage masken af, bagvasker De Dem selv. Det er jo skrækkeligt at tænke sig."

"Jeg har sagt sandhed," svarede Jean Valjean.

"Nej," sagde Marius, "sandhed, det vil sige den hele sandhed, og den har De ikke sagt. De var jo hr. Madeleine, hvorfor har De ikke sagt det? De havde jo frelst Javert? Hvorfor sagde De ikke det? Jeg havde Dem at takke for mit liv, hvorfor sagde De ikke det?"

"Fordi jeg tænkte ligesom De. Jeg syntes, at De havde ret, og at jeg burde gå min vej. Dersom De havde kendt den historie med kloakken, så ville De have fået mig til at blive hos Dem, derfor burde jeg tie stille med den. Hvis jeg havde talt, ville det have været en hindring."

"En hindring for hvad og for hvem?" svarede Marius. "De bilder Dem da ikke ind, at De får lov til at blive her? Nej, vi tager Dem med os hjem. Du gode Gud, når jeg tænker på, at det er rent tilfældigt, at jeg har fået alt det at vide! Vi tager Dem med, for De hører med til os. De er hendes fader og min med. De må ikke blive en dag længere i dette skrækkelige hus. Bild Dem blot ikke det ind, i morgen er De ikke her mere."

"Nej, det er sandt," svarede Jean Valjean, "i morgen er jeg her ikke mere, men jeg er ikke hos Dem."

"Hvad mener De?" udbrød Marius. "De får ikke lov til at rejse, De skal ikke mere skilles fra os, De hører os til. Og vi slipper Dem ikke."

"Nej, denne gang er det alvor," sagde Cosette, "vi har en vogn holdende der nede. Nu bortfører jeg dig, og hvis det er nødvendigt, bruger jeg magt."

Og hun gjorde leende en bevægelse, som om hun løftede den gamle mand op på sine arme, og sagde videre:

"Dit værelse står endnu stadig rede hjemme i vort hus. Du skulle bare vide, hvor smuk haven er for øjeblikket! Azaleaerne trives rigtig godt. Gangene er belagt med sand, hvori der er små violette muslingskaller. Du skal få jordbær at spise, som jeg selv har vandet. Og vi skal ikke længere have noget: Frue og hr. Jean. Vi lever i en republik, hvor vi alle sammen siger du til hinanden, ikke sandt, Marius? Vi har skiftet program. Du skulle bare vide, fader, jeg har haft en stor sorg. Der var en rødhals, der havde bygget sin rede i et hul i muren, og den har en ækel kat ædt op. Min søde, lille rødhals, som stak hovedet ud af sit vindue og sad og så på mig! Jeg har sådan grædt derfor. Jeg kunne gerne have slået den kat ihjel. Men nu er der ingen mere, der græder. Alle ler og smiler, alle er glade. Nu skal du følge med os, så vil bedstefader blive fornøjet. Du skal have dit eget bed nede i haven, som du skal dyrke, så skal vi se, om dine jordbær er lige så gode som mine. Og så skal jeg gøre alt, hvad du vil, og du skal lyde mig i alt."

Jean Valjean lyttede til uden at forstå. Han hørte hendes stemmes musik, snarere end han opfattede meningen af hendes ord. En af de store tårer, der er sjælens mørke perler, piblede langsomt frem i hans øjenkrog, og han hviskede: "Beviset for, at Gud er god, det er, at hun er der."

"Kære fader!" sagde Cosette.

Jean Valjean sagde videre: "Ja, det er sandt, at det ville være yndigt at leve sammen. Deres træer er fulde af fugle. Jeg kunne spadsere i haven med Cosette. Det er rart at være blandt de levende folk, der siger god dag til hinanden og kalder på hinanden nede i haven. Man ses lige fra morgenstunden af. Vi kunne hver dyrke sit lille hjørne. Hun ville give mig sine

jordbær at spise, og jeg ville plukke af mine roser og give hende. Det ville være yndigt, men desværre ..."

Han afbrød sig selv og sagde i en mild tone: "Det er skade."

Tåren faldt ikke, den tørrede ind igen, og Jean Valjean afløste den med et smil.

Cosette tog begge hans hænder i sine og sagde: "Men Gud, hvor dine hænder er kolde! Er du syg? Gør det ondt noget sted?"

"Jeg? Nej! Jeg har det meget godt," svarede Jean Valjean. "Der er kun det i vejen, at ..."

Han holdt inde.

"Hvad er der i vejen?" spurgte Cosette.

"Kun det, at jeg nu skal til at dø."

Det gøs i Cosette og Marius, og han udbrød: "Dø?"

"Ja, men det betyder ikke noget," svarede Jean Valjean. Derpå trak han vejret, smilede og fortsatte: "Cosette, du talte for nylig til mig, bliv ved med at tale. Nå, så din lille rødhals er død? Tal og lad mig høre din stemme!"

Marius stod som forstenet og så på den gamle mand. Cosette udstødte et sønderrivende skrig og udbrød: "Fader, fader, du skal leve, du skal leve, jeg vil have, du skal leve, hører du?"

Jean Valjean løftede tilbedende sit hoved op imod hende og sagde: "Ja vel, ja, forbyd mig at dø, hvem ved, måske jeg så adlyder? Jeg var allerede i færd med at dø, da I kom. Det standsede mig, det var, ligesom om jeg fødtes på ny."

"De er jo fuld af livskraft," sagde Marius. "De bilder Dem da ikke ind, at man sådan går hen og dør? De har haft sorg, det har De ikke længere. Jeg beder Dem om tilgivelse, og det på mine knæ. De skal leve, leve sammen med os, leve længe endnu. Vi

tager Dem tilbage. Vi er to her, der for fremtiden kun vil have en tanke, den at gøre Dem lykkelig."

"Du ser jo nok," sagde Cosette svømmende i tårer, "at Marius siger, at du ikke må dø."

Jean Valjean blev ved med at smile og sagde:

"Selv om De tog mig tilbage, hr. Pontmercy, ville det dog ikke kunne forhindre mig i at være den, jeg er. Nej, Gud har tænkt som De og jeg, og han skifter ikke mening. Det er nyttigt, at jeg går min vej. Døden er en god ordning af sagen. Gud ved bedre end vi, hvad vi trænger til. Gid I må blive lykkelige! Lad hr. Pontmercy få Cosette, lad ungdommen gifte sig med morgenen, gid der må være syrener og nattergale om jer, kære børn, gid jeres liv må være som et skønt grønsvær med solskin og al himlens henrykkelse fylde jeres sjæle, og lad så mig, som ikke længere er til nogen nytte, dø! Det er nu vist, at alt dette er såre godt. Hør, lad os nu være fornuftige. Der er ikke længere nogen mulighed for, at det kan blive anderledes, jeg føler, at det nu er fuldstændigt forbi. For en times tid siden havde jeg en afmagt. Og i nat drak jeg en hel krukke fuld vand. Hvor din mand er god, Cosette, du har det meget bedre hos ham end hos mig."

Der hørtes støj henne ved døren, det var lægen, der kom for at se til den syge.

"God dag og farvel, hr. doktor," sagde Jean Valjean. "Her er mine kære børn."

Marius gik tæt hen til lægen og så spørgende på ham, idet han kun sagde de to ord: "Hr. doktor?" Lægen besvarede hans spørgsmål med et udtryksfuldt blik.

"Fordi man ikke synes om noget, er det ingen grund for en til at være uretfærdig mod Gud," bemærkede Jean Valjean. Der blev en pause. Alle følte sig under et tryk.

Jean Valjean vendte sig om imod Cosette og gav sig til at betragte hende, som om han i al evighed ville indprente sig hendes træk. I det dybe mørke, som han allerede var trådt ind i, var det ham endnu muligt at blive henrykt ved synet af Cosette. Genskinnet af hendes søde ansigt faldt på hans blege åsyn. Også graven kan blive blændet.

Lægen følte på hans puls og mumlede, idet han så på Cosette og Marius: "Nå, det var Dem, han trængte til?"

Derpå hældede han sig over mod Marius og hviskede ham i øret: "Men det er for sent."

Jean Valjean gav sig til, uden at tabe Cosette af syne, at se roligt på Marius og lægen, og man hørte ham med utydelig røst mumle: "Det er ingenting at dø, men det er skrækkeligt ikke at leve."

På en gang rejste han sig op. Den slags pludselige tilbagevenden af kræfterne er undertiden netop et tegn på, at dødskampen begynder. Han gik med faste skridt hen til væggen, skød Marius og lægen, der ville hjælpe ham, til side, tog ned fra muren et lille messingkrucifiks, der hang der, og gik atter hen og satte sig ned med samme frihed i sine bevægelser, som om han havde været rask. Derpå sagde han med høj røst, idet han stillede krucifikset på bordet: "Der er den store martyr."

Hans bryst sank sammen, hans hoved begyndte at rokke, som om gravens rus begyndte at virke på ham, og begge hans hænder, der lå på hans knæ, gav sig til med neglene at kradse i

tøjet i hans benklæder. Cosette stod og holdt på hans skuldre og hulkede og prøvede på at tale til ham, uden at det ville lykkes hende. Hendes ord blev siddende i halsen, kvalte af hendes tårer, og man kunne kun opfatte enkelte ytringer som: "Fader! Du må ikke forlade os. Er det da muligt, at vi kun skulle se dig igen for atter at miste dig?"

Man kunne næsten sige, at dødskampen bugter sig som en slange. Den går og kommer, nærmer sig graven og vender atter tilbage til livet. Der er en vis famlen i den handling at dø.

Efter at Jean Valjean havde overstået dette anfald, blev han atter sig selv mægtig, rystede på hovedet som for at skyde mørket fra sig og blev igen næsten fuldstændig klar. Han tog en flig af Cosettes klædebon og kyssede den.

"Han kommer atter til sig selv, hr. doktor," udbrød Marius.

"I er begge to rare," sagde Jean Valjean. "Nu skal jeg sige jer, hvad der har gjort mig ondt. Jo, ser De, hr. Pontmercy, det bedrøvede mig, at De ikke ville røre ved de penge. De penge er virkelig Deres hustrus. Nu skal jeg forklare jer det, kære børn, og det er egentlig derfor, jeg er så glad over at se jer. Den sorte jet kommer fra England, den hvide jet kommer fra Norge. Alt det står skrevet der på det papir, der kan I læse det. Hvad armbåndene angår, har jeg fundet på at anvende en anden fremgangsmåde ved sammenføjningen af skyderne end den, som man tidligere brugte: at svejse blikket sammen. Det er smukkere og bedre og billigere. I kan jo nok forstå, at man på den måde kan spare mange penge. Cosettes formue tilhører altså virkelig hende. Jeg meddeler jer disse oplysninger, for at jeres samvittighed ikke skal have noget at bebrejde jer."

Portnerkonen var imidlertid kommet op for at kigge ind gennem døren, der stod på klem. Lægen viste hende bort, men han kunne ikke forhindre, at den brave kvinde, inden hun forsvandt, i sin iver råbte til den døende: "Vil De have en præst?"

"Jeg har en," svarede Jean Valjean, og han syntes med fingeren at pege på et punkt oven over sit hoved, hvor man skulle troet, han så nogen. Det er sandsynligt, at biskoppen virkelig overværede denne dødskamp.

Cosette stak ham sagte en pude ind under lænderne. Han talte videre og sagde: "Hr. Pontmercy, jeg beder Dem indstændigt om ikke at være bange. De seks hundrede tusinde francs tilhører virkelig Cosette. Hvis De ikke ville bruge dem, så ville mit liv være forspildt. Det var lykkedes os at lave de glassager rigtig godt, og vi kunne tage kampen op med det, som man kalder berlinerkram. For vi kunne før ikke komme det sorte glas fra Tyskland nær. Et gros af den slags indeholder tre hundrede vel formede perler og koster kun tre francs."

Når et væsen, som man holder af, skal til at dø, ser man på det med et blik, der klamrer sig til det og gerne ville holde det tilbage. Cosette og Marius stod op foran Jean Valjean med hinanden i hånden, stumme af angst og uden at vide, hvad de skulle sige til døden, fortvivlede og skælvende. Af og til tog hans kræfter af, og han ligesom bøjede sig ned og nærmede sig den mørke synskreds. Hans åndedræt var blevet uregelmæssigt og blev af og til afbrudt af en smule rallen. Han havde svært ved at flytte sin underarm, hans fødder havde mistet al evne til at bevæge sig, og på samme tid som lemmernes kræfter tog af og legemets træthed tog til, steg hele sjælens majestæt op og

udfoldede sig på hans pande. Den usynlige verdens lys var allerede synligt i hans øjestene.

Hans ansigt blegnede og smilede. Der var ikke længere liv i det, men noget andet. Hans åndedræt tabte sig, hans blik udvidede sig. Det var et lig, som man kunne mærke havde vinger.

Han vinkede til Cosette, at hun skulle komme nærmere, og derpå til Marius. Det var øjensynligt, at hans sidste øjeblikke nærmede sig, og han begyndte at tale til dem med så svag røst, at det var, som om den kom langt borte fra, og man skulle have troet, at der allerede nu var en mur mellem dem og ham.

"Kom her hen, kom her hen, begge to," sagde han. "Jeg holder meget af jer. Å, det er godt at dø sådan. Du holder jo også af mig, Cosette. Jeg vidste jo godt, at du endnu stadig havde godhed for din gamle ven. Det er pænt af dig, at du har lagt den pude under lænderne på mig. Du vil jo nok græde lidt over mig, ikke sandt? Men ikke for meget. Jeg vil ikke have, at du skal føle nogen virkelig sorg. I skal more jer godt, kære børn. Jeg har glemt at sige jer, at man kunne tjene endnu mere på de spænder, som der ingen torn var i, end på alt det øvrige. Et gros, tolv dusin, kom kun på ti francs og kunne sælges for tres francs. Det var virkelig en indbringende handel. De skal derfor ikke undre Dem over de seks hundrede tusinde francs, hr. Pontmercy. Det er ærlige penge. I kan med rolig samvittighed være rige. I skal have jer en vogn og fra tid til anden en loge i teatret, fine baldragter, lille Cosette, og gøre gode middage for jeres venner og være rigtig lykkelige. Jeg sad for nylig og skrev til Cosette, hun kan nok finde mit brev. Hun skal have de to armstager, der står på kaminen. De er af sølv, men for mig er de

af guld, af diamant. De forvandler de stearinlys, man sætter i dem, til vokskærter. Jeg ved ikke, om han, der har givet mig dem, er tilfreds med mig hist oppe. Jeg har gjort, hvad jeg kunne.

Kære børn, I må ikke glemme, at jeg er en fattig mand, og I skal lade mig begrave i jorden i det første, det bedste hjørne, hvor der ligger en sten, som kan vise stedet. Det er min vilje. Der skal ikke sættes noget navn på stenen. Hvis Cosette undertiden vil komme lidt derhen, vil det gøre mig glad. De også, hr. Pontmercy. Jeg må tilstå Dem, at jeg ikke altid har holdt af Dem, det beder jeg Dem nu om tilgivelse for. Nu er De og hun kun et for mig. Jeg er Dem meget taknemmelig, for jeg kan føle, at De gør Cosette lykkelig. De skulle blot vide, hr. Pontmercy, hvilken glæde det var for mig, når hendes smukke kinder var røde. Når jeg så hende lidt bleg, var jeg bedrøvet.

Der ligger henne i kommoden en femhundredefrancsseddel, som jeg ikke har taget hul på. Den er til de fattige. Cosette, kan du se din lille kjole der henne på sengen? Kan du kende den igen? Det er dog ikke mere end ti år siden. Hvor tiden dog går hurtigt? Vi har været meget lykkelige, men nu er det forbi. Kære børn, græd ikke! Jeg går ikke synderlig langt bort, og jeg vil kunne se jer derfra. I behøver kun at kigge ud, når det bliver mørkt, så vil I kunne se mig smile.

Cosette, kan du mindes Montfermeil? Du gik ude i skoven og var bange. Kan du huske, da jeg tog fat i hanken på vandspanden? Det var første gang, jeg rørte ved din kære, lille hånd. Den var så kold. Du havde rigtig nok røde hænder den gang, men nu er de ganske hvide. Og så den store dukke! Kan du huske den? Du kaldte den Catherine. Du var så ked af, at du

ikke havde taget den med til klosteret. Å, hvor du tit har fået mig til at le, du lille engel! Når det havde regnet, satte du halmstrå ud at sejle i rendestenen og så dem drive med strømmen. En dag forærede jeg dig en ketcher af vidjefletning og en fjerbold med gule, blå og grønne fjer på. Det har du glemt. Du var en rigtig lille skælmsmester. Du løb og legede, og så kom du kirsebær i håret og satte dem hen bag ørerne. Det hører nu alt sammen fortiden til. De skove, man har gået igennem med sit barn, de træer, man har passeret under, de klostre, hvori man har skjult sig, og alle børnelegene og barnelatteren, det ligger nu i mørke. Jeg havde bildt mig ind, at alt det hørte mig til, deri bestod min dumhed.

Disse Thénardiers var rigtig slette mennesker, men vi må tilgive dem.

Cosette, nu er øjeblikket kommet til at sige dig din moders navn. Hun hed Fantine. Husk det navn: Fantine. Læg dig på dine knæ, hver gang du udtaler det. Hun har lidt meget, og hun har holdt meget af dig. Hun har været uheldig med alt det, som du har været heldig med. Således fordeler Gud det gode og det onde her i verden. Han er hist oppe og ser os alle og ved nok midt iblandt sine stjerner, hvad han selv gør.

Nu går jeg altså bort, kære børn. Lad mig se, I bliver ved at holde af hinanden. Der er ikke synderlig andet her i verden end at elske hinanden. I vil undertiden skænke den stakkels gamle mand, som lå her og døde, en venlig tanke. Min kære Cosette, det er ikke min skyld, om jeg ikke i al den tid så dig. Det skar mig i hjertet. Jeg gik lige hen til gadehjørnet, og det må have været løjerligt for folk at se mig gå forbi. Jeg var rent forstyrret. En gang gik jeg ud uden hat på hovedet.

Kære børn, jeg kan ikke længere se tydeligt. Jeg havde endnu noget at sige jer, men det får nu være. Tænk lidt på mig. I er to velsignede væsener. Jeg ved ikke, hvad der går af mig, men jeg kan se et lys. Kom nærmere her hen! Jeg dør lykkelig. Hold jeres to kære hoveder frem, at jeg kan lægge mine hænder på dem."

Cosette og Marius faldt på knæ, ude af sig selv, nær ved at kvæles af hulken, hver med en af Jean Valjeans hænder i sine. Disse hænder rørte sig ikke længere.

Han lå bag over, og lyset fra de to armstager faldt på ham. Hans blege ansigt var vendt mod himlen. Han lod Cosette og Marius dække hans hænder med kys. Han var død.

Natten var stjerneløs og bælgmørk. Sagtens stod der ude i skyggen en umådelig engel med udfoldede vinger og ventede på sjælen.

6

Der ligger ude på Père-Lachaise kirkegård i nærheden af fattiggraven, langt borte fra den fine ende af denne gravenes by, langt borte fra disse pyntede grave, der over for evigheden stiller dødens hæslige moder til skue, i et øde hjørne, langs en gammel mur, under et højt takstræ omsnoet af snerler, blandt kvikgræs og mos, en enlig gravsten. Den har lige så lidt som de andre kunnet undgå at påvirkes af tidens tand. Skimmel, lav og fugleskarn har sat deres mærker på den. Regnen har gjort den grøn, luften har gjort den sort. Der fører ikke nogen sti hen til den, og ingen holder af at gå ad den kant, hvor den ligger, fordi græsset der gror højt i vejret, og man lige straks bliver våd om benene. Når der er lidt solskin, kommer der firben krybende hen over den. Rundt omkring den er der en sitren af flyvehavre.

Denne sten er ganske bar. Man har ved at hugge den kun tænkt på, hvad graven krævede, og kun sørget for at gøre den lang og bred nok til at dække et menneske.

Man læser ikke noget navn på den.

Dog har, for allerede mange år siden, en hånd med blyant på den skrevet følgende fire verslinjer, der lidt efter lidt er blevet ulæselige af regn og støv, og som sandsynligvis nu er helt udslettede:

> Han slumrer i sin grav, hans saga er til ende.
> Han døde, da han så sin engel bort sig vende.
> For når først dagens lys ved aften svinder brat,
> så sænker mørket sig, så må det blive nat.

Om "De elendige"

Forfatter: Victor Hugo (1802-1885).
Org.udgave: *Les Misérables.* A. Lacroix, Verboeckhoven & Cie, Bruxelles 1862 .
Denne udgave baseret på: Victor Hugo: *Galejslaven*. Paa dansk ved Fr. Winkel Horn. A. Christiansens Kunstforlag, Kjøbenhavn og Kristiania 1898.
Oversætter: Frederik Winkel Horn (1845-1898).
Redigeret af: Vivi Nygaard Jensen.
Forside: Efter illustration af Gustave Brion (1824-1877): *Ce qu'il emportait aujord'hui, c'était Marius* (1862) fra udgaven J. Hetzel et A. Lacroix, Paris 1866.(.

ISBN 978-87-7979-913-4

2. ebogsudgave, tidligere udgave ISBN 978-87-7979-148-0 (Ølstykke 2008).

© 2023 eBibliotek 1800
www.ebib1800.dk

Note 1: **Vermis sum!:** Jeg er et usselt kryb

Note 2: **Hvide tirsdag:** Karnevallets sidste dag.

Note 3: **Ridet Cæsar, Pompejus flebit:** Cæsar ler, så kommer Pompejus til at at græde.

Note 4: **Corbeau og Renard:** Ravn og Ræv.

Note 5: **La Salpêtrière:** En dåreanstalt for kvinder.

Note 6: **Bicêtre:** En dåreanstalt for mænd.

Note 7: **Stat crux, dum volvitar orbis:** Korset bliver stående, selv mens jorden drejer sig.

Note 8: Baskerne var så kendte for at kunne løbe, det det var blevet et ordsprog.

Note 9: **Kældermand:** Gl. udtryk for ordspil, vittighed, brander.

Note 10: Damas nedsablende Goiwon og Saint-Cyr.